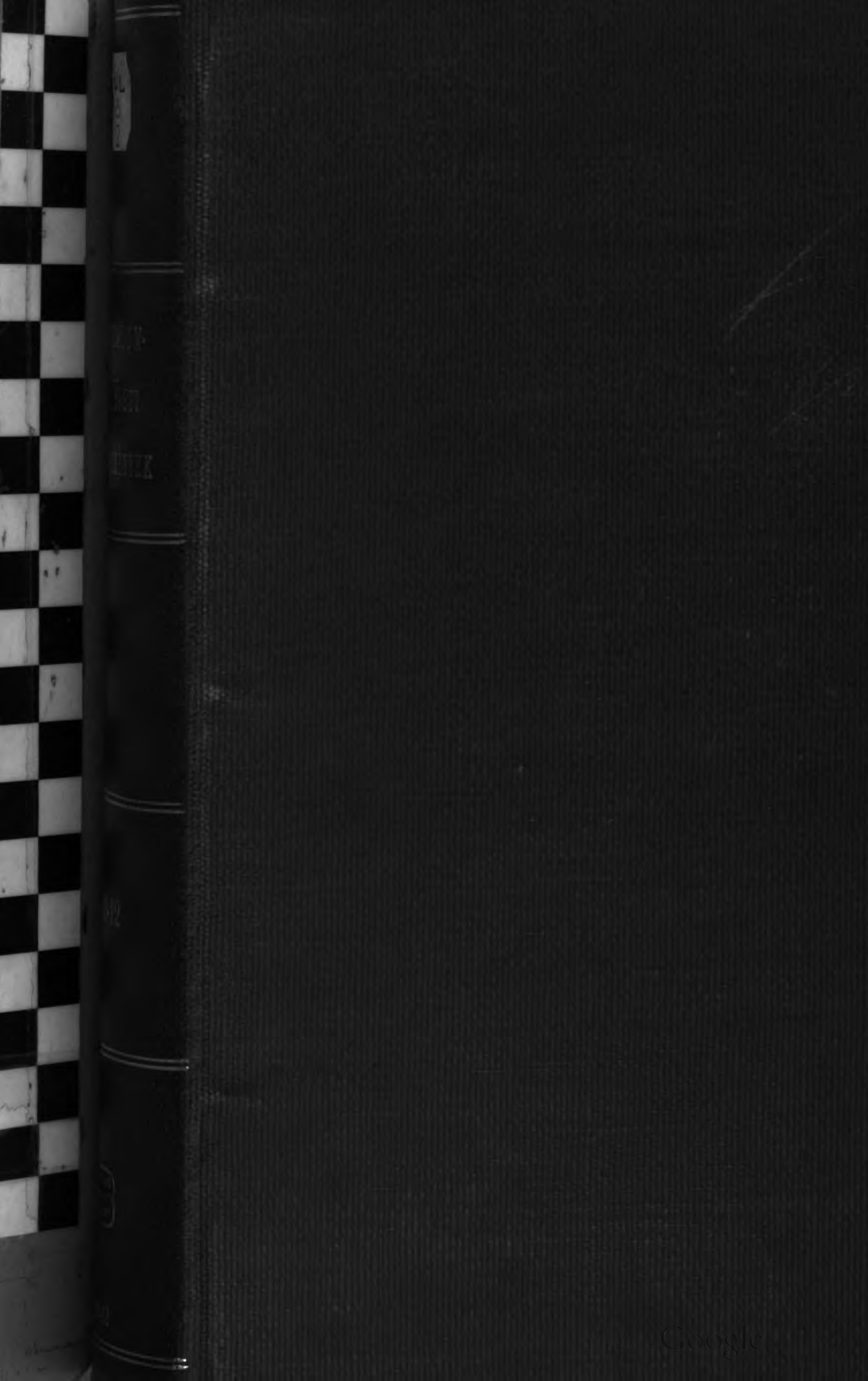

VE RI
TAS

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

Budapest 1901. Az Athenaeum r.-társ könyvnyomdája

TARTALOM.

ADATTÁR.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

KISEBB KÖZLÉSEK.

VEGYESEK.

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

II. Ujkor.

III. Legujabb kor.

IV. Vegyesek.

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

✲

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901.

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása: *Halas.*

VÖRÖSMARTY KORA.[1]

Első közlemény.

I.

Az 1823-iki Hébe, melyben *Aranyos-Rákosi Székely* Sándor eposza, A székelyek Erdélyben megjelent, *Czuczort* a pesti papnevelőben, *Vörösmartyt* pedig Görbőn, a tolnamegyei alispán patvariáján lepte meg. A két egyidős ifjú ekkor még alig volt huszonhárom éves s az egykorú irodalmi viszonyok felől már mindegyik egyenlően tájékozva volt. Mióta *Horvát* István, *Horvát* Endre készülő Árpádiászára az érdeklődést ráirányította, figyelmük folyton az Árpád-kori krónikákon csüngött s már *Székely* Sándor sikerült kisérlete előtt felismerték a bennük letéteményezett gazdag eposzi anyagot. *Vörösmarty* képzelmét még nevelő korában izgatta az a terv, hogy ismerőse, *Egyed* Antal plébános, szintén meg-akarja Árpád hadainak viselt dolgait énekelni. Egyelőre csak a lírai és a drámai nemben kisérletezett ugyan; de a vármegyei élet izgalmaiban mindinkább meggyőződött arról, hogy az éber czenzura miatt csakis epikus tárgy közvetítésével lehet a kétségbe-esett küzdelemre készülő hazafiak figyelmét időszerű, eszméltető költői munkásságnak elhódítani. Árpád neve ekkor már magában véve is programm volt. Ferencz császár az adóemelési és ujonczozási rendeletekkel az alkotmány utolsó bástyáit is lerombolta. Az országot védelmezni késő volt. Ha ki a történelemhez fordult tanácsért, Hunyadi, Zrinyi, Rákóczi és Bercsényi emléke mellett már a ledőlt Ilion, Karthago, Róma és Babylon kezdett kisérteni. Vigasztalónak csak Árpád maradt meg, a ki nem védelmezett, hanem alapított. *Kisfaludy* Károly nevével lapot akart megindítani s bizonyára a vele összhangzó eszmék merészségén mult, hogy nem

[1] Részlet a szerző »A magyar honfoglalás mondái« czímű művéből, melyet a Kisfaludy-társaság a millenniumi Lukács Krisztina-díjjal megjutalmazott.

akadt vállalkozó. A rendek szintén megmozdultak, de *Erdélyi* János szavai szerint ők csak jobb létért imádkoztak a nagy holnap reggelén. Az ébresztő pirkadat először a költők műveiben jelentkezett. A czenzor sötétséghez szokott szeme nem vette észre, hogy *Kisfaludy* Sándor, *Döbrentei* és *Horvát* István már az Aurora első kötetében keltegette a létért való küzdelem ösztönét. Ez pedig csakis az epikus formák leple alatt sikerült nekik.

Vörösmartynak tehát a tárgy és forma megválasztása nem kerülhetett fejtörésbe, a követendő kútfőé még kevésbé. Azzal, hogy a pázmándi hegyoldalban szintén Árpádról készül ének, nem sokat törődött s *Egyed* Antal tervezgetése sem akaszthatta meg, mert meg volt róla győződve, hogy az ő kisérlete azokét még nem teszi feleslegessé. *Horvát* Endre nagy előtanulmányokat tett s egész életre szóló munkába kezdett; neki elég *Anonymus* adata, *Horvát* István és *Székely* Sándor tanítása, a többit pótolja a képzelem és hangulat. Fiatalos tüze és szerelmi búja a lírára csábította s most, hogy eposzt tervezett, szintén lírai hatásra számított. A mint hősei megszólaltak, ajakukról rhétori és ódai szózat pattogott; ha pedig szerelmi kalandokból epizódokat szőtt, szíve édes bánatra andalodott, képzelmét az érzelmes történetek szálai fogjúl ejtették és az eposz hideg értelemmel kieszelt tervrajzától messze, messze elkalandozott. Az ábrándok ifjú emberének tenger mondani valója volt. Ha az alanyi elmerülésből a tervrajz valamelyik keresztűl írt vonala kizökkentette, a megyei élet zajára ébredt s fogékony lelke ismét azoknak az eszméknek lett rabja, a melyekről azt hitte, hogy az eposz tárgyának megválasztásakor már megtették kötelességüket. Ilyenkor aztán az a toll kerekedett ismét feljűl, a mely a vármegye zöldasztala mellett az eposz készülése közben sokszor foglalta jegyzőkönyvbe a megbántalmazott tekintetes haza kérelmeit és sérelmeit. Zalán futása az 1825-ki országgyülés évében jelent meg s a kezdő fiatal költő egyszerre a kezdődő új idők körűlrajongott énekese lett.

Az Aspasia mutatványa már világosan jelezte a jegyzetben bejelentett eposz nyelvének páratlan erejét. De az irodalmi nagyságok közűl csak *Kazinczy* részesítette kellő figyelemben, mert egyik levelében bevallotta, hogy ősz fővel is irigyli a kezdő író verseit. A kik találgatásra adták magukat, a czímből azt következtethették, hogy egy honfoglaláskori jelenet lesz benne feldolgozva úgy, a hogy *Balla* Károly ugyancsak az Aspasiában

az Emes álmával hevenyészett prózában már megbirkózott. Klasszikus terjedelemben vett eposzról senki sem álmodott, mert ahhoz még vén verselőnek is idő kell, a mint ezt a magára évek óta várató *Horvát* Endre is bizonyította. Aztán a kedvelt almanachok a regényből leszűrt beszélyek mellett divatba hozták már az eposzból leszűrt rövidebb költői beszélyt. Az almanachok epikusait a helyszűke kényszerítette kisebb lélekzetek vételére. *Székely* három énekes eposzát a huszonöt énekes Vienniász előzte meg s *Kisfaludy* Sándor az Aurora rövid beszélyei után a tíz énekes Gyula szerelmét adta ki. Az újabbak közűl *Czuczor* volt még az, a ki *Vörösmartyval* egyidejüleg eposzon dolgozott s az övé is csak kisebb terjedelmű lett.

Toldy följegyzése szerint az Augsburgi ütközet első éneke már készen volt, midőn *Czuczor* a papnevelőben *Kisfaludy* Károlylyal véletlenűl megismerkedett. A híres vendéget a növendékek figyelmeztették a fiatal epikusra, a ki épen művén dolgozott, midőn *Kisfaludy* hozzá belépett. A kifejlődött érzékeny jelenetben barátságot kötöttek, mit az Aurora szerkesztője azzal pecsételt meg, hogy az elkészűlt részt elvitte foglalónak. *Czuczor* betegeskedett, de az eposz hátralevő részét azért gyorsan elkészítette. Műve az Aurórának épen kapóra jött, mert vele még 1824-ben visszaadhatta azt a kölcsönt, melylyel az előző évi Hébének tartozott. A boldog szerkesztő nemzete hősköltőjének nevezte érte, a mi mindenesetre hízelgőbb és túlzóbb is volt az olvasó közönség itéleténél.

Czuczor később nyiltan elismerte, hogy *Székely* Sándor eposza indította írásra. A mi azonban a tárgy megválasztását illeti, arra már alig gyakorolt befolyást. Amaz oly idegen világban mozog, hogy hamarjában forrásaival sem jöhetett tisztába. Hihetőleg csak az eposzi forma életképessége bájolta el, melyhez tárgyúl a honfoglalás alkalomszerűvé vált története kínálkozott. Hogy mégsem Árpád lett a hős, ezt egyenesen *Horvát* Endre bejelentett eposzának lehetett tulajdonítani. A közvélemény a pázmándi remetét jelölte ki hősköltőjének; sőt maga *Kisfaludy* is így vélekedett, mert boldog volt, ha az almanach köteteit *Horvát* kisebb elbeszélésével nyithatta meg. A magyar klérus leendő díszét tehát a pesti papnövendéknek nem illett munkájában háborgatni. Előle kitérve, egy Zoltánkori eseményt választott ki, de feldolgozásában lépten-nyomon meglátszik, hogy vágya Árpád körébe

vonzza. A második énekben például egy énekessel elregélteti Zalán futását, másutt a vérszerződést eleveníti fel, vagy elbeszéli Kiov ostromát, a kúnok csatlakozását, Olup-Tulma, Zoárd és Kadosa honfoglaláskori dolgait.

A tárgyon egyébként így is meglátszik, hogy *Czuczor* tollát sem tisztán az epikus vezette. Művének erkölcsi tanulsága az utolsó sor e szavaiban van kifejezve:

s az atyák mondák fiaiknak:

»Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját!« Erősen hisszük, hogy ez a nagy intés már régen készen volt, mielőtt művébe belefogott, sőt mielőtt tárgyában megállapodott. A czenzorra még csak neheztelni sem lehetett volna, ha tudtára adja a szerkesztőnek, hogy ez a veszedelmesen alkalomszerű mondás semmi összefüggésben sincs a tartalommal. A feldolgozott mondai tárgynak pedig épen ellent mond. A krónikák egybehangzó tudósítása szerint a magyar had Alemanniára támad s Augsburg mellett csúfos vereséget szenvedett. A megmenekült szárny állítólag diadallal tért haza, de a főhad ott veszett, Lélt és Bulcsot fölakasztották, hét vitézt pedig megcsonkítva haza bocsátottak, a kik aztán mesés dolgokat regéltek arról, hogy Lél Konrádot a hadi kürttel agyonütötte. A fenti erkölcsi tanulságot tehát a magyarok megfenyítésére kellett volna igazság szerint átfordítani. *Czuczor* azonban másként cselekedett: nem a kemény intést, hanem ennek kedvéért a mondát változtatta és hamisította meg.

Költeménye azon kezdődik, hogy Gyermek Lajos egy Magyarország ellen indítandó nagy háborúra gyűjti össze alemann hadait. A magyarságot ez védelmi állásra kényszeríti, mikor aztán az ország összes fegyverese talpon van, Lél, Bulcs és Botond, megindul Lajos ellen és ott, a hol vele az első énekben találkoztunk, a magyar hadi csel ügyetlen alkalmazása után tejlesen tönkre verik. Ez a vékonyka cselekvény négy énekre nyulik. Tátongó közeit egy áldozat és az említett honfoglaláskori reminiszczencziák töltik ki. Hogy egyébre szükség nem volt, az a költő bőbeszédüségének tulajdonítható. Hatalmas körmondataiban azzal tetszeleg, hogy a magyar nyelv izmait feszegetheti. *Homer* lévén eszményképe, kedvvel todítja egymásra a nagy hasonlatokat és a leltározó leírásokat. A hol önálló, ott nagy mondásokat ropogtat, vagy üres czikornyákat kusztat a hexameter ütemeire. Nyelve így határozottan gazdagabb sok egykorú verselőnél, bár a jelzőkben való duskálás

gyakran lesz nála téveteggé, plasztikátlanná. A tárgy alakításban hazai íróink inkább csak bátorították, de köztük nem volt mestere. *Székely* Sándortól átvette a Hadurat, *Horváttól* az áldozatot és a táltost. Ugyancsak tőlük való pár jelzője is. A tájszók használatában még *Dugonics* bátorítja, a .mit talán *Kazinczy* is megbocsátott neki, mert néhány ujdonsült szóval és összetétellel szintén megpróbálkozott.

A költő később erről a műről nem volt valami nagy véleménynyel. Mikor *Toldy* műveit készült kiadni, 1832. nov. 16-ki válaszában többek közt ezzel is menti magát: »Jól tudod azt magad is, hogy nagy különbség van előbbi és utóbbi darabjaim között. Kivált az Augsburgi ütközet művészi tekintetben nagyon alant vagyon; mert az nem más, mint a lélekben lappangó, de minden előkészület nélkül kitörő heves indulatnak szüleménye. Az interesse benne nagyon kevés emberi és finom érzésre mutat s előadása dagályos, episodok nélkül.« Az itélet egészen helyes, de az indokolása nem. Készületlenségén az indulatok csak akkor vettek erőt, midőn a magyarok rovására szóló mondát a németek szégyenére eltorzította. Az elitélendő művelet következetes keresztül vitelére azonban nem volt elég bátorsága. Minden szavában ügyel arra, hogy a gyülölt németen sérelem ne essék. Nevét egyetlen egyszer sem ejti ki; csak alemannokról, teutókról és frankokról beszél. Az archaizmus övre alatt még a német helyneveket is a régi latinnal szereti helyettesíteni. A németek kihivó fellépéséről sem lehet eldönteni, hogy vele a magyarok szerepének élét akarta-e elvenni, vagy hogy vele igazolja-e a záradékul elmondott szavakat. Ovatosságot látunk végül abban is, hogy az eposz Lél szerepének német ellenes tulzásait egészen elkerülte.

Abban sincs igazsága, hogy epizódok és finomabb emberi érzések nélkül egy ilyen kis elbeszélés ne lehetne sikerült. Ha a költő *Vörösmarty* Két szomszédvárát figyelembe veszi, nem így gondolkozik. A saját művei viszonylagos értékéről lévén szó, mértékül nem ezt, hanem a saját Botondját kellett vennie. Ennek már van elég bájos epizódja, finom érzelmi húrja és sok más mindene, a minek révén nem csak az ő eposzai, hanem a velük egykoru epika összes termékei közt is a legkiválóbb helyek egyikét foglalja el. Az 1833-ki Aurorában látott napvilágot, midőn szerzője már megirta az Aradi gyűlést, történeti tárgyu románczait s Hunyadi János megéneklésén is kisérletezett. A költő

e műveiben nagyot emelkedett, csak a mondák feldolgozója haladt keveset. A mondai hűséget, vagy eposzi hitelt, most se becsülte még; de ha most rombolta is a mondák gyönyörü régi épületét, legalább tudott a rom törmelékéből és a saját köveiből újat és szépet épiteni.

A magyar monda Botondban az ősköltészet óriását és a XII. század párbajvívóját szerepelteti egy személyben. Mindennek daczára még csak vezérségig sem viszi fel, mert a mit róla a királyi jegyző ír, nem egyéb figyelmes rehabilitáczciónál. Az egykoru népmonda nem az Alemanniát duló Lél és Bulcs társaságában szerepeltette, hanem Opour vezér seregébe osztotta be, hogy ura utasítására s a bizánczi várfalakra kiült idegenek előt terítse le a rettenetes görögöt és zuzza be az érczkaput. A romantikus költő tetszését nem a vasgyúró, hanem a párbajozó lovag nyerte meg. Alantas szerepéből a királyi jegyző bátorítására vezérré léptette elő, Opourt pedig bizalmas követjévé fokozta le. Nem használhatta a monda egyszerű cselekményét sem. A belőle felhasználhatót felhasználva, az eseményeknek merőben új folyamát indítja meg.

A leleményes mese azon kezdődik, hogy Botond a diadallal befejezett görög háborúból haza akar térni. Míg a szétszórodott hadak gyülekeznek, Bélddel a gazdag hadi sarczot és egyetlen foglyát, a rhodopei virágszálnak nevezett Polydorát, előre küldi. Mikor a sereg együtt van, győzelmi ünnepet rendez, melyen kis cselédje, Szende, éneket mond a bánatos görög hölgy dicséretére. A naiv ének a Bödölény szivében lappangó szerelmet annyira kigyulasztja, hogy a vitéz elrohan Béld után s egy hamis izenettel sikerül tőle megszöktetni Polydorát. Bödölény a lánynyal Bizánczba menekül a hol maga is göröggé lesz. A második énekben már Bizáncz alatt van a magyar had. A császár megrémül s a teendőkről tanácskozik, majd megjelenik Opor a magyar követ s ura nevében követeli Polydorát. Theophan fővezér, a lány atyja, ura nevében kemény választ ad, mire megkezdődik a viadalok színdúsan leírt sora. Miután a görög hősök jobbjai elhulltak, a harmadik ének újra tanácskoztatja a görögöket, a kik végre elhatározzák, hogy a lányt visszaadják. Ekkor előáll Bödölény, hogy kész megvívni Botonddal. Ép indulni akar, midőn a magyarok hadain át megérkezik Alkídes. a nagy termetü görög bajvívó, a ki csúfságot lát abban, hogy egy szökevény védje meg a görögök jóhirét. Erre Bödölény párbajra hívja az óriást és elesik. Alkídes,

most Botond ellen megy, a ki nagy buzogányával nem igen boldogul, de az erejével párosult ügyesség azért most is diadalra segíti. A negyedik és utolsó énekben Bizáncz bevétele következik. Botond betöri az érczkaput s a gályákra menekült császár és tanácsadói meghódolnak neki. Mikor a szép rhodopei virágszálat is visszakapja, megbékél velük. Itt ismét előtérbe lép a kis énekes apród és gyermekes csevegéssel enyhiti a távozó Polydora búját.

Már a rövid vázlatból is látható, hogy a mondának a regényes elbeszélés sikerében elenyészőleg csekély része van. A mese kitűnően szőtt szálai az epikus leleményét dicsérik. Mivel ennyi tudatos művészetet a czéhbeli romantikusoktól nem lehetett tanulni, alig tévedhetünk, ha mestereit a klasszikus példák szerzői közt keressük. Innen tanulta el a jellemzés művészetét is. Főhőséből nem csinált hús és vérnélküli elvont fogalmat. Botond a hadi dolgokban legyőzhetetlen, de azért nem elbizakodott. Mikor a görög óriás ellen indúl, magába száll és buzgólkodik. Máskor az apród gyerekeskedései lágyítják meg kemény szívét, melyet Polydora is olthatatlan szerelemre tudott lobbantani. Opurt a követi szerep kissé kiméritté, merevvé teszi; de ebben az esetben ennek ellenkezője volna baj. Bödölény szökése és elpártolása is természetessé lesz az után az elszántság után, mely halálát okozza. A tudatos művészet nyoma a görög fél gondos rajzában még inkább szembe tűnik. Rá épen annyi figyelem van fordítva, mint a magyarra, jóllehet az utóbbi túlzott kidomborítása önkényt ajánlkozott. A tanácsadók igájába fogott ingatag császár, a két oldalról ostromolt Theophan, a hős Notaras és Polyphron, a bölcs Antippos és a nyers Alkídes egyaránt sikerült jellemek. Polydora szenvedőleges alak, a mint hogy ebben a cselekményben más nem is lehet. Hogy a hadi dalban rápazarolt lágy színekből átmenet legyen, a költő az édes szavú gyerkőczöt osztotta melléje. Ez énekli el a szép szűz bemutatóját s a mint a háboru ismét elcsitúl, ez kotnyeleskedik hősi hajlamaival, hogy az idilli jeleneten kezdődő hősköltemény záradéka ismét idilli természetű legyen.

Czuczor nem írt több ilyen művet. Ereje teljében lévő múzsáját még a korábban megkezdett Hunyaditól is végleg elvonta. *Toldy* azt hiszi, hogy az eposz korszerűségét feszegető viták kedvetlenítették el. Ehhez *Koltai*, a költő életrajzírója azt adja még hozzá, hogy a változást *Czuczor* tudományos munkásságának megkezdése idézte elő. Mindezt figyelembe véve, mi az

elhallgatás főokának, azt vagyunk hajlandók tekinteni, hogy főművét akkor találta elhibázottnak, midőn már a nyolczadik énekig haladt. Lényeges változtatásokat tervezett, sőt némely részét egészen újra megakarta írni; de a változtatásokkal, az új és a hátra lévő részekkel nem készült el soha. A tervrajz azonban megmaradt s maradtak meg nagyobb töredékek is, a mikből aztán világosan ki lehet venni az elégületlenség és elkedvetlenedés valódi okát. Nem volt olyan, mint a milyen eposzról *Czuczor* álmodott, mikor a Botondot megírta s vele egyidejűleg az Augsburgi ütközetet elitélte. Nem rakonczátlankodott ugyan benne semmi fiatalos indulat és írói dagály; de az a romantikus ihlet sem hagyott benne nyomot, melylyel *Czuczor* utolsó epikus művének cselekvényét gyönyörködtető mesévé, a szereplő alakokat életeleven lényekké tudta varázsolni. Hunyadi János nyilvántartott története már sokkal jobban benne volt a köztudatban, mintsem hogy belőle az ő módja szerint jó regényes eposzt lehetett volna költeni. A mi tolla alatt költőivé alakult, az már nem volt többé történet, a mi pedig történet maradt, az nem volt költészet. Ha változtatni, újat írni akart, az a történet rovására költői gyarapodást jelentett. Sajnos, mire terveit megvalósítani kellett volna, akkor már nem a költői álmok embere, hanem a magyar tudományosság egyik fölkent papja és az Akadémia egyik tudós tisztviselője volt.

II.

Itt kell megemlítenünk, hogy *Székely* Sándor epopoeiája a két nagytehetségű ifjúval egyidejűleg egy szerényebb igényü, de már kipróbált tollú verselőt is megszólaltatott *Pettényi Gyöngyössy* János személyében. Míg a rím-Kovácsék czéhébe tartozó névrokon élt, neve mellé még az »ifjú« jelzőt is ki szokta tenni, ámbár az egyenlő erővel, de egyenlőtlen eredménynyel hajhászott rímek is könnyen kikerülhetővé tették volna a tévedést. Mivel rímeiről még *Székely* Sándor kedvéért sem mondott le, inkább csak a mű tündérségeiben látszik meg a hatás. Czíme: A fiatal Árpád a Mazarnai barlangban. Eredeti rege a magyar előidőből. 1824. Állítólagos regéjét azon kezdi, hogy Árpád egy felső-magyarországi hadjárat alkalmával a Rutka melletti erdőségekben eltéved. Midőn fáradalmait piheni, álmában megjelenik az egy igaz isten s értésére adja, hogy a zsidókban csalatkozván, népévé a magya-

rokat választotta ki. Ébredéskor Mazarnát, az erdei nimfák királynéját találja maga mellett, a ki közeli barlangjába csalogatja. Hősünket a ragyogó környezet és Mazarna szerelme már egészen elkábították, midőn a lakoma folyamán angyalok szállnak le hozzájuk s az igaz ismeret (értsd a bibliai tudás) csészéjéből kinálják meg őket. Árpádot a bujálkodás mámorából Attila szelleme rázza fel; mielőtt azonban távoznék, megjelenik Amor is, hogy nyilát, ezúttal kissé elkésve, a szeretkezők szívébe lője. Mikor ez megtörténik, Árpádot egy szarvas kivezeti a rengetegből, hogy az atyjától fölajánlott vezérséget átvehesse. Seregét Zvatopolug népe ellen vezeti, aztán a közóhajnak engedelmeskedve megházasodik. E mellett azonban a tündérkirálynéval is folytatja a balkézi viszonyt. Mazarna ezért hálás lesz, mert kétszáz évig híven ápolja a néhai szerető sírját.

Az ezer alexandrint megközelítő vers első pillanatra Kalypso és Dido barlangjait juttatja eszünkbe, de az érzéki részek sajátosságai csakhamar elárulják, hogy a filozofálásra hajló szerzőt ezúttal a *Székely* előtt is ismeretes *Wieland* bódította el. A tündéri előadásban természetesen messze mögötte marad, mit maga is érez, mert egyik zárjegyében így sóhajt fel mesteréhez:

(A szív titkos érzésébe
Mártani tanúlt lenge
Tolladat, ó *Wieland* adjad
Kölcsön nékem! mert gyenge
Festő ecsetem ezen egy
Pár első szerelmesnek
Eleven rajzolására
Nem tartja érdemesnek
Magát.)

A hasonló kínnal tovább verselt művecskét egyébként egy prózai elmélkedés előzi meg, de egészben véve sincs annyi köze a költeményhez, mint ennek az aranymondásnak: »Jaj annak a' Státusnak, meljnek Csizmamesterei a Kaptánál tovább okoskodnak!«

Ennyi silányság közepett egyedül a mű alapötlete volna némileg méltányolható. Eredetiség ugyan ebben sem sok van, mert ez időtájt *Hormayr* és *Mednyánszky* Taschenbuchja már egészen meghonosította nálunk a német műirodalom regés meséit. Mivel a czímlap eredeti regének mondja, a mű szerzőjét élelmes utánzónak kellene tartanunk. De még az sem volt, mert

ha a sajátos műfaj hazai termékei közt nyomozni kezdünk, kiderűl, hogy *Gyöngyössy* tulajdonkép egy régen kiadott regét árult eredeti gyanánt. A megdézsmált könyv 1800-ban jelent meg Bécsben e czímen: »Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber.« A névtelen szerző összesen tiz népmondának vallott elbeszélést közöl. A sort Mazarna, oder die Wunderhőhle nyitja meg. A könyv műmelléklete, mely barlangot és beszélgető szerelmeseket ábrázol, szintén az első darab viszonylagos becsét akarja bizonyítani. Pedig ez a darab sem ér sokat. *Gyöngyössy* átdolgozásánál nem költőibb, csak józanabb és világosabb. Itt Árpád nem álmodik és mikor fölébred sem dorbézol. Mazarna csak gyümölcsös kosarat varázsol elébe és ő egyelőre nem is kiván egyebet. Mikor éhségét lecsillapítja, szerelmeskedni kezd, de a nélkűl, hogy Kalipszo utánzott barlangját eszünkbe juttatná. A szerelem éve is csak száraz naptári meghatározás. Árpád a tündértől megtudja a saját és népe jövőjét, aztán elmegy, hogy haldokló apjától a vezéri méltóságot átvegye. Uralkodásában sok bölcsességet és éleselműséget tanusított, a mi mind Mazarna műve volt. Az ellenséggel szemben rettenthetlen, mert tudja, hogy a láthatlan tündér védelmezi. Neki köszönhető tehát, hogy a magyar nép új hazát kapott. A szerelmesek viszonya csak akkor változik meg, midőn Árpád megházasodik. Ezentúl jó barátok maradnak. Árpádnak négy fia születik, s midőn így a dinasztia fenmaradása biztosítva van, meghal. Sírját Mazarna gondozza, a ki a drága halott hulláját sem hagyja felbomlani. Midőn végűl a halál győzelme teljes lesz, a hű barátnő örökre visszavonúl barlangjába, a hol még ma is sírja a megkövesülő (értsd: cseppkő) könnyeket.

Ebben az 1824-ik esztendőben *Aranyos-Rákosi Székely* Sándor is dolgozott egy Mohács czímű négy énekes eposzon, melylyel az Aurorához akart bekopogtatni. A mű *Kisfaludynak* nem tetszett, vagy talán az almanach rovására kivívott előző évi sikerért neheztelt, mert az Augsburgi ütközetnél semmivel sem rosszabb küldeményt *Toldy* rendelkezésére bocsátotta, a ki aztán ki is adta az 1828-ki Koszorúban. Ez a termék bennünket csak anyiból érdekel, hogy szerzője benne a szerencsésen föleleveníteett Nemerét a *Klopstock* Messiásából kölcsönzött »rettenetes rémmel«, »magyarok vészével«, Abaddonnal helyettesíti. Üldözött népén »a seregek szent istene« azzal segít,

hogy a rémet egy angyallal pokolba űzeti. Mikor pedig az angyali kürt is megszólal:

Hallák és érték a hős nagyok Eliziumban,
Hétmogorok, kiknek legelébb folyt fegyvereken vér
Az haza szerzésben, s indultak az isteni hangra
Vissza, hazájoknak megitélt földére sereggel.

De a hetumogerek fölidézése épen olyan czéltalannak bizonyúl, mint a milyen czéltalan Abaddon akadékoskodása. Isten Szolimánnal büntetni akarja a büntetésre megérett nemzetet, a mit tudomásúl vévén, visszarepűlnek a »fenkölt scytha vezérek, Nagy sírást, s szomorú hangot hagyván az egekben«.

Még kevesebb értékű az a másik »hősi költemény«, mely a Hébe 1825-ki kötetében jelent meg. Ennek gyarlóságát még csak a verses forma sem leplezi, mert prózában van megírva. Egyedűli mentségűl talán az volna felhozható, hogy a szerző ezt még 1820-ban, peregrinus diák korában írta a Kazinczy-féle Ossian-fordítások erős befolyása alatt. Tárgya szerint a honfoglalási mondák feldolgozásai közé tartozik. A cselekvény színtere itt is Erdély, az erdélyi Aranyos-vidék. Dierna, a régi Dáczia bevehetetlen vára, a nagytestű vlakkok fejedelmének, Beriosztának kezében van. A fejedelemnő, Yzíra, az arany vár unalmát azzal űzi, hogy egy »éltes Nymfának« arról a soha nem látott és hallott északi hősről érzeleg, a kivel »a végzések szerint eljegyeztetett«. A hős természetesen csak Árpád lehet, a ki Gyula, Kend (Kund), Szabolcs, Erős (Urs), Vérbülcs és Lehel társaságában megjelenik, velük vérszerződésre lép, bálvány előtt lovat áldoz és aztán Beriosztára tör. Az ütközetet annak rendje és módja szerint követség előzi meg. A szokásos epizódot Yzíra azzal helyettesíti, hogy míg a váron kívűl iszonyú öldöklést visznek végbe, Penelope módjára szövőszékhez ül s Erdély félben álló térképét »vidáman« befejezi. Változatosság kedvéért föllép a fejedelem apja, Zármíz is, a kit Árpád leterít. Erre előront Berioszta, kinek hősi halála után »Dierna kapui megnyilának s (Árpád) győzedelemmel köszönté régen óhajtott szerelmesét s letevé hitét Dáczia felől a királynénak«. Ennyi az egész. Hogy nem több, az azért van, mert a költő ezúttal nem az idegen kaptafára vont cselekvénytől, hanem a vele járó ossiáni képektől, szertelen jelzőktől és hasonlatoktól várta a hatást. Mióta II. József merénylete meghiusult, az írásművek megvédelmezett magyar nyelvén áhitattal csüngött minden művelt

olvasó. Az irodalmi nyelv tudatos művészetté magasodott s mivel nemzeti ügy is volt egyszersmind, boldog, boldogtalan belekontárkodott. A nemzeti ügy szolgálatában *Székely* Sándor szintén azok közt foglalt állást, a kiknek nyelvükön, írói ösztönükön és irodalmi ismeretükön kívűl alig volt valamiük. Mivel pedig az írói minősítéshez ennyi is elegendő volt, azon semmit sem csodálkozhatunk, hogy a Dierniász megírásában és kiadásában főként a nyelvi szempont volt mérvadó. Szerzője a közfelfogás szolgálatában valóságos nyelv-akrobatának akarta magát feltüntetni. Ezért lett szertelen mindenben, a mitől hatást várhatott. Hogy a hatás elmaradt, oka annak az, hogy, a magyar irodalom derék akrobatái és hivatlan vásári komédiásai közt megjelent egy valódi óriás.

III.

Az óriás a fiatal *Vörösmarty* volt. Föllépése a hüperromantikus hősök megjelenéséhez hasonlított, mert az ő megjelenésével is álmok teljesűltek. *Kazinczyék* finom chinai művészetétől *Székely* és *Czuczor* erőgyakorlatáig sokkal több szellemi erőt fogyasztott a szép szó, mint a szép mondanivaló. Nyelvünket a feszült figyelem és művészi gond amott már merevséggel, élettelenséggel fenyegette; emitt pedig a mértéktelen beszélő kedv okvetlenkedése szégyenítette meg. Az irodalmi nyelvet akarták mindét félen megteremteni; csak a feladat teljesítésének módja, mértéke és eszköze volt a felek részén más. Mielőtt végzetes megállapodás történt volna, 1825-ben megjelent a Zalán futása, melynek tüneményes nyelve már nem volt kisérletezés, de az előmunkálatok puszta folytatása, vagy befejezése sem. Tulajdonosa nem volt tanítvány, vagy ha volt is nagyon rossz lehetett. Leginkább az egész magyar irodalomhoz hasonlított; de nem a meglévőhöz, hanem ahhoz, a mely a nyelvben félszázad óta meg akart születni. Diadalát a tartalom korszerűségéből szokás megmagyarázni, mintha *Czuczor* első eposza, vagy *Horvát* István egyidejűleg kiadott Rajzolatai nem volnának ugyanilyen mértékben buzdító példái a »tehetetlen kornak«. A honfoglalás mondáinak feldolgozása hosszú fejlődés eredménye lévén, bárki kezében sem lett volna más. A hon »nagyra törő tehetősb fiai« a feldolgozást szomjuhozva várták, megbocsátottak minden versizzadónak, tűrték a prózában elkövetett ügyetlenségeket s mikor *Vörösmarty* feldolgozása megjelent, a közömbösen türt külsőségek csodaszerű bája hódított. *Szemere*

az egészen új nyelvet csodálta meg; *Kulcsár* annak örült, hogy a jövevény se neolog, se ortholog, hanem mind a kettő; *Kazinczy* csodálja könnyüségét s belőle tanítja fiát hexameter-olvasásra és poétai szólamokra. A nyelv bűvös muzsikájának hatásából legelőször *Erdélyi* János bontakozott ki, midőn az Irodalmi Őrben húsz teljes esztendő mulva e szavakkal kezdett a mű bonczolgatásába: »*Vörösmarty* még eddig nem volt bírálva. Mit hőskölteményeiről *Schedel* írt, panegyris, mit *P.* Ignácz és nehány pasquillans erű humorista, vagy hírlapi szemleíró imitt-amott összegyüjt vagy elszórt ellene, paródia, epe.«

A kritikus mindenek előtt a tartalmat mondta el s a díszeitől megfosztott kusza cselekvény volt körülbelűl a legsúlyosabb itélet, a mi a költemény művészi becse ellen hozható. Az, a mit *Czuczor* Türtül énekessel három lapon elmondat, itt tíz énekké terűl. Az egyhangúnak igérkező hadi dal meséjét a költő mindjárt az elején úgy kezdi bogozni, hogy az olvasó rögtön megtudja, hogy tömbkelegbe jut. A magyarok közeledésétől megrémült Zalán ráizen Árpádra, hogy takarodjék vissza a Sajó és Zagyva mellékére. Erre Árpád összevonja hadait. A közelgő vezérek egyike, Ete, útközben betér az öreg Hubához, kinek leanyát, Hajnát, a délszaki tündér el akarja csábítani. De a szíve már Etéé, a ki most az egész háznéppel keresésére indul. A nagy ijedséget lakoma követi, melyen Ármány, a rémisten, Ete szívére bút hoz, egy énekes ifjú pedig Huba tetteivel hozakodik elő. A következő énekben Philo bolgár és görög segítséget hoz Zalánnak. A magyar sereg délnek ereszkedik. A magyarok ellen fenekedő Ármányt Ete azzal szándékozik kiengesztelni, hogy magát áldozatul ajánlja. A hadsereg tovább vonulása és a hősök bemutatása után a harmadik ének ismét Zalán népével foglalkozik. A bolgár Cserna Viddint, Izácsot és Antipatert rá veszi, hogy támadják meg a magyarokat. A harczban, mely a támadók rovására dől el, részt vesz Hadur és Ármány is. Amaz a megsebesült Etét támogatja, ez ijesztgeti. Közben Cserna szerelmes lesz Antipáter férfi ruhában harczoló nejébe s hogy czélját érje, a férjet újabb támadásra bujtja és orozva megöleti. A hölgy elmenekűl s később egy kigyó halálra marja. A következő énekben Zalán vezérei hadi tanácsot ülnek s összevesznek, majd a gyanúsított Csernát párbajra hívják. Ekkor megérkezik Árpád követe a válaszszal s megérkeznek a magyar hadak is Alpárra, a hol a hadi tanács Und indítványára elhatározta,

hogy Ete visszamegy a Bodrog mellett elesetteket eltemetni. Egy epizódban pedig arról értesülünk, hogy Ármány egy szarvassal elcsábítja Borsot, a ki Hadur közbelépésére sem tud visszatalálni a sereghez. Az ötödik ének kezdetén a Bodrog táján lakó népek föllázadnak. Huba menekűl s menekvés közben elveszti Hajnát. Ez alatt Ete is belefog a temetésbe, de őt is megtámadják s egy éjjeli ütközetre kényszerítik. Árpád áldozatot mutat be Hadurnak. A hozzátartozó áldomás a következő ének nyitánya lett. Mulatozás közben Kárel elmondja Apor és Halibán történetét, mely az Aspasiában megjelent. Majd Lehel is mond éneket. Ezt követőleg pedig megtudjuk, hogy az eltévedt Hajnát Hadur vette pártfogás alá a szerelmes délszaki tündérrel szemben, kit megsemmisít. A tündér lova, Tomboli, a leányt Etéhez viszi, a ki Huba sorsáról értesülvén, a lázadók ellen indul. A hetedik, nyolczadik ének harczok leírásából áll. Egyhanguságukat a kilenczedik ének újra Hajna történetével eleveníti fel. Mikor Etével megérkezik, atyjának már eloszlott az az álma, melyet a gondos hadisten lánya elvesztésekor bocsátott reá. A lázadók ellen most a fiatal hős segíti győzelemre. Míg vívnak, Tomboli a leányt egy hegyre viszi, a honnan aztán a harcz végeztével eltűnik a levegőben. Az utolsó énekben ismét a csatatéren vagyunk, a hol Zalán Kunddal, Hermes Csürszszel, Viddin Kadosával, Ronka Zoárddal viaskodik, Árpád csüggedőket bátorít, Lehel kürtjébe fú, Bulcsu nemzeti zászlót lobogtat. Hadur, a magyarok ellenségével, Ármánynyal tűz össze és megsemmisíti. Ezzel aztán a hadi szerencse is eldőlt. Árpád a rettenetes Viddint veri le, Philo a görögökkel megszalad, Preheszka tót vezér elesik s midőn már semmi veszteni való sincs, Zalán is futásnak ered.

Valami nagynehezen talán ki lehet venni belőle, hogy a költő alapterve az volt, hogy egy rengeteg ütközetet ír le, melyet követküldözgetésnek, hadi tanácsoknak kell megelőzni s pár naiv epizódnak kell változatossá tenni. Magába véve minden sikerült, de a gyakorlatlan kéz semmit sem tudott a maga helyére juttatni, kellő mértékkel kimérni, egymással is és az egészszel is összhangzatba, hozni, összeolvasztani. Ete és Hajna viszonya a legbájosabb szerelmi regények közűl való; de így, a hogy van az eposz főcselekményének ártalmára szolgál s Ete szerepét is ügyetlenné, jellemrajzát zavarossá teszi. A többi alakot inkább csak névről lehet megkülönböztetni. Valamennyi a hős alapfogalmába tartozik

s ha köztük különbséget akar tenni, nem jellemez, hanem a hősiséget fokozza érdem szerint. A szuperlativust például Árpád, az ellenséges oldalon pedig Viddin képviseli. Ebben az egyoldaluságban azonban bámulatos erőt tud kifejteni. Hadi képei kifogyhatatlanok és mindig színesek, elevenek. Hogy az élet közvetlenségével hatni nem tudnak, annak a költő kevés történeti és ethnologiai ismerete az oka. Különösen pedig stratégiai ismeretei hiányosak. Az alpári ütközetet tisztán képzeletből meríti, holott *Leo* császár taktikája megmenthette volna számos oly képtelenségtől, mely nemcsak a pogánykori magyar hadviseléssel, hanem a világ minden elképzelhető taktikájával ellenkezik. A polgári életet a nagy hadi dal csak elvétve érinti és akkor is hamisan.

A kútfők közül csak a királyi jegyző krónikájának magyar fordítását ismeri, mert ha a *Schwandtner-féle* latin szöveg forgott volna kezén, akkor a vele együtt kiadott *Thuróczit* is meg kellett volna ismernie. Innen magyarázható meg aztán, hogy a Nemzeti Krónika naiv mondáinak nála nincsen semmi nyoma. De nem ismerte a Pannoniai Ének kiadását sem, mert különben a magát igen előnyösen ajánló naiv fehérló mondát alig hagyta volna el. Annál jobban átkutatta a megjelent újabb szerzeményeket. *Horvát* István prózai költeményében az ethnikai vonásokat, *Perecsenyi Nagy* László műveiben a neveket dézsmálta meg. *Székely* Sándortól a Hadurt vette át, de a Nemerét már Ármánynyal helyettesítette. A két hatalmas istenség mithoszi körét még két tündérrel, a szellem-anya gyermekével s a hajnaltól született délszaki tündérrel és egy táltos lóval Tombolival egészítette ki.

Vörösmarty csapongó képzelme a mesés szertelenségekben, a keleties álmodozásban, légies tündérségekben találta legjobban otthon magát. Mivel az elkészült eposz csak félreeső epizódokban nyitott ilyesmire teret, az első irodalmi siker mámorában megírta a Tündérvölgyet, melyben a káprázatos mesevilág műve epikumának már nem járuléka, hanem legbensőbb szerve lett. Az 1826-iki Aurórában megjelent elbeszélés tartalma röviden az, hogy Csaba, Bendeguz fia, szereti Dalma leányát, az elrabolt Jevét, a kit a rablótól megment és utóbb, mikor a nap fia elragadja, a tündérországból is kiszabadít. A költő valódi czélja a csodás völgyre és völgyi lakókra pazarolt színek csillogtatása volt. Hőséűl a vele megismertetett *Thuróczi* Csaba királyfiát választja, de úgy, hogy legcsekélyebb köze se legyen a mondával. A mit e

helyett neki tulajdonít, azt a legelterjedtebb népmesékből, vagy a mi még valóbbszínű, a velük rokon *Gyergyai-féle* Árgirusból tanulta el. A tartalom régiségének hiányát az ódon nyelvű alexandrinokkal s a négyrímű versszakok hagyományos együgyüségével akarta pótolni. Az így teremtett költői formát a rápazarolt szépségek daczára sem tarthatjuk sikerűltnek. Régebbi költőink a négy rímet nehézkessége miatt száliitották le kettőre s hogy igazuk volt, azt most *Vörösmarty* zengzetes nyelve sem czáfolja meg. A rithmikus ringás folyton érezteti a régies szabást. Az olvasó ébren tartott figyelme a tartalom mellett a formával s a hozzá olvadó nyelv sajátosságával is folyton foglalkozik, holott a kettő nyügét épen itt, a képzelem mesés kalandoztatásában volna szabad legkevésbé érzenünk. Mikor a költő népies tárgyak közt választott, a lehető legjobb iskolát kerülte el. Az utjába ejtett népköltészet megtaníthatta volna arra, hogy a nép mindenét énekli, csak a meséjét nem. Ennek pedig — mint minden népköltészeti jelenségnek — természetes biologiai oka van. A mesében képzelem teremt és képzelem gyönyörködik, míg a daltermő eret mindig érzelmi rázkódás nyitja meg. A dallal együtt csengő nyelv verssé jeged, míg a csapongó mese a nyelvet nyügöző és előadást lustító zenei formáktól ment marad. Ezekben az igazságokban pedig a Tündérvölgy nyelvére és előadási formáira hozott itélet is benfoglaltatik.

Költőnk az archaisztikus formától elpártolt, de a honfoglalási mondák körében továbbra is megmaradt. A történelemben *Horvát* István lett mestere, tanácsadója. A lehető legrosszabb mester és a lehető legrosszabb tanácsadó, mert álmodozó volt maga is. *Vörösmarty* a honfoglalás nagy jelenetei után a bejövetelt akarta megénekelni, de sehogysem tudta megtalálni azt a pontot, a hova meséje végső szálait kellett volna erősíteni. A mester a hazai kútfőkön túlókori följegyzésekben, mithoszokban kalandozott. A tanítvány tüzes képzelme mindenütt nyomában járt s istenekkel, tündérekkel, hús és vérnélküli emberekkel népesítette be a hamis adatok pislákolása mellett mutogatott ősidőket. Az így elkezdett eposzból több töredék megmaradt. Közöttük semmi összefüggés sincs, mert az újabb kisérlet nem folytatása, vagy pótlása, hanem helyettesítője volt az előbbinek. A mester az özönvíztől, sőt az első emberpártól számította a nemes magyar nemzet történetét; *Vörösmarty* az olvasókra való tekintetből nem akart messzebb

menni a hunok történeténél, de e mellett figyelemmel volt a tudós álmaira is. Igy született meg azután még 1825-ben első kísérlete, A délsziget, melyben »a villámlelkű Etelének gyermeke« szerepel, kit még kis korában a tenger egy gyönyörű szigetre vet. Ezt az egek ura akarta így, a ki az édeni állapotokban egy fényes csillaggal vigyáztat reá. Mikor a természet ragyogó tollal leirt csodáit megismerte, egy kis leánykát kap játszótársúl, kit az égi szózat Szűdelinek, a fiút pedig Hadadurnak nevez. A gyermekes örömek végig éldelése után és sziveik megromlása előtt válniuk kell. A sziget ketté szakadt s darabjain a két fiatal teremtés ellenkező égtájak félé úszik. Mikor Hadadur partot ér, társa keresésére indul, de mielőtt nyomára akadna, a máris hosszura nyult költemény második éneke megszakad.

A következő két évben a költő Eger és Széplak czímű elbeszéléseit készítette; a nagy eposz tervéhez csak 1827-ben tért vissza újra. Ekkor már az első kísérlettel szakított s az újabb tervnek Magyarvár czímet adott. A mi keveset belőle elkészített, abból csak annyit lehet kivenni hogy az eposz központja a a Kuma melletti Madsar lett volna, kinek ábrándos ifju fejedelmét Dálmának nevezte. A jászok, örmények, perzsa érintkezések emlegetése, továbbá az Etel folyó és Engadi tartomány nevének ismerete azt sejteti velünk, hogy az őstörténelmi tanulmányokban továbbra is *Horvát* támogatta. Mivel azonban reális alapra most sem talált, az ének ismét üres lett s mielőtt a Délsziget hibáit elérte volna, abban maradt. Helyette egy epizódját, a Rom-ot fejezte be, mert ennek tárgyánál fogva nincsen köze se mondához, se történelemhez. Rom és Véd isten utolsó tusájáról van benne szó. A győzelmes Rom egy Araltó melléki düledék palotában üti fel tanyáját. Puszta országát akarván benépesíteni, fogadást tesz, hogy a ki palotájába először bevetődik, annak három álmát teljesíteni fogja. Az érkező ifju első álma országot, a második népet, a harmadik boldog arát varázsol elő. Egy ideig családjának él, majd népét, »a pártus népek utóját« is megismeri és a látottakon elszomorodik. A népet harcz és visszavonás gyengítette, javait pedig a szomszéd perzsa hatalom rabolta el. Elbúsultában újabb álom teljesülését kéri. Álmában a végpusztulást látja a mikor fölébred, az álam teljesülve van.

Az érintett mély értelmű költemény 1830-ban kelt s utána

még csak A két szomszédvár következett, azután a költő eposzterveivel végleg felhagyott. Munkásságát a lirának és drámának szentelé. Mikor az utóbbi téren történeti tárgyak után keresgélt, lelkében később is megjelentek a honfoglalás dicső alakjai. A nemzeti szinház ünnepélyes megnyitására Árpád ébredését írta meg, 1840-ben pedig előadták Az áldozat czimű tragédiáját, melynek cselekménye a tíz évvel előbb félbenmaradt nagy eposz korát elevenítette fel. Egyik hőse, Szabolcs, a királyi jegyző Előd vezérének fia, még az őshazában elválik a kivándorlóktól, mert a visszamaradt rész vezérének leányát, Zenőt szereti. Mikor értesül, hogy a leány hűtlenűl megszökött, a kivándorlók után ered s itt Magyarországon elvégre megtudja, hogy Zaránd alvezér volt a csábító, a ki idővel ráunt a leányra s most az ő hugára. Csilára akar sort keríteni. Czélját a szerelmi bánattól gyötört Zenő késlelteti, a kit — hogy lábaiól eltegye — Hadúrnak fel akar áldozni. Mielőtt ledöfné, megérkezik Szabolcs s a csábítót párbajban megöli

A szinszerüség már az első pillanatra nyilvánvalóvá teszi, hogy az ilyen feldolgozásnak a mondákhoz elenyészőleg csekély köze van. Az epikusnak ilyen esetben sok apró eszköz és fogás áll rendelkezésére, a mivel az illuziokeltést elősegítheti. *Vörösmarty* ezt a hiányt most az ethnikai elemek felszaporításával akarta pótolni. Közülük mi csak a vallási részt emeljük ki, mert ez a költő mondai felfogását itt sokkal kifejezőbben jellemzi, mint a hogy ugyanezzel az eszközzel eposzai jellemezték. Az áldozatot értjük minek elemei megvannak már a Zalán futásában is. A minek ott Ete önként ajánlkozik, azzá akarja itt Zaránd kényszeríteni Zenőt. Kárel táltost itt Barang, Hadúr papja helyettesíti. Amaz az V. ének végén fényes segédletével egy hatásvadászatból elszabadított tulkot áldoz fel. A többire nézve *Vörösmarty* nagy zavarban volt. Ete ajánlkozásával mithoszába az emberáldozatot is felvette s e mithoszi tényezőre most még másfél évtized mulva is esküdött; de sem Etén, sem Zenőn, sem máson nem merte végrehajtani. Zaránd, a kinek a saját hitágazataival tisztában kellett lenni, azzal az eltökélt szándékkal lép be a táltos szent barlangjába, hogy Hadúrnak embervérrel kedveskedik. De mi történik! Barang a szándék hallatára elborzad és ebben a meglepő leczkében részesíti a pogány vallásgyakorlatba belekontárkodó Zarándot:

De oh uram, gondold meg mit teszesz;
Vesztednek indulsz. Emberáldozat
Sem isteneknek tetsző nem lehet,
Sem tűrni azt nem fogják emberek;
De fellázadva menny és föld, azon,
Ki illyet mer, bosszut fog állani.

Zaránd erre nagy hangon visszavág, de szavai elvégre is oda sarkalnak, hogy köztünk maradjon:

S a vér, melyet kiontok,
Báránynak vére lesz. Magad fogod
Utánnam állatvérrel festeni
Azon helyet, hol én őt megölöm.

A nagy tanulság ebből könnyen levonható. Mithoszt nem lehet műköltőnek teremteni. A kik nálunk ilyesmit megkísérlettek, azok maguk voltak a kieszelt új hitágazatnak legelső Tamásai. Nálunk *Székely* Sándor kezdte el, a ki szerencsésen életre keltette Hadúrt és Nemerét; de az utóbbi helyett később ő is egy idegen mithosz-gyárostól veszi át Abaddont. *Vörösmarty* Hadúr mellett Ármányt hozza forgalomba; de a következő kísérletekben már megjelenik helyette Rom és Halálfi. Az istenek e bősége mellett a más világról egészen megfeledkezik. Nála a halál végmegsemmisülést jelent, a mi egyátalán nem pogány, sőt nem is keresztyén, hanem újabb sütetü természettudományi felfogás. Ha a királyi jegyző mellett a nemzeti krónika-tipust is idejében megismeri, akkor Lél nyilatkozata még jókor felvilágosíthatta volna; nem úgy mint Barang Zarándot s vele együtt az álmélkodó hallgatót és olvasót. *Vörösmartynak* viszonylag legtöbb szerencséje a tündérek fölidézésében volt. A hajnal fia és az a nyelvészeti magyarázat, melylyel *Munkácsi* Bernát a hajnal szavat megfejtette csodálatosan találkozik. A tündérek némelyikét, a csodatevő kardot és táltos lovat különben nem is ő teremtette, hanem csak a népmeséből vette át. Ez az eljárás legkényelmesebb volt, de azért minden időkre szóló érdem és követendő példa marad. Mert az eposzi csodás egy irodalomban csak akkor általánosulhat, ha az a naiv hitnek már meglevő, természetes úton létrejött világából való. Ezt az igazságot pedig nálunk legelőször *Vörösmarty* finom érzéke ismerte fel.

IV.

Szabolcs boldogtalan szerelme a magyar irodalomban nem volt uj dolog. Ezt a bús leventét szerzőnk *Horvát* Endre Árpád-já-ból vette át, mely mű 1831-ben végre megjelent. A pázmándi remete még 1820-ban hozzáfogott s mire elkészült vele, a magyar irodalom képe egészen megváltozott. Mikor *Horvát* István bejelentette, előmunkálatainak híre sokkal nagyobb esemény volt, mint most a megjelenés, melyet érdeme szerint senki sem ünnepelt. Művével maga a szerző sem volt megelégedve, bár egyik levelében nyiltan kijelenti, hogy az eposzi formákban egyetlen európai epikus sem léphet elibe. Elégületlenségét a nyelv és stilus idézte elő, melyről elismeri, hogy nem eléggé »napkeleti, azaz ázsiai magyar.« Más szóval ezt mi ugy fejeznők ki, hogy minden megvan benne, a mi *Vörösmarty* hasonló tárgyú eposzaiból hiányzik és elenyészőleg csekély van abból, a mivel *Vörösmarty* az irodalmat magához hódította. A ki az eposzírók babérját előle egészen learatta, szintén igy gondolkozott. Az, a mit A délszigetben és Magyarvárban keresett, de a keleties képzelem és nyelváradozása miatt észrevenni nem tudott, *Horvát* Endre eposzában mind benne volt. Ha az abban hagyott tervet valamikor megvalósította volna, művén az Árpád hatása még szembetűnőbb volna, mint a milyen volt kilencz év mulva az Áldozaton. A pázmándi magány epikusa egészen uj utat tört magának s az epikusokat kisértő kölcsönhatástól megmenekülni még sem tudott. Mikor Zalán futása megjelent, pár ének már elkészült. Egy fentebb idézett levele szerint 1826 februárjában az V. éneket fejezte be s a rákövetkező VI-ban már megjelenteti *Vörösmarty* szerelmes Etéjét, Und fiát, a ki itt nem Huba, hanem Tuhutum leányát szereti, de a szerepe azért ugyanaz, a mit a hadi dolgok tarkitása végett egyszer már el kellett neki játszani. Egyebekben azonban egészen eredeti marad. Műve igazolja a hosszú váratást, a mi mindenkit előkészített arra, hogy a lassan készülő munka mindenek felett — tanulmányok eredménye lesz:

. . . Mond merre keressem
A hősnek születése helyét Ázsiának ezernyi
Mérföldekre kinyúlt térségén? merre keressem
A nagy nemzetnek laktát? Kik voltanak akkor
Véle határt osztó szomszédok? mennyire mentek
Régi hazájokban? mi szokást tartottanak otthon? —

kérdi 1818-ban *Horvát* Istvántól, a ki neki egyéb őstörténelmi kérdésben is felvilágosítója volt. A válasz »Judia széleinél« állította meg, a hol az eposz tartalma szerint a tudós mester kazar, hun, kun, kunavar, bessenyő, szabir, bolgár, jász és úz népei valamikor együtt laktak velünk magyarokkal, akik utánuk szintén nyugatra vándorolván, a Kuma partján és az Ural alatt alapítottunk mai értelemben vett őshazát. A Kuma mellett elterülő birodalom elpusztult. Lakóinak egyharmada megmenekült, de nevét »nem tudni mi okbul« kunra cserélte. Ez a rész már a Dneper és Dneszter közét lakja, midőn az urali magyarságot Tatur, a főpap kivándorlásra és a hun-magyar örökség visszaszerzésére buzdítja. A hét törzs szent fogadást tesz, de mikor a vezér-választásra kerül rá a sor, összeveszik. Az Etele magvából származó Álmos korára hivatkozik, Lebed pedig a kazar fejedelem segítségével erőszakos uton is hatalomra akar jutni. Hogy az idegent részére nyerje, fiának, Szabolcsnak és a kazar fejedelem leányának összeházasítását tervezi. De mikor a gyönyörű Illi képét meglátja, nem a fiának, hanem magának jegyzi el. Mivel így a czélt biztosra veszi, pártot üt és a szövetkezőktől elszakad. Helyébe most az atyjától pártolt fiut választják meg hetedik vezérnek. Fejüknek ismét Álmost akarják, de ez ujból szabadkozik s fiát, Árpádot választatja meg, Itt a paizsra emelés, vérszerződés és Etele kardjának átnyujtása következik. A nagy örömet még fokozza az is, hogy a kabarok szintén beállanak a szövetkező magyarok közé.

Ez az eposz négy első könyvében van elbeszélve, s körülbelül ennyi az, a mivel szerzőnk Zalán futásának megjelenése és első hódítása idején már készen állhatott. Belőle nagyon könnyen kitalálható, hogy a cselekvény hiteles forrásául *Konstantin* följegyzéseit fogadta el. Innen vette az elöregedett Álmos és Lebed alakját, mely utóbbit a királyi jegyző Szabolcsának atyjával, Előddel azonosított. Innen vette továbbá a magyarság meghasonlását és a kabarok csatlakozását is. De e mellett a Nemzeti Krónika őshazájáról sem feledkezett meg. Pontos térképtanulmány után ezt oda helyezte el, a hol *Julian* és a többi középkori utazók Nagy-Magyarországot találtak. Sőt a bevezetésben a Kuma melletti Madsar romjairól sem feledkezett meg. A két Magyarország felismerése rendkívül meglepő; csak sajnálni lehet tehát, hogy ennek a déli őshazának nem juttat szerepet. Hogy a

kunok lettek volna az ottani magyarság utódai, szerencsétlen ötlet; de ez hihetőleg nem is az ő, hanem *Horvát* István ötlete. Vele együtt a *Konstantinnál* említett déli őshaza, Lebedia is nyomtalanul elveszett, pedig ennek a pártoskodás körül igen jó hasznát lehetett volna venni. Ezt azért sajnáljuk, mert a cselekmény bonyolításában oly kitünő leleménynyel lep meg, minővel eddig még egy magyar epikus sem dicsekedhetett A *Vörösmartytól* is figyelembe vett szerelmi regényt értjük, melynek bizonyos mértékben még eposzi hitele is van, mert *Konstantin* följegyzése szerint Lebediásznak a khazar khágán csakugyan »egy nemesszületésű khazar nőt adott feleségül, vitézségének nagy hire és nemzetségének nagy fénye miatt.«

Sajnos, a sikerült kezdet folytatása már egészen más itélet után esik. *Vörösmarty* páratlan sikere az ideges, érzékeny és hiu szerzőt egészen kihozta sodrából. Következő könyveiben már nem tört következetesen a czél felé, hanem egyidejüleg a váratlanul megjelent fiatal vetélytárssal is versenyt futott. Uj tarlózást kezdett, nehogy művéből valami hiányozzék, a mi ott hódított. Fenti nyilatkozatából már megtudtuk, hogy a nyelv keleties ragyogtatásával nem ért sikert; a többivel igen, de a többi aztán annál károsabb volt, minél jobban megközelítette a hibás modelt.

Az V. könyv a magyarok indulásán kezdődik s mivel egyelőre csak gyülekezésről van szó, a VII. könyv végén is csak az indulásnál vagyunk. Ilyen gyülekezés van Zalán futásában is, a mit, mielőtt végleg utra kelnénk, szerzőnknek okvetlen túl kell liczitálnia; s valamint ott Ete utközben szerelmi kalandba keveredik, ugy itt is be kell térnie Tuhutumhoz, hogy Kuldinával Hajna regénye helyett ujba kezdjen. Ez a verseny pedig egészen felesleges, mert a törzsek apró eseményekkel tarkitott készülődése és gyülekezése csak fárasztja a felesleges ismeretekkel terhelt olvasót. Az is baj, hogy később, mikor az összegyült magyarság megkezdi a kivándorlást, Lebed nem marad el, hanem folyton nyomukban jár. A czél egészen világos. Szerzőnk vele csakis a mondani valót akarja biztosítani. Mikor aztán a pártütő már a nyakunkon van, akkor kitünik, hogy csak akadék. A szerfelett igénybe vett olvasónak elég számon tartani azt, hogy a magyarok, mielőtt az Etel (Volga) vizét elérnék, előbb tönkre verik s aztán társul fogadják az oroszokat és palóczokat; vagy azt, hogy Ete az út fogytával Kuldina szivéhez is közeledik, mert bátyját

Horkát a harczban megmenti, s hogy az út Illi és Szabolcs viszonyát sem lazítja meg, mert amaz levelet meneszt a szerelmes — mostoha fiu után.

Az Etel' folyón való átkelés a IX. könyvben történik meg. Az őshazát az öreg Atád éneke siratja el s aztán neki indulnak annak a nagy útnak, melyen a szerző III. Béla notáriusát választotta Mentorának. Bevéteti Susdált és Kiót, mely utóbbi helyen a kunok csatlakoznak, aztán megsarczolják Ladomért s Halicsot. Az események rendes folyását Lebed sem zavarja meg, mert délnek kerülve, a kazarokkal Moldva felől tervez támadást. Végre a XI. könyvben (az eposz utolsó előtti énekében!) Árpád átlép a Kárpátokon. Nehogy az eposzirodalom ismétlésbe essék, a honfoglaláson gyorsan túlesünk. A krobatok meghódolnak, Laborczot Uszubu rövid uton fölakasztatja s Zalánt is megkergetik. A Körtvélytó melletti törvényhozó gyűlés után Ete szerelmi ügye is lebonyolódik, mert Gelemér kabar vezért, kinek Tuhutum ujabban leányát szánta, párbajban leveri. Mielőtt azonban egymáséi lehetnének, Árpád bihari hadjáratát kell még tudomásul venni. A büszke Marót meghajlik a tulerő előtt s leányát tuszul adja, majd a Zsolttal való eljegyzésbe is beleegyezik. Ezután a székelyek követséget küldenek Tuhutumhoz, a ki Árpád parancsára az erdélyi Geló ellen megy. Az oláh fejedelmet Ete ejti el, a ki ezért az esküllői hódolás után elvégre megkapja Kuldina kezét. Ezalatt Árpád elfoglalja a Dunamelléket, Lebed pedig bolgár szövetségeseivel összevész és elesik. Az eposz hátralevő részében Zvonimir, Szvetopulk, Mojmir és Szvendibald leveretésével ismerkedünk meg. A honfoglalóknak több ellensége nincs; hogy a szerző egyben a magáéit is elhallgattassa, Árpádot egy avar remetével hozza össze, a ki vele angyali jóslatot közöl Magyarország jövendőjéről, Pannon halmán pedig Rajmund benczés adja tudtára, hogy unokáiból már keresztyén királyok lesznek. Igen, mert Zirc emlékezetének megjelenése után akadtak pap társai közt olyanok, a kik azt sugták-bugták, hogy »Krisztus kenyerét eszi és pogány munkákat, ördögnek valókat csinálgat.«

Körülbelül ez az utolsó, tisztán magán természetű lefegyverzés sikerült legjobban, mert ez után nem állt semmi utjában annak, hogy az előfizetőkül jelentkező egyháziak társukat a magyar klérus diszének tekintsék. A kik azonban kizárólag irodalmi szempontokat tartottak szem előtt, egész másként itéltek. *Toldy* ugy

vélekedett, hogy »egy historiai, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképeni compositio, érdekcsoportosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejlik, hanem nyulik; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni.« A találó megjegyzés ép úgy kifejezte az egykoruak nézetét, mint az elfogulatlan utódokét. A kiköltöztetés nagy munkáját a költő nagyon is túlzottan részletezi. Minden vonásán meglátszik, hogy az irást hosszú tanulmány előzte meg; de a tudomány szivós napszámosainak leggyakoribb tévedését megosztva belekerült ő is abba a hibába, hogy fontosnak, közlendőnek vélt mindent, a mi talán jelentéktelen, de e mellett nagy fáradság eredménye volt. Ezért lett aztán eposza inkább a *Horvát* István-féle őstörténeti kutatás enciklopediája, mint pusztán gyönyörködtető költemény. Költői téren mozgott s az alaktalan történeti adatok inkább le tudták kötni figyelmét, mint a mondák szép körvonalai. A történeti adatokat csak a mű elején használja ügyesen; később már nem boldogul velük s olvasóit nagy zavarban hagyja a felöl, hogy a mí esetleg helytelen, a tudós botlása, vagy a költő szabadkezü fordítása-e. Különösen azzal látszik nagyra lenni, hogy az egykoru barbar népeket ismeri. Nemzetségére nézve természetesen mind magyar, a mi azonban könnyebben megbocsátható, mint a helytelen elhelyezés. Mig *Konstantint* követi, a Volgán túl bolgárok, kazárok és bessenyők a szomszédaink, s ugyanott az oroszokat és palóczokat is szerepelteti; később a királyi jegyző területére lépve, kunokkal és ismét bolgárokkal érintkezünk. Amott tehát a történeti adatok vannak egymással összezavarva és rosszul elhelyezve, itt pedig a monda van az előző történeti adatokkal helytelenül kiegyenlítve. S ha már ennyire benne vagyunk a történelemben, akkor az olyan nevek, minő a bolgár Kuvráté és a magyar Konté (azaz a hétvezér közt szereplő Kundé) is sértik a fület. A rosszul magyarázott őstörténelem még inkább megboszulja magát akkor, midőn Atád azzal dicsekszik, hogy Álmosnak az őshazában szép Helenáról és arról a »Jász hősről« (azaz Jasonról) is szokott nemzeti éneket mondani, a kí »arany kost méne orozni.« A mithoszi elemekkel nagyon óvatosan élt, a mí rá nézve szerencse, mert így is nehéz elfelednünk, hogy egy áldozat alkalmával Aurorát és Cynthiát kezdte emlegetni. Az egyháziak rovásán lévő pogány elemekkel egyébként csak akkor mer

incselkedni, ha azok mesei természetüek. Mielőtt például az Etelen átkelnénk, *Vörösmarty* módjára egy tündérországgal akar bennünket megismertetni, de bizony csak nagyon szegényes eredménynyel. Tatur főpapnak s vele a többi táltosnak és bélnézőnek igen előkelő szerepet juttat; de ezek a tudákos könyvek folytonos forgatásával inkább középkori jámbor barátokra emlékeztetik az olvasót. Egyébként a világi hősök jellemrajzai sem mondhatók sikerültnek, mert szétfolyók, határozatlanok. Csak az az egy bizonyos felőlük, hogy beszélni szeretnek, de tenni nem. E miatt a cselekmény ellustul, de a nyelv megelevenedik, erőteljessé lesz. A nagy előtanulmány nyoma ezen is meglátszik. A függelékül adott Szókalauz számos olyan dunántuli tájszóval és nyelvi régiséggel számol be, a mi olvasás közben talán föl sem tünt az olvasónak. Ez mindenesetre nagy érdem, *Horvát* Endre költői munkásságának legnagyobb érdeme. *Toldyt* is ezzel ragadta el midőn »classicai eposi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsőségét« egyenesen neki akarja tulajdonítani.

A klasszikus formában írt eposzok fejlődésének legmagasabb fokát ma már nem Árpáddal, hanem *Czuczor* Botondjával és *Vörösmarty* Két szomszédvárával jelöli meg irodalomtörténetünk. Ezekkel aztán a termelés is megszakad. *Székely*, a kinek példája költőinket a hexameterek felé csábította, időközben alkaeuszi versszakokban megírt Vienniászát és a Dierniász ossiáni prózáját javította, majd Mikola Máriában Himfy-versszakokkal, Hattyu-eposzában pedig ujra hexameterekkel kisérletezett a nyilvánosság előtt. A mit *Horvát* eposza után írt, kiadók hián kéziratban maradt, vagy elveszett. Az »eposzi kürtöt« élete végéig recsegtette, mert azok közé a kisebb tehetségek közé tartozott, kik az idők szeszélyes változását nem tudták, de nem is akarták megérteni.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Első közlemény.

Az 1790. országgyűlés oly nevet hozott a szabad vallásgyakorlat, az úrbér szabályzás, a magyar államnyelv, a magyar nyelvű közoktatás és a nemzeti hadsereg hivei között forgalomba, melynek viselőjéhez biztató reménynyel tekintett föl a protestáns párt, az uj eszmék hívője, az osztrák katonai uralom megvetője és II. József erőszakos intézkedéseinek a nemzeti lelkesedéstől toborzott ellene és szabadelvű politikusa.

Galánthai gróf Fekete János a demokrata pártnak tehetős mozgatója gyanánt tünt föl, a kinek szavától, következetes és kitartó törekvésétől nemzeti politikájának győzelmét várta. Benne a katonának, a demokrata főúrnak és a költőnek gazdag tapasztalatai egyesültek, mely tapasztalatokból fakadt hazafias eszmék érvényesítésére a nemzet hangulata, irodalmunk szerencsés föllendülése kedvező talajul kinálkozott.

Egy pártnak, egy iránynak védője és harczosa. Nevével mindeddig történetírásunk- és irodalmunkban csak elvétve találkozunk, még pedig akkor, midőn más, nevezetesebb politikusokkal, költő-kortársaival való érintkezése folytán fölemlítik, jegyzetekben megnevezik, ámde életéről, működéséről, irodalmi műveiről és mindezeknek jelentőségéről semmiféle fölvilágosítást nem nyujtanak. Ma is, mint ismeretlen lép a magyar irodalomtörténet birodalmába, pedig, mint történeti és irodalmi egyéniség, a XIX. században érvényesült szólás- és vallásszabadságnak nemcsak előharczosa, korának nemcsak nevezetesebb alakja, hanem annak megértéséhez fontos művelődéstörténeti adalék. Ő és pártja a mérsékeltek és tulzók, a királyi, a papi és a maradi pártiak viszálykodó és cselszövő tömegéből egyenességével és határozottságával élesen domborodik ki és mint pártember, mint költő nemcsak élő, hanem irott szóval, sőt anyagiakkal is hozzájárult, hogy korának műveltségét akár csak egy szemernyivel is emelje.

Mindenekelőtt az író egyénisége ragadja meg figyelmünket, hogy ezzel irodalmi működésére fektetvén a fősúlyt, ebbeli munkásságát és ennek hatását fejtegessük.

Franczia és német nyelven irott műveiben a franczia és a német olvasó közönség előtt a faji és a nemzeti szeretetnek képviselője. Ő az első, aki magyar költő versét francziára fordítja, ki a francziák előtt a magyar közjogi fölfogást először hirdette, ki nemzeti, egyéni mivoltunkat még Voltairerel szemben is megvédte és a külföldön magyarságával mintegy tüntet. Korának kiválóbb egyéniségeivel Voltairerel, Ligne herczeggel, Ayrenhoffal, Laudonnal, Daunnal, Kaunitzczal, továbbá Mária Teréziával, II. Józseffel, II. Lipóttal, I. Ferenczczel és ezek udvarával részint személyes érintkezésben állott, részint leveleket váltott. Mint udvari ember korán megismerkedett a felsőbb köröknek szokásaival, cselszövényeivel és azokban szívesen részt is vett, mig végre csalódva hátat fordított nekik és magányában a magyar költészetnek élt. Itthon Bessenyeivel, Báróczyval, Barcsayval, Horváth Ádámmal, Pétzeli Józseffel, Gvadányival, gróf Teleki Lászlóval és Domokossal, báró Orczy Lőrinczczel, Lászlóval és Józseffel, a Károlyiakkal, Sztáray Mihálylyal, Aranka Györgygyel, Kis Jánossal, a tudós Schediussal és másokkal mind barátság, mind irodalmi érdekek révén szoros összeköttetésben állott.

Tanulmányai, fölfogása és egyénisége inkább a francziások és a népiesek irodalmi táborához vonzotta, mint a német és a latin klassziczismus hiveihez. Franczia és német munkáin kivül a magyar verselést is buzgón ápolta és irodalmunkat franczia, olasz, latin és német irók átültetésével gazdagította. Voltaire Pucelle d'Orleansjának, a Természet Törvényének, Ariosto Orlando Furiosojának, Ovidius Szerelem Mesterségének és Szerelmi Elegiáinak, Blumauer és Rabenernek magyar forditója.[1] A magyar versformát egy ujabbal gazdagította, a melynek érdekében nem szünt meg abban fáradozni, hogy magának hivőket és a követőknek egy szerény irodalmi táborát teremtse meg.

Ámde nemcsak a politikai porondon és az irodalomban, hanem a harczmezőn is tevékenyen működött. Hadi pályáját csodálatos gyorsasággal futja meg és mint lovas generalis fejezte be. Nem egyszer vitéz és véres kardvágások között szerzett dicsőséget a magyar lovasságnak.

Mindezeken kivül, mint dúsgazdag főúri ivadék, kinek hat vármegyében feküdtek széles kiterjedésű birtokai, vagyonát nemcsak saját katonai, politikai és irodalmi dicsvágyának, szenvedélyeinek,

[1] *Voltaire Orleansi Szüzének* és a *Természet törvényének* fordítását az alsó-sztregovai Madách levéltárban, a Nemzeti Muzeum kézirattárában, Kolozsvárott és Aradon az Orczy-Vásárhelyi könyvtárban találtam meg. — *Orlando furioso* fordítását az Orczy-Vásárhelyi könyvtár őrzi. — Itt és a Nemzeti Muzeumban található a *Szerelem Mesterségének* egy-egy éneke. A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában és Kolozsvárott vannak *Magyar Muukáji, Blumauer, Rabener* és a *Szerelmi Elegiák* fordítása. Az előbbiben található *Oeuvres posthumes* néven ki nem nyomtatott franczia versei és emlékirat-léle bölcselkedései.

hanem a nemzeti eszmének, mint Maecenas a tudomány és az irodalom szegényebb munkásainak megsegélyezésében áldozta föl.

Iratai telvék lángoló lelkesedéssel a magyar kultura, tudományosság és irodalom iránt. Megértette korát és a magyar érzésnek uj jelszókat adott. Erős faji szeretet erősítette hazafias érzéseit, egyéni érzelmeit pedig vidám bölcselkedő belátás vezette. Ezek sugalták irói munkásságát és tetteit. Egyénisége sokkal erősebb, semhogy iratai a censura rostájának hivatalos mértékét megüthették volna. Szatirája, szókimondó őszintesége, sokszor francziás forradalmi érzülete és ugyancsak francziás pajkos érzékisége a rosta tiltó pontjait százszor is megsérti. E szempontból keveset törődik azzal, hogy munkáit nyomtatásban lássa, de annál inkább azon van, hogy kéziratban elterjedjenek. Barátjainak, irodalmi férfiaknak ir és ezzel hódol a XVIII. századbeli magyar írók »egymásnak írásának«. A híres pater Hannuliknak, »Horatius versenytársának«, »az akkor élő latin lirikusok fejedelmének«, midőn arra inti, hogy a censurára valót irjon, következőleg válaszol:

Jól értem intésed, hogy irjak ollyakat,
Mellyek nem tiltatnak: de hát igazakat
Úgy szegény Muzsámnak lehetetlen írni,
S magát hazudozásra reá kéne bírni.
Nem vágyok én, el hidd, hogy ki nyomattassék
Munkám, 's mindenektől széllyel olvastassék:
Tsak kevés Böltseknek lehessen kedvére,
Jövendő századnak tán juthat kezére,
'S akkor a 'Borostyán síromra rakatik,
Mely éltemben tőlem most meg tagadtatik.[1]

Innen van, hogy életében magyar munkái sohasem látnak nyomdát és csakis a barátok, meg a párthívek kezén forognak. Ezek elismerése és méltatása, utánzás és magasztalás az egyedüli jutalom, mely életében érte. Leveleit, költeményeit és fordításait mindezideig a levéltárak őrzik, jóllehet irodalmi, művelődéstörténeti és irodalomtörténeti jelentőségüknél fogva a közlést megérdemlik, sőt egynémely költeménye és fordítása a csakis irodalomtörténeti mérték és érdekesség fölött álló munka.

Irodalmunkban Aranka György,[2] báró Orczy József[3] és Mátyási József[4] dicsőítésén kívül igen kevesen foglalkoztak vele.

[1] M. Tud. Akad. kéziratt. Magyar Irodalom. Régi és ujabb írók 4-drét. 73. szám. *Néhai Galánthai gróf Fekete János Magyar Munkáji.* II. Rész. 162. oldal. *T. P. Hannulik Deák Verseire válasz.*

[2] *Aranka György: Elmejátékai.* Nagyváradon nyomatta: Szigethy Mihály betüivel. 1806. Esztendőben. Előszó. XIV. 1—4. *Egy úri szép elméhez. Generális gróf Feketének válasz. János napjára.*

[3] *Aspasia.* Első kötet. Kovacsóczy Mihály. Pest. Landerer. 1824. 43—50. oldal. *Bandi a levélhordó Elysiumban.* Gróf Fekete Jánoshoz. 1795.

[4] *Mátyási József. Verseinek folytatása.* Második darab. Vátzon, 1798.

Kazinczy Ferencz Pályám Emlékezete czímű munkájában és leveleiben[1] csak amúgy félvállról emlegeti. Őt a klasszikus költészetbe való öntudatos elmerülése, melyben írtózott minden népiestől, póriastól és frivoltól, minden francziástól és magyarostól, továbbá minden ötletszerű és ösztönszerűtől, távoltartotta Fekete Jánossal való foglalkozástól. Tudja, hogy franczia és német költeményeket írt, de sehol sem említi magyar költői munkásságát, pedig hihetetlen dolog, hogy arról tudomása ne lett volna. Erre őt, mind Fekete irodalmi barátjainak, Arankának, Orczy Józsefnek és Mátyásinak versei, Schediusnak barátsága, mind a külföldi német folyóiratoknak elismerő nekrologjai erősen figyelmeztethették. Nem menti őt az a körülmény sem, hogy Feketének magyar írói munkássága és Kazinczynak fogsága egybeesik, de előtte vagy utána értesülhetett róla, kiváltképen akkor, midőn ő maga Feketének pesti palotájában megfordúlt és vele többször érintkezett. Ámde így bánt el Kazinczy régibb magyar, népies költőinkkel is, így bánt el korábban Gvadányival, Mátyásival és a népies verselők egész táborával. Annál fontosabb értesítést nyerünk Kis János superintendens emlékezéseiből, kivel Fekete a fürdőben találkozik és eredeti versformája érdekében értekezik.[2] Halálakor a tudós Schedius Lajos,[3] aki írónkkal szives barátságban állott, rövid, de velős szavakkal utal irodalmi munkásságára és jelentőségére: »Sok ragyogó tehetséggel megáldott egyéniség, melyet barátai és ismerősei érdem szerint csodáltak. Pontos, pragmatikus életrajza a lélektannak és az emberismeretnek, de Magyarország újabb történetének is fontos adaléka.« És a megholtról ekkor nem az irodalmi pajtás, nem a barát, hanem az események hű registratora beszél. Hasonlóan szólnak róla még évekkel későbben is a német folyóiratok, főleg az Allgemeine Literatur Zeitung,[4] mely szerint: »Izléssel és világismerettel fölruházott író, aki kevésbbé zilált vagyoni viszonyok közt, még sokkal többet tett volna a magyar irodalom és műveltségért.« Említi Wurzbach[5] és tud róla Szinnyei József[6] jeles műve is. Márki Sándor Kazinczy szellemében ír az 1790. évi országgyülésnek »aradi Mirabeau«-járól.[7] Závodszky

39. 83. 160. 335. old. *Mentő felelet azon motskolódó Deák Versekre, melyekkel Ngos Gróf Fekete János Úr Ő Nagys. az 1790. Esztendőben tartatott országgyülés alkalmatosságával megtámadtatott.* — *Ngos gróf és Generális Galánthai Fekete János Úr Ő Nagyságának.* (Névnapra.)

[1] *Váczy János. Kazinczy Ferencz levelezése.* III. 349. old. 766. levél.

[2] *Kis János superintendens Emlékezései életéből.* Maga által feljegyezve. Sopronban 1845. Özvegy Kultsárné betüivel 102. 103. old.

[3] *Zeitschrift von und für Ungarn.* IV. B. 2. Heft. 1803. évf. 131. l.

[4] Allg. Lit. Zeitung 1804. *Intelligenzblatt* Nro 60. S. 484. — *Baur* (Samuel). *Allg. hist. biogr. literar. Handwörterbuch* (Ulm. 1816. 8. I. B. S. 394.)

[5] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* IV. 1858. Wien. 166. old.

[6] *Magyar Irók Életrajza.*

[7] *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története.* V. *Arad.* 1895. Monographia bizottság. 796. old.

Károly »Magyar Epikur« czímű dolgozatában,[1] melynek alapján neve Beöthy Zsolt két rendbeli Irodalomtörténetében is megfordul, már ismeri a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában őrzött »Magyar munkájit,« azonban az ugyanott található franczia emlékiratait, továbbá a nyomtatásban megjelent franczia és német munkákról nem tud. Az irónak aesthetikai méltatását adja, anélkül, hogy egyebütt forgatott volna adatokért és csak költeményeiből állítja össze életrajzát. Tévedéseit mellőzve elég jellemzően állítja az írót szemünk elé. Hangsulyozza, hogy »nálánál sokkal kisebb tehetségek méltatásra találtak,« hogy »eredetibb, határozottabb alak, mint az akkori irodalom nem egy tagja«, hogy művei, »ámbár megérdemelnének egy válogatott kiadást, mert szerzőjök ha nem nagy költő is, de hamisítatlan, kidomborodott alak, mi amaz időben ritkaság«.

Legujabban Kont Ignácz[2] kutatott végette. Ő franczíául költő íróink közt kijelöli helyét és irányát, megnevezi jelesebb franczia költeményeit, sőt a ki nem adott franczia költemények egyikét közli is.[3] Az »Oeuvres posthumes«-ről pedig azt tartja: »megérdemelné már a korrajzi és autobiographiai adatok miatt, hogy kiadják.«

Nem említve a XVIII. századvég irodalmával foglalkozó egyéb tudós búvárainkat — kikre a maguk helyén hivatkoznunk kell — Fekete alakja mind jobban előtérbe lép, és mint irodalmi egyéniség a kutatásra nézve érdekes és a reáfordított fáradságot megérdemli.

Az alább közölt sorainkban nagy vonásokban adjuk írónk pályáját. Kutatásainkban főleg a magyar történethez és irodalomhoz való vonatkozások kötötték le figyelmünket.

I.

Fekete János 1740. évben Zala vármegye Csabrendek községében született.[4]

Családjának okleveles nyomát csak az 1611. évig nyomozhatjuk.[5] A költő adatai szerint[6] őseinek egyik ága Erdélyből szakadt át Magyarországba, a hol Pozsony vármegyében a XVI.

[1] *Ellenőr.* 1873. V. Évf. II. 284. stb.

[2] *Magyar franczia verselők.* Egyetemes Philologiai Közlöny. Ünnepi füzet. Bpst. Franklin társ. 1900. Jan. XXIV. Évf. I. 114—116. old.

[3] M. Tud. Akad. kéziratt. Magy. irod. 83. — *Oeuvres posthumes du Comte Jean Fekete de Galantha.*

[4] *A bécsi cs. és kir. hadi levéltár* (Muster Liste 2. Chev. Regiment. 1769—1772.) — *Schedius,* az *Intelligenzblatt, Baur és Wurzbach* szerint 1741-ben született. Inkább követtem az egykoru hivatalos katonai följegyzést az íróknak Schediustól átvett adatánál. A csabrendeki plébánia fölvilágosítást nem adott.

[5] *Márki Sándor: Arad várm. tört.* 675.

[6] M. T. Akad. Néhai Galánthai gróf Fekete János *Magyar munkáji* II. 59. *Az erdélyi tudós társasághoz* (1798.) intézett levélben: »mert nagy szerentsémnek tartom Nemzettségemnek Erdélyből lett származását.« — A családnak még

század elején nagyobb kiterjedésü birtokot szerzett. Fekete Márton [1] »a honnyokért magokat feláldozó vitézek« legjelesbike, 1590. nov. 21-én vitézségeért a pozsonymegyei Galantha és Gány egy részét kapta a galánthai előnévvel. 1609. decz. 22-én ujabb részt nyertek Galantha és Gányból, majd pedig Kosutot és Zilast.[2]

A családnak legkiválóbb tagja a költő apja, Fekete György (szül. 1711. Pápán.), aki Mária Terézia alatt Magyarország történetében nevezetes szerepet játszott. Állása és életviszonyai nem nyújtottak ugyan alkalmat arra, hogy ősei példájára vitézségével tüntesse ki magát, annál nehezebb volt munkássága mint politikusnak. Kortársai közül mint elsőrangu jogász, diplomata és tudós vált ki. Pályáját egyszerű köznemes ügyvédként kezdette. Ekkor és később is, mint gróf a magyar hazafiság sugallta tetteit. Magas állásánál fogva nem kerülte ki kortársainak irigységét, a hasonranguaknak cselszövényeit, magyar érzelmét azonban költők és a történetirás dicséri. Ennek és II. József bureaukrata szellemű kormányzásának esett áldozatul. Azon államférfiak közé tartozik, akik a dinasztia és a magyar faj iránt érzett vonzalmában a hazaszeretet sugallatára hallgattak. Bámulatos gyorsasággal éri el a legmagasabb hivatalokat és tesz szert mesés gazdagságra. Az őseitől reámaradt pozsonyi, somogyi és zalamegyei birtokot csakhamar megnagyobbítja Pest, Arad és csanádmegyei nagykiterjedésű birtokokkal. Pályája hasonló a Grassalkovichok, a Festetichek irigyelt emelkedéséhez. Az 1741. országgyülésen, mint somogyi és zalai birtokos szerepel. Ekkor követeli, hogy a monarchia ügyeinek vezetésében a magyar köznemesség is kivegye a maga részét. 1745. évben a jászkúnok váltsága kérdésében foglal el nevezetes állást. Az 1751. évi országgyülésen, mint Aradmegye főispánja magyarul szónokol a sérelmek orvoslása, a fuvar és szénaadó megszüntetése érdekében. 1752-ben királyi személynök, 1759. jan. 9-én osztrák grófi rangot kapott, 1764. alkanczellár, 1769-ben a budai egyetem és az összes tanulmányi ügyek főigazgatója. Ürményivel az uj tantervet előkészíti és életbeléptetésével ő volt megbízva. 1773. évtől kezdve országbiró, főudvarmester, 1780-tól 1783-ig helytartó-tanácsos, mely nehéz állásában rokona Niczky Kristóf váltja fel. II. József hivatalnokállamában szabadelvű gondolkodása és conservativ fölfogása nem talált többé tért a munkásságra és ezért nyugalomba lépett. (1783. aug. 28.) Ekkor egyedül fiának és gazdaságának élt. Meghalt 1788. okt. 18-án.

ekkor is vannak ott rokonai: I. 64. *Fiamnak:* » Debátran mutassad (a verseket)... Erdélyben némely rokonomnak.« — Elődei közé számítja Istvánffyt a történetírót is.

[1] Eger vívásánál szerzett érdemeket. — *Magy. munk.* I. 65. szól Egerről: »Eleinek vérével trágyázott föld« hová fiának irja:

Tán lelke tenéked Fekete Mártonnak
Borostyánba fonva jelent, mint rokonnak.

[2] *Nagy Iván:* Magyarország családai. — *F. Siebmachers groszes und allgemeines Wappenbuch.* Nürnberg. 1893. (Der ungarische Adel von Géza von Csergheő. — Ivan von Nagy. IV. Abth. 169. old.)

Országos müködését országgyülési pasquillusok és Faludi »Vigadó Pásztorok« czímű költeményén kivül maradandó kulturalis munkásság örökítette meg. Nevéhez fűződik a nagyszombati egyetemnek Budára helyezése, a szentannai gymnasium (1751.), a radnai ferenczrendiek theologiai és bölcseleti tanfolyama (1751.), a Bibics Jakabné által alapított szentannai nemesi convictus (1777.), a minorita rend aradi főiskolájának két felső osztálya (1753.), majd pedig ugyanennek kis gymnasiummá való alakulása. A »Problemata juridica, seu Questiones« (1777.) czímű munkával latin tudományos jogászaink közé sorakozik.[1]

Családja hatalmát óriási birtokszerzései öregbítették. Mária Terézia már 1749-ben a divékujfalusi Ujfalusyak magvaszakadtával Fót, Káposztásmegyer, Sikátor és Palota helységeket adományozza neki, melyeket fia halála után előbb a Csekonicsok, majd a Károlyiak vásároltak meg. 1751. évben igényt tart az aradmegyei Bibics-javakra és 1773-ban megszerzi a zarándi uradalmat, Szent Annát, Fazekast, Varsándfalva, Alatka, Morócz, Harkály és Nyék aradmegyei, Kovácsháza csanádi pusztákat, melyeken korszerű gazdasági építkezések és berendezések által azon vidékek kulturalis emelkedését is előmozdítia. Ide számítjuk nejének, Niczky Annának hozományát és egyébb örökségeket, a melyek által gazdagsága természetes uton is gyarapodott. Fiára tehát a fényes családi néven kívül egy óriási vagyon jutott, melyet ez észszerű gazdálkodással megkettőzhetett volna.[2]

Az atyai hatalom, a grófi rang, az udvar kegye és a dúsgazdagság oly eszközök voltak, melyek az ifjú Fekete János pályáját is megaranyozták és oly kilátást nyitottak, mint akkor kevés nemesi ifjunak nyilott. Ámde korlátlan függetlenségi vágya, szókimondó természete, szellemi fölénye és pazar költekezése mind a katonai és politikai, mind az irodalmi pályán sok áthághatlan akadályt gördített utjába. Ama páratlan előnyök és ezek a természeti tulajdonságok végzetes összeütközésbe kerülnek életében. Végzetesen hatnak fejlődésére és szereplésére. Míg atyja élt, minden gát

[1] *Horváth Mihály:* Magyarország történelme VII. 275. 304. 309. 418. — *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Bpest. Athenaeum. 1898. Magyar nemzet története. VIII. 411. 579. — *Marczali Henrik:* Mária Terézia. 1717—1780. 79. 160—163. old. (Történeti Életrajzok.) — *Marczali Henrik:* Magyarország története II. József korában. — *Márki Sándor:* Arad vármegye története. 381. stb. — Dr *Borovszky Samu:* Csanád vármegye története. Bpest 1897. Magy. Tud. Akad. — *Csorba József:* Somogy vármegye ismertetése. Pest. Emich 1857. — *Fessler:* Geschichte der Ungarn. X. 399. 403. 405. — *Himpfner Béla:* Az aradi kir. főgymnasium története. Arad 1896. — *Kara Győző:* A Bibics-alap története. U. o.

[2] *Országos levéltár* Fasc. 1844. 13. — 8400. — 1886. 6. 7. 8. — Lad 2. N. 57.; 6. N. 13. — *Arad-megye levéltára* 1755. 13. 123. — 24. Jan. 1775. l. 26. — 1770. 3. 58. — *Zalavármegye levéltára.* Régi nemesi összeirások. — *gróf Károlyi-levéltár.* Nagykárolyi gróf Károlyi Eduard és Sándor birtokainak történeti ismertetése. 1866. (Kézirat. Eble úr szivességéből.) — *Gr. Csekonics család csitói* levéltára. (Babics József orsz. gyül. képviselő úr szivességéből.)

hamar összeomlott törekvései előtt és katonai gyors emelkedését sokban apja érdemeinek is köszönheti, mihelyt azonban ez örökre behúnyta szemét, korlátlan természete állandó hadilábon állott a közfölfogással és a viszonyokkal.

Fekete György országos elfoglaltsága mellett is ráért arra, hogy fiának nevelését egyideig önmaga vezesse és irányítsa. Nem gyakori dolog főúri családainkban, hogy a gyermekek fejlődésekor szükséges sokoldalu ellenőrzést a család feje intézze. Rendesen beköszönt a jól-rosszul választott nevelő, ki ellenőrizetlenül és tetszése szerint vezeti a gyermekek lelkületét. Sokszor nem is vezeti. Az öreg Fekete főczélja, hogy fiát a nyilvános pályára nevelje, arra, a melyen ő annyi sikert aratott, főtörekvése továbbá az is, hogy korszerűen nevelje.

Ámde Fekete Jánosnak a közpályára semmi hajlandósága sincsen. És ezzel az apa és a fiú élethossziglan állandó ellentétbe jutott. Az ifju Csabrendeken nevekedik, hol legelőször érezte hivatását a költői pályára. Nevelője tulajdonképen a természet és a korán ébredő szerelem. A község környéke, a vidék természete és őstörténete még ötven év múlva is hatással van költészetére. Franczia verseiben nyilatkozó természetfestései, bölcselmi költeményeiben uralkodó természetszeretete, az ősi kor iránt érzett vonzalma már az ifjúban fölébredt.[1] A csabrendeki kastély ablakából régi erdőkre és zöldelő halmokra nyílik tekintete, melyeken a báj és a szerelem istenasszonyai kalandoznak. A közeli Sümeg az ősember óriás maradványaival egy boldogabb korba varázsolja el képzeletét. Itt leli meg a nyugalmat, melyet sem a nagyvilág, sem a hadi zaj, sem a királyi udvar fénye nem nyújtott sohasem. Ide tér csalódott szívvel, mihelyt Csabrendek urává lesz, mihelyt a hadi pályáról kielégitetlen becsvágygyal bucsut vesz, innen fut, mihelyt a politikai, főleg a nemzetiségi viszályok megnyitják szemeit és azt látja, hogy a nemzet összeroskad a nemzetiségek konok küzdelme alatt.

Atyja nem ily érzelmeket, nem ily ábrándozást várt fiától. Korán aggódik költői hajlamai miatt és e végből a házi nevelésben a régi rendtartás követelte »poesis« osztályát kihagyták, átugrották és nyomban a »rhetorikára« tértek át, nehogy Virgilius, Horatius és Ovidius gondolkodása, a költészet ábrándképei megháborítsák az ifjunak érzelmeit:

Hijjában aggódtak, nem tudtam regulát,
Ujjaimon mégis számoltam fabulát,
'S Erősebb volt bennem Apollo hivása,
Mint kedves atyámnak gondos meg tiltása.[2]

[1] *Mes Rapsodies I. 46.* Vers à une terre où je suis né, et dont je suis aujourd'hui le Maitre. — *Magyar Munkáji* I. 79.
[2] *Magyar Munkáji.* I. 56. Muzsámnak.

A költészet iránt érzett lelkesedésében sem atyja, sem a logika professzora nem tudják korlátozni.[1] A természeten kívül a szerelem indítja verselésre.

Nevelésében főleg az idegen nyelvek elsajátítása az uralkodó, a magyar nyelvre kevés gondot fordítanak. A databases franczias és németes nevelés, mely Mária Terézia idejében mind az udvar, mind a főúri családok korszerű kellékéhez tartozott, nagyon kevés ügyet vetett az elhanyagolt és lassankint vétkesen szükségtelenné vált magyar szóra. Első verseit francziául irja, tud azonban az olasz, német és latin nyelven kívül magyarul is és nagy kedvvel forgatja Gyöngyösi István, Beniczky Péter és Faludi Ferencz verseit, kiknek költészete leginkább hatott későbbi magyar verselésére is.

A francziák közül Chaulieux, Bouflers, Parny és Voltaire, a latinok közül Horatius, Ovidius és Seneca, a németek közül Wieland szelleme foglalják le az ifju lelkét és bennük leghatalmasabban érinti a skeptikus türésból fakadt gúny minden fajtájának divatos szelleme. Voltaire lett félistenévé és annak maradt egész pályáján. Növelte ez imádatot még az is, hogy ez a nagy szellem dicsérettel halmozza el franczia költeményeit, levelezésbe bocsátkozik, barátságára méltatja és hiún kaczérkodik imádója tehetségeivel. A természet, a szerelem, a szabadság, a haza és Voltaire szeretete, ennek ragyogó sikerei bilincselik le Feketét.

Fiának ezen belső hatalmaival apja tehát nem tud megküzdeni és hogy mégis eltérítse kedvencz könyveitől és szenvedélyeitől, először Bécsbe, a savoyai nemes akademiára küldi,[2] hol a humanistikus tanulmányoknak, jogi és bölcsészeti tudásának veti meg alapját, hol a lovagi erényeket: a vivást, tánczot és lovaglást sajátítja el. Innen az ujonnan alapitott Thereziánumba kerül, hol a katonai ismeretekben is nyer némi tájékozást. Itt ébred egyuttal a tanárai és vezetői iránt életfogytiglan táplált lelkesedése. És ez a befolyás nagyobb hatással volt reá atyja szavainál.[3]

Féktelen természetét azonban az iskola sem tudta enyhíteni. Ekkor történhetett, hogy Bécsből atyja tudtán kívül Angliába szökött.[4]

Egyedüli menedéknek kinálkozott a házasság és így még

[1] *Oeuvres posthumes.* Petites Reflexions. I. III.

[2] *Fináczy Ernő:* A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bpest, Magy. Tud. Akad. 1899. 338. l.

[3] *Mes Rapsodies.* I. 12. Au R. P. R. du collége Thérésien aujourd'hui Evêque de Neustadt, en lui endoyant ce Recueil:

De ton Disciple avec orgueil
Je porte encore le titre,
En te présentant ce recueil
De mes progrés j'ose te rendre arbitre . . . —

Vers au Professeur de S. . . . en lui envoyant l'Epigramme précédente. I. 79.

[4] *Keresztesi József:* Krónika Magyarország polgári közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 266. l. Fekete *György*-ről beszél 1790-ben, de *János* értendő. György meghalt 1788-ban.

ifju korában kelt egybe gróf Eszterházi Jozefával, kivel boldogtalan életet folytatott és a kitől katonáskodása szakította el. Bár e nő lelkesedett a katonai pályáért, dicsvágyát nem elégítette ki férjének emelkedése, érzelmét nem annak állhatatlansága.[1] Életük hol egyesült, hol ismét szétvált, amint a tábori elhelyezés, az utazások, illetőleg a férjnek kalandozásai időt engedtek reá. 1779 után egészen szétváltak utjaik.

A férjet ezen időben majd Pesten, majd aradmegyei bitokán találjuk (1762.). Hol a Körös partján ír szerelmi verseket egy Johannához, míg neje Bécsben gyermekágyban fekszik (1765.), hol Bécsben, Triesztben vagy Galicziában hódol más szerelmeknek, mig a nő állandóan Bécsben tartózkodik és itt születik fia is. (1767. nov. 7.) De itt forgolódik János is az udvari előkelő társaságban mulatozva, itt ismerkedik meg Ligne herczeggel, Laudonnal, Daunnal, Kaunitzczal, Rieddel, Ayrenhoffal, kikhez franczia versei és levelei szólnak. E versek eljutnak Mária Terézia, II. József és az illetőknek, kiknek szánva voltak, kezeihez és a szellemes franczia költőt szívesen fogadják, az udvariasan hódolót örömmel karolják föl.[2]

Szerelmi versei ismert előkelő szépségeken kivül szinésznőkhöz és tánczosnőkhöz szólnak, kiket Climéne, Acante, Themire, Cloris, Julie, Céliante, Iris és más précieuse neveken szólít. Gyakori leveleket vált korának leghíresebb tánczmesterével, Noverrerel.[3] Költészetének jelleme a *poésie legère* utánzása. Voltaire, Chaulieu, Parny a mintája. Egyes darabjai — Kont Ignácz tanusága szerint is — sikerült versek.[4] Lefordítja Horatiusnak öt ódáját,[5] Hagedorn egy epigrammáját,[6] Beniczky Péternek a szabadságról szóló versét, mely utóbbit a franczia közönség számára egyuttal elég kimerítő kommentárral kisér.[7] Mindezek nem szigorúan vett

[1] *Oeuvr. Posth.* Petites reflexions.

[2] *Mes raps.* Vers pour mettre au bas du Portrait de l'Empereur Joseph II. de l'année 1766.; I. 65. Epitre au Prince de Ligne, sur la frivolité de la pointe. I. 71. — Vers sur la maladie de la Majestè l'Imperatrice Reine. I. 85. — A S. A. R. Mgr. de Prince Albert. I. 91. — Au Général Miltitz. I. 92. — Au Général, Pellegrini I. 134. — Bouquet au defunt B. de Ried, alors lieutenant Colonel de Ligne pour son jour de nom. 1777. I. 169. — A Mr. d'Ayrenhoff, Colonel Commandant le Regiment de . . . II. 137.

[3] *Mes. raps.* II. 220. Fragment d'une lettre à Noverre. 1764.

[4] *Kont Ignácz.* Magyar-franczia versírók. Egy. Phil. Közl. 1900. jan. f. 115. Vers à une terre de mon père, Vers à une terre où je suis né, Portrait de Climène, L'amour sans ailes, Rapatriage aux Muses que j'avais quittées, Au Comte de B(attyan), Vers à l'auteur de Julie, Les plaisirs de la vendange.

[5] *Mes raps.* I. 119. Imitation de la sixième ode d'Horace (Quis Martem tunica tectum . . .) I. 11. à Leuconoé (Tu ne quaesieris scire nefas), I. 13. à Venus (O Venus regina Gnidi Paphique . . .) I. 32. (Poscimus si quid vacui . . .) I. 25. á Lydie (Parcius junctas quaatuint . . .)

[6] *Mes Rap.* 33. Sie thaten dies, was einst Aeneas that.

[7] *Mes Raps.* I. 158. Version libre. D'une ancienne pièce hongraise d'un Poëte nommé Benyicki, qui s'est amusé à mettre en petits vers les proverbes de son tems. J'ose assurer, sans que le Patriotisme m' aveugle, qu'il y a du sublime, et beaucoup de force dans l'original, mais il est difficile de rendre des

fordítások, hanem a franczia nyelvbe szabadon átültetett költemények. Mind eredeti versei, mind fordításai egyszerűek, kedélyesek és czikornya nélküliek. Híven visszatükröztetik akkori hangulatát, kedvteléseit és egyuttal művelődéstörténeti adalékul szolgálnak az bécsi főrangu világ gondolkodásához. Itt említjük meg a *conte libidinaire* verseit, melyek a Mes rapsodies második kötetében vannak. Ezekben részint franczia mintaképeit, Piront, Grécourtot, Bouflers-t és Voltaire-t, részint Wielandnak pajkos muzsáját követi. Képzelete ezekben néha elsekélyesedik és leplezetlen érzékiséggel lép föl, de nem sülyed le a durvaság és szemérmetlen frivolság undokabb rétegeibe. Francziás könnyedséggel siklik tovább e sikamlós talajon. Fiatal lányok kezébe nem valók ugyan, de a férfinak, vagy a katonának szemérmét nem sértik. A mult századbeli érzékies és pikáns költészetben ép oly helyet foglalnak el, mint Wielandnak hasonrangu költeményei. Kilencz elbeszélésének tárgyát, részint az akkor kelendő pikáns anekdotákból, részint Wielandból meríti.[1] Ezen conte-okat gróf Esterházynak, a királyi hadsereg brigadérosának ajánlja.

Ugyanezen időből erednek franczia prózai munkái, melyek levelek, vitatkozások, könnyed elbeszélések és a társadalmat, a kormányt, a családot és a vallást érintő reflexiók.

Levelei közül kétségkivül azok a legnevezetesebbek, a melyeket Voltairerel váltott. Ezek nemcsak az irót, a magyar irodalmat, hanem a franczia irodalomtörténetet is érdeklik. Mivoltukkal és jelentőségükkel azonban csak későbben foglalkozhatunk. Itt említjük föl a tizennyolcz éves korában irt *Reponse au Chapitre X. du T. IV. de L'abbé St. Réal, par un Auteur de dix huit ans.*[2] A nők védelmére irt reflexiók, melyekben megtámadja St. Réal abbénak azt a nyers fölfogását, mely szerint az asszonyokkal úgy kell bánni mint a törökök, sőt még rosszabbul, ugy mint a vadállatokkal, mivel sokkal veszélyesebbek a tigrisnél és oroszlánnál. Fekete nemcsak kulturtörténeti jelentőségében fogja föl a nőt, hanem erkölcsileg is megvédi, kimutatván, mily nagy befolyással voltak a nők Görögország, Róma, Német- és Olaszország műveltségére és művészetére, dicsőitvén az egynejűséget, illetőleg az *egy* nő iránt érzett magasztos érzelmet. *Reflexion sur l'amour*-ban[3] a szerelem mivoltát tárgyalja. Sorra vevén az érzetet, a belőle eredő és vérmérséklet szerint változó lelki fölhevülést, mely az ideálban találja meg vonzalmának legtökéletesebb formáját, kifejti a szerelemből származó féltékenységet és egyéb szenvedélyeket, a szerelemnek korlátokat nem ismerő hatását, melynek főczélja pedig a nemnek föntartása. A *Traduction de l'Ecord d'un discours allemand, sur*

pensées détachées sans les affaiblir par la traduction; je me suis surtout attaché à conserver la tournure originale souvent aux dépens du style.

[1] *Mes raps.* II. 6. 9. 10. 13. 17. 20. 44. 50. 60.

[2] Mes. Raps. I. 177. stb.

[3] U. o. I. 200.

Marie Thérese-ben [1] a királynő dicső uralkodásának magasztalása foglaltatik. Korszerű és bölcs intézkedéseitől nemcsak az államra, hanem a polgárságra is igen sok jó háramlik. A *Fragment sur la mort de la Majesté l'Empereur François I.* [2] a megholt császárnak kedves familiaris vonásait írja le. Főjellemzése abban csúcsosodik, hogy nem a parancsolás volt uralmának jellege, hanem az, hogy mások bölcsesége előtt is meg tudott hajolni, mások akaratának is bölcsen alá tudta magát rendelni. Jellemzi mint katonát is, kinek hősies bátorságát, elszántságát és a veszélyek megvetését csodálja. Az *Adelaïde et Henry, Histoire tirée de l'Allemand* [3] élénk bizonyitéka annak, hogy írónk érzékkel birt a naivabb, sőt a sentimentalis költészet iránt is, és azt mutatja, hogy a conte-ok szerzője az ártatlanság és tisztaság hirdetése és szeretete iránt is fogékony volt. Adelaïde és Henry a német udvari poesisre emlékeztető hosszabb elbeszélés, melyben a királyleány rangján alul szeret, erdőbe vonul, férjével egy remetelakban él, ott neveli gyermekeit, mig fiában kitör a királyi vér ereje, kalandokra vágyik és a harczi pályán kitünteti magát. A királynak fölfedi kilétét és az megbocsát lányának, hogy az régi rangját ismét elfoglalhatja. Fekete az elbeszélésnek naiv természetét megóvja, menetét élénkíti és változatosabbá teszi a német eredetinél.[4] A *Pensées detachées, écrites les années de 1764. 1765. et 1766.* [5] korszerű és aesthetikai reflexiók, melyek jobbára a társadalmat, az udvart és a kor történetét érintik. Érdekes adalékjai az akkori udvari és közfölfogásnak, nemcsak az írónak mélyreható belátását, hanem éles kritikáját is tanusítják. Ezekhez hasonlók az Akadémiában őrzött és ki nem adott, szintén franczia *Petites Reflexions,* melyek azonban életének egy későbbi korszakából valók és inkább történeti, mint aesthetikai becsüek.

Ezzel nem merítettük ki franczia munkásságát, hanem csak megjelöltük. Munkái kezdetben csakis kéziratban forogtak közkézen, míg 1781-ben, már katonáskodása, után két kötetben kinyomatta. Míg az udvari körök és barátai szivesen olvasták, addig a censura eltiltotta. Ebben a korszakban Fekete jobbára franczia nyelven ír és a magyar viszonyok nem befolyásolják költészetét. A kör, a melyben megfordult, a melynek irt, franczia és német volt. Bécsben ritkán hangzott a magyar szó és azzal a társasággal, a melyet Bessenyei alkotott maga körül, Fekete nem érintkezett. Jelentősége sem volt ekkor még oly korszakalkotó, mint a milyenné későbben vált. De Fekete maga sem uralkodott annyira a magyar nyelven, hogy mint irodalmi ujitó fölléphessen. De nem is élt még benne a vágy, mint Bessenyeiben és társaiban,

[1] U. o. I. 210.
[2] U. o. I. 214.
[3] U. o. I. 227.
[4] U. o. 301. Note.
[5] U. o. II. 315. 55. reflexio.

hogy tehetségével magyar szóban a magyar irodalomnak használjon. Hazaszeretetéhez azonban így sem férkőzhetik gáncs, mert ez sugallja azt, hogy a magyar közviszonyokkal a külföldet megismertesse. És különben is a magyar irodalom állapota a kortársak szemében nem tünt föl oly sötét színben, mint azt az utókor festette. Jóllehet Feketének tehetségét már 1765-ben báró Orczy Lőrincz fölismerte és »A' Körös Partján 1765-ben költ Első Magyar Verseim«-re[1] őt a magyar verselésre buzdítja:[2]

»Eddig tsak dudáltál Voltair furuglyáján,
Ujjodat jádzattad Boileaunak lantján,
Emelkedj kevéssé Gyöngyösi madarán
Mondj nékünk egy Zsoltárt Benitzki notáján.«

és bár Fekete a magyar nyelvet tökéletesen beszélte, mégsem bátorkodott ez időben magyar nyelven megszólalni. Magyarázata leginkább azon körülményben gyökeredzik, hogy a magyar irás-nyelvben nem teljesen otthonos. Erről hangzó panaszát és mentségét már 1762-ben,[3] de később is igen gyakran olvassuk munkáiban. Egyszóval Fekete ekkor még magyar érzülettel és lelkesedéssel idegen dicsőség után vágyódik, oly vágy, melynek elérésében még nálánál nagyobb tehetségek is szárnyukat szegték.

Nyugtalan vére, becsvágya és személyes előnyei az udvar fényes körében nem nyertek végleges kielégitést. Sem atyja befolyása, sem a családi élet, sem a magyar közpályán kecsegtető sikerek[4] nem kötik le vágyait. A hétéves háború dicsősége és hadi esélyei, Mária Terézia hadvezéreinek és Nagy Frigyes kiválóságának bámulata, nejének előszeretete a katonai pályához, a magyar fegyverek vitéz ténykedése őt is meghatották és már 1767-ben[5] a katonai pályán találjuk. Előtte részint kalandjai, részint utazgatásaiból eredő nyugtalanság tartóztatja őt vissza e pályától, melyre, daczára gyors emelkedésének és egyéb tehetségeinek nem volt hivatása. Vérmérséklete egyáltalában nem termett az engedelmes-

[1] *Magy. Munk.* I. 1. 5.

[2] U. o. I. 4. »Ezen munkáról szóló levele generalis báró Orczy Lőrintz úrnak.«

[3] *Károlyi levéltár.* Zaránd, 10. jun. 1762. Fekete levele a Károlyi grófok titkárához: Ambar gyonge tehetségem csak félve engedi, hogy oly böcsös magyar levélre ezen nyelvben feleljek, kit (szégyenemre megismerem az töbiek közöt legkevesebbet muveltem); kivánván mind az által azon törvént megtartani az ki az feleletet oly rendbelivé teszi mind az kérdés volt, ambar rosz magyarsaggal is sekretarius uramnak irnyi akartam .... P. S. irásbeli vétkeket szokot vigyázatlanságom okoszta bocsanatot kérek.

[4] *Pestmegye levéltára.* A pestmegyei főispán már 1760-ban, húsz éves korában nevezte ki táblabíróvá.

[5] *Oeuvres posthumes.* Petites Reflexions XXVI. Je ne saurais dissimuler, qu'il y a un peux de la faute de Papa et surtout de la mienne, à tout cela, il m'a empeché d'entrer au service, l'année 1758, parceque j'étais une mauvaise tête ....

ségre és fegyelemre, türelme nem a katonai hivatalnokoskodásra és szervezésre.

Minden lántzot útálván,
A' rabságot általlván,
Belé juték a' békóba,
Magam menvén a' hálóba;
Szabadságról álmodtam,
Kalodában akadtam.[1]

A katonáskodásról szóló biztos adatok 1767. évben kezdődnek. Ettől az évtől kezdve 1779-ig állandóan táborban találjuk. Folytonos áthelyezése egyik ezredtől a másikig máris gyanús és a körülményekkel érzett elégedetlenségét tanusítják. 1767. év előtt a Siskovics huszároknál mint kapitányt említik, ebben az évben a Dessőffy huszároknál őrnagy.[2] Az állásával és haladásával elégedetlen ember már szeptember 2-án engedélyt nyer, hogy Plettenberg báró alezredestől annak rangját megvásárolhassa és így az 1767. évben a dragonyosokból svalizsérokká átalakított második Löwenstein-ezredhez[4] helyezték át. Mindaddig azonban, míg az alezredesi képesítést elsajátítja, mint kapitány[5] díjtalanul szolgál. A Plettenberg báróval kötött szerződés értelmében, annak haláláig (1796. nov. 1) évi vitalitiumot (60 frt.) tartozik fizetni. A nyert engedélyt arra használja föl, hogy már nov. 14-én szabadságot kér és otthagyja ezredét. A következő év (1768.) jan. 8-án kelt rendelettel január 1-től fizetéses alezredessé nevezik ki.[6] Ebben az évben Laudon főparancsnoksága alatt találjuk, a kinek vezetésében mindvégig kiszolgált.[7]

Ezrede rendesen a birodalom északi tartományaiban táboroz. Krakó, Dombrowa, Singava, Vengerka, Olesicza, Tarnow galicziai állomásokon kívül néha-néha huzamosabbb ideig szabadságon (Bécs, Pest, Pozsony) tölti életét. Mint a társas élet nagy barátjának kellemesen múlnak a napok. Bor, szerelem, kártyajáték mindenkor kedves időtöltései voltak a katonaságnak. Ezek azonban csakhamar igen kellemetlen helyzetekbe sodorják Feketét. Lassankint nagyobb adósságokba keveredik, melyeknek kifizetésével édes keveset törődött, úgyhogy kezdetben apja, ennek halála után pedig egészen haláláig ő maga kénytelen azokat törleszteni. Az első hitelező már 1777. évben jelentkezik Lubomirszky herczeg személyében, aki a grófnak fél fizetését lefoglalja.[3] Ezt követi a hite-

[1] *Magy. munk.* I. 94. Ének.
[2] *Bécsi hadi lt* 1767. Publici 524. sz. máj. 10. — 653. sz. jun. 6. — 828. sz. jul. 9.
[3] Most a 7. számu ulánus ezred. K. u. k. kriegs Archiv. Schriften Abtheilung. Dienstzettel és Dienstbeschreibung. (A szerző tulajdona.)
[4] Capitain-Lieutenant. *Hadi lt.* Publici. 254. 255. 468. 1205.
[5] *Hadi lt.* Publ. 1349. 26. 1185. 1396.
[6] *Hadi lt.* Publ. 1253.
[7] *Hadi lt.* C. 1497.

lezők hosszú sora, barátok, bajtársak és kereskedők személyében.[1] Fizetését, nyugdíját néha évekre lefoglalják és ezt oly semmibe veszi, hogy megesik rajta, miszerint nem is tudja, hogy a lefoglalás megszünt és ennélfogva járandóságát föl sem veszi. — Ugyanakkor kezdődik évekig (1777 – 1785) elhúzódó pöre fölebbvalójával, Sauer ezredessel, a mely pör nagyban hozzájárul, hogy személyét a legmagasabb körökben kegyvesztetté tegye és a katonaságtól való eltávozását siettesse.[2] A könnyelmű és gondatlan élet nyomorúságaiban nagy része volt. Ő, ki életfogytiglan igen keveset törődött a pénzzel, azzal sohasem tudott észszerűen bánni. Szenvedélyeinek áldozta föl vagyonát. Hivatalos iratok elmulasztása, a köteles elszámolással való nemtörődése, egyszóval a bureaukrata munkásság, melyet a katonai tisztség épp úgy követel, mint más polgári hivatal, nagy mértékben hozzájárult, hogy Fekete állását megrendítse, őt magát pedig elkedvetlenítse a pályától. Ezek miatt inkább kamatos kamattal fizetett, semhogy ily tekintetek korlátozták volna kedvteléseit. És ez állott rajta boszút, főleg akkor, midőn a bureaukratikus pedans II. József vette kezébe a kormányzás terhes gondjait. A költőnek, a bohémnek szükké lett a katonai existen-

[1] Adósságainak listáját a következőkben állíthattuk össze. Érdekes tanui a tábori életnek. 1783-ban 23,587 frt 58 krra rúgtak (*Hadi lt.* C. 460. 711. Fasc. 58. 570.), 1785-ben atyja (Magy. munk. I. 9. 18.) kifizette, azonban maradt még elég. Hitelezői néha évtizedes utánjárással juthattak pénzükhöz. — 1777-ben kér Lubomirszky 1000 aranyat, Dragon őrnagy 30 aranyat (*Hadi lt.* H. 226.); Hardelle kereskedő 700 aranyat (C. Pag. 609.); Gangler piperekereskedő 555 frt 13 kr (C. febr. 26.); Bohomitzky kapitány 5000 frtot (C. pag. 1187.), továbbá Esterházy főhadnagy és Klein őrmester (C. pag. 771.); Schaindl Mayerin kereskedő (C. Pag. 767.); 1778-ban Skrzynszky lengyel nemes 569 aranyat (C. 1185.), Postl József és Cossa Mária és társa kereskedők (C. 990. Fasc. 46. 199.); Wiehman Francziska tiszt özvegye 100 aranyat (C. 975. 818. Fasc. 58. 714.); Kirchmayer 498 frt 23 kr. (C. 615.); 1779-ben Conti Fülöp szini impressario 100 aranyat (F. 1143. Fasc. 18. 786.); 1780 ban Keil Zsigmond és Mayer zsidó (C. 695.) Solick gróf (C. 852.), Zalkay főhadnagy (F. 711.); 1781-ben Guttkovszky András gabonakereskedő 1700 frt (C. 176. Fasc. 46. 161.); Windischgrätz gróf 213 frt (F. 490. Fasc. 46. 161.), Förchelt 152 frt (F. 624.), Baranyay huszárszázados 592 frt (C. 612.); Moriggia Vincze 4000 frt, a katonai hatóság elutasítja (D. 1595. Fasc. 43. 423.); 1784-ben Kürthy Adalbert tiszt 500 frt (C. 63.); 1787-ben Dorn nyerges 21 aranyat (C. 407. Fasc. 58. 275.), Wartfeld Dávid 2000 frt (H. 185. Fasc. 58. 306.), 1791. és 1796-ban Landauer Zeiser Tarnowból italokért 1079 frt 9 kr. (C. 396. 728. Fasc. 58. 934.) 1799-ben Wallersteini gróf Rubini Péter Lőrincz 7000 frtot, kit a katonai hatóság a septemviralis táblához utasít. (C. 700.) — Ezek tiszti adósságai, melyekhez járulnak még magánadósságai, melyek vagyonának kilencz tizedét elemésztették. Ugy látszik, Fekete a magyar irodalom legnagyobb adósságcsinálója.

[2] Ezt a pört a hadi kincstár indította ellene, midőn Sauer után ezredes lett és minden elszámolás nélkül átvevén az ezredet, a pénztárban 10.707 frt 71 kr hiányt födöztek föl, a katonai könyvtárból pedig szolgálati könyvek hiányoztak. A pört Sauer generális és Fekete elkeseredetten vitte, mivel nem volt kideríthető, kinek hibájából keletkezett a hiány. Végre is Feketének kellett megfizetnie. Benne sem Feketének, sem Sauernek becsülete nem károsodott, mindkettő hivatalos mulasztást követett el, mivel a pénzről nem számoltak el egymásnak. Különben hasonló bajok sok akkori magyar tábornoknak elkeserítették katonai pályáját.

czia. De azért pályáján még emelkedett. A hadi levéltár iratai 1774—75 között már mint ezredest nevezik, ő maga egy fiához írt levélben azt mondja, hogy Olesiczán lett azzá.[1]

Mint ezredes a bajor örökösödési háborúban tüntette ki magát, midőn Laudon vezetésében az Iser hadosztálynál[2] vitézségének kiváló jelét adta. 1778. szept. 19-én ugyanis Sauer generálistól azt a parancsot vette, hogy egy lovas különítménynyel a szász határon keljen át és foglalkoztassa a közeledő ellenséget. Fekete kis svalizsér csapatjával egy Marienberg előtt állást foglaló erősebb ellenséges csapatot megtámadott, azt nagyszámú halott és sebesültnek hátrahagyásával megszalasztotta. A támadás zsákmánya egy ágyú és lőszerkocsi volt, azonfölül Marienberg városa, a megsarczolástól menekülendő, egy 20,000 frtra szóló váltót állított ki.[3] A támadáskor Fekete alatt két lovat szúrtak le és maga is jobb lábán megsebesült. Fekete ekkor mindenképen rászolgált arra, hogy valamelyes katonai kitüntetésben részesüljön. Midőn azonban ezt hiába várta, sőt, midőn 1778. év telén II. József hét Laudon hadosztálybeli tisztet érdemkereszttel tüntetett ki, pedig ezek az ellenséget még távolról sem látták,[4] Fekete Hadik marsall révén egy pro memoriában kitüntetését kérte. Ennek a pro memoriának nem épen alázatos hangja ügyét még jobban elrontotta. Kitüntetésben nem részesülvén, 1778. jan. 7-én áthelyeztetését kérte, belátta, hogy saját tisztikara előtt semmivel sem igazolhatja érzékeny mellőztetését. Midőn az áthelyeztetést sem nyerte meg, 1779-ben, a tescheni béke után, nyugalmaztatását és vele évi 2000 frttal járó tábornoki rangot kéri. Ezt ugyanazon év decz. 3-án meg is kapta azon legmagasabb kitétellel, hogy atyja érdemeinek tekintetbe vételével adják.[5] Deczember 27-én megkapta a végzést és ezzel a hadseregtől megvált.

Midőn később II. Józseffel személyesen beszélt és ez kinyilvánította előtte, hogy szolgálatára még számít és hogy ezt tőle nem fogja sohasem megtagadni, Fekete erre hajlandónak mutatkozott, kifejezvén, hogy a felség családjáért bármikor is kész életét feláldozni, de ekkor, megrongált egészsége miatt a magánéletbe kell visszavonulnia. Bántotta mellőztetése és ezután is csak úgy volt hajlandó a hadsereg kötelékébe ujból belépni, hogyha valamely dandár élére rendelik. Két év múlva II. József három levélben és egyszer szóval is megigérte, hogy visszatérése esetére dandárparancsnokká teszi, ámde ez sem történt. Fekete a

[1] *Magy. Munk.* II. 182. — *Hadi lt.* 1777. I. 99.
[2] *Mittheilungen die k. k. Kriegsarchivs* 1883. Kaiser Josef II. als Staatsmann und Feldherr. IV. Der bayerische Erbfolge Krieg 1778—79. 48. oldal.
[3] *Oesterreichischer Kriegs Almanach.* Wien, 1779. I. Theil. 175. old.
[4] *Oeuvres posthumes* Petites reflexions CXIV.
[5] *Hadi lt.* 1779. G. 5105. 9164. A legmag. leirat szövege: Feldmarschall Hadik! Aus besonderer Gnade für den Vatter, bewillige ihm den Generals Carakter mit 2000 fl. Gehalt. mp.

török háború kezdetén kérte is behivatását, de csak mint tényleges vezérőrnagyot tartották nyilván, anélkül, hogy bevonult volna.[1] II. Lipót trónralépésével ujra kérte és kapott is igéretet, de mint maga irja: »más az igéret, más a megtartása«.[2] Hasonlóan folyamodott I. Ferencz trónrajutásakor, de választ sem kapott. Kerülő utakon tudta meg, hogy nem alkalmazzák, mivel »egészsége legkevésbé sem védi meg az iszákosságtól«.[3]

Hadi pályájának befejeztével nejétől is örökre elszakadt, mivel azt hitte és ez későbben be is bizonyosodott, hogy ellenségeivel szövetkezve, balszerencséjének okozója.[4] Esterházy Jozefának mind az udvarnál, mind a legmagasabb katonai körökben élvezett befolyása sokban hozzájárult, hogy a könnyelmű férj kegyvesztetté lőn. Feleségével ez időtől fogva nem találkozik, kivéve akkor, midőn az nyilvános pört indít ellene vagyona eltékozlása miatt. A nő férjét jóval túlélte és ennek halála után örökségéből nagyobb évi járadékot huzott.[5]

Feketének többszörös óhaja, hogy a hadsereghez visszakerüljön, az ehhez érzett nagy szeretetének tanúja. Ez a vágy és csalódása végső napjáig furta őt. Több későbbi levelében, számos versében ismételten említi, mily galádul fosztotta meg »a tatár irigység« a hadi pálya dicsőségétől.[6] Ő, az »Isten haragjából régi káplár«, ki a »betsület utjába« járt, és »diadalmat nyert néha Burgusoktól«, ötven éves korában ujabb és másnemű dicsőségért kezdett lelkesedni, mely érzelem alól azonban ki-kitör a katonaszív elkeseredése. Ily szellemben irja 1800 körül fiának, ki ekkor Galicziában utazgat, Vengerkából küldött levelére:[7] »Valóban irigylem néked azon Vidéknek látogatását, mellyben én sokféle okokra nézve szerentsés voltam. Singaván lakott a most meg hálálozott Generalis Sauer akkori Obesterem; Olesiczán lettem Obester és kártyavárit katona előmenetelemnek (bár azokat irigység szele elpusztította) építeni kezdettem. Jön ehhez, hogy fiatal 's egészséges lévén, a but bajt alig éreztem:

Hadaknak Istene nem szűnt ketsegtetni
  Borostyán szerzéssel, 's velem reméltetni,
Hogy diadalmakra Vitéz sereginket,
  Vezérleni fogom, mert noha szépinket

[1] *Hadi lt.* Stabsbuch 1787. — *Oeuvr. posth.* Pet. refl. CXIV.
[2] »Mais promettre est un, et tenir un autre.«
[3] *Oeuvr posth.* Pet. refl. CXIV. »tandisque ma santé me defend le moindra exces en vin.«
[4] U. o. Ma femme liée avec son Maurepas qui étai l'ami intime du Marechal Laci, a caballeé contre moi, car elle regardait mon avancement comme un reproche de sa maniére d'agit à mon èguard . . .
[5] *Csekonics Endre gr. Csitói lt.* Számadások. 1803.
[6] *Pucelle* XII. énekéhez írt előszóban.
[7] *Magy. Munk.* II. 182. 183.

Hódítnám, nem hagytam szívem bágyasztani,
'S ugy tudtam időmet két karban osztani,
Hogy kötelességem gyorsan még tétessék;
De mégis mulatás el ne mellőztessék.
Dombiczán, Tarnovon Amor lépes méze
Szívemet el fogta, de rajt nem tetéze,
Mert naponként mégis legényim mustráltam,
Vagy hasznos sereglést fejemből próbáltam.
Igy éltem Ifjantan azon szomszédságba,
Nem vélvén hogy jutok olly nyomoruságba,
Mely már régtől fogvást kinozva lelkemet,
Sem hogy had piarczról el nyomnak engemet,
'S későbben kívánván Hazát építeni,
Hogy Udvarnál bajba, szint a' fog ejteni,
Mert tsak Törvényünknek, 's ő néki szolgáltam,
Demagogusoknak pedig ellent álltam,
Kik mindent intézvén magok rút hasznára,
Mászva mégis értek, jóknak jutalmára,
Azt sem véltem akkor, hogy én vénségemre
Síránkozva nézzek fogyott értékemre,
'S a' rendet szeretvén, mégis bele düljek
A' került örvénybe, 's torkig elmerüljek.«

Összes kártyaváraínak összedöltén siránkozik e versben, pedig mindegyikéhez sok tehetséggel, nagy ambitióval, de még nagyobb önérzettel fogott, mégis ez buktatta ki először a hadsereg kötelékéből, majd az udvar kegyéből, végre az országintéző rendek soraiból.

Hadi ténykedését nem a vitézség egyedül, hanem a katonai szellem jellemzi. Oly katonai szellem, mely nem értett ugyan a magas állásához szükséges hivatalnoki pedanssághoz, de annál inkább tudott a fegyelemhez, a lovagiassághoz, gavallérsághoz és vitézséghez. Oly erények, melyek a háborúban több sikerre vezetnek, mint a békében, pedig az ő rövid hadi pályája épp a békés időkbe (1768—1779.) esett, mikor műveltségével a kulturmunkásság terén többet használt volna, mint a táborban. Ez épp oly balsorsa volt, mint későbben, midőn a franczia háborúk idejében a költészetnek él, pedig szive a harczokba szólította. A bajor örökösödési háború, melyet franczia verseiben[1] oly lelkesedve üdvözöl, inkább egy óriás méretű hadászati manoeuvre volt, semhogy benne nagyobb feladatokat végrehajthatott volna. Marienbergi dicsősége inkább a tűzbe vágyó katonának első vitéz ténykedése, mint okvetlenül szükséges hadi művelet.

Egyszóval a körülmények nem kedveztek tehetségeinek.

Katona erényeit azonban nemcsak a föntiek bizonyítják.

[1] *Mes. Raps.* I. 174.

A levéltári adatok szerint 1778-ban a legfelsőbb katonai hatóságtól az ezredparancsnokok számára a korlátlan jus gladiit kérte, hogy a békeidejében vagy a háború előtt állandó katonai szökéseket statarialis büntetéssel megszüntesse.[1] Mivel ez a »regulamentum«-ba ütközött, kérését megtagadták. Ugyanakkor a fegyelem föntartása végett kérte, hogy az ezred-kiegészítő csapatoknál tiszteket is alkalmazzanak. Első ízben megtagadták, de utóbb megengedték.[2] Alárendeltjeinek nyomorán, elhunyt tisztjeinek özvegyein és árváin pedig nemcsak tényleges szolgálata idejében, hanem utána is pénzzel és közbenjárásával segített.[3]

Fekete János katonai pályáját, mint megannyi más magyar generálisét az egyéni önérzet, a büszkeség és a lelkesedés érzelme aranyozza be. Ő az érzelem katonája volt, aki hadi tevékenységében nem értett a felsőbb katonai tisztségekhez megkivántató bureaukrata rendszerhez és inkább saját hadászati inventiójának sugallatára, mint fölebbvalóinak parancsszavára hallgatott.

De a politikai pályán is az érzelem katonája maradt, főleg akkor, midőn a nyugati eszmékért fogékony magyar rendek tömeges ujításokkal léptek föl a konzervativ rendek munkássága ellen.

Ilyennek látjuk őt tehát akkor is, midőn »hazát kivánt építeni«.

II.

A katonaságtól megvált generális ezután teljesen szenvedélyeinek élt. Szinház, utazás, játék, a költészet és a politika foglalja le idejét. A két utolsóban lelte meg tulajdonképeni életczélját. Mig II. József uralkodott, leginkább az elsőknek hódolt és a politikára kevés ügyet vetett. De nem is foglalkozhatott vele, mivel ennek a korszaknak idegen szellemében forró hazafisága semmiféle tevékenységre nem talált hivatást. A többi magyar érzelmű főúrral együtt megvárta, mig a kor megváltozhatik és vállvetve részt vehetnek a nemzet ujjáteremtésében. Hazafisága azonban annál inkább tört ki II. József halála után. Addig is sok mindenféle kalandos tervvel a külföldről kiván a viszonyokra hatni, ámde kevés eredménynyel.

Fekete II. Józseffel szemben nemcsak a katonai bureaukratismus hivatásbeli ellensége, hanem egész lénye, természete és gondolkodása ellentmond a josefinus szellemnek. Ő Voltairenek és irányának testi-lelki híve, mig a császár Rousseau tanítványa, a voltairei érzékiség és epikuräismus esküdt ellensége. Fekete, ki csatákban és magán uton is érintkezett Nagy Frigyessel, ennek föltétlen bámulója, József, bár sokban utánzója és követője, mégis határozott politikai ellenfele. II. Józsefnek, a hivatalok betöltésénél

[1] *Hadi lt.* 1778. 216—310. Fasc. 30. 7.
[2] *Hadi lt.* 1778. G. 1565. — 1630. Fasc. 3. 786.
[3] *Hadi lt.* 1778. G. 538. Fasc. 53. 90. — 784.

a közjóért lángoló lelkekre volt szüksége, a kik le tudnak mondani az élet kényelméről és minden önző érdekről.[1] Fekete csakis a nemzet közjaváért lelkesedett, áldozott és József hideg államáért nem mondott le semmiről. A makacs, feledni nem tudó, zárkozott, bizalmatlan, föltétlen engedelmességet követelő császárral szemben a művészetet és költészetet szerető, nyiltszivű, jókedvű, kényelem kedvelő és czigány természetű főúr állott, ki vele csak a makacsságban és meggyőződésének szívós pártolásában rokon, a mely rokonság azonban ily két egyént csak elválaszthat, de nem egyesíthet. Fekete tehát örökre ki volt zárva József udvarából és magában fejlődik tovább. Tíz év alatt családi körülményeiben is nagy fordulat állott be. Atyja meghal, fia katonának csap föl és megnősül, neje pedig a törvénynél keresett kárpótlást férje pazarlása ellen.

Elhagyván a katonai pályát, ez még hatalmasan éreztette vele hozzátartozását. Állásában követő utódja, Kollonics gróf alatt a katonai kincstárral folytatott pöre végre dülőre került és kitünt, hogy keze tisztán maradt mindenféle gyanus pénzüzelmektől, melyeket esetleg terhére róttak. A katonai hatóság inkább nagyméretű adósságainak behajtásával alkalmatlankodik és a brünni, pozsonyi és budai hadi kasszáknak volt nagy dolguk a tartozások törlesztésével. Feketének pedig legkisebb gondja is nagyobb ennél. Már 1780-ban nagyobb útra kél »a római birodalomba.«[2] Erre »egészsége helyreállítása« végett négyhavi engedélyt kapott. Visszatérvén, franczia verseinek, leveleinek és prózai munkáinak rendezéséhez fog, és ezeket 1781-ben névtelenül ki is adja. Hogy a rosta szigorának elejét vegye, nevét eltitkolja és könyvét Genfben nyomatja.[3] Tekintetbe véve ez iratoknak politikai és társadalmi jelentőségét és czélzatát, továbbá a voltairei szellemnek országszerte, törvényekkel való üldöztetését, a könyv másképen nem is jelenhetett meg. Elkobzás, sok helyütt börtön, gálya, sőt halál volt annak fejére kimondva, ki Voltairet olvassa,[4] vagy csak említi is, nem hogy írásban dicsőítsék. A magyar czenzura pedig Voltaire és Rousseau műveit kitiltotta az országból, minek végrehajtására az idegen czenzorok és revisorok nagyon is ügyeltek.[5] A »Mes rapsodies« pedig a katholikus vallást ostromolja, a külömben is lábrakapott hitetlenséget elősegíti, a felekezetet nevetség

[1] II. József mondása.

[2] *Hd. lt.* G. 1857. Sess. 50. jun. 24. — Fasc. 1341. 14. juni.

[3] Valjon a »Mes rapsodies« Genfben nyomatott-e s nem egyebütt, arra nézve biztos adattal nem szolgálhatok. A czimlapon »Geneve« ékezet nélkül áll, mi talán gyanúsnak tünhetik föl egyesek előtt.

[4] M. Kurir. 1787. II. 593.

[5] Az 1765. 1774. és 1777. évi Catalogus librorum prohibitorum. — 1781. II. József sajtórendeletének 2. pontja. — 1791. protestans zsinat 107. kánonja 2. pont. — 1790/1. 26. t.-cz. és az erdélyi 1791. vall. törv. 56 artic. — 1795. általános könyvvizsgálati rendelet. — 1810. u. az 10. §. — Mindezek a voltairei szellemet üldözik.

tárgyává is teszi, a socialismus és deismus tanait hirdeti, a mi pedig a könyvvizsgálati rendeletek pontjaiba ütközött.

A két kötet kiadására Feketét Voltaire szeretete, annak elismerő levelei és a gróf írói mivoltának őszinte méltatása vitte, Voltaire inspratiója vezette későbbi magyar költői munkásságában is. Ez volt írói pályájának egyik fő rugója és hajtó ereje.

Kazinczy Ferencz által [1] lett ismeretessé az a később másoktól [2] is gyakran emlegetett jellemzés, és bonmot mely szerint Fekete: »Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasásu. Erkölcsiben. gondolkozásiban, módjaiban félig franczia, félig török. Atyja, az ország birája gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel birni nem könnyű, nem oda mennek, hova vinni akarják, hanem a hova menni önmaguknak tetszik. Fekete két kötetben Mes Rapsodies czím alatt adá ki franczia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival [3] külde Voltairenek. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s a mint maga mondá nekem Fekete, franczia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Mások másként, a mint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni.«

Kazinczy, valószinű, hogy igazat mondott. Ismerve Fekete kedvét, hogy önmagát sem kimélte a gúnytól, hogy munkásságától sem volt annyira elragadtatva, az ily mondás teljesen rá vall, ámde a Voltairerel váltott levelek egészen mást mondanak, és Voltaire dicsérete egyrészt lelkesítőül másrészt mentségéül is szolgált költői pályáján. Ez ismeretség azonban sohasem kapatta el, sőt többször írja: »messze sem tartom magamat Voltérnak« [4] és csakis azt a nagy hatást hangsulyozza, melyet a mester gyakorolt a tanítványra:

Tudod, hogy Voltérnak kegyes ditsérése,
Végre poëtává tett bölts vezérlése;
Tudod, mert te gyüjtéd azon két könyvemet
Kinn a nyomtatásban nem látják nevemet.
— — — — — — — — — — — —
Tudod gunyolásim nékik nem tetszettek,
'S legjobb munkámnak is hány gántsot szerzettek.
Kémektől a censor biratott tiltásra,
'S ugyanazzal könyvem jutott eladásra,
Ki talán a nélkül takarna sajtokat,
Holott most kivánva kapdossák azokat.[5]

[1] *Váczy* Kaz. Lev. V. 474. 1304. — Pályám emlékezete VI. 1792. Nemz. kotr. III. 159.
[2] *Kiss János* Eml. — *Szinnyei Józs.* Magy. írók.
[3] *Váczy:* Kaz. Lev. I. 68. »2 átalag bor Pestre beküldve 22 arany.«
[4] *Magy. Munk.* I. Előljáró Beszéd.
[5] *Magy. Munk.* I. 56. 51. Muzsámnak.

A Voltairerel váltott levelezés[1] érdekességét és fontosságát emeli, hogy Voltaire jó ideig nem tudta, ki az ő tisztelője és Feketében valamely kanczellárt vagy más excellencziás urat sejtett, emeli továbbá az, hogy a valóság kitudódásával sem vonja meg tőle barátságát, sőt az erősbödik és ráadásul Feketének kéziratban küldött verseit sajátkezüleg javítja.

Fekete még 1707-ben, mint ismeretlen, »L' inconnu,« kezdi meg a levelezést. Ezzel a levéllel együtt franczia verseit is elküldte, hogy Voltaire figyelemre méltassa. Kimondja, hogy mindenesetre vakmerőség, ha egy skytha idegen nyelven ír és verseit éppen a franczia költők királyához küldi. Ámde a fiatal tehetségek pártfogója, ki fogja őt ábrándítani merész vágyaiból.

Voltaire rendkivül barátságos és bátorító levélben válaszol. A versek szellemmel és bájjal telvék. Csodálja, hogy egy idegen ekkép szólal meg franczia nyelven.

Fekete (1767. jul. 10.) a táborból írja válaszát. Boldogságtól áradoz, hogy Voltaire verseit javításra méltatja és bevallja, hogy azokat előbb készítette, mint a szabályokat ismerte volna. Ő

Trop paresseux pour abréger,
Trop occupé pour retoucher.

Majd ostorozza majd gúnyolja önmagát. Leveléhez egy »Lettre d' un officier protestant« van csatolva, melyben a katholikus papságot és a felekezeti nevelést gúnyával sújtja. A végén egy rendkivül szép deista imát mond Istenhez. Ezzel a levéllel küldötte a 100 üveg tokajit is.

Voltaire felelete még bizalmasabb. Örvend, hogy Feketét más részről is dicsérni hallja, hogy Voltairet szereti és méltányolja Fekete nagy szellemnek született, a ki verseket ír mint Lope de Vega, prozát, mint Gratianus és hogyha Francziaországban született volna, méltán Chaulieu és M. Sevigné mellé sorakoznék. Leveléhez egy »Copie«-t, egy fictiv levelet csatol, a melyben Amman de Bale ír Miranda márkinak, a spanyol király kamarásának. Tulajdonképen Voltaire és Fekete ezek a költött személyek, hogy ily álnevek alatt a vallást, a felekezeti elbutitást a szerzetesi zsarnokságot és az udvarok vakságát ostorozhassák.

[1] *Mes Raps*. II. 240. . . 14 levelet tartalmaz. 7. Voltaire-é, 7 Feketéé. Voltaire levelei: I. 1767. jun. 24. — II. Genf 1767. aug. 12. *Rateivol* aláírással. Benne 1767. aug. 11. *Erinbolt* aláírással egy másik. — III. Ferney 1767. okt. 23. *V.* . . . aláírással. — IV. 1768. ápr. 4. *V. t. h. et t. o. s.* aláírással. — V. 1768. nov. 14. — VI. Ferney 1769. febr. 3. *L' Hermits des Alpes* aláírással. — VII. Ferney 1769. nov. 27. — Fekete levelei: I. *L' inconnu* aláírással. — II. 1768. decz. 26. *Votre* . . . III. *Votre* . . . *etc.* Benne (Refutation.) — IV. 1767. jul. 10. — V. *Lettre d'un officiér.* — VI. *V.* . . . 29. okt. 1767. — VII. 23. nov. 1769. *J.* . . . — A levelek nem időrendbeli sorrendben, hanem mivel némelyik keresztezte egymást értelmi sorrendben közölvék. Hitelesek. Bizonyítja ezt, hogy minden nagyobb Voltaire kiadás fölvette gyüjteményébe. Igy: Oeuvres complétes de Voltaire par Moland. Paris. Garniére fréres 1877—1883 50 kötet, szintén közli.

Fekete a »Copie«-re egy »Refutation«-nal válaszol, melyben ügyesen fejtegeti, mint fog a bölcsészet a vallás fölött diadalmaskodni, mint fogja a vallást, a kormányokat és a társadalmat fölforgatni.

1767. okt. 23-án Voltaire verset ír Feketéhez. Dicséri a »kereszténység apologiája« czímű versét, köszöni a küldött bort, melyet azonban nem élvezhet, mivel beteg. »A bor versei és prozája után a legjobb, a mit szeret.«[1] Egyuttal elküldi a »Scythe« tragédiáját.

Fekete (1767. okt. 29.) a versre verssel felel, melyben Voltairet Orpheus és Ovid fölé emeli. Majd prozában rajzolja Voltaire munkásságának nemesítő hatását. Ujra versben magasztal és prozában dicsőíti a »Scythe«-t és ismét versben dicséri a darabnak egyes alakjait. Végül prózában ír és kéri ujabb munkáit. Visszautasítja a bókot, mely Nagy Frigyeshez hasonlítja. Ő sem a harcztéren, sem a költészetben nem fog soha sem oly magaslatra emelkedni. Középszerű lovas tiszt marad örökre, a ki érzelmével ki akarja érdemelni Voltaire barátságát.

1768. ápr. 4-én Voltaire betegen ír és hosszas hallgatását aggkorával mentegeti. Betegsége nem gátolta abban, hogy a »Sur le Mariage« verset javítsa. (Ezt Fekete ily javított formában nyomatja ki.)

Fekete válasza ujabb borküldemény.

1768. nov. 14. Voltaire a kapott bort szivesen veszi és tréfásan megjegyzi, hogy Fekete őt talán valami német abbének tekinti, hogy ennyi borral ajándékozza meg.[2] Hagyján, ha még ifju volna, de ő most már csak a Styx vizét iszsza, mégis, hogyha Fekete meglátogatná, akkor pár pohárral együtt iddogálnának.

1768. decz. 26. Fekete a meghivásnak eleget nem tehet, mivel seregével Lengyelország felé áll, pedig ég a vágytól, hogy Voltairet szemtől szembe láthassa. Irigyli Braganza herczegét, kinek

[1] »Je reçus *hier*, Monsieur le Comte, vos vers qui m'ètonnent *toujours*; votre belle apologie des chrétiens qui en usent avec les Dames beaucoup plus honnêtement que les Musulmans; et votre vin de Hongrie, ***dont je viens de boire un coup malgré tous mes maux, et qui est aprés vos vers et votre prose ceque j'aimé le mieux.*** Les bords du lac de Geneve qui ne produit que de fort mauvais vin, ont été bien étonnés du vôtre, et moi confondu d'un si beau présent, qui vaut mieux assurément que toute l'eau d'Hipocrène. Je suis bien honteux, que les steriles montagnes Suisses n'aïent rien qui soit digne de vous. Il n'y a que des ours, des chamois, des marmotes, des loups, des renards et des Suisses.« — Ennyit Kazinczy bonmot-jához, melyet az is megczáfolhatott volna, hogyha e levelet az 1781-ben megjelent és minden főrangu magyar könyvtárban található műből olvashatott volna, ámde védelmére szolgál az, hogy Feketétől kitelhető öngúnyt idéz.

[2] »Je crois, que vous me prenés pour un abbé allemand ou pour l'abbé de St. Gal en Suisse, à l'enorme quantité de vin que vous m'envoïés. Vous me faites trop d'honneur et vous avés trop de bonté pour un pauvre vieillard forcé à être sobre. Si j'étais jeune je viendrais vous faire ma cour et boire avec vous votre bon vin; mais je ne boirai bientôt que de l'eau du Styx.«

e szerencséből kijutott. Mihelyt a hadi események engedik, mi valószinűleg 1770-ben lehetséges, akkor el fog jönni.

1769. febr. 3. Voltaire ismét köszöni a küldött bort.[1] Állapota rendkivül kedvezőtlen és a ki őt most látni akarja, az nem fog egyebet látni egy pofánál és csontváznál. Echo nymphajához hasonlít. a kinek csak szava van, az is rekedt, nyers és durva.

1769. nov. 23. Fekete versben és prozában dicsőíti mesterét és aggódik állapotán.

1769. nov. 27-én kelt Voltaire utolsó levele. Ezt a csatatérre küldte. Ismétli, hogy Feketét nagyon becsüli, munkásságát szereti. Levelezésük majdnem megszünt, mivel halálos betegen feküdt és talán egyedül Feketének köszöni még életét. Kéri, hogy ne felejtse el őt, halmozza el továbbra is barátságával és jóságával és hogyha meghalna, őrizze meg emlékét.

E levelek alapján könnyen érthető az agg Voltaire barátsága. Fekete, mint tanítvány, mint gazdag és bőkezű főúr fordult hozzá, a mi Voltairenek mindig hizelgett. Aztán a két író gondolkodásában bizonyos ellentét és rokonság állott fönn. Jólehet Fekete mind politikai, mind társadalmi nézeteiben erőteljes és követelődző, philosophiája, bármily epikureus szinezetű is, még sem az, benne hiányzik az az autokrata egoismus, amely mesterét annyira jellemzi. Legkevésbé sem önimádó és hiányzik benne a képzelőerőnek a csudás, a természetfölött iránt való vonzalma. Bizonyos pozitivista alázatosság jellemzi, mely érzi a lét szűk korlátait, és társadalmi felfogásában igazi aristokrata, a ki érzi, hogy a nép nem képes a maga ügyeit kormányozni. Szükséges, hogy vezessék és mégis elégedetlen a társadalommal, mert az egyházi kényszerek alatt nyög és hiuságokat, meg butaságokat szolgál. Szenvedélyesen szereti az irodalmat és tárgyilagosan birálgatja Voltaire és saját ellenfeleit. Hiányzott benne a voltairei formaérzék és a mester mélysége, a gyűlölet és a gúny, mely izzó szenvedélylyel korbácsolta a nagyok és kicsinyek vallásos, társadalmi, politikai bűneit és korának komikus vajudásait. Ifju lelkesedéssel fordult Voltairehez és a mester vonzódott e szűzies szeretethez és őszinteséghez, melyet igaznak ismert és benne őszintén nem a megnyilatkozás formáját, hanem a tartalmat dicsérte.

Ily dicséretek bátorították Feketét, hogy műveit kiadja. Munkáinak hatásáról és elterjedéséről most nem tudunk többet, mint a mennyit ő ír és azonkívül azt, hogy minden főúri könyvtárban, sőt a külföldi nagyobb könyvtárakban még ma is megtalálhatók. A művek kiadásával az volt szándéka, hogy a külföldön és a hazában is írói positiót teremtsen magának, ámde ezt csak nagy vargabetűvel érhette el. Még nem látta be, hogy eszméi csakis akkor hathatnak, hogyha azokat nemzete szűk körében törekszik

[1] »Vous m'envoïés de très-jolis vers et du vin d'Hongrie. Je recois les vers avec le plus grand plaisir du monde; mais je suis honteux de tant de vin.«

érvényesíteni. Első sorban a külföldről szeretett volna az országra és az udvarra hatni és műveiben, bár elburkoltan is, sokszor foglalkozik népével és vezető közegeivel. Kezdetben francziául ír, majd 1782-ben Hollandia és Németország beutazása [1] után németül is ír. Ekkor adja ki *»Die Buchstaben, oder Bruchstücke über was Sie wollen; kein ABC weder für grosse, noch kleine Kinder«* czímű művét.[2] Arról nem tudunk, hogy mi foglaltatik e különös czímű könyvben. Ugy látszik, teljesen elkallódott. Azt sem tudjuk, valjon az aradi Orczy-Vásárhelyi könyvtár tulajdonában levő és Feketének rendes álnevét, Alethophilost, viselő német theologiai vitairat: *»Ueber die Perfektibilität der geoffenbarten Religion an den Herrn Verfasser der Briefe über dieselbe von Alethophilos«* [3] tőle származik-e?

Ugyanebbe a korszakba tartozik a *»Petites reflexions«* kezdete [4] és egy másik, nyomtatásban megjelent franczia munkája: *»Esquisse d'un Tableau mouvaut de Vienne. Tracé par un Cosmopolite. 1787. 8⁰«*,[5] melyben az akkori Bécsnek társadalmi életét, művészeti intézményeit, az udvart, a felsőbb köröket, a népet előkelő modorban és nagy szeretettel jellemzi. A kis könyvecske írója már a czímlapon elárulja akkori hangulatát, midőn kosmopolitának nevezi magát. Vágyai még mindig a külföldre vonzzák. E vonzalmát táplálja atyjának nyugdijaztatása, majd halála, állandó csalódásai és II. Józsefnek erőszakos intézkedései. Mivel az országban nem lehetett érvényesülni, kifelé gravitált. Ámde II. József halála, az ország forradalmi hangulata és a sok reménynyel összeülő országgyűlés, a melyen tehetségeit érvényesíteni vélhette a kozmopolitát egy csapásra heves magyar hazafivá teremtette, a ki mint a »magyar Mirabeau« hiveket szerez, pártot szervez és az országgyűlés hangulatát hosszú ideig hatalmában tartja. Külömben pedig már ebben az időben kezd magyarul verselni és a mint mondja »magyar abrakra vette Pegasusát,« »magyar nyerget tesz a Pegasusra.«

Az elmult időszakban tehát kedves időtöltése volt a franczia, német és magyar irói munkásság:

Nem tsinálhatván mást, tsinálok könyveket
Egyike ditséri, rágja más ezeket.
— — — — — — — — —

[1] *Hd. lt.* Fasc. 1. 341.

[2] Dessau 1782—87. 8⁰. Említi Wurzbach és Kayser: Vollständ. Bücher Lexikon 1834. — Kerestem a berlini kir. kvtárban, Lipcsében, Schwerinben és Dessauban, Bpesten, Kolozsvárott és Aradon, de nem találtam.

[3] *Kara Győző* az aradi Orcz-Vás. könyvtár őre és tanár 1899. aug. 19. vett értesítése szerint a nevezett könyv. Leipzig 1796. in der Mullerschen Buchhandlung 8r. 128. l. jelent meg. — Fekete említi, hogy franczia és német irodalmi munkásságáért, több irodalmi társaság tagjává akarta választani. *Magy. Munk.*

[4] *Magy. Munk.* I. 9. — II. 76. 77.

[5] Wurzbach, Schedius, Kiss, Szinnyei. Megvan a muzeumi könyvtárban.

Nem kéméllem bennek Világ bolondságit,
Se kis, se nagy Urak fedett tsalárdságit,
Sem az okoskodók sok ostobaságit,
Sem mostani Papok búja motskosságit.[1]

Ismételten utazgat. 1784-ben Triestben és környékén tartózkodik.[2] Ekkor apja, hogy gondtalanul élhessen 5000 frt évi segélyt ad neki.[3] Mikor ennek hallatára hitelezői tömegesen megtámadják, atyja 1785-ben kifizeti tartozásainak összes kamatait.[4] Ez sem teremtett számára jobb helyzetet, mivel rendes életmódja jóval meghaladta az évi segélyt és ő ujból apjára, hitelezőkre szorult és a régi nóta ismét megkezdődött. Adósságainak nagyságát talán maga sem ismerte, mert évről-évre ujabb kamat és tőketörlesztések nehezedtek vállaira. De az állandó pénzzavar nem feszélyezte őt. 1785. jun. 25-én a hadi parancsnokságtól[5] ujra engedélyt kér, hogy »Poroszország érintése nélkül,« Szász, Morva és Bajorországban hat hónapig utazhassék. Októberben már Bécsben időzik,[6] honnan csakhamar tovább utazik. 1787. ápr. hóban ismét uton találjuk.[7]

Ennek a czigányéletnek eredménye, hogy 1788 ban:

Im ez uj esztendő soknak ujj bosszuság,
Tsak üres erszény is, melly nagy nyomoruság.
— — — — — — — — — — — —
Nem kínozna, mint most adosságim súllya,
'S Tisztem hátrálása, ki szivem meg dúlja.[8]

De a következő évben már nem énekelhette:

Bár üres erszényem bővebb töltésére,
Adna kedves atyám ujjult vetsernyére,
E' drága szokásnak fenntálló nevére.
Körmöcznek borsából fia kenyerére.[9]

Mert atyja 1788. okt. 22-én meghalt és az óriási vagyon Jánosra esett. A gyász, valamint minden magyar érzelmű hazafit, úgy őt is a legmélyebben sujtotta. Az általános tiszteletből neki

[1] *Magy. Munk.* I. 10. — 1785. Ujj esztendő napjára atyámnak.
[2] *Hd. lt.* G. 2998. — Fasc. 3. 1337.
[3] *Hd. lt.* C. 613. — Fasc. 58. 405.
[4] *Magy. Munk.* I. 9. 10. ès *Pet. Refl.* 78. Mon père ni a donnè de quoi payer les Interesses à mes Crèanciers, mais n'a jamais pu être determiné à faire maison nette, et s'il avait la marotte . . . voire employè dans ce tems èconomique et reguiller, ila en tort.
[5] *Hd. lt.* G. 1931. — Fasc. 1. 120.
[6] *Hd. lt.* F. 994. — Fasc. 60. 171.
[7] *Hd. lt.* C. 395. — Fasc. 29. 87.
[8] *Magy. Munk.* I. 11.
[9] *Magy. Munk.* I. 10.

is kijutott, mint a Magyar Kurir mondja, hogy atyja »hosszas betegség után, F. Ts. és királyi Főhadivezér kedves fiának ölében.« [1]

Fekete ekkor ügyeinek rendezése végett hol Pesten, hol birtokain tartózkodik. A birtokok átvétele, atyja adósainak pörölése,[2] a vagyon rendezése két évet nyelt el.

E munkásságában érte II. József halála és az összeülendő országgyűlés riadó szava, mely őt, mint Aradmegye követét Budára hívta.

MORVAY GYŐZŐ.

[1] 1788. IV. old. 86. II.

Nyugodjál nagy Oszlop! Sok terhit emelted
Hazánknak midőn e szükségét viselted.

M. Merkur 1788. 5. sz. 37. old. — Fia gyászjelentése *gr. Károlyi* levéltárban található.

[2] *Pestmegyei lt.* Vattay ügy. Nr. 60. Rotulus actorum. — Fasc. 145. Nr. 45. 812. — Fasc. 9. 791.

CZOBOR MIHÁLY,
A CHARICLIA ELSŐ MAGYAR FORDITÓJA.

A mikor Gyöngyösi István »Uj életre hozatott Chariclia avagy A Chariclia ritka példájú, és az olvasásra kedvet adó historiájának némelly régi versek rongyából ujabb, és jobb rendben vétele« czímű munkájával 1700-ban, az uj saeculumbéli uj esztendőben (!) kedveskedett Andrási Péternek, nemcsak a czímlapon, hanem az ajánló levélben is bőven elmondja, hogy »a más leleménnyét tóldozza s fóldozza,« hogy »azon historia mind a benne levő dolgokra, mind a versekre nézve merő rendetlenség volt,« és hogy »hallotta Andrási szájából ezeket a szókat: kár hogy ollyan rendetlenül vagyon a Chariclia historiája, és nem veszi valaki azt igazitásban.« Gyöngyösi, a régi irodalmi szokáshoz híven, nem tartotta szükségesnek az első fordító nevének felemlítését. Utánna vagy említettük meg a »névtelen-t« vagy nem. Majláth Béla 1891-ben a Zrinyi könyvtárban találván meg ennek az első fordításnak 1062 ötsoros versszakból álló s a harmadik rész közepetáján megszakadó töredékét, állíthatónak vélte, hogy Zrinyi Miklós műve *(1891. Akad. Értesítő 400. l.).* Mások Rimayénak gondolják. Ezt a kérdést most eldönti Gyulaffi Sámuelnek Fráter Pálhoz intézett következő levele, melynek eredetije a biharmegyei és nagyváradi tört. és régészeti muzeumban elhelyezett [ippi, érkeserűi, szalontai, bélmezei és huszti] Fráter család levéltárában található. A levél így hangzik:

Zolgalathomat ajanlom kegyelmednek mint io akaro uramnak mindenféle Jokkal Jo egességgel zerenchisen latogassa Isten kegyelmedet.

Adak ertesemre, hogy egy ***kariklea historia az mellyet Czobor mihalj uram forditot volt deakbol magiar versekre*** kegyelmednél volna. Kérem azert kyielemedett [sic!] kegyelmed adgia az levelem megh ado zolgám kezebe ha kegyelmed kölömben nem adgia is cziak is Iratom bellöle es en kesőb visza küldöm, ha derekason mind ot nem lennejs, az mi reze ot lezen, azt is küldje el kegyelmed, azt teöb rezet is ha kegyelmed tudná

kinel volna, kegyelmed azt is adna ertesemre, tudom, hogy volt Zolyomi uramnak [1] es az grofnak,[2] azokat is ha kegyelmed tudna kihez akadot volna affelöl is tudosiczon kegyelmed, kegyelmedtol felette kedvessen veszem, ha mjbol kegyelmed engem is megh talál nagiub dologban akarok kegyelmednek zolgálni kegyelmedet felette kérem ne tarchia megh kegyelmed töllem. Tarchia megh Isten kegyelmedet Jo egessegben sok estendeigh. Datum ex arce Hadad 26 maij 1633.

Kegyelmednek őrőmest szolgál
Giulaffi

Kegyelmedet szeretettel kérem ezi ideigh való . . . . olvassara adja ide az megh nevezett historijat kegyelmed bizonyosa hidje visza küldöm igen hamar kegyelmedhez nagiob dologhban ijekezem kegyelmednek megh szolgálni.

Kivülről: Generoso Domino Paulo Frater de Belmezeo Domino mihi observandissimo.

A Chariclia fordítója tehát — e levél tudósítása szerint — Czobor Mihály, minden kétséget kizáró jel szerint a czoborszentmihályi előnevű, József nevű tagjában 1771-ben fiágon kihalt főúri Czoborok közül való. A család genealogiáján végigfutva két Mihálylyal találkozunk. Az első 1442—1467-ig budai várkapitány, s Mátyás király életének megmentéséről híres; a második Mihály pedig a családfán a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején szerepel.

Ez utóbbi a mienk.[3]

II. Czobor Mihály született 1570 körül. E véleményünk a következő támpontokon épül: Mihály ugyanis 1579 febr. 28-tól a mikor először jön elő, 1593 jan. 8-ig terjedő időszakban hat oklevélben mindig kiskorunak említtetik; 1617-ben pedig az ő egyik fia Imre már mint nagykoru fordul elő. Atyja báró Czobor Imre, ki a nagyfontosságu nádorhelytartói hivatalt tiz éven keresztül ép a legválságosabb időben (1567—1577.) viselte, ennek első feleségétől Bakyth Angelikátol Márton nevű fia született; második neje Frangepán Katalin magtalan volt, harmadik feleségétől Perényi Borbálától született Mihály.

Még tizenötéves alig volt Czobor Mihály, midőn atyját elvesz-

[1] Zolyomi Dávidra a székelyhidi főúrra czéloz, kit a kelet évében záratott el Rákoczy György Kővár várába.

[2] Ifj. Bethlen István váradi főkapitány és bihari főispánt érti, kinek gunyneve: »kis gróf« volt és épen a fenti évben halt meg.

[3] Források: Nagy Iván: Magyarország családai. Turul. IX. évf. 40 l. Magyar orsz. gyül. emlékek. IX. kötet. 487. l. Corpus Juris Hungarici. (1751-ik kiadás) 628. 640 és 657 ll. Országos levéltár N. R. A. Fascic. 1171. N. 11; 1621. N. 5; 1626. N. 3. 6. 8. 11. 12. 14 és 15; 1633. N. 9. 12. 13 és 22. utóbbi idézve: Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. II. k. 3—6 és 21—30 ll. Thurzó György levelei nejéhez Czobor Erzsébethez I. II. kötet. Történelmi Tár 1878—1900.

tette; s nagybátyja Czobor Pál gyámsága alá került, ki úgy látszik nem eléggé tisztán kezelte gyámoltja birtokait, mert 1589-ben hajlandó volt őt nagykorusítani oly feltétellel, ha a sassini uradalomból régebben befolyt jövedelmek elszámolása alól felmentést nyer. Mi sem természetesebb mint, hogy Mihály az ajánlatot szívesen fogadta, a felmentést megadta s ekként nagykoruvá és az atyjától örökölt óriási uradalmak: holicsi, sassini, éleskői stb. gazdájává lőn. Ez, azon időben páratlanul épen nem álló jogtalan eset hirre kapott, s eljutott Mihályunk anyjához is, ki férje halála után csakhamar Dessewffy Miklóshoz ment nőül. Az anya felismerve az erkölcsi és anyagi veszély nagyságát, mely e jogügyletből »zsenge« — mint maga nevezi — koru gyermekére háramolhatik, 1589. decz. 13-án Fejérkövy István nyitrai püspök s kir. helytartó előtt a Czobor Pál és Mihály között jogtalanul létrejött megállapodás ellen tiltakozott; s mivel ezen óvástétel jogos volt, eredménynyel is járt.

Majd nénje Czobor Erzsébet a ki 1592. február 2-án Thurzó György nejévé lett, fivérét Mihályunkat rábeszélte az apai vagyonból őt illető résznek megállapítására és kiadására. E megállapodást aztán 1592. Katalin napján, azaz nov. 25-én Joó János kir. személynök előtt írásba is foglalták, mely szerint mindkét fél 1593. jan. 4-re Sasvár várába békebirákat tartozik kinevezni, kiknek itéletében kölcsönösen megegyeznek. E kérdésben azonban érdekelt volt Mihály mostoha testvére is Márton; illetőleg ennek halála után jogutódai: fiai: Imre és Márton; kik kiskorúak lévén, nevükben nagyanyjuk gersei Pethő Gáspárné előbb Nádasdy Kristofné szül. Choron Margit tiltakozott ünnepélyesen a fenti szerződés ellen. A tiltakozást azzal okadolta, hogy Czobor Mihály törvény szerint *még nem nagykoru* s következésképen ily jogügylet kötésére jogosult sem lehet; erre Istvánffy Miklós nádorhelytartó az esztergomi káptalan utján Czobor Mihályt a szerződés tervezte vagyon elosztástól letiltotta. A káptalan 1593. vizkereszt után való csütörtökön, január 8-án, adta tudtára a Sasváron tartozkodó Czobor Mihálynak az alnádori parancsot.

Erre a megsemmisített szerződésre vonatkoznak Thurzó Györgynek Pozsonyból 1593. febr. 15-én nejéhez írt levelének eme sorai: Sógorom Czobor Mihály uram itt vagyon, elég idegenséget mutat hozzám, az császárnak is írt reám, hogy én az ő jószágát teveled együtt erővel el akarom foglalnom;« s ismét febr. 22-én: »Sógor uram csak felém sem jű, hozzám sem szól, azért izenetedet meg nem mondhattam neki.« Ez az idegenkedés csak az az évi táborozás alatt enyhülhetett a sógorok közt, a mikor jó későn, nov. 5-én kelt szakadozott végű levele útóján olvassuk ezt: »Az bátyád is szolgálatját ira . . . egészségben vagyon és semi do . . .« még nov. 29-én is csak ennyit találunk: »sógor uramval, az bátyáddal egyetemben jó egészségben vagyok:« de már decz. 1-én a Filek alatt való táborból kelt levél utóiratában ezt

írja Thurzó: »Az bátyád, sógor uram szolgálatját ajánlja, mint szerelmes asszonyának hugának.« Ugyanígy ír 1594 apr. 22-én is a Bajcsnál való táborból, majd apr. 27-én az komáromi Szentmiklósnál való táborból írt levél végén: »Sógor uram szolgálatját írja, ha az Úr Isten jó egészséget ad, és az had leszáll, velem egyetemben felmegyen és meglátogat:« míg végre Thurzónak Esztergom ostroma alatt május 8-án kelt levelében Czobor Mihály is ír néhány sort nénjének, »hogy azt ne vélhesse kegyelmed én felőlem, hogy én kegyelmed felől elfeledkeztem volna, irom ezt kegyelmednek, mert én az kegyelmed atyafia és szolgája most is ugyanaz vagyok, az ki azelőtt voltam és én velem szolgáltasson kegyelmed, szivem szerint szolgálok az kegyelmed bátyja és szolgája Michael Czobor.« Ezután semmi nyoma az idegenkedésnek a sógorok közt, kik folyvást a táborban vannak, veszedelmes helyeken forognak Komárom, Esztergom s Győr alatt. 1594. aug. 28-án a Rábaközben »Czobor Mihálnak az lovát lőtték meg alatta, ő magának, Istennek hála, semmi nyevalája nincsen.« Szept. 9-én Győr alatt Thurzónak is Czobornak is mindene oda vész. »Sógoromnak is mindene oda vagyon, mind lovai s mind marhája, még inget is én adtam neki, de ő maga Istennek hála, jó egészségben vagyon« írja Thurzó nejének. 1595. január 2-án Czobor Révai Péterrel Krakkóba megy. Pozsonyba az országgyűlésre február 23-án érkezik. Thurzónak az 1595. évi táborozásból nejéhez írt leveleiben sehol sincs említés Czoborról, csak szolgáiról egyszer junius 5-én. Ő maga mással volt elfoglalva, a mint kitűnik Thurzónak 1596. márcziusában Pozsonyból írt leveléből: »Sógor uram Czobor Mihály mennyegzője elhaladt pünkösd után. Egyik okát azt írják, hogy te is jelen lehess és asszonyom anyám is szükséged korán jelen lehessen.« Czobor ha elébb nem pünkösd után csakugyan megtartotta menyegzőjét Melith Klárával, mert Bay Mihály 1597. szept. 6-án azt írja Dévénből Draskovich Péternek, hogy »Szent Bertalan napján keresztelé meg Balázs pap Czobor Mihály uram fiát Sasinba.« *(Tört. Tár 1893. 355. l.)*

Czobort nem tartotta vissza házassága attól, hogy már 1596. októberében az Eger körüli táborozásban részt vegyen. Thurzó 19-én Sajó Vámosról írja nejének, hogy: »Czobor Mihály uram is, sógorom, jó egészségben levő. Bori Mihálylyal csatára ment volt. Istennek hála, jó szerencsésen jártak. Elevent huszonhatot hoztak. Tevét, lovat és öszvért sokat, és az törökökben sokat le is vágtak. Ő maga is sógorom, az mint értem, egyet vágott le.« 26-án mindketten alig menekülhetnek meg s Thurzó vejével Perényivel s ennek nejével s Czoborral együtt Bicsére siet.

A Thurzóné és Czobor Mihály közt helyre állt testvéri béke az 1592-ben létre jött, de 1593 elején megsemmisített egyezkedés tovább szőtt szálaival erősbült és gyengült. Thurzó bizonyára mindent elkövetett, hogy nejének érdekét megóvja. Czobor Mihály írásbeli kötelezvényt adott, hogy hugát az ősi örökségből: a holi-

csi, sassini és éleskői uradalmakból rövid időn kielégíti. Ez által, miként elébb, úgy most is saját jogérdekeik megsértését látták a fentemlített Imre és Márton s azért nevökben gyámjok Nádasdy Tamás a kötelezvény végrehajtása ellen tiltakozott, még pedig eredménynyel, mert Báthory István országbíró 1598. febr 28-án kelt rendeletével Mihályt a tervezett birtok kihasitástól eltiltotta. Thurzó ebben az ügyben sógorát is gyanusította, mert az országbíró rendeletének kelte előtt való napon febr. 27-én azt írja nejének »Sógorom, Czobor Mihály csak fortélon, semmit atyafiképen nem akar végezni. Ezután különben kell fognunk az dologhoz.« Marcz. 5-én: »Sógorom Czobor Mihály semmit nem végzett velem csak fortéloz, ezután különben kelletik fognunk az dologhoz.« Október 19-én a Buda alatt való táborból Thurzó által »Czobor Mihály szolgálatát ajánlja ugyan, mint szerelmes asszonyának, hugának,« de 1599. márcz. 12-én Pozsonyból megint csak ezt írja Thurzó: »Sógorom itt vagyon egészségben, holnap is még megtalálom az téged illendő jószágért. Agyon Isten szent lelket neki, hogy másét magánál hamisan meg ne tartsa;« márcz 18-án pedig: »Sógorom az bátyád haragszik szabássú, hogy az tiédet kérem tüle.« A sok huza-vona után Thurzó és neje mégis czélt ért: Czobor Mihály az ősi vagyonból végre is kielégítette hugát.

Nagykorusága s óriási uradalmai adta politikai jogai révén az 1601-dik évi országgyűlésen a »magnificusok« között fogial helyet; az ez évi 33. t.-cz. 1. §-a szerint a kir. táblához »assessor major«-nak neveztetik ki; az 1604. évi 15. t.-cz. 3. §-a szerint pedig a Lengyelország és Szilézia felől való határ helyreállítására kiküldött regnikolaris bizottság tagja; 1605. május 1-én kelt Bocskaynak az a levele, melylyel Thurzó Györgyöt a maga részére igyekezett megnyerni *(M. Ak. Évk. VI. 281. l.)* Irt-e ehhez hasonlót Czobor Mihályhoz is, vagy a Thurzóhoz írt levél hatásának kell tulajdonitanunk, hogy Czobor egész lélekkel Bocskay pártjára állott? nem lehet eldönteni. Bizonyos azonban, hogy 1606. január havában Bocskay Czobort a portára akarta követül küldeni *(Tört. Tár 1878. 68. l.)*. Tokaj várát 1606. márcz. 17-én Bocskay részére ő vette át Rueber Györgytől. *(Erd. Tört. Ad. III. 80. Győri tört. és rég. füz. 3. 255. l.)* Jelen volt a Bocskay által 1606. ápr. 24-re összehívott kassai orsz. gyűlésen, honnan mint B. consiliariusa 1606. május 4-én harmad magával küldetik ki a törökkel folytatandó béketárgyalásokra, hová már május 5-én el is indul *(Tört. Tár 1882. 29. l. Győri t. és r. f. 3. 127. l.)*; majd aug. 15-én Nyári Pállal együtt a Mohács alatt táborozó nagyvezérhez küldetik *(Tört. Tár 1882. 223. l. Thurzó Gy. lev. II. 148. 155—157. ll.)*. Bocskay e küldetéseiről szólva mondja hogy »mi nekünk és hazánknak nem keveset és hasznosat is szolgált *(Tört. Tár 1878. 579—584. 604. 610. 616 639. 853. 858. ll. Brüsz. okmt. 3. 220. l.)*. E küldetéseiből október 11-én tér vissza s minden részről elismerik sikeres működését. 1607-ben

a felföldről az orsz. gyűlésre küldetik követnek *(Thurzó, lev. II. 160. l.)*; február 2-án a Bocskay holttestét Erdélybe kisérők közt van, honnan márczius 9-én érkezett vissza Kassára *(Thurzó lev. II. 176. l.)* 1608. jan. 18-án Pozsonyba *(u. o. 209. l.)*; február 12-én érkezik Kassára s 14-én Lónyai Andrással együtt felhívja a hajdukat, hogy hites embereket bocsássanak febr. 24-re Kassára; ugyanakkor Nagy Idáról s márczius 13-án Szerednyéről Thurzóhoz írt leveleiben szokott nyiltságával rajzolja a felvidéki állapotokat. *(Tört. Tár 1900. 441. l.)*.

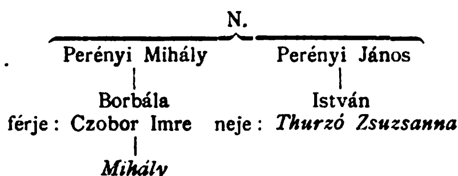
Nejével Melyth Klárával kapta Szerednye várát s ennek ügye-baja tetemesen nevelte azokat a birtokperes aggságokat a mikbe vérszerinti rokonaival volt keveredve. Szerednye vára zálogban volt, s kiváltására elegendő pénzzel nem rendelkezvén hethesi Pethe Lászlótól vett kölcsön bizonyos összeget, melynek fejében az összeg megtérítéséig magát a várat kellett hitelezőjének lekötni, még pedig oly feltétellel, hogy ha Pethét nem lesz képes Szerednye birtokában megtartani, úgy ő jogot nyer Czobor Mihálynak a sassini holicsi és éleskői uradalmakban levő s őt örökségi jogczimen illető birtokrészei lefoglalására. E kötvény utóbbi pontja azonban érdekelte Mihály unokatestvéreit is, a többször említett Imrét és Mártont, kik az imént említett uradalmakban levő jogigényeik megsértését látták abban, s azért 1607 Reminiscere vasárnap után való szerdán azaz márczius 11-én a pozsonyi káptalan előtt az ellen tiltakoztak. De mert a tiltakozással elkéstek, e tekintetben tett minden fáradozásuk gyümölcstelen is volt; legalább ez tűnik ki a következő körülményből: hethesi Pethe László bizonyos körülmény folytán megfosztatott a lekötött Szerednye vár jövedelmeinek élvezetétől, s erre a szerződés értelmében Mihályunknak a sokszor említett három uradalomban levő birtokrészeit akarta lefoglalni, de ez ellentállott; mire Pethe egyenesen a királyhoz ment, Rudolfhoz, kitől Czobor Mihály sassini részjószágának lefoglalására »bracchium regale«-t nyert, mit tényleg igénybe is akart venni, ha jó barátja Thurzó György, Mihály sógora egy 1607 decz. 5-én kelt ***magyar*** nyelvű levélben fel nem kéri, hogy tervétől álljon el s az adósság lefizetésére újabb határnapot tüzzön ki; de Mihály ekkor sem tudott fizetni, legalább erre vall azon kisérlete, hogy összes birtokait akarta elzálogosítani; mi ellen azonban körültekintő unokatestvére a pozsonyi káptalan előtt a legnagyobb méltatlankodással tiltakozott.

Thurzó a Pethével való peres ügyben Rudolfnál is több ízben közbejárt, de majdnem sikertelenül mint lev. II. 160. 180. 191. 195. 207. lapján olvasható.

Czobor Mihálynak ennyi sok baját tetézte nejének halála, özvegyen maradt édes anyjának férjhez menetele s fiának betegsege *(Thurzó Lev. II. 245. 258. l.)*. Neje 1607-ben vagy még azelőtt halhatott meg, mert Thurzó 1608. január 11-én azt írja nejének Pozsonyból, hogy: »ide az a híre, hogy bizonyossan Chá-

kynét elvette volna.« Ez a hír azonban nem volt igaz, mert Thurzó György 1609. aug 20-án kelt levelében Lorántffy Mihály valamelyik leányát kéri meg számára. *(Tört. Tár 1880. 603 l.).* Ez sem sikerülvén Thurzónak első nejétől Forgács Zsófiától született Zsuzsánna nevű, nem sokkal ezelőtt özvegyen maradt leánya Perényi Istvánné lett Czobor Mihály jegyesévé, a mi a köztök fenforgó többszörös rokonság miatt némi nehézséggel járt. Thurzó intézte ezt az ügyet s ezt írja róla 1610. aug. 1-én Kassán kelt levelében nejének: »Czobor uram sógorom dolgát az ott fenn való emberek azt találták, hogy meg lehet fogyatkozás nélkül és senki engedelme nem szükséges, én sem tartok ellent benne, gondolom, hogy ez jövő gyűlésben vég leszen az dologban. Az Ur Isten áldgya meg őket.« *(Lev. II. 267. l.)* Thurzó Kassán 1611. julius 9-én kelt levelében írja először, hogy: »Leányom Czobor Mihályné ma ide akar jönni hozzám, de nem sokáig beszélgethetünk egymással, minthogy ebéd után sietséggel Tokajban kelletik mennem. (288. l.)

Minthogy Mihály minden eddigi tette — mint láttuk — támadásnak, pernek s egyébb bajoknak volt kitéve, nem fog valami különösnek előttünk feltünni, ha utóbbi házasságának a megtámadásáról is hallunk: mostoha testvérének fia a már többször említett Márton ugyanis a fenti év 1613. hamvazó szerdán, február 20-án ünnepélyesen tiltakozott Mihálynak Thuzó Zsuzsánna vérrokonával kötött házassága, illetőleg az atyai örökség hagyományozása ellen, hivatkozván a Tripartitum I. Part. 128. tilalmára, melynek alapján az érdekelt közel rokonok előzetes beleegyezése nélkül a vérrokon házasok az atyai örökségre nézve nem intézkedhetnek; ezután felemlíti Márton a házasfelek közt levő vérrokonsági köteléket, melyet mi is ide iktatunk:

Czobor Márton e tiltakozása azonban minden eredmény nélkül maradt, Mihály, Thurzó Zsuzsánnával boldog házas életet élt, melynek gyümölcse egy fiu lőn: Imre.

Mihály azonban daczára az őt ért folytonos bajoknak: per, üldözés, pénzzavar, háborgatás stb. mint jó magyarhoz illik, készséggel eleget tett azon kötelezettségeknek, melyeket a hon minden egyes fia irányában támaszt: a török elleni hadjáratokban, a felső magyarországi hajduság békéltetésében, Forgách Zsigmonddal 1611-ben az erdélyiek ellen való táborozásban is részt vett, miről nemcsak Mikó Ferencz emlékszik Historiájában lómáján eléhezett urakról beszélvén, hanem Thurzó György is Czobornak Sze-

rednyére történt megérkezése után azon évi nov. 14-én és deczember 6-án kelt levelében tréfásan emlegetvén a *lóhús ételt* a mitől és a sok nyugtalanságtól fia ura elbetegesedett. Hogy tényleg tevékeny és érdemekben gazdag életet élt, a legszebben igazolja I. Lipót magyar király a Czobor család részére 1659-ben tett adomány levelében, hol Mihálynak a haza és király körül tett számos szolgálatáról a legmelegebb hangon szól.

Czobornak az erdélyi hadjárat aligha erősen meg nem viselte egészségét, mert Thurzó 1614. okt. 20-án Nagyszombatból azt írja nejének, hogy: »Czobor Mihály uram mind leányommal egyetemben tegnap itt voltak nálam. Ő maga igen beteges állapottal vagyon, leányom pedig jól vagyon. Bécsben mennek, úgy hogy Stupanessal gyógyitassa magát.« *(L. gr. Apponyi S. Hungarica 524. sz.)* Úgy látszik, hogy betegsége miatt többnyire Bécsben tartózkodott s peres ügyeiben jártkelt, informált. Ezek az ügyek betegségével együtt gyakran türelmetlenné tették. Ily hangulatban irhatta azt a levelét, melyre ipa 1614. január 2-án némi nehezteléssel válaszolt *(Tört. Tár 1895. 516. l.)*; pedig Thurzó »eléggé törekedett az ő igazsága mellett.« a mit Czobor maga is elismer abban a levelében melyet Bécsből 1615. május 16-án ír. Ebben mondja azt is, hogy »Itt (Bécsben) az expeditiok dolga a magyar dolgokban nem hogy előmenne, de vissza megy, soha az véghetetlen informatiónál egyebet nem tudnak; én úgy bele fáradtam, hogy ki nem úszhatok belőle *(Tört. Tár 1882. 582. l.)*. Említi ebben, hogy a károli tractatióra, a mint hallja, neki is el kell mennie, de azt is, hogy »én beteges vagyok« s feleségéről, hogy »az én beteges atyámfia velem egyetemben alázatos szolgálatát ajánlja ngodnak.«

1616. okt. 12-én Szerednyéről ír ipának, az akkori villongó politikai helyzetet s szereplőket élénk szinekkel rajzoló s Thurzót tevékenységre »intő« levelet, melynek elején köszöni a nyavalyáján való szánakodást. Leveleit rendesen szókimondás, csaknem heveskedés jellemzi, de a mi ezt a levelét áthatja, már mintha a lázban égő beteg ember békételen lelkének volna lobogása. Ipa Thurzó nádor 1616. decz. 24-én halt meg; Czobor talán eddig sem élt, mert az esztergomi káptalannak 1617. vizkereszt után való második vasárnap azaz január 16-án kelt kiadványa szerint Czobor János a maga s kiskoru öcscse Imre nevében a nev. kápt. előtt ellentmond, s óvást tesz »*néhai*« atyjuk Czobor Mihály azon intézkedése ellen, mely szerint Éleskő uradalmának egy része Czobor Erzsébet birtokába ment át. *(V. ö. Thurzó Lev. II. 308. l.)* Neje nem sokáig hordá az özvegyi fátyolt, csakhamar Amade Istvánnal lépett házasságra; fiai közül: János Barkóczy Annát vette el, Imre — ki Ugocsa megye főispánja lett — pedig Apponyi Évát; bennök kihalt Mihály ága.

Ezek után önkéntelenül is azon kérdés támad elönkbe, hogy élete melyik szakában eszközölhette Czobor Mihály a Chariclia

fordítását? Apodiktikus válaszszal ugyan nem felelhetünk, de közel vélünk járni az igazsághoz, ha *1590* körülire tesszük.

E vélemény valószinűségét a következő érvek támogatják: *a)* Czobor Mihály biztosan látogatott valamely főiskolát; s ezt nem csak a család főuri rangja teszi minden kétségen kivülivé, hanem azon tény is, hogy ő — mint láttuk — két izben is előfordul mint kir. táblai ülnök. *b)* miként általánosan ismeretes a XVI-ik század második, s a XVII-ik század első feléből származó főuri, nem hivatásos íróink műveiket nagyobbára mint felsőbb iskolai hallgatók irták, vagy pedig közvetlenül annak elvégzése után; a sok eset közül elég legyen a Rákóczy fiúkat felemlítenem. Végül *c)* mint az életrajzból láttuk, Czobor Mihály élete későbbi szakában a sokoldalu elfoglaltság miatt nem igen irhatott.

A külföldön tanult magyarok eddig ismeretes névsorában nem találjuk Czobor Mihály nevét, de két levél némileg irányt látszik mutatni arra nézve, hogy hol találjuk meg azokat az iskolákat, a melyekből nem közönséges képzettséggel tért vissza hazájába. Az egyik levelet Illésházyné Pálffy Kata írja 1606. aug. 20-án Thurzó Györgyhöz. A politikába erősen beavatkozott nő Czobort a bécsi békekötés ellenségének tartva így ír: »Azt hallom, hogy Czobor uram fölötte nagy ellensége a békesség meglételének, kit bizony nem jól művel. Én ugyan csudálom a mit beszélnek felőle, a mely nagy kedve vagyon a keresztyén vér ontásához. A pápistaság alatt azt gondolja talán, hogy mind megbocsátják neki, ha még egyszer *szent Jakabhoz* megyen, de több kell ahoz annál, az Ur Isten adjon szent lelket neki, hogy megismerhesse, hogy a békesség jobb a fegyvernél.«

Fraknói, a ki a Győri tört. és rég. 4. fbe 197. lapon idézi e levelet, a szent Jakabhoz menésre megjegyzi, hogy a levélíró »a híres compostellai bucsúhelyet érti Spanyolországban.«

A másik levelet Czobor írja Illésházynak 1606. szept. 13-án Bátorkesziből, a mikor Nyári Pállal együtt, augusztus 15-én nyert kiküldetésében akar útra indulni. A kassai gyűlésben olyasmit mondott, a mi Illésházynak rosszul esett, a ki ezt aug. (?) 15-én írt levelében tudatja vele. Czobor ezt szíve szerint bánja, megköveti róla; bár ugymond »az is használhat olykort oly dologban efféle tractatiokban pro purgatione sui, ha valaki efféle erősségeket mondand, melyet objiciálhatni az más atyafiaknak. Látja isten nem malo zelo mondtam. Minthogy penig a mint kegyelmed maga írja, hogy az magyaroknak ennél több ez kis darab országocskánál nincsen, kit ha elvesztnek, semmiek nem lészen: nekem is sem Spaniában, sem Olaszországban nem leszen Sassinom, ha ez elvész tülem, szinte ezt sajnálom.«

Illésházy levelét nem ismerjük s nem tudjuk volt-e benne olyas czélzás, mint feleségiében, de akár volt akár nem, abból hogy Czobor nem közelebb eső országot, hanem Spániát és Olaszországot említi, Illésházyné czélzásával együtt, azt következtet-

hetjük, hogy Spanyol és Olaszország ismeretes s kedveltebb volt előtte, mint hazáján kívül a többi. Ha a bolognai, paduai egyetemek magyar látogatóinak névsorát teljesebben ismerjük, hihető, hogy azokban az ő nevére is rá fogunk találni. Nagybátyja Czobor Pál Bécsben tanult. *(Győri f. ér. f. 3. 58. l.)*

A rá vonatkozó adatokat, leveleit stb. ezután több figyelemre kell méltatnunk. Levelei eddig nem valami nagy számmal vannak kiadva, de a mit ismerünk, az egytől-egyig magán viseli az irónak nyilt, egyenes, maga mérséklésével nem bajlódó gondolkodás módját. A bécsi békét megelőző s követő diplomácziai szereplésének sikeréből az látszik, hogy heves vagy épen hirtelen természete sok oly jeles tulajdonnal volt felruházva, a mi neki a vele vitatkozó féllel szemben felsőbbséget biztosított, s »olykort oly dolgokban használt afféle erősségeit« is, melyek kíméletlenségek is lehettek, elviselhetőkké tette. E maga által is elismert s leveleiből nagyon is kitetsző temperamentum valóban a déli éghajlattal s inkább a román, mintsem a germán fajok sajátságaival állott rokonságban s kereshette az érintkezést.

A mennyit Czobornak Chariclia fordításából ismerünk, azután bízvást mondhatjuk, hogy tisztességes ifjukori munka, melyből Gyöngyösi is sokkal többet vett át változatlanul, mint a mennyit becsmérlő nyilatkozata után várni lehetett volna. Az ő ajánló leveléből látjuk, hogy Andrási Péter szívesen olvasta, Zrinyi talán a rokonság révén jutott egy részéhez s helyet adott neki könyvtárában; Gyulaffi Zólyomi Dávidra s Bethlen Istvánra hivatkozik, hogy részenként azoknál is megvolt, tehát a magyar főuri körökben közkedveltségnek örvendett, erkölcsi és kulturai hatása a maga korában elvitathatatlan.

Gyulaffi levelének az a része, mely arról szól, hogy »ha a historia derekason mind ott nem lenne is, az mi része ott leszen, azt küldje el neki Frater,« azzal bíztat, hogy a széttagolt részekből még lappanghat valahol több is. Czobor műve egész lehetett, mert csonka históriát sem a szerző nem bocsátott volna ki keze közül, sem a közönség nem kapott volna rajta annyira, hogy olvashassa. Gyöngyösinek talán épen csak a Zrinyi könyvtárbeli töredék akadt kezébe s azt egészítette ki.

Végül még megjegyezzük, hogy Heliodorus, Historia Aethiopicáját V. Opsopoeus adta ki először 1534-ben Bázelben, Brunet és gr. Apponyi Sándor szerint egy Mátyás király könyvtárából származott görög kézirat után. Ez a kódex a ma ismert Corvinák közt nem említtetik. A görög szöveg latin fordítását Warschewiczki Szaniszló adta ki először szintén Bázelben Oporinusnál, 1552-ben s ebből fordította Czobor Mihály magyarra a Chariclát.

ZSÁK I. ADOLF.

ADATOK TÁNCZ MENYHÉRT ÉLETÉHEZ.

A Régi magyar könyvtár II. kötetében Bayer József öt pálos drámát ismertet, négy magyar és egy latin nyelvűt, a melyeket, mint az őket magukban foglaló gyűjtemény czíme mutatja, Táncz Menyhért pálos szerzetes *írt le*. Maga Táncz az öt közül valószinűleg csak egyet, az utolsót, az öt közűl a leggyöngébbet készítette, a többit egyszerűen másolta, ennyit kétségtelenül megállapított Bayer, Mócs Szaniszló Gyula kutatásai alapján.[1] Mócs Gyula azonban nem elégedett meg a szerzőség egyszerű bizonyításával, iparkodott összegyűjteni a Táncz Menyhértre vonatkozó életrajzi adatokat, azonban mindössze annyit talált, hogy »R. fr. Melchior Táncz, Hungarus, 18 annorum, in Ordinem ingressus est: 1761 oct. 25.« és hogy theologiai tanulmányait Pécsett az 1766/67. tanévben végezte be. Mivel nevére a pálos iratokban nem akadt, azt a nézetét mondja ki, hogy talán nem maradt a rendben, vagy korán elhalt.[2]

Ezeket a töredékes adatokat a következőkkel pótolhatom illetőleg igazíthatom helyre.

Mikor II. József császár 1786. febr. 7-én kelt rendeletével a pálos rendet eltörölte, a helytartótanács összeiratta a pálos rend vagyonát és kimerítő jelentést állított össze a rendtagokról. A pesti kolostorra vonatkozó adatokból[3] kitünik, hogy Táncz Menyhért 1743 márcz. 20. és okt. 25. között született, mert még ekkor, 1786. márcz. 20-án, mikor a jelentést összeállították, csak 44 évesnek mondják, 1761-ben okt. 25-én pedig a Mócs Gyulától idézett »Liber vitae et mortis« czímű könyv már 18 évet betöltöttnek állítja, azaz születésének a föntebb megadott két határnap közé kell esnie. Született Pápán, a mint már Bakonyvári Ildefonz is megemlíti »A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében« czímű értekezésében.[4] Theologiai tanulmányait Pécsett végez-

[1] Kézirati pálos iskola drámák az Akadémia könyvtárában, Budapest, 1894.
[2] U. o. 8. lap.
[3] Országos Levéltár. Helyt. Tan. E. V. 1, Orczy László báró, eltörlő királyi biztos jelentéséhez (kelt 1786 jun. 23.) 13. mell. A hol más forrás nincs idézve, ez az akta szolgáltatta az adatokat.
[4] 86. lap.

hette, de a vizsgálatokat Esztergomban tette le. A generalis rendeletére milyen kolostorokban fordult meg, nem tudni, de pápai tanárságának emlékét maga őrizte meg, és ez igen fontos volt színműírói fejlődésére. A pálos iskolákban nagy szeretettel játszattak el a tanulókkal iskolai drámákat és ezért azokban a kolostorokban, melyekkel iskola állott kapcsolatban, rendesen sok külföldi iskolai drámát gyűjtöttek össze a könyvtár számára. Így Pápán is, a hol a többek között a következő színműveket forgathatták a rendtagok: egy franczia gyűjteményt a Theatrum mundi Gallici-t (Páris, 1558) és egy csomó olasz munkát, Tragoedia Italica Julius Colonne-tól (Róma, 1763), Reffeus-tól (Róma, 1764), Dentius-tól (Drezda, 1718), Gilly-től (Venezia, 1704), Comoedia Italica Crespontis, a II—IV. kötet (Venezia, 1758), Praespiustól (Firenze, 1728) és Stanchiustól (Róma, 1668).[1] E munkák talán utbaigazítást nyujtanak valamelyik pápai pálos dráma forrását illetőleg!

Bármerre fordult is meg Táncz negyedszázadra terjedő szerzetesi pályája alatt, mindég csak tiszta magyar vidéken tartózkodhatott, mert még 1786-ban sem tudott a magyaron kívül egyéb nyelvet. Azonban megtanult faragni, és nagy kézügyességre tett szert, apró tárgyakat állított össze, sőt még csinos asztalkákat is tudott készíteni.[2] Nem volt egészséges ember, tüdője meg volt támadva, nem is élhette sokkal túl a rend eltörlését, bár erre vonatkozólag nincs adatunk.

Szerzetesi életének utolsó részét a pesti kolostorban töltötte. Úgy látszik, megkedvelték a rendben, mert Gindl Gáspár, a magyar provincialis, maga mellé vette titkárul s ebben a hivatalában megmaradt a rend föloszlatásáig. Abból a szeretetből, melylyel az egész magyar tartomány a provinciális iránt viseltetett, jutott mindenesetre egy-egy sugár a titkárnak is. Ő maga nagyon jól érezte magát Pesten, szobáját iparkodott kellemesen, kedvesen berendezni, a maga faragta asztalon kívül, mely szintén ott állott a cellában, a falakra kisebb-nagyobb festményeket akasztott, kirakta könyveit — nem volt sok, mindössze husz darab — de szorgalmasan használta a kolostor könyvtárát is. A színműírásnak, úgy látszik végleg búcsut mondott. A kölcsönvett könyvei között dráma egy sincs. költői munka is csak egy (Collectio Pisaurensis Poetarum) és minden buzgalmát a tudományoknak szentelte. Különösen földrajzot (Belius, Geographica Hungarica, Celebres orbis Urbes) és világi és egyházi történelmet tanult (olvasta Liviust, Heidensteinius-tól, Historia belli Moscovitici-t, Fleuri-től, Historia Ecclesiastici-t, Platinától De vitis Pontificum-ot).[3]

Annyira megkedvelte Pestet, a tős-gyökeres dunántuli fiú

[1] A pápai kolostor eltörléséről írt (kelet nélküli) jelentése Eördögh Pál, kir. biztosnak. 10. mell. Orsz. Levéltár, H. T. II. 2.
[2] 15. mell. Orczy jelentéséhez, i. h.
[3] U. o.

meglett korában annyira hozzászokott a nagyvároshoz, hogy nem is akart tőle megválni, mikor a királyi biztos előtt ki kellett nyilvánítani szándékát, hol akarja tölteni az eltörlés után életét, azt felelte: Pesten.

Az eltörlő rendelet értelmében 1786. aug. 20-áig Pesten maradt a kolostorban, élt a naponként kijáró 40 kr-nyi fizetéséből, a mit a tanács rendeletére a pesti administratió utalványozott minden pálosnak. Aug. 20-án el kellett hagynia a kolostort, előbb 190 frt majd 1787. jun.-tól kezdve 300 frt nyugdíjjal — de hogy hol élt, s mi volt életének további folyása, arról már az eltörlés íratai nem adnak fölvilágosítást.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATTÁR.

BELMEZEI FRÁTER PÁL VERSE FELESÉGÉHEZ 1660 KÖRÜL.

Az alább betühűen közölt eredeti költemény a Biharm. és Nagyváradi Tört. és Rég. Muzeumban elhelyezett Fráter levéltárból való. Szerzője Fráter Pál II. Rákóczy Györgynek nevezetes hajdukapitányja, ki a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárat után az erdélyi fejedelmi szék betöltése körül támadt nagy zavarok alatt Kemény Jánost pártfogolta, s ezért Kemény ellenlábasától száműzetett. Fráter Pál — úgy látszik — száműzetése idejét a felvidéken töltötte a Krivány hegység körül; s innen irta nejének Barcsay Annának, Barcsay János egri lovaskapitány nővérének az alábbi költeményt, melyben megköszöni a küldött czitromot, narancsot és önvarrta keszkenőt. Ugyanaz a Fráter Pál ő, a kitől Gyulaffi a Chariclia historiát kérte (Lásd az 53. lapon).

Költői lélek lakott a cynikus vitézben, a kiről Kemény János 1644 aug. 4-én írja a privigyei mezőben Rákóczinak, hogy »Fráter Pál is bizony emberűl, vitézűl viseli magát. — — Az vármegyék eleiben kapitánnak állattam Fráter Pált« *(Tört. Tár 1880. 283. l.)*.

Kívülről: Az én Kedves kegyes Asszonyomnak Bartsay Annának adassék.

1. Az Citrom s narantsot nagy kedvesen vöttem,
De inkább hogy tülled el nem felejtettem,
Azt mindenek felett nagyra is bötsültem
Kit meg is szolgálok ha fen ál életem.

2. — — — — [Kiszakadt] — — — — keszkenő
Szomoru szívemnek 's bus lelkemnek kellő
De hogy az Varrója nem közellyeb levő
Nekem a gyémánt is tsak semminek tecző.

3. Én is elküldöttem egy kis vásárfiát
Melyel csendesítem lelkem, érted kínnyát,
Ki mint vár-virrasztó, éjjel nappal kiált,
Vagy mint szarvas rijja messze tévet fiát.

4. Kérlek ez utánn is édesem ne felejts
Sok bánatid miatt szívedből ki ne ejts
Érted keservimből, hogy engemet ki fejts
Lelked tárházában engemet jól el rejts.

5. Egy uj formán való gyenge vékony lánczot
Én is im küldöttem melyben semi gáncsot
Tudom nem itélhetcz a vagy motskos ránczot
Adja Isten benne járhassunk még tánczot.

6. Mint az kemény tigris lánczal kötöztetik
Lánczal kőszikla is öszve kocsoltatik
Sok erős alkotmány azzal csatoltatik
Válhatatlan képpen öszve ragasztatik.

7. Lelkem az lelkedtől úgy el ne válhassék
Sőt változhatatlan szeretet tartassék
Nékünk ne árthasson orányi szükségh
'S tőlünk távol legyen ártalmas rút kétségh.

8. Én bus verseimet töd az kebeledbe
Hogy az mikor látod juthassak eszedben
Talán még oly időt érek az életben
Magam olvashatom csendesen öledben.

9. Érted háborim [sic!] akkor csendesednek
Siralmas keservim szívemből ki esnek
S mint a' Sebes Keres ujan elenyésznek
Tovább jó hivedet nem vesztnek sillyesztnek.

10. Az magas Crivannak kősziklás tetején
Reggel mikor deren csillagzik az napfény
Az zöld fenyves között vadakat kergetvén
Irám nagy reszketve fejem szédelegvén.

Isten hozzád stb.
tedd az láda fiába, ha megérdemli,
ha nem, vesd az á . . . . . székbe.

Az egész félívnyi papir két oldalára írva; a behajtásoknál erősen szakadt. Levéltári jegye: Fráter levéltár 1660.

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

MAGYAR VERSEK A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL.

A halasi ev. ref. főgimnázium könyvtárában van egy XVIII. századbeli kézirat, mely a háztartásra és gazdálkodásra vonatkozó följegyzéseket tartalmaz az 1740 évtől kezdve 1782 tavaszáig. A bejegyzések több kéztől származnak s maga a Napló is három, eredetileg külön-külön állott darabból van összevarrva. Hogy kié, vagy helyesebben — a 42 évre terjedő időközt tekintve — melyik családé volt a napló, arra nézve nem találunk benne határozott felvilágosítást; csak annyi bizonyos, hogy tulajdonosa valamelyik halasi család volt, a benne levő följegyzéseket Halason írták. Bizonyítja ezt először az a körülmény, hogy évről-évre olyan családnevek fordulnak elő benne, a milyeneket ma ismerünk Halason; másodszor a 14. lapon olvasható bejegyzés: »In anno *1745*-dik Esztendőben Redemczioban fizetünk 53 flor. *Nagy János* Uram Biróságában.« Már pedig a halasi biráknak az 1667 évvel kezdődő lajstromából tudjuk, hogy éppen Nagy János nevű ember 1745-ben Halas városának volt birája.

Ennek a Naplónak 9 levélből álló első részében — mely a legkorábbi följegyzéseket tartalmazza s melyhez később illesztették vagy varrták a másik két darabot — találunk bejegyezve 11 verset, egyet pedig a harmadik részben. Ez a 12 vers három, vagy talán négy különböző kéz írása, még pedig tizenegy az *1745*-ik esztendőből, az utolsó pedig *1757*-ből. Közöttük van öt olyan (t. i. a 2., 3., 6., 8. és 9. számú), melyeknek nehány versszakát, vagy több sorát, illetve kifejezéseit megtaláljuk Thaly Kálmánnál a »Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok« között és Erdélyi János népköltési gyűjteményében, — mig a többi hét vers — tudtommal — mindeddig ismeretlen volt irodalmunkban.

Itt következnek a versek, bejegyzésük sorrendje szerint.

1.

CANCIO ELEGANS. (Prima.)

Ne menj el, virágom, az idegeny földre,
Ne hozz szomorú Gyászt az én bus szivemre.
Ne menj el, virágom, szállj meg kérésemre,
Vagy csak azt mondd meg nekem, hon lesz maradásom?
Én lakó helyejim lesznek a havasok,
Gyönyörű szállásim a szép kies halmok.

2.

CANCIO ELEGANS.

Siralmas hattyu Neander partján
Egyedül szegény jajgat sétálván,
Valamely felé szemét fordítván,
Onnan bus szive örömet várván.

Fejér tollai meg feketűltek,
Sugár szárnyai meg rövidűltek,
Ékes szemei vérben fetrengnek,
Sirástul soha mert meg nem szűnnek.

Melly ritka madár fekete hattyú,
Olly ritka, higyjed, egymás-szerető,
Tsak ritkán válik ollyatén szivű,
A ki egymáshoz volna igaz hű.

Titius kinját Poéták írják,
Pokolban szemét két sasok vágják,
Mind éjjel nappal tépik szaggatják,
Ha elfogy, megnő viszont azt írják.

Jaj, nem csudálom hasonló sorsom,
Mert éjjel nappal őtet óhajtom.
Meghalok érte, ha nem láthatom,
Piros orczáját nem csókolhatom.

Ily búval éljek, soha nem hittem,
Kit csak éretted szenved bús szivem.
Másé nem voltam eddig, édesem,
De szánj meg, Szivem, végy szerelmedben.

De kérlek téged a nagy Istenért,
Avagy lelkednek idvességeért,
Mondd meg idvezűlt jó Szerencséd
Engem szeretsz-é, avagy mást Szegén

Légyen Heléna bátor Párisé,
A tündér Leány szép Argírusé,
A szép Gysmunda a Gisqvardusé:
Tsak te, szívem, légy enyém, ne másé.

Minem Minervát, sem Lucreciát
Szeretlek téged egyedül, nem mást.
Az én hitemre mondom azt bizvást,
Kit az én szívem nálad feltalált.

Miként a kisded Anyja tejétűl,
Nehezen válik el szerelmétűl,
Avagy Anyjának ő szépségétűl:
Eképen válék el szeretőmtűl.

Adjon az isten minden jót annak,
. . . . . . ajámat szánja mint rabnak,
. . . . szive szép Ersókámnak,
. . . . . . g engem tartson magának.

3.

CANCIO ELEGANS. (Alia.)

1. Jaj, mely keservesen esik az énnekem,
Hogy gyönyörű szép szád nem beszélhet velem.
Rózsa szinű orczád elfordítád tőlem,
Mellyen is kesereg búban merült szivem.

2. Idegen én hozzám miért vagy, édesem?
Noha bizony néked semmit sem vétettem.
Mások mondására ne vess el hát engem,
Mert nincs igaz benne, én édes szerelmem.

3. Mert hű szóga voltam parancsolatidban
És én egy órát is el nem hagytam abban.
Valamikor póstád érkezett azonban,
Nem volt sem nap, sem éj az elhalasztásban.

4. Liliom lágyitó gyenge kezeiddel,
Szivemet újitó ékes termeteddel
Jövel, vigasztalj meg engem vig kedveddel,
Szivemet újitó szives szerelmeddel.

5. Boldog volt az óra, a melyben születtél,
Engemet, édesem, hogy te megkedveltél,
Értem, szép szerelmem, másokat megvettél,
Kegyes személyeddel, Szivem, rám tekintél.

6. Soha nem hittem azt, hogy a Diannának
Szebbek termetei legyenek azoknak.
Nem győz meg szépsége soha a Didonak,
Sem pediglen ékes görög Helenának.

7. Ne távozzál mesze idegeny országra,
Ritka vagy előttem, mint hattyú madárka,
Szállj le karjaimra, szép jeles Karolyka,
Légy személyem párja, gyönge violácska!

8. Az én szép nótámat immár berekesztem,
Bútul életemet már levetkeztetem,
Keserves kínaim tovább nem terjesztem
És egy nihány szókkal versem bérekesztem.

4.

CANCIO ALIA. (Második.)

1. Keserűség életemet,
Bokros bú járja fejemet.
Mi az oka, hogy kedvemet
Bánat elfogta szivemet?

2. Oka ennek csak te lettél,
Hogy engem raboddá tettél,
Szépségeddel már meggyőztél,
Szerelmed rabjává tettél.

3. Mikor szintén nem reméltem,
Hogy erre jussak, nem véltem,
Életemet nem kedvezem,
Bánat nélkül vigan éltem

4. Elébbi kedvemet kedved,
Ellopta szivemet szived.
Reméltem, talám hogy jómra
Lenne, ha juthatnék arra,

5. Hogy véled szólnék azonra,
De azon lett gonoszomra;
Oly bánatot én nem tudtam,
A míg esmeretlen voltam,

6. Éretted nem óhajtoztam,
Éjjel nappal meg nyugodtam.
Most mind járásom, kelésem
Szomorú éretted, Szívem.

7. Sokszor vagyon, hogy életem
Kenyveimmel elegyítem,
Igen sokszor nálad nélkűl
Fohászkodom csak egyedűl.

8. Sokszor szívem gyászban merűlt,
Égek szerelmed tüzétűl,
Fáradoztam, sokszor érted,
Hogyha láthatnálak téged.

9. Csak egyet szólhatnék neked,
De nem estem szemben veled;
Eczaka is, ha alszom,
Azt gondolom, véled játszom,

10. Piros orczádat csókolom,
Fejér mellyed tapogatom.
De te szemeid naponként
Gerjeszt szivemben nagyobb ként.

11. Gyászos bánatim naponként
Reám jöttek mind egyenként.
Érted való nagy szerelmem
Sokszor siralomra hajt engem.

12. Jaj, nem tudom, mit köll tönnöm,
Jaj, mint hogy' kellessék tennem!
Nem volna nehéz szivemnek,
Bánatim sem bővölnének.

13. Annyi árjai fejemnek,
Sőt siralmim megszűnnének,
Tsak gyakorta személyed látnám,
Lehetne veled szólásom.

14. Gyönge arany vesszőszálom!
Akkor lenne újjulásom.
Zöldellő szép viola szál,
Te is tőlem ne irtózzál:

15. Rabod vagyok, mert megfogtál,
Tsakhogy velem gyöngén bánjál,
Tselekedd azt, hogy rabodhoz
Megszelidülj galambodhoz,

16. Szólni elbúsult árvádhoz
Bár csak egyszer jőjj házamhoz.
Szived, ha lehet, szivemnek,
Ne légy oka gyötrelmemnek.

17. Ha elválunk egymástul is,
Izenjünk egymásnak mégis,
Tsak izengető szóval is
Izenjünk egymásnak mégis

18. Tenger árja mennyi habbal,
Aratás buzaszálakkal,
Tavasz mennyi virágokkal,
Lengedező fű szálakkal
Imár ajánlak istennek.
Finis.

5.

Más. (CANCIO ELEGANS.)

Könyvezve szemlélek
Egyet, a míg élek,
Ki, szivem, csak te vagy.
Sír bennem a lélek,
Haláltul is félek,
Érted kínom oly nagy.

. . . . . . ali formádat,
Szemed, nyakad, szádat
Ha nízni találom,
. . . . próbádat,
Nem lelvén hibádat
. . . .

6.

CANCIO ALIA. (Más. Harmadik.)

Mind árva gerlice, ki társától megvál,
Helybűl helybe sétál, nyers ágra felszáll,
Meg óhajt, keserег valahol sétál
Búsul ő szivében, míg társára talál:

Igy vagyon én dolgom, életemnek sorsa,
Bokros bánatoknak mert vagyon pallósa.
Az bánat szívemet, mint viz partját mossa,
Hervadni kezdettem, mint őszszel a rózsa.

Mert árva fejemnek nincs itt maradása,
Terténik nem soká olyan változása
Szomorù szivemnek, melylyel elválása
Lészen édesemtől messze távozása.

Azért míg előtted jelen vagyok, Szivem,
Megbocsáss ellened hogy ha mit vétettem.
Nem látlak már téged, te sem láthatsz engem,
Azért isten hozzád, légy jó egésségben!

Óh én búban merűlt keserves életem
Sok kínokkal rakott, mert már az én testem
Az idegen földön tétetik az sírben,
Hol ki temessen el s sirasson engem?

Istenem! most egy szegény árva
Bújdosik egyedűl idegeny országra,
Hol, mint esmerője, te légy kalahúza
Elbujdosásimban helyben, édes Atya!

Az ló is alattam ugordván hánkódik,
Az kő is alattam patkótul szikrázik,
Zabla szoritástul vérrel szája habzik,
Szintígy pallosom is markomban csillámlik.

Lábamat ezennel kengyelben beteszem,
Jó lovamat bátran útjára eresztem,
De revid nap, szűvem, házadhoz térítem,
Légy jó egésségben, szívem, édes lelkem!

7.

CANCIO ALIA.

Lészek ímár rabja, Szívem, személyednek,
Megkötözött foglya vagyok szerelmednek,
Mert terhét viselem szerelmes szivednek,
Szívemet szerető lángját életemnek.

Örömmel hánykodó szerelmem bárkája,
Mély haboknak merült szivem hajócskája,
Szelidséggel teljes tündöklő rózsája,
Meghervadt Vénusnak ékes pálma fája.

Hervadása után lehullt szép virága,
Mert ágait fújja hideg viszál szele,
Keményen fagylalja szomorúság tele,
Mely miatt szivemnek újul meg . . . .

. . . . . szti szívemnek gyakran kemény sulyát,
. . . . reménységek veszélyes óráját,
Az mely meghervasztja szerelmem rózsáját,
Reménlő éltemnek rontja ékes házát.

Szerelmes éltemnek nincs már vigassága,
Nincsen bús szivemnek veled mulatsága,
Szerelmet szivemnek szivem igassága (?)
Elfogta meg mente szivemnek vigságát (?)

Óh, mely igen nehéz a szerelem dolga!
A ki nem próbálta, véli: öröm dolga;
De a ki próbálta, imár meg is unta,
Mert kegyetlen búval magát hervasztotta.

Jaj, édes szerelmem! majd meghalok érted,
Hogy gyenge szerelmed reám bőven mérted,
Velem, édes szivem, vígság napját érted,
Ebben, édes szivem, szerelmedet kérted.

Hónál fejérb lábad szívem kivánsága,
Derekad állása szívem mulatsága,
Két gyémánt mellyeid szerelmem vígsága,
Gyenge két kezeid Musáknak szállása.

Nem írom már többé én szomorúságom,
Szerelemmel való én háborúságom,
Avagy életemnek sok titkos bánatom,
A kiknek számait soha nem tudhatom.

Szerelmed fonnyasztott engemet szivemben,
Hervasztotta éltem szép gyenge szinében,
Szerelmedért sokat szenvedtem éltemben,
Mint a rózsa télben, hervasztott színemben.

Ezer hét száz után 40 negyedikben
Kisasszony havának utolsó hetében
Kezdtem veled lenni szivem szerelmében,
Az Isten megáldjon téged ez életben!

8.

CANCIO ALIA.

Egykor két leány virágot szedni
Elindulának, kezdének menni.
Egyik másiktól kezdé kérdeni:
Voltak-e mátka téged kéretni?

Engemet mátka tízen kérettek,
A tízek közűl melyikhöz menjek,
Adj jó tanácsot szegény fejemnek,
Hogy virág helyett kórót ne szedjek.

A legelsőnek János a neve,
Annak szivemben vagyon szerelme;
Szerettem volna őtet kedvemre;
Ha lépett volna Vénus kertjében.

Második Mihály, ezzel én lelkem,
Meg nem nyugoszik soha én szivem,
. . . . . ha ez előtt legkisebb vétkem,
. . . . nem szenvedné ok nélkül nékem.

Harmadik Péter, ez igen fesvény,
Ennek az háza tudom, hogy sövény.
Ha ehhez megyek, leszek jó remény (?)
Ha igy lesz életem keserves nekem (?)

A negyediknek a neve István,
Abban egyéb nincs, tsak igen hitvány.
Akar feküdni a bal oldalán,
Nyugodalmat éjjel nem igen kiván.

Az ötödiknek a neve Sigmond,
Ha megharagszik, az kurvának mond.
Leszen kezében korbács és dorong,
Száll a fejemre keserves nagy gond.

Sámuel leszen ez nem utolsó,
Látom, kezében van boros korsó,
Szép leányokkal gyakran játszódó,
Szép csecseiket gyakran fogdosó.

Györgyöt szeretem, mert jó játékos,
A ruhája is tudom, hogy aranyos,
Az ő konyhája szüntelen zsíros,
Az paripája hatvan talléros.

Tizedik Gábor, meg is siratom,
Velem tött jókért gyakran óhajtom,
Mert ő volt nekem kedves galambom,
Ő szép szemeit magamnak tartom.

Kérjed Jupitert az itéletre,
Hogy adjon énnekem egyet kedvemre,
Hogy mikor jutok öreg fejemre,
Viseljen gondot az pendelemre.

Pendelem ára hét tallér ára,
A fölhajtása tíz arany ára,
Minden őtése tíz-tíz pénz ára,
Lebocsátása csak két poltr'ára.

Finis.

9.

CANCIO ELEGANS ALIA.

Látom azok világokat élik,
Kiknek kedvek mátkájokban telik,
Még előttök is ragyogó nap fénylik,
Kik társokkal egymást is segélik.

Im mindenek, látom, férjhez mennek,
Koszorúkat, pártákat elvetnek,
Én mellőlem sokakat elvisznek,
De engemet itthon felejtenek.

Eluntam már az kéretést várni,
Magam fogok szerencsét próbálni,
De nem tudok elmémnek el járni (?)
Kit kellessék, kivel keljen szólni.

Elszaggattam harminczhárom pártát,
Még sem vettem az gatyának egy pénz ára hasznát.
Az gatyának jó izű falatját
[Mert ő azzal tarthatja mátkáját.]

Mészárosnak ne tsodáljad dolgát,
Mert gatyában gyakran kapja m . . . át,
Szeretőjének jó izű falatját,
Mert ő azzal tarthatja mátkáját.

Az ki engem feleségűl venne,
Gyöngyös tűre bár gondja ne lenne,
A csap szeggel engemet . . . .
Csak écczaka én velem jól tenne.

Szabó nem kell, mert gyűszűt . . . . .
Szurtos kovács . . . . . . felűlne,
Lakat-jártó minden nap reszelne,
Csiszár, ötves szenet égettetne.

10.

CANCIO ELEGANS. (Prima.)

1. Állj meg előttem, te kedves madár,
Mert bágyadt szivem már régulta vár.
Keserves szivem félig meg . . . már,
Igy várlak, szivem, gerlicze madár.

2. Dél-színben nekem ragyogó napom
Jobban nem fénlik, mint te, virágom.
Édes Ilonám, kedves virágszál!
Szánd meg hát kínom, gyönyörű rózsám!

3. Nyíljatok rózsák, szép liliomok,
És Ilonámra bút ne hozzatok,
. . . . pálmátok bátorítsátok,
Én Gerlicémet szépen tartsátok.

4. Jaj . . . . nagy az rózsákban,
Nem volt jelesb, mint én e búban.
De hiszem, Isten hogy e nagy gyászban,
Nem hagy sokáig szomorúságban.

11.

CANCIO ALIA.

Egy fülemüle kis madár,
Miulta kezdetett a nyár
— Óh, hogy nem tudom, melly nagy kár! —
Kertemben szóldogálni jár.

Ne menj el tőlem, kis madár!
Lám vagyon még jó meleg nyár,
Csak istentűl két élet vár,
Talám szerencséd jobban jár.

Balgatag! utánnam mit jársz?
Nem nyered meg tőlem, mit vársz.
Látom, hogy csak utánnam jársz
Kaliczkádban . . . .

Isten legyen . . . .
Mert ezt . . . .
Tarts m . . . .
Engem . . . .

12.

PÜNKÖSDI RITMUS.

Régen a Noé galambja,
Hogy megszűnt Vizözön habja,
Bárkának ne lenne rabja,
Zöld ágat vitt be ő szája.

Én is azért, mint zeld ággal,
Béköszönök hosánnával:
Legyen az Isten ez házzal!

JEGYZETEK.

2. számú vers.

Ennek a versnek 1, 2, 4, 10 és 11 szakai megtalálhatók a Thalytól kiadott régi énekek között is (II. köt. 299. l.), de több-kevesebb eltéréssel. — A 9. versszak 1. sorában olvasható *minem* = non enim, nec enim (Molnár Albert szerint). — Az utolsó versszak három végső sorának kezdő szavai hiányoznak az eredetiben, mert a papirnak alsó sarka le van szakadva, de bátran kiegészíthetők a Thalynál levő ének 7. versszakából ilyenképpen:

*Ki nyava*jámat szánja mint rabnak,
Essék meg szive szép Ersókámnak,
Szánjon meg engem, tartson magának.

3. szám.

Ennek változata is előfordul Thalynál (II. 244—45. l.) az utolsó versszak híján. — A 2. versszak 4. sora az eredetiben így van írva: »Mert nincs igaz *benem*, én édes szerelmem«; de az értelemből kitűnik, hogy az *m* betű csak tollhibából került a *bene*, azaz *benne* szó végére: a mennyiben a két végső sor azt akarja mondani, hogy a mások mondásában nincsen igaz. — Az 5. versszak 3. sorában a: »másokat *megvettél*« e helyett van: meg*vetettél*. Így olvassuk Arany-Gyulai Népkölt. Gyüjt. I. 252. is:

Mi az oka, hogy meg*vettél*,
Mikor igazán szerettél?

A 6. versszak 1. sorában *Diannának* helyett többes számú *Diannáknak* kellene állani, a mint ez a következő sorból kitűnik. Így a Thalynál levő változatban is ezt olvashatjuk: »Nem győznek meg szépséggel még a *Diannák* is.« — A 7. versszak 3. sorában olvasható *karolyka* = karujka, karvaly-ka.

4. szám.

A 3. versszak 3. sorát talán így akarta írni névtelenünk: Életemet nem *kedveltem*, vagy pedig: Életemnek nem *kedveztem*. — Szintígy a 7. versszakbeli »életem« szó is csak tollhiba lehet *ételem* helyett, vagyis ezt akarta írni: Sokszor vagyon, hogy ételem könyeimmel elegyítem. — Nem különben a 10. versszak 3. sorában a »szemeid« helyett *szeméjed*, azaz *személyed*-nek kellene állni helyesen, mit bizonyít a következő sorban olvasható *gerjeszt* ige is, mely egyes számú.

5. szám.

Nagy kár, hogy ezt a kedves tartalmú és sajátságos szerkezetű szép kis éneket nem ismerhetjük teljességében. A papirnak alsó sarka már régebben leszakadt s ez okozza a vers csonkaságát. A 7. sor elején még tisztán olvasható *-ali* betűk arra útalnak, hogy ennek a sornak így kell hangzania: *Szép dali* vagy *Angyali* formádat. — De már a 10. és 12. sort nem áll módunkban kiegészíteni.

6. szám.

Az 1., 2, 5. és 6. versszakok változatát megtaláljuk Thalynál (II. 367—370. l.) s az 1. és 2-ikét Erdélyi Jánosnál is (I. 11. l.). Ellenben az erőteljes hangú két utolsó versszak — mely teljes mértékben megérdemli az irodalomtörténet barátainak figyelmét — tudtommal egészen új jelenség régi költészetünk termékei között. Figyelemre méltó még e két utolsó versszakban a két régiesség, t. i. az *ugord* ige és a *revid nap* (= nem sokára, kevés idő mulva) kifejezés.

7. szám.

A 3. verszak végső sorának utolsó s a 4. versszak két első sorának kezdő szavai leszakadtak; azonban a két első sort, úgy hiszem, ki lehet egészíteni ilyenformán:

Mely miatt szivemnek újul meg *a sebe.*
*Növe*szti szivemnek gyakran kemény súlyát.

Ez a vers is teljesen ismeretlen volt eddig régi költészetünkben. Szépségük miatt különösen figyelemre méltók az 1., 2., 3., 6., de legkivált a 7., 8. és 10. versszakok. Az utolsó versszak két első sora magában foglalja írásának dátumát.

8. szám.

Ennek változata megvan Erdélyinél (III. 155. l.), még pedig teljesebben, a mennyiben ott mind a tiz kérőnek jut egy-egy, őket jellemző stropha, míg a mi szövegünk csak nyolcz kérőt számlál el. Azonban a két utolsó versszak már nincsen meg Erdélyinél s Thalynál csak az utolsó

versszakhoz találunk némileg hasonlót (II. 79. l.) egy egészen más tartalmú versezetben. — *Poltr'ára* = poltura ára. Olyforma elisiot mutat, mint ezek: *rektr'am* = rektor uram, *sóg'ram* = sógor uram stb.

9. szám.

E gúnyos versnek nehány sorát, némi eltéréssel, megtalálhatjuk Thalynál is a »Vén leány panasza« cz. ének 3. és 17. versszakában (II. 171—176. l.). Látnivaló, hogy a leíró, nem jól tudta a 4. versszak szövegét; mert a 2. sor négy szótaggal meghaladja a többieket, a 4-ik sort pedig a következő versszak utolsó sorából pótolta. A szövegünkben hiányzó szavak teljesen olvashatatlanúl vannak írva az eredetiben.

10. szám.

Kár, hogy e kedves hangú kis dalnak itt hiányzó szavai olvashatatlan betűkkel vannak írva az eredetiben. A 2. versszak 1. sorában levő *dél-szín* jelentése = lux aprica, Mittagslicht. V. ö. Molnár Albert biblia-fordításában eme helylyel: Igasságod ugyan lássa minden, mint az *fényes nap fénlic dél színben.*

11. szám.

Az eme dalt tartalmazó papirnak alsó vége le van szakadva s ez az oka, hogy csak így csonkán közölhetjük. A mi a frequentativ-képzésű *szóldogál* igét illeti, a Nyelvtörténeti Szótár is idézi Molnár Albert és Páriz Pápai-Bod szótáraiból (loquitor, immer reden jelentéssel), de példát nem említ föl a használatára.

Közli: THÚRY JÓZSEF.

*

Az 1. számúval összevethető a 3. számú 7-ik strófájának első sora és Thaly, Vit. én. II. 280. l. *Hová készülsz* kezd. én. 1. és 86. l. *Bokros bú habjai* kezd. én. 3. 4. strófája.

A 2. számú még bővebben megvan a Vásárhelyi daloskönyvben az LI. alatt, 1662-ből. Ennek versszakai közűl ezek a megfelelők: 1. 2. 9. 10. 12. 13. 4. 15. 7. 3. 14. de hol kisebb hol nagyobb eltéréssel.[1] Thaly szövege 1700-ból való, de a Neander vagy Meander parti hattyút Debreczenben még amannál is jóval elébb ríkatták t. i. 1613-ban. Tóth Ferencz ugyanis azt írja Hodászi Lukács ref. püspökről, hogy midőn 1613 május 17-én a predikálló székben hirtelen összerogyott és megholt, a debreczeni Ekklesia fájdalma kinyilatkoztatására e következendő isméretes Halotti versek szereztettek:

Mint sír a fehér Hattyú
Meander vize partján sat.

Lehet, hogy ezek az esméretes, de ma ismeretlen halotti versek vagy

[1] A 7. str. két utolsó sora ebben így hangzik:
Mondd meg, idvezült jó szerencsédért,
Ha engem szeretsz-e vagy mást ezekért?

azok egy része alakult át kesergő szerelmi énekké Erdélyben és Simontornyán.

A 3. sz. is megvan a Vásárhelyi dkvben XIX. alatt nem 8 hanem 13, eléggé zavaros strófával, de ott is az itteni utolsónak a híjával. Ezek közűl 1. 3. 8. 2. 12. 9. 11. str. felel meg az itt olvashatóknak.

A 6. számúnak 1. 2. strófájával egyező éneket Erdélyi *A szántóember énekes dallai stb.* czímű ponyvairodalmi nyomtatványból vette. A két utolsó versszakhoz hasonló a Vásárhelyi dk. III. darabjának ez a befejezése:

Isten hozzád, már fékelőm kezemben,
Lábamat is majdan teszem kengyelben,
Legyen Isten oltalmazód éltedben,
Isten legyen immár hozzád édesem.

A 8. számút Erdélyi *Férjhez menendő Leányok dallai* czímű ponyvairodalmi nyomtatványból közölte, hol négy dal közt ez az első.

A 9. számúnak 3. 4. strófájával jórészt megegyez Kriza Vadrózsái 360. számának 3. 7. strófája.

A 11. számúnak 1. vszaka megvan a Vásárhelyi dkvben XXII. alatt; 2-dika u. o. a XCVI. alattinak 6-dik; 3-dika u. annak 3-dik vszakával egyez, melynek utolsó sora: *Kalitkádban fogni akarsz.*

HELTAI »KÖZBESZÉDE« ÚJABB FORDÍTÁSBAN.

A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár egyik Sylvester-bibliájában találtam az itt alább bemutatott verseket. Múlt századi kézírással vannak a biblia hátsó tiszta lapjaira beírva; de a versek magok sokkal régibbek, alkalmasint a XVI-ik századból valók lehetnek.

A XVI-ik században általánosan ismeretes volt az a középkorból fenmaradt »közbeszéd«, melynek pogányszerű hangja ellen Luther után a mi erdélyi Lutherünk, Heltai is felszólalt s keresztyéni szellemben átalakítva következő alakban közölte 1553-ban kiadott »Vigasztaló könyvecskéjében« magyar olvasóival:

Víg vagyok és nem szomorkodom,
Halnom kell, ezt igen jól tudom,
De mivel tudom, hova megyek:
Ezért vészek igen jó kedvet.

Szilády Áron, ki a Régi Magyar Költők tára VI-ik kötetében közli Heltai versét, ugyanott közreadja a Luthernél olvasható német szöveget is, melyet az itt alább először közzétett ujabb magyar fordítás eredetijének kell tartanunk. A német négysoros ‚Spruch' Szilády alapos magyarázata szerint, már a XV. században többször előfordul, úgy hogy Luther méltán úgy idézhette, mint közönségesen ismeretes verset. Nála így hangzik:

Ich lebe, und weiss nicht wie lange;
Ich sterbe und weiss nicht, wenne;
Ich fahre und weiss nicht, wohin;
Mich wundert, dass ich so fröhlich bin.

Ez epigrammaszerű verset ismeretlen kolozsvári költőnk talán már a XVI-ik században, eltérve Heltaitól, szembetünő hűséggel így fordította le magyarra:

Élek, de meddig, nem tudom;
Meghalok 's mikor, nem tudom;
Mégyek 's hova, azt se tudom;
Hogy illy víg lehetek, tsudálkozom.

Szilády a Luthernek nem nagyon tetsző német közbeszéd régibb latin szövegét is közli a XV. századból a budapesti egyetemi könyvtár 98. sz. codexének 77-ik leveléről. E közlés azért is fontos, mert a harmadik sorba belevegyített magyar szó tanúsítja, hogy a codex írója már akkor is gondolt a vers lefordítására. Ugyane latin versnek Szilády egy későbbi módosított alakját is közre adja, mely a segesvári régi lutheránus templom egyik székén ma is olvasható a XVI. század első feléből a következő érdekes szöveggel:

Sunt tria vere que faciunt me sepe flere:
Est primum durum, quod scio me moriturum;
Gemo secundo, quod morior, nescio quando;
Tertio magis flebo, quod nescio, ubi manebo.
Régi M. Költők Tára VI. 330.

Ezt a latin szöveget tarthatjuk a Sylvester-bibliájában talált s itt alább bemutatott csinos magyar epigramma eredetijének, melyet fennebb közölt társával együtt csak a véletlen szerencse óvott meg a végkép elveszéstől:

Három dolgokon bánkodom:
Az első, hogy meg kell halnom.
A második még nagyobb, mint ez:
Mert nem tudom ez mikoron lessz.
Harmadiktól még inkább félek:
Halál után vallyon mit érek . . .

Mint erről fennebb meggyőződhettünk, Heltai elég jól kivehető trochaeusokban fordította közbeszédjét. Az itt közzé tett két ujabb fordítás trochaeus lejtése is azonnal szembetünik, ezért tartom én ismeretlen fordítónkat kolozsvári költőnek, a Heltai köréből eredőnek. A két költemény keltéről is az a föltevés a legvalószínűbb, hogy még a XVI-ik századból maradtak fenn.

KANYARÓ FERENCZ.

Említve van a R. M. Költt. VI. k. 330. lapján, hogy az eredeti latin versbe foglalt gondolat, Ibn Gabirol XI. századi spanyol zsidó költőnek, királyi korona' cz. hymnusában is feltalálható. Ugy ő, vagy még inkább Beda lehet az a *quidam sapiens*, a kire a latin vers hivatkozik, mert az utóbbinak Mátéhoz írt Commentárjában olvasható ez a locus: *certum est quod morieris, incertum est autem quando aut quomodo aut ubi, quia ubique te mors expectat, tu quoque si sapiens fueris, ubique eam paratus expectabis.* Ezt így fordítja Pelbárt után a Horvát-c. írója: Azert mongya beda zent Mathe mondáſán. byzon az hog halz. byzontalan az kedeg. mykoron auagy mykeppen auagy hol

halz meg. Mert az halal tegedet mendeneut var. te kedeg ha beulc leyendez. mendeneut kezen varod tees. (112. l.) Ezt találjuk az *Elmegyek meghalni* (Vado mori) kezdetű vers elején is, a mi a Példák-könyve prózai fordításában így hangzik: Elmegyek meghalni mert az haial bizony de az halalnak orayanal semmy byzontalanab (56. l.)

Arra, hogy a négy soros latin vers tartalma nálunk sem volt ismeretlen: a XV. századból idéztem az egyetemi könyvtárban őrzött magyar glossák codexét s a XVI. századból a segesvári templom egyik részenek feliratát, melyek egymástól alig különböznek, de az eredeti latin versnek mégis újabb stilizálásai.

Nem említettem azt, hogy a négy sort magába foglaló egész latin költeménynek fordítása néhány sor s az utolsó versszak híján megvan a Nádor-c. 307—312.· lapján prózában. Ugyanott a 312—342. lapon pedig egy másik hosszabb költeménynek, a Filbert visiójának vagy a Lélek és test beszélgetésének fordítása következik szintén prózában. Véletlennek mondható az a körülmény, hogy az itt egymásután következő két vers mint egy költemény jelent meg De Méril kiadásában (Poésies populaires lat. antér. au douzième siecle Paris. 1843) *Vision de Fulbert* czím alatt, de megfordított sorban, mint a magyar codexben. Véletlennek már csak azért is, mert a magyar fordítás nem ennek a franczia kéziratokon alapuló szövegnek, hanem annak a német s angol codexekből vett szövegnek felel meg, melyeket Wright és Karajan adott ki.

Toldy Ferencz a Nádor-c. bevezetésében (17. 18. l.) szintén összefoglalja a kettőt: Kettős elmélkedés a világi dolgok állhatatlanságáról s a gonoszok veszedelméről czím alatt. »E darab — ugymond — két egyenetlen terjedelmű részből áll, melynek elseje négy lapon, *feddő beszéd* a kor megfordult gondolkozása ellen, miszerint hatalom és gazdagság többre becsülteték mint a keresztyén bölcseség; azért szerző a földi dolgok mulandóságára s a halálra emlékezteti a népet, mely után egészen másképen itéltetik meg az ember, mint e földi életben.

A második egy megholt földi hatalmas lelkének kettős beszédét adja elő a maga testével, hol egyik a másikat vádolja bűneiért, míg végre az ördögök a lelket megragadván, örök kárhozatra viszik. A magyar íróé-e a szerkezet, nem merem — ugymond Toldy — meghatározni; de bár azon ismeretesb. egyházi íróknál, kik a világi dolgok hívságáról írtak, mint sz. Ambrus, Ágoston, Izidor, Bernát, III. Incze, Sienai Bernardin, Laurentius Justinianus stb., annak eredetijét nem sikerült feltalálnom, hajlandó vagyok a nem eléggé szabadon mozgó nyelvnél fogva is benne deák után készült fordítást tenni fel; a régies színnél pedig, és néha darabos, de mégis hathatós tömöttségnél fogva a munka szereztetését a XV. század első felébe tenni, midőn a nyelvi előadást az erő szépsége mellett a kifejlettséghiánynyal járó némi nehézkesség bélyegezte.«

A két, ismeretlen szerzőjű latin költeményre nézve leghelyesebbnek látszik Wright osztályozása, a ki azokat »a közönségesen Waltherus Mapes-nek tulajdonított költemények« közé sorozza. Ennek a nevezetes írónak egyéb költői műveivel egybevetve, mind a nyelvet, mint az ala-

kot és a tartalmat illetőleg annyi rokon vonást találunk e két költeményben, hogy annyi vagy több okkal senkinek sem tulajdoníthatjuk.

A rövidebb vers czíme *De mundi miseria,* a hosszabbikké pedig *Dialogus inter corpus et animam.* A elsőt már Flacius Illyricus kiadta 1557-ben *(Varia — — poëmata 238. l.)* azonban négy versszakot elhagyott, t. i. azt a mely közvetlen a Luther és Heltai közbeszéde előtt áll s negyedik sorában erre vonatkozólag mondja, hogy: *unde quidam sapiens ita de se fatur,* s a három végsőt, melyek közűl az utolsóról a Nádor-c. sem tud semmit s az előtte valónak is csak első sorát fordítja. Flacius nyomban a közbeszéd után benedictioszerű két sorral zárja be az egészet, a mi máshol nincs meg s ezért hihetően tőle származik. Erre őt az bírhatta, hogy a közbeszéd után következő strófa megvan a *Dialogus*-ban is, a hol sokkal inkább helyén van mint itt s változtatott szövegét, megtartott rímei miatt is a rá következő két versszakkal együtt spuriusnak tekintette.

A mindkét versben előforduló strófát a Nádor-c. mindkét helyen fordítja, amabban a 45—48. s. emebben a 62—65. sorban olvasható:

Tua domus qualiter tibi modo placet?
tibi nonne summitas super nasum jacet
excaecantur oculi, lingua tua tacet,
nullum membrum super est quod nunc lucro vacet.

Bornemisza vagy Nyéki Vörös Mátyás 1620-ban ezt így foglalja versbe:

Elhittem, ez a bolt, kit orroddal felérsz,
Nem tetszik, a melyben egyedül alig férsz
S minden szegletire lábaiddal elérsz:
Könnyebbséget ebben lásd azért kitől kérsz.

A mint ez a négy sor is mutatja, Nyéki Vörös Mátyás az egész *Dialogust* versben, de szabadon, paraphrastice bővítve, néhol elhagyva fordítja *Dialogus azaz: egy kárhozatra szállott Gazdag test és léleknek siralommal tellyes, egymással való keserves panaszolkodó beszélgetések stb.* czím alatt. A későbbi kiadások czíme még ezt is mondja: *Mellyet régenten egy sz. Jámbor, éjjeli jelenésnek csuda látása szerént írt volt Deákul: most, a nemes Magyar Nemzetnek is — — kedveért, maga nyelve szóllására hozattatott.* Fulbert nevét a szövegben is elhallgatja s a szerző nevét sem említi.

Toldy F. A magyar költészet tört. (212, l.) felemlítvén Nyéki V. munkáját, azt mondja róla, hogy sz. Bernát után írta. Toldy ezt az első (1625) kiadásnak - szöveg felett álló felíratából vette, mely így hangzik: *Szent Bernhardnak mutatott rettenetes csuda* történt példa, egy gazdag Test és Lélekről, kik egymás ellen keserves panaszolkodások után kárhozatra mint szállottanak. Világos az, hogy itt Fulbert vagy Filibert név helyett áll Sz. Bernhard neve, a mi a régi magyarságnál, mint e példa mutatja még Nyéki V. korában is, a Pelbárt névvel egynek vétetett.

Toldy eme meghatározása után sem ő sem más nem kereste többé az eredetit s ha kereste s nem találta ott, a hova utasítva volt, nem

sokat törődött vele, mivel Toldy szerint Nyéki V.-nél »az élet felfogásában, mely barátos inkább mint bölcsészi, semmi része a költészetnek: maga az előadás predikátori és tanító: csak az eleven és képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeményekkel, a könnyű, velős nyelv s korához képest feltűnőleg correct verselés arra, hogy gyakorlott ügyes íróval van dolgunk.« — Alig lehet tagadni, hogy a vélemény elő- és utórészének kölcsönös kiegészítésre szánt tartalma közt maradt némi hézag; mely talán eltűnt volna és pedig Nyéki V. javára, ha fordítása vagy megengedhetjük átdolgozása a latin eredetivel s különösen annak Nyékitől is érintetlenül hagyott szerkezetével hasonlíttathatott volna össze. Maga az, hogy Filibert vagy Fulbert mint a maga visióját beszéli el a lélek és test vetekedését s ennek befejeztével, a lélek elragadtatása után, álmából felrettenve bűnbánatra, fogadástételre fakad s a Krisztus oltalmába ajánlja magát: külalakjára nézve is méltányolhatóvá teszi a középkori verset. Igaz, hogy Nyéki V. még egy harmadfélszáz sorra terjedő intést csatol mint Concinnator, a vers végéhez, azonban az egészen külön álló rész s nem rontja az egésznek szerkezetét. Mint a maga idejében — Toldy szerint is — feltűnőleg correct verselő, a fordítás vagy átdolgozás nyűgéből szabadulva nem tudta megállni, hogy a maga bőforrásából is ne adjon ahhoz valami poenitentiára intő szózatot.

Toldy tartózkodását annál kevésbbé érthetjük, mert az *Ének a gazdagról* czímű verset épen ő tette közzé a Lipcsei c.-ből s vette fel Olvasó és Kézi könyvébe. (Később a Szencsey codexből Thaly K. is közölte Vit. én. I. 337. lapján.) Ez pedig rövidre, a lélek és test közt egyszeri szóváltásra szorítva össze a tárgyat, épen azt adja elő a mit a latin költemény többszöri szóváltással a visio keretében bővebben, Nyék V. még ennél is hosszabban mond el.

A mint Toldy az *Ének a gazdagról* czímű verset »rímetlen lejtékeny páros soraival érdekesnek« mondja, annak s talán annál is többnek tartotta azt a régi világ. A legalább is Platotól leszármaztatható dialogizált alak, melynek a keresztyén latin irodalomban már a II. századtól Szent Justinustól, Minutius Felixtől kezdve divatja volt, prózában és versben számtalan példáit ismerjük. A verses művek közűl említhetők a Bedanak tulajdonított *Conflictus veris et Hiemis;* Hermannus Contractus-tól a *Conflictus ovis et lini;* a XIV. századtól kezdve ismeretes *Disputatio mundi et religionis;* még elébbi időből a *Disputatio inter Cor et oculum* és *Dialogus inter aquam et vinum* és több más, melyek legtöbbnyire már a középkorban angol, franczia, német, olasz, spanyol, flamand, dán, svéd, görög nyelvre is le voltak fordítva. Hihető, hogy nálunk sem a Nádor-c. fordítója ültette át az első s egyetlen ily művet a magyar irodalomba, mert a Példák könyvében szintén ebből a korból maradt fen prózában az Élet és Halál dialogusa, melynek latin eredetijét még kutatni kell: azt meg tapasztaljuk, hogy a XVI. századon innen is örömmel olvasta a magyar közönség, mert még a XVIII. században is több kiadást ért.

Az *Ének a gazdagról* Arany János figyelmét is megragadta és csak sajnálnunk lehet, hogy kisérlete töredék *maradt,* mert ha *Melyik*

a bűnös? czímű költeményét befejezi, akkor maradandó alkotásainak száma egygyel bizonyosan több volna. Az ő töredéke így hangzik:

Meghalt a vén Test; — kiterítve
Fekszik az első éjjelen:
S éjfélkor, ím, mert zárva idve,
Fölötte egy árny megjelen:
A lélek meztelen.
Megáll fejénél s néz merően a
Homlokra, hol lakása volt;
— — — — — — — — —

Ének a gazdagról:

Előálomkorban az gazdag meghala,
Belőle az lölket kiragadták vala.
Az lélek mellette ám megállapodék
Kezdé az holt testet oly igen pögdözni:
»Ó te átkozott test stb.

Nyéki Vörös M.:

Álmélkodva ímé hát egy lelket látok,
Sok bűn miatt kire szállott örök átok,
A rothadó testtől veszedelmes károk,
Pokol tüze kínnya s feneketlen árok,
Segéde, vezére, ura és szépsége
A megmondott testnek; ki volt ékessége
Minden dolgaiban öröme s hívsége
Társa és barátya, víg elevensége;
Nagy szomorú kedvvel feléje mozdula;
Régi lakó házát látván, eáljula;
Melyben kedvére élt, rajta megjajdula:
Azért ily sírással panaszra fordula:
Ím elődbe jöttem, oh nyavalyás testem stb.

Nádor. c. ime néminemű lelök eliöve, ki ez megmondott testből binökkel rakva kiment vala, nagy ohajtással és szöpögéssel a testnek bineit ekképpen sirattja vala. A lélök álla a test mellé és imilyen beszéddel kezdé őtet keményön fegyelmezni és dorgálni: O nyavalyásságos test stb.

Mindezek a latin eredetiben igy hangzanak:

Noctis sub silentio tempore brumali,
deditus quodam modo sompno spirituali,
corpus carens video spiritu vitali,
de quo mihi visio fit sub forma tali.
Dormitando paululum, vigilando fessus,
ecce quidam spiritus noviter egressus,
de praedicto corpore, vitiis opressus,
qui carnis cum gemitu sic plangit excessus.
Juxta corpus spiritus stetit et ploravit,
et his verbis acriter carnem increpavit:
»O caro miserrima, etc.

Ezt a kezdetet megelőzi az a nyolcz sor, a melyben el van mondva, hogy Filibertus franczia királyfi, a ki életét remeteségben töltötte, ezt a visiot látta. Az erre következő itteni sorokkal már az ő elbeszélése kezdődik. Ez a kezdet, versek elején többször olvasható a középkorban, így például a *De malis monachorum* czímű vers is így kezdődik:

Noctis crepusculo brumali tempore,
pausans in lectulo mens mea temere,
quae non sinit oculum soporem capere,
sed rebus variis coepit intendere.

Ugyanaz a hangulat, mely a mai kor költőit »Kandalló mellett« lepi meg. Hadd álljon itt ezek közűl egy, melyet szerzője összes költeményei közt úgy is hijába keresünk *(l. Pesti Divatlap 1848. 3. sz.)*:

KANDALLÓ MELLETT.

Ülök a szobámban,
Kandalló tüzénél,
Künn a téli éjben
Zúg és csattog a szél;
Jobban zúg szívemben
Éretted leánykám,
Sötét bánatomban
Ah mint elmondhatnám!

De nem mondok semmit
Úgy se érne hozzád
Mélázom ... mélázom ...
S visszaemlékszem rád;
S gondolom magamban:
Zúghatna tőlem szél,
Világvég lehetne,
Csak mellettem ülnél,
Én pedig melletted,
Csillagos szemednek,
Ragyogó tüzénél! *Gyulay.*

Midőn codexeink forrásainak nyomozása közben erre az árnyék homályában lappangó pár bokorra bukkantunk: a főczél követésével együtt négy századon keresztűl kisérhettük költészetünkben az élet-halál problemája körűl azt a bölcseleti fonalat, mely a maga — két annyi idővel ezelőtt sodrott alakjában sem vesztette el érdekességét — bár nem számítható is a költészet elismert remekei közé. Az *Ének a gazdagról* névtelen szerzője a maga tömör alakításával hosszas lappangása után felfedeztetve — elismeréssel találkozott. Nem méltatlan erre a szélesen, de jó magyarsággal fordító vagy inkább átdolgozó Bornemisza Nyéki Vörös Mátyás sem, a ki Tintiunabuluma s több apró éneke révén időről időre megemlíttetik ugyan, de kézikönyveinkből végképen ki kezd maradni s Dialogusával senki sem törődik. Ennek a négyszáz éves sorozatnak egyik lánczszemeként hadd álljon az ő, az egykori pápóczi prépost neve is a mellett a csoport mellett, melynek stereotyp czíme *»Főrangú lirikusok«* szokott lenni Irodalomtörténeti műveinkben.

Avagy valóban méltatlan erre az, a ki Dialogusa folytán, a kétségbe eső léleknek eme három latin sorba szorított kifakadását:

Heu! quod unquam fueram rerum in natura!
cur permisit Dominus ut essem creatura
sua, cum praenoverat ut essem peritura!

Jób (III. 1—12) átkozódásával megtoldva így versel:

Elveszszen az a nap, kinn világot láttál!
Átkozott az az éj, mellyen fogantattál!
Bujdosó fergeteg fogja, kinn nyugodtál!
Keserűség szállja, mellyben álmot láttál!

Sértegető tövis lepje azt a földet;
Virágot szép fűvel ne hozzon az zöldet,
Mellyen az én Lelkem megelevenedett
S tőlem az Úristen elidegenedett. Stb.

DE XII SPECIEBUS EBRIETATIS.

czím alatt, egy müncheni XV. századi kéziratból latin leoninusokat közöl Katona Lajos az E. Phil. Közl. múlt évi 214. lapján. Adalék ez a Gesta Romanorum. legújabb magyar kiadásához és Tinódi, Sokféle részögösök czímű verséhez. Ezeknek a leoninusoknak két változatát lehet olvasni az Egyetemi könyvtárnak *Castrum doloris* czímű múlt századi kéziratának 94. lapján, melyek így hangzanak:

Quot sunt species ebrietatis.

I.

Bis sex credatis species sunt ebrietatis,
Ebrius est primus sapiens est alter opimus,
Ternus grande vorat, quartus sua crimina plorat.
Quintus luxuriat, sextusque per omnia jurat,
Septimus incendit, bis quartus singula vendit,
Aedificat nonus, decimus fit ad omnia pronus,
Cantum undenus amat, praeque omni stentor reclamat, *(így!)*
Et cum fit plenus, sus dicitur hic duodenus.

II.

Est vilis primus, sapiens est optimus alter,
Tertius grande vorat, quartus sua crimina plorat,
Quintus luxuriat, sextus per omnia jurat,
Septimus contendit, octavus singula vendit,
Nonus nil coelat, quod habet sub corde revelat,
Somnia denus amat, undenus turpia clamat,
Et cum fit plenus vomitum reddit duodenus.

Azokhoz a miket a RMKtára III. 453. lapján arról a meséről jegyeztem fel, a mely szerint Noé a szőlőtőt különböző állatok vérével öntözte meg s a részeg ember bestialis magaviselete ezzel függne össze: megemlítem itt a Zeitschr. d. DMG. 24. k. 209. lapját, a hol Goldzieher, — 40. k. 412. l. a hol Morales, — és a 41. k. 652. lapját, a hol Grünbaum közöl a mese történetéhez becses adalékokát. — Az »Uj idők« 1901. febr. 10-diki száma közli Tolsztojnak »Az első pálinka« czímű meséjét, mely szintén annak a régi mesének a felhasználásával íródott.

Sz. Á.

KAZINCZY GÁBOR LEVELE A MISKOLCZI EV. REF. EGYHÁZ PRESBITERIUMÁHOZ.[1]

Nagytekintetű Egyházi-Tanács,
Tisztelt társaim.

Azon megtiszteltetés, mely engem a Nagy Tek. Egyházi Tanács tagjai közé méltatott, becsesb előttem, hogysem reá kifejezéseket keresek.

Az a tér, honnan azt vevém, az egyetlen, hol a kitüntetés — mert bizalom jele — emelőleg, kötelezőleg hat reám.

Oly idők küszöbén állunk, midőn az Irás szava ujra harsogni fog. »Tudom a te dolgaidat, tudniillik, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév, vajha hideg volnál, vagy hév! Annak okáért mivelhogy lágymeleg vagy, kivetlek tégedet az én szájamból.»

Vészek idején kézfogás az csupán, mely a fenyegetett hajót, és *azzal együtt* utasait megmentheti.

Minden pont, bármi parányi magában, hol egy-egy hű szív és törhetlen akarat áll őrt, megannyi részlete azon bástyának, mely az egészet körülszövi védőleg még a pokol kapui ellenében is.

Tisztelettel lépek a Nagy Tek. Egyházi Tanács díszes soraiba, s jó akaratomat és tehetségeimet rendelkezése alá adom.

Fél év óta gyötretve betegeskedésem által, csakis most nyujthatom be hálás köszönetemet, azon óhajtással: bár nyilnék alkalom, a cselekvés terén bebizonyítanom, hogy egy érzés, mely lelkemet hálával tölti el, teljesen méltányolja azon bizalmat, mely irányomban oly nemesen, oly meglepőleg nyilatkozott.

Igaz hazafiúi tisztelettel a Nagy Tekintetű Egyházi Tanács alázatos szolgája

Bánfalva, november 17. 1860.

Kazinczy Gábor
az »egykori« Borsod vármegye táblabirája.

Közli: Dr. Tüdős István.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK.

Zoványi Jenő az »Irodalomtörténeti Közlemények« 1895-ik évi folyamában kilencz darab egyleveles nyomtatványt közöl, melyek a kolozsvári belfarkas-utczai ref. templomban vannak felragasztva a szószék melletti padok határa; ezek az egyleveles nyomtatványok tudós tanárok, lelkészek életrajzát tartalmazzák, mert »a jóknak jó emlékezetek meg érdemli, hogy még a késő maradékoknak is szívekben felélesztetvén, a

[1] A miskolczi ev. ref. egyház levéltárából.

virtusnak utára vezérlő égő fáklya gyanánt szolgáljon«. Zoványi csak az életrajzokat közli, azt tartván, hogy a versekben nincs életrajzi adat; a latin nyelvűekben nincs is, azokban a versek többnyire a biblia egyes részeiben levő gondolatok körűlírása és kibővítése, vagy egy-egy bibliai alakkal való hasonlítás, a mit a Porcshalmiról szóló úgynevezett charta is bizonyít, melyet újabban fedezett fel nagytiszt. Herepey Gergely lelkész úr, de azért érdemes lett volna a verseket is közölni, mint irodalmi emléket; a magyar nyelvű nyomtatványon levő versekben már lehet találni bizonyos jellemrajzfélét, midőn a hívekhez való viszonyt és a családi életét tünteti fel. Ez a magyar nyelvű nyomtatvány nagybaczoni Incze Mihályról szól; nagyon bő életrajzot és dicsőítő verseket tartalmaz, melyeket a kolozsvári reformatus kollegium »hozzája való szeretetének és tiszteletének állandó jeléűl ezen emlékezetes oszlopúl kívánt emelni«.

A mi a nyomtatás évét és helyét illeti, a következőket jegyezhetem meg: mindenik nyomtatvány végén megvan a nyomdász neve, a nyomtatás helye, mely mindeniknél Kolozsvár, és éve, mely a halálozás évével mindeniken összeesik, kivéve a Szathmár-Németi Sámuelét, melyet 1718-ban nyomtattak, ő maga pedig 1717 deczember 17-én halt meg; ez azt mutatja, hogy a chartakat nem nyomtatták rögtön, mint ma a gyászjelentéseket, hanem később.

Nem tartom érdektelennek, hogy mintegy pótlásúl ideiktassam a nyomdász nevét, a nyomtatás helyét és évét, a mint azokon a chartakon előfordul, melyeket Zoványi közölt:

1. Samuel Szathmar-Nemeti etc. Claudiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi. Anno 1718.

2. Michael T. Csepregi etc. Clandiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi. Anno 1704.

3. Michael Szathmar-Nemeti etc. . . . . . Michael Nemeti Anno 1689.

4. Stephanus Pataki etc. Claudiopoli Impressus. Michael Szentyel-Veresegyházi. Anno 1693.

5. Georgius Batai etc. Ex officina Nicolai Kis de M. Tothfalu. Anno 1698.

6. Nicolaus Kis M. Tothfalusi etc. Claudiopoli excusum. Anno 1702.

7. Michael Szathmar-Nemeti etc. Claudiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi.

8. Peter Kovasznai etc. Claudiopoli. Michael Szentyel-Veresegyházi. Anno 1673.

9. Stephanus Tolnai-nál a nyomtatvány vége le van szakadva s így itt nincs meg az évszám s a nyomdász neve.

Azért is érdemesnek tartottam ezeket közölni, mert megtudjuk a XVII—XVIII. évszázból nehány kolozsvári nyomdász nevét, kik között ott találjuk a világhírű M. Tothfalusi Kis Miklóst is; az ő nyomdájából került ki a Batai György chartája.

I.

Lessus funebris
Super obitu
Admodum Reverendi ac Clarissimi Viri,
D. Andreae Porcshalmi
Theologi Docti & in Reformata Ecclesia Claudiopolitana verbi Dei Ministri fidelissimi, Dioeceseosq; Kolos & Kalotaszeg Senioris vigilantissimi,
Qui

Postquam in Porcshalma, anno 1617, Parente ejusdem Ecclesiae Porcshalmiensis fidelissimo, Reverendo Domino Sebastiano Porcshalmi, nasceretur tanti Parentis fideli cura, ut in liberalibus artibus initiaretur, Csengerinum deducitur: mox spes ad altiora concipiens, Szathmarinum transvolat; ubi litteris ex asse imbutus, melioris ingenii majores conatus suscepta Albam Juliam peregrinatione, sub auspiciis ad modum reverendorum, Celeberrimorum, ac Clarissimorum Virorum; Clarissimi Domini Philippi Ludovici Piscatoris, Clarissimi Johannis Henrici Alstedii et Clarissimi Johannis Henrici Bisterfeldii ad maturitatem deducere laborat. Theologicis enim et Philosophicis studiis excultus ad officium Rectoratus Hathszeginum ad certum tempus evocatur. Ubi cum dexteritatem suam foelici multorum experientia approbat, Albam rediit. Hinc Claudiopolim ad officium Lectoris in Scholam Reformatam transfertur: in qua dum praeter propter annos 26. transigerit, et voto omnium responderet, mox ad munus Pastorale in eadem Ecclesia vocatur et assumitur· in quo dum 14 annos fideliter desudaret et officio Senioris 8 annis fungeretur, tandem exquisita Cardialgia diu multumque vexatus dierum satur, aetatis suae 64, vitam hanc caducam, cum aeterna, commutavit, animam Christo Salvatori suo, corpus vero terrae, sub spe beatae resurrectionis, humandum, commendans, die 19. Maji, inter horam sextam et septimam matutinam, anno Millesimo Sexcentesimo Octogesimo primo.

Quem Collegae et Collegium Orthodoxum Claudiopolitanum ita effuderunt.

Phil. I., vers. 22, 23.

UNdiq; perplexus bone Praeca mente jacebas;
Esse et dissolvi velle tuum fuerat.
Vivendo in carne ipsa perdurare volebas,
Non ut perplaceat vita caduca tibi;
Sed Plebem ut Christi lactares lacte p(er)enni
Hic scopus ipse tuus serve fidelis erat:
At Christus cum semper erat; nunc est, erit idem
Cum Christo esse tibi svave bonumq; mori.

Jam voti compos cum Salvatore triumphas
Et resonat laudes spiritus ipse tuus.
Stephanus Tolnai, Coll. Reform. alter Professor.

Ex Math. 25., vers. 21.

Hic quibus eloqui paucis concredita dona
Sunt, tamen illa pie, corde subire student.
Illis aethereo Deus omnis in orbe Polorum
Magna manet merces, cum bonitate sua,
Hos etiam dicet servos pietate fideles
Pro minimis rebus, magna daturus erit.
Sic Vir, Eloquio fulgens, tranando Phaselum
Accipias vitae, praemia larga tuae.
Ingredere ergo tuum regnum tibi Patre paratum.
Summe salutiferi gaudia parta poli.
Michäel N. Sárpataki Min. Eccl. Orth. Claud.

Planctus Elisei super abitu Eliae.
THesbites aetherias sedes dum scandit Elias,
Et rapitur curru flammeo ad astra Poli;
T(um) Eliseba gemens Patrem clamavit Eliam:
Isräelis currus, mi Pater, atque equites!
Dum moritur Praeco Porcsalmides alter Elias,
Inter mortales integritate Moses.
Collegae fundunt planctus lachrymasque gementes
Isräelis currus, mi Pater, atque equites!
Tu quoque Claudiaca Orthodoxa Ecclesia Christi,
Mansvetum plangas, corde gemendo Patrem.
Ita, Michäel Szat. Németi Cullegam Patris instar amantissimum plangebat.

VAde mei cordis dilecta corona superne,
Qui decus ut fueras, sic honor omnis eras,
Te Christus viridi pascit de gramine Coeli,
Illic te roret Spiritus almus ope.
Martinus Miskolczi Minist: Eccl. Hunyad et Gener defuncti trist. apposuit.

SErvus eram Christi multos iterando labores
Servus eram Christi, Biblia sacra legens,
Ergo DEi Servum vox haec delata sonabat
Accipe Serve bone & praemia mille tui.
Michael Szigeti Col. Al.

Induat atratos Ecclesia tota capillos
Verba serat tristi reboans per longa boatu,
Quod custos ovium cecidit lactando fidelis

Lacte perennanti pro quo nunc fundito fletu.
Claudia prae nimio luctu facieque palestra.
Et cupias grate, ut recubent pia membra sepulchro,
Donec ab aethereo Domino sustollitur inde.

Johannes Diósi Coll. Alum.

Non ferit ullus eos horror, quos sangvine Christus
Sparsit cui meriti jus, preciumque datur
In cineres si corpus eat, tum nonne resurget?
Reddere nonne potest? tunc mare fluctivagum?
Profert terra, nemus, fera, sic genus omne volucrum.
Iudicis imperio, nec retinere valent.
Debile tum firmum, varium immortale resurget,
Et similis Christo, corpore justus erit.

Rom. 8. Phil. 3. I. Cor. 15. Job. 19. Apoc. 20. Ezech. 36. Esai 26.
Johannes Dioszegi, Coll. Alumnus.

HEi mihi tam longum monstrosa cacumina terrae
Cernenti, & ravidi terga superna soli!
Hei mihi, quem | iactant ir atae littoris undae!
Hei mihi d-. . . . .-e luctor ego?
Quid modo . . . . :jam Coelica restat
Spiritus ut Christi, certet amore tui.
Ergo post luctam littus post terga relinquam
Et sequar auriferum mente videre polum.
Non ubi me feriant fellitis compita sannis
Nec lacerant pectus, turpia dicta meum.

Petrus P. Zoványi, Coll. Alumnus.

Lucae 2. v. 29.

Post fragiles vitae cursus & mille dolores
Redde poli gratas Christe Redemptor opes.
Post mea, sudores, molimina, Christe salubres
Redde polo svaves, foedera, sacra dies.
Et me nunc servum dimittas pace precantem
Nam mea gustarunt vota salutis opus.
Ut mihi jam vestem rutilante cruore sacratam
Reddito, deposita carne, polique thronum.

Johannes Rozgoni, Colleg. Alumnus.

LEgifer e vivis Moses migrando fidelis
Tristitiam, quantam populo moerore gravato
Congessit, multos & movit morte dolores
Ambiguas errare vias Ductore carendo

Pergit pungendo populus praecordia planctu,
Pacifer e vivis Porcsalmides ecce meando
Tristitiam (quantam) populo congessit amaram
Cum Pater ipse (Bo)nus, Gratus, Sincerus, Honestus
En rapitur! Vita, Factis, Sermone, Labores
Ut gens Izräelis Mojsen deflevit amare,
Claudiacus populus Christi de nomine dictus
Non aliter plangat Patrem memorando fidelem.

Michaël Ardai, Coll. Alum.

SI mea lingva vales lugubres pange camaenas
Et multas oculi fundite jam lacrymas
E vivis raptum permoesta morte Prophetam
Plangant, quem rapuit, parca cruenta nece
Dico, sincere Praeconis membra quiescant
Caerulei accipiant, sacra Crabaea Poli.

Valentinus Léczfalvi, Coll. Civis.

TUnde tuum pectus strictis Ecclesia palmis
Quod tibi tam subito, moesta queraela venit
Magna queraela venit rapitur cum firma columna
E medio vestri, qui pia verba dedit.

Sigismundus Ercsei, Coll. Civis,

MOesta dies nobis quam luger sacra corona
Venit, nam viridis laurea adempta jacet.
Moestifero vultu studiorum nobile lumen
Cumbit, quo nunquam tristius usque cluet.
Sed quia Fata jubent ne quis mandata recuset,
Exclamet mecum, molliter ossa cubent.

Balthazár Besenyei, Coll. Civis.

JUs mihi Coelorum contingat sorte beata
Sangvine nam Domini Christi sum svave redemptus,
Justitiam gratam porrexit pace salutis
Omnia quaeque mihi poterant adferre peri(c)la
Abstulit, immensa vitam virtute coronans,
Gaudia grata mihi stravit dulcemque quietem,
Moero . . . . .-is agit sed semper grata voluptas,
(T)alia jura suo Christus dat rite fideli.

Michaël Szathmári. Coll. Civis.

Claudiopoli, Impressus apud Michaëlem Szentyel Veresegyházi.

II.

Az Úr házának építésében egyenes hivséggel, fáradhatatlan szorgalmatossággal és ritka buzgósággal forgolódott

Férjfiunak
néhai tiszteletes tudós
N.-Batzoni
Intze Mihály
uramnak
a kolozsvári reformata népes és virágzó eklésia első papjának s belső curatorának és a kolosi 's kalotaszegi eklésiai kerület nagy érdemű esperestjének
kedves emlékezete.

A mellyet midőn a feledékenységnek homályából kiragadni, és az Isten Házának szolgálatjára szentelt s abban soha is el nem tsüggedő munkássággal fogyasztott életének tsak ezen igen keskeny határok közzé szoritott fővebb viszontagságait a következendő időkre által-bocsátani szoros Kötelességünknek esmérjük, nem kivánjuk az ő kitettző s másoktól költsönözött toldalékok nélkül épen nem szükölködő érdemeit a magok jeles Virtussaikról esmeretes Eleinek fényekkel pótolni avagy ékesíteni. Mindazáltal a Jóknak jó emlékezetek megérdemli, hogy még a késő Maradékoknak is szivekben felélesztetvén, a Virtusnak utára vezérlő égő fáklya gyanánt szolgáljon. Ezen drága emlékezetű Férjfiunak, a mi mostani szomorúságunk tzéljának édes Atytya, tudniillik N. Tiszt. Batzoni Intze Máté Uram, Hazánk jó Fiától, N.-Batzoni Intze István Uramtól, mint édes Attyától és Pap Judith Asszonytól vévén a maga eredetét N.-Batzonban a közelebb lefoly Seculumnak 79-dik Esztendejében, minekutánna mind itten az Hazában, mind pedig a külső Országi Akadémiákon igen nagy előmenetellel folytatott tanulása által magát Hazájának szolgálatjára elkészitette volna, ezen végéhez terhes lépésekkel közelgető Seculumnak 8-dik Esztendejében, mint az Isten Beszédének Sáfára, Máramarosban a Szigeti Réf. Eklésiában beállittatván, innen öt esztendők elfolyások után, a Kolosvári Nemes Ref. Collegiumban elsőben is a Philosophiában és Philologiában, annak utánna pedig a Theologiában Professori Hivatalra által tétettetett. Végre pedig 1720-ban viszont a Papi Hivatalra visszalépett és mint a Kolosvári Ref. Eklésia Első Papja s Belső Curatora, magának ezen gyülekezetben még 22. Esztendők elfolyások alatt nevezetes érdemeket szerzett. A kinek kedves Házas Társától Néhai Tiszt. Bogdányi Sajgó Erzsébeth Asszonytól, Sámuel, Anna, Erzsébeth, Susánna, István és Mihály hat igen jeles Magzatok születtetvén az három elsőbbek még gyenge idejekben az örökkévalóságra által-költöztenek, Susánna ama Nagy Férjfiunak Néhai Tiszt. Tudós Verestói György Uramnak, a Kolosvári Ref. Collegium nagyhirű és érdemű Professorának és végre az Erdélyi Ref. Eklésiák és Oskolák Superintendenseknek élete Párja lett. István pedig a M.-Vásárhelyi Collegiumban különös kedvességgel és nagy haszonnal a Philosophiában és Mathesisben Professori Hivatalt viselt.

Az utolsó, kinek töllünk lett végső elválásán mostan kesergünk, N. Tiszt. Tudós Batzoni Intze Mihály Uram az 1723-ik Esztendőben Sz.-Mihály Havának 12. Napján lépvén bé e földi életnek theátrumára, mihelyt elméjének nemes tehetségei, melyeket a természettől nyert vala ki-nyilatkozni kezdettenek, a szelid Musákkal való barátkozásban találta a maga legkedvesebb gyönyörűségét és a Kolosvári Ref. Collegiumban az Oskolai Tudományoknak alsóbb graditsain az Hazánkat azon időtájban elboritó Pestis miatt következett terhes akadályok között is ditséretes előmenetellel általmenvén, 1740-ben a Togatus Ifjak Seregében állittatott. A kik között N. Tiszt. Csepregi Ferentz, Verestói György és Huszti György a Tudós Világban különös tiszteletet és halhatatlan hirt és nevet érdemlett Professorok Kormányzások alatt, elméjét a maga tzéljára tartozó dolgoknak esmeretével jelesen felkészítvén a Tudományok bővebb Kutfejeire vágyakozó kivántsiságnak betöltése végett 1745-ben Pünköst Havában a Lejdai nagyhirű Akadémia felé vévé utját, az holott is amaz halhatatlan emlékezetű és ritka tudományú nagy Férjfiak u. m. Schultens Albert, Muschenbroeck, Hemsterhuis, Alberti és Albinus tanításaikat vévén sinormértékül, minekutánna a Tudományok körül fáradhatatlan szorgalmatossággal és kitetsző haszonnal négy Esztendők alatt forgolodott volna, onnan visszajövő utjában a tudós világgal még bővebben is kivánván esmérkedni az Odera mellett levő Frankfurtumi Akadémiában megállapodék és ottan is a híres Jablonskit egy Esztendeig hallgatván 1750-ben Mindszent-Havában kedves Hazájában szerentsésen megérkezék. Itten eddig gyüjtött szép Tudományának csakhamar illendő theathrumára is talált, mivel a midőn mind a Sámsondi, mind pedig a K. Szentkirályi Eklésiákban megérkezése után kevés idővel Hivatal adattatnék, a Kolosvári Ref. Eklésiának áldott Emlékezetében még ma is élő és virágzó akkori első Papja s Belső Curatora N. Tiszt. Tudós Szathmári Pap Sigmond Uram jeles talentumait kiesmervén az Eklésia megegyezéséből Sz.-György Havának kezdetén 1751-ben felvévé Káplányának. A mely Hivatalát szintén tiz Esztendők alatt folytatván az említett nagy Férjfinak halála után 1760-ban Actualis Papságra lépett; azután 1776-ban a Kolosi és Kalotaszegi Eklésiai Kerületben Esperestségre s emellett a Kolosvári Ref. Eklésiában az első Papi Hivatallal együtt Belső Curatorságra lépvén mindezeknek viselésekben valamig ereje engedte, tiszta, egyenes, jó Lelki-esmérettel forgolodik vala. Ezen rendes foglalatosságainak teljesítésekben való buzgóságával egybenköttetett különös gyönyörűségét nem kevéssé emelte és élesztette az, a melyet ő neki az ő kivánsága szerént való Házassági tsendes élete okozott vala és a midőn 1752-ben Szent-György Havának 25-ik napján a Szűzek Seregének abban az időben egy kivált ékessége és oh! fájdalom, most már Néhai T. Pataki Sára Asszony N. Tek. Pataki Sámuel Uramnak, Hazánk nagyhirű és igen betses emlékezetű Esculapiusának s a Kolosvári Ref. Eklésia akkori egyik Belső Curatorának és Tek. Dálnoki Mária Asszonynak szerelmes Leányok véle Házassági Szövetségre lépett, abban az órában földi élete Boldogságának egy legnevezetesebb fundamentomát megvetette. A mely Házassági életének több kivánatos Gyümöltsei között nyert vala

ő az Urtól öt kedves Magzatokat. A kik közül az elsőbbek Sára és Susánna e földnek lakossai tsak kevés ideig lehettenek. Az harmadik ismét Sára, Tiszt. Tudós Méhes György Uramnak a Kolosvári Ref. Collegium Philosophiát és Mathesist tanító L. Professorának igaz egyenes szivet viselő Házas Társa és ezáltal Susánna, Sára, Sámuel és Mária négy jeles Magzatoknak édes Annyokká lett. A negyedik Mihály az Orvosi Tudományok bölts Doctora, Élete kedves Párjától T. Szathmári Pap Kristina Asszonytól Tiszt. Tudós Szathmári Pap Mihály Uramnak a Kolosvári Ref. Collegium Theologiát tanító nagy érdemű Professorának s az Hazai Tudós Társaság Tagjának és Néhai Tiszt. Rétyi Debora Asszonynak igen kedves leányoktól született Sára, Mihály és Sigmond szépen nevekedő tsemetékkel áldatott meg. Az ötödik Sámuel, édes Atyyának elgyengült állapotjában hat Esztendőktől fogva szorgalmatos és nyomdokait követő segítő Káplánnya hiv Társával T. N.-Váradi Baranyai Ágnes Asszonynyal együtt még egy kisded Sámuelekben találják örömöket. Ezen különösen szeretett Gyermekében, nem különben, mint Házassági életében az Urnak Áldásait bőv mértékben kostolta volt, de másfelől a Keresztviselésben is testének egészségét ostromlott nyavalyák miatt nem kevés része vala, a midőn már szintén 22. Esztendőktől fogva a Köszvénynek kinos fájdalmai Esztendőnként, sőt későbbre tsoportosabban is megújulván, erejét hova-tovább fogyasztották, a mig végre ezelőtt mintegy öt Holnapokkal ágyban esvén, annak fenekére majd megmozdulhatatlanul szegeztetett, a mely sullyos kinyai között Istenéhez nyujtott sürű fohászkodásai s nem régiben elszalasztott kedves Társa utáni vágyakozó sohajtásai után ellankadva, ezen folyó Esztendőben Böjtelő Havának 24-ik Napján estvéli tizedfél óra tájban igen tsendes pihegéssel e földön való mulatásának 72-ik, Papi Hivatalának 44-ik és Házassági életének 43-ik Esztendejében elaluván, szivből óhajtott örökös nyugodalmára által költözött. Igy lőn vége azon Férjfiu földi Pályájának, a kiben az Isten Házához való buzgóság sebes lánggal égvén, másoknak a valóságos Boldogság egyenes uttyára való vezérlésekben s felserkentésekben, szívreható tanításaival, buzgó könyörgéseivel, szeretettel-tellyes intéseivel s megkeseredett sziveknek felemelésekkel s mindenek előtt fénylő ártatlan életével, mint hiv Lelki Pásztor az Úr Házának építésében fáradhatatlanul munkás vala. A ki a maga Házában egy igaz hivséget viselő Házas Társának és egy böltsen szerető édes Atyának volt eleven példája. A ki az igaz Atyafiságot, a kétszinüségtől távoljáró és állandó hivséggel egybenköttetett barátságot és az egyenes indulatból származott emberszeretetet, mint kiváltképen való, drága kincseit szivében hordozván, a maga legszentebb s kedvesebb kötelességei közzé számlálta és úgy is gyakorlotta. Illy kedves és elfelejthetetlen emlékezetű Tanítójuknak elmulásán sok Lelkek bánatba borulva keseregnek, a kik a tőlle gyakor ízben kedvetlenségekben vigasztalást, kétségeskedéseik között oktatást és sérelmekben enyhítést vettenek vala. Hozzája való szeretetének és tiszteletének állandó jeléül ezen Emlékezetes Oszlopul kivánta emelni.

A Kolosvári Reformatum Collegium.

A' hiv Pásztor butsuzik a' Nyájtól.

Az Úr veled! Isten választott Serege,
Én mégyek; nyitva van az Egeknek Ege.
Oda indultam meg, 's immár oda mégyek,
Hogy ott is az Úrnak áldozatot tégyek.
Itt-hagyom e' roszban fetrengő Világot,
Meg untam itt a sok epesztő hivságot.
Elhagyom ezeknek haszontalanságát,
Elnyervén hellyette az ISTEN Országát
Az hól nintsen Inség, nints semmi fájdalom,
Nints munka, fáradság, kín és aggódalom.
Nintsen itten hellye a' szidalmazásnak,
Híre sem hallatik a' rágalmazásnak.
Itten az irigység mérgében nem eped,
A más boldogságán szive meg nem reped.
Itt mérget nem forral senki is magában,
Hogy másra önthesse azt boszszuságában.
Itt nem talál hellyet a' dölyfös kevélység,
Sem az háborgásra kész békételenség.
Itten az igazat senki sem tagadja,
Hogy azzal vagyonnyát másnak elragadja.
Mert itten lakozik szeretet, békesség,
Itt van az Igasság és örök idvesség.
Az ide vezető jó útra tudjátok
Mint vezéreltelek, gyakran hallottátok.
Tudjátok, hogy a míg közöttetek vóltam,
Nem másét, hanem az Úr Beszédét szóltam,
Tudjátok az Hitet, miként tanitottam
És a Szetetet, mint prédikállottam.
Mutattam tinéktek az egyenes útat,
Mely az Idvességre vezérel és mútat.
(Kerülő) útakon nem vezéreltelek,
Hanem szép egyenes ösvényen vittelek.
(Éltető) vizeknek forrásai mellett
Hordoztalak, mint jó Pásztoroknak kellett.
Hiven legeltelek szép kies mezőkön,
Nem mérges füveket termő vad erdőkön.
Ugy tanitottalak, s úgy serkentgettelek,
És idvességesen arra intettelek:
Szeressed az ISTEN-t s Felebarátodat,
Kövesd Idvezitő Szelid JÉSUS-odat.
Tartsd meg Ennek minden parantsolatait,
Járd hiven elődbe iratott útait.
Ama Boldogságra tsak ez az igaz út,
Valaki ezen jár, az Idvességre jut.
A ki ez egyenes utról másfelé tér,

A soha is igaz boldogságra nem ér.
Légyen lábaidnak világos ösvénye
Az ő Szent Beszéde és dicső Törvénye,
Tudd meg! E világló fáklya gyanánt lészen,
Hogy ez úton bátran járhattz és merészen,
Bizzál! ettől soha el nem tévellyedel,
Ha vakmerőképen el nem kevélyedel.
S e miatt valami veszedelmes útra
Ki nem térsz, akadván ott ártalmas kútra.
Ne bizakodj semmit tulajdon erődbe,
Az uton járj, melyet az Úr tett elődbe.
Támaszkodj egyedűl ennek Kegyelméhez,
Tsak ennek ragaszkodj erős védelméhez.
Tiszteljed az Igét tisztán hirdetőket,
Kövesd hiven e' jó úton Vezetőket.
Mert a ki az ISTEN-t igazán szereti,
Annak Követeit soha meg nem veti.
Az Úr utaiban ezek vezérelnek,
Nem másra, hanem tsak Jóra ingerelnek,
Nem egyebet, hanem Virtust prédikálnak,
Akkor is jót tésznek, a midőn dorgálnak.
Ezt mondják szüntelen: Tégy jót s igasságot,
Kerülj minden gonoszt, minden hamisságot,
Ne kivánnyad kárát Felebarátodnak,
Légy szeretetére méltó, Szomszédodnak.
Tégy jót minden napon, valamit tsak tehettz,
Kerülj minden gonoszt, valamit kerülhettz.
A nyomorultakkal tégy irgalmasságot,
Ne forralj szivedben semmi álnokságot.
Köss az igaz Hithez jó tselekedetet,
Szent, ártatlan, józan és jámbor életet.
Soknak, a mit lophat, mind jó izű falatt,
És tsalárd Sziv van a külső szentség alatt.
Te pedig Szivedben légy tiszta s ártatlan,
Minden Jóra serény és fáradhatatlan.
Igy lészsz áldott minden cselekedetedben,
Künn, benn, járásodban, minden lépésedben.
Igy dolgod akkor is, hidd el, fordul jóra,
A mikor rád tsendűl az utolsó óra.
Juttz változás nélkül való bóldogságra,
Mennyei Karokra való Társaságra.
Ott vigan ditséred az Felséges ISTEN-t,
Azt a ki teremtett és megtarthat mindent.

Ezen Hivséges Lelki Pásztornak szintén 31.
esztendőktől fogva kedves Collegájának
emlékezetére irta Bodaki József coll. professora.

Nagy ISTEN! Hát ismét bánat ér bennünket
Ujjabb szomoruság bádgyasztja szívünket,
Megsebhetett szívünk bé sem gyógyulhatott,
Imé más keserves sebbel ujjíttatott.
Nem elég-e kedves Anyánknak halála?
Mely hirtelen ismét nagy bánat talála.
Még ma esztendeje kedves Szüléinket
Öleltük, és immár el-hagytak bennünket.
Kedves öreg Atyánk, kit szívből szerettünk,
A ki örömünkre vala még mellettünk.
Kinek is irántunk való gondosságát
Meg nem hálálhattyuk szorgalmatosságát.
A ki az Atyai Név mellett barátunk
Vala, megholt, senkit mellettünk nem látunk.
Ilyen a Világnak álhatatlansága,
Sikamló jég háton, épűlt boldogsága!
Nincs szépség, gazdagság, erő vagy hatalom;
Véget vet mindennek egy gyászos Sír-halom.
Elválnak általa két egyező szívek
Egymástól, kik voltak tökéletes hívek.
Kedves édes Atyánk, te is elmégy tőllünk,
Jobb életre vágyol, távozol mellőllünk.
Jó lélekkel s híven szolgáltad Uradat,
Siettz, hogy elvégyed Mennybe jutalmadat.
Az Urnak beszédét példás buzgósággal
Hirdetted, különös szorgalmatossággal.
Mindenekhez voltál tiszta szivességgel,
Nagyhoz és kitsinyhez egyenes hűséggel.
Az Ur beszédjéből vigasztalást szóltál,
A mikor bánatos szívek között voltál.
És mint Szent Beszédje hűséges Sáfára,
Voltál Juhaidnak boldogítására.
Hűséges Társ valál, míg ISTEN éltette
Kedves édes Anyánk s tőllünk el nem vette.
Mihozzánk is voltál szíves baráttsággal
És példás Atyai szorgalmatossággal.
Szelid ártatlanság volt minden beszéded,
Szájaddal mindenkor megegyezett szíved.
Ezért a mélységes bánatoknak árja,
Keserves szívünket egészen el járja.
A midőn szemléljük, hogy elhagysz bennünket
Nem lehet leírni keserüségünket.
De mit tégyünk, mert ez az Ur akarattya,
A ki e világot böltsen igazgattya.
Sok szenvedésidet már megeléglette,
Hosszas fájdalmidat egészen elvette.
És a mit ő tőlle szívszakadva kértél,

Megnyerted; mert örök nyugodalmat értél.
Tsak fél esztendeje, hívséges Társadat
Elvesztvén, szemléltük könyvhullatásidat.
Már most együtt vagytok ama boldogságban,
Örvendvén az örök hallhatatlanságban.
Nyugodjatok, míg nem az utolsó óra,
Felserkent s béviszen ama boldog jóra.
Én pedig Nevetek örökké tisztelem,
Jótéteményteket szívemen viselem.
Mindaddig, míg egyszer nékem is halálom
Eljövén, helyemet veletek találom.

Néhai édes Attya halálát így kesergi
Intze Mihály orvosdoktor.

Ember! ki ez Világ piattzán sétálgattz,
S öröm Tengerében kedvedre uszkálgattz,
Álj meg egy kevéssé s forditsad szemedet
Magadra és nézd meg szemesen ügyedet!
Tudom egyelsőben boldognak esméred
Magadat, mert a Jót mint kell ugy nem méred,
Annak külső héjján tsak megállapodol,
Belső veléjere menni tartózkodol.
Azért, hogy valami szemedet s füledet
Kedvesen mulatja érzékenységedet.
Azért, hogy az öröm pirosló Borából
Bódulva nem érzesz semmit zákánnyából.
Talán Boldogságod az égig emeled,
Magadat mindentől már mentnek képzeled.
De nézd tsak e Világ tündéres formáját
Miként változtatja naponként ortzáját,
Nézd miként változnak Országok dolgai
Hágnak vagy meg-esnek azoknak Szólgai.
Nézd miként hullnak el Ifiak és Vének
Rabjai a Szűlék s Gyermekek szívének,
Nézd és jó előre készítsed magadat
Bánathoz, ki vígan töltöd ma napodat.
Imé, ha ma együtt vagy Szerelmeseddel,
Holnap egy setét bolt fedez bé Testeddel.
Ha ma sirsz s megbódult elméd csak tekereg,
Holnap sirattatol s rajtad más kesereg.
Egyszóval, ki most vagy, holnap immár voltál,
A míg eztet írom, addig már megholtál.
De ha mindezek is fagyos jég-szívedet,
Meg nem lágyíthattyák értz keménységedet,
Tám a jelen való példák jól béhatnak
Szívedre, és legjobb tanítást adhatnak.

Nézd hát egy Fiunak keserves bánattyát,
Midőn jajgat, hogy elvesztette jó Attyát.
Nézzed egy jó Atyát a Fiu mint sirat
Szívének, sebére nem találhat írat.
Nem, mert érzi méltó Keservének árját
Tudja, nem találja soholt fel a párját.
Egy oly Atya volt ez, kinél jobb nem lehet,
Igaz példát róla minden Atya vehet.
Gyermekeit híven s igazán szerette,
Egyiket a másnál jobban nem kedvelte.
Bennek találta fel főbb gyönyörűségét,
Hogy elvette ISTEN fele segítségét.
Nehéz volt, ha egy nap őket nem láthatta
Mi bajok . . . . mindjárást, azt tudakoztatta.
Tudta e mellett bölts Tanátsal éltetni,
Mindenben egy Atya tisztit elkövetni.
Tanátsát mindenkor az időhöz mérte,
Utólszor is őket egyességre kérte.
Egy szóval Atya volt mind szeretetében
Mind Gyermekeinek jó nevelésében.
De mit beszéllem én egy Atya jóságát,
Kinek mi jól tudjuk hozzánk buzgóságát.
Ezzel tsak sebemet nagyobbra nevelem
Keserűségemet még inkább terhelem.
Nyugalmat adott már az ISTEN ő néki
Sok kinyai után az egekben Széki.
De én kedves Atyám mindvégig tisztellek,
Porodat is áldom, a mig tsak lehellek.

Néhai édes jó Attyát így sirattya ifiabb Intze Sámuel édes Attyának eddig az Ur Oltára mellett segítő Káplánya.

Megjajdul a Hegy, Völgy, erdő s mező körűl
Mikor a megaggott Czedrus földre terűl;
A lárma egy élő fától máshoz mégyen,
Hogy mindennél a lett eset tudva légyen;
Panaszolják, mint egy halott, lármával,
Mint bánt a dühös szél e nagy élő fával!
Oda van, így szólnak, erdőnk legszebb fája,
Nem tér az idegen utas már alája.
Add vissza, oh szélvész! erdőnk ékességét,
Add vissza a fáradt utas békességét!
Az érzéketlen is érzékennyé lészen,
Ha megaggott társán a tzél erőt vészen.
Hát némább légyek-é én a néma fánál,
S hallgassak, ha más sír egy öreg Sirjánál.
Im egy tisztes öreg, az Ur hiv Szolgája

Előttem, kit levert az halál szablyája!
Hallgassak-é mégis? s ne jutna eszembe,
Hogy így száll a halál még velem is szembe?
Sőt e tisztes Öreg Sírjánál megállok,
S ezt kiáltom: Ti is, én is Sírba szállok.
S oh vajha oly erős szózattal birhatnék,
A Világ lármáján, hogy keresztűl hatnék!
Hogy bártsak tiz kevély s fennhéjázó menne
E Sírhoz, hogy osztán alázatos lenne!
Hogy a vakmerő egy minutát találna,
S tsak egy pillantásig még magába szállna!
Hogy . . .! De lehetne-é a szó a példánál
Meghatóbb, a Világ fenn-néző Fiánál?
Nézd a példát mily keményen megveti!
S hidd el osztán, hogy ha szollasz nem neveti!
De hát hallgassak-é? Nem! Nem néktek irok
Kevélyek, Te a ki nem nevettz, ha sirok,
Te! ha tettzik olvasd végig e rendeket,
Jöjj a Sirhoz s keress elrejtett kintseket.
Ki volt hát, azt kérded, a kinek Sirjához
Hivlak, mint egy kintsel rakott Kamarához,
Ha a ki létének fő czélját esméri,
S Éltét e felséges esmérethez méri;
Ha a ki az élet javát ugy használja,
A mint e főbb tzélhoz illőbbnek találja,
Ha a ki a lelkét, míg e földön mulat
Mindig nemesíti ez a Szent indulat,
Hogy a hol tsak lehet mindenütt segítsen
Mindennek, mindenütt használjon s építsen,
Ha, mondom, mindez egy igaz Böltsnek képe,
Egy bölts Atyát sírat itt az ISTEN népe.
Egy Atyát, egy Papot, egy ISTEN Szolgáját,
Egy pásztort, ki híven legeltette nyáját
INTZE MIHÁLY-t, kinek az ige szájában
Olyan volt mint a tűz ISTEN templomában,
A füleken által bé a szivre égett
S éreztette mintegy a legfőbb felséget.
A tévelygőt igaz utra vezérelte,
A bánatba merűlt szivet felemelte,
Megtölt a vakmerő Lélek félelemmel
Mikor szóllt; sirt, nyögött s megtért kegyelemmel.
Ha nem segíthetett valakinn, úgy érte
Leborult s az Istent Kegyelemért kérte.
Ő midőn az élet utát mútogatta,
A mútatott utat maga is folytatta.
Eként volt nyájjának nemcsak Tanítója,
Vezére, nem tsupán tsak útmútatója!

De úgy van — — — ti élő oszlopok! szóljatok,
Tudjátok ti jobban, bátor én hallgatok.
Tsak hogy midőn könyvben feredik ortzátok
Érte, jutalomnak azt ne gondoljátok!
Vagy tám réz-oszlopot gondoltok, hogy kérek
Néki? Vagy a Jóknak tám ez elég bérek?
Mitsoda a márvány, avagy réz-oszlopra
Mettzett név? hogy vágygyon az érdem azokra!
Egy a Siron innen hagyott jó-itélet,
Egy az halál után képzelt rövid élet.
Még alig hizott meg a féreg Porodból,
S nézd egy darab kő lett márvány oszlopodból!
Sőt addig is, a mig oszlopid fenn állnak,
Már rég rabjává lett neved az halálnak.
S az igaz érdemnek oh mely kicsiny bér ez,
Ahoz képest, a mit valójában érez.
Több ennél, ha élő oszlopot emeltél
Magadnak, de így is még keveset nyertél.
Többet; mert ezeknek minden inkább hiszen;
De ez is nevestől együtt sirba viszen.
Nem, nem! a bért nem is ti től letek várta,
Ott fenn az Istennél, a hol megtalálta.
Ne is kivánjátok az halál karjából
Kiragadni; hogy már készült nyugalmából
A végzett munkára fáradtan megtérjen
S a kitölt időhöz még időket mérjen.
Nem, nem nyugodjál már elfáradt hiv Szolga!
Kinek van itt, mint ott néked, akként dolga.
Nyugodj a Jézus is terhes munkájában
Elfáradva eként pihent Szent Sirjában!
S ha a kereszt sulylyát megkönnyebbítette
Mindennek, a ki ezt utánna felvette.
S ha te is a midőn nyavalyát szenvedtél
Örvendettél rajta, hogy Tanitvány lettél.
Örvendj most, mert a Sir már édesebbé lett,
Mert a Sirban aludt maga is az élet.
Örvendj mert meg van már serény munkád bére,
A mellyet érdemlett ama Szentnek vére.
Menj a Sirba bátran, ne félj a férgektől,
Tudod vissza kérik porod még ezektől,
Akkor mintegy álom után megfrissűlve
Kelsz fel s új testben mégy az égig repűlve.

Vadas Pál Poéták Tanitója.

Ismét egy új csapás fereszti ortzámat,
Könyvekben s panaszos jajra nyitja számat!
Kedves jó Nagy-Atyám! oh hova távozol?

Ujjabb gyászt a gyászra, oh miért halmozol?
Jer sirjatok velem, kedves Testvéreim!
Elegyitsétek meg panaszos könyveim.
Sirjatok, mert egy ily szelid Nagy-Atyának
Sirján tám magok a Vadak is sirnának.
Ápolgató karját nem nyujtja felétek
Többé, szemei is ime mely setétek.
Nem jön több édes hang kékes ajakától,
Nem rebeg veletek a vallás titkáról.
Mindez az halálnak esett birtokában,
Nem tér meg. Hijában sirok, oh hijában!
De ugy van! mint egy tőr úgy tünik eszembe
A helly az halállal a hol szállott szembe.
Az hol már eddig is oly sok nyögésekkel
Fáradott a kinzó s halálos sebekkel.
Ah s hát kivánnám-é, hogy még is fáradjon
S óhajtott nyugalma, még tovább haladjon?
Nem, nem oh mely édes álom ez, a melyet
Talál az elfáradt, szenvedése hellyet.
Most, most szabadul meg kinos tömlötzéből
S mosolyogva néz le az Egek egéből.
Elválok bár tőlled, bár igen sajnállak
Kedves jó Nagy-Atyám! ismét feltalállak.
Elválok, de képed szivemben viselem,
Mindaddig mig ismét együtt lészesz velem.

Igy kesereg kedves Nagy-Attya halálán
Méhes György, Syntaxista.

Kolozsváratt Nyomtattatott A Reformatum Collegium Betűivel MDCCXCV. Eszt.

Közli: Görög Ferencz.

GÉVAY ANTAL IRODALMI MUNKÁSSÁGÁHOZ.

Rajkai *Gévay* Antalnak, az 1845-ben elhunyt történetkutatónak irodalmi munkásságához óhajtok nehány ön maga szolgáltatta adattal járulni. Ez adatok *Döbrentei* Gáborhoz írt leveleiben írvák.

Több fontos utalás van bennök, a melyek a még teljesen fel nem kutatott bécsi cs. kir. titkos házi, udvari s állami levéltár becses adataira vezethetnek.

Az első levél itt következik:

(Megjegyzés. A következő copiákban a *dölt betüs* szavak az eredetiben alá vannak húzva.)

Bécsben, 11. 12. (18)31.

Tisztelt Barátom Uram!

Tán alig felejtette el még Kegyed utolsó kérdés lepte levelemnek únalmasságát s ehez már be toppan utánna egy sokkal merészebben Kegyed szivessége ellen vétkező társa. De tudom, illetlen jöttét rosz neven nem veszi kegyed, ha hallja, hogy szinte legkedvesebb kivánságom' bételjesedése ezen sietségének indító oka. A' mit Augustusban bővebben fejtegettem 's minap megint, de már remény szakadtan emlegettem, azt most, hálá légyen kedvezőbb környül állasok' öszvetalálkoztának véghez vihetem. Hadzsi Chalfám' kiadását többé akadály nem gátolja 's jó keleti módon *»Istennel«* neki foghatok. Be boldog érzés, *végtére megmutathatnom* édes Hazámnak, hogy bennem tunya fiat nem nevelt! Csak az a' gondom, hogy ez *mennél hamarosabb* meg is legyen, mely ügyemben Kegyedhez folyamodni bátorkodom. Az ide mellékelt *kérelemben,* tudni illik *leg is leg*először szóllok magyarúl a magyar közönséghez. Nem csoda, ha attól tartok, hogy hibásan szólok, hogy beszédem *külföldet* mutat, hogy magyarságom *nem magyar.* E' szorúltságomban kinél találhatnék jobb segitséget, mint Kegyednél? Ne sajnálja azért *kérel*memet *mestermívekhez szokott* szemeivel végig futtatni, 's *mestermíveket alkotó* tolla' egy pár nyomásival annak nyelvbeli durvaságit nyájason kiegyengetni. Ha ilyenképpen méltó, hogy magyar szem lássa, tessék azt a Tudományos Gyüjtemény' utolsó idei füzetjébe iktattni, hogy Hazámfiai iparkodásomat megtudják, s előmozdíthassák: melly alkalmatossággal igen kívánnám, hogy Kegyed nevemben ezen hazai folyóirásunkra előfizetne, de úgy, hogy az egész idei folytatását is megkapjam postán s még *az idén* az előfizetők közé felvevődjem. Bizony országos gyalázat lenne, ha ezen lajstrom egy Magyar Tudós Társaság' tagja' hijjával maradna. A' mi a' költségek eltörlését illeti, tessék Kegyednek valami Bécsi ismerőssét megnevezni, a kinél a velem közlendő summát köszönettel letehessem.

Kresznerics úr szótárját[1] szinte éjjel nappal forgatom. Valóban aranybányája a magyarságnak, de még szüksége vagyon szemes bányászmesterre, hogy a tiszta aranyt a' salaktól válassza. Nem győzöm csudálni a' szerző' fáradhatatlan szorgalmát. Isten éltesse! Könyve ollyan magyar szótárnak szolgálhat alapúl, hogy mássát feltalálni, bizony nem igen könnyű lenne. Gondolja el kegyed, könyvtárunk *csak tegnap* kapá a magyar Macbethet. E' mutassa kegyednek, be sokáig késnek a magyar könyvek, míg hozzánk érkeznek. Csak tudnám, hol? —

Még egyszer ajánlom kegyednek ügyemet 's maradok szíves tisztelettel

híven lekötelezett szolgája
Gévay Antal m. k.

A levélhez mellékelt *kérelem* a következő. Döbrentei javitásai a szövegben zárjel közt találhatók.

[1] *Kresznerits* Ferencz. Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal készitette. — Kiadták a magyar nyelv és a szerző nehány barátai. Buda. I. kötet. 1831. II kötet 1832-ben 200 aranynyal jutalmazva.

Kérelem minden Magyarhoz!

Hadzsi Chalfa híres Török Irónak tizenhetedik század' közepe felé szerzett Hazánk' akkori törökalatti felosztását szóval 's mappákban elejbénk (elõnkbe) terjesztõ s eddig csaknem teljességgel esméretlen kéziratja' kiadásához készülvén, igen nagyon kívánnám egyúttal a' számtalan édes hazai földünkön maradt Török (az édes hazai földünkön maradt számtalan Török) emlékeket öszveszedni, históriai tekintetben megvizsgálni és a (s ezek) jelesbjeit mellékelt (melléjek teendő) magyar tolmácsolattal eredeti nyelvökben (nyelvökön) s ha szükséges, rajzolatban is ajánló toldalékúl munkámhoz kapcsolni.

Erre nézve kérem azon (kérek minden) tisztelt Hazafiakat, kik (Hazafit, kinek) Török (török) leveleket (levél) pénzeket (pénz) pecséteket (pecsét) fegyvereket (fegyver) s több (más) efféléket (efféle) bírnak (birtokában volna) vagy pedig régi épületeken, volt mecseteken, sírköveken s egyebeken maradt Török felírásokról tudnak, ne sajnálják azt velem kegyesen közleni, hogy a jövő esztendei szünnapjaimban, mellyekben egynehány *(Gévay* javítása több) geografiai kétes pont' felvilágosítása végett Hazámnak törökbírta részeit megjárni szandékozom, a kérdésben forgó maradványokat feltalálhassam és ha nyomóssak 's a' kik birjak, megengedik, munkám' tökélletesbítésére 's díszére le is vázolhassam.

A mennyire tudom, nem szokása a' magyarnak elhagyni a' magyart hazai igyekezetben; szabad azért is hinnem *(Gévay* javítása: azért is reménylem), hogy tisztelt Hazámfiai kérésemet meghallgatják, — sőt olly bizonyos számot tartok segítségökre, hogy szinte kötelességemnek vélem, ügyem mellett való szíves törekedésöket ezennel már előre is megköszönni. Bécsben Karács. hav. 11d. 1831.

Rajkai Gévay Antal
Ns Győr Vármegye' Táblabirája, a'
Magyar Tudós Társaság levelező tagja,
és a' cs. kir. Bécsi könyvtárnál Alőr.'

A levélhez mellékelt fentebbi kérelem a Tudományos Gyüjtemény 1833 évi XII. kötetnek 121-ik oldalán jelent meg Döbrenteinek jelzett javításaival. Jelentősebb változtatást persze Döbrentei nem tett s nem is tehetett benne, azonban a felhivás petitumát oda módosítá, hogy a közönség a török korra vonatkozó emlékekről tett tudosítását vagy Budára Tekintetes Döbrentei Gábor urhoz, a Magyar Tudós Társaság Titoknokához stb. — kitől én azt kézhez venném, vagy egyenesen hozzám Bécsbe — küldje.

A kérő levél szövege egyébként teljesen megfelel Gévay fogalmazványának.

A felhivásnak — mi eredménye volt — nem tudjuk. Gévay nagy terveit kora halála döntötte halomba. Kéziratai — hihetőleg — a bécsi cs. kir. könyvtárban lesznek. Halála után — épúgy mint az 1783-ban

elhúnyt könyvtár-igazgató *Kollár* Ádám Ferencz kéziratai — az ő irásai is ott maradhattak. E jegyzetek között számtalan nagy érdekü adalék lappanghat. Jó volna ennek is nyomára jönni s bizonynyal nem veszne kárba az a fáradság, sőt becses gyümölcsöt teremne.

A *második levél* ím itt következik:

Sajnos, e levél töredék, a mely a posta viszonyok nyomorúságos voltán való panaszkodás közben szakad meg:

Bécsben, 9. 1. 32.

Tisztelt Barátom Uram!

Tudtam, hogy Kegyedhez folyamodván legjobban s legszebben érem, a mit kivántam, de azért vegye is már itt a' levelem küszöbén legszívesebb köszönetimet. Elhagyott most minden háborgató gond, hogy *magyarságtalan* a' kérelmem, hogy majd magyar szemet bánt, magyar fült sért. Kegyed jobbitgatta; több nem kell. És hogy még a maga nevét is belétette a' jelentésbe, azt nem tudom, hogyan köszönjem. Ezt Kegyed felségesen cselekedte és én olly czélarányasnak tartom, hogy talán csak ennek tulajdoníthatom kérésemnek minden foganatját. Gévayt *ki* esméri? — de *kit nem* ért volna Döbrentei híre? 'S még azon aggódik Kegyed, hogy vallyon meg leszek-e elégedve a' változtatásokkal? Kérem, ne bánjon velem olly igen kéméllve, velem a' ki jól érzem, hogy inaszakadt, sántikáló 's szinte koldusbotra jutott magyarságom nevét sem érdemli. Tessék inkább meggyőződni, hogy illyen *jobbitásoknál jobbat* én soha sem kivánok, és hogy a' legkisebb, tollam magyarosbítását tárgyazó intést is legnagyobb hálával 's *mindég kész készséggel* fogadni fogom.

A mi Hadzsi Chalfát illeti, azt magyar fordítás nélkűl ki sem is adnám és én erre oly anynyira határoztam el magamat, hogy még nem is igen tudom, adjam e' ki a' Külföld számára más fordításban is? Ha csupán csak szívem sugallására ügyelnék, könyvem török s magyar betünél egyebet nem látna, mert ki sem is fejthetem, mennyire tetszik a' gondolat, hogy ezen, eddig esméretlen török hagyomány' kiadása' alkalmával a' külföldi tudós Világot a' ki nem igen kap édes hazai nyelvünkön, úgy szóllván *kényszerithetném,* hogy legalább *nézze* a mostohán tartott magyar nyelv' vonásait. De *nem* tetszik a nem-keleti 's nem-magyar tudós barátimnak. Azt mondják: ha *költői* munka lenne, megengednék illyetén kiadatását; de geograflai esmereteket, mint közös jószágot elzárni szabad nem lévén, jóvá nem hagyhatják ezen csak »*magyar részrehajlást*« mutató szándékomat. Fordítsam le magyarra a török atyafit, nem bánják, sőt dicsérni fogják, mert főképen a magyar Hazát illeti a' kéziratja; — de adjam ki más nyelven is, hogy többen vehessék hasznát. Igazok van, nem tagadhatom: de eddig minden rábeszéllő mesterségökkel még sem birhattak arra, hogy szándékomtól elálljak. Ugyan kérem Kegyedet, írja meg véleményjét! mit tartana legjobbnak? mit javasolna? mit kivánna? Megteszem.

Felette édesen 's kedvesen lepett meg a' magyar Tudós Társaságnak Kegyes ajánlása. Kérem tessék bejelenteni legbuzgóbb köszönetemet.

de fájdalmomat is, mert nem látom a' lehetőséget elfogadni, a' mit ajánlani méltóztatott. A' magyar fordítást a' török szerző szavaitól el nem akarnám választani; török betű pedig a' mennyire tudom magyar nyomtató műhelyeinkben nincsen. Azonban nyit még talán az idő középutat 's bár adná az Isten, mert (nem szégyenlem megvallani) könyvem »*legfőbb fűszerének*« tartanám, ha *érdemesnek* találtatnék, hogy a' tudós Társaságunk kinyomtattatná.

Kegyed csudálkozik, hogy két elébbeni irásomat nem vette; de mit tegyek *én?* Mindenfelől azt hallom, hogy leveleim elmaradnak. Boszankodom, de meg nem foghatom. Három gróf Szécheny Pálhoz Svaitzba 's több, más Urakhoz máshová, a többi közt Szilasy barátomhoz útasitott leveleimmel éppen úgy jártam. Csak ha recepisséhez kötöttem, reménylhettem —

A harmadik levél:

Döblingben, juni 5 d. 1832.

Tisztelt Barátom Uram!

Kegyed' május 10-dikén hozzám írt kedves levele' megfelelését a' magyar tudós Társaság' dolgában vett hivatalos kérdésekével öszvekapcsolom, kötelességem szerint elsőben ezekre adván választ, azután pedig amannak szíves módját szívemből köszönvén.

Tudni kivánja a' Társaság, ha készítettem e' évkönyvei' számára értekezést? Kezdettem egyet s pedig azt, a' mellyet Kegyed javaslott. Bizvábbást is nekifoghattam most, mintsem utolsó levelem' költekor tehettem noha, mert azólta a' keleti kéziratot nagyobb figyelemmel forgatván még *több magyar darabra*, sőt a' *Kalemmel* író hazánkfia' *keresztény nevére* is akadtam. *Palaszky György*nek hívták a' szegényt, ki legalább három eszt. sínlődött török fogságban (1567—1570) »*az csonka toronnak erős tomloczeben*« (hogy maga szavait felhozzam), míg talán ezen nyomorúságának súlyja arra bírta, hogy lemondjon a keresztény hitről és az izlámhoz ragaszkodjék: melly gyanítást leghihetöbbé teszi az, hogy költeményjeiben eleinte a' régi magyar négy-négy sort hasonrímmel öszvecsatló verselés nemét követi, ettől magyar ghazelében már egészen eláll, utóbb egy kavarék ghazelben (macaronicum) a' magyar nyelvet a törökkel elegyíti, és végtére mintha evvel búcsút akart volna venni édes hazai nyelvétől, magyarúl többé nem is ír, a kéziratjának következő lapjain csupán csak török darabokat adván A' magyarok kezdő sorai ezek:

1. Uram benned még az én reménységem stb. (1570.)
2. Áldott az Úr Isten örökké mennyekben 's t b.
3. Dicsérlek tégedet én édes Istenem 's a t.
4. Nekünk születék mennyei király 's a t.
5. Mikoron Dávid nagy búsultában etc. (1567.)
6. (A magyar ghazel.)

Fekete szemü, szemöldökü, (. . . .) szeretlek én, te is megszeress etc.[1]

7. (A kavarék ghazel).

[1] A *Divényi Mohamed* énekének első és utolsó sora.

Én nem bántom te kegyelmed; jöszte, szivem énvelem!
Csekmeszun hidszànill dzsàn ü dil derd ù elem, — azaz: Ne szenvedjen elválás által lélek s szív fájdalmat 's bánatot, 's a t. Értekezésemet az Augusztusi nagy gyűlésre személyesen lehozom, vagy ha hivatalbeli akadályok hátráltatnának, minden bizonynyára leküldöm. Itt most csak azt kérdem, ha kivánja-e a' Társaság, hogy a ghazeleken kívül, melyeket elkerülhetetlenül török betükkel kell kinyomattatni, a' többi darabok is *török irással* jelenjenek meg? Én *szoros szükségnek* nem tartom, mert amazokból eléggé kitetszik az irásmód; noha megint *igen szeretném*, ha meggondolom, hogy ezen harmadfélszázados keleti jelekkel írt magyar verseken kívül más ollyast talán nem is találhatni. Azonban, hogy a T. Társaság maga itélhessen, leküldöm még ezen holnap folytában Kegyednek a magyar darabokat. Tessék azokat egy héti ülésben közölni. Kész szívvel megteszem, a' mi ebben jónak fog tartatni.

A magyar tudós Társaság' második kérdése az elavult, vidéki 's műszavak öszveszedésében tett előmenetelemet illeti. Ebben én, az utolsó levelemben jelentett okból nem haladhattam. Vagyon ugyan egy gyüjteményem, de az csupán szószármaztatási és nyelvrokonsági lévén csak a nagyobb szótár' kidolgozásakor hajthat hasznot. Ezen gyüjteményem olyan magyar szavakat foglal magában, melyek más nyelvbeliekkel rokonok, akár emezekből amabba vagy viszont csúsztak, akár valami régibb nyelvben atyafiasan gyökeredzenek és mellyeket ó 's új görög, latin, olasz, spanyol, portugáliai, frantzia, oláh, német, szvéd, dán, angoly, arabs, persa 's török könyvek 's kéziratok olvasásában találtam. A bő ágazatú tót nyelvet sem felejtettem el ezen nyelvhasonlatossági nyomozásaimban, ámbár nem vagyok nagyon jártas benne. A' lapp nyelv is, mellyhez a' szvéd utat nyitott, segitette bővíteni gyüjteményemet, mellyet a magyar tudós Társaság ezentúl mint tulajdonát tekinteni méltóztassék. *Sok új* ugyan nincsen benne, nem is lehet, mert előttem tudósbak nagy számmal arattak, de hálá Istennek, hogy arattak. Hiszem a' böngészönek is vagyon öröme.

De most Kegyed leveléhez, melynek minden soráért külön-külön adom köszönetemet! Nem mondhatom, be nagyon gyönyörködtem Kegyed szívességének ezen követjében. Sokféle újat hozott, jó tanácsot adott, a' kérdéseket szálig illő feleletekkel felvilágosította, — beszédje nyájas, módja kellemetes; — ugyan lehetne-e' jobbat képzelni? — Csak küldhetne Kegyed többször illy követet? — Gróf Teleki ő nagyságánál voltam, és csaknem két órát töltöttem szívem örömére 's eszem hasznára a' magyar literatura ezen nagyérdemű előmozdítójával. Közlöttem vele Palaszky György' verseit; megmutattam neki Hadzsi Chalfa' kéziratját; tudakozódtam a Társaság felől 's a t. Kár volt illyen Előlülőt vesztenünk, de örülhetünk, hogy Báró Mednyánszky' személyében hamar érdemes pótlóra talált a' Társaság. — Ugyan kérem Kegyedet mi a' »*bog*« ? nálunk (Duna m) *csomó fán*, a' szótárosoknál *csomó* általjában. Azrét kérdezem, mert az »*ágasbogas*« után vagyok. A' Töröknél ***boghum*** (بوغم), csomó fán, kákán, sáson, 's m. eff. *bogh* (بوغ) pedig az a'

négyszegű vászon, bőr etc., a' mellybe az útra való holmi takartatik, 's második értelemben a' *pakéla* maga, μπόγορ a törökösködő mai görögöknél. Most minő csomó a magyar bog? —

Kérem Kegyedet, ne sajnálja Báró Mednyánszky Urnak mély tiszteletemet jelenteni; a' többi becses urakat pedig, kikkel megesmerkednem vagy levelezést kötnöm szerencsém volt, szivemből köszönteni. Isten Kegyeddel! Nöttön növő szeretettel 's vonzódó barátsággal maradok

alázatos szolgája.
Gévay Antal m. k.

Gévay a levélben igéri, hogy a magyar énekeket leküldi Döbrenteinek. Ez csak később történhetett meg, mivel a magyar türki az 1839 évi Tud. Tár 326—8 lapján közöltetett. Toldy a Költ. kézi könyve 171. lapján már megjegyzi, hogy Palatics éneke a többivel együtt feltalálható a régi énekes könyvekben. Uj ebben a sorban csak a 6. és 7. számú dal volt. Említés van rólok még a Figyelő II. 134. és 219. lapján.

A következő levél különös írásmódja által lett érdekesebb. Az ósdias orthographia a bécsi codex orthographiájával megegyező. A magyar Tudós Társaság Gévayt bízván meg a becses nyelvemlék másolásával — teljesen elsajátítja annak helyesírását, a minek jeléül írja úgy levelét.

A levél hű mását adom, — egyedűl a »cs« hangnak megfelelő jelzést (a nyomdaberendezés hiányára való tekintettel) »c« betűvel jelzem az eredetiben, az egy idétt annyi polémiára okot adó »L« jegy helyett.

Dǫblingben, Jun. 23d. 1833.

Tiztelt Baratom Vram!

Eg hiuatlan & igen rozkor iǫt vendeg, a' gripp az oka, hog nem feleltem vizhaforduló postaval Keged beces leuelere, ment *(sic!)* illetuolna il svrgetǫ dologban. A' mult honac tizenǫtǫd napiā zolt be hoziam e' vendeg, eleinte cac zedelgessel, feifaiassal, nathaual & egeb effele cekel aiandokockal, de vegtere ollatan tv́dǫguladassal kedueskeduen, hog e' pillantatiglan meg nem kaphattam volt erǫre, melnec vizhatereset nag nehezen varom, hog zokot dolgaimban eliarhassac. — — Ezen leuel az elǫ *(első helyett)* mellet betegsegem vtan iroc, & ezt sem irnam, ha Kegednec nem zollana, kinec tiztelt neuet nem lathatom, kezdetit nem vehetem annelkv́l, hog amazt zives kǫzǫntessel fogadnam, emezeket kedeg mentǫl hamarabb felelettel megkǫzǫn̄em.

A' mi a' Pisetum' miuoltanac telles kinomozasat segitǫ ket pontnac reiam bizot lemasoltatasat illeti, tuduam *(sic!)*, hog a boldogult Kollarnac kezirati hagomańńa nagob rezent az vduari leveltarba zaleitattatott legen, azonnal ennec gondviselǫihez, magam nem mehetuen, eg baratomat kv́ldǫttem ol kerettel, hog ne sainalna, engemet a' keerdesben forgo pontocnac ottletelec felǫl bizońossa tenni. Kereste, meglelte & envelem meg es tudatta, vg hog ẏmmar tegnap kezíthettem a' kerǫlevelet, mel a' leveltarba vtat ńisson. Ig tahat cac a' valazt kel meg beuarnonc, a' masolasra soc v́dǫ

zv̇kseges nem lezen; mert ment hallom, a' ket pont mendenestǫl zac tizenhat lap neged retben.

Kerdi Keged, vallon halattam e a' feluallalt magar kezirat kǫrv̇l? — Hog ezt zv̇ntelen forgattam, a' ielenualo leuelemnec helesirasa mutathatta, mennere zerettem meg e' kencet. Ǫrǫmǫst elbezellenem, de farazt meg eg kevessene az iras; azert ma cac azt mondom, hog *kiadom*. Job ǫt zaz peldań eg masolatnal. Es mivel halalhatnam meg zebben a' magar tudos Tarsasagnac erantam volt ńaiassagat, ment ezen edes ańai ńeluǫnc valoban scent erekienec mentǫl zerelmesb kiadasaual? — Feltǫt zandokomat Buci Emil vrral és kǫzlǫttem, kiuel nag ǫrǫmǫmre & haznomra megesmerkettem. Teććet neki & azolta ẏmmar tǫbzer bezelgettǫnc e' targrol, mel egez feiemet & menden v̇dǫmet elfoglalla *(sic!)* ol annera, hog egebhez nemes ńuloc. — De nem gǫzǫm tǫbbe az irast, & banatomra latom, hogy ueget kel uetnem leuelemnec; cac eg par betǫ mustrańomast rekeztec meg ide, hog lassa Keged, be zerencesen iartam e zep betǫknec felleleseben. A meg ezeken kiuǫl zv̇kseges betǫkrǫl, a fac-similecrǫl, a kǫńǫnec *(»könyvnek« helyett igy)* elrendeleserǫl etc. maskor bǫuen.

Felesegem tizteli kedves Baratomat, en Kedeg zv̇vesen ǫlelem, maraduan hv̇ zolgaia & holtomiglan allando tiztelǫie.

Geuaẏ Antal mk.

A levél *negyedik* oldala üres, csak a lap közepén e sor

— — — veniam petimus — — —

A levélben Gévay Döbrentei egy felhivására felel. Döbrentei, Gévayt arra kérte, hogy a tudós Kollár Ádám Ferencz hátrahagyott jegyzeteiből másoljon le egy pár a pisetumra vonatkozó pontot. Kollár egyházjogtörténeti tanulmányai közt lehetett e jegyzet, s tekintve, hogy — mint egy alábbi levélből kitűnik — a cs. kir. kamara e kért jegyzeteket másolatra ki nem adta, — alkalmasint e jegyzet a »De originibus et neu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis« (Vindobonae 1764) czímű munkájára vonatkozhatott. Ez volt tudniillik az a mű, a melyet az 1764 aug. 1-én kelt királyi rendelet tilalom alá vetett — s ezért történhetett meg a másolás eltiltása is.

A levélhez mellékelt »mustrańomas« két szelet egy gót betűs correcturából, — Salamon könyvének pár sora:

Beelt Es monda Daniel kiralnac legen
te iged zerent Dalanak kedeg Beelnec

Bécsben, jan. 25d. 1834.

Tisztelt Barátom Uram!

Több ízbeli kedves leveleire csak *most* felelek, mert attól tartottam, hogy tollam elkeseredett szívem' sugta alatt írhatna valamit, a' mire utóbb csak bánkodva nézhettem volna. Tanácsosb is volt bevárnom a' hevesebben folyt viták' árjának végső elapadását, mintsem kilépnem a

zivataros habok közé, mellyeket nem csekély búmra olly véletlenül csendjekből felverni s magam ellen lázítani találtam. A T. Társaság *borura derüt* igérő szép cimmondéka volt vezércsillagom e' fergetegben, mellyet hálá Istennek a múlt IV. d. nagygyülés jegyzőkönyvének 45*d.* pontja *örökre* lecsillapított. Örvendek, hogy meginten tiszta az ég, 's csak azt bánom, hogy a' T. Társaság szándékomat nem úgy értette, mint kívántam volna, 's hogy a' *valódi érdemet, utóbb jobb* kiadással kedveskedhetni a' tudós világnak, az *előbbség* ritkán hasznot hajtó dicsőségének feláldozta. De hagyjuk facsimilés álmaimat! A' mi mult, mult, 's megesett dolognak legjobb orvossága az elfelejtés. — —

A cs. kir. t. levéltárban fekvő pisetumi számadások' reám bizott lemásoltatásában el nem járhattam, mert a' cs. kir. *Kamara* meg nem engedte. December útolja felé kaptam a választ. —

Azon hivatalos emlékeztetésre, mellynél fogva minden tag életirásához adatokat beküldeni kérettetett, csak tagadólag felelhetek. A' világ eddig iparkodásaimnak még kevés nyomát látta, 's tudja Isten érem-e', hogy lássa? — Hogyan adhatnám tehát raizát éltemnek, ha még kétes a becse? — A *Magyar* történeti 's nyelvészi tekintetben volt *első* ösztöne s *vég*célja minden fáradozásaimnak, de útközben ugyanazon Magyarnak a' régi világ' csaknem minden nemzetével való csudálatos összeköttetése annyiszor állított meg, hogy a sok utravaló szerzésében nem igen haladhattam. Ha bíztatott is valahol *egykét világos pont,* volt mellette *elég homály;* és ha imitt amott *hamarább* is léphettem előre, a' nyiltabb láthatárral szaporodott az akadály, olly annyira, hogy végtére a' főczél csak nem mellékes gonddá lett. — Illy helyheztetésben illenék-e, kérem Kegyedet, éltem' leirására adatokat összehordnom? Bizony nekem szóllana a' minden szájban forgó közmondás »*Nagyobb a' füstje mint sültje.*« — —

Könnyebb a' válasz Kegyed' December' elején költ levelére, a' mellyben a' bécsi kézirat' másolatját kéri. Igen örömest leküldöm, sőt már le is küldöttem volna, ha az ügy 'fontossága a másolatnak az eredeti kézirattal való még egyszeri összehasonlítását meg nem kivánná: ez a munka pedig e' téli napokban könyvtárunk' a' nélkül is kelletinél setétebb teremeiben lehetetlen volt. Csak attól tartok, hogy nem fog tetszeni másolatom, mert a' *könyvnyomtató tehetőségére szabva* lévén, nem szép 's mindenféle előre-visszamutató, kérdező, felkiáltó, kételkedő 's egyéb jegyekkel tetést tele rakva vagyon. A' hűsége akkora, mekkora *tőlem* kitelhetett; — hogy élesb eszű 's gyakoroltabb kezű más valaki elég pótolni valót találna, nem kétlem.

Még könnyebben felelhetek Kegyed' karácsoni levelére, mellyben a' T. Társaság' munkálódásaink' bemutatása eránt tett határozatát velem közleni méltóztatott. Hogy az 1832-ki Novembertől fogva az 1833-ki esztendőnek csak nem végéig a bibliai kéziraton kívül alig volt gondom, a' T. Társaság úgy is tudja; előbbi 's utóbbi magányos igyekezeteimnek pedig *érett* gyümölcse még nincsen. Sokféle vagyon ugyan kezem alatt, de ennek az igazgatósági jelentésben helye nem lehet mert, nem kész; meg sem is mondhatnám, mikor veheti végső befejezését.

Úgy Hadzsi Chalfa! magyar geografiája csak egy két hézag' kipótlását várja, hogy sajtót láthason. Úgy Szuleimán' hazánkat dúló hétszeri jöttét, részint maga naplókönyvéből, részint Dzselalzadé' 's egyéb ugyan azon kori török irók' hagyományiból vett adatok' nyomán eljárván, csak nem egészen kiegyengettem. Azon kivül szüntelen búvárkodom hazánk' történeteit említő török munkákban. Illyenek p. o. *Szeàdeddin'* történeti koronája *Aali'* hírbányája, *Szolàkzade'* török historiája, *Ferdi'* Szuleiman élete *Szinàn csaus* esztergomi 's székesfejérvái táborozásai, *Haszànaga* történeti drága gyöngyei, *Pecsevi'*, *Abdi'*, *Szelaniki'* s többek oszmán historiáji. — Most a, budai, egri, győri, kanizsai 's temesvári *helytartókat* és a' magyarországi *szandzsák*okban (zászlóságokban) volt bégeket szedegetem össze, — a budaiaknak, ha lehet biographiáját is adván; Győr ostromlása' török részről maradt leírásait vonogatom ki egy nem rég Kairóból könyvtárunkba érkezett eddig esméretlen oszmán íróból. 's a' t.

A mi végre Kegyed' utolsó levelét illeti, arra csak köszönettel válaszolhatok, mert alkalmatosságot ád hazámtól messze laktomban is egy hazai intézet' elősegítésére valamit tehetnem. A budai színtársaság számára 10 pengő forintot küldök, mellyekhez Kegyed tavaly adott nyájas engedelmével, egyszer' s mind a' Társaságunk' tőkepénzei' gyarapítására eszt. k. szánt 50 pengő forintomat kapcsolni bátorkodom; tessék azokat Helmeczy Urnak általadni.

Szíves tisztelettel maradok, feleségem' részéről is minden szépet 's jót hozván, Kegyed' híven lekötelezett barátja *boruban derüben* 's valamint eddig mindég kész szolgája

Gévay Antal m. k.

Nem tudom, mellyik levelemben *„siedelmet«* *»sietelem“* hellyett irtam eme *jó*, ama *hibás* származtatás; amazt csak *egy* helyen találtam, de emezt azóta tán *tizen* is.

Mi volt az 1833 évi IV.-d. nagygyülés jegyzőkönyvének 45-dik pontja, mely Gévayt örökre lecsilapítá — nem tudtam rá jönni. Először a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek II. kötetében a november 2-ától 15-éig tartott nagygyülés jegyzőkönyv 45-ik pontot — nem tartalmaz. Ez ülésen történt, hogy Döbrentei, mint a Társaság titoknoka bejelenté, hogy Gévay Antal, a kit a Társaság a bécsi codex lemásolásával megbizott — már elkészült. A mi szívét elkeseríthette bizonynyal az lehetett, hogy a Társaság, mely vállalkozott arra, hogy Gévay valamely török-munkáját kiadja — nem rendelkezve elegendő pénzzel a drága facsimilék kiállitására — a munka kiadását vagy teljesen, vagy részben megtagadta. Annyi bizonyos, hogy a Tudós Társaság Gévaynak egyetlen művét sem adta ki.

Magát az általa nagy gonddal másolt bécsi codexet, a melyet Döbrentei az 1834 november 3-ától 12-éig tartott V. d. nagygyülésen mutatott be, Döbrentei ismertette és magyarázta a »Régi magyar nyelv-

emlékek« I. kötetében. Többi munkáit pedig a maga költségén Bécsben adta ki; azok közül, a melyeket e levelében felsorol egyedül csak *Hadzsi Chalfa* szerint meg tervezett térkép jelent meg, a mely a buda pasaság 1650-iki képét nyujtja. A többinek egy része megjelent *Kollár* Ádám Ferencz »Saadeddini Scriptoris Turcici Annales Turcici Tarschattevarich . . . Bécs 1775« czímű művében; Legtöbbje pedig — a *Thúry* József fordította Török történetírók czímű gyüjteményben.

Bécsben, 11. Febr. 1834.

Tisztelt Barátom Uram!

Utólsó kedves levelére csakhamar küldöm szíves köszönettel válaszomat.

Másolatom' az eredeti kézirattal való végső összehasonlítgatásában, hálá legyen a' legszebb téli napoknak, igen haladok; borult üdőben illy dolgon áldás nincsen. Nyolc innen-onnan szakasztott fél ívet zárok ide mustráúl. Kérem Kegyedet tessék azokat nézni, vizsgálni, birálni, biráltatni 's azután velem Kegyesen megtudatni, veheti-e hasznát a' Társaság olly tarkabarka karban lévő másolatnak? Minden félív az eredeti kézirat' *egy-egy levelének* felel, úgy, hogy a' félív' első 's második lapja az eredeti' *innenső*, — amannak harmadik s negyedik lapja pedig emennek *túlsó lapját* adja. Sorról sorra vettem a másolatot. A' mi az eredetiben veressel vagyon írva, jegyezve vagy kitörülve, azt szinte veressel írtam, jegyeztem, törültem ki a' másolatban is; ellenben valahol az eredeti írója ily esetekben *fekete* téntához nyúlt, ott én *zöld* vagy *kék* téntával éltem. A széljegyzeteket 's hézagokat meghagytam; a' kurtított szavakat csonka állapotjokban vettem fel 's a' t. Ezeket a kézirat' miléte' fejtegetésére szükségeseknek találtam; facsimilemben meg is tartottam volna. A' többi másolatban' szélire rakott jegyek, u. m.: csillagok, nyílak, kezek, kérdések, vonások, zérók, német, deák szavak, &c., csak a' könyvnyomtató igazítására vagy pedig másolásomnak könyebbítésére tétettek oda; szinte úgy a kapcsok is (m. p. o. a' 27-ik félívnek első lapja' 3. 8. 's 9. sorában) melyeket az eredeti kézirat nem esmér. — — Ha jóvá hagyja a' T. Társaság másolatomat, az az *ha használhatja,* illy ruházatban, négy-öt hét múlva leküldhetem, ha *szép napok járnak;* ha pedig nem, még egy-két hetet engedjen a Társaság.

Ugyan nagyon kérem Kegyedet, mondja meg mi feneken épült az állítás, hogy a kéziratunk 1382-ben készült? Nyomát sehol sem találhattam; sőt az egész summáját ujabb üdőre. Azonban itten csak a társaság hozhat végitéletet, mert csak az ő keblében gyülnek össze nyelvünk' egyéb régi hagyományi is.

Kegyed levelemben 4 fl. 48 krt talál; kérem ne neheztelje meg küldeni vagy megküldetni számomra biztos alkalom által az évkönyvek I. kötetét vászon borítékban. Eggenberger Úr tán Schaumburg által készitethetné kezemre.

Egy kéréssel Kedves Barátom Uram tőlem *meg* nem szabadúl; de azt csak magának tulajdoníthatja; *mért* felel mindég olly nyájasan?

— Török történetekben *hatfélé* Buda körül fekvő dombról vagy hegyről forog a szó 's kivált az úgynevezett »*Csókahegyről*« szünet nélkül. Ezt a Törökök majd *dél,* majd *nyugot* felé fektetik. Ugyan, vagyon-e Buda körűl illy nevű hegy? — vagy melly dombot vagy hegyet érthetnek e név alatt?

Még egy kérdésem vagyon, de ez az utolsó. Ugy hallottam 's tudtam eddig, hogy a' T. Társaság tagjaival csak *bérmentve* levelez; a' múlt novemberig nem is járt hozzám a' Társaság részéről más, mint bérmentett levél; de azólta többé úgy nem jár. Kérem, tétetett-e ebben valami új rendelés? 'S ha tétetett, tessék a' nekem szólló nagyobb leveleket más, bíztos úton küldeni.

Feleségem Kegyednek »dem freundlichen Herrn« minden jót és szépet izen általam; én pedig maradok — Kegyed' másolatomat érdeklő észrevételeit nagy nehezen várván, alázatos szolgája és híven lekötelezett barátja

Gévay Antal.

Ezen, ismét a bécsi codexre vonatkozó levél mi különösen fontosat sem tartalmaz, s ép úgy a következő és csonka.

Az ebben említett »érdemes 's szívemből tisztelt Jankowich Úr« Jankowich Miklós, kinek az itt is jelzett éremgyüjteménye régiséggyüjteményével együtt 1836-ban a m. nemzeti Museum birtokába jutott.

A Korán magyarázó, — a ki a Tudományos Gyüjteményben jelent meg dolgozatával: *Holéczy* Mihály . . Az 1833. évi X. kötetben olvasható »Mahomet a' koránról a' koránban« czímű czikk indítá Gévayt a lesujtó kritikára.

A levél töredék itt következik:

— — A horvát ghazelt is leküldeném, de olvasásában még nem boldogúlhattam úgy, hogy azt közölni merném. Három negyedrészét ugyan megmagyaráztam, de a negyedik eddig homályban maradt. Talán segít rajtam az idő, vagy valamely kedvezőbb hypothezis, vagy, a' mitől is legtöbbet reménylek, egy tudós horvát ember.

Érdemes 's szívemből tisztelt Jankowich Úr keleti pénzeiből 119-et már meghatároztam, a' többi kelletinél dörzsöltebb 23-mal várnom kell, míg a császári pénztárbeliekkel öszve hasonlíthatom. Kérem Kegyedet, jelentse neki a legszívesebb tiszteletet valamint a' feleségem' részéről, úgy az enyimet is. Podhráczky úr számára készen fekszik nálam Brassicanus levele, 's csak a' régen igért pecsétmássát várom, hogy egyszerre leküldjem mind a kettőt köszönéssel 's köszönettel; evvel, mert olly szép ajándékot küldött 's avval, mert útat mutatott, mellyen szolgálatjára lehettem.

Ugyan értik-e a' Korán' magyarázói az arab nyelvet? A Tudom. Gyüjteményben adott próbaszakaszok tagadó feleletre bírhatnák az olvasót, de nem akarom hinni, míg Kegyed nem mondja. —

Szilasy Barátom' ittlétélének sok kellemetes órát köszönök. Beszélgettünk vég nélkül a' Társaság 'munkásságáról, szótárakról, szószármaztatásról, grammaticáról, 's a' t., szóval gyöngy idő volt, valakivel, kit szívemből olly annyira szeretek, kedves tárgyakról mulathatnom. Minő magyar nevet adna Kegyed ἀνθολογία-nak, és minőt a' tudománynak, melly az anthologiákat esmerteti meg velünk (Der Blumenlesekunde)? Mind a kettőre szükségem vagyon. 'S úgy valamint eddig, mindenkor maradok tisztelt Barátom Uramnak *szíves* tisztelője, *hív* barátja, 's lekötelezett szolgája

Gévay Antal m. k.

A Korán fordításra vonatkozó megjegyzés bizonyítja, hogy a fenti töredék egy 1833 októberében nagy röviddel utána íródott. Elejét azonban hiába kerestem a Döbrentei-iratok között.

Rexa Dezső.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS LEVELE NYÁRY PÁLHOZ.

Szurdok, 14. Nov. 1840.

Tisztelt Fő Jegyző Ur!

Őn tudom csodálkozni fog, hogy első levelem, mellyet szerencsém van irni: egy váltó levelet, s egy szíves kérést foglal magában. — De azt hittem, hogy e' részben önnek mind udvariságába, mind szívességébe anyival inkább bizhatom, menyivel készebnek érzem, önmagamat arra, hogy minden ehez hasonló kérést — a' legkészebb szívességgel teljesítsek:

A dolog röviden ebből áll: Én nékem a' Nemzeti színházban egy Páholyom van: mellyet egész évre vettem ki, tudakozódván a' fizetés módjairól, azt nyertem feleletűl, hogy az egész évre kivett páholyok fizetése tekintetében az igazgatóság nem olly szigorú, csak — az év eltelte előtt, már akár mikor — a' járandóságot egészen megkapja: — Az idén, mint anyi más, magam is, sok kárt valottam, sok váratlan költségeim voltam (sic!), 's ez okozta, hogy a' páholy árrát is először életemben, a kijelelt egynegyed évenkénti határ napokon nem fizettem: mert nem fizethettem. Mindazon által némileg még is a pontatlanok számából ki akarok az által menekülni — hogy az év eltelte előtt, az az jóval 1-a April: 1841 előtt az egészet lefizetem: — — Az ide rekesztett 100 Cov. fr. szóló váltólevél Liedemanhoz — teszi a' 400 pengő f. egész járandóságnak első negyedét — a' második és harmadik Februariusban fog Pestre indulni, a negyediket Gr. Zichy Miklós — ki 'a 28-diki 1° emeleti Páholyt velem felezi — 's a' *páratlan* napok birtokossa, fogja Pesten kifizetni.

Hogy azomban ezen illetőleges pontatlanság által a' Játékszín ne szenvedjen: *az engemet illető — minden második napon*[1] egész april

[1] Az aláhúzott szavak az eredetiben is alá vannak húzva.

elsőjéig Páholyom használhatását a' Játékszín pénztárának ezennel átengedem, mint már azt Pestrőli eljöttömkor átengedtem volt.

Most még csak az van hátra önnek Tisztelt Főjegyző Ur megfejteni — miért intéztem levelemet s' ezen váltót önhöz 's nem máshoz — először azt hittem, hogy ön mint kormányzó legelébb az illető helyre juttathatja — másodszor mivel — nem szólván e' tárgyról senkivel Pesten -- valóban, nem tudtam kihez küldhetném biztosabban.

Remélvén tehát alkalmatlanságomért ezennel kért bocsánatát, ószinte tisztelettel vagyok

Tisztelt Főjegyző Úr

alázatos szolgája
Josika Miklós.

A levélborítékon a czímezés következő: Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitezlő N: N: *Nyáry Pál Urnak* Nemes Pest-Pilis és Solt Egyesült megyék Nagy Érdemű Főjegyzőjének — megkülömböztetett Tisztelettel

per Debreczen — a Pest:
recepisse et franco. — A' Vármegye házánál.

A halasi ev. ref. fögimnázium könyvtárában levö eredetiröl

közli: THURY JÓZSEF.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta *gróf Apponyi Sándor.* I. kötet. XV. és XVI. század. Budapest, 1900. 8-rét, V, 478 lap.

Külföldön annyi bibliofil van, hogy nehéz feladat lenne számba venni őket. Különösen Angol- és Francziaországban. Ez utóbbi országban egyesületük is van, sőt esztendőről-esztendőre egy évkönyvet is adtak ki, »Bibliomanie« czímen, melyben a szerkesztő hűségesen beszámol arról, hogy mely könyvek voltak a legkeresettebbek az elmult évben; melyekért adtak ötszáz, ezer, két, három vagy — tizezer frankot. Mi még nem vagyunk, sőt talán soha se leszünk ennyire. Számon is tarthatjuk, sőt újjunkon megolvashatjuk bibliofileinket. Bibliomaniakusunk ez idő szerint nincs is. Kiváló bibliofil hírében áll Ágoston József, kinek a magyar szépirodalmi művek princeps editioiból van remek gyűjteménye; — Ráth György, kinek magánkönyvtárában leggazdagabban vannak képviselve a régi magyar nyomtatványok; Emich Gusztáv számos unikum birtokosa; Széll Farkas kinek gyűjtői szenvedélye mind a két irányba kiterjed; báró Radvánszky Béla, ki a magyar történeti irodalom legteljesebb collectióját gyűjtötte össze és még néhány kisebb concurrens.

E díszes gárdának régóta dísze gróf Apponyi Sándor. »Last but not least« a sorban. Neve régóta ismeretes, úgyis mint archaeologusé — a lengyeli ásatások híre külföldre is elhatott — úgy is mint könyvamateuré. Szenvedélyes könyvgyűjtő — az amateurök minden sajátságával. Midőn ez ismertetést irjuk, megjelenik előttünk a nemes gróf tiszteletreméltó alakja, kezében egyik becses unikumával, a mint magyarázza annak érdekességeit. Beszél a czímlapról, a czímlap-keret stiljéről s gyanítható metszőjéről, s midőn érdeklődésünket legmagasabbra fokozta

s kiváncsian nyúlunk utána, hogy közelebbről megszemléljük, szinte önkénytelen kézmozdulattal kitér előlünk — és tovább beszél az előszóról, az ajánlás jellemző adatairól, a kolophonról, az érdekes bejegyzésekről, előbbi tulajdonosáról, áráról és még sok más érdekesnél érdekesebb dologról, melyeket bár meddig elhallgatnánk s ilyenkor csak azt sajnáljuk, hogy mindazt mindjárt nem jegyezhetjük le. De különben felesleges lett volna, mert e katalogusban ime most mindazt megtaláljuk, a mit akkor élőszóval elmondott.

A gróf igazi amateur-szenvedélyéről anekdoták is keringenek. Boldogult Szilágyi Sándor bátyánk, a kinek emléke annál élénkebben meg-megújúl előttünk, minél több idő múlt el, a mióta örökre elveszítettük — egyízben a »Történeti Életrajzok« számára kölcsön kérte a gróftól Appianus Magyarország-térképét, melyet e korban (1528) szokatlan praecisitas jellemez. E becses térképnek csupán ez az egy példánya volt ismeretes s merész vállalkozás volt bibliofiltől ilyen unikumot kölcsön kérni. Apponyi úgy oldotta meg a dilemmát, hogy lefotografáltatta a terjedelmes térképet s fototypiai hasonmását elküldte ajándékba, — de az eredeti példányt kezéből ki nem adta. Sok anekdotát hallottunk a gróf könyvcseréiről is. Ha valamely antiquariusnál olyan könyvre akadt, melyet mindenáron meg akart szerezni, annyi művet igért érte cserébe duplum példányaiból, mely a megkívánt könyv értékét háromszorosan is meghaladta — már t. i. az antiquarius nézete szerint.

A most megjelent katalogus 657 tizenöt és tizenhatodik századbeli nyomtatványt ismertet. A második kötet a tizenhetedik s a harmadik a tizennyolczadik századbeli nyomtatványok leírását fogja tartalmazni.

Azt hisszük, nem lesz érdektelen elmondani röviden e rendkivül gazdag és becses gyűjtemény történetét.

A gróf — mint maga írja — még nagyon fiatal volt, mikor a gyűjtést megkezdte: »iam a puerulo mirum acquirendi et possidendi libros insessit desiderium.« Tizennégy éves korában már sorra járta London antiquarüzleteit s ekkor vette többek közt egy a Tottenham Courton levő sötét üzlethelyiségben Laskói Osvát predikácziós könyvét két shillingért. Itt, azután Párisban és Rómában szedte össze a hatvanas években első könyveit. Magyar nyomtatványok a külföldi antiquarpiaczon csak elvétve fordulnak meg, ez határozta meg könyvgyűjtése irányát. Gyűjtötte a magyar szerzőknek idegen nyelven írt s külföldön nyomtatott munkáit s idegen íróknak magyar vonatkozású vagy magyar Maecenasoknak ajánlott műveit. Minő szenvedélyes gyűjtő, milyen páratlan bibliofil, e kötet hangosan beszélő bizonysága.

Az egyes könyvczímekhez nagybecsű jegyzetek vannak csatolva. Minden mű akkor érdekel bennünket legjobban, mikor meg akarjuk szerezni s érdeklődésünk tetőpontra hág, mikor már meg is vásároltuk: izgatottan visszük haza, vagy bontjuk ki a csomagot, melyben megérkezett, gyönyörrel vesszük kezünkbe, óvatosan vizsgáljuk lapról lapra: érdekel annak minden tulajdonsága, díszitése, cul-de-lampe-ja, custosai, még sajtóhibái is. Nincs az a bejegyzés, curiositas vagy fogyatkozás, a mi elkerülhetné figyelmünket. Ha ekkor — az érdeklődés melegében felszólítanának, hogy mondjuk el, a mit tudunk a most vásárolt műről: nagyon sok érdekes dolgot tudnánk elmondani. Így jöttek létre Apponyi gróf jegyzetei is: meg is látszik rajtuk, becses adatok váltakoznak érdekes dolgokkal, minden lapon új eddig ismeretlen adat, oly művekből, hol sohase kerestük volna, nagybecsű helyreigazítások, vagy érdekes apróságok. Nem tudjuk hirtelen, hogy a szerző rendkivűli éles elméjét, vagy bámulatos irodalmi tájékozottságát, vagy roppant apparatusát csudáljuk-e?

Talán felesleges is mondanunk, hogy nemcsak a bibliografus vagy historikus, hanem az irodalomtörténetíró is rendkívűl sok új dolgot talál benne.

Nem lehet czélunk, terünk sincs hozzá, talán nem is tudnók mind felsorolni a nevezetesebb helyeket. Meg sem kiséreljük, csupán némi mutatványra szorítkozunk.

Az első ismertetett munka Aquinoi Tamás »Aureum Opus«-ának egy része, Máté és Márk evangeliomainak kommentárja és pedig annak editio princeps-e, római nyomtatvány Sweinheym és Pannartz nyomdájából az 1470-dik évből. Mit keres Aquinoi Szent Tamás műve a magyar vonatkozásu munkák sorában? Tudjuk ugyan róla, hogy egyik nőtestvére révén rokonságba jött a magyar királyi családdal, sőt állítólag családja a Frangepánoktól származott és így többféle jogon vindikálhatjuk magunkénak: de e tényekről nem szól a két evangeliom kommentárjában. Vagy talán azért, mert Aquinoi Szent Tamás a könyvkereskedők védőszentje? De ne találgassuk, megmondja Apponyi maga. Példányában végűl három levél van, mely eddig minden bibliografus figyelmét elkerülte, a melyben a mű kiadója kegyeletes szavakkal áldoz Carvajal bibornok emlékének, a ki őt e kommentárok kiadására búzdította. Most már értjük magyar vonatkozását. A ki Carvajal életrajzát megírja, nem mellőzheti magyarországi szereplését, érdekes pályafutásának legkiemelkedőbb s legnevezetesebb mozzanatát. Szól is erről bőven s készséggel aláírjuk Apponyi nyilatkozatát, hogy az érdekes függelék megérdemelné

az egész terjedelemben való közlést. Kivált ha hozzávesszük, hogy milyen érdekes módon beszél benne az olasz szerző a magyarokról. Azt mondja többek közt, hogy úgy tisztelték Carvajalt, mint az Istennek angyalát. Hogyan beszél Hunyadi Jánosról és dicső apjánál különb fiáról, kit nem is az emberek, hanem az ég tett meg magyarok királyává. Valóban sajnálni lehet, hogy Apponyi csak a magyar vonatkozású részek rövid kivonatolására szoritkozott. Egész kis értekezés lett a »Complurium eruditorum vatum carmina (Augsburg, 1518)« czímű négy ívnyi kis munka ismertetéséből, melyben Maximilianus Transilvanusnak is van költeménye.

Maximilianus Transilvanus a Magellan-expeditio tudosítója, sőt állítólag tagjának a »Relatio de Moluccis insulis« hírneves szerzőjének származási vagy illetőségi kérdése régóta kisért a magyar irodalomban. Már Czvittinger felemlítette a magyar írók között, Bod Péter pedig ezt írja róla: »... Élt a' XVI-dik száznak az elején, lakott Spanyor országban az V-dik Károly Tsászár szolgálatjában, oda is házasodott 's maradott. Szász vólt é vagy Magyar? nem elég világos. Irt egy hosszú levelet 1522-dik eszt. a' Kastellánusoknak a' Molukkai Szigetek felé-való hajókázásokról, a' mellyben sok ujságok foglaltatnak-bé. Az Uj világról írott más könyvekkel ki szokott nyomtattatni.« Újabban gr. Apponyi Sándor elevenítette föl ismét e kérdést a »Századok«-ban, melynek vitatása tovább folytatódott a »Könyvszemlé«-ben sőt még Erdélyben is visszhangot keltett. Kropf Lajos, Márki Sándor és maga a kérdés felszínre hozója bámulatos eruditióval argumentáltak és vitatkoztak, csudás buzgósággal és szorgalommal szedve össze mindenünnen az adatokat, analogiákat stb. Kropf még Brüsszelbe is utazott, hogy a levéltári perescsomagokból, tárgyalási jegyzőkönyvekből és birtokvásárlási aktákból derítsen e származásra több világosságot. Valljuk meg, (nem ő rajta mult) kevés eredménynyel. Legnagyobb eredménye volt, hogy a brüsszeli kutatásról írt értekezés javítása közben kezébe akadt Oláh Miklós levelezése az akadémia »Monumenta« cz. kiadványsorozatából s abban megtalálta azt a passust, melyben a levélíró írónkat vagy utazónkat »Maximilianus noster Transylvanus«-nak nevezi, a kivel Brüsszelben barátságot kötött a haza közössége miatt stb. E passzus eldöntötte a vitát s szinte sajnáljuk, hogy nem előbb akadt reá. De el kell ismerni, hogy sok akadály is volt, melyet elhárítani nem tudtak, átugratni pedig nem akartak. Ilyen volt pl., hogy M. T. magát Bruxellensis-nek nevezi s az ilyen, név után tett helynév legtöbb esetben csakugyan a származási helyet jelenti.

De nem csak ez a kérdés van a katalogusban (jobb szó hijján

használjuk e kifejezést, talán jobban megfelelne a »magyar vonatkozású nyomtatványok irodalom- és művelődéstörténeti repertoriuma« czím) ilyen bőven és érdekesen tárgyalva; ezt csak találomra szakítottuk ki. Ilyen érdekes lenne a hadi tudósítások, a hirlapokat pótló »Newe Zeytung«-ok ismertetése, melyekből a Magyar Nemzeti Múzeum után Apponyi grófnak van legteljesebb gyűjteménye; ilyen tanulságos lenne a Sambucus műveinek és kiadványainak ismertetése, melyekből a grófnak páratlan collectióját már a millennaris kiállítás alkalmával megcsodáltuk; érdekes lenne e művek leírásának reproducálása, mert egy részük Plantin világhírű antverpeni sajtója alól került ki, gyönyörűen illusztrálva; irodalomtörténeti haszna is volna, mert épen úgy mint Szenczi Molnár, Sambucus is művei előszavában s ajánlásában szórta el változatos élete folyásának adatait, a mely körülmény Apponyi gróf figyelmét természetesen nem kerülte el; »curiosité« szempontjából is foglalkozhatnánk velük, mert Sambucus Grolierrel, a hires amateur kincstartóval levelezésben és összeköttetésben állott — de ha mind erre terünk volna is, akkor is csak halavány sejtelmet kelthetnénk e gyűjtemény gazdagságáról.

Mulatságos helyreigazításokkal is találkozunk. Álljon itt egy mutatványúl és intőpéldáúl. Kiről szólna, ha nem Kertbenyről, a magyar vonatkozású nyomtatványok bibliografusáról, a ki több mások között Petőfi egyik költeményében a harmatcseppet »Dritteltropfen«-nek fordította! Itt is hasonló fordításról van szó. Rabucher Florián 1541 körül megjelent »Gewifse Zeitung«-ban következő passus van: »Darnach sind die Gotzschen herausgefaren« és másutt: »Indem sind viel Türcken vberhand hinein kommen, die Stad vmb den halben mittag mit eynem grofsen Geschrey eingenomen, die Gotzschen nidergehawen, vnd die Krancken so darin gewesen. Sind mehr denn 300 Gotzschen vnd Wagen darinnen blieben..«. Kertbenyt a »kocsi« (»Gotzschen,« »Gotschi wagen«) szó német orthographiája megtévesztette s mindenütt a Götz ezred katonáiról (»Götzék«) beszél s műve életrajzi függelékébe is belevette Götz ezredest, mint a kinek életrajzához az itt idézett helyek adalékúl szolgálnak!

Brunet Gusztáv érdekes értekezést írt a ritka könyvek áráról, ha valaki a magyar könyvgyűjtők könyvárairól fog írni valaha, nem kevésbbé érdekes adatokat fog Apponyi művében találni.

De nem folytatjuk tovább.

Gróf Széchenyi Ferencz mielőtt a Magyar Nemzeti Muzeumot alapította, elkészíttette s saját költségén kinyomatta könyvtára máig becses katalogusát, ugyanazt tette vele csaknem egy időben Erdélyben kiváló kortársa gróf Teleki Sámuel is. Követte példájukat gróf Apponyi

Sándor. Könyvtára talán kisebb mint a fentemlített két amateuré, talán értékben sem múlja felűl azokét, de könyvtárkatalogusa, úgy a mint azt Apponyi maga elkészítette, nemcsak felűlhaladja, de egyetlen a maga nemében. Vajha folytatná minél előbb, vajha hasonló katalogust adna ki metszet- és térképgyűjteményéről! Vajha követnék példáját többi amateureink! Szebb és maradandóbb emléket alig állíthatnának nevüknek s a nevükhöz fűződő nemes szenvedélynek egyszersmind nagy szolgálatot tennének általa a magyar nemzeti művelődéstörténet ügyének is!

é.

REPERTORIUM.

Ambrus Zoltán. A gyanu. Ism. L. Budap. Hírl. 287. sz. — T. R. Uj idők 33. sz.

Ámon Ottó. Az ősz költészete. Brassói Lapok. 215. sz.

Andor József. Margitka szökése. Ism. Sz. Magy. Szemle 49. sz.

Andronicus. A czenki sirok. Magy. Szemle 278. sz. (Széchenyi Istvánról.)

Apáczai Cseri János paedag. munkái. Ford. Hegedüs István. Ism. D. L. Századok 652. l.

Babik József. A lyrai költészet a katholikus egyház isteni tiszteletében. Egri r. k. tanitóképző értes. 3—29. l.

Bársony István. Ingovány. Ism. Bródy Sándor. Magy. Hírl. 352. sz.

Bársony István. Keresd az asszonyt. Ism. *a.* Uj idők 32. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 352. sz.

Bartha József dr. A magyar irodalom korszakai. Budapesti VIII. ker. főgym. értes. 3—29. l.

Bayer József. Jelentés az 1899. évi Kóczán-féle pályázatról. Akad. Értes. 597—610. l.

Becker Hugó. Faust etikája és az Ember Tragédiája. Magy. Szemle 43 s kv. sz.

Bessenyei Ferencz. Petőfi emléke. Délmagy. Közl. 173. sz.

Bihari F. Immánuel. Czuczor Gergely. (1800—1900.) Alkotmány 298. sz.

Brančić, Blagoj. Sándor Petőfi. Letopic matice srpske 202. 203. sz.

Brančić, Blag. Nekoliko pesama Petefijevich. Preveo uz obu raspravu. U. o.

Braun Sándor. A mi halottunk. Budap. Napló 225. sz. (Papp Dánielről.)

Breyer Soma. Papp Dániel. Hevesm. Hírl. 100. sz.

Bródi Miksa. Paraesthesia. Ism. g. i. Magy. Szemle 42. sz.

Bródy Sándor. Papp Dániel. Fehérkönyv. Aug.

Bródy Sándor. Eötvös Károlyról. Fehérkönyv. Okt.

Csomortáni P. Gaudencz. Zrínyi Miklós a költő és hadvezér. Kézdivásárh. kantai gym. értes. 3—33. l. és Csiki Lapok 29—36. sz.

Deák Idus. A Vágvidék mondaköre. Nyitramegy. Közl. 23. sz.

Dézsi Lajos dr. Misztótfalusi Kis Miklós. Pápai Páriz Ferencz. Ism. Paikoss Endre. Sárosp. Lapok 14. 15. sz. — V. J. Századok 649—651. l.

Dombi Márk dr. A nemzeti szellem Petőfinél. Bajai Hírl. 18—19. sz.

Duda János dr. Petőfi emlékezete. Lugosi áll. főgym. értes. 3—9. l.

Endrődi Sándor. Századunk magyar irodalma. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 907—911. l.

Endrődi Sándor. Papp Dániel. 1868—1900. (Képpel). Vasár. Ujs. 33. sz.

Eötvös Károly munkái. 1. 2. köt. Ism. Lipcsey Ádám. Egri Ujs. 47. sz. és Nagyvárad 270. sz. — 3. 4. köt. ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Erdélyi Gyula. Gróf Széchenyi István naplói. Buda és vid. 21. sz.

Farkas Antal. Viharzúgás és pacsirtadal. Ism. Vasár. Ujs. 37. sz.

Floridor. Egy nótás-könyvről. Egyetértés 243. sz. (Szunyogh Lórándné nótás-könyvéről.)

Goda Géza. Eötvös Károly. Budap. Napló 343. sz.

Gombkötő Dezső. Első könyv. Ism. *ő*. Budap. Hírl. 263. sz.

Gulner Gyula. Márton Ferencz. Emlékbeszéd. Abony 15. sz.

Győry Tibor dr. Bethlen Kata grófnő. (1700—1759). Orvosi Hetilap 25. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 5 l.)

Gyulai Ágost dr. Arany János tanítói pályája. Budapesti László-intézet értes. 9—14. l.

Gyulay Pál. Vázlatok és képek. 2. kiadás. Ism. Magy. Hírl. 325. sz.

Haugh Béla. Petőfi szerelmei. Tolnamegy. Közl. 14—16. sz.

Hermann Antal. Kőmives Kelemenné székely balladája. Székely Nemzet 85. sz.

Hollósy Béla. Faludy Ferencz élete. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 935—937. l.

Hollósi István. Verőfény. Ism. *ik*. Budap. Hírl. 345. sz.

Imre Sándor ifj. Eötvös nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről. Magy. Paedag. 457—479. l.

K. A. Nyulassy Antal. Alkotmány 228. sz.

Kánya Lajos. Utszélről. Ism. *ik*. Budap. Hírl. 345. sz.

Kazinczy Ferencz levele Pápai Sámuelhez 1821. máj. 22. Közli Smetana Aladárné. Czegléd 29. sz. — K. F. levele. Széphalom 1821. aug. 20. U. o. 33. 34.

Kemény Lajos, ifj. Adalék Szirmay Antal életrajzához. Adalékok Zemplén vm. tör.-hez 5—6. sz.

Kéry Gyula Adatok a Petőfi-család történetéhez. Magy. Szalon 33. köt. 921—962. hasáb.

Kéry Gyula. A Petőfi család történetéből. Nagyvárad 184. sz.

Kincs István. Rajzok a kuruczvilágból. Ism. Magy. Sion 942. l.

Kiss Pál. Versek. Makó. 1899. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz.

Kisfaludy Károly P. Napló 320. sz.

Krebsz Ernő. Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz. Esztergomi reálisk. értes. 3—25. l.

Kresznerics gunyverse a francziákról. Budap. Hírl. 264. sz, 13. lap.

Kubányi Béla. Váradi Antal lyrája. Eperjesi Lapok 31—34. sz.

Kún István. Petőfi szerelme. Képes családi Lapok 29. sz.

Kürti Nándor. Petőfi Sándor és Csapó Etelke. Tolnavármegye 30. sz.

Lakatos Vincze. Magyar költők egymásról. Keszthelyi főgym. értes. 3—119. l.

Lakatos Vincze. Festetics György gróf és a magyar költők. Balatonvidék 19. sz.

Lampérth Géza. Kuruczok csillaga. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Lázár Béla. Iványi Ödön. Aradi Közl. 219. sz.

Lovassy Andor. Papp Dániel. 1868—1900. Aranyosvidék 33. sz.

Lukinich Imre. Baranyai Decsi János ismeretlen históriás éneke. Kalazantinum. V. évf. 1. sz.

A magyar Figaro. (Ludas Matyi.) Magy. Szemle 46. sz.

Májerik Győző. Petőfi erdélyi szereplése a szabadságharczban. Kolozsv. Egyetemi Lapok III. évf. 2. 3. sz.

Majoros Béla. Várady Antal lyrai költészete. Kalazantinum. V. évf. 2—4. sz.

Makai Emil. Poétasors. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Malonyay Dezső. Az a szamár Domokos, meg a másik. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Mikszáth Kálmán. Papp Dániel. Budap. Napló 223. sz.

N-i. Endrődi Sándor. Máramar. Lapok 36. sz.

D. Nagy Sándor. Huszár Gál. Debreczeni Protest. Lap 32—38. sz. Önállóan is megjelent. »Huszár Gál élete és művei. Debreczen, Csáthy F. 1900.« czimmel. (8-r. 29 l.) 60 fill.

Nozdroviczky Jenő. Tárczaczikkek. Pozsony, 1900. Ism. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 128. sz.
Olrok Mihály. Törring mint lovagdrámaíró és a német lovagdráma hatása irodalmunkra. Egri főreálisk. értes. 3—33. l.
Paál Árpád. Beszéd a Katona József sirjánál. Pestmegy. Hírl. 35. sz.
Pápay Sámuel levele Kazinczyhoz 1821. jul. 28. Közli Smetana Aladárné. Czegléd 30. sz.
Pekár Károly id. Gondolatok Greguss Mihály munkáiból. Athenaeum 595—610. l.
Petőfi Sándor kiadatlan költeménye. (Sárosvár romja.) Közli Jókai Mór. Magy. Nemzet 268. sz. B. J. erre vonatkozó levele U. o. 270. sz. 4. oldal.
Pólya Ferencz. Petőfi Sándorról. Délmagyar. Közl. 185. sz.
Récsei Ede dr. Gróf Széchenyi István. Bács-Kulai Hírl. 15—20. sz.
Réсsey Viktor dr. Nyulassy Antal Magy. Szemle 41. sz.
Révész Ernö. Uton-utfélen. Ism. Pataj Sándor. Bácska 63. sz.
Riedl Frigyes. Péterfi Jenő. Ism. Osvát Ernő. Uj Magy. Szemle II. köt. 513—516. l.
Salgó Ernő. Papp Dániel. Uj Magy. Szemle III. köt. 270—274. l.
Sámuel Aladár. Bod Péter élete. Ism. Jancsó Sándor. Erdélyi Protest. Lap 19. 20. sz.
Schmidt Gyula. A budai színészet. Budai Lapok 5. sz.
Sebestyén Gyula dr. Haláltalan Detre. Balatonvidék 33. 34. sz.
Sebestyén Béla. Zavaros időkből H. Böszörmény. Ism. Vasár. Ujs. 46. sz.
Soos Lajos. Balatoni partok alól. (Költemények.) Ism. Balatonvidék 32. sz.
Sróff Gábor. A magyar népdaloknak festői ereje. Kalazantinum. 10. sz.
sz. s. Papp Dániel. Polit. Hetiszemle 33. sz.
Szakács Andor. A fekete szivárvány. Ism. Magy. Hírl. 241. sz.
Szántó Lajos. Vándoruton. Ism. Gábor. Nemz. iskola 13. sz.
Szarvas Gáborról. Irta özvegye. Uj Magy. Szemle IV. köt. 50—81. l.
Szász Zoltán. Kemény Zsigmond, a tanulmányíró. Pesti Napló 250. sz.
Szecsö Vilmos. Ifju évek. Ism. Magy. Szemle 46. sz.
Szentimrey György. Tompa Mihály egyházi beszédei. Borsodmegy. Lapok 68. sz. — Tompa Mihályról. Gömör és Kishont 35. sz.
Szikra. Ugody Lilla. Ism. V. G. Uj Magy. Szemle IV. köt. 155—157. l.
Szilveszter Ferencz dr. Petőfi emlékezete. Székely Lapok 120. 121. sz.
Tarczai. Dönk vitéz Rómában. Ism. Sz. Magy. Szemle 49. sz.
Téglás Gábor, ifj. Fehér szegfű. Ism. kd. Székely Nemzet 87. 88. sz.
Teveli (Maurer) Mihály. Csokonainak »A lélek halhatatlanságáról« írt tanitókölteménye. Körmöczbányai főreál. értes. 3—26. l.
Tolnai Vilmos. Csokonai V. M. verstani nézetei. Ism. Négyessy László. Philol. Közl. 932—935. l.
Travnik Zsigmond. Nemzeti életünk és költészetünk a tettekre ébredés, a lázas küzdés, az alkotás tükrében. Trencséni fels. leányisk. értes. 3—25. l.
Varjas Endre. A nő a mai drámai költészetben. Kalazantinum. 7. sz.
Vén diák. Arany János szülőföldjén. Borsodmegy. Lapok 65. sz.
Versényi György. A vallásos elem Arany János költészetében. Erdélyi Protest. Lap. 7—11. sz.
Verus. Petőfi-irodalom. Polit. Hetiszemle 27. sz.
Vidats Jánosné. Tövises utakon. Regény. Miskolcz, 1900. Ism. Carolus. Borsod-miskolczi Közl. 44. sz. — Szinvaparti. Borsodmegy. Lapok 44. sz.
Vincze József dr. Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budapesti kegyr. főgym. értes. 3—41. l.

Vörösmarty.

Vörösmarty M. két levele nejéhez. Vasár. Ujs. 48. sz.
Vörösmarty Mihály levele Wesselényi Miklóshoz. Vasár. Ujs. 48. sz.
Vörösmarty családja és utódai. Vasár. Ujs. 49. sz.
Vörösmarty és a Perczel család. Magy. Szalon 34. köt. 235. hasáb.
Vörösmarty és a Pesti Napló. — Pesti Napló 330. sz.

Vörösmarty mint ember. Vasár. Ujs. 49. sz.

Ábrányi Emil. Vörösmarty Mihály. Budap. Napló 330. sz.

Acsay Ferencz. Vörösmarty kartársai. 1. Czuczor Gergely. M. Állam 277. sz. — 2. Jedlik Ányos István. U. o. 278. sz.

Baráth Ferencz. Vörösmarty és a forradalom. Vasár. Ujs. 48. sz.

Bartha Miklós. Vörösmarty emlékezete. Magyarország 316. sz.

Bökényi Dániel. A nagy nemzetnevelő. Nevelés XVIII. évf. 4. sz. (Vörösmarty M.)

Csaplár Benedek. Jegyzetek a Vörösmarty emlékünnepély előzményeiről és Vörösmarty, Toldy s Bajza pesti gimnazista koráról. Magy. Állam 272—274. sz.

Deák Ferencz öt levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Eötvös Károly. Vörösmarty Mihály. Egyetértés 331. sz.

Eötvös Károly. Vörösmarty előfizetői. Egyetértés 337. 338. sz.

Festetics Bennó gr. Vörösmarty emlékezete. Székesfeh. és vid. 142. sz.

Gyulai Pál. Vörösmarty emlékezete. Budap. Szemle 104. köt. 451—462. l. — Akad. Értes. 587—597. l. Magy. Nemzet 333. sz. és Vasár. Ujs. 49. sz.

Haraszty Sándor dr. Vörösmarty. Balatonvidék 16. sz.

(i. l.) A költő. Pesti Hírl. 331. sz. (Vezérczikk Vörösmartyról.)

Jókai Mór. Visszaemlékezések Vörösmartyra. P. Hírl. 321. sz.

Jókai Mór. Vörösmarty apánk. P. Hírl. 319. sz. — Magy. Nemzet 318. sz. — Budap. Napló 318. sz.

Jókai Mór. A legutolsó találkozásom Vörösmartyval. Pesti Hírl. 331. sz.

Jókai Mór. Vörösmarty laka Nyéken. Magy. Szalon 34. köt. 231. hasáb.

Kintzlerné Solcz Inez. Vörösmarty. Szepesi Lapok 49. sz.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty Mihály. Alkotmány 286. sz. és Magyar Szemle 47. szám.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty szelleme. Kath. Szemle 869—879. l.

Kiss Ernő. Vörösmarty mint nyelvművész. Nyelvőr 545—551. l.

Klein Ignácz. Vörösmarty Mihály. Mezőtúr és vid. 5/a—8. sz.

Kossuth Lajos levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Lakatos Vincze. Vörösmarty költői nagysága. Balatonvidék 15. sz.

Liszt Ferencz levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Polgár József. Vörösmarty emlékezete. Zólyom és vid. 50. sz.

Rudnyánszky Gyula. Vörösmarty. Székesfeh. és vid. 136. sz. — Aradi Közl. 278. sz.

(s.) Vörösmarty Mihály. Máramar. Lapok 48. sz.

Sebestyén Károly. Vörösmarty koszorúja. Magyarország 314. sz.

Sz. Vörösmarty. Egyetértés 330. sz. (Vezérczikk.)

Sz. B. Vörösmarty Mihály. Brassói Lapok 263. sz.

Török Ferencz. Vörösmarty. Torontál 283. sz.

Tóth József dr. Vörösmarty költészete különös tekintettel annak vallás-erkölcsi elemeire. Szombathelyi Ujs. 18. sz.

V. Gy. Vörösmarty. Vasár. Ujs. 48. sz.

Vinczehidy Ernő dr. Vörösmarty. Torontál 282. sz.

Votisky, Carl. Michael Vörösmarty. Karpathen-Post 49. 50. sz.

Wasylkiewicz Viktor dr. Népköltési gyüjteményeink története és értéke. Csiksomlyói kath. főgymn. értes. 1—94. l.

Wosinsky Mór. A várközi népköltészetről. Tolnavármegye 14. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901.

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

SZTREGOVAI MADÁCH GÁSPÁR VERSEI.

1590—1647.

Költészetünk irodalma a XVII-ik században még nem oly felette gazdag, hogy egy eddig ismeretlen költő műveit tekintetbe ne vehetnők. Ezen szempont által vezérelve mutatom be Madách Gáspár verseit.[1]

Egy és ugyanazon időben a XVII. század első felében a Madách családban két Gáspár élt két különböző ágból származva. Az egyik, Miklós fia a Zsemberen lakó úgynevezett kelecsényi ágból, a másik a Sztregován lakó törzsből.[2]

Költőnk, mint az egyik versfüzetbe írott jegyzetéből látható, Sztregován lakott, élénk összeköttetésben volt Rimay Jánossal,[3] ki egy levelében tudakozódik is Madáchnak János nevű fiacskájáról. Ezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a költő Madách Gáspár, a törökverő és később török fogoly Madách II. Péter kapitánynak nejétől, Themai Sarlay Annától származott fia volt.

Születési évét nem tudjuk, de azt 1590. év körül kereshetjük, mert a családi levéltár adatai szerint[4] 1617 elején, midőn tanúvallatást kér a vármegyétől alsó-sztregovai telke végett, még nincsen hivatalban, de ugyanazon év későbbi szakaszában már szolgabíró. Néhány évvel ezután ülhette lakadalmát Nándori Bene Annával, kitől mindössze egy fia III. János született, több gyermekről legalább nincsen emlékezet.

Hogy meddig szolgabíráskodott, nem tudjuk. 1625-ben mint táblabíróval találkozunk vele, tíz évvel utóbb az alispáni székbe ültették, 1636-ban is mint alispán működik.

Hivatalos működése mellett nem hanyagolja el családi dolgait. A családi vagyont, a sztregovai várkastélynak a törökök által 1552. évben történt lerombolása,[5] továbbá atyjának török

[1] Nagy Iván, Magy. csal. VII. k. 225—226. l. — Pallas Nagy Lexicona XVIII. k. Latkóczy M. czikke a Madách családról.

[2] Anno 1636. adtam sert Sztregovai korcsmára.

[3] Madách Sándor feljegyzése szerint M. Gáspár apját Rimay János térítette az ág. ev. hitre.

[4] A Madách család levéltárából eredő minden adatot, a levéltár alapos ismerője Latkóczy Mihály főgymn. tanár úr lekötelező szivességének köszönhetek, ki szives volt azokat összefoglalva számomra leírni.

[5] Palágyi M. Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 31—32. l.

fogsága jól megapasztotta, erősen és sikerrel igyekszik ennek helyreállításán. Hatalmas szomszédjával, kékkői Balassa Simonnal igen jó barátságban él, igen élénk az 1640. év végeig terjedő levelezésük,[1] sőt alkalom adtán pénzzel is segíti a pénz szükében levő Balassát.

Érdekesek fiával, Jánossal váltott levelei is, melyekből a szülei szeretet sugárzik ugyan felénk, e mellett azonban az anyagi gondoskodást sem hagyja figyelmen kívül. 1645—46-ból fenmaradt utolsó leveleiben arról értesíti fiát, Jánost, ki akkor Wesselényi Ferencz mellett katonáskodott, hogy Sztregova, Kisfalu, Kelecsény és Podluzsány nem illetik a leányágat.[2]

Irodalmi szempontból azonban legérdekesebb Madách Gáspárnak egy évszám nélkül fenmaradt levélfogalmazata, melyben keservesen panaszkodik Istenben elnyugodott atyafia, Rimay János írásainak sorsa felől. Azt találja, hogy Rimay utódai nem érdemesek arra, hogy az elhúnyt ékes írásait forgassák és olvassák, mert meg sem értik azokat, sőt azt sem remélheti, hogy háza és maradéki jó gondját viselnék a hátrahagyott írásoknak.

Madách tudta mit féltett, ismerte Rimay munkáinak nagy részét, énekeit mindenesetre, ezekből harminczhét »minden argumentomival együtt« nála volt 1629-ben,[3] tehát még Rimay életében, akkor, midőn Ráday András sürgette az énekek kinyomatását.

Nagy kár, hogy Rimaynak legalább versei nem lettek akkor kinyomatva, mert bizony Madách Gáspár minden igyekezete és busúlása daczára sem tudta Rimay írásait megmenteni. Szétszóródtak, nagy részt elkallódtak.

Hasonló sors érte Madách saját munkáit is. Előbb említett levélfogalmazatának végén azt írja Madách Gáspár egy ismeretlen barátjának »Hogy penig kgd én felőlem is oly ítéletben ne legyen, hogy csak henyélésben töltsem időmet, ím egynehány énekecskét, kiket megfordítottam cse nyelvből, küldtem kegyelmednek.«[4] Ezen énekeknek nyoma veszett, azt sem tudjuk, kinek küldte.

Madách Gáspárnak azonban egynéhány más verse, éneke másfelől mégis korunkra jutott. Évekkel ezelőtt sajó-kazai levéltáramhoz tartozó mindenféle írások között egy összekötött csomagra találtam, melyben nagy meglepetésemre Rimay János verseit, szerelmes énekeit és más munkáit fedeztem fel, mellé voltak téve Madách Gáspár itt közölt énekeinek eredeti kéziratai.

Kétségtelen, hogy a költészetben Madách, Rimay tanítványa, de valamint hogy Rimay János nem érte el nagy mesterét, Balassa Bálintot, úgy Madách sem mérkőzhetik mesterével.

[1] Madách levéltár, I. cs. 3—19. számok.

[2] Madách levéltár, I. cs. 20—24. sz.

[3] Ráday András levele Rimay Jánoshoz. Ipolyi A. Rimay J. államiratai és levetezése. 321. l.

[4] Madách levéltár, I. cs. — Ipolyi A. Rimay J. államiratai és levelezése 358—59. l.

Madách Gáspár költői munkásságának két iránya van, működik mint műfordító, de írt eredeti verseket is. Megmaradt költeményeinek száma nem sok, pedig előbb említett levelének tanúsága szerint a verselés rendes foglalkozásai közé tartozott.

Az első itt közölt darab Rimay János latin nyelven írott Soliloquium-ának fordítása, két példányban van meg, egy tisztázat és egy fogalmazat, ez utóbbi tele van törlések és javításokkal.

A harmadik csoport négy szent ének, »Igen szép énekek« gyűjtő czím alatt cseh nyelvből fordította 1636. évben. A versfőkben minden ének *Czobor Anna* nevét rejti. Azon időben Nagy Iván táblái szerint[1] egy Czobor Anna volt: Thurzó Szaniszló, később pedig Tarnovszky Szaniszló felesége. Hogy minő összeköttetésben volt vele Madách, nem tudjuk.

A negyedik szám egy eredetinek látszó verses elmélkedés.

Az ötödik szám alatt lévő csoport, hatvan bölcs tanácsot oszt az embereknek.

A következő hatodik szám, egy cseh nyelvből fordított vallásos ének, mely Calabria tartománynak 1638-ban földrengés által történt elsülyedését és tenger vize által való elborítását kesergi, tulajdonítván ezt az emberek bűnössége és vallástalansága által felidézett Isten haragjának.

A sorrendben ezután következő hetedik egy »Kronika« czímű tanköltemény, melyben a valótlan állításokat, hazugságokat ostorozza. A szerzőnek bő olvasottságáról tanúskodik. A szövegben előforduló »Tiszántúli föld«, »Kékkő« és a »mézes-máli bor« említéséből azt lehet következtetni, hogy eredeti magyar költemény.

Az ezt követő töredék, valószínűen az előbbi krónikába volt szánva.

Elérkeztünk ezzel az utosó darabhoz, mely tulajdonképen egy Wesselényi Ferencz nevére szerzett, kilencz soros Balassa strophában írott fohász.

Talán ez a leglendületesebb valamennyi ismert verse között. Különben egy Nógrád vármegyei úr lelkesedhetett is a füleki kapitány hősi tetteiért, kardja dicsőségeért, védte az ő házukat is. Még más szál is fűzte akkor hozzá, egyetlen fia János 1645-ben Wesselényi seregében harczolt.

Összevetve ezen körülményt a vers czímében foglalt »Tekintetes és Nagyságos« czímmel, miután Wesselényi Ferencz 1646. ápril havában lett gróf, a költemény írásának időpontját 1646. évre tehetem.

Ezt azért is szükségesnek tartottam megemlíteni, mert habár gondos összehasonlítás után kitűnik, hogy ezen eredeti kézirat betűinek jellege azonos a korábbi kéziratok betűivel, még is látszik, hogy nehezebb, öregebb kéz írta e fohászkodást.

Ha már most végig tekintünk Madách Gáspárnak összes

[1] Magyarorsz. csal. III. 207. l. »Czobor«-család.

ismert versein, azt láthatjuk, hogy nyelve gyakran darabos, sok helyt döczögősek a sorok és gyarlók a rímek, de egészben véve a költői tehetség nem tagadható meg tőle.

Érdekes jelenség az is, hogy a költői ihlettség, habár közben ébredezett is egyik kis unokában, V-ik Jánosban, de egészben véve mégis csak két egész század múltán tört elő, de akkor hatalmas erővel Madách Gáspárnak hetedíziglen való unokájában, Madách Imrében.

1.

SOLILOQUIUM JOHANNIS RIMAIN .

Miért törődől én lelkem,
Kínzod és fárasztod igen,
Fájdalommal mint epesztesz,
Száráztvám szívem veszélihez.
Gondolod, hogy vagy felejtve,
Istenedtől eltévelyedve ?
Lelkem te ne sopánkodjál,
Semmiben ne szomorodjál,
Vastag hittel Istenben higyj,
Könyörgést te eleiben vigyj.
Mert ha egy kis verebecskét,
Földön csúszó kis férgecskét
Ő szent felsége élteti,
Őrzi, táplálja s vezérli:
Senki nékiek nem árthat,
Életektől meg nem foszthat:
Hát inkább téged ő fiát,
Képére teremptett *(így)* állatját
Élfet, gondodot viseli,
Búal *(így)* lelked nem terheli:
Tégedet hozzája ő fogad,
Pokolra nem is kárhoztat.
Noha bűnös, fekélyes vagy,
Üdvösségtől távozva vagy:
Tekints Krisztus érdemére,
Oldalból kifolyt vérére,
Ki tégedet az ő juhát,
Genyes fekélyekkel rakvát,
Téged szent vállára veszen,
Akla seregében viszen;
Eltévelyedned nem enged
Hitedben nem hagy csökkenned,
Hogy farkasoknak szájokban,
Ördögnek ő hajlékában,

Mert oltalmaz ő tégedet,
Ki mindenkor áll melletted.
Csak Jézus Krisztusban bizzál,
Ki éretted vigyáz s fenn áll;
Éltet boldog reménységgel,
Megáld téged üdvösséggel.
Ő mi érettünk áldozott,
Az keresztfán értünk megholt;
Mi bűneinkért füzetett
Türülvén világnak vétkét.
Ő csak egyedül sajtolta,
Istennek haragját nyomta.
Ő fertelmes sebeinket
S gyógyít, vigasztja őket.
Értünk szent vérét ontotta,
Bűneinkből tisztította.
Minyájunkot szent vérével
Megváltott ő, kegyelmével.
Nem jütt senkit kárhoztatni,
De életben megtartani.
Hogy ő hozzá folyamodjunk,
Fáradozva a kik vagyunk.
Terhektől meg könyebbíti,
Hitiben megerősíti.
Ő Istennél egy szószólónk,
Lelkünkben édes orvoslónk;
Mindenkor bennünk lakozik,
Mi éretünk hadakozik.
Felviszen az magosságban
Dicsőséges hajlékában.
Én gyarló törött edényed
S többi között építésed,
Mint az juh erdőn tévelygek,
Szent igídtől messze lépek,
Én vagyok tékozló fiú,
Bűnnel rakva ártalmas fű;
Edénye rossz gondolatnak,
Gerjesztője hamisságnak;
Helye az esztelenségnek,
Indítója feslettségnek.
Betegségnek dohottsága,
Kép utálatossággal rakva.
Létem napjától és eddig,
Jóság bennem nem találtatik;
Nincs bennem isteni félelem,
Hazugsággal rakva éltem;

Nincs bennem az irgalmasság,
Tőlem távozott igazság.
Az én keresztyéniségem:
Merűltem kegyetlenségben.
Menyei jókon nem kapok,
Testin s világin kapdosok.
Az ki megárt, azt szerettem,
Szent dolgokot megvetettem.
Fajtalan gonosz testemben,
Harag szorúlt minden ízben.
Bujaság és nagy hamisság,
Kevélység szorúlt, hazugság.
Állhatatlanság, torkosság
Nincs bennem semmi jámborság.
Igazság tőlem elfordúlt,
Irígységben éltem merűlt.
Én szívem vonszon gonoszhoz,
Ez világi kívánsághoz.
Ó Jézus fényes igazság
Kútfeje, nagy irgalmasság,
Moss meg engem sok rútságból,
Fertelmes undok vétkemből.
Szent lelkeddel engem újíts,
Minden jókat bennem építs.
Tiszta szívet teremts bennem,
Mi nem jó, vess ki belőlem.
Töröld el én bűneimet,
Fekélyes undok vétkemet.
Légy ez életben mellettem,
El ne állj sohun mellőlem.
Krisztus Istennek báránya,
És világnak megváltója.
Adj szép csendesen kimulást,
Holtam után boldogulást.
Hogy tégedet én dicsérjem
Mondjon lelkem, legyen Amen.
Hogy mikor jösz itélnie,
Állass engemet jobb fele.
S több szentiddel egyetemben,
Mind örökké dícsérhessen.

Fordítottam én Madách Gáspár deákbúl magyarra, Rimai uram verseiből.

2.

SOLILOQUIUM JOHANNIS RIMAINI.

(Ugyanazon fordításnak fogalmazata törlések és javításokkal.)

Miért törődől *oh* [1] én lelkem,
Kinzod és fárasztod *(testem)* [2] igen.
Fájdalommal *meg*epesztesz,
Száraztván szívem veszélyhez.
Gondolod *(hogy)* vagy *(felejtve)* tévelyedve,
Istenedtől el *(tévelyedve)* felejtve.
(Semmit) Lelkem te ne sopánkodjál,
(Vastag) Erős hittel Istenben *bízzál.*
(Könyörülő Istenedhez,
Minden igyedet helyheztess).

[A 11—18. sorokban semmi változtatás nincs.]

S vigyázz, gondodot viseli,
Búal lelked nem terheli.
Ő tégedet hozzá *(ja)* fogad,
Pokolra nem is kárhoztat:
Noha bűnös *(és undok)* fekélyes vagy,
Igazságtól távozva vagy.
(Nincs egy íz is benned jóra)
Tekints Krisztus érdemére,
(Hited helyheztess beléje)
Oldalból kifolyt vérére:
Ki tégedet az ő juhát,
(Fertelmes) Genyes fekélyekkel rakvát,
Téged szent vállára *teszen,*
Akla seregében viszen,
Eltévelyedned nem enged,
Hitedben nem hagy csökkenned.
Hogy farkasoknak *szájában,*
Ördögnek ő hajlékában
(Meg) Mert oltalmaz ő tégedet,
(Istenben ajánlván lelkedet).
Ki mindenkor áll melletted.
Csak Jézus Krisztusban *(te)* bízzál,
Ki éretted vigyáz s fenn áll,
(Ki) Éltet boldog *jó* reménységgel,
Megáld téged üdvösséggel.

[A 41—58. sorokban semmi változtatás nincs.]

[1] A dőlt betűkkel szedettel részek csak a fogalmazatban vannak.
[2] A dőlt betűkkel szedett és zárójel közé tett részek törlések, az ezek után következő szó a javítás.

Ő Istennél egy szószólónk,
Lelkünk*nek* édes orvo*sunk*.

[A 61., 62., 65—76. sorok változatlanok, a 63. és 64. sor pedig a fogalmazatban hiányzik.]

Létem napjától és eddig,
Semmi jóság nem találkozik.
Isteni félelem nincs bennem,
Hazugsággal rakva éltem.

[A 81—99. sorokban semmi változtatás.]

Ó Jézus fényes igazság,
Kútfeie irgalmasság.
Lelkemnek légy már kegyelmes,
S dicsőségeddel részeltess.[1]
Moss meg engem sok rútság*tól,*
(Sok undok senyvedt) bűnömtől.

[A 105—115. sorokban csak az a változtatás van, hogy a 106-ik sor »Az« szóval kezdődik.]

Hogy tégedet én dicsirjem,
Örökkön örökké Amen.
Hogy mikor jösz ítélnie,
Állas engem *jobb kezed felé*
S több szentiddel *(öszve állass)*[2] egyetemben,
S dicsírhessem tégedet örökön örökké.

3—6.

IGEN SZÉP ÉNEKEK.

Csehnyelvből magyarra fordított.

Első ének.

Ad notam: Bud Boze moug sam Sandcze etc.

[Légy te magad birám, Istenem.][3]

Az Isten magasságból,
Néz reánk dicsőségből.
Fordítsa el haragját
Mi feslett bűneinktől.
Hajts füleidet,
Ébreszd lelkemet,
Dicsírhessem tégedet:
Jézus Krisztus mi kegyelmes urunk,
Esedezzél értünk.

[1] Ez a hét sor csak itt a fogalmazatban van meg, a tisztázott szövegben nincs semmi helyette.

[2] *Végül állass* javítás is behúzva.

[3] A cseh szöveg megfejtését és fordítását Melich János úr szívességének köszönhetem.

Ne hagyj, hogy több bűnt tegyünk,
Míg e világon élünk.
Adj mi nekünk, mit kérünk,
Mert te vagy a mi urunk:
Jó reménységet,
Tiszta új szivet,
Igaz s vastag jó hitet.
Igazgasd s vezéreljed éltemet,
Vékony elmémet.

Neveld rajtam áldásod,
Fordítsd reám orczádot,
S vígasztald szolgálódot,
Maradjon áldomásod:
Hogy Istenémet,
Úr fölségedet,
Dícsírjem végig téged.
Mert te vagy nekem fő vigasztalóm,
Kegyes táplálóm.

Az te hatalmasságod,
Nyújtsd hozzám te szent karod,
Hogy hozzád ragaszkodjam,
Keservemben folyamjam.
Ments szolgálódot,
Árva voltomot,
Busúlt állapatomot.
Uram, én Istenem ki vagy
Menyekben, végy kegyelmedben.

(Cz) Csíntalanságnak fészke,
Ördögnek az ő keble,
Világnak kevélysége,
Rajtam ne legyen helye.
Nem retteghetek,
Míg állok és élek;
Hatalmoktól nem félek.
Istenemnek hatalmában én bízom,
Lesz megmaradásom.

O uram s én vezérem,
Óhajt tégedet lelkem.
Szüntelen fohászkodik
S te hozzád ragaszkodik.
Éleszd lelkemet,
Meghűlt szívemet.
Értsem te szent igédet,

Hogy szent nevedet én tiszteljem
És dicsírhessem.

Bocsásd meg bűneimet,
Undok rút vétkeimet,
Kit naponkint vétkeztem,
Szemeid előtt élvén.
Alázatosan,
Buzgóságosan
Könyörgök térdem hajtván,
Tégedet én Istenemet imádom,
Ki vagy üdvözítőm.

(Oe) Ördög s te vén kígyó,
Kárhozatra vetendő,
Ki eleinket csaltál
S hamis practikáiddal,
Tőled nem félvén,
Mert hiván mellém.
Keresztfán függött értem
Jézus Krisztus, ki tégedet megrontott
S menyből taszított.

Reménységemet vetem,
Te benned én Istenem.
Míg itt romlott világon,
Árnyékában élhetvén,
Hogy csendességben,
Tiszta életben,
Mehessek te elődben:
Adj igaz szívet kereszt viselésben,
Hozzád menésben.

Más ének.

Ad notam: Ws sechmohanczý Veczný boze etc.

[Mindenható örök Isten.]

Czendes lélekkel dícsírjük
Minyáján az Atyát,
Fiut Szent-Lélekkel együtt,
Szent háromság állatját.
Mert ő Fölsége kegyelmes
És igen irgalmas;
Mi reánk nagy gondot visel,
Oltalmaz kezével.

O mely nyelv azt mondhatná ki,
Az te jó voltodot,
Kit velünk cselekeszel,
Terjed ránk áldásod.
Újítsd mindenkoron őket,
Hogy szent Fölségedet
S keressem s nem hagysz bennünket,
Tévelyedett juhodot.

Bizonynyal mondhatom én is,
Hogy ez uton engem
Őriztél és oltalmaztál
Csudálatosképen.
Veszedelmes helyeken,
Iszonyú szélvészben,
Az te akaratod szerint
Hordoztál igyemben.

O uram, mely nagy gondot
Viseltél én reám,
Szárnyaidot éjjel nappal
Fedeztél én reám.
Ördögnek álnokságátul
És csalárdságátul
Oltalmaztál és őriztél,
Hamis tudománytól.

Régenten te megigírted,
Hogy el nem hagysz minket,
Rágalmazó nyelvektől is
Oltalmazod bennünket.
O Jezus, mi üdvözítőnk,
Utunkban vezérlőnk,
Jelen vagy szent kegyelmeddel
És nagy dicsőséggel.

Azért kérlek maradj velünk
Most is kegyelmeddel,
Terjeszd reám áldásodot
Nagy üdvösségemmel.
Legyen dicsíret te neked
S ki jár s keres veled.
Neked ajánlom lelkemet,
Add menyben helyemet.

Ne utálj meg uram engem,
Szegény teremtésed.

Bocsásd meg sok bűnömet
S tisztíts meg velőmet.
Mert én te benned óhajtok,
Minden jót is várok,
Hogy ennek utána is
S tarts meg te szolgádot.

Nem is tudok olyas embert
Világ árnyékában,
Hogy te elhagytad volna,
Ki bízott az Úrban.
Esedezem én hitemmel,
Jó reménységemmel,
Megmentesz minden bűnömtűl
Ördögnek tőritől.

Azért én uram Istenem
Cseleked(j) én velem
A te igíreted szerint
Ad(j) szent lelket belém,
Hogy ez nyomorult világból
Költözzem boldogúl,
Az te szent hajlékodban
Mehessek be szentűl.

Harmadik ének.

Ad notam: O Mylosrdný Ocze nass etc.

[O kegyelmes atyánk sat.]

Az utnak ha eredünk,
Szent-Háromságnak könyörgünk;
Atyához Fiuhoz kiáltsunk:
Szent-Lélek legyen bátorítónk
És ő vele járjunk.

Ne kételkedjünk az Úrban,
Mi urunk Jézus Krisztusban:
Ád nekünk szerencsés utat,
Szent angyali kiket mutat,
Gonosztól minket távoztat.

Ne rettentsen bátor minket,
Félben szakasztván igyünket,
Vezéreld csak te fejünket:
Jó reménységünkben
Dolgunkot vihessük végben.

Az te őrző angyalidot
Bocsásd és helyezhessed ott :
Előttünk járjon oszlopod,
Ne hagyjon jönni felénk gonoszt
Te hatalmasságod.

Csak az jó csendességben,
Uton járván békességben,
Szárnyad alá minket vegyen,
Ellenségektől őrizvén,
Jól haza térítvén.

Zent szövétneket előttünk,
Világosságot adjon nekünk,
Te légy nekünk mi vezérünk,
Mert neked mi könyörgünk,
Hogy ne téveledjünk.

O urunk mi Jézusunk,
Légy mi utunkban fő társunk;
Semmivel téged meg ne bántsunk,
Legyen maradásod velünk,
Ördög ne ártson mi nekünk.

Bír és igazgass bennünket
Félre ne hagyj vonni minket;
Őrizz éjjel nappal helyünket,
Könyebbíts lelki terhünket,
Számtalan bűnünket.

O ne hagyj ez mi utunkban,
Téríts meg jó egészségben,
Szerencsés állapotunkban
S te kedves áldásodban,
Jó áldomásodban.

Rám térítsd áldásodot,
Kegyes irgalmasságodot,
Hogy végezhessük utunkot,
Hasznosan mi dolgainkot:
Dícsirvén téged urunkot.

Negyedik ének.

Ad notam: Buoch ohnem Swateg etc.

[Az Isten szent világosságú tűzzel sat.]

Az én uram és Krisztusom,
Nem hagysz, mert vagy oltalmazóm.
Nézz reám te szolgálódra,
Árvai állapotomra.

Czak te légy az én ügyemben,
O ki gazdag kegyelemben.
Bocsásd engem szolgálódot,
O Jézus, őrizd juhodot.

Reménységgel éppel táplálj,
Mellőlem sohun el ne állj,
Búmban segélj és áld(j) jóval,
Vétkemet elő ne számlálj.

Mert szentséges bölcsességgel
Bir minket erős kezével;
Reánk néz kegyes szemével,
Jó voltával is vezérel.

Az napnak raggiado voltát
Kiterjeszti ránk világát,
Igazgatja lábunk járását,
Osztja reánk áldomását.

Gondot visel az árvákra,
Özvegyet hozzá fogadja,
Őket vezérli és tartja,
Kebelében őket szorítja.

Azért mi is könyörögjünk,
Minthogy ilyen jó tett urunk,
Benne erősen bizakodjunk,
Mégis bódogít ő bennünk.

Fordítottam 26 Junii Anno 1636. M. G.[1]

7.

1. Az Úr Istenben bizzál erős vastag hittel,
Szent dolgairól éjjel nappal elmélkedjél.
2. Felebarátodot mint magadot szeressed,
Istennek áldását ezután hogy vehessed.
3. Senkit becsületiben meg ne sértsed,
Hogy mondjanak felőled s értsed.
4. Halálod felett mindenkoron elmélkedjél,
Boldogúl itt ez világon javadból hogy él.
5. Haragot sokáig szívedben ne tartsad,
Avval lelkedet ne terheld s ne bántsad.
6. Ne hid megbékélt ellenségednek,
Mert megárt védtére becsületednek.
7. Ahoz ne bízzál kinek tudod hamis voltát,
Megmutatja neked hon nem várnád, haragját.
8. Ne örvend kárán felebarátodnak,
Hogy annak sorsa fejedre ne áradjanak.
9. Gazdagnak pénzedet költsön ne add,
Mert gyakorta kérvén azt megbánnád.
10. Titkodot ne jelentsd asszonyembernek s gyermeknek
S ne is hid mindenkor beszédeknek.
Mert az gyermek azt is megjelenti,
Kiről az előtt nem is volt emlékezeti.
Kit mond, hamar meg is tagadja,
Ha kérdik tőle, ostort nékie mutatja.

8.[2]

HATVAN LELKI ŐRZŐ VITÉZEK.

Szoktak az emberek bizakodni, minden mellettek sok szegényes vitézeket tarthatnak. De azoknál erősbek ím ez hatvan szép oktató és biztató szók, kiket szívedben úgy szorítsad, hogy mint neves vitézek mindenütt oltalmadra legyenek, kiknek értelméről, te magadban gondolkodjál.

[1] Minden versfő »*Czobor Anna*« nevét adja, a negyedik énekben azonban ettől eltérőleg az első kilencz sor kezdőbetűiből alakúl a név, ilyformán: *Czobor Anna maga.*

[2] Ez erkölcsi szabályokat, noha nem versek, meghagytuk azon a helyen, a hol a kéziratban áll, a versek közé ékelve.

1. Az életnek czélja az Krisztus, azaz mindenkor az ő mondására figyelmezzél.
2. Az Krisztus békésségét kövessétek.
3. Az lelkiismeretnek csendes voltának örüljetek.
4. Minden dologban embernek fő orvosa az békességes tűrés és szenvedés.
5. Az életnek szája az barátság.
6. Istennek legyetek első baráti.
7. Az Istent féljétek és szeressétek.
8. Úgy éljetek, hogy azután is élhessetek.
9. Barátokat tiszteljétek, őket haragra gyakorta felindítani el távoztassátok.
10. Ellenségből lött barátodra fő dolgotokot ritkán bízzátok.
11. Fejedelmeteket híven tiszteljétek.
12. Nagyobbal nálatoknál ne tusakodjatok.
13. Az szegénynyel magatokot szerettessétek.
14. Minden személynek rendi szerint való tisztességet tegyetek.
15. Más embernek kárával az ti magatok hasznát ne öregbítsétek, az ti magatokéval pedig igazán éljetek.
16. Az ragadományból gyűjtött marhát, az igaz keresménynyel öszve ne elegyítsétek.
17. Az halálról és halandó voltotokról gyakran emlékezzetek.
18. Az megholt embert soha meg ne mosolyodjátok s ne növessétek.
19. Minden dolgotokban magatoktól tanácsot kérdjetek.
20. A mi állandó dolgot kezdetek, azba ne hertelenkedjetek.
21. Fületek a hallásra, szemetek a látásra, minden időben nyitva legyen, szátok az szólásra be fogván álljon.
22. Olyanok legyetek az minémőknek akarnátok láttatni.
23. Az mit embertől szégyenletek nyilván, magatokba arról ingyen se gondolkodjatok.
24. Az magatoknak nem akarnátok, azt másnak se míveljétek.
25. Az mit az természet hozott az születésben, békével szenvedjétek.
26. Más ember fogyatkozását könyörületes szemmel nézzétek.
27. Az természet bennetek, az okosságnak mindenkoron engedjen.
28. Az haragnak búsulása idején, semmi dolgot ne kezdjetek.
29. Minden dolognak először végére menjetek és úgy kezdjétek el minden igyeteket.
30. Gazdagságért ne házasuljatok.
31. Az jámborságnak inkább örüljetek, hogy sem mint az gazdagságnak.
32. Hazátoknak örömest szolgáljatok.
33. Fejedelmeteknek titkait rejtekben tartsátok.
34. Fejedelmeteknek engedjetek minden nagy alázatossággal.
35. Hivalkodástól magatokat ójjátok.
36. Heába való szóktul magatokat oltalmazzátok.
37. Az idős, értelmes népeket tiszteljétek.
38. Rágalmazó nyelvtől asztalatokot oltalmazzátok.

39. Az fondorlókra sok kenyeret *(így)* ne kelljen.
40. Balgatag és gyors szavók ne legyetek.
41. Az jámbor és szelíd erkölcsököt szeressétek.
42. Az feslett erkölcső gazdagnak barátságát igen távoztassátok.
43. Az ok nélkűl való esküvésektűl ójjátok magatokat.
44. Jámbor és istenfélő népekkel tartsátok barátságtokot.
45. Barátid között ne legyetek bíró.
46. Senkinek hirtelen ne ígérjetek semmit.
47. A mit ti míveltek szüleitekkel, ugyan azon dolgot várjátok a ti magzatotoktúl.
48. Szüleitekkel ne vetekedjetek.
49. Az időnek ne higyjetek.
50. Jámbor szolgának örűljetek.
51. Magatoknak egészségéről nagy gondot viseljetek.
52. Az részegséget távoztassátok.
53. Az igyenességet kövessétek.
54. Az jó szomszédságról gyakran gondolkodjatok.
55. Erőtök felett semmit meg ne késértsetek.
56. Titok dolgotokról ritkán szóljatok.
57. Az bizonyost bizonytalanért el ne hadd, az járt utat az járatlanért.
58. Estveli haragodot reggelire hadd.
59. Az Isten igéjét gyakran hallgasd.
60. Az örök életet mindég várjad.

9.

Az 1638. esztendőben 9. die Aprilis.

Az Úr Isten minémő ostorát bocsátta légyen Olaszországban, egy Calabria nevő tartományra, mely tartományban várasok, faluk, nagy földindulás miatt sülyedtenek el és mindgyárást tenger vizivel el boríttattanak, kit ez ide alá való versekből megértheted.

(Csehből magyarra fordíttatott.)

Hallgasd keresztyén ember,
Mit fogok előhozni,
Istennek nagy haragját
Látván ránk terjedezni,
Ez romlott állapotban,[1]
Nincsen kin örvendezni:
Szű reped és hasad,
Ily csudákot hallani.

Világ elhanyatlott már
Számtalan *(így)* gonoszságban,
Napról napra csak ujúl
Feslett állapatjában,
Tobzódás és hamisság,
Hajló paráznaságban,
Nagy harag jó rendet bont,
Bűnre való hajlásban.

Hova szemed fordítod
Körűl tartományokra
Önti Isten haragját
Feslett bünös fiakra.

[1] Törölve: *Ez mostani világban.*

Látván [1] nagy sok vétkekre
Hajladozásokra [2]
Megyen csak az elméjek
Undok [3] gonoszságokra.

Elhagyták az emberek
Isteni tiszteletet,
Egyházi emberektől
Megvontak becsületet;
Atyafiak [4] között is
Nincsen igaz szeretet,
Tisztátalan életre
Minden csak vetemedett.

Igy szokta ostorozni
Az bűnért az Úr Isten,
Ember gonosz vétkében
Csudák által rettenjen.
Utálatos bűnökből,
Jó életre térhessen,
Szörnyű [5] veszedelmektől,
Hogy megmenekedhessen.

Veszek egynéhány példát
Az szentek írásából:
Mint bünteté az embert
Igaz [6] itíletiből;
Hogy hajlottak [7] vétkekre,
Gonosz cselekedetből,
Isteneket elhagyván,
•Veszni tértek ezentől.

Az első világot is
Víz özönnel elvesztett;
Sodomát és Gomorát
Vízzel mért elsülyesztett;
Kényköves tüzekkel
Városokat égetett;
Hatalmasságat rajtok,
Haragjával terjesztett.

Sok számtalan várasok
Romlandóságban juttak;
Troia és Babylon
Földdel beboríttattak;
Carthago s több várasok
Mind semmissé jutottak;
Szép drága épületek
Földig mind elromlottak.

Jóravaló szép intést
Nem akartak hallani,
Bűnökből megtérését,
Poenitentiát tartani.
Istennek szent szavát,
Hátra kezdették vetni,
Haragjával így kezdett,
Ostorával rontani.

Im nem régi időben,
Tengernek melyékiben,
Hasomlóképen történt
Várasok sülyedésben.
Noha sokszor láttatott
Nékiek jelenésben,
Térjenek igaz hittel,
Bizván istenségében.

Mostan ezerhatszáz
Harmincznyolcz [8] tájban,
Ez nagy csuda történet
Lött Szent Györgynek havában.
Calabria [9] tartomány
Az nagy Olaszországban
Negyven mélyföldnyire
Terjedvén [10] határában.

Isten rájok bocsátován
Nagy földindulásokot,
Rontott sok szép falukot [11]
S tornyot, szentegyházakot.

[1] Ez után törölve: *az.*
[2] Ez előtt törölve: *Nagy.*
[3] E helyett törölve: *Iszonyú.*
[4] Ez előtt törölve: *Az.*
[5] Ez előtt törölve: *Ily.*
[6] Ez előtt törlés: *Isten.*
[7] Ez után lehúzva: *az.*
[8] Ez után tör. *esztendő.*
[9] Ez után tör. *nevő.*
[10] Ez előtt lehúzva: *tartomány.*
[11] A köv. sor lehúzva: *kerített várasokat.*

Az tenger is mozdított
Nagy sűrően habokot,
Vízzel embert és barmot,
Szörnyűséggel burított.

Az föld két felé vált
Tűz láng belőle [1] ment,
Mindeneket elnyelt:
Várast, öreg falukot.
Tengernek csatornái
Azonban [2] ott megnyilt, *(így)*
Víznek az ő sokśága,
Burítá mind [3] fejenkint.

Szép két drága tartományt
Az tenger elburított;
Tizennégy öreg várast,[4]
Abban sok sok falukot,
Sok ezer embert,
Isten elsülyesztett ott.[5]
Most sürű köd rajta
Gőzölögvén, füstölög.

Más tartományokból is
Rakták ő hajójokot;
Gazdag fő fő kalmárok,
Bennek drága[6] marhájok:
Azonban tenger habja
Jött véletlen reájok,
Nagy hertelen burított,
Összetörvén hajójok.

Nagy sírás rívás [7]
Emberektől hallatott;
Véletlen veszedelem
Hogy őket nyomorított;
Vénet és szép ifjakot
Egyaránt az föld nyomott;
Nagy hertelenséggel is [8]
Az föld és víz burított.

Véletlen nagy veszélyben
Sokan felkiáltottak;
Bűnökre siránkozván
Keservesen jajgattak:
Im mit értünk, mondván,
Az hajókat szaggattak,
Haragra indítottuk
Mi kegyes Megváltónkat.

Jaj nekünk bűnösöknek,
Hogy világra születtünk,
Akkor lött volna holtunk,
Jobb volt volna mi nekünk.
Im mire hozott
Az mi szántalan vétkünk,
Mint Abiron és Jabbi,
Pokolra taszíttatunk.

Büntelen és bűnösek
Nem menekedtenek,
Jók és az gonoszok
Mind egyaránt vesztenek:
Érdemlett jutalmokot
Együtt ők elvettenek,[9]
Istennek intésére
Akartva nem tértenek.

Példát ez tartományról [10]
Mi is ez szerint vegyünk,
Könyörögjünk Istennek,
Ezent ne tegye velünk;

[1] Lehúzva: *kijött.*
[2] Ez után tör. *megnyiltak.*
[3] Utána törölve: *azokat.*
[4] A köv. sor törölve: *Faluknak soksága.*
[5] Köv. sor törölve: *Az mint elszámláltatott.*
[6] Lehuzva: *árujok.*
[7] Törölve az előtte levő sor: *Siralmas jajszókot.*
[8] Törölve a köv. sor: *Sok ezer embert vesztett ott.*
[9] Utána a köv. sor törölve: *Mert az Isten szavára.*
[10] Utána tör. *Olaszországról.*

Ily szörnyű veszedelmet
Távoztassa mi tőlünk;
Szárnyaival födezvén,
Békességben hogy éljünk.

Tűr, szenved az Úr Isten,
Várja megtérésünket,
Kegyelmével megelőz,
Hozzája hív bennünket.
Ha látja peniglen
Mi keménységünket,
Ront s ver, ostoroz,
Bünteti fejünket.

Az Úr Isten mikoron
Más tartományt ostoroz:
Kiálts fel teremtődhöz,
Az bűnökben ne habozz,
Penitentiát tartván,
Bízzál te Istenedhez
Ne bocsássa ostorát [1]
Szegény ő híveihez.

Minden szempillantásban
Istenhez esedezünk,
Alázatos szívünkkel,
Az földre leburulunk.
Számtalan sok vétkünket
Bocsássa meg minekünk.
Holtunk után is tégedet
Uram Isten, dicsírjünk.

Ó irgalmas Istenünk,
Adj, hogy hozzád tartozzunk;
Sírván mi bűneinkre
Szívből választ tehessünk;
Itt ez világon élvén
Igaz hitből élhessünk,
Te benned bizván,
Istenesen meghaljunk.

10.

KRÓNIKA

P. G. D. P. B. D. V. M. F.

Sok szép dolgokat immár hallottunk
És krónikákban csudákot is olvastunk,
Melyeknek hitelt aligha adtunk
Csudás az hitelre ha gondolkodunk.

Tudós emberek írják nagy Indiárul,
Sok rendbeli nagy történetekrül,
De főképen az földnek termésérül,
Gyümölcsnek soksága és nagyságárúl.

Columbus Kristóf is ír új világról,
Ott lakos emberek erkölcseirül,
Fáknak leveleknek széles voltokrul,
Vas helyett fát vágni arany fejszékrül.

De hagyjuk el immár sok írásokat
Lássuk meg immár némely mondásokat,
Kelletinél való nagy hazugságokat,
Mondások utána orcza pirulásokat.

[1] Lehúzva a köv. sor: *Hozzád bűnös fiához.*

Nincs rutabb dolog az hazugságnál,
Főképen nagy urak asztalánál,
Mert sok szem néz s fülel azoknál,
Oly helyen s másutt is nincs jobb hallgatásnál.

Ciciliai királynak az fiát,
Octavianus császár megutált,
Kertiben szakasztván egy almát,
Hazugságért megadá iutalmát.

Mert országát tőle elvevé,
Minden maradékától elidegenité,
Hogy sokat hazudott ő előtte,
Melyet méltán megérdemlette.

Meg akarván őket személyenkint írni,
Kik voltak azok, nevenkint nevezni,
Csak hogy tudnák mégis nyelveket gátolni,
Szava járásokat zablában hordozni.

Mindazonáltal meg nem nevezem,
Ki légyen az, magam is szégyenlem,
Ha gyalázódnék nevében s híriben,
Gátlása lenne előmenetelében.

Mi tartományunkban vannak oly emberek,
Nagy hazugságoknak bocsátják nyelveket,
Végre nem adnak helt magok beszédének,
Mondások nem bánván igen hamar készek.

Előállván egyik, mond: szilva nagy terem,
Mint meszelyes fazék nő nagy temérdeken,
Hossza két arasznyira nem szintén megyen,
Három pintes fazékban hogy férjen nem itílem.

A mellett éjjel kertben ki megyen lopni,
Nem kell sok embert érte esküdtetni,
Mert lába nyomán ki lévén megösmerhetni,
Az után lopásért meg is büntettetni.

Görög dinnyének iszonyú nagysága,
Nyolcz ökrű szekér őtet ha elvonhatja.
Egyet egy ember vállán nem is birhatja,
Hanem két ember korcsolyán vontatja.

Félben ha metszik és bélit kiveszik,
  Mindjárt az emberen által ereszthetik,
  Ha az dinnyét oldalára fektetik,
  Nincs oly ember ki által nem bujhatik.

Ez is nagy csuda az többi között,
  Az Tiszán túl való földet ki látott,
  Kertben az dinnyét egy mély földrűl meglátott
  S ki messzire ez nagy dolog hallatott.

Oly madarat is láttak Kékkő mellett,
  Nagysága mint az ló olyan lehetett,
  Kőfalra semmiképen nem röpülhetett,
  De az árokban esnie kelletett.

Kakuknak soksága lépen fogódik,
  Nőstinye penig ugyan torlódik:
  Harminczkettő egy óra alatt nyomoríttatik,
  Akkoron hímje mind másutt forgódik.

Nagy csuda az is Stiriában:
  Len kétszer terem hideg országban,
  Minden fű virágzik Januariusban,
  Aratás vagyon Februariusban.

Nincs oly bor, kit meg nem veszen
  Akóját huszonöt pinzen,
  Mint malozsa oly fő leszen,
  Mézes-Málihoz [1] hasonló leszen.

Ez mondásokat meg is újítják,
  Urak asztalánál hittel bizonyítják,
  Ki mellettek ül ugyan eláltatják,
  Hogy ily kimondók az hazugságnak.

Hagynak el immár sok hazugságot,
  Tartanák nyelveken az igazságot,
    Pirulva miatta már az orczájok,
  Csélcsapásért [2] lenne az jutalmok.

Jobb az nyelvet szájban kevéssé megfogni,
  Hogy sem sok után az után bánkódni.
  Az bölcs embereknek mondásával élni,
  Hallgatásnál nincs jobb, azon megnyugodni.

[1] »Mézes-Mál« most is egyik leghíresebb szőlőhegy Tokaj-Hegyalján.
[2] *A kéziratban:* Chelczapászért.

Azért az ki hallgat, az jól uralkodik,
Nyelve fékemlőin nem igen bánkódik,
Fekszik csendesen, örül, nem bánkódik,
Nyelve hazugságát nem igen növetik.

Hallgatásomot soha meg nem bántam,
De szólásomot gyakran megsirattam,
Mikor nyelvemet folytában bocsáttam,
Az bölcsnek mondását helin hagytam.

Az embert nyelve felette meggyaláz,
S ki hazugságot szól, ha nem hiszi más,
Mindenek nevetik s nincsen megmaradás,
Vigasság helyett száll rá szomorú gyász.

Nyelved miatt néha nem mersz előmenni,
Ha hazugságodat nem tudod fedezni,
S mégis mind az által jól tudsz nyelveskedni,
Hazugságot hazugsággal nagyon újítani.

Rekesszük be avval az ő mondásokat,
Mikor sokat szólnak, ne higyjük azokat,
Sőt inkább növesszük bolondságokat,
S gyönörködtessük velek mi magunkat.

11.

Hideg országnak mondják Sveciát,
Oczeanuson túl belső Scotiát (?),
Minden paraszt azt mondják visel nust subát,
Semminek ők tartják az fekete rókát.

Ez igen nekünk csudásnak is tetszik,
Embernek orrából forrás ereszkedik,
Jég fagya miatt mindaddig ott fekszik,
Miglen alfel . . sora [1] meg nem párlik.

Olahus Magnus noha ír ő sokat,
Kelletinél való szántalan szép [2] dolgokat,
De én csudálom némel mondásokat,
Mi várasunkban történt hazugságokat.

Az előbbi vers füzetében található Madách Gáspár írása, úgy látszik, hogy ez a töredék az előbbi »Krónika« szövegébe volt szánva.

[1] Törlés miatt olvashatatlan.
[2] A kitörült »*nagy*« szó helyébe.

12.

Az Tekintetes és Nagyságos Hadadi Wesselényi Ferencz uram ő nagysága nevére szereztetett versek.

HADAkot viselő,
Jó útra vezérlő
Szent Jehova Istenem,
Visel egészséggel
Szerény bátor szívvel,
Erősits lelkem bennem.
Hogy az ellenséggel,
Jó gyors vitézekkel,
Kedvem meg ne csükkenjen.

Derítsd fel napomot,
Terjeszd világomot,
Jó hírrel, becsülettel.
Hogy az pogányokon,
Hatalmat azokon
Vehessem dicsírettel.
Hiván segítségűl,
Nevedet nagy szentűl,
Járhassak szerencsével.

Jó elmét ahoz adj,
Engemet el ne hagyj,
Szállván ellenségemmel.
Bátoríts szívemet,
Erősits hitemet,
Együtt az vitézimmel.
Hogy harczoljak bátran,
Jó lovamnak hátán,
Forgolódván jó szerrel.

Wram velem voltál,
S mellettem harczoltál,
Szerencsésen áldottál.
Jó hírrel és névvel,
Nagy jó becsülettel
Fejemet látogattál.
Irgalmasságodból,
Kedves jó voltodból,
Pogánt meg is gyaláztál.

Engedd ez után is,
Tégedet kérem is,
Vezéreljed utunkot:
Hogy az pogány népet,
Megis szegényítsed,
Vágja s ölje azokot.
Az ő szándékjokot
Vedd el hatalmokot,
Ne lássák meg házokot.

SZErencsésen vezess,
Minket el ne veszess,
Pogán által bennünket.
Ellenben ne mondja:
S ki oltalmazója,
Megkötözvén kezünket.
Bátran állj mellettünk,
Mert vagy mi paizsunk,
Rád hagyjuk mi igyünket.

LEgyen hát jó kedvem,
Minden reménységem,
Uram végik te benned.
Felfualkod szívvel,
Nagy kérkedésemmel,
Szívem ne emelkedjen;
Alázatossággal,
Csendes állapattal,
Nagy hasznosan terjedjen.

NIncsen semmi állat
Föld és az ég alatt,
Az ki te tőled nem fél,
Ha megharagítnak,
Bűnökkel megsértnek.
Rút híre neve is kél:
De ha meg nem sértnek
S te hozzád sietnek,
Áldod jó hírrel névvel.

FERgeteges szelet
S gyalázatos nevet,
Uram, fordítsd én tőlem.
Pogány ellenségem,
Távoztasd mellőlem,
Győzedelmet ne vegyen.

Szegényítsed harczon,
Mind vitéz piaczon,
Űzd el messze én tőlem.

Ennek előtte is
Voltál mellettem is,
Legyen áldott szent neved.
Az pogány nemzetet
Általunk megverted,
Az mint tetszett te neked.
Sok szép merészséggel
S több jó vitézekkel
Látogattad fejünket.

No vitéz barátim,
Jámbor hű szolgáim,
Bátor szívvel legyetek.
Tudom hogy az Isten
Azután is velem,
Megvídámít bennetek.
Szerény bátorsággal,
Vitézi állapattal
Mindent jól tesz veletek.

CZalárd álnokságtól,
Rám hozott nagy lestől,
Ójj meg Uram kegyesen.
Őrizz az harcz között,
Vastagits kezünköt,
Nézz ránk nagy kegyelmesen:
Hogy hamis pogányság,
Hitető csalárdság
Hatalmat ne vehessen.

B. Radvánszky Béla.

VÖRÖSMARTY KORA.

Második és befejező közlemény.

V.

E korból még egy posthumus művet is bírunk: *Debreczeni* Márton A kióvi csata czímű tizenhat énekes eposzát. A szerző szintén erdélyi ember, egy szegény gyerő-monostori fazekas mester fia volt. Nehéz küzdelmek után bányász-akadémiát végzett s a fényes eredménynyel elsajátított kenyérkereső tudományban idővel európai hírnevet vívott ki magának. Költői hajlamainak már tanúló korában jelét adta; de nyilvánosság elé még később sem lépett annyival, hogy a hozzá közel állókon kívűl valaki az irodalmi hagyatékában talált eposz készűltét sejthette volna. A közönség csak halála után, 1853-ban értesűlt róla, s midőn gróf *Mikó* Imre a következő évben egész terjedelmében kiadta, sok bámulója és magasztalója akadt. Irodalomtörténetünk már eleve tisztában volt azzal, hogy a hatást ezúttal nem a tartalom, hanem a szokatlan megjelenés idézte elő. Ha a maga idejében kerűl nyilvánosságra, az Árpád szomorú sorsát osztotta volna meg. Létrejötte a kiadó tanúskodása szerint Zalán futása sikereinek köszönhető. A váratlanul megjelent mű még Selmeczen találta s 1826-ban már a saját terve kivitelén dolgozott. A kivitel további részleteiről keveset tudunk. Belső okokra támaszkodva, azt kell hinnünk, hogy üres óráiból még élete utolsó éveiben is áldozott neki. Két utolsó éneke csonkán maradt, a mi szintén föltevésünk mellett bizonyít. Sőt az is nagyon valószínű, hogy az Árpád megjelenésekor még nem volt túl a tizedik éneken, mert ebben szintén van egy olyan zökkenés, mint a minő *Horvát* Endre eposzában a Zalán futása megjelenésekor nyomot hagyott. Értjük Attila kardjának szerepét, mihez az Árpád negyedik könyve szolgáltatott ötletet. Ott ugyan csak annyi van mondva, hogy a vérszerződés után Tatur a kardot Álmosnak adja; de e mellett nem szabad felednünk, hogy a kiaknázható motivum mindig nagyobb tért kap ott, a hol újra elhelyezik, mint ott, a honnan kölcsönözve van.

Mielőtt nálunk az első eposzi kisérletek megjelentek, csak a klasszikusokat ismerte, kiknek verseit »oly értelmesen szavalta,

mintha maga írta volna. Görögül, latínul egyaránt tudott. *Anakreont* könyv nélkül tudta s oly bámulatos könnyűséggel analizálta, hogy tanárai az alsó osztályokban vele taníttatták a görögöt. Arról, hogy *Homert* mennyire szerette, gróf *Mikó* hevenyészve írt életrajza nem beszél; de annál többet beszél az a körülmény, hogy a Zalán futása megjelenésekor rögtön megtalálta a honfoglalás történetének azt a helyét, mely egy magyar hősköltemény második Ilionjának önkény ajánlkozik. Ez Kiov ostroma volt. A kútfőűl elfogadott királyi jegyző róla igen sokat beszél, ámbár igen kevés mondani valója van. Az Attila utódaitól megréműlt kiovi vezér haditanácsot ül s az egybegyűlt ruthen vezérekkel segítségűl hívja a kunok névszerint is megemlített hét vezérét. Álmos szintén feltalálja magát, midőn lóhátról kezd dikcziózni a »scythák«-hoz, vagyis azokhoz a magyarokhoz, kiknek scytha ősei megszalasztották Dariust, levágták Cyrust háromszázharminczezer emberével, s ugyancsak csúfosan megszalasztották Nagy Sándort, Fülöp király és Olympiász királyné világbíró fiát. Mivel pedig ilyen badarságokkal még *Horvát* István sem tévesztette el a hatást, Kiov szerencsésen elesik, a ruthénok sarczot fizetnek, a kúnok pedig meghódolnak és csatlakoznak. A huszonnégy éves radnai olvasztó-kohómester pedig tervez belőle egy újabb Iliást, melyben csak Álmos beszélőkedve, a helyszín, a kúnok szerepe és pár személynév lesz a kútfővel azonos. A többiben majd a klasszikus analogia segít.

Legtöbb bajt természetesen a szereplők és a róluk szóló epikus művek sorsát intéző istenek okoztak neki. A klasszikus ismeret mindent pótolt, csak ezeket nem. A forgalomba hozott Hadúr és Ármány az ő igényeit nem elégítette ki. Baj volt az is, hogy itt hét nép áll szemben, melynek nem egy vallása volt, tehát mithosza sem lehetett azonos. Ez a körülmény széles körű tanulmányokra kényszerítette. Irodalmi tarlózásai közben jelent meg *Vörösmarty* Tündérvölgye és *Székely* Dierniásza, melyekből a tündérek fölvételére nyert merész és részben helytelen útbaigazítást. A külföldi írók közül főleg *Voltaire* gyakorolt rá szerencsétlen hatást. A Henriás megszemélyesített fogalmait nem vette át, hanem a mester szellemében megteremtette helyettük a Halált, Kétségbeesést, Sorsot, Boszút, Visszavonást, Emléket, Végzést stb. Eltérés csak annyiban észlelhető, hogy a magyar szerzőnél csak akkor és csak addig szerepelnek, a míg rájuk szüksége van. *Voltaire* legalább igyekezett őket állandósítani; de ez annyira nem sikerült neki, hogy a tanítványok, köztük *Debreczeni* is, félreértették s csak a mesternek középkori allegoriákkal támogatott leleményét utánozták. E visszaélésért *Voltaire* szellemét azzal engesztelték meg, hogy szolgaian utánozta a Henriás VII. énekét, melyben Szent Lajos álmában elragadja Bourbon Henriket s égben, pokolban meghordozván, bevezeti a Titok házába is, hogy lássa maradékait s országa jövendő nagy embereit. *Csokonai* ezt némi önállósággal a Végzés tükör-szobájává akarta átalakítani. *Debre-*

czeni meg marad az ég és pokol mellett; Álmost szintén elaltatja, de ágyát és testét a földön hagyja s csak a lelkét viteti fel »Csinavárba«. Az istenek összeválogatásában *Vörösmarty* nyomába lépett. Hadúr mellett megtartja Ármányt s a persa mithoszból átveszi Áhrimán ellenfelét, Ormuzdot, továbbá Mithrászt, a fény tündöklő istenét, valamennyi fölé pedig oda helyezi a Mindentehetőt, a kereszténység mindenhatóját. Az indogermán oroszok és turániákhoz tartozó kúnok külön mithoszi fenhatóság alá kerűlnek. Nekik a germán Odin lesz főistenük, míg a többit a szláv mithoszból vett Pérun (a kieviek főistene), Vikhor (vihar), Vólos, Ládó, Kupuló és Kólada neveken tisztelik. Mikor aztán az égiek túlsúlya biztosítva volt, költőnk megindította a cselekvényt, melyhez a heterogen istenségek folytonos nézeteltérése s a homogenek érdekharcai nyujtottak kifogyhatatlan anyagot.

Az első ének azon kezdi, hogy a kabarok elűzött fejedelme, Uldár, Kióv fejedelménél, Olegnél keres pártfogást Árpádtól támogatott testvére Ungó ellen. Aż erejében elbizakodott Oleg a hazát kereső magyarokkal összetűz. A dühös ütközet nyolczadik napján párbajra hívja Árpádot, kinek halálos csapásai elől védistene, Pérun, menti meg, segítségére küldvén Vikhort, a szelek gyors istenét. A hadak tovább küzdenek. Ungó elesik, de tetemét Szabolcs megmenti és Bulcsúra bízza. Maga a hátráló ellenség után ered s győzelmi jelűl Kióv szent piaczáról elhozza Pérun szobrának ezüst fejét. A meggyalázott isten ezért menten lesújtaná a nagy buzogányú magyart, ha Ódin ki nem ütné kezéből a mennykövet. Pérun tehát mást gondol. Leszáll az égből s Ládó szerelemistennő övével Bulesút szerelemre kelti az elesett Ungó kedvese iránt. A győztes magyarok víg táborozás közt töltik az estét, Oleg pedig tanácsot ül s feleinek értésűl adta, hogy a megbántalmazott isten fia, Olizár halálával akarja őt büntetni. Erre a tanács békét indítványoz, mit a magyarok elfogadnak. Az elért siker alkalmából Árpád megjutalmazza hőseit. Bulcsu Ungó hitvesét, fegyvereit és vezéri állását kapja meg. Ez Szabolcsot nagyon elkeseríti s mivel ő is szerette a szép kabar nőt, ellenfelét, ki a rábízott holttesttel méltatlanúl jutott boldogsághoz és dicsőséghez, párbajra hívja. Ez alatt Uldár is dühöng a béke miatt. Hogy a kabar vezérséget visszaszerezhesse, Boszú istenhez fordúl, a ki aztán Pérun segítségével Árpád képében Terzán várára ront és ott a hős nejét és gyermekét megöli. Terzán elkeseredésében ujabb harczra tüzeli Oleget, kit most a kúnok fejedelme, Bongér is támogat. Az éj leple alatt készülő támadásról Mitrász Ormuzd által értesíti a magyarokat, a kik közt az ellenség így is nagy vérengzést visz végbe. Terzán egész a fejedelemné sátráig hatol, de mielőtt boszúját végrehajtaná, ott terem Árpád és megví vele. Ezúttal Árpád vasának nem kedvez a szerencse, mert a haláltól Lehel menti meg. A sötétségben végzetes zűrzavar támad, a magyarok egymást pusztítják, de végül Mithrász elküldi a hajnalt s a szerencse az ártatlanúl üldözöttek

javára fordúl. Oleg várába menekűl s Pérunnak legszebb lovát áldozza fel. Az isten Olizár és Szabolcs halálát kivánja, az elbúsult apa belenyugszik s hogy a kiengesztelés teljesíthető legyen, leányát annak igéri, a ki Szabolcsot neki élve megkeríti. A hősök most versenyre kelnek, de a nagy buzogányú magyart csakis egy álomhozó tündér segítségével sikerűl Kióvba vinniük. Ezalatt a magyarok is elfogják Oleget. Mikor fia, Olizár ezt meglátja, visszatarthatlanúl a magyarokra ront s egészen Tuhutum sátoráig tör. Itt apját lánczaitól megszabadítja, de maga elvész, mert Előddel is összetűz, a kinek buzogányában a Péruntól oda rendelt Halál rejtezik. Míg Árpád hada az új győzelem torát lakja, Szabolcs tömlöczében megjelenik a Kétségbeesés s a foglyot öngyilkosságra akarja rávenni, de mielőtt szándékát végrehajtaná, fölkeresi Oleg leánya, a szerelmes Thámira, s azzal a kéréssel, hogy atyját kímélje meg, egy álúton szökni engedi. Mivel a tervezett áldozat így meghiúsult, a kioviak újra kirontanak. Élükön Oleg és a tündértől támogatott Uzól vitézkedik. Ezt egy vitéz magyar leányzó ejti el; amazt pedig a hős Kolmár akarja leteríteni, de közbelép Szabolcs s a szerelmes Thámirának tett fogadáshoz híven Oleget megvédelmezi.

Ezzel eljutottunk a nagy terjedelmű eposz forduló pontjához, mely a IX. ének végére esik. Szabolcs ilioni dolgai után most egy kis Odyssea következik. Irígyei vádat emelnek ellene s Árpád száműzi. A hős világnak indúl, magával vivén Pérun ezüst fejét is. Egyszer egy forrásnál lepihen, s álmában megjelenik neki Hadúr, a ki elmondja, hogy az Ódin hatalmába került Attila-kardot a Dníper partján egy barlangban rémek őrzik, de azért hozzá juthat az, a ki helyette Pérun fejét teszi az oltárra. Egyidejűleg Árpáddal is csoda történik. A kabár Uldár boszúja még mindig füstölög. Felbújtja egyik emberét, hogy Árpádot orozva gyilkolja meg. Ormuzd a veszélytől megmenti; de Ármány ezen felboszankodik s a főpapot, Kurzánt ejti helyette áldozatúl. Árpád a gyilkost lelövi s meglövi a gyászos esemény színhelyén lévő forrásvizet is. Erre fájdalmas kiáltás hallik, a víz véresre változik, azután a habokból előlép Réka szelleme s megköszöni Árpádnak, hogy megszabadította. Egyszersmind elmondja azt is, hogy Hadúr azért változtatta könnyetontó forrássá, mert Attilát megmérgezte. De most a büntetés már letelt, mert csak addigra szólt, míg Attila utóda el nem jön visszahódítani Pannóniát. Erre ujra harczok következnek. Oleg és Bongér támadnak; magyarok részéről főleg Bulcs, Tuhutum, Toos és Lehel vitézkedik, de kevés eredménynyel. Valamennyien megsebesűlnek, s ha Ormuzd le nem bocsátaná az éjt, ügyük talán örökre veszve volna. A jó isten beleavatkozása miatt Ármány ujabb haragra gyúl. Egy jós levágott fejét a sebeiben fekvő Árpád sátrára tüzeti és a magyarok végromlását jövendölteti vele. Árpád maga is halált kér, mire megjelenik Ormuzd s lelkét felviszi Csinavárba. Mikor a lélek visszatér, Árpád magához tér, aztán elmondja az égben látott múltat és jövendőt. Ugyanott értesűlt Szabolcs

ártatlanságáról is. Most tehát első dolga, hogy utána meneszt Lehelt, apjának, a hős Elődnek pedig Álmos fenyes fegyverzetét küldi meg engesztelésűl. Előd most föllelkesedve keresi föl az ellenséget, melynek három hatalmas vitézét mindjárt meg is öli.

Míg ez történik, Lehel nyomára jön annak, hogy Szabolcs egy Dníper melletti barlangban van. A rémek útját állják, de Szabolcs lovának feláldozása után szabad bemenetelt nyer. Szabolcsot a barlang tündöklő várának rózsaligeteiben találja meg, a mint a gyönyörű Ládó szerelemistennő kebelén szendereg. Az ellenállhatlan vágy Lehelt is elragadja. Mielőtt azonban a gyilkosság gondolata erőt venne rajta, kürtjébe fú s vele a csábos istennőt elriasztja, Szabolcsot pedig életre kelti. A visszahívott hős Pérun ezüst fejével kicseréli Attila kardját, mire megjelenik Ódin s dicséri Szabolcsot, a kit most már maga is siettet a magyarok táborába, Kiovban ezalatt Olegnek is megjelenik áldozatúl esett fia szelleme s figyelmezteti, hogy Pérun még nincs megengesztelődve. A kivánt ezüst koponyát egy érczöntővel elvégre elkészítteti. Pérun némileg megbékül, a mi ujabb bajt hoz a magyarokra, mert, midőn most Kióvra rontanak: Pérun ellenük meneszti Vikhort, a ki aztán mennykövével lesújtja a legyőzhetlen Elődöt. Megjelenik Oleg álmában is, hogy buzdítsa és a naponkénti leányáldozat teljesítésére figyelmeztesse. A sorsvetés másodszorra Thámirát, Oleg leányát jelölte ki, de helyette Szabolcs húgát, az elfogott Rékát áldozzák fel. Utána Helvát, a hős magyar amazont akarják megölni; de az áldozat kezdetén megérkezik Szabolcs és Attila kardjával szétveri az oroszokat, aztán Pérun és Vikhor szent oszlopait is ledönti. A két isten ebben Ódin győzedelmét látvan, más vidékre költözködik. Helva amazon megszabadúl s Szabolcs átadja neki a kardot, melylyel a kidolgozatlan rész sejtetése szerint valószinűleg a hős szíve is vele jár. A rettenthetlen hős később a gaz Uldárt ejti el. Oleg a biztos veszély elől csak azért szabadúl, mert Ódin akarta, hogy neki hőshalál ne jusson osztályrészeűl. Papjai megjósolták, hogy legkedvesebb lova okozza majd halálát, a mi be is következik. Előzőleg Árpád Ódin tanácsára az ajánlott békét elfogadja, aztán népével és a csatlakozó kúnokkal megindűl Pannónia felé.

E vázlatból mindenek előtt az tűnik ki, hogy a mű tartalmát lehetetlenség oly rövidre összevonni, hogy a szerkezeti hibák belőle elő ne meredezzenek. Ezzel azonban nem a szerző tudatlanságát vádoljuk; sőt ellenkezőleg, a hiba ott van, hogy nagyon is sokat tanúlt, és a mit tudott, az a nagyterjedelmű eposzba mind belekerűlt. A belezavarodásig halmozott hadiképeket *Homertől* és *Vergiltől* tanúlta el. Csak hogy az eleven tartalommal párosúlt nyugodt művészetet már nem vette észre, vagy nem tudta elsajátítani. A Zalán futásából is csak azt utánozta, a mi rossz. A szines nyelv, melyet mindig erőltet, nagyon illett volna a bizarr tartalomhoz; viszont az is bizonyos, hogy vele az ügyetlenül szerkesztett mondatok még tűrhetetlenebbek, énekei még elnyújtottab-

bak lettek volna. Legkárosabb hatást reá *Voltaire* gyakorolt, mert belőle is azt utánozta, a mi legkevesebbet ér, a régi franczia irodalom modernné torzított csodás elemét. Ez a csodás tudniillik az értelemnek szól, s valahányszor meg tudja magát értetni, már nem csodás. Ez a gyakorlati eszű *Debreczeninek* igen tetszett. Hiszen már a klasszikus époszok emberfeletti elemeit is a filologusok egyoldalúságával tanulmányozta. Különben sohasem jött volna arra az okos, de rosszúl értékesített gondolatra, hogy az idegen fajú népeknek külön mithosza van. Nálla külön istenségei vannak az oroszoknak s külön a magyaroknak, de már az első énekben megbotlik velük, az utolsóban pedig végleg összezavarja őket. A nemzeti isten nála idegen fajú néppel küzd, a mi csak addig helyes, míg közvetített az érintkezés. Ezt azonban nem tudta keresztül vinni. Az utolsóelőtti énekben Szabolcs már az orosz istennő keblén pihen, az utolsóban pedig Ódin Árpáddal folytat tárgyalást. Mindkét esetben objektiv csodással van ugyan dolgunk, de még ez sem képzelhető el ott, a hol a befolyásolt halandó az idegen mithosz istenét nem ismeri.

Mivel A kióvi csatában jóval több csodás elem van, mint egész époszirodalmunkban összevéve, már eleve is el lehetett rá készülnünk, hogy ilyen mérték mellett a szerkezet tévedései is igen nagyok lehetnek. A költő egy vár nagyszerű megvételét akarta megénekelni époszi értelemben és terjedelemben. A szemben álló ellenség két fejéűl Oleget és Árpádot állította oda; s hogy a hatalmas hadieseménynek valami regénye is legyen: Oleg mellett megjelentek a gyermekek, Olizár és Thámira, Árpád mellett pedig a fiatal Szabolcs, a legyőzhetlen Előd dicső gyermeke. A regény aztán azzal kezdődik, hogy Szabolcs megsérti Pérunt, az ellenség istenét, a ki boszúból Bulcsnak szerzi meg azt a szép özvegyet, a kit Szabolbs szintén szeretett. A belőle származó drámai összeütközésből tudvalevőleg semmi sem lesz; nem lesz pedig azért, mert közben eszébe jutott a költőnek, hogy tulajdonkép ő nem is ezt a viszonyt akarja kiaknázni, hanem azt, a mi Szabolcsra és Thámirára vonatkozólag még a tollában van. Ezt a regényt csak a VI. énekben kezdi meg s neki a további bonyolításban olyan szerepet juttat, hogy miatta az előző öt énekből ezentúl már csak a szobor megcsonkítását kell emlékezetünkben tartanunk. A többit mind elfeledhetjük, mert az éposznak nélküle is értelme van.

Ez az egyik szerkezeti hiba. A másik és a többi: ebből már magától következik. A míg tudniillik költőnk Szabolcs hasznavehetőségével kisérletezik főhősétől, az első ének hatalmas Árpádjától elvonja a maga érdeklődését is, a mienket is. A csatározásokban Árpád személyesen jelen van, de ilyenkor többnyire csak reprezentál, vagy poétikai szabályok szerint közbenjár istenek és emberek között. Hősiségéről kellőleg tájékozva nem igen vagyunk. Különben meg sem tudnánk a költőnek azért a két botlásért bocsátani, hogy Árpádot a IV. énekben Botond, a rákövetkező-

ben pedig Lehel menti meg a neki szánt halálos csapástól. Szabolcs növekvő jelentősége utóbb észrevéteti vele, hogy a főhősre némi homály esik. Ezért az ifjú új szerelmi regényéből nem is lesz semmi; távoznia kell s mivel távozása a jelentős szerelmi regényből folyik és rendkívüli rázkódásokkal és még nagyobb következményekkel jár: Szabolcs csak marad az, a mi volt. Távozása után Árpádnak sokkal nagyobb tere jut, de hogy a teret méltóan betölthesse, költőnk ujabb eszközökhöz nyúl s mivel tényleg újat is ad, a cselekvény egységét most azzal rontja meg, a mivel tulajdonkép helyreállítani akarta. A mit Szabolcs viselt dolgairól és Árpád égi útjáról ír: már egészen más légkörben látszik mozogni. A szerző minden vonásán fölismerhető, hogy pihent tollal fölfegyverkezve, új olvasmányokkal, új ismeretekkel és új ideákkal megrakottan ír. Ekkor már meggyőződött arról is, hogy az előző énekek heterogen elemekből álló mithosza képtelenség, vagy a mennyiben nem az, következetlen. Annak is tudatában volt, hogy az eddigi eseményeket a kusza meseszövés és állandó fegyvercsattogás szinte élvezhetlenné teszi. Most tehát minden megváltozott, de vele aztán megváltozott az éposz egysége és irodalmi értéke is. Még a végére sem érünk, mikor már tudjuk, hogy a tőle való búcsú nem lesz kellemes. A költő maga búcsút se vesz. A két utolsó éneket befejezetlenül hagyta. Irt ugyan hozzá egy kis prózai utasitást, de ezt akár el is hagyhatta volna, mert mi, olvasók, más befejezést gondoltunk volna hozzá. Rosszabbat semmi esetre sem.

Midőn a szerzőt 1851-ben eltemették, a magyarországi bányászat egy geniális szakírót és feltalálót vesztett el benne. A rendkívüli értelmi erő époszában is nyomot hagyott. Az a szövőszék, melyen a cselekvény látványos tömkelegét elkészítette, versenyezhet gépkonstrukczióival. A szláv mithosz felhasználása korát meghaladó tudományos ötlet volt. *Grimm* Jakab csak egy évtized múlva adta ki a germán mithologiát s idézett föl vele hasonló kisérleteket. A mithoszi elemeknek juttatott nagy szerep egyszersmint arról is tanúskodik, hogy az eposzt a tárgygyal egyidejű viszonyok szellemében akarta megírni. Ezzel a törekvéssel az egykorú epikusok közt senki sem dicsekedhetik. Egyedűl az ő műve hirdeti, hogy a naiv hőskorban a vallási és polgári élet tökéletesen egybeforrt, s hogy ebből folyólag az epikai csodás szerepeltetése természetes. A kivitelben oly következetes, hogy mikor ellene vét, még azt az olvasót is képes megbosszantani, a ki zavartalanúl élvezte a többi époszok e nemű együgyűségeit. A figyelmes eszthétikus viszont könnyű szerrel kiolvashatja belőle, hogy a műéposz csodás eleme minden időben korszerű, ha csak a naiv hősök hiszik és nem a modern költő korával akarja hitetni magát. Hogy áztán az eredmény a honfoglaláskori viszonyokra mennyiben talál, egészen más kérdés. Ismeretei ma már elavúltak s az őstörténeti kutatás újabb eredményei mellett mosolyt keltenek. De szellemi ébersége itt is nyomot hagyott. Kútfőűl, miként már mondva volt, a nagy

tekintélynek örvendő királyi jegyzőt fogadta el. Vele szemben azonban kritikával is élt, mert ha vakon követi, nem Árpád, hanem Álmos lesz a Kióvot ostromló magyar fejedelem. A tudatos változtatást aztán azzal egészítette még ki, hogy az Álmossal vezérkedő Elődöt, Toost (Tosut, illetőleg Tast) és Tuhutumot megrémítette s mellettük fiaiknak, Szabolcsnak, Lehelnek és Horkának nyitott illendő teret. Ez a rekonstukczió benne volt az Árpádban is, de itt már nem az eposzíró ismereteit, hanem a *Horvát* Istvánét dicséri. Neki közvetlenűl *Konstantin* volt a mestere, a mit abból tudunk meg, hogy a második ének epizódjában Onkár Árpád elesett fiáról, Leventáról, a görög kútfő Liuntinjáról mond éneket. Ugyancsak innen ismerte meg a pazina (patzi natzita) és kavar (kabar) népet is. Az előbbiről még nem tudja, hogy a bessenyővel azonos s az utóbbi nemzetségével sincsen kellően tisztában, mert nála az oroszok és magyarok ellenségeskedésének és Pérun engesztelhetlen boszújának ez a magyarokba olvadt rokon nép lesz az eszköze.

VI.

A körültekintő tudósnál jóval szerényebb tehetségű költőt az a kor, melynek az éposz készűlt, nem ismerte meg. Ez igen természetes jelenség, mert annak a fogékony léleknek, mely a huszas évek derekán époszírásra buzdúlt, meg kellett érteni azt a másik kort is, mely a lassan készülő nagy mű megjelenésére nézve már nem lett volt kedvező. Az új eszmékre fogékonytalan kisebb tehetségű epigonok próbálkozása a megváltozott időkbe is átnyúlik, a mi különben szintén természetes, mert az utánzásra indító példa, melyen az egykorú kitünőségek irodalmi híre nagyra nőtt, nem a kiforratlan jelenből, hanem a közel múltból ragyogott elő. Mikor a közönség *Horvát* Árpádján már rendre tért s *Vörösmarty* keleti tárgyú nagy éposza írásával már felhagyott: *Takácsi* Józsa az Etelköz czímű három énekes époszon dolgozott. Az éposz tárgyát *Vörösmartytól* vette át, a feldolgozásban pedig *Horvát* Endrével és *Czuczorral* akart versenyre kelni. A gyorsan nyélbe ütött munka az Uránia 1832. évi kötetében látott napvilágot, — és íme ugyanabban megjelent *Horvát* Endre is, de nem ódon tartalmú hexameterrel, hanem egy modern prózai elbeszéléssel: A háladatlannal. Kisérlete nem volt meglepő, mert az előző kötetben már *Czuczor* is megpróbálkozott egy prózai elbeszéléssel. *Takácsi* ott is jelen volt, de hexametereiben akkor nem honfoglaláskori eseménynyel, hanem Temesvár 1552-ki megvételével bíbelődött. Míg az Urániában a komoly *Guzmics Dugonics* és *Horvát* István őstörténeti tárgyainak drámai feldolgozásaival buzdított, addig *Vörösmarty* és utána *Horvát* a *Koszorúban* csinált melegágyat az epigonok termelésének. Az utóbbi helyen jelent meg például *Szabó* Dávid Bendegje, *Pusztai* Sándor Budája s *Miskolczy* István és még egy csomó tehetségtelen regeíró kisérlete.

Kazinczy jövendölése beteljesedett. Már 1825 deczemberében megírta *Zádornak*, hogy »addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre bele csömörlünk.« Finomúlt ízlése azt óhajtotta volna, hogy a neki dühödt hazafiasság mellett irodalmunk a »rein menschlich« ápolását se hanyagolja el. De szava a pusztában kiáltók szava volt. Külön véleménye csak akkor vert fel nagy port, mikor jóslata már teljesedésbe ment, és akkor is csak azért, mert szavai olyan epikust sértettek meg, kinek ingerlékeny természete megalázó czélzást eltűrni nem tudott. Pannonhalmi útjáról 1831-ben egy kis füzetkét adott ki, melyben újabb alkalmat kerített arra, hogy az epikusokat megcsipkedje. »Nem pirulok megvallani, — mondja többek közt — hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyenlek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhetvén sírjában, most onnan mindenek által felrángattatik, a ki elhitette magával, hogy hexametert pőrölyözni s valami olyan formát, mint az éposz, összefirkálni is tud.« *Horvát* Endre Árpádját épen nyomták, mikor az ősz mester ezeket mondta. A czélzás világos volt s hogy valamiként félreérthető ne legyen, a sértett fél a Sasban álnéven neki támadt a közben elhalt széphalmi mester emlékének. A szent öreg sértett hiúságára alapított vád csak az epéskedő szerzőnek ártott, a ki most még az Árpád jobb ízlésű előfizetőinek haragját is magára zúdította. A közönség előtt ezzel minden el volt vesztve, a mit a nagy mű még veszthetett. Utána a kedvelt epikusoktól csak a Két szomszédvár és a Botond jelent meg, és hattyúdal lett mind a kettő.

Az epikusok túlkapásai ellen párszor *Kölcsey* is felemelte szavát. Ő nem szenvedélyesen, nem sértő gúnynyal, hanem a bölcsek nyugodt hangján oktatott. Nyomban *Vörösmarty* első sikerei után megírta az 1826-ki Élet és Literaturában megjelent Nemzeti hagyományokat, melyben irodalomtörténeti úton bizonyítgatja, hogy a nemzeti hagyományt »a nemzeti lelkesedésnek s annálfogva a honszeretetnek vezércsillagát« minden népnél, tehát minálunk is a múlt idők szűlték meg. A mi örökségünk legnagyobb része elpusztúlt, de pótolni lehet, csak a természetes úton reánk háramló feladatot kell megértenünk és teljesítenünk úgy, a mint azt a nemzeti hagyományok keletkezése idején teljesítették. Midőn tehát a nemzet szívéhez új utat keresünk, a körülményekkel számolnunk kell, mint a hogy ő leszámolt, mire azt a tanácsot adhatja, hogy nálunk »legegyenesebb ösvény a játékszíni költésben nyilhatnék meg.« Meg is mondja, miért. »A poezis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyenesebb s legkönnyebben érezhető összefüggésben. Az éposz és lyra mindketten életet hagynak szemeink előtt lebegni, de ezen élet a poetával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poetának tűnnie, mellettünk s körülöttünk

ömledez a megnemesített élet, s csalatásunk a való színét kapván meg. kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenűl a költő világába vegyülünk.« A közvetlenűl utána következő dramaturgiai czikkekben ismét csak a drámai formák felkarolására buzdított, de az eposz után kapkodók mohóságát egyelőre ezekkel sem tudta megmásítani. A Muzárion 1829-ki III. kötetében újra megszólalt. *Balla* Károly Huba czímű német betűkkel kinyomatott Ossián-utánzatát reczenzeálta s újra hangoztatta, a mit a Nemzti hagyományokban a klasszikus-utánzatok ellen már egyszer megírt, hogy »a mások sajátságaiknak majmolása mindenkor tulajdon charakterünknek romlását hozza maga után; s dolgozásaink vagy nevetséges paródiákká változnak el, vagy pedig minden megkülönböztető jelek, minden phisiognómia nélkül maradnak.«

Az idő *Kölcsey* és *Kazinczy* szellemében változott meg. Iróink, *Vörösmartyval* élükön, a közönséggel közvetlenűl érintkező drámát és a költői lelket közvetlenűl tolmácsoló lirát karolták fel. Az époszról azt tartották, hogy már nem korszerű. *Kölcsey* első felszólalása után másfél tized múlik el, mire eszébe jut *Szontagh* Gusztávnak, hogy az 1839-ki Figyelmzőben szóvá tegye ezt a káros hatású balvéleményt. *Blair* Hugó Rhetoricai és aesthetcai leczkéinek fordítását ismertetvén, erősen hangsúlyozza, hogy a tudós angol az époszt tartja a költészet legszebb műfajának. És mi ezt újabban elhanyagoltuk, mert helyette boldog, boldogtalan a drámaírás koszorúi után kapkod. Mi ennek az oka? Az, hogy nem tartjuk korszerűnek. Regét, mesét csak gyermekeknek és gyermekkort élő nemzeteknek szokás mondani; férfinak és haladott műveltségű népnek igaz történet, teljes illuziót keltő dráma kell. Igen ám, veti ellen az értekező, de érettek vagyunk-e mi, kifejlődött-e a mi irodalmunk, melynek a fejlődés természetes sorrendje szerint lirán és époszon kell kezdődnie?

A fölvetett és hiányosan megvitatott kérdésre *Schedel* Ferencz, a hetilap első szerkesztője adott kimerítő feleletet. Mindenek előtt tagadja, hogy az éposz korszerűsége műveltségünk fejletlen voltára s irodalmunk fiatalságára volna alapítható. »Az éposznak, — mondja — mely az elbeszélő költésnek csak egyik neme, lényeges eleme a nép hitére épített csodálatos: míg ez iránt valamely népben a szükséges fogékonyság megvagyon, addig az éposz e nép kebelében múlhatlan visszhangot találand; ellenben hol e gyermekkor isteneit a tudomány derűje elűzé, hol kifejlettség az érzések pólyáiból, változtatott vallás, megmásúlt körülmények ama jámbor hitet megtagadják a költőtől, hol az élet a tömeget egyes elemeire osztja fel, s így a költő nem érintkezik többé közvetlenűl a néppel, melynek egykor tanítója, papja, vezére, királya volt: ott műve nem az életé többé, hanem a literaturáé, nem a népé, hanem a tanúlt olvasóé; ott az éposz nem korszerű többé, hanem művészi érdemeinél fogva minden kornak tulajdona. Akkor voltak az époszi rhapszodiák korszerűek, midőn a lelkese-

dett dalnok lant vagy hárfa húrai közé kapván, a lelkesedett sokaság, fiatal és vén, király és szolga, egyformán mohó fület, egyformán nyilt keblet hozott az ének hallására; midőn király és szolga itt tanulta elődei tetteit, itt szívta be vallását: itt tanúlt halni, mint amazok, s élni, mint istenei kivánták. Ily dalnokok voltak Mózes és Homér, Ossian s a Nibelungen éneklői: ily hallgatók a hellenek és kelták: ez volt az époszi kor, akkor volt az éposz korszerű.« Ezzel szemben egészen más a mai keresztyén világ népeinek helyzete, és más a modern költőé is, kinek éneke tudós munka s nem a hagyomány czifrázatlan továbbadása. A kiművelt értelem, melyre a műéposz számít, már letörölte a képzelem himporát. A naiv társadalmi egység oszlásnak indúlt, egyedivé lett. A műélvezet az egyedek sorsában keres irodalmi gyönyört s a tömegek epikus szerepköre iránt nem érdeklődik. Ebben a letűnt kor kereste és találta meg tűkörét; a mai csak a világot jelentő deszkák egyes embereiben ismer magára, kiket színről színre lát s a kikkel közvetlenűl érintkezik,

Az eszméltető megjegyzéseket újabb szóváltás követte. *Szontagh* azt kivánta, hogy az igazság keresésében a műirodalmat ezúttal különítsék el az élettől és ennek élő költészetétől, a népköltészettől. Az irodalomnak külön élete van, mely épen úgy fejlődik mint az emberé és az emberek összeségéből álló társadalmaké. Legfiatalabb fokán ez is az érzékiségnek, a következőben az érzésnek és képzelődésnek, végűl érett korában az észnek és értelemnek él: egyszóval van gyermekkora, ifjúkora és férfikora. Az ősrégi művelődés szerinte belterjes volt, élőszóban volt letéteményezve, egységesen fejlődött; az új egyszersmint külterjes is, sajtóval közvetít, házi fogyasztást és vele vegyes műveltségi fokokat teremt. Műveltségünk így választotta aztán el az élő népköltészetet az írott műköltészettől. Igy lett ma más a virulás föltétele. melyek ha betöltvék, a műköltészet mindig »hatalmasan fejlődik tökélye pontja felé.« Az eddigi kisérletek a mellett bizonyítanak, hogy az époszi termelés föltételei vannak betöltve s mi most mégis a magosabb fejlettség műfaját, a drámát erőltetjük. És így tovább.

Schedel a Végszóban a tökély szempontjából okoskodott tovább. Elismeri, hogy különbség van élet és irodalom között; de hangsúlyozza azt is, hogy a kor meghatározásában okvetlen figyelembe kell venni azokat a föltételeket, melyeknek betöltése nélkűl az élet semmi némű terméket be nem fogad. A virulásnak külső és belső föltételét különbözteti meg s okoskodása ismét arra a dűlőre jut ki, hogy — »Nálunk az éposz nem korszerű többé! mert, habár ‚virágzása föltételei betöltvék', habár egyesek belső hivatása, kedve munkái által ‚hatalmasan fejlődött is tökélye pontja felé'; de miután a hősi kor elmúlt, ki a physicai erő és bátorságba helyezé az emberiség eszményét (mely mégis fő tárgya az epopoeiának): hiányzik a belső szükség, miután békés fejlődés napjait éljük, melyeknek feladása nem hatalomfejlesztés, vagy a nemzeti létezés-

nek physicai védelme kifelé, hanem belterjes kifejtése a szellemi erőnek s ez által a mindennemű jólétnek: hiányzik a külső szükség, miután az élet s társi szerkezet változott formái következésében az éposz a néppiaczról az olvasó szobába, a népajakról a könyvsajtóba ment által: s miután végre a vallási eszméket egészen más csatornán veszszük, s a régiek epopoeiáját a biblia uralkodása váltotta fel: azóta elenyészett az általános fogékonyság, mely a költésnem életét, divatát, korát — mik synonymok — fentarthatta.«

Schedel szava az egykorú irodalom szava volt. Lapjának élén *Vörösmarty* és *Bajza* szerkesztő társ neve is ott tündökölt, s mindkettő azt a programmot jelentette, a melyet *Szontagh* sikertelenűl megtámadott. Az egykori époszíró most a lírát és a drámát, a korszerűnek tartott két közvetlen műfajt művelte; a másik félelmes tollú szerkesztő társ pedig »játékszíni krónikát« írt s az ügyetlen színbírálóknak magvas »dramaturgiai és logikai leczkéket« adott. Amaz a *Kölcseytől* már régen megjelölt legegyenesebb ösvényen jó példákkal járt elől, az utóbbi pedig a kritika ólmos botjával hátúl koczogott. A derékra fogott írói had az előző évtized epikusainak lelkesedésével az új nemzeti színház deszkáinak és papirkosarának dolgozott. Az Athenaeum kritikusa kiszámította, hogy ebben az időben Európa egyetlen színpadán sem jelent meg annyi új darab, mint a pesti színpadon. A darabok tárgya leginkább történeti lett, mert a közönség, mely az éposz neveltje volt, szivesen látta megelevenedve a korábbi olvasmányokban annyiszor emlegetett színtelen alakokat. Ilyen viszonyok közt természetesen a honfoglalás hőseinek is meg kellett jelenniök. Közöttük legelőször Árpád szólalt meg, a kinek ébredése és a pesti színház megnyitása épen összeesik. Utána nagy ellenfele, Szvatopluk, aztán Árpád első vezértársa, Szabolcs következett. Az utóbbi tudvalevőleg Az áldozatban szerepel, a másikat A peleskei nótárius szellemes szerzője szólaltatta meg.

VII.

Gaal József szomorújátéka, a Szvatopluk, 1839. február 20-án került először színre s mivel teljesen megbukott, többé elő sem adatott. A víg múzsa a hozzá hűtlenné lett szerzőn azzal állt boszút, hogy a néző közönség még szomorújátékán is kedélyesen kaczagott. Ha *Nagy* Ignácz Színműtárában utána nézünk a dolognak, tökéletesen indokoltnak találjuk a közönség kegyetlen ítéletét. A darab főhőse a honfoglalási mondákból már jól ismert morva fejedelem akar lenni. A cselekvényt nagyravágyása indítja meg. Mikor ugyanis a közelgő magyarság követei tőle földet kérnek, az a hóbortos gondolata támad, hogy Arnulf császártól függetleníti magát, vagy legjobb esetben a császárt elkergeti és a németek nyakára ül. Az ötlet tulajdonkép nem is az övé, hanem

a darab intrikusaé, Zoboré. Szvatopluk lépre megy s vezére ajánlatára teljesíti a jövevények kivánságát. Mivel Zobornak több esze van, mint urának, vágyai is jóval szerényebbek: Szvatopluk bukását és trónjának elfoglalását tervezi. A terv kivitelében állílólag Arnulf szintén támogatja s hogy czélját még sem tudja elérni, annak tisztára *Gaal* József az oka, mert olyan együgyű magyar követeket léptet vele összeköttetésbe, a kik szövetségét büszkén visszautasítják s fecsegéseikkel száműzetésbe kergetik. Zobornak intrikus elméje lévén, most az a kisegítő gondolata támad, hogy Árpádot egy erdő szélére csalja és ott elfogja. Ez azonban nem sikerűl neki. A csatát is elveszti. Hívei visszakönyörgik urának, a kit a magyarok elvégre tönkre vernek. A regényes multú Zobor akasztófára kerűl, a gyáva Szvatopluk pedig egy Ilma nevű tót leányzó tanácsára Dunába ugrik. Ez az Ilma különben azt is tanácsolja neki, hogy menjen el remetének; de ez csak lélektani fogás, mivel a költő arra akarja előkészíteni a hallgatót, hogy Ilma tiszta lelkiismerettel adhassa kezét a darab hősszerelmesének, Kádosának.

A szereplők jellemének a szegényes cselekvényhez elenyészőleg csekély köze van. Ez drámai szompontból igen súlyos hiba; a jelen esetben mégis menthető, mert ha itt a cselekvény a jellemrajzzal irányítatik, akkor még nagyobbméretű badarságok kerűltek volna elő. A szerző groteszk dolgokban gyönyörködő szelleme csak kétféle embert ismer: hőst és gazembert. Hogy aztán egyiket se vegyük komolyan, a darab hős szerepeit csupa magyarokkal, a gazemberekéit pedig csupa tótokkal játszatja el. *Kazinczy* tehát alaposan tévedett, midőn azt hitte, hogy a neki vadúlt hazafiasság csak az époszszá pőrölyözött hexameterekben tud dühöngeni. A *Dugonics* regényeiből ismert jellemtelen Rókákkal szerzőnk a felsőmagyarországi pánszlávokat akarta nyilvánosan megostorozni. Czélzásai azonban annyira leplezettek, hogy őket a közönség nem értette meg; de a figyelmesebb czenzor sem vette észre, mert akkor okvetlen eltiltatta volna az elől a közönség elől, a mely igen jól tudta azt, hogy a bécsi kormány által élesztett államellenes törékvések tulajdonkép a magyar reformpárt küzdelmeit akarják ellensúlyozni.

A korrajz, a mi bennünket ezuttal leginkább érdekelne, hiányos és hamis. A múlt csak álarcz, mely alatt a szerző nem kötői, hanem politikai czélt akar szolgálni. Hogy választása a honfoglalás korára esett, csak esetleg, mert a színtelen szerepeket más történeti nevekkel akár múlt századinak is játszathatta volna. A Szvatopluk nevéhez fűződő mondákat az I. felvonás 6. jelenetébe szúrta be, de a nélkűl, hogy a cselekvény tovább fejtésével szervileg összefüggene. A magyar követség megviszi a fehér lovat. Szvatopluk elfogadja s módot nyújt Kádosának, hogy *Thúróczi* szövegét elczifrázván, kérje a »földet, melyet folytában öntöz a Duna, s füvet, mely e dús földön terem, s vizet, mely a Dunának zúg hullámi közt.« Erre aztán Szvatopluk többek közt így felel:

»meg adom neki (t. i. Árpádnak), mit esdekelve kér, a földet nyughelyűl, a füvet eledelűl (t. i. Árpádnak), s enyhére a vizet.« A monda szerint az következnék, hogy Szvatopluk a szimbolumok értelmét csak később tudja meg. *Gaal* azonban a tudatos feldolgozás gyanúját azzal hárítja el magáról, hogy Kádosával nyomban közbe kiáltat: »Király, nem úgy! Árpád nem esdekelt, ő mint fejedelem nemzete nevében üdvözle téged; ő a királyi Etelének, ki ezen földnek ura, s ostora volt, unokája, s ősei előbb parancsoltak itt, mint ti szolgáltatok.« Erre Szvatopluk kategorikusan kijelenti, hogy a küldött lovat hódoló ajándéknak veszi, aztán tótjaival távozik. Az értelmetlen jelenet után a mondának nyoma veszik.

A fennen hirdetett drámai korból még egy drámai költeményt, *Bodor* Lajos Álmosát kell megemlítenünk. Szerzője »tündérmű«-nek nevezi. Bevezetésűl a magyar pogány hitregékről értekezik. Az összehordott adalékokat *Horvát* István etimologizáló módszerével magyarázza s minden tévedése daczára is betudja bizonyítani, hogy tudománya aránytalanúl nagyobb annál a sekélyes költői érnél, mely a terjedelmes tanúlmány után következő párbeszédes részben csörgedez. A költemény tartalmát kivenni igen nehéz, mert a hóbortos szerző tündériest hajhászó nyelve nagyrészt érthetetlen. A cselekvény Szkithiában kezdődik, Hún város környékén, hol Előd egy kozár leánynyal menyegzőjét üli. A mulatságra megjön a varázsligetekben barangoló Csaba is. Az ábrándos ifjú harczias leczkét ad a henyélőknek, mire mennydörgés keletkezik s megjelenik a Bakiri (Baskiriai?) Sámán s Csabának átnyútja Etele kardját. Az összegyűlt vezérek felajánlják szolgálatukat, aztán kezdődik a véget nem érő tündérkedés. Csaba elmegy Sivahonba s ott egy tündérvárban Etele szobra előtt látományai támadnak, önkívületbe esik és a szoborral együtt elsülyed. A következő színben boszorkányok közt találjuk. Mire eszmél a vasfogubába elűzi rémeit, csak Tomboli, a táltos ló marad mellette, a mely aztán végig hordozza a rézkirály, ezüstkirály, aranytündér erdein és termein. A sok kaland végén szerelmese, Anda tündér megkínozza, majd aztán életre ébreszti. Ez idő alatt vezértársai Zaarhelyet (Sarkelt?) diadalmasan beveszik. Az utolsó szín Kevevár alatt van. A vezérek körben ülnek, Hülek áldozik s mivel »most éppen teljes idője«, Csaba is megjelenik. Mikor az álomszerű történetekről beszámolt, Hülek ezzel a talpraeesett indítványnyal állt elő:

Isteneinkben el valál rejtezve,
Légy kedves újra, s így neved elveszve
Nagy álmaid jeléűl állítódik,
Neveztess Álmosnak késő utódig.

Csaba rááll és átveszi a történeti Álmos vezér szerepét. A nagy esemény örömére megjelenik Anda tündér is, mint Álmos menyasszonya.

A képtelenségekkel megrakott mű komoly figyelemre alig

érdemes Szerzője az époszgyártó epigonok nyájába tartozott. Társait a Figyelmező drámai iránya lassankint elhallgattatta, vagy pedig zúgdrámaírókká változtatta át. A mi emberünk a nyáj egyik eltévedt báránykája volt. Lelkében a korszerűtlen éposz régi tündéries tárgyaival, a *Musaeus-Mailáth*-féle mesékkel, és a *Schedel* által semmisnek állított mithoszi elemekkel bibelődött. Bevezető tanúlmánya is az éposz legfontosabb tényezőjével, az őshit csodáival foglalkozik, sőt az utána következő látványosságok is inkább epikus természetűek; de elbeszéléssé már nem volt elég merészsége megírni, mert a legfelső irodalmi fórum mindenkit azzal ijesztgetett, hogy az éposz kora már lejárt. Csakhogy *Bodor* Lajosnak a drámaírásról halavány sejtelme sem volt. A mit tudott, vagy a mit eltanult, azt mind *Dugonicsnak, Perecsényi Nagy* Lászlónak, *Horvát* Istvánnak, *Székely* Sándornak és *Vörösmarty* époszainak köszönhette. Világosvárt, Andát, Manó hitét, Adurt (Hadurt) és Tombolit tőlük vette át. Annak, hogy nála az ósdi tartalom az új formával, az éposz a drámával, összeütközött, s hogy Tomboli, a ló, rendes drámai szerepet kapott, a Figyelmzőben közzétett kitűnő polemia volt az oka. Ez a polemia tehát a klasszikus formában írt époszok korának valóságos halotti búcsúztatója lett.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Második közlemény.

III.

Atyja halálával életének egy kalandos korszaka záródott le . . . Anyagi előnyeit és erkölcsi sikereit is úgy látszik neki köszönhette, most egyszerre önmagára maradt, még pedig tökéletesen egyedül, hogy a Fekete-vagyont kezelje és összetartsa, hogy a családi nevet oly nagy fényben óvja meg, a mint azt örökölte. Atyja dúsan gondoskodott róla, neki fiáról kellett gondoskodnia, hogy ujabb érdemekkel kivívott állását egy nagy név örökösének biztosítsa. Nagy feladat várt tehát rá, melyhez megvolt ambitiója, melynek kivivásához nem hiányzott a derék múlt és a kivételes szellemi tehetség sem, de ezt sem a körülmények, sem a kitartás szívóssága nem gyámolította. Eddigi működése távol tartotta az ország közügyeitől s inkább ötleteinek és szenvedélyeinek kielégítésére irányult, míg atyja egész világéletében a dynastia és a haza érdekeit szolgálta. Fia a kettőből csakis a másodikért vállalta el a küzdést. Az elsővel meghasonlott és vérző szivvel, majd boszusággal adta fel az érte való lelkesedést, belátván, hogy önzését és ösztönét ki nem elégíti, hogy sikertelenül fáradozik katonai positiójának elérésében. Elégületlenségét viselkedésében és nyilatkozataiban sohasem palástolta, inkább tüntetőleg ki is mutatta. II. József állami munkásságát, külföldi politikáját, Belgium elvesztését és a nem épen dicsőségteljes török háborút mint tapasztalt katona, mint világlátott politikus kérlelhetlen szigorral, sőt gúnynyal illeti és itéli meg emlékeiben, míg nagy rokonszenvvel és lelkesedéssel fordul a Francziaországból hozzánk is elhatott forradalmi eszmék felé.

Politikai munkásságának megkezdésével két évig hiába várt. József politikája, államának szervezete semmiféle alkalmat nem nyujtott az önállóan gondolkozó magyar politikusoknak és despota eloli az egyéniség kifejtésének gátjaul voltak. Pedig a magyar politikus egyuttal határozottan egyéniség.

József halála kecsegtető kilátást nyitott a magyaroknak. A rohamosan és megyeszerte lázadásszerűen fejlődő nemzeti reactio, mely az 1780. előtti állapotokra áhitozott, a franczia

eszméktől áthatva az országot, annak nemzeti intézményeit még a dynastiával is és a maradiakkal szemben újjá teremteni, ujra »hazát építeni« törekedett. A meg nem alkuvó büszke mágnások nem hittek többé a bécsi udvar igérgetéseinek és mint kisebb párt szívesen elismerte a felségjogokat, hogyha Werbőczy törvénykönyvén alapultak, szívesen karolta fel azonban a franczia demokrata eszméket is, hogyha azok a nemzet önállóságát biztosították. Lelkesítőül a régmúltban is elég példát találtak és szavaikból sokszor ki-kihangzik II. Rákóczy Ferencz mozgalmas korának az országos közvéleményt föltüzelő eszméi.[1]

E pártnak egyik szószólójává Fekete János lett.

II. József 1790. febr. 20-án halt meg. Törvényes utóda II. Lipót márcz. 29-én bocsátotta ki az országgyűlésre szóló meghívókat, melynek helyéül Budát, megnyitása napjául jun. 6-át rendelte, mire a diéta jun. 10-én beállott.

A statusok és a megyék elégületlensége, a poroszok pénze is hozzá járult, hogy az ország nagy forrongással készült az országgyűléshez. Azonban a belgák elpártolása, a török háboru befejezése után osztrák részről Poroszországot is megnyugtatták és Lipót nyugodtan foghatott az ország rendezéséhez.

Viszsza térsz már Fiam! az Árva Honnyunkba,
Látni fogod ottan Lánczon Szabadságunk'
Ama' tiz el pártolt mirigy gyilkosunkba,
Kikben bár tölthetnénk egyszer boszszúságunk.
Annyi otsmány kigyót ki vérünkön hizni
Igyekszett, 's a' kikről Verbőcz Törvényt nem irt,
Komiszárságokban azért mertek bizni,
Hogy ki préselhessék tsontjainkból a' zsirt.
Irtózván ezektől, Apád el távoza
Hogy ne lásson büszke kegyelmes Barmokat
Csalni Jósef Császárt, ki minket áldoza,
'S El tiprani nálok igazbb Magyarokat . . . . ,
Add Uram Istenem! hajdani sorsába
Vissza térni lássam Scityai Nyájomat,
'S Én is fáradhassak szabadulásába. — [2]

[1] *Petites Reflexions* LXVII. Au moment ou ma chaste moitiè, dont feux Messaline est la patrone et le modèle, non contente d'avoir voulu armer le fils contre le père, de m'avoir peint aux ieux du mien, comme un monstre d'atrocité, me peignait à Vienne comme un insensé, comme un forcené, qui la torche de la rebellion à la main, voulait incendier sa Patrie; au moment, ou deux puissants partis, que j'avais humilié, et dont j'avais derouté les menées criaient Haro sur moi à la Cour; au moment ou cette Cour tres mal instruite, qu'on volait bassement sur l'argent, qu'elle prodiguait à l'espionage, me croyait un Tököli, un Rákotzi, et que sais-je quoi; je ne profitais du crédit que j'avais près de mes Collegues, que pour tranquilliser les esprits, pour les ramener à un but sensé et possible, qui était à mes ieux la consolidation legale de notre Constitution.

[2] *Magyar Munkáji I. 203. Midőn Olasz országnak egy részét, s a Velenczei*

Igy rajzolta az állapotot Fekete a fiához írt egyik levelében.

Országszerte a nemzet fensége szólalt meg. Nem akart elszakadni királyától, bár ez eszmét külföldről támogatták. Örökösödés, királyválasztás és önállóság a jelszavak, melyek vezetik. A megyék szívesen látják a II. József alatt nem szolgált főispánokat vagy azokat, a kik alatta udvari, közigazgatási vagy katonai méltóságuktól önként megváltak. Igy szolgált Fekete György kegyvesztettsége és János mellőztetése hazafias érdemül s így jutott János az aradi követséghez. Ő volt Aradmegye legnagyobb és leghatalmasabb birtokosa. Arad városa pedig igen sokat köszönt Györgynek közművelődési és gazdasági fejlődéseért, melyeknek fölvirágoztatása végett fiát küldi az országgyűlésre.[1] János független gondolkozásu politikus, gazdag földesúr, az udvarnak semmitsem köszönhet, sőt határozott ellenlábasa. Az országos hangulat épp ilyen embereket kívánt s misem volt alkalmasabb, mint, hogy őt szemelték ki követül. János a megyét külön értesíti feladatáról[2] és kifejti, hogy a josefinus intézmények ellen foglal állást, a magyar nyelv, alkotmány s szabadság megőrzését és a nemesi jogok védelmét tűzte ki politikai czéljául.

Vágyait föntebbi versében is kifejezi, annál inkább abban az általános mozgalomtól fölkeltett örömében, midőn még a hit ringatja, hogy a magyarok tervei sikerülnek. Ennek kifejezése a következő lelkesedő poema:

Viszsza tért hazánknak ditső Szabadsága,
  Commissár nem poczkáz már a Nemeseken,
Nem mázolja Házink a' Számok rabsága,
  Nem peng a' mérő Láncz vérrel nyert földeken.
Meg tért a' Magyarság Németült Honnyunkba,
  A' Szent koronával viszsza jött Törvényünk,
József meg vigasztalt szomoruságunkba,
  Régi lábra tévén vérrel szerzett fényünk.
Vesd meg édes Hazám Tizedes rontóid,
  Ne hadd kérlek őket más katlanba főzni,
Köpd ki kebeledből meg bérlett kinzóid,
  Mert szabadságodban akartak fertőzni.
Vallyon hogy láthatnád jó Magyar jutalmát
  A' Fő Ispányságot, olly pribék kezekbe?
Ragadó Sziveknek éreztük hatalmát,
  Melly Magyar bizhatna rút vezérlésekbe?
Lássák igy gyermekink, hogy voltak közöttünk,
  Kik nem szégyenlették Nemzetjeket rontni

Tartományt velem megjárta volna, Hazánkba viszszatérésére Fiamnak 1790-ik elején.

[1] *Aradm. lt.* 1790. 8. 161. (Somogyi Gyula aradi főgymn. tanár szivességéből.)

[2] *Aradm. lt.* 1790. 16. 10.

De lássák azt is, hogy rajtok ki kötöttünk,
'S Törvényünket, mint ők, más ne merje bontni.
Légyen büntetések, hogy az igaz Magyar
Tölök mint kigyóktól távozzon irtózva
'S Ugy akarki vélek társalkodni akar,
Magyar barátságból ki legyen átkozva.[1]

Bármennyire is csalódott a várt általános lelkesedésben, a papi uralom óriási és szerinte áldatlan befolyásában, a pártot és elvet nem tekintő főurak viselkedésében, mégis örömmel fogadja azt a részleges szabadság-törekvést is, melyet pártja, a tiszáninneni és tiszántúli köznemesség, a kalvinisták magyar tömege a megyék egy része képviselt és benne látja a kecsegtető jövendőnek előhirnökét.

Később maga is belátja, hogy Lipót rendőr-államában, hogy az akkori viszonyokban mindent elérni nem lehetett.[2] Belátja, hogy az exaltált elemek nem küzdhettek győzelmesen a klérus és a királyi hatalom ellen.

A diétán folytatott szerepe rövid és dicsőséges. A Naponkénti Jegyzetek, Keresztesi, a lapok tudósításai, saját följegyzései és versei csak töredékes képét nyujtják részletes működésének. Valószinű, hogy valamint többször volt megbizva kiküldetéssel, úgy többször is hozzászólt az ügyekhez és ekkor oly keményen ostorozza a papságot, a maradiakat, hogy ezeknek az udvarnál kedves, de a nemzet előtt alattomos munkájának eredménye volt, hogy az »Aradi Mirabeau« a későbbi országgyüléseket nem kereste föl többé. Barátai és pártja azonban nem csalódnak benne. Egyik[3] énekében egész kis képét állítja össze annak a baráti körnek, melyhez tartozott s mely vele működött:

Énékimből, mondám egyet ajánlani
Kivántam a' Jóknak mellyekről szóllani
Nagyobb számok miatt külön nem lehetett,
Mert annyi ditső név ide nem férhetett.
Fáy,[4] 's Horvát Palkok,[5] Gömörnek Pistája,[6]
Aczél remek tolla,[7] Jezerniczki szája,[8]
Igaz Magyar szivvel esze Szétsényinek,[9]

[1] *Magy. Munk. I. 205. Hazámnak ugyan 1790-ik Esztendőben.*
[2] *Petites Reflexions* LXIV.
[3] *Az orleáni szűz.* XXI. Ének. Elöljáró Ének.
[4] Fáyak. 1. Ágost abaujmegyei viczispán. 2. István szabolcsi követ. 3. Pál tornamegyei viczispán. 4. Barnabás táblai bíró.
[5] Horváth Pál ungmegyei első viczispán.
[6] Máriássy István második viczispán.
[7] Aczél István Personalis itélő mester.
[8] J. Károly királyi tanácsos, nyitrai követ.
[9] Sz. Ferencz, István apja, ki 1790—1-ben nyerte vissza II. József alatt elvesztett rangjait.

Józan viselése szép Püspök Prinyinek,[1]
'S még némelly követek, Mágnások nevei,
Kik Magyar Hazának maradtak hivei,
Jezsuita nevet hordó Battyánival,[2]
Szemes Orczy[3] Joska, tudós Pásztorival,[4]
Tihanyi meggondolt elmés restellése,[5]
Somsitsnak venája,[6] Pálfi kikelése,[7]
Gunyoló vágási próbált Abafinak,[8]
Torban ritka lelke bajszos Rakovszkinak,[9]
Horvátságán kivül Skerlecz józansága,[10]
Battyáni Ferencznek délczes bátorsága,[11]
Ezopus termetü Kis Podmanitzkivel,[12]
'S Forgáts tisztán látó bantsa szemeivel,
Szintugy érdemelnék, hogy csekély versembe
Idvezeljem őket, valamint szivembe . . . .

ide számítja továbbá a már egyebütt is megénekelt Bezerédit,[13] kit

. . . méltán Ország Gyülésében
Csudálhatták rendes magaviseltében,
'S nyájas tréfálását nevették pajtási,
Senkit meg nem bántván elmés gunyolási
'S midőn más hirt vadász hangzó lármázással,
Tündöklik ő kevés de fontos szollással. . . .

és végezetül

Spisitssel,[14] Benyovszky,[15] két érdemes Pajtás
Kitettek magokért, ugymint akarki más
Azon országunknak híres gyülésébe,
Mellyben némely követ, meg csökkent fényébe;
Velünk együtt őkis vitattak józan észt . . .

Ez a kis kör, melyhez soroljuk Sztáray Mihályt,[16] Daniel bárót Nagy Sámuelt Bethlen Lászlót, Gvadányi Józsefet Madách

[1] Prinyi Imre, bácsi, rész szerint felszentelt, rész szerint választott püspök.
[2] Batthány József az érsek, Fekete jó barátja.
[3] Orczy József, Békésmegye követe.
[4] Pásztori Sándor, a »törvények szabatos formulázója.« (Kat. lev.)
[5] Tihanyi Tamás: ország albíró.
[6] Somsich Lázár: Zala követe, királyi tanácsos.
[7] Pálfi György.
[8] Abafi Ferencz: árvamegyei táblabiró és követ.
[9] Rakovszky István: liptói első alispán.
[10] Skerlecs Ádám horvát követ.
[11] Battyáni F. főrend.
[12] Podmaniczky József, helytartó tanácsos, Hevesmegye követe.
[13] Bezerédy Ignácz, Tolna követe.
[14] Spisits János, Zala követje.
[15] Benyovszky Mihály, Pozsony követe.
[16] Követhelyettes.

Sándort, báró Vay Miklóst, a Telekyeket, főleg Teleky Domokost és másokat, kiket Fekete barátaiként tisztelt, a kikkel hol egy táborban, hol becsületes ellenzékben törvényalkotó munkásságot fejtett ki. Velök majd elvbeli, majd társadalmi okoknál fogva sokszor érintkezett a Niczky kert mellett álló házában és a közporondon.

Fekete azonban nemcsak régi ismeretségnél vagy rokonságnál vagy egyéniségénél fogva ragadta meg hallgatóinak és a nagy közönségnek érdeklődését, hanem külső megjelenésével is. Tudjuk, hogy férfias és szép megjelenése már a bécsi udvari körök hölgyeinél is nagy győzelmeket aratott, tudjuk azt is, hogy e sikerek okát, saját becsét és férfias szépségét ő maga is jól ismerte, sőt ez országgyülésen alaposan ki is tudta aknázni.[1] Midőn 1790. márcz 15-én Zalavármegye[2] közgyülése őt választotta meg a koronát őrző bandérium élére, pazar kiállítású ruhája mindenek figyelmét magára vonta. Hasonló feltünést okozott akkor, midőn a somogyi banderium bevonulásakor, a banderisták csodálatosan káprázatos ruháinak mintájára, mint somogyvármegyei birtokos, legott hasonló pazar fényű ruhát készíttetett magának.[3] Értett ahhoz, hogy egyéniségével nemcsak a nemesség, hanem a köznép figyelmét is a maga részére lekösse.

Amde politikai viselkedése sem maradt nyomtalanul, sőt ez emelte azt az érdeklődést, melyet a követek és a közönség mindhaláláig tápláltak irányában. Az országgyülésen rendesen megjelent és sokszor panaszkodik, mily lanyha érdeklődés lelkesíti a követeket, a mágnásokat, kik a gyűléseken meg sem jelennek. Első nevezetes fölszólalása (jun. 11.) a magyar nyelv érdekében történt. A hosszantartó és sterilis disputában, melyben leginkább az alföldi, a tiszai és a tiszántúli követek vettek részt, Fekete hatalmas szónoklattal kimutatta a nemzet akaratát és évszázados vágyát. Ezóta a tiszántuli követek őt tekintették vezérüknek, különösen akkor, midőn küzdelmük sikere abban nyilvánult, hogy az országgyűlési napló magyarul is kinyomassék és csakis a horvátok kedveért nyomassák latinul is. Ettől fogva Feketének minden egyes felszólalásakor feléje, »az nagy és a mostani gyűlésen megbetsülhetlen magyar,« felé fordult a hallgatók, a közönség és a lapok figyelme. Küzdő társaival együtt a magyar költők és írók

[1] Feketét igen sokan rendkivül szép embernek ismerték. Arczképe (Orsz. Képtár metszetei közt) a későbbi időből már az elhizott férfiut mutatja. *Kazinczy* (Váczy III. 349. s. 766. l.) Szentgyörgyihez írt levelében mondja, hogy az 1791-ben Stundertől Bécsben festett saját képére azt mondta a festőnek, a mit Gen. Gróf Fekete monda, midőn képét elkészítette: Machen Sie mich so schön und ich will Ihnen die Hälfte meines Vermögens schenken.«

[2] *Zalavárm. lt.* Joannis Fekete comes Ductore Banderii denominatus.

[3] *Magy. Kur.* XXII. jun. 2. 774. o.

rokonszenvét nyerte meg. Péczeli,[1] Verseghy[2] és Mátyási[3] nevét dicsőítik és még az országgyülés lezajlása után többször emlegetik, sőt a gyűlés alatt mindenféle álnevű pasquillusok ellen nyiltan is megvédik, mint a magyarság lelkes szószólóját és a magyar írók meczenását.[4]

Fölszólalása és egyénisége tehát megnyerte az alsó tábla köztetszését és ettől fogva minden nevezetesebb küldetésben vagy tárgyalásban vagy egyéb politikai akczióban ott találjuk nevét. Junius 11-én a felső táblánál sürgeti a nyelv ügyének eldöntését és ugyanakkor részt vett a szent korona hitelességének megvizsgálásában.[5] Az »esküvés«-ről és a hitlevélről folytatott hosszantartó huzavonában ujból nevezetes szerep jutott neki, még pedig úgy látszik az által, hogy a dolgok rendes és gyors lefolyását akadályozó és az eskü ellen apróságos dolgokkal obstruáló főrendeket és főpapokat rendre utasította, mivel különösen a papságnak gyülöletét keltette föl maga iránt. Ilyen »apróságos« dolog, hogy Pestmegyének mind a három ablegatusa jelen volt a tárgyaláson. A hosszas ellenzékies disputának Fekete vetett véget, mondván: »Elvégzettük vala tegnap közönségesen magunknak, hogy már minden apróságos dolgok folytatását elhagyván, ama nagy munkának, a Diplomának készíttéséhez kezdünk és a drága időt nagyobb foglalatosságokra fordítván, a mi összvegyülésünknek czélját vittetjük. Ha illyetén apró vetélkedéseket elevenittünk fel, melyek miatt egy hétig nem foghatunk nagyobb dolgokhoz, mert

[1] »*Az ország gyüléséhez nyujtott háladó köszönet . . .*« Komárom, 1790.; Orpheus 1790. II.

[2] »*Emlékeztető Oszlop*« Orpheus II. 210.

Darvas az oszlopnak tetején tündököljön az égig . . . .
Háromszor szólott s háromszor győz vala szívet,
Mert magyarúl szólott a magyar Öszek előtt.
Oh! láttam lelkét anyanyelvén nyögve lebegni,
S a mi azokba kivált béhata, lelke vala.
Ird fel odább *Beöthyt*, *Feketét*, *Márjássyt*,
Nagylelkű neveket gyermeki rendbe se szed.
Két *Vayt* és *Balogot*, *Domokost* s *Almásyt* is írd fel,
Kikhez meg-meg odább tűzd *Bezerédj* nevét.
Tíz vala szószólód anyanyelv! tíz a ki koporsód
Mélyéből téged fényre s folyásba hozott . . .
Ime! azok neveit, kik az első talpfa a mi
Boldogságunknak felvitelére veték
Ird fel! . . .

[3] *Verseinek folytatása* 160. o.

[4] Később még Csokonaynak figyelme is feléje fordult. Dr. *Sebestyén Gyula:* Csokonai kiadatlan versei a M. N. M. könyvtárában. *Magy. könyvszemle* 1891. XVI. 10. o. Csokonay írja Mátyásynak:

»Bölts *Grófod* lábánál Muzsáin addig jára,
Hogy egykor rá akad egy újabb Muzsára . . .«

Fekete, Mátyási szerint »Fekete nevű Fejér elme, Setét Társaságú Világos lélek volt s szerzett több., józan bölcsi versdarabokat.«

[5] *Naponkint való jegyzések* ez alkalommal még Fekete Györgynek nevezik, és jegyzik, ugyanezt találjuk *Keresztesi Napló*jában is.

ugyanis a szokás ellen levő Pest vármegyei követek majd azt fogják mondani, hogyha közülök egyiknek ki kellet is a gyülésből menni, menjenek ki azon Pap urak is, kik csak tituyaris káptalan Papok, mivel ezek itt Törvényünk, nemcsak csupa szokásunk ellen ülnek; azért jobbnak látom, hogy az ilyen apróságos kérdéseknek vessünk végett.«

Ezóta kezdődik Feketének majd nyilt, majd alattomos megtámadtatása. A pasquillusoknak nagy sorát nyitotta meg vele, melyekben őt is, apját is gyülöletes módon sárba hurczolni iparkodnak, mert beszédének — mint a Magyar Kurir jól megrostázott tudósítása mondja [1] — meg volt a maga hatása: »Ekkor csak elbámulának mind a Papok, mind mások és a Papok is csendesebb hangon kezdvén beszélni, a dolog ennyiben marada.« Vagy mint Keresztesi mondja: [2] »Melyet hallván, sokan kezdének irigykedni generális gróf Fekete Györgyre.« Szavával azonban nemcsak a huzavonának, hanem a királyi hatalom ellen támadó már már hevesebb kitöréseknek is elejét vette és a Diploma elkészítésének, melyben maga is részt vett, utját egyengette.

Ugyancsak erősen kelt ki a papok ellen a circularis ülésekben is, a hol az ablegatusok néha főbenjáró ügyeket feszegetni, a királyi hatalom ellen kikelni, a vallást rostálni, a magyar külügyi képviseletet követelni, az arany bulla utolsó pontját hangsulyozni, sőt az »ausztriai uralkodóház« kormányának jogtalanságát fejtegetni kezdették.[3] Es midőn a katholikus papság kitartó és egységes ellenkezéssel illette azt a törekvést, hogy a protestáns vallásügyek orvoslása is belekerüljön a Diplomába és így a »tiszántuli« és erdélyi követek ezen ellenkezésben a megyéktől kapott utasításaikba ütköző cselekményt láttak, Fekete János, ezeknek elismert vezére, hevesen kikelt a »fekete ruhás emberek« ellen: »Hogyha az isten a vallásban való külömböző értelmeket nem tudná s akarná szenvedni, nem volna arra szüksége, hogy az erőszakot a fekete ruhás emberekre bizza.« Zabráczky egri kanonok protestálása ellen pedig még hevesebben válaszolt: »Én azt akarnám, hogy mind a három vallás annyira volna egyesülve és összezavarodva, hogy az ördög se tudná, melyik közül ragadjon el valakit.« [4]

Képzelhető, hogy az ily fajta elméskedés a papságnak és pártjának nem vívta ki köztetszését és hogy a pasquillusok napról napra tömegszámra szaporodtak. E pasquillusokat azonban Fekete sem hagyta választalanul, sőt az egyes pártférfiak működését még az ülések alatt hevenyében készített epigrammákkal [5] is

[1] 1790. jun. 25.—725. o.

[2] *Keresztesi József:* Krónika Magyarország Polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. Ráth. 264. o.

[3] *Keresztesi* 267. o. Successus Domus Austriae in regnum Hungariae interrupta est.

[4] *Keresztesi* 277. 278. o.

[5] *Magy. Munk.* I. Elől Járó Beszéd: Több az 1790-diki országgyűlésében

csipkedte, azonkívül barátai is majd latin, majd magyar nyelven védelmezték a névtelen támadások ellen.[1] A magakészített pasquillusok közé tartoznak a *Munkájiban* található, az országgyülést kárpáló hosszabblélegzetű versek is, melyeket jobbára a papság ellen írt. Ilyenek: *Azon ország üléséről a' mellyben a' külső udvarokhoz küldendő. Követek választattak (1790.)*[2]; *Azon ország ülésére, a' mellyben Sz . . Püspök, 's M . . . B . . . a' Budáról küldendő Egyezést hátráltatták.*[3]; *Midőn a király elfelejthetetlen előadási ellen támadtak a' Papok 1790-ben;*[4] *Gróf Sztáray Mihálynak, midőn az egyedül idvezitő toll hordójává lett.*[5] Ezekben nem egyes személyeket, hanem a pártokat a maguk összeségükben ostorozza elkerülvén azt a durva eszközt, a melylyel ellenfelei az ő nevét uton útfélen illetik.

Ugyancsak jelentékeny szerepe jutott a Greven ezredbeli tiszteknek és az országgyüléséhez küldött folyamodásuknak a magyar katonák igaz követelésének megvédésében, miáltal az udvar kegyét örökre elvesztette, sőt Lipót rendőrállamában tényleges katonai felügyelet alá került és titkos üldözéseknek volt kitéve, a mi azonban őt nem gátolja abban, hogy megkezdett hazaépítő munkásságát serényen tovább folytassa, sőt ennek sikere fejében sokszor megfordul Bécsben is az országgyülés követségeivel.[6] Feketének viszonyát a Greven ezred kéréseihez az országos hangulat, katonai tapasztalata és Festetich György gróf, alezredeshez érzett régi barátsága magyarázza. Mint nyugalmazott generalis részt vett mindazon tüntetésekben, a melyekben a Greven ezred tisztei Budán és Pesten részesültek. Az ezred viselkedését a katonai hatóság szigoruan elitélte és Barco generalis, a pesti helyőrség parancsnoka a Bécsbe küldött jelentésekre azt az egyenes utasítást kapta, hogy a már korábban nyugalomba helyezett tisztek magaviseletét ellenőrizze, kikémlelje és tapasztalatairól ujabb és ujabb jelentéseket tegyen. Igy került Fekete részint katonai minőségénél, részint követi és társadalmi viselkedésénél fogva mind Pesten mind Bécsben titkos katonai fölügyelet alá.[7] Az egyik

hevenyében költ Epigrammáim Követ Pajtásim által elragadtatván, nintsenek kezemnél, és azért itt meg nem jelenhetnek.

[1] *Keresztesi* 278. o. közli a Mátyásitól eredő: Urak! Veszett Kutya.. kezdetü verseket. — E pasquillus-háborút közli *Imre Lajos: Adalékok a 90-es évek irodalmához* Irodalomtört. közl. — Megvan továbbá a még eddig töredékesen közölt: *Hód-Mező Vásárhelyi* ref. főgymn. könyvtárának egyik kéziratában. — *Höke Lajos*: Latin *iróinkról* Abafi. Figyelő II. 1877. 133.

[2] *Magy. Munk.* I. 12.

[3] U. o. 15. o.

[4] U. o. 16. o.

[5] U. o. 17. o.

[6] *Hadi lt.* 1790. 5. 5978. Fasc. — 44. 368. *Magy. Kur.* 1790. 953. — *Naponként való, jegyz.* 1790. aug. nov.

[7] *Hadi lt.* 1790. G. 5978. Fasc. 44. 168.

jelentés [1] szerint Fekete generális »jólehet nem is viseli a generalis uniformist, »banderialis« díszmagyarban szokott megjelenni, a katonai őrség mégis tiszteleg neki.« Természetes, hogy Barco legott betiltja a tisztelgésnek ezt a komikus formáját. A katonai hatóság előtt még föltünőbbé vált Fekete azzal, hogy Festetich gróffal és Dániel báróval együtt nyilvánosan is kifejezik a német ellen táplált megvetésüket és gyülöletüket, »sőt katonai állásuk ellenére nemzeti kokárdákat viselnek.« [2] Azonkívül ugyancsak sok fejtörést okozott a katonai hatóságnak, hogy Fekete házánál ellenzéki és kálvinista férfiak, volt katonák, mint Sztáray Mihály, Luby alispán, Nagy Sámuel és mások gyakran összegyülnek. A katonai rendőri szimat itt titkos gyüléseket érzett (Conventicule), melyeken főbenjáró dolgokról tárgyalnak és ezért ezeknek földerítésére Barco külön utasítást kap, melyben előírják, hogyan kísérje figyelemmel ez embereket és tudja ki titkaikat olyanoktól, a kik ott megforognak.[3]«

A hatóság intézkedéseit némileg indokolta az országgyülés forradalmi hangulata, ámde a várt forradalom nem ütött ki. A Greven ezred tisztjei megkapták katonai büntetésüket és az országgyülés a tiltakozásnál egyebet nem tehetett.

Ime az adalékok Feketének 1790-iki országgyülési szerepléséhez. Inkább intermezzoszerű működése mind az aulikusok, mind a katonai hatóság figyelmét hívta ki maga ellen. Allandó gyanusításoknak, támadásoknak és becsületét is bemocskolni törekvő rágalmazásoknak kitéve magára vonta a papság és az udvar gyülöletét is, két oly hatalmas ellenség, mely ellen ő egymaga sohasem küzdhetett diadalmasan. Az egyedüli dolog, mit érdemül róvhatott föl magának, a magyar nyelv és a vallás szabadság kiküzdése terén elért siker, a melylyel a haladó köznemesség és a protestánsok becsülését vívta ki magának, a melylyel egyedül azonban a tulajdonképeni »hazaépítésben« a fundamentúmnál tovább nem juthatott.[4] — Az országgyülés és a rákövetkező koronázási

[1] *Hadi lt.* G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess. 52. jul. 3. »Wegen Abstellung des Unfuges des Gal. Fekete.

[2] *U. o.* 1790. G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess. 52. jul. 3.

[3] U. o. 1790. G. 6422. Fasc. 33. 396. Sess. 71. szept. 11.

[4] Országgyűlési szereplésének hű képét rajzolja a *Petites reflexions*-ban, hol a többek közt ezt is mondja. LXIV. : »A la Diète de 1790. les têtes étaient exaltées, par les événemens qui ont eu lieu en Europe; on ne s'était pas assamblé depuis 25 ans; on ne se connaissait pas, on ne savait à qui se fier; les Comitats, enchoisissant ce qu'ils avaient de mieux, avaient envoyé des gens, qui boufis de leur talent, quoique destitués d'expérience, tenaient de beaux discours, qui ne disaient pas grande chose; le Clergé caballait, trompait à l'ordinaire, pour se remettre dans une authorité, que Joseph II. avait ébranlée; ce Souverain, l'ennemi de toute Constitution, elevé par son Mentor dans les Chimères du Despotisme, pour le quel il se croyait les talens de Fréderic, avait aigri toute la nation, c'était à qui presenterait des vues plus extravagantes, pour sécouer le joug, à qui proposerait de plus imprudentes idées, nées de la Revolution Francaise et des circonstances; dans cet état des choses, on voulait à tout force franciser notre Constitution, si bonne avec de très petits change-

ünnepek idejében érte meg Fekete fiának nősülését és cs. kir. kamarássá emelését.[1] Az országos és a családi ünnepélyek lezajlása után és némely pörös ügyeinek elvégeztével[2] télire Olaszországba utazott, utjába ejtvén Triesztet is, hol huzamosabb ideig mulatott. Itt a Magyar Kurir tanusága szerint: Német öltözeteit többnyire elajándékozván szüntelen Magyar forma ruhát és bajuszt visel; ugy hogy midőn paripáján kilovagol, bámulással nézik az idegen nemzetek. Nem régiben egy nagy asztalnál némely olasz Dámák rövid öltözetét és burtakos bajuszát kezdvén szóval nyirbálni ezen Vezér Urnak, ezt felelé: Hogyha mindjárt az egész asszonyi nemet (melynek mindeddig nem ellensége) elidegeníti is magától, mégis bajuszát és magyar öltözetit többé a Halál sem tétetheti le vele: mert a föld gyomrába is magával fogja vinni.«[3]

Visszatérve apja emlékét megörökítendő annak szobrát készíttette el. Erről szól »Az *Atyám kőből lett képzelése alá Versek 1791-ben.*[4]

Az 1792-ben összeülő országgyülésnek is aktiv tagjává lett. Mint csanádmegyei földbirtokos résztvevén a megye közgyülésén[5] fölszólíttatott, hogy fogadja el a követséget. Azt el is fogadta, megköszönvén Aradmegyének hasonló fölszólítását.[6] A rövidlélegzetű gyülés alatt inkább representálással, mint egyéb országos működéssel tünt ki.

A Ferencz korabeli első országgyülések jellegét inkább francziák ellen szükséges hadi segély megszavazása, mint belső viszonyaink javitása adja meg. Fekete ekkor is gróf Szécsényi Ferenczczel és gróf Teleki Józseffel a magyar nyelv jogaiért exponálta magat leginkább.[7] Részt vett azonkivül a hitlevél szerkesztésében is. Ott találjuk a Nádor ispánhoz[8] menő, majd a Bécsben járó, majd a király elé Vörösvárig kivonuló országos követek közt. Részt vett Bécsben, máj. 26-án az udvari ebéden, hol megjelenése

mens; je me leve et leur dis; Messieurs! si vous étes décidés à boulverser un édifice de tant de siècles, fondé par nos oncêtres. cimenté de leur sang, ne donnés point à la Constitution le mal Francais (c'est ainsi qu'on nomme la verole en Hongrais) coupés lui plustôt la queux; on se mit à rire, mais on sentit mon idée, qui servit à ramener les esprits égarés; j'ai du plus d'une fois le même succès a un bon mot.

[1] *M. Kur.* 1790. 1425. o. »Az ifju gróf Fekete is elnyerte a maga férfiui érdeme jutalmát, mely jutalom őtet és ő azt bizonyosan megérdemelte is. Veszi ugyanis az említett ifju gróf Fekete a gr. Illésházi kisasszonyt a középsőt magának élete párjának.

[2] *Aradm. lt.* 1791. 26. 4. — 4. 1. — 4. 4. — 4. 5. — 26. 1. — 12. 82. — 18. 12. — 18. 13. — 18. 18. — 21. 5. — 26. 1. — 26. 2. — 26. 9.

[3] 1791. febr. 22. — 15. sz. 234. o.

[4] Sem Stunder képének, sem ennek a szobornak hollétéről tudomásunk nincsen. (Fóth ?)

[5] *Csanádm. lt.* Horváth János levéltárnokot szívességéből.

[6] *Aradm. lt.*

[7] *Magy. Kur.* 1792. 53. júl. 3.

[8] *Naponként való jegyzései* az 1792-dik esztendőben magyar országgyűlésének. Budán a királyi akadémia betűivel 1792. XI. XVIII. 7. 15. 30. 116.

és műveltsége a királynő figyelmét is reávonta,[1] aki később — Kazinczy tanusága szerint,[2] — a koronázás alkalmával, midőn vége volt a királyi beszédnek és egyéb czeremoniának »lelépe polczozatáról, generális gróf Fekete János olasz nyelven szólítá meg: Felséged látá ezt, mit itél most hűségünkről? Látom — felelé a királynő — és ha ki egyebet merészlene mondani, mint a mit itt láttam, ujjaimmal dörzsölném össze!«

Az országgyűlést önmaga jellemzi a legjobban:

Vége lett Országunk futó gyűlésének,
 Eleget tett abban Hazánk hűségének.
Királyunk hibáink' böltsen orvosolta,
 A' roszszat sugókat magától el tolta.
Mutatván mindenben hozzánk szivességét,
 Le pökte Papoknak Görög dühösségét,
Midőn nem akartak Rátz Püspökkel ülni,
 S a' szakállasokkal egy sorra kerűlni,
De bezzeg nem úgy ment az elől járókkal,
 Kik mint Török rabbal bántak Státusokkal
Az egyik jószívű dúl hevességébe;
 Orozva jár amaz a' mérgességébe!
Egymással küszködvén tsak abban egyeznek.
 Hogy el nyomják, a' kik jónak igyekeznek.
Még se búsúlj magyar! használ kevélysége,
 Okosítt őkemek' *mágnás* büszkesége.
Szabadoknak ismert bennünket királyunk;
 Kivánják Praesesink hogy szolgákká váljunk,
Majd lássuk ezutánn mire tudnak menni,
 Mert nem elég, mázoltt igéretet tenni
Ország erszényéből fényes Pántlikáért,
 A' kit más megszerez tsupán krállyáért.
Meg esmért titeket Ferencz böltsesége,
 Tudja, kik dolgoztak, titkos kegyessége,
Látja világosan, hogy jégre vittétek,
 S a' hív Statusokat keserítettétek.
De lám nem ditsértük őket e' Gyűlésbe;
 S szokott ajánlások hagytuk feledésbe?
Tanuld jövendőre, minket tipró mágnás!
 Hogy betsület viszi nemzeted', nem is más.
Előljárója légy; nem mint most, káplárja;
 Ugy szívét előtted soha bé nem zárja [3]

Ezzel politikai pályafutását befejezte. A többi országgyülésen már meg sem jelenik, mivel az örökös hadi adó megszavazáshoz semmiféle kedve nem volt.

[1] *Magy. Kur.* 1792. 43. sz. 662.
[2] *Pály. Eml.* VI. 1792.
[3] *Magy Munk.* I. 19. *1792-ben tartott országgyülés utolsó ülésére.*

Ámde ekkor már más ideál vonzotta, kinek franczia költeményeiben[1] bámulattal és rajongással adózik. Ez az ideál Napoleon, kinek hadászati lángesze teljesen elragadta a megbántott generálist és nem képes arra, hogy ellene hadi adót megszavazzon. 1796-ban[2] sem ő, sem fia nem jelenik meg az országgyülésen, 180-ben csak egy »Veni Sanctet« ir az országgyüléshez, melyben verses összefoglalásban megihletett ajakkal fejezi ki a maga és a nemzet kivánságait.[3] Kisebb dalai, melyeket az insurretiókhoz írt[4] katonadalok minden politikai íz nélkül.

Természetes, hogy ily hangulatokkal és elvekkel nem győzhette le undorát a politikai, a közpiacz sokféle hitványsága iránt[5] és ő, aki többet is akart, mint ellenzéki szónok lenni, inkább lemondott e pályáról és a csendesebb, otthoniasabb bölcselmi múzsához fordult, irodalmi férfiakkal szővén szoros barátságot, hogy ezekkel egyesülten erősítse a magyar művelődést. A politikától való elfordulását élénken jellemzi »*Midőn ötvenedik esztendőmet haladnám*«,[6] verse, melben Faludi modorában keményen elitéli a politikai világot:

Láttam szamárt elől mennni,
  Betsültetni gaz embert,
Keresztet a félszre tenni,
  Kit a' vitéz el nem nyert.
Sokan jutának polczokra,
  Bár az udvart gyalázták;
Mert bizván ügyök Papokra
  Áldásikat vadászták.
Igaz mondók üldöztetni
  Szoktak a Képzelőktől.
Nints igazság az Országba,
  Örvend kiki más kárán,
Ne is bizzál jámborságba,
  Ha bátran ülsz a párán.
Hogy ha nem tudsz hízelkedni,
  Még a' Kurva sem hódúl;
Most a virtus csak üres szó
  Kivel szintúgy kénykedik

[1] *Oeuvres posthumes: Au premier Consul de la Republique*. 56. o. *Sur les Dangers que le premier Consul a couru*. 58. — *Sur l'Egypte* 61. — *Au Premier Consul*. 63.

[2] Diarium.

[3] *Figyelő*. Irodalomtörténeti közlöny. Abafi Lajos XVIII. köt. Bp. 1885. *Veni Sancte az 1802. esztendőbeli országgyülésre*.

[4] *Magy. Munk*. I. 158. *Az insurrectio indulása*. és *Más*. — II. 39. *Az Insurectio*. II. 179. *A' Tót máz egyéb Indegenek Pártütéséről*.

[5] Jellemző adatul idézzük. *Magy. Munk*. II. 108: »Nem lett volna így 1790 ben a' vallás eránt annyi Czirakodás, mert a' Nemenyit úgy vélem nagyobb részént Protestánsá tette volna a roszsz Féleségjeiknek száma.

[6] U. o. I. 112.

Orozó zsivány, mint a jó . . .

. . . .

Látván azért hanyatlani
Kedvetlen életemet
Bár tudnám hoszszabbíttani
Rá nem vetném fejemet;
Mert jobb időket képzelni,
Nemzetünket esmervén,
Avagy gomb nélkül fértzelni
Alkalmasint egyre mén.
Nintsen tehát min búsúlni
Hogy közelget a' halál,
Kezdjünk inkább felvidulni,
Már tzélunk közelebb áll.

Ez a pessimistás hang, mely Fekete minden működésének befejezője, némileg megenyhül, midőn uj czél után tör, a mely most az irodalomban látszik feléje kacsintani, a hol a magyar nyelv érdekében elért országgyülési sikereitől fölbuzdulva ezentúl már a bölcsnek szemével tekinti a világot. Élete a nyilvános küzdő térről lassankint leszorul és bensőbbé, tartalmasabbá válik, hogy a hazaépítés munkáját nem a közporondon, hanem az irodalomban folytassa.

MORVAY GYŐZŐ.

GÚNYIRAT A NYELVÚJÍTÓK ELLEN 1795-BŐL.

Ma már tudjuk, hogy az irodalmi visszahatás a nyelvújítók törekvése ellen nem a XIX. század elején, hanem nyomban Bartzafalvi zászlóbontása után kezdődött s hogy nem is a »Mondolat« volt az első orthologus gúnyirat, mely nyomtatásban megjelent. A bécsi »Magyar Musa« 440. lapján már 1787-ben[1] erősen megtámadja egy névtelen a pozsonyi »szeles és hitván Magyarotskát« (Bartzafalvit) az ő hírleveleiért, t. i. a Magyar Hirmondó 1786. II. félévi számáért. »Jaj tsupa bosszúság — mondja — mindennek ez a' Magyar Ujság; magyarul van, de senki sem érti«.

Pethe Ferencz, utóbb maga is szenvedélyes szócsináló, 1796-ban a »Gazdaságot tzélozó Ujság« június 28-án kelt Híradásában gúnyolódva ír »a p-i (pozsonyi) Magyar Szó Hámorban véres verejtékkel munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak«-ról s megemlíti, hogy neki is »ajánlották az ottan koholt újmódi tsínos szókat, de — bizony — nints nekünk (mondja) ahoz tehetségünk, hogy ollyan fellengős tzifra szókat elménkkel megfoghassunk. Nem lehet a' régi magyarságban megvénült Magyarnak a nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fábrika nagy Tálentomú Igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környülmetélkedetlenségesittethetnetek«.

Mindezeknél sokkal fontosabb, tekintsük akár származását, akár tartalmát, az a gúnyirat, mely a bécsi »Magyar Merkurius« 1795. évi folyamában jelent meg. Ezt az újságot Pántzél Dániel szerkesztette 1793-tól 1798 június végéig s minden héten kétszer, kedden és pénteken, adta ki, hol 12, hol 16 kis nyolczadrétű lapnyi tartalommal. Néha »Toldalékot« is adott hozzá, külön lapszámozással. Minthogy a főlapnak megmaradt a folytonos lapszáma, ha a Toldalékot nem is kötötték hozzá, ezek az időnkénti Toldalékok könnyen elkallódhattak és csakugyan el is kallódtak. A budapesti közkönyvtárak közűl csakis a Nemzeti Múzeumban van meg a Magyar Merkurius, de a Toldalékoknak nyoma sincs benne. Nem hiszem, hogy volna egyáltalában a Merkuriusnak olyan példánya, a melyhez a Toldalékokat is hozzá köttették.

[1] L. »Bartzafalvi szógyártásának első bírálata« cz. czikket Tolnai Vilmostól (Nyelvőr 28 : 210.)

Már pedig a szóban forgó gúnyirat az 1795-iki Merkurius Toldalékán (41—46. l.) látott napvilágot, s ha Kazinczy el nem teszi, végkép elveszett volna számunkra.

Kazinczy kézirati hagyatéka, Kazinczy Gábor halála után a M. Tud. Akadémia kézirattárába került, s köztük Kazinczy »Pandektái« is hat kötetben. Így nevezte Kazinczy az ő históriai, aesthetikai, nyelvújítási, anekdotai följegyzéseinek összefüggéstelen, laza gyűjteményét. Ide tette el a magyar és német hírlapoknak egyes számait, a melyek rá nézve, egy vagy más tekintetből, érdekesek voltak. Itt találtam meg a Magyar Merkuriusnak ezt az elkallódott, érdekes Toldalékát is. Természetes, hogy Kazinczyt ez a Toldalék különösen érdekelte s hogy gondot fordított megőrzésére.

A gúnyiratban, melynek betű szerinti másolatát itt közöljük, a megróni vagy kifigurázni akart szók dőlt betűkkel vannak szedve. Így adjuk mi is.

* *
*

(A megigért ujj magyarság szerént irott levél):

Pestről Februárius 10-dikén.

Kedves Merkuriusom! A' következő levelet nyomtattasd ki Olvasóidnak múlattatásokra: hadd lássák, hogy az *ujj magyarság* szerént millyen furtsa levelet lehet irni. A' *Levél ez:*

Kedves *Uram Barátom!*

»Az eránt való *Kéreménnyét*, hogy e' mi Városunkban ez idő szerént való *eseményekről*, és az én *tanulmányomnak* is fojamattyáról tudosittsam: annál nagyobb *örülményemre* vagyon tellyesiteni, hogy igy ezen tsekélly *irományommal*, minapi *igérményem* szerént, *mutatmányt* adhassak arról, mire mentem a Magyar Nyelvben **ból ide lett *érkezményemtől* fogva.«

»Hogy a' *Mindenességet* annál közelébb érhessem, a' szomszédjában *vettem* egy lakást, az első *emeletben*. De a' Házi-gazda *fel-mondván*, kéntelen vóltam onnan *ki-húzni*, 's menni a' *Mindenesség Mindenességéhez*. Ez a' hivatal *olljanság*, mint nálunk a' Gazdaság: és tsak lehet *Valamiságnak* tartani. Mert a' *Mindenesség* fizet néki az ő *Mindenességéért* esztendeig 400 forintokat: pedig tudni való, hogy az apró *Gyakorlatosságokban* sints mindenütt a' Professornak fizetése *illyenség*. Nem lehet hát rajta tsudálkozni, ha ő nem szeret *gyaloglag* járni, mikor *spatzérozni* megyen: hanem mindég egy Fiakkert veszen magának, 's-a' *tollann* álló hintóban kevéllyen meg-ül.«

»Járom a' *Tudákosságos* letzkéket, és már tudok rajzolni *Köböket, Czövekeket, Hengereket, és Asztalagokat;* mép pedig nem *gyermek-*

leg festem én azokat. A' *Czöveket* (pyramis) p. o. koránt sem alóll festem hegyesnek, hanem felül. Nagy tehát már is az én *megvilágosodmányom*, és mondhatom, hogy a' földmérésben nem soká *Mesterleg* leszek. Mert az eszem is *madárlag*, 's a' Tanitom sem *tökleg* és *szamárlag*, hanem *Plátólag*. Azt igérte, hogy meg tanit a' föld-mérésben lévő egyéb *Kerteletekre* is a' *Szüretelet* előtt: tsak hogy *figyelmetelettel* nézzem azokat, midőn a' táblának *felületére* rajzollja. Tanúlom a' *növevényekről* való Tudományt is t. i. a' *Füvészséget* egy Professortúl, a' ki ámbár *Lelkész*, még-is hires *Füvésznek* tartya magát. Ugyan e' tanittya a' *Tünetértekséget*-is; magyarázza az *Égi-láttzatókat*, *Tüneményeket:* 's ezt tanitani néki *játtzat*, nekem pedig nagy *tettzetem* vagyon bennek: nem is leszsz addig *nyugszatom*, *szüneményem*, mig ebben a' szép tudományban nem lesz *boldogúlatom*. Ha ezen *Tanulmányokat bé-végezem:* majd az *Ügyészség* tanulására adom magamat, ha a' Szüléim *helybe-hagyománnyaikat* meg-nyerhetem. Ehez pedig annál inkább nagyobb a' *reménykletem:* minél bizonyossabb az hogy az *Ügyészséget* 'siros hivatalnak tarttyák. Nintsen is a' külömben. Mert a' sok ügyes-bajos emberek nem szoktak üress kézzel az *Ügyészhez* jőni, 's-kivált mikor *Kéreményes-Irására* jó *Hátasitmányt* kap, jó *fizetmény* üti a' Markát.«

»A' Magyar *nyelv mivelő Társaságba* is *bé-iktatattam* már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat *tökélletesittsem* a' Könyvek' *magyaritásában*. Éppen akkor vólt az ujj Praesesnek *bé-iktattatása*, kihez sok *szerentséltető-Irások* küldettettek. Az ujj Praeses egy igen szép *Mondolattal* köszöntött bé; a' *ki-iktatott* régi Praeses pedig hasonlóval bútsozott el. Ezt mindnyájjan igen szerették: minthogy éppen meg felelt a' Társaság' *várolattyának*. Vagynak ugyan e' Városban más Társaságok-is, kiket igy kellene hivni: Musika-*mivelő*, Tántz-*mivelő*. Lovaglás-*mivelő*, Kereskedés-*mivelő* Társaságok; minthogy azon munkálodnak, hogy az említett mesterségeket nagyobb tökélletességre vigyék: de én azokat nem szeretem. Hanem a' *Beszédet*, vagy *Nyelvet* akarom *mivelni*, a' mely tsak tudós embertől telik-ki. Távol legyen, hogy a' Kézi Mesterséget *mivelljem*, és mint az Atyám, *Kerékmüves* legyek: én sokkal nagyobb akarok lenni t. i. *Nyelv-müves*, vagy *Nyelv-gyártó*. Az anyám a' ki otthon sok sirást *mivelt*, mikor tőlle el váltam, arra intett engemet, hogy magamat a' Magyar Nyelvben *tökélletesittsem*. *Foganatositom* is Anyám intésit, és ide lett *érkezményemkor* mindjárt *vettem* magamnak egy *Nyelv-Mestert*, a' ki engemet nagy *Szorgalommal* tanit a' Magyar Nyelvre. Hijába *gyalázatositották* ezt én előttem: mert az

érti magát, hogy ezt minden értelmes ember *dicséretesitheti*. Ennek tudása *betsülletesiti* az embert a' Hazában, 's-kivált a' mi Megyénkben nagyon *esméretesiti*. Igyekezem tehát magamat a jó Magyar Irókban *jártasitani költesiteni*. Már forditottam is. Forditásomnak első *Remeklege* az *Etelka*, szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy azt olvassa a' *Siderka, Péterka, Eszterka, Sófika*, és *Juliska*-is. Igy szoktuk vólt tanulni a' Deák nyelvet is annak idejében t. i. ha egy darabot nyelvünkből *deákitottunk;* annakutánna ismét a' deákból valamit *anya-nyelvitettünk;* E' minket nagyon meg *örömitett;* és ha jó volt az *el-süleméný*, a Tanitó előtt nagyon *ditséretesitett*. Nem is ok nélkül. Mert a' Könyvet jól *forditani* nemesebb *dologitás*, mint a' madzagot sodoritani, a' *posztót nadrágitani*, a' *deszkát asztalitani*, az *árpát seriteni*, a' rozst, zabot, szilvát, *pálinkitani*. Majd idővel, ha a' Német, Görög, 'Sidó, 's-Arabs nyelveket meg tanulom; kötelességemnek esmerem *lenni*, a' jó Magyar Könyveket *Németiteni, Görögiteni, 'Sidóitani*, és *Arabsitani*-is. — Ha én *nyelv-műves* leszek, ugy Hektikába sem esem, mint a' vén kőműves, a' ki tsak a' sok Köhögést miveli; sőt reménylem, hogy a' *nyelvmivelés* éngem még *Szolgabiróit*, vagy meg is *Vicze-sipányit*. Oh! mely szép *bé-köszönetelő mondolatot* hallanak én tőllem a' Vármegye-Házában *bé-iktattatásomkor*. Hasonló *bútsulatot* fognak hallani *el-iktattatásomkor*, vagy akarom mondani, haza menetelemkor. Lesznek abban a' *mondolatban*, sok régi Magyar *Irolatokból* és ujj *Verseletekből* a' dologhoz illő *Felhordolatok, liliomlag*, és *rósálag* le irásokkal való *Virágositmányok*. Tsupán tsak a' *természetes* szókkal élek abban: a' *természetlen*. vagyis a' természet nélkül való szókat pedig el kerülöm. Nem sokat fog abban érteni a' *Tóllag* és *Németleg* ember; sőt még a' Magyar sem, a' ki tsak *vadászatos, bányászatos, méhé-szetes* 's-egyéb a'-féle ember. Annak a' *bé-iktattatásomkor* mondott *bé-köszönetelő mondolatomnak*, és *el-iktattatásomkor* mondott *Butsuzala-tomnak* hire fog lenni az egész Vármegye *Terjedségénn*, és sok *Uradalom-ban*. Mellyet én így *eszközlök*, hogy azon Mondolatnak *Nyomtatványit* a' Gyüléskor ki-osztogatom a' *Titoknokom* és az iffju *Ügyészek* által. De mit mondok? hogy hire leszsz annak sok *Uradalomban;* sőt hire leszsz neki minden *Mesterdelemekben*, mellyeknek *ülemények* vagyon az igaz Magyar *Népedelmekben;* ezt veszik fel a' *Nyelvészek* is *remekdegelen* helyett, mikor a' Magyar *Nyelv-Mivelést* a' *borjulag* gyermekeknek eszekbe be-akarják iktattni.

Ezen két *Mondolatokról Irolatokat* tesznek a' Magyar *Hirnekek*s sőt talám a Német *Idővénnyek*-is az ő mende monda *tárjaikban*, é

hoszszason elő fogják azt *beszédelezni*, kitől lett azoknak a' ditső *Mondolatoknak eredségek?* t. i. »hogy azokat nem valami *Születvény* Magyar *eszközlötte:* nem valami Magyar *Templomnok* vagy *Oskoláts*, vagy *'Soltárnok szerszámolta;* hogy azoknak *Eszközlője*, Bihar vármegyében nem *Hegy-közölt*, Szaboltsban nem *Nyir-vizellett*, Zemplinben nem *Hegy-aljázott;* hanem, a' ki *műszerelte* és *kutfejelte* e ditső húsz lapos munkát, az ** Vármegyének *lap* nélkül való *Terjedségénn* egy *Kerékzettől szármozoló Nemzetvény*, melly *Keréknek* most is igen hires, és sok *gömb* formáju kerekeket *eszközöl*, sok *gömbetleneket* pedig meg *gömbit*, és az által meg *tökélletesit*. Nem is nézett pedig ezen *Mondolatoknak Irolója* a' Magyar *Szó-tárba*, mig azokat irta, sem *Szó-fabrikába*, sem *Szó-pintzébe*, sem *Szó-Tokba*. Mert néki az Agyveleje is Szó-*társzekér*. Soha ő a' már meg tanult Magyar szókkal rövidenn nem jön: mert ő magából ki tellik *Szó-tárnok*, *Nyelvfegyvernek*, *Beszéd-pohárnok*, *Ige-asztalnok*, *Mandolat-udvarnok*, és egyéb, ha van még valami Tisztye a' Királynak, el annyira, hogy a' mint mások irtak *Szó-tárt*, ugy már ő is irni fog *Szó-poharat*, *Szófegyvert*, *Szó-udvart*, *Szó-Asztalt*, hogy igy minden hivatalokon által mennyen. Sőt azon iparkodik, hogy még *Szó-konyhát* is irjon. Mert ha mind egy a' Tár szekér és Konyha-szekér; a' mint már van *Szótár:* ugy lehet Szó-konyha-is. És ezt ezen tudós *Nyelv-mivelő* nem soká *bé-kezdi* 's *bé-is végezi;* ha lesznek *előfizetők*, vagy azt *elő-nézők*, hogy ők még ezt a' jó Könyvetskét *használni* fogják; akár az ujj *Nyelvedelem* szerént magoknak, akár a' régi *Maradvány* szerént másoknak, t. i. a' bors és tubák árulóknak. Ugy is ezen *Irolónak* a' *tárgya* a' bors és tubák takarás; melyet el is ér; de az *előzménnye* valóban a tiszta Magyarság, mert ő azt meg előzte, és igy az, ő néki háta megett van, még pedig jó meszsze; Minden két *lapjáért* való *Elő-fizetmény* akkoron tehát, egy Krajtzár *ki-számlálattyáért* adattatni szokott bors vagy tubák fog lenni; minthogy a krajtzárnak is a' lapja kettő.« *Eddiglen* vagyon a' *Hirnekektől* való *Tudósitmánynak* foglalattya.

A' mi nézi a' nállunk való *Eseményeket:* azokról legyen elég most ez a' kevés a' levél *szerzeleti* hellyett. A' mezőknek *terjedségénn* itt minden *termevényt el-eszközlött* a' száradság. Valamint igen Kisség *használlyák* a' szegény marhák a' mezőn való füveket: ugy erőssen *ártyák* a poshadt vizeket, és már bé-is kezdődött betegségek. A' Gazdák hijába *tanátsolják* a *Marha-betegészeket:* mert azoknak orvosságokat nem *használják*. *Szánakozlatot érdemlezők* ezeknek gazdái, kik, mint igaz Scythiai *fajzalatok*, *zsirozolt bundázalatokban* járkálóznak a *Mar-*

hadalmok és *Lovadalmok* utánn. Már *bé-végezték* az aratást is, de nem sok sarlót kellett *bé-köszörülni*, minthogy felette kevés buza termett. Három napi *szántadék* földnek a' *felületén*, oh! *fájdalat*, nem lett annyi szalma, hogy vagy négyszer *ki-füthetnék* vele a' Kementzét. Fel is *szállott* a' gabona árra: *bé*-válik, mennyire megyen még. Mikor *le-ébred* is *álmábol* az ember; a kenyér leg első *búsulattya*. Meg érzik ezt a' drágaságot ez *Utóink* is, vagy is (a' Nyelv-miveletlen időbeli nyelven) a' mi Maradékink. — A' *szüretelet* felőll hasonló-képpen gyenge *biztatvánnyal* vagynak a' *Szőllő-gyártók*. Mert csak ily *állatmány* alatt igérhetnek jó *szüreteletet*, ha az *Essőzés lészeménye* felőll biztatna bennünket a' Plánéták *járományábol* és más égi *láttzatokbol* az *Idő-tár*. Már igy a' Szőllő *Szemezménnyek' lágyalmánnya* és *felfuvalkodmánnya* felőll is volna valami kis *reménylelek*. De a' nagy *Száradékből* az a' keserves *fojadék*, hogy a Sajtó alatt nem leszsz az idén nagy *Must-áradék*. Melyre nézve a' kinek a' *Bor-tárjának foglalattya* jó féle ó-bor; annak a' legyen az intézettye, hogy azt meg tartsa; mert lehet abban a' *hiedelményben*, hogy árrának leszsz jó *futadékja*. Azok a pintzék, melyeknek *belőllettyeket* üresség telyesíti, tsak *Béka-tárak* fognak az idénn lenni, melyekben a' *békák' utói förödnek*. — A' Ketskeméti nagy *gyuladék* felőll éppen most vevénk hirt. Ugy hallik, hogy sok helyeken *gyujtászok támadsága* vólna. Hallik az is, hogy már nehány *gyujtászok* el fogattattván, a' *Rab-tárnak belölletébe lakat* alá zárattattak, a' honnan ki-hozattattván 50 páltza *ütemények* adattak az *alollattyoknak felületére*. Jó volna, ha a' *Törvénynekek*, az *Ügyészek*, és az *Öleszek* (más Dialectuson *Nyakászok*, németesen pedig Henkerek) szorossabban bánnának azokkal, és e' mi földünk *kertelettyéről eszközlenék* azoknak el-költözéseket oly formán, hogy *Henker-fához kötelesitvén* őket, kanótzokkal *meglángitanák*, *pornakokká* tennék, és igy az *emberes Társadalmokból* személyesen el *láthatatlanitanák*. Ez által *enyészetesitenék-el* az emberek' szivinek *foglalattyából* a' nagy *retteg-ményt;* és mind a községnek, mind a' *Közönségnek* bátorságát és *bátronságát tökélletesitenék:* nem volna igy sem a Helységekben, vagy a' *Hellyenségekben*, sem a Térségeken vagy a *Téreńségekenn* annyi *gazonság* és *tolvajonság.*«

Többire ezek, a mint látni való, kedvetlen hirek; azt is látni lehet, hogy többire válogatott szókkal éltem ezen levelemben. Én is *többire* vagyok. Rák oroszlán havának (juliusnak) 29-dik napján 1794. jó baráttya, N. N.

* * *

Közbe szúrt csillag alatti jegyzetekkel nem akartuk a betű szerinti szöveget még jobban eltarkítani. Megjegyzéseinket utólag itt teszszük meg.

Látjuk, hogy itt már nemcsak Bartzafalvi van kicsúfolva. Neki jut ugyan az oroszlán-rész (tanulmány, iromány, felület, növevény, tünemény, tünetértékség, ügyész, mondolat, urodalom, nyomtatvány, lap, titoknok, népedelem, társadalom stb.); de kijut Dugonicsnak is (tudákosságos, köb, czövek, henger, asztaliag, kertelet, gömb, Etelka stb.); Révainak is (mindenesség, nyelvmüvelés); Benkő Józsefnek is (füvész, szótár) és még sok más ismeretlennek. Különösen föltünő, hogy mindazok a grammatikai megrovások, melyekben a szintén 1795-ben megjelent Debreczeni Grammatika »A Magyar Nyelv Regulái vagy Analogia ellen tsináltt új szókat« (államány, asztallag, beiktatni, bevégezni, czövek, előzmény, előértés, eszközleni, felület, foglalat, foganatosít, folyadék, gömb, használni, hátasítmány, henger, kertelet, kéremény, köb, lap, látszat, magyarítani, mindenesség, mondolat, nyelvmívelés, nyomtatvány, szerzelet, szótár, terjedség, természetes, tökéletesíteni, urodalom, utóink, ügyész, rák-, oroszlánhava) részesítette, a gúnyiratban is föl vannak használva. A mit a Debr. Gram. komolyan ró meg, az itt mind ki van figurázva. Szembeötlő az egyezés a Grammatika írói és a gúnyirat szerzője közt. Mintha csak összebeszéltek volna: »mi a nyelvtudomány fegyvereivel verekedünk, te pedig csúfold ki őket.« Bizonyosan Benedek Mihály, a későbbi superintendens s a Gramm. egyik szerkesztője osztotta ki a szerepeket. De ki lehetett a pasquillus írója? Kazinczy megőrizte számunkra a nevét is. Saját kezével jegyezte Kazinczy a Magyar Merkurius Toldalékára, hogy *Szaklányi Sigmond* nagyváradi predikátor írta. Szaklányi előbb debreczeni senior,[1] de már 1795-ben Nagyváradon ev. ref. predikátor szívesen teljesítette a debreczeni hatalmas collega kívánságát s megírta a Debreczenből vele közlött adatok alapján a pasquillust. Ő írhatta a dicsőítő czikket is, mely Benedek Mihályról szintén az 1795-ki Merkuriusban jelent meg. — Dr. Szentgyörgyit is Benedek Mihály buzdította a Mondolat megírására, ime ő volt az 1795-iki gúnyiratnak is az értelmi szerzője.

SZILY KÁLMÁN.

[1] Ez adatot id. Szinnyei József szivességének köszönöm. — Széll Farkas a debreczeni kir. tábla tanácselnöke pedig, kitől utólag szintén kértem tájékoztatást, a következő adatokat bocsátotta rendelkezésemre: Szaklányi Zsigmond Peerben (Szilágyságban született. A debreczeni főiskolai törvényeknek 1771 április 26-án irt alá. Minthogy az akkori szokás szerint ezt az »aláírást« *novitius* diákok tették s novitiussá a diák körülbelől 17—18 éves korában lehetett: valószinű, hogy Szaklányi 1754-ben született. Főiskolai senior volt 1781 szept. 16-tól, 1782 márcz. 9-ig. Külföldi Akadémiában járt. Pap volt Nagyváradon. Ebben a minőségben a bihari egyházmegye jegyzől tisztségét is viselte. 1802-ben elment Váradról (l. Keresztesi József Krónikájában 383 l.) s hivatal nélkül volt 1807-ig. Ez évben M. Telegdre ment s ott is halt meg.« — Vö. Petrik Bibl. (3 : 484 l.)

THEMISTIOS ÉS DUDITH ANDRÁS.

Hogyan kerül e két név egymás mellé? Eddig annyit tudtunk, hogy Dudith András lefordította egy máig is ismeretlen kéziratból Themistiosnak a *vallásszabadságról* szóló beszédét, melyet először Rem György hozott napfényre Ambergben 1605-ben θεμιστίου φιλοσόφου τοῦ καί εὐφράδους ἐπικληθέντος λόγοι ἓξ βασιλικοί cz. alatt kiadott beszédek után függelékképen a következő megjegyzéssel: Adiecimus et septimam Themistii orationem ad Valentem Imp. pro. libertate Relligionis, latine. Az előszóban még azt is felhozza annak indokolásául, hogy e beszédet nyilvánosságra hozta, hogy saját korában is hatni remél a vallásos türelem fölkeltésére. Si fidem, uti par fuit, Themistio habuere Principes Romani, si Senatus, si oriens totus suo bono adhibuit Themistio: cur nos recusemus sana illa consilia? »Hanc ob gemmam nobis omni pretiosior auro et Indiae opibus esto Themistius.« E beszéd Themistios beszédeinek kétnyelvű kiadásában, mely Párisban 1604-ben jelent ad usum Delphini Petau (Petavius) és Hardouin jezsuita atyák fordításával és jegyzeteivel fölszerelve, a XII. helyet foglalja el. Petau a kétnyelvű kiadás teljességének kedvéért a csak latin nyelven ismert beszédét görög fordítással látta el. Themistiosnak e kiadásban 33 beszéde van fölvéve. Angelo Mai egy milanói kéziratban fölfedezett még egy beszédet 1816-ban és ezt egy előszó kiséretében ki is adta, melyben alapos érveléssel bebizonyítja e beszéd hiteles voltát, themistiosi jellegét. Dindorf Vilmos 1832-ben kiadván Themistios összes beszédeit, ez uj beszédet 34-ik helyen közli. Dindorf kiadása e külömbséggel és aránylag csekély eltéréssel annyira megegyezik a Petau kiadásával, hogy még a lapjelzést is nyomon követi s a commentari részt is átveszi. A 34-ik beszédet kiséri a lap alján az Angelo Mai jegyzeteivel. A Dudith-féle XII. beszéd hitelessége felől *Petau* fejezte ki először nem anynyira a kételkedését, mint inkább azt a gyanuját, hogy a beszéd czímzése van elvétve, mert ezt a beszédet a vallási türelemről a katholikusok iránt türelmetlen Arianus érzésü Valenshez aligha intézhette, mert a beszédet majdnem gúnynak vehette az a császár, ki szenvedélyes üldözője volt az Athanasius orthodox hitét valló alattvalóinak. Petau meglepő egyezést talált e beszéd gondolatmenetében azon beszédével (V. beszéd), melyet Themistios kétségtelenül Jovianushoz intézett Dadastanaban, midőn Julian

halála után 364-ben császárrá kiáltatott ki és Galatiában Varronianus fiával egyszerre ölté fel a consuli méltóságot. Petau a Dudith fordítását V. beszéd megfelelő helyeinek felhasználásával fordította görögre és e helyeket zárjelekkel jelölte meg.

E zárjelekbe foglalt részek szószerinti egyezése hivhatta föl Förster Richard boroszlói tanár figyelmét, ki a Dudith-féle fordítás hitelességét kétségbe vonta egy kiváló gonddal írott értekezésében, mely megjelent a »Neue Jahrbücher für das klassisiche Alterthum, Geschichte und Deutsche Litteratur und für Paedagogik« folyó évi folyamában 74—93 lapjain *Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistios* cz. alatt. Sorra veszi és a Dindorf-féle kiadás lapjelzésével egymás mellé állítja Themistios V. beszédének a Dudith-féle fordítással egyező helyeit és módszeres eljárással bebizonyítni törekszik, hogy a Dudith-féle beszéd külön létezésének csak akkor van értelme, ha e beszédet bizonyos czélzatossággal maga Dudith írta, mi az ő kényes helyzetéből hogyan is érthető. Tehát e beszéd μελέτη, még pedig az V. beszéd után készült Centószerű declamatio, melynek még czélzatát is meglehetős őszinteséggel árulja el a beszéd első közlője Rem György; t. i. a folyton fokozódó vallási türelmetlenség enyhítésére akart volna hatni e beszédével Dudith, ki Themistios hasonló szellemű gondolataiból alkotá meg művét, hogy így e *pia fraus*-sal mintegy a maga vallási hangulatát fejezze ki és az erős meggyőződések e harczában: a béke és engesztelődés hangja szólaltassa meg. Förster azon reményt fejezi ki értekezése végén, hogy Themistios most készülő kiadásában Schenkl, ki e feladatra vállalkozott, nem fogja e beszédet fölvenni. Förster értekezésének ránk magyarokra nézve az a kiváló érdeke van, hogy Dudith András életét a *Reuter, Sámuelffy, Stieff* munkáinak gondos tanulmányozása, a boroszlói levéltár *Dudithiána*-jának beható ismerete alapján írja meg teljes tárgyilagossággal, mit most már megtehet miután a pártszenvedély tüze elhamvadt, mely Dudith életében e kiváló férfiu, e lángeszű szónok és bámulatos stilista felől oly ellenmondó nézetekre gyulasztá a legnemesebb kebleket. A mi irodalmunkban Dudith életének a tridenti zsinat idejére eső korszakáról van nagyobb tanulmány Frankl Vilmostól, ki a *Magyar Sion* első kötetét 1863-ban »*A magyar főpapok a trienti zsinaton*« cz. értekezésében foglalkozik vele. De Dudith életét érdemes volna írói működésének, a szellemi légkörnek, mely környezi, beható rajzolásával összekötve kidolgozni, mert a XVI. század egyik legérdekesebb alakja. Förster Dudith életrajzában *Sámuelffy*[1] és *Stieff*[2] adatait ujabbakkal egészíti ki és főként azon czéllal

[1] Andreae Dudith Orationes quinque etc. praefatus est ac Dissertationem *De vita et scriptis* ill. Auctoris: Historco criticam adjecit Lorandus Samuelfy. Halae Magdedurgicae MDCCXLIII.

[2] Versuch einer auşführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubens-Meinungen Andreas Dudith etc. Car. Beni. Stieff. Breslau 1756.

csoportosítja, melyet értekezése elé tűzött, hogy t. i. bebizonyítsa Dudith helyzetéből, irodalmi tevékenységéből, hogy *er recht wohl das Zeug dazu hatte, eine Rede, für welche ihm Sokrates das Thema, die fünfte Rede des Themistios die Gedanken bot, so wie sie vorliegt, d. h. nicht ganz ohne Versehen, zu machen.* E helyet így kell értelmeznünk: Sokrates: *Hist. eccl. IV. 32.* előadván, hogy Valens Antiochiában üldözőbe vevén katholikus hitvallásu alattvalóit és az Arius tanait erőszakolván mindenkire, Themistios mérsékletre bírta egy hozzá intézett beszéddel. Sokrates e beszédből idéz is egy gondolatot, mely tényleg előfordul a Dudithnak tulajdonított beszédben, de ugyan e gondolat teljesebb formát ölt a Jovianushoz intézett V. beszédben. Minthogy pedig e beszéd több helye megegyez a Dudith latin beszédével: Förster azt a vélelmet állítja föl, hogy Themistios V. beszédéből meríté Dudith a maga μελέτη-jéhez a gondolatokat. Hogy pedig Förster azt állítja, hogy Dudith *nem minden tévedés nélkül* készíti beszédét: ez arra vonatkozik, hogy nem bírta azt elég valószinüséggel felruházni. Igy pl. az állítólag Valenshez intézett beszédben belecsuszik a perzsákkal a minap kötött békéről való megemlékezés, mi csakugyan Jovianus lealázó békéjére vonatkozhatik, melyet az uj császár kénytelen volt Saporral kötni, miről Ammianus Marcellinus nagy keserüséggel és fölháborodással emlékezik meg. Sokrates meglehetősen biztos hagyományt követhetett. Ugyan így adják elé a *pro libertate Religionis* tartott beszéd körülményeit és hatását, *Nikephoros* Eccl. His. XI. 45. B. C. D. és *Sozomenos VI. 36.* Ugyanazon alapgondolatokat, hogy a császár gondolja meg, hány eltérő vélemény uralkodott csak a görög bölcsészek közt εἶναι γὰρ ὑπὲρ τὰ τριακόσια δόγματα (ugyanis több mint háromszáz külömböző nézetnek vannak hívei) és hogy az isten maga is kivánja ez eltérést a véleményekben, mert így megfoghatatlan voltának érzése marad ébren, és hogy az isten elrejtőzni szeret τὸ μὴ πρόχειρον εἰς γνῶσιν εἶναι (hogy ne legyen könnyen megismerhető), hozzák föl az egyházi írók, és tüntetik föl olyanokul, mint a melyek hatottak volna Valensre, hogy türelmes és elnéző legyen. Sozomenos azonban megmondja voltaképi okát a Valens politikájában beállt fordulatnak, melyet biztosan elfogadhatunk, mert Ammianus Marcelinusnál is ugyanezt találjuk. Valens kiméletesebben kezdett eljárni az orthodoxokkal szemben, mert a birodalom válságos körülményei nem engedik, hogy tovább is ugyanazon buzgalommal járjon el. Szószerint így nyilatkozik: »nem hagyott volna föl a katholikus egyházi férfiakkal szemben tanusított haragjával, ha a közügyek gondja nem kényszeríté vala, hogy hagyjon alább buzgalmával.« E politikai fordulatot a góthok támadása idézte elő. De előidézte más ok is. Valens alapjában kegyetlen, a türelmetlenségben exaltált természet volt. Csak gyülöletének tárgya változott és ez az akkori időben nagyon lábrakapott közmondás, jövendőmondás. Az a megragadó fejezet, melyben

Ammianus Marcellinus leírja Valens babonás rettegését, a titkos politikai összeesküvésektől való félelmét, kegyetlenségre való hajlandóságát, egyike az antik történetírás legszinezettebb részleteinek (Amm. Marc. XXIX. 1. f.)

Hasonló eleven képet nyujt Thomas Hodgins: *Italy and her Invaders*[1] cz. művében I. 32. és köv. lapján Valens folytonos rémlátásáról. Itt van a *punctum saliens,* melyet Förster nem vett kellő figyelembe. Hol találjuk meg e sajátos viszonyokra való vonatkozást, mert az dönt a beszéd hitelessége tekintetében? Mert hogy a vallásszabadságról az V. és a XII. beszéd közt mondhatni lépten nyomon majdnem szószerinti egyezést találunk, ez nem döntő körülmény egy *centoszerű külön declamatio* keletkezésének elfogadására és igy a XII. beszédnek pseudo-jellemének bebizonyítására. Mert Themistios ugyanazt a gondolatot, a bizonyító példákat unos-untalan ismétli, mint azt Angelo Mai a tőle kiadott XXXIV. beszédre nézve bebizonyítja, sőt kimutatja *Isokrates* is az önismétlést nem egy meglepő példával. Az *actualitas* a döntő. Ha ezt megtaláljuk és a melyik beszédben megtaláljuk, az a beszéd hiteles. Förster ugyanazon gondolatok előfordulására fordítá főként figyelmét. Themistiosnál ez *nem bizonyit.* Már most nézzük az actualitas kérdését Themistiosnál. Több részlet bir actualis értékkel. Az egyik a perzsa háborura való vonatkozás, melyet az V. beszédben a következő hely tartalmazza: p. 69. B: τοῦτον ἐγὼ τὸν νόμον οὐ φαυλότερον ποιοῦμαι τῆς περσῶν φιλίας. Ugyan e hely a Dudithnak tulajdonított XII. beszédben így hangzik p. XXI. 160. *D: Hanc ego legem commodiorem etiam iudico et utiliorem summae reipublicae quam foedus quod cum barbaris nuper est ictum:* Nem tartalmaz-e eme hely valótlanságot, ha Themistios a beszédet Valenshez intézi? A *nuper* szó illik-e a Valens korához?

A másik actualis részlet a kuruzslók-, varázslók-, jövendőmondókra vonatkozó hely az V. beszédben, hol Themistios az üldözést, az erélyes föllépést államérdeknek tekinti. Και διά τοῦτο τάς μὲν προάγει τὰς δέ κωλύει. Καὶ ἱερα ἀνοίγων, ἀποκλεί μαγγανευτήρια, καὶ θυσίας εὐνόμους ἀφιείς. οὐ δίδωσι ἄδειαν τοῖς γοητευουσι p. 70. B; az az: ezért némelyeket előmozdít, másokat meggától és megnyitja a templomokat, de elzárja a varázslók rejtett helyeit, s megengedi a törvényes áldozatokat, de a méregkeverőknek nem ad szabadságot. Hol találjuk meg e helyet a Valenshez intézett XII. beszédben, hová voltaképen illenék? Ennek rövidebb formában teljesen megfelel a XII. beszéd következő helye: Tua sapientior ratio est, Imperator. qui nemini opinionem extorques suam, sed judicia relinquis libera: *cum eo tamen, ut ne per nomen et speciem religionis vel causae* perturbandae Reipublicae, vel latebrae peccatis quaerantur (p. 160. C. D.) De nem fordul elő az V. beszéd végén az a két hely, mely mintegy megjelöli az időpontot, midőn

[1] Megjelent Oxfordban 1880.

Themistios az V. beszédet tartá? Itt előfordul Varronianus consullá emelése; előfordul a szónoki személyesítéssel a császárt váró Konstantinápolyról való megemlékezés, mi nyilván bizonyítja, hogy Themistios a császár elé küldött követség élén tartá e beszédet. Hallgassuk csak meg a szónokot: δυσχεραίνω τι πρὸς αὐτὴν (t. i. πανήγυριν), ὅτι μή συναπολαύει μοι τέως ἡ καλλίπολις τῶν δρωμένων, ἥπου θυέις, ῶ γενναία, σκυδρωπάζουσα fáj nekem, hogy még nem élvezheti velem együtt az itteni tényeket ama gyönyörű város. Most te azért ó nemes város, addig is bár bánatos arczczal hálaáldozatot hozol.

Ammianus Marcellinusnál olvassuk (XXV. 10.), hogy Jovianus Varronianust még mint gyermeket tette consullá. Ez eseményre vonatkozik az V. beszéd befejező része (p. 71. B.) στέλλε μοι τέως τὸν έωσφόρον, τὸν ἐν ἀγκάλαις ύπατὸν, ἐκ τοῦ μαστοὺ πατρώζοντα ἤδη: (küldd előre mint hajnalcsillagot őt, ki mint ölbeli gyermek atyjához hasonló). E részlet melyen leginkább rajta van az actualitas bélyege, a XII. beszédből hiányzik. Sőt ha egybehasonlítjuk a két beszédet, a bevezetés és befejezés közt találjuk a legnagyobb különbséget. Az V. beszéd bő részletezésen kezdi. Magasztalja a fejedelmet, hogy a számüzött philosophiát mintegy postliminii jure bevezette a császári udvarba. A bölcsészet áldásait dicsőíti. Vele az igazság, a békeszeretet, a humanitas jutnak uralomra. Dicséri az uralkodót, kit az ellenség szeme láttára választott meg a sereg és az ellenség is elismert (63—66. lapokon). A XII. beszédben a megfelelő részben nem a bölcsészet iránt tanusított fejedelmi kegyet magasztalja, de azt hogy magát nem a fegyverek tömegével, hanem a legjobb és legerkölcsösebb emberekkel véteti körül. (155. l. B. C.) Mintegy találkozó pont a következő és a Förster párhuzamában is fontos hely: *Stipat regiam tuam Nestoris sapientia, Diomedis libertas.* Ily egyezés, valamint a Petautól zárjelezett hasonlókép szószerinti egyezések ugyancsak Förster mellett bizonyítanának. De ha tekintetbe veszszük, hogy e fordulóponttól kezdve a két beszéd eszmemenete párhuzamosan halad; mindkettőben ugyanazon érveket, hasonlatokat találunk a *vallásszabadság* üdvös voltának bizonyítására, de a XII. beszéd utolsó mondata csalhatatlanul a bevégzetlenség benyomását teszi ránk; a Dudith korára való vonatkozásnak pedig még csak nyomát se lehet fölfedezni: a hang nyugodt méltósága, az Isokrates iskolájának terjengésre hajló prózája, a platonikus bölcsészet nemes eszményiségének a sokszor elmondott frázisok miatt elhalványult fénye, kihült lángja, a panegyris stilszerű kezelése; mégis arról győznek meg, hogy a beszéd is Themistios beszéde.

De hogyan történhetett, hogy *két* beszéd ennyire egyezzék egymással, melyek közül az egyiket Jovianushoz intéz Dadastanában Julian halála után és mintegy irányzatosan magasztalja azért, hogy a vallások gyakorlását szabadon megengedi?

Ranke nagy szabásu világtörténetében beszéli el (Weltge-

schichte IV. 1. r. 172. és köv. l.) hogy Athanasius a Julianus edictuma alapján, mely a külömböző egyházi pártok püspökeit visszahelyezte székhelyeikre, visszatért; de minthogy kezdett görög asszonyokat is téríteni, Julianus ismét számüzte. Annyira nem bir a kor szellemével senki szembeszállani, hogy a fenkölt lelkü Julian is a türelmetlenségbe csapott át. Jovianusnak az egyháztörténetirók egy levelet tulajdonítnak, (Opera Athanasii p. 622. 814. B. Migne), melyben a következő hely fordul elő: ἀνακτᾶται σε ἡμετέρα βασιλεία καί ἐπανελθεῖν βούλεται πρὸς τὴν τῆς σωτηρίας διδασκαλίαν (Visszahiv téged a mi királyi hatalmunk és azt akarja, hogy te vezesd az üdvösség tanában). Nem teszi-e kétségtelenné mindez, hogy Themistios az V. beszédet csakugyan Jovianushoz tartá, de ha a XII. beszédből e közvetlen actualitas hiányzik is, egyáltalán nem forog fenn elég ok arra, hogy a beszédet tőle elvitassuk. Mert hiszen ugyancsak Sokratesből olvassuk, hogy Themistios e beszédet a senatus élén Dadastanaban intézte Jovianushoz, de később Konstantinápolyban ismét elmondá: »itt Themistios a bölcsész és a többi tanácsosok élén menve találkozott vele és üdvözölte consuli méltóságáért egy beszédben, melyet később Konstantinápolyban a nép előtt is előadott.« Én *argumentum ex silentio*-nak tekintem az V. beszéd actualis részének elhagyását, a *vallásszabadság* részletező magasztalását. Ugyanis Jovianus meghalt, mielőtt Konstantinápolyba juthatott volna, utána Valentinianus következik, ki társául vette Valenset. És itt van a kulcsa annak, hogy két beszédet találunk Themistios irodalmi hagyatékában.

Szegény panegyristák! Nekik az a végzetük, hogy mindig magasztaljanak. És ha keressük beszédeikben az actualitást, ez az általános amplificatiokban annyira elrejtőzik, hogy gyakran abban találjuk meg a mi épen hiányzik belőlük, holott megvárnók, hogy bennük legyen.

Igy Themistios miért magasztalja Jovianust épen azért, hogy a bölcsészetet fogadja vissza a császári palotába? Hiszen Julian hirdette a bölcsészet jogát Konstantinus után, ki a keresztyén egyházat juttatta uralomra és távolról sem törődött a bölcsészettel? Azért, mert mint tisztavérü bölcsész, ki még nem is tért át a keresztyén hitre, mint a bölcsészet képviselője szólott, a panegyris utján leplezte el aggodalmát, nehogy Jovianus, ki visszahivatta Athanasiust, vele a keresztyén dogmák uralmát ültesse vissza a trónra. A XII. beszédben már a bölcsészet bevezetéséről nem szól, de annál bővebben a vallásszabadságról. Én a kérdést ugy vélem megoldhatni, hogy a két beszéd egyazon beszéd két formában kidolgozva. A Jovianus halála után egyes részek feleslegessé váltak. Mert ugyan mi értelme lett volna a gyerek Varronianus, a várakozó Konstantinápolyra vonatkozó részeknek, mikor Jovianus helyét Valentinianus foglalja el? De a *vallásszabadságot* mondhatni főrészévé tenni a beszédnek ugyanaz a fatum kényszeríté a panegyristát. Arról beszélt, a mi épen veszélyben for-

gott. Hogy pedig Sokrates, Sozomenes, Nikephoros egyhangulag állítják, hogy e beszéd birta Valenset türelemre; ezt megmagyarázza az orthodox egyház történetíróinak fölfogása, kik a *vallásszabadságot* hirdették, mert az orthodox egyházat üldözték. Majd megfordul a világ sorja; üldözöttekből válnak üldözőkké. Hogy ily kettős feldolgozás lehetséges, magából Themistiosból lehet kétségtelen bizonyossággal kimutatni. Csodálom, hogy Förster nem vette számba azt a teljesen analog egyezést, mely van az Angelo Mai-fölfedezte (a Dindorf kiadásával) XXXIV. és a XVII. beszéd közt. Itt is egy Themistiosnál sürün előforduló *közhely* kétszeri kidolgozásáról van szó. Themistiost Theodosius császár a város praefectusává teszi. Zavarba jön a bölcsész. Le kell szállnia a bölcselem, a platonikus eszmék köréből a gyakorlati politika küzdő homokára. Alaptételül veszi, hogy Theodosius utat nyitott a bölcsészetnek. Nem ugyan e tételből indult-e ki az V. beszéd, melynek centoszerű feldolgozása lenne a Dudithnak tulajdonított beszéd? És ezt Themistios 384-ben mondja, husz évvel az V. beszéd után. Ugyan e tétel képezi a XXXIV. beszéd alapját. A külömbség majdnem ugyanaz. Ez utóbbi a kidolgozott beszéd, a XVII-ik ehez képes vázlat, épen ugy mint a XII. beszéd az V. beszédhez képest. Az actualitas a XXXIV. beszédből érezhető, mert Theodosius császár panegyrisévé szélesül. És hogyan? Azt állítja a szónok, hogy még lehetne hibáztatni, ha bölcsész létére egy kény ur szolgálatába áll, de Theodosius az emberszeretet és nagylelküség mintaképe. Mikor tehát egy uralkodó hívja meg, hogy legyen politikájának munkatársa: ekkor csak a platonikus eszményt szolgálja, ki arról álmadozott, hogy a bölcsészek kormányozzák az államot vagy az állam kormányzói legyenek bölcsészek. Összevetettem a két beszédet pontról pontra és teljesen ugyanazt a viszonyt találtam, mely van az V. és XII. beszéd közt. Pl. a 215. lap. (Petavius lapjelzése szerint megfelel a 32. lapnak a Dindorf-ból átvett Angelo Mai-féle lapjelzés szerint).

Igy felhozza a bölcsészet-kedvelő uralkodók sorában Trajanust, Hadriant, Marcus Antoniust, kik Arianust, Rusticust részeseivé tették az államkormányzásnak. Szóról-szóra ugyanazon kifejezéssel is él: Ἐξανάσταντες ἐκ τῶν βιβλίων μενίστας ἐποιοῦντο καὶ συνέργους τῆς τῶν κοινῶν ἐπιτροπείας (215. a) ez annyi mint ἀλλὰ τὸν Ἀρειανὸν καὶ τὸν Ῥούστικον τῶν βιβλίων ἐξενάσταντες οὐκ εἴασαν ἄχρι τοῦ μέλανου καὶ τοῦ καλάμου φιλοσοφεῖν. Példákul fölemlíti a Scipiókat, Varrokat, Catokat, kik bölcselkedtek (215. b.) a XXXIV beszéd 8. fejezetének végén pedig így nyilatkozik: tudom, hogy a régi romaiak is így gondolkoztak, kiknél Cato, a bölcsész censor volt, Brutus hadvezér, Favonius tribunus és Varro hat lictoros hivatalt viselt és Rutilius consul volt. Nem is említem Priscust és Thraseat stb. Ez utolsó fordulat szóról-szóra talál a XVII. beszéd következő szavaival: ἐῶ γάρ τόν θεσπέσιον Πλάτωνα. A XXXIV. beszéd végén megemlékezik Platon azon gondolatáról,

mely a *Respublica* alapeszméjének tekinthető, hogy az isteni szemléletből (θεωρία τοῦ θείου) a földi élet kormányzására leszálló bölcs lélek ne feledkezzék meg arról a kötelékről, melynek szemléletes képét nyujtja Homeros híres helye az aranylánczról, melyet Zeus az ég tetejéről bocsát alá és melyre függesztve elbirná az összes isteneket. (Il. VIII., 19.) A beszéd így végződik: Καὶ τὸ κάτω δὲ ἡμῶν οὐ παντάπασι κάτω ἐστιν, ἀλλ' ἄνωθεν ἐξῆπτας καὶ ἀπεενύνεται, vagy magyarul: a mi azonban nekünk nincs teljesen alant, mert magasra van felfüggesztve és oda irányítva. Angelo Mai meg is találta az indító okot, mi a szónok lelkében e képet fölkelté. Palladásnak van egy epigrammja, mely talán épen Themistius lépését gunyolja ki.

Ἄντυγος οὐρανίης ὑπερήμενος ἐς πόθον ἦλθες
Ἄντυγος ἀργυρέης, αἶσχος ἀπειρέσιον;
Ἦσθα ποτὲ κρείσσων. αὖθις δ' ἐγένου πολὺ χείρων.
Δεῦρ' ἀνάβηθι κάτω, νῦν γὰρ ἄνω κατέβης.

Álljon itt ez epigramm fordítása is:

Égi kocsin ki ülél, le alá most szállani vágyol,
És fel ezüst kocsira hágsz, mi gyalázat e tény,
És derekabb ki valál mért sülyedsz annyira most le?
Szállj le alá fennről nagyra ha vágyol alant.

És csodálatosképen ugyan e gondolatot találjuk kifejezve a Konstantinushoz intézett II. beszédben (32. d) Itt is Homeros aranylánczához hasonlítja a szónok azt a köteléket, mely a földet az éggel összeköti. »Mert minden beszédnek a végpontja, a határa, a czélja, az, hogy a bölcsészet semmi egyéb, mint a lehetőségig az istenhez való hasonlatosság elérése.« Tökéletesen igaza van Angelo Mainak, ki a beszéd elején (81. j. Dindorf kiadásának 2145. l.) egy jegyzetben így nyilatkozik: »Themistios műveiben különösen meg kell jegyeznünk, hogy sok hasonló, sőt épen ismét előforduló hely található. Igy a mily megszólítással fordult Themistios a IX. beszédben (123. c.) a gyermek Valentinianushoz, ugyan azt ismétli, a XVIII. beszédben (224. D.) a szintén gyermek Arcadiushoz. Homerosnak ugyanazon szavait idézi (az I. beszédben p. 6. D. II. beszédben, p. 34. c. a VIII. beszédben, p. 102. a XI. beszédben 141. D.). Ki is fejezi Angelo Mai, hogy az ily egyezések nem jogosítnak föl arra, hogy összetákoltnak tekintsünk bármely beszédet más beszédekből és hivatkozik arra, hogy Isokrates *vagyoncseréről* szóló beszédéhez írott jegyzeteiben és függelékében hasonló egyezéseket nagy számmal mutatott ki. Ez analog tények alapján bátran állíthatom, hogy Förster föltevésére nincs szükség. A mi Dudithot arra birhatta volna, hogy ily leplezett alakban mintegy igazolja a maga ingadozását, az erős vallási meggyőződések e korában, másfelől a keresztyénség első nagy hitszakadásával oly sok pontban találkozó második hitszakadás

ellenében a vallásszabadság áldásait hirdesse és a nagy görög szónok szellemében készített beszédével hasson a kölcsönös kíméletre és türelemre: Dudith életének azon korszakában lett volna érthető, midőn Krakkóban házassága miatt a katholikus egyháztól elszakadt. Ugy de akkor ő e lépését nyiltan védte II. Miksa császárhoz írott védekező iratában, mely 1567-ben kelt, valamint hozzá intézett levelében, melyeket a tridenti zsinaton tartott beszédeivel együtt adott ki Reuter Heidelbergben 1610-ben. Ki e védekező iratot elolvassa; azt a nemes hévvel és lelkesedéssel ömlő gondolatok árja ragadja magával, a biblikus légkör pedig egészen a hitvitázók szellemét tükrözi vissza. Nem a görög bölcsészet légköre ez, de a XVI. század harczi szenvedélyének tüzétől izzó levegő. Már a tridenti zsinaton tartott beszédekben nyilatkozik meg Dudith reformeszmékre sovár lelke: az agitator hevét érezzük. Mily messze van ez ahhoz a nyugott bölcselkedő, majdnem bátortalan hanghoz, mely a szegény görög panegyristát jellemzi.

A tridenti zsinat előtt, még ifjukorában valószinüen azon időben, midőn Paduába görög tanulmányokkal foglalkozik, mikor Demetrios παρὶ ἑρμηνείας-át, Longinos περὶ ὕψους-át, Dionysios: *Judicium de historia Thucydidis*-ét fordítja: 1557—1558-ban a még ifju Dudith munkája e fordítás, mely 1560. után keletkezik.

A Halic. Dionysios művének fordításába az előszó 1560. márcz. 5-én kelt, melyben maga emlékezik meg görög tanulmányairól és maga jelenti, hogy a fenn felsorolt munkák fordításával foglalkozik és ezenkivül egy a négy evangélium egy régi görög commentárjának kiadásával, melyet neki Sophianus Mihály adott. A Halic. Dionysios fordítására a hires Paulus Manutius kérte föl. Azon tényből, hogy ez előszóban nem emlékszik meg Themistiosról, az következik, hogy ekkor még nem foglalkozott az ő fordításával. De nem fordíthatta le ép a tridenti zsinatra való küldetése alatt, hiszen utközben időt vett magának, hogy verseket írjon, mint az egyetemi könyvtár Oláh-códexében tényleg van is egy csonka verse. Ismertettem e folyóirat mult évi folyamának 476—7. lapjain. A mig még a katholikus egyházi méltóságok után törekedett és ez idő volt az, nem léphetett föl oly nyiltan, de nem is volt rá alkalma. A tridenti zsinat lefolyása, merész ékesszólásával keltett ellenséges indulat, hiszen Hosius bibornok ki érzé, hogy az *episcopusból aposcopus* lesz, előkészíték nála a hangulatot, mely őt, ki 1563-ban előbb csanádi, majd pécsi püspök lett, mint II. Miksa követe egy udvarhölgy (Strass Regina) iránt fellobbant szerelmének áldozatul dobja emelkedését. És itt tér el a két pálya: a Themistiosé és a Dudithé. Themistios megélt a hatalom és méltóság napfényében ékesszólásával; melyről Reiske tulzott szigorral itélkezik, midőn benne aljas hizelgésnél, tautologiánál közhelyek ismétlésénél egyebet nem talál, de mindenesetre a szabad szó veszélyét nem ismerte. Dudith az egymással harczoló felekezetek közt elszigetelten maradt. Midőn legjobb barát-

ját Palaeologus Györgyöt Rómában megégették 1585-ben, ez elég keserű figyelmeztetés volt neki. Őt vagyoni függetlensége, de főként a magány, az egyedüllét megóvta a dúló harcz sebeitől; de azért leveleiben, irataiban sehol a meghunyászkodásnak, a meggyőződés nélküli szófecsérlésnek nyoma sincs. És már csak e hangulata sem felel meg Themistios nyugott elmélkedésének, hogy annak álarczát vegye föl. Ki oly leveleket ír, milyent ő Beza Tódorhoz, Wolfhoz, Melius Juhász Péterhez, Simmlerhez, de főként Lasiciushoz; sőt magához II. Miksához, arról épen ellenkezőleg, mint Förster állítá, el lehet mondani, hogy *er hatte nicht das Zeug dazu*... hogy ebben a korszakban szónoki chriát írjon a vallásszabadságról.

Ez alkalommal nem bocsátkozom Dudith szónoki műveinek, de főként leveleinek méltatásába; mert életét és műveit egy nagyobb tanulmányban érdemes tárgyalni; csak annyit mondok, hogy ha a XV. század első rangu latin költője Janus Pannonius, a XVI. század egyik legnagyobb szónoka és stilistája Dudith András. Nem a panegyris üressége, de a gondolatok gazdagsága, a sziv heve és a képzelem lendülete egyesül Dudith műveiben. Nagy hatást is tett korára. Mert nem jellemző tény-e, hogy nagyobb hitvitázó leveleit kéziratban terjesztették? Ugy, hogy mondhatni ugyanazon sorrendben találtam meg e leveleket a Nemzeti Muzeum 759. sz. codexében, mely egyébként is igen értékes codex és a kolozsvári Unitarius könyvtár *N. V. 6. Epistolae Quaedem Dudithii* jelzett codexében. Hogy egy forrásból eredett e két codex, bizonyítékul hozhatom föl, hogy a Lasiciushoz intézett levelet mindkét codex ily bevezetéssel közli: Epistola Andreae Dudithii *Aureis digna literis* ad Johannem Lasicium in negotio Religionis scripta, in qua de S. Trinitate tractatur et mysteria Christianae Religionis de Deo Filio et S p. Sancto explicatur. Krakkó jan. 9. 1571.

Ugyan e levelek megjelentek Faustus Socinus műveinek első kötetében 1656. *510—534.* lapokon.

A Beza Tódorhoz írott remek levelet megtalálta Minus Celsusnak, kinek neve alatt Sandius hite szerint (a Bibliotheca Antitrinitariorum opus posthumum Cristoph. Chr. Sandii Freistadii 1784.) maga Faustus Socinus lappang, *De haereticis capitali supplicio non afficiendis* cz. munkáját, mely 1584-ben, tehát még Dudith életében jelent meg. Az érvek, melyeket e nagy tudományról írott munka a vallási türelem mellett felsorol, a biblikus idézetek egész sora, az evangeliumi példázatok éleselméjü magyarázata: Dudith gondolataival, melyeket a Bezához írt levélbe letett: bámulatos összhangban vannak. Hogy egy példát hozzak föl: Minus Celsus felsorolja mindazon bibliai helyeket, melyek az örök békét hirdetik és így az üldözéseket kárhozhatják. E helyek közt van Máté *XIII. 24.* és köv. verseiben olvasható példázatok a magvetőről, kinek ellensége kokonlyt hintett a jó mag közé. Mikor a szolgák

ki akarták tépni a konkolyt, a gazda így szól: Engedjétek, hogy mind a kettő növekedjék együtt az aratásig és az aratás idején meghagyom az aratóknak, szedjétek össze először a konkolyt és kössétek azt kévékbe, hogy megégettessék, a gabonát pedig takarjátok az én csürömbe. (Máté XXXIII. 30.) A vallási türelem hirdetője külön fejezetet szentel a szent hely magyarázatára: Zizaniorum parabola explicatur cz. alatt (27—59. l.) melynél elmésebb bibliamagyarázatot ritkán találni. Dudith Wolfhoz intézett egyik levelében (1569-ben pünköst napján kelt) felhozván a protestansok türelmetlenségét bizonyitó, annyiszor szemökre hányt példákat, e szónoki kérdésre fakad: Quomodo illius (t. i. a pápaságnak) crudelitati insultabimus? Usurpabimusne illud amplius: *Sinite eos crescere usque ad tempus messis.* Tehát nyilván ugyan e példabeszéd lebeg előtte, Nemes hsvvel így folytatja: Dicemusne arma nostra spiritualia non carnalia esse? Factabimusne *amplius fidem cogi non opportere.* Libertatem conscientiis permittendum esse?

Más helyen pedig nyiltan mondja, hogy a nyájat nem azért bízta az Idvezítő a pásztorokra, hogy a juhakat felkonczolják, hanem hogy a farkasoktól megóvják. Wolfhoz írja 1572-ben.

Quis ita caecus est, qui non videat, hanc feritatem et doctrinae Christi repugnare et in Dei Ecclesia prorsus omni exemplo carere? Non ovium est mordere, sed luporum. Non persequitur quemquam vera ecclesia, sed persecutionem patitur. Mint látni a bizonyítás módja és utja annyira a XVI. század hitvitázó szellemében van tartva, hogy épen a Themistios bölcselmi gondolatainak hiányzása meglehetős döntő érvet szolgáltat azon nézetem mellett, hogy Themistios beszédét Dudith tényleg fordította és nem írta, és így nem forog fenn ok arra nézve, hogy Themistiostól a beszédet elvitassuk. Minthogy e beszéddel annyit foglalkoztam, be is mutatom a magam fordításában.[1] Értekezésemet azzal az óhajtással fejezem be, vajha a XVI. század nagy szónokának összes művei ép úgy kiadatnának, mint a hogy kivántam volt, hogy Janus Pannonius teljes kiadásban jelenjék meg.

Budapest, 1900. okt. 19.

HEGEDŰS ISTVÁN.

[1] V. ö. Ugyane folyóirat . . . lapjain közölt beszéddel.

ADATTÁR.

DEÁK FERENCZ LEVELE A VÖRÖSMARTY ÁRVÁK ÉRDEKÉBEN.

A nemzeti gyász és az elhúnyt költőkirály családja iránti részvét, mely 1855 november havában egész Magyarországban oly hatalmasan nyilatkozott meg — a reactionarius kormánynak épenséggel nem volt inyére. Attól félt, hogy a szomorúság ismét össze hozza az ország szabadságát sirató népét s ez alkalom lesz arra, hogy ismét szemben álljon egymással az elnyomó és elnyomott s a nagy nehezen s durva, kegyetlen erőszakkal behozott *jólét* ismét a szabadság küzdelmekben fogja végét érni. A sajtónak némi revolutionarius intentióit látta abban, hogy a gyász idő alatt fekete keretben jelent meg, s hogy a haláleset recensióiban meg megjelent az a veszedelmes kérdés: valjon hol marad a régi dicsőség, mely az éji homályba merűlt? . . .

A kormány tehát — a censurára bízta, hogy a gyásztól és elnyomatástól eshetőleg fellelkesülő tömeget lehűtse. Mindent megtett az iránt, hogy lehetőleg úgy legyen a költő elparentálva, mint a ki soha sem szólt a néphez — ama formában: Hazádnak rendületlenűl légy híve óh magyar! Nem csoda tehát, hogy mikor Deák Ferencz, az árva Vörösmarty gyermekek gyámola a sajtó útján akarta felszólítani a közönséget, hogy az anyagiak nélkül szűkölködő árvák számára adja össze nélkülözhető filléreit, — a censura a kegyelet, az emberbarátság e tényét egyszerűen nem engedélyezte. Nem maradt tehát egyéb hátra minthogy Deák magánlevelekben szólítsa fel a nemzetet az adakozásra.

Itt közlök egy ilyen levelet, melyet Deák Ferencz — állítólag — gróf Károlyi Alajosnak (ez idétt Ausztria nagykövete az angol udvarnál) — írt. A levélnek egyedül aláírása ered Deák Ferencztől, a többi idegen kéz írása.

A nagy 4° levélpapir felső sarkában az ismert koronás BATH látható présnyomásban.

A levél — úgy látszik — tényleg elküldetett és kézhez jutott, erre enged következtetni a levélen kívüli hivatalos irattári jelzés.

A levél így hangzik:

Pest, 1855. decz. 14.

Mélyen tisztelt Nagyméltóságú Gróf!

Honunk legjelesebb költője *Vörösmarty Mihály* elhunyt és özvegyét s három kiskorú árváját vagyontalan állapotban hagyta. Lelkének dús tehetségei mellett is vagyonilag szegény maradt ő, noha legszerényebb egyszerűségben folytak le napjai; mert munkás életének minden óráját az irodalom nehéz pályáján egyedül honának szentelte. Kitünő sükert, fényes dicsőséget aratott, de értéket nem szerzett, még annyit sem, mivel családjának jövőjét biztosította volna.

Óhajtása volt a boldogultnak, mit élte végnapjaiban is nyilvánított: hogy elhagyott árváinak gyámja legyek. Harmincz évi szoros barátság kötött engem őhozzá; s én szent kötelességemnek tartom óhajtását valósítani; és ha véle közelebbi személyes viszonyban nem álltam volna is, bizalmát megtiszteltetésnek tekinteném.

Aggódva nézek a jövendőnek elébe, mely a jeles férfiúnak özvegyére s ártatlan kisdedeire vár, de csüggedni nem enged ingatlan bizalmam; hogy a magyar irodalomnak számos barátai szeretet és hála érzelmeivel fogják felkarolni az elhagyottakat s tettekben is fog nyílvánulni a szíves tisztelet, melylyel oly számosan kisérik az elhunytnak dicső emlékét.

Hírlapok útján óhajtottuk volna felszólítani a magyar irodalomnak barátit oly segélyezésre: mely köztartozásunknak s a dicsőült jeles érdemeinek megfelelőleg az özvegy sorsát s az árvák illő neveltetését biztositsa, hogy el legyen hárítva nemzetünkről azon vád, mintha mi a közöttünk feltünt s honunk javáért fényes sükerrel működött lángésznek becsét méltányolni képesek nem volnánk, vagy elég hálátlanok és részvétlenek lehetnénk nem gondoskodni vagyontalan családjáról azon férfiunak, ki csak azért nem gondoskodhatott kellőleg övéiről, mert egyedül honának s a tudományoknak élt és lángeszének minden erejét a nemzet szellemi műveltségének emelésére fordította.

De az ilynemű nyilvános föllépés tiltva lőn. — A magyar akadémia elnökeinek sem sikerűlt e részben engedélyt kieszközölni s a magán utoni segélyezés eszközlése van egyedűl megengedve.

Szent kötelességet teljesítek tehát, a honfinak, hű barátnak és gyámnak kötelességét, midőn a magyar irodalom barátinak sorában Nagyméltóságodat is tisztelettel s bizalommal megkérem segítse Nagyméltóságod nemeslelkű adakozás által letörleni az atyátlan árváknak könyeit, s ekép leróni a nemzet legszentebb tartozását.

A pénzt vagy statuspapirosokat, urbéri kárpótlási kötelezvényeket, miket szinte hálás köszönettel fogadunk, én fogom átvenni, s mindez a közhatóság felügyelése alatt fog kezeltetni.

Teljes bizalommal ismétlem buzgó kérésemet s Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott tisztelettel vagyok

Nagy Méltóságodnak

alázatos szolgája
Deák Ferencz.

Kivül: irónnal: 10/1856 felette átírva:
10 szám. 1856.

és ismeretlen kéztől ironnal:

J. T.
gf. Károlyi Alajosnak
Londoni nagykövetnek
szól.

REXA DEZSŐ.

Az itt közlött levélnek egy másik eredeti példánya található a halasi ev. ref. főgymnasium könyvtárában. Ezt Deák Ferencz Seny Józsefhez, egykori tanuló társához intézte. Amannál négy nappal elébb: *Pesten Dec. 10-én 1855* kelt. Ugyanoly papírra van írva mint a gr. Károlyihoz intézett levél. Az egész levél szövege Ring Adorján volt akademiai irnok irása: de a megszólítás: *Kedves barátom!* s a befejezés: *Isten áldjon! szivedre kötöm az ügyet igaz barátod Deák Ferencz* — Deák kezétől származik. Ebben a példányban a két utolsó bekezdés így hangzik:

»És mivel a magány utoni segélyezés van csak megengedve, bizalmas kérésem arra is terjed: légy barátom szíves baratidnak, ismerősidnek körében mindazokat, kik az elhunytnak érdemeit tisztelik, a szellemi műveltség magas becsét méltánylani tudják s részvéttel vagynak az árvák iránt, magán uton meg kérni, hogy keblük nemes érzelmeit követve ők is adakozzanak, s áldozzanak a nemes czélra.

Külön aláirási ívek nem küldethetnek szét, de mindenki, a ki valamely barátjától, ismerősétől bármi segély-pénzt felvesz, az adónak nevét is feljegyezve a pénzzel együtt küldjed hozzám Pestre (Angol királyné szálloda 72. szám), vagy Tóth Lőrincz úrhoz (Uri utcza Trattner Károlyi ház 1-ő emelet) s megnyugtatására a pénzátvételéről elismerő utat (talán: irat?) fog kiszolgáltatni. — Nem csak kész pénzt, hanem bármi kamatozó status papirost s úrbéri kárpotlási kötelezvényt is hálás köszönettel fogadok.«

A két aláhuzott szó és két betű Deák írása, valamint a külső czím is: *Tekintetes Seny Jósef urnak tisz. Halason.*

Különben a levélen postabélyeg nincs, vagy külön borítékba lehetett, mely ma nincs meg. A levelet, a czímzett halála után családja, annak könyvtárával együtt ajándékozta a halasi főgymnasium könyvtárának.

A nyilvános segélygyűjtés megtiltásáról s e levelekről Arany-Tompa levelezésében is van említés.

Sz.

MAGYAR ÍRÓK ÜGYVÉDI VIZSGÁLATAI.

»Jogász nemzet«-nek szoktuk magunkat nevezni. Nem ok nélkül; de ez a nevezet még jobban ráillett a régi jó idők »nemesi nemzet«-ére. A török háborúk és nemzeti fölkelések lezajlása után, mondjuk: Mária Terézia korától kezdve egy teljes századon át, a magyarság a régitől sokban elütő, szinte különleges életet élt, melyre a nemesség utóbb úgy tekintett vissza, mint a kiváltságos szabadság fénykorára. A történetírók és publicisták eleget írtak már e korról, de inkább a politikai viszonyokat mint a társadalmi életet vizsgálták. Ez utóbbinak rajzához kivánunk ezúttal néhány adattal járulni.

Tárgyunkra általánosságban elég annyit megjegyeznünk, hogy a nemesség a XVIII. század folyamán híven és büszkén ápolta az ősi hagyományokat, s ezekhez — mint ismeretes — oly mereven ragaszkodott, hogy jó ideig útját állta minden haladásnak. A hagyományokhoz való ragaszkodás az életpályákról való felfogásában is megnyilatkozott. A gazdálkodás volt a főfoglalkozása a jobbágyok-művelte ősi földön, melyet némely család — mint büszkén emlegette — »iure primae occupationis« bírt. Egy-egy tagja, néha több is, elment pár évre katonáskodni. mert a fegyverforgatás nemcsak kötelessége, hanem joga is volt a nemességnek, s a napoleoni háborúkban még nyílt néhányszor alkalma a »fölkelésre« is. Mint született törvényhozónak ismernie kellett továbbá hazája törvényeit; jogtudományi ismereteinek azonban Mária Terézia koráig jóformán egyetlen forrása a Verbőczi új meg új kiadásban megjelenő *Tripartituma* volt. XVII. századi hagyomány volt, hogy a protestáns ifjúság a XVIII. század végeig némi theologiát is tanult a főiskolákon, hogy egyháza ügyeit majdan hozzáértően intézhesse. Papi pályára már nagyon kevesen léptek, orvosi, mérnöki és tanári pályára még kevesebben, bizonyára azért is, mert e pályák már a nem-nemes osztályoknak is nyitva álltak, s ezekből alakult lassankint a tudományban és tekintélyben egyre növekvő honoratior-osztály.

A megyei közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a törvényhozás, a felsőbb kormányszékek és cancellariák ügyeinek ellátása és vezetése azonban tisztán a nemességre várt, s e feladatának csak jogi előkészültséggel felelhetett meg. Ím ez teszi szükségessé, hogy a nemesség a törvénytudományokat tanulja; s ha még hozzáveszszük, hogy a szorosan vett ügyvédségre s a kisebb hivatalokra később a honoratior-osztály is mehetett: érthető, hogy szükség és becsvágy egykép nagyra növeli azok számát, kik nemcsak foglalkoznak a jogi tudományokkal, hanem az ügyvédi oklevelet is megszerzik. (Fényes E. szerint 1846-ban 4123 ügyvéd, s csupán kir. és megyei tisztviselő 6577 volt Magyarországon.) — Azok a jegyzőkönyvek tehát, melyek 1769-től 1869-ig kerek száz esztendőről az ügyvédi vizsgálatok eredményeit foglalják magokban, életrajzi adataikban egyszersmind fontos kor- és mívelődéstörténeti adalékot szolgáltatnak. A legismertebb nemes családok jóformán mind képviselve vannak e kötetekben (némelyik egész jogász-dynastia) mint a Bay, Beniczky, Berzeviczy,

Bittó, Boronkay, Csapó, Fáy, Földváry, Görgey, Hajnik, Ilosvay, Jankovics, Jeszenszky, Kossuth, Kosztolányi, Lehoczky, Okolicsányi, Ottlik, Patay, Puky, Plachy, Ragályi, Rakovszky, Ruttkay, Szentiványi, Szemere, Szontagh, Szunyogh, Thaly s más családok, melyek mind több taggal szerepelnek a jegyzőkönyvekben; sőt a XIX. században feltünedeznek a főurak is: a Széchenyi, Teleki, Dessewffy, Majláth, Wenckheim, Sztáray, Péchy, Cziráky-családok egyes tagjai.

Ezúttal ugyan csak az írók ügyvédi vizsgálatairól akarok szólni, de meg nem állhatom, hogy közben néhány, közéleti szerepléséről ismert nevet is meg ne említsek; annyi hibás adat forog valamennyinek életrajzában, a hiteles adatok pedig a protocollumok néverdejében úgy el vannak temetve, hogy jegyzeteimnek közlésével — azt hiszem — jó szolgálatot teszek az életrajzíróknak, kik — hitelesebb források híján — átveszik az itt-ott találomra vagy hallomásból idézett adatokat. Engem is ép egy ilyen gyanúsnak tetsző (s hibásnak is bizonyúlt) adat indított a közelebbi kutatásra.

Az 1769-től 1869-ig tett ügyvédi vizsgálatok jegyzőkönyvei hét folio kötetben jelenleg az orsz. levéltárban őriztetnek. Legteljesebb az I. kötet, mely 1769—1783. terjed, czíme: »*Protocollum D. D. Procuratorum ex Benigno Mandato Caesareo-Regio per deputatos ex Inclyta tabula Regia Judiciaria examinatorum.*« Ez a kötet a vizsgálatot tett fiatal ügyvédekről 6—8 soros »curriculum vitae«-t is ad. Az elsők, kik vizsgálatot tesznek: Rátkay József, Hertelendy Ignácz, Nagy Dávid de Dálnok, Modrovics János, Jeszenovszky János stb. Itt van továbbá 1775-ben *Ányos János*, a költő testvérbátyja, 1777-ben *Boráros János*, Pest városának később nagyérdemű bírája, a 90-es években a magyar színésztársaság lelkes pártfogója, stb.

A többi »*Protocollum neo-censuratorum Advocatorum*« czímű kötet már csak a vizsgálat eredményét, 1808-ig még napját is, ezentúl már csak az eskütétel napját jelöli meg; legtöbbször még a vallás is föl van jegyezve. A II. kötet 1791—1795., a III-ik 1795—1808., a IV-ik 1808—1825., az V-ik 1826—1837., a VI-ik 1837—1849., a VII-ik 1861—1869-ig terjed. 1840-ig minden latinul, az 1839/40-iki országgyűlés befejezése után minden magyarul van fogalmazva.

A vizsgálatok tudvalevőleg a personalis főelnöklete alatt a kir. tábla albizottságai előtt folytak le, évenkint négy ízben, ú. m:

1. a vízkereszti időkörben (termino epiphanali) márczius—április havában,
2. a husvét-utániban (term. postpaschali) június havában,
3. a szentistváni időkörben — szeptember havában,
4. és a szentmártoniban — deczember havában.

Mivel országgyűlések idején a királyi tábla is Pozsonyban volt, az ügyvédi censurákat is itt tartották. A vizsgálat eredményét három fokkal jelölték, a régi latin s magyar elnevezésekkel ekképen: *praeclare* (kitűnő), *laudabiliter* (dicséretes) és *sufficienter* (elegendő); a ki nem felelt meg, ismétlő vizsgálatra utasították.

Im a bennünket irodalmi és közéleti működésük vagy rokonságuk miatt közelebbről érdeklők sora.

Pápay Sámuel [1] vizsg. tett 1796. jún. 6. dicsér. eredm.; föleskü-dött 1796. jún. 10.

Kisfaludy Boldizsár [2] vizsg. tett 1798. márcz. 21. kitűnő eredm.; föleskűdött 1798. márcz. 22.

Takáts József [3] vizsg. tett 1800. jún. 4. kitűnő eredm.; föleskü-dött 1800. jún. 6.

Gr. Séchenyi László vizsg. tett 1801. márcz. 23. kitűnő eredm.; föleskűdött 1801. márcz. 23.

Vittkovits Mihály vizsg. tett 1803. jún. 18. kitűnő eredm.; föl-esküdött 1803. jún. 19.

Ivánszky Antal [4] vizsg. tett 1803. decz. 15. dicsér. eredm.; föl-esküdött 1803. decz. 20.

Kisfaludy Mihály vizsg. tett 1805. jún. 5. kitűnő eredm.; föles-küdött 1805. jún. 6.

Jókay József [5] vizsg. tett 1806. máj. 20. dicsér. eredm.; föles-küdött 1806. jún. 22.

Fáy András vizsg. tett 1808. márcz. 27. dicsér. eredm.; föleskü-dött 1808. ápr. 4.

Szemere Pál vizsg. tett 1808. jún. 4. dicsér. eredm.; föleskűdött 1808. jún. 6.

Ezentúl már csak az eskütétel napja van följegyezve.

Teleki László	dicséretes eredm.	után	föleskűdött	1809. márcz.	2.
Kossuth András	kitűnő	»	» »	1809. márcz.	2.
Földváry Gábor [6]	kitűnő	»	» »	1810. márcz.	11.
Thaisz András [7]	kitűnő	»	» »	1811. márcz.	16.
Dubraviczky Simon [8]	kitűnő	»	» »	1812. szept.	26.

[1] *Pápay Sámuel* (1770—1827.) az ügyvédi oklevél megszerzése után gr. Eszterházy Károly egri püspök pártfogása mellett 1796—1800-ig az egri lyceumban a magyar nyelv és irodalom tanára lett. A püspök halála után és betegeskedése miatt azonban lemondott tanári állásáról s Pápán az Eszterházy-családnak lett uradalmi ügyésze.

[2] *Kisfaludy Boldizsár* (később püspöki praefectus) meg az alább következő *Mihály* (később győrmegyei főjegyző, majd alispán) Kisfaludy Sándor testvéröcscsei.

[3] Péteri (utóbb *télhi) Takáts József* (1767—1821.) előbb theologiát végzett, majd a Festetics-családnál nevelősködött nyolcz évig; ez idő alatt kezdett irodalmi s jogi tanulmányokkal foglalkozni. 1800-tól kezdve a veszprémi káptalan ügyésze.

[4] *Ivánszky Antal* (1777—1850.) egri ügyvéd s a lyceumban 1808-tól 1841-ig Pápay S. utóda a magyar ny. és irod. tanszéken.

[5] Jókai Mór édes atyja, révkomáromi ügyvéd.

[6] *Földváry Gábor* (1787—1854.) Pestmegye későbbi (1832—1836.) nagyhírű alispánja, ki a pesti Nemzeti Színház építése és a magyar szinészet pártfogása körül szerzett irodalmi érdemeket.

[7] *Thaisz András* (1789—1740.) a *Tud. Gyűjtemény* (1817—1828.) s utóbb (1831-től) a *Sas* szerkesztője.

[8] *Dubraviczky Simon* Pestmegye alispánja s 1839—40-ben országgyűlési követe.

Orosz József [1]	dicséretes eredm.	után	föleskűdött	1813. márcz.	22.
Igaz Sámuel [2]	nem elegendő —	—	—	(1815. szept.	28.)
Katona József	elegendő »	»	»	1815. decz.	21.
Szentmiklóssy Alajos [3]	kitűnő »	»	»	1816. szept.	26.
Bárány Boldizsár [4]	kitűnő »	»	»	1816. decz.	21.
Helmeczy Mihály	kitűnő »	»	»	1817. márcz.	22.
Bors Sámuel [5]	elegendő »	»	»	1820. márcz.	8.
Stettner György [6]	dicséretes »	»	»	1821. jún.	26.
Tessedik Ferencz [7]	elegendő »	»	»	1822. szept.	25.
Pfanschmiedt Ede [8]	kitűnő »	»	»	1822. decz.	16.
Luczenbacher János [9]	elegendő »	»	»	1822. decz.	16.
Makáry György [10]	nem elegendő —	—	—	(1823. márcz.	8.)
» »	elegendő »	»	»	1823. jún.	16.
Fábián Gábor	kitűnő »	»	»	1823. jún.	16.
Kovacsóczy Mihály	dicséretes »	»	»	1823. jún.	16.

[1] *Balásfalvi Orosz József* a *Pillértár* (1834—35.) s utóbb a *Hirnök* és *Századok* (1837—1842.) szerkesztője.

[2] *Igaz Sámuel* (1786—1826.) a *Hebe* (1820—26.) szerkesztője s a *Magyar Kurir*nak egyideig (1821—24.) társkiadója. Ezúttal megbukott a vizsgálaton (»relegatus ad ulteriorem experientiam«); de nincs nyoma, hogy utóbb ismét jelentkezett volna.

[3] *Szentmiklóssy Alajosról* (1793—1849.) több új adatot közöltem Bajza levelei s az epigramma-pör kapcsán. L. *Bajza Összegyüjt. Munk.* IV. 576. s köv. és VI. 459. l.

[4] *Bárány Boldizsár* életéről Szinnyei (M. Irók, I. 546.) csak ennyit tud: »ügyvéd, 1836-ban Gombán élt Somogyban«. Színműveket írt és fordított. Irodalomtörténetileg ismertebb a »*Bánk bán rostája*« cz. munkája.

[5] *Bors Sámuel* életéről Szinnyei (i. h. I. 1262.) szintén csak ennyit tud: »kir. táblai ügyvéd«. Neve a Kisfaludy Károly, Bajza és Stettner leveleiben többször előfordul, de nem a leghizelgőbb módon. Az 1825-iki országgyűléskor afféle élősdi alak volt, ki előfizetések koldulásával s a közönség felültetésével sokat ártott az irodalmi tisztességnek, s ezért a Tud. Gyűjtemény 1826. III. kötetében *Tiszti tár*ának bírálata kapcsán nyilvánosan is megbélyegzi a szerkesztő. Bővebben írtam róla *Bajza Összegyüjt. Munk.* VI. köt. 454—5. ll.

[6] *Stettner,* utóbb *Zádor György* (írói nevén *Fenyéry Gyula)* az Aurora-körnek egyik érdemes tagja, ki buzgó részt vett barátjainak irodalmi vállalataiban (*Handbuch, Ezeregy éj, Convers. lexiconi pör* stb.), 1832—48-ig a pápai jogakadémia tanára, 1851-től kezdve a bírói pályán működött. (Szül. 1799., megh. 1866.) L. bővebben Bajza id. m. VI. 468—9. ll.

[7] *Tessedik Ferencz* (1800—1844.) mint gr. Apponyi Antal magántitkára sokat utazott külföldön; írt egy-pár költeményt az egykorú folyóiratokba s megírta úti emlékeit, miért az Akadémia 1832-ben tagjai sorába választotta. L. Bajza 71. sz. lev. Toldyhoz és jegyz. id. h. VI. 456. l.

[8] A később nevezetes szerepet játszó conservativ politikus: *Zsedényi Ede* (1804—1879.).

[9] *Luczenbacher* (később *Érdy) János* (1796—1871.) 1846-tól a Nemz. Múzeum régiségtárának őre, ki történeti s numismatikai munkákat írt.

[10] *Makáry György* (1799—1857.) először megbukott (»relegatus ad ulteriorem praxim«), de még ugyanazon évben javító vizsgálatot tett, aztán Egerben ügyvédkedett, utóbb 1841-től Pápay és Ivánszky utóda lett a lyceumi irodalmi tanszéken; 1851-től fogva a gymnasiumban is tanított magyar nyelvi tárgyakat. Ifjukorában költeményeket irt az egykorú folyóiratokba. Bajzának jó barátja volt. L. ennek munk. id. h. VI. 453. és 472. l.

Bártfay László	dicséretes eredm.	után	föleskűdött	1823.	szept.	26.
Tretter György[1]	dicséretes	»	»	1823.	decz.	19.
Thewrewk József[2]	dicséretes	»	»	1823.	decz.	19.
Klauzál Gábor	kitűnő	»	»	1824.	szept.	27.
Bajza Antal[3]	dicséretes	»	»	1824.	szept.	27.
Vörösmarty Mihály	kitűnő	»	»	1824.	decz.	20.
Szemere Miklós	kitűnő	»	»	1827.	márcz.	25.
Paziazi Mihály[4]	kitűnő	»	»	1828.	szept.	21.
Kossuth Lajos	kitűnő	»	»	1828.	decz.	20.
Bajza József	dicséretes	»	»	1829.	ápr.	2.
Szentkirályi Móricz	kitűnő	»	»	1829.	jún.	22.
Fogarassy János	kitűnő	»	»	1829.	szept.	24.
Hajnik Pál[5]	dicséretes	»	»	1829.	szept.	26.
Hajnik Károly[6]	dicséretes	»	»	1830.	jún.	18.
Rumy Károly[7]	elegendő	»	»	1830.	jún.	22.
Somssich Pál	kitűnő	»	»	1831.	jún.	22.
Gr. Dessewffy Emil	kitűnő	»	»	1831.	jún.	22.
Tasner Antal	kitűnő	»	»	1831.	jún.	22.
Bónis Sámuel	kitűnő	»	»	1831.	jún.	22.
Madarász László	kitűnő	»	»	1831.	jún.	20.
Rosty Zsigmond	dicséretes	»	»	1832.	márcz.	17.
Jászay Pál	kitűnő	»	»	1832.	ápr.	4.
Cserneczky József[8]	kitűnő	»	»	1832.	márcz.	18.

[1] *Tretter* (utóbb *Járy) György* az Aurora-kör külső, német tagja.

[2] *P. Thewrewk József* (1793—1870.), valamint a föntebb előforduló *Fábián G.*, *Kovacsóczy Mihály* és *Bártfay Lászlóról* Bajza levelei kapcsán több új adat van Bajza id. m. VI. k. és jegyz. 451., 457. s köv. l.

[3] *Bajza Antal* — a költő testvérbátyja.

[4] *Paziazi Mihály* egy oláh származású s irodalmi műveltségű ifjú, szintén kültagja a Aurora-körnek.

[5] *Hajnik Pál* (1809—1864.) 1848—49-ben fővárosi rendőrfőnök; az emigratióból hazatérvén, az 1860-iki országgyűlésen szülővárosát, Váczot képviselte.

[6] *Hajnik Károly* (1806—1866.) országgyűlési gyorsíró s szerkesztő, idősb Hajnik Pálnak, a pozsonyi akadémia, majd pesti egyetemi jogtanárnak fia s az ifjabb Pálnak unokabátyja.

[7] *Rumy Károly* (1780—1847.) előbb többfelé tanárkodott, majd miután 1824-ben katholizált, Rudnay primás az esztergomi presbyteriumban felállított »*honi törvény tanszékére*« nevezte ki 1828-ban, s itt működött egész haláláig. Életírói (Ferenczy-Danielik: *Magyar irók,* Kőrösy L. *Rumy élete)* nem említik, hogy Rumy ügyvédi vizsgálatot tett volna; de teljes életében olyan roppant szorgalmú író és sokoldalú tudós volt, hogy, bár 50-ik évében járt, föl lehet tennünk, mikép jogtanári székét úgy kívánta méltóan betölteni, ha annak ellátására jogi képesítést is szerez. Megerősíti e föltevést az az adat is, hogy »róm. kath.« vallásúnak jelzi a vizsgálati jegyzőkönyv. Nem volna lehetetlen, hogy második házasságából (1809—1814.) született négy gyermeke közül a legidősbről van itt szó; de életírója nem említi, hogy a legidősb (pedig csak arról lehetne esetleg szó) fiú volt-e; az a későbbi adat pedig, hogy halála után családját nagy nyomorban hagyta, gyermekei közül pedig több elzüllött, ellene mond e föltevésnek.

[8] *Cserneczky József* neve az irodalomban a conversations-lexiconi pörben

B. Eötvös József	kitűnő	eredm.	után	föleskűdött	1833. jún.	27.
Gr. Péchy Manó	kitűnő	»	»	»	1834. máj.	22.
Szemere Bertalan	kitűnő	»	»	»	1834. máj.	30.
Vukovich Sabbas [1]	kitűnő	»	»	»	1834. szept.	13.
Pulszky Ferencz	kitűnő	»	»	»	1835. ápr.	11.
Kazinczy Gábor	dicséretes	»	»	»	1837. decz.	21.
Trefort Ágoston	dicséretes	»	»	»	1837. decz.	22.
Tanárky Gedeon	dicséretes	»	»	»	1838. jún.	7.
Majláth György	kitűnő	»	»	»	1838. jún.	25.
Ormós László [2]	kitűnő	»	»	»	1838. szept.	28.
Gr. Cziráky János	kitűnő	»	»	»	1839. márcz.	6.
Palugyay Imre [3]	kitűnő	»	»	»	1840. szept.	24.
Remellay Gusztáv	kitűnő	»	»	»	1840. szept.	24.
Szacsvay Imre [4]	kitűnő	»	»	»	1840. szept.	24.
Szakál Lajos [5]	kitűnő	»	»	»	1840. szept.	24.
Vachott Imre	dicséretes	»	»	»	1841. márcz.	19.
Vachott Sándor	dicséretes	»	»	»	1841. márcz.	19.
Gorove István	kitűnő	»	»	»	1841. márcz.	19.
Beöthy Zsigmond	dicséretes	»	»	»	1841. márcz.	19.
Obernyik Károly	kitűnő	»	»	»	1841. szept.	18.
Horváth Árpád	kitűnő	»	»	»	1841. decz.	18.
Pompéry János	kitűnő	»	»	»	1842. szept.	26.
Szelestey László	dicséretes	»	»	»	1843. márcz.	17.
Illucz Oláh János [6]	kitűnő	»	»	»	1843. márcz.	23.
Szlávy József [7]	kitűnő	»	»	»	1843. nov.	16.

merült föl, midőn Bajza támadására Döbrentei és Thaisz társaságában mint a vállalat egyik szerkesztője — felelt. 1831-ben Thaiszszal együtt a *Sas* cz. folyóiratot, 1833-ban pedig Kassán Kovacsóczy társaságában a *Szemlélőt* szerkesztette. Neve azontúl eltünik. L. Bajza id. m. IV. és VI. k.

[1] *Vukovics Sebő* (1811—1872.) a jeles hazafi s 1849 iki igazságügyi miniszter. Az emigratióban halt meg Londonban.

[2] *Ormós Lászlótól* több csinos lyrai költeményt közölt az Athenaeum. Bajza 1834. ápr. 9-én szép buzdító és útbaigazító levelet írt hozzá. L. Bajza *Összegyűjt. Munk.* VI. és jegyz. 473. l.

[3] *Palugyay Imre* (szül. 1818.) a később nevezetes statisztikus.

[4] *Szacsvay Imre* (1818—1849.) az 1848—49-iki országgyűlés képviselője s Debreczenben egyik jegyzője, a ki az ápr. 14-iki függetlenségi nyilatkozatot részben szerkesztette és aláírta, miért 1849. okt. 24-én vértanú-halált kellett szenvednie.

[5] *Szakál Lajos* 1843-ban Budán egy »*Czimbalom*« cz. kis versfüzetet (8-r. IV. és 73. lap) adott ki, melynek elószava »Körös-Tarcsán, Békés vármegyében, 1843. esztendő elején« kelt. Többet nem sikerült róla megtudnom.

[6] *Illucz Oláh János* (1817—1875.) a 40-es években hírlapíró volt s 1843-tól kezdve a conservativ irányú Nemzeti Ujságnak előbb rovatvezetője, utóbb Lipthay S. mellett szerkesztője 1848. ápr. 1-ig, a midőn »*Nemzeti Politikai Hirlap*«-ra változtatván a lap czímét, önállóan szerkesztette 1848 végeig. Politikai köpenyforgatása s megbízhatlansága miatt éles vitába keveredett Bajza *Kossuth Hirlapjá*val a hol Bajza leleplezte egész politikai multját s hazafiatlan üzelmeit. (L. Bajza életr. Összegyűjt. Munk. I. köt. bevezetésében.)

[7] *Szlávy József* a nem rég elhúnyt koronaőr s volt miniszterelnök.

Irinyi József [1]	kitűnő	eredm. után föleskűdött			1844. jún.	3.
Duka Tivadar [2]	kitűnő	»	»	»	1846. jún.	6.
Kölcsey Kálmán [3]	dicséretes	»	»	»	1847. jún.	12.
Vasvári Fejér Pál [4]	kitűnő	»	»	»	1848. decz.	2.

A szabadságharcz idején 1849. márczius 22—23-án tett esküt az utolsó négy ifjú ügyvéd: Sárközy Kázmér alnádor elnöklete alatt Terstyánszky S. és Rhédey László censorok előtt.

Innét kezdve jó tíz esztendeig szünetel a vizsgálat, melyet 1861. aug. 24-én kezdenek meg újra. Steinbach István, az ismert nevű budapesti közjegyző az első, ki a kitűnően letett vizsgálat után aug. 28-án teszi le az ügyvédi esküt. S folytatódik aztán a jegyzőkönyv 1869-ig.

DR. BADICS FERENCZ.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS KÉT LEVELE.

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának irodalmi levelestárából közöljük az alábbi két levelet. Ujabb bizonyságok ezek arra nézve, hogy az irodalmi érintkezéseiben sokszor tulságosan is finnyás Jósika mily nemes előkelőséggel és gyöngéd figyelemmel viselkedett kiadóival szemben, a kik pedig élte alkonyán tudvalevőleg nem a legkiméletesebben adták tudtára, hogy a közönség ízlése elfordult tőle.

I.

Lieber Herr von Heckenast!

So eben habe ich ihr werthes Schreiben vom 15. Sept: erhalten. Mein neuester roman [5] ist zwar fertig, aber ich kann ihnen das

[1] *Irinyi József* (1822—1859.) előbb az Athenaeumnak, majd külföldi utazása után a centralista irányú Pesti Hirlapnak munkatársa, ki utóbb mint országgyűlési képviselő tevékeny részt vett a függetlenségi törekvésekben s ezért halálra is itéltetett; de Haynau másokkal együtt neki is megkegyelmezett.

[2] *Duka Tivadar* (szül. 1825.) előbb jogi tanulmányokat végzett, a szabadságharczot mint Görgei hadsegéde küzdötte végig, aztán külföldre menekült, Londonban elvégezte az orvosi tudományokat s angol szolgálatban mint tábori orvos Indiában működött.

[3] *Kölcsey Kálmán*, a nagy költő és szónok unokaöcscse, kihez remek *Parainesisét* intézte, s a ki a szabadságharcz küzdelmeiben vitézül végezte ifjú életét.

[4] *Vasvári Fejér Pál* (1826—1849.) a márcziusi ifjuság egyik vezére, a forradalom előtt néhány tartalmas történeti dolgozatot írt s a Teleki Blanka és Lövey Klára nevelő-intézetében a magyar nyelvet és irodalmat tanította. 1848. júliusban titkár lett a pénzügyminiszteriumban s mint Kossuth kedveltje, több fontos bizalmi kiküldetésben járt el. 1849-ben, mint ismeretes, szabadcsapatot alakított s az erdélyi havasokon 1849. júl. 6-án oláh fölkelők orvtámadása közben vesztette el ifjú életét.

[5] A csehek Magyarországon.

manuscript nicht schicken, weil ich hier niemanden finde, der es ins reine schreiben könte, Ich werde aber gegen den 25 December selbst nach Pest kommen und hoffe dann recht bald mit dem ganzen fertig zu werden. Ich bitte daher recht sehr in eine unserer ungarischen Zeitschriften eine kurze Anmerkung einrücken zu lassen: dass das Werk zwar fertig ist, aber weil ich nicht in Pest seyn kann, es erst gegen Jänner zum Druck befördert werden kann. Auch das einzelne Band *(így!)* Fesslers werde ich (wenn es nicht zu spät ist) in December selbst hinauf bringen, sollte es ihnen aber einen bedeutenden Unterschied machen, so werde ich lieber das ganze Werk behalten.

Die recension schicke ich mit Dank zurück — die anderen brauchen Sie mir jetzt nicht zu schicken — ich werde sie in Pest lesen.

Den ersten Band meines neuen Romans bekommen Sie unentgeltlich.

Mir wehre *(így!)* es sehr lieb wenn der *Báthori* früher erscheinen könte als der Zolyomi [1], ich habe meine wichtige Gründe dazu, überhaupt glaube ich, dass der Zolyomi den gebildeten deutschen Lesepublicum *(így!)* nicht sehr gefallen wird.

Wenn Sie mir gelegentlich schreiben könten, wann das Album des Gr. Maylath erscheinen wird,[2] wehre *(így!)* es mir sehr angenehm, und ob mein Trauerspiel im ersten Bande des von B. Eötvös redigirten Werkes mitbegriffen ist.[3] Ich bin mit wahrer Achtung

Lieber H. v. Heckenast

Ihr bereitwilligster
Josika Miklós.

Szurdok, 26 Sept. 1838.

Mutatur.

Könte Sie mir die Darstellungen des Herrn Blummenhagen[4] nach Klausenburg zu Tilsch [5] schikken wehre es mir sehr lieb. Diese Beschreibungen werden hir als Muster aufgestellt, und ich lerne gerne. Auch bin ich nicht ganz im reinen was der geistreiche Recensent durch perspective in einer Schilderung versteht. Die Recension ist sehr gut und schonend wenn ich auch nicht eben mit allen Behauptungen einverstanden bin.

[1] A regények német fordításáról van itt szó.

[2] Iris, Taschenbuch für das Jahr 1840. Herausgegeben von Johann Graf Mailáth und Dr. S. Saphir. Erster Jahrgang. Pesth. Verlag von Gustav Heckenast. — J. Die Perle der Mohilen czímű elbeszélése jelent meg benne.

[3] Budapesti Árvízkönyv. — J. szomorú játéka »Adorjánok és Jenők« czímmel a második kötetben jelent meg.

[4] Blumenhagen Fülöp György Ágost Vilmos ismert német novellairó sz. 1781-ben megh. 1839-ben.

[5] Kolozsvári könyvkiadó és könyvárus.

II.

Brüssel Jun. 2—1858.
53. Rue S. Alphonse.

Tisztelt kiadó Ur! [1]

Heckenast G. ur tanuskodhatik mellettem, hogy nem tartozom sem a honorariumot sem a kiadást sürgető írók közé. E mellett a halasztásra is szemet hunyok — bár a magam részéről szigoruan pontos, serény és szavat tartó vagyok. — Most sem czélom tehát önt sürgetni, sőtt mint egyik derék kiadónkat anyi(ra) becsülöm önt, hogy igen jol tudnék mellette, de soha sem ellene emelni szót.

E kissé hosszú bevezetésnek vége annál rövidebb lesz, — s csak abból áll, hogy nekem *azon munkával* melyet ön szíves volt átvenni — tökéletes pechem van.[2] Sok idő lefolyt addig is — még pedig hibámon kivül — míg az végre önnek kezei közé jött: s azóta azt sem tudom mi történt azzal. — Fiam Miklós ki szerencsés volt önnel is szólni, ezelőtt *pár héttel* azt írta nekem, hogy a correctura már elküldetett nekem. De én ennek színét sem láttam: pedig miként Heckenast ur megmondhatja önnek, a correcturák igen rendesen jutnak kezeim közé s én azokat *ugyan azon napon*, olykor *ugyan azon orában* szoktam innen expediálni.

Ha tehát hiba történt, nem az én részemről történt ez. Heckenast ur *nőm Jósika Julia* adresze alatt szokta nekem az íveket megküldeni, s ha ön szíves lenne tőle megtudni a dolgot, ő hosszú tapasztalásból megmondhatná, mit kellessék tenni, hogy ezek rendesen ide juthassanak.

Ha önnek válalatai szükségessé teszik a késedelmet, *ez ellen semmi kifogásom nincsen*. Hanem igen szívesen venném, ha ön oly jó volna s engemet vagy levele által, vagy fiammal közölvén a dolgot, tudosítana, hogy *à peu-près* mikor foghat a nyomatáshoz?

Ön megbocsájt nekem ugy-e? Annál is inkább pedig, mert láthatja hogy itt nincsen sürgetésről szó, főleg a honorariumra nézve, miben, ha ön akarja, *hosszabb terminust is* kész vagyok adni.

A munka természeténél fogva egy kis auctualis érdekkel bir, azért mindkettőnk érdekében óhajtanám, hogy az *ez évben* jelenjék meg.

Isten áldja önt!

hive Eszter sat. szerzője.

Közli: DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

[1] A levél Hartlebenhez van intézve.

[2] J. itt »*Egy magyar család a forradalom alatt*« czímű regényéről beszél, a melyből az 1—4 kötet Braunschweigban 1852-ben jelent meg. 1861—62-ben Hartleben kiadta az egész 10 kötetes művet a négy első köteten »második, változatlan lenyomat« jelzéssel.

ADATOK CZUCZOR GERGELY ÉLETÉHEZ.

— Czuczor mint pozsonyi tanuló. —

A mult év folyamán a Franklin-társulatnál megjelent Czuczor összes költői műveinek első teljes kiadása. *Zoltvány* Irén rendezte sajtó alá, a ki a munkák első kötetében részletesen megírta a Czuczor életét.

Munkájának írásakor Zoltvány Irén a pozsonyi kir. főgymnasium igazgatójához, Polikeit Károlyhoz azon kéréssel fordúlt, hogy az intézet főnévkönyvéből a Czuczorra vonatkozó adatokat keresse ki. Az igazgató azonban a XVIII. század végétől fönmaradt főnévkönyvekben Czuczor nevét egyáltalán nem találta meg a tanulók között. Nem találta meg *Schönvitzky* Bertalan sem, a ki a millennium évében részletesen megírta a pozsonyi kir. főgymnasium történetét, s műve végén összeállította az intézet hírnevesebb tanítványainak névjegyzékét. *Czuczor* neve azonban ezen névjegyzékből hiányzik.

A jelen tanév folyamán a pozsonyi kir. főgymnasium önképzőkörétől rendezett ünnepély alkalmából megkérdeztem az igazgatót, vajjon intézetünk főkönyveiben nem találhatók-e mégis adatok Czuczor Gergelyre vonatkozólag. Megnevezvén azon éveket, melyekben Czuczor intézetünk tanítványa lehetett, az igazgató csakugyan megtalálta a beirt tanulók között a *Czuczor* nevét, mely azonban háromszor így van írva: *Tzuczor,* háromszor pedig így: *Tzutzor.* S épen ez volt az oka, hogy régebben sem az igazgató, sem Schönvitzky Bertalan nem találta meg a Czuczor nevét.

Az intézet főnévkönyvének (Informatio de scholastica iuventute regii archi-gymnasii Posoniensis ord. S. Benedicti) adatai szerint Czuczor három évig volt a pozsonyi (akkor) benczés gymnasium tanulója, mint Zoltvány is helyesen állítja Czuczor életrajzában. És pedig az 1814/15. tanévben végezte a 4. grammatikai osztályt, az 1815/16. és 1816/17. tanévekben az 1. és 2. humaniora osztályokat (az 5. és 6. osztályt).

Ugyancsak helyesen állítja *Zoltvány,* hogy Czuczor egész iskolázása folyamán a legjobb tanulók közé tartozott. A pozsonyi főgymnasium főnévkönyvének adatai szerint u. i. az itten végzett három osztályban mindig *első eminens* volt, mint alább közölt bizonyítványaiból kitetszik.

A pozsonyi főgymnasium épen Czuczor Gergely oda jövetele előtt két évvel, 1812-ben került állami vezetésből a benczés szerzetesek kezébe. Az állam a rossz pénzügyi viszonyok (devalvatio) miatt adta ki

a maga kezéből az intézetet. A devalvatio vonta maga után az intézethez kötött ösztöndíjak számának leszállítását is. S mivel a bankjegyek reális értéke nagyban leszállott, s mivel a 1811/12. tanévre eső ösztöndíjakat még teljes értékükben osztották ki, azért a következő tanévben egyáltalán nem lehetett ösztöndíjakat adományozni, sőt pár évig még azután is csak nagyon gyéren.[1]

Ez magyarázza meg, hogy bár a szegény sorsu Czuczor a legjobb tanulója volt három éven keresztül az intézetnek, ösztöndíjat még sem kapott sohasem. Pedig Czuczort bizonyára igen kedvelték tanárai. Hiszen az ő buzdításokra lépett Czuczor a benczés-rendbe, mit atyja váltig ellenzett.[2]

A pénzügyi bukás okozta azt is, hogy az Orsolya-apáczák klastroma ez időben kénytelen volt beszüntetni a szegény tanulók segélyezését (1816 17).[3] Nem lehetetlen különben, hogy Czuczor pozsonyi iskolázásának első két évében az Orsolya-apáczáknál kapott ebédet. S talán hozzájárult a benczés-rendbe való lépéséhez, hogy pozsonyi tanulókorának utolsó évében ettől a segítségtől elesett. Másképen talán Pozsonyban marad vala jogásznak. Mert atyja ugyan elég jómódu ember volt, de nagy családdal.

A pozsonyi főgymnasium főnévkönyvei ahhoz is adatot szolgáltathatnak, hogy *István* keresztneve helyett miért választotta Czuczor a *Gergely* szerzetesi nevet. Czuczor atyját u. i. *Jánosnak* hívták; de a pozsonyi gymnasium főnévkönyveiben háromszor *Georgius*-nak (György) van nevezve, s háromszor *Joannes*-nek. Nem lehetetlen, hogy atyjának két neve volt: a *János* mellett *Gergely*, melyet talán a tanárok cseréltek össze a György névvel. Valami nagy pontosságot különben sem találunk a főnévkönyvekben. Az első év első semesterének végén Czuczor 12 évesnek van mondva, pedig ekkor már 15 éves volt. Hogy pedig nem valami más Czuczorról van szó, az bizonyos. Születése helyéül is Érsek-Ujvárt teszik a főnévkönyvek, s nem Andódot.

A magyar nyelv az akkori pozsonyi benczés-gymnasiumban eleinte csak rendkívűli tantárgy volt; csak Czuczor poszonyi tanulókorának harmadik évében (1816/17) lett rendes tárgygyá. A főnévkönyvekben külön vannak feltüntetve az osztályzatok: 1. *a magaviseletből* (morum), 2. *a hittanból* (doct. relig.), 3. *a többi tárgyból együttesen* (studiorum), 4.

[1] Schönvitzky, A pozsonyi kir. főgymn. története. 294. l.
[2] Zoltvány, Czuczor élete 8. l.
[3] Schönvitzky, i. m. 295. l.

a magyar nyelvből és irodalomból (ling. et lit. Hung.) — Kitűnik a főnévkönyvekből, hogy a magyar nyelvet és irodalmat az első két évben (a 4. grammatikai és az 1. hum. osztályban), mikor a magyar nyelv még csak rendkívűli tantárgy volt, Czuczor nem tanulta. Pedig sokan tanulták akkor is; körülbelűl a tanulók fele. S nem lehet mondani, hogy talán csak az idegen ajkuak tanulták; mert bár a főnévkönyvekben a tanulók anyanyelve nincs kimutatva, de egyaránt tanulták az idegen és magyar nevűek.

Önképzőkör a pozsonyi főgymnasiumban ekkor még nem volt; csak a XIX. század harminczas éveiben alakul meg.

Czuczor osztályfőnökei voltak Pozsonyban: a 4. grammatikai és az 1. hum. osztályban *Farkas* Vincze, a 2. hum. osztályban *Gátser* Leo. Az utóbbi irodalmilag is működött, s úgy látszik, Czuczorra tanárai közül a legnagyobb hatással volt.

A főnévkönyvekben meg van nevezve a tanulók atyjának társadalmi állapota: *nobilis, civis, plebejus v. ignobilis.* Czuczor atyja mindvégig mint *civis* szerepel a főnévkönyvekben. A minthogy Czuczor atyja, *Czuczor* János ekkor már nem is volt *Károlyi* József gróf jobbágya, hanem tekintélyes és elég jómódu érsek-ujvári polgár.[1]

Ezek után ide igtatom a pozsonyi főgymnasiumnak Czuczor Gergelyre vonatkozó latin nyelvű adatatait, vagyis Czuczornak a pozsonyi főgymnasiumnál kapott félévi és évvégi bizonyítványait:

[1] Zoltvány, Czuczor élete 5. l.

Az osztály neve *	Cognomen Nomen Aetas Religio	Natio, Locus natalis et Comitatus vel Provincia	Pater, Tutor, aut Curator, ejus Conditio, et Habitatio	An Stipendiatus vel Alumnus Convictus	Classis			
					Morum	Doct. Rel.	Studiorum	Ling. et Lit. Hung.
Grammatico Anno IV-to Semestri I-o 1814/5. (IV. gramm. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 12. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Patre Georgio, cive ibidem	non est	1-ae	Em.	Em. prmus	—
Grammatico Anno IV-to Semestri II-do 1814/5.	Tzuczor Stephanus annorum 12. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Patre Georgio, cive ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Humanitatis Anno I-mo Semestri I-mo 1815/6. (1. hum. v. 5. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 15. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Georgius, civis ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Humanitatis Anno primo, Semestri altero 1815/16.	Tzuczor Stephanus annorum 16. catholicus	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Secundum in annum Humaniorum Studiosi 1816/7. (6. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 16.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	E.	Em. prus	E.
Secundi anni Humanistae 1816/7. (2. félév)	Tzuczor Stephanus annorum 16.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	E.	Em. prus	E.

* Ez a rovat a bizonyitványok rovatához hozzá van szerkesztve a főnévkönyvekből. A többi rovat szóról-szóra ugy van adva, mint a főnévkönyvekben található.

Közli: RENCZ JÁNOS DR.

ID. GRÓF RÁDAY GEDEON HALOTTI LEVELE.

Bizodalmas Kedves Uram Ötsém!

Az emberi ideig való életnek mértékét bölts és ſzabad tetſzése ſzerént meg-határozó leg-főbb Felségnek, tetſzett Néhai Méltóságos Gróf Idősb Rádai Ráday Gedeon valóban kedves Uram Atyámat, példás kegyeſséggel, 's köz haſzonra intéztetett indúlattal folytatott életének ſzintén 79-dik eſztendejében, a' most folyó holnapnak hatodik napjának éjtſzakai tizenkét és egy órai között a' tsendes halál által, mint egy a' maga ſzeretetének ſzárnyain, a' boldog örökkévalóságnak azon állapatjában által tenni, a' holott-is, ſokkal tiſztább gyönyörűségek és nemesebb foglalatoſságok várják az ollyatén lelkeket, kik életekben tellyeſek voltak az ő Iſtenek aránt való buzgósággal, 's felebaráttyaik aránt való tiſzta indúlatú ſzeretettel.

Ezen gondolat enyhíti néminemüképen fiúi meg-ſebhedett ſzívemet, 's hozzám tartózóimnak ſzíveket, hogy illyetén jó Attyától lett megfoſztatása miatt el ne tsüggedjenek.

Mind életében tett rendeléséhez, mind a' moſtani meleg napoknak környűl-állásaihoz képeſt, végső tiſzteſség tételének idejét rövid időre, úgymint ezen folyó hólnapnak 12-dik napjára rendeltem.

Mellyet-is, midőn *kedves Uram Ötsémnek* Valóban meg-ſzomorodott ſzívvel jelenteném, 's az illyetén ſzomorú változáſoknak el-távozását ſzívemből óhajtanám, minden illendőséggel állandóan vagyok. Pétzelen 8-dik Aug. 1792.

Bizodalmas kedves Uram Ötsémnek

igaz hiteles szolgája
G. Ráday Gedeon.

Külső czím: Perillustri ac Generoso Domino Josepho Szilasy de Pilis et Pánd ICottus Neogradiensis. Ord. Judlium (Titt. tit.) Domino et fratri Sing. Colendo

Losoncz.

Szilassy József jegyzete kívül: Ifj. G. Ráday Gedeon Úr Aug. Hava 8-dikan az 1792-dik Eszben Peczelről jelenti, Édes Attyának Id. G. Ráday Gedeon urnak életének 79-ik Esztben csendes halála után az Örökkévalóságra lett által lépését.

(Gyászszegélyü egész ív papirra nyomva; a dőlt betűk ifj. G. Ráday G. keze írása. A levél alakban összehajtott gyászjelentés fekete viaszba nyomott g. Ráday pecséttel volt lezárva.)

Közli: LÁSZLÓ IMRE.

HOLLAND TUDÓSOK LEVELEI MAGYAR TUDÓSOKHOZ.

I.

Roëll H. S. — Szathmárnémethi Sámuelhez
(Franeker, 1693. márcz. 13.).

Plurimum reverendo clarissimoque viro, domino Samueli Nemethi S. P. D. Hermannus Alexander Roël.

Non sine doloris quodam sensu cognovi, fatis cessisse Cl. Pataki magno Ecclesiarum vestrorum malo. Eo enim loco sunt res earum, ut viris indigeant, non minus a virtute et pietate, quam ab eruditione instructos si enim augurari ex praeteritis de futuris liceat, libertati vestrae insidiabuntur jesuitae, quanto possunt opere, omnesque suas artes adhibebunt, ut spreti injuriam ordinis ulciscantur. Et nosti, vir Cl. nulla foedera tam sancta esse, qua non violare ipsis jocus et ludus sit, si sit e re ordinis ipsorum et Ecclesiae Romanae. Optime omnium vobiscum ageretur, si ita divina providentia moderaretur fata praesentis belli, ut tandem conditionibus aequis paciscerentur cum Turcis christiani, vosque esse vestri, ut antea, juris, vestrisque vivere auspiciis et legibus possetis. Forte et si Rege Angliae aliquid vobis praesidii esse posset, si felicius ille posthac contra Gallum bella gereret, subditorumque suorum animos ea ratione sibi magis propitios et faventes faceret. Omnes artes omnesque machinas admovebunt Galli, ut in Anglia, Scotia et Hybernia equitent intestinos motus, quorum metu exercitus magna pars retineatur in istis regnis. Et hanc ob causam copias sedandis istiusmodi motibus pares relictas iri in Anglia, fama fert. Certe hucusque infeliciter satis, et si dicere liceat satis negligenter res suas egerunt Germani; Galli contra ad omnes commoditatis articulos excubarunt, et hinc plerumque victores fuere; multasque regiones suis adjecerunt. Brevi ad nos remeabit Rex magnae Britanniae, ut praesit exercitui nostro. Elector Bavariae id quidem agere videtur omni studio, ut exercitum et res Hispanorum in Belgio sibi commisso melius ordinet, sed longiori tempore indigebit, antequam omnia, quae aliorum incuria vel perfidia collapsa sunt, restituat. Quod spectat Academiam nostram, floret illa, invidentibus aliis. Omnem lapidem moverunt, mihi ut nocerent. Hucusque tamen per Dei gratiam locum meum tueor, et id ago pro virili mea, ut Spartam quam nactus sim, ornem, luctatus aliquo tempore sum cum corporis inbecillitate; nunc tamen, quod Deus bene vertat, melius habere incipio. Operam dabo, quantum pote, ut Commentarius tuus prodeat in dies luminis oras quam emendatissimus. Non dubito, si ex ungve leonem dignoscere licet, quin sit meriturus publicum doctorum plausum. Justo diutius haesit apud Cl. Waeyenum, ob alia illius negotia. Doctissimus Nemethi, ut curam hujus operis praecipue geret, ita pollicetur Ecclesiae vestris egregium virum. Utinam tales essent omnes. D. D. Csengeri et Vespremi non tenent eum studiorum et vitae modum, quem laudare et probare queam. Deus eos convertat. Salveant Cl. viri Bathai et Cepregi et siqui alii me memores vivunt. Tu vero vir Cl, quem valere vehementer gaudeo, longum Eccle-

siae bono vale, et me porro ama, Tuum ex animo. Franekerae a. d. 13. Martii 1693. P. S. Generosus D. Bethlen talis est, ut optima quaque de illo sperare possisti (!).

II.

Roëll H. S. — Szathmárnémethi Sámuelhez

(Franeker, 1696. jul. 29.).

Plurimum Reverendo, Clarissimoque viro Dn. Samueli Nemethi, amico honoratissimo S. P. D. Hermannus Alexander Roëll.

Quod tandem redditus sis Auditoribus tuis, tantoque cum plausu ac fructu veritatem quae ad pietatem est doceas, serio laetor ac gratulor. Utinam porro nobis integrum sit, sedere tranquille ad unius magistri Christi pedes, et medita... (hiányzik, kikopott) que enarrare vias ejus ac mysteria! Si res vestrae ita ut (hiányzik, kikopott) retro labentur, vereor, ne brevi actum sit apud vos de (hiányzik, kikopott) pariter ac libertate. Notae sunt tum Pseudopoliticorum (hiányzik) imprimis Jesuitarum artes. Nihil tam impium, tam injustum, tamque crudele est, quod non illi machinantur et moliantur, ubi possunt. Et plerumque non desunt inter illos, quorum est tueri libertatem ac veritatem, qui malunt aedificare propriam domum, quam Dei, atque adeo publica privatis postponunt commodis ac bonis. Deus omen avertat, vobisque succurrunt. Gratissimum nobis accidit, quod tanto numero ad capiendum ingenii cultum huc properent gentiles tui, et irriti sunt conatus illorum, qui illos hinc avertere calumniis suis student. Si ego consilio auxilioque promovere illorum studia potero, nunquam illis deero, modo me uti velint, et privatim etiam de dubiis mecum colloqui. Futurum spero, ut nec Te vir Cl. consilii, ne cillos poeniteat obsequii. De collega cognomine Tibi gratulor. Non dubito, quin ille quam nactus est Spartam sit ornaturus, cum ad eam rem instructus sit tum naturae egregiis donis, tum artis et doctrinae. Pro munere tuo litterario, gratias ago. Non potui illud nisi volanti oculo perlustrare. Apprime placet, neque ambigo, quin ejusdem notae sint, quae ad cerimonias Mosaicas meditatus es. Commentarius tuus in Epistolam ad Hebraeos tam secunda habuit fata, ut exemplaria fere omnia distracta sint, et typographus novam editionem moliatur. Auctor illi fui, ne id ageret te inconsulto, si quid forte immutatum, vel additum velles. Ea sis scilicet sententia, oportet, ut prima quaque occasione mittas exemplar manu tua correctum, vel auctum. Demere ex dedicatione quoque poteris, quae laudis aliquid Tibi detrahunt, de quo merito antehac conquestus es. Quod pretium attinet exemplarium quae ipse emisti, transegi ita cum typographo, ut pro singulis solvendi sint 95 Stuferi belgici, ut vocant. Tantum ergo summae decedet. Nolint plus remittere, causatas molestias ac labores in exemplaribus complicandis etc. Quamprimum meae dissertationes philosophicae in lucem prodibunt, faxo ut data occasione accipias. Inter illas una continebit vindicias contra Cl. De Vries cavillationes. Eas ex consilio tuo dedicabo

celeberrimis Professoribus Gymnasiorum vestrorum, ut ita quoque publice testari queam meam erga illos observantiam. Vale longum, Vir Celeberrime Ecclesiae tuo tuorumque magno bono, et me (hiányzik, kikopott) ... orro ama, Tui amantissimum (hiányzik, kikopott) Carissimi nominis Tui observantissimum. Dab. Franekerae a. d. 29. Julii 1696. Salveat quam humanissime Cl. Collega Nemethi, cui stationem illam ex animo gratulor.

III.

Roël H. S, — Szathmárnémethi Sámuelhez

(Franeker, 1702. febr. 28.).

Plurimum Reverendo Clarissimo Doctissimoque Viro, Dno Samueli Nemethi, amico honoratissimo S. P. D. Hermannus Alexander Roëll.

Sine mora, Vir Clarissime, tuis lectis, collocutus fui de nova dedicatione cum D. Solonthai, ut, quo modo desideriis tuis satisfieri quam commodissime posset deliberarem, obtulique meam operam, si quid esset difficultatis. Miratus interim fueram, negotium illud non fuisse confectum per D. Zilahi, si bene memini, cum res adhuc esset in integro. Ille si aperte mihi quae inveniret obstacula dixisset, potuissemus in tempore invenire remedium. Sed noluit, ut puto, ex reverentia forte erga Te, quid in ea dedicatione desideraret, patefacere, neque tamen, donec de animo Tuo constaret, editionem impedivit. Ego interim horum ignarus omnia reliqui illius industriae et curae, ratus, nihil illum invenisse difficultatis, neque mea opera indigere. Saltem non memini illum mihi rem illam satis clare aperuisse, ut malo huic quod inde ortum occurrere potuissem. Prodiit enim commentarius, sine nova illa dedicatione, dum (?) obiit Gyselarius, quae superflua fuere exemplaria alii bibliopolae vendita sunt. Causam, cur dedicatio illa tua illius studio et cura non fuerit praemissa, nuper demum recte intellegi. Scilicet, quod forte existimaverit esse in ea quae offendere queant quosdam ex Magnatibus. Sed si rem aperte elocutus fuisset, potuisses levi mutatione in tempore difficultatem illam tollere. Si quid mihi cernere datum est, possunt quaedam emolliri. Exspecto, ut animi tui sententiam hac de re perscribas, et mutes si quae mutanda putes. Exsequar desideria tua sine mora, quantum fieri nunc potest. Minari posses typographo, nisi agat ex voto tuo, se in ipso commentario aliquid mutaturum, ut auctior alibi prodeat cum ipsius damno. Si tertia editio requireretur, possem ego tuo nomine pacisci, ut justum exemplarium numerum acciperes et proemium. Quanquam multa adhuc supersint exemplaria, neque futurum adeo sit, ut tam cito desiderentur. Quibus conditionibus pactus fueris cum Gyselario, non satis memini. Si viveret ille, non difficile foret cum illo transigere. Aequum fuisset illum non tantum nihil amplius a te exigere, Vir Cl. sed et honorario testari, quantum ceperit ex illo commentario lucri. Quid fieri a me velis, Amice honoratissime, significa, dabo operam, ut ne restituam desideria tua, sed mandata, quantum pote, assequar. Quo loco sint res

nostrae, Dni populares narrare poterunt. Gravi haud dubie bello implicabimur. Faxit Deus, ut felicem et Ecclesiae utilem habeat exitum, Imperatorisque victorias jesuitae non vertant in vestrum damnum. Utinam tandem nullam amplius discatur bellum. Mortem Celeb. Waeyeni forte cognovisti. Filius ejus designatus est Professor extraordinarius. Faxit Deus, ut magnum decus allaboret Academiae nostrae. Cl. Schotano successor datus est D. Andala, quem, ni fallor, nosti.

Vale, Vir Clarissime et charissime longum Ecclesiae bono. Salvere plurimum jube Cl.' Collegam cognominem, et reliquos amicos, meque, tui observantissimum, amare perge. Dab. Franekerae a. d. 28, Febr. 1702.

IV.

Vitringa Campegius — Bogdányi Sajgó Mihályhoz

(Franeker, 1705. márcz. 19.).

Venerando pl. doctissimoque viro, D. Michaeli Saigovio Bogdani fratri et symmystae in Domino conjunctissimo, s. p. d. C. Vitringa.

Quas, vir venerande, ad me dedisti literas a. d. jul. 20. anni superioris: has accepi a. d. 19. octob. longe mihi gratissimas, quippe et de valetudine tua optata nunciabant, et de integro tuo in me affectu ac benevolentiae abunde testabantur. Grave tamen fuit ex iis intelligere, literas illas meas, quibus judicium meum de erudito et magni laboris opere Onomatologiae Ecclesiasticae, quod ad me curasti, candide exposueram, et quae ad illius operis vulgandi negotium pertinebant, tecum communicaveram, ad manus tuas non pervenisse; etsi non dubitem, quin communis noster amicus, meritissimus vir et in Domino dilectissimus, D. Udvarhelyi ad te ore retulerit, quae sibi a me commissa erant. Summa eorum, quae ad te scripseram, erat, opus, illud tuum, licet vere magno cum labore, industria, eruditione instructum, et eclesiae Christi utilissimum censeatur, ante tempus belli hoc aevo nostro per totam Europam diffusi, honeste compositi, aegre reperturum bibliopolas sive typographos, qui in illud typis describendum sumptus impendant. Etiamsi enim nobis adhucdum liceat sub umbra divina benignitatis studiis nostris tranquille vacare, et belgicae reipublicae status hoc ipso etiam tempore minus videatur afflictus ac concussus: urens tamen belli aestus distrahit animos a studiis, certe facit, ut literarum studia magis frigeant, et libri rariores emptores inveniant. Nosti praeterea, estque illud in hoc negotio primum, libros plerosque quaeri et emi ex quodam praejudicio, quod emptores de auctore mente sua praeceperunt, qui si ipsis, in eadem regione natis et educatis, notus sit, vel aliis scriptis in lucem editis claruerit, facile vel curiositas videndi cognoscendique de aequalium profectu, vel verae eruditionis aestimatio et cupiditas impetrat, ut qualicunque suo huic satisfaciant affectui. Addo denique illud, in nostro hoc Belgio nullos libros facilius verum ire, quam commentarios in sacram scripturam, quod concionatorum turba existimet, se ex illis fructum percipere posse majorem.

Si quid sit, quod de non neccesariis scitu argumentis in lucem editur, tardius venduntur libri, etiam auctorum in Belgio celeberrimi nominis; et possem allegare plura, si opus esset, exempla. Ego tamen cum bibliopola Halma, qui nostrae urbis et academiae typographiam administrat, serio hac de re loquutus sum, quod caeteris mihi facilior et aptior videretur, ut vere sibi egregiis operibus excudendis magnam comparavit laudem; sed ille tam illo tempore quam etiamnum aliis operis maxime occupatus et impeditus, non quidem plane id recusavit, sed id potius reposuit, expectandum videri, usque quo ipse gravioribus oneribus liberatus esset, et hoc bellum, si Deus voluerit, feliciter terminatum, quando offerendus erat ordinibus Frisiae libellus supplex, quo honeste ab iis peteretur, ut operas levasset parte sumptuum, in impressionem libri faciendorum; quod pacis tempore saepius praestant. Atqui eodem hoc in statu res tua etiamnum est, nec video, quicquam aliud hic cum fructu agi posse. Si placeat tibi haec conditio: asservabo librum tuum mecum, quod facio diligenter; et intentus ero omni occasione commodae, quae se mihi obtulerit: sin potius velis, ut librum ad te exmittam; expecto literas, quibus id significes, et depositum hoc fidis vestrae gentis hominibus primo quoque die committam. Est caeteroquin animus ad tibi in Domino serviendum mihi paratissimus, de quo satis certus sum ipsum te non dubitare. Quo in loco res no-[strae] sint, ex iis intelligere [potes] nostris dilectissimis, qui [has] ad te ferent. Utinam Deo placeret, ut funesto illi [bello], quo tota nunc Europa fere flagrat, succederet pax [a]lma, pax bona et ecclesiae salutaris; et videre nobis communiter liceret pacem Trionis! Certe ut nostra nobis, [sic] vestra etiam patria nobis eordi est; nec cessamus apud dominum pro pretiosis illis ecclesiis, quas in Hungaria habet, ut fas est intercedere. Non [destituit] vos hactenus sua cura et protectione Dominus; nec destituet etiam, quod supplicamur, in posterum. Sed status ecclesiae ubique talis est, ut nemo rationem habeat mirandi, manum Dei castigatricem ostentare flagellum. Vos interea animum non remittere, sed turbulento hoc statu patria vestra etiam cogitare de religione et literarum studiis gnaviter promovendis. certissime colligo ex iis, qua de vocatione honesta communis nostri amici, viri eximii, Cl. d. Udvarhelyi ad professionem ss. literarum in vestrae urbis gymnasio, nuper admodum fundato sustinendam ad me retulisti. Hanc ipse spartam, sat scio, divina fultus gratia, splendide ornabit, qua haud dubio dignissimus est. Gratulor eam ipsi ex animo, quod cum amica salutatione te non pigebit ipsi significare. Conjunctio vestra optatissima est, et magnum adferet ecclesiae florentis vestrae urbis commodum. Caetera, vir pl. venerande et doctissime, Deum et Patrem communem ex animo veneror, ut te conferret in magnum populi sui usum, et ecclesiae suae decus atque ornamentum; atque eum in finem suo spiritu et gratia te sustineat, fulciat, confirmet, atque in adversis etiam valide consoletur, laboribusque tuis omnibus amplissime benedicat. Vale in Domino fetus (?), et me tui amantem ac [reverentem] amare perge. Scripsi Franekerae a. d. 19. (mart.) 1705.

V.

Andala Ruard — Baczoni Incze Mátéhoz

(Franeker, 1718.)

Viro plurimum reverendo, eruditissimo, pientissimo amicissimoque D. Matthaeo Baczoni, sanioris phil, et ling. orient. in collegio claudiopolitano celeberrimo professori, S. P. D, Ruardus Andala.

Gratissimae mihi fuere humanissimae Tuae, quas iterum ad me dedisti, literae, ad quas hac vice respondere commoda mihi oblata occasione praetermittere non debui. Doleo revera, quod hac in parte officio meo erga Te et plurimos alios amicos quam optime in me affectos desini; quod tamen negligentiae aut minus sincero affectui et amori ne imputetur vehementer tam Te, quam alios rogatos velim. Literas inclusas ad Rev. fratrem transmisi Groningani: ipse enim cum doctissimo D. Wiski eo, ubi Academia est restituta, et duo novi sunt theologiae professores, Cl. D. Driessen, nuper V. D. minister Ultrajectinus, discipulus egregius Clar. Roëllii, et Cl. D. Verbrügge, ante professor Linganus, se contulit. Quod quidem ego mirabar, si quidem in Tui gratiam ipsi heic procuraveram liberam bursam; sed idem beneficium illic quoque obtinuit, una cum D. Wiski, a quo socio se forte divelli noluit. Interim gravissima calamitas pressit totam fere provinciam Groninganam, et quoque partem orientaliorem nostrae Frisiae, Groninganae vicinam; mare enim admodum altum et procella diuturna commotum aggeres maritimos perrupit et inundavit multos agros in nostra, sed longe maximam partem in provincia Groningana, nec minus in comitatu Embdano, in tractu Bremensi, Hamburgensi etc. Deo benedicente resarcietur facile jactura nostrae Provinciae, difficillime Groninganae; sed irreparabilis videtur esse in Frisia orientali. Homines et jumenta interierunt magno numero. In nostra provincia pauciores homines cum jumentis, aedificiis dirutis et loco motis; in Groningana aliquot centeni, ultra 1500. In comitatu Embdano aliquot millia, et sic porro. Utinam Deus avertat suam iram ab hisce regionibus. et nobis sit propitius. Quando ad meas manus pervenerint centum ducati, quorum 60 fratri D. Mart Baczoni, ceteri 40 D. Wiski sunt destinati, curabo Deo volente, ut tuto et secure ad praedictus Dominos transmittantur. Postquam nummi probe ad me curati erunt, prima data occasione clar. Dominum ea de re certiorem faciam. In praesentia mitto ad te disputationes duas philosophicas, quo modo mihi extorta sit prior, videbis in ejus initio; addidi theologicas hoc anno ventilatas, de Suspenso Deut. 21 : 22. — coll. Gal. 3. Jer. 40 : 6—8. et Jud. 7. 9. coll. Zach. 3 : 2. Quod reliquum est, Deum supplex rogo, ut clementer tandem aliquando liberet patriam vestram afflictissimam, ei succurrat, et det tempora refrigerii, pacem, tranquillitatem, ad gloriam Nominis sui et vestrum solatium; denique ut te diu salvum et incolumem servet in bonum et emolumentum scholae, ecclesiae et patriae. Salve plurimum a me, vale longum, et me amare perge. Dabam Franequerae A. D. 5. Non. Mart. Anno MDCCXVIII.

VI.

Andala Ruard — Baczoni Incze Mátéhoz
(Franeker, 1719. jul. 23.),

Plurimum reverendo, clarissimo, piissimo, amicissimoque viro D. Matthaeo Baczoni S. P. D. Ruardus Andala.

Id si quisquam, tu vir clarissime de me meritus es optimo tuo erga me affectu, nec non pietate et eruditione tua, datisque ad me literis amoris et humanitatis tuae testibus, ut grata mihi sit, semperque futura sit, tui memoria et recordatio. Quapropter committere neutiquam debui, ut rev. tuum fratrem sine quibusdam ad te literis dimitterem. Fratrem tuum ad nos venientem videre, salutare, cum eo aliquoties, dum heic commoratus est, colloqui, maxime cum sit vir pius, eruditus, modestissimus meique amantissimus, mihi sane fuit gratissimum. Post tuum a nobis discessum semper poenituit me, quod tibi prodesse non potuerim. Sed hoc eo magis me impulit, ut popularibus tuis, maxime vero reverendo fratri tuo inservirem. Habuere etiam mei solius conatus (nemine collegarum conscio, quibusdam etiam alias improbantibus) Deo benedicente et favente, difficillimis licet patriae nostrae temporibus, optatum successum et eventum. Quibus rationibus motus anno praet. apologiam pro vera et saniore philosophia scripserim, et in praesentia alteram, cujus titulus est Cartesius Verus Spinozismi Eversor, et Physicae Experimentalis Architectus, ex rev. fratre cognosces. Praeter pristinos apertos Cartesii adversarios prodire et prodere se jam coeperunt illi, qui se Cartesianos esse olim mentiti sunt, eorumque discipuli; his h. t. occurrere et se opponere necesse est. Post paucos dies ad finem perductus erit hic meus tractatus. Proposueram per rev. fratrem jam mittere; sed desiderantur adhuc paucae plagulae. Adeoque hac vice id praestare quod volueram, non potero. Ceterum te divinae tutelae commendo, Deumque precor, ut patriae tuae benedicat omni benedictione corporali et spirituali, eamque liberet omni molestia et afflictione, teque in longum tempus servet salvum et incolumem in bonum patriae et ecclesiae. Vive, vale et me amare perge.

Dabam Franequerae A. D. X. kal. Aug. Anno MDCCXIX.

A magyar nemzeti muzeum kézirattárában az irodalmi levelezések közt őrzött eredetiekből közli:

ZOVÁNYI JENŐ.

ÉNEK, PAPOK FELAVATÁSÁRA, A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL.

A »Canones ecclesiastici in quinque classes distributi etc. Papae. 1625.« czímű könyvnek, a kolozsvári ev. ref. collegium könyvtárában található példánya végéről érdekes feljegyzéseket közöl Dr. Török István az Erdélyi Muzeum ez évi februári füzetében. A márcziusi füzetben Erdélyi Pál közli Pathai, énekének hibátlanabb szövegét Tóth Ferencz Analectaiból s a szerzőről és a szereztetés idejéről mondottakat egészíti ki.

Az említett kánonos könyvnek csak 1642. évi kiadása van nálam s abban, ez a papok felavatására készült ének mint függelék, két számozatlan levélen szintén végül nyomtatásban olvasható. Szerzője mint a versfőkből kitűnik *Stephanus Pathai superintendens*. Pathai túl a dunai püspöksége 1612-től 1629-ig tartott és így lehető, hogy a Canonok 1625. évi pápai kiadásában is meg volt az ének nyomtatásban. Kiadta az éneket Tóth Ferencz is Pathai István életrajzában a pápai esperetség régi protocollumából *(Túl a dunai püsp. élete 78—81. l.)*

Az ének Nota-ja: *Oh Izrael szerető népem* stb. megvan már az 1579. évi Én. k. 188. — Az 1590. évi 271. — Az 1593. évi 274. és így tovább, valamint az unitárius Én. könyvekben is.

A Vecsén 1635. márcz. 18-án tartott gen. Synodus határozatait először közölte Erdélyi János a Sárosp. füz. 1862. évf. 567—8. l.; legutóbb pedig Földváry László, Adalékok stb. 144. l. a Simándi-codex után.

Az 1625. évi október 1-én Ürményben tartott gen. synodus határozatai ismeretlenek; ide igtatjuk azonban a Farkasdon 1654-ben tartott synodus nem érdektelen s tudtunkkal még eddig ismeretlen határozatait:

Anno 1654. dje 14. May: Farkasdon közönséges giűlésunkben illien vegezése és deliberatioia, némely excessusok ellen, az Egyházi (coronának) rendnek, edgiező értelemmel let, az szent iras szerent, melynek punctumj így vannak.

1. Az részegségben megholt embereknek *szamár temetések* legien: Harangozas, enek szoval valo ki követés, az népnek kisértése az ollyaténokkal sem illendő és az közönséges Temetőn se adassék hely temetésekre, Jerem. 22. v. 19. Esa. 22. v. 18.

2. Punctum. Az betegekhez indifferenter Praedikátor Communiot ne vigie, hanem minden holnapban egy vasárnapon szolgáltassék kj közönségessen minden heliekben, és a kinek ió lölkj buzgósága és ahoz való készületj van, ackor egéseges állapotban ép észszel elmével lévén élhet az szentséggel: Mert sokan hoszszú ideiglen valo haragtartások és (Lev. 19. v. 18.) boszszuságh űzések s egiéb fajtalan életben poenitentia tartatlan élvén, vagy soha, vagy ennihány esztendők alatt is nem gionnak, halasztván halálos betegségekre, annakokaért ackor sem érdemessek arra, hypocriták lévén. Hanem ha ki oly hoszszú ideigh sénlő betegségben lenne, ki egéséges korában giakorta éle communióval ió szível, és erőtlensége miat az Templomban közönséges gionásnak ideien nem mehetne, tehát az Praedikátor az Templomban való közönséges Communiót vigie az ollian beteghez, ha ahoz illendő háza uagion, és az Communio közönségessen ot legien. Ha penigh az betegh vigasztalást kiván és Prdrt hívat, el mennien olyhoz időközben is az Praedr anny üressége és ahoz valo egéségeis lévén az Praedrnak Jac. 5. v. 14.

Az halálra valo fogliokis közönséges helien gionnianak az hol adatik annyra valo jdeiek hirekkel lévén az közönséges gionásnak napia és ideie, ez is így végeztetet.

3. Punctum. Minden személy válogatás nélkűl az nylvan valo czégéres bűnben tapasztaltatot és léledzet emberek ellen az Ecclesiastica

disciplina megh tartassék, ugymint gjlkosok lopók, paráznák, szitkos átkos, ördögh teremtettével, és egiéb hasonlo vagy még szörniűb szitkokkal élő emberek ellen, ha szintén az Magistratus megh kegielmezis nekiek. Josuae 7. v. 25. 1. Cor. 5. v. 5. Levit. 24. v. 16. et sequentibus.

4. Punctum. Vasárnapoknak főbben sátoros nagy ünnepeknek mint Husvétnak, Karácsonnak és Pünkösdnek sz. napiainak, reszegeskedéssel, házakban vagy kin az uczákon *tánczolással* és egiéb éktelen cselekedetekkel, mint *öntöszködéssel,* verekedéssel való meg fertéztetések az iffiú népektől ennek utánna tilalmaztatnak. Azon szerint vidéki Nász népeknek nevezet szerint Vő legenieknek törvéntelen mód nélkül való és helytelen sarczoltatásj azon szerént esküttetéseknek idején Templom ajtainak *zárlásj,* uczáknak *lanczolasj* es egieb affelik, melliekből giakorta: sebhetések és halálokis szoktak következni igen tilalmaztatnak. Vakmerők penigh és az Egyházi fenyétéket semmire tartók, azoknak partfogójval és bíztatóival Excommunicatióra itéltetnek közönségessen minden heliekben személy válogatás nélkül. Lev. 11. v. 44. Exod. 20. v. 8. 12. Lev. 19. v. 9. Matt. 18. v. 17. 1. Cor. 5. v. 9. et 11. 2 Thes. 3. v. 14.

Anno, die et loco ut supra.

Ezeknek subscribáltanak.

Nikos János Érsek Uyvári praedikátor és Püspök.
Perlaki Márton Lévaj prdr. és senior.
Kőrösi István űrméni Pr. és senior.
Varsáni Mátiás Szokoliai Pr. és senior.
Száki János Szemczi Pr. és senior.
Súri Lőrincz komáromi Pr. és senior.
Mányaki Mihály Tatai Pr. és senior.

1. Cor. 14. v. 40. Omnia decenter et secundum ordinem fiant in Ecclesia.

Az aláírásokból az tűnik ki, hogy a felső dunamelléki ref. egyházkerület ekkor 6 tractusból állott, nem 5-ből, mint újabban tartják. Ezek egyikének, az ürményinek 1712-ből való pecsétnyomója ma a halasi főgymnasium régiségtárában őriztetik. *Ennek körirata*: SIGILLVM. TRACT. VRMENIEN. Közepén: jobbjában püspöki botot, baljában tömjénezőt tartó, infulás, szakállas bajuszos álló alak. Mellette az évszám, balról: 17 jobbról: 12. Mellén: V. T., mely két betű a vaskos pecsétnyomó oldalába is be van vésve.

A mi végűl Komáromi Sovadi Pétert illeti, az ő neve Komáromi Szórádi Péter, a ki saját feljegyzése szerint — a mit eddig nem tudtunk — czeglédi pap volt. Ő utána következett 1626-ban Kálnai János. Vissza ment-e még az ürményi zsinatról Czeglédre, nem tudjuk; azonban hihető, hogy már 1625-ben Simándi püspök oldala mellé húzódott Ráczkevibe, hol in exilio commorans-nak írja magát 1629. jún. 18-án is. 1630-ban tassi pappá választották meg. *(Földváry, Adalékok stb. 88. 91. l.)*

Sz.

ÉNEK A KAKASRÓL.

A XV. század elejéről maradt fenn egy kézirat, melyből először a Serapeum I. évi folyama, azután pedig Du Meril közölte Poésies populaires latines du moyen âge czímű munkája bevezetésében azt a latin verset, mely a templomokra, tornyokra alkalmazott rézkakasokról szólva fejtegeti a kakas természetét s tulajdonságait s párhuzamba teszi ezekkel a papok hivatását s kötelességeit. Ez a vers maga elég bizonyság arra, hogy a kakas a reformáczió előtt is vagy még inkább közönséges dísze volt a tornyoknak, templomoknak, mint még ma is Tirolban akárhány r. kath. templomnak s hazánkban is hajdan a kassai székesegyháznak, mely sohasem volt a protestánsok birtokában.

Az oehringeni Cathedrale levéltárából élékerült versnek is általánosan ismeretesnek kellett lenni, mert 1643-ban Kolosi Török István csíkszentmártoni unitarius pap magyarra fordította s másik verses munkájának *Az eggyes életnek kedvetlen és káros voltáról, az társsal valónak gyönyörűséggel tellyes hasznáról s az jó Gazdasszonynak ditsíretiről iratott versekkel együtt,* Szentmártoni Bodó János szintén XVII. századi énekszerzőnek 3 strófájú verses ajánlásával kiadta Kolozsvárt. A két ének együtt még több kiadást is ért, a mi azt mutatja, hogy az a pár hely kivételével eléggé hűnek mondható, s talán épen azért nem épen könnyen folyó kakasos ének a kedveltebb olvasmányok közé tartozott.

A latin eredetivel ugyanaz történt, a mi a *Dialogus inter corpus et animam*-mal, hogy t. i. egy másik rokontartalmú verssel egybeolvasztatott. A 20 versszakra terjedő ének után, ezzel össze van írva Waltherus Mapesnek Golias ad Christi sacerdotes czímű tankölteménye, mely már azután a kakasra való vonatkozás nélkül folytatja a papok kötelességeinek elősorolását.

Kolosi Török csak amabból fordítja s közbe pótol két strófára menő intést.

Szentmártoni Bodó János három ajánló strofájának két elsejével *Az egyes életről* szóló éneket commendalja s a harmadikban erről szólva mondja, hogy:

Tés Papi rend nézz itt kakas példájára,
Nagy szorgalmatoson vigyázz-is az nyáyra,
Hogy amaz nagy napon fel-kelvén szárnyadra,
Örömmel repülhess az szép Menyországba.

Különben Kolosi Török mindezt az énekét, mind az 1630-ban megjelent *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsíretiről való Rythmusokat* Szentmártoni Bodó Jánosnak *Az tékozló fiú históriája* czímű 1625-ben szerzett éneke nótájára írta, a mi azt mutatja, hogy ennek nem 1636. évi kiadása a legelső.

A magyar vers latin eredetijével együtt itt következik:

Cantiuncula
DE
NATVRA
ET
PROPRIETATIBVS
GALLI,
ET QUARE SUPRA TEMPLUM
ponatur.
Quae quondam Latinè modulata, nunc verò in Hungaricum
idioma translata:
à
Stephano Tőrők Colossi, Ministro verbi Divini
in Csikszentmarton.

A' Tékozlo fiu Historiája notájára.

Sokan vannak à Papok kőzzűl kik nem tugyák,
Templumokra à kakast de miért tsinállyák.
Azt tőllem rővideden most meg-tudhattyák,
Beszédemre fűlőket ha alkalmaztattyák.
Istennek tsodálatos teremtett álattya,
Az Kakas és à Papnak világos példája.
Mint kire bizattatot Ur házának gondgya,
Mellyért szűntelen vígyáz készen talpon álva.
Templumra fűggesztetet Kakas az szél ellen,
Noha tsikorogdogal fejet emel menten,
Gonosz ellenseg jötét Pap-is értvén ébren,
Légyen s-magát az Nyáyért vesse-is ellenben.
Láttyuk néha az Kakas hogy igen meg-restűl,
Vagy álhatatlan, hogy ha ingattatik széltöl,
Igy sok pap meg-győzetvén az otsmány restségtől,
Helyt ád gonosz ördőgnek nem félvén tőritől.
Tyukoknak sok seregit az Kakas vezeti,
És szorgalmatos gondgyát azoknak viseli;
Hivek gyűlekezetit az jó Pap vezérli,
Tanittya és mi kedves Istennél tselekszi.

Multi sunt presbyteri qui ignorant quare
super domum Domini gallus solet stare;
Quod propono breviter vobis explanare,
si voltis benevolas (I. vultis benevolas) aures mihi dare.
Gallus est mirabilis Dei creatura
et rara prespiterii (I. presbyteri) illius est figura,
Qui praeest parochiae animarum cura
stans pro suis subditis contra nocitura.
Supra ecclesiam positus gallus contra ventum
caput diligentius erigit extentum;
Sic sacerdos, ubi scit daemonis adventum,
illuc se obiciat pro grege bidentum.
Gallus inter caetera altilia coelorum,
audit super aethera concentum angelorum;
Tunc monet nos excutere verba malorum,
gustare et percipere arcana supernorum.
Quasi rex in capite gallus coronatur;
in pede calcaribus, ut miles, armatur;
Quanto plus fit senior pennis deauratur;
in nocte dum concinat (ut) leo conturbatur;

Mint Királynak à fején vagyon Koronája,
Kakasnak ugy tetején vagyon az Taréja,
Mint Vitéznek lábain vagyon Sarkantyuja,
Minél vénebb annál szebb s fényesebb az Tolla.
Az Pap ki Nyáynak akar jol előtte járni,
Kalapot mint Koronát fején kell viselni,
Az Lelki sarkantyuval testét ösztönözni,
Szükség az szent igével erőtlent biztatni.
KAKASnak éneklését halván az Oroszlán,
Meg-félemlik és el-fut rayta álmélkodván:
Az ördög-is PAPoknak kiáltását halván,
El-távozik azoknak vigyázását látván,
Fejér szinnel szokott az szentség példáztatni,
Melyben illendő Papnak felöltözve lenni,
Kik undok bujasaggal magok ferteztetni,
Nem akarják, azoktul fog ördög el-futni.
Az KAKAS feleségit szárnyaival veri,
Ha idegen Kakashoz pártolni megérti:
Igy Papnak Halgatoit illik castigalni,
Isten törvénye ellen kik szoktak vétkezni.
Buza szemre az Kakas avagy egyéb magra
Ha talál, feleségit ki-tegeti arra,
Kiket leginkáb szeret azok közt fel-osztya,
Illyen gondviselését hozzájok mutattya.
Jo Presbiter ebben-is az Kakast kövessed,
Szent irás tiszta magvát az Hiveknek hintsed,
És az lelki eledelt, azokkal közöllyed,
Ez drága jo illatu virággal éltessed.

Sic Deus per omnia mundos et ornatos
fecit suos clericos esse coronatos.
Galli sunt calcaria (calcarati ?) more militari,
castigandi feminas nutu singulari:
Sic sacerdos corrigat legis transgessiones
verbis et flagitiis, ut fiant meliores.
Gallus regit plurimam turbam gallinarum
et sollicitudines magnas habet harum:
Sic sacerdos, concipiens curam animarum,
doceat et faciat quod Deo sit carum.
Gallus granum reperit, convocat uxores
et illud dristribuit inter cariores;
Tales discant clerici pietatis mores,
dando suis subditis scripturarum flores,
Sic sua distribuere cunctis derelictis
et curam gerere nudis et afflictis.
Sic et bonus presbyter qui plebis scit praeesse,
pigros cum calcaribus monens indefesse,
Confortando debiles verbo Dei, messe
post laborem aureus, ut rex, debet esse.
Gallus suas feminas solet verberare,
has quas cum extraneis novit ambulare:
Sic sacerdos subditos debet castigare
qui contra legem Domini solent peccare.
Basiliscus nascitur ovis de gallorum
sic crescit vis daemonis de presbyterorum
Multa negligentia, qui subditorum
non curant (s)celeribus nec de spe coelorum.

Kakasok tojásabol terem Basiliscus,
Az mint errõl nagy szépen irt egy Historicus,
Sáthán mérge õregbũl hogyha az Clericus,
Negligenter vigyázza mit mivel az Laicus.
Az ũdõ változását az Kakas meg érzi,
Mikor Estve vagy Nappal gyakran kezd szollani:
Pap-is jõvendõ romlást hogy eszében vészi,
Szorgalmatosban kezdgye az bũnõst feddeni.
Hogy nagy szépen hordozza Kappan az tsirkéket
Asszonyok ez dologért megkedvelik õtet;
Az Szent életũ Pap is tanitván az népet,
Talál mind az Istennél s-embereknél kedvet.
Kakas nem vesztegli-el az estveli ũdõt
De fel repũl s-tyukokkal keres kakasũlõt,
Eyfelkor hogy jelentse az reggeli ũdõt,
Az Nappali és minden munkára illendõt.
Igy az Pap-is világi dolgot meg-útállyon,
Az Fõldrõl õ Nyáyával az Menybe szárnyallyon,
Annak boldogságára jo utat mutasson,
Az joknak példát adgyon szũntelen tanitson.
Mikor éyjel az Kakas kezd kukurikolni,
Magát az szárnyaival tsapdossa és veri,
Pap is elõszõr magát kezdgye tanitani,
Hogy nyáyja betegségét tudgya orvoslani.
Tanito az Istennek bõlts kõvetõje légy,
Kinek tiszteletire reggel Templomba mégy,
Jozanon és szentũl ély, esztelenũl ne tégy,
Imádsággal az Urtol térésre ũdõt végy.

Gallus nunquam negligit tempus vespertinum;
sed cum suis subditis volat ad supinum,
Ut, in nocte media, tempus matutinum
servis Dei praecinat ad opus divinum.
Sic et bonus presbyter, respuens terrena,
ducit suos subditos Christi in pena;
Praebens iter coelicum coeli ad amoena,
sponsus cum advenerit cum turba duodena.
Gallus, noctis media, studet personare,
ante cantum fortiter alis ventilare:
Sic sacerdos providus, seminoctis hora,
ad laudandum Dominum surgit sine mora.
Haec vobis sufficiant de gallo notata
et in audientium corda sint locata;
Teneat memoria (hoc?) quod nux muscata,
reddit plus aromata, bene masticata.
Gallus vobis praedicat, omnes vos audite,
sacerdotes, Domini servi et levitae;
Ut vobis ad coelestia dicitur (dicatur?): Venite,
praesta nobis gaudia, Pater, aeternae vitae!
Viri dilectissimi, sacerdotes Dei,
praecones altissimi et lucernae Dei,
Caritatis radiis fulgentes et spei,
auribus percipite verba oris mei.
Vos nunc in ecclesia Deo deservitis,
quos vocavit palmites Christus verae vitis,
Cavete ne steriles nec avari sitis,
si vos Christi stipite vivere velitis!

Olvass, tanoly, prędikály, énekely és szolgály,
Az Urnak hogy Mennyei szép Kenyérre talály,
Halgatoiddal edgyůt az őrőksęgbe szály,
Mellyet szerzet az Kristus ki Attya jobján áll.
Ha kůlőnben tselekszel bizonyoson tudgyad,
Hogy Papságra magadat tsak héában adtad,
Az Istennek igijét nem jol predikáltad,
Tsak béres voltál mikor az Népet oktattad.
KAKAs termeszetiről légyen elég è most
Kit Papok ha kővettek Kristus jutalmat oszt,
Mennyei Koronátol hidgyétek meg nem foszt,
Nyájatokrol el-térit mindenfęle gonoszt.

Vége.

Vos estis in atrio boves triturantes,
prudenter a paleis grana separantes,
Vos hoc in speculo legem vix amantes
beati qui non fragiles sunt nec ignorantes.
Quid quid vident laici vobis displicere
credunt sine dubio sibi non licere,
Et quid quid vident vos cum opere implere
credunt esse licitum et culpa carere.
Secundum apostolicum omnia probate,
et quod bonum fuerit illud approbate;
Date bona proximis, illos et amate;
cum cepistis gratiam, et vos gratis date.
Estote pacifici, sobrii, prudentes,
casti, pii, simplices, justi, patientes,
Hospitales, humiles, subditos docentes,
consolantes miseros, pravos corrigentes.
Sitis breviloquii, ne vos ad reatum
trahat multiloquium et verbum exaltatum;
Verbum quod proponitis sit abreviatum:
nam in multiloquio non deest peccatum.
Vestra conversatio vitia fructuosa.
munda conscientia, vita fructuosa,
Regularis habitus, forma speciosa,
ne vos coinquinet labes aerumnosa.
Ergo nunc deducite vitam temporalem,
nec non laudabilem atque pastoralem;
Cum vos exueritis chlamidem carnalem,
induat vos Dominus stolam aeternalem.

THEMISTIUS XII. BESZÉDE, ÁLLÍTÓLAG DUDITH MUNKÁJA.

Nincs senki, oh igen bölcs fejedelem, ki felette ne helyeselné azt a gondolkodásodat, melyszerint kit-kit azon mértékben tüntetsz ki barátságoddal, a mennyiben a legjobb ember. Mert helyesen úgy ítélsz, hogy a királyi hatalom megszilárditásának legbiztosabb módja az oly emberek rokonszenvének megnyerése, kik az igazságosságon és a tisztességes élet dicsőségén kívűl semmit sem tartanak jó és kivánatos dolognak. Ugyanis bárkit olyannak tartanak, mint a milyenek azok, kiknek társaságát kedveli, és az emberek jóakaratának megnyerésére semmi sem alkalmasabb

eszköz mint a becsületesség híre. Pedig a polgárok szeretetén nyugszik főképpen az uralkodói hatalom. Tehát te, a mit nagy gyönyörűséggel éreznek is, hirdetnek is minden népek, elérted, hogy barbarokból és jövevényekből összeszedett kiséret nélkül, kikre szokták a vad és kegyetlen zsarnokok bízni testök őrizetét, a polgárok leselkedésétől és összeesküvésétől nem remegve nyugodtan élhetsz: és a hol csak halandók laknak e földön, kiket a te vitézséged és az istenek kegyessége a te hatalmad alá hajtott: az egyenjogoság alapján szövetkezve és neked mindannyian leköteleztetve hálálkodnak, hogy az ő életök a te uralmad idejére esett. Nem hizelegheti be magát nálad aljas utakon senki, nem csuszhat közeledbe, a ki orrgyilkos, a ki valamely gazság czinkostársa, kihez valami gyalázat tapad. Az elvetemült, a vétkes emberek előtt lelked isteni belátása elzárta a hozzád férkőzhetés útját, de azt azok számára nyitva hagytad, kik erkölcseik feddhetetlen volta, a legmagasztosabb dolgok felől való elmélkedés által emberi testben istenek életét utánozzák. Hadd vegye körül másokat a fegyveresek tömege a maguk épségök érdekében és a polgárok elrettentésére: te tiszta öntudatban és minden alattvalód szeretetében megnyugszol. Királyi patotádat Nestor bölcsesége, Diomedes szabadsága védelmezi.

Ezért a honnét kellett kiindúlnod uralmad megkedveltetésére, mindjárt trónra lépted kezdetén semmit fontosabbnak nem tartottál, mint hogy a vallás gyakorlására nézve üdvös törvényeket hozz életbe a vallási villongások miatt agyongyötröt emberiség javára. Miután ezt a helyes alapot megtaláltad, gondosan megvizsgáltad: abban a véleményben voltál, hogy egyéb uralkodói működésed ez alapon mintegy fölépítve, könynyűvé válik. Tehát törvényűl szentesíted, hogy a vallás tekintetében kiki a maga meggyőződését kövesse: és senki sem bárkinek tekintélyével, sem fenyegetéssel oly véleményre ne kényszeríttessék, a mely meggyőződésével ellenkezik. Mert hiszen beláttad, hogy nem áll a fejedelmek hatalmában alattvalóikat mindenre kényszeríteni, a mire csak tetszik; sőt vannak dolgok, mikre akaratjok ellenére semmikép rá nem bírhatók. Ide tartozik az erény a maga egész mivoltában, de ide az embereknek az istenek tisztelete felől táplált hite és véleménye. Mert senkit sem tehetsz erőszakkal jó emberré, minthogy az erény a mi jó szántunkból származik. Nem is kényszeríthetsz arra, hogy bármely dologról úgy godolkozzam, a mint nem akarok. A mit a test munkájával vagy közreműködésével viszünk véghez, azt reánk lehet parancsolni és kényszerítéssel végrehajtani. Az ész működése és a tőle függő gondolatok és a lelki hangulatok szabadok és függetlenek. Még testemmel is, hogy magam végezzek valamit, a mit nem helyeslek, erre talán kényszeríthetsz; de hogy szívesen tegyem nincs oly nagy hatalom, nincs oly kegyetlen fenyegetés, nincs oly kemény büntetés, mely erre kényszeríthetne. A mi a testre nézve igaz; mennyivel kevésbé férkőzhetik az erőszak a lélekhez, hogy bárki rábírható legyen annak az önkéntes hívésére, a mi meggyőződésével ellenkezik.

Nincsen a földön nálad o császár, sem nagyobb sem hatalmasabb. De azért nincs oly alacsony sorsú, oly tehetetlen alattvalód, kit erőszak-

kal, testének kínzatásával arra kényszeríthetnél, hogy téged szeressen, ha a maga jószántából nem ösztönöztetik irántad való szeretetre. — Vagy azt hiszed, hogy ámbár magad iránt, ki közöttünk, az egész világ szeme előtt vagy, senkit akaratja ellen rokonszenvre nem bírhatsz, még is a szemünk elől örökre elrejtőző istenben való oly hitet és tiszteletet nyomhatsz mindenki lelkébe puszta határozataiddal és rendeleteiddel, a minőt épen akarsz. Voltak atyáink emlékezete szerint oly balga fejedelmek, kik megpróbálták azt az erőszakot ejteni az emberi lelkeken, hogy a mely vallást ők fogadtak el, azt másokra akaratuk ellen rá akarták tukmálni; de csak azt érték el, hogy a fenyegető büntetéstől való félelemmel sokakat kényszerítettek arra, hogy eltitkolják érzelmeiket, de senkit a maguk meggyőződésére nem bírhattak. Így tehát nem azt az istent tisztelték, a kit ők akartak, hanem a császári hatalom biborát; és akkor nem csak egy Theremenes volt mint egykor Athenben, de mindenki az volt. Természetesen ki is tűnt későbben, hogy miként éreztek és mint az egy ideig elfojtott láng, hirtelen csak kitörve kicsap és föllobog; épen így, ha egy időre színleg a császár rendelete szerint gyakorolták is a vallást, később félelmük megszűntével, hitbeli meggyőződésüket szabadon nyilvánították. Mert semmi színlésnek nincsen hosszas élete; színlelt dolog pedig minden, a mi félelemből és nem a lélekből származik.

Ezért tehát te bölcsen határoztad, hogy kiki kövesse azt a vallást, melyet helyesnek vél, és ebben szerezze meg lelkének nyugodalmát. Nem is te gondoltad ki legelőször e törvényt, de egyidejű az az emberi élettel, és ennek kezdetétől fogva minden századokon keresztül magától az istentől lett szentesítve. Mert az isten becsepegtette minden, még a legvadabb és legműveletlenebb népek lelkébe is a maga ismeretét: és a kegyességre való törekvést oly mélyen véste be mindenki szivébe, hogy azt sem rábeszéléssel sem erőszakkal onnét kitörölni nem lehet. Azt a módot és azt a formát, melyszerint kiván tiszteltetni, meg nem szabta, de mindenkinek belátására és meggyőződésére bízta. A miert is, a ki e téren erőszakot alkalmaz, összeütközésbe jő a természet és az isten törvényével, mert azt a szabadságot kisérti meg elvenni, melyet az isten adott meg az embereknek. Pedig az egész hiábavaló fáradság. Mert semmi sem lehet állandó és eredményes, a mi a természettel ellenkezik; és az ilyen törvények, ha ugyan a törvény nevét megérdemlik, csak rövid időre érvényesűlnek, de maguktól enyésznek el. Mint a mi történt, a hogy olvassuk, a Cambyses és némely mások törvényeivel, melyek minthogy isten törvényét akarták megtörni, alig maradtak érvényben addig, míg élt maga a törvényhozó. De az isten törvénye, mely egyszersmind a tiéd, emberi parancscsal el nem törölhető; ugyanis örök idők óta keletkezvén, valamennyi nép közt egyformán elterjedvén, ezután is a jövendő kor végtelenségéig szentűl és sértetlenűl marad fen. Mert isten törvénye hogy akaratunkat semmi kényszer le ne igázza, hogy szabadon és függetlenűl kövesse azt az útat, melyet választott amaz örökkévaló és fenséges szellem szent imádására. — Ezt a lelkek mélyéből el nem rabolhatja, javaknak elkobzása, meg nem törheti sem bitó sem karó, el nem űzhetik sem tűz sem vas, még maga a kor is, mely minden egyebet

megemészt, el nem enyésztetheti. Mert a testet magát kínpadra hurczoltathatod, megölletheted; de a lelket, mely vagy maga az isten vagy az istentől származik, sem bilincscsel, sem veréssel meg nem fékezheted, sem halál büntetéssel nem sújthatod, ugyanis feloldatván általad testének kötelékeitől, mintegy nagy jótéteményben részesittetvén, örvendezve vígan fog az isten törvénye szerint neki adott szabadság birtokában a mennybe repűlni, hol sem a zsarnokok kegyetlensége, sem a hóhérok bárdja vissza nem riaszthatja attól, hogy az esdve várt örök nyugalmat élvezze, habár nyelve nem is bírja kifejezni, a mit érez.

Azt hiszem, oh császár, te mély bölcseségednél fogva, be is láttad ez isteni törvénynek okát és ép ez okból követted azt híven. Ugyanis láttad, hogy minden tespedésnek indúl a mit ébren nem tart az emberek versenyzése és vetélkedése. Hiszen a művészetek, melyek az életben annyi haszon és gyönyörűség forrásai, soha sem jutottak volna a tökélynek oly magas fokára, ha a müvészek között annyi eltérő fölfogás és bizonyos verseny nem támad. Sőt a bölcsészet is, minden dicséretes tudomány anyja, csekély kezdetből indúlván ki, vajjon nem a legtudósabb emberek vetélkedése folyván nőtt e oly nagyra, hogy úgylátszik, mintha bevégzettségéből mi sem hiányoznék. Egy szóval úgy áll a dolog, hogy az iparkodást éleszti, a buzgalmat szítja az embereknek versenye és vetélkedése; míg ellenben ernyeszti és tespedésbe sülyeszti a lelket az, ha mindenki mindenben egy véleményben van és semmiről semmi eltérő fölfogás nem áll szembe egymással. És ez az a vetélkedés, a melyet Hesiodos igen szép versekben mint az emberi életre leghasznosabb dolgot tüntette föl. A vallással is épen így van a dolog, mint valamennyi művészettel és tudománynyal és mindazzal, mi csak érdemes arra, hogy elsajátítására és fejlesztésére gondot fordítsunk. Már rég óta aligha léteznék a vallásnak még csak árnyéka is, ha minden ember mindig ugyanazt az istentiszteletet, ugyazon szertartásokat követte volna. Most a vélemények különfélesége folytán ápoltatott és gyarapodott is a vallásos buzgalom és jövőre is örök időkre fog az utódok által nagy buzgósággal fentartatni. A kik versenyt futnak, mindnyájan minden erejükből törekednek ahoz a versenybiróhoz eljutni, a kitől jutalmat nyerendenek, de azért nem mindnyájan ugyanazon egy úton haladnak, de egyik egy, másik más útat vesz. Így te is azt véled, hogy egyetlen egy igaz feje és kormányzója van életünknek, mint valami versenynek; de hozzá nem egy út vezet, hanem az egyik göröngyösebb, a másik szívósabb, az egyik tekervényes, másik egyenes: de mindnyájának egy és ugyanazon czélhoz kell jutni mint egy fogadóhoz: az előre sietés heve és buzgalma épen onnét ered, hogy nem mindnyájan haladnak ugyanazon úton, hanem kinek-kinek szabadságában áll azt az útat választani, mely neki tetszik. Ha pedig egyetlen utat engedsz meg, a többit elzárván és eltiltván; nagyon is szűk korlátok közé szorítod a versenymezőt és minden czélra törekvést elfojtasz.

Az emberek természetében nem új, hanem ősrégi e vonás. Az a ki írta eme verset:

Egyik egy és más más istennek áldoza mindig
megelőzte Homeros szavát.

Mert ha az igazat megakarjuk mondani, magának az istennek nem tetszetős dolog a véleményekben az a nagy egység, melyre tudatlan emberek törekesznek, sőt úgylátszik, mintha ő maga akarna megoldást, nem pedig összeolvadást. Mert a mint Heraclitos mondja, a természet szeret elrejtőzni, de sokkal inkább még a természet ura és alkotója. A miért is annak a valónak, a ki a mi megösmerésünk elől oly távol rejtette el magát, és a mi elménk látköréig alá nem száll, elég oka van nem követelni mindenkitől ugyanazon egy vallást, hanem rábízni kinek-kinek szabad meggyőződésére, hogy a maga és nem a mások nézetét kövesse. Ebből következik, hogy az emberek lelkében az isten iránt némikép nagyobb tisztelet és az ő örökkévaló fenségének áhitatosabb imádása származik. Ugyanis a mi kezeügyünkben van, a mi mindenkinek föltogása körében eshetik, megvetjük és számba se vesszük: ellenben nagyra becsüljük és bámulatunk tárgyává teszszük azt, mi fölfogásunk körét meszsze túlszárnyalja. — De hogy te magadtól ne menjek meszsze, oh császár, seregedben különböző rangú és jellegű katonák vannak. Vannak testőrök, vannak legiobeli katonák, vannak lovasok és gyalogok, vannak parittyások, ijászok, vannak, kiket hozzád benső bizalom köteléke csatol, kikkel minden szándékodat közlöd; vannak, ki távol élnek a szinedtől, mások pedig boldogoknak vallják magukat, ha udvarodból csak egygyel is ismeretségbe jutnak; mások még arczodat is alig ismerik, hanem csak hallásból és hírből tudnak a te nevedről: és alattvalóidnak ez a része a legnagyobb tömeg. Mindazáltal ily különböző rang és foglalkozás mellett is mindnyájan tőled függnek, intésedet várják, elismerik és dicsekednek is vele, hogy isteni végzésből te lettél az ő uralkodójuk. Hidd el, hogy e világ mindenség alkotója és kormányzója is ilyen változatosságban gyönyörködik. Azt akarja, hogy más formában tiszteljék az egyiptomiaknál, más formában a görögöknél, más formában a syroknál. Sőt magoknál a syroknál nem is egy vallást követnek mindnyájan; hanem egyik egy, másik más hitben él, vagy babonában leledzik.

A gazdag családokban vannak szabadok és szolgák és e két nemben csodálatos változatosságát lehet föltalálni a vágyaknak, a véleményeknek és a gondolkodásnak. Ez távol attól, hogy a háznak szégyenére válnék, vagy annak fejét bántaná, sőt inkább bámulatos módon ékességet ad a családnak. És a ház ura ebben nem közönséges gyönyört talál. Ez az egész gépezet, melyet a legtávolabbi menyboltozata ölel körül, melyet világnak nevezünk, egy nagy háznak tekinthető, melyet igazgat a legtökéletesebb és az anyag minden sajátjától ment valóság, kit közönségesen istennek nevezünk. Ez az egész emberiségtől mint családjától azt kivánja, hogy őt mint urát híven szolgálja; úgy azonban, hogy senkit meg nem foszt attól a szabadságtól, hogy ki-ki a maga meggyőződését kövesse, sőt neki nagyon kedves és tetszetős dolog, ha látja, hogy az emberek számlálhatatlan sokasága, szerte az egész világon versenyezve, kiki a maga módja szerint különféle alakban igyekszik őt

imádni és ezt a maga dicsőségére és magasztalására csodálatos alkalmas eszköznek tartja.

Minő esztelenség tehát arra törekedni, hogy minden ember akaratja ellen is ugyanazon hitre vezettessék, mi nemcsak hogy nem lehettség, de ha lehető volna sem szükséges. Bölcsebb a te fölfogásod, óh császár, ki senkinek meggyőződését el nem rablod hanem szabadon meghagyod, de azon feltétellel, hogy a vallás színe alatt és nevében az állam fölforgatására ürügyet, vagy a bűnök eltakarására leplet ne találjanak. Ezt a rörvényt én előnyösebbnek és az államra nézve hasznosabbnak vélem, mint a minap kötött békét a barbarokkal. Ugyanis ezzel a békével elérjük, hogy a barbárokkal és más idegen népekkel háborút ne folytassunk, de a te törvényed minden belvillongást, melyek közöttük dúltak, megszüntet. Mert korábban, mint jól tudod, ádázabbak voltunk önmagunk iránt, mint minden idegen ránk törő lovassága és gyalogsága és az államot jobban zaklatták, vádaskodások, melyekkel üldözte az egyik vallás a másikat, mint az összes barbár támadások a mi tartományaink ellen. Ezért hát, óh császár, hadd függjön kezedben az egyensúlyba hozott mérleg és ne engedd, hogy bármelyik serpenyő fölbillenjen- hogy így mindenek, kövessenek bármely vallást, egyetértve közösen könyörögjenek számodra az istentől boldog és tartós uralmat.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A FESTETICH-CODEX S MÉG VALAMI.

A Fest.-c. egy ismeretlen másolatáról értesít Melich János a Nyelv. tud. Közl. 30. k. 350. lapján. Teljesen egynek mondja ugyan a Festetich-codex és a Vásárhelyi-másolat szövegét, de mégis a részletes bibliografiai leírás feladatának nyilvánítja annak eldöntését: hol teljesebb az egyik s hol kisebb terjedelmű a másik. A tartalom egymás mellé állításából az látszik, hogy csupán a »Paal uram betegsegerewl szerzet Imaadsaag« áll a codexben hátrább mint a másolatban, különben a lapok párhuzamosan haladnak.

A XVI. század végén készült másolatról csak annyit tudunk, a mennyiről M. J. értesít, azért erről nem szólhatunk: a Festetich-codexről azonban szükségesnek látunk annyit megjegyezni, hogy első sora: *Eth kezdethnek Bodog azzon horay*, mindazokat a kik e codexről eddig szóltak, figyelmessé tehette volna a codex mivoltára s tartalmának ehhez képest való méltatására. Toldy Ferencz figyelmét ez nem kerülte el, mert Irodt. 2. kötetében világosan megírta, hogy: »tartalma *A Bódog asszony Horái esztendő által.* Közbe igtatva a 178. lapon: Pál uram betegségéről szerzett imádság, mely 1493-ra mutat, végűl: sz. Gergely pápa imádsága, és újabb kézzel: sz. János Evangelista könyvének elei.«

A Vásárhelyi-másolat első lapján aligha hibásan nem áll beírva: »1648-dik Esztendőben kinyomatott:« mert a pozsonyi kiadás 1643-ban jelent meg. (Szabó K. R. M. K. köt. 745. sz.)

Ennek az újabb másolatnak előkerűlése is bizonyítja, a mi különben is gondolható volt, hogy a Horákat nem csupán Kinizsiné használatára fordították magyarra. Maga a Fest.-c. is régibb kézírat másolata s alig lehet állítani, hogy a Vásárhelyi-másolat épen a Fest.-codex másolata volna, mert ilyen kézírat több is volt, ha ma ezen a kettőn kivűl többet nem ismerünk is.

Az Amadé Judith példánya, mely gr. Bercsényi Miklós könyv- és kézírattára lajstromában *Liber praecatorius ad Beatam Virginem Mariam, Hungaricus, Amadé Judith* czímen fordúl elő, nemcsak azért nem tekinthető kézíratnak, mivel A. Judith 1643 után is élt, hanem mivel a lajstrom mindig különbséget tesz a *liber* és *manuscriptum* közt, mint az ezután következő könyv czíménél is: *Liber praecatorius Sabathinus Pauli Esterházy ad B. V. Hungaricus.* Ezért amaz alatt az 1643-ban megjelent Magyar Officiumot, emez alatt pedig az 1691-ben megjelent magyar könyvet kell értenünk. *(RMK. I. 745. 1413. sz. — Könyvszemle 1881. 285. l.)*

Kinizsiné s Amadé Judit (előbb Pálffyné azután Erdődyné) neve eléggé mutatja, mily kelete volt a főrangú hölgyek körében a magyar nyelven írt imádságos könyvnek a XV. s XVII. században. Rimay János azt írja, hogy »mutathatnék Mária király és királyné asszony kezibe forgott imádságos magyar könyvecskét is.«

Egyrészt ennek a hagyományos szokásnak, másrészt a reformáczió útján is erősbödött nemzeti szellemnek tulajdonítható az, hogy a XVI. század közepe előtt Nádasdy Tamásné Sárvárott naponta magyar nyelven hallgatta a misét.

Luthernek 1523-ban a *Formula Missae et Communionis pro Ecclesia Vuittembergensi*-ben kifejezett abbeli óhajtása: *alioqui si futurum est, ut vernacula missa habeatur (quod Christus faveat) danda est opera, ut Epistolae et Euangelia suis optimis et potioribus locis legantur in missa* — valósúlt meg Sárváron. Hogy megvalósúlhatott, azoknak a nehézkes zsoltár és hymnus fordításoknak köszönhető, melyek a Horák nyomán lehettek addig is ismeretesek, míg újabb fordítások nem készűltek. Mert nálunk épen úgy érezhető volt e tekintetben a szükség, mint a németeknél, a miről Luther folytatólag így nyilatkozik: *Cantica velim etiam nobis esse vernacula quam plurima, quae populus sub missa cantaret, vel iuxta gradualia, item iuxta Sanctus et Agnus dei. Quis enim dubitat, eas olim fuisse voces totius populi, quae nunc solus Chorus cantat vel respondet Episcopo benedicenti. Possent vero ista cantica sic per Episcopum ordinari, ut vel simul post latinas cantiones, vel per vices dierum nunc latine, nunc vernacula cantarentur, donec tota Missa vernacula fieret. Sed poëtae nobis desunt, aut nondum cogniti sunt, qui pias et spirituales cantilenas (ut Paulus vocat) nobis concinnent, quae dignae sint in Ecclesia dei frequentari.*

Kár, hogy András, sárvári mester, elég hosszú levelében csak ily röviden említi ezt a dolgot, a miből azt sem sejthetjük, hogy a magyar mise szerkesztése kiktől származott; de azt megtudjuk, hogy Nádasdyné ezt örömestebb hallgatta, mint a latint.

Sajnálni lehet, hogy Szalay József, kora halála miatt nem teljesítheté abbeli igéretét, hogy a Nádasdy család vallási hova tartozásának kérdését tüzetesebben ki fogja fejteni *(Nádasdy T. nádor csal. lev. Bevezetés XIX. l.).* Az idézett helyen felemlített adatok közé illesztendő az itt következő levél tartalma is, melyhez még csak annyit jegyezzünk meg, hogy a sárvári udvarnak Dévay, Sylveszter s mások útján bizonyára volt tudomása Luthernek a vittenbergi egyház számára írt Formulájáról s abban kifejtett nézeteiről, melyekkel egészen megegyezett Nádasdynénak magyar mise hallgatása, miről egyebek közt így ír András mester:

Sárvár, 1545. július 24. András sárvári tanító Tolnai Pál deáknak.

Egregie domine frater et amice omnium quos terra alit charissime et observandissime. Gratiam et pacem in deo precor per Jesum Christum; nostram salutem et mei familiaritatis servitii perpetuam exhibitionem etc. Ego profecto non mediocri ducor admiratione, quis genius tuam adpullit dominationem ad scribendum, quum tum a tam multo tempore ne unum quidem Bce per tuas ad me dedisti litteras, una coniciebam te aut oblitum esse amicitiae aut latinitati vale dicere, quod unum sit factum ignoro, nec scio tuae ne an meae imputem negligentiae, quamvis ego volui tuam dominationem meis tentare exemplis, sed verebar ne importunus magis accederem quam officiosus. Sed ut has missa faciamus querimonias, ego tuae dominationi apud me nunquam inter morituras ago gratias, quod me prorsus ex cathalogo tuorum amicorum non expunxisti, quodque tuis me recreaveris scriptis, quas aeque summum bonum avidus expectavi, quod vero eadem dominatio mihi scribit, te non trahere sed agere dumtaxat vitam miseriae plenam partim doleo, partim vero letor, tristor enim quod mihi adeo amicissimus et qui es vita dignissimus pauperam cogeris ducere vitam, gaudeo vero eo quod qui vitati sunt in maximas incidunt tentaciones, nonnunquam vero ex laqueo tentatorum vix se valent extricare divitiis abutentium et luxuriose viventium. Illorum enim deus venter est, et propediuntur nimia crapula ne potiantur coelestibus et potissimum illi, qui bonum dicunt malum et malum bonum, ut sunt nostri sacrificuli et μονως χαχως — monachi, quibus credo brevi affuturum judicium dei, attamen non praesentiunt sibi ipsis inminere interitum quod reddet justus judex omnibus evangelio (így) et crucis inimicis. *Apud nos et potissimum inter plebeos Christus suum obtinet triumphum regnatque veritas, jam enim per dominam gratiosissimam dietim cogor patria lingua decantare missam, quam multo libentius attendit, quam latinam unacum omni clero, dominus quoque non refringat.* Et vero eadem dominatio excelentissima de mea certus fieri cupit fortuna, gratia sit divinae bonitati multo est obesior quam prius, habeo enim auditores usque ad summam filiorum LXX. aut etiam ultra, sine illis, quos mihi dominus magnificus docendos instituit, qui idem dominus multas mihi fecit promisiones et praecipue de missione ad studium etc. De Blasio vero illo Chepregiensi, qui me zelo insequebatur attamen non pietatis, in Kermend fungitur officio rectoratus. Tumulum vero asini tuae Dominationis est deletum

redactumque est in ortum et fertiles nobis produxit melones, qui si in asellos transfigurentur eidem mittere non negligam, mittamque VIII. ut integrum habeas numerum asinorum etc.

Andreas tuus ludi magister a Sarvar etc.

De codicibus vero Pellicani, plurima egi cum Matheo videlicet parocho Egerszegiensi, qui tum apud me erat, cum Tuae Dominationis litterae ad me sunt allatae, qui nullomodo dicit se ab eis posse avelli, sed potius amissum quoque recuperari etc. Cantionem vero tuae Dominationis a me postulatam remisi etc. Quid restat mihi, ut dicam tibi: vale, vale frater et amice et domine mihi unice chare, facque ut ne posthac arguaris negligentiae efficiasque oro per deum immortalem, ut amicitiam jam olim inter nos radicatam litterarum fasciculis fulcire confirmareque velis ne per negligentiam nostram prostrata jaceat cogaturque interire. Jesus conservet Tuam Dominationem in multa saecula roboretque te fulcro suae sacrae scripturae in fide jam olim tuo insculptae animo, ut fidus inveniaris judice judicii, quum descendet Christus ad retributionem unicuique juxta suam ipsius fidem etc. Carta non capit meum erga Tuam Dominationem animum ob dulcissima tua mecum colloquia. Hae olim sunt scriptae litterae, sed ad Vestram Dominationem euntes percipere nequiverunt. Ex Sarvar feria 6 in profesto divi Jacobi a nato servatore 1545.

Dominus Georgius Pernezith in lecto decumbit valetudinarius etc.

De statu domini tui me certifices oro.

Kivül: Egregio domino Paulo Literato de Tolna, nunc agenti in Swl domino, fratri et amico charissimo pateant.

Eredetije fél ív 2 rét, a zárlaton zöld viasz pecsét nyomával. Az Országos Levéltár kincstári osztályában. (Vegyes levelezések.)

Sz.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Vörösmarty Emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulója alkalmából kiadta a székesfejérvári Vörösmarty-kör. Szerkesztette *Czapáry László dr.*, a Vörösmarty-kör titkára. Székesfejérvár, 1900. CXXII. és 384 lap.

Az irodalom iránti kegyeletnek szép emléke az a hatalmas, negyedrét alakú szépen kiállított kötet, melynek czímét ezen ismertető czikkely fölé írtam. A Vörösmarty-kör adta ki Székesfejérvárott, egyike azoknak a vidéki köröknek, melyek föladatukúl tűzték ki, hogy a patriájukban született költőknek emlékét ápolják. Szép föladat még akkor is, ha a költő nem tartozik azon szellem-óriások közé, a kiket az irodalom története a nemzet legnagyobb férfiaiként ünnepel, nem csak azért, mert ezzel az utókor köteles elismerését és hálaját adja meg a kulturának tett szolgálatokért, hanem mély erkölcsi jelentősége miatt is. Beleneveli az új nemzedékbe az erény megbecsülésének érzését, elvonja az anyagi czélokért folytatott küzdelmektől, hozzászoktatja, hogy a muló sikerek, kicsinyes küzdelmek, könnyű diadalok kivívói helyett azokra fordítása figyelmét, a kik egész életükben az ideált szolgálták. Kétszeresen nemes a föladat, ha az ujra, meg ujra ünnepelt költő a legelsők sorába tartozik, ilyenkor az ünneplés valódi nemzeti hivatássá magasztosul.

A Vörösmarty kör nemcsak érezte hivatásának magasztosságát, hanem jó érzékkel választotta ki azokat a módokat, melylyel a megye lánglelkű szülöttét megtiszteli. Most, hogy elkövetkezett százéves fordulója Vörösmarty Mihály születése napjának az évenkinti városi ünnep helyett országos ünnepséget rendezett, olyan fénynyel, olyan nemes pompával, milyen kevés magyar költőnek jutott osztályrészűl. Az ünneplés nagyszerű jelenetei azonban lassan-lassan elmósodnak az emberek emlékezetében, az elhangzott lelkes beszédek visszhangjai elcsendesednek: hogy méltóképen megörökítse a kör magát az ünnepséget és a költőt, kiadta ezt az emlékkönyvet.

A könyv, a kettős czélra tekintve, két részből áll. Az első, a római lapszámozással jelölt 122 lapon magában foglalja az 1900. év decz. 1-én lezajlott ünneplésnek leírását, a másik, terjedelmesebb rész majd négyszáz lapon a költő életére, működésére és hatására vonatkozó adatok gyűjteménye. E gazdag anyagról nyujtson fogalmat a következő rövid tartalomvázlat.

Az első rész, az ünnep krónikája híven beszámol a lefolyásáról, közli egész terjedelmükben a különböző mozzanatain elhangzott beszédeket, pohárköszöntőket és költeményeket, és kiegészíti azokkal az ünnepi megemlékezésekkel, melyeket a fővárosban a két irodalmi társaság, a Kisfaludy és Petőfi, és az egyetemi ifjuság ünnepén tartottak. Nem érezzük magunkat sem jogosítottnak, sem kötelezettnek arra, hogy a kegyeletnek ezen az ünnepi szózatait itt méltassuk, mint egyszerű krónikások egyszerűen megállapítjuk, hogy mindannyian, a miniszterelnöktől kezdve az egyszerű vasúti munkásig a tőlök telhető legjobbat, legszebbet nyújtották, érzéssel, lelkesedéssel beszéltek, és azon a művészi módon fejezték ki érzelmeiket, gondolataikat, melyet a természettől ajándékul kaptak. A sok szónoklat közül kiemelem Vass Bertalan dr. pécsi igazgató (azelőtt fejérvári csisz. gimn. tanár) emlékbeszédét, mert terjedelme, negyven nagy lap, a reá fordított tanúlmány és gond irodalomtörténeti jellegűvé avatják. Nagy szeretettel van megírva, de még érdekesebbé teszi a formája: nem az életrajz fonalán halad, hanem azt a hatást keresve, a melyet Vörösmarty a korától vett és viszont a korára, valamint az utókorra tett, bemutatja Vörösmarty fontosabb műveit, és ezen méltatások közölt jelentőségét a politika, költészet tudomány és művészet történetében. Hogy a lelkesedés heve egyszer-másszor kis túlzásra ragadta, azon nem ütközünk meg, épen mert emlékbeszédben halljuk; [1] már inkább érezzük idegennek az itt-ott fölcsendülő polemikus hangot Erdélyi, Remény és Arany ellen. Az ünneplő sípok és fuvolák zenéjéből nagyon kirí ez a — igaz, hogy nem szenvedélyes — harczi riadó. A nélkül, hogy beleereszkedném bírálatába, mert még itt sem tartom mengengedettnek a bíráló szerepét, csak két megjegyzést kívánok tenni.

A második rész először közöl a Vörösmartyról írott necrologok közül hetet, közöttük Tóth Lőrinczét, a kinek Vörösmarty egész életében atyai jó barátja volt, és Salamon Ferenczét; azután két emlékbeszédet, Eötvös Józsefét és Kemény Zsigmondét; két dolgozatot Vörösmarty leszármazásáról és rokonságáról (mind a kettő a Nagy Iván czímű folyóiratban jelent meg először), a költőnek két lapra terjedő önéletrajzi följegyzéseit, iskolai, egyetemi, ügyvédi bizonyítványait — az iskolaiakat fotografiában — és egyéb okiratait; majd a költő nejére vonatkozólag egy-két adatot.

Erre következik a kötet legbecsesebb része, Vörösmarty levelezése, összesen 285 darab levél, az első 1820-ból édes anyjának, az utolsó halála évéből, 1855-ből, mikor sokat szenvedett teste-lelke már az utolsó hónapokat élte. Ez a harminczhat esztendőre, Vörösmarty fiatal és férfi korára vonatkozó gyűjtemény gazdagságával, változatosságával, őszinteségével tiszta fényt derít a költő életére. A nagy kincset, melynek jó része most jelenik meg először nyomtatásban. Kis mértékben már maga

[1] »Elmondhatjuk, hogy nála nélkül sem Szigligeti és Szigeti, sem Teleki és Csiky és a mai kor pleiadjai nem léteznének, sem a Shakspere fordítás, melyre Petőfivel, Aranynyal egyesült, létre nem jött volna.« XXVII. l. és »Megírhatta volna-e Arany a Buda halálát, ha meg nem előzi Zalán futása?« XLVII. l.

a szerkesztő kiaknázza »Vörösmarty levelezésének ismertetése« czímen, bemutatja — a levelek alapján — Vörösmartyt mint politikust, mint fiút és családfőt, mint barátot.

Maguknak a leveleknek összeállításához fér egy pár szó. Némelyiknek nemcsak a szövegét adja, hanem le is írja a szerkesztő, pontosan, a czímmel, postai jelzéssel stb., de a legtöbbjénél ez a pontosság hiányzik. Még inkább árt a fölhasználásuknak, hogy nem közli rendszeresen, hol van a levelek eredetije, vagy ha megjelent, honnan közölte. Egy részükről a tartalomjegyzék ad fölvilágosítást, másrészről a csillag alatti jegyzet, sokszor egy-egy nagyobb csoport végén számol be a megelőző levelekről: úgy hogy gyakran négy-öt helyen is utánna kell nézni, ha valamelyik levélnek ilyen adatára van szükségünk. A rendszertelenség okozza, hogy hét levélnek egyáltalán hiányzik az őrzés helye a 3., 5., 6., 43., 251., 267. és 276. levélnek.

Czapáry dr. a leveleket három csoportra osztja, külön választja a politika és közélet jeleseihez, a családjához és a barátaihoz intézett leveleit. Magam részéről -- bár a különféle csoportosításoknak nem tulajdonítok sok jelentőséget — inkább az időrendet fogadtam volna szempontnak, vagy legalább a költő életének egyes fontosabb szakaszai szerint állítottam volna rendbe a leveleket, akár Kazinczy, akár Arany János levelezésének mintájára. Így természetesen lehet vitatkozni, vajjon egyik-másik levél a méltó helyére jutott-e, nem kellett volna-e Vörösmarty levelezését Kazinczyval inkább az első csoportba osztani, hiszen az a hideg, udvarias viszony, a melyben a két férfiú állott, semmi színét sem viselte magán a barátságnak és különben is Kazinczy szereplése a közélet terén, mint irodalmi vezér és izgató, volt olyan fontos, hogy őt a közélet jeleseihez számítsuk, Ujfalvy Sándor levelét pedig inkább az utolsó csoportban keresnők. Mint mondtam, ez az egész kérdés nagyon jelentéktelen, a fő az, hogy Vörösmarty levelei, a mennyire egy rövid év leforgása alatt lehetett, lelkiismeretesen, pontosan összevannak gyűjtve.

A kötetet részletes repertorium zárja be, mely időrenden közli Vörösmartynak nyomtatásban megjelent műveit és a költőre vonatkozó irodalmat 1826-tól (Toldy Aesthetikai levelei) 1899-ig. A fáradságos munka pótlásáúl egy pár adattal itt szolgálunk: Moller Ede értekezéséből (Zalán futásáról) az utolsó folytatás a Figyelő 1876. folyamának nem a 20, hanem a 21. számában jelent meg, Vozáry Gyuláé (Vörösmarty költői nyelvezete) sem a XIX. kötettől a XXVI-ig (u. o. mint a repertorium mondja, csak a XIX—XXI. és XXIII., XXVI-ban. Kimaradt a repertoriumból a Szabadság 1879. évfolyamában (181. szám) megjelent czikk: Vörösmarty és Bajza életéből és az 1887. évi Nemzetnek 266. számában világot látott tárcza Vörösmarty első kritikája 1837.

A szépen kiállított kötetet egy csomó illusztráczió díszíti, Vörösmarty szülőháza, lakóháza, apróbb emléktárgyai stb. Egyrészük megfelelő, de nem mind. A clichirozás előtt, úgy látszik, nem retouchirozták a fényképeket, mert sötétek, elmosódottak, mint például a czímlapon Vörösmarty szobra.

A szerkesztés nehéz munkáját Czapáry László dr. székesfejérvári

tanár, cziszterczi rendű áldozó pap végezte, nagy szorgalommal, nagy buzgalommal. Elismerés illeti meg a megbízható pontosságáért és azért a szerénységért, a melylyel maga háttérbe vonúlt, hogy magát a nagy költőt vagy a régebbi magyarázóit, bámulóit szólaltassa meg. Csak azt szerettük volna, hogy ha legalább egy-két fejezetet közöl abból a tanúlmányból, a mely nemcsak Vörösmartynak legméltóbb emlékezete, hanem egyszersmind a magyar irodalomtörténetnek igazi büszkesége, »Vörösmarty életrajzá«-ból és így vagy más valamilyen alkalmas módon megtiszteli azt a férfiút is, a ki mindeddig a legszebb babért nyújtotta Vörösmarty szellemének. Cs. E.

Reinhold Köhler, Kleinere Schriften. Herausgegeben von *Johannes Bolte.* Weimar u. Berlin, Emil Felber. (I. Zur Märchenforschung. 1898. XI, 608 l. II. Zur erzählenden Dichtung des Mittelalters. 1900. XII, 700. III. Zur neueren Litteraturgeschichte, Volkskunde und Wortforschung. 1900. XV, 659. A három kötet ára 46 márka.)

Köhler Reinhold kézirati hagyatékából, kevéssel a hangyaszorgalmú gyűjtő és fáradhatatlan jegyzetező halála után, Schmidt Erich és Bolte János gondos szerkesztésében egy sor értekezés jelent meg,[1] a melyeknek a népmesét és a népdalt illető tartalmához élénken óhajtott kiegészítésül járul a czímben írt három kötet. Kiadójuk, az összehasonlító irodalomtörténetnek ma Németországban egyik legszorgalmasabb munkása, az elhunyt jeles mester szelleméhez teljesen méltó kegyelettel gyűjtötte össze és rendezte el e számos helyen szétszórt, változó terjedelmű, de egytől-egyig igen becses dolgozatokat, a melyek némelyike csak pár sornyi, míg mások egész kis tanulmánynyá kerekednek ki; azonban valamennyin, még oly töredékes és alkalomszerű voltuk mellett is, végig vonul szerzőjük egyéniségének páratlanul vonzó kedvessége: az a magasabb czél szolgálatában nem csekély önmegtagadással önmagát nemesítő mikrologia, a mit a Grimm-testvérek iskolájából kikerült kutatók egyike sem gyakorolt több kitartással és gyümölcsözőbb fáradsággal, mint Köhler Reinhold.

Egyéniségén kívül, az igaz, hogy már a hivatalos állása is erre a munkára szerelte föl Köhlert. Évek hosszú során át a weimari könyvtár őreként, annak kincsein kívül hazája és a külföld irodalmi termékeihez is aránylag könnyen hozzáférve, páratlanul kedvező helyzetben élhetett, csendes agglegényi otthonában, hasznos kedvtelésének. Távol a nagyváros idegromboló forgatagától, s mégis a választékos izlés, a tisztult műveltség egy nemes hagyományok szentélyévé avatott középpontjában lakott, s a családtalan egyedüllét ridegségétől is megóvta őt két nőtestvérének szerető gondossága. E jó lelkek önzetlen hűsége még az elhunytnak emlékére és szellemi hagyatékára is kiterjeszti ápoló kezét, mint azt hátramaradt iratainak kiadói hálásan elismerik. Az ő leirásukból elevenednek meg előttünk a kedves ember jóságos arczának kimondhatatlanul szelid vonásai, melyek e kötetek másodikát díszítik; míg a harmadiknak az elején egy kisebb képmás, legalább a vállra omló hullámos fürtjeivel,

[1] Berlin, Weidmann 1894.

mintha Rückertre akarna kissé emlékeztetni, de az arczban ennek keményebb vonásai nélkül. Ez ártatlan kaczérkodással a még kiforratlan ifjú a közelmult romantikának látszik hódolni, a melynek egyik legbecsesb gyümölcsét, a multak emlékeinek hű megőrzését, egész életére hivatásul vitte magával a germán philologia hőskorából. Szinte nőies szendeségű tekintete a művészi vágyak és a csupán műbecslő képesség között a bölcs resignatio útját látszik keresni. Elég hamar meg is találta, mikor a nagyok és kicsinyek, sőt a legkisebbek, a névtelenek alkotásainak hűséges számtartójává szegődött, jelmondatául az evangelium e szép szavait tűzvén ki maga elé: Colligite fragmenta, ne pereant!

Sokan ismételten kifejezték még Köhler életében, mennyire sajnálják s milyen kár, hogy ez a rengeteg tudású és kifogástalan módszerű irodalombuvár sohasem érezte magát valamely nagyobb konczepcziójú, rendszeresebb munka megírására indíttatva. Lehet, hogy ebben határtalan szerénysége és ritka mértékű önbirálata állotta az útját, a mely épen módszerének a szigorúsága miatt, a kisebb részletkérdésekben sem engedte őt soha odáig jutni, hogy valamely tárgyban, a melynek a roppantul elágazó szálait korokon és népeken keresztül kutatni soha el nem fáradt, az aktákat legalább egyelőre lezárja, s akárcsak ideiglenes következtetéseket vonjon le buvárkodásának addigi eredményeiből. Ezt ő rendesen másokra, nálánál többnyire jóval kisebb tudású, de tán épen ezért merészebb munkásokra bizta; a mint egyáltalán senkisem dolgozott talán többet mások számára és önzetlenebbül, mint ő, a kitől teljesen idegen volt a legtöbb szenvedélyes gyűjtő szinte irigy féltékenysége.

Bizonyára ezért nem gondolt életében arra, hogy töméntelen, különféle nyelvű folyóiratban elszórt közleménye és mások gyűjtéseihez vagy kiadványaihoz írt becses jegyzetei valaha együtt lássanak napvilágot. Azért maradt ez a munka két hálás tisztelőjére, kiknek egyike, a jelen alkalommal ismertetett három kötet kiadója, számos becses pótlékkal egészítette ki részint az elhunytnak utólagos jegyzeteiből, részint pedig a sajátjából e dolgozatokat.

A három kötet elseje, melyet csak a napokban, több mint két évi időköz mulva követett a másik kettő, tartalmával kevésbbé tartozik e folyóirat keretébe; épen azért annak idején másutt (az Ethnographia 1899. évi X. kötetében, 324. l.) hivtam fel rá a figyelmet. A második és harmadik azonban szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti, bár szintén jórészt nem egy-egy irodalom szükebb körében maradó, hanem rendesen összehasonlító dolgozatokkal és adalékokkal van tele, a melyek között számosával vannak a mi régibb irodalmunk tárgyaival kapcsolatosak.

Csakis ezeknek a felemlítésére kivánok ezuttal szorítkozni, röviden megjelölvén, a hol tehetem, azt az irodalmi vagy népköltési termékünket, a mely a Köhler illető czímével valamelyes vonatkozásban van.

A II. kötet a germán és román irodalmak többnyire közös középkori mondatárgyaival foglalkozik, a melyek a középkori műveltség közös forrásai és még közösebb terjedési eszközei miatt a többi népeknél is meghonosodtak. Kiváltképen a szentek legendái váltak ily úton közkincs-

csé; de ezek mellett a világi elbeszélő költészet nem egy terméke is, a melynek szinte csodaszerű közkelete a legmerészebb elméletek kieszelésére ösztönözte a hasonlítgatásukkal foglalkozókat. Ez elméletekkel szemben Köhler mindig a legóvatosabb tartózkodást tanúsította. Minden meddő polemia elől kitérve, egyszer-egyszer mégsem tartóztathatja magát legalább attól, hogy a népmeséket illetőleg pl. Angelo de Gubernatis kalandos mythologiai magyarázatait a nála különben szokatlan ironia hűs szellőjével ne legyintse meg. (I, 349.) Többnyire egyes középkori szövegek kiadóinak a mulasztásait pótolja Köhler, mikor az illető művek forrásainak a legaprólékosabb gonddal utána járva, ezzel mindjárt a kérdéses alkotás költői értékének a megállapíthatására is olyan mértéket ád a kezünkbe, a mely biztosabb és kétségtelenül tudományosabb a meddő aesthetizálásnál. Egyes elbeszéléstárgyak, sokszor csak mozzanatok, költői szólásformák, szálló igék s még ezeknél is csekélyebb morzsák, látszatra semmiségek eredetét kutatva, nála az összehasonlítás fáradságos munkája rendesen előre nem is sejtett műveltségtörténelmi tanulságokat derít ki, a melyek legjobban megkülönböztetik az ő módszeres eljárását a legtöbb dilettáns párhuzam-vadász fölszinességétől. Igaz, hogy még az ő szigorú fegyelmű munkája sem vezet mindig teljesen biztos és véglegeseknek tekinthető eredményekhez; de ilyenkor ép abban vallja magát igazi philologusnak, hogy elhamarkodott következtetés helyett inkább nyiltan hagyja az illető kérdést, sohasem röstelve beismerni, ha valahol még hézag van az adataiban; sőt azt is mindig dicséretes önkritikával felemlíti, ha egy-egy adata nagyritkán elnézésből került a többi közé s nem egészen helyes. Ebben a példás lelkiismeretességben van Köhler dolgozatainak, egyébként is mintaszerű módszerességük mellett, a legnagyobb nevelő értékük. Azért kell hálásaknak lennünk a kiadó iránt, a ki e részben ma már nehezen hozzáférhető, időszaki vagy alkalmi közleményekben szétszórt becses anyagot könnyen megközelíthető alakban juttatta közhasználatra; mert az összehasonlító tárgy- és stiltörténet elég bonyolódott útvesztőiben alig tudnánk manapság jobb vezérfonalat ajánlani, kivált a kezdők számára, mint e három nagybecsű kötetet.

Első sorban természetesen a germán és román irodalmak kutatója lesz rájok utalva; de az egyetemes népköltészet buvára is vajmi gyakran fog, főkép az első és a harmadik kötethez folyamodni felvilágosításért, a miben az elég kimerítő tárgymutatók is jó szolgálatot tesznek. Csak az első kötetét óhajtottuk volna még részletezőbbnek. A minket különösebben érdeklő II. kötet gazdag tartalmát a kiadó a következő öt csoportba osztotta: A. Vallási tanítás és elmélkedés (15 dolgozat). B. Legendák (24 dolg.) C. Hősmonda (11 dolg.) D. Műeposz és trufaköltészet (19 dolg.). E. Novellák (14 dolgozat).

Az első csoportból négy az ember teremtésének és az emberi ábrázatok csodálatos különféleségének szenttörténeti (ill. apokryph) hagyományaival foglalkozik. (V. ö. a mi Debreczeni- és Teleki-codexünk Ádám és Éva legendáival.) Az emberi arczok csodálatos változatosságára vonatkozó találós kérdés benne van a Sz. András legendájában is, a melynek magyar szövegét a Leg. aur. 2. fej. nyomán l. a Debr.-codex 3—8.

lapján. A hetedik czikk a *sir hosszáról* szól s a Visio Philiberti e két sorát kommentálja:

quid valent palatia pulchra vel quid aedes?
vix nunc tuus tumulus *septem* capit *pedes*.[1]

E nevezetes középkori tanköltemény magyar fordítása tudvalévőleg a Nádor-codex 307. s k. lapjain olvasható s az idézett sorok magyarsága így szól:

(315. l.) Mith haznalnac a nağ palotac, mit a nağ hazac, micoron atte ſeröd ćak aleg foglal heth lab ńomdekot.

V. ö. még a Bod-codex 5. lapján lévő példával és a Lobkowitz-codex párhuzamos helyével.

A nyolczadik czikk a Disciplina cleriscalisból ismeretes »Sum, quod eris; quod es, fui ipse« számos változatából köt bokrétát. A kilenczedik az *örökkévalóság* egy nagyon elterjedt, népköltészeti feljegyzésekből nálunk is többszörösen előkerülő képét tárgyalja. E kép a mérhetetlen idők végtelenségét a roppant kősziklával szemlélteti, melyből egy madárka minden ezredik évben egy kásaszem tizedrészével egyenlő morzsát köszörülne le a csőrével, de valamikor még így is elfogyna; holott a pokolban szenvedők kínja még boldogság volna, ha ennyi idő alatt véget érne. E prédikátoroknál vajmi gyakori képet Köhler egész a XIV. század első felében (1300—1365) élt Suso Henrik mystikus irataiig kiséri vissza, de egy buddhista és egy mohamedán párhuzammal is egybeveti.

A következő czím a *legerősebb dolgok* sorozatával foglalkozik, a melynek egyik változata népmesei köntösben is járatos, a másika pedig a Gesta Romanorum szerfölött rugalmas keretébe is beléférkőzött. (Oesterley kiad. 258.) A 16 a. fejezet annyiban közelebbről is érdekel bennünket, hogy egy a bibliai Józsefről szóló mondát Attila udvarába áthelyező szöveghez fűződik. E több keleti és nyugati változatú monda arról szól, hogy valamely csudaszép ifjú vagy leány váratlan megjelenése az asztalnál ülő társaságot annyira megbűvöli, hogy a rája feledkezett vendégek a kezükben lévő gyümölcs helyett késükkel a kezüket vágják meg. Ugyanezt a mondát tárgyalja a 16 b. czikk is.

A bibliai apokryph legendák költői szépségekben oly gazdag termékeinek pompázó kertjébe vezet a 17. dolgozat is, a mely a Sába királynőjének a *keresztfa* eredetével egybefonódó mondáját kiséri vándorútján. (V. ö. a szent kereszt feltalálásának a Leg. aur. 68. fejezetében olvasható történetével és az Érdy-codex 288. s k. lapjainak ezen alapuló részeivel.) A 19. czikk a *Jézus gyermekségének* apokryph evangeliumaiból s az ezeken alapuló szövegekből többszörösen variált fejezetet ismerteti, melynek gyermekded kedvessége a vallásos költészet egyik legbájosabb terméke. A kis Jézus játék közben agyag korsócskáját a napsugárra akasztja, a hol az függve marad; míg más gyermekeké, kik őt ebben utánozni akarják, leesik és összetörik. Más változat szerint maga a kis Jézus nyargal a napsugáron, holott az őt utánzó gyermekek lees-

[1] A Karajan-féle szöveg szerint, melyet Köhler idéz.

nek és a karjukat meg a lábukat törik. De az isteni • gyermek aztán meggyógyítja őket. Számos, hasonló tőből fakadt Krisztus legenda írja körűl ugyanez alapgondolatot a mi népköltési gyűjteményeinkben is. Ugyane körbe tartozik s nálunk is honos a köv. fejezetben említett Krisztus-legenda is, a mely arról szól, miért nem tudják ma már az emberek a haláluk idejét. A 21. közlemény a »segíts magadon s az Isten is megsegít« ó- és középkori meseváltozatait illeti. A 23. a két Szt. Jánosról, a keresztelőről és az evangelistáról szóló híres középkori vitának prózai és verses feljegyzéseit állítja egybe, mely utóbbiak közül a 116. lapon még kéziratban lévőnek említett azóta ki van adva Dreves, Anal. Lymn. medii aevi . . . .

Köhler bámulatos szorgalmának és a középkori irodalom roppant tág mezején való ritka jártasságának legbecsesebb emlékei közé sorolandó a 25. és 26. dolgozat, melyek elseje Hugo v. Langenstein »Martina«-jának, másodika pedig Richard Rolle of Hampole »The Pricke of Conscience« cz. költeményének forrásait kutatja fel, helyrehozván a kiadók mulasztását, a kik e fáradságos munkához vagy nem éreztek magukban elég kedvet, vagy nem volt meg a hozzá kellő tárgyismeretük. Mind a két, a többi közűl már terjedelmével is, még inkább pedig páratlanul becses utalásaival kiváló tanulmány hazai codexeink forrásainak szempontjából is beható tanulmányozásra érdemes. Ez ismertetés szűk kereteihez és szerény feladatához képest itt csak annyit jelzek, hogy a Langensteini Hugó költeményének forrásaiul kimutatott középkori munkák nem egyike a mi középkori barát íróink kezén is sűrűn forgott; s innen a számos, többé-kevésbbé párhuzamos, vagy legalább is közelről érintkező hely, mely a Bod-Lobkovitz- és a Nádor- meg a Guary-codex, és még több más nyelvemlékünk tartalmából emlékezetünkbe tolul, mikor Köhler ez értekezéseit ezúttal ismételten lapozgatjuk. Ilyenek közül különösen kiemeljük a Bod- és Lobkovitz-codexeknek *az ember három fő ellenségéről* szóló szép elmélkedését, a több codexünkben részletezett, de különösen a Sándor-codexben kimerítően tárgyalt mennyei örömeket, az u. o. és egyebütt, kivált a Nádor-codexben félelmes színekkel rajzolt pokoli kínokat, stb.

Az utóbb felsorolt czikkek már a 16 a. jegyűtől kezdve a kötet második csoportjából valók, s innen még a következőket említjük meg csak egész röviden: A 28. a. és 6. a *Gergely*-legendával, a 29. az ehhez nagyon hasonló *Albanus*-mondával, a 30. egy szintén ugyane körbe tartozó harmadik tárgygyal foglalkozik iéen behatóan. Az előbbi kettő a Gesta Romanorum irodalmának is becses kiegészítése, a mennyiben a középkori gyűjtemény Oesterley-féle kiadásának 81. és 244. fejezeteire is vonatkozik. Ugyanide tartozik a 32. is, a mely a *Querianus* császár történetét hasonlítja egybe keleti változataival, s így a forrásáig igyekszik ez érdekes mondatárgyat visszakísérni, a mely minden valószínűség szerint még a rabbinistikus hagyományoknál is régibb rétegekből buzgott fel.

Közelebbről érdekel ismét bennünket és a saját régibb irodalmunk szempontjából is nagybecsű a 35 dolgozat, melynek tárgya a Érdy-codex

508—515. lapján olvasható »Exemplum mirabile« tartalmával szorosabban érintkezik; de ugyanebbe a körbe tartoznak mindazok a mondák is, a melyeket nemrég csak futólag említhettem a »Katholikus Szemle« 1900. évi kötete 529—532. lapjain, »A mennyei madárka« czímen. (V. ö. az ott id. párhuzamokkal a Köhler és Bolte pótlékaiban fölhalmozott rengeteg irodalmat, s azóta még Marcus Landau egy értekezését a »Münchener Allg. Zeit.« tavalyi évfolyama mellékleteiben, »Zeitmärchen und Märchenzeit« czímen.)

A III. kötet még változatosabb tartalmából csak annyit is, mint a II-ából megemlíteni, jóval meghaladná e rövid ismertetés kereteit, a miért is csupán annak ismétlésére szorítkozom, hogy ennek a két rendbeli dolgozatai, úgy az újabb irodalom történetére vonatkozók, mint a népköltészet és a többi néphagyomány köréből vettek, nem egy helyen érdekes világot vetnek a saját irodalmunkra és a mi népköltésünkre is. Nem mulaszthatom el azután mégis legalább a 26. fejezetet illetőleg megjegyezni, hogy Werner Zakariás »Der 24. Februar« cz. végzettragédiájának a tárgya, illetőleg e tárgynak egyelőre legrégibbül elérhető feljegyzése magyarúl is megvan már a XVIII. század első felében Taxonyi János Tükreiben. (L. az első, 1740. évi győri kiad. I. köt. 346. lapján.) Taxonyink forrását, Stengel György jezsuita példatárát, melynek 1651. évi ingolstadti kiadása a III. köt. 7. fejezetének 5. §-ában (83. l.) egy még régibb feljegyzésre (Anton Balinghemin Zoopaed. tit. Hospitalitas) hivatkozik, Köhler egybevetései között nem találom.

Nem fejezhetem be ez ismertetést a nélkül, hogy újból a legmelegebben ajánljam Köhler adatokkal zsúfolt dolgozatainak e három testes kötetét mindazok figyelmébe, a kiket irodalomtörténeti vagy népköltészeti téren mozgó kutatásaik közben egy-egy tárgy korról korra s néptől néphez vándorlása és változatos alakulása érdekel. Megbízhatóbb kalauzt és több tanúlsággal bővelkedő útmutatót ez idő szerint aligha találhatnának a weimari könyvtár néhai tudós őrénél, a kinél bőkezűbben alig osztotta valaki egy egész élet untalan fáradságával egybehordott szellemi kincseit. S ha mozaik képeknél egyebet nem is rakosgatott e bámulatos szorgalommal egybegyűjtött kövecskékből, e mikrologus munkának a becses anyagon kívül, a melyből került, maradandó értéket ád elrendezésükben a kifogástalan módszer, a szigorú kritika és a választékos ízlés. Csupa oly tulajdonság, a mely a szenvedélyes jegyzetező szeretetreméltó egyéniségének kedves vonásai mellé szegődve, hálás emlékezetet biztosít számára az utódok és a nyomdokain járók szívében. Nem is szólván azokról, a kik derűre-borúra teli marokkal merítenek a nála felhalmozott garmadából, a nélkül, hogy mindig szükségesnek tartanák a gazdát megnevezni, a ki verejtékében szántott, vetett és aratott is ott, a hol ők már csak a készből szemelgetnek. Igaz, hogy ezek csak verebek, a kikkel a jószívű gazda még annyit sem törődik, hogy madárijesztőt állítson ellenük, mert azt tartja, hogy jut is, marad is. Köhler szellemi hagyatékából az összehasonlító irodalomtörténet hangosan csiripelő, de önállóan dolgozni restellő verebei még nemzedékek során keresztül szemelgethetnek. Áldásos munkájának a nyomdokait még a hálátlan epigonok

sem enyésztethetik el; mert ha a lopott magból itt-ott dús kalász érik, az is az ő dolgos kezét dicséri, jusson bár mások neve alatt forgalomba.

KATONA LAJOS.

Geschichte der französischen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart von Prof. Dr. Hermann Suchier und Prof. Dr. Adolf Birch-Hirschfeld, mit 143 Abbildungen im Text 23 Tafeln in Farbendruck, Holzschnitt und Kupferätzuug und 12 Faksimilie-Beilagen. Leipzig und Wien. Bibliographisches Institut. Ára kölve 19 kor. 20 fill.

Pompás és igen érdekes munkát bocsátott ki nem rég a lipcsei »Bibliographisches Institut« nevű kiadó czég, mely munkának teljes czímét fönn közöltem. E könyv, mely a kiadó czég által közrebocsátott illusztrált irodalomtörténetek negyedik és utolsó részét képezi, kiállításra nézve hasonlít a Beöthy Zsolt által szerkesztett »Magyar irodalomtörténet«-hez, beosztásra nézve azonban sokban különbözik ettől. Míg Beöthy a »Magyar irodalomtörténet«-ének megirásában körülbelől 40-en vettek részt, a franczia munkát csak kettő végezte, a mi egységes voltát csak emelte.

A mi e mű gazdag illusztráczióit illeti, az közel áll Könnecken »Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Litteratur« cz. munkájához, de ez is inkább csak képeket és illusztrácziókat nyujt, valamint az ezekhez szükségelt leglényegesebb magyarázatokat.

Könyvünk első részét, mely a legrégibb franczia irodalmi emlékeket és a franczia irodalom középkorát tartalmazza, Suchier irta. Paris Gaston, Petit de Juleville idevágó művei nyomán és Gröber »Grundriss der romanischen Philologie« híres munkájának fölhasználásával. A könyv ezen része határozottan a kevésbbé sikerült, a mennyiben ez a rész a régi és igen könnyen mellőzhető művek czímeinek fölsorolása által oly szárazzá válik, hogy a laikus közönség, melynek a franczia irodalomtörténet első sorban szánva van, annak olvasásában igen könnyen beleún. Igaz, hogy a szerző helyzete is nehéz volt, nem akarta a régi híres kéziratokat, jellemzetes munkákat és ezek tartalmát mellőzni, de első sorban nem lett volna szabad megfeledkeznie, hogy nem a tudós számára készült e munka, hanem a nagy közönségnek, mely könnyen megérthető élvezetes irályban megszerkesztett irodalomtörténetet kiván, nem pedig nehézkes bibliographiai lexikont. A szerző úgy látszik inkább mély philologiai és bibliographiai tudományát akarta e műben csillogtatni, melyet mellesleg mondva megbámulunk, de nem adott népszerű nyelven irott érdekesen tárgyalt irodalomtörténetet.

Sikerűltebb mind irályra, mind beosztásra nézve a könyv második része, melyet Birch-Hirschfeld írt meg. Nem hemzseg ezen rész a sok bibliograhiai adattól, a művek tartalmát csak ott adja, a hol igen szükséges, irálya pedig népszerű könnyed és igen élvezetes.

Határozottan a könyv legsikerültebb része a XIII. fejezet, t. i. XIV. Lajos korának ecsetelése (425—479. lapszám), a hol Sévigné asszony Bossuet, Fénelon, Molière, Corneille és Racine igen sikerült jellemzését találjuk. A franczia irodalom legujabb történetének fejtegetésére összesen

74 oldal jutott, melyen az oly gazdag franczia irodalom minden ágával kellett a szerzőnek foglalkoznia. Hogy ez mily felületesen és rapsodikusan történt elképzelhető, ha tekintetbe vesszük ama nagy anyagot, mely itt feldolgozásra jutott.

Teljes elismerés illeti e mű technikai részét. A könyv nyomdai kiállítása tiszta és ízléses, különösen a műhöz mellékelt illusztrácziók minden tekintetben sikerültek. Mint rendkívűl sikerült részeket idézzük Froissartnak a Foix-i udvarba való megérkezését, mely kép a boroszlói városi könyvtárban őrzött még 1469-ben Aubert Dávidtól rajzolt kép után készűlt (242 l.), vagy a Chartiers »Quadriloque« munkájához készűlt ajánló képét (258. l.), vagy a »Les fêtes de Bacchus« cz. ballet utolsó jelenetét feltűntető illusztrácziót (478. l.) mely mindannyi a typographiának remekművei. A többi illusztráczió, valamint a színes fametszet és több fac-similét feltüntető kép a derék mű érdekességét még növeli.

E munkához -- mint a szerzők magok írják — egy kisegítő kötet is készűl, mely az e műben hiányzó biographiai adatokat és az egyes képeknek bővebb magyarázatát fogja tartalmazni. E művet a hallei Niemayer czég fogja kiadni. Kétségkívül e mű a főművön tapasztalt többnemű hiányoknak pótlására lesz hivatva.

Nagyon kivánatos volna, hogy a szerzők az előszóban nyilvánított ama kivánságukat, hogy e mű hozzájáruljon ahhoz, hogy »a franczia nép nemzeti irodalma gazdag és különleges szellemi kincsei a német népnek hozzáférhetőbbek és elfogulatlanul méltathatóbbak legyenek,« teljesen elérjék.

TJ.

KISEBB KÖZLÉSEK.

Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. Az Erdélyi Múzeum becses kéziratokban gazdag könyvtárában van egy érdekes anekdotagyüjtemény, mely »*N. Enyedi síró Heráklitus, és Hol mosolygó és hol kaczagó Demokritus*« czímet visel. Nem ismeretlen az irodalomban, sőt mostanában is közölt belőle szemelvényeket Gyalui Farkas a »Budapesti Hirlap« egyik tárczájában. Tartalma igen változatos s különösen becses adatokat szolgáltat Erdélyország XVII. és XVIII. századbeli művelődéstörténetéhez. Sokat szerepelnek benne: Enyed, Udvarhely, Fejérvár, Kolozsvár. Az anekdoták hősei is jobbára erdélyiek: deákok. tanárok, lelkipásztorok (Pl Horti István,'Misztótfalusi Kis, Pápai Páriz Ferencz és Imre enyedi professor (»kinek dolgai mind nevetségre valók«), ámbár nem kizárólag. Igy többek közt közli az ismeretes historiát a meghurczolt Gyöngyösi Pál kassai pap vallásháborításáról, II. Rákóczy Györgynéről, (a ki az urvacsorai kenyeret soha se ette meg, hanem a templomból haza vitte s egy skatulyába eltette, férje halála után pedig Sámbárnak e szavakkal adta át: »Atyám uram vessük a b . .-ba,« de Sámbár nem engedé), a piarista barátokról Debreczenben stb. Irója, illetőleg gyüjtője nevét elhallgatta. Ugy látszik nem is tulajdonított gyűjteményének valami különösebb értéket s csak a saját mulatságára jegyezte föl a hallottakat. Mint az előszóban mondja: »E rossz könyv Autorának pedig nevit ne kérd, mert elég könyv vagyon sub anonymo. Iratott pedig abban a' városban, a' mellyben ha a könyvíróknak s olvasóknak legnagyobb bünük csak ekkora mint ez a ganéjdomb, boldog az a' város.« Több jel arra mutat, hogy az anonymus gyüjtő tanár vagy pap volt (egy helyen említi is, hogy prédikált) s az anekdoták személyi vonatkozásaiból beható nyomozás után talán nevét is meg lehetne állapitani. Iratása idejét sem tudjuk biztosan. A benne levő egyik datum (10. Jul. 1759.), talán a gyüjtés megkezdését akarja jelenteni, mert még 1762-ből is találunk anekdotát (399. sz.) A másolat, melyet mi használunk, 1845-ből való s Ercsey György kezétől ered.

Megjegyezzük, hogy az alább közölt, Misztótfalusi Kis Miklósra

vonatkozó feljegyzést e nevezetes könyvnyomtatónk legtöbb életírója ismerte s felhasználta. Hogy még is közöljük, annak oka az, mert nekünk úgy tetszik, hogy nem elég figyelmesen olvasták végig s e miatt egyik legérdekesebb passusát alaposan félre is értették. Több biographus épen e feljegyzések alapján megteszi Kist philosophiai írónak, holott egyszerű elolvasása is meggyőzhet bárkit róla, hogy a kérdéses metaphysikai mű compilatora Szatmári Pap János volt. De hadd szóljon maga a feljegyzés.

»Tótfalusi Kis Miklós majd csuda vala a' bölcs Belgiumban; e tudatlan Erdélly pedig csúfot űze a' megbecsülhetetlen emberen. Vala fekete és gondolkozó komor ember; de az Isten magyar nemzetbeli Reformáta Ekklésiájának hasznára született 's készíttetett férfiú. Míg Hollandiába vala, addig az akadémizáns deákok urnak tartják vala s legtudósabb akadémikusnak is: bezzeg bizony büzlett vólna oda fel valamelly magyarnak álmat is látni, hogy előtte elmennyen: papi belső köntöst is visel vala, és Kólósvárott a' papokkal is egy rendben űl vala. De ez elsőben is igen felakada Szathmári Pap Jánosnak a kolósvári felfúvalkodott papnak, ki Altingnak munkáit is contemnálja vala. Ez az alázatosság és szelidség nélkűl való pap eggyiken azon kezdé felemelni a' szemöldökét, hogy még Hóllándiában a Cártésíusból 's Poizetből óllyan Métaphisicát írt vala, melly a' Németi Sámuel Uraménál sokkal elébb vér vala, a második részében: elcsapá a' hasát az udvarhellyi prófessorság is 's nevezetesen, hogy a' kolósvári papságra is felemelteték. — Ennek a felesége köntösös vala; de Tótfalusiné még tászlisabb; mert a' pénz a' férjének a' házához fólly vala bé. — E' kezdé az istenfélő Tótfalusit rútnál rútabb nevezetekkel nevezgetni: Ötves Demeternek, Rézmives Sándornak móndani, bószszantó beszédekkel kesergetni, praecedentiát néki nem engedni sat. Ezek, 's egyebek miatt irá Tótfalúsi a' maga magyar apologiáját, melynek némely exemplárját még ezerében láthatni: de méltó volna ujjabban kinyomtatni. Mikor Szathmári és Társai azt az Apologiát meglátták vólna, Tótfalusit synodusra citálták N: Enyedre; mint fóllyt a' causa a' szász templomban nem tudom; azt a' kettőt tudom 1., Hogy az Apologia benn tíltatott mint liber prohibitus, és Tótfalúsi felfogadta, hogy nem vulgálja, az egy nehány exemplárokon kívül a' mellyeket jóakaróinak már elküldött. 2., Az enyedi templomban az Istent, és a' papi rendet megkövette, vagy a' mint a vén papoktól hallottam, ekklésiát követett. — Alig hogy meg nem siratom ezt az embert. Azt látom, hogy Szatmári Pap János a' két fia között, Sándor és Sigmond között felosztotta Tótfalusit és magát: a' Tótfalusi mesterségéből hagyá Sándornak a' betüszedést, a külön egy famelicus typographust: a' kevélységet 's éles elmét pedig hagyá 'Sigmondnak; mert ő is tud ahoz a' jámbor.«

Pápai Páriz—anekdoták. Ugyancsak a »Nagyenyedi síró Heraklitus«-ban találtuk a következő jellemző anekdotákat:

»Pápai Páriz Ferencznek enyedi prófessornak 's medicinae doctornak

min factus embernek, sok jeles tréfái estenek, mellyeket most is beszélnek némellyek. Egy néhányat emlittek. Professorságának eggyik esztendejében Hushagyókedden ide 's tóvá elvonván magokat, hammas Szeredán megszollíta némellyeket a' leczkéjén, — 's elsőben is egy Szenczi nevű kijáró k . . . . . s magyart mondván: — *Szentii ubi reliquisti carnem?* — Vala égy Fel Enyedi nevű deákja is, úgyan Fel Enyedi fi; azt is megszollitá; — de nem vala jelen: — azért monda: *Parva Respublica Fel-Enyed.* — Enyedi Gál Péter nevű deákját pedig elvivé magával Udvarba innepelni; de semi discretiot nem ada az uri asszony, hanem szóval és asztallal bővőn látá. Búcsút vévén Pápai, monda a deáknak: *Frater!* el ne törjék az a' vajas fazék, össze ne ütközzék ama mézes fazékkal, — hát a' sajtot nem tevé-e' rosz helyre. — Ekkor megszégyelvén magokat az uraságok, efélét bőven gazdálkodának nékie. — Sajtolt virtus! — Jelen vala egyszer a' Synodus Generálisban Pápai, 's ott vala Szokolyai István esperest is; és ez a' gyűlésben sokat beszél vala etiam sine specie veri; melyet halgatván 's unván Pápai Ferencz monda: *He he! hoz addito hoz addito.* Más synodusban pedig Benei István a' szász Capitulumokról beszélvén, ottan szász Capitulumot *(igy)* emleget vala; — melyre Pápai Ferencz az övét kezdé fellyebb vonogatni 's köhögni köhécselni és monda: A' bizony Romába vagyon. — Ezen Pápai Ferencznek második felesége a' Nyiro leány a' templomba menvén össze találkozék egy rokatorkos deákkal. Vala pedig nagy sár és keskeny nyomdék: nem akara azért sem a' prófessorné a' deák előtt, sem a' deák előtt az asszony mert sárba kellett vólna lépni a' piros csi'smával, fogá azért az erős deák az asszonyt két kézzel derekon s ki tevé a sárba 's elmene; — elmene az asszony sáros csi'smával panaszra; de Pápai monda: Hé! hé! nem h . . . oztál te a' tengerbe mint a professorok, azért állj ki előllök másszor, he he! Vala ugyanezen Pápai Ferencznek feleségének idejében egy Zágoni nevű Neutrálista tanuló, irtoztató erős legény, a' ki sokat emel, dolgozik 's baromoskodik vala 'a professoroknak; de Pápainé rosz étellel 's nyomoru kenyérrel tartja vala őtet, mint a' cselédjét: lőn azért aratásnak idején, hogy Zágoninak s arató társainak az asszony a' szász lovásztól, valami 'siratlan kására és mint a' föld olly fekete kenyeret küldene a' tarlóra lován. Meglátván fortis Zágoni a' kenyeret, felásá határkőnek a' föld végén. A' szász szolgát fenyegetvén 's megrettentvén megtartatá a' hitvány lovat, és a' nagy kásás kalánnal a' ló farka allyát meleg kásával bevakolá, fejét s hátát is össze kásázá; halállal fenyegetvén a' szászot lóhátra ülteté 's haza küldé, maga pedig étlen estig arata, de vacsorára bé nem mene. Pápainé sirva selypen megbeszéllé Pápai Ferencznek *mit csejekedett volna az átkozott jegény Zágoni.* Zágoni más napra viradván 's tettit tudván, könyvetskeit, változóit tarisnyára raka s hátára köté, egy pistolt szúra az övébe és egy vas villát véve kezébe, — így menvén bucsuzni a Professor eleibe követvén ha ugy nem szolgált a' mint kellett volna, 's panaszolván, hogy sok jámbor szolgálatjáért, a mint értette ki akarná ő kelme csapatni, 's a' miatt kellene néki világot venni a' nyakába. De Pápai Ferencz megbátoritá, hogy senki nem bántja, 's megmarada ismét

a' Collégiumban. Esék ezek után, hogy Kolo'svári István Professor is hivatná fortis Zágonit, hogy utra küldené, monda azért Kolo'svári István, a' szolgálónak: *Addj neki kenyeret és fő veres hagymát hogy egyék,* — idővel monda: *adj még felet, hogy lakjék nagyon jól,* — ada, de Zágoninak e' nem esék igen jól, mindazáltal eljára a' dologban. Idő jártában szemfájásba esék professor Kolo'svári István (szereti is vala a' jó bort, 's délután ittas is szokott lenni 's bévetődvén résidentiájába Zágoni, monda: *Tiszteletes uram a' nagyanyámtól hallottam, hogy szemfájás ellen jobb nincscn mint a' soos veres hagyma csak ugy nyersen.* — Gondolván azért Kolo'svári István, hogy a' paraszt orvosságok sokszor jók, békötteté a' szemit hagymával és csipi vala erősen. — Pápai Ferencz collégája pedig mint medicus béérkezvén megérti a' dolgot, levetteti a' hagymát 's egyéb orvosságot javalla, — Zágonit pedig rá kérdé azutánn, miért javallatt volna veres hagymát tétetni a komám uram szemére? mondá Ő: Azért uram! hogy a minap Ő kelme hosszu útra küldvén másfél fő veres hagymát adata a' szolgálóval, hogy lakjam nagyon jól.«

Arany „Bajusz" czímű költeményének forrásához. Ugyanott 275. szám alatt oly anekdotát találtunk, melyet bízvást tarthatnánk a »Bajusz« forrásának (V. ö. Phil. Közl. XX. (1896.) 837—8. l.):

»Déésen vala hajdon egy szakáll és bajusztalan ember; és ő igen szégyenli vala, hogy ő óllyan kópár 's pusztás állú 's órr allja férfiú, de nem tehet vala rólla. — Bévetődék hozzája egyszer egy varásló czigánné, és mondani kezdé, hogy melly kár vólna ollyan szép embernek, hogy nincsen szép sárga bajuszsza: és rá igéri magát, hogy ő csinál akár sárga akár fekete bajusszat s szakállat nékie, ha jól fizet. Kap a' Dési ember az alkalmatosságon; mert annak is nincsen üstöke hátul; és megalkusznak egy nehány forintokban. — A' Czigánné azért levetkezteti az embert egy ingbe 's lábra valóba és bé bújtatja egy nagy kád alá: biztatja, hogy meg ne ijedjen; azomban az embernek mentéjén lévő öreg ezüst gombokat posztostól levágja; — kérdé egykor ha nem érzi e' valami kevéssé, hogy viszketne a' szakállnak a' hellye; mert most kél: — Felele az ember, hogy igen is érzi. Azomban a' Czigányné Czigányúl, Magyarúl, Oláhúl birbitél vala a' kád felett 's köveket is emele reája. — Végre megcsendesedék; mert ellopá magát a gombokkal eggyütt, 's a' kád alatt hagyá a szakállatlan 's esztelen embert. Megúná magát ő is a' kád alatt, 's végre nagy bajjal elfordítá, 's felöltözvén a' nyakába veté a' mentéjét, és akkor vevé észre, hogy sem szakáll sem ezüst gomb, — eleget lőn utánna a' Czigánnénak; de semmiképpen nem akadhata nyómába mind e' mai napig is.« *D.*

REPERTORIUM.

A. K. Széchenyi és lord Byron. P. Napló 96. sz.
Ábrányi Emil. Herczeg Ferencz, a vádlott. Budap. Napló 44. sz.
Andor József. Tünedező világ. Ism. Magy. Szemle 9. sz.
Balogh Imre. Arany János színdarabja. Nagyvárad 4. sz.
Barcsai (Fehér) Géza. Idegek játéka. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt. 293—295. l. — Vasár. Ujs. 8. sz.
Bárdos Albert. Dóczi Lajos. Magy. Egyet. Szemle. 5. sz.
Bársony István. Ingovány. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 96. sz.
Batllay Geyza. Dalok a néma leányhoz. Ism. Z. E. Magy. Egyet. Szemle 5. sz. — Vasár. Ujs. 9. sz. — Uj idők 2. sz. S—l Z—n. Egyetemi Lapok XV. 13. sz.
Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története. Szerk. — 2 köt. Ism. Szabó Dávid. Századok 57—63. l.
Bernáth Lajos. A protestáns iskoladrámáról. Magyar szó 87. 88. sz.
Binder Jenő. Faludi »Téli éjtszakái« és a »Noches de invierno.« Philol. Közl. 97—106. l.
Bródy Sándor. Hófehérke. Regényes színjáték 3 felv. Először adták a Nemz. színházban jan. 18. — Ism. Márkus Miksa. Magy. Hírl. 19. sz. — Ábrányi Emil. Budap. Napló 19. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 19. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló 19. sz. — a. z. Pesti Hírl. 19.
Darnay Kálmán. Lavater és Kisfaludy Sándor. Uj idők 7. sz.
Déryné Naplója. Kiadta Bayer J. Ism. Londesz Elek. P. Napló 52. 53. sz. — T. R. Uj idők 4. sz. — Egyetértés 96. sz.
Eötvös Károly. Utazás a Balaton körül. Ism. Mezei Ernő. Egyetértés 1901. 1. sz.
Eötvös Károly. Deák Ferenczről. Székesfehérvár és vid. 37. 38. sz.
Erdélyi Pál. Balassa Bálint. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 305--314. l.
Erdélyi Pál. Papavató ének a XVII. század első felében. Erd. Muz. 177—180. l.
Firtinger Károly. Ötven esztendő a magyarorsz. könyvnyomtatás közel múltjából. Ism. Naményi Lajos. Századok 252—255. l.
Gárdonyi Géza. Egri csillagok. Ism. Halászy Caesar. Pesti Hírl. 73. sz. —ik. Budap. Hírl. 72. sz. és *ő.* U. o. 94. sz. — Uj idők 7. sz.
Gerő Ödön. Hevesi Lajos. P. Naplő 96. sz.
Gombos Albin dr. Régi magyar ének: Bethlen Gábor haláláról. Erd. Muz. 49—52. l.
Gyulai Pál. Vázlátok és képek. 2. kiad. Ism. H—y L—s Huszadik század 222—229. l.
Herczeg Ferencz. »Ocskay brigadéros.« (Székfoglaló. Kivonat.) Akad. Értes. 2. füz.

Herczeg Ferencz. Ocskay brigadéros. Tört. színmű 4 felv. Először adták a Vígszinházban febr. 8. — Ism. Malonyay Dezső. Budap. Hírl. 40. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 40. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 40. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló 40. sz. — Székely Nándor. Alkotmány 35. sz.

Herczeg Ferencz. Arianna. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd. 1901. 3. reg. sz. —ó. Magy. Egyetemi Szemle 5. sz.

Hollósi István. Verőfény. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

Horváth Janka. Régi és új történetek. Ism. T. A. Uj idők 8. sz.

Jeszenszky István. Az allegoria és Tompa Mihály. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 248. l.

Junius. Katona József élete. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 5. sz.

K. A. Adatok a debreczeni naptárirodalom történetéhez. Debreczeni képes kalendáriom 20—23. l.

Kánya Lajos. Útszélről. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz. — Magy. Szemle 2. sz.

Kemechey Jenő. A magyar mohikánok. Ism. Magy. Szemle 10. sz. —ő. Budap. Hírl. 94. sz. — T. R. Uj idők 9. sz.

Ki térítette Pázmány Pétert a katholikus vallásra? Magy. Állam 3. 4. sz.

Kóbor Tamás. Budapest. Ism. Irod. Tájékoztató. IV. 4. sz.

Kolozsvári. Az utolsó sóhaj. Uj idők 4. sz. (Téglás Gáborról.)

Krebsz Ernő. Kazinczy F. viszonya a magyar és német irodalomhoz. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 245—248. l.

Lampérth Géza. Kuruczok csillaga. Ism. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Lázár Béla. A tegnap, a ma és a holnap II. Ism. Roboz Andor. Magy. Nemzet 4. sz.

Lengyel Laura. Klára. Ism. T. A. Uj idők 8. sz.

Loósz István. A képes beszéd és Petőfi költői képei. Philol. Közl. 32—52. 123—130. l.

Lovik Károly. Leveles láda. Ism. K. Magyar Szó 72. sz. — Uj idők 13. sz. — Egyetértés 96. sz.

Madarász Flóris. Verseghy és Pyrker. Magy. Szemle 1. s kv. sz.

Magassy Antal. Egy kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből. Philol. Közl. 287—297. l.

Makai Emil. Poétasors. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt. 292. l. — Vasár. Ujs. 5. sz.

Malonyay Dezső. Az a szamár Domokos. Ism. Rothhauser Miksa. P. Lloyd 1901. 3. sz. — Irod. Tájékoztató IV. 4. sz. — Budap. Hirl. 62. sz.

Marton József. Magyar Voltaire. Ism. dr. Dudek János. Kathol. Szemle 374—378. l.

Mikszáth Kálmán. Különös házasság. Ism. Rothhauser Miksa. P. Lloyd 1901. 3. reg. sz.

Naményi Lajos. Prielle Kornélia Dérynréől. Uj idők 12. sz.

Pakots József. Legényavatás. Ism. Magy. Szemle 5. sz.

Palágyi Lajos. Uj költemények. Ism. g. P. Napló 69. sz. — Uj idők 11. sz.

Pálffi Károly. Pázmány Péter befolyása kulturánkra. Alkotmány 45. 46. sz.

Pethes Imre. A magyar színészet. Délmagyar. Közl. 8. 9. sz.

Petőfi nyomdásza. Debreczeni képes kalendáriom 45. l.

Pintér Ákos. Hamis legenda. Ism. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Rákosi Jenő. Ocskay és az írója. Magy. Hírl. 45. sz.

Rákosi Jenő Aesopusa. 3. kiad. Ism. T—n. Magy. Hírl. 85. sz.

Rákosi Viktor. Hős fiuk. Ism. r. b. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Ravasz Árpád. A humor Arany Jánosnál. Ism. Schneeberger Nándor. Philol. Közl. 252. l.

Récsey Viktor dr. Collin »Regulus«-a Wesselényi Miklós báró kiadatlan fordításában. Philol. Közl. 20—32. l.

Salamon Ödön. Zichy Géza. Budap. Hírl. 6. sz.

Sipulusz. Az egri remete. Budap. Hírl. 89. sz. (Gárdonyi Géza.)

Soós Lajos. Balatoni partok alól. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Suhajda Lajos. Földi János. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 88. l.
Sulyok Károly. Ányos Pál élete. Kathol. Szemle 310—334. l.
Szabó Endre. Zápor. Ism. Varjas Endre. Magy. Szemle 13. sz.
Szabolcska M. Szabad órák. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt. 290—292. l. — Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. évf. 4. sz.
Széchenyi István gróf levelei Hertelendy Károlyhoz. Akad. Értes. 2. füz.
Széchy Károly dr. Emlékezés Vörösmartyra. Erdélyi Muz. 1. sz.
T. R. Vándorló adoma. (Baudelaire és Petőfi.) Uj idők 4. sz.
Teveli M. Csokonai »A lélek halhatatlanságá«-ról irt tanítóköltemény. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 333. l.
Timár Szaniszló. Az öröm vallása. Ism. Hazánk 40. sz. — Uj idők 11. sz.
Tórbágyi-Thurner J. Szárnya szegetten. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt. 295. l.
Vadnay Károly. Czuczor Gergely. Budap. Szemle 105. köt. 392—411. l.
Violet Gyula. Boldogság utja. Ism. Szinek Izidor. Kath. Szemle 379. l.
Vörösmarty emlékkönyve. Szerkesztette Czapáry L. — Ism. Dr. —ő. Magy. Szemle 12. sz.
Vutkovich Sándor dr. Fáy András emléke. Nyugatmagy. Hírad. 18. sz.
X. Y. Z. Bónis Sámuel mint poéta. Pesti Napló 46. sz.
Zeisinger Róbert. Vörösmarty és a katholicizmus. Magy. Szemle 7. s kv. sz.
Zombory Gyula. A népszínmű. Nagyvárad 26. sz.
Zúz Pál. Avar közt. Ism. (C—s.) Rozsnyói Híradó 3. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ARANY KISEBB TÖRTÉNETI KÖLTEMÉNYEI.

(Rege a csodaszarvasról. Keveháza,)

— Első közlemény. —

Az ötvenes évek küzdelmei és vajúdásai közepett, midőn Arany egyre nagy eposzok terveivel foglalkozott, de csak egyes részletekbe és apró költeményekbe tördelte lelkét, született meg két kis remeke a hun-magyar mondakörből: *Rege a csodaszarvasról* és *Keveháza*. Igazi epikai dal mindakettő: egy nagy mondakör kijegeczedett alkotórésze, mielőtt az egész még epopoiává szervezkedhetett volna. Arany nem is hagyta őket magukban: a Csodaszarvas regéjét Buda Halálában énekelteti el egy hegedőssel, Kevehazát a hún trilogia második részébe szándékozott hasonló módon beleszőni. A gondolat egészen korszerű, a régi hegedősök énekei valóban ilyenek lehettek.

Buda Halálának V. énekében sátrában mulatoz Buda Etellel a nagy hajtóvadászat után. Egyszerre megpendűl a hegedősök kobza s a dal beszéde egy régi regét zeng Hunorról és Magyarról, a csodaszarvasról, a hún és magyar nemzet eredetéről.

Arra a gondolatra, hogy a hun király sátrában hegedős dalt énekeltessen, Priskos rhétor elbeszélése ösztönözte Aranyt. A hun trilogiához tett tanulmányaiban előkelő hely illette meg a görög történetíró művét és ennek hatása meg is látszik az egész Buda Halálán, a mint azt Riedl Frigyes Arany Jánosról írt könyvének III. jegyzetében nagy gonddal összeállította. Priskos műve valóban rendkívűl becses történeti forrás s azon viszonynál fogva, a melyben a mondai hagyomány szerint a magyar a hun nemzettel áll, némiképen az számunkra, a mi a németeknek Tacitus Germaniája. Arany János teljes tudatában volt ennek s a mit czéljára alkalmasnak vélt, fel is használta belőle. Priskos történetiratában részletesen leírja Etele ebédjét. Miután elmondta az evés és ivás rendjét — megemlékezvén Attélas híres fakupájáról és mértékletességéről — így folytatja:

»Estére kelve fáklyákat gyujtottak s két barbar lépett be, Attélászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erényeit énekelve önkészített dalokat mondott. S a vendégek szemeiket rájok füg-

geszték s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a kor elgyengíté s hevöket nyugalomra kárhoztatá, könyekre fakadtak. A dalok után egy féleszü szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen születlenségeket hadarva mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Ezután a Maurisziosz (Mór) Zerkón sunnyogott be. Edékón ugyanis rábeszélte, hogy menjen Attelászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blédász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attélász által Aétiosznak ajándékba küldetett, Szküthiában hátrahagyott; de csalatkozott reményében; Attelász ugyanis haragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalmával belépve, alakja, öltözete, hangja és zűrt-zavart beszédével, mennyiben az auszónok nyelvébe únn és góth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felvidított, hogy szűnni nem akaró kaczagásba törtünk ki, Attelászt kivéve; mert ő megindulatlan s arcza változatlan maradt.«

Ezt a jelenetet Arany Buda Halálának tizedik énekében dolgozta fel egész részletesen. Itt is lakoma után lépnek fel a hun hegedősök s *Zángó* (csinált név, alkalmasint a *zeng* tőből) komoly dalokat, *Czerkó* pedig bohóságokat énekel. Czerkó a Priskos *Zerkón*ja, Arany összevonta benne a hun bohóskodó s a hasonlóképen komikus fellépésű mór személyét. E tréfás ének rendkívűli művészettel van megalkotva:

Buda emberei hogy oda érkeztek,
Lakoma utolján öreg ivást kezdtek
Odabenn a hősök; nem is énekszóval —
Mulattanak immár nyavalyás Czerkóval.

Kicsi vala Czerkó, éktelen és görbe,
Szálas daliák közt kaczaj ez a törpe;
Áëtiosz küldé rabul Etelének;
Vele vídul gyakran a szomorú ének.

Most is szomorú dalt vere Zángó kobzán,
Keve, Béla gyászát, Kadosát felhozván;
Sírt vele minden hős: de legott Czerkónak
Nevetett, hogy törpe s ily habarék szónak:

»Borju nyerítését, uraim! kergettem,
Nyúl köhögős álmát agyon is ütöttem,
Vereb árnyékába szalma nyilat lőttem,
Vén fa csikorgással tarsolyt teli szödtem . . .«

Igy kezdé s hahota nagy zendűle rája;
De királynak el sem mosolyodott szája,
Ülve magasb polczán, fő gondokat érlel,
Hagyja boros népét játszani törpével.

Toldy Ferencz, a ki egyetemi előadásaiban Priskos e helyéről megemlékezett, nem állhatta meg, hogy a krónika magyarázatához hozzá ne tegye ezt a megjegyzést: »Mely kincsét őrizte volna meg Priscus a míveltségtörténetnek s legrégibb költészetünknek, ha magának e hallott üdvözlő, hősi és tréfás énekeket és beszédeket a hun, de latinul is tudó szomszédja által megtolmácsoltatja s történetkönyvébe bejegyzi!« [1] Arany költői képzeletét hasonló gondolatok foglalkoztatták: valósággal pótolni akarta elvesztett kincseinket. A Csodaszarvas regéje egészen hegedősének formán van megalkotva. A Buda Halálabeli nagy vadászat után őrtüzek mellett éneklik a hegedősök:

Sürög a had népe nagy máglya tüzeknél;
Nyárson egész marhát forgatnak ezeknél:
Busa bölényt, szarvast. Megcsappan a tömlő:
Zendül rege és dal, édesdeden ömlő.

Buda is sátrában mulatoz Etellel,
Menye, Hilda asszony kinálja kehelylyel,
Gyöngyvér pedig szolgál kisebbik-urának,
Szava szíve nyájas hunok asszonyának.

Pendül azonközben hegedősök kobza,
Emlékezetűl a régi regét hozza,
Hunor, Magyar ősről zeng a dal beszéde,
Kiktől ered a hún és magyar ág népe.

Hogy kerekedtek fel öreg Ázsiából,
Isten-csuda által őseik honából,
Gímvad után szittya földre mikép jöttek,
Hol magyar és hun nép törzsatyjai lettek.

Igy lobog a jó kedv az egész táborbul,
Míg rúddal az égnek szekere lefordul;
Azután a máglyák tüzei lankadnak,
Kevés nesze hallik a pihegő hadnak.

De Hunort a szép dal fölverte kobozzán,
Eljő, ivadékát firól-fira hozván;
Léptök után a lomb megsuhan ott és itt;
Szent a manók éje: fű, fa, virág csitt! csitt!

A Rege a csodaszarvasról a hun és magyar nemzet eredetét tárgyalja s Arany ebben ahhoz a krónikásunkhoz fordult, a ki a mondát legteljesebben fenntartotta számunkra: Kézai Simon mesterhez. Kézai művének: De originibus et gestis Hungarorum első

[1] A magyar költészet története II. kiadás, 27. l.

könyve első fejezetének 3—5. §. tárgyalják Hunor és Mogor történetét, Arany ebből vette a csodaszarvas meséjét. A magyar fordítást Szabó Károly tollából párhuzamosan adjuk:

3. §. Nemróth Persiába költözik. Fiai Hunor és Mogor a hunok és magyarok ős atyjai.

Dimissis ergo incidentiis, quae coeptae materiae dant colorem, redeundum est ad *Nemroth,* qui gigans post linguarum inceptam confusionem, terram *Euilath* introiit, quae regio *Persidis* isto tempore apellatur et ibi duos filios *Hunor* scilicet, et Mogor ex Eneth sua coniuge generauit, ex quibus *Huni* seu *Hungari* sunt exorti. Sed quia gigans *Menroth* uxores alias, sine *Eneth,* perhibetur habuisse, ex quibus absque *Hunor* et *Mogor* plures filios, et filias generauit, hi sui filii et eorum posteritas *Persidem* inhabitant regionem, statura et colore Hunnis similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut *Saxones* et *Turingi.* Cum autem *Hunor* et *Mogor Menroth* essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separati, incedebant. Accidit autem dierum vna venandi causa ipsos perrexisse, quibus in deserto cum cerua occurrisset, in paludes *Meotidas* illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis eorum prorsus vanuisset, diutius requisitam, inuenire vllomodo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam.

Mellőzve tehát az eseményeket, melyek kezdett tárgyunknak színt adnak, vissza kell térnünk Nemrót óriásra, ki a nyelvek megkezdődött összekavarodása után *Eviláth* földére méne, melyet ez időben *Persia* tartományának neveznek, és ott nejétől *Eneth*-től két fiat nemze, *Hunort* tudniillik és *Mogort,* kiktől a húnok vagy magyarok származtak. De mivel Nemrót óriásnak Enethen kívűl, mint tudjuk, több neje is volt, kiktől Hunoron és Mogoron kívűl több fiakat és leányokat is nemzett; ezen fiai és maradékaik Persia tartományát lakják, termetre és színre hasonlítnak a húnokhoz, csak hogy kissé különböznek a beszédben, mint a szászok és thüringek. S minthogy Hunor és Mogor elsőszülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala. Történt pedig, hogy a mint egyszer vadászni kimentek, a pusztán egy szarvas ünőre bukkanának, melyet, a mint előttük futott, a Meotis ingoványaiba kergetének. S midőn az ott szemök elől tökéletesen eltűnt, sokáig keresék, de semmi módon nem találhaták. Végre is az említett ingoványokat bejárván, azon földet baromtartásra alkalmasnak szemlélték.

4. §. Hunor és Mogor a meotisi ingoványok közzé költöznek.

Ad Patrem deinde redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes *Maeotidas* intra-

Visszatérvén onnan atyjokhoz s búcsút vévén tőle, minden vagyonostól a meotisi ingoványok közzé

uerunt moraturi. Regio quidem *Maeotida Persidis* patriae est vicina, quam undique pontus, praeter vadum unum paruissimum, giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus, et bestiis copiatur. Aditus illuc difficilis, et exitus. Paludes autem *Maeotidas* adeuntes, annos quinque immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes, in deserto loco, sine maribus in tabernaculis permanentes vxores, ac pueros filiorum *Belar* casu reperiunt, quos cum rebus eorum in paludes *Maeotidas* cursu celeri deduxerunt. Accidit autem Principis *Dule Alanorum* duas filias inter illos pueros comprehendi, quarum vnam *Hunor*, et aliam *Mogor* suam sumpsit in vxorem. Ex quibus mulieribus omnes *Hunni*, siue *Hungari* originem assumpsere. Factum est autem cum diutius in ipsis paludibus permansissent, in gentem validissimam succrescere inceperunt, nec capere ipsos potuit ipsa regio et nutrire.

szállának lakozni. Meotis tartománya pedig Persia hazával határos s egy igen keskeny gázlón kívűl mindenfelől tenger övezi környűl; folyói teljességgel nincsenek, fűben, fában, madárban, halban és vadban bővölködik. Nehéz oda bé, s onnan kimenni. S a meotisi ingoványokba bémenvén ott öt esztendeig mozdulatlanul maradának. Hatod évre tehát kimenvén véletlenül, a pusztában *Belár* fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyázának, s gyermekeikre bukkanának, kiket is vagyonostól sebes nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az *alánok* fejedelmének, *Dulának* két leányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikát Mogor vevé nejűl. S ezen nőktől vették eredetöket minden húnok és magyarok. S miután azon ingoványok közt hosszasabban időztek, lőn, hogy igen erős nemzetté kezdtek növekedni és a tartomány őket béfogadni és táplálni nem bírta.

5. §. Hunor és Mogor Scythiába költöznek. Scythia leírása.

Exploratoribus ergo in *Scythiam* ab inde destinatis, Scythiae regno explorato, cum pueris, et armentis ipsam patriam intrauere permansuri. Regnum itaque ipsum dum adissent *Alpzuros* et *Prutenos* in eo invenerunt habitantes, quibus deletis et expulsis, usque hodie illud regnum pacifice dinoscuntur possidere. *Scythica* enim regio in *Europa* situm habet, extenditur enim versus orientem, ab vno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus *Rifeis* includitur, a zona torrida distans. De oriente quidem Asiae iungitur.

Kémeket küldvén tehát onnan Scythiába, miután Scythia országát kikémlelték, gyermekeikkel és barmaikkal azon hazába vonulának, hogy ott lakozzanak. Midőn tehát azon országba bémentek, abban lakókúl az *alpzúrokat* és *pruténokat* találták, kiket eltörölvén, kivervén vagy megölvén, azon országot, mint tudjuk, szomszédaik ellenére mai napig békességesen bírják.[1] Scythia tartománya ugyanis Európában fekszik s kelet felé terjed; egyfelől az éjszaki tenger, másfelől a *Rif*[2] hegyek zárják be; a forró

[1] Nagy Magyarország még akkor valóban fennállt.
[2] Szabó K. szerint az Ural és Altaj.

Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, vni nomen *Etul* et alterius *Togora.* Gentes siquidem in eo regno procreatae otia amplectuntur, vanitatibus deditae, naturae dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas cupiunt, generaliter plus nigrae colore, quam albae. *Scythico* quoque regno de oriente iungitur regnum *Jorianorum,* et post haec *Tarsia* et tandem *Mangalia,* ubi *Europa* terminatur. Ex plaga vero aestiuali subsolana, gens iacet *Corosmina, Aethiopia* etiam, quae India minor dicitur, ac post haec inter meridiem, et cursum *Don* fluuii desertum exstitit immeabile. Fluuius siquidem Don in *Scythia* oritur, qui ab *Hungaris Etul* nominatur, sed vt montes Rifeos transit diffluendo, Don est appellatus. Qui tandem in planum effluens, currit terram Alanorum postea vero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. *Togara* autem fluuius discurrit de *Scythia* exeundo per desertas syluas, paludes ac montes niueos, ubi nunquam sol lucet, propter nebulas, tandem intrat in *Jrcaniam* vergens in mare Aquilonis. Longitudo siquidem *Scythicae* regionis stadiis trecentiis et sexaginta extendi perhibetur, latitudo vero centum viginti. Situm enim naturalem habet tam munitum, vt in solo locello paruissimo ibi aditus reperitur. Propter quod nec *Romani Caesares,* nec *Magnus Alexander,* quamuis attentassent, potuerunt in eam introrire. Scythia enim solo laeta est, nemoribus, syluis, herbis venustata, et bestiis diuersi generis

égaljtól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybe kapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve *Etöl,* másiké *Togora.* Az abban az országban termett nemzetek pedig henyeségbe merültek, hijábanvalóságoknak hódolók, fenhéjázó természetűek, bujaságra hajlandók, rablásra áhítoznak s általában inkább barna mint fejér színűek. A Scytha országgal keletre határos a *Joriabeliek* országa, ezután *Tarszia* s végre *Mangalia,* hol Európa végződik. A nyári nap alatti táj felé a *korozmi*[1] nemzet fekszik és Ethiopia, melyet *Kisebb Indiának* hívnak s aztán délszak és a *Don* folyó közt áthatolhatatlan puszta van.[2] A *Don* folyó, melyet a magyarok *Etöl*nek neveznek, Scythiában ered ugyan, hanem a mint folytában a Rif hegyeken átmegy, *Don*nak nevezik, mely is osztán a síkra kiérvén az alánok földén foly, azután pedig három ágon szakad a tengerbe.[3] A Togora folyó pedig Scythiából ered, s puszta erdőkön, mocsárokon, és havas hegyeken át folydogálván, hol a köd miatt a nap soha sem süt, végre *Irkániába* szakad, az éjszaki tengernek tartva.[4] Scythia tartománya hosszában háromszázhatvan, széltében százkilenczven stadiumra terjed. S oly erős természeti fekvése van, hogy egyetlen nagyon kicsiny helyen lehet beléje jutni;[5] miért is sem a római császárok, sem Nagy Sándor nem bírtak belé jutni, jóllehet megkisérlették vala. Scythiának földe buja, ligetekkel, erdőkkel, legelőkkel ékes, különféle vadak-

[1] Kharesm.
[2] A Kirgiz sivatag, a déli Volgától keletre.
[3] Kézai Don és Etöl folyója a Volga, mely a Kaspi tengerbe szakad.
[4] Az Irtis és mellékfolyója a Tobol, mely a Jeges tengerbe szakad.
[5] A derbendi szoroson a Kaukázusban.

mirabiliter diues, ac referta. Habet etiam de occidente vicinos *Bessos* et *Cumanos Albos.* Sed circa mare *Aquilonis,* quod eidem vicinatur, usque regnum *Susdaliae* et desertum Syluae humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur vbi nubium densitas, per nouem menses iacet, ibi nec sol cernitur, nec tantummodo in Junio, Julio ac Augusto et id in tanta diei hora, quantum a sexta est vsque nonam. In montibus etenim deserti memorati, crystallus inuenitur, et grifones nidum parant, auesque Legerfalc quae hungarice *Kerechet* appellantur, procreare pullos dinoscuntur. *Scythicum* enim regnum comprehensione vna cingitur, sed in regna tria diuiditur principando, scilicet in *Barsatiam Denciam* et *Mogoriam.* Habet etiam prouincias *Centum* et *Octo,* propter *Centum* et *Octo Progenies,* quae dudum der filios *Hunor* et *Mogor,* quando in *Scythiam* inuaserunt, sunt diuisae. Centum enim et Octo Generationes pura tenet Hungaria et non plures, aliae autem si quae ipsis sunt coniunctae, aduenae sunt vltra ex captiuis oriundi. Quoniam ex *Hunor* et *Mogor* in palude *Maeotida Centum ct Octo Progenies* absque omni missitalia *fuere generatae.* Quorum ergo aduenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim.

ban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédai a *besenyők és fejér húnok.* Az éjszaki tenger körül pedig, mely vele szomszéd, *Susdal* országáig emberi nemzetnek járhatatlan sivatag erdő van, mely, mint mondják, nagy messze terűl, hol kilencz hónapon át sűrű köd fekszik; ott a napot sem láthatni, hanem ha csak junius-, julius- és augusztusban, azt is csak napjában annyi ideig, a mennyi hat órától kilenczig van.[1] Az említett sivatag hegyeiben kristályt találnak és griffek fészkelnek,[2] s vadászsólyom madarak költenek, melyeket magyarúl *kerecset*nek hívnak. Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, *Baskar-*, *Dent* és *Magyarországra* oszlik. Száznyolcz tartománya van a száznyolcz nemzetség miá, a mennyire osztották hajdan Hunor és Mogor fiai, midőn Scythiába berontottak. Mert száznyolcz nemzetségből áll a tiszta Magyarország, s nem többől, s ha tán hozzájok mások is csatlakoztak, azok idegenek, vagy foglyoktól eredtek. Mivel Hunortól és Mogortól a Meotis ingoványban minden jöttmenteken kívűl száznyolcz nemzetség származott volt. Mely jövevények nemzetsége e könyv végén rendre ki lesz téve.

Látnivaló, hogy Arany híven követte a krónika menetét s a mesén magán csak alárendeltebb változtatásokat tett. Egészben véve Kézai 3. §-ának a költemény 1—26. strófája, a 4. §-nak a 27—50. és 5. §-nak az 51—53. strófák felelnek meg. Arany az anyagot egy központ a *vadászat,* a költemény második felében pedig a *leányrablás* köré csoportosította s így szilárd egységes szerkezetet adott neki. Ugyanazon úton vezeti ő is a testvérpárt,

[1] Az éjszaki sarkvidék.
[2] A griffeket Herodotos is megemlíti III. és IV. k.

mint Kézai: Persiából kiindulva a Kaspi tenger mellékén át a Meótis taváig (az Azowi tengerig) s onnan Scythiába, a szittya földre. E vidékeket Arany élénk, jellemző színekkel festi s ebben már kevésbbé követte forrását. Természetesen mesemondó minőségében inkább a különös, a csodás, a rémes tűnik fel neki s itt, bár szó szerint nem követi, Kézai szellemében jár el, a ki áthatolhatatlan pusztáról, örökös ködről, ragadozó griffekről beszél. Arany e részben földrajzi tudását értékesítette, de egy adatot Priskos rhétorból is vehetett: az olajforrások égését Baku környékén.

Forrás keble olajt buzog;
Itt is, ott is égnek azok,
Mint sok őrtűz setét éjjel,
Lobban a láng szerteszélyel.

Priskosnál: »Tartván pedig az ellenség üldözésétől, más útra tértek, és azon helytől, hol a tengeralatti sziklából láng lobog föl[1] — — — napig utazva jutottak hazájokba.« (I. m. 45. l.)[2]

Ugyancsak Priskos történetiratára utal a költemény egy másik helye:

Haj, vitézek! haj, leventék!
Micsoda föld ez a vidék,
Hogy itt a nap száll *keletre?*
Nem, mint máshol, naplementre?

Szólt egy bajnok: én úgy nézem,
Hogy lement az déli részen.
Szólt egy másik: nem gondolnám:
Ott vöröslik éjszak ormán.

Priskosnál: »A mint útunkat a naiszszoszi hegyekről az Isztrosz folyó felé folytatók, egy rengeteg födött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt s melyben a nap föltetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva az út ezen része kelet felé nézett.« (I. m. 16. l.).

De főérdeme Aranynak erős történeti érzéke, melylyel a mi adatot csak e homályos korról valahonnan tudni lehetett, mind összegyűjtötte, hogy eleven képet adjon a kezdetleges népi kulturáról. Különösen szépen és találóan rajzolja az ősnép hitét Arany, kerülve minden merészebb következtetést, csupán magyar népmesei és görög mythosi nyomokon. E tekintetben leleményességét és egyszersmind ovatosságát nem lehet eléggé dicsérnünk.

[1] A szövegben e szavaknál hiány van.

[2] E leírás bennünket a Kaspi tenger mellett eső *Baku*hoz vezet, hol a földből a maig tiszteletben tartott szent tűz lobog. Sz. K.

A költemény egy a kultura kezdetleges fokán, vadászatból, halászatból élő nép képét mutatja. Isten még nincs, vagy legalább nincs szó róla, de a csodaszarvast úgy tekinthetjük, mint valamely állatalakba bújt tündért, vagy egyenesen isten küldöttét. Ipolyi a csodaszarvast ép oly vezérállatnak tartja őseinknél, mint a turult. Általában az összehasonlító mythologia arra tanít, hogy a vadásznépeket szarvas vezeti, a pásztorokat bika vagy tehén, a hősöket farkas. A csodaszarvas más magyar mondákban is szerepel. Anonymus szerint (XXXIV.) Bars várát egy szarvas útmutatása szerint alapitja Bors vezér, Gézának és Lászlónak a czinkotai győzelem után szarvas jelöli ki a váczi székesegyház helyét. E szarvasnak agancsai fényes lángnyelvekként csillogtak. Szent Lászlót Nagyvárad, Gyula vezért Gyulafehérvár alapítására szarvas vezeti. Szent Gellértet szarvas és farkas egyaránt felkeresik remete magányában; e helyen alapúl később a bakonybéli apátság. Ime az ős szarvashit oly erős gyökereket vert, hogy a legendákba is behatolt. A szarvas, úgy látszik, általán jelentős szerepet vitt az ugor népek életében. E szerepet az ethnographia kellőleg még nem tisztázta. A Kalevalában Hiisi pokolbeli szarvasának megűzése fordul elő Lemminkäjnen által. (V. ö. Bud. Szemle 1900.) Szerepel idegen mondákban is, így a Hubertus, Eustachius, Genovéva mondákban. A mi krónikabeli csodaszarvasunk mondája eredetileg Procopiusnál található (De bello Gothico IV. 4. 5), azután Jordanisnál. Innen vette Kézai is. Jordanis szintén útmutató szerepet tulajdonít neki: Ex improviso cerva se illis obtulit, ingressaque paludem, nunc progrediens, nunc subsistens, indicem se viae tribuit.

Az, hogy ama vidékek, melyekre a csodaszarvas Hunort és Magyart vezeti, oly rettenetesek, hogy őket rémülettel töltik el, nem mutatják szükségképen a csodaszarvas ellenséges tündér voltát. A primitiv népek általán nagyobb bámulattal, sőt félelemmel viseltetnek a természet iránt, mint a fejlettebbek. Ezt fejezi ki Kézai elbeszélése is. Utóvégre azonban az első riadalmat leküzdve, Hunor és Magyar népe mindenütt feltalálja magát. Sőt Arany szépen és találóan rajzolja azt a naiv életörömöt is, mely a kultura e fokán még eltölti az embert. Örülnek a fű selymének, az édes víznek, a vörhenyő vadnak; a zsákmány a bátrak jutalma. A szarvas végül megmutatja nekik a legtermékenyebb, fejlődésükrre legkedvezőbb vidéket s akkor örökre eltűnik: isteni hivatása betelt. Érezzük, hogy a két vezér ide maga erejéből soha el nem jut, ha magasabb végzés nem vezeti.

De még más jó is ered abból, hogy Hunor és Magyar népe ép arra a vidékre telepedik. Belár és Dúl király leányai elveszőben vannak. Tündérségre vetemednek, igazi tündérlányoktól tanulják, bizonyára, hogy sohase legyenek anyák, szépségüket, ifjuságukat, női varázserejüket örökre megtarthassák. Tündérségről Kézainál nincs szó; ez, úgy látszik, egészen Arany leleménye, a mire magyar népmesei analogiák vezethették, hol a hős tündér-

leányért küzd és áll ki veszedelmeket, míg végre nejévé teszi. Ez a leányrablás puszta tényét mindenesetre érdekesebbé teszi, csodálatos elemét fokozza. A tündérmesterség előadásában a magyar népmese tanítását használta fel Arany. Ipolyi Magyar Mythologiájában (64. l.) a néphagyomány alapján felsorolja azon próbákat, melyeket a tündérré válni akarónak meg kell állnia. Ilyen próbák például egy nap alatt erdőt üveg fejszével kivágni; aranyból, drágakövekből palotát építeni; üveghegyeket gyűszübe hordani; húsz mérdföldnyi fekete folyót egy nap alatt kiinni stb. Arany itt azt veszi tündérpróbának, hogy a leányoknak szerelemre kell csalogatni az ifjakat s aztán megszakítani a szivüket hideg, szűzies tartózkodásukkal. S ezt kilencz ízben. De még nem érnek rá megtanulni a mesterséget. Hunor és Magyar meg leventéik még jókor érkeztek s később ők maguk is belátják, hogy a családanya hivatása szebb mint a szeretetlen szűzé és »megbékélnek asszonyfővel«. Itt említjük fel mily finomsággal különbözteti meg Arany a két testvért, a kik a krónikában teljesen elmosódnak. Hunor keményebb szívű, fegyverében bízva mindenütt otthon érzi magát, Magyar haza vágyik anyjához, benne több a családi érzés. Mintha a két nép sorsa vetné előre árnyát: a hódító, hazátlan huné s a honalapító, nemzetalkotó magyaré.

Végre még egy hasonlatban a mythosnak természetszemélyesítő jellemvonását alkalmazta Arany egészen a kornak megfelelően, midőn így ír:

Már a nap is lemenőben
Tüzet rakott a felhőben.

A nap mintegy ember, kinek kezei vannak, s este tüzet rak, mint a munkájából megtérő pásztor vagy vadász: a nomád hegedős képzeletének hű költői képe. A költemény ódon nyelve, szerkezete: az ismétlődő versszakok a dallam végződését is jelzik — mind a régi hegedős ének stíljét igyekeznek elénk varázsolni.

Második epikus dala Aranynak, melyet hősi eposzba akart szőni: *Keveháza.* Az 1853. első dolgozat szerint ez a Csaba királyfi VI. énekében foglalt volna helyet, a hol a hegedős Hábor énekli a Keveházában rendezett halottak ünnepén. Az ének befejezett egészet mutat és így kellő fogalmat nyujt róla, miként gondolta Arany elrendezését:

Földnek adván így a nagy király tetemét,
Tartanak egyszersmind halottak ünnepét,
Melyet Keveházán ősi módra ülnek,
Minden esztendőben egyszer összegyülnek.

Csatamondó Hábor a nagy kőre álla,
Szózatos ajkához isten lelke szálla,
Lebegő újakkal megérinti kobzát,
És átfutja szemmel a nép széle-hosszát.

Emlékezik ama legelső tusára,
Keve jó vezérre, Béla, Kadosára;
Kik alatt a hun nép, villogtatva kardját,
Legelőször látta Duna-Tisza partját.

Dunán túl levő rész még Rómának hódolt,
Egy Makrinusz nevű benne helytartó volt,
Sok özön serege, sok gyűlevész népe,
Készen várta a hunt, nem jőve elébe.

De borongós éjen bátor Keve átkél
Mind egész hadával szent Gellért hegyénél,
S megüti Makrinuszt, Tárnok vize táján,
Hamzsabég az a hely most a köznép száján.

Ott esett el Keve, Kadosa és Béla,
Győzött a kun elébb, aztán elaléla;
Most is látni Bata és Hamzsabég között,
A sok dombot, hová e had temetközött.

De Makrin is ottan maradni nem mere,
Sebes futamással Lajtán átalkele,
A kunok ellenben, mihelyest üdültek,
Sebes száguldással utána repültek.

És nem messze Bécstől, hol a Kúnbércz vagyon,
Megvevék a kölcsönt a római hadon,
Elesett Makrinusz; szász Detre, a társa,
Viseli a nyilat, köz álmélkodásra.

Mondom, ezt a dolgot Hábor emlegeté,
Bendegúszt, az Etel atyát sem feledé;
S állván sírja felett a három vezérnek
Szózatos ajkáról leng az ősi ének:

Hábor éneke.

Mért vijjog a saskeselyü,
Mért szállong a turul s ölyü.
Stb.

Igy énekle Hábor, estvéli homályban,
Nem érték egészen, de érzék mindnyáján:
Szivüket elnyomta tompán sajgó érzet,
Mire nincs egyéb szó: enyészet, enyészet.

Az 1863. alaprajz szerint a Csaba trilogia második részében, Ildikoban, ennek IV. énekében foglalt volna helyet Keveháza, míg az utolsó 1881. tervvázlat szerint a második rész vége felé »követ-

keznék Csaba nevelésének hős idyllje, oldalpillantásokkal Etele világháborúira, különösebben a catalóni éjre, hol Etele fátumát érzi s hová *Keveháza* epizód is tervezve volt.«

Keveházára Aranynak főforrásul ismét Kézai elbeszélése szolgált. Talán ezúttal is épen Podhradczky kiadását használta, mely Budán 1833-ban került ki sajtó alól.

II. 3. §. Macrinus és Veronai Ditrik hadi készületeiről.

Cumque eo tempore Pannoniam, Pamphyliam, Phrygiam, Macedoniam, Dalmatiamque tertrarcha Macrinus, natione Longobardus, urbe Sabaria oriundus, gubernaret, armis bellicis informatus, audito, quod Huni super Tizam resedissent et de die in diem lacerarent regnum eius, cum alumnis regni sui ipsos aggredi reformidans ad Romanos suos nuntios destinavit contra Hunos petiturus gentem et auxilium commodari. Ex parte etenim Romanorum in praedictis patriis imperabat. Tunc Romani Ditricum Veronensem Alamannum natione illo in tempore super se regem praefecerant voluntarie, quem petentes, ut Macrino subsidium importaret. Ditrico ergo animo gratanti annuente egressus cum exercitu Italico, Germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis, pervenit in Zazholm, ubi ipsi Longobardi convenerant ad Potentianam civitatem, pertractans cum Macrino: utrum Hunos in eorum descensu Danubium transeundo, vel in alio loco congruenti invadere oporteret.

S minthogy azon időben Pannóniát, Pamfiliát, Frigiát, Macedoniát és Dalmatiát a *longobárd* nemzetből *Szabaria* [1] városából származott *Macrinus* hadfolytatásban tanult tetrárkha [2] kormányozta, hallván, hogy a hunok a Tisza mellé telepedtek s országát napról napra szaggatják, országa népével rájok támadni félvén, követeket külde a rómaiahoz, hogy a hunok ellen hadi népet és segítséget kérjen, mert a rómaiak részéről parancsol vala az említett országokban. A rómaiak aztán *Veronai Ditriket,* [3] *alemam* nemzetet, emelék önkényt akkor magok fölé királylyá, kit meg is kértek, hogy vigyen Macrinusnak segítséget. Ditrik tehát szives jó lélekkel rá állván, olasz és német sereggel s más nyugoti vegyes nemzetekkel megindulván *Százhalomhoz* juta, hol a longobárdok *Potenciana* [4] város alá összegyülekeztek vala s tanácsot tarta Macrinussal, vajon a húnokat a Dunán átkelve tanyájokon vagy más alkalmas helyen kellene-é megtámadniok.

4. §. A tárnokvölgyi és zeiselmauri ütközetekről.

In istis itaque tractatibus Ditrico Macrinoque residentibus noctis silentio super utres Huni Danubium in

Mig hát Ditrik és Macrinus ebben a tanakodásban veszteglettek, a hunok csendes éjtszaka a Dunán

[1] Szombathely.
[2] Helytartó, kormányzó.
[3] Theoderik, a keleti gótok királya, a német hősmonda Dietrich von Bernje.
[4] Mindkét város Érd közelében, a mai Batta táján.

Sicambria transierunt; exercitum Macrini et Ditrici, quem capere Potentia non potuit, in tentoriis, campis commorantem crudeliter trucidarunt. Pro qua enim invasione Ditricus acerbatus in campum Tavarnucvelg exivit cum Hunis committens praelium cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo; fertur tamen Hunos in hoc loco potenter devicisse. Hunorum autem residuum in sua est reversum, arrepta fuga, tabernacula. In eo enim praelio ex Hunis virorum C. millia et XXV. millia corruerunt Cuve etiam capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Ditrici et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis ante urbem memoratam fuerant trucidati CC. millia et X. millia perierunt. Videns ergo Ditricus tantam caedem suorum accidisse, die altera post congressum praelii perrexit versus Tulnam civitatem, cum Macrino. Tunc Huni intellecto, quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis removissent sua castra, reversi ad locum certaminis, sociorum cadavera, quae poterant invenire, Cuvemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scythico solemniter terrae commendarunt, partesque illius territorii *Cuveazoa* post hoc vocavetunt. Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resumendo, excercitu adversus Ditricum et Macrinum, versus Tulnam, pugnaturi, perrexerunt. Quorum adventum Ditricus, ut cognovit in *Cezunmaur* eis convenit, et a mane

Sicambriánál [1] tömlőkön átkelének és Macrinus és Ditrik seregét, mely Pontenciánába nem fért s kint a mezőn sátrakban tanyázott, kegyetlenűl öldöklék. Mely támadáson Ditrik elkeseredvén, a maga és Macrinus embereinek igen nagy romlásával és veszedelmével ütközetet állván a hunokkal, a Tárnokvölgy [2] mezejére kivonúla; e helyt azonban, úgy mondják, hogy a hunokat hatalmasan meggyőzte. A hunok maradványa pedig megfutamodva sátraiba vonult vissza. Mert ebben az ütközetben a hunok közzül százhuszonötezer ember veszett el, Köve kapitány is ugyanott elesvén, Ditrik és Macrinus katonaságából pedig azokon kivül, kiket az említett város alatt sátraikban öldököltek volt le, kétszáztízezeren vesztek el. Látván tehát Ditrik, hogy embereiben ily nagy öldöklés esett, más nap hogy az ütközetet vívta, Macrinussal *Tulna* [3] város felé vonúla. A hunok aztán észrevévén, hogy Macrinus és Ditrik a viadal helyéről táborukat visszavonták, a viadal helyére visszatérve, bajtársaik tetemeit, melyeket megtalálhattak, és Köve kapitányt az országút mellett, hol a kőbálvány van felállítva,[4] scytha módon ünnepélyesen eltemették s azon táj környékét ezért *Kőveházának* [5] nevezték. Megismervén tehát a hunok, mennyi és milyen a nyugoti nemzet fegyvere és lelke, neki bátorodva seregökkel Tulna felé indulának, hogy Ditrikkel és Macrinussal megvívjanak. Kiknek jövetelét a mint Ditrik megértette, velök

[1] Óbuda.
[2] Fehérmegyében Érdtől északnyugotra.
[3] Bécsen felül a Duna mellett.
[4] E kőbálvány Kézai sőt Turóczy korában is fennállott.
[5] Ma Kajászó-Szent-Péter.

usque nonam praelium est commissus tam vehemens ac hostile, ut *Bela, Reva* et *Caducha,* Hunorum illustres capitanei, cum aliis quadraginta millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadavera ab inde removentes, apud statuam memoratam cum ceteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex Romano exercitu ipso die, et quam plures principes Germanorum, Ditrico per iaculum in fronte lethaliter vulnerato et quasi toto exercitu occidentis interempto et fugato.

Czézönmaurnál[1] szembe szálla s reggeltől délestig oly hevesen és dühösen folyt az ütközet, hogy *Béla, Réva* és *Kadocsa* dicső hún kapitányok azon viadalban negyvenezred magokkal elestek. Kiknek testeit is onnan visszavivén az említett bálványkőhöz, többi bajtársaik mellé temették. Elesett azon nap Macrinus is a római seregből s minél több német fejedelem, Ditrik homlokán nyíllal halálosan megsebesíttetvén és csaknem az egész nyugoti sereg fogságba jutván és megszalasztatván.

Forrásának meseanyagát ezúttal is híven követte Arany. Nála is ama három pont körül fordul meg az esemény, mint a krónikában: a rómaiak és hunok hadi készületei, továbbá a tárnokvölgyi és a czezumóri ütközetek. De Arany szerkesztő művészete épen abban nyilatkozik, miként tudta ez eseményeket szerves kapcsolatba hozni, az elbeszélésnek egységes jellemet adni.

Mindjárt a költemény eleje érezteti az esemény világraszóló voltát, két hatalmas népfaj összeütközését az uralom birtokáért: napnyugatét és keletét. A széles Duna, ez óriás folyam mintha épen méltó színhelye volna a rettenetes küzdelemnek: a halottak százezrivel fognak itt veszni, a vijjogva röpködő ragadozók mint sötét jósok ellepik a teret és a Duna vize kidagad partjai közül a vértől. A nagy város, Potentiana nem képes befogadni a hunok számtalan népét. Annyi a vitéz, mint a porszem az úton, a fűszál a mezőn, a hűvös éjet hővé teszi a százezerek lehellete. Híd, hajó át sem bírná őket a tulsó félre szállítani, lépteik alatt meghajlik a part is. A hun fejedelem fensége kell hozzá, hogy ennyi népnek parancsoljon. Mintha komor fellegek ereszkednének a vízre, mikor átkel rajta tömlőkön az óriási had. A bekövetkezendő események is elő vannak már itt készítve; a római vezérek, Macrinus és Detre könnyelműsége, mulatozása, a mindenféle népből szedett sereg zagyvasága, másfelől a hunok roppant hada, melyet Kevének kemény szava tart rendben: mindez alig hagy kétséget a jövő felől.

Az események nagyszerűségének ez éreztetését a költemény egész folyamán fenntartja Arany. Mindvégig a fenséges hangulata uralkodik rajta, de bizonyos naiv fenségé, mely ily módon teljesen megközelíti a hősi eposzok előadását. A hatalmas Potencziána egy pillanat alatt le van rontva, kő nem marad kövön, a kegyetlenség

[1] Zeiselmauer Alsó-Austriában Sanct-Pölten mellett.

a csecsszopó gyermeket is elragadja anyja öléről. A harcz zavara vihar sivításához hasonlít. Kevét szertelen nyílzápor borítja el, Detre mint a tenger hullámait a sziklagát, úgy nyomja vissza a futó hadat. S bár a holtnak száma nincs, hiányukat e népáradatban senki sem veszi észre, új had tolong helyükbe, mint a hogy hullám hullámra kél. A nyilaktól elborul a nap és bealkonyodik Tárnokvölgye: oly adat, mely Herodotos óta meg-megújul az epikában. Az egyes hősök mint óriások emelkednek ki e terjedelmes talapról. A kemény, erős Keve, a hős Detre szász, a két kézre vívó Kadosa, kivel nem bírna száz, Béla hős, kit csak egy egész tömeg képes egymagát megdönteni, mint valami tornyot. A harcz után százhúzezer hun és kétannyi római födi a csatateret (a krónika szerint 125,000 hun és 210,000 római), a fű évekre ki van taposva: de a nemzetek életéből is ime egy emberöltő eltűnt!

Arany rendkívüli ügyességgel és tapintattal illeszti bele az események folyamába a hun mythologia gyér nyomait és ez által nemcsak kulturtörténeti képet nyujt, de az egész felett azt az isteni hatalmat teszi uralkodóvá, a mely nélkül naiv világfelfogás el sem képzelhető. Mindjárt a bevezető sorokban mennyire a hangulat közepébe ragad bennünket a turul emlegetése! Ennek vidám repdesése, vagy csüggetegsége mindvégig döntő az események folyására, hiszen ő Hadurnak madara. Arany csupán Hadurat szerepelteti mint istent, Buda Halálában még Ármányt veszi mellé, a magyar epikai hagyomány e két fő alakját. Mellettük még a vészbanyák fordulnak elő, ez Arany János alkotta gonosz légi szellemek, a kiket a népmondából vehetett, hol mint rút vénasszonyok szerepelnek, orruk földig ér, borzas ősz hajuk feláll, mint a serte és nagy, zöld fogaikat vicsorgatják, Aranynál: vadul csikorognak. A levegőben pemetén, szénvonón szállnak. Az ember végzetére ártólag folynak be, de az istenség közbejöttére azonnal megsemmisűl hatalmuk. (V. ö. Ipolyi, Magyar mythologia 66—68. l.).

De miért áll a hun zászlókon lecsüggve a turul madár, miért csikorognak a vészbanyák és miért nem jő Hadur megsegíteni az ő népét? Ama viszonosságnál fogva, mely kezdetleges nép és istene közt fennáll, kétségen kívűl, mert valami sértés miatt haragszik. Ezt a sértést Keve követte el Haduron, mikor csak saját eszében, erejében bízva, isten segítségét nem is kérve kelt át a Dunán és indította meg a hadat. A harcz bekövetkező zavara: a szertelen emberi elbízottság büntetése. A hadi csel kitűnő volt, híd és hajók nélkül is meg tudták lepni a gondtalanul tivornyázó ellenséget, emberfeletti erővel is küzdöttek: mégsem győztek. Sőt maga a vezér, a ki kieszelte az éjjeli támadást, épen ennek esik áldozatául, a sötétben saját emberei lenyilazzák. A csata nem veszett ugyan el, a rómaiak sem győztek, a vereség szégyenétől megkimélte Hadur a hun népet, de elvesztették vezéreiket: Kevén kívűl Bélát és Kadosát is, míg az ellenség megfogyva ugyan, de épségben vonult tova

A hun nép megérti az események tanulságát és ha már a csata előtt nem áldozott, a csata után akarja leróni, a mivel istenének és elesett bajtársainak tartozik. Aranyt e hun temetés leírásában Luczenbacher Jánosnak felolvasása segítette, melyet 1847-ben az Érd és Bata (Százhalom) körül végzett ásatásairól tartott az akadémiában, s melyet az Akadémiai Értesítő 1847. évfolyama (216. és 282. l.) ismertetett, a helyrajz, a sírhalmok és az azokban talált tárgyak illustratióival együtt. *A pogány magyar sirokról* czímű eme felolvasás költeményünkre vonatkozó helyei a következők:

»A mint az érdi mély útból kiértünk, előttünk állottak a Tárnokvölgy rétjei, melyeken római út vonul keresztűl. Ez azon közút (strata communis), mely mellett a kunok (értsd: hunok) bajtársaik holttetemeit temették el scytha szokás szerint. Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra s hosszú láncza terűlt el előttünk a csodálatra ragadó kun halmoknak. A kunok e nagy temető téren kőoszlopot is emeltek örök emlékűl; ez elenyészett vagy a föld borítá el. A kunok magát e temető helyet és környékét nevezték el Keázó, helyesebben Keveháza néven.

Május 26-án lékeltettük meg az első 30. számmal jelelt s 1 ölnyi s 2 lábnyi magasságú halmot, melynek tetején a hányt föld rétegei közt három egymás alá helyzett kő tűnt elő, ezeket jelköveknek neveztük el, alattok földszint 4 1/2 lábnyi hosszú és 3 lábnyi széles lapos kő volt keletről nyugatra élére állítva, melynek mindkét oldala mellett égésfekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok. A hamu, réztöredékek és egyágú vasnyílcsúcs, cserepek pedig az egész halomban elszórva fordultak elő.

Alig fogtunk a 40. számú szinte 1 ölnyi s 2 lábnyi magasságú halom ásatásához, legott megjelent az egymás alá helyzett három jelkő, ezek alatt nem földszint, hanem emeltebben kitapasztott sárga agyagréteg, fölötte pedig égésfekvetek tűntek elő, melyekben megégetett tetemek, szén, hamu, vasnyílcsúcs, karika és más töredékek rézből és vasból, de cserepek mindenütt elszórva jöttek elő.

A 29. szintoly magasságú halomban a három jelkő alatti irányban megmeszelt kettős sárga agyagrétegre akadtunk, az e fölötti égésfekvetek közepe nagy lapos kővel volt leborítva; itt megégetett tetemek, kevés szén, igen sok hamu és cseréptöredékek elszórva mindenütt fordultak elő, oldalvást elporhadt famaradványokat is találtunk; egyébiránt nagyon el volt égetve minden.

A 73-dik két ölnyi magasságú halom Gajárszki János batai gazda szőlejében fekszik. E halom tetejéről már azelőtt sok föld hordatott el és ezzel az első jelkő is eltűnt, a megmaradt két jelkő körül két kisebb és alább egy nagy kövekkel kirakott égésfekvetre akadtunk. Földszint a halom közepén nagy gödör volt, nem ásva, hanem hordott földből körültöltve s kövekkel kirakva,

ezek és a földhányadék között égésfekvetek, a hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő. A nagy számú kövek között mindennütt megégetett tetemek, tömérdek hamu, szén, és cserép fordult elő, hamuval szekeret lehetett volna tele lapátolni, válogatott széndarabokkal az ottani kovács több kosarat rakott meg és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva; miből az következik, hogy e halomban legalább is ötven, hatvan halott volt elégetve, a mi kétségkívűl rendkívűli esetre mutat. A hamu és szén között réz, vas, egy darab üveg és csontszerek töredékei fordultak elő. A tömérdek elszórt cserépdarabokból egyedül két csészét és két edényt birtunk összeállítani, annyira el volt rombolva minden.«

Arany híven és szépen használta fel Luczenbacher kutatásainak eredményét. Meg van nála a tölcséres domb, a máglya, melyen a holtat fegyvereivel együtt elégetik, a hármas jelkő, a kőbálvány, melyet Keve sírja fölé helyeztek s melyet Kézai és Thuróczy még látak. Ügyesen toldta meg ezt azzal, hogy a holtat bajtársai pajzson viszik a halomhoz, valamint hogy a temetés alkalmával gyászdalt énekelnek, utána pedig halotti tort ülnek.

A csata leírásában Arany egyik szokott eljárását tapasztalhatjuk: hogy két összetartozó cselekményt egybe von össze. A krónika szerint Béla, Réva és Kadocsa a czezimóri csatában esnek el s a hunok úgy szállítják vissza tetemeiket Keveházához, hogy őket bajtársaik mellé temessék. Aranynál ők is Tárnokvölgyben vesznek s ezért Keve éjjeli harczát Arany megtoldja a rákövetkező nappali harczczal, midőn Béla és Kadosa viszik a vezérséget és hősies küzdelem után elesnek. Révát egészen mellőzi Arany. Igy ez a huszonnégyórás harcz, megtoldva a temetéssel, egyszersmind szerkezetileg is szilárd központja lesz a költeménynek s a czezimóri harczot már rövidebbre foghatja Arany, a mivel azt éri el, hogy nem esik ismétlésbe és az érdeklődés megosztásával nem zavarja meg a költemény egységét.

Hadur kibékül népével és megsegíti további útján. Hiszen a hunok még ki sem pihenték magukat, csakhogy minél elébb eleget tehessenek vallásos szertartásaiknak! Új harczi tűz, új lelkesedés szállja meg őket. Vezérük most Hadur kedveltjének, Torda főpapnak fia: a hős Bendegúz. Zászlóikat a hazai szellő vígan lebegteti, a turul kiterjesztett szárnyakkal repdes. A csata nagyszerűségét és népekre kiható fontosságát ugyanoly hangon adja tudtunkra Arany, mint előbb. A déli nap megfogyatkozik fényében, hogy a szörnyü csatát ne lássa; a harcz rémes homályban dúl, mely minden küzdő arczát, szokatlan világításban, még haragosabbnak mutatja. A hegyről vérzuhatag hömpölygeti alá a holtakat. A hun vezér pusztító nyílai szélvész gyanánt járják a rómaiak sorait. Ő egymaga bánik el az ellen két fővezérével. De a rómaiak is vitézűl harczolnak. Detre, homlokában Bendegúz nyilával, mint egy bika forog, ha a komondorok tépik és osztja csapásait jobbra-

balra. Ez a hasonlat egészen homérosi mintára készült. A halál képe pedig, hogy az emberi test éhes ölyvek eledeléül szolgál az Ilias elejéről való:

Sok daliák lelkét zavará le időnek előtte
Hadeshez, magokat madaraknak ebédül
Vetve Zeus végzelme szerint.

Előfordul egyébként a bibliában (Királyok könyve III., 24. Mózes I. 40, 18) és Buda Halálában is ismétlődik (III.).

Arany a szerkezet egysége s a cselekvény haladásának érdekében rövidre fogja az egész küzdelem leírását s inkább az elbeszélés hangjával érezteti jelentőségét. Jóformán csak a vezérek harczát emeli ki a tömegek küzdelméből. De ebben — s ez már a tárnokvölgyi ütközet leírásánál is feltűnik — az a történeti tudat is vezette, hogy a kezdetleges népek hadakozása, még ha óriási tömegek álltak is egymással szemben, mindig inkább csak egyesek küzdelme volt: vitézi párbajok, mérkőzések, semmint rendszeres támadás és védelem. Bendegúz és Detre kibéküléséről nem szól a krónika, de ugyanonnan tudjuk, hogy Ditrik, midőn Etele Szevényben »ünnepélyes udvart tartata, azon megjelenvén Etelének és a hunoknak teljesen meghódola és rávevé a királyt, hogy a nyugoti tartományokat támadja meg« (Kézai III. 1.). Tanácsát Etele el is fogadja és Nyugot ellen indul. Ezt a később bekövetkező meghódolást előlegezte itt Arany s ennek drámai megjelenítésével nemcsak a hadjáratnak adott csattanós véget, hanem magát a költeményt is a jövő sejtetésével érdekesen fejezte be.

A két költeményt mint kulturtörténeti képet egybevetve feltűnik a nagy különbség a hun nép szervezete közt a Csodaszarvasban és imitt a Keveházában. Ott a két nép még szervezetlen, ország, nemzet még alig van, inkább csak nemzetségfők, a kik alattvalókat tartanak. Az élet még nomád: a nép mindent fegyverével szerez, élelmét a vadászaton, zsákmányát a harczban. A feleséget rabolják. Istenük még nincs, csak szellemekben hisznek, még pedig az ember iránt barátságos és ellenséges szellemekben, a mint hogy tényleg a félelem a vallás alapja. A költő Hunort és Magyart anyjukról nevezi: hős fiai szép Enéhnek; úgy látszik Ménrót még többnejüségben élt. A leányrablás új társadalmi korszakot jelent a két nép életében: az egynejűségét, a családi élet kezdetét. A krónika pásztor-társadalom képét festi Hunor és Magyar népében; Arany, az ősidőkhöz hívebben, régibb társadalom képét adja: a vadászó, harczos népét.

Keveházában a hun már mint nagy nemzet jelenik meg a történet színpadán. Van szervezetük; erős hadi szervezet, melyet vezéreik kormányoznak; van nemzeti czéljuk: a hódítás, honalapítás. Vallásuk is fejlettebb. Már eljutottak az istenfogalomig: van jó és rossz istenük, Hadur és Ármány. Hadur segíti őket, de ha

nem teljesítik iránta való kötelességüket, visszavonul s átengedi a teret Ármánynak: a legszigorúbb viszonosság elve uralkodik. Az istenek mellett szellemekben, tündérekben is hisznek. Az áldozatokat külön társadalmi osztály: a táltosok rendje végzi. Hiszik a túlvilági életet: az elhunyt mellé teszik életében használt eszközeit. Az isten nemcsak arra ügyel, hogy őiránta való kötelességüket teljesítsék, de az egymás iránt tartozót is: azért küld döghalált, ha az elesettek temetetlenül maradnának.[1]

Ime mennyi finom vonás, mely mind arról tanuskodik, mily komolyan vette Arany történeti költő szerepét, mily lelkiismeretes tanulmányokat és elmélkedést végzett s mily tapintattal olvasztott össze költészetet és tudományt. Történeti irodalmunk gazdagodása ellenére is újabb költészetünk még csak meg sem közelíti e részben az ő történeti érzékét és tudását.

ZLINSZKY ALADÁR.

[1] V. ö. Négyesy, Magyar Olvasókönyv I. 71—73. l.)

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Harmadik közlemény.

IV.

1796-tól 1803-ig lefolyó évek Fekete magyar költői munkásságának tulajdonképeni időszaka. A kilenczvenes országgyűlés sikerei őt teljesen magyarrá tették és magyar akart maradni tetteiben s írásában is. Nagy hévvel keresi és állandósítja az irodalmi barátságot, a melyben megértést és buzdítást talált. A költészetben, mint maga írja fiának,[1] »Chaulieunak nevét érdemleni kivánnám, mert ámbátor Voltér Apostol a' Gustus templomában, őtet tsak a' Gunyoló Poeták Elsőjének nevezi, én ezen polczczal is megelégedném Hazám Parnassusán. De akár melly légyen halálom után a' hely, mellyben maradékink fognak helyheztetni, mig élek kivánom fáradozásim által Anya nyelvünk pallérozását tehetségem szerént eszközölni, ezt egy Hazafiui kötelességnek tartván.«

Ezentúl franczia verseket nagy ritkán farag és ezt is csak akkor, midőn a magyarul nem tudókhoz, az udvarhoz szól, vagy Napoleont dicsőíti. Más nyelvet, mint pl. a latint, már most, bár azon maga is megszólalt, még a tudományban is kerülendőnek vél: »Valoban ketskelábu pajtásom fel borzadott, hallván töled, hogy még a' magyar borrol is, ugymint attiláról, deákul irnak kortsosult Hazámfiai. Meg vagyok győzve, hogy tudós kézbe nyelvünk mindenre alkalmatos, és hogy nékünk a' deákkal ugy kellene bánnunk, mint hajdan a' Romai böltsek a' Göröggel bántanak:

De tán Totok voltak illyeknek költői
  Kik nyelvünk nem tudván, annak meg vetői.
Haragbolis pedig tőlök ki telhetett,
  Mer még Totjainktol el nem felejtetett
Fejér lóért történt földjök el adása,
  'S Scytháktol hegyeknek lett nyájok tolása.
Most is ellensége népe Sventibolknak,
  Hurkáiba kását mert szalonna helyt rak.

[1] *Magy. Munk.* II. 145.
[2] *Magy. Munk.* II. 109.

Fülemüle nyelvét a' bagoly utálja,
'S szint azért bőgése füleink rongálja.[2]

Hogy nyelvünk hajlékonyságát bebizonyítsa és »pallérozza,« fog a »Magyarok Történeti« munkájába is.

Fekete tehát megundorodván a politikai élettől, a »piszkos országgyüléstől«, »hol Hazánk szemetje firtatja magát,«[1] »hol megpergelte száját« »nyelvére lakatot vetett«[2] s a munkás magánéletbe vonult vissza, hogy óriás méretű költekezései által alapjában megrázott vagyoni viszonyain és a kor vagy a zajos múlt által megrongált egészségén segítsen. Ámde, bármint törekedett is, sem az egyiken nem lendítettek a pörök, a »compromissumok«, »az örökös transactiók«, mert »igazsága mellett Themist megtsávázták«,[3] sem a másikon orvosainak önzetlen buzgósága. A viharos múltból, a rajongásteli ifjuságból, a fényes udvari életből, a katonai pazar költekezésből eredő vagyonszerző és vagyonmegőrző tapasztalatlanság, hozzá még a pénz becsének nem ismerése, nem engedte meg, hogy vagyoni ügyeit véglegesen rendezhesse. Gazdasági ügyekben járatlan feje, mely »a földmívelő népet jobbítani iparkodott«,[4] mely búsásan el volt foglalva faszerzéssel, plántálással, kamatos kamattal fizette meg a lótenyésztésben és földmívelésben bizonytalan tapogatódzásokat. A »szegény legényt«[5] még katonai adósságai is nyügözték és a törlesztésükre szükséges pénzt részint birtoka jövedelmeiből, részint újabb, polgári adósságokkal födözte, melyeket még egyéb rengeteg kiadásai és a fényűző, költekező életmódhoz szükséges költségek tetéztek, úgy hogy halálakor öszszes birtokai a sokszor hatvan százalékos kölcsönöktől tulságosan meg voltak terhelve és fia a somogyi, zalai, csanádi és pestmegyei birtokok eladásával törlesztvén azokat, csakis az aradmegyei földek urává lőn. Élénken bizonyítják ezt a pestmegyei fóthi, a mai Károlyi dominium és a kovácsházi birtoknak Csekonics József ezredes kezére jutása.[6] Érezte maga is elszegényedését, de mind

[1] 1796.
[2] *Magy. Munk.* II. 33. 34.
[3] U. o. II. 65. 108.
[4] U. o. II. 99. 73.
[5] *Fekete levele Arankához* 1801. Nemz. Muzeum kézirattára.
[6] *Csekonics gr. Csitói Levéltára.* Litt L. 5. 6. 14. Vitalitia 804. és *Orsz. lt.* Fasc. 1836 No. 28. — *Csekonics József gr.* a következő kötelezettséget vette át (összesen 507,536 frt 15 kr.): 1. Mátyási József évi 300 frt nyugdíj. — 2. Fekete neje évi 1500 frt járadék. — 3. Bogyai Ignácz nagyprépost 1000 frt a csabrendeki birtokra betáblázva. — 4. Madách Sándor 19,000 frt. — 5. Váralljai Teréz 5000 frt. — 6. Beleznay generalis özvegye 20,000 frt. — 7. Prónay báróné 11,000 frt. — 8. Radvánszky b. kapitány 6000 frt. — 9. Wenckheim generalis özvegye 2000 frt. — 10. Makk bécsi hitelező 30,000 frt. — 11. A kovácsházi bérlők kaucziója 80,000 frt. — 12. Jankovics Iván udvari tanácsos 35,000 frt és 21,500 frt 6% kamattal. — 13. B. Orczy László 20,000 frt. — 14. Forrai báróné 7500 frt. — 15. Bauer bécsi asszony 1000 frt. — 16. Bécsi embereknek 963 frt 58 kr. — 17. Stahrenberg grófnőnek 30,000 frt és 2000 frt 8%, 2000 frt 6%-val. — 18. Sponsaile asszonynak 30,000 frt. — 19.

büszkeség, mind kegyvesztettsége miatt nem fordult a »császárhoz« kölcsönért, a ki ugyanebben az időben herczeg Eszterházynak 900,000 és Orczy Lászlónak 300,000 frtot öt per centum adott.[1] Majdnem egy millióra rugó adósságait csakis birtokai árán fizethette meg.

Az anyagi gondok nem biztosítottak János grófnak gondtalan öreg kort és szenvedélyei: a nők, a kártya, főleg a faraó és a lovak[2] még akkor is óriás pénzösszeget nyeltek el. Örökös pöreit fiskálisaira bízta s ő maga pazar kedvteléseinek, gazdasági kisérleteinek, az irodalomnak és egészsége ápolásának él, úgy hogy nemcsak az adósságok »magpénzét«, hanem az »interest«[3] sem tudja kifizetni. Ekkor már külföldi utazgatásait is abban hagyta és jobbára Pesten, Fóthon és Füreden töltötte idejét, csak rövid időre tekintett be Pozsonyba és Bécsbe, az irodalmi férfiakkal gyakorta érintkezvén és rheumás bajait professzor Stáhly György[4]

Bezerédy Ignátz udv. tanácsosnak 2,000 frt 5%. — 20. Szelesteynének 9000 frt. — 21. Nagy Jenő 24,000 frt. — 22. Feleségének 2000 frt. — 23. Br. Orczy J. kamarás 1500 frt. — 24. Eisehringnek 2000 frt. — 25. Illyésházynak 16,000 frt. — 26. Laczkovicsnak 5000 frt. — 27. Neumayernek 1534 frt 50 kr. 28. Matsiknak 2300 frt. — 29. Groszingernek 7000 frt. — 30. Vásárhelyinek 6000 frt. 31. Althan gr. 11,000 frt. — 32. Szmertsányi kapitánynak 2600 frt. — 33. Kövér kapitánynak 1000 frt. — 34. Inkeynek 16,000 frt. — 35. Antonovicsnak 1000 frt. — 36. Pozsonyi adósság 15,000 frt. — 37. Offenheimernek 8500 frt. — 38. Karlcvicsnak 6000 frt. — 39. Jámborfinak 11,000 frt. — 40. Stankovicsnak 13,000 frt. — 41. Hirschnek 4000 frt. — 42. Rehmannak 3950 frt. — 43. Götznek 11,000 frt. — 44. Michelstadternek 2300 frt. — 45. Biedermannak 10,000 frt. — 46. Kemnitzernek 10,000 frt. — 47. Mandelnek 4500 frt. — 48. Auerbachernek 3100 frt. — 49. Ghegnernek 3500 frt. — 50. Kovácsházán fekvő adósság 20 000 frt. — 51. Blemiusnak 3717 frt. — 52. Dehirnernek 9584 frt. — 53. Blahoszvkynak (Pozsony) 4000 frt. — 54. Matsakker (Bécs) 1000 frt. — 55. Mátyássy hátrálékja 900 frt. — Vitalitiumot hagyott: 1. Feleségének 8500 frt. — 2. Fia nejének 1500 frt. — 3. Stahremberg gfnőnek 909 frt. — 4. Althan gfnak 1300 frt. — 5. Ghegner Józsefnek 600 frt. — 6. Csepetaknak 200 frt. — 7. Koproni öreg kocsisnak 1200 frt. — 8. Leibitz huszárjának 230 frt. — 9. Schaffrath bárónak 150 frt. — 10. Glasernek fiával 9000 frt. — 11. Szakács a feleségének 150 frt. — 12. Holzl özvegyének 150 frt. — (Barátjainak és családjainak szóló jótékonyság.) — (*Orsz. lt.*) Fekete Ferencz a birtokot eladta (a porczellán edény, a ruhák, lovak, könyvtár és archivum kivételével) 1. 500,000 fton és 1000 frt kulcspénzen (Fóth.) — 2. Kovácsházát 32 évre évi 15,000 frtért bérbe adja. — 3. Csekonics József elvállalja a boldogult gróf összes passziváit is.

Ide járulnak még Fekete Ferencz adósságai. 1. Inkey 16,000 frt. — 2. Autonovits 1000 frt. — 3. Bécsi tartozás 6000 frt. — 4. Pozsonyi tartozás 15,000 frt. — 5. Offenheimer 6000 frt. — 6. Karlovits 10,000 frt. — 7. Jámborfi 13,000 frt. — 8. Eder 3000 frt. — 9. Schwandorfer 3000 frt. — 10. Althan gr. 6000 frt. — 11. Stankovics 13,000 frt. — 12. Mások: 6000 frt.

[1] *Magy. Munk.* II. 121.

[2] *Magy. Kurir* 1803. 38. sz. *Magy. Munk.* II. 155. 157. 158. Említi a híres Hyder Ali lovát, melyet Hompesch gróf Angliából küldött neki, de el kellett adnia.

[3] *Csekonics lt.* Litt L. No. 14. *Obligatio* »én mindaz magpénzt (tőke), mint az interest okvetlenül leteszem« Fekete Bogyaihoz.

[4] *Magy. Munk.* II. 8. Professzor Stáhli urnak kedves barátomnak. (A honorarium küldésekor.)

Nem mától kezdelek felette betsülni,
Sőt midőn halálhoz fog testem készülni

és a költészetben is járatos Szombati József[1] tudós doktorokkal gyógyíttatván. Egyébként csak néha vett részt egy-egy nyilvános, politikai jellegü mulatságon vagy ténykedésben és vele is szorosabban fűzi magához azt a baráti kört, mely irodalmi munkásságát, katonai és politikai múltját megbecsüli. Irodalmi barátjaival a nyelv pallérozásán, az irodalmi érzék és a »szép gusztus« megszilárdulásán fáradozik. Az utóbbiban hivatott mesternek vallotta magát, a melyben senki véleményének magát alá nem vetette. Ő, a ki mint költő korán kezdte meg működését, sem befolyásos egyéniségénél, sem vagyonánál és nevénél fogva nem tudott s nem is akart az akkori általános irodalmi világban hatni és így a még nem szervezett irodalmi élet vezérférfiaihoz sem csatlakozott. Magyar munkáinak nagy részéről alig tudtak s csakis franczia vagy német műveit emlegetik. Ez az ismeretlensége okozta, hogy sem Kazinczy, (a ki különben is »káromkodva olvasta Gvadányi verseit«, kinek Ludas Matyi nem tetszett, ki Bacsányit üldözi, Dugonicsot megveti), sem Bessenyei, sem Révai, sem másmiféle áramlat, vagy irány nem hódította meg. Ámde művei is oly szelleműek voltak, melyek a censura hivatalos pontjait tudatosan sértik s így inkább a jövőnek, az asztalfiának és barátjainak írvák. Költeményeit vagy külön, vagy akkori szokás szerint levelek szövegébe szúrva küldözgeti Gvadányinak, Orczy Jóskának, Teleky Lászlónak, Horváth Ádámnak, Aranka Györgynek és fiának, kit feleségétől való elválása után magyar íróvá iparkodott tenni, fordításai pedig szakszerű magyarázatokkal kisérve, nagyobb könyvtárakban szerteszórva találhatók. Szerencséje volt, hogy Mátyássy Józsefben, kit már 1796-ban fogadott házába íródeáknak, hű és odaadó barátot nyert, kivel terveit közölte, kinek költeményeit fölolvasta, kinek magyar nyelvérzékére sokat adott s a ki magyarság és verselés szempontjából javítgatott rajtuk.[2] Mindazáltal sikerült neki mind egyénisége, mind barátsága révén egy előkelő és bizalmas irodalmi baráti kört teremteni, mely önálló és eredeti eszméit, verselését elfogadta és követte. Kis költői iskolát alkotott maga körül, melyet levelezéssel tartott fönn, költői tanácsokkal és néha pénzbeli segélylyel is buzdított és lelkesített. Irodalmi agitátori szerepre hivatott egyéniséggé

Kedves Szombatinkkal *Secundum regulam*
Ti küldjetek engem *ad novam fabulam.*

És *Arankához* 1800. nov. 25.

[1] Magy. Munk. II. 82. Doktor Szombati József urnak:
Híve vagy, Barátom! a magyar strophának,
Öregebb Gyöngyösi verselő módjának
Betsülvén érdemét Kemény Jánosának,
'S tsak végre bádjattabb szép Cupidojának.
Jártál te is vélném, Helikon hantjára
'S Ifjantan danoltál István kotájára
Mig szemed nem vetnéd Apollo fiára
Fel áldozván magad Eskuláp nyomára , . . .

[2] *Magy. Munk.* II. 93. 100. 149. 177.

lett, s már 1772. előtt azt az irányt hangoztatta, mely később a nemzeti-népiesben oly óriási föllendülésnek örvendett. Ebben osztozik Orczy Lőrincz »feddő kedves vezéré«-vel,[1] Dugonicscsal, Teleki Józseffel, Rádayakkal, kik a külföldieskedő német és klaszszikus iránytól Gyöngyösihez és a népieshez térnek vissza.

Az úttörők közé tartozik. Mária Terézia nem tudta elnyomni a magyar érzületet s a nemzet elmulásának ideje még nem következett be. Ámde ezt nemcsak a testőrök föllépte mentette meg, hanem az iróknak kézről kézre szálló és avatott körökben kedvelt versei, melyek a nyomtatott könyvnél hatásosabban működtek és hívőket szerzettek a magyar gondolkodás- és irodalomnak. Természetes, hogy így csakis saját kiterjedt körükben tartották fönn az érdeklődést és a nagy közönségtől részint a censura, részint önkénytes elkülönítés választotta el. Majd, ha egykoron a magyar irodalomtörténet a XVIII. századvég levélírói felé fordul és ráér, hogy azokat is földerítse, e téren oly neveket hoz majd forgalomba, melyek eddigelé ismeretlenek és a kornak művelődéstörténeti képét megmásítják, mivel a mívelődéstörténet megkivánja, hogy necsak a kimagasló adatokkal bizonyítson, hanem a tömeggel is, mely még a levéltárak, a pinczék és padlások pókhálói közt hever. Ámde ez az irány még nem nyerte meg azt a patinát, a melyért érdemes vele foglalkozni.

Fekete gondoskodott arról, hogy az irodalomból nyomtalanul el ne tűnjön, hogy működésének fonalát a késő kor figyelemmel kisérhesse. A pasquillansok tömege, mely az 1790-es országgyűlésen ellene fordult, szaporodott azoknak számával, a kik tudomást szereztek arról, hogy a »Pucellet« fordítja, hogy leveleiben korát és viszonyait kiméletlenűl megbírálja. Ezekkel azonban édes keveset törődött, inkább fektetett súlyt arra, hogy művei el ne kallódjanak s meg volt gőződve arról, hogy azok majd csak napfényre kerülhetnek egyszer:

Midőn Pap hatalom világból enyészen,
'S Józan emberiség egyszer erőt vészen,
Nehánya tenéked borostyánt fog fonni,
'S neveddel nevemet a porból kivonni,
Hogy költőddel együtt betsben tartassanak:
Addig bolondoktol hadd piszkoltassanak.[2]

Életének alkonyán leginkább Fóthon tartózkodott. Fóth községe, Pesthez közel, mindig alkalmat nyujtott neki, hogy be-benézzen Pestre, mikor ismerőseit föl akarta keresni, midőn pörei érdekében fiskálisaival akart tárgyalni, Pestről pedig jó barátai ki-kirándulván hozzá, bármikor a szives házi gazda, az irodalom barátja fogadta őket. A község maga homokdombok közé épült,

[1] U. o. I. 55. 58. 59. II. 73.
[2] *Az orleáni szüz.* Végzés. 332.

egyedüli nevezetessége volt a Fekete-kastély, mely a mai Károlyi-kastélynak egy régibb szárnyépülete. János szeretett itt nagyon. Tiszántúli és erdélyi barátai, hogyha Pestre jöttek el nem mulasztották, hogy kandalló, jó somlyai s kártyaszó mellett elbeszélgessenek az öreg gróffal. Itt

Mint Horáttzal Virgil Tibur vidékében,
Mi is okoskodjunk barátság kebelében,
Pompátlan ebéddel tudván elégedni
Jó borból szükséget nem fogunk szenvedni.
Lészen vén Somlyai Falernum helyében,
Mellyt Horátz akarhogy ditsérjen versében,
Enyimet kostolván, jobbnak nem tartaná
'S Mecenás torkára méltónak mondaná.
Driadesek között kies erdőtskémben,
Együtt sétálgatván, nem akadunk kémben;
'S Gondolatink vátván, látom meg ifjadni
Meg vénűlt Muzsánkat, 's remekre fakadni.
Estve felé kertem sűrü gesztenyéssét
Serényen meg járván, utolsó főzését
Terhellett gyomrunknak fogjuk könnyebbítni,
'S Egeket bámulván álmunkat készítni.
Néha vadászatban töltvén napjainkat,
Nyul után futtatjuk virgoncz agarainkat,
Vagy foglyot vizslával hajhászván bokorba
Haza térvén erőnk újjítjuk jó borba.
Békével hagynak itt busító gondjaink,
'S távol lesznek tőlünk alatsony nagyaink;
Mert hív barátságunk őriző kárpítja
Életünknek módját előttök borítja.[1]

Lakását is életmódja szerint rendezi el. Nagyobbítja könyvtárát, a levéltárt rendbe hozza, s hogy idejét hasznosan eltöltse

Fóti hajlékába vissza vissza térvén
'S ottan az idejét tanulásra mérvén,
Tsak magának élhet tudós tunyaságban,
'S ha mulatást kiván, leli gazdaságban.

Itt forgatja buzgón franczia költőit, fordítja Voltairet, Ariostot és Ovidot, sőt fóti »házatskájának frontispiciumjára« faragtatja más magyar felírásokkal együtt:

Las despèrer, et des me plaindre
De l'amour, des Grands, et du sort,

[1] *Magy. Munk.* II. 105. Aranka Györgynek.

C'est ici que j'attend la mort,
Sans la désirer ni la creindre.[1]

[1] U. o. II. 99. és *Oeuvr. posth.* 57. A *mon Cousin.* J'ai fait trois quatrains d'inscription Hongroise, pour la porte extrerieure du vestibule' puissent-ils, ainsi que quelques autres bagatelles, fruits d'un loisir involontaire, mériter votre approbation, alors je ne croirai pas avoir perdu mon tems. — C'est à Fóth, dans cette terre que j'aime de préference, que:

Loin du fracas tumultueux des Villes
Ou l'on se livre aux bassesses serviles
De l'Etiquette, et n'a pour tout plaisir
Que d'en sortir le plus vive désir.
Loin de ceux, dont l'unique mérite
N'est que leur rauge, sans que rien vous invite
A confirmer un choix souvent bizar,
Presque toujours, l'effet d'un pur hazard.
Loin du cloaque, ou la débauche impure
D'un front d'airain outrage la nature
Et du plaisir fait un triste besoin,
Dont en tremblant on jouit sans temoin.
Loin de ce cercle, ou regne la médisance,
Ou la Catin au titre d'Excellence, etc. etc.

I. 131. *A' Fóti Lakásomról Kesergö Ének.*

Nóta:

Magas hegyek, szelid erdök,
Pán Istennek sátora!
Hantos halmok, híves ernyök,
Dianának udvara. *Faludi.*

Homok térség! szép Ligetek!
Sebes Duna partjai!
Kik tőlem elenyésztetek
Szegény Hazám falai!

Midőn rátok emlékezem,
Kis kertem virágjai!
Szívem bánatban érezem,
Erdőtském árnyékjai!

Ottan töltém gyermekségem
Fitzkándozó játszásba,
'S Láttam jőni Legénységem
Többre gerjedt vágyásba.

Engem Jobbágyim szerettek,
'S nem mint urtól dolgokba
Minthogy velem neveltettek
Tanátst kértek bajokba.

Lakásom nem vala pompás,
De kezemnek munkája,
Kedvesebb, mint akármelly más'
Czifrázott Palotája.

Alcinousnak kertjeit
Aranyas gyümöltsébe
Nem irigylem remekeit
Jó baraczkim izébe.

Kis sűrűmnek útaiban
Búm elfelejtésére
Sétálgatván árnyékiban
Hallék Fülemilére.

'S Diktálván Múzsám verseit
Vidultam újj munkára,
'S Furuglyámon énekjeit
Szedegettem nótára.

Mászszor a' nagyobb erdőben
Nyúlra mentem vadászni,
Vagy Vislával a' mezőben
Fogoly nyájat hajhászni.

Őszben sebess agaraim
Vélek járván tarlóba,
Utánnok hajtván Lovaim
Nyúlat fogtak futóba.

Otthon számos könyvetskéim
Pipázó hajlékomba
Mulattak; vagy versetskéim,
Mérvén őket ujjomba.

Igy telt időm, magam lévén,
Együgyü mulatásba,
S bár a város közel lévén
Ritka Pestre-járásba.

A baráti kör, melyet ebben a környezetben fogadott, nem egy neves embert foglalt magában, a kivel személyesen és költői levelekben érintkezett. Ötven évi tapasztalat megtanította rá, kit fogadjon olyannak és ki nem veszi zokon pajkos, gúnyos csipkedéseit. E levelekben tükröződik vissza korának irodalmi ellenzéki hangulata, sokszor a közvélemény őszinte szava is. Az eszmekör, melyben mozog, nem nagy és mégis megmutatja azt, hogyan vélekedett a nagyokról, a poetákról, az irodalomról 's a költészetről.

Ide tartozott *Bárotzi Sándor,* a kinek »A' mostani Világ Embersége« czímű munkáját savós gúnynyal és metsző éllel bonczolgatja, kiegészítésül hozzáfüggesztve az akkori erkölcsöknek némely rikítóbb vonásait.[1]

Horváth Ádám, kit baráti szívvel karol magához és verselési szertelenségeitől óvja:

Mindég ujjult kivánsággal
  Vágytam csekély Házamra,
Minthogy szines barátsággal
  Sokan dűltek nyakamra.

'S A' kik vesztemet kivánták,
  Akarván hizelkedni
Tőlem a' szép szót nem szánták,
  De nem tudtak rá szedni.

Nagy nem igen látogatott
  Mert szegény asztalomra
Kényes szája nem vágyhatott
  'S Tiszta magyar boromra.

Eljött néhánn egy jó barát
  Magát nálam mulatni,
'S Elégedvén, hogy engem lát
  Szivességét mutatni.

Azzal józan beszédekben
  Dél tájig mulatozva,
'S Egészséges ételekben
  Jó kedvvel falatozva.

Nem kéméltem Ó Boromat,
  'S Hazám boldogulására
Megittam én is kortyomat,
  Eleinknek módjára.

De szemtelen paráznaság
  Satyrusnak képibe
Távozván, nem szállott vadság
  Amor enyelgésébe.

Lapithákat sem követtük
  Hartzos vendégségekbe;
S midőn az asztalt felszedtük,
  Nem folyt vér az étkekbe.

Lovagolni vendégemet
  Ki híttam az erdőbe,
Avagy mutattam kertemet
  Hogy frissüljön szőlőbe.

Mászszor atyámnak tetemét
  Velem hogy tisztelhesse,
Templomba vittem ő kemét
  'S ezt senki ne nevesse.

Mert ékes Monumentomban
  Rekesztetvén hamvai,
Örömmel látták Fótomban
  Fiának barátai.

Engem kedves lakásomtol
  A' Sors mostohasága
Jaj elzárt boldogságom
  Hogy teljen bosszusága.

Mint fészkétől fosztott madár
  Tévelygek bujdosóba:
De szivem mindég Fótra jár
  'S nem lehet nyugovóba.

Óh bár ismét ott lehetnék
  Tudom Lelkem vidúlna,
'S Hamvam Atyámhoz tétetnék
  Midőn éltem elmúlna.

Ezt a verset Rendekről írta, midőn ettől végleg elbúcsúzott, a birtokot eladván.

[1] *Magy. Mnnk.* I. 67. T. N. V. Bárotzi Fő Strázsa-Mester Urnak, Kedves Barátomnak. A' mostani Világ Embersége.

A' Muzsák te néked csevegnek kedvedre,
'S készen vár Pegazus Füredi nyergedre.
Nagyobb azért vétked, ha roszsz nyomot próbálsz,
S tizenöt lábakra mint pókhálóban szállsz.
Ezen könnyebbséget bízd olly Poetára,
Ki nehezen mászkál Helikon hantjára.
Nem illik ily restség Hunniás' Attyához
Ditső Gyöngyösinek egy méltó fiához.
Tudod verseinket Görögök rántzára
Vonva nem szeretem, Deákok tánczára.
A' Hexametromnak fent álló nyelvekben
Német volt kezdője; mért éppen ezekben
Követnénk a' Sógort? nem kell bugyogója
Ne is tessék tehát szótag morzsolója,
'S ha külsőt követni tetszik nemzetünknek
Vegyük a Frantziát inkább mesterünknek.
Úgy is a német nyelv' Gothus hangozása
Sérti fülünk', *erger-berger* kimondása,
És akármit mondjon Rájnis Versegivel
Szabó Dávid, 's mások szegény Kazinczivel [1]
Még is több ékesség vagyon a' Rithmusba! [2]

Haller József gr., kivel együtt kesereg a főúri világ romlásáról, főleg a férfiak kártyaszenvedélyéről, az úrinők elkorcsosult erkölcseiről és ízléséről, az idegen szokások vak majmolásáról mert:

Magyar Authorinkat egyik sem esmeri,
'S inkább szomszédjain [3] rút mérgit keveri
Mintsem, hogy idejét töltné Gyöngyösivel,
Péczeli, Faludi, vagy Orczy versivel;
Mert szegény Hazánkat éppen nem szereti
Szép szemünk, 's veszélyit könny nélkül nézheti.

Ezekkel szemben a régi magyar asszonynak erényeit magasztalja:

De Honnyokhoz hívek, tudták bátorítni
Férjek', 's fiaikból bajnokot készítni.
Midőn vendégségben Uraik ittanak,
'S Ivás közben mégis dolgokról szólltanak,
Tudtak Matronáink jó tanátsot adni,
'S Enyelgésre velek nem kellett fakadni.
Hazánk történetit Magyar Krónikákban
Gyorsan olvasgatták nyugodván munkákban,

[1] Kazinczy fogva volt.
[2] *Magy. Munk.* I. 70. Horváth Ádám barátomnak.
[3] Az erdélyieken.

Sőt Törvényéhez is mertenek szóllani,
'S Legvéknyabb pontjáról beszédben állani.
Illyek mostanság a' szomszéd Hazának
Magyar asszonysági ditső Dácziának.[1]

Bessenyei Sándor, Milton fordítója, kinek munkáját némi túlzással érdemén fölül dicséri

Elméd magasságát nem szünöm tsudálni
'S Hogy a' mit nem hiszel arra is mersz szállni.
Elhagyod messzire Frantzok fordítását,
'S Bátrabb lépésekkel Auctorod járását
Követvén, olly helyes a' magyarázása,
Hogy nem látszik nyelvnek abban változása.
Ha Milton fel kelne Százados sírjából,
'S magyar nyelv áradna támadott torkából
Jelesben Édennjét nem magyarázhatná,
'S Anglus Poëmáját tsak így fordíthatná.[2]

A természet- és mystikus tudományokkal foglalkozó *Vay Miklós* báró, kihez egyik mély bölcseletü és sejtelmes levelét küldi, az ember, a föld és a világ keletkezéséről okoskodván.[3] Nagy olvasottságot és az akkori természettudományokhoz való járatos hozzáértését legvilágosabban árulja el benne, vagy mint ő mondja »én is néha napján talán vakmerő kézzel fel kivántam emelni egy tsütsát azon kárpitnak, melly a természet titkait fel nem szentelt szemek előtt rejti.«[4]

Bethlen László, régi kedves hadi pajtása, egyike azoknak az állandó barátoknak, a kik őt a magyar verselésre rávették és munkásságában lankadatlanul lelkesítették.

Tudod, hogy nem féltem Frantznak dudájától
'S néha ditsértettem öreg Voltérjától,
De Magyar Voltérnak Magyar Versben írni,
Arra hidd el engem tsak Te tudtál bírni.[5]

Idősb gróf *Teleki Domokos* a burkus háborukban zászlótársa »örök hűséges barátja«, kit még ő tanított »exercirozásra.«[6]

Ifjabb gróf *Teleki Domokos* a nyelvmívelő társaság tevékeny munkása és buzgó dolgozótársa, a kit gazdasági, utazási és természettudományi munkásságáért a lipcsei és jenai tudományos

[1] U. o. I. 84. Gróf Haller József Ő Excellentiájának.
[2] U. o. I. 169. Fő Strázsa mester Bessenyei Sándor urnak. — *Oeuvr. posth.* 24.
[3] U. o. I. 73. M. B. Vay Miklós Uram ötsémnek.
[4] U. o. II. 102. Aranka György urnak.
[5] U. o. I. 20. Az utolsó országgyűlése alkalmatosságaival, Gróf Bethlen Lászlónak nekem irott Levelére feleltem. (1792.). — II. 78. Gróf Bethlen László ötsémnek. — II. 94. és II. 110. Gróf Bethlen Lászlónak.
[6] U. o. II. 76. Idősb Gróf Teleki Domonkos Urnak felelet.

társaságok tagjává választott. E »drága és elmés Méltóságos Ur« itéletére bízta munkásságát és elismerése fölötte drága neki. 1798-ban bekövetkezett halálakor, mely őt ifjan ragadta el, mélyen átérzett versben temeti el gyöngéd barátját:

Mit nem reményeltetett terjedt tudománya?
Józan böltsességnek lévén alkotmánya
— — — — — — — — —
.... Ki mint én szívét közelebb esmerte,
'S tudta hogy azt erkölts egészen elnyerte,
Ki közboldogságra látta buzdulását
Anya nyelvünk körül hív fáradozását,
Fene Tigrisnél is kegyetlenebb volna,
Hogyha haláláért sorsot nem vádolna.
.... a' virtust követte
'S születésén fellyül Hazáját szerette.[1]

Dezsőfi[2] katonapajtása, kinek a Pucellet küldi, hogy a veszprémi táborban mulasson; s kit a verselésben oktat.

Akhillesnek Chiron volt ugyan mestere,
Bár mint Tanítványa, Hektort le nem vere:
Igy én is, ha látok reguák sértésit,
Kijegyzem, tsudálván elméd röpülésit
Nem lehet tenéked más hibákat tenni,
Tsak a' mellyet ujjon számba szükség venni;
Mert anyanyelvünknek még prosodiáját
Félretévén, vontad Deákok nótáját.

Sztáray Kristóf és *Sztáray Mihály*, a Sans-Souci szerzője. Ezzel fegyvertárs, azt a franczia verseléstől iparkodik eltériteni, hogy őt is rávegye a magyar nyelv pallérozására. Feketéhez írt négy franczia versében, bár őt »érdeme felett dicséri«, fölösmervén tehetségét, őt a magyar irodalomnak kivánja megnyerni.[3]

Teleki Samu a marosvásárhelyi közkönyvtár alkotója, *Haller Zsigmond*, *Toldalagi László, Kendeffy János, Bethlen Gergely* grófok és Erdélynek kiválóbb női *Petkiné, Bánffyné, Rédey Mihályné* mindannyian érdeklődéssel követték az érdekes grófnak tevékenységét és Arankához írt leveleiből vesznek tudomást arról, hogy él, mit művel és milyen ujabb czélok felé törekszik.

Bensőbb és nevelőbb barátság kötötte a hozzá hasonló sokoldalúsággal felruházott *Schedius Lajoshoz* a pesti egyetem esztetika és nyelvészet tudós tanárához, a kit házánál szivesen látott

[1] U. o. I. 195. Ifjabb Gróf Teleki Domonkos halálára. — II. 57. Levél ugyanannak. — II. 1798. Húsvét hava 15. Pest.
[2] U. o. II. 48. Dezsőfi ötsémnek. — Ugy látszik az 1824-ben Nagy-Szombatban meghalt D. László, a ki költő is volt.
[3] U. o. II. 160.

és a ki nem szűnt meg a grófot munkásságra serkenteni és kinek ajánlatára sok tehetséges ifjunak megkönnyítette a tudományos foglalkozást. Bölcselkedéseiknek és vitatkozásaiknak maradandó emléke az a franczia levél, melyben a színházról, a drámaírásról igazán európai magaslatról mond itéletet és az akkori színház s drámaturgiai elveknek alapos ismeretét tárja ki s a mely bizonyítja, hogy Schedius Feketében a kölcsönös hízelgésen kívűl érdemes és hasonló tudományu barátra, nem csupán műkedvelő mágnásra talált.[1] A levél kis dramaturgiai értekezés a görög és modern drámáról, a franczia és német színműirókról, a melyben részint önálló, részint voltairei fölfogással bírálja meg Shaksperet, követőit, a franczia klassziczismust, Lessinget és az osztrák írókat. Csodálatos, hogy figyelme nem terjedt ki a magyar dráma hiányára s ő, a ki nálunk gróf Unwerthtel a német színpadot segítette, vétkesen elmulasztotta a magyarról komolyan gondolkodni.[2]

Szorosabb ismeretségbe került *Kis Jánossal,* a kinek Emlékezése élénk világot vet Feketének gondolkodására és jellemére. »Gróf Fekete Jánossal Füreden, hol a' savanyu víz kedvéért többször megfordult, néhány ízben volt alkalmam beszélni. Ő ugyan nyomtatásban csak franczia verseket adott ki, de mint maga mondotta 's mint másoktól is hallottam, magyarokat is nagy számmal írt, 's a' többek között Voltaire La pucelle d' Orleans czímű költeményét is magyarra fordította. A' magyar literaturáról szeretett beszélgetni; 's megtudván tőlem, hogy Wieland Muzarionának magyar fordítása nálam készen van, azt látni kivánta, 's midőn neki megmutattam, tőlem elkérvén magával elvitte. Egy idő mulva az egész munkát a' rímek megváltoztatásával küldötte hozzám vissza. A' nem könnyü változtatás abban állott, hogy a' hangzó betűkön végződött kettős rímekre felváltva mindenütt mássalhangzó betűkkel végződőket következtetett; ez által a' franczia és más nyelvekbeli hím és nőrímeket akarván utánozni. Azonban a fordídítás úgy nyomatott ki, mint azt én magam készítettem.«[3]

Orczy József báró, Lőrincznek fia, ki Toldy szerint apjához hasonló.[4] Feketét az Orczyakhoz hadi és szívbeli barátság kötötte. Lőrincz ismeri fel benne a költői tehetséget, László[5] anyagi gond-

[1] *Oeuvres posth.* 43. A Mr. de Schedius. Vous auriez été à Athène le disciple de Socrate, l'admirateur d'Aristide, et le commensal de Pericles, d'Aspasie, et d'Alcibiade; l'un des correspondans de Ciceron à Rome, vous y auriez plus tard composé, avec Virgile, Horace, Varius et quelques autres, la société de Messalla, de Mécéne, et d'Agrippa.

[2] *Bayer József.* A magyar Játékszín története I. 164. Jegyzet.

[3] *Kis János.* Superintendens Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Sopronban 1845. II. 103. 104.

[4] *Toldy Ferencz.* A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig. Pest, Heckenast Gustáv. 1855. I. 335. 336. Igen jól jellemzi ez örök tiszteletre érdemes philosophus költőt hozzá hasonló fia b. Orczy József, gróf Fekete Jánoshoz intézett epistolajában (Aspasia 1824. 43.), ki magát szinte gyakorlotta a költészetben, de munkái még várják a közzétételt.

[5] *Magy. Munk.* I. 180. 181. Küldés.

jaiban leghívebb segítője és ennek ajánlja az Orleánsi Szűzet is,[1] József pedig fiúi szeretettel csüng rajta és a verselésben hű tanítványa és követője. Józsefet, »szőke Jóskát« az 1790. országgyűlésen szerette meg, s vele állandóan érintkezett. Legérdekesebb az a két levél, a mely az »Elisiomban« levő Orczy Lőrinczhez szól és annak érdemeit dicsőíti.[2]

Teleki László gróf, az író, kinek verseit igazi baráti szigorral bírálgatja. Családját, főleg nejét lovagias tisztelettel környezi és Lászlót neje haláláig a legbizalmasabb barátai közé számítja. Itélete a rendkívűl erős nagyravágytól égő Lászlót sokszor megmenti az érzelem szertelen túlkapásaitól és kihivja írói józanságát[3] Az egymáshoz írt verses levelek[4] telvék verstani utasításokkal. Fekete szokott egyenességével, Teleki némi prokátorossággal oktat s mindkettő erősen védelmezi saját verselését, s mindkettőnek önálló verstani elmélete maradt reánk.[5] A hosszú és benső baráti viszonyt megakasztja Telekynek megholt feleségéhez írt verse, a melyet Fekete lélektani okokból hamisnak, mesterkéltnek, ugyancsak hoszszadalmasnak és ízléstelennek tartott. E versnek történetét Vojnovich Géza[6] tüzetesen ismertette már és kimutatta Teleki László érzelmének hiúságát s Fekete támadásának igazi alaposságát. Széki Teleki Mária sírhalma körül nemcsak férje, hanem Mátyásy és Schedius is megszólalnak, Feketét, ki valószínűleg egyáltalában nem akart fájdalmával a közpiaczra kiállani, Mátyásy meg-

[1] *Az Orleáni szűz.* 1. Báró Orczy László ő Excellentziájának Ajánló Levél.

[2] *Magy. Munk.* I. 99. Báró Orczy József Barátomnak.

[3] U. o. 11—21. Feketétől: Néhai Mlgos Generalis Báró Orczy Lőrincz Urnak adassék Elisiomban. Orczy Józsefnek az Apasiában megjelent válasza: Gróff Fekete Jánoshoz 1795. (Bandi a levélhordó Elysiomban. *M. tud. Akad.)* M. Irod. Régi és újabb írók művei. Gr. Fekete József versei. 20. sz. NB. 11. — *Magy. Munk.* II. 24. Báró Orczy Józsefnek. — II. 25. Báró Orczy Józsefnek érdemes Attya Ura Levelén költ Feleletnek megküldése.

[4] U. o. I. 175. 182. — II. 81. Méltóságos Gróf Teleki László Urnak kedves Barátomnak.

[5] Teleki L.: Gondolatai a verselés mesterségéről.

[6] *Vojnovich Géza.* Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irodtört. Közl. 1899. 129. IX. 2. — Teleki Verse: *Néhai G. Teleki Mária sirhalma.* Pesten. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel. 1801. cz. könyvben jelent meg. Benne van: 1. *Teleki László:* Néhai Teleki Mária sírhalma. (I—VI.) — 2. *Báthory Gábor* a' Pesti ref. Ekklézsia Lelki Pásztora szomoru halotti tanítása. (1—52.) — 3. *Kolozsvári István* sziráki ev. anyaszentegyház lelki pásztora Halotti Beszéde. (52—55.) — Egy jó asszony képe, mellyet néhai mélt. r. sz. b. gróf széki Teleki Mária elfelejthetetlen emlékezetű Felesége áldott Hamvainak tiszteletére férji érzékenységgel felemelt *Gróf széki Teleki László.* (89—140.) — 5. *Ráczi István* bucsuztatója, melyet készített igen hirtelen szomoru állapottyában. Pozsony (143—148.) — 6. *Vadasdi István.* Gróf Teleki Mária Emlékezetére. (151—152.) — 7. Emlékeztető Ciprus, mellyet magyar Heliconról néhai mélt. r. sz. B. Gróf széki Teleki Mária szomoru háladatossággal plántált a' boldogúltnak hamvaiban is tisztelője *Mátyási József.* (155—168.) — 8. Néhai mélt. r. sz. b. gr. széki Teleki Mária asszony. *Szabó András.* (171—176.) — 9. *Ludwig Schedius.* Prof. d. Aesthetik an der königl. Universität zu Pest. Elegie am Sarge der Weiland hochg. Reichsgräfin Maria Teleki von Szék. (179—182.)

szólítása rázta föl hallgatásából, a mikor is ugyancsak érdes egyenességével, de a Telekihez írt költői levelek modorában ostorozza a férjnek ötvenegy oldalra vetett fájdalmas siránkozásait és pongyola érzelmeit. Ez által természetesen megsértette a férjet és a barátot, de a szöget fején találta, mit az is bizonyít, hogy Teleki, a ki megsértődve még válaszolni is ráért, a gyászév eltele után mindnjárt újból megházasodott. Fekete őszinte érzelmét pedig bántotta a hivatalos búcsúztatóknak kinyomatása is és egyszerűbb, de igazabb gyászt és sirámokat várt arról az asszonyról, a kit az asszonyi erények tisztaságában tisztelt s a kit a magyar asszony példaképeűl állított oda:

. . . . ha kivánnak jó emlékezetet
Síron túl, 's könnyező szíves tiszteletet,
Hogy iparkodjanak Tégedet követni,
'S Hirek fentállását szívbe helyheztetni.
E sírnál Vándorló! Könnyiddel áldozzál,
'S Hogy több illyes nőjjön, azon imádkozzál.[1]

Mátyásy József a gróf titkára és holtig hű pajtása, a ki nagyban hozzájárult, hogy a gróf műveiről a magyar középosztály is tudomást vegyen. Ő volt az, a ki Csokonayt is Fekete pártfogásába ajánlotta, ámde a költőnek viszontagságos sorsa ez érintkezést megakadályozta. Maecenása műveit ő írta le és javította, levelezését vitte és közvetítette, verselését utánozta. A fönnmaradt és kölcsönösen egymáshoz intézett újévi és névnapi verseket[2] a barátság közvetlen melege és őszintesége hatja át. Nem hivatalos gratulacziók, hanem szeretetteljes kivánságok és üzenetek, mikről Fekete is úgy nyilatkozik, hogy »nincs ezeknek egyéb hibája, hanem hogy hozzám vonzó szivessége által elragadtatván, többet ditsért, mintsem érdemleném.«[3]

Hosszú és mély barátság kötötte a vitéz »lovas generalishoz,« *Gvadányi Józsefhez.* A barátság még a harcztéren kezdődött, majd az 1790. országgyűlésen erősbödött és a később folytatott állandó levelezésben még jobban megerősbödött. Feketének hét verses levele maradt fenn, mig Gvadányiéi még ismeretlenek. Fekete őt tekinti a dicső Gyöngyösi egyedűli és hivatott utódjának. Hozzá, mint a magyar poeták érdemes Nesztorához, küldi verses munkáit megitélés végett. Mennél távolabb áll a görögös metristáktól, annál jobban becsüli őt s Aristarchusának vallja:

Bátsi! tehát én is követlek mint lehet,
Bár tudom, hogy Múzsám annyira nem mehet.

[1] *Magy. Munk.* II. 172. Gróf széki Teleki Mária halálára.
[2] U. o. II. 177. és *M. Nemzeti Muz. Kéziratttára:* Fekete levelei Mátyásihoz 1800. márcz. 19. — 1801. jan. 1.
[3] *Magy. Munk.* II. 108. 113.

Mert a kilencz szüzek tsak néked tsevegni
Szoktak, 's ősz hajaddal vígan enyelegni.

Először a Pucellet, majd Ovidiusnak szerelem mesterségét, sőt az utóbbit Gvadányi barátnőjének, Fábián Julisnak is elküldi, sőt neki ajánlja, de midőn hírt vesz róla, hogy ezt a lépést illetlennek találta, katonás humorral szidja a kényeskedő nőt. Ő tudósítja legelőször arról, hogy Gvadányi történeti munkáját Engel megczenzurázta. Leveleikben el-elkeseregnek a politika akkori állásáról, a csatatéren elesett régi bajtársakról, a világ megváltozásáról, az országgyűlesek megromlott nagyjairól és a papok óriási és áldatlan működéséről.[1]

Mindvégig legmeghittebb és legigazabb barátja *Aranka György*, a nyelvmívelő társaság megalapítója. Az egymással váltott negyvenhárom levél kulturtörténeti szempontból is nevezetes.[2] Jeles adalék az akkori Erdélyi főnemes világ társadalmi életéhez, gondolkodásához és nagy műveltségéhez. Aranka leveleiben élénken tükröződik vissza, mily magasan állottak az erdélyi főnemesek és főrangu hölgyek a hasonrangu magyarországiak fölött, mily szívósan ragaszkodnak a régi magyarsághoz és haladnak mégis a korral tudományban és műveltségben, mily érdeklődéssel vannak a

[1] *Magy. Munk.* 1. I. 174. 175. Méltóságos Gróf Gvadányi József Generalis Urnak drága tisztelt kedves Pajtásomnak. 1797. — 2. I. 198. Méltóságos Gróf Ur Drága kedves Pajtásom. — 3. II. 6. Mlgos Generalis Gróf Gvadányi József Urnak. (1798.). — 4. II. 64. Ugyan Annak. Gvadányinak. 1798. decz. 20. kelt levelére 1799. febr. 13. írt válasz. — 5. II. 69. Ugyan annak. — 6. II. 71. Generalis Gróf Gvadányi Pajtásomnak. — 7. II. 73. Ugyan annak. Gvadányi ekkor Pöstyénben fürdőzik.

[2] A 42 levél közül 22 Feketéi. 20 Arankáé. A levelezés nem tökéletes. Hol Feketének, hol Arankának válasza hiányzik. Egymásutánjuk csakis a tartalomból állapítható meg. A levelek részint a *Magyar Munkáji*ban, részint a *Nemzeti Muzeum* Kézirattárában találhatók. 1. *Feketétől:* I. 181. — 2. I. 193. — 3. II. 79. (Arankának 1799. máj. 18. ismeretlen levelére.) — 4. II. 85. — 5. II. 85. — (Valami 2-án és 4-én kelt levelére.) — 6. II. 90 (1797. 3-án? kelt levélre.) — 7. II. 96. — 8. II. 98. — 9. II. 102. (Valamelyik 27-én kelt levélre). — 10. II. 107. (jan. a decz. 3-án kelt levélre). — 11. II. 111. (jan. 15 után a decz. 30. kelt levélre). — 12. *Aranka levele:* 1800. febr. 4. (Nemz. Muz.). — 13. *Fekete:* II. 115. (Válasz febr. 4-re). — 14. *Aranka:* 1800. márcz. 11. — 15. *Fekete:* II. 120. márcz. 13. — 16. *Aranka:* 1800. ápr. 20. (Nemz. Muz.). — 17. 1800. ápr. 22. (Nemz. Muz.). — 18. *Fekete:* II. 125. (ápr. 20-ra válasz). — 19. *Aranka:* 1800. jun. 10. (N. Muz.). — 20. *Fekete:* II. 148. — 21. *Aranka:* 1800. jul. 12. (N. Muz.). — 22. 1800. aug. 12. (N. Muz.) — 23. *Fekete:* II. 153. — 24. *Aranka:* 1800. szept. 11. (N. Muz.). — 25. *Fekete:* II. 155. (? sept. 17.). — 26. *Aranka:* 1800. okt. 10. (N. Muz.). — 27. *Fekete:* II. 158. — 28. *Aranka:* 1800. nov. 25. (N. Muz.). — 29. *Fekete:* II. 169. — 30. *Aranka:* 1800. decz. 26. — 31. 1801. febr. 7. — 32. 1801. ápr. 13. — 33. 1801. jun. 27. — 34. 1801. aug. 23. — 35. 1802. márcz. 9. — 36. 1802. szept. 12. — 37. 1801. nov. 26. (mind a N. Muz.-ban). — 38. *Fekete:* 1801. (N. Muz.) — 39. *Aranka:* 1801. decz. 1. — 40. *Fekete:* (N. Muz.). — 41. *Aranka:* Algyógyferedő 1802. aug. 15. (N. Muz.). — 42. 1801. okt. 12. (N. Muz.) — 43. 1802. nov. 10. (N. Muz.) — Aranka levelei Maros-Vásárhelyről keltezvék, Fekete Fóthról és Pestől írta azokat.

magyar kulturának emelése körül s mily élénk figyelemmel kisérik a külföldnek fejlődését.

Feketének »sine die et Consule« írt leveleire rendesen megjő a válasz, sőt Aranka a szorgalmasabb levélíró, ki el nem mulasztja a válaszolást sohasem. A két barátot legelőször a Magyar Nyelvmívelő Társaság ügye vonzotta egymáshoz. Fekete, kit franczia és német irói munkásságáért több külföldi irodalmi társaság is óhajtotta tagjául, inkább húzott a magyarhoz, a melytől iratainak megőrzését és eszméinek megvalósítását remélte. Vonzotta még, mint maga is megvallja: »Engemet tsak az, hogy Te és hozzád hasonló nagy eszü és emberségű emberek voltanak ezen Társaság eszközlői, bírhatott arra, hogy melléje álljak, mert számtalan külső országbeli Tudós Társaságok Tagja már ez előtt sok esztendővel lehettem volna, de mindenkor kerültem az illy haszontalan hírvadászást.«

Feketének belépését[1] a társasághoz intézett levélben tudatta, a melyben annak czéljait ujabb eszmékkel gazdagította. Tervezetében a következőket ajánlja: 1 A tudomány és mesterségbeli szókat, melyeket a görögöktől és rómaiaktól vett át a magyar, tartsa meg, mivel magyarosításuk idővesztegetés és a jövevénynek megnehezíti a nyelv tanulását. 2. A »feltámadandó nagy Irók« hibáit nem kell rostálni és pótolni. 3. Jó Nyelv Mester (nyelvtan) és Szótár kiadása. 4. A görög és Deák klasszikusok fordítása. 5. Az asszonyok műveltségének emelése olvasmányokkal. 6 »Hazánk Történeti« egybeszedése. 7. A természettudományok és a »hajdani idők maradványi feljegyzése« egy »különös Társaság« által. 8. »Hat egymásra következendő esztendőben húszezer forintot rendelni egynehány nagyobb Birtokosoktól s ezen költséggel a' megjegyzendő személlyekből álló Társaságot Hazánk visgálására utaztatni. Három tudós a régi Hagyományokat gyűjtse, három a természetet vizsgálja, három földmérő a földet rajzolja, három Hazánk régi történetét kutassa. A tizenkét ember az esztendőnkint kapott 20,000 frttal járja be az országot, kutatásainak eredményét a társaság adja ki.

Ezektől a főbb dolgoktól várja, hogy az idegenek figyelme Magyarországra térűl, és hogy azok ép úgy fogják tudományunkat tanulmányozni, mint a magyarok az övéiket.

Kivánja továbbá, hogy a Társaság egy tökéletes Magyar Prosodiát dolgozzon ki, és egy Rythmus-Dictionariumról (Dictionaire des Rimes) sem fog meg felejtkezni.

1794. óta tartós figyelemmel kiséri a társaság működését. A belé vetett reményekben nem csalatkozva 1798-ban elküldi műveit, kezdetben egyenkint, később összegyűjtve. Munkáit nagy örömmel fogadták[2] és a társaság gyűlésén fölolvassák, ámde ahhoz,

[1] Évi 20 Rfrt, később 10 Rfrt. fizetésre, ritka könyvek és kéziratok adományozására kötelezte magát. *Magy. Munk.* II. 1—4. 1794. — II. 59.

[2] *Magy. Kurir* aug. 3. № 10. 158. old. XXVII. gyűlés. M.-Vásárhely

hogy azokat kinyomassák, a szükséges pénz hiányzott. Ez a nervus okozta, hogy már 1798-ban aggodalom támadt Pesten a társaság megszűnte miatt. 1800-ban mégis újra felújúl, de Feketének nem tetszik, hogy Aranka nem kivánja tovább vezetni.[1]

A társaság ügyeivel megbarátkozott gróf nemcsak pénzével, tanácsával és adományaival segítette azt, hanem részt vett annak működésében is. E helyen említjük a nevezetes Schlözer ügyet. Schlözer Ágost Lajos a »Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen« (Göttinga 1795.) czímű munkájában az erdélyi szászok legrégibb történetére vonatkozó adatokat éles bírálat alá vetette s bár a magyar nemzet iránt elfogult és igazságtalan volt, vizsgálataival a magyar őstörténelem tisztázását elősegítette. Az erdélyi társaság főképen a munka alapja s állításai ellen dolgozott s meg kivánja mutatni, hogy 1. Erdélyt a X., XI. és XII. században nem a Paczinacziták, hanem a magyarok bírták s Erdély nem puszta, lakosok nélkül való legelőhely volt. 2. A szász nemzet történetét fogyatékosan és felületesen tárgyalja. 3 A magyar nemzeti igazságokat sérti és történetünkben járatlan.[2]

Schlözer munkájának czáfolatát Aranka írta és az akkor közkézen forgott. Munkájában[3] meg akarta próbálni, hogy »egy nyelves embernek« tollával összemérje a magáét. Fekete, a ki annak idején német czáfoló iratot írt Hoffmannak »Grosse Wahrheiten in einen kleinen Umfang an die Hungarn, munkája ellen,[4] örömmel várja Aranka megszólalását s azt tartja, hogy Schlözer »gorombasági közt mégis sok igazat mond.«[5] Megkapván a »jegyzéseket,« mint Aranka czáfolatát nevezi, azokat a tudós Prónay Sándor bárónak és Schediusnak adja át, mely utóbbinak ösztönzésére hajlandó azokat német nyelvre lefordítani, azt Schlözernek elküldeni, mivel a munka hibátlan, igazságos és »jól vagyon czáfolva a német Sógor.« Aranka az »epével és indulattal« írt jegyzéseket azonban visszakéri, hogy »más tisztességesebb formába öntse, milyen egy betsületes magyar nemes emberhez illik.« Ebben alaposabban és világosabban oldja meg feladatát, és egy Bahlmam nevű tudós szászszal fordíttatja le.

Pünköst havának 9-én. 1798. olvastatik Fekete levele. II. 1—4. XXXVIII. gyűlésen is olvasnak töle. — 1798 III. 1140. A magyar nyelvmívelő társ. jegyzőkönyve. Ifj. gr. Teleki Domonkos bemutatja *a)* A Békesség. Ode. Pest. 1798. 4-to kézirásban. — *b)* Ovidiusnak első könyve a szerelemről. Magyar ékes versekben fordítás. Az orleánsi szüz fordítójának munkája.

[1] *Magy. Munk.* II. 57—60. 87. 117. 155. 159.

[2] *Magy. Kurir.* 1798. 760. o.

[3] Aranka levele Feketéhez. Marosvásárhely 1800. ápr. 20. (Nemz. Muz.)

[4] *Magy. Munk.* II. 92. Munkáját ki nem nyomatta. »Ezt néked viszontag első alkalmatossággal bé küldöm Erdélybe, hogy meg lássad, mely bátorsággal keltem volt ki már akkor Hoffmann és Consorsa által piszkolt Hazánk ellen.«

[5] U. o. II. 100. 105. 113. 129. Fekete Prónay Gábort, Aranka P. Sándort ír.

A Schlözer verte kis hullám ezzel elsimul, de közreműködött abban, hogy őstörténetünk kérdéseit tüzetesebben kutatták.

A levelezés további része jobbára irodalmi és magánérdekű. Mihelyt a tegezésen átestek bizalmasabbá és bensőbbé válnak a levelek. Érdekes e két férfiunak őszintesége, pajkossága, melylyel egymást bírálgatja, javítja és mulattatja. El nem mulasztják egymást csipkedni, midőn »vitézi lépéseket tesznek egy egy szépnek ostromához,« midőn szép nőkről és a testi erő mulandóságáról okoskodnak. Gyakori levélváltásukban föl-följegyzik, mikor ragadja őket a költői ihlet, hogy az »istenek nyelvébe«, a versbe öntsék hangulatukat. Egymás meggyőzésében nagy körültekintéssel hozzák föl a külföldi irodalom mintáit s visszatérnek Homér, Horatius, Anakreon, Tasso, Voltaire, Boileaura, hogy ezekkel bizonyítsák versezetük tárgyát, szellemét és formáját. Bölcselkedéseikben az egyik Senecára esküszik, a másik elveti, vagy Kantot magasztalják, vagy Wieland könnyed filozofiáját fogadják el és velük kitárják életbölcseségüknek apró forrásait, vagy nagy kiterjedésü tapasztalatkörét. Majd önhibáikat ostorozzák vagy gúnyolják, majd ellenségeiknek vakságát támadják minden gorombaság és alaptalanság nélkül. A magyar irodalomban Gyöngyösit, Faludit, Benyiczkyt istenítik, de azért nem egy jó szót ejtenek Pétzeliről, Csokonayról, vagy költő barátaikról. De mindennek daczára nem elvakultak a tekintélyben, érzik önmaguk erejét és hivatásuknak czélját. Lángoló szeretettel vannak a haza és nemzet iránt s annak ellenségeit kezdetben elvakultan itélik meg, majd kikihámozzák mondásaiból a róla mondott roszból a reá nézve hasznos dolgokat. Mindig pillantással vannak annak jövő fejlődésére és szentül hiszik, hogy munkálkodásuknak eredményét meghozza a jövendő. Fekete ezért nem nyomatja műveit, Aranka csakis jobb időre halogatja kinyomatásukat. A mindig deista gróf gúnyosan kel ki Arankának pietista érzelmei ellen, midőn Kant olvasásakor templomlátógatóvá készül lenni és visszatéríti régi jó fölfogásához. Mindez a baráti érzület sugallta hangon, szeretettel és egymás érdekében történik. A versekkel áthimezett levelek érdekes tanúi az erdélyi és pesti irodalmi élet ezen rövid korszakának, mely ekkor még nem érzi az irodalmi világ fontosságát és távol tőle az egyes vidéki központokban keletkező írói köröktől. Az egyik inkább világpolgárias gondolkodásu, de magyar köntösben jelenik meg, a másik ruhástul-lelkestűl magyar. Azt Fekete, ezt Aranka képviseli.

Fekete levelezésének utolsó állomása fia, vagy mint ő nevezi barátja.[1] *Fekete Ferencz* nejétől elválván szerte kalandozik Magyarországon. Bejárja Szatmár megyet, Erdélyt, a Balaton vidékét, a felvidéket, hol Nagy-Károlyban, hol Sztárán, hol Ránkon találjuk

[1] 16 levél maradt fenn az apától. A fiú leveleit nem találtuk. — *Magy. Munk.* I, 63. 65. 73. 171. 200. 203. — II. 9. 142. 144. 145. 150. 160. 163. 164. 182. — *Oeuvr. posth.* 39. — A levelek nincsenek keltezve. 1800—1803. közt valók.

és a szerető apa gondja mindenfelé elkiséri, hogy mintegy »ősei szemével« kisérje a család utolsóját, vagy föntartóját. Mindenhova majd ajánlatokkal, majd tanácsokkal látja el és józanságra, életbölcseségre tanítja. Ovja a Circektől és Syrenektől, de megtanítja mint kell a pillanatnyi mámorban cselekednie. Tekintetbe véve Feketének józan poesisét, a fiához intézett verses levelek az öregnek legszebb versei. És ekkor is ki-kiüt életének főiránya a bohémség és a költészet imádata. Leginkább akkor, midőn fia kitárja a művészet iránt érdeklődését, midőn hallja, hogy műkedvelő szinész, midőn észreveszi, hogy verselni kezd. Oktatja a versszerzésben, a formában s az irodalmi pályára buzdítja, a melyen ha már versekkel nem is boldogulna, fogjon a fordításhoz és ültesse át az angol mestereket. A dadogót »az istenek nyelvére« akarja tanítani, mivel látja, hogy »tud érezni és tud írni«. Mintáinak Ovidiusnak, Voltairenek és az angoloknak gyakori olvasását ajánlja, hogy tanulva érje el azt, a mit a fiú apjában csodál. Ámde sikertelen dolgot művelt. Késő is volt már. Fiának ifjuságát nem illették anynyira a Múzsák mint apjáét. Apja is épp ez időben betegeskedett legtöbbet és nemsokára 1803. júl. 21-én 63 éves korában halt meg.[1]

Fia Fóthon temette el, a Károlyiak kegyelete a mai templom sírboltjában szorított neki helyet. Halálakor Schedius és a magyar lapok tudósitásán kívül kevesen vettek tudomást róla. A legszebb emléket Aranka állította neki verseiben.[2] Életének czélját ő maga fejezi ki kétrendbeli, magyar és franczia sírfelírásában, mondván:

Ő volt jobb ízlésnek mi nálunk kezdője
Régi babonáknak első nevetője
'S ámbár el nem érte Parnassus tetejét,
Mégis kóstoltatta Muzsák tisztább tejét.
Azokkal, kik őtet most tudják haladni,
'S szint azért nevének fenn kéne maradni.[3]

[1] *Barcza László* csabrendeki földbirtokos által utólag megszerzett keresztlevél szerint: *Születési keresztelési kivonat.* 66. Fn. Cs. Ru. Magyar orsz. Veszprémi Egyház megye, Zalavármegye, Sümegi-járás, Csab-Rendek N. község róm. kath. pleb. — a Veszprém Egyházmegye és a veszprémi püspökségben létező Csab-Rendek nevezetű római katholika plébánia keresztelési E. L. B. anyakönyv legrégibb kötete 1. e. lapján az 1741. azaz ezerhétszáznegyvenegyedik év november hó 10-ik napjáról L. E. N. L. K. A. K. Cs. R. sz. k. p. — ***Numer. Currens*** folyószám 1741. — ***Annus dies mensis nativitatis:*** 1741. milesimus septingentessimus quadragesimus primus 10. Novembr. ***Baptisan.*** 1741. ***Infans*** Ioannes Antonius Martinus. (B. H.) *Sexus:* masc. Legitimus. ***Ex parentibus*** Domino Spectabili Consiliario Referendario Aulico Suae Majestatis ex Georgio Fekete et Dnae Spectabili Annae Niczki — — *Lavantes* Patrini fuere: Illustrissimus Comes Ioannes Zicsi cum Comitissa Illona De Szicsini (Széchenyi). ***Observationes*** L. E. sz. L. v. k. 7. a. n. m. — Hogy e kivonat az eredeti N. D. V. B. anyakönyvnek latin szerkezetével mindenben megegyez, saját kezem aláírásával és hivatalos pecséttel megerősítve bizonyítom. Kelt Csab-Rendeken, 1901. ápr. hó 22/d. Keresztényi István mp. plébános (P. H.) — E szerint Fekete ***1741-ben és nem 1740-ben*** született mint Irod. Tört. Első szám, I. alatt írtam.

[2] Elme Játékjai. 1800. Ajánlás.

[3] *Magy. Munk.* II. 166.

Vagy némi változattal:

Ci git Jean, qui reçut quelque esprit en partage;
Mais comme un benêt s'endetta:
Détestant le libetrinage,
Comme un franc débauché, tres souvent s'empesta
Il aimait la franchise, abhorrait l'étiquette:
Soldat par goût, et mari malgré lui,
Sans prétendre au nom de Poëte
Il fit des vers pour éviter l'ennui.
La hazard gouvernait sa vie,
Et contre ses penchans il fit de vains efforts.
Faisant mainte sottise, évitant l'infamie,
Il vécut sans reproche, et mourut sans remords,[1]

MORVAY GYŐZŐ.

[1] *Mes Rapsodies*. II. 124. Mon Epitaphe.

GYÁSZBESZÉD MÁTYÁS KIRÁLY FELETT.

Bonfini megható elbeszélését Mátyás király végperczeiről, haláláról és temetéséről híven átvették történetíróink. Az ő tanuságtétele a szemtanu értékével hat. Fraknói mind a Mátyás király életrajzában, mind a milleniumi nagy történeti munkában Bonfini nyomán megemlékezik arról, hogy Mátyás felett Székesfehérvárott az országnagyok jelenlétében a nápolyi király követe Ranzanus tartott gyászbeszédet, mely mély megindulást keltett. Mint a hogy a Mátyásra vonatkozó költői maradványokat felette becsesnek tartám gyűjtögetni, e beszédet is kerestem. Képzelhetni, hogy Fraknói régebben kutatta, de mint Rómából folyó év ápril 7-ről kelt soraiból értesülök, hasztalan. Nekem szerencsét kiván a kutatáshoz.

Nem csekély örömöt okozott hát nekem az Ábel gyűjteményében három 4-ed ívrét lapon talált másolat, melyhez a czímet Ábel a következőkép adta meg:

»*Johannis Garzonis oratio funebris de rege Matthia.*« Csillag alatt megjegyzi: »Cod. bibl. Univ. Bononiensis 742 fol. $85^{a}-92^{b}$. A czím tőlem való.« Nekem feltünt, hogy a jelzett folio lapszám, mely hét lapot jelöl meg, három, sőt voltakép két és fél negyed ívrét nem is sűrűn írott lapra leférjen. Elolvastam a beszédet. Töredékes voltára a másoló is rá mutat az utolsó félbeszakadt mondat után tett pontokkal. De a beszéd eleje is hiányosnak, sőt közepén is fogyatékosnak bizonyult. Hogy Ábel ily alakban készült kiadni, arra mutatnak ugy lapszéli mint a lap alján tett javításai. A kézirat nem az övé. E nyomon megindultam. Irtam a bolognai könyvtár igazgatójának, Olindo Guerini úrnak és előadván azon meggyőződésemet, hogy itt a másolás valami okból fogyatékos, kértem, hogy másoltassa le híven az egész beszédet. Guerini úr mély hálára kötelezett. Lemásoltatta a beszédet, sőt az eredetivel egybe is vetette. Guerini a következő czímet adta e másolatnak:

COPIA

tratta dal cod. Nro 742, che contiene: *Johannis Garzoni Orationes, Epistolae, et alia.* Ms. cart. infol, sec. XV. (da c. 85. v. a c. 92. r.)

L' orazione non ha alcun titolo, ma nell' Indice premesso al codice ha il sequente:

Oratio funebris pro Matthia rege.

Tehát voltakép nem is Ábel adta a czímet, de már a codex indexe. A beszéd jelen alakjában egy pár kisebb tévedés mellett is teljesnek mondható, a terjedelem a kézirat lapszámának megfelel, de tartalmilag is egységes egészet alkot. Folytattam a kutatást, de még ez ideig eredménytelenül. Először meg akartam tudni, hogy jelen volt-e Garzoni Mátyásnak székesfehérvári temetésén, mert Bonfini megemlékezik, hogy többen beszéltek, de csak a Ranzanus beszédéről emlékszik meg annyiban, hogy egy pár sorban tartalmát is érinti, de bizony csak érinti. Arról a renaissance-irodalmi tanulmányaim bőségesen meggyőztek, hogy e korszak szónoki stilje, hangja sablonos, történeti értéke vajmi csekély, mert a panegyrikus képzelem összekuszálja és meghamisítja a valódi történeti adatokat. Nem is ez indított kutatásra. Távolról sem bíztam abban, hogy valami újabb adattal járulhatok a nagy király korának történetéhez. Mégis értékesnek tartok minden foszlányt, mely e fényes korszak sugarát őrzi. Nem csak a költemények, hanem a szónoklatok is érdekesek, melyek mégis csak e nagy alak európai hatására mutatnak. A Hunyadi-ház hihetetlen mértékben emelte hazánk jelentőségét. Ahoz az örökséghez, melyet a nagy bajnok hőstettei és fiának nagy arányokat öltött egyénisége szereztek számunkra és hagytak reánk, becses adalék minden apróság. Kutattam hát, ki volt Garzoni és volt-e valami összeköttetésben Mátyás udvarával. Tiraboschinál[1] ennyit találtam: »Garzoni János, bolognai nemes, és ugyanitt egyetemi tanár, hazájában igen becsült férfiu, meghalt 1501-ben. Ránk egy latin művecskét hagyott, melyet Bologna magasztalására írt *De Dignitate Urbis Bononiae,* melynek közzétételét ugyancsak Muratorinak lehet köszönni. Ámde e mű csak csekély része a tőle írt számos munkáknak. Egyetemes és roppant jeles műveltségű ember, alig volt a komoly és a mulattató irodalomnak oly ága, melyet munkásságával ne gazdagított volna.« Tiraboschi a Garzoni életére nézve forrásul P. *Vincenzo Fassini* pisai tanárt említi, ki róla Dionigi *Sandelli* név alatt írt. Ez életrajz megjelent 1781. Bresciában.

Nem bírtam minden igyekezetem mellett sem e könyvet megkeríteni. Gondoltam, hogy Ranzanus életrajzában találok adatot arra nézve, hogy kik voltak Mátyás temetésén. Ranzanus életét *Valentino Barcellona* írta meg[2] az *Opusculi di Antori Siciliani. Palermo* 1751. VI kötetben (p. 75—91.) Barcellona kijelenti, hogy az életrajzi adatokat Ranzanonak történeti emlékiratából meríté,

[1] Storia della Letteratura Italiana. Firenze, 1809. VI. 755 l.

[2] Memoria della Vita Letteraria e di Viaggi di *Pietro Ranzano* dell' ordine de' Predicatori, Vescovo di Luceria. Ricavata in maggior parte dagli otte Volumi de suoi Annali ditutti i tempi.

melynek czíme: Annales omnium temporum. 8 kötet. Érdekes a következő adat: »Jelen volt azon gyászünnepélyen, melyet V. Miklós pápa rendeletére Corvin Jánosnak, a Mátyás király atyjának emlékére nagy fénynyel tartott a bibornokok tanácsa. (Vol. 8. lib. 44. Ind. 19. fol. 330.) Ranzanus 1464-ben II. Pius nuntiusa volt. Innét veszi eredetét a Mátyással való összeköttetése. 1486-ban küldi Ferdinand király Mátyáshoz követségben s tisztét három éven át nagy dicsőséggel viselte (gloriosamente exercito il suo officio).« Most következik egy hely ez életrajzban, mely tárgyunkkal szorosan egybefügg.

»Az ő nagy pompával rendezett temetésén a többi szónokokkal, püspökökkel, főurakkal és miniszterekkel részt vett és a mise után egy ünnepélyes, nagy terjedelmü, finom latin nyelven irott beszédet mondott az elhunyt király dicső voltáról és erényeiről, kimutatván, hogy mily nagy védője volt a király a keresztyénségnek, és mint győzhetlen fejedelem oly halhatatlan érdemeket szerzett a római egyház iránt, melyekért megérdemli, hogy a szentek közé sorozhassék.« Bizonyítékul idézi Bonfininek: De rebus Hungaricis edit. Anno 1600. p. 299. decade 4. lib. 8. p. 653. E helyet egész terjedelmében idéztem, mert e kifejezést *»a többi szónokokkal«* (cogli altri Oratori) mintegy utal arra, hogy mások is tartottak beszédet. Miért ne lehetett volna e beszédek sorában a Garzonié is, kinek beszédét hű fordításban közlöm. E beszéd végén találtam actualis vonatkozást, mert megemlékszik a Mátyást sirató főpapokról és előkelő férfiakról. E férfiak könyeit látva, nem birja tovább folytatni Mátyás magasztalását. E befejezés közvetlen melegsége ellentétben áll a beszéd panegyrikus berendezésének formalismusával, mit azon kor ízléséből megérthetünk.

Ugyanez életrajz külön felsorolja Ranzanus műveit (92—106. lapokon). Ezek sorában fölemlíti *Oratio in funere Matthiae Hungarorum Regis* és hivatkozik Bonfini illető helyére (dec. 4. lib. 8, p. 651.). Azt állítja, hogy e beszéd Ranzanus több művei közt a Johannes Sambucus könyvtárában megvolt. Bizonyságul hivatkozik Gesner Konrád Bibliotheca-jára,[1] mely megemlékszik Ranzan kronikájáról, melynek 33. és 34. könyve Magyarország történetét tartalmazta, melyet Sambucus kiadott a maga függelékével 1600-ban.[2]

[1] Bibliotheca Instituta et collecta. Tiguri MDLXXXII. 682.

[2] Az ismert Epitome Rerum Hungaricarum — — auctore Petro Ranzano apud Matthiam Regem olim triennium Legati. A Nemzeti Muzeum Jankovich-féle kézirat gyűjteményében a 294. sz. Quart latin codex a XV. századból a Bakócz Tamás esztergomi érsek-primás számára készült díszpéldány, melyet Frater Joannes de A. Siculus Panormita ordinis praedicatorum aláirással megnevezett szerzetes másolt le Ranzanus történeti művéből. E codex 1—169 nyomtatott számmal jelölt lapot tartalmaz. Ugyancsak a Nemzeti Muzeum birtokában van Ranzanus művének 1746-iki budai kiadása: studio et opera Lucae Pecchi Pannonis. E példány azért érdekes, mert az eredeti codexxel hasonlítja egybe a szöveget és a Bakócz Tamás példánya után széljegyzeteket tartalmaz. E kiadásban folytatódik a Ranzanus történeti műve *Brevis Appendix De rebus Hungaricis ex libro 8. Decadis 4. Antonii Bonfinii desumpta* cz. alatt.

•Fabricius Bibliotheca Latina Mediae et infimae Aetatis Patavini MDCCLIV. szintén innét meríté ismeretét a Mátyás felett tartott gyászbeszédre nézve. A 7. pont alatt Ranzanus művei közt idézi: Oratio in funere regis Hungariae Matthiae Corvini, sub fine Aprilis anni 1490 recitata apud Albam Regiam servata forsan *inter plures* eiusdem orationes, quas Manuscriptas in celebri Sambuci laudati Bibliotheca haberi testatur Simlerus in sua Gesneri Bibliotheca aucta sed et plures eiusdem scriptoris orationes.

Hol lehet e beszéd? Azt hiszem, elveszett. Épen azért nem lesz érdektelen annak a beszédnek a bemutatása, melyet egész terjedelmében lefordítottam, jegyzetben megjelöltem azokat a részleteket, melyek az Ábel-féle kéziratban hiányoznak.

A közönségben, mely előtt Garzoni e beszédet tartá, előkelő férfiak lehettek. Ugyanis mindjárt a beszéd elején *Principes,* és még egyszer a beszéd végén, *optimi principes, nobilissimi viri*-ről emlékezik meg. Az a hitem, hogy egyházi fejedelmekről és főurakról van szó és így a szónok akár Székesfehérvárott, akár Olaszországban valamely Mátyás király emlékére rendezett gyászünnepély alkalmával egyformán élhetett e megszólítással.

Garzoni János: Orationes, Epistolae, et alia cz. kéziratgyűjteményéből.

(A bolognai egyetemi könyvtár 742. sz. kéziratának 85. v.—92. r. lapjáról vett másolat után.)

Óhajtanék, fejedelmi férfiak, az ékesszólás oly nagy mértékével rendelkezni, mely képessé tenne, hogy Mátyás király érdemeihez méltó beszédet tartsak. Mert hiszen a szónoki beszédre sem méltóbb, sem jelesebb tárgyat nem találhatok. Beszédem kezdetén mindjárt elriaszt annak meggondolása, hogy ki kell fejtenem mindazon tulajdonságokat, melyek a tudomány minden ágában kiváló

Vellem optimi principes ea mihi dicendi vis esset: qua possem Regis Matthiae laudibus parem orationem offerre. Non enim video ubi dignius; ubi prestantius mea versari posset oratio. Me autem dicere incipientem illud proculdubio perturbat ac terret: quod ea explicanda sunt: quae virum expostulant in omni scientiarum genere praestantem. Fateor tam officiosam provinciam humeris meis imparem.

Verum his: qui apud me auctoritate possunt et voluntate obsequendum duxi. Nimirum quae Rex gessit deleri oblivione nec possunt nec debent. Haud mediocrem et nobis et religioni christianae iacturam eius obitus attulit. Nunquam profecto naturam ipsam explere satietate vivendi pro communi utilitate debuit. Pace ceterorum regum dixerim Nemo unqam hostem barbarum: crudelem et christianum sanguinem sitientem tot ac tantis cladibus affecit. Sed quoniam sic fata tulerunt ut tam praecipuo et singulari reipublicae Christianae defensore spoliaremur insti.ui eius gesta laudesque brevi oratione complecti. Vos ut facitis queso diligenter attendite.

férfiut kivánnak meg. Bevallom, hogy ily terhes feladat elviselésére gyengék az én vállaim.

De azoknak kivánsága előtt meg kellett hajlanom, kiknek tekintélye parancsol. Bizonyára a király tetteinek emlékét el nem törölheti soha a feledés. Nem csekély veszteséget okozott az ő halála nekünk is, valamint a keresztyén vallásnak is. A közhaszon érdekében valóban soha sem élhetett elég sokáig. Nem bántok meg más királyokat, ha állítom, hogy senki soha ama barbár, kegyetlen és keresztyén vérre szomjas ellenséget annyi és oly nagy csapással nem sujtotta. De ha a végzet úgy akarta, hogy a keresztyén világ ily jeles és páratlan védelmezőjétől fosztassék meg, elhatároztam az ő viselt dolgait és az ő dicséretét rövid beszédbe foglalni. Titeket kérlek, hallgassatok meg szokott figyelemmel.

Midőn László, Pannonia és Moesia királya, Prágában, mely e tartomány feje(!), mérgezés következtében meghalt: a pannon főrendek Mátyást, kinek atyja János vajda volt, egyhangú megegyezéssel és egyhangú szózattal királynak választották. Ezt III. Frigyes nehéz szívvel viselvén (ugyanis Lászlónak nem maradt gyermeke) nagy sietséggel sereget gyűjtött Mátyás ellen. Minthogy Mátyás a legedzettebb és legharcziasabb vitézeknek bővében volt, lovas és gyalog hadakat szerzett. Több ütközetben fényes diadalt aratott.

János vajda volt, ezt el nem feledhetitek, ki szembe szállván Mahomettel, a keresztyén világ legádázabb ellenségével, győzelmesen távozott. Mátyás el nem fajult atyjától. Ugyanis ha emez első éveket a jő erkölcsökben és a leghasznosabb tudományokban neveltetve töltötte, további élete javát a hadi pályára szentelte: ki nem tudja, hogy ez elhatározását mennyi dicsérettel magasz-

Ut Latislaus: qui Pannoniae imperabat et Mesiae: Pragae: quae eius regionis caput existit: veneno sublatus est: Pannonii Principes Matthiam: cui Joannes Vaivoda parens fuerat: una voce uno consensu uno ore Regem crearunt. Id Federicus tertius graviter et iniquo ferens animo (nam Latislao nulli fuerant liberi suae vitae superstites) confestim exercitum adversus Matthiam instruxit. Hic quoniam robustissimorum ac pugnacissimorum militum numero abundabat, ex equitatu ac peditatu amplum coegit exercitum. Consertisque pluribus proeliis amplissimam reportavit victoriam. Fuit is Joannes Vaivoda: id quod oblivisci non potestis: qui signis cum Mahumeto reipublicae christianae inimicissimo collatis superior discessit. Nec ab eo Matthias degeneravit. Nam cum primos illos annos honestissimis moribus et optimis disciplinis consumsisset reliquae aetatis robur ad rem militarem applicuit. Id consilii quantis fuerit laudibus celebratum quis ignorat? Cum enim mente agito quantam gloriam populo christiano rei bellicae virtus attulerit: quae illi beneficia contulerit: eam ceteris omnibus praeferam necesse est. Haec effecit: ut qui Pannoniae: Germaniae: Italiae: compluribusque nationibus christianis crudeliter turpiterque imperare statuerat Mahumetus in maximas difficultates adduceretur. Nam cum minorem Asiam cunctaquae eius regna, multas graecorum urbes: ipsam Constantinopolim totius orientis decus atque ornamentum: omnem Peloponessum: Achaiam: Epirrhum Bulgariam haud parvam Macedoniae partem sub imperio suo redegisset, magnaquae Misiae superioris pars timore adducta ad eum defecisset. Bosinam insuper agris ante igni ferroquae vastatis ac rege capto: et Lesbon suae dictionis fecisset: ne ullum quidem terrorem adiiecit Matthiae.

tálták? Mert ha elgondolom, hogy a harczi erény a kereszténységnek mily nagy dicsőséget szerzett, mennyi sok jótéteménynyel árasztá el: ez erényt a többinek elébe kell helyeznem. Azt müvelte, hogy Mahomet, ki Pannonia, Germania és Italia, valamint a legtöbb keresztyén nép felett gyalázatos módon és kegyetlenűl akart uralkodni, a legnagyobb veszedelembe jutott. Ugyanis midőn Kis-Ázsiát minden országával együtt, sok görög várost: magát Konstantinápolyt, az egész keletnek eme díszét és ékességét; egész Peloponnesust, Acháját, Epirust, Bulgáriát és Maczedoniának sem csekély részét, hatalma alá hajtotta volna, felső Misiának *(sic!* = Moesiának) egy része rémülten pártolt volna hozzá, ezen kivűl Boszniát már korábban tűzzel vassal elpusztította és királyát elfogta és Lesbost szintén meghódította volna: Mátyást el nem riasztotta. Barbár sergeit, melyeknek számával fölényben volt, Pannonia ellen vezette (mert hiszen e királyságot is remélte uralma alá hajtani) és azt föl is dulta. Ámde Mátyás könnyű fegyverzetű sereggel állt vele szembe. Ütközetre kerülvén a dolog, hosszasan harczoltak; végre a barbar kénytelen volt hátat fordítani. A törökök közül több mint harminczezer elesett, közel tizezer foglyul esett, Bosznia nagy részét, melyet a török hatalmába kerített, visszafoglalta és birodalmához csatolta. Midőn a velenczei tanács eme nagy diadalról értesült, azonnal követeket küldött Mátyáshoz, hogy neki szerencsét kivánjanak és a velenczeiek teljes segedelmét igérjék meg. Midőn a követek küldetésük czélját kifejtették, titkos tanácskozásra hivattak meg. A ki a követségben legidősebb és legtekintélyesebb volt, az vállalta magára azt a szerepet, melyet másfelől maga Mátyás viselt. Tehát Mátyást, mint a hogy a tanács nekik utasításúl adá, a velenczeiekkel kötendő szövetségre buzdítja és megigéri, hogy a tanács azon esetre, ha Mahomet ellen háborút

---

Quamquam enim copias: quod earum numero superior erat in Pannoniam (si quidem eius regni adipiscendi spem sibi constituerat) deduxisset: eamque populatus esset. Matthias tamen cum expedita manu sese illi obiecit. Ut ventum est ad manus ac diu pugnatum: coactus est barbarus terga dare. Turcorum plus triginta milia caesa sunt prope decem milia capta. Maiorem Bosinae partem: qua ille potitus erat: hic recepit atque imperio suo adiecit. De tanta victoria ubi senatus venetus certior factus est: legatos repente ad Matthiam proficisci iubet: qui de ea illi gratulentur omnemque venetorum operam polliceantur. Cum legationem exposuissent, in secretum abducuntur. Qui caeteris legatis aetate anteibat et gravitate prestabat: eas illius preoccupavit oratio. Regem igitur, quod ita ipsis a senatu in mandatis datum esset, ad ineundam cum venetis societatem hortatur, senatumquae ei pollicetur si bellum adversus Mahumetum suscipiat, ac rempublicam christianam tueatur, quot annis octoginta nummum aureorum milia exoluturum. Multa tandem oratione consumpta concessit Matthias in legatorum sententiam. In hunc modum inter Regem et venetos composita est societas. Nequeo praestantissimi Principes verbis consequi quantas clades turchis intulerit: quot fertilissimos illorum agros diripuerit: quot tuguria igni absumpserit: quot oppida funditus everterit. O praeclarum regem semper litteris; laudibus monumentisque decorandum. In plura magnitudine nominis tui fecisti; quod armis facere Rex alius potuisset. Oppidum erat: quem Belgradum incolae vocabant: natura adeo munitum:

indítana és a keresztyén államok védelmére kel, évenként nyolczvan ezer aranyat fog fizetni. Hosszas tárgyalás után Mátyás hajolt a követek nézetéhez. Ily módon a velenczeiek és Mátyás között a szövetség megköttetett.

Nem bírom nektek, jeles fejedelmek, szóval elmondani: hány csapást mért a törökökre, hány termékeny földjüket elpusztítá, hány falvokat fölperzselte, hány városukat porig lerombolta. Óh jeles király, te örökké magasztalandó írott emlékekben és eleven emlékezettel. Te puszta nevednek nagyságával többet tettél, mint a mennyit más király fegyverrel bírta véghez vinni. Volt egy város, melyet lakói Belgrádnak hívnak. Ez a természettől úgy meg van erősítve, hogy csak ostromlás utján lehet bevenni. Ezt Mahomet az élelem és a fegyverek minden nemével ellátván tizenötezer könnyü fegyveressel megrakja. Bevehetetlennek is mondhattad volna e várat. Erről mihelyt Mátyás kémétől értesült, azonnal a vár ellen indítja sergét és nem messze a vártól tábort üt. Nehány napi pihenő után, a katonákat gyűlésre hívja egybe és buzditja őket, hogy tartsák készen fegyverüket, mert a várost ostrom alá akarja fogni. Másnap a lovasokat csatasorba állítja; a gyalogok közül alkalmas helyen állítja föl azokat, kik az ellenséget lővőszerekkel, hajtó dárdákkal, skorpió gépekkel tartsák távol. Mások létrákat vittek, melyeken a falakat meghágják. Mások meg a falak rombolására törőkosokat szállítottak. Míg ezek történtek, a város kapitánya gyűlésbe hívja egybe az őrséget. Kijelenti, hogy kémeket küldött az ellenség táborába, akik hírűl adták, hogy a város ellen rövid időn ostromot fognak intézni. Ezért gondolják meg a dolgot; ki-ki fejtse ki nézetét; ő maga a többség véleményéhez csatlakozik. Egy rész azt véleményezte, hogy a várost föl kell adni Mátyásnak és neki meg kell hódolni; mások azt mondták,

ut non nisi obsidione expugnari posse videretur. Ipsum ut omni et commeatus et telorum genere Mahumetus munivit quindecim expeditorum militum milia imposuit, Dixisses id penitus inexpugnabile. Quod ut Matthias ex exploratoribus compertum habuit confestim ad oppidum castra movit: nec longe ab eo stationes posuit. Ut dies aliquot ocio dati sunt milites ad se accersiri iubet: atque ut arma expediant, quando oppidum sit oppugnaturus admonet. In sequenti die equites in aciem eduxit: peditum alios: qui hostem tormentis, tragulis, scorpionibus arcerent: idoneis locis disposuit. Alii scalas: quibus murum conscenderent: eius iussu comportarunt. Alii ad ipsum diruendum arietes admoverunt. Haec dum gerebantur praefectus oppidi milites ad concionem advocat: se in hostium castra speculatores misisse speculatum: qui eos nunciaverint brevi oppidum eppugnaturos. Quare rebus suis consulant. Quisque quid sui sit consilii explicet: se maioris partis sententiae accessurum. Cum igitur alii oppidum Matthiae imperio ac potestati dedendum: alÿ nequaquam a fide decedendum: quin eos: qui nullam promissi fidem (servarent) praestarent: pro proditoribus habendos: cum praesertim omni commeatus genere abundarent et quicquid in exercitu Mahumeti fuisset roboris et floris adesse censerent. Haec maiori parti sententia tutissima uisa est, ut patenti porta in hostes impetus fieret, quando cum sustinere non possent. In hunc modum maximas copias parua manu fusas esse. Vix horae duae circumactae sunt (nam se se instruxerant ac paraverant) cum cornua cecinerunt tÿmpanaque pulsarunt. Sic porta erumpunt. Hic impetus

hogy ki kell a hűségben tartani, nehogy őket mint olyanokat, kik esküjökhöz hívek nem maradtak, árulókúl tekintsék és pedig akkor, midőn mindennemű készlettel rendelkeznek és Mahomet sergének színe java van háborúban. A többség azt a tervet tartá legbiztosabbnak, hogy a tárt kapukon át rohamot intézzenek az ellenség ellen, midőn már az ostromot tovább nem bírják, mert ily úton már vert szét nagy serget csekély számú csapat. Alig telt el két óra (mert készenlétben voltak), midőn megharsantak a trombiták és pörgött a dob. Igy törtek ki a kapun. E támadás azonban sem Mátyást, sem katonáit meg nem riasztotta. Sőt inkább csatára készen fegyveresen szembe szállnak. Akkora veszteség sujtá a törököt, hogy hírmondó sem akadt magából a táborból, hanem csak mende-mondából tudta meg Mahomet az iszonyú csapást. Egy szálig elhull minden embere. A várost Mátyás földig lerombolta. E győzelem III. Frigyest oly örömre ragadta, hogy Mátyást alsó Misiának *(így!* = Moesiának), melyet Boemiának *(így!)* hivnak, királyáúl ismerte el. (!) Innét Mátyás Prága városa ellen vezette hadait. Sok ideig ostromolta. Már-már elérte czélját, midőn Ulászló, Kázmér lengyel király fia, nyolczvan ezer emberrel a város segítségére jövén, ennek közelében tábort ütött. Mátyás, mivel sergének létszáma jóval csekélyebb volt, visszavonult. Nincs szándékomban az ő többi győzelmeit felsorolni, mert igen hosszura terjedne beszédem. Minthogy a dicsőséget a testi, lelki javak és a szerencse adományai szerzik meg az embernek: érdemes kifejtenünk, mily mértékben rendelkezett ő ezekkel.

Atyja volt,[1] mint fennebb említem, János vajda, ki korának összes vezérei közt az elsőséget vívta ki. Mátyás tőle nem külöm-

---

nec Matthiam terruit, nec eius commilitones. Quin instructi atque armati illis occurrunt. Tanta est Turchis strages illata, ut tam ad aures Mahumeti non ex praelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Ad unum omnes occisi sunt. Oppidum ad solum everti iussit. Ea victoria tantam Federico tertio voluptatem attulit ut ipsum Misiae inferioris: quam Boemiam vocant, Regem renunciaverit. Ex quo cum exercitu ad urbem Pragam contendit. Diu eam obsedit. Optati compos factus esset in (! = nisi) ladislaus Casÿmiri (Rex Polonorum) Sarmatarum regis filius cum octoginta milibus hominum quo obsessae suppetias ferret, prope urbem consedisset Matthias quod militum numero erat inferior abduxit exercitum. Non est mihi consilium reliquas eius victorias referre, quod nimium provehenda esset oratio mea Cum igitur ex his: quae corporis: animi, fortunae sunt, bonis laus constituatur operae pretium est: ut quanta in eo fuerint explicemus.

Parente ortus est: ut ante dixi: Joanne Vaivoda: cui ex omnibus sui temporis ducibus principatus deferebatur. Haud fuit Matthias illius dissimilis: qui: cum ad rem militarem: de qua uos admonui: incubuisset: ad humanitatis studia ingenium contulit. In his quantum profecerit: declarant aptissimae eius intentiones. Nunquam a legendis libris abducebatur. Sive enim in castris fuisset, sive domi se continuisset: sive in villam se coniecisset nobilissimos historicos Titum Livium: C. Cesarem: Quintum Curtium lectitabat. Fatebantur: qui sub signis suis militabant, milites unum esse regem: qui cum Julio Caesare atque Alexandro tuto et merito conferri posset.

[1] Itt kezdődik az Abel-féle szöveg.

bözött, ki azonban, míg atyja a hadi dolgokra adta magát, mint már fennebb erről megemlékeztem, a humán tanulmányokra szentelte lelkét. Hogy e téren mekkora haladást tőn, mutatják nemes törekvései. Soha semmi sem tartotta vissza a könyvek olvasásától. mert hiszen akár táborban élt, akár otthon tartózkodott, akár nyári lakába vonult vissza, a legjelesebb történetírókat, Titus Liviust, C. Caesart, Quintus Curtiust olvasgatá. Nyiltan vallák a zászlói alatt hadakozó katonák, hogy ő olyan király, kit Julius Caesarral és Nagy Sándorral bátran és méltán lehet egy sorba helyezni. Hányszor találták párnáján Liviust? hányszor Caesart? hányszor Curtiust? Ne csodáljuk hát, ha Sándort, ama maczedon királyt,[1] *jóllehet maroknyi sereggel megszámlálhatlan hadi népet gyakran megvert, ha Pyrrhust, noha a csapatok elhelyezésében rendkívűl jeles volt, ha Hannibált, habár pun ravaszsággal másokat túlszárnyalt,* bámulatos hadi erényével fölülmulta. Mert ha szót ejtek, nem szabad azt hazugsággal beszennyeznem: soha senki jobban el nem találta a tábornak való helyet, mint Mátyás; senki jobban nem vezényelte sergét a csatára, senki jobban meg nem futamítá az ellenség hadsorait; senki jobban nem tűrte a hideget és zord telet. Mit mondjak a szent tudományokról, melyekkel tudjuk mily hévvel foglalkozott? Azoknak tartalmát oly híven megőrzé emlékezetében, hogy e miatt őt mindnyájan felette bámulták. E tudományok közé sorozta a bölcseletnek azt a részét, melyet erkölcstannak neveznek, mert azon meggyőződést táplálta, hogy ez a helyes kormányzásra igen szükséges. A kikben e tudomány ismerete teljesleg hiányzott, mivel a legnagyobb tévedésekbe bonyolódtak bele, úgy itélte, hogy azokat az igazi királyok sorába nem is kell számítani. Ily szempontokból vezéreltetve királyságában

---

Quoties in ipsius pulvinaribus inventus est Livius? quoties Caesar? quotiens Curtius? Igitur mirari desinamus si Alexandrum illum macedonum regem et si parva manu innumerabiles copias sepe praelio fregisset, si Pÿrrhum quamvis praesidia eleganter disposuisset, si Hannibalem quanquam punico astu viguisset, admirabili virtute superavit. Enimvero si qui a me profertur sermo nullo est mendacio inquinandus: nemo unquam Rege Matthia praestantius castris locum cepit nemo exercitum instruxit: nemo hostium acies profligavit: nemo hanc vim frigorum hÿememque excepit. Quid loquar de sanctis litteris: quarum illum perstudiosum fuisse constat? Quae in his continentur adeo memoria tenebat ut eum cuncti summo opere admirarentur. His tam partem philosophiae quam moralem vocant adiecit quod eam ad rempublicam bene gerendam pertinere arbitrabatur. Quibus profecto nulla erat litterarum cognitio nequaquam ipsos in numero regum habendos censebat. His rationibus impulsus nobilissimum in regno suo gÿmnasium constituit eoque peritissimos ac sanctissimos viros undique accersendos putavit. Ex ea re id utilitatis consecutus est ut summa polleret prudentia. Nam et praeteritorum nullam abiiciebat memoriam quae bona futura videbantur: ea mente agitabat. Quae ad mores institutaque pertinebant: eorum non nescius erat.

Non solertiam non docilitatem contemnebat.

[1] A csillaggal megjelölt rész hiányzik az Ábel hagyatékában talált szövegből.

gymnasiumot[1] állított fel és úgy vélekedett, hogy ebbe a tudományokban legjártasabb és legszentebb életű embereket kell meghívni. Ez eljárásának az a haszna lett, hogy a legnagyobb bölcseségre tett szert. Ugyanis a mult időknek egyetlen emlékét sem vetette meg, melyből a jövőre nézve okulást nyerhetett; lelkében mindezt megforgatta. Mindazt, a mi az erkölcsök és intézmények javítására szolgálhat, szem előtt tartotta.[2] Nem kicsinyelte a tanulási készséget és igyekezetet.

Mert úgy vélekedett, hogy azt, a mi az állam javára válhatik, azt tudni azoknak kötelessége, kik az államban a legmagasabb polczot foglalják el. Hogy a tapasztalat mily nagy hasznára van az államok kormányzóinak, van-e a ki nem tudja? Hiszen látjuk, hogy több király volt, ki a legtapasztaltabb tanácsadók véleményéhez hajolt és tanácsukat követte, mert ezek előtt nem voltak ismeretlenek más nemzetek viselt dolgai. Hogy mily odaadó lélekkel csüggött az igazságon, bizonyíthatja a gonosz és elvetemült emberek iránt tanusított viselkedése, kiknek gyakori szerencséje, mely néha még a legerősebb férfiakat is eltántorítja, ő reá semmi hatással nem volt. Mert kérlelhetetlenül bűnhődniök kellett azoknak, kik az egyenes útról letértek. Ellenben azokat, kik a jó útra tértek, jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozta el. Mert bizony ha hitelt kell adnunk a theologusok fejének Aurelius Augustinusnak: az az uralom, mely Igazságosság nélkűl való, rablásnak tekintendő. Nem is lehet tartós azoknak uralma, kik az igazságot számûzték államukból. Nincs semmi út, melyen az Istenhez közeledhetünk, ha nem az igazság útja, mert hiszen ez a legelső minden erények közt, mint kijelenté az a férfiú, kitől eredett

---

Nam quae regno suo utilitati futura erant, id quod eorum est: qui civitatum summum, atque altissimum gradum obtinent, cum animo suo considerabat. Experientia quantum civitatum gubernatoribus sit usui quis ignorat? Cum plures reges fuisse videamus: qui experientissimorum sententiis consiliisque paruerunt: quod eos: quae apud exteros nationes gererentur; nequaquam latebat, Iustitiae quantum se se dediderit ostendunt improbi ac perditi homines; quorum praemia: quibus fortissimi viri nonnunquam monentur: apud ipsum minime valuerunt. Qui enim e recta via declinassent: his erant subeunda supplicia. Qui autem in bonam frugem evassisent: *(sic!)* hos et beneficiis et honoribus amplectebatur. Enimvero si illi ipsi Theologorum principi Aurelio Augustino fides habenda est: Sunt ea regna: quae Iustitia vacant: existimanda latrocinia. Nam qui urbibus praesunt: si Iustitiam proscripserint diuturni esse non possunt. Nulla alia re magis ad deos, quam Iustitia accedere possumus. quando omnium ut inquit ille: a quo omnis peripateticorum familia emanavit: Aristoteles: sit excellentissima virtutum. Haec effecit ut Matthias quattuor et viginti et eo amplius annos regno potiretur. Tanti Regis fortitudinem quis satis laudare poterit? qui et timenda timeret: et quae nullo erant timore digna contemneret. Non ipsum delectabant illa fortitudinis genera, civile, servile, furiosum, consuetudinale, bestiale. Studioso delectabatur, quod bono, et ex electione cum hoste manum conserebat.

[1] A *gymnasium* szót mint jellemző kifejezést megtartottam, habár itt az egyetemről lehet szó.

[2] Innét kezdve ismét egy hosszabb részlet hiányzik az Ábel-féle kéziratból.

az egész peripatetikus iskola: Aristoteles. Ennek köszönhető, hogy Mátyás huszonnégy évig, sőt még több ideig viselte a királyi hatalmat.[1]

Egy ily nagy király bátorságát ki birná elég dicsérettel magasztalni? Csak attól félt, mitől félni kell, de a mi nem vala méltó a félelemre, megveté. Nem találta kedvét a bátorságnak polgári, szolgai, dühös, megszokott, vadállatias nemében. Az öntudatos, az egyedűl hasznos bátorságra törekedett, az ellenséggel a tetszése szerinti helyen és időben ütközött meg.

Az Akadémia követői előtt nem nagy becsben van a mérsékletesség; mert ez erénynyel a királyok nem igen dicsekedhetnek. Merőben más nézetet vallottak a peripatetikusok. És méltán! Mert hiszen van-e csúnyább dolog az emberi életben a mértéktelenségnél, mely az embert teljesen lealacsonyítja! Van-e valami, a mi az embert vagy a gyermekhez vagy épen a barmokhoz tenné inkább hasonlóvá?

[2] De hát bőkezű voltának mennyi dicsőséget és mennyi hasznot szerzett. Ezt bárki beláthatja, ha fontolóra veszi, hogy soha senkitől nem vonta meg pénzadományát, kiket azt megilletett: költekező volt, de a más pénzéhez nem nyult. A mennyi jövedelme volt, abból tömérdeket áldozott azokra, kik az ő fényét emelték, jótéteményekkel halmozta el őket.

Mellőzöm ily nagy királynál kiemelni pompaszeretetét, hiszen tudva van, hogy ezt oly nagy mértékben kifejté, hogy ez erényével túlszárnyalta korának összes királyait. Mellőzöm nagylelkűségét.[3] Ez tevé őt képessé mind a jó, mind a balszerencse elviselésére. Akad-e hát oly esztelen, ki még kételkednék, hogy e lélek az istenek körébe szállott, miután oly rendkívüli, oly kiváló, oly fényes tehetségekkel volt felruházva.

Vegyük még hozzá többi erényeit, melyeket se nem mellőzhetek, de mellőznöm nem is szabad. Soha Mátyás nem helyezte a legfőbb jót sem a gyönyörben, sem a gazdagságban, sem a rangban, sem a test javaiban. Mindezek az én hitem szerint töré-

---

Apud Academicos temperantia non multum laudis habet, quod ea Reges laudari non solent. Ab ea sententia Peripatetica vehementer obhorrent. Nec immerito, quid enim turpius in rebus humanis intemperantia invenire potest: quae hominem omni turpitudine inquinat? quid quid ipsum vel puerorum vel belluarum haud dissimilem efficit?

Age Liberalitas quantam illi laudem emolumentumque attulerit: quivis hac coniectura consequi potest: cum numquam sit abusus pecunia eos: ut oportebat: fecerit sumptus: alieno abstinuerit: qui ad se pertinebant proventus consecraverit. innumerabilia in eos: qui auctoritati suae dedicti erant. beneficia contulerit. Omitto tanti Regis Magnificentiam: quam tantam fuisse constat: ut omnibus etatis suae regibus ea virtute antecelluerit. Omitto Magnanimitatem: quae illum fortunae ferendae tum secundae tum adversae conscium reddidit.

[1] Itt a szónok történeti tévedésbe esett, mint a mily könnyen követ el hibát a geographia körében.

[2] Itt veszi fel ismét a beszéd fonalát az Ábel-féle szöveg.

[3] Itt szakad meg az Ábel hagyatékában talált másolat szövege. Utána a csonkaság jeléül pontok következnek.

keny, mulandó dolgok. Ezért ő a pogány népek tévedését elvetvén a valódi, azaz a keresztyén vallásra irányozta lelkét, ehez emelkedett, mert ebben kereste az üdvösséget. Evvel kapcsolta egybe a bölcsességet. Nem is birnám megmondani, hogy lehet az erényeknél tökéletesebbet az emberben találni.

Azt hiszem, eleget mondottam már, a miből beláthatjátok, hogy mily kitűnő erényekkel volt Mátyás felruházva. Ideje beszédemet befejeznem. Meglep a fájdalom is: annyira elnyom, hogy beszédem folyását is megakasztja és habár többet szeretnék mondani, ebben meggátol.

Ki volna oly érzéketlen, ki volna oly vad lelkű, oly kegyetlen és az emberi érzésből annyira kivetkezett, a ki, midőn a legjobb fejedelmeket és legelőkelőbb férfiakat gyászba és búbánatba borúlva látja, vissza tudná tartani könyeit? Járuljunk hát ama legjobb és legnagyobb Krisztushoz könyörgésünkkel, hogy valaha elvegye fáradalmainak jutalmát! Elmondám.

Magyarra fordította

HEGEDÜS ISTVÁN.

Quis est igitur tam suae mentis inops: ut hanc animam ad deos accessisse ambigat? quando tam singularibus, tam praecipuis tam praeclaris fuerit dotibus ornata?

Adde caeteras illius virtutes: quae a me praetermitti nec possunt nec debent. Nunquam. Matthias in voluptate: nunquam in divitÿs nunquam in honoribus: nunquam in bonis corporis summum bonum constituendum putavit. Sunt haec mea sententia et caduca et fragilia. Sed reiectis gentilium erroribus ad veram idest christianam religonem: quod in ea summam foelicitatem ponebat: mentem suam erexit atque extulit. Ad hanc sapientiam adiunxit.

Quibus quidem virtutibus quid in homine praestantius inveniri queat: non facile dixerim. Multa mihi verba fecisse videor: ex quibus Matthias quantis fuerit virtutibus praeditus: intelligere potuistis. Reliquum est ut finem dicendi faciam. Accedit dolor ipse: quo sic opprimor: ut orationis meae cursum reprimat: ac me Dicere plura parantem impediat. quis tanta crudelitate imbutus; quis adeo ferus: asper et inhumanus: qui cum tot optimos principes nobilissimosque homines videat in luctu moeroreque versari: lachrÿmis continere possit? Nos christum illum optimum maximum: ut aliquando laborum suorum praemia consequatur: precibus fatigabimus.

Dixi.

ADATTÁR.

EGY OLASZ BÁNK-BÁN NOVELLA.

A Nemz. Múzeum könyvtárában a minap egy 24 lapnyi 8-adr. füzet került a kezembe, mely czímével — *Il Palatino d'Ungheria* — azonnal magára vonta figyelmemet. Érdeklődésemet a kis lelet iránt csak fokozta az, a mi e czím alatt következik: *Novella d'antico codice. Ora per la prima volta pubblicata.* Az egyszerü papirtáblába kötött füzetke, mely a Hung. h. 4339. jelzetet viseli, a benne lévő bélyeg tanúsága szerint Lanfranconi Enea könyvtárából került a múzeumba. Nyomtatták *Firenzében* (dalla stamperia Piatti), 1823-ban. Kiadója, *Tommaso Gargallo,* Trivulzio János Joákim őrgrófnak ajánlotta s ehhez intézett levél alakjában 8 lapnyi előszót írt a mindössze 13 lapnyi novellához. A Trivulziók neve Olaszországon kívül is eléggé ismeretes, legalább a bibliographusok és különösen a régi olasz irodalom buvárai előtt. Tommaso Gargallo sem egészen ismeretlen név; hisz még a kevésbbé kimerítő és nagyobb olvasó közönség elé szánt olasz irodalomtörténeti munkák — hogy például csak a legújabbak egyikét, a Wiese-Percopò-félét idézzem — szintén megemlékeznek róla, mint latin költői művek elég szerencsés fordítójáról.

Ezek alapján minden gyanú nélkül s a legjobb hiszemben vettem kezembe a kis füzetkét, a melyben első tekintetre a mi Bánk-bánunk esetének elbeszélésére ismertem; ez pedig csak újabb ösztönzés lehetett arra, hogy most már kissé tüzetesebben is foglalkozzam vele. Heinrich Gusztáv érdemes dolgozata [1] jóformán kimerítette a tárgyát a német irodalmat illetőleg, de azon túl még elég teret enged a további kutatásnak. Azt hiszem tehát, hogy nem végeztem egészen fölösleges munkát, midőn ez olasz novella eredetének utána járva, annak legközelebbi és ezen túl egy távolabbi forrását vele együtt közlöm, illetőleg az utóbbiból csak jegyzetben idézem a fontosabb párhuzamos helyeket.

Mielőtt azonban azt tenném, szólnom kell arról a sajátszerü s előttem még mindig nem egészen világos módról, a melylyel kiadója e kis novellát világgá bocsátotta. A legérdekesebb irodalmi curiosumok

[1] Bánk-bán a német költészetben. Budapest, 1879.

egyikével van itt dolgunk, a mely első pillantásra otromba hamisítványnak, majd jóhiszemü beugrásnak, majd pedig csak ártatlan mókának tetszhetik, a szerint, a mint a benne szereplők tudásáról és jelleméről kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb véleményt alkotunk magunknak. De lássuk előbb a tényállást.

Gargallo úgy adja elő a dolgot előszavában,[1] hogy kevéssel a novella kiadása előtt Rómából postán küldték neki Nápolyba, minden kisérő levél nélkül s a küldőt semmivel el nem áruló módon a kéziratot, a melynek eredetét illetőleg, miután sokáig törte rajta a fejét, vajjon kitől származhatik, végre is abban a feltevésben állapodott meg, hogy Luigi Rezzi küldte neki, a Sapienza (a római egyetem) gymnasiumának érdemes tanára és egyúttal a Barberina könyvtárnoka. E barátjáról majdnem egy teljes lapnyi áradozással emlékszik meg a kiadó, de azt egy árva szóval sem sejtteti, vajjon e feltevésének alapos vagy alaptalan voltáról igyekezett-e magának meggyőződést szerezni. Pedig ennél semmisem lett volna könnyebb; hiszen csak írnia kell vala Rezzinek: csakugyan te külted-e, barátom, a kérdéses kéziratot, avagy nem? S ha *nem* lett volna a válasz, akkor további kutatásnak lett volna helye. De erről, mint mondom, mélyen hallgat Gargallo, valamint arról is, hogy hová lett a kézirat?

Ez már magában véve is igen gyanusnak tünteti fel a *d'antico codice* jelzést, a mely különben eléggé határozatlan. Valamivel határozottabbá teszi azonban maga a »kiadott« (?) szöveg. Ez ugyanis olybá tünteti fel a kérdéses novellát, mintha az a *Boccaccio Decamerone*-jának a IX. napja 4. története helyére való volna; illetőleg az ott lévő elbeszélés csak bitorolná e helyet, a mely tulajdonképen ezt a novellát illetné meg jogosan.

Gargallo ugyan nem mer az első tekintetre is fölötte vakmerő, vagy ha nem ilyen, akkor ugyancsak erős jogczímekre szoruló feltevés mellett határozott állást foglalni, hanem igen gyanús udvariassággal Trivulzio őrgrófot tartja a legilletékesebbnek e kérdés eldöntésére. Egyet azonban mégis csak megtesz arra nézve, hogy e feltevés ne tünjék egészen levegőben lógónak. Legalább megemlíti, hogy a Decamerone kiadóinak és magyarázóinak már elég régóta feltünt és szálka volt a szemükben a IX. nap 4. elbeszélése, mint valamennyi között a leggyengébb, a mely alig méltó a többihez és a mű szerzőjéhez. Idézi is az 1590. évi velenczei kiadásból Luigi Grotonak, a kiadónak szavait, a melyek szerint: *Questa è tenuta et è veramenta la più magra et la più fredda et la più vana novella di tutte le cento.*

Mit szóljunk azonban ahhoz a naivsághoz, a melylyel nyomban ez idézet után magát a Decamerone szerzőjét szólaltatja meg a mellett való tanuként, hogy ő maga sem sokat tartott ez elbeszélésről! De ha nem tartott róla sokat, akkor legalább is elismerte róla, hogy az övé;

[1] Non è gran tempo passato che per la posta di Roma me ne pervenne in Napoli il manoscritto, non da alcuna lettera accompagnato Fisicando allor fra me stesso da chi mai mi si fosse potuto mandare, non ad altri, che all' ab. Luigi Rezzi, ornatissimo letterato e mio amorevole amico, ne volsi il pensiere. (7. l.)

s ha nem is a legsikerültebb gyermeke, ép azzal, hogy ilyennek itéli, egyúttal a magáénak is vallja. Mibe kapaszkodik tehát az egész feltevés, a melynek a szöveghagyományban sincsen — s ezt Gargallo maga is jól tudja — semmi támasztéka? Semmi egyébbe, mint abba az általános véleménybe, melynek az imént Groto L. szavaival adtunk kifejezést, hogy t. i. e novella alig mondható Boccaccio többi elbeszéléseivel egyértékünek. De hiszen jól tudja mindenki, a ki a Decameronét olvasta, hogy e gyüjteményben nagyon különböző értékü darabok vannak, s akad bizony a IX. nap 4. novelláján kívül is még nem egy, a mely alig ér ennél a kivetni valónak itéltnél többet.

De kár is lett volna e naiv feltevésre, a mely csak a gyanus eredetü kézirat bevezető soraiból táplálkozik, ennyi szót is vesztegetni, ha mégis legalább olyan író, mint T. Gargallo, a kinek valamelyes judiciuma e kérdésben talán csak lehetett, nem tartotta volna érdemesnek, vele pár lapon foglalkozni. Naivnak neveztük e praetensiót, mert nem akartuk rosszhiszemünek bélyegezni. Valószinü ugyanis, hogy az egész ártatlan tréfa volt, a melyről két magyarázatot lehet megkoczkáztatni. Vagy úgy történt csakugyan a dolog, a hogy Gargallo előadja, s akkor őt csapta be valami mókázni szerető barátja, a ki ismerte a régi irodalom iránti lelkes, de kevés kritikával béllelt buzgalmát. Vagy pedig ő maga koholta az egészet és Trivulzio őrgróf urat akarta vele megtréfálni. Az utóbbi feltevésnek ugyan ellene mondani látszik az a nagy hódolat és elismerés, a melylyel ez előkelő Maecenas irodalmi izléséről és itélőképességéről az előszó nyilatkozik. De az effélék nemcsak a humanisták, hanem késő utódaik részéről sem egészen szokatlan jelenségek, kivált Olaszországban, a hol a farsangi alakoskodás több évezredes hagyománya úgyszólván nemzeti vonássá fejlesztette a legkomolyabb dolgokkal való tréfálkozást, és másutt seholsem ismert kelendőségüvé emelte az irodalmi mystificatiót. Elég csak a jelenkor egyik legismertebb olasz költőjére, Stecchettire hivatkoznom, a ki szintén ilyen, még hozzá kissé *macabre* izlésű mystificatióval lopta be magát a hírnév templomába.

Abban tehát még korántsem találnánk valami hallatlan vakmerőséget, ha akár más valaki tudós Gargallo uramat, akár pedig ő maga Trivulzio őrgróf úr ő kegyelmességét azzal tréfálta volna meg, hogy egy a Decamerone álarczába bujtatott ártatlan hamisítványnyal teszi próbára akár az egyiknek, akár a másiknak a trecentista izlését és szakértelmét. Hiszen ha Gargallo csakugyan úgy kapta, a mint mondja, a kéziratot, akkor vajmi hamar tisztába jöhetett azzal, hogy hamisítvány. Erre maga is rávezet, még pedig elég naivul, bennünket. S épen ezért gondolom, hogy nem is lehetett szándéka akárkit is komolyan becsapni állítólagos »régi« novellájával.

A mi bennem e véleményt kelti, az a kiadónak az előszó 6. lapján lévő azon vallomása és ehez fűzött jegyzete, a mely rögtön elárulja a novellácska forrását is. Rosszakaratu hamisító, vagy csak az olyan is, a ki azt akarja, hogy egykönnyen ne jöjjenek rá a turpisságára, ilyen áruló nyomot nem fog a maga útján — nem is hagyni, hanem egye-

nesen odaállítani, hogy akárki a legegyszerübben leránthassa e nyom segítségével a leplet a rosszul elfödött csempészetéről.

Ámde Gargallo jól tudja s ezt olvasóival is közlendőnek tartja, hogy a magát Boccacciótól eredőnek valló, vagy legalább is Decamerone IX. 4. novellájának bekezdő soraival álorczázó elbeszélés a magyar történelemből veszi a tárgyát. Sőt hivatkozik is e tárgy két előadására, midőn jegyzetben idézi *Bonfin. Hist. Hung. dec. 2. p. 279.* és *Vertot Hist. de l'Ord. de Malte liv. 3. t. I. par Quellaut 1753 etc.*[1] a helyeket, a honnan ő e történetet ismeri.

S már most egyebet sem kell tennünk, mint ez idézés alapján elindulva, az olasz novellát előbb *Vertot* franczia, aztán pedig *Bonfini* latin szövegével egybevetnünk, és világos lesz előttünk, hogy az utóbbitól csak annyiban függ az olasz elbeszélés, a mennyiben Vertot is Bonfinit idézi és dolgozza fel a maga módja szerint; azonban *közvetlen forrásul Vertot,* egyelőre legalább, úgy látszik, csakis ez és semmi más nem szolgált az olasz novellához.

Ez ugyanis csak a bevezetésében és alább egy-két, kisebb-nagyobb betoldással tér el a Vertot-féle előadástól, a mely már maga is kész novella, csupa szín és elevenség, csupa drámai jellemzés, csupa költészet. Volt-e Vertotnak Bonfinin kívül, a kire ő maga hivatkozik (s az ő hivatkozását vette át egyszerűen Gargallo is), volt-e, mondom, neki az I. Mátyás és II. Ulászló udvari történetíróján kívül más, esetleg már szépirodalmi közbenső forrása is, azt egyelőre nem dönthetem még el; de mindenesetre érdemes lesz utána legközelebbről a franczia irodalomban kutatni, mert e lehetőség épen nem tekintendő kizártnak. De hogy fordítva nem áll a dolog, vagyis, hogy az állítólagos »régi« olasz novella nem volt a Vertot forrása, valamint hogy a kettő sem tekinthető egy közös harmadik forrás származékának, azt szerintem kétségtelenné teszi az alábbi egybevetés, a melynél Vertot munkájának 1726. évi első 4-edr. kiadásából közlöm az illető szöveget. (Ezen a múlt században nagyrabecsült és sokat olvasott történetíró számosabb munkái közűl egyik sem volt népszerűbb és elterjedtebb, mint a máltai lovagok története, melynek a teljes czíme: *Histoire des Chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appellez depuis les Chevaliers de Rhodes, et aujourd'hui les Chevaliers de Malte.* Par M. l'Abbé *de Vertot,* de l'Academie des Belles Lettres. Paris. 1726., 4-edr. 4 köt. U. o. 1726. 8-adr. 5 köt. Egy későbbi kiadása, mely az idézettekkel együtt szintén megvan az egyet. könyvtárban, 1761-ben jelent meg Párisban. A Gargallónál említett 1753. évi kiadást azonban nem láttam.) És most néhány megjegyzést a Bánk-bán esetének Vertot-féle előadásáról és az olasz »novella« ettől eltérő helyeiről.

Vertot, mint láttuk, Bonfinit vallja egyetlen forrásának, s ha szavát hihetőnek fogadjuk el, akkor ugyancsak szabadon bánt el a tárgyával. De semmivel sem szabadabban, mint annak idején Bonfini a maga szűk-

[1] Ez a *Quellaut* az 1726. évi kiadás három szövetkezett kiadójának egyike, *Quillau* lesz.

szavú forrásaival. Heinrich föntidézett jeles tanúlmányából ki-ki láthatja, milyen hatásos dráma-vázlatot szerkesztett már az olasz humanista író az előtte volt krónikás adatokból. Nem hiába áhitozott Livius babérjaira; sikerűlt is neki mesterét még fölül is múlnia abban, hogy miként kell a krónikák és az akták száraz, ösztövér vázát a költői képzelem és szónoki hév bő áradatával beszédesebbé, a hézagos töredékeket kereken szerkesztett egészszé alkotnia. Igaz, hogy a mit így teremtett, sokszor igazán jóformán semmiből is alkotva, az minden egyéb, kivált a régibb multat illetőleg, csak nem történelem. De a kik efféle alkotásainak egyik legjellemzőbb példáját, a Bánk-esetet tőle átvették, jórészt nem is történeti igazságot, hanem érdekes költői tárgyat kerestek nála; kivéve tán a jó öreg Hans Sachsot, a ki a maga és kora naivságával még a történelmi igazságot, vagy legalább azt, a mit ő annak hitt, azon csupaszon is a színpadra valónak hitte, a mint előtalálta.

Vertot már némi szerény kritikát is gyakorol ugyan, mikor Bonfini előadását Dlugossnak, a lengyel történetírók atyjának feljegyzésével állítja szembe.[1] De az ellenmondó adatok egyszerű felemlítésénél tovább nem megy s tovább mennie nem is igen lehetett módjában. Ez egyébiránt nem is igen tartozott a munkája keretéhez, a melyet amúgy is sok minden, nem épen oda tartozó dologgal töltött ki. Ilyen egyebek között a Bánk-bán epizód is, a mely csak a Bonfinitől eredő téves előadás alapján kerül a keresztes hadak és a máltai lovagok történetébe. Gertrud királynő megöletése ugyanis tudvalévőleg nem a szentföldi hadjárat (1217) alatt, hanem II. Endre Halicsba indúlása (1213) idején történt; tehát még epizód gyanánt sem lenne tulajdonképen semmi helye sem itt, a »jeruzsálemi« czímen kívül egyéb eredménynyel alig koronázott palaestinai kirándulás elbeszélésében. (Tudtommal Bonfini előtt másutt nem is fordúl elő ez az áthelyezése a korábbi eseménynek az általánosabban ismert alkalom keretébe. Sajátságos azonban, hogy mégis menynyire belérögzött azóta a kevéssé pontos köztudatba. Diákjaink legalább, a saját, több éves tapasztalatom szerint, még Katona »Bánk bán«-jának a tartalma elmondása közben is rendesen a szentföldi hadjárat idejére teszik a darab cselekvényét. Ennek talán egyik-másik közkézen forgó tankönyvünk nem eléggé határozott beszéde az oka. Pedig Katona elég világosan megjelölte a személylajstroma alatt, hogy: *Történik 1213.)*

Vertot, mind mondtuk, Bonfinit követi előadásában, de jóval bővebben, számos új részlettel kiszínezve adja elő az esetet. Hogy ezeket a saját költői képzeletéből, vagy már valami kész feldolgozásból merítette-e, a mely még ismeretlen, azt e helyütt egészen kétségtelenűl megállapítanunk nincs módunkban. Egyelőre az előbbit tarthatjuk valóbbszínünek, minthogy a kibővítések egyáltalában nem olyanok, hogy akár magától Vertottól és az ő egyebünnen ismert modora szerint ki ne teltek volna.

Lássuk, miben is állanak ezek a kiszínező részletek, a melyekben

[1] A 302. l. emlitett *Duglos qu'on appelle Longinus* t. i. nem más mint a Historia Polonica XII könyvének szerzője († 1480).

az ő előadása s vele együtt az olasz novelláé is a Bonfiniétől leginkább különbözik, illetve a melyekkel ezt kiegészíti.

Mindenek előtt ott, a hol a távozó király Bánkra bízza ország át és családját, a franczia író azt mondatja Andrással, hogy helytartója az ő távollétében mindenkinek szigorúan és személyválogatás nélkül szolgáltasson igazságot: *sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût.* (I. k. 304. l.) Bonfininál csak: *ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur.* (Id. kiad. 306. l.)

Alább, mikor Bánk neje (a ki Vertotnál névtelen, valamint a királyné öcscse is) az erényét veszélyeztetve látja, betegséget tettetve igyekszik magát egyidőre az udvartól és ezzel a tolakodó udvarló ostroma elől elvonni: *Cette Dame pénétra sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade.* (305. l.) Bonfininél ennek semmi nyoma, de megvan a Nicolay-féle balladában (l. Heinrich id. munkája 94. l.):

20. Auf ihn herab sieht sie mit Hohn,
Eilt durch den Saal und fährt davon.
Gleich lässt Gertrude fragen,
Was sie befallen. *Seitenstich*
Ersinnt sie, um auf lange sich
Des Hofes zu entschlagen.

Ez alapon tehát aligha túlságosan merész következtetés, ha azt vélem, hogy Nicolay a Heinrich (16. l.) említette forráson kívül még a Vertot-féle előadást is ismerte, a miben legalább valószínűtlenség nincsen.[1] Ha pedig e vonás esetleg a Müller-Cseri regényében is benn van, a mit most megállapítani nincs módomban, akkor ennek is Vertot lehetett erre a részletre nézve a forrása, a mennyiben e motivumnak más, különösen régibb és közkeletűbb gazdáját adnunk nem sikerűl.

Nem említi Bonfini, hogy a királyné öcscse a gaztett elkövetése után eltünt s így Bánk csak a királynőn állhat bosszút, holott az volt a szándéka, hogy mind a kettőt megölje. Vertot (és itt is egyezik vele némileg[2] Müller-Cseri regénye) azonban e körülményt kiemeli: *Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti secretement pour retourner dans son pays, le Régent au désespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même.* (306—307. l.) A királynő elé Vertotnál (és Nicolay balladájában) egy állítólag a királytól érkezett *levéllel* kezében járúl Bánk, a minek Bonfininél szintén nem leljük nyomát: *il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il, de recevoir du Roi.* (307. l.) A balladában (i. h. 99. l.): 49. — — — — —

[1] A franczia szövegnek a parodisztikus hangú német balladával való tüzetesebb egybevetése e feltevést még több párhuzamos helylyel erősíti meg. Ilyen az alább még említendő *Moravie* és *Mähren* találkozása *Meran* helyett.

[2] Csupán abban tér el a regény, hogy benne Ottó nem hazájába szökik, csak a környéken bujdosik s utóbb megint előjön, hogy megbűnhődjék.

Er kommt, ein Schreiben in der Hand,
Das ihm der König zugesandt,
Die Burg hinaufgestiegen.

A továbbiakban már alig van lényegesebb eltérés Bonfini és Vertot előadása között; az apróbb részleteket illetőleg pedig, a melyekben természetesen a jóval bővebb franczia elbeszélés a gazdagabb, az alábbi szöveg elég alkalmat nyújt a latin forrással való tüzetesebb egybevetésre.

Szólnunk kell már most az olasz novellának Vertot elbeszéléséhez való viszonyáról. A mellett ugyanis, hogy az előadás lényegét illetőleg a kettő közötti egyezés szembeszökő, mégis megengedett magának az olasz átdolgozó annyi szabadságot, hogy a félrevezetés czéljából készült s a forrástól teljesen idegen bevezetésen kívül is toldott be egyet-mást az előtte lévő anyagba. Ilyen hosszabb betoldás, a melynek sem Vertotnál, sem ennek forrásánál, Bonfininél nincsen megfelelője, a királyné öcsésének habozása és szenvedélye ébredésének, valamint elhatalmasodásának körülményesebb rajza, mely a mystificatio czéljához képest lehetőleg a Decamerone stilusát igyekszik utánozni. Ezen, a forrástól teljesen idegen helyeket eléggé feltünteti már az egyhasábos szedés is, holott a párhuzamos részletek kéthasábosan következnek, jegyzetben pedig Bonfini azon helyei, a melyek még a franczia közvetítésen keresztül is világosan föltetszenek az olasz novellában. (Bonfinit az 1568. évi Sambucus-féle kiadás szerint idézem. Az összes közlemények az eredetiek írásmódját követik, még a következetlen és hiányos ékezeteket és orthographiai sajátságokat is megtartva.)

Legvégül hagytam a Vertotnál és vele egyezőn Gargallo novellájában is, még pedig ismételten említett *Moravie,* az olaszban *Moravia* kérdését. Az imént jegyzetben már czéloztam rá, hogy Nicolay balladájában is »*aus Mähren*« siet a királynő vigasztalására a kedvelt öcscse. Igaz, hogy Heinrichnél (i. h. 93. l. 2. jegyz.) erről ezt olvassuk: »Itt a költő maga jegyzi meg, hogy a történetben nem *Mähren* (melyet ő a rim kedvéért használ), hanem *Meran* szerepel.« Már most csak az a kérdés, hogy a Heinrichnél rekeszben álló szavak is Nicolaytól valók-e, vagy ez csak Heinrich feltevése. Mert az utóbbi esetben csak úgy kell értenünk a dolgot, hogy Nicolay más forrásból (a mint bizonyos is, hogy más forrást is használt) tudta ugyan, hogy a történelem *Merant* említi a leírt eseményekben szereplők hazája vagy inkább birtoka és czime gyanánt, de ő mégis *Mährent* mond, nem épen a rim kedvéért, hanem — s ezt elhallgatja — mivel Vertotnál így találta. De hogy Vertot előadását ismerte, azt egyéb nyomokon kívül szerintem ez is megerősíti.

Már hogy aztán Vertothoz és minden valószínűség szerint innen *Lillo* drámájába [1] is tulajdonképen honnan került *Meran* helyébe *Morvaország,* azt ezúttal még nem mondhatom meg. De minden esetre érdemes lesz a dolognak utána nézni. Meglehet hogy ez a közlemény is segít majd a nyomra rávezetni.

[1] Erről l. Csiky G. kivonatát a Kisf. Társ. Évl. XV. (1881.) 213. s. k. ll. Lillo, a ki kevéssel 1739. előtt írta Bánk-tragédiáját (Elmerick), nagyon jól ismerhette Vertot könyvét.

(11.) IL CONTE DI MORAVIA, INNAMORATOSI DELLA moglie di Bagdanno, Palatino di Ungheria, perviene per artifizio della Reina sua sorella, a goderne. La violata matrona ne fa consapevole il marito, il quale, non potendo aver il Conte fra le mani, uccide la Reina, et al Re in Costantinopoli vassi a narrar l' accaduto. Vera costui conoscendo l' offesa, e giusta la presane vendetta, lo assolve, e nella sua grazzia ritenendolo, più che per l'addietro l' onora.

NOVELLA.

Con grandissime risa di tutta la brigata erano state ascoltate le parole, da Calandrino dette della sua moglie: ma tacendosi Filostrato, Neifile, sì come la Reina volle, incominciò. Valorose donne, assai acconciamente ha Filomena la magnificenzia della Reina commendata nell' averci oggi aperto libero il campo al novellare. Ma se bella non è l' armonia, che in su la stessa corda perpetuamente si ripete, e solo i gravi con gli acuti tuoni alternando, quel concento (12.) formasi, che l' orecchio solletica dolcemente, così ancora ottimo accorgimento a me pare il pianto al riso, e le serie cose alle piacevoli a nostro maggior diletto frammischiar variando. Che se la varietà quella è, onde natura mirabil cotanto nelle sue infinite opere si manifesta; non altramenti le novelle di questa giornata sopra quante nelle precedenti ne sono state dette, dobbiamo aspettarci piacevolissime. Per la qual cosa dalle scede di Calandrino a' sommi affari delle Corti, e dall' umil casa di un dipintore alle altissime Reggie trasportandovi, una novella di com-

passion piena, et un maraviglioso esempio di virtù in ciò, che adoperò un gran Principe, vi piacerà di ascoltare. Conciossiachè quante le forze dello sdegno sieno e il malvagio uso sovente fattone da potenti uomini, dove si mettono a le ricevute ingiurie vendicare, non una volta sola ne' casi fra noi narrati, veduto abbiamo; ma che un Re potentissimo, dopo gravissima offesa da un suo suddito ricevuta, più tosto che alla vendetta discorrere, per solo amor di giustizia, e commendato et onorato altamente abbiane l' offensore, è quello che nella mia Novella, (13.) o meglio verace istoria, vi verrò dimostrando. Dico adunque che

Un general passagio da Papa Onorio stato essendo intimato, i Principi della Cristianità con ogni sforzo del Regno loro, di grande e poderosa oste l' appresto da per tutto faceano maraviglioso. Or sì come le gravi turbolenze che tra Genovesi e Pisani, e tra varie Città della Lombardia intorno a quel tempo fieramente ardeano, allo Imperador Federigo, che capo di quella spedizione destinato era, non permetteano lo allontanarsi, quindi fu che Andrea Re d' Ungheria, di differenti nazioni un grandissimo esercito ragunato, ad andar sopra i Turchi, senz' altro aspettare, s' apparecchiò. Il quale non meno pro' Capitano, che savio Principe essendo, e della giustizia amantissimo, verso Vinegia, d' onde poi in mare entrar dovea,

[Vertot I. 302.] — — — C'est ainsi que l'Empereur, [303] qu'on croyoit devoir se mettre à la tête des premiers Croisez, en fut empêché par les troubles d'Italie — — —

Ce fut André Roi de Hongrie, qui à la tête d'une armée composée de differentes Nations partit le premier pour le secours de la Terre Sainte; c'étoit un Prince recommandable par des sentimens de pieté, et sur-tout par un zele extraordinaire pour l'administration de la justice. Il conduisit l'armée par terre jusqu'à Venise où il s'embarqua pour se rendre à Constantinople. — — — — — — —

non prima a partir si dispose, che quanto al governo del suo Reame richiedeasi, non avesse maturamente provveduto. Laonde sen-

[304.] — — — Ce Prince étant prêt de quitter ses Etats en laissa la régence au Palatin du Royaume appellé Bancbannus, et dont depuis

tendo egli Bagdanno [1] Palatino del Regno, e prudente et esperto, e nelle cose, che a savio reggitore appartengonsi bene inviato, lui in luogo di sè fece generale Vicario dello Stato. (14) E commendatogli grandemente di mantenere co' vicini Principi la pace, e di amministrare a' sudditi, non avuto riguardo a condizione, nè a dignità, esatta et intera giustizia, dopo ordinato ogni suo fatto, dalla dolorosa Reina accommiatandosi, se ne andò a suo viaggio.

long-tems il avoit éprouvé le zele et la fidelité:

il lui recommanda en partant d'entretenir la paix avec les Princes voisins, et sur-tout d'administrer une exacte justice à tous ses sujets, sans égard pour la naissance ou la dignité de qui que ce fût. (1)

Nè sì tosto si fu partito, che cominciò Bagdanno e con senno e con ordine l' officio in lui commesso, nulla tralasciando di quanto alla fiducia dal Re mostratagli, più rispondesse. La sua donna intanto, d' alto valore, e di singular bellezza fornita, alla Reina, per alcuna consolazion della noia di sì fatta partenza, di frequente ne andava. Ma persistendo ella nella sua amaritudine, il Conte di Moravia suo fratello, che teneramente amavala, e n' era amato, di confortarla ancor egli, il meglio che per lui si potesse, forte disiderando, in Ungheria sopravenne. Era costui del corpo bellissimo, e d' età forse di trent' anni, leggiadro cotanto e dilicato Cavaliere, quanto alcun altro il più esser potesse, et oltre a ciò quegli era, che più fra tutti della persona andasse ornato, come colui ch' era vie più che grande vagheggiatore. Al suo arrivo altro che balli e conviti e giostre e torneamenti non fu da (15) per tutto, se non che il veleno dello amore venne a mescolarsi fra tanta gioia. Per ciò

Ce Seigneur pendant l'absence du Roi, n'oublia rien pour répondre dignement à la confiance dont il l'avoit honoré; (2) et pendant qu'il donnoit tous ses soins aux affaires d'Etat, sa femme Dame d'une rare beauté, tâchoit par son assiduité auprès de la Reine, d'adoucir le chagrin que lui causoit l'absence du Roi son mari. Tel étoit l'état de la Cour de Hongrie, lorsqu'on y vit arriver le Comte de Moravie frere de la Reine, et que cette Princesse aimoit tendrement; (3)

ce ne furent d'abord que fêtes et que plaisirs, mais dans la suite le poison dangereux de l'amour se glissa parmi ces jeux innocens:

[1] E névtorzítás, úgy látszik, csak az »antico codice« hitelének emelésére irányuló naiv kisérlet.

che mentre i maggiori Baroni di grandezza gareggiavano, parendo al Reggente dovergli riuscir di biasimo il lasciarsi vincere nel corteseggiare, et anzi a lui oltre ad ogni altro convenirsi così magnifico ospite altamante onorare, una solenne e bellissima festa ordinò. Nè prima vi giunse il Conte, che la moglie del Palatino, la quale sopra quante n' erano di più gentili, come luna fra stelle folgoreggiava, a menar prendendo una danza, venne al Cavaliere in sì forte punto veduta, che ne invaghì. E cessata la festa, a niun' altra cosa potea pensare, se non a lei, perchè da quell' ora di contemplarla, secondo più il destro gliene venia, fuor di modo sollecito, via via a così fatto amore si sentì prendere, che più avanti di lei non vedeva. E non avendo omai nè ben, nè riposo, se non quanto a lei pensava; e tanto più accendendosi, quanto più nel pensier si stendea, seco a dir cominciò: Ahi misera la vita mia! E quale Iddio mi stimola et infesta a porre l' animo in così fatta donna? Di lei, che pur savia, e del suo onor tenerissima è da ciascun tenuta, che mi debbo (16) io sperare? Dove mi lascio io trasportare allo irragionevole appetito? Son forse in Ungheria venuto per far onta a' principali di questa terra, per corromper le donne loro, per disonorarne le famiglie? Così gli ospitali doveri, così me stesso, e la mia cara sorella, e la mia patria, et il mio grado a me forse tocca vituperare? Sperar già non debbo che del mio disiderio segua lo effetto; ma quando ancor giugnéssi a che intendo, qual fama me ne seguirà, o più tosto quale infamia non lascerò del mio nome? E poi la sovrana bellezza

della donna al pensier richiamando, con gli esempi delle antiche istorie e delle moderne, e con cento vani argomenti la sua mal avvisata passione facea di scusar seco stesso; finchè da questo secondo ragionamento tornando in su' l primo, e di questo in quello, e di quello in questo volgendosi, parea che amore fuor del senno l' avesse tratto. Nè tanto potè egli a sè medesimo soprastare, che gl' impulsi del senso l' argine della ragione arrestasse, e crescuitagli baldanza, e men discretamente usando, avenne che l' accorta donna dell' inquieto animo di lui veduto l' ondeggiamento, forte ne sdegnò, e con seve- (17) rissimi sguardi il torto appetito presene a rintuzzare. Fu bensì cotal severità alla rea passione alimento, la quale come fuoco incarcerato vie maggiormente consumandolo, nè via trovando come la seguita preda a raggiugnere, pervenir potesse; a così nera tristezza videsi in breve tempo condotto, che gli occhi quasi gli pareano della testa fuggiti e già da riconoscersi più non era. Nè di giuochi, nè di spettacoli, nè di que' vani diporti, onde i grandi lor micidiale ozio indarno occupar si studiano, prendea più diletto, nè altro omai che la solitudine cercava et il ritiro. Dolente però la Reina oltremodo di così fiera malinconia, e della cagion consapevole, per quella natural compiacenza, che un cuor feminile suole in somiglianti casi vivamente sentire, a non ismarrirsi d' animo il confortò, e di doverlo far essere con l' amata donna sopra fe gli promise. Et in questa concordia rimasi, ne fu il giovane tanto lieto, che palesemente sul viso gliene apparivano i segni grandissimi, e la troppo condiscen-

le Comte de Moravie devint éperdûement amoureux de la [305] femme du Régent, il osa lui déclarer sa passion; mais cette Dame encore plus vertueuse qu'elle n'étoit belle, (4) ne lui répondit que par la severité de ses regards: la résistance fit son effet ordinaire, les desirs criminels du Comte n'en furent que plus violens. Sa passion qui augmentoit tous les jours, le jetta dans une sombre mélancolie; il n'étoit plus question de jeux, de spectacles et de tous ces vains amusemens dont les Grands occupent si sérieusement leur oisiveté; le Comte ne cherchoit plus que la solitude, mais la Reine par une complaisance naturelle aux femmes pour cette espece de malheur, (5) et pour retirer son frere d'un genre de vie si triste,

dente sorella, per dar alla promessa effetto, quello che avesse a farsi ordinò seco stessa, e ad eseguir si dispose. Perchè ella di sue arti ad (18) usar cominciando, facea di chiamare a sè or con un pretesto or con altro la moglie del Reggente; e venuta, di ritenerla a parole presso di sè, quanto più lungamente il potesse; e partita appena, di presente mandar di nuovo per lei.

La Reggente d' altra parte, in sè stessa recatasi, a raccogliere di così insolite cortesie la cagione assai penar non dovette, et infingendosi per alcun tempo inferma, col dilungarsi dagli occhi del Conte, che sarebbe per uscirgli dell' animo si lusingava: ma ciò era niente.

Non andò guari che l' alta sua condizione et il sublime grado del marito presso la Reina agli usati offici strignendola, come in corte da capo ricomparve, l' innamorato Cavaliere con nuovo accorgimento, quasi omai ravveduto, modestia affettava, e contegno, e ciò sì destramente, che l' inacerbito spirito di lei, prese a rammorbidare. Di che la savia Matrona già sicurata, con meno di ribrezzo, e con più di frequenza il regal ostiere tornò ad usare, il che poi fece che il Conte per una sottil malizia della Sorella al fine immaginato dirittamente pervenne. Nè fu di lungi l' effetto del suo avviso, avvegnachè un giorno, mo- (19) strando la Reina di voler con essa di grave e segreto affare intertenersi, presala per mano, in parte assai rimota del palazzo seco menolla, e sospinto l' uscio, lei gridante invano, a chiave entrovi prestamente racchiuse. Stava il Conte, secondo l' ordine tra lor posto, entro un letticello senza fiatar rimpiattato, e come sentì l' ora del

sous differens prétextes retenoit auprès d'elle la femme du Régent, ou l'envoyoit chercher aussi-tôt qu'elle s'éloignoit du Palais. (6)

Cette Dame pénétra sans peine les motifs indignes de ces empressemens; et pour éviter l'entretien du Comte, elle feignit quelque tems d'être malade;

mais ayant usé ce prétexte, et sa naissance et le rang que tenoit son mari ne lui permettant pas de s'absenter plus long-tems de la Cour, elle revint au Palais. Le Comte de peur de l'aigrir, dissimula ses sentiments, et des manieres respectueuses succederent en apparence à l'éclat et à l'emportement de sa passion.

La femme du Régent rassurée par cette conduite pleine de discretion, continuoit de paroître à la Cour, lorsque la Reine, sous prétexte ne l'entretenir en particulier, la conduisit dans un endroit écarté de son appartement, où après l'avoir enfermée, elle l'abandonna aux desirs criminels de son [306.] frere, qui de concert avec la Reine, étoit caché dans le cabinet. (7)

mostrarsi, levata alto la sargia, della quale era quel letto intorniato e chiuso, gittatosi oltre, si spiccò tosto, e poichè con dolci parole invano raumiliarla ebbe tentato, ad usar prese della forza, come che ella si contendesse. Ma stanca in fine del fiero contrasto e spaventata, per tal modo gli abbattuti spiriti si smarrirono, che più di sè stessa non sentendo, e quasi spento ogni segno di vita, vinta et immobile stramazzò. Ciò bensì il malvagio uomo dal farne il piacer suo non bastò a ritenere. Et appresso avendo con vari argomenti le smarrite forze in lei rivocato, ritornata in sè, et il suo strazior iconosciuto, tutta di vergogna accesa e di rabbia, come dalle braccia di quel malvagio uomo potè svilupparsi, da mille pensieri angosciata, fra le mura del suo albergo corse a seppellirsi. Et in que- (20) sto ch' ella tutta in lagrime si struggea, et ecco il Palatin venne. Già molta notte andata n' era, quando egli nel marital letto entrar volendo, la dolorosa femina, messe le mani avanti, Cessate, a dir prese, o Signore, dallo accostarvi, e guardatevi dal ricercar gli onesti abbracciamenti di una moglie, che senza sua colpa n' è divenuta indegna per sempre. No; voi non dovete ignorarlo: un malvagio, un dissoluto ha questo vostro talamo violato, e, più di lui rea, la Reina sua sorella fu di tanto nostro danno la scellerata machinatrice. Ben avrei a quest' ora in me stessa lor delitto punito, se rispetto di religione dall' attentar contro della mia vita non mi avesse distolto. Ma non così avvien di voi, mentre divieto di legge non evvi alcuno, che di uno sposo

La femme du Régent en sortit avec la honte sur le visage, et la douleur dans le coeur; elle s'ensevelit dans sa maison, où elle pleuroit en secret le crime du Comte, et son propre malheur. Mais le Régent ayant un jour voufu prendre place dans son lit, son secret lui échappa; et emportée par l'excès de sa douleur: Ne m'approchez pas, Seigneur, lui dit-elle en versant un torrent de larmes, et éloignez-vous d'une femme qui n'est plus digne des chastes embrassemens de son époux: (8)

un témeraire a violé votre lit, et la Reine sa soeur n'a point eu honte de me livrer à ses emportemens; (9)

je me serois déja punie moi-même de leur crime, si la Religion ne m'eût empêché d'attenter à ma vie. (10)

Mais cette défense de la loi ne regarde point un mari outragé; je

oltraggiato al risentimento si opponga. Uccidetemi, immergetemi un pugnale nel petto, e sia questa l' ultima e la maggior grazia, che la tradita vostra sposa da voi si attende. Vi prego per solo Iddio, non permettete che alla sua ignominia et al vostro disonor sopravviva. Il Reggente allora, quantunque da così acerbo dolor punto, che altro mai simile non provossi, pure (21) gagliardamente in suo cuor premendolo, perchè non ne traboccasse, et il viso con maravigliosa forza fermando, tranquillamente rispose, una colpa involontaria pria che di diletto, di sventura meritar nome, e la violenza al suo corpo usata, la purezza dell' animo non macchiare. Doversi quindi racconsolare, e di tanto suo rammarico gelosamente nascondere la cagione. Ben estimar non potresti, soggiunse il Palatino, quanto importi il dissimular per ora oltraggio così crudele, in tanto che dato ci sia tale vendetta trarne, quale alla gravezza dell' ingiuria fattami nella tua persona, si corrisponda. Avrebbe egli voluto nel suo fiero proponimento contro del Conte il primo impeto rivolgere del suo furore, ma trovando essersi costui con presta e segreta fuga involato, e tutto entro sè stesso del vedersi sottratta la vittima macerandosi, contro alla complice Reina i colpi del focoso sdegno avventar si dispone. Perchè tosto a lei recatosi, e con lettere, che finge pur ora dal suo Signor ricevute, a passar in una rimota camera indottala, et ivi entrata appena, presala pe' capelli, et a terra gittatala, Malvagia guastatrice dell' onor mio, tu se' morta, gri- (22) dar si udì, et il così dire, et il darle d' una spada per lo petto, fu

suis trop criminelle, puisque je suis deshonnorée, je vous demande ma mort comme une grace, et pour m'empêcher de survivre à ma honte et à mon deshonneur. (10)

Le Régent, quoique outré de douleur, lui dit qu'une faute involontaire étoit plutôt un malheur qu'un crime, et que la violence qu'on avoit faite à son corps, n'alteroit point la pureté de son ame, (11)

qu'il la prioit de se consoler, ou du moins de cacher avec soin la cause de sa douleur: Un interêt commun, ajouta-t'il, nous oblige l'un et l'autre de dissimuler un si cruel outrage, jusqu'à ce qu'il nous soit permis d'en tirer une vengeanec proportionnée à la grandeur de l'offense. (12)

Son dessein étoit d'en faire ressentir les premiers effets au Comte; mais ayant appris qu'il étoit parti [307.] secretement pour retourner dans son pays, le Régent au desespoir que sa victime lui eût échappé, tourna tout son ressentiment contre la Reine même; il se rendit au Palais, et ayant engagé cette Princesse à passer dans son cabinet, sous prétexte de lui communiquer des Lettres qu'il venoit, disoit-il. de recevoir du Roi, il ne se vit pas plutôt seul avec elle, qu'après lui avoir reproché son intelligence criminelle avec le Comte, et la trahison qu'elle avoit faite à sa femme, le fier Palatin lui enfonça un poignard dans le coeur; (13)

una cosa. Il che fatto, più a furia somigliante, che ad uomo, rabbuffato, insanguinato, orribile, spumante di rabbia e di veleno, udente tutta la Corte, la sua vergogna, e la sua vendetta manifestò. Tanto fu allora lo spavento et il rispetto verso il fiero Palatino, che quanti ve n' era, come adombrati, senza che alcuno ardisse di porgli addosso le mani, rimaser tutti. Perchè egli, niuno indugio preso, montato sopra un palafreno con due de' suoi maggiori e più savi amici, testimoni del fatto, e con tre famigliari solamente, per la Turchia cavalcando, verso Costantinopoli, d' onde il Re per avventura non erasi ancor partito, senza mai ristare, dirizzò il camino. Nè prima vi giunse, che venuto al cospetto del suo Signore, con inudita intrepidezza così cominciò: Quando voi, o Sire, da Ungheria eravate già per allontanarvi, gli ultimi comandamenti, che in sul partir m' imponeste, quelli furono di rendersi per me, cui vostro Vicario lasciaste, a' vostri sudditi, senza a grado o a condizione alcun rispetto avere, intera et esatta giustizia. Or questa ho io a me medesimo con le mie (23.) propie mani renduta, di terra tolto avendo la Reina vostra moglie, che la mia aveva prostituita. Et ecco, che lungi dal procacciarmi con indegna fuga salvezza, la mia testa a' vostri piedi vengo a deporre. Della mia vita a vostro piacer disponete: ma rammentatevi solo che dalla mia vita, o dalla morte, qual sia la giustizia vostra, e se colpevole, o innocente io mi sia, i vostri popoli apprenderanno. Aveva Bagdanno le sue parole finite, quando il Re che, sorpreso da così strano successo, senza aprir bocca attentissimamente

et sortant tout furieux de ce cabinet, il publia devant toute la Cour sa honte et sa vengeance. (14)

Soit surprise ou respect, personne ne se mit en état de l'arrêter; (15) il monta sans obstacle à cheval; et s'étant fait accompagner de quelques Seigneurs témoins de cette funeste catastrophe, il prit la route de Constantinople, et arriva ensuite dans cette ville d'où le Roy n' étoit pas encore parti. (16) Il se rendit aussi-tôt au Palais que ce Prince occupoit; et se presentant devant lui avec une intrépidité qui a peu d'exemples: »Seigneur, lu dit-il, en recevant vos derniers ordres, quand vous partites de Hongrie, vous me recommandâtes surtout que sans aucun égard au rang ou à la condition, je rendisse à tous vos sujets une exacte justice: je me la suis faite à moi-même; j'ai tué la Reine votre femme qui avoit prostitué la mienne; et bien loin de chercher mon salut dans une indigne fuite, je vous apporte ma tête. (17)

Disposez à votre gré de mes jours; mais souvenez-vous que c'est par ma vie ou par ma mort que vos [308.] peuples jugeront de votre équité, et si je suis innocent ou coupable. (18)

Le Roi écouta un discours aussi surprenant, sans l'interrompre et même sans changer de couleur; et quand le Regent eut cessé de par-

le raccoglieva, Se pur come tu di', ripigliò immantinente, va la bisogna; ad amministrar giustizia a' miei sudditi, si come a te stesso amministrata l' hai, continua pure, o Bagdanno. Per me non rimarrà che delle cose della guerra in terra santa, quanto potrò il più tosto, non mi disbrighi, e nel mio Regno ritornandomi, tostochè le tue opere, e la condotta, che tenuto avrai, a stretto esame avrò posto; se premio ti si debba, o castigo, giudicherò. E così detto, e da sè congedatolo, nel suo grado il conservò per allora, finchè in Ungheria ritornatosi, e vere trovate le sue parole, e laudevole il suo reggimento, (24.) non solo nell' antica grazia il conservò, ma di nuovi benefici arricchitolo, sempre poi mentre visse, per da molto il tenne, e se l' ebbe carissimo. (lásd alább 20 alatt.)

ler: »Si les choses se sont passées comme vous les rapportez, lui dit ce Prince, retournez en Hongrie; continuez d'administrer la justice à mes sujets avec autant d'exactitude et de severité, que vous vous l'êtes rendue à vous-même; je resterai peu à la Terre Sainte, et à mon retour j'examinerai sur les lieux si votre action mérite des louanges ou des supplices. (19)

Bonfini párhuzamos helyei:

Ugy Vertot, mint az összes tőle többé-kevésbbé függő előadásai az esetnek, az egészet erősen kidomborított erkölcstanító czélzattal adják elő, a mely már szintén benne van Bonfini elbeszélésének a bevezető soraiban. Innen került a Bonfinitól függő régibb feldolgozásokba, így Hans Sachs drámájába is. Ez a tendentia a következő szavakban nyilvánúl: (Id. kiad. 306. l.) *Ibi quoque interea miserabilis casus intercessit, perpetua memoria non indignus, in quo fortitudinem constantiamque suam, Ungrariae regem ostendisse ferunt.*

(1) U. o. Aiunt enim Andream peregre dudum profecturum, ut regno bene prospiceret, Bancbanum nobili Borum genere natum, spectatae fidelitatis ac sapientiae virum, universae Ungariae praefecisse, regiam gubernandi potestatem, commisisse illius fidei reginam, liberos et fortunas. *In primisque admonuisse, ut iuste regnum administraret, nulli iniuriam fieri pateretur, cum finitimis pacem aeque servaret, item ocium et honestatem commendavit.*

(2) U. o. Bancbanus traditam regni summam forti animo accepit: ratus *maximam sibi ostentandae virtutis ac fidei occasionem obtigisse.*

(3) U. o. Ecce ex Alemannia Gertrudis reginae frater advenit, *ut sororem viri absentiam aegre ferentem consolaretur.* Subsedit dies aliquot apud eam, et variis mulierem illecebris oblectavit. Faciebat id non immerito, *quandoquidem indulgentissimam sibi semper fuisse noverat.*

Cum regina dies ac noctes Bancbani uxor versabatur, *mulier spectatae pulchritudinis, ac venustatis eximiae, quam incredibilis pudicitia nimium exornabat: huius consuetudine Gertrudis admodum delectari est solita.*

(4) U. o. V. ö. még az iméntiekkel az alábbiakból: *ac eius multo magis pudore quam forma pellectus . . .*

(5) U. o. Regina intellecto fratris ardore, *prae temeraria quadam commiseratione, quae foemineo plurimum inest ingenio, ei nimium indulsit.*

(6) U. o. Utrunque non solum in colloquium accersi iubet, sed ad convivium saepius invitat, cedit saepe colloquentibus *et quamcunque sub aliquo praetextu honestatis potest* patrandae Veneris occasionem impartitur.

(7) U. o. Demum ut constantissimum foeminae pudorem haudquaquam labefactari sensit, *in abdito eam cubiculo, introducto fratre, reliquit . . .*

(8) 307. l. . . . ad virum reversa, quum prolis curandae gratia ab eo amplecteretur: Quam infelix (inquit) nunc mulierem amplexaris, uxoremne, an olidam meretriculam? etc.

(9) U. o. *Violatus, Bancbane, tuus thorus est: et quam reginae uxorem commisisti, prophano lenocinio fratri violandam illa commisit.*

(10) U. o. *Hoc meo corpore,* quamvis animus insons, me tamen nunc exue, *quod alieno potius quam meo scelere incestatum est.* Proinde *ne animi corporisque mei inexpiabilis homicida esse videar,* neve tua dignitas hac turpitudine polluatur, extemplo Bancbane, quaeso, me interfice, ut violatum pudicitiae numen ulciscare.

(11) V. ö. az előbbivel és a következővel.

(12) U. o. Succensus his maritus, dissimulato dolore, *uxorem consolatur* lachrymantem, ac ultro iugulum porrigentem amplexus osculatur: *exorat* ob coniugalem amorem, *quem non eius culpa, sed aliena libido laeserat, subticeat communem turpitudinem, a qua se gravissimo, quum tempus dabitur, exemplo utrunque vindicaturum pollicetur.*

(13) U. o. . . . . *Stricto,* quem sub toga gesserat, *gladio haudquaquam talia opinantem aggreditur, ac lethali vulnere confodit.*

(14) U. o. Mox cruento ense prodit in publicum, exclamans legitimo se furore Gertrudim interfecisse, quum uxorem nefando lenocinio fratri impurissimo violandam illa dederit. Quin et ingenue in medio tumultu profitetur, se nulla supplicia deprecaturum . . . .

(15) U. o. His dictis tumultus ipse desidit.

(16) U. o. ac is *acceptis quibusdam comitibus e proceribus, Constantinopolim continuatis itineribus pervenit.* Invenit ibi regem, qui *nondum Europa solverat.*

(17) U. o. Ante conspectum eius ubi venit: Adest, rex, inquit, gubernator regni tui, quem nefarium fortasse alii parricidam iudicarint. Bancbanus iusticia tua fretus, patrato facinore, *non fuga impunitatem, sed* recto confugio aequissimo tribunalis iudicium quaerens, ad te venit,

ut si iure succubuerit, praesentaneum graveque supplicium expendat. Neque alium sibi iudicem postulat, nisi quem laeserit . . .

(18) U. o. Proinde *si peccavi*, ut intolerabili me turpitudine liberarem, eodem me repente gladio confice: *sed si iure factum censes, memorabili apud omnes gentes me sententia nunc absolve*, . . .

(19) U. o. *Tanta reum constantia rex audiuit*, ut vultum et *animum ne minimum quidem immutasse dicatur*. Ad haec: Fiducia in me tua, Bancbane (inquit) sat de te bene sperare iubet. *Si res ita est, ut ais, in regnum mox redito, delegatum munus pro solita fide gerito;* et quoniam sanctam hanc expeditionem nullo capitali iudicio interpellari fas est, *quum rediero in Ungariam, te iudicabo* . . .

(20) E záradék helyett Bonfininínál alább (311. l.) csak ezt olvassuk, a mit Vertot már nem említ, az olasz novella pedig más, úgy látszik önálló, befejezéssel pótol: »Sed Andream reginae mortis recordatio, vix regiam ingressum, continuo subiit. Initae tandem constantiae tenorem servans ut plerique dicunt, postero die Bancbano in iudicium vocato ius dixit. Intellecta uxoris culpa in exemplum servandae pudicitiae, eam iure caesam, iudicavit. Reus laesae maiestatis regiae, et par(r)icida, supremi sententia iudicis absolvitur.« Aztán még hozzáteszi a későbbi megtorlást, melylyel Bánk családján a királyné fiai anyjuk megölését megbosszulták.

KATONA LAJOS.

U. i. A kedvező véletlen úgy akarta, hogy még mielőtt a fenti dolgozat megjelenhetett, a minap Olaszországban tett utamon, Gargallo novellájára vonatkozólag a következő adatokat sikerült, a fentiek kiegészítéseül megszereznem. E közben egyúttal egy újabb olasz Bánkbán-novella nyomára is akadtam.

Gargallo novellájának fentebb közölt szövege csakugyan az első ismert kiadás betüszerinti lenyomata, a mint erről az olasz novella-irodalom legteljesebb könyvészeti repertoriumaiból, *Passano* és *Papanti* munkáiból meggyőződtem. Megerősített ebben *D'Ancona Sándor*, pisai egyetemi tanár úr is, midőn lekötelező szívességgel könnyítette meg az alábbi adatok felkutatására irányult fáradságomat, a mely az ő szóbeli közlései után már jóformán említést sem érdemel.

Passano (I Novellieri Italiani in Prosa. 2. kiadás, Firenze, 1878. II. r. 289. l.) és *Papanti* (Catalogo dei Novellieri Italiani in prosa raccolti e posseduti da — Vol. I. Livorno 1871. 165. l.) a fent közlött firenzei kiadáson kívül még két, 1824-ből való *trevisoit* sorolnak fel; továbbá megvan ez elbeszélés Gargallo prózai műveinek azon gyűjteményében is, a mely Milanóban, 1824-ben jelent meg; valamint ama verses novellái függelékében, melyeket Pindemonte adott ki Firenzében, 1825. (L. Passano, I Nov. Ital. in verso. Bologna, 1868. 242. l.)

A trevisói kiadások annyiban érdekesek, hogy bennök a novellát követi *Francesco Amalteò* kritikai megjegyzéseinek kivonata, melyekkel a nevezett irodalombúvár — *Catarofilo Glosseò* álnéven — a Gargallo közölte elbeszélés Boccacciótól való eredetének lehetetlenségét, magának a

novellának nyelvezetéből meggyőzően mutatta ki. E kritikai kommentár a *Giornale sulle scienze e lettere delle Provinzie venete* XXXIX. számában jelent meg, s belőle még ugyancsak 1824-ben csekély számu különlenyomat készült ily czímen: *Lettera di Catarofilo Glosseò al nobilissimo signor Giulio Bernardino Tomitano sopra una Novella attribuita a messer Giovanni Boccaccio. Treviso. Francesco Andreola tipografo. MDCCCXXIV.* (A 2. trevisói kiadás a kritikai levél kivonatával együtt az egyetemi könyvtárban is megvan.)

E levélben Amalteò a XIV. század olasz irodalmi nyelvének beható ismerete alapján, éles kritikai bonczolókéssel és finom izléssel bizonyítgatja azt, a mit mi fönnebb tőle egészen függetlenül és más uton, az összehasonlító módszer segítségével, úgy hiszszük, még meggyőzőbben beigazoltunk: hogy a. Gargallo közölte novellát nem lehet a Decamerone szerzőjének tulajdonítani; sőt még csak az ő korából valónak sem ítélhető, hanem nagy valószinüséggel Gargallo koholmánya. Idáig ment el következtetéseiben Amalteò; de hogy Gargallo honnan merítette a tárgyát, sőt jórészt annak az előadását is, azt sajátságosképen sem ő, sem azóta más valaki nem feszegette. Legalább D'Ancona tanár úrnak, az olasz novellairodalom terén legjártasabb szaktekintélynek tudtával előttem még senkisem gondolt arra, hogy Gargallo szövegét Vertot előadásával, s mindakettőt a Bonfiniéval egybevesse; a mi annál csodálatosabb, mivel az elég naiv hamisító erre jóformán felhívja fentemlített jegyzetével a figyelmes olvasót. S ha annakidején Amalteò e felhívást követi, jókora fáradságtól kimélte volna meg magát, s méltóbb tárgyra fordíthatta volna éleselméjű, de ez esetben fölösleges filologiai kritikáját.

Megemlítem még, hogy e novella, úgy látszik, a maga idején, legalább elterjedésének szűkebb körében elég port vert fel, a mit Gio. Gherardo *De' Rossi* egy levele is tanúsít. E levél 1824 febr. 28-án kelt, Angiolo Maria Riccihez van intézve (eredetije a genovai egyet. könyvtárában), s benne De' Rossi a következőket írja Gargalloról és novellájáról: »Stampare quella novella, con la cornice di una cosa antica, coll' umile intenzione di sostituirla ad una del Boccaccio, e poi due giorni dopo ne parlar ai Sovrani come di sua invenzione . . .! Io sarei mortificato se dopo aver ardito di proporre una sostituzione a cosa del Boccaccio, confessassi poi che la sostituzione è un mio lavoro.« Az utóbbiban épen nem kell a levélíróval egy véleményen lennünk, hogy Gargallo eljárását vele együtt elitéljük. Annyit ezen, a novellával majdnem egykorú magánlevél mindenesetre bizonyít, hogy Gargallo kevéssel hamisítványa megjelenése után már maga is dicsekedett, legalább bizalmas körben és magas pártfogói előtt annak szerzőségével.

Az egyébként nem egészen érdemtelen írónak s kivált tehetséges műfordítónak élete körülményeiről elég részletes adatok találhatók az »Enciclopedia Italiana«-ban, a leglényegesebbek pedig Passano id. munkájában is olvashatók. Ezek szerint Gargallo Tamás őrgróf Siracusában született 1764-ben. Nevét Horatius- és Juvenalis-fodításai teszik az olasz irodalom történetében maradandóvá. 1815 és 1820 közt a nápolyi királyi kormány magasb rangú hivatalnoka volt, utóbb pedig a király

kamarása, sőt uralkodójának Siciliába vonulása után rövid ideig hadügyministere is. Meghalt szülőföldjén 1844-ben.

A másik olasz Bánkbán-novelláról, melynek nyomára az elsőt illető kutatásaim közben bukkantam, legközelebb, mihelyt e ritka nyomtatványt, melyet a firenzei könyvtárakban hiába kerestem, valahol fellelnem sikerül

---

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

(Negyedik közlemény.)

140. *1591.* Dobó Ferencz protestál Kutassy János auditor generalis ellen, a miért közte és *Balassa Bálint* közt folyt perében hozott ítéletlevelet nem akarja kiadni. (Esztergomi kptln ltára lib. 8. Ao. 1591 fol. 556.)

141. *1591. febr. 21.* Liptó vármegye jelenti főispánjának Illyésházy Istvánnak, hogy mai napon Német Lipcsén tartott közgyűlésén Szentmíklósi Pongrácz Mihály alispán és Pruzsinszky Miklós szolgabiró azt jelentették, hogy midőn ők a vármegye parancsából s a pozsonyi orsz. törvényszék által 1589 okt. 27-én hozott ítélet alapján *Balassa András* nógrádi főispán fölperest *B. Bálint és Ferencz* alperesek ellen folyó febr. 19-én Ujvár vára, Hibbe város, Verbicze, Plosstyna, Illenovo, Dowalov és Wychodna falubeli porcziókba beakarták iktatni, nagyszámu tanukkal Ujvárra igyekezvén, a Biela vizén Szent Péter faluban, a vártól egy hajításnyira átvezető hídnál Balassa Ferencz gazdatisztjei, és nagy számu jobbágyai utjokat állották s Andaházy András az alperesek nevében kifogást emelt a végrehajtás ellen, mert a végrehajtó levélben nincs megjelölve micsoda porczióba akarja B. András magát beiktatni, nincs megmondva kinek a nevére szól; nem a vármegye bocsátotta ki s mert ők nem emlékeznek, hogy abba beleegyeztek volna. Még egyéb formai kifogásokon kívül azt is felhozta, hogy a törvényszéki jegyzőnek ott nincs semmi keresete s ha el nem hordja magát azonnal, elverik. Az alispán igyekezett a kifogásokat lerontani, a melyek éppen nem állanak s ha állanának is, nem itt kell ellenök fellépni, hanem a törvényes fórumon. Azután az alispán és szolgabiró megindultak, hogy a Bielán átvezető hidon Ujvárra menjenek, de Attyay Péter, Nagy András, László deák provisor s igen sok jobbágya B. Ferencznek fegyveres kézzel a hidat lállották, az azon való átkelést meg nem engedték, a merészkedőt halállal fenyegették. Midőn pedig a várból is kisütögették az ágyúkat és puskákat ugy hogy a legnagyobb életveszedelemben forogtak: az alispán a jelenlevőket tanuul hívta fel, hogy a birtokbevezetés és az ítéletvégrehajtása nem rajta mult s azután eltávoztak.

Igy állván a dolog, a törvények értelmében kéri a vármegye a főispánt, hogy miután hatalma csekélynek bizonyult, karhatalom kirendeléséről gondoskodjék. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

142. *Bécs, 1951. febr, 22.* Mátyás főherczeg a kamarához: Tudjátok, milyen egyesség köttetett *Balassa Andrással Ujvár* és *Végles*

redemptiója iránt. Minthogy a mult években a magy. tanácsosok ugy határoztak, hogy Balassa az iscriptionalis összeget tegye le a propalatinus kezébe s a veszekedő felek, akik a pénzhez jogot tartanak, utasíttassanak rendes perútra s minthogy B. András a pénzt még se tette le, adjon véleményt a kamara, hogy nem tekintve a B. Andrással kötött transactiot, tárgyalást lehet-e folytatni más valakivel azon várak redemptiója felől? (Ben. mand. ad cam. Poson. 1591. fol. 47.)

143. *Besztercze, 1591. febr. 28.* Balassa András levele az udv. kamarához: Az ő felségével kötött transactio és Ernő főherczeg assecuratioja alapján, miután rendes per utjára utasíttattam, a pert unokatestvéreimmel lejárattam s ennek alapján Ujvár birtokába helyezttettem. De midőn Liptó vármegye alispánja és kiküldöttei a várba és tartozékaiba be akartak iktatni, unokatestvéreim *B. Bálint és Ferencz* nem törődve a hazai törvényekkel s az erőszakos foglalókra szabott büntetéssel, bizonyos, Lengyelországból proscribált Attyai Péter s czinkostársai által a végrehajtást, Magyarország fennállása óta nem hallott merészséggel, megakadályozták, mint ez a vármegye jelentéséből megérthető. Mivel pedig ez a dolog törvénynyel végleg be van fejezve s azt csak végre kell hajtani, erre pedig a vármegye, minden igyekezete mellett is, elégtelennek bizonyult, katonai karhatalom kirendelését kéri. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

144. *1591. márcz. 4.* A m. kam. Mátyás főherczeg febr. 22-ki kérdésére, hogy miután a magy. tanácsosok javaslatára Ujvár és Végles dolgában az határoztatott, hogy *Balassa András* mindkét inscr. összeget tegye le a propalatinus kezébe s az ahoz igényt tartó peres felek utasíttassanak rendes bírói útra, de ezen határozatnak B. András máig se tett eleget, tehát ő felsége most már felszabadultnak érezheti-e magát ez alól a transactio alól s mással tárgyalhat-e ez iránt? — azt válaszolja, hogy noha B. András rosszul cselekedett, hogy a határozatnak nem engedelmeskedett, de nehogy injuriáról panaszkodhassék, még egyszer föl kellene szólítani, hogy a legközelebbi sztgyörgyi oktavalis törvényszéken Eperjesen a nádori helytartó kezébe a pénzt tegye le. Annak megítélését, hogy a pénz kit illett? a rendes bírói útra utasítani a kamara nem javallja, mert ezzel a perlekedés a végtelenségig huzódik, a felek roppant kárára a pénzhez soká jutnak. Ha aztán B. András még ekkor se teszi le a pénzt, jónak látná a kamara, ha ő felsége a várak inscriptiója iránt azzal tárgyalna, a kivel jónak látja. Emlékeztet ez alkalommal 1589 decz. 7-én irt levelére, melyben Balassa Ferenczet, mint a kinek katonai érdemei országosan ismeretesek, arra ajánlotta, hogy engedtessék meg neki egy ideig az Ujvárban való lakás, nehogy a török nagy örömére s az ország kárára idegen szolgálatba kényteleníttessék állni. A kamara ugy véli, hogy B. Ferenczet kellene megkinálni Ujvárral, ha hajlandó azt megadni, a mit B. András megkinált s a mit más hajlandó érte letenni. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

145. *1591. márcz. 5. Balassa Ferencz* kérvénye a királyhoz: Hogy mennyi bajt, fáradságot, kárt szenvedtem már Balassy András bátyámtól, a ki összes ősi jószágaimat gondnokság czímén kezében tartja,

sokszor elpanaszoltam Ernő fhgnek s a kamarai urak is jól tudják. Minthogy Ujvár a flged tulajdona s azt visszaakarván váltani, *B. András*nak már három terminus tüzetett ki a pénz letételére s azokon roppant költekezéssel mindig megjelentem, mégis B. András máig se fizette ki a pénzemet. Kegyeskedjék tehát flged nagy nyomoruságomra való tekintettel megengedni, hogy azért az összegért, melyért atyám inscriptióban bírta, azt a várat elzálogosíthassam oly feltétellel, hogy bármikor B. András az inscr. összeget annak, a kinek én elzálogosítom a várat, leteszi, ez azt perpatvar nélkül tartozik visszabocsátani; ha pedig B. András az elzálogosítás után nem akarná vagy nem tudná visszaváltani, legyen szabad nekem magamnak visszaváltani a zálogból s tovább is bírni olyan jogon, mint a hogy most is birom. Azután flges uram! Végles várának több mint a felét nekem itélték meg a m. tanácsosok; B. András pedig az *egész* összeget utalta flged kezébe. Kérem, hogy a pénz rám eső része egyenesen nekem fizettessék ki, hogy mind az Ujvárból, mind a Véglesből kapandó pénzt Lipcse vára redemptiójára fordíthassam, melyet Ernő fhg a multkor megengedett kiváltani, hogy hajléktalanul ne bolyongjak az országban, miután Kékkő és Dévény török hatalomban vannak. — Azután őseimnek és magamnak gyermekségem óta, különösen Egerben szerzett érdemeimre támaszkodva kértem flgedtől a tokaji kapitányságot, de azt — ugy hallottam — flged másnak adta. Ha már nem ragyogott is most rám a szerencse csillaga, vegyen flged kegyelmébe s hasonló alkalommal valamely kapitánysággal, vagy efféle hivatallal boldogúlásomat mozdítsa elő. (Ezt a kérvényt Rudolf *1591. márcz. 11.* áttette Mátyás fhghez.) (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

146. *Bécs, 1591. márcz. 11.* Ernő főherczeg megparancsolja *Balassa András*nak, hogy miután többszöri felhívásra se tette le Ujvárért és Véglesért a pénzt, azt a most folyó rövid törvénykezés alatt, vagy ha erre az idő kevés volna, a legközelebbi eperjesi nyolczados törvényszéken okvetlen letegye a propalatinus kezébe, a ki aztán az ítélőmesterekkel s többi bírókkal és ülnökökkel elfogja dönteni, hogy kit illet a pénz? Ha ennek eleget nem tesz, ő flge mással fog tárgyalni. (Fogalm. Pozs. kam. ir, III. 38.)

147. *Pozsony, 1591. márcz. 30.* Kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós nádori helytartó parancsa a pozsonyi káptalanhoz, hogy miután *B. Ferencz* a Ferdinánd és Miksa királyok inscriptiója folytán bírt Ujvárért nyomasztó szükségénél fogva az inscribált összeget visszakapni kivánja, intse meg és figyelmeztesse Perekedy Miklós kir. jogügyigazgatót, mint a fiskus fejét, hogy Ujvárért az inscribált összeget tegye le, a várat váltsa vissza, különben B. Ferencz kénytelen lesz azt ő felsége jogainak épségben tartásával másnak elzálogosítani. (Pozs. kam. iratai III. 38. cs.)

148. *1591. ápr. 1.* Az udv. kam. véleményezés végett a magy. kamarának megküldi *B. András* Mátyás fhghez intézett következő kérvényét: Ő flgének két rendbeli parancsát febr. 22 és márcz. 11-ről megkaptam, melyben azt parancsolja, hogy Végles és Ujvár inscr. öszszegét tegyem le mindjárt Istvánffy Miklós propalatinus kezébe, a ki aztán dönteni fog abban, hogy kit illet a pénz. Ámde már egyszer Ernő

fhg az ő flge teljes tanácsában Végles summáját nekem ítélte, az atyámfiaival való perpatvar revisiójára s végleges elbírálására a kir. helytartó elnöksége alatt Pozsonyba biróságot delegált. Ez a delegált biróság Véglest egészen, Ujvárnak pedig a felét nekem itélte s az itélet végrehajtását Bálint itélőmesterre bízta. E közben ugyan ő flge — az atyámfiai téves informatiójára — Véglest egy időre elvette tőlem, de mikor a biróság itéletéről meggyőződött, ugyanazon itélőmester által — miként ő flge végrehajtó parancsa bizonyítja — nekem megint visszadatta. Mikor azonban ő flge és Ernő fhg Ujvár uj inscriptiója és az összeg fölemelése iránt velem tárgyaltak s megegyeztek: atyámfiai, megvetve az ország törvényeit, Ujvár feléből, melyet törvényes itélet alapján vettem birtokba, kizártak, embereimet kidobták, boraimat s egyéb portékáimat maguknak foglalták. És Ujvár birtokáért az utolsó orsz. gyűlés határozata folytán újból pereskednem kellett Liptó vármegye előtt, a mi 2 évig eltartott, a honnan fellebbezés által ő flge birái elé került az ügy s annak elnökétől, a kir. helytartótól kedvező itéletet nyertem. De midőn ez itélet alapján Liptó vármegye beakart iktatni, azt unokatestvéreim fegyveres erőszakkal megakadályozták. Ebből látható, hogy nem rajtam mult, hogy az egyesség ő flgével teljesedésbe nem ment. Ellenkezőleg könnyü belátni, hogy mennyi károm van nekem abból, hogy Véglest már két éve átadtam, 4000 frtot kifizettem s Ujvár még se az enyém. Kész vagyok a többi pénzt is lefizetni ő flge megbizottjának, ha az rögtön birtokba helyez s biztosít minden további pereskedés ellen. Ne hallgasson hát flséged az atyámfiai puszta rágalmazásaira, hanem győződjék meg, hogy én mindig törvényesen jártam el s rendelje ki a bizottságot, a melynek a pénzt letegyem s engem birtokba helyezzen, azokba is, a melyek el vannak zálogosítva. (Pozs. kam. iratai III. sor. 38. csomó.)

149. *1591. ápr. 2.* A m. kam. jelenti Mátyás fhgnek, hogy Liptó vármegye panaszát *B. Ferencz* ellen a helytartói rövid nyolczados törvényszéken tárgyalván, a tanácsosok nagy része ugy vélekedett, hogy B. Ferencz embereinek ellenszegülése által sententiam ipsam non turbatam, sed inexecutam, atque ideo vicecomiti potius, quam Francisco Balassa culpam tribuendam esse. A kamara ellenben ugy látja, hogy itt tényleg az itélet turbálása forog fenn s miután annak érvényt szerezni az alispán képtelen, a főispán, illetőleg a főkapitány segítsége szükségessé vált. Ámde a vár ő flgéé s Balassáék csak zálogban bírják, különös volna tehát, ha ő flge a saját várát katonai karhatalommal, hadiszerekkel s tényleg ostrommal foglalná vissza s ugy adná át B. Andrásnak. E viszszásságot csak ugy lehet elkerülni, ha ő flge a vár inscr. összegét a propalatinus kezébe leteszi, a várat Balassáéktól elveszi s aztán azt teszi vele, a mit akar. Azt aztán, hogy kit illet a pénz, majd eldönti a propalatinus. Csak így lehet a Balassák örökös veszekedésétől, panaszaitól, vádaskodásaitól megszabadulni; csak így lehet a további bonyodalmaknak elejét venni, a mi növekedni fog az által, ha B. Ferencz — a mint szándékozik — másnak zálogba veti a várat, A javasolt eljárásban ne akadályozza ő flgét, hogy a kincstárban nincs pénz; a kamara bármely perczben talál embert, a ki az inscr. összeget mindjárt leteszi. Mi már

kérdést is tettünk ez iránt a propalatinusnál s ő a jövő Fülöp-Jakab ünnepeit tűzte ki a pénz letételére, s ha ekkor a pénzt kezéhez kapja, a várat, a mikor éppen Eperjesre megy a legközelebbi oktavális törvénykezésre, egyuttal ő flge részére visszafoglalja, esetleg mindjárt át is adja annak, a ki a pénzt érte leteszi s a kinek ő flge kivánja. A propalatinus kezébe letett pénzhez való igényét pedig a maga módja szerint igazolja és keresse az, a kit a dolog érint. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

150. *Bécs, 1591. ápr. 6.* Mátyás fhg a pozs. kamarához: A *Balassa* ügyben f. hó 2 án adott felvilágosítást megkaptuk. Szükséges tudni, hogy mily feltételek alatt hajlandó a pénzt letenni az, a ki arra vállalkozott s hogy azt kötelezvényre 2 vagy 3 évre adja-e? Mert ha ugy akarja a pénzt *Ujvárért* letenni, hogy azalatt Ujvár zálogjogon neki adassék, azzal az örökös villongásnak nem hogy nem vettetik vége, hanem nagyobb nehézségek fognak támadni, mert *Balassa Bálint és Ferencz* lármázni fognak (clamabunt) hogy ők atyai ősi (a mint állítják) követelésüktől megfosztattak; *Balassa András* pedig attól, a mit itéletileg szerzett, mint mondani szokás: transversum ungvem elállani nem akar. Kivánjuk azért, hogy nem tekintve a mostani ünnepnapokra, azonnal tanácskozzatok: lehet e B. Andrást törvény szerint kényszeríteni, hogy nem törődve a már hozott itélettel, magát valakinek, mint javalljátok: a propalatinus nézetének alávesse. Továbbá minthogy András a megnyert per végrehajtását kéri, az öcscsei pedig a táblára fellebbeztek, vajjon ezen fellebbezés daczára elrendelhető-e a főispánnak vagy kapitánynak, hogy az itéletet hajtsák végre? A mint leveletekből értjük, *B. Ferencz* többszöri intésre lemondott a várról, de oly féltétellel, hogyha máj. 1-re az inscriptiot meg nem kapja, másoknak fogja elzálogosítani. Ezt semmikép meg nem engedhetjük s azért megparancsoljuk neki, hogy az elidegenítéstől tartózkodjék. (Ben. resol. ad cam. Pos. 1591. fol. 85.)

151. *Pozsony, 1591. ápr. 9.* A főhg ápr. 6-iki parancsára, hogy *Ujvár* inscr. összege letevése által a *Balassák* közti örökös veszekedés és ő flgének zaklatása végre megszünjék, válaszolván a kamara, kiemeli, hogy Ujvárnak a Balassák kezéből kivétele iránt már több ízben nyilvánította véleményét s ujat és mást mondani most sem tud. *B. Bálint és Ferencz* örökös lármája, hogy ők az ősi örökös jószáguktól fosztatnak meg, egyáltalán nem áll, mert a vár ő flge tulajdona s mikor azt visszaváltja, azzal Balassáéknak injuriát nem okoz, még azzal sem, hogy a pénzt nem ő, hanem a propalatinus kezébe deponálja addig, míg biróilag el nem döntetik, kit illet. Ez mintegy kötelessége is ő flgének, hogy a szerencsétlen jobbágyokat Balassáék rettenetes sanyargatásától mielőbb megszabadítsa. Azt is helyeselhetjük, hogy a vár földarabolását Balassáék közt ő flge nem akarja s e czélból az Illyésházy ajánlotta összeget elfogadja, a ki mintegy ő flge nevében deponálja a pénzt. B. Bálint és Ferencz további huzavonájának helyet adni nem lehet; az ügy már az eperjesi tszéken, a kir. táblán eléggé tárgyaltatott; meg is hozatott az itélet, csak végre kell hajtani már példa kedveért is. B. Ferencz már azzal eljátszotta a további kimélet lehetőségét, hogy abeli boszujában, mert a pénz nem az ő kezébe tétetik le, a vár egyes

részeit elidegeníteni iparkodott az inscr. levél és a törvények ellenére. Rá is kellene parancsolni B. Ferenczre, hogy az elidegenítéstől tartózkodjék. (Exped. cameral. poson.)

152. *Bécs, 1591. ápr. 13.* Mátyás fhg a pozs. kam.-hoz: f. hó 9-iki leveleteket a *Balassa* ügyben vettük, de nem értettünk belőle mást, mint a mit már előbb is írtatok; pedig arra kivántunk felvilágosítást, hogy *B. Andrást* lehet-e törvénynyel kényszeríteni, hogy a már kapott ítélettel nem törődve a propalatinus határozatának magát alá vesse. Ez az egész ügy sarka. Arra se feleltetek, hogy a B. András itélete végrehajtható-e azért, hogy Bálinték megfellebbezték. A B. Ferencznek szóló parancs (mely a vár elidegenítését tiltja) fogalmazványát nem csatoltátok, hogy ebből a késedelemből baj ne támadjon, fhatalmazzuk a helytartót, hogy a szokott módon ünnepélyesen tilalmazza B. Ferenczet. (Ben. resol. ad cam. poson, 1591. fol. 94.)

153. *1591. ápr. 19.* A m. kam. Mátyás fhg ápr. 13-iki kérdéseire a következőkben felel: *B. András* arra, hogy a már végleg meghozott itélet ellenére másoknak p. o. a propalatinusnak a biráskodását elfogadja, törvényesen nem kényszeríthető, mert ha Ujvárnak a felét a kir. tábla és a kir. httóval itélkező főurak, bárók, ülnökök tszéke, a hova a viszálkodó felek összes ügyei feljebb vitel útján vitetnek, B. Andrásnak meg itélték, akkor ő a törvényesen kiadott itéletlevéltől eltérni, azt semmibe venni nem tartozik.

A mi azt illeti, hogy B. Ferencz megapellálta az ügyet: miután az az ügy mind a vmegyét, mind a kir. táblát, mind a revideálására delegált biróságot megjárta s oly végleges határozatot nyert, hogy nem maradt más hátra, mint a végrehajtás s noha B. Ferencz hitvány (frivola) prokátori fogásokkal a kir. kuriára fellebbezett, mindazáltal az itélet erejét nem vesztheti, mert az utolsó pozsonyi orszgy. törvénynyé tette, hogy ha valaki az új birtokfoglalási perben hozott itéletet meg akarja fellebbezni, vagy a pert megújítani, azt csak birtokonkivül teheti; vagyis ez által a már meglevő itélet végrehajtását se fel nem függesztheti, se meg nem akadályozhatja. És hogy ha annak az itéletnek végrehajtására nem elég a vmegye, ott van a főispáni vagy főkapitányi segítség. Mert ha mindenféle kifogásnak, okoskodásnak hely adatnék, a prókátorok körmönfont huzavonája miatt egy per se jutna soha befejezéshez.

Annak megakadályozására, hogy *B. Ferencz* a várat elidegenítse, a tiltó parancs fogalmazványát küldjük flgnek, egyidejüleg pedig itt helyben a pozsonyi kptlan előtt protestálunk az ellen, hogy ő flge várát, melynek fele B. Andrásé, B. Ferencz elidegenítse s erről a kptlan útján a propalatinust is értesítjük. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

154. *Prága, 1591. ápr. 22.* Rudolf rendelete *Balassa Bálinthoz és Ferenczhez:* Hiteltérdemlőleg visszatetszéssel értesültünk, hogy Istvánffy Miklós nádori httó figyelmeztető levelével a pozsonyi kptln útján felszólítottátok a m. kamarát, illetőleg kir. fiskust, hogy Ujvár várunkat, melyet inscriptio czímén birtok, letevén érte kezetekbe a pénzt, váltsa vissza, a mit ha Fülöp-Jakab apostolok ünnepéig, vagyis a küszöbön álló máj. 1-ig tenni elmulasztana, ti ugyanabban az árban, melyben inscribálva

van, el fogjátok másnak zálogosítani. Minthogy azonban több sulyos körülmény miatt a kamara ezt oly hirtelen nem teheti, várunknak elidegenítését pedig semmiképpen meg nem engedjük: a legsúlyosabb büntetés terhe alatt parancsoljuk, hogy az elidegenítéstől tudtunk s engedelmünk nélkül óvakodjatok s további rendeletünkig az egész ügyet hagyjátok abban az állapotban, a melyben jelenleg van. S ha ez ellen mertek cselekedni, bárkivel kötött szerződésteket semmisnek, érvénytelennek fogjuk nyilvánítani. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

155. *Prága*, *1591. jun. 5.* Rudolf rendelete Illyésházy István liptói főispánhoz és gr. Pálffy Miklós pozsonyi főispán, főkamarás, dunáninneni főkapitány és Ujvár főkapitányjához: hogy ha a liptói alispán nem tudna még egyszer érvényt szerezni a B. András itéletének, akkor ők, ha kell katonai karhatalommal is segítsék *B. Ferencz* ellen. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

156. *1591. aug. 26.* Az udv. kam. a királynak előterjeszti, hogy Illyésházy liptói főispán *Balassa András*nak úgy nyilatkozott, hogy ő az itélet végrehajtására egymaga gyenge s azért kivánja a kerületi kapitány fegyveres támogatását. Pálffy kapitány pedig mind Balassa Andrásnak azt mondta, mind ő flgének azt jelentette, hogy a királyi parancs első sorban a főispánhoz intéztetvén, annak a kötelessége a végrehajtást megkezdeni s csak ha nem sikerülne, avatkozhatik bele a katonaság. Ő különben a katonai beleavatkozás igénybevételét nagyon megfontolandónak s csak elkerülhetetlen szükség esetén alkalmazandónak tartja. Különös volna, ha ő flge saját várát csak fegyverrel tudná birtokába venni. A fegyveres fellépés sok költséggel s a szegény népre sok kárral járna. Hogy a reputatio ne veszélyeztessék, teljes hadi felszereléssel, ágyúkkal kellene indulni a vár ellen s ha egyszer annyira mérgesedett a dolog, a legkomolyabb következményektől sem szabad visszariadni, különben nevetséges komédiává fajulhat a katonaság szereplése. Ő akkor kénytelen volna a legjobb haderőt a végvárakból kivonni, mit ha megtudna a török, a védtelenűl hagyott végvárakat megtámadhatná. Legjobbnak látná, ha az inscr. összeg deponáltatnék s a felek fszólíttatnának annak felvételére.

B. Ferencz is megszólalt és nyiltan protestál a vármegye végrehajtása ellen, mert a dolog végérvényes itélettel még nincs befejezve s a kik be nem fejezett itéletet végrehajtanak: az ország törvényei értelmében hűtlenség vétkébe esnek.

A kir. helytartó pedig tanácsos társaival tárgyalás alá vevén a dolgot, abban állapodtak meg, hogy miután a Balassák közti pert végérvényesen már elbirálták, azt okvetlen végre kell hajtani s minthogy arra a vmegye elégtelennek bizonyult, a főispánnak kell megkisérteni; mi ha megint nem sikerülne a katonai hatalom kirendelése elkerülhetetlen lesz.

A kamara ő flgének a helytartó javaslatát ajánlja elfogadásra mit a király el is fogadott s ily irányú új parancs kiadását rendelte el a főispánhoz. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

157. *1591. szept. 30. Nagy Palugya.* — Szentmiklósi Pongrácz Mihály Liptó megye alispánja meghagyja Pruzsinszky Miklós szolgabírónak, hogy *Balassa Ferencz és Bálint* jobbágyait s két nemes emberöket,

Pivko Mihály és Mátyás verbiczei lakosokat idézze törvénybe, minthogy ezek nem tudni mi okból, fegyveresen felsőkubinyi Kubiny György Konzka nevű havasi erdejére, az Oztredok patak és Male Lukowo víz között Damjánfalva határában, törtek onnan 200 fejős és meddő juhot, két kanczát elhajtottak, 42 fris hrudi nevű sajtot (caseos molles hrudy apellatos) és 3 kutyát elvittek s azokat Balassa Bálint és Ferencz most is maguknál tartják, úgyszintén a nevezett erdőket is elfoglalták.

Pruzsinszky szolgabíró 1592. jan. 10-én jelenti, hogy nevezett urakat, minthogy személyesen nem találá otthon őket, és alattvalóikat Dévai máskép Literáti Miklós újvári provisoruk által megidézte.

A tárgyalás Német Lipcsében volt, de a vádlottak se meg nem jelentek, se nem képviseltették magukat, ezért a megyei szék a két Balassát s a két nemes Pivkót egyenként 3 márkában, 167 jobbágyukat pedig egyenként 1 márkában, összesen tehát 179 márkában vagyis 716 arany forintban elmakacsolja, továbbá az erdőben okozott károkért 400 ar. frtban s jobbágyaikért egyenként 40 frt homagiumban elmarasztalja, tartozván az elfoglalt területet s javakat is mielőbb visszabocsátani. — A végrehajtást azonban a megye nem tudta eszközölni, úgy, hogy a panaszos Rudolf császárhoz fordult, a ki megparancsolja a megyének a végrehajtást. (N. R. A. 535 No. 32.)

158. *Illyésházy István liptói főispán levele Pálffyhoz Ujvár katonai megszállása tárgyában.* Spectabilis ac magnifice domine et affinis observandissime. Post servitiorum meorum commendationem. Balassa Zsigmond uram exhibitoriaval a pozsonyi káptalantól külde egy parancsolatot, kinek a mássát im klmednek küldöttem. Azt parancsolja ő fölsége, hogy Ujvárt armis megszálljam és a Balassa András sententiáját exequaljam. Jóllehet a parancsolat szegény Balassa András nevére vagyon, a végébe az vagyon írva, hogy ha én ölég nem leszek reá, tehát klmed, mint ország kapitányja exequalja. Azért én klmednek tudtára adom, hogy a sententia inexecuta, a viceispán nem járt juridice el benne. Ha reá mennék és reá hinának *Balassa Bálint*, interceptio castri nota infidelitatis, a várszállás is nem globis játék, vérontás nélkül meg nem leszen, mert ez *Balassa Bálint* ugyan megeskütt én előttem, hogy halálig meg nem adja, hanem az ő fölsége inscriptionalis leveléhez tartja magát. Azért én elégtelen vagyok annak a várnak megvételére; félek az utól ütő pálczától is: a törvénytől; hanem klmed lássa, mit cselekeszik, én klmedre hagytam. Csak azon kérem klmedet: ha a vármegyéből kihozza az éhhel holt népet, ne szállítsa klmed az én jószágomra, mert ott közel vagyon, hanem szállítsa klmed az Ujvár tartományra. Ám pusztuljon az ő fölsége jószága, ha úgy tetszik jobbnak némelyeknek. Klmednek az ország törvénye (szerint) maga személye szerint ott köll lenni, de jól meglássa klmed mit cselekeszik, pört ne csináljon klmed magának és gyermekinek. Én ölégtelen vagyok reá és reá nem megyek, tudtára akarám klmednek adnom. Immár lássa klmed mit cselekeszik; ezt akarám klmednek tudtára adnom. 22. 8-bris 91. magnificae dominationis vestrae servitor et affinis.

S. Ilieshazy m. p.

Kívül: Spectabili ac magnifico domino Nicolao Palffi comiti comitatuum Posoniensis et Comaromiensis ac cubiculariorum regalium magistro, nec non partium regni Hungariae supremo capitaneo etc. domino et affini observandissimo. (Ered. Pozsonyi kam. irat. III. 38.)

159. *Ujvár, 1591. dec. 27.* Pálffy Miklós kerületi kapitány (Kreis-Hauptmann) írja Ernő fhgnek, hogy ámbár nehány hónap előtt azt a parancsolatot kapta, hogy a *Balassa András* és *Balassa Bálint, Ferencz* ujvári dolgában hozott határozatnak ő és Illyésházy István liptói főispán — minthogy máskép már nem lehet — fegyverrel szerezzenek érvényt, ő kész a királyi parancsnak mindenben engedelmeskedni, de mégis határozott utasítást kér, hogy mihez tartsa magát. Mert ha nem engedelmeskedik pro non observantia mandati citáltatik, ha pedig a parancsot végre akarja hajtani, ágyukat, lőport, katonákat a végvárakból kénytelen kivonni, miből, ha az ellenség (a török) megtudja, komoly baj származhatik, a miért nem vállal felelősséget. Irtózik a keresztyén vér ontásától is, már pedig *Balassa Bálint* kinyilatkoztatta, hogy készebb meghalni, mintsem a határozatot végrehajtani engedné. Ennélfogva Ujvárnak az ostroma makacs és esetleg hosszantartó lehet és tetemes költséget okozhat; nem is tekintve azt, hogy ő flge várát ő flge népének kellene roncsolni és bevenni. Ezért kér tehát határozott és minden más magyarázatot kizáró rendeletet. (Ered. Pozs. kam. iratai III. sor.)

160. *1592.* Az országbíró megparancsolja az esztergomi káptalannak, hogy a Dobó Ferencz felperes által *Balassa Bálint* alperessel ratione cujusdam incestus az esztergomi vicarius előtt folytatott perében hozott itéletet Dobó Ferencznek másolatban adja ki. (Eszterg. kptln. Capsa. 3 fasc. 7 No. 26 et 27.)

161. *1592. Dobó Ferencz* és családja protestálnak azon szokatlan taxáért, melynek fizetésére a közte és *Balassa Bálint* közti ügyben való itélkezésért az esztergomi vicariatus őket kötelezni akarja. (Eszterg. kptl. Lib. 9. Ao. 1592. fol. 11.)

162. *1592. Dobó Ferencz* elismeri, hogy Batalis János esztergomi őrkanonok a közte és *Balassa Bálint* közt folyt per itéletlevelét kiadta. (Eszterg. kptl. Lib. 9. Ao. 1592. fol. 11.)

163. *Pozsony, 1592. jan. 17.* A nyitrai püspök Ernő fhghez. A közrend és törvények megkivánják, hogy a felső parancsnak és bírói itéletnek érvény szereztessék, de e részben az *ujvári* dologban nagy nehézségek merültek fel. Ugyanis *B. Bálint* desparatis jam penitus suis rebus et (ut ipse de se fatetur) fato suo sinistro variis fortunae procellis jactatus eo temeritatio devenerit, ut obsidionem, mortem et extrema quaeque perpeti potius, quam executioni illius sententiae cedere decreverit, a mely végrehajtáshoz a vmegye ereje nem lévén elegendő, a generalis kapitány, ki erre utasíttatott, a végvárakból kénytelen kivonni a katonai erőhatalmat, a mit ha az ellenség megsejt, veszedelmes lehet. Már pedig azt a várat lándzsával és karddal bevenni nem lehet, ahhoz nagy ostromszerek kellenek, a miből a keresztyén vér ontása és a nyavalyás jobbágyság megnyomorítása által vajjon elég haszna lesz e fiskusnak, a melyhez a vár tartozik? Mely bajnak, hogy eleje vétessék s hogy ő

flsége a veszekedő atyafiak alkalmatlankodásaitól megszabaduljon azt a szelidebb módot ajánlanók, hogy Ujvár inscriptiója a fiskus nevében a propalatinus előtt tétessék le oly formán, hogy a felek hivassanak fel, hogy a propalatinus vagy itélőmestere előtt személyesen jelenjenek meg s a pénzt vegyék fel; kijelentvén, hogy akár jönnek akár nem, a pénzt ő flge bírói kézbe leteszi s a várat azonnal birtokába veszi. (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

164. *Pozsony, 1592. jan. 21.* A m. kam. Ernő fhghez. Tudnia akarja fsged, hogy bár a *B. Andrással* Ujvár és Végles iránt kötött transactióban az örökösökről nincs említés, ő flge megtartja e őket abban? Minthogy tudva van, hogy Végles bizonyos porczióját B. András halálával ő flsége itéletileg megnyerte s azt most is tartja, ezenfelül az is tudva van, hogy B. András 4000 frt készpénzt adott ő flgének, ennélfogva, bár a transactióban arról nincs szó, mégis a gyermekek az ingó és ingatlan vagyonban igaz és törvényes örökösök, ennélfogva az a transactio kötelező B. András örököseire is s nekik az Ujvárért járó 10,600 frthoz, valamint a kölcsönadott 4000 frthoz joguk van. Legjobb a 16,000 frtot a propalatinus kezébe letenni, hogy ő elégítse ki a veszekedő feleket. A mi Véglest illeti abban *B. Bálint és Ferencz* perujítást kértek s a tanácsosok is hozzájárultak, mert törvény szerint meg se lehetett tagadni. Az ezután hozandó itélet fogja eldönteni vajjon a B. András vagy B. János utódait illeti-e teljesen? (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

165. *1592. jan. 28.* Illyésházy István Prágában járván a következő kérvényt terjesztette a király elé: A Liptó megyében fekvő *Ujvár* várat Miksa császár néhai *B. Jánosnak* inscribálta; nem sokára rá megengedte, hogy azt *B. András* (de nem örökösei is) magához válthassa, jóllehet a redemptio törvény szerint mint szomszédot engem illetett, annál inkább, mert az előtt az én likavai váramnak volt a tartozéka. B. András, mig élt, a várat nem váltotta magához, természetes tehát, hogy holta után flgedre szállott vissza. Ezután a B. testvérek közt nagy, nem ritkán a fegyverességig fajult versengés támadt a jobbágyok sanyargatásával, mert az egyik testvér a másikat a várból kizárni törekedett. Eperben végső bírói itélet hozatott, melyet nekem, mint liptói főispánnak és Pálffy Miklós főkapitánynak kellene végrehajtani. Ámde ez keresztyén vér ontása nélkül meg nem eshetik s miután ilyen fegyveres végrehajtás ebben az országban a legritkább, majdnem hallatlan dolog, azt elkerülendők flged tanácsosai azt javasolják, hogy Ujvár inscriptiója bírói kézbe tétessék le s a felek biróság által elégíttessenek ki; ez által a vérontás, a jobbágyság tönkretétele, a kir. vagyon megrongálása, a katonaságnak a várakból kivonása s az ostrommal járó tetemes költség elkerültetnek.

Kérem flgedet: mások előtt inkább nekem engedje meg annak a várnak a redemptióját. A mit más a korábbi inscriptiora ráadni hajlandó, azt én hamarább megteszem.

(A király a kérvényt áttette a m. k. kamarához a magy. kanczelláriával való tanácskozás végett. Ered. Pozs. kam. ir. III.)

166. *Bazin, 1592. jan. 29.* Illyésházy István írja az udv. kamarának, hogy kapta levelét, melyben ő flge azon határozatáról értesíti, hogy

miután Ujvár iránt néhai *Balassa Andrással* megköttetett a transactio, annak B. András örökösei is állani tartoznak, ennélfogva az Illyésházy követelése (debitum militare) annak a várnak az inscriptiojához nem csatolható, de ha ő flge nem ellenzi a bazini és szentgyörgyi várakéhoz hozzá írható. De ha meggondolja, hogy a néhai B. Andrással 3 év előtt kötött transactio a fiskus javára és előnyére megváltoztatható, tudva azt, hogy az a vár mielőtt B. Jánosnak inscribáltatott, még egy évvel előbb is az ő (t. i. Illyésházy) likavai várának volt a tartozéka; ha továbbá megfontoltatik: quantae tragoediae jam his superioribus annis inter fratres Balassa non sine magna molestia Suaettis consiliariorum et judicum regni hujus intercesserunt s tart még most is, a midőn a végső határozatnak fegyveres erővel kell érvényt szerezni, a milyen végrehajtás ebben az országban a legritkábban hallatott vagy láttatott, hanem a tanácsosok bölcsességéből a legvégsőig minden mód megpróbáltatott, csak hogy a fegyveres beavatkozás elkerültessék, mint az Sassin és Holics példáiból látható: mindezeket egybevetve bátorkodott ő Ujvár adományozását kérni, jóllehet ott nincs több 96 jobbágynál. Ha B. András élne, ő flgének akkor is joga volna tőle vissza váltani, még inkább teheti azt most, mikor az, a kivel az egyesség köttetett, már meghalt és utódjait az ország törvényei szerint nem kötelezi; annál inkább nem, mert azok nem teljesítették azt a kir. parancsot, hogy B. János örököseit elégítsék ki. Ő ezt annyiba nem hagyhatja, legközelebb Prágába utazik, hogy ő flgével beszéljen. (Ered. Pozs. kam. ir. III.)

167. *Pozsony, 1592, ápr. 12.* A főhg leveléből és *Balassáék* különböző irataiból megértette a kamara, hogy mikor Liptó vármegye alispánja az itéletet végre akarta hajtani, Balassáék ellene szegültek s a vár melletti Bela patak hídjánál felállított szolgáik által köveket hányva s életveszélyesen fenyegetve, azt megakadályozták. A Pozsonyban összegyűlt tanácsosokkal tárgyaltatván a dolog, ezek sententiam non turbatam, sed inexecutam minősítették s inkább az alispánnak rótták fel hibául, mint *B. Ferencznek.* De a kamara ellenkező nézeten van. Az iratokból kitűnik, hogy az itélet turbálva van s most már a főispán és főkapitány dolga annak érvényt szerezni s minthogy a vár ő flgéé, ha kell ostrommal foglalandó vissza s átadandó *B. Andrásnak,* A békés megoldás kedveért mégis ő flge tegye le a pénzt a propalatinus kezébe, a ki megfogja itélni, hogy kit illett. Ne hátráltassa a dolgot ugyanis, hogy a kamarának nincs annyi pénze. A kamara fog találni embert, a ki azt a pénzt a helyettes nádornak azonnal leteszi. A propalatinus, kérdésünkre a jövő Szt. Fülöp és Jakab napját tűzte ki a pénz letevésére, akkor Eperjesre a nyolczados tszékre utazván, az ujvári dolgot is rende hozná. Itt az alkalom, hogy ő flge Balassáék zaklatásától megmeneküljön. (Exped. camer.)

168. *Prága, 1592. ápr. 15.* Rudolf császár tudatja Ernő fhggel, hogy tekintetbe véve Pálffy Miklós 1591. decz. 27., a nyitrai püspök 1592. január 17. leveleiben a fegyveres végrehajtás ellen felhozott nehézségeket, Mátyás fhg márcz. 17-iki javaslatára úgy határozott, hogy Ujvár dolgában ragaszkodik a B. Andrással kötött transactiohoz s annak az örökösökre kiterjedő kötelező erejéhez s így Ujvárt nekik biztosítja. Köte-

lesek azonban a B. János örököseit illető pénzt deponálni s őket kielégiteni. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

169. *1592. ápr. 23.* Az udv. kam. értesíti *B. András* örököseit *Zsigmondot* és *Imrét*, hogy Véglest és Ujvárt illetőleg ragaszkodik ő flge a B. Andrással kötött transactiohoz s mihelyst ők a 16500 frtot leteszik s Véglest visszabocsátják, szabadon birtokába léphetnek Ujvárnak. A *B. Ferencz* ellen hozott itélet végrehajtása iránt forduljanak a magy. kamarához és kanczelláriához. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

170. *1592. ápr, 25.* B. Zsigmond és Imre megköszönik a király határozatát, hogy a transactiot továbbra is fenntartja. De ők a transactióba olyan kikötéssel, hogy az *egész* inscrip. summát letegyék, bele nem mehetnek, valamint a 4-ik pontba beszurt »aut iisdem dominis Balassis, aut iis quorum interest« kitétel alapján sem, mert ez a »quorum interest« megint csak tág kapút nyit ellenfeleik követelőzéseinek. Hiszen úgy áll a dolog, hogy Ujvár *fele* nekik jogérvényesen megítéltetett; hogy lehet hát tőlük követelni, hogy olyan birtokért is, a mi az *övék*, letegyék a pénzt? Ők az inscr. összeg *felének* a letételére érzik magukat kötelezhetőknek s erre készek is, mihelyst birtokba vezettetnek. Flged követeli, hogy a véglesi portiót átadjuk. De hisz ez már rég a flged birtokában van, sokkal korábban flged kezébe jutott, még mielőtt a transactio többi pontjai teljesültek volna; a miből elgondolható, mennyi káruk van nekik. Kérik tehát a királyt, hogy miután Véglest már átadták s a 4000 frtot kifizették, a transactio többi pontjainak is szerezzen érvényt s rendelje el, hogy jogérvényes itéletük végre valahára végrehajtassék. (Pozs. kam. iratai III. 38.)

171. *1592. máj. 4.* B. Zsigmond és Imre elkeseredve panaszkodnak Ernő fhgnek s csudálkoznak azon, hogy az udv. kamara minden ok nélkül, bizonyos roszakarók téves informatiójára, korábbi határozatát maga megmásítja s noha boldogult atyjok igazságát már belátta a kamara s Illyésházi Istvánnak már két parancsot küldött az itélet végrehajtására, mégis most velök úgy tárgyal, mintha semmi se történt volna ebben a dologban s rajtok a teljes igazság ellenére követelőzik. Ah corruptissimum saeculum detestanda et abominanda res, quod quamvis nonnulli sciant verum, persvaderi tamen ac sub veri specie falsa non modo sequi, sed et alios inducere in eam non dubitent sententiam. Nekik az Istenen kívül nincs más pártfogójuk a fhgnél, kérik tehát, ne hagyja el őket árvákat, hanem igazuknak szerezzen érvényt s juttassa őket Ujvár birtokába. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

172. *Eperjes, 1592. jan. 6.* Az eperjesi oktavára összeült tanács tagjai (u. m. a nyitrai, váradi, csanádi, tinini püspökök, Forgács Simon, Révai Ferencz, Istvánffy Miklós, Joo János, Perényi János, három itélőmester, Perekedy Miklós) *B. Zsigmond* és *Imre* máj. 4-ki kérvényét az itélet végrehajtása iránt teljesítendőnek vélik, már csak azért is, hogy a törvényt lábbal tapodni szerető embereknek példa adassék. Utasítandó hát a liptói főispán, hogy az itéletet hajtsa végre s ha erre egy maga elégtelen volna, a 63-ki orsz. constitutio értelmében kérjen a ker. kapitánytól karhatalmat. (Ered. Pozs. kam. iratai III. sor. 38. cs.)

22*

173. *Eperjes, 1592. jun. 8.* Istvánffy Miklós nádori helytartó előtt *Balassa János fia Ferencz* tokaji kapitány felvevén testvére *B. Bálint* terheit is, kinyilatkoztatja, hogy *Dobó Ferencz* barsi főispán azon 12,000 frtot, melyet atyjok *B. János* oly feltétellel adott kölcsön, hogy míg vissza nem fizeti, érte évenként 1000 frtot érő bort ád, még maig se fizette meg B. Ferencznek és Bálintnak; sőt az 1000 frtot érő borral is nehány év óta adós. Azonban *B. Ferencz* jóakarattal viseltetvén, beleegyezett, hogy D. Ferencz azt a részt, mely a 12,000 frtból s annak nem fizetett kamataiból testvéreit: *böki Paczoth Andrásné: Balassa Máriát* és *özv. gimesi Forgách Miklósné*: *Balassa Annát* osztályban illetné, nekik kifizesse teljesen. (N. r. a, 813: 9.)

174. *1592. jun. 17. Balassa Bálint bocsánatot kér az Ernő főherczeg ellen használt gyalázó kifejezéseiért.* Serenissime princeps et domine domine clementissime. Orationum et fidelum etc. Quod Serenitas Vestra duobus mandatis mihi commiserat, ut *injuriosa illa verba*, *quae duobus invectivis suis libellis Valentinus Balassa contra Sertem Vram non minus temerarie, quam impudenter effuderat,* hic in praesentia dominorum consiliariorum judicum et aliorum regni nobilium publice in eum retorquenda curarem, id sub praesentibus . . . . in magna dominorum praelatorum baronum, judicum et assessorum tabulae regiae ac nobilium causantium frequentia in domo judiciaria per dominum personalem praesentiae suae Mattis Reg. et reae in judiciis locumtenentem diligenter perfeci. In conspectu tantae turbae Valentinus Balassa astare jussus, ipse injustus, ipse violentus, ipse promissorum paternorum violator et omnium eorum, quae . . . , in suis libellis expressit ipse reus esset, cum exprobatione beneficiorum Vrae Sertis, quibus fideles Suae Mattis subditos etiam indignos Vra Sertas benigne prosequi et afficere solet, atque nisi Vra Sertas hac leviori reprehensione per suam clementiam praevenire voluisset, majorem multo poenam pro talibus ausis temerariis promeritus fuisset. Recognovit sic per nos reprehensus errorem et se magno animi maerore permotum supplices illos libellos, dum animum exarcebatum temperare non posset, conscripsisse. Propterea in praesentiam Vra Sertis personaliter venturum et ea cum humilitate, quae decet, veniam deprecaturum respondit. Per nos tandem, ut inposterum lingvam et calamum refrenare et Vram Sertem debita obedientia revereri tam ipse, quam alii hujus exemplo studeant, nisi graviorem punitionem subire malint, diligenter admoniti sunt. Servet deus etc. Datum in civitate Eperies die 17 Junii 1592. (Fogalmazvány. Litterae privatorum 1592. No. 9.)

175. *Bécs, 1592. jul. 27.* Ernő fhg a kamarához: A mellékelt iratból láthatjátok, hogy a mult oktaván Eperjesen itélkezett tanácsosok egyhangulag azt határozták, hogy a nehány év előtt *Balassa András* javára hozott itélet végrehajtassék. A határozathoz mi is hozzá járulunk, de emlékeztetünk benneteket, hogy a végrehajtással járó nehézségek miatt ezelőtt jobbnak láttátok azon szelidebb út követését, hogy az inscriptio összegét ő flge tegye le a propalatinus kezébe, a vár foglaltassék vissza ő flgének, a Balassák pedig keressék a pénzhez való jogukat. Adjatok véleményt, hogy melyik mód követtessék s a *B. Bálint és Ferencz*

által elidegenített *ujvári* javak mikép volnának visszaszerezhetők? (Ben. resol. ad cam. poson. 1592. fol. 179.)

176. *Pozsony, 1592. jul. 31.* Az epeijesi oktavára összeült tanács 1592 jun. 6-iki ítéletét Ernő fhg jul. 27-én közölvén a m. kamarával, ez a tanács javasolta módozathoz nem járulhat hozzá, minthogy a fegyveres beavatkozás ő flge várában s jobbágyaiban nagy kárt okozhat. Ennél szelidebb megoldás, ha ő flge leteszi a pénzt s a várat visszaveszi. A propalatinusnak meg kellene hagyni, hogy tüzzön ki határidőt a pénz letételére, a mikor Szerdahelyi István helytartósági itélőmester egy kamarai tanácsossal a pénzt oda vinné, abból a *B. Bálint és Ferencz* által elzálogosított részjószágokat visszaváltaná. Régebben úgy javasolta ugyan a kamara, hogy a propalatinus itéljen a felett, kit illet a pénz. Minthogy azonban *B. Zsigmond és Imre* itéletileg bebizonyították, hogy Ujvár fele az övék, ennél fogva meg nem engedhető, hogy egy végérvényes itéletet a propalatinus felülvizsgáljon, hanem a pénz felét egyszerűen adja át a B. András örököseinek, másik felét pedig a B. János örököseinek. Ha a *B. János örökösei: János és Ferencz* nem akarnák a pénzt fölvenni, ez nem akadályozhatja meg a vár visszavételét, illetőleg, hogy a B. Andrással kötött transactio foganatba ne menjen, hanem B. Bálint és Ferencz igényükkel törvényes útra utasítassanak. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38. és Exped. camer.)

177. *Bazin, 1592. aug. 27.* Illyésházy István utközben írja Nürnberger Lőrincz udv. kam. titkárnak, hogy a Balassa Zsigmond itéletének fegyveres végrehatjása helyett inkább ajánlja a vár visszaváltását. Mint már előbb, most is felajánlja, hogy 4 havi előleges értesitésre ő hajlandó a pénzt letenni, olyképp, hogy azt az, a kinek ő flge a várat adni fogja, neki visszafizeti; egyébként neki, mint szokás, arra a várra az elővételi jog biztosíttassék. Más kibontakozást ebből a »labirintusból« nem lát. (Ered. Pozs. kam. irat. III. 38.)

178. *Bécs, 1592. szept. 10.* Ernő fhg a király elé terjesztvén az ujvári dologban eddig történteket, a m. kam. 1592. jul. 31-iki álláspontjára és Illyésházy 1592. aug. 27-iki ajánlatára helyezkedvén, azt javasolja a királynak, hogy fogadtassék el Illyésházy ajánlata, az általa leteendő pénzzel a Balassák elégítessenek ki s a vár foglaltassék vissza ő flgének, azt csinálván vele azután ő flge, a mit jónak lát. Illyésházy ajánlatát mégis olyan módosítással kellene elfogadni, hogy pénze 3 hónappal előbb mondassék fel s ha neki visszafizettetett, a várat tartozik visszabocsátani. Az elővételi kedvezményt nem lehet Illyésházynak megígérni, mert ő flge a *B. András*sal kötött transactióval, mely az örököseit is kötelezi, obligóban van s annak a transactiónak némely pontjai, mint pl. Végles visszaadása, a 4000 frt. lefizetése, már teljesítve vannak s hihető, hogy a B. András örökösei a többi pontokat is teljesíteni fogják, ha egyszer az ujvári pénzt kezükhöz kapják s megszabadulnak B. Bálinttól és Ferencztől. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

179. *Pozsony, 1592. nov. 23.* A kamara írja Illyésházy Istvánnak, hogy ő flge elrendelvén *Ujvár* visszavételét *Balassáék*tól, minthogy Illyésházy megigérte érte a pénzt, amennyiben szándéka mellett megmaradt,

a pénzt 3 hónap alatt tegye le a propalatinus kezébe s akkor átveheti a várat és bírhatja zálogjogon. (*Nov. 26-án* már megkapta a kamara a kedvező választ, mire tudatta Illyésházyval, hogy a felmondási 3 hónap decz. 1-én kezdődik.) (Exped. cam.)

180. *Pozsony, 1592. nov. 26.* A kamara külön-külön értesíti *Balassa Bálintot, Ferenczet, Zsigmondot,* és Liptó vármegyét, hogy ő flge eltökéllete *Ujvárt* mulhatatlanúl visszaváltani. Az inscriptionális összeget a propalatinus, vagy annak helyettese kezébe teszi le. A visszaváltás határideje jövő évi márcz. 1-je. Akkorra jelenjenek meg mindazok, a kik a pénzhez igényt tartanak s Liptó vm. értesítse erről azokat, a kik Balassáéktól zálog vagy bármi czímen valamelyes részt szereztek a vár tartozékaiból. Vegyék fel a pénzt s bocsássák vissza a jószágot. A *B. Ferencz* tokaji kapitánynak szóló levelet a szepesi kamarának küldte a pozs. kamara, hogy azt meghitt emberével kézbesítse neki Tokajban és bizalmasan közölje, hogy mit válaszolt ő flge resolutiójára. (Exped. cam.)

181. *1592. decz. 2.* Meskó György, a szentiváni Szentivány János és András ügyvéde Liptó vármegye törvényszékétől a Szentiványiaknak *Balassá Bálint* és *Ferencz* ellen Javorovesady wrch byztrey s egyéb havasok elfoglaltatása miatti perében kelt következő iratokat kiadni kéri:

I.

Liptó megye jelenti Rudolfnak, hogy 1579. jul. 1-én törvényszéke előtt megjelent Pruzsinszky Miklós, mint Szentiványi Kristóf és János ügyvédje s panaszt emelt *Balassa Bálint* és *János* ellen, hogy 1579. Szt. György nap körül Pándi Zsigmond a Balassák tisztje több dovalovi, jobbágygyal a Szentiványiak nev. havasán juhakolt építtetett s a havast elfoglalta. Kéri tehát, hogy az 1542 pozsonyi törv. cz. értelmében, mely az új foglalások visszaadása iránt intézkedik, azt visszaadatni rendeljük. A vármegye helyszíni szemlére kiküldi az alispánt, 3 szolgabírót és egy esküdtet; ezek a Szentmihály nap után való 4-ed nap tartott gyűlésen azt jelentették, hogy jul. 20-án a helyszínén megjelentek, de Balassáék az idő rövidsége miatt a szükséges előkészületeket nem tehették meg s több községben levő tanuikat nem gyűjthették össze. Ennélfogva Szt. Mihály napja után ötödnap ismét megjelentek s ott a havas tulajdonjoga iránt tanuvallatást eszközöltek. E napon kihallgattak 51 tanut, a kik egyértelműleg vallották, hogy a havas mindig a Szentiványiaké volt. Midőn másnap a hegyről lefelé jöttek, utközben találkoztak *Balassa Bálint* megbizottjával benedekfalvi Kiszely Péterrel, aki azt kérte, hogy a bizottság menjen ismét vissza, vagy pedig jövő tavaszra tűzzön újabb terminust a Balassa tanuinak kihallgatására. A bizottság vissza is ment, azonban a Balassa tanui — állítólag félreértésből — nem vallottak s csak az ügyvédek feleselgettek. Ekkor új terminus tüzetett 1580. ápr. 25-re. A küldöttség meg is jelent, azonban Dévai Miklós a Balassa András (!) nevében kifogásolta, hogy a Szentiványi tanui kihallgattassanak. A biróság belátván e kifogás helytelenségét, megkezdte a tanuvallatást, újabban kihallgatván 18 tanut, kiknek vallomása alapján kimondta az itéletet, hogy a peres havas a Szentiványiakat illeti, mely

itéletet Dévai Miklós megfellebbezte az ország rendes bírái elé, a mibe a megyei törvényszék, hivatkozva az 1542. pozsonyi t. cz.-re, mely a hatalmaskodó foglalásban az itélkezést a vármegyére bízza, csak hosszas tanácskozás után ment bele az 1580. nov. 9. tartott ülésében.

II.

Liptó megye levele, mely szerint 1589. máj. 17. tartott törv. székén Meskó György, a Szentivány János és András (a Kristóf fia) ügyvédje bemutatja a megyének 1580. nov. 9. (l. fent) kelt transmissionalis ítéletlevelét azzal, hogy ez a rendes bíróság elé fellebbeztetett ugyan, s bár azóta mind országgyűlés, mind orsz. összejövetel tartatott, a melyeken az ily ügyek felül volnának vizsgálandók, mégis Balassáék a szükséges lépéseket ez iránt maig sem tették meg, legalább arról jelentés nem érkezett, a mit annyival inkább tehettek volna, mert egy másik ügyökben, melyet Balassa András, az ujvári várban tett foglalások miatt ellenök indított, a megye törvényszéke előtt megjelentek s tárgyaltak. Ennélfogva a törvényszék kimondja az elmarasztaló itéletet.

III.

1590. jun. 5-én. Liptó megye Szentiványi János és András újabb panaszára, mely szerint a már restituált havast a Balassák jobbágyai ismét elfoglalták, parancsot ád Pruzsinszky Miklós szolgabirónak, hogy Balassáékat idézze törvényszéke elé. Ezt a szolgabíró jun. 13. teljesíti, a távollevő Balassák helyett Nemes Gáspár ujvári várnagynak adván át az idézőlevelet.

IV.

1591 febr. 13. Liptó vármegye a Balassákat s jobbágyaikat, a miért a tárgyalásra meg nem jelentek, se nem képviseltették magukat, megbünteti és pedig a meg nem jelenésért a két Balassát egyenként 3 nehéz márkára, 11 jobbágyát egyenként egy nehéz márkára, összesen 17 nehéz márkára vagyis 68 arany frtra, a hatalmaskodó foglalásért pedig 100 arany frtra, mely utóbbi fele a vármegyének, fele a Szentiványiaknak fizetendő.

V.

1592. máj. 10. Fejérkövi István nyitrai püspök és kir. helytartó megparancsolja Liptó vármegyének, hogy Balassáék ellen hozott itéletét hajtsa végre s vessen véget a Balassák és Szent Iványiak közti határpernek. (N. R. A. 674: 13.)

182. *Pozsony, 1592. decz. 5.* A m. kam. jelenti Mátyás fhgnek, hogy nov. 16-ki rendelete értelmében felszólították Illyésházy Istvánt, hogy Ujvár inscriptióját = 13200 frtot, Végles inscriptióját = 10600 frtot, készpénzt 4000 frtot s más (alterius summae) 3884 frtot, összesen tehát 31684 frtot fizessen le jövő márcz. 1-re, a mikorra t. i. a Balassa örökösöknek az inscriptiót felmondottuk s őket annak felvételére felszólítottuk. Illyésházy kész most is a pénzt letenni, de azt mondja, hogy korábbi ajánlata értelmében csak az ujvári 13200 frtot és a 4000 frtot (a flsgednek 1591. jan. 21-én átküldött transactionalis levél, melyet meg-

tekintés végett magunknak megküldeni kérünk alapján) hajlandó kifizetni. A véglesi inscriptio s a többi összeg kifizetését semmiképp se vállalja magára. Mivel pedig az egész 31684 frt a Balassa Andrással kötött transactio értelmében Ujvárra vitetett által s az terheltetett meg vele, felvilágosítást kérünk az iránt: vajjon az Illyésházy által leteendő 17200 ftért Ujvár redimálható és Illyésháznak át adható-e és a hátrálékos tartozással a Balassa örökösök ő flgéhez utasíttassanak. Mert Illyésházy ezt az összeget kész letenni s a várat átveszi; s ha bárki a 10600 és 3884 frtot ő flgének leteszi s az egész 31684 frtért a várat magához váltja, ő annak a várat azonnal visszabocsátja. Intézkedést kérünk arról is, hogy a propalatinus, ki a pénzt átveszi, a kam. tanácsos, ki a várat átveszi és ismét átadja, fáradozásainak díját s redemptióval járó költségeket ki viseli? E tárgyakban sürgős választ kérünk, mert a depositio ideje közeleg. B. András örökösei hozzánk küldött emberükkel kijelentették, hogy a transactiótól nem állanak el s az egész összeget követelik. (Pozs. kam. iratai III. 38. és Exped. camer. poson.)

183. *Bécs, 1592. decz. 16.* Mátyás fhg a m. kam. decz. 5-ki előterjesztésére azt válaszolja, hogy Illyésházyval csupán az ujvári 13200 frt inscriptió iránt kellett volna tárgyalni s abba a véglesi inscriptiót nem kellett volna bele zavarni; mert ő flge resolutiojának az az értelme, hogy Illyésházy kezébe Ujvár csak ideiglenesen jusson, míg a Balassa János örököseivel a dolog nem tisztáztatik; ellenben a B. Andrással, illetőleg most már örököseivel a Végles és Ujvár iránt kötött transactiot fenn kivánja tartani s mihelyt lehet, realizálni, a midőn Illyésházytól a vár ismét átvétetik. A 4000 frtnak Illyésházy által leendő kifizetésének akkor volna értelme, ha B. András örökösei azt követelnék, ámde ők maguk kijelentették, hogy a transactiót fenn akarják tartani. A mi a véglesi portio feletti veszekedését a Balassáknak illeti, igaz, hogy B. András abból mindig $^2/_3$ részhez tartott jogot s ha most ezt a B. János örökösei kétségbe vonják, az igazság bírói uton lesz megállapítható; addig pedig a vár védelme ő flge kezében marad. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

184. *Pozsony, 1592. decz. 16.* A kamara írja Illyésházynak, hogy *Balassa Bálint* tegnap egy pert küldött a kamarának, melyből kitetszik, hogy *Ujvár* tartozékának egy részét veszedelem fenyegeti s annak megoltalmazására ő elégtelen. Mínthogy pedig a kamara oly messziről nem vigyázhat, hogy azt az uradadalmat valami baj ne érje és kollegánk Baranyai Bálint nehány napra távol van, ennélfogva a kamara a pert átküldi Illyésházynak, mint a ki úgyis nem sokára magához váltja a várat és kéri, hogy bölcs belátása szerint cselekedjék, hogy egyes részek el ne szakíttassanak; a miben a kamara támogathatja, készséggel fogja támogatni őt, ha ez iránt megkeresi. (Exped. camar.)

185. *Bazin 1592. decz. 17. Illyésházy István javaslatai a pozsonyi kamara részére Balassa Bálintnak és Ferencznek az ujvári uradalom iránt, továbbá a Kubinyiakkal és Szent Iványiakkal folyó pereik tárgyában.*

Reverendissime ac generosi domini et amici observandissimi; post

salutem et servitii mei commendationem. Litteras rev. ac gen. dominationum vestrarum accepi unacum adjunctis sententiis comitatus Lyptoviensis, quae literae sententionales testantur aperte, quod *Valentinus* et *Franciscus Balassa*, moderni possessores castri Wywar ex mera negligentia et iniuria, ipsorumque culpa ac quasi voluntarie territoria ista castri amiserint. Constat autem mihi ista territoria valde ampla et tanti momenti esse, ut, si amittantur, castrum Wywar omnibus suis montibus, vallibus, silvis et pascuis cum ingenti Suae Mattis damno privabitur; et merito Sua Mattas damnum hoc a possessoribus ex summa inscriptionis refundere sataget.

Interim tamen ob audiendum nullo modo erit, sed res cum domino personali praesentiae et dominis prothonotariis ac directore causarum communicanda est, ne in ista mutatione fiscus patiatur et damnum tam improvise tantum accipiat.

Mea tenuis opinio ea esset, ut mandato domini locumtenentis vel personalis praesentiae a progressu causarum istarum comes et vicecomes et judices nobilium prohibendi essent, ne scilicet in causis istis ulterius procederunt. Si quidem Sua Mattas arcem hanc redimere, in manusque suas recipere velit, qua de re jam etiam possessores arcis certificasset, peracta tandem redemptione actores in suis actionibus possint denique procedere. Similiter ut et *Valentino* et *Francisco Balassa* camera perscriberet, ut nisi causae advigilent et illam vindicent, Sua Mattas damnum hoc, negligentia eorum accumulatum ex summa inscriptionis sibimet refundet. Interim tamen ut et fiscus non negligat, fieri necessaria; mandato enim tali per judices vix locus dabitur.

Sententia Georgii Cubiny est fundata super articulum novissime de occupationibus bonorum constituta et est per non venit lata. Et nunc denuo siquidem expiraverat per mandatum solito modo resuscitata est, per hocque rursus in manus judicarias devenit, ideo solito onere flor. tribus posset illa sententia infringi. Ut tamen hoc ad effectum melius deduci queat, mandato opus esset, quod a domino personali praesentiae extrahi posset, cum ea expositione, quod dum et quandocunque litterae adjudicatoriae apud manus judicarias deprehenduntur, juxta Tripartitum onere solito semper infringi potest; et sic tandem ad destructionem actionis et rem ipsam progredi et respondere possit.

Causa autem altera per familiam Zent Iwany erecta multo ista priori est pejor, *Valentinus* et *Balassa* bis vel ter causam in curiam regiam appellavit, unde nihil reportavit; et ideo causa transivit in rem judicatam. Hujus quoque executio neglecta est, et ideo hoc tempore per mandatum domini locumtenentis causa resuscitata est. Tota ista quoque actio super per non venit fundata est, eodem modo esset et ista sententia solito onere infringenda, et sic tandem ad ulteriora procedendum foret, si modo aliquo possit causa haec usque protrahi, donec redemptio perageretur. Ego postea vel per concordiam, vel alia aliqua via causae huic prospicerem. Verum tamen interim providendum esset, ne fiscus, qui et evictionem assumpsit et est perennalis haeres bonorum istorum, damnum capiat.

Causae familiae Zent Iwany, quia fundata est super articulum anni 42, poterit novo judicio vel repulsione obviare. Ut tamen tempestive ante executionem ista provideantur, requiritur. Quare rev. ac gen. dominationes vestras ante istas ferias expediant, necessaria et Benedicto Czemniczky, qui in illo comitatu causas fisci curabat antea, cum sufficienti informatione transmittant. Interim ubi et ego curam adhibebo diligentem, ut fiscus ab improviso isto damno vindicetur.

Questio autem erit, utrum remedia ista nomine et in persona modernorum possessorum vel fisci regii erunt extrahenda? Ego censerem, quod peragenda esset nomine et in persona in causam attractorum *Valentini* et *Francisci Balassa*, ut tamen adjungeretur illis procurator aliquis nomine fisci. Timendum enim est, ne interim cum damno fisci *Valentinus Balassa* cum actore aliquam collusionem peragat. Quae tamen omnia prudenti judicio rev. ac gen. dominationum vestrarum relinquo. Datum ex castro Bozin 17 Decembris, 92. Rev. ac gen. dominationum vestrarum servitor et amicus S. Ilieshazy. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

186. *Pozsony, 1592. decz. 22.* A kamara értesíti Illyésházyt, hogy az *Ujvárhoz* tartozó bizonyos részek iránt a mostani birtokosok ellen némely ottani nemesek által indított perben a kir. személynök tanácsát sajnosan nélkülözni kénytelen, ennélfogva az Illyésházy által megszerkesztett formulát visszaküldi s az ő bölcsességére bízza, hogy olyan intézkedéseket tegyen, melyek a pert sikerre vezetik.

Azt is tudatja, hogy az Ujvárért járó pénz dolgában felmerült nehézségtől, t. i. Végles iránt *Balassa Andrással* kötött transactióból kifolyó költségektől ő flge elállott s csak az inscriptiónális 13,200 tallér deponálásáról gondoskodjék Illyésházy. (Exped. camer.)

187. *1592. decz. 31.* A m. kamara Mátyás főherczeg decz. 24-iki parancsára bemutatja az Istvánffy propalatinushoz intézendő parancs fogalmazványát, hogy 1593. márcz. 1-én menjen Liptó vármegyébe s ott a kezéhez kapott pénzből a várat a *Balassáktól* a fiskus részére foglalja vissza. Még egyszer kéri a decz. 10-én már kért Balassa-féle inscriptionalis levél hiteles kiadványát. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

188. *Bécs, 1593. jan. 7.* Mátyás fhg a kamarához átküldi kézbesítés végett a propalatinushoz *Ujvár* redemptiója dolgában adott parancsát. (Ben. resol. ad. cam. poson. 1593. fol. 8.)

189. *1593. jan. 19.* A pozsonyi kamara értesíttetik, hogy Illyésházy István Ujvárt magának kérte adományoztatni. (Ben. resol. ad cam. Poson.)

190. *1593. febr. 1.* Minthogy a tárgyalások lassusága miatt az inscriptiót idejébe fölmondani nem lehetett, ennél fogva Ujvár átadásának ideje márcz. 1-ről jun. 1-re halasztatik. Az ekként átváltoztatott s *Balassa Bálint és Ferenczhez* intézendő felmondó s idéző parancsot a m. kamara Mátyás fhgnek aláírás, vagy a mi még hatásosabb a király által való aláíratás végett azzal a kéréssel küldi meg, hogy a felmondási határidőre való tekintetből azt legkésőbb e hónap végeig expediáltassa. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38. és exped. camer.)

191. *Pozsony, 1593. febr. 1.* A pozsonyi kamara értesíti Illyés-

házy Istvánt, hogy *Ujvár* visszavételének határideje elhalasztatott, mert *Balassáék* az ügy rendbehozását igérték; de ell kellett halasztani azért is, mert a propalatinus, akinek a kezébe tétetik le az inscr. összeg, s a kinek a vár átadásánál jelen kell lennie, a most folyó országgyűlésen van elfoglalva. De ebből az elhalasztásból kára nem lesz Illyésházynak; azért várja be türelemmel az újabb határidőt, a mikor a vár átvétetik s az ő kezébe adatik. (Expeditiones camerales.)

192. *Pozsony, 1593. febr. 25.* A főherczeg jan. 19-iki kérdésére, hogy a *Balassáktól* visszaváltandó *Ujvár* Illyésházy Istvánnak adható-e, a ki azt az árt, a melyben a Balassák bírják, megigérte? — azt válaszolja a pozsonyi kamara, hogy a vár visszavétele a jövő jun. 1-re már ki van tűzve s ha akkor megtörténik, ő flge annak adományozhatja, a kinek akarja s annyiért, a mennyiért tetszik. (Exped. camerales.)

193. *1593. márcz. 5. Balassa Bálint és Ferencz* ajánlatára, hogy ha ő flge őket továbbra is megtartja Ujvárban a Balassa András által kifizetett 4000 frt. s a végles portión levő összeg megfizetését igérik, Mátyás főherczeg azt válaszolja, hogy ő flge már elhatározta Ujvár visszaváltását s azt meg nem másítja. Az iránt, hogy a visszaváltott vár újra inscribálása tárgyában Balassáékkal vagy mással fog e értekezni? később fog intézkedni. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

194. *1593. márcz. 5. Balassa Bálint és Ferencz kérvénye Mátyás főherczeghez, hogy a Végles miatt Balassa Zsigmonddal fenforgó ügyöket az éppen folyó országgyűlés tartama alatt láttassa el.*

Serenissime Princeps, domine clementissime.

Quod Vestra Serenitas possessionem Wyvarianam nobis ad tres menses prorogavit, faxit Deus, ut Vestrae Serenitati vel ipsa profundenda vita reservire queamus. Sed Vrae Serenitati humillime supplicamus, dignetur pro justitia causam Wiglesianam, quemadmodum clementer pollicita est, inter nos et Sigismundum Balassy coram magco dno locumtenente palatinali, de facto istis stantibus comitiis, novo judicio revideri mandare, cum paesertim proprietas ejus castri ad Suam Mattem pertineat, quam scire profecto valde oportet, quem nostrum defendere debeat; sitque quesumus specialis in hac causa judex Vra Serenitas, ut jam tandem omnibus hominibus innotescat, suumne saltem, aut nostrum quoque Andreas olim Balassa intrascribenda Wiglesiana portione vendiderit. Quod si autem nunc ante regnicolarum ora, durantibus hisce comitiis, causa isthaec, litem videlicet Sigismundo Balassy protrahente, definiri nequiverit, ne ante latam sententiam Wywario expellamur, sed gratia potius Suae Mattis confirmemur, praesertim cum per nos nunquam steterit stabitque, quominus causa Wiglesiana vel per unius horae spacium decitadur. Interim dabimus operam, ut illam quatuor mille florenorum summam, quam emendae arcis Wywar gratia, auctionis nomine Andreas Balassy Suae Matti numeraverat, refundamus et Wiglesianam quoque portionem, si adversa pars (ut speramus) causa ceciderit Suae Matti concedemus ad Wywarianam inscriptionem transcribendam, praesertim si Wywarianam possessionem Sa. Caes. Mattas (qua quidem pro gratia humillime supplicamus) nobis, quoad vixerimus, fuerit dignata inscribere. Benignum ex-

pectamus responsum. Ejusdem Vrae Serenitatis humillimi et fideles servi Valentinus et Franciscus Balassy. (Ered. de idegen kézzel írt folyamodvány. Pozs. kam. iratai III. 38. Mellette van az udv. kamara jóváhagyott véleménye, hogy az ügy tárgyalás alatt állván, annak lefolyása bevárandó.)

195. *Bécs, 1593. ápr. 10.* Mátyás főherczeg megparancsolja Alapi Balogh Albert propalatinusi itelőmesternek, hogy Tapolcsán várának Balassa Menyhérttől máj. 15-én, és *Ujvár*nak a *Balassák*tól jun. 1-én leendő visszaváltását eszközölje egy m. kam. tanácsossal együtt. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

196. *Bécs, 1593. máj. 5.* Ujvárnak a *Balassáktól* leendő visszavétele közeledvén, Mátyás főherczeg utasítja a pozsonyi kamarát, hogy az azzal megbizandó bizottság tagjait jelölje ki s számukra az utasítást szerkeszsze meg. (Ben. resol. ad cam. poson 1593 fol. 78.)

197. *Bécs, 1593. máj. 11.* Az udv. kam. véleményezés végett küldi a pozs. kamarának *Balassa Bálint* kérvényét, hogy 24 hordócska (vascula) bort vihessen ki Krakkóba harminczad nélkül. (Ben. resol. ad cam. poson. 1593 fol. 92.)

198. *1593. május. 26.* A kam. véleményére Mátyás fhg megengedi, hogy a kérelem teljesíttessék. (u. o. fol. 102.)

199. *Bécs, 1593. máj. 17.* Az udv. kam. a pozs. kam.-hoz: Az *Ujvár* resignálásával megbizandó komissionak szóló utasítás mintáját megkaptuk s azt aláírtuk; azonban úgy véljük, hogy kisebb számu bizottság is elvégezhetné azt a dolgot; a magyar urak közzül Baranyay Bálint és a liptói alispán elég volna. Illyésházy István kivánsága tárgyában, hogy az erdők és a fürészmalom helyreállíttassanak csak azután kellene tárgyalni, ha az ügy már befejeztetett, a közben ki lehet puhatolni, hogy mi a szándéka e részben Illyésházynak? Az átadás esetleg nehány nappal elhalasztható annál inkább, mert *Balassa András örökösei* ujabban késznek nyilatkoztak az inscriptio letételére s ha ezt megteszik és az atyjukkal kötött transactiot megállják, akkor az Illyésházy ajánlatát mellőzni lehetne; a miről azonban tanácskozzék a kamara és adjon véleményt. Az átadásnál különben ügyelni kell arra, hogy a vártól elszakított részek visszakebeleztessenek és senkivel méltatlanság ne essék. (Ben. resol. ad cam. poson. 1593 fol. 96.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

B. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI B. KEMÉNY ZSIGMONDHOZ.

(Első közlemény.)

Kemény levelei Wesselényihez, talán 1—2 elveszettet kivéve, mind közölve vannak. *(Irodalomt. Közl.* 1900. 351 s köv. l.) Most közlöm ezek kiegészítése és megérthetése végett azokat, melyeket Wesselényi írt Keményhez s szokása szerint *Levélmásolati könyveibe* bediktálván, szerencsére hiány nélkül fönmaradtak. Ezekből látható, hogy a két férfiú

bizalmas viszonya 1844-ben egy látogatással kezdődött s ettől fogva Wesselényi haláláig állandó maradt. A két férfiú levelezése mindkettőre nézve egyaránt érdekes és jellemző, noha Wesselényi ismert jelleméhez nem nyujt is uj, lényegesen ismeretlen vonásokat, legfölebb megerősít abban, hogy e nagylelkű s lényegében forradalmi szellem mint lesz a körülötte élők között, a türelmetlen ifjabb nemzedék mellett, a nélkül, hogy a legszigorúbb ellenzékiségből csak egy hajszálnyit engedne, mind conservativebb, mérsékeltebb, aggódóbb. Kemény életét és belső fejlődését azonban annál mélyebben, biztosabban s több oldalról tárják elénk e levelek. Látjuk őt ifjukori küzdelmei s határozatlanságai közt. Előbb a regényiró lép elénk, ki a politikába sodortatik, melyről intrika s egyéb ilyesek leszorítják s a regényírás elhagyott utjára terelik, Wesselényi nem csekély kedvetlenségére, kit csak a politika bírt érdekelni. Ez eltereltetésnek köszönhetjük a lassan készülő *Gyulai Pált,* melyet 1847. febr.-ban készen hozott Pestre. Látjuk őt továbbá heves vágyában, melylyel szabadúlni vágyik az erdélyi szűkös és korlátolt viszonyokból s mint Jósika Miklóst, Teleki Lászlót, őt is csakhamar elveszti Erdély, hogy megnyerje az egész Magyarország s egész erejét nemcsak igénybe veszi a politika, hanem egyszersmind az 1847/8-ik év első rangu vezérküzdőjévé válik s a regényírásról egyelőre teljesen lemond. E küzdelem önmagával s a körülményekkel, a mint működésének e kettős iránya felváltja egymást, jellemző és határozott vonásokban mutatkozik e levelezésben s Kemény életének e nehány és különösen azért fontos évéről, mert ezek az ifjúság döntő évei, melyek nemcsak elhatározók sorsunkra, hanem egyszersmind a tehetség irányának és természetének tűkrei, hű és biztos adatokat nyerünk s e maig is sok tekintetben zárt könyvszerű lélek belsejébe pillantatnak.

I.

Kemény Zsigmond bárónak 1844. jul. 12. Zsibóról.

Kedves Barátom! Itt létedkor említetted, hogy most a kolozsvári collegyomban nehány ifju van, kiről remélhetni, hogy nevelőknek magokat kiképezhetik. Ekkor e tárgy iránt nem szólottam, mivel épen vártam egy nevelőt, kit Szász Károly fiaim mellé ajánlott. Ezen ifju azóta megérkezett s mind értelmi, mind erkölcsi képessége s talán kijelölt volta iránt is kétségem nincs; azonban azon körülmény, miszerint németül teljességgel nem tud, előttem őt nevelőnek teljességgel képtelenné teszi. Igy várakozásomban megcsalódván, ujra keresnem kell valakit fiaim mellé, mivel mentől előbb szeretnék s kellene valakit kapnom, — s most már oly ugynevezett praeceptorral is megelégedném, ki a kollegyomi pályáról le nem lépvén, egy évet töltene fiaim mellett, s ki ezen év lefolyta után,

ha nekem s neki tetszenék, nálam nevelő maradna, — ha pedig nem, a kollegyomba visszamenne. Kérlek, kedves Barátom, egy ily egyén szerzésére; azonban ha nevelőnek teljesen alkalmas, s a nevelés folytatására magát huzamos időre lekötelezni kész egyént kaphatnál, ez szintoly vagy talán még kivánatosabb volna előttem. E tárgy iránti szíves munkásságá t kéri s becses igéreted szerint elvár barátod.

(Erre Kemény válaszát 1844. jul. 26-ról l. kiadva *Életképek.* 1876. 410. l. 46. sz.)

II.

Kemény Zsigmond bárónak b. W. Zsibó, 1844. aug. 2.

Kedves Barátom! Igen becses leveledet vettem. A növelő vagy tanító iránti tudósításodért fogadd köszönetemet. Urházit [1] eddig is hallottam dicsérni, de engem, ki mint állattenyésztő, a fajokról sokat tartok, ijeszt tőle az, hogy atyja — hogyha a névszerinti valóban is az — felette léha ember, kinek épen ezen léhaságáért kellett itteni papi hivatalától elmozdíttatni. Mit ezen ifjunak könnyelműségéről megemlítesz, az sem igen ajánló, mert könnyelmű tanító jó bajosan, nevelő pedig teljességgel nem lehet. A más két ifjuról azt irod, hogy értenek németül; — ha ez annyit tesz, hogy nem beszélnek, ugy az annyival áthághatlanabb akadályt képez, mivel fiaim még ez évben Segesvárra fognak Fischer barátom házához menni a segesvári iskolát látogatandók. Nagy Ferencz egy Décsey Károl nevű ifjat ajánl, még pedig legjobban, kérlek, tudakolódj s tudósíts ez iránt is.

A két iromány iránti megbizásomat s a könyvek iránti kérésemet hogy el nem feletted, köszönöm s azokat ohajtva várom.

Az unio kérdésében bajosan fogok valamit írni. Egészségem sem igen engedi, — de miért is irnék? hiszen nálunk, ha az ember valamit tesz, s annak azért mert nem rosz számítással volt téve vagy mert a szerencse kedvezett — mi egyébiránt ritkán szokott történni — sükere fejlődik, nem hibázik mindjárt boldog-boldogtalan, még az ugynevezett ügybarátok közül is, ki jó rakás hideg vizzel a keletkező meleg tűz élédését leöntse. Közelebbről sükerült nekem a *Pesti Hirlapban* egy czikket s az országgyűlésén egy határozatot eszközleni a partium és unio dolgában, melyeknek jó gyümölcsét lehetett várni, sőt már tapasztalni is; s imhol nem késett egy különben jót akarni látszó s hiszem, valóban akaró is, ki igen szépen s tudományosan, de a lehető legroszabb taktikával s legnyersebb eszélytelenséggel írt több czikkekben valódi disputalási vágy bűzű polemiával az ugyanazon seregben s ugyanazon ügy mellett harczoló Kossuthot támadván meg, s feledvén, hogy lélektani okok következtében nem lehet személyt támadni meg vagy csak ellene szólni is azon ügynek ártás nélkül, melyet amaz egyén véd vagy előmozdít. E parodiájául az ildomosság vagy eszélyesség vagy akárminek nevezendő, de nálunk oly nagyon ritka előreszámítási erénynek sípot ad szájába s fegyvert kezébe a partium visszacsatolását ellenző csapatnak.

[1] Urházy György, a későbbi író.

A követnemküldés cselekvésének az illető megyék részéről oly okait hozza fel vagyis inkább álmodja azok számára, melyek azoknak eszökbe sem jutottak; s igy az ellenünk küzdő félnek uj — valóban nem kényelmetlen — csatateret jelöl ki s ad által. E czikkek írója belső és külső, uj és régi dolgok bizonyított ismerete mellett feledni akarja azon törvényhatóságoknak egy félszázad óta csaknem mostanig mindenkori nyilatkozatait s cselekvéseit. Midőn ily jó fő, ily jó akarat, milyennek ezen czikkek névtelen írójának lenni kell, rombolja szét, mit az ember épített, akkor kinek ne muljék el kedve valamit tenni s ki ne sohajtson fel a vérünket nyomó átokért?

Az ujjászületése előtt meggebbedt *Erdélyi Hiradó* körüli cselekvésmódja az érdekletteknek szintoly megfoghatatlan mint szomorító. Ha tengetésére szolgálhat s ha még találna ujra kedvem eredni, lehet, hogy holmi mellékes tárgyakról fogok egy-egy czikket számára küldeni. — Azt is bajosan tudom megfogni, hogy a *Pesti Hirlap*, tehát a Landerer vállalata virágoztatására s így a Landerer, Kossuth s az ügy elleni gaz bánásmódjának jutalmaztatására, miként egyesülhetnek oly egyének, mint Eötvös, Lukács, Trefort, Pulszky.[1]

Azon szives és becses igéretedre, hogy még e nyár folytán, még pedig huzamosb időre fogsz látogatásoddal szerencséltetni, emlékeztet barátod.

(Kemény válaszát 1844. aug. 7-ről l. *Életképek*, 1876. 417. l. 47. sz.)

III.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1844. okt. 9.

Kedves Barátom! Aug. 7-iki leveled óta mind várom, mit abban az egyházi tanács elrendezése iránt közleni szívesen igértél. A küldött könyveket köszönöm; de olvastatásukra még nem értem. Annál, minek kiküldését igérted, sokkal inkább vártam saját magad idejöveteléről igéreted teljesűltét. Sok tárgy van, miről szeretnék veled szólani s miről talán jó is lenne együtt szólanunk, főkint az uniót illetőleg sok beszédem volna veled. Kemény Domokos, ki e tárgyban dolgozott vagy dolgozni fog, felszólított az iránti véleményem közlésére. Én neki nem válaszoltam, mert nem oly könnyű e felől kiegészített véleményt adni; ámbár én az unionak eszközlését, hogyha a nemakarás roppant akadálya gondolatban vagy valóban enyészik, nem tartom sem felette nehéznek, sem hosszadalmasnak.

Degenfeldet, ki nem rég itt volt, kértem, tenne az egyházi főtanács mostani nagygyűlésén indítványt, hogy az oskolai bizonyítványok s az egyházi főtanács leveleinek czímzetei ezentul magyarul s ne latinul irassanak. Nem tudom, nem felejtette-e ő ezt el?

Mi iránt egy szerzendő nevelőt illetőleg Aug. 2-án írt levelemben

[1] Czélzás a különben Kossuth leveléből részletesen ismert esetre, hogy Landerer miként mondatta le Kossuthot a *Pesti Hirlapról*, mely így a centralisták kezébe kerűlt. L. Kossuth levelét *Történeti Lapok*. I. 118. l.

kértelek volt, ezennel ismételem. Élj szerencsésen s ha lehet, látogasd, még pedig, ha lehet, huzamosb időre barátodat.

(Kemény válaszát 1844. okt. 17-ről l. *Életképek,* 1876. 417. l. 47. sz.)

IV.

Kemény Zsigmondnak. 1844. okt. 19. Zsibó.

F. hó 17-iki szíves leveledet vevém. Szivesen kérlek Jósika Miklósnak azon embere által, ki ezen levelemet viszi, küldd ki a *Mult és Jelennek* mindazon számait, melyekben a kir. tábláról s annak itéletéről illetlenűl szól. Ezen adatokra igen nagy szükségem van. Kijöveteli ígéretedet köszönöm; de szeretném, ha az nem oly határozatlan volna; hanem azt is megírnád, hogy azt mikorra reménylhetem. Áldjon az ég! Maradok.

(Kemény válaszát 1844. okt. 25-ről l. *Életképek,* 1876. 417. l. 47. sz.)

V.

B. Wesselényi Kemény Zsigmond bárónak. Zsibó, 1845. jan. 9.

Kedves Barátom! A védegylet létrejöve; s ezzel oly eszme, mi nagyszerű ugyan, de annyira szükséges és természetes, hogy azon kell csudálkozni, mikint nem hozatott már régen létre. Ez eszme létesülése azonban pártkérdéssé vált; talán azért, mivel most a pártkérdések mindenbe átható s legdíszlőbb szakában került szőnyegre, vagy azért hogy zajos lelkesedés vezette azt a teendők sorába. Bármi legyen is oka, s akár lehetett volna máskint, akár nem s legyen hasznos vagy káros a dolognak ily fordulata; az már mindegy, mert azon már túl vagyunk; elég hogy pártkérdés s elég hogy az lévén, megbukása az azt létesitő pártnak lenne bukása s szégyene. A mellett hogy e tárgyat, roszatakarók s fonák fogalmak pártkérdéssé csigázták, nem szünt az meg nemzeti kérdés lenni, sőt még inkább azzá lett; s mint ilyen' sorsa az egész nemzet becsületével van összeolvadva, s veszte temérdek anyagi károk mellett erre sütne szégyenbélyeget. A dolog ily állása felőli teljes meggyőződésem mellett képzelheted, mennyire keserített s szomorított azon váratlan hír, hogy a Magyarhonban bárhol is nagy részvétre s a haladás embereinek kivétel nélkül mindenütti pártolására talált védegylet éppen Kolozsvárt nem pártoltatik. Barátom! a szándék vagy eszközök s lépések felett elméletileg vitatkozni már időntúli; most a kérdés csak az: Erdély fiai elvrokonink által létrehozott s már most kül- és belföld feszült várakozása tárgyává vált ezen ügyet akarják-e pártolni vagy részvétlenségöket az ügy ellenségei mérlegébe súlyul vetvén, annak megbuktatását mozdítani elé; továbbá a nemzeti érdekek s eléhaladás barátai sorából ki akarnak-e lépni s azok közé akarnak-e soroltatni, kik, mert ez ügy a kormánynak nem inye szerinti, attól visszavonulnak; — oda fognának pedig soroltatni; mert a testvérharczban csak a tespedők vagy szolgailag csúszók serge tartja magát a védegylettől távol; és végtére ott áll a

kérdés, hogy polgári bűn elkövetése nélkül szabad-e ez ügybeni részvétlenség s hidegség által Magyarhon leglelkesebbjeit magunktól elidegeníteni s ezzel s magával az elmaradó vagy félrevonó különválással a két hon egyesülése nagy művének uj akadályt, uj gátat emelni? Erősen hiszem, hogy Te mindezt így látod s így érzed; azért teljes bizalomra alapul azon sürgető s szíves kérésem, hogy a védegylet ügye mentől inkábbi pártolását a lehetőségig eszközöld. Maradok barátod.

(Kemény válaszát 1845. jan. 19-ről l. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1900. 351. l. és második válaszát jan. 28-ról u. o. 352. l.)

VI.

B. Wesselényi B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. jan. 31.

Kedves Barátom! Hosszasan szeretnék írni s azt is kellene tennem; de nem teszem s csak azon kérésemet fejezem ki, hogy igen becses igéreted szerint jőjj hosszabb időre ki, mely alatt majd értekezzünk, vitatkozzunk s szerkesztessünk, hogy hetedhétországról szóljon; elvár barátod.

VII.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. ápr. 28.

Kedves Barátom! Febr. 20-ra vártalak s azóta minden nap ágyat vettetek s teríttetek számodra. Most veszem végtére tudósításodat, mely jöttödet igéri Máj. 5-ére. Az bármikor történjen, örömet okozand, s mentől hamarább, annál nagyobbat.

Mit Muncsel iránt írsz, kár volt jobbkor nem írnod, mert leveled vételekor az egyezésem Berzenczeyvel s Pásztorral annyira kész volt, hogy még csak az aláírások hiányoztak. Azonban én a dolgot felfüggesztettem, de mivel nékem érdekemben fekszik, hogy Muncselre nézve tisztába jöjjek s az vagy egyik vagy másik által ki legyen váltva, azért Thurmannétól vég- és elhatározott választ s nyilatkozatot kivánok és várok, még pedig haladék nélkül. — Hogy a Cserey Mihály árvái nevében s számokra történendő kiváltás jogszerű, bizonyos; valamint az is: miszerint kivánatosabb, hogy azok ezen elidegenített jószágnak valódi birtokába lépjenek, minthogy egy más, szintén közeli rokon s egyenes örökös egy kevés superadditiot kapjon s a jószágot pedig huzamos ideig idegen bírja; mindazáltal azt hiszem, helyességgel a Thurmanné részéről nem lehet s azért nem is fogják kivánni, hogy a Jósika részéről a már kész egyezéstől kevesebbé kedvező feltételek mellett és kárral lépjek vissza s adjak Thurmanéknak elsőséget. A Berzenczeyvel vagyis inkább Pásztorrali egyezésem szerént mostantól számított 4, legfeljebb 6 hét alatt Pásztor nekem a zálogsummát s a javítások törvényes becsű szerinti árát fizeti le. Ez reám vagyis Jósikára nézve nagyon fontos, mivel így az egész zálogsummát s javítások becsárát készpénzben s egyszerre adhatván át Pataky Luizának, fel lesz az azzali terhes egyezés és kötelezés alól mentve. A muncseli jószág, melyet Jósika Pataky Lujzától bír s melyet Pásztor átvenni kész, áll:

1-o. A Cserey Miklós által Pataky Dánielnek 837-ben zálogban eladott részből, az ezeni zálogmennyiség 7000 ft. v.

2-o. Három telekből és egy darab allodizált földből, melyet Pataky Lujza vett bizonyos Ilyés Juliánnától zálogba, ez Geréb-successio s a Csereyeknek ehez is joguk van. Ez van 2000 ft. v. zálogba véve.

3-o. A Pataky Dániel s Lujza által tett javításokból, — mert a Cserey Miklós és Pataky Dániel közti zálogos kötlevél szerént minden javítások megfizetendők. Ezek mennek praeliminalis becsű szerént mintegy 2000 frtra v. És így az egész mennyiség 11000 ft. váltó. Ezen összeget Thurmanné annyival örömestebben fizetheti, mivel neki senkinek sem kell superadditiot adni, Pásztor pedig Berzenczeynek 1000 frt v. adna. Hogy azonban a jószág ezen az áron sem drága, kétséget nem szenved, mert a számadásból kimutathatom, s bebizonyíthatom, hogy az eddigi rosz gazdaság mellett is a jószágnak a Jósika kezébe jötte óta kerek évi *egészen tiszta jövedelme 800 ft v.* — tehát 13333 frt 20 krnak adta meg 6 száztóli kamatját. — Pásztor előbb a fenn említett Geréb részt nem akarta átvenni, azt drágálván. Ez azonban nem felette drága, mert a 8 ember közül kettőnek nagy ökrös öröksége van, s általam megkérdeztetve, hogy taxát mit fizetnének: 70 frtot igértek s azt hiszem, 90-t is megadnának, ezen kívűl van a harmadik gyalogszerben szolgáló colonus s egy darab allodizált törökbuzaföld; és így ezen rész is jó részt fedezi a rajta lévő 2000 ft. v. kamatját. Én Pásztorral egyezkedvén, arra teljességgel nem állhattam s nem állottam, hogy ő a Geréb részt át ne vegye; mert így ha a Pataky Lujzától átvett jószágnak egy, habár kisebb része is a Jósika kezében megmaradna, lenne Pataky Lujzának egy kis fogantyúja a Jósikávali s ezt nagyon terhelő egyezése további fenmaradásának követelésére. Ennél fogva azon résznek a többitőli elszakasztását vagy elmaradását teljességgel nem engedhetem. Annyival is inkább hajlott s reá állott Pásztor erre, mivel ezt feltételeűl tettem annak, hogy a javításokat illetőleg bizonyos követelésekkel fel ne lépjen. — Tudni kell ugyanis, hogy, midőn Pataky Dániel a jószágot Csereytől átvette, mindöszve csak 80 véka férő allodium volt, Pataky Dániel pedig az allodiumok mennyiségét annyira szaporította, hogy most az 488 véka férőjü, mihez még 11 szekeres termő rét is járul, mi előbb teljességgel nem volt. Mindezt méltán lehet javításnak, még pedig nagynak venni. Ezek következtében természetes és helyes kivánságom az, hogy Thurmanné a fennemlített mennyiséget és a mintegy 2000 ft. v.-ót teendő javításokat egészben, még pedig jun. 1-ső napjáig meg- és kifizesse. Kérlek, Barátom, szóljatok te is, Lajos[1] is ez iránt Thurmannéval s tüstént írjátok meg nekem az elhatározó s határozott feleletet. — Máj. 5-re igéred idejöttödet, de a feleletet még előbb szeretném tudni, mert a dolog nagyon siető s ezen felelettől függ, hogy nekem is a dologra nézve mit lehessen s kelljen tovább tennem. Ha Máj. 5-én vagy bár azután 1—2 nappal Lajos is eljőne, a dolgot egészen s végképen eligazíthatnók. Áldjon az ég! elvár barátod.

[1] Kovács Lajos.

(Wesselényi e levele b. Kemény Zsigmondnak azon, Jósika Miklóshoz intézett levelére vonatkozik, melyet az *Irodalomtört. Közlemények.* 1900. 365 l. közöltem s így annak a levélnek dátuma semmi esetre sem máj., hanem ápr. 5. vagy ápr. valamelyik más napja, melyre Wesselényi ápr. 28-diki levele felelet.)

VIII.

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó. 1845. máj. 15.

Kedves Barátom! Elfelejtém neked megmutatni azt, mit ezennel küldök. Kérlek, tudakold meg, hogy ezen nyilatkozat vagy felelet mért nem jelent meg a *Hiradóban?* s eszközöld annak megjelenését. Barátod.

(Közben máj. 5-től Deákkal és Vörösmartyval egy időben Kemény meglátogatta Wesselényit Zsibón, honnan máj. 15-én reggel indultak mindhárman Kolozsvárra. Wesselényi akkor máj. 17-én szintén Pestre jött fel s itt időzött máj. 22-ikétől jun. végéig. Zsibóra jun. 29-én érkezett vissza.)

IX.

B. Wesselényi B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. jul. 1.

Kedves Barátom! Tegnapelőtt érkezénk ide a druszámmal (b. Jósika Miklós) együtt. — Ő küldi neked az Eötvös levelét. Igéreted szerént elvárunk. Ezen levelet az udvarhelyi igen becsületes haszonbérlő neje viszi, ő maga szekerével s lovaival van s ez alkalmat használhatnád a kijövetelre. Áldjon az Ég! Maradok.

(Kemény válaszát 1845. jul. 3-ikáról l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 354. l.)

X.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó 1845. okt. 10.

Kedves Barátom! Leérkezésünk óta mind várunk Jósikával együtt. De sem nem jösz, sem nem írsz. Az urbérről i czikkem átdolgozását is, mint emlékezhetsz, idejöttödre halasztottuk s attól függesztettük fel. Ennek pedig jó lett volna eddig már megjelenni; és hogy lehessen valami hatását remélleni, meg kellene most közelebbről jelennie, mivel a közhit szerint, még ez évben meg fog az országgyűlés nyílni. Épen az országgyűlés ezen megnyilása egyébiránt is nagyon kivánatossá teszi előttem veled több tárgyak iránt értekezhetni. Intézd dolgaidat ugy, hogy jöhess ide. — Ha tudósítsz kijöttöd *bizonyos* határidejéről, akkorra szivesen küldenék be szekeret s lovat, hogy ne kellessen még alkalomkereséssel bajlódnod. Jósika szivesen köszönt s elvár, valamint barátod W.

(Kemény válaszát 1845. nov. 7-ről l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 355. l.)

XI.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. nov. 27.

Kedves Barátom! Sajnálandó, hogy a kapufélfától, azaz a másvilágra vezető kapu félfájától, t. i. doctorodtól nem vevén búcsut, távoztál Kolozsvárról; de még sajnálandóbb, hogy most is vörös s ki tudja, mi minden színű kotyfalékok állanak körűlted, mint sok sínlődés bizto-

sítói. Bár Rhédey bocsátott volna ide ki, itt okosabb orvos és gyógymód által csakhamar helyreállítva, hiszem, hogy most nem szenvednél. Mihelyest képes leszesz utazni, siess ide, — itt kitataroztatandó. Jósika f. hó 15-én hagya el. Az ő távozta után e hely rád nézve kevesebbé lesz érdekes, azonban az együtti dolgozásunk jobban folyand; mert időd s kénytelenségből talán kedved is több leend az urbér s több más száraz értekeződésekre s dolgozásokra.

Urbéri czikkemet e napokban ujra átnézem. Ha abból valamit különszakítva közrebocsátandónak találok, — talán felküldöm Pestre Eötvösnek. A *Hirlapnak* genezisét nem helyeslem, irányát is több tekintetben hibáztatom; azonban már annyit zsémbeltem ellene, s annyira expectoráltam magam e tárgyban, hogy már nem lenne következetlenség, ha használnám e lapot valaminek közrebocsátására, miután elveimmel csak annyira megegyező lap sincs, mint ez.

Mindazáltal jobb lenne, ha az urbért illetőleg javallatod szerint együtt dolgoznánk valamit. Ennek tehetésére kéri s várja idejöttödet barátod . . .

(Kemény e levélre nem válaszolt csak 1846. márcz. 14-én. L. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 356. l.)

XII.

Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1845. decz. 31.

. . . .-ki[1] leveledre m. hó 27. válaszoltam. Hogy akkori igéreted mellett sem jövél mindeddig ide, nyugtalanítana, folytonos beteges-kedésedet gyaníttatván. Azonban miután eléggé tudom, hogy jó egészség mellett is hóról hóra mult jövetelrőli igéreted teljesítése: reménylem — mit szívemből ohajtok is — hogy nem betegség tartóztat. Igaz, hallottam azon hírt is, mikint még mind betegeskedsz s magadat joddal gyógyíttatod. E két hír elsője felől is merek kétkedni; mivel a másodikat teljességgel nem hihetem. Sokkal józanabb eszünek hiszlek ugyanis, mintsem feltehetném rólad, hogy azon veszélyes bánásmód alá adtad volna magadat s azon testdúló méreggel élnél.

Nagyon beszélik az országgyűlés mentől előbbi megnyilását. Beh jó lenne, ha a tárgyak és teendők felett többen s mentől többet értekeződnének s értekeződnénk. — Urbért illető dolgozatunknak is most lenne ideje. Olvastad-e a *Jelenkorban Az alkotandó erdélyi urbér elősajgása* cz. czikket? Gonosz és káros egy czikk. Szükséges lenne erre felelni, még pedig többeknek; s ezt azért, hogy kitünjen, mily közönséges botránkozást szűl minden jóknál az urbér elleni felszólalás; és hogy ezen különben csinosan írt s bizonyosan soknak tetszendő czikknek mind sejtett, mind nyilvános fonákságai, igaztalanságai több oldalról kitüntettessenek; ha lesznek többen, kik czáfolandják s ha több ily czáfolatnak közelebb leendő megjelenéséről biztosíttatom, én is írok ellene egy czikket.[2]

[1] Az 1845. nov. 7-iki levélre.

[2] E czikkről l. *Kossuth és Wesselényi s az urbér* értekezésemet a *Századok*ban. 1901. évf.

Ismétlem minapi levelembeni kérésemet, hogy t. i. hagyj fel az allopathák senyvesztő gyógymódjukkal s ha van, vagy mihelyt lesz annyi erőd, hogy ide utazhass, jöjj s add már is általok megrongáld testedet az én doctorom kezébe.[1]

Fogtad eddig hallani, hogy nőm van s fiam van. Ajánlom őket szívességedbe. Maradok barátod.[2]

(Kemény e levélre sohasem válaszolt s 1846. márcz. 14-iki válaszában sem említi. Ebből világos, hogy nem is kapta meg, mert különben Wesselényinek nősüléséhez és rá kevéssel első fia születéséhez bizonyosan gratulált volna. L. erről Wesselényi következő levelét.)

XIII.

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1846. márcz. 29.

Kedves Barátom! Közelebbi posta hozá f. hó 14-iki leveledet. Nagyon érdekele annak tartalma s hosszas választ írnék arra, ha nem bíznám ide jöttödröli igéretedben. E bizalom mutatja, hogy minő kimeríthetlen szavad iránti hiedelmem; mert hányszor igérted, hogy jöszsz, menynyiszer és mennyit vártalak: s imhol, még mind csak a reménynyel vagyok.

Ma vevém Kováts Lajosnak levelét, melyben írja, veled fontos dolgok iránt kellene beszélnie s kér, írnék én is neked s igyekezzek téged arra kérni, hogy mentől előbb jöjj, mit hogy ezennel igen örömest teszek, természetes. Nem tudom, írt-e neked Kováts mostani nézetei felől; ha írt, kérlek, ne itélj se felőle, se azon tárgyak felől, melyekről ő ír, sem jót, sem rosszat, mindaddig, míg vele azokról s mi együtt nem beszélünk. Ő a Tiszavölgyi küldöttség tagjakint volt Pesten s írja, miszerint tudni fogom a hírlapokból, hogy neki mily szerep jutott; de én ezt nem tudom. Talán a *Jelenkorban* van; én pedig ezt nem olvasom. Pesten ő — mint leveléből gyanítom — sokat volt s szólt Széchenyivel. Azóta a *Jelenkorba* ír. Pestről Bécsbe ment s nagyon el van bájolva az Apponyi kormány nagy tehetsége, erélye s jó szándéka felől. Adja Isten, hogy jobban látott légyen, mint én, ki azt hiszem látni, hogy őt ott mystificálták.

Ha lehet, jőjj még e hó 15-dike előtt. Nőm igen szivesen köszönt, ohajtva vár barátod.

NB. Leveledből nem látom, hogy Decz. 11-én írt levelemet vetted-e? Azt postán küldettem Kapudra per Enyed. Szász Károlyt, reméllem, gyakran látod; mondd neki, kérlek, igen szíves köszöntésemet és azt, miszerint kérem: tudósítson, nem tud-e professorságra alkalmas egyént, mert Zilahon az odavaló pap, Fogarasi, ki tanárnak volt választva, lemondván, azon szék megürűlt. Ő philosophiát, litteraturát s német nyelvet tanított. Ugy-e, hogy nem kevés egy embernek?

(Wesselényi jegyzete: E levelet Nagy Lázár vitte Kolozsvárra, hogy azt Kapudra küldje.)

[1] Wesselényi t. i. teljesen a homeopathia híve volt s maga és családja mellett állandón egy dr. Stapf nevű homeopathát tartott, kit neki Attomyr híres pozsonyi orvos ajánlt.

[2] B. Wesselényi Lux Annát vette nőűl s fia, Miklós, 1845. decz. 14-én született Zsibón.

(Erre Kemény már nem válaszolt, hanem, a mint igérte, 1846. ápr. 15-re csakugyan Zsibóra ment s ott időzött egy húzamban jul. 30-ig, midőn d. u. 1 órakor Drágba ment s jul. 31-én reggel váltott lovakon Kolozsvárra tért vissza; onnan pedig Pestre jött fel. Drágból nehány sort írt Wesselényinek datum nélkül, melyeket közöltem *Irodalomtört. Közl.* 1900. 365. lapon, még akkor kelet meghatározása nélkül, mely e szerint: 1845. jul. 31-ike. Kemény ez alkalommal Wesselényitől levelet hozott Pestre Kossuthnak, Stuller Ferencznek, Lukács Móricznak, gr. Teleki Lászlónak. Kemény e hirteleni elutazásának oka volt, hogy szept. 10-ikére kihirdették az erdélyi országgyűlést s ő jövője felől, mint márcz. 14-iki leveléből látható, Eötvösékkel kivánt értekezni, egyszersmind regényei ügyét eligazítni s aztán a követválasztásokra vissza akart megint térni, hogy magát követté választassa, mint eredeti terve volt. Épen ez időben történt az, hogy az időközben teljesen Széchenyihez csatlakozott Kovács Lajos meg akarta nyerni Keményt a Széchenyi által alapítni szándéklott *Független* cz. hírlap szerkesztőjévé; de Kemény megmaradt az ellenzék hívének s a *Pesti Hirlap*hoz kivánt csatlakozni. E végett csakugyan járt Pesten 1846. aug.-ban s noha egyelőre terve csak az volt, hogy pár napig marad fönn, valósággal aug. végeig ült Pesten s csak szept. 1-sejére írt vissza Zsibóra, hozván Wesselényinek több rossz hír mellett a keresk. társaság ingadozásáról való hírt. Ekkor Kemény már lemondott volt Erdélyre vonatkozó terveiről s így képviselőnek sem igyekezett magát megválasztatni; hanem télire a *Pesti Hirlap*hoz szegődött, hová azonban különböző bajok miatt csak 1847. febr. második felében jött fel. A szept.—decz. hónapokat még Zsibón töltötte, mialatt állandón dolgozott *Gyulai Pál* regényén, a Wesselényi nem csekély boszúságára.)

XIII.

B. Wesselényi Ferencznek. Zsibó, 1846. decz. 31.

E szekeret küldöm, mert Kemény Zsigával úgy egyeztünk, hogy az alkalom benn legyen kedden, melylyel ő ki fog jönni. Én azt hiszem, hogyha ő elment Kolozsvárról, oda nem jött vissza s ha vissza is jött, reá nem ér a kijövetelre.

E levélben küldte el a következő levelet B. Keménynek:

B. Kemény Zsigmondnak. Zsibó, 1846. decz. 31.

Édes Zsigám! Ezen levelet neked inkább azon hiedelemben írom, hogy még nem mentél el Kolozsvárról, mintsem abban, hogy már visszajöttél volna. Akárhogy van, óhajtom, hogy e levél téged frissen kapjon s ugyan ugy hozzon ez alkalom is ki. Kolozsvárt a köszöntendőket köszöntöm s nőm szíves üdvözletét neked jelentem. Áldjon az ég! Elvár barátod.

(Valóban Kemény ez alkalommal nem ment ki Zsibóra. Ekkori időzéséről l. levelét Wesselényihez: Szászváros, 1847. febr. 9. *Tört. Lapok.* III. 529. l. E levelében igéri ugyan, hogy Zsibónak kerülve jön Pestre; de zsibói utja elmaradt s már februárban egyenesen Pestre jött fel.)

XV.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibóról, 1847. ápr. 12.

Édes 'Sigám! Tudom, hogy Pesten vagy, de nem leveledből, mert ilyforma valami a Szászvárosról február 16-án jött soraid óta kezembe nem került.

Az erdélyi dolgokra nézve van egy lépés, melyet nékünk erdélyi birtokosoknak, mint egyéneknek tennünk, becsületünk, az emberiség s magunk iránti kötelesség parancsolja. Ez iránti nézeteimet nehány kolozsvári barátinkkal közöltem. — Ide zárom az e tárgyban írt levelek egyikének másolatát. Nem kétlem, hogy nézeteimben jó részt fogsz osztozni, s azt sem, hogy illőnek és szükségesnek ismerendvén, a szerint fogsz tenni is. Nagyon kérem e tárgyat illető, nem szokásod szerinti, hanem mentől hamarábbi válaszodat.

A mult havi ellenzéki értekeződések folyamáról s részleteiről mitsem tudok. Egyedül Teleki László volt oly jó, — miért Isten áldja meg — mikép általánosságban írt nékem az eredmény felől s a készült iratot nékem megküldötte. Hej, be szeretnék veled a pesti dolgokról is személyesen és sokat-sokat szólani. Most látnám, hogy volna-e kedved s tudnád-e Kováts Lajost menteni; — s ha ezt tudnád s ha csak picziny sükerrel is képes lennél tenni: ugy nem tudnám barátságod vagy ügyvédi ügyességed óriás voltát kellene-e inkább csudálnom?

Közölnöm kell veled egy levelemet, vagy is inkább óhajtásomat. Ez iránt is most közelebbről már nehányaknak írtam. Ide mellékelem ezen levelek egyikének is (a Pulszkynak szólónak) másolatát. Ird meg, kérlek, véleményedet e dolog felől, s vedd azt méltó pártolásod alá.

A *Pesti Hirlap* nehány czikkeiben valának most nem régiben a követi utasitásokról oly nézetek, melyekre szeretnék s szándékozom is felelni, de nem tudom, rá fogok-e érni. Ha igen, nektek fogom felküldeni, mert épen nem ugy fogok mint ellenség, vagy csak ellenfél is fellépni, hanem mint eszmecserét s némi — gondolatom szerint — keserű fallaciák tisztába hozatalát ohajtó. Közelebbről többet.

Nőm igen szívesen köszönt. A napokban kis vendégecskét várunk, derék kis Miklósunk öcscsét vagy hugát. Áldjon az ég, barátod.

(Keménynek egy levele, melyben részletesen elbeszéli Pestre jövetelét, ugyane napról kelt Pestről. L. *Tört. Lapok.* III. 545. l. Kemény Wesselényinek e levelére máj. 10-én felelt. L. *Erdélyi Muzeum.* 1899. 660. l.)

I-ső melléklet a XV. levélhez.

Wesselényinek idősb gr. Bethlen Jánoshoz írt leveléből, 1847. ápr. 9.

»Országgyűléstök ferde iránya, gonosz szelleme s eddigi borzasztó eredményei felől hosszasan nem írok: az egész alól van minden criticán; s szinte uj kitételeket kellene találni annak méltó jellemzésére. — A dolog jelen állását s azt vévén fel, mi még történhetik s hihetőn történni fog: azt hiszem, van egy lépés, minek megtételével nemzeti és saját becsületünknek, lelkünk nyugalmának s bőrünk biztosítására egyenlőn tartozunk. És ez az, hogy sokan vagy legalább nem felette kevesen, elhatározottan nyilatkozzunk az iránt, miszerint bármi legyen is az országgyűlési eredmény, mi semmit, mi — a parasztságnak eddigi állását vévén fel, — neki rövidséget okozna s helyzetét terhesítené, nemcsak nem ohajtunk, sőt ilyesminek jószágainkbani létrejöttét elő nem mozdítjuk, abban részt nem veszünk; — ellenben embereinkkeli szabad egyezkedés

utján nekik oly állást s velüki oly viszonyt igyekezendünk létrehozni, mely reájok nézve az eddiginél nemcsak nem roszabb, de a mennyire lehet, jobb legyen: a mely őket tartozásaik teljesítésére s adójuk fizetésére mentől alkalmasabbakká tegye és a mely legalább a magyarhoni urbéres helyzetét — mennyire azt az itteni körülmények engedik, megközelítse. E nyilatkozatot nem országgyűlés előtt vagy annak benyujtva kell természetesen tenni, hanem socialis uton. Kik ebbe beleegyeznek, s az erről programmot, magokat kötelezve, aláírjuk, hatalmazzanak fel kilencz vagy tizenöt egyént magok közül arra, hogy a létesítendő viszony és helyzet minőségét s létesítése módját kidolgozzák, melyet azután kiki maga jószágában kövessen.

Ez közvetlen üdvös eredménye mellett közvetve is igen üdvös hatást gyakorolna. Az allódizálók s robottális plus-macherek közül azt hiszem sokan esnének gondolkozóba, s átlátnák vagy legalább sejdíteni kezdenék, hogy minő kényes dolog lesz behozni s minő bajos fentartani az ő paraszterhelő rendszeröket, midőn több s azok közt tekintélyes személyeknek s nagyobb birtokosoknak embereik sokkal kedvezőbb helyzetbe tétettek. Ez azt hiszem, odafenn is nagy benyomást tenne. — Mindezekre nézve a mondottaknak nemcsak hasznos, sőt szükséges voltáról annyira meg vagyok győződve, miszerint ezennel felszólítlak, valamint több elv- és szívrokonimat, kikhez szinte ezeket írom: szerkezzetek a fennírt értelem s nézetek szerinti egy programmot, melyet mentől többen aláírhassunk s írjunk.

Nézetem szerint ezen egész dolognak korántsem kell egyesületi színt adni; a teendőt kiki közülünk, mint egyén teendi. Hogy pedig egyénnek hatalmában áll, s van joga jószágait s embereiveli viszonyait főkint embereiveli egyezkedés következtében s azokat a fennállónál kedvezőbb állapotra emelve — rendezni s szabályozni: azt csakugyan kétségbe senki sem hozandja. Országos ülésben és nyilván kimondatott ez a másik fél által, miszerint, ha épen tetszik, szabadságában áll a földesurnak annyit adni, vagy annyit hagyni földjeiből urbérese kezében, bármi kevés szolgálat vagy taxáért, mennyit akar.

A létesítendő urbéri helyzet s viszonynak alapja természetesen a statusquo legyen s ahoz mérsékeltessék a lehető legigazságosabb mennyiségre szabandó tartozás.

Tagosítás s legelő-elkülönítés compossessoratusban kétségen kívül csak az abban mind megegyező birtokosok által létesíttethetik. Én a kidolgozandók s általam pontosan követendők kidolgozására ezennel kérem és felhatalmazom rajtad kívül B. Kemény Dénest, Kemény Domokost, Weér Farkast, Teleki Domokost, Kabós Dánielt, ifj. Bethlen Jánost, Zeyk Józsefet, ifj. Zeyk Károlyt. Szívesen kérlek, tedd meg mentől előbb s elhatározott nyilatkozatodat az iránt, hogy a mondottakat helyesled-e, s részt veendsz e létesítésökben? A dolog nem olyan, mit jó lenne halasztani; mert annak kivált erkölcsi s közvetett hatása épen most, az urbéri tárgynak még függőben léte alatt lehetne nagy s talán eldöntő. Bár minden tekintetben kivánatos lenne, hogy mentől többen vegyünk e dologban részt, azért mégis, hacsak kevesen lennének is, kik magokat arra

elhatároznák, e keveseknek is lehet s kell azt tenniök. Én részemről kijelentem, hogyha nagyon kevesen találkoznának is, ha csak huszad, tized vagy másodmagammal, avagy egyesegyedűl maradnék is, mégis megtenném. Ettől azonban legkisebbnyire sem tartok s ez már sem lehet; mert azon három birtokos közül, kikkel e tárgyat nemcsak mint nézetet, hanem mint létesítendő dolgot közöltem s az iránt megkérdeztem, mind a három késznek nyilatkozott.[1]

Már egy más tárgyról. Hallottad talán, hogy nőm várandó. A leendő kis polgárt vagy polgárnőt s benne minket, szüleit, azzal akarom szerencséltetni, s megtisztelni, hogy keresztapjai legyenek azok, kik nemzetünk becsületére s az emberiség és igazság szent ügye mellett küzdvén, elnyomott szegény parasztságunk felsegéllésén s az ő és a mi sorsunk biztosításán leginkább igyekeztek. Ezen — fájdalom — kevés lelkeseknek valál te egyike. Azért kérlek, engedd, hogy nevedet, mint születendő gyermekem keresztapjáét, a keresztségi könyvbe beirathassam.«

II-ik melléklet a XV-ik levélhez.

Wesselényi Pulszky Ferencznek. Zsibó, 1847. ápr. 8.

Kedves Barátom! A »von der Eipel« igen derék czikkedért (mert hogy te és nem más írta, egy pillanatig se kétkedtem) szerettelek volna megölelni. Azonban Erdélyt s annak mostani urbéri vajudásait tekintve, pálczát törsze az ugynevezett ellenzék felett is, mely azt valóban nem érdemli. Ezért felelni akartam s akarok még most is neked. Fogok-e arra érkezni vagy nem, még nem tudom; mert mostanában sok aprólékos ugyan, de mellőzhetlen foglalatosságim vagynak. Ezuttal egy eszmémet akarom veled közleni, mi iránt ohajtom s kérem véleményedet s ha az kedvező leendne, résztvevő pártolásodat. Szintoly illőnek mint hasznosnak látnék egy munkát, melynek foglalatja lenne: az europaszertei parasztság története. Azonban ez szintoly terjedelmes, mint sok időt s nagy fáradságot igénylő munka lenne; azért időt kellene kidolgozására engedni s jó jutalmat tenni. De másfelől siető lenne, hogy mentől előbb legyen valami nem hosszu s nem felette tudományos alaku s nem felette száraz, sőt népszerű munka, melyből láthatnák honosink az örökváltság által mikint bontakozódtak ki minden népek az urbéri nyomasztó s ingatag viszonyokból. Ezen tekintetekből czélszerűnek látnám: 1. hogy a tudóstársaság dolgoztatna egy munkát, melynek tárgya lenne egyrészről honunk parasztságának rövid története, másfelől az örökváltságnak mindazon módjai, melyek Európa különféle tartományaiban a földesur és jobbágy közti viszonyok végelintézésére s illetőleg megszüntetésére használtattak; — 2. aláírás utján 4—500 aranyat szerezni össze, s azt jutalomul tűzni ki egy, az egész európai parasztság történetét magába foglaló terjedelmesebb, akár magyar, akár német, franczia, angol vagy olasz nyelven irandó munkára. Egy ily jutalom s azon felül a munká-

[1] Erről s az erdélyi urbérről l. *Kossuth és Wesselényi s az erdélyi urbér* értekezésemet a *Századok* 1901. folyamában.

nak az író tulajdonává hagyása megérdemelné az arra fordítandó időt s fáradságot. Kélek, írd meg ez iránti véleményedet. Nőm szívesen köszönt. Részemről jelentsd kérlek, nődnek, ha ismeretlenűl is, tiszteletemet. Áldjon az ég, barátod.[1]

U. i. Még egyet. Pagette, kit derék munkája után bizonyosan jól ismersz, Erdélyben még nem indigena. A mult országgyűlés ajánlotta; de fenn nem confirmálták. Nagyon illő lenne őt Magyarhon részéről honosítani. Hogy ő Erdélyben birtokos, tudod. Neje, a lelkes Wesselényi Polyxena után Magyarhonban is van vagy lesz jószága. Magyarul már jól beszél. Kérlek, vedd ügyét pártfogásod alá s eszközölj Nógrádból, Sárosból vagy a hol még teheted, a jövő országgyűlésre mellettei utasitásokat.

XVI.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. máj. 10.

Édes Zsigám! Sajnálva, boszonkodva, de mindenesetre legőszintébb részvéttel hallám leveledből kedvetlen uti viszontagságaidat s Pesteni betegeskedésedet. Adja Isten, hogy eddig mind a kettőt kiépűlted legyen.

Reméllem, vetted m. h. 12-én írt levelemet. Nagyon ohajtom arra válaszodat venni. Kérlek, ne késsél vele.

Az itt általunk, erdélyi földesurakul teendőket illető javallatom iránt nagy részvéttel s helybenhagyólag nyilatkoztak eddigelé Zeykék, Weér Farkas, Teleki Domokos, öreg s ifju Bethlen János.

Nem tudom, írtam-e vagy csak akartam írni utóbbi levelemben, mikép De Gerando felszólított engem, adnék neki az Erdély utóbbi évekbeni eseményeiről adatokat s felvilágositásokat; mert — a mint talán tudni fogod — ő Erdély közelebb mult történetét dolgozza s adandja ki francziául. Ez igen érdekes s részünkről hálát s minden lehető segédet érdemlő vállalat. Én őt hozzád s Teleki Laczihoz utasítottam. Nálatoknál bizonyosan senki sem tudja jobban a honnak állását, s régibb és ujabb eseményeit, jelesen az 1834 ótai dolgokat ti nálamnál sokkal jobban tudjátok. Kérlek, adj neki jó adatokat s felvilágosításokat, s kérlek, kérdd meg erre Teleki Laczit is; mert lehet, hogy neki is csak akartam ez iránt írni.

Az erdélyi országgyűlés eddigi irányában folydogál. Mostanig tett határozataihoz nagyon méltó az, mit nem régiben hozott, miszerint az urbéresektől telkeiket s állományaikat saját földesuraik is megvehetik. Mint a méh még burjánból s mérges növényből is tud mézet szívni: ugy képesek azon jó urak mézet, de csak saját számukrait gyűjteni abból is, mi épen nem a földesur, hanem az urbéres kedvéért létesűlt Magyarhonban.

Nagyon köszönöm a martiusi összejövetel felől közlött részleteket. Csakis tőled kaptam ilyeket. Még Batthyányi Lajostól sem vettem a programmot s a gyűlés határozatai közlését, pedig — mint hallom —

[1] Ugyanerről l. szintén id. értekezésemet.

ezt sokaknak megküldötte s mint hallom, én választottság tagjának is vagyok kinevezve.

Többet írnék, de most nem lehet: nőmnél mutatkoznak rég várt s reméllt szabadulásának jelenségei. Adja Isten, hogy te épen azon édes-keserű várakozást s fojtó aggodalmat érezd, milyen engem környékez most kedves, jó nőm mellett. Ő téged szívesen köszönt. Áldjon az Ég!

XVII.

B. Kemény Sigónak Pestre. Zsibó, 1847. máj. 13.

Édes 'Sigóm! Egy pár levelemre vagy adósom; azért s mivel sietek, csak egy pár sort: Jó nőm tegnapelőtt éjjel szűle egy kis fiut. Adja Isten, hogy igaz ember s jó polgár legyen belőle. Ezennel nőmmel együtt keresztapának hívlak. Többedmagaddal leszesz, Erdélyből az urbér hű pártolói lesznek pajtásaid. Irj mentől előbb. Élj boldogul, barátod.

XVIII.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jun. 14.

Máj. 13-iki levelemet nem tudom, kaptad-e? Én a te ugyanazon hó 10-dikén költ leveledet azon hó 18-án vettem. Válaszom több okokból késett. Első s mindenekfeletti, hogy mindjárt a következő nap a kis Miklósunk igen terhes és veszélyes beteg lett. A homeopathia csak-ugyan megmenté. Később feles vendégeim voltak, s még később nőm lett roszul. Ő ugyan most is roszul, sőt roszabbul van, de mivel épen e miatt látom, hogy nem fogom most hamarjában teljesíthetni azt, mitől a nekedi írást függesztettem volt fel: azért csak irok neked, habár röviden is. Egy pár hírlapi czikk volt az, mit, mielőtt neked írnék, meg akartam írni; de ez most nem lehet. Az egyik czikk már kész volt, midőn a fennemlített akadályok közbejöttek; de közbejöttek a te eszmetöredékeid a korteskedés és ellenszerei körül. Bevárom már ezeknek befejezését; mert összefüggésben vannak azzal, mi felől én akarok írni. Az én czikkeimre ugyanis a *Hirlap* 834, 838 és 842-dik számaiban lévő vezérczikkek adták s adják a tárgyat. Ott az utasításadhatás van megtámadva, — mi gondolatom szerint a törvényhatósági rendszer lényegét s következőleg azon alapuló alkotmányunkat támadja meg. Valamint azt, t. i. az utasításadást megtámadni, ugy védeni sem lehet a korteskedés megemlítése nélkül; azért az én czikkeim is főként e körűl fognak forogni. E miatt be kell várnom, hogy főkép az ellenszerekről mit mondandsz te is. Eddig még csak hatot olvastam czikkeid közül. Sok jó van bennök. A czélzat s minden benne lévő elv jó; de megbocsáss, hogy véleményemet nyilván kimondom — nekem úgy tetszik, hogy ezen czikkeken, kivált helyenkint, nagyon is látszik, hogy beteg voltál. Sötét kedély, helyenkint nehéz, szinte Teleky Domokos-féle érthetlen stil, epésség s olykori furcsálkodás oly dolgok felett, miket profanálni vagy nem illő vagy nem helyes. Ugy-e, édes Zsigám, nem haragszol őszinteségemért? Én azt hiszem, hogyha barát tartozik barátját olyakra, miket ő hibáknak tart, figyelmeztetni: ugy ez író barátjának kettős kötelessége. Azon-

ban nemcsak szorosb értelembeni barát, sőt jó ismerős is jobban teszen, sőt csakis ugy teszen jól, ha figyelmeztetői s hibáztatói fellépésének teréűl nem a sajtót, hanem a barátságos beszélgetést vagy irást választja. Es ez azért is jó s szükséges, mivel az összecserélni s összezavarni annyira hajlandó közönség azt, ha *A B*-t styljéért vagy egyes állításaiért hibáztatja, könnyen arra magyarázza, hogy *A* más elvű, más irányu mint *B*.

Korteskedést illetőleg irtam volt valamit a *Pesti Hirlapba* 1843-ban (256, 257, 258, 259, 260, 261 számokban) *Nemzeti kórállapot* czím alatt. Lehet, hogy ezen czikkeket csak nagyon futólag vagy nem is olvastad; mert hiszen nekünk (talán kivétel nélkül mondhatni) sajátságunk, hogy körömkopásig írunk, de azt, mit más ír, nem olvassuk. Igy van, hogy én is csak részben olvastam azt, mit Te egy pár év előtt a korteskedés felől írtál; s mégis iránta egész veszekedésig vitatkoztam mult évben veled. Azonban ha olvastad is említett czikkeimet, kérlek, olvasd meg most azokat még egyszer. Én azt hiszem, kár volt azokat akkor is, azóta is több figyelemre nem méltatni.

Sok dolgaim, még inkább pedig szegény nőm rosszulléte akadályoz, hogy ezuttal többet írjak. Pedig erdélyi orszgy.-ről, terveinkről és sok mindenről nem lapokat, de íveket szeretnék neked írni. Mihelyt a körülmények engedik, többet s bőven irandok.

Nőm téged igen szivesen köszönt. Tegnap nagy főfájdalmak közt s igen lázas állapotban volt; de most jobban van, csakhogy félünk: a láznak holnap ujra leendő megjelenésétől.

A két kis fiu most jól van. A te keresztfiadnak neve Béla, Pál.

Az Isora nevű televér kanczára (melynek igen szép méncsikkaja lett) a sorsjegyek elkeltek. Mihelyt az ezekérti pénz egybegyűl, — de előbb nem — fog a kihúzás megtörténni. Te a magad és öcséd nevére vett sorsjegyért kellető 50 pgftot, kérlek, fizesd le Wodianernél vagy fizettesd meg öcséd által Kolosvárt ifj. Bethlen Jánosnál. De kérlek, késedelem nélkül; mert mint mondám, a kihúzás, mire a részvényesek mind nagyon várnak, csak a pénz begyülése után fog történhetni.[1]

A Teleki Lászlóval való idejöttöd felől tett igéreted szép, csakhogy ne épen olyan, különben igen derék, nagyon is szavát vehető, de ubicatiojokat illetőleg felette mulékony tervű két urtól jőne. De hát miként áll ünnepélyesen tett azon igéretedre nézve, miszerint minden évben nőm nevenapját, t. i. a jul. 26-dikát nálunk töltöd? — Doctor, Molnár, a fiúk, Mühlenbruck, — kit még mind lél a hideg — köszöntenek, tisztelnek. Élj boldogul! barátod.

(E levélre, mint W. következő levele mutatja, Kemény válaszolt; de ez ma még ismeretlen.)

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

[1] E lovat 20 drb 50 frtos sorsjegygyel Wesselényi a Kossuth javára sorsolta ki, midőn Szabó Pál megszökött s Kossuth vagyona is jórészt elveszett. Utóbb a pénzt Kossuth nagyobbik fiának adta, ki neki keresztfia volt.

TISZA LÁSZLÓ VERSEI.

(1785.)

Szentgyörgyi József debreczeni orvos-doktor neve nem ismeretlen azok előtt, a kik a magyar irodalom történetével behatóbban foglalkoznak. A »Mondolat« tulajdonképen neki köszöni létrejöttét s Kazinczyval folytatott baráti levelezése is fenntartja emlékezetét. A maga korában híres orvos könyvtárának s kéziratainak egy része örököseitől a kilenczvenes évek elején a debreczeni református collégium könyvtárába került. Ezek közt van egy a XVIII-dik századból való verskötet különféle tárgyú latin és magyar versekkel. Tanulók versei, a kik kezdők voltak a verselésben, mindig is azok maradtak. Iskolai verses gyakorlatok, hol adva volt a tárgy és a forma (az előbbi rendesen valami erkölcsi axioma) s ez utóbbi volt a fontosabb. »Poëták« csinálták a poëseos classisban, a praeceptor vezetése mellett, a kinek több helyt a neve is jelezve van a verseknél. A versek szerzők szerint vannak csoportosítva, a szerző neve után következik a feladvány vagy propositio s olykor a versforma megnevezése is. Verselési kisérletek, nem költemények, nem is lépnek fel ilyen igényekkel.

E versgyüjteményben találtuk Tisza László alább közölt verseit. *Tisza László* (1765—1831), később Biharvármegye főjegyzője és országgyűlési követe, Debreczenben tanult s 1785 körül írta e gyüjteményben levő verseit. Költői becsük e verseknek nincs ugyan, épenúgy miként a gyűjtemény többi darabjainak nincs; de mégis figyelem reméltók azon könnyedség miatt, mely a nehezebb versformák kezelésében nyilvánúl s egyszersmind azért is, mert némi fogalmat nyújt arról, hogyan tanították nálunk az iskolában e században a poetikát s minő eredménye lett a tanításnak.

Itt most csupán a magyar verseket közöljük, ezek közül is elhagyva nehányat, melyek ugyanazon tételnek vagy tárgynak minden érdekesség nélkül való üres variatiói. A latin verseket is bízvást elhagyhatóknak tartottuk.[1] Hogy egyet ez utóbbiakból mégis közlünk, annak magyarázata az, hogy érdekes összehasonlításra nyújt alkalmat az előtte álló magyar szöveggel.

Megjegyezzük meg, hogy Cato distichonainak e magyar fordítását tartjuk a gyüjtemény legnevezetesebb darabjának.

[1] Összesen huszonhat darab. Például álljon itt nehánynak czíme: Propositio: Ventus agitat. De vere. *(Adonici.) Hexametri:* Prop. Parentes sunt honorandi. Negligentia est fugienda stb. *Disticha:* Discentem comitatur honores. In superbiam stb.

VERSUS DOMINI LADISLAI TISZA.

1.

Propositio. A tavasz szép és kies.

Elmulván a téli kegyetlen hidegek,
Elérkeztek a szép tavaszi melegek,
Nincsenek az égen hóval tölt fellegek,
Kivánatos időt igérnek az egek.
Ujjul a mezőnek kies ábrázattya,
Minden fa ruháját zöldre változtattya,
Frissül Heliconnak forrás fojamattya,
Ugy, hogy Apolló is jó ízűn ihattya.
Nyilik piros szinnel Vénusnak rósája,
Mellynek nem régiben látszott tsak a fája,
Flórának ékesűl hervadt koronája,
Örömet hangitsál fülemile szája.
Mi is változtattyuk régi szállásunkat,
Mellyben sok ideig gyötröttük magunkat;
Pindus hegye felé felvettük utunkat,
Hogy itt elérhessük fő boldogságunkat.

2.

Eiusdem.

Propositio: Hijjában való a szépség.

Mint egyéb dolgoknak nints állandósága,
Mellyeket itt látunk változandósága
Vagyon, ugy az ortza rósás pirossága:
Elmulik s elhervad minden vidámsága.
Nézd el, a virágok miként megujulnak,
Nap feljövetelkor mindnyájan vidulnak,
De ha a nap süti, mindjárt lekonyulnak,
Még a legszebbek is a dértől lehulnak.
Igy vagyunk mindnyájan, hogy ha megszemléljük:
E világnak kevés részit alig éljük.
Sok száz esztendőket élünk, azt itéljük,
Elmulunk mindnyájan, mikoron nem véljük.
Egész Görögország felült Hélénáért,
Mit nem tsinált sok vér szép Cleopátráért,
Még is mind a kettő ékes formájáért,
A kegyetlen halál előtt, kérlek, mit ért?
Huzd meg hát magadat szép leány s menyetske,
Mert ámbár most vagy is fris vidám szépetske;
Fekete a szemed mint a barna fetske:
Nem sokáig virit ez a szép képetske.

3.

Versus quibus praeceptori suo H. H. D. D. Szente pro eius laboribus et instructione gratias egit nomine omnium D. N. N.

Kedves preceptorunk kegyes hűségedet,
Mellyel hozzánk vóltál sok emberségedet,
Mellyel tanitottál, szép böltsességedet,
El nem felejthettyük nagy kegyességedet.
Elhisszük, hogy sokszor megszomorítottunk,
Roszsz viselésünkel megháboritottunk,
Boszszankodásra is gyakran inditottunk,
Megbotsáss minékünk, ha megbusitottunk.
Sok fáradság után hasznos nyugodalmat,
Sok kintsen s jószágon adjon nagy hatalmat,
Ellenségeiden vegyél diadalmat,
Soha életedben ne láss aggodalmat.
Ne érjen éltedben gyalázat és szégyen,
Minden feltett tzélod jó szerentsés légyen:
A mikor végtére a testből kimégyen
Lelked, a szent Isten magához fel végyen.
A ki ezen áldást tetőled nem szánnya,
Annak is e földön sok szép maradványa
Légyen, soha veszélly életét ne hánnya,
Eztet Tisza László szivéből kivánnya.

4.

Propositio: Valami e Világban van, mind az változó és mulandó.

Mindenek, mellyeket láthatunk, változnak;
Mindenek más végre vagynak s kivánkoznak,
Hogy végök szakadjon arra szándékoznak,
Mégis embereknek örömet okoznak.
Nézd el tsak a napnak nappali futását,
A zugó tengerek, patakok fojását,
Ezek is el hadják megszokott járássát,
Megójják hejeket régi szép szállását.
Gazdag tartományok naponként elmulnak,
Nagy Sándor, Hannibál naponként elhulnak,
Ezeknek napjaik szintén addig nyulnak,
Miként az ösztövér kurta farku nyulnak.
Nézd el Croesus Királyt az egész világot,
Egész tsuffá teszi mint az aszszu ágot;
Mégis a szerentse ez ékes virágot
Majd meghódoltatta, gyűjte sok jószágot.
Rabságra viteték hires országából,
Rutul ki vereték gazdag jószágából,
Akkor látja szegény, mi leve magából
Uri személlyéből s pompás udvarából.

Ékes tulipánok reggel virágoznak,
A kik köztök járnak, miként mulatoznak:
De már estve felé ismét beburkoznak,
Őszre kelvén pedig lassan hervadoznak.
Kik ma s tegnap vígan örültek s tántzoltak,
Bolondok módjára mulattak s tomboltak:
Az egésségekben nézd, hogy megbomlottak,
Magoknak nyavalyát s halált is okoztak.
Ki hát kivánkozol az egek Urához,
A szentek szentéhez s hívek Jésusához,
Ne ragaszkodj kérlek e világ javához,
A melly ekkép siet maga romlásához.

5.

Propositio: A Poétának fris vérűnek kell lenni.

Miként a vitéznek furtsának kell lenni,
Mikor ütközetre ki kelletik menni,
Házi gondjairól neki le kell tenni,
Ha akar koronát vezérétől venni.
Igy a Poëta hogy magát kedveltesse,
Maradandó hírét világon nyerhesse,
Minden bút s gondjait egész félre vesse,
Mások komorságát tsufolja s nevesse.
Ugy marad meg mindég az ő szép hirében,
Még a halak usznak kék tenger vizében,
Vagy mig a méh rajzik Hybla mezejében
A fényes nap nyargal tüzes szekerében.
Ámbár Horatius nőtt az oskolában
Mindazáltal mivel érzette magában,
Hogy van egy kis erő kezében s karjában:
Gyakorta megfordult a Márs táborában.
Ennius a kantsót gyakran meghajtotta,
Elbádgyadott szivét igy vidámitotta,
Ha néha valami megszomoritotta,
Bánatját örömre egybe forditotta.
A ki tehát jöttél e kies hegyekre
Szépen tsergedező Musáknak vizekre,
Add rá te is magad egész e versekre,
Tsak e légyen dolgod, ne nézz egyebekre.

6.

Propositio: A fösvénységnél nintsen rutabb dolog.

Nállam fösvénységnél már rutabb nem lehet,
Fukarkodás miatt ki sokat nem ehet:
Mert midőn a pénzből magának nem vehet,
Azt gondolja, hogy igy dolga jóra mehet.

Mit ért Pygmalion roszszul gyűlt kintsével,
Sicheust megölő tselekedetével,
Mindenek szájába forog rosz hirével,
Pokolra itélik mindenek pénzével.
Achilles karjával az egekig ére,
Minthogy nemzetinek volt egy nagy vezére,
De minthogy Hectornak reá kiált vére,
A pokolban vagyon irgalmatlan bére.
Nosza én társaim ezen induljunk fel
És soha lelkünket óltsón ne adjuk el,
Mert bizony a pokol fősvénységért elnyel,
Az egekre pedig minket fel nem emel.

7.

Propositio: Az igaz szeretet állandó.

Miként a kősziklák erősen állanak,
A kegyetlen szelek akármint zugjanak:
Igy az hív szeretők mindenkor lángzanak,
Rágalmazó nyelvek akármit szóljanak.
Nem gondol a hív szív senkinek nyelvével,
Nem gondol senkinek rút feleségével
Tsak egyszer élhessen maga kegyesével,
Kész tűzre is menni, nem gondol éltével.
Orpheus elhadja földét és hazáját,
Gyenge feleségét, szép familiáját,
Készebb vólt megnézni Pluto barna nyáját,
Mint hív Eurydicet ott hagyni barátját.
Nem néz Pirithous semmit életére,
Nem bánnya ha akad ellenség kezére,
Készszebb le szállani pokol fenekére,
Mint sem Theseusnak nézni bilintsére.
Husz esztendőt bujdos tenger közepében,
Ulysses mikoron visszatért földében;
Mégis ama ritka gyöngy Penelopében
A szeretet tüze nem lassatt egészen.
Társa Mythridatest sarkában követte,
A szerencse akár melly hellyre vetette,
Életét is kész volt letenni mellette,
Vagy akármi vasat szenvedni helyette.
Kiki hát barátját ugyan megvisgálja,
Mint légyen hozzája ugyan megpróbálja:
Mert ritka az a ki baráttyát találja,
Mint ennek vagyon sok szomoru példája.

8.

Propositio: A kinek kegyetlen természete vagyon, az sok szomoru bűnökbe esik.

Mint mikor a tenger hánytattya habjait,
Buborékoltatja fejér tajtékait,
Ki akarja öntni szárazra árjait,
Gyakran megtsapdossa, s megűti partjait:
Igy a ki másokon nagyon keménykedik
Magát hánnya veti, héjját kevéllykedik,
Másra fenekedik, mindég veszekedik,
Annak vétke száma nagyra nevekedik.
Mit nyert kérlek Progné nagy keménységével,
Mire ment baromi rút természetével:
Talán hogy fijának áldoza vérével,
Fejét vette maga atyai kezével.
Mit nyert Medea is megölvén testvérét,
Mit kapott kiontván attyafia vérét,
Mit kapott hogy vette országát, kövérét,
Elvette bizonnyal tudom méltó bérét.
Szép-é az, hogy Dité egy bika farkára
Köté Antiopét mindennek láttára:
Ekkép hurtzoltatta uttzáról uttzára
Magának örökös rút gyalázattyára.
Mit nyere Achilles nagy komorságával,
Mikor ditsekedik szép triumphusával,
Hogy olly keményen bánt Trója Hectorával
Huzatván szekerét edjütt a lovával.
Nem rút Arpiages hogy fiát megette,
A pokol gyomrában lenyelte, temette,
Epitaphiumát ugyan oda tette,
Ekképen magának szép hirét szerzette.
Gondold meg hát magad, hogy porból vétettél,
Másoknál nagyobbra épen nem tétettél,
Ámbár szerentsétől valami jót vettél,
Tsak mint egy halandó ember tetem lettél.

9.

Prop. De Juda Iscariote.

Mitsoda ember az, ki az ő attyának,
Maga a gyilkosa ő édes annyának,
Ugy fizet meg végre jó tanitójának,
Hogy még maga oka végső halálának.
Nem ember az illyen a tigris szoptatta,
Sárkány volt az, a ki ölbe hordozgatta,
Basiliscus volt az, a ki apolgatta,
Oroszlán vólt, a ki először jártatta.

Illy vólt még is Judás pokol pozdorjája,
Az ártatlan vérnek kivánó nadállya,
Nézzed bizony tsupa disznó bőr ortzája,
Mesterére mindent ráfog hazug szája.
Nem szánod-é gonosz az Isten báránnyát,
A kinek is szoptad tejét s tudománnyát,
Nem láttam mesternek illyen tanitvánnyát,
A ki igy kivánná tanitója kinnyát.
Látod vértsepjei miképpen hullanak,
Patakok módjára ortzáján állanak,
Ártatlan ajaki melly jajt kiáltanak,
Mivel hogy a dárdák szivére hattanak.
Megadod az árát ennek nem sokára,
Nem sokára kerülsz a Plutó markára,
Mivel illyet fogtál az Isten fiára,
Az Istennek mondom szelid báránnyára.
Judás árulója vala mesterének,
Ki falattyát ette Jésus kenyerének,
Az ő drágalátos kegyes vezérének,
Bevette kenyerét az ő tenyerének.

10.

Propositio: A gazdagság senkit meg nem ment a haláltól.

Miként a sarlója nyárban aratónak,
Meggörbült kaszája réten kaszállónak:
Szinte tsak ugy kedvez a gyenge bimbónak,
Mint a megvénhedett gyökeres kórónak.
Igy senkit nem tekint a kegyetlen halál,
Bátor nagy koronás királyokra talál,
Véneket, ifjakat egyformán le kaszál,
Bátor Croesus légyen vagy pedig Hannibál.
Gondold meg Nagy Sándor im a nagy világot
Majd meghódoltatta, majd minden országot:
Mégis nézd a halál e pompa virágot
Levágta s elágta mint az asszu ágot.
Egész Görögország felült Helénáért,
Mit nem tsinált sok vér szép Cleopátráért,[1]
Mégis a gyöngy alak ékes formájért,
Mint egy koldus asszony szinte tsak annyit ért.
Gondold meg hát magad, hogy porból vétettél,
Másoknál nagyobbra épen nem tétettél,
Ámbár szerentsétől valami jót vettél,
Tsak mint egy halandó ember teremtettél.

[1] E két sort v. ö. a 2. szám alatti vers 13—16. sorával.

11.

Propositio: De Petro Christum abnegante.

Mint mikor a kisded a járást próbálja,
Hamar tántorodik s ki törik bokája,
Ha nints körülötte szoptató dajkája,
Vagy pedig nem vigyáz édes annya rája.
Igy a kit elhagyott az Isten kegyelme,
Nem vigyáz reája atyai védelme:
Mivel hogy megromlott az emberi elme,
Mindjárt bünbe esik az emberi elme. (!)
Nézzed Péter magát miképpen hánytatta,
Még magát az Urral halálra is adta,
De hogy egyszer a nép Jésust megfogatta,
Magát megátkozván rútul megtagadta.
Bizza tehát magát minden Istenére,
Ajánlja atyai áldott kegyelmére
Minden dolgaiban e legyen vezére,
Még mikor akad is a halál révére.

12.

Adonici ex Distichis Catonis compositi.

Minthogy az Isten
Lélek egészszen,
Ezt bizonyíttyák
Régi poëták:
Ezt te imádjad
Tellyes erődből,
Ő neki szolgálj
Minden időben.
Senki ne légyen,
Sok heveréssel
A ki akarná
Tölteni éltét,
Mert szaporíttya
Vétkeit, a ki
Nyugodalommal
Sok napokat tölt.
Nints jelesebb, szebb
Semmi is annál,
Mint ki tanulta
Sok fetsegésből
Ólnia nyelvét.
Kedves az Urnál,

A ki beszédét
Nem mutogattya
Senkinek akkor,
Hogyha nem használ.
Senki ne légyen,
A ki szavával
Mást hazudozna,
Mint maga mondott
Annak előtte,
A soha nem lész
Senki baráttya,
A ki magával
Soha nem edjez.
Hogy ha tekinted
Élte fojását,
Végre szokását
Emberi nemnek
És ha gyalázol
Másokat, el hidd,
Senki is itt nints,
A ki ne vólna
Vétkes egészszen.

Álhatatos légy
Minden időben,
Mint az idő is
Hozza magával,
Bölts okos ember
Régi szokását
Sok hiba nélkűl
Megtekeríti.
Hogyha gyakorta
A feleséged
Szolga tselédre
Sirva beszélget:
Kötve szavának
Hadj bizonyára,
Mert mi az Urnak
Kedves, ugyan tsak
Néha az asszony
Fel se vejéndi.
Hogy ha meginted
Néha barátod,
A pedig a szót
Szenyvedi rútúl,

Hogy ha barátod
Vólt vala szives,
Tedd meg erősen,
Mert ha magának
Hagyni szeretnéd:
Megromol éppen.
A fetsegőket
Vesd meg egészszen.
Perbe ne szállj ki
Tsalfa beszédből,
Mert fetsegésre
Mindenek érnek.
Hej, de tök a fő
Sok fetsegőnél.
Hogy ha szeretsz mást,
Kötve szeressed,
Hogy magad ekkép
Kárba ne ejtsed.

Jó kegyes embert
Fogj szeretettel,
Ugy de magadra
Mint okos ember
Néha tekintsél:
Mert veszedelmet
Látol ezentul.
Igy ha leszel jó,
A fetsegőket,
Messze kerüljed,
Mert ha beszédét
A fetsegőnek
Rut karitsáló,
Tsalfa leánynak
Másuva hordod:
Tartatol osztán
Semmire kellő.
Hej de sok embert

A fetsegése
Vitt vala vízre:
Ugy de ki halgat,
Senkit az ollyan
Nem haragit meg.
Hogyha barátop
Nagyra magasztal,
Mondja: be tudós,
Szép jeles ember
Urfi kegyelmed:
Hát te magadnak
Nem sokat állits.
Mert magad érzed,
Mennyire érhetsz,
Mit tselekedhetsz,
Hát magad ítéld,
Mennyi tehetség
Vár te magadnál.

Heroici versus.

13.

Propos. A szerentse változó és töredékeny.

Hogy ha ma sajkádat tsendes szél fujja hajódat
A köves örvényes méllységet meszsze kerüljed:
Mert egyszer kétszer mosojog szemeidbe szerentse,
Annak utánna komor hátat vet s messzire távoz.

14.

Propositio: Senki halálában ne bizzon az ember.

Minthogy az élet igen romlandó és töredékeny,
Senki halálában nem kell vetned bizodalmad.

Disticha.

15.

Propositio: Parentes sunt honorandi.

Tisztelem édes atyámat, osztán kedves anyámat,
Mert atya karja nevelt, hív anya ölbe viselt.
Hogy ha szülém vénűl, lassan lassan haja őszül,
Nem szánom kenyerem, sem lovam és szekerem.

16.

Propositio: Parentes et verbo et facto sunt honorandi.

Minden igaz szivvel nevelőnek telljes erővel
Elmés mondását nagyra betsülje szavát.
Tiszteletes légyen valameddig az életen légyen,
Teste is a míg áll, a temetőbe be száll.
Mert ki beszéléssel megsérti gonosz viseléssel
Sok bajok azt követik, mindenek hátra vetik.
Élte soká nem nyúl bizonyossan az hamar el mul,
Lelke pokolra le száll, ördögi kézre talál.

17.

Propositio: A harag egészen bolonddá tészi az embert, hogy semmi igazságot nem lát.

Elme tehetségét indúlat rontja keménnyen,
Mint a tűz mikoron fába kapott be nagyon.
Mert ki haragjának zabolát nem téve magának
Vitte haragja szegényt, mint lova gyenge legényt.

18.

Propos. A ki tudós ember akar lenni, annak mindég tanulni kell.

Hogyha poétáknál kívánsz felkapni világnál,
Hogy fénljék híred minden előtt te neked.
Könyveid olvastad, letzkéd gyakran nem mulasztád,
Penna legyen kezeden, párna hejett fejeden.
Hogy kapa fel Máró musák seregébe ma báró,
Kedvellé tudományt, nem de menyetske leányt.

19.

Adonici Latini ex Catone comprehensi.

Si Deus est mens,
Ut bene nobis
Carmina dicunt,
Hic tibi pura
Mente colendus,
Praecipue sit.
Plus vigilato:
Neve sopori
Deditus esto
Nam diuturnus
Crimina somnus
Accumulabit.
Splendida virtus
Condere linguam
Multa loquentem.
Omnipotenti
Proximus ille
Astra colenti,
Qui ratione
Multa tacere
Noverit ipse.
Esse repugnans
Tu tibi noli
Namque voluntas
Si tua crebro
Flectitur instar
Arboris altae
Dissidet omni,
Sicce repugnans
Semper amicis.
Vitam alienam
Carpere noli,
Nullius esto.
Censor iniquus.
Mente putato
Criminis expers
Nullus in orbe.
Qui colat alti
Numina coeli
Pectore puro
Mente revere.
Quo nocitura

Conspicis illa,
Sponte relinque,
Chara licet sint,
Grataque nobis
Haec videantur:
Utilitas nam
Anteferatur
Tempore cuncto.
Si tibi vita
Anxia cutis,
Fortis in omni
Esto periclo,
Temporibus nam
Et sapiens nunc
Crimina mutat,
Ad bona vertit.
Tu cave credas
Si tua coniux
Saepe loquatur,
Multa loquendo
Et famulorum
Tacta recenset:
Invidiosa
Femina namque
Quosque maritus
Diligit, odit.
Dilige semper
Sic alios tu,
Ut tibi charus
Esto sodalis
Sic bonus esto
Semper amicis.
Ne tua facta
Damna sequantur
Tu cave famam
Dicere nulli
Incipiasne
Auctor haberi,
Namque tacere
Non nocet ulli:
Saepe nocebat
Esse locutum.
Rem tibi si quis
Polliceatur,
Non tibi certo
Polliciteris:
Rara fides nam
Gala lirrungua
Plurima dicet,
Narrat iniqua.
Si quis amicus
Laudibus ornet,
Tollat in alta
Sidera coeli:
Arbiter ipse
Esse memento,
Judicis aequi
Munere solus.
Fungitor ipse
Plus aliis tu,
Quam tibi de te
Credere noli.

L. D.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS LEVELEI A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának irodalmi levélgyűjteménye báró Jósika Miklósnak összesen 11 levelét őrzi. Kettő ezek közül (1840. jun. 10., jun. 13.) Fáy Andráshoz van intézve s mindkettő egy kölcsönügylet lebonyolításával foglalkozik. Életrajzi szempontból elég érdekesek, a mennyiben közvetlen adatokat szolgáltatnak Jósika akkori anyagi kellemetlenségeinek ismeretéhez. Közlésükre azonban nincsen különösebb ok. Valamint nem e helyen közlendők azok a levelek sem, a melyek szorosan az emigráczió politikai történetének okmánytárához tartoznak. Ilyenek többé-kevésbbé a Pulszky Ferenczhez intézett három levél (1850. jul. 5., 1861. aug. 30., szept. 8.) és egy levél Egressy Gáborhoz 1861-ből. Marad öt levél, melyek közül kettőt már közzé tettem e folyóirat jelen évfolyamának 2. füzetében, hármat pedig most közlök. Mind a három a brüsszeli tartózkodás idejéből származik s mindenikből visszatükröződik az a belső megelégedettség, a mi a hontalanság szomorú éveiben szorgalmas költői és hazafias munkálkodás és boldog családi élet révén, ha későn is, osztályrészeül jutott Jósikának.

Jósika levelei — Egressy Gáborhoz.

I.

Brüsszel, nov. 28. 1859.

Tisztelt hontárs!

Szives sorait vettem, s a levél kezdetére csak annyit mondok, hogy szomorú és nagyon szomorú volna, ha hazánk ***első*** színművésze érdemül tulajdoníthatná, ha hontársa őt valahova bevezeti. Azon idők is — gondolom — elmultak, hol egy Egressy Gábort akárki valahonnan kinézhetne.

A mi a lapot illeti, melyet ön szerkesztend,[1] én ennek üdvös hatást jóslok, s csak azt kell sajnálnom. hogy ***nem azon mértékben*** járulhatok ahhoz, a melyben azt tenni szeretném. Elhiszi ön ugy-e, ha nem is esküszöm meg reá: hogy tele mind a két kezem munkával, s hogy teljes lehetetlen erőmet még jobban szétosztanom. Mindazáltal önnek tagadó választ nem tudnék adni s azért, ha nem is valami egészen lapjára számított munkát, mégis küldök valamit, de nem előbb deczember 15-ödikénél.

Ez egy épizód: kéziratban levő és most sajtó alá készülő legujabb történelmi regényemből: ***A két barát.***

Ezen épizód némileg egészet képez, s mivel abban ***drámai*** situatiók vannak s a tárgy igen regényes, talán nem fog nagyon kirínni lapjából.[2]

Isten áldja önt, emlékezzék ön néha reánk a távolban

híve

Eszter sat. szerzője.

Mindenesetre jegyezzen fel előfizetői közé. Hová küldjem a pénzt? és mennyi az?

Talán később többet tehetek, ha kissé kevesebb dolgom lesz.

II.

Brüsszel, Dec. 18. 1859.
53. rue S. Alphonse.

Kedves pályatárs!

Ime az igért mutatvány: nőm volt oly szíves azt lemásolni: sok dolgunk van, ez fejti meg a késedelmet.

Én e közleményért semmit, de önnek szívességétől mégis valamit kérek s ez az:

Hogy jegyezze fel nekem a most megjelenő politikai és szépirodalmi lapok és folyóiratok számát és czímét: gondolom, hogy ezt minden posta hivatalnál megtalálja.

Ezenkívül nagyon, de nagyon lekötelez ön, ha nekem a nevesebb öreg és ifjú írók neveit megküldi.

[1] Magyar Színházi Lap, 1860.
[2] Megjelent az 1. számban.

Tizet szólítottam fel, egyik sem tette, azért írok Egressy Gábornak, mert tudom, hogy megteszi.[1]

Nőmet a legolvasottabb franczia folyóiratok egyikének szerkesztője megkérte, hogy lapjában a magyar irodalom jelen helyzetét ismertesse meg.

Ez fejti meg kérésemet. Nőm tökéletesen ír francziául, s így legalább a külföld tudná, hogy nem vagyunk oly mamuthok, minőknek az a vén fogatlan Allgemeine s a már penésznek indult német poeta, b. Szedlitz persze névtelenül fest minket.[2]

Áldja Isten

híve J.

Jósika levele — Répássy Jánoshoz.[3]

Brüsszel, Jun. 21, 1858.

Kedves tisztelt uram!

Önnek nagybecsű sorait ma vettem s' miként láthatja egy napot sem akartam válaszommal késni, csak azt kell sajnálnom, hogy a válasz aligha oly kielégítő leend: mint azt óhajtanám.

Csekély öszveggel hagytam el 49-ben hazámat, a greini tetőn négy haramia támadott meg, s' miután esernyőmnél egyéb fegyverem nem volt, ki is raboltak. 50 cs. aranyat tudtam lélekjelenlétem által megmenteni; evvel indultam a világba. Ha most egyszerűen ugyan, de becsületesen el tudok élni, ezt valóban óriási szorgalmamnak és áldott nőm életrevalóságának köszönhetem.

Minden a mivel bírtam, gyermekeimé, nekem tollamon s' munkabírásomon kívül semmim sincsen. Az otthoni törvényeket és viszonyokat nem ismerem, a multra örök fátyolt vontam, s' gondolom 23 éves korommak egy meggondolatlan lépéseért — (minden tekintetben szerencsétlen 1-ső házasságomat értem) — az elégnél is inkább és keservesebben bűnhődtem. Illő tehát és igazságos, hogy a 60 évet meghaladott fáradt vándor megpihenjen s' a bajt, gondot, vesződséget azokra bízza, kiké az ifjuság, a birtok, s' a remények zöld országa.

Fiaim mind nagykorúak, otthon vannak, saját ügyeikről van szó, egyenek ők a magok szájával.

Azért nem tudok most is egyebet tenni, minthogy önnek nagybecsű tanácsait és figyelmeztetéseit — in natura — megküldjem fiaimnak a mi meg is fog még ma történni.

[1] Egressy Gábor bizonyára teljesítette a kérést. Iratai közt van egy plajbászszal írott jegyzék a hazai hírlapokról s a magyar írókról. Kétségtelenül a J. számára készült.

[2] Nincs adatunk, hogy ez a dolgozat elkészült-e s megjelent-e valahol. Hogy Jósika neje élénken foglalkozott az akkori magyar irodalommal, mutatja a Nemz. Muzeum könyvtárában őrzött az›n levele is (1857. jan. 24-én), melyben Pfeiffer könyvkiadót kéri, hogy a kiadásában megjelenő bibliografiai jegyzékeket pontosan küldje meg neki.

[3] R. J. a Jósika-család ügyvédje volt.

Ki többire nőmmel együtt — ki szíves megemlékezését hálás köszönettel fogadta — jó indulatába zárt

igaz szíves tisztelettel maradtam

tisztelő szolgája

J.

Közli: ESZTEGÁR LÁSZLÓ DR.

SAPHIR LEVELE KISFALUDY KÁROLYHOZ.

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának irodalmi levélgyűjteményéből közlöm e levelet, a mely tartalmánál fogva összefüggésben áll Kisfaludy Károlynak Gaál Györgyhöz 1822. máj. 18-ikán írt levelével. Kisfaludy Károly Minden Munkái (Budapest, 1893.) VI. k. 368 l.)

Édes kedves Barátom!

Én Bétsbe voltam! Zu deutsch: ich war in Wien! und habe mich wacker unter den ersten Gestirnen der Litteratur herumgetrieben! Nun alle Dichter und Schriftlinge saufen gerne! das ist das Resultat meiner Bekanntschaften. Bei M. von Gaal haben wir lange u[nd] vertraulich über Ihnen und Ihre trefliche Muse gesprochen. Er hat Ihren Simon Kemény in einem auswärtigen Almanach abdrucken lassen, in welchem weiss ich nicht mehr. Ihre Aurora ist in Gesellschaften von mir und in den »Jahrbüchern der Litteratur« von einem Unbekannten aufs vortheilhafteste besprochen worden. Obgleich sie in Wien blos »*transeat*« ist. M. Gaal wundert sich, dass man seine Märchen der Magyaren noch nicht ins ungarische übersetzt hat! Ich habe mit einem gebildeten und hübschen Weibchen gesprochen das bei Ihren Tartaren in der Szene der Emelka bedeutende Thränen vergosss! Dem Herrn Gaal ist sein Reimbuch verbothen worden! ich bin fast ganz damnatur!

Sagen Sie mir doch etwas über das Döbrentei sein Werk, aber etwas ausführliches. Auch halten Sie mir lieber Freund ja Wort wegen der Totalübersicht der ungarischen Litteratur.

Leben Sie wohl u. schreiben Sie ja bald Ihrem Verehrer und Freund

Moor, den 27. April 1822.

M. G. Saphir.

Közli: ESZTEGÁR LÁSZLÓ DR.

KAZINCZY LEVELE A SIEGWART SZERZŐJÉHEZ.[1]

Eperjes in Ober-Ungarn
D. 18t. Mart. 1782.

Der Enthusiasmus, in den ich izt durch Ihren Siegwart gesetzet bin, macht mir Muth, mein schon längst gefasstes Vornehmen auszuführen. Ich schreibe also an Sie, mein Freund, mein Lehrer, mit den vollkommenen Zutrauen, dass Sie mein Schreiben gütig annehmen, und mir, — o welche Freude! — ihre Freundschaft, ihre Liebe schenken werden.

Lassen Sie aber Edlester Miller, eh ich ein Wort weiter rede, meinem Enthusiasmus einen freyen Lauf; Lassen Sie sich umarmen, sich an mein Herz drücken, und in einen feurigen stummen Kuss sagen, dass mein Herz Ihr ist, dass meine Seele Sie liebt — — O könnt ich Sie je wirklich an mein Herz schliessen! o wenn es mein nasses Aug Ihnen sagen könnt, dass mein Herz Ihr ist; dass meine Seele Sie liebt, dass sie Sie unaufhörlich liebt.

Freund! ich lieb! ach Edlester ich lieb! und dieses unbeschreibliche Glück, diss dank ich ausser der Vorsicht, Dir und Gessnern. Sie gab mir ein empfindsames Herz; und ihr o Edlen? ihr habt es mir, Du, und er, ihr habt es mir verwahrt, gebildt, und erzogen.

Gessnern kannte Ich vor Ihnen; und ich arbeitete an der Übersetzung seiner sämmtlichen Schriften, eh ich Ihren Siegwart las. Nach ihn — Welche Seeligkeit fallt mir ein! O Miller! Warum konnten Sie ihre Apotheosie nicht sehn, da ich manchsmal allein, manchsmal in den Armen einer so liebenswürdigen Person, wie ihre Mariane war, von Ihnen gerührt in Thränen zerfloss, und ihren Siegwart benetzte; oder da wir mit heissen Seufzern Den segneten, der uns diese Freuden gab! — Nach ihn geliebter Miller! übersetz ich Ihren Siegwart; und, ich liess, damit mir diese Freude nicht ein anderer rauben soll, meinen Vorsatz schon in den ungarischen Zeitungen publiciren.

In kurzem wird mein Freund Herr Török das von mir auch ihm beneidete Glück haben, Ihnen in Person kennen zu lernen. Er reist jetzt auf Universitäten, nach Bern in der Schweitz. Er wird Ihnen mein Bild getreuer geben, als ich es hätte thun können. — — Überraschen Sie ihn, wie der Hofrath v. Kronselm, die Therese, ob er nicht einen jungen

[1] Eredetije Hatvani Lajos úr ajándékából a M. tud. Akadémia kézirattárában.

Kazinczy kennt? und lassen Sie Ihnen das übrige erzählen. — Machen Sie ihm aber keine Erwähnung von meiner Liebe; davon weis er nichts; Sie sind der erste dem ich diese anvertraut habe.

Würdigen Sie mich Ihrer Freundschaft, ihrer Liebe, und ihrer Antwort. Kein Sterblicher ist im Stande sie so hochzuschätzen, wenn ich Sie auch nicht verdiene, als Ihr

Kazinczy m. p.

Hier ist die Adresse:

a M[r]
Msr. François de Kazinczy
par Tokay
a Eperies.

Közlí: JÓNÁS KÁROLY.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Madách Imre őseiről. Írta: *Latkóczy Mihály.* Budapest, 1901. 48 l. (Különlenyomat a Budapesti VII. ker. áll. főgymn. 1900/901. évi Értesítőjéből.)

Örvendetes jelenség, hogy a figyelem mindinkább fokozott mértékben fordul Madách, legnagyobb filosofus-költőnk felé. Még alig nehány esztendeje, hogy Morvay Győző egy terjedelmes s a legapróbb részletekre kiterjeszkedő monographiát írt róla »Magyarázó tanulmány az Embertragédiájához« czímen (1897), melynek mintegy kiegészítésére szolgál Palágyi Menyhértnek a mult évben kiadott Madách-életrajza: s ím a kettő kiegészítéséűl most megjelenik a Madách-család története is, különös tekintettel annak író tagjaira. Becses e dolgozat, mert nem a gymnasiumi programmértekezések chablonja szerint készült s benne sok oly dolgot találunk, melyekről eddig alig tudtunk valamit, vagy egyáltalában semmit. A költő derék fia rendelkezésére bocsátotta az értekezés írójának levéltára adatait, ennélfogva az egész értekezés magán viseli az önálló kutatás bélyegét. Kiterjeszkedik a család mindkét (már Mátyás király korában különvált) ágára, bőven szól Madách Gáspárról is, kinek a Radvánszky Béla sajókazai levéltárában felfedezett költeményeit nem régiben adta ki e folyóirat. E Gáspár különben az első ismert költő a családban s vele egy időben a másik ágból is egy szintén Gáspár keresztnevű írót, illetőleg fordítót is találunk. Madách János a XVIII-dik században s Madách Sándor a XIX-dik legelején szintén foglalkoztak az irodalommal: az első magyar, latin és tót verseket írt, az utóbbiról egy »Fideles reflexiones seu opinio circa regnum Hungariae« czímű dolgozat maradt fent kéziratban. Ezekről az írókról bőven, alaposan s érdekesen értekezik Latkóczy, — ismertetését mutatványokkal tévén még érdekesebbé, melyek először nagyobbrészt most látnak napvilágot. Végűl, hogy azon végezzük, a mivel az értekező munkáját kezdi, megemlítjük, hogy a Munkácsy Mihály tiszteletére rendezett lako-

mán nem gróf Károlyi István, hanem b. Radvánszky Béla tette ezt a szép kijelentést: »Olyan valaki, kinek ősei között ott találjuk Rubenst és Michelangelót, nem mondhatja azt, hogy nincsenek ősei.«

Zilahi Károly pályája. Írta *Kovács Ferencz.* Zilah, 1901. 82 l. Arczképpel. (Különlenyomat a zilahi ev. ref. collegium 1901. évi Értesitőjéből.)

Zilahi Kiss Károly neve különösen Petőfi életrajza révén ismeretes irodalomtörténetünkben. Sok ideig egyetlen munka volt, melylyel palástolhattuk a szégyent, hogy a nagy magyar költőnek nincs magyar nyelven írott nagyobb életrajza. Műveivel különben nem hagyott mélyebb nyomokat irodalmunkban, bár úgy is mint műfordító (Aischylos), úgy is mint aesthetikus tehetségének határozott jelét adta. Rövid is volt a pálya, a melyet megfutott: alig volt huszonhét éves midőn sírba szállott, még azonfelül ereje is sokfelé forgácsolódott el. Mindamellett nem érdektelen e pályafutásnak rajza: nem különösen így, a mint Kovács dolgozatában előttünk fekszik. Kovács zilahi tanár s az első impulsust ez adta neki arra, hogy Zilah szülötte életrajzát válassza programmértekezése tárgyául. Elhatározását csak helyeselhetjük. A író születése s működése helyén sok jellemző életrajzi adat birtokába juthat a kutató, sőt talán maga is abban a körben él, melyben hőse élt, s így jobban megérti a hatást is, melyek irodalmi fejlődésére stb. döntőek voltak. Különösen ha az életrajzíró bír azon tulajdonsággal, melylyel Kovács: hogy t. i. szerető gonddal mélyed bele írója életének tanulmányozásába, kinek figyelmét nem kerűli el a legkisebb adat, melyet egy vagy más tekintetben jellemzőnek gondol, sem a legkisebb czikk, mely valamely vidéki lap tárczarovatában volt eldugva, és a melyet a fokozatos fejlődés kimutatásához felemlíteni vagy ismertetni szükségesnek talált. —É.—

REPERTORIUM.

Ambrus Zoltán. Zsiroflé és Zsirofla. Ism. L. Budap. Hírl. 153. sz.

Apáczay Csere János paedag. munkái. Ford. Hegedüs István. Ism. Gyulai Ágost Phlil. Közl. 404–406. l.

Apponyi Sándor gr. Hungarica. Ism. L. Századok 442—447. l.

Balogh Imre. Utolsó találkozásom Arany Jánossal. Családi kör 1. sz.

Beniczkyné Bajza Lenke. Emlékezés atyámról. Vasár. Ujs. 13. sz.

Blayer, Dr. Jakob. Ungarn in den Anfängen der deutschen Journalistik. P. Lloyd 121. reg. sz.

Bodnár Zsigmond. Madách Imre. Uj világ 1. 2. 3. sz.

Borosnyai K. István. Petőfi és Bonaparte. Csiki Lapok 1. sz.

Brauner Lajos. Gróf Zrinyi Miklós a költő emlékezete. Balatonvidék 1. 2. sz.

Csokonai válogatott munkái. Kiadta Tóth R. Ism. B. J. Magy. Kritika IV. 3. sz.

Déryné naplója. Kiadta Bayer József. Ism. S. E. Hét 6. sz.

Domahidy Ujfalussy Amadil. Kölcsey és philosophiája. Szatmármegy. Közl. 7. sz.

E. J. Petőfi szerelme. Székely Nemzet 21. sz.

Eötvös Károly. Utazás a Balaton körül. Ism. i. m. gy. Protest. Szemle 232. l. — Baráth Ferencz Egyetértés 160. s kv. sz.

Erdélyi Pál. Nagy-Bánkai Mátyás énekéhez. M. Könyvszemle 62–64. l.

Esztegár László. Adalékok Kossuth Lajos hirlapírói pályájához. M. Könyvszemle 1–19. l.

Farkas Imre. Versek. Ism. Magy. Hírl. 129. sz. Vasár. Ujs. 21. sz.

Firtinger Károly. Régi naptárakról. Ország-Világ 3. sz.

Gaal Jenő. Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus. Akad. Értes. jun. jul. füz. és Magy. Állam 114. sz.

Gyöngyösy László Arany János élete. Ism. Komáromy Lajos. Nemz. Nőnevelés 273–275. l. — L. Budap. Hirl. 174. sz.

Halász László dr. Vörösmarty emlékezete. Czegléd 6. sz.

Heinrich Gusztáv. A Bánk-bán regény. Budap. Szemle 106. köt. 283—287. l.

Horváth Emil br. Versek. Ism. Felszeghy Dezső. Erd. Múz. 264—367. l.

i. Petőfi és Petőfi-társaság. Budap. Szemle 106. köt. 158. l.

Ignotus. Ocskay brigadéros. Nagyváradi Napló 91. sz.

Jules. Petőfiné. Tapolcza és vid. 13. sz.

Kerekes György. Vajda János élete és munkái. Ország-Világ 1. s kv. sz. (Eleje a mult évi folyamban.)

Kincs István. Rajzok a kurucz világból. Ism. dr. Bartha József. Magy. Kritika IV. 3. sz.

Király Pál. Vörösmarty emlékezete. Magy. Tanítóképző 1. füz.

Kóbor Tamás. Budapest. Ism. S. E. Hét 4. sz.

Koncz Ákos. A debreczeni színházról. Családi kör 4. sz.

Koncz Ákos. Vörösmarty. Családi kör 5. sz.
Könye Nándor. A nő Madách »Ember tragédiájá«-ban. Ungvári Közl. 2. sz.
Kovács S. János dr. Szigligeti. Nagyvárad 73. sz.
Kovács Dezső. Kurucz nóták. Nagyváradi Napló 92. sz.
Kovács Zsigmond. Tompa Mihály életéből. Szabadság 18. sz.
Kropf Lajos. A régi budai nyomdának egy állítólagos harmadik terméke. M. Könyvszemle 109. l.
Láng A. József. Derül-borul. Ism. Bácska febr. 5. — Láng A. J. megjegyzése. Zombor és vid. 12. sz.
Láng Margit. A magyar nemzeti versirodalom jelentősége. Philol. Közl. 343—352. 430—449. l.
Lovik Károly. Leveles láda. Ism. Sz. Zs. Hét 12. sz.
Makai Emil. Poétasors. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika IV. 3. sz.
Máthé György. Vörösmarty hazafias lyrája. Krassó-Szörényi Lapok 1. 2. sz.
Megyesi Ferencz. Női jellemek Katona »Bánk Bán«-jában. 2. Gertrudis. Zombor és vid. 1. sz.
Miklós Elemér. Rózsás szalmakalap. Ism. Vasár. Ujs. 19. sz.
Mikszáth Kálmán. Különös házasság. Ism. i. m. gy. Protest. Szemle 230—232. l. — Sz. Hét 4. sz.
Milotay István. A kurucz költészetről. Debreczeni főisk. Lapok 43. évf. 7. 8. sz.
Nánásy Lajos. Heltai Gáspár. Közlöny (Debreczen). 31. évf. 9—13. sz.
Palágyi Menyhért dr. A magyar irodalom megujhodása. Magy. Szó 124. sz.
Palágyi Lajos új költeményei. Ism. Z. Budap. Szemle 106. köt. 471—474. l.
Pap Tibor dr. Krüzselyi Bálint emlékezete. Máramaros 18. sz.
Pekár Gyula. Wohl Janka s szalonja. P. Napló 145. sz.
R. B. A márcziusi napok költészetéről. Délmagyar. Közl. 62. sz.
Rácz Károly. Emlékezés Sinay Miklósról. Szabad Egyház 1. s kv. sz.
S. A. Bajza József. Vasár. Ujs. 13. sz.
Soos Lajos. Balatoni partok alól. Ism. Vasár. Ujs. 22. sz.
S. Szabó József. Tompa Mihály, a költő pap. Protest. Szemle 168—189. l.
Szabolcska Mihály. Szabadórák. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika IV. 3. sz.
Szávay Gyula. Csokonai Vitéz Mihály. Torontál 121. sz.
Szekula Jenő. Novemberi éjszakák. Ism. Vasár. Ujs. 13. sz.
Szinnyei J. Magyar írók élete. IV—VII. köt. Ism. e. l. M. Könyvszemle 82—84. l.
T. Apróságok Szegedy Rózáról. Balatonvidék 4. sz.
Thewrewk (Ponori) István. Gárdonyi Géza. Nagyváradi Napló 77. sz.
Toma István. A nő és Vörösmarty három nőalakja. Sárosp. Ifjus. Közl. XVII. 5. 6. sz.
Tomori Jenö. Eötvös Károly ujabb kötetei. Pestmegy. Hírl. 88. sz.
Tompa Mihály. Virágregék. Ism. l. Budap. Szemle 106. köt. 147. l.
A Tompa reliquiákból. Közli Nagy Pál. Tompa M. levele Palóczy Ábrahámhoz. Rozsnyói Hiradó 18. sz.
Torkos László. Hatvani. Ism. Tevely Mihály. Zólyomvárm. Hírl. 20. sz. — Vasár. Ujs. 16. sz.
Tóth Benő. Mohok és vadvirágok. Ism. Vasár. Ujs. 20. sz.
Versényi György. Kolozsvárvidéki népdalok. Erd. Múz. 253—268, 331—348 l.
Vörösmarty emlékkönyve. Ism. V. J. Századok 448—451. l. — i. Kath. Szemle 568. l.
Walton Róbert. Vörösmarty drámáiról. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 483. l.
Werner Gyula. Hunok harcza. Ism. L. Budap. Hírl. 142. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

✱

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

PETŐFI ÉS AZ ALFÖLD.

Ennek az értekezésnek megírására az adott alkalmat első sorban, hogy Petőfi halálának 50-ik évfordulója után a lapok híradása szerint a Kis-Kúnság egyik legynagyobb városa, Félegyháza, hová a költőt a minden emlékek legszebbjei, a gyermekkoriak, kötötték: szobrot kíván emelni a költőnek és ezzel akarja viszonozni a költő rajongó szeretetét az alföld iránt. Másodsorban az adott, hogy nem régiben e terv közeli megvalósulásáról lehetett hírt hallani s így az alkalomszerüség természetes csáberővel hatott e sorok írójára. Mert valóban misem lehet természetesebb annál, hogy szobrot állítson Petőfinek az az alföld, a ki az alföldet fölfedezte örök időkre a költészet, sőt minden művészet számára és a ki oda mindenünnen nemcsak visszavágyott; hanem, noha a természetet mindenütt szerette és a hegyvidék pompája és nagysága szintén meg bírta ragadni: a gyermeki szív egész gyöngédségével mégis csak az alföldhöz ragaszkodott.

Örök tanúi ennek az 1845 máj. 2-án a Kárpátok tövén írt sorai *(Uti jegyzetek):* »Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió pyramisra. De lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriás palota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gúlyák és ménesek . . . . ide, ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre!«

És siessünk hozzátenni, hogy a költő ez alföld-szeretete, ha a költő művész összes naivságát mutatja is, nem a tapasztalatlanságon alapult; mert ő, ha a tengert nem látta is, de különben a lehető legváltozatosabb vidékeket járta be s Magyarország és Erdély minden részén megfordult és hosszasabban időzött. Látta az északi Kárpátok vadregényes tájait, a felhőborította Tátrát, a

gömöri hegyeket és barlangokat, a szakgatott, csipkézett hegyéleket, a titokzatos fenyveseket, a sötét melancholiájú erdőket, szakadékokat, örvényeket; látta és belakta a Dunán túli szelíd, halmos vidéket, Máramaros változatos hegyi tájait; végig bolyongta keresztül-kasul Erdélyt a komor télen, virágos tavaszon és forró nyárközépen egyaránt. Mindemellett igazi fiúi szeretete az alföldé maradt mindvégig s e szeretet nemcsak bűvészszé tette, t. i. föl bírta emelni a szülőföldje szépségeit fedő fágyolt s el bírt merülni a látomásokba, mint egy szelíden hullámzó tengerbe; hanem kedélye mindig megrezdült az alföld képeire s lelke mindegyre szelíd megindulásban remeg az alföld tájain nyert benyomások emlékei alatt.

Salamon Ferencz egy alkalommal rossz néven is látszott venni a költőtől, hogy a hegyvidéket nem bírta megérteni. Ez nem egészen való. A hegyi vidékeknek is gyönyörű rajzát találjuk költeményeiben, hasonlataiban, képeiben és szép féstéseket találunk prózai műveiben is több helyt; de az való, hogy az a mély szeretet, mely felfedezővé tette, mely felnyittatta és elolvastatta vele ez addig bezárt könyvet, s az alföld bájait maradandó képekben őrizte meg költészetében: ez a szeretet csak az alföldé maradt. De hát nem a legtermészetesebb érzelmek egyike, mely minket a szülőföldhöz köt? Valami édességben gazdag érzés, telve vágygyal és melancholiával, a szülőföld iránti vonzalom és semmi sem bájol jobban el, mint az egyszerű táj, hol lelkünk az élet első benyomásait nyerte. Erről csak világpolgár nem bír talán számot adni. És ne feledjük, hogy épen a szülőföld szeretete a legnagyobb biztosítéka és lemélyebb alapja a hazaszeretetnek is, épen úgy mint az emberszeretetnek legnagyobb biztosítéka az a szeretet, melylyel szüleink, testvéreink, nőnk, gyermekeink iránt viseltetünk. A ki az egész világot hazájának nézi, az valójában hazátlan; a ki az egész világot szereti, az senkit sem szeret; s a ki világpolgári büszkeségében azt képzeli, hogy egy szükebb haza fiánál kiterjedtebb látköre miatt nagyobb egy fejjel, tulajdonképen kisebb egy szívvel.

A költő azonban, ki emberszeretetében az emberiséget bírta átölelni, ki a világszabadság eszméjét a nemzetszabadság fölé helyezte, a ki ennyire és ily egyetemes: a szülőföld szeretetében majdnem kizárólagos s szülőföldjét beszőtte mélyen nemcsak költészetébe, hanem életébe is. Valahányszor szívét nagy érzelmek foglalták el, a pusztára menekült s ott adta által magát érzelmeinek; és ez az érintkezés a szülőfölddel benne az érzelmek új forrásait nyitotta meg. Ott, Duna-Vecsén, a Kis-Kunsággal szomszédos egyik falucskában pihente ki ifjusága hat szenvedéssel telt életének nyomorát és küzdelmeit; oda ment ki, a Kis-Kunsággal szomszédos egy másik faluba, Szalk-Szentmártonba, midőn Mednyánszky Berta iránti szerelmével eltelve a *Szerelem gyöngyei* legnagyobb részét írta s oda ment ki, midőn sötét ember- és világgyűlelete miatt végig

szenvedte az elhagyatott szív összes keserveit 1845 végén és 1846 elején; de oda ment ki gyógyulni is a városból, a holt életből, 1846 tavaszán, a természet vidám ölébe, hol saját szép szavai szerint a halál is élet. Itt a harmatos fű, a rózsák, a sátoros erdőben a kevély tölgyek és szerény virágok, a madarak csattogása, a méhek döngicsélése, a méla csend, a futó patak körében, hol a szeretett rónán elválhatatlan egyesülésben élt a természettel: ujra fölébredtek benne az ifjuság jogai, melyek a bú helyett vidámságot, a lemondás és halál helyett egy ragyogó májusi tavasz mindent felujító, mindent éltető hatása alatt a reményt, a vágyakat, küzdést, a minden szépért és nemesért való hevülést tanították és juttatták benne győzelemre s így e nagy szív gyógyulásáért lehetünk hálásak Szalk-Szentmártonnak, a kis falunak a Duna mentén. De ennél lehetne-e nagyobb bizonysága a költő szeretetének, ki a legfőbb vigasztalónak az alföldi tavaszt, a napot, erdőt s mindenek fölött magát a földet fogadta el?

Ez a szeretet tette lehetővé, hogy Petőfi az alföld költőiségének felfedezője lehetett. A mint napsugár ül szemeiben, midőn az alföldről szól: úgy senki sem érezte előtte annyira művészileg az alföldet és nem bírta kifejezni azt az értelmet, melyet az alföld a maga végtelenségével és mozdulatlanságával magába foglal, senki sem hallgatta ki úgy az alföld beszélgetését a széllel, felhőkkel, a folyóval; mert az ő szíve együtt ver az alföld szívével; és eddig szemei az alföldi élet tiszta tükrévé lehettek, melyben visszaragyogtak s költői színbe öltöztek az egyszerű jelenetek. Igy természetesen a költő műveiben egy új alföldet ismerünk meg: egy nyilt, szabad, korlátlan, de egyszerű és fenséges alföldet, melynek lényege, mint csodás transsubstantio, benne él a költőben; de viszont, melyben a költő független, szabad és forró lelke lakik.

Az a költemény, melyet Petőfi legelső megjelent költeménykötete és összes költeményei élére tett, a *Hazámban* czímű, már az alföldhöz, mint szülőföldéhez szól. 1842-ben több évi távollét után tért oda vissza s midőn újra arra a helyre ért, melyet szellemi bölcsőjének ismert, a Kis-Kunságra, egy különösen meleg költeményben fejezte ki érzelmeit. Köszönti az aranykalászos, délibábos rónát s eszébe jut az, midőn több évvel azelőtt, szeptember elején elbúcsúzott tőle és a jó anyától, eszébe jutnak az eltölt évek, melyek alatt összejárta a világot és oly keserű tapasztalatokat szerzett, hogy inkább a halált kívánta volna. De most a bút, e kínokat és minden szenvedés emlékezetét elmossa egy szent öröm könnyűje:

Mert a hol enyhe bölcsőm lágy ölén
Az anyatejnek mézét ízlelém;
Vidám napod mosolyg ismét reám,
Hű gyermekedre, édes szép hazám.

Látható, hogy e költemény még nem szorosan véve az alföld, csak a szülőföld szeretetét fejezi ki és midőn a költő neki a *Hazámban* általánosabb czímet adta, főleg ezzel akarta értetni azt, hogy nem egyetlen városról (Szabadszállás), hanem egy kiterjedtebb vidékről, az egész Kis-Kunságról szól benne. De hát valóban helyesen értelmezve két hazánk van: szülőföldünk és az egész haza. A szűkebb haza, melyet a magyar népdal oly változatos és gazdag érzelmek kapcsán énekel meg s mely csakis ezt látszik lényegében érteni: a szülőföld, melyhez a szív annyi természetes és meleg s egyszersmind concret érzelmei csatolnak. Ez érzelemhez nincs szükségünk semmi tanulásra, elvontságra, érettségre vagy elmélkedésre; egészen ösztönszerű, mint a vándormadáré, mely őt minden évben a régi fészekhez vezeti vissza. A haza szeretetéhez már magasabb értelmi és érzelmi képesség kívántatik; a történelmi öntudat fölébredése, egy szélesebb látókör felfogása az, melyből a hazaszeretet, e minden érzelmek legnemesebbje és emberileg legegyetemesebbje, kiárad s betölti kebelünket.

Igy természetesnek fogjuk látni, hogy Petőfi is első költeményeit a gyermeki szeretet érzelmével szülőföldjéhez írja. Azonban már e költeményei is egy tágabb vidéhez, a rónasághoz, a nagy magyar alföldhöz vannak intézve vagy ennek egy politikailag határolt nagyobb részéhez. Igy érti a róna terei alatt honát a még elébb Pápán 1842-ben írt *Két vándor* költeményében, mely egy romanczszerű képben, rövid elbeszélésben rajzolja örömét, midőn katonáskodása másfél éve után újra a síkságra ér s tehát itt is általában a rónaságra vonatkozik a költeményben kifejezett öröm.

Valóban utóbb is azt találjuk, hogy a költő szülőföldje alatt az egész alföldet értette s az egész alföldért rajongott, melyet már ebben az időben ismételve »szép hazám«-nak nevez. *(Hazámban, Távolból.)* Innen magyarázható meg az a vágy, hogy már ifjú korában ismerni kívánta egészen s 1842 augusztusában csak azért utazott Debreczenbe, mert látni óhajtotta az alföld e részét is és lelkesedésében gyalog ment végig az egész Hortobágyon, mely útja emlékét *Hortobágyi korcsmárosné* híres népdala őrzi. Ennek bizonysága az is, hogy első s utóbb is majdnem összes leíró költeményei az alföldről szólnak.

Első valóban leíró költeménye, *Az alföld,* 1844 nyaráról (jul.—aug.) való és Pesten írta, az emlékezet, e bájos tündér színezésében, midőn megszépítve, érzelmeiben újra születve, lelki szemeiben látta szülőföldét. A költő három bevezető és egy befejező versszakon kívül nyolcz versszakban rajzolja az alföld szépségeit. A költeményből azt érezzük ki, mintha valamely társaságban a költő jelenlétében valaki a Kárpátok szépségeit magasztalta volna az alföld egyhangúságával szemben; mert benne valami védő és támadó vonás van s erre mutat az a szembeállítás és ódai fölhevülés, melylyel a költemény kezdődik és végződik és mely az

egésznek lyrai hangulatát adja meg. A költő bizonyos kicsinyléssel szól a Kárpátok vidékéről a maga heves személyi hangulatában, a mi itt a lényeges, a lyrai vonás. Csodálja a Kárpátokat; de a mi rá, a költőre legfontosabb: sem képzelete nem bír köztök barangolni, sem szívének szeretete nem övék; mindkettő az alföldé; ott van otthon, az az ő világa; ha megpillantja, lelke mintegy börtönéből szabadúl ki s a felhők közelébe emelkedve mosolyogva néz reá a Dunától Tiszáig nyúló róna képe. Eddig a bevezetés. Látható ebből, hogy a költő itt sem szorítkozik csupán szülőföldére; a szülőföld fogalma legalább is a Duna—Tisza köze, vagy szűkebb értelemben a Kis-Kunság. A többi versszakban azt mondja el, a mit a felhők közelébe emelkedő lelke lát a Kis-Kunságon; tehát ezzel a kiinduláshoz képest helyes szempontot talált, hogy nehány nagy vonással elénkbe rajzolja a puszta arczulatát. És jól figyeljük meg, az adott képek nem aug. elejének, hanem május—június havának felelnek meg; mert a költő azokat a benyomásokat rajzolja, melyeket ez idő alatt szerzett, a míg Duna-Vecsén otthon volt, vagy máskor ott kóborolt, pl. mint kecskeméti színész. Honnan emlékeznék épen arra a dűlt kéményű csárdára, ha nem onnan, hogy ebben pihent meg ő is, midőn 1843 ápr. 5-én gyalog Pestre indult. Elénk hozza pár sorban a délibábos ég alatt a K.-Kunság száz kövér gulyáját, a méneseket, csikósokat, a smaragdszínű búzavetést a tanyáknál, az odajáró félénk vadludakat, a kecskemétvidéki dűlt kéményű csárdát a szomjas betyárokkal, mellette a törpe nyárfaerdőt vércsével, az alföld jellemző vadvirágait, az árvalyányhajt és szamárkenyért, a tarka gyíkokat s aztán szeme a messziségbe téved, hol kék gyümölcsfák orma felett egy-egy város templomának tornya látszik halvány ködoszlop gyanánt. Ha már a lelkesedő bevezetésben a felhevűlt szív rajongása szólal meg, ha a gyermeki szeretet gyöngédsége beszél hozzánk e kedvvel válogatott s egymást gyorsan felváltó képekben: a forró odaadás érzelmes melegsége beszél hozzánk a befejezésben:

Szép vagy alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsőm, itt születtem.
Itt boruljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sir is fölöttem.

Tehát a hol született, pihenni is ott akar s így a bevezető lelkes hangulat s a befejezés odaadó szeretete a legjobb keretet alkotják a puszta rajához és a leírás helyett lyrai költeményt kapunk. E gondolat, hogy egyesűlni kíván a szeretet földdel, visszatérni a szülőföld anyai keblére, mely őt ezer lánczczal kapcsolta magához, utóbb is állandó gondolata. *Uti leveleiben* így szól: »Azt óhajtom, hogy ott haljak meg, a hol születtem, az alföld rónáin, a Tisza és Duna között. Vigyék ki holttestemet messze, messze a világ zajától s a puszták közepén temessenek el, a hol

sírhalmam, bármily alacsony lenne is, a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron, melyet senki meg nem látogat, csak a bújdosó parlag-kóró, a nyári délibáb és az ősz vándor madarai. De ha nem az alföldön halok meg, ha hegyek között kell meghalnom: úgy leginkább óhajtom, hogy itt temessenek el Nagy-Bánya regényes völgyében.« — *(Úti levelek.* V.)

Mit szeretett a költő az alföldben? Első sorban is azt, hogy önmagában meglelte azokat a fő vonásokat, melyek szemében az alföldet, mint eszmei tartalom képviselőjét jellemezték. Tehát rokonságot talált saját szelleme és szeretett hazája közt. Őt az alföld nemcsak szülte, hanem szellemi képére is alkotta s lelkébe oltotta fönséges tulajdonait. Ezek közűl első az egyenesség, mely azonos a költő szerint az őszinteséggel. Ismeretesek a költő dicsőítő szavai az őszinteségről; ezekben nemcsak elítéli az álságot és hazugságot; hanem az őszinteséget művészi elvvé emeli a költészetben; mert itt sem szabad, épen nem szabad olyat mondani, a mit nem érezünk:

Mint a róna, hol születtem,
Lelkem utja tetteimben
Egyenes;
Szavaimmal egy az érzet,
Czélra jutni álbeszédet
Tétovázva nem keres. *(Én.)*

Igy ír 1843 tavaszán. E hasonlatra utóbb is visszatér, főkép 1845 juniusa után, midőn először nyilt alkalma közelről megismerni a Kárpátok vidékeit. Midőn *Az alföld* cz. költeményét írta, még aránylag keveset ismert a Kárpátokból; most köztök élt két és fél hónapot s ez az ismeretség csak növelte szeretetét az alföld iránt. Az egyenesség, nyiltság, egyszerűség, végtelenség, melyek Petőfi s bárki szerint is a fenségesnek alaptulajdonai, még jobban szemébe ötlöttek, midőn visszatért az alföldre, melynek végtelen rónája, lelkének legkedvesebb mulató tanyája:

Az a görbe felföld hegy- és völgyeivel
Könyv, melynek számtalan lapját forgatni kell,
De te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
Olyan vagy, mint a nyilt, a fölbontott levél,
A melyet egyszerre általolvashatok;
S vannak beléd írva szép, nagy gondolatok.

Ime az eszmei lényeg, mely az anyag fölött lebeg. A puszta nemcsak szülőföld, hanem a nagy gondolatok kitárt levele, melyet ő olvasni bírt. Ezért nála az alföldnek állandó jelzője nemcsak a szép, hanem a nagy, a megmérhetetlen, a végtelen, a csendes; neve hol puszta, hol róna, rónaság, hol mindkettő (»puszta s csendes róna«), mely olyan határtalan, mint a tenger s így a rónaság

messze tengere néma, zajtalan; télen a szép, nagy rónaság olyan, mint a befagyott tenger, vagy »sík a puszta, mint a pihenő tó«; *(Falun, Pusztai találkozás.* 1845.), sőt a tenger maga olyan, mint a rónaság, vagy a csendes tengernek is rónasága van. *(Csendes tenger rónaságán.)*

Tehát Petőfi egyénisége s így költészete, össze van nőve a pusztával. Ennek termékenyítő hatása annyira nyilatkozik képzelete erején és kedélye mélységén, hogy valahányszor egy-egy alföldi faluban hosszabban időz, a költemények egész raja száll ki lelkéből. Ezért őt nem ismerheti meg teljesen, a ki az alföldön nem járt, nem lakott, sőt meg nem szerette s különleges bájaival meg nem barátkozott és a nyert benyomásokon elandalodni nem bírt. A költőnél mintegy szemmel látható, hogy midőn egy-egy alföldi faluban megvonult, mint ébred föl a belső, gazdag élet, akár egy, a pusztába vonult középkori asketánál. Megáll merőn a róna közepén, a körülte uralkodó mély csend, némaság, méla egyhangúság, a távol kékes köde, mely a végtelenség sejtelmével tölti el, megannyi varázsérintések gyanánt hatnak lelkére, mely kitágul, meggazdagszik eszmékben és érzelmekben s tündérvilág tárul fel benne, változatos és gazdag, sejtelmes és ragyogó, mint egy keleti tündérrege. Erről könnyen meggyőzhet akár egy kis statisztika is. Míg a költő 1845 ápr. 1- jun. 24-ig, tehát majdnem három hónapot a felföldön töltött, mindössze 13 költeményt írt s ugyanez évben, a míg különböző időben Szalk-Szentmártonban időzött, csak lyrai költeményt 32-őt írt s ugyanez idő alatt írta *Zöld Marczi, A hóhér kötele, Tigris és hiéna* nagyobb műveit, aránylag mind nagyon rövid idő alatt. És ez nem a véletlen játéka; állandón kimutatható, hogy a szép és nagy gondolatokat benne az alföld, vagy a vele rokon vidékek ébresztették s így Arany költészetét is egy pusztai képpel jellemzi:

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztűl
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.

Ime, a költő tehát egy második, az őszinteség mellett legfőbb művészi elvét, az egyszerűséget is, mint eszmei tartalmat, fölleli a pusztában; s ugyanitt megleljük annak a mély, elandalító csendnek is dicséretét, mely az elmerülő, gazdag lelki életnek külső, de nemcsak természetes, hanem szükséges föltétele. Igy a puszta, mint a mély csend és lelket elringató nyugalom hazája, kedélyileg ugyanaz, mit a költő legjobban szeret, ő, ki a szelíd elmerengést, nyugalmas békét oly bájjal bírta rajzolni s melynek eszméjét tehát az alföld sugallta.

De e mellett a puszta a maga végtelenségével, korlátlanságával ugyanaz, mi a költő lelkének másik lényeges alapvonása,

t. i. a szintén korlátot nem ismerő képzelem és csapongás megtestesülése. Mint ilyen, egyszersmind a puszta annak a szabadságnak nemcsak képe, hanem hazája is, melyért a költő nemcsak életét, hanem szerelmét is föl bírná áldozni. Ha a róna végtelenségét megpillantja, úgy érzi, mintha börtönéből szabadult volna ki sas lelke s ott van honn, ott van az ő világa. De hiszen lehetetlen is, hogy a végtelenségre törekvő lelket a végtelen szemhatár az alföldön ne vonzza.

Ezért sajnálja, hogy mért nem töltheti egész életét a pusztán, a hol tekintetét nem korlátozza a mérhetetlen rónaságon semmi s a honnan messze kell utazni, míg az ember hegyet láthat. *(A jó öreg korcsmáros.)* Úgy szeretne élni ott, mint Arábiában a szabad beduin; mert a puszta a szabadság képe s a szabadság lelkének istensége, mint írja 1845 őszén Szalk-Szentmártonban:

Mint sajnálom én, hogy egész életemet
Itt kinn a pusztákon töltenem nem lehet!
Itt szeretnék élni a puszták közepén,
Mint Arabiában a szabad beduin.
Puszta, puszta, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
S siromnál, ha érted onthatom véremet,
Meg fogom áldani átkos életemet. *(A csárda romjai.)*

Utóbb 1847-ben Arany Jánosnál junius hóban ezt írja *(A gólya)*:

Szeretem a pusztát! ott érzem magamat
Igazán szabadnak,
Szemeim ott járnak, a hol nekik tetszik,
Nem korlátoztatnak,
Nem állanak körűlem mogorva sziklák, mint
Fenyegető rémek,
A csörgő patakot hányva-vetve, mintha
Lánczot csörgetnének.

A puszta tehát kifejezi a határtalan szabadságot, azt a korlátlan csapongást, melyhez Petőfi élete minden szakában egész szenvedélyével ragaszkodott. Ezért szereti a Tiszát is, e kiválóan alföldi folyót; mert ugyanennek a korlátlan szabadságnak kifejezője. Ezt *A Tisza* cz. híres költeményében fejezte ki 1847 február hóban Pesten, melyet csekei tartózkodása emlékeiből merített. midőn a Túr folyócska beszakadásánál is járt. Általában legszebb alföldi rajzait az emlékezet hatása alatt írta; mert a mindennapi szemlélet ritkán ér fel az emlékezet bájával és a képzelet ragyogásával s a dolgok iránti érzést semmi sem táplálja jobban,

mint a tőlök való távollét. E költeményben magának a folyónak dicsőítése bizonyos eszmei tartalom kapcsán s a költő egyéniségére vonatkozásában teszi a tartalmat. A Tiszát a költő két okból szerette: mint az alföld igazi magyar folyóját, mely a hazában születik és hal el s mely épen oly merengő, csöndes, méla a maga futásában, mint a költő lelke a csend és nyugalom ölében. Hiszen ő írja magáról, hogy midőn a pusztán van, elszállnak szívéből a nagyravágyás, hír vad álmai, feledni kezdi Pestet, zaját, a saját büszke terveit; a megelégedés, a béke, nyugalom, egyszerű és természetes élet vágya fogja el. *(Falun.)* De szerette más részről a Tiszát, mert abban is olyan, mint ő, hogy korlátot, szabályt nem tűr s utóbb azt írta róla, hogy az általa elöntött táj hasonlíthat regényességében Amerika őserdeihez. »És az az átkozott szabályozás — teszi hozzá — majd mind e regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék most a Tiszának lenni. Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják s ballaghat majd szépen a kerékvágásban. Igy teszi az élet a lángészt filiszterré.« *(Uti levelek,* IV. 1847. máj. 14.)

Az előbbiből következik, hogy a folyamról rajzolt tájképben itt két külön képet ad: egyiket kiszinezi részletesen 11 versszakban s ez a nyugalmas, szelíd, zajtalanul hömpölygő folyam és az elandalító nyári alkonyat enyhe rajza; a másik csak két versszakra terjed s ez a dühöngő, korlátait áttörő bősz folyam képe. Az egészet megélénkíti és lyraivá teszi az által, hogy magát, mint cselekvő szemlélőt szerepelteti, ki utóbb a tanyára megy s ott a Tisza szelíd természetét védezmezi.

A költemény első fele egy nyári alkonyati, csöndes tiszai tájkép, melyben folyón, vidéken s felhőn ugyanazon hangulat ömlik el s ezzel együtt a lélek nyugalmas békéjének rajza, mely kettő nemcsak tükre egymásnak, hanem mintegy azonosulnak. Mindezt határtalan báj hatja át. Az elandalító csönd és nyugalom, a természet elpihenő enyhesége, melybe a költő derült kedélye rokonérzéssel belémerül, épen ez által érezteti egész báját velünk. A környezet, az alkonyi kép, az andalító csend, mind ugyanaz a költő lelkében is. A költő e belső lelki nyugalmát nem elemzi, egyszerűen azonosítja a tájjal és nyári alkonynyal. Egyik az, a mi a másik. Maga a tájkép nem más, mint a költő hangulatának tükre. Módszere a rajzban ugyanaz, a melyet több helyt találhatunk nála, hogy a közelebbiről megy a távolabbira: a folyóról a fövenyes partra, a rétre, rajta túl az erdőre, a Tisza túlsó partján látszó bokrokra, a köztök előtünő falutornyára, a felhőkre, a néma csendre, melybe életet hoz a vizet merítő pórmenyecske, kinek jellemzőn van ellesve odavetett mozdulata e sorban:

Reám nézett és aztán ment sietve.

Nézzük pl. a nyugalmat, csöndet és békét, melyet a Tisza zajtalan folyásában rajzol:

Sima tükrén a piros sugárok,
[Mint megannyi tündér] tánczot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyuk pengése.

De az egész rajzon e csend, nyugalom ül és mindenre az alkony szelíd, kék fátyla, violaszin köde borul, melyből merengve néznek feléje a máramarosi bérczek. Ezt a tündér-mesebeli nyugalmat semmi zaj nem zavarja, csak itt-ott egy madár füttyentése; sőt a távoli malom zúgása szúnyog-dongásnak hallszik. Magát a költőt is megszállja a némaság, a csend ez ünnepi szépsége, e tündéri pompája, nyugodt fennsége, mint hangulatának visszatükröződése; lelke édes, mély mámorba szédül a természet örök szépségétől és a festést e felkiáltással végzi:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. —

Látható ebből, hogy e tündéri kép itt végződhetnék. Ámde a költemény fő eszmei tartalmát az teszi, hogy a puszta e fő folyója látszó andalító nyugalma mellett magában hordja a korlátlanság, a féktelen csapongás elemeit; mert a puszta gyermeke. Ebben a költő önjellemzést ad s ebben áll a költemény jelképes vonatkozása. Az ő lelke is méla, szelíd, merengő nyugalom és a szilaj indulatok s korlátlan csapongás végletein hányódik és a legteljesebb lelki békének épen úgy költője, mint a szenvedélynek. Épen így ír önmagáról is *A haraghoz, A szél* költeményeiben s ezek és a Tisza rajza közt egyenes párhuzam vonható. Sőt valószinű, hogy e költemény alapgondolata is kapcsolatban áll az akkoriban Júliától kivánt hivatalkeresés kérdésével, mely mintegy e szerelemnek s a szülői beleegyezésnek föltétele volt; mert körülbelől ugyanazon napokban írta e költeményét is, melyek valamelyikén híres »votumát« papírra vetette. Ezekben s több más hasonló költeményében ekkoriban minden hivatal ellen tiltakozva az egyéni függetlenség és szabadság szükségét, mint saját léte alapföltételét hangsúlyozza.

Midőn 1847 május 14-én újra átutazik a Hortobágyon, *Uti levelei*ben (III.) dithyrambszerű leírást szentel e látványnak, mintegy összegezve a pusztának lelkére tett különböző hatásait.

. . . .»menjünk, vágtassunk kelet felé, nagyszerű látvány közeledik: a puszta, a Hortobágy!

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka.

Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, milyet nem érez a schweizi az Alpeseken, milyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Nehány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bibiczek nyargalásznak búbos fejeikkel, s a tó közepén nagyokat lép hosszú, piros lábaival a melancholicus gólya.

Egy dülőföldnyire legel a gulya; hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás és megemeli előttünk kalapját, nem szolgaiságból, mint a felföldi német és tót, hanem emberségből, mint magyarhoz illik.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kutak, de oly messze vannak már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen . . . . oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt daru-csoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyerekeit az anya.

Némán, merengve ül az ősnyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a puszta és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, a mi nem egyszerű? — —

Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül, s én, noha már sokszor jártam erre, nem győztem kibámulni magamat. Égő arczczal, ragyogó szemekkel, hullámzó kebellel néztem köröskörül« . . . .

Tehát a puszta a szabadság hazája, symbolisticusan a szabadság képe. De sőt több ennél. Ezt a szabadságot beoltja fiai vérébe is. A ki ott született, annak lelkébe ép úgy beköltözik a körülte lehelő szabadság vágya, mint a hogy a felföldi hegyvidéken megtalálta a szolgaság legkirivóbb ellentétét, miről az *Uti jegyzetek*ben így szól: »Általjában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam, s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét. Oh felföld! csak azért emelkednek-e bérczeid a felhőkig, hogy annál inkább szembe tünjék lakóid görnyedezése?«

A szabadság, a korlátlanság érzése benne van még a pusztán született csikóban is, melynek féket nem tűrő természetéhez nem egyszer hasonlítja önmagát, költészetét. A szolgaságnak, a

hivatalnak csak gondolatára is »szíve úgy tombol, mint a harmadfű csikó«, ha:

A pányvás kötelet legelőször dobja nyakába
A pásztor, hogy a ménesből kocsirudho' vezesse.
Nem a tehertől fél, a melyet húznia kell majd,
Nem! hanem a hámtól, mely korlátozza futását.
(Levél Arany Jánoshoz. 1847.)

Pegazusát pedig a világospej, selyemszőrű magyar csikóhoz hasonlítja *(Az én Pegazusom.* 1847.), mely nem az istállóban, hanem a pusztán született és ő ott fogta el a »kis-kunsági szép nagy pusztaságban«; maig is nyereg nélkül üli meg, mint a puszták fia s a ló vágtatva ragadja őt, »mert ő a villám testvére«; de legörömestebb viszi a pusztára, mert ez szülőföldje:

Hejh, ha arra fordítom a kantárt,
Ugy megugrik, alig bírok vele.

Sőt még a bozontos tinó is bús, hogy télen a vályuból kell innia, »jobb szeretne inni künn a tó vizéből«.

Ehhez járul, hogy az alföld a bátorság és emberméltóság szülője. Még az alföldi betyár is más, mint a hegyi rabló. Bizonyos vad szilajság, lovagiasság, nagylelkűség; de aztán a veszélylyel nyiltan szembenéző bátorság, nemes tűz, lángoló hév a tulajdona. Zöld Marczi pl. nem kivánkozott a Bakonyba, oda csak a félénk, lesbenálló orv-tolvaj rejtőzik. Marczinak rendes tanyája a Hortobágy, »a puszták óriás királya« s az utas száz lépésről tudhatja, mi lesz s neki készülhet a párviadalnak. *(Zöld Marczi.)*

Az alföld e szeretetének bizonyítékai továbbá a pusztai képek, melyeket leggyakrabban a Kis-Kunság vidékéről vesz. Itt természetesen a csárdák s a betyárok nagy szerepet játszanak. Mindakettőt bőven volt módja megismerni vándorlásaiban. Nem egy piszkos csárdában éjjelezett s nem egyszer találkozott mulató, vágtató vagy bujdosó pusztai szegénylegényekkel, kiknek a negyvenes években volt virágkoruk s alakjuk egész jellemzetességgel nyomult be emlékébe a pusztai élet más alakjaival együtt.

Természetesen a csárdák közűl a legjellemzetesebbeket rajzolja. Ő e tekintetben valódi költői genre-festő. A romladozó dűlt kéményű, félrecsapott fedelű csárda kapja meg szemét, mely menni akar, de csak düledez s födele olyan, mint a »részeg ember kalapja.« Ilyen sok van, de leginkább ilyen a Betekints, melynek a széles földön sincs párja. *(Van a nagy alföldön.)* Ilyen az is, magányos, dűlt kéményével, melyet Kecskemét közelében látogatnak a szomjas betyárok, *(Az alföld.)*, vagy a bugaczi csárda, melyről ismételve is megemlékezik, *(Hirös város az aafődön)*, s csakugyan ott van ma is Kecskeméttől délre. A már rombadőlt csárdát raj-

zolja *A csárda romjai*ban, melyben a pusztulás bámulatos képét adja. Mielőtt a csárda rajzába kap, egy 18 sornyi bevezetésben az alföld iránti rajongó szeretetének ad kifejezést. E helyet föntebb idéztük. E szenvedélyes lyrai bevezetés, mely tehát nem tájfestés, hanem a szülőföld, haza- és szabadságszeretet ódaszerű kitörése, megadja az egésznek lyrai alaphangját. Ekkor a csárda romjaira tér bölcselmi-lyrai reflexiók kíséretében az idő romboló hatásáról. Erre egy másik átmenettel történelmi képre ragadja képzelme s elegikus merengések között hazafiúi búja szólal meg. A romban heverő csárda azért épült kőből, mert ott régente falu vagy város állott; de feldúlta a török s csak a templom maradt meg, hogy a pusztulás gyászolója legyen. Gyászolt is több hosszú századon át, végre bújában összeroskadt és köveiből építették a csárdát. E sajátos átalakulást újra lyrai reflexióval kíséri, majd meg képzeletében fölépíti az összeomlott csárdát, látja egykori lakóit és vendégeit: a vándorló, a szegény legényeket, az üveges zsidót, a drótostótot, a fiatal csaplárnét, a kit az ittas deák ölelget s a kazal végen alvó csaplárt. Igy egynehány sorban genreképek és jelenetek vonulnak el szemünk előtt, hogy újra a pusztulás melancholikus képét szemléltesse velünk. Mindennek vége, csak a kútágas és a gém áll még, melynek tetejére mogorva sas telepedett, minthogy ez a legmagasabb pont s a mint fönn űl, merőn maga elé bámul, mintha a mulandóságról gondolkoznék.

Fölötte lángol a nap, az égnek ifja,
Lángol, mert kebelét a szerelem vívja;
Szeretője, a ki epedve néz rája,
Délibáb, a puszták szép tündérleánya.

Minde változatos képek, reflexiók, lyrai megindulások sorában a haza-, szülőföld- és szabadságszeretet meleg, ábrándos, elegicus és lelkesült nyilatkozatait jellemzetes, plasztikus képek, jelenetek váltják fel, melyekben semmi felesleges nincs s a komoly és víg képek sorát az egészben melancholicus hangulat pompásan egyesíti harmoniába, melyről még csak azt kell kiemelnünk, hogy 1845 nyarán Szalk-Szentmártonban, szintén felső-magyarországi útja után írta.

Egy másik csárdát rajzol a *Kutyakaparó*ban (1847.), melyben a legtökéletesebb elhagyottság, szegénység, romlás képét nyújtja. Az első versszakban pár sorban elmondja, hogy kívül-belül szomorú csárda ez a Kutyakaparó; a jámbor utas eledelt ott nem kap s a bor ihatatlan. Ezzel a kis szobába vezet, hol a roskadozó hosszú, keskeny asztalt, a vénség miatt horpadozó padot, a nyomorúságos ágyat, a düledező kemenczét mutatja be pár jellemző vonással. Ekkor a lakókra tér, a szótalan vén Dömötör csaplárra, ki száját csak ásításra tartja, meg a feleségére, kit az idő korán megviselt, noha alig több 50—55 évesnél. Ez már nem tűri a pusztulást oly

keleti nyugalommal, mint az ura: szidja a vármegyét, hogy a betyárokat mind kipusztítja s a kereset megcsökkent. Most a külsőre tér. A csárda egyetlen szobájának egyetlen ablaka van, annak is fele kitépett kalendárium-levéllel van beragasztva; a falán alig van mész, az is sárga s tele van firkálva; a czégér, mint az akasztott ember a szélben, úgy lengedez; az egyetlen állat, a kuvasz is csak szundikál, nem ugat. Ilyen a környék is, rengeteg homokbuczkák terűlnek ott el, a meztelen homokban alig teng egy-két gyalogbodza s gyümölcsét az is kedvetlenűl hozza; a harangszó meghalni jár ide a távol falukból, az idetévedt madár csakhamar tovább száll; még a nap is bágyadtabban süt itt, mintha szánakozva nézve ez árva csárdára. Vagy száz lépésre egy kopár dombtetőn egy magányos kőszent áll s ennek is valaki egy kopott tarisznyát akasztott nyakába, mintha mondta volna: »menj isten hírével, mit állsz itt hiába!« Nem lehetne mindezt jobban befejezni; mert az elhagyott, bús, unalmas tájon, hol úgy sem látogatja senki, nincs mit keressen a vallás e tárgya sem. Az egyhangúság, a megtestesült unalom e képét még jellemzetesebbé teszi benne a humor s annak a természetes naivságnak komikuma, melylyel pl. a csaplárnét beszélteti. E mellett maga az egészhez egy szó reflexiót sem csatol. Elmondja a tényeket, vagyis festi a helyzetet, a szomorú hiábanvalóságot. A czél maga a kép, semmi más. Mindehhez igen jellemző és mondjuk, eredeti versalakot választott, melynek rhythmusa a hosszabb sorban megindul, hogy a rövidebb sorban meglassulva jellemezze azt a nyomott, komor egyhanguságot, mely a csárdán és csárda körül mindenre ránehezedik s így előadása, rhythmusa, minden, teljesen alkalmazkodik a tárgyhoz.

A pusztai élet más-más jeleneteit rajzolja más-más érzelmi megindulások közt még pár leíró költeményében. Ezek közül *A gólya* czíműt 1847 junius elején N.-Szalontán Aranynál írta. Ebben a kiindulás nem maga az alföld, hanem az alföld legismertebb madara, a gólya, mely épen ezért a költőnek is legkedvesebb madara, egyszerű, mint ő maga; s talán azért szereti annyira, mert vele töltötte gyermekéveit, miközben mint komoly fiú, a szárnypróbálgató gólyafiakat nézegetve, azon gondolkozott, hogy mért nincs az embernek is szárnya; mert ő a magasba vágyott s ezért irígyelte sorsáért a napot. Ezzel a költő, mint leírásaiban mindenütt, az érzelmi világba visz. A külső szemlélet csak alkalom, melyen a lelki világba száll. Ezért nem szerette gyermekkorában az őszt sem, mert elvitte a gólyát; tavaszszal a gólya visszatérésének örvendett s gólyavárni elballagott a szomszéd határba is. Igy tölté vele gyermek és ifjú éveit. Midőn lován a pusztát bekalandozva, a tó mellé heveredett, ott találta mindig a gólyát s ezért kedvelli most is, mint legrégibb barátját, »mint egyetlen valót, mely egy átálmodott szebb korból fönmaradt.« Közben a költő, midőn ifjúvá fejléséről szól, a gólyáról a puszta képére tér rá. Megeresztett kantárral vágtat ki a puszták terére, melyet azért szeret, mert

ott érzi magát igazán szabadnak és ne mondja senki, hogy a puszta nem szép; de szépségeit, mint szemérmes lány az arczát, sűrű fátyollal fedi el, s ezt csak barátai előtt teszi le:

S rajta vesz merően a megbűvölt szem, mert
Tündér kisasszonyt lát.

Emigy a költő érzelmei tükrében mutatja be a gólyát és az alföldet, mélázó, elegiai hangulatban idézve szemünk elé azt, a mi lelkében az emlékezet érintésére, talán hogy Szalontán ekkor a fészkelő gólyákat látott, újra felébred a kedves Kis-Kunságról, gyermek- és ifjú éveiről s így szemlélteti velünk a szeretett pusztát, a gólyával kapcsolatos jeleneteket, s önmagát, a mint elmerengve nézi a délibábot. Mindehhez egyszersmind egy jellemző, másfél-alexandrin hosszúságú verssort választott, melynek lassú rhythmussa kitünően ecseteli a lágy visszaemlékezés csendes taván ringatózó, mélázó hangulatot.

A téli esték költeményét 1848 jan. havában Pesten írta; de szintén alföldi emlékeiből, együtt *A puszta télen* czíművel. Az elsőben a falusi, emebben a tanyai életet rajzolja változatos genre-képek sorában. Az elsőn meglátszik, hogy a költő boldog családi élete első hónapjaiban írta; a belső nyugalom, csöndes megelégedés, egyszerű nyugalmas jóllét rajza ez, a minőt egy alföldi meleg hajlékban s meghitt bizalmasság és mesterkéletlen családiasság körében, egymást szerető emberek közt érezhet az alföldi földmíves egy téli estén. E belső derűs kép kiemelésére előbb pár jellemző vonással az alföldi tél zordságában, kietlenségében a földet egy vén, inséges, didergő koldúsnak mutatja be s ezzel szembe helyezi a meleg szobát, a barátságos családot:

Most minden kis kunyhó egy tündérpalota,
Ha van honnan rakni a kandallóra fát,
S mindenik jó szó, mely máskor csak légbe
Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.

Most benn vagyunk a genre-képben. A költő egy vacsora utáni jelenetet rajzol a szíves vendéglátó családfővel, borozgató vendégekkel és a kinálkozó háziasszonynyal. A családfőben majdnem a költő apjára, emebben anyjára ismerhetünk. A kis asztal mellett az ifjú párt, a kemencze körűl az apró-cseprő gyermeksereget látjuk, s így az iddogáló, beszélgető öregek, a szerelmes ifjú pár, a játszó gyermekek, mint a múlt, jelen és jövő képviselői állanak előttünk. Most a költő pár jellemző képet ad arról, a mi kívül történik, mintegy azt fejezve ki, hogy falun a téli est künn is csak oly csendes, nyugodt. A szitáló szolgáló dalolása, a kútgém csikorgása, a czigányok távoli zenéjéből a bőgő mormolása a szobában csendes harmóniába olvad: mialatt künn hull a hó,

vastag sötétség van s csak egy-egy látogató megy hazafelé, kinek a sötétben bevillan a lámpája s a benlevők buzgón találgatják: vajjon ki ment el itt? Igy e külső jeleneteket is a csendes szobából rajzolja; odaképzeli magát az asztal mellett borozgató vendégek közé s nem mond el többet, mint a mennyit onnan csakugyan hallhat; csak egy-egy hangot kap el a belső lágy összhang rajzolására.

Petőfi e költeménye Burns *Szombat este a kunyhóban* és Arany *Családi kör* költeményével a felfogás nyugalmas rajzában és a műalkotás alaptervében némileg rokon, noha úgy alapeszméében, mint tartalomban és compositióban különben mindhárom teljesen különböző. Aranyé későbbi és minden esetre ismerte Burns költeményét; Petőfiről azonban semmi ilyest nem tudunk, noha kizárva nincsen.

A puszta télen, melyet az előbbivel majdnem egy időben írt a visszaemlékezés hatása alatt, szintén egy csoportos genre-kép változatos jelenetekkel. Ez már ki a pusztára, a tanyára visz. A költő itt előbb magát a pusztát mutatja be télen egy pár vonással:

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!

mert az ősz, mint gondatlan, rossz gazda, mindent elfecsérel, a mit a kikelet és nyár gyűjtöget. Egy másik képben a kihalt pusztát állítja elénk, befagyott tengerhez, a napot öreg emberhez hasonlítva, kinek le kell hajolnia, hogy valamit lásson s úgy sem igen sokat lát a pusztaságon. Üres a halászkunyhó, csősz-ház, csöndesek a tanyák s még a vályúhoz hajtott bozontos bús tinó is elbődül, mert jobb szeretne a tó vizéből inni a szabad pusztán. Most a lomhán szipákoló bérest, az üres csárdákat, mint megannyi genre-képet rajzolja s ekkor egyszerre magasabb szárnyalásra hevül a szelek és viharok fesleséében. Mily megkapó a puszta képe téli estén, midőn rá halvány ködök települnek s csak félig láttatják az éji szállásra prüsszögő lovon haladó betyár alakját, s mintegy jövő sorsát sejteti az, hogy »háta mögött farkas, feje fölött holló.« De már e költeményt a franczia forradalom s a köztársaság eszméivel eltölt költő írta, ki előtt a tél durva, jégszívű, zsarnok *(A tél halála)* s talán jelképileg e költeményben is a pusztára nehezülő tél nem más, mint a hazát megdermesztő zsarnokság és a vörösen leszálló napban országából kiűzött zsarnok királyt lát:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a túlsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

Utolsó ilynemű költeménye, a *Kis-Kunság*, ugyanazon benyomások szülötte, mint a *Szülőföldemen* cz. költeménye. A költő követsége érdekében lenjárt választókerületében 1848 jun. első napjaiban s Félegyházán felújult gyermekkori emlékei sugallták emezt és a ragyogó juniusi nyárelő képei az első költeményt. E két költemény tehát mintegy kiegészíti egymást, s ez alkalommal azt a lyrai érzést, melylyel Petőfi leírásait az érzelmi világba viszi át, *Szülőföldemen* cz. költeményébe öntötte s így a *Kis-Kunság*ban csak az első versszak árul el erősebb érzelmet szeretett hazája iránt, a hová szíve, lelke »mindig, mindenhonnan vissza-visszavágyott.« Most a nagyvárosi élet örökös zajában van ugyan; de ha testi szemeit behunyja, lelki szemei előtt ott »lebegnek szépen, gyönyörűn az alföldi vidékek.« Ragyogó juniusi képeket tár elénk a lángesőt szóró nap, a széles, határtalan puszta, a gazdag legelők, az álmos gulyás és lomha kutyái, a mozdulatlan ér, a gém, az anyagólya, a bibiczek, a szomorú kútágas, a délibáb, a tanya, a zöld búzavetés, aranyos szélű felhők, a pusztai város és szélmalmok festésével s az egész egy remek elandalító pusztai festménynyé válik; de benne mozgékonyság, cselekvés, jellemzetes természetmegfigyelés, találó és élénkítő személyesítés nyilatkoznak. A költő alanyisága majdnem teljesen háttérbe szorul; de ott lebeg mindenen a szerető lélek melegsége, mely aranyfátyolt borít a különben teljes realismussal föleleveníttett mozzanatokra, a mint képzeletben mintegy kiszabadul a pusztára s elandalogva szárnyal a végetlen, most változatos rónaság fölött.

A *Szülőföldemen* költeményét, mely a költő születése helyéről szóló hosszas vita fölidézője volt, megjelenése idejétől fogva maig nem győzték eléggé csodálni. Ismeretes, hogy a költő az első versszakot a közvetetlen benyomás hatása alatt irónnal még Félegyházán tárczájába papírra vetette s a szerencsés véletlen megtartotta számunkra. Ebben még nem találjuk azt a csodálatos, édes-bús méla accordot, mely a költeményt annyira megkapóvá teszi s mely legmélyén rezgeti meg lelkünket; nem az annyira találó refraint, melynek komoly méla dallamát alaphangul választotta. E töredéknél semmi sem bizonyíthatja jobban, hogy a külvilág nem juthat egyenesen a műbe; hanem művészivé csak a lélek magyarázatában válik, melylyel ez nemcsak átalakítja; hanem folytatja a természetet, midőn a külvilágot megérzi, átalakítva visszatükrözi; és ez ekközben elveszti nyerseségét, hogy megvilágosodjék, hogy megnyissa a gondolat határtalan látókörét, mi által a külvilág a lélek és szív episodjává válik.

E költeményben ugyan csak a szülőváros szeretete szólal meg; de édes hangjában, az emberi élet e melancholicus lágy dalában, az alföld, a Kis-Kunság szeretete mindennél jobban beszél hozzánk, miközben az eszme oly naiv egyszerűséggel nyilatkozik benne, hogy hasonló azon láthatatlan virágokhoz, melyek illata betölti a mezőt. A költő gyermekkorára emlékszik vissza, magát

újra gyermeknek érzi; egy résztvevő, láthatatlan kéz leveszi vállairól az élet terheit, hogy élvezze a viszontlátott szülőföldet, feledje a multat, jelent s merűlhessen el a gyermekkori emlékekbe, melyek megrohanják s egy pillanatra kiszorítanak szívéből minden keserűséget és gondot. A végleges kidolgozásban az álomba ringató dajka édes dalát: »Cserebogár, sárga cserebogár«, mely maga is az elmulást fejezi ki, tette az egésznek alaphangjává s versalakjává. Húsz, búval és örömmel megrakott év óta nem járt Félegyházán, hol első gyermekéveit töltötte. Keresi játszótársait, hogy körükben felejtse el e 25 évet, bejárja nyugtalanul a jól ismert helyeket, gyermek lesz újra, vesszőparipán nyargal pajtásaival a kúthoz; majd az esti harangszó haza hívja, dajkája ölébe veszi s félálomban hallgatja az altató dalt: »Cserebogár, sárga cserebogár.«

E hat egyszerű versszaknál, mely egy lyrai fölhevülésen kezdődik a szülőváros megpillantásakor s a sokat szenvedett férfi méla visszaemlékezésén folytatódik, hogy észrevétlenül menjen át a gyermekkori örömök megjelenítésére és a legszebb pillanatban, gondtalan, édes álomba ringatózva végződjék: alig lehetne valami bájosabbat gondolni. Nem a tartalom különössége, a gondolatok eredetisége az, a mi meghat; hanem az egészben nyilatkozó lyrai dallam, a tárgyhoz oly csodásan illő alaphang s a mód, melylyel észrevétlenül visz a gyermekkori jelenetek közé, melyek örömújongássá váttoztatják a férfi bánatát, miközben hallani véljük a vesszőparipán lovagló gyermekek ártatlan zaját s érezzük az esteli harangszóra bágyadtan hazatérő gyermek tiszta álmát, a kit egy édes hazai dallam ringat el. A költő nem elmélkedik, nem emlékeibe vagy reflexióba merűl, nem panaszkodik vagy vágyairól beszél, melyek mind kísértetbe hozhatták volna: ő a multat jeleníti meg egy észre alig vehető átmenettel, végezve a legszebb ponton, az édes álmon; de e mellett cselekvénynyé és lyrai dallammá válva az egészen ott borong lelkének édes-bús hangulata, mint egy bájos dallam hosszantartó rezgése a lélekben, melyet a képzelet még akkor is hall, midőn valóban már megszűnt hangzani.

Igy látjuk, hogy Petőfi fölvette műveibe mindazt az édes bájt, melancholicus szépséget, nagyságot és eszmei tartalmat, a mit az alföld lényege magában foglal. Ezért ha nem tudnók is, hogy ő az alföld szülötte: nyilt, fenkölt, csapongó ékesszólásában könnyű megtalálni a kapcsolatot az ő geniusa és alföld végetlen látóköre között. Ez a kapcsolat, belső rokonság nemcsak a gyermekkori emlékek, a pusztai képek és jelenetek költői feldolgozására szorítkozik; hanem még jobban nyilatkozik költészete finom szellemi szövetében, mely mintegy át van illatoztatva az alfölddel; mert nemcsak hatni engedte lelkére szülőföldjét; hanem lelke mintegy beleköltözött az alföld képeibe s mintegy azonosult szülőföldjével. Senki sem érezhette volna jobban, hogy az alföld nem rögtön s nem mindenkivel érezteti csábító erejét, de erre eszközei sem közönségesek, mint a hogy érezte ő, ki állandó érintkezésben

élt szülőföldje bájaival. Épen ezért magában hordta a fölfedezők büszke önérzetét s ékesszólása elbájolta és meggyőzte a hitetleneket is, midőn varázsképet vont szemök elé s felizgatta képzeletöket; midőn e képekbe belevitte önlelkét, ennek melegségét, megindulását, lelkesedését; de egyszersmind az ellentmondókkal szemben türelmetlen, heves vitatkozóvá változott át, a mi hűségét, meggyőződését csak annál szebb fényben ragyogtatja.

Ezért oly természetes az a kötelesség, hogy az alföld szobrot emeljen nagy fiának, még pedig nemcsak a költőnek, hanem a felfedezőnek is; mert a ki a művész szemével bírja nézni az élet vagy a természet addig valamely meg nem látott részét, az az emberi gyönyörűségnek új forrásait nyitja meg s valjon lehetne-e ezért valami érzés természetesebb, mint a hála?

FERENCZI ZOLTÁN.

ARANY KISEBB TÖRTÉNETI KÖLTEMÉNYEI.

(Szent László füve. Szent László.)

— **Második és befejező közlemény.** —

Szent László király emlékének, a kiről az összes magyar szentek közt a legtöbb monda maradt ránk, Arany János két költeménynyel adózik: *Szent László füvé*-vel, melyet még 1847-ben és *Szent László*-val, melyet már Garay Szent László eposzának megjelenése után 1853-ban írt.

Szent László füve azt a mondát tárgyalja, hogy a kegyes király nyilát isteni útmutatásra ellővén, azzal egy keresztfű néven ismert növényt talál s ez hathatós orvosságnak bizonyúl az országban dühöngő pestis ellen, miért is a nép a füvet azontúl Szent László füvének nevezi.

Ez a növény a természettudósok előtt jól ismert s egyike a legelterjedtebbeknek; mintegy 500 fajtája van. Hazánkban leginkább a hegyes vidékeken található, például a Kárpátokban, síkságon kevésbbé. Erős gyökerű és szárú fű ez, melynek legfeltűnőbb sajátsága, hogy levelei keresztben állók. 20—40 cm. magasra szokott nőni. A növénytan Gentiana cruciata néven nevezi.

Egyik válfaját, a Gentiana luteát már Plinius ismeri s nevének eredetét onnan magyarázza, hogy Gentius, Illyria királya, fedezte fel s ismerte meg gyökerének és nedvének hasznát. Hevítő szernek minősíti. »Gentianam invenit Gentius, rex Illyriorum, ubique nascentem, in Illyrico tamen praestantissimam, folio fraxini; sed magnitudine lactucae, caule tenero, pollicis crassitudine, cavo et inani, ex intervallis foliato, trium aliquando cubitorum, radice lenta, subnigra, sine odore, aquosis montibus Subalpinis plurima. Usus in radice et succo. Radicis natura est excalfactoria, sed praegnantibus non bibenda. (L. Plinii Secundi Historiae Naturalis libri XXXVII. Ex recensione Joannis Harduini. Biponti 1784. L. XXV. c. XXXIV. 23.)

Egyik alfaját, a centauriát (Erythrea centaurium) pedig állítólag már Chiron sebkezelésnél alkalmazta, midőn Herculesnél látogatóban, fegyverszemlélés közben egy nyíl esett lábába. »Centaurio curatus dicitur Chiron cum Herculis excepti hospitio per-

tractanti arma sagitta excidisset in pedem: quare aliqui Chironion vocant (Plin. L. XXV. c. XXX. 19.).

A Gentianáknak ez a kettős alkalmazása, mint gyomorerősítő, másrészt mint sebtisztító szer meg is maradt az egész ó és középkoron keresztűl s nyomai még a mai pharmaceutikában is feltalálhatók.

Hasonlóképen nyilatkozik Dioscorides is, Claudius császár udvari orvosa, a Kr. utáni első században. Ő a Gentiana hasznát a hevítésen kívűl, mérges mart sebek és szemgyuladás ellen vallja: Gentiana primum inuenta creditur a Gentio Illyriorum Rege, a quo etiam cognomentum habuit. Vis radici excalfactoria et detergens. Contra venenatarum bestiarum morsus duabus drachmis cum pipere et ruta ex vino pota auxiliatur... Radix collyrii modo subdita, partus eiicit: impositaque ut lycium vulneraria est, et cuniculatim depascentibus ulceribus medetur, praecipue vero succo, qui quidem oculis etiam inflammatione laborantibus illinitur. (Pedacii Dioscoridis Anazarbaei Opera (III. l. 3. c.) De Gentiana.)

Ismerik a magyar füvészkönyvek is Meliustól Diószegiig s ezek már egytől-egyig a pestis ellen állítják különösen hathatósnak.

Melius Juhász Péter Herbariumában (Kolosvár, 1578. 142 l.) így ír: »*De cruciata.* Keresztes fű. Creutzwurtz. Cruciata Staurotypos, azaz kereszt formájú fű. Hasonló a Gentianához és ám az Lábmosó fűhöz. Kék virága vagyon, ugyan lyikas a gyökere. Ezt disznógyógyító fűnek is híják. Parragon, réten terem. Lyikas gyökerű fű. Mint az utifűnek a levelei. *Természeti:* Szárasztó és meleg természetű a keresztesfű. *Belső hasznai:* A levelének, gyökerének vize, mellyet tisztít, hurutot gyógyít, mérget kiűz, dögösség ellen hasznos. Ezen haszna a porának, ha porrá tészed és élsz vele A tehén és lú és disznópásztorok igen adják enni a disznó és lúbaromnak a dög ellen. Ha iszod a vizét, havi kórságot indít. Igen hasznos a vize, succusa, pora az kórságosoknak, ha gyakran élnek vele. *Külső hasznai:* A barbélyok sebet kötnek vele, írbe csinálják a gyökerét. Igen jó a sebes lovakat, sánta túros lovakat véle mosni a vizével, ha megfőzöd gyökerét, ezzel a túrját mosod, kötözöd a sebét, lábát. Ha a porával hinted a sebet, túrját a lónak meggyógyítja. Próbált dolog ez, hogy túrt, sebet igen jó ennek a vizével mosni, megfőzni a gyökerét, levelét, ezzel mosni, ezzel hinteni a túrt, a sebeket.

Magát a Gentianát (Keserű gyökér, Encian) Melius a 142. lapon tárgyalja, mint az utifűhöz hasonló, sárgavirágú növényt. Gentiana nevét Gentius királytól vette, ki legelőször vette hasznát. A gyökere minden mérget kivisz az emberből. Ebmarás, asszú kórság, májvész ellen igen jó; összegyűlt vért is eloszlat.

Frankovics Gergely 1588-ban kiadott orvosi munkájában szintén fontos szerepet juttat neki. (Hasznos és fölötte szikséges könyv, az isten flainak és őtet félő híveknek lelki vigasztalásokra és testi épöletökre szereztetött Frankovith Gergely által. Egyetlen

példánya a m. tud. Akad. könyvtárában. L. Zent Lazlo kirali fivének gyökere. Gentiana.) A Serapiumnak nevezett s tőle feltalált tisztító kenőcs elkészítéséhez használja. (19. l.) Ez a kenőcs főleg pestis ellen való, de egyaránt jó pokolvar, hideglelés, hurut, gutaütés, gyomorbajok, mérges sebek, összesen 32 nyavalya ellen. Előfordul még a pestisről való ital készitésénél is a Gentiana (30. l.) Sőt mézben is hasznos a bevétele. (34. l.)

Pápai Páriz Ferencz »Pax corporis«-a (Kolozsvár 1690.) a kórságban, vagy nehéz-betegségben sínylők részére ajánlja, hogy »füstöljék meg őket gyantával, vagy ama kékvirágú Szent-Lászlófüvével, melyet Gentiana minornak is hívnak. (21. l.)« A pestis ellen szintén hasznos; a gyükerek közzűl ezek híresebbek: az Angelica, Zedoaria, Imperatoria, Bába kalácsa avagy Carlina, Csába íre, *Szent László füve s gyükere,* Tormentilla, Bistorta, Petasites, Dictamnus és a melyek ezekből készűlnek. (309. l.)«

Csapó József »Új füves és virágos Magyar Kert«-je (1792. II. kiad.) abc rendben tárgyalja a különböző növényeket és így Szent László király füvét is a többi szentektől elnevezett füvekkel egyetemben. Ismeri több nevét, így: keresztfű, Gentiana, Entziana, Dantzia gyökér, Szent Ilona füve, keserű gyökerű fű, ördög méze. Deák: Gentiana cruciata minor. Frantz: Gentiane. Olasz: Gentiana. Német: Enzian, Bitterwurz. Ennek levelei hasonlók az hegyes úti-fű leveleihez; szára két araszni magas, üres és vékony, mint a kömény fű szára. Virága sárga. Terem hegyen, rétes és árnyékos helyen. Gentius, az illyriai király találta hasznát legelőször Dioscorides tanubizonysága szerént; innét inkább Gencius király füvének nevezni lehetne. A kisebbik a Gentiana cruciata, ez a kereszt-fű, melly a Szent László király füve, ez egy araszra magossan nő, szára gömbölyű. Levelei kettősek, egymás ellenébe állók, a szappan-fű leveleihez hasonlítók. Tetejében hatasan, hetesen szép, kék virágok állanak, ez neveztetik franczia nyelven: Gentiane croissée, Gentianelle, Croisette; olasz nyelven: Pettimbrosa. Németűl: Kreuzkraut, Modelgeer. Terem mezőkben, szántó földeken. Juliusban virágzik. Mindeniknek gyökere verhenyeges, jó szagú, keserű ízű.

Belső haszna: 1. *Pestis ellen* hasznos a keresztfű gyökere, ha ki egy fél drakmát mindennap eczetben vagy borban bévészen. Szent László király pedig ezt leg elsőben találta volna fel az ellen hasznosnak lenni, mint Clusius és Zwittinger emlékezik, mert minekutánna a tatárokat Magyarországból kiűzte, azután hamar nagy pestis kezdett az országban uralkodni. 2. *Hideglelős* ember főzze meg a gyökeret borban és igya éhomra azt melegen. 3. *Etel-nem kivánást* ezen említett ital meghozza.

Külső hasznai: 1. *Fekélyeket* és egyéb rút sebeket megtisztítja és gyógyítja és gyökér, mézben főzvén azt és úgy felrakván. 2. Csüves sebekben ezen gyökér bédugattatván, azokat tisztulások előtt öszve nőni nem hagyja.

Köz haszna: A keresztfű gyökerét hasznos megetetni a

disznókkal, midőn köztök a dög uralkodik, mert megőriztetnek ez által a dögtől.

Diószegi Füvészkönyve (Debreczen 1813.) *tarnits* néven ismeri a Gentianákat. Ennek minden fajai igen keserűk, hatalmas erősítő, gőzöltető, izzasztó, giliszták és senyvedés ellen való erővel birnak. Különösen az elgyengűlt gyomrot és beleket hozzák helyre. Gyökeréből a seborvosok kérőket csinálnak az olyan sebekbe, a melyeket nyitva kell tartani. Az ezzel való mosogatás az eves sebeket is szépen megtisztítja és gyógyulásokat segíti (189. l.).

Külföldi füvészkönyvek is megemlékeznek a Gentiana-félék leírása mellett azoknak gyógyító hasznáról. A híres Celsius antidotumot lát benne minden állati méreg ellen. Serapio ugyanezen alapon radix basilica-nak nevezi. Tragus 1552-ben szondaként (Quellsonde v. ö. Diószeginél: *kérő)* alkalmazza a sebkezelésnél. Mathiolus, I. Ferdinánd udvari orvosa szerínt: Gentianae radices magnis laudibus efferuntur contra pestilentiam.

Ugyancsak Mathiolus művében (Mathioli Opera 1598. 491. l.) találunk egy érdekes adatot, mely arra mutat, hogy hasonló monda, mint a mi szent László legendánk, a germánoknál is található. A Chamaeleon albusról, erről a bogáncsfajról, melyet a magyar *körfény*-nek, a német Eberwurz-nak nevez, állítja, hogy Nagy Károly fedezte fel, kinek egy angyal mutatta meg, mikor a seregben nagy pestis pusztított. »Chamaeleon albus tam ab Hetruscis, quam ceteris fere Italiae incolis vulgo *Carlina* vocatur, quod credat vulgus, (ut facile solet) herbam hanc magno olim Carolo regi ad fugandam sui exercitus pestem ab angelo demonstratam fuisse, tamquam antidotum omnium praestantissimum. Quo argumento freti vulgares quam plurimi, ad arcendam pestilentiam huiusce plantae radices miris magnisque laudibus commendant, si quotidie drachma devoretur. Nec quidem ab re: quando enim pota radix (ut Dioscorides et Galenus testantur:) latas interaneorum tineas et serpentium venenis resistat, mirum utique non fuerit, quod eadem in pestilentia opem ferre valeat.«

E szerint a Chamaeleont a középkor *Carlina*-nak, *Nagy Károly füvé*-nek nevezte el s a botanika is Carlina acaulis név alatt ismeri.

Mathiolus adatait megerősíti Mentzelius is Index nominum plantarum, Berlini 1696 cz. művében: *Carlina seu Chamaeleon* (Plin. 1. 22. c. 18.). Carlina quasi Carolina ab imperatore Carolo ad pestem ab exercitu suo profligandam usurpata. Chamaeleon ab animalculo varios colores subeunte nominari ob foliorum suorum varietatem Diosc. et Plinius volunt (66. l.).

Ez adatok épen nem bizonyítanak a mi mondánk idegensége mellett, noha a Károly füve természetszerűleg régibb eredetü is. Mindenesetre fontos körülmény a füvek különböző volta. Ha a Szent László füvét idegenből vettük volna, bizonyára ugyanazon növényhez, a Chamaeleonhoz fűződnék s nem a Gentianához, hisz

az a bogáncsfaj nálunk is bőven terem. A középkori gondolkodásnak egyszerűen két változatával van itt dolgunk. Másrészt arra is vannak adataink, hogy a magyar monda tovább terjedt és hódított a nemzetiségek körében. Igy épen Mentzelius, a ki idézett művében a Gentiana mellett (130. l.) fölemlíti, hogy magyarul Zent lazlo Király fiu-nek, S. Ladislai regis herba-nak nevezik, közli a tót elnevezést is: ***Prostreleny koren,*** a mi magyarra fordítva annyit tesz, mint: ***átlőtt gyökér***. Még érdekesebb dr. Lambl közlése a Časopis Českého Museum 1852. évfolyamában (II. 63), mely szerint a dalmátok s a tengerparti horvátok a Gentiana cruciatát ***Vladislavka,*** László füve, néven ismerik.

Szent László mondája amaz óriási mondakörbe tartozik, mely a betegségek csodás gyógyításáról szól; közelebbről abba, midőn valamely szent van gyógyító erővel felruházva. Ilyen legenda csak magyar is sok van; alig találkozik szent, kinek csodatettei közé betegségek gyógyítása is ne tartoznék. Szent István a legenda szerint egy czipót vagy gyümölcsöt küldött a betegnek, a ki annak ízlelésére a szent király érdemei által azonnal meggyógyult. Vagy valamely jóillatú füvet adott s a ki azt megszagolta, nyomban visszanyerte egészségét. Szent Margit legendájában olvassuk, hogy soror Lucia szent Margit halála után hirtelen megbetegült és elállt a szava. Orvosságúl zsályát tettek a szájába, de nem használt semmit s ötödnapra meg kellett áldoztatni és kenetni. Akkor a sororok megmosták szent Margit haját és vizét megitatták a beteggel. És íme a beteg soror legottan szólni kezde és megjöve és meggyógyula.

A szentekről nevezett tömérdek fűnév, mint Szent István, Szent Gellért, Szent Jakab, Lőrincz, Róbert füve, Szent János füve, kenyere, gyökere és a többi szintén azon hit mellett tanuskodnak, hogy a középkori ember, a mint a betegségeket istennek az elkövetett vétkekért való büntetéseként fogta fel, azonképen a természetfölötti segítségtől remélte is a belőlük való gyógyulást.

A szent Lászlóra vonatkozó legendákat lelkiismeretes gonddal és nagy apparátussal gyüjtötte össze Podhradczky József királyi kamarai számvevő tiszt és régi történeteinknek lelkes búvára 1836-ban. Három évvel azelőtt már kiadott volt két magyar krónikát a mohácsi ütközetről és Budának török rabságba jutásáról s ez a krónika volt egyebek közt Arany Török Bálint-jának forrása. Szent Lászlóról kiadott könyve is a Szent László legendák forrásának tekinthető költészetünkben, nevezetesen Garay, a ki Szent Lászlójában forrásairól is számot adott, sokszor hivatkozik reá. Tompa Szent László királya szintén ezen a könyvön alapul (I. k. 58. l.). A mű tulajdonképen két részből áll, az első rész: ***Szent László királynak és viselt dolgainak Históriája. Ok-levelekbűl, krónikákbúl, hagyományokbúl és legendákbúl összeszedte s ki-adta Podhradczky József.*** Első rész. Budán, nyomatott Gyurián János és Bagó Márton betűivel 1836. Ezt követte mindjárt

utána a második rész: ***Szent László király tetemeinek históriája,*** egyébként ugyanazon czímlappal. A munka minket közelebbről érdeklő első része voltakép a legenda azon elbeszélése, melyet »T. T. Luczenbacher János Ur m. t. társasági r. tag az 1834-dik esztendei Tudomány Tár I-ső kötetében a 216—234. lapokon esmértetett meg.« Podhradczky ennek szövegét alapúl véve jegyzetekben adta hozzá a többi forrásokat, nézeteket, tudnivalókat, kikutatandókat. Szent Lászlónak Aranytól feldolgozott két története is e jegyzetek közt található. A X. §. ***Egynehány tsodák, mellyeket az Isten Sz. László által tselekedett*** 6. jegyzetében egymásután következik mindakettő. Elmondván a kunok és tatárok elleni harczokban tett csodáit igy folytatja (82. l.):

»Mind illyeket s hasonló hagyományokat, mellyek Szent Lászlórúl ország szerte emlékezetben maradtak, öszsze kellene szedni a Historiának olly igen kívánatos föl-világosítása okáért. Ennek a szent életű királynak boldog emlékezetét fön tartja az úgy nevezett *Sz. László Füve* is, mellyrűl ***Maholany Ignátznak*** Panegyrisében, mellyet 1687 esztendőn ***Bétsben*** *Sz. László* Király emlékezetére tartott, ezt a hagyományt olvastam. Mi után el-mondotta, hogy az Isten *Sz. László* könyörgésére az éhező népének eledelére állatokat rendelt a pusztában, így folytatja beszédét:

Sic ergo, pascendo˙ exercitum, salvat populum Regius Pastor *Ladislaus,* nec tamen se esse Medicum Patriae obliviscitur. Quod dum memoro, non dicam, *Ladislaum* repetitis identidem vicibus, aut abiecta in terram casside, prodigioso artificio, copiosum elicuisse liquorem, ut vel sic medica potione siti iam iam extinguendo populo propinaret salutem: aut impulsa in petras hastarum cuspide, etiam invitas expulisse aquas: ut et suum *Hungaria* haberet *Moysen,* cui aquae obtemperarent: aut impacta Equi ungula, saluberrimos excivisse fontes, ut feliciori vena ex Tricolle Hungariae, quam bicipitis Parnassi simulacro, longa Posteritas sanctioris Bellerophontis memoriam hauriret. Non recensebo iniectam Popularium corporibus virulentam anguium saniem, ad Aesculapii invidiam, solius Regis virgae contactu, a *Ladislao* ad incolumitatem civium fuisse enervatam.

Igy menti meg, a sereget eledellel ellátva, népét László, a királyi pásztor; nem feledkezik meg arról sem, hogy honának orvosa legyen. Midőn ezt elmondom, mellőzöm, mint csalt ki csodálatos mesterséggel ismételten is bő forrást sisakjának földre hajításával s adta vissza üdvhozó italával a szomjuságtól mármár elepedt népnek egészségét; mint verte ki a sziklából, lándsájának hegyét beledöfve, a makacskodó vizet Magyarország Mózeseként, a kinek a vizek engedelmeskednek; mint idézte föl lova patájának dobbanásával a leggyógyítóbb forrásokat, hogy Magyarország hármas halmának szerencsésebb eréből, a kétcsúcsú Parnassus e képmásából, a késő utókor egy szentebb Bellerophonnak emlékét meríthesse, Nem beszélem el, mint tette ártalmatlannáaz emberek testébe került mérges kígyónyálat, Aesculapiust irigységre késztve, királyi pálczájának puszta érin-

Silentio involvam dire saevientis in Patriae viscera Epidemiae tempore, insolito hactenus divinationis genere, a Ladislao versus coelum emissas sagittas, ut quam fortuito casu reciduae ferrentur in herbam, eam Alexipharmacon intoxicatis aurae vitio corporibus praeberet in medelam, quo plane facto, Constantini renovavit historiam; hoc solo discrimine, quod iste in signo crucis de hoste; ille in herba cruciata de pestetriumpharit.

tésével s adta vissza polgárainak egészségét. Hallgatással mellőzöm, hogy a hazának beleit duló kegyetlen járvány idején, a jóslátás eddig páratlan módján, mint bocsátotta László nyilát az ég felé, hogy az visszahullva véletlen esésében egy fűbe furódjon s ő azt ellenméreg gyanánt nyujthassa a romlott levegőtől megfertőzött testeknek gyógyszeréűl. E tettével nyilván megújította Constantinus históriáját; azzal a különbséggel, hogy az a kereszt jelében az ellenség felett, ő pedig a keresztfű által a pestis felett aratott diadalt.

Podhradczky ehhez még ezt a kommentárt fűzi: Hogy a *Nyil-vetés* atyáinknál bevett szokás volt, és hogy a *Nyil-allás, Nyil-ás, Nyil-atkozás* sat. szavakat s igéket egyedűl tsak a *nyil-huzásbúl* fejthetni meg: ezen igazságot be-bizonyítottam az 1835-dik eszt. Tudományos Gyűjteménynek X-dik kötetében a 94—96. lapokon. Bizvást elhihetjük tehát, hogy a régi hagyományok történeteken, nem pedig mende-mondákon alapulnak. — A Biga Salutis nevű könyv hasonlót említ *Szt. Istvánrúl:* »Dum adhuc viveret, multos sanavit suis meritis, — úgy mond, — quibus quidem mittebat buccellam panis aut fructus, et illis gustatis statim sanabantur. Aliquis vero mittebat herbam odoriferam suis manibus contrectatam, ad cuius mox olfactum sanabantur.« Olvasd *Hartvicot* is.

Ez a rövid és száraz adat állott minden valószínűség szerint Arany rendelkezésére Szent László füvének megírásában. Arany egy igazi középkori hegedős képét öltve magára, mély vallásos meggyőződés hangján meséli el a történetet, úgy hogy nemcsak az egyes részletekben való leleményességét csodáljuk, de igazi megilletődést is érzünk. Az egyes részletek épen a történetnek ezt a belső valószínűségét vannak hivatva emelni. Igy a mint László a földnek porában ül és sátorában bűnbánatot tart népének gyásza miatt, a mint Isten látást mutat neki:

A nép pedig bámúl a kegyes királyra,
Hamutól megőszűlt fedetlen hajára,
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre,
Hogy világosság száll a király fejére.

Megdöbbent a mellök, hajuk felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szívükhöz futott,
Térdre hulladoztak és úgy könyörgének
A nagyhitű király erős istenének.

És végre a mint a nyillövéshez készül, mintegy ünnepi aktushoz. Leteszi a gyászt, bíbor köntöst vesz fel, szög haját illatos kenettel keni meg, aztán feltett koronával, balján kézívével indul a nagy tettre.

Azonban Arany még mélyebben is behatolt a kor szellemébe: igazán gyökerén akarta megragadni. Erre a czélra szolgál a költeménynek, mondhatni, egész fölépítménye. Ha Isten a pestis orvosságaként adta a keresztfüvet, akkor az a pestis nem ok nélkül szállta meg a népet, s a középkori felfogás szerint mi lehetne más oka, mint a nép bűnössége? *Itt kapcsolja Arany a történetet egy másik, szent László király korabeli eseményhez: a kunok ellen vívott harczhoz* vagy még helyesebben: a kunok elleni harczot alapul veszi a pestis rajához. Ez egészen Arany leleménye; a krónikák mitsem tudnak e két esemény összefüggéséről. A rettenetes vérontás, melyet a magyarok végbe vittek, volt bűnük forrása. A vér előbb mint patak folyt, aztán mint folyó és végre egész tengerré dagadt, melybe az egymásra tornyosuló sebesűltek belefultak. A kunokat a magyarság, noha már legyőzte, úgy lekaszabolta, hogy csak egy maradt hírvinni messze Kunországba. A csata után csak osztozásról és lakomázásról hallunk, de nem arról, hogy Istennek valaki meghálálta volna segedelmét. László egyedűl imádkozik sátrában, fényes győzedelmét csak ő nem tartá övének, hálát adva érte Ura Istenének. Isten meg is haragszik a magyar népre. Igaz, hogy a kunok pogányok voltak s a magyarok ellenük küzdve a kereszténységet is védelmezték, de Isten nem kivánja, hogy az ő tiszteletét vérengzéssel terjeszszék. A kereszténység épen abban különbözik a pogányságtól, hogy elítéli a véres emberáldozatokat.

A pestis tehát kitör, mint Isten csapása. Itt van *Arany másik szerkezetbeli leleménye: a pestis pusztítását összeköti a kereszténység elleni lázadással.* Ebben lélektani okok vezethették. Miután a magyar népet úgy mutatta be, mint a mely inkább csak külsőleg keresztény még, semmint lélekben is, könnyen érthető, hogy egy ily nagy megrázkódáskor elveszti egyensúlyát s újra a hatalmasabb régi istenekhez fordul. Ebben is látszik még pogány gondolkozása; a vallás bizonyos hallgatag szerződés isten és ember közt; az ember áldoz az istennek, de csak hogy segítse, vagy legalább ne ártson neki; a vallásos érzés alapja még a félelem, nem a szeretet.

Arany a történeti adatokat a költemény e részeihez is Podhradczky könyvéből vette. A kunokkal való harcz annak VII. §-ban van, mint Szent László győzedelmeinek folytatása:

»Másodszor, kegyes *Szent László* király idein az gonosz *Kunok* meg be jevének *Magyar* országban; eleszer Erdélyt feldúlván, és mind az Nir-bátorságot, onnan az Tisza mellékét mind Betse váráiglan; ennél nagyobb had *Magyar* országban ő előttök soha sem volt. Kegyes *Szent László* az időben vala *Tót* országban; és mikoron meg hallotta vóna, azonnal utánnok lén, és éré

el őket az *Temes közbe,* és reájok rohanván, úgy veré mind az sokaságot, hogy egy úrnál tebb el nem szojladhata közülök, és nagy nyereséggel járván, az foglyokat mind hátra hozá«.

A költeményben említett mező tehát, a mely sík-vérré lett: a temesi síkság; a folyó, mely a holttestektől megdagadt: a Temes. Teljesen a krónika szavain alapul az is, hogy az ellenséges seregből csak »egy maradt hírvinni messze Kunországba«. Ezt a körülményt a Képes Krónika így említi: »Kapolcs és vele népének színe java elesett a csatában, de igen sokan fogságba jutottak és az egész seregből csak egy Eszembő nevű harczos menekűlt el hírmondónak«. Mi több, e teljes győzelem híre eljutott Velenczébe is, de a krónika ott már még ez egy embert sem engedi menekűlni: »Bessi Ungaris infestissimi spoliata Ungaria fugiebant, sed ab Ungaris ita oppressi dicuntur, ut *ne unus quidem effugerit*«. (Dandolo, Chron. Muratorinál XII. 248. Id. Szilágyi Magy. nemz. tört. II. 167. l.)[1]

Maga Podhradczky a legenda elbeszéléséhez még ezt a jegyzést fűzi: »Másodszor a kunok Kapólts Krulnak fia alatt 1089-dikben ütöttek be Magyarországba, Turótzi P. II. Cap. 57. — kiket *Sz. László Temes közben* utól érvén meg-verett.« »In perpetuum insignis victoriae monumentum, Themesus amnis, in hodiernum usque diem, a clara infidelium caede, *Paganus* cognominatus est.« Bonfin. Decad. II. Lib. 4. edit. Lips. 234. l.

Ez a hely pontosan megadja az eseménynek a költeményben csak nagyjából felemlített idejét: »Ezer év után még nem írtak nyolczszázat, hanem legfeljebb csak nyolczvan egynehányat,« az 1089. esztendőt.

Nem kevésbbé érdekes Arany költői eljárása a másik történeti eseménynyel, a pogánylázadással szemben. Említettük, hogy Arany ezt csupán lélektani okok alapján tüntette fel a kun hadjárat következményeként. Mi több, sem a krónikák, sem a történelem nem is tudnak efféle lázadásról Szent László alatt. Ha nem is volt még akkor a népnek minden rétege áthatva a kereszténység szellemétől, a lázadás veszedelme már ki volt zárva és László törvényei elégségesnek tartják a pogány hagyományok szerint élőkre csupán azt a büntetést szabni, hogy »A ki pogány szertartás szerint áldoz a kutaknál, vagy fáknál, forrásoknál és kőszálaknál hoz áldozatot, bűnét egy ökrön váltsa meg« (22. §.). A pogányság nem tűnhetett föl félelmesnek, ha elégnek látszott ily enyhe eszközökkel küzdeni ellene.

Arany ez esetben egy korábban történt eseményt helyezett későbbi időbe. Az a pogány lázadás, melyre a leírás egész menete

[1] V. ö. Tompa, Szent László királyról cz. költeményében is:

Másodszor a Tömös mellé rekedének
Hol lőn nagy folyása támadók vérének:
Egy lábig vesztenek partján a folyónak,
Csupán egy szaladván haza hírmondónak.

utal, I. Béla alatt volt 1061-ben, a második és utolsó jelentékeny felkelés 1046 óta. A Chronicon Budense adatait követve, melyet szintén Podhradczky adott ki 1838-ban, a lázadás képe így áll előttünk: »Az előző lázadás vezérének, Vathának fia, János volt a pogány párt feje, a ki számos táltost, javasasszonyt és varázslót gyűjtött maga körül. Béla, a ki a népre támaszkodott Endrével s a német párttal szemben nem mert egyszerre föllépni ellenük, hanem Fehérvárra országos gyűlést hirdetett, meghagyva, hogy minden faluból jöjjön két-két idősebb és értelmesebb gazda a király tanácsába. De nemcsak azok jöttek, a kiket hivtak, hanem számos paraszt, és szolga, s az egész környékbeli magyarság, úgy hogy a király és a püspökök aggódva szemlélték, félve, hogy reájuk támadnak. A nép pedig előljárókat választott, a kiknek szószéket állítottak fából, hogy az emberek láthassák és hallhassák őket. Az előljárók pedig követeket küldtek a királyhoz és az urakhoz ezen ígékkel: »Hagyd meg apáink szokását, engedj pogány módon élni. Megkövezzük a püspököket, kihányjuk a papok belét, megfojtjuk a deákokat, felakasztjuk a dézsmálókat, lerontjuk az egyházakat, összezúzzuk a harangokat. Megbúsult ennek hallatára a király és három napi fegyernyugvást kért, hogy azalatt meggondolja a dolgot. Ezalatt pedig a nép előljárói emelkedett helyökről gonosz énekeket mondtak a hit ellen. Az egész nép pedig örvendezve zúgta reá: Ugy legyen! Ugy legyen!

A király ügyesen használta fel a három napot. Mikor harmadnap a tömeg feleletre várt, királyi parancsra fegyveres katonák rohantak reá, nehányat levágtak közülök, a szónokokat az emelvényekről ledobva agyonverték, a többieket megkötözve kegyetlen veréssel megfenyítették és így nagy ügygyel-bajjal elfojtották a lázadást.

Igy végződött a pogány hit utolsó nagy fellobbanása a kereszténység teljes győzelmével. Meg van írva a régi könyvekben a magyarok történetéről, hogy a keresztényeknek eltiltották nőül venni Vatha és János valamely atyafiát, mivel ők Datan és Abyron módjára a magyar népet eltérítették Krisztus hitétől. (Szilágyi Magy. nemz. tört. II. 68. l.).«

A krónikáknak ez az elbeszélése szolgáltatta Aranynak az egyes adatokat a lázadás leírásához, a mint arra nem nehéz ráismerni a szónokok választásában, a pogány szokások dicséretében, a tized emlegetésében.

Arany úgy a külsőségekben, mint különösen szellemének mélységében igyekezett behatolni a korba. Talán Homeros is, a kivel épen ez időben sokat foglalkozott, segítette a kezdetleges népek lelkivilágának megértésében. Homeros elbeszélése az Ilias elején sokban rokon vonásokat mutat. A dögvész ott is az isten megsértéséből keletkezik: Apollon papjáért nyilazza a danaokat. Csak az isten kiengesztelése segíthet a népen. A fellázított nép ott is nagy zajjal tolong a király elé és szónokaik követelik a visz-

szatérést. De Agamemnon nem tudja fékezni indúlatát, bosszúvágya erősebb, mint népének érdeke. Arany a legmélyebb keresztény gondolatot: a megváltás eszméjét viszi bele költeményébe, midőn Lászlóval arra kéreti a Mindenhatót:

Öntsd ki *rám*, ha tetszik, méltó haragodat,
Csak népemről vedd le sujtoló karodat.

A világ java keresztény felfogás szerint mindig attól függ, akadnak-e egyes nagy lelkek, a kik mintegy megfeledkezve egyéniségükről, magukra veszik az emberiség gondját és feláldozva önmagukat megváltják boldogságát.

Isten nem kivánja László áldozatát; erős hite megmenti nemzetét. Az Úr csodát mutat érte s e csoda mintegy lelki orvosságul szolgál a népnek, mely kigyógyúl hitetlenségéből s igaz kereszténynyé válik. Szent László füve testi nyavalyáját is megszünteti s a szörnyü leczkét megjegyezve nem sovárog többé pogány áldozatra.

Arany e felfogása, úgy látszik, hatással volt Garayra is, a ki Szent Lászlója második énekének VII. részében beszéli el a pogány lázadást, élénk színekkel, és erősen kiemeli László megváltó munkáját. Nem oly egyszerűen korhű ez a rész sem, mint Arany költeménye, hisz tudjuk, hogy Garay romantikus lovagot csinált Szent László alakjából, de mégis sokkal különb, mint később a nyíllövés legendájának elmondása a tizenegyedik ének IV. részében. A dögvész leírása, mely Aranynál oly megdöbbentő, Garaynál épen csak száraz krónika. De tudjuk, hogy Garay e részen már halálos kórral küzdve dolgozott s utolsó öröme volt, hogy költeményét befejezhette.

Második, *Szent László* czímű legendáját szintén Podhradczky műve alapján dolgozta Arany. Podhradczkyban nemcsak a Szent László sírjánál esett csodák (I. 10.), de tüzetesen el van mondva tetemeinek históriája is, úgy hogy híven, hitelesen előttünk áll a nagy királynak egész szent élete, a mint az nemzetére századokon át hatott. E mű, minthogy már egész beosztásánál és módszerénél fogva sem tekinthető tudományos történelmi műnek, valósággal mintha csak költőink számára készült volna forrásmunka gyanánt.

Szent László tetemei a nagyváradi székesegyházban helyeztettek örök nyugalomra 1095. augusztus 4-én. Az egyházat ő maga alapította és ajánlotta szűz Máriának. 1342-ben a régi düledező templom helyére újat emelt Báthori András püspök, melyet aztán utódja fejezett be, Demetrius de Nethke de genere Aba. Ennek utódja János püspök pedig 1390-ben Kolozsvári György és Márton képfaragókkal elkészíttette Szent Lászlónak lovasszobrát, valamint szent Istvánét és szent Imréét is. Miskolczy István, a ki 1609. junius 27-én megtekintette a templomot és környékét, ekkép írja le a látottakat (10. l.): »Várad várát megtekintve a következőket jegyeztem fel: Mindjárt a vár bejáratánál jobbról van Szent László király érczszobra, ércz lovon ülve, hajdan ép és

aranyban ragyogó, jobbjában favágó szekercze, mintegy ütésre emelten. A lónak jobb heréje nagyobb, mint a bal. A ló alatt ércz táblán ezek olvashatók: Anno 1390. die XX. mensis May, Rege Sigismundo et Maria Regina feliciter regnantibus, hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvár in honorem S. Ladislai Regis.«

Ugyanott három ércz álló szobor is találtatik. Az első balról kardot tart egy a nyakáról lefüggő lánczon, bárddal, sarkantyúkkal és ezen föliratos táblával: »Anno d. M. CCC 70. Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege Hungariae. Venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus Varadiensis fieri fecit has Sanctorum imagines per magistros Martinum et Georgium filios magistri Nicolai pictoris de Colosvár.«

A második arany almát tart, kereszttel s hüvelyébe dugott lánczon függő karddal, sarkantyúsan. A harmadik szakáltalan, királyi pálczát tart, van kardja, tőre, sarkantyúja és kereszttel ellátott táblája. Nevük köztudomás szerint: László, István és Imre.

E szerint Szent Lászlónak két szobra is állt a nagyváradi székesegyház előtt: az egyik álló szobor, a másik két szent király szobrával egy csoportban, második a hires, aranyozott, nagy lovasszobor.

Ezeket a szobrokat látta Janus Pannonius is és énekelte meg (Epigrammatum Lib. II. Epigram. V.) *Abiens valere iubet Sanctos Reges Waradini* czímű versében.

Aurati pariter valete Reges,
Quos nec sacrilegus perussit ignis,
Dirae nec tetigit fragor ruinae,
Flammis cum dominantibus per arcem,
Obscura latuit polus favilla;
Quam primum, o comites, viam voremus.

At Tu, qui rutilis Eques sub armis
Dextra belligeram levas securim,
Cuius splendida marmorum columnis,
Sudarunt liquidum Sepulcra nectar,
Nostrum rite favens iter secunda.
Quam primum, o comites, viam voremus.

Janus Pannonius e versének 2. és 3. sora ama két csodálatos esetre czéloz, midőn a templom majdnem tönkrement, László szent testének mégis semmi sérelme sem lőn. Az első Zsigmond király idejében történt. A sekrestyés a templomban felejtette az égő gyertyát, ettől tüzet fogtak a ruhák meg a butorok s oly égés keletkezett, hogy a templom összes kincsei, irattára, de még a szent király fejének és ereklyéinek takarói is odavesztek. Magát

a szent testet és az ereklyéket azonban megkimélte a pusztító elem, erejét egyszerre sajátságos módon elveszítvén. Még füstnek nyomát is alig találták rajtuk.

A másik eset vagy negyven évvel később 1443. április 7-én történt. Szent László feje és két keze egy boltozatos sekrestyében őriztetett, épen a torony alatt. Az említett napon ez a torony összeomlott s maga alá temette a sekrestyét is. Mind a püspök, mind az egész sokaság, mely az eset hírére összefutott, azt hitte, hogy a szent maradványok végkép megsemmisültek. De az isteni gondviselés másként határozott. A szekrények, ládák, fiókok porrá zúzva találtattak ugyan, de maga a szent fő ugyanazon helyen, a hol állott, ugyanazon lepellel letakarva, épen és sértetlenűl maradt. Sőt a mi a csodát még nagyobb csodává tette, a fej felett közvetlenűl egy oly óriási kő feküdt, hogy emberi kar át nem foghatta; ez, a falomlástól eltekintve, egymagában is teljesen elegendő lett volna a szent fő teljes megsemmisítésére. Mindazáltal sem a fej, sem a csontereklyék még csak egy kis repedést sem szenvedtek.

Egyáltalán Szent László tetemei, mióta a nagyváradi székesegyházban nyugalomra tétettek, folytonos csodák tárgyai voltak. Maga László temetése is csodák közt folyt le. »Az magyarországi fejedelmek látván az időnek alkalmatlan és messze voltát, félének rajta, hogy az szent, kegyes király testének romlása ne lenne az nagy buzgó hévségnek miatta, közelségnek okáért térének Fejérvár felé, holott az szent királyok teste nyugoszik vala.« De a szekér, mely a szent tetemeket vitte, az éj folyamán, minden emberi segedelem nélkűl megindult Várad felé. Második csoda, mikoron az váradi monostorba el akarnák temetni, mondá egy valaki, hogy az szent test dohos volna. Az tebb népek kedég nagy szép illatot éreznek vala: ottan hátra, háta megé fordula álla annak, a kinek dohosnak éreztetik vala. De mikoron hazugságnak bínét meg vádlotta volna és Úr Istennek irgalmasságát kérte volna, sírván az szent király testének előtte, meggyógyultaték; de az álla kapczáján mind éltig megismérteték. Annak felette nagy sok vakok, sánták, csonkák és poklosok vigasztatának meg az szent királynak érdeme miatt, kinek sok volna a beszéde. Az ő szent temetésének idejekor égben angyali szók hallattatának és az szent confessorok miséjét ők kezdék el, kit a jámbor egyházi népek utánok éneklének és az halottaknak miséjét elhagyák, kiben megismérteték, hogy az Ur Isten az ő szent confessori köziben helyheztette volna, azon időben, mikoron írának ezen kilenczven öt esztendőben.

Azon napon és órában, a mikor kanonizálták, »az szent monostornak felette nagy szép fényes csillag láttatik az égen, az ő szent testének felette, úgy mint két hóráig.« Egy gyermek, a kit azon nagy mise koron odahoztak s kinek sem kezei, sem lábai nem valának, »íme mindennek szeme látására megvigaszék tekélleteséggel, mint egy egész ember.«

Szent László koporsója, mely mint Janus Pannonius idézett verse tanusítja, ragyogó márványból volt, állandó színhelye maradt a csudáknak azontúl is. Egy nemes leánynak oly nagy szeme fájása vala, hogy soha többé gyógyulását nem reméli vala. Mikor a koporsónál nagy sírás közt könyörög »íme, ottan az ő agyából mind húsostól szemei kiesének kezeiben. Ottan felréada és odafutván nagy sok népek, láták, hát az ő testi szemei markában vannak és újonnan való szemeket adott ő neki Úr Isten az kegyes királynak érdeméből.«

Igazságossága is oda vonzotta a híveket. Egy vitézlő nemes jámbor egy ezüst tálat adott zálogba egy ispánnak. Az ispán meg akarta tartani s magáénak állította. Az itélőszék azt határozta, tegyék László koporsójára; döntsön az Úr maga. Mikor az ispán a tálhoz nyúlt, »ottan hátra esék, mint egy holt; az szegény nemes jámbor kedég nagy hálaadással elvevé és házához ménе«. Egyáltalán az egész középkoron keresztűl nagy szerepet játszott a nagyváradi székesegyház, mint az istenitéletek, főleg a tüzesvaspróba színhelye, a hogyan azt a Váradi Regestrum beszéli. Szokásban volt a Szent László koporsójára és tetemeire való esküvés is. Igy ugyancsak a váradi Regestrum tanusága szerint II. Endre idejében a kürüi apát esküdött meg László koporsójára, 1273-ban pedig a nagyváradi püspök, Lodomér, jobbágyait eskette meg László fejére. A tatárjárást, törökpusztítást mind kiállták a szent tetemek; csak a protestantismus nézett rájuk gyanus szemmel. Benczédi Székely István már, »isten bosszúságá«-nak nevezi a koporsó látogatását. Zápolya János pedig 1565. junius 22-én föltöreti a sírt és szertehányatja az áldott tetemeket.

De László vitézsége sem hanyatlott el holta után s ezzel már közelebbről jutunk ama mondakörbe, a honnan Arany is a maga költeményének tárgyát vette. László annyi jeles erénye közül ez egyik legfő sem enyészhetett el holtával. Podhradczky említi a dubniczi krónika nyomán, (II. r. 15. l.) hogy jámbor atyáink hajdan a nagyváradi székesegyház előtt álló szent királyokhoz, de különösen Szent Lászlóhoz fordultak harczaikban segítségért. »Az Úrnak ezer háromszáz ötven ötödik esztendejében, szent Anna ünnepén az ausztriai herczeg követséget küldött Magyarország királyához, segítséget kérve az ellene felkelt svábok ellen. A király el is küldte Pált, Laczk fiát négyszáz magyar ijászszal egyetemben. Sváb földre érve szent Lőrincz vértanú után való nap, Thulna városa határában rettenetes harczot vívtak ezen sváb teutonokkal. De a magyarok felkiáltottak: Szent királyok, segítsetek minket! És az isteni kegy által ki is küzdték a győzelmet. — Az 1352. évről ezt jegyzi fel a dubniczi krónika: »Végre szombatnap előestéjén sok nyomorúsággal és kimondhatatlan fáradsággal átkelt Lajos király a hegyeken és Beregbe ért Munkács vára alá, a hol magát némikép kipihenve Váradnak vette útját, hogy Szent László király egyházát meglátogassa. A kinek is sírja előtt alázattal földre

borulva hálát adott istennek és szent Lászlónak, hogy őt a halál torkából kiragadva, bár ügygyel-bajjal, mégis épségben visszavezette és ott maradt három napig és szent László egyházának nagy bőségű ajándékokat adományozott.«

Az az esemény, a mely Arany Szent Lászlójának is tárgyaúl szolgált, két évre ez elbeszélés után történt:

»Anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo quinto, post coronationem Regis Lodovici tertio, circa festum purificationis virginis beatae Mariae, Siculi cum paucis Hungaris, qui tunc in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes, deo auxiliante, innumerabilem multitudinem Tartarorum in terra ipsorum, in ore gladii percusserunt duravitque bellum inter eos tribus continuis diebus. Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti Regis Ladislai, in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur Subcustos eiusdem ecclesiae, causa requirendi ipsum Caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum Caput in suo loco iacere, ita insudatum, ac si vivus de maximo labore, vel calore aestus aliunde reversus fuisset, quod factum idem Subcustos, non tantum ipsis Canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero praedicti miraculi, quidam ex praedictis Tartaris captivis, valde decrepitus, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant, dicebantque et alii socii sui: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos »quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validis-

Az Úrnak ezer háromszáz negyvenötödik esztendejében. Lajos király megkoronázása után harmad évre, szűz Mária tisztulásának ünnepe idején, a székelyek ama kevés magyarral, a ki akkor köztük találtatott, a tatárok ellen vonulva, isten segítségével, roppant számú tatárt, tulajdon földjükön kardélre hánytak és három álló napig folyt köztük a csata. Mondják azt is, hogy azon idő alatt, míg a csata a keresztények és tatárok közt tartott, szent László király feje a váradi székesegyházban seholsem találtatott. Csodálatos dolog kétségtelen! Midőn ezek után a nevezett egyháznak őre a fej felkutatása végett a sekrestyébe lépett, azt ismét a maga helyén találta, de úgy átizzadva, mintha éltében a legnagyobb munkából vagy nyári hőségből tért volna vissza valahonnan. A sekrestyés elmondta a dolgot a kanonokknak és más jámbor férfiaknak. De bizonyította a csodát egy igen elaggott tatár fogoly is a nevezett tatárok közül, a ki a következőket beszélte: »Nem a székelyek, nem is a magyarok győztek le minket, hanem az a László, kit ők mindig segítségűl szoktak híni«. És többi társai is bizonygatták, hogy mikor a székelyek ellenük nyomultak, előttük járt »egy nagy harczos, magas lovon ülve, fején arany korona, kezében csatabárdja, mely a legsúlyosabb vágásokkal és ütésekkel pusztított bennünket. A harczos feje fölött a levegőben egy gyö-

simis ictibus et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis, in aëra, quaedam speciosissima Domina, mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata, videbatur«. Unde manifestum est, praedictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam, et beatum Regem Ladislaum, contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse«.

nyörű nőszemély tündökölt csodálatos fényben, fején arany korona látszott, fölötte nagy díszszel és ragyogással ékesítve«. Ebből világos, hogy a székelyeket, Jézus Krisztus vallásáért való harczukban, maga a boldogságos szűz Mária és szent László király segítette a pogányok ellen, a kik vitézségükben és nagy számukban oly annyira elbizakodtak.

A dubniczi krónika ezen, a népmondának teljes színét magán viselő elbeszélése volt Arany János forrása Szent László-jához. Ugyancsak Podhraczkyban kapta Szent László alakjának következő leírását is (I. 70. l.): »Szent László ékes termetével minden embert tiszteletére ébresztett, mert vállátul fogva és azon fölül meghaladá az egész magyar népet«. A »Biga Salutis« czímű könyv így írja le:

»Legitur enim de eo, quod in naturalibus bonis divine miserationis gratia, speciali cum prerogative preeminentia, supra communem hominum valorem protulerat. Erat enim manu fortis, visu desiderabilis, et secundum phisonomiam Leonis, magnas habens extremitates (ezen igéket más helyt így magyarázza: id est: humeros, brachia, manus etc.) statura procerus, ceterisque hominibus ab humeris supra preeminens, ita, quod exuberantem in eo donorum plenitudinem, ipsa quoque corporis Species imperio digna, declararet«.

Megolvashatni róla ugyanis, hogy természeti javakban az isteni irgalmasság kegye őt mindenek közül különös kiválósággal tűntette ki a közönséges emberi érték felett. Mert karja erős, tekintete kivánatos, arcza oroszlánéhoz hasonló, tagjai (azaz: válla, karja, keze stb.) nagyok valának, termete magas, a többi ember felett vállal kiemelkedő, úgy hogy ő benne az erények bőséges teljességét testének uralkodásra termett alakja is hirdette.

Arany János ezen adatok alapján dolgozott és mint látható, ezúttal is egy eléggé elterjedt legendakörből választotta a maga elbeszélésének tárgyát. Feltűnő híven is ragaszkodik forrásához, annak minden értékesebb adatát felhasználva s csupán egy pontban veszünk észre lényeges eltérést a költemény compositiójában. Míg ugyanis a krónikában László megjelenése a harczolók sorai közt csupán az öreg tatár elbeszéléséből és Szent László *fejének* átizzadásából állapitható meg, addig Aranynál művészi plasticitás-

sal maga László kel ki sírjából, a térre siet, szobrának érczlovagját földre dönti és maga ül helyére, az érczlóra. Az adatok tényleg arra utalnak, hogy Lászlónak a nagyváradi székesegyházban nem annyira egész teste, mint inkább feje és kezei voltak tisztelet tárgya. Azaz teste ott volt ugyan a templom kriptájában, de feje és kezei voltak azon ereklyék, melyeken a vallásos szertartások gyakoroltattak s melyekre nevezetesen az esküvések is letétettek. 1273-ban Lodomér nagyváradi püspök jobbágyait Szent László fejére esketi meg (l. Podhradczky, Id. mű II. 32. l.). Az 1443-iki templomomláskor is feje és két keze forgott veszélyben (l. fent).

A szent tetemeket, melyeket a tatárjárás csodálatosan megkimélt, Zápolya János szóratta szét 1565 junius 22-én a protestantismus nevében s László feje ekkor Győrbe került.

A dubniczi krónika, Arany forrása, mitsem tud László érczszobráról, de nem is tudhat, mert e szobrot csak 1390-ben készítette Kolozsvári Márton és György, tehát nyolcz évvel Nagy Lajos halála után. De Szent László régibb szobráról sem lehet szó, bár az nem is volt lovasszobor, mert az is csak 1370-ben készült, Nagy Lajos harcza a tatárokkal és Szent László megjelenése pedig már 1345-ben történt, tehát épen negyedszázaddal előbb. A megelevenedett szobor eszméje e szerint egészen Arany János leleménye. Ismét úgy járt el, mint Szent László füvében, hogy a költemény művészibb alakúlása érdekében tágít az idő korlátain s míg ott egy előbb, itt egy később történt vagy történhetett eseményt sző közbe. Különösen olyankor teszi ezt szívesen Arany, mikor valamely jellemző esemény, adat értékesítéséről van szó. Fontosabbnak tartotta, hogy Szent László személyével kapcsolatban híres szobráról is történjék emlékezés, mintsem hogy huszonöt évvel pontosabb legyen a költemény khronologiája. Ha a licentia historica mértékéül azt veszszük, hogy a régi idők rajzában a költőnek annyi szabadságot engedhetünk, a mennyi közönsége történeti tudásával nem ellenkezik, akkor e szempontból sem vethetünk Aranynak semmit szemére. Mi több, költeménye egyenesen elő is segíti e nevezetes műalkotás ismeretét.

A megelevenedett szobor motivuma aesthetikailag kétségen felül igen hatásos. De Arany itt igazán a legenda értelmében járt el és anticipatiója által mintegy megkorrigálta. A hősöknek gyakran attributumuk a ló, mely mintegy nagyságuk részese, dicsőségüknek kiegészítő osztályosa. Gondoljunk csak Akhilles lovaira, Nagy Sándor Bukephalosára, Rustem és a Cid paripáira. Szent Lászlónak is megvan a maga táltosa a Zug vagy Szög és Arany helyes érzékkel járt el, mikor e lónak elbeszélésében oly fontos szerepet juttatott.

A külföldi párhuzamok közül Binder Jenő (Phil. Közl. XXIV. 787.) egy cseh mondát említ, mely a mienkkel feltűnően rokon: Sobieslav herczeg 1125-ben hadba indult a szászok ellen, a kik Csehországba törvén Chlumetz mellett tábort ütöttek. Éjszaka meg-

jelent neki álmában szent Adalbert s felszólította, hogy vitesse a sereg élén atyjának, Slaviknak zászlaját, mely a wrbčani templom egy üregében van elrejtve. Sobieslav előhozatta a zászlót és szent Venczel lándzsájára tűzette. Midőn a nép megpillantotta az arany czímert s rajta a három fekete sávot, a közepén meg egy széles, fehér csíkot három piros rózsával, lelkes hangon zendített rá a régi dalra: Hospodine pomiluji ni. Mikor azután elhallgatott, egyszerre oly forma zúgás hallatszott a levegőben, mintha nagy harangokat húznának, azután egy sast láttak, mely a cseh sereg felől az ellenség felé repült. Elkezdődvén a csata, a csehek kedves Venczel herczegjüket pillantották meg a levegőben fehér lovon ülve; kezében zászlós kopját tartott, a zászlón szent Adalbert czímerével. A csehek, e látomástól lelkesítve, kivívták a diadalt«. (Grohmann Y. V. Sagen aus Böhmen, 93. l.).

E mondákban az az érdekes, hogy bennük a hős tényleg a cselekvés terére lép, holott a nép kedvelt hősei, a kik lelkére életükben mély benyomást tettek, s a kiknek örökös elvesztésébe nem tud belenyugodni, haláluk után rendszerint álomba merülve várják a cselekvés pillanatának elérkeztét, mint Barbarossa Frigyes, mint Tell.

Az elhunyt hősnek e visszatérése, valamint László füvének mondája is élénken emlékeztet egy régebbi magyar mondára, melynek a mi két mondánk ilymódon szinte csak megismétlődéséül tetszik. Ez a Csabamonda; rokonságára a szent László mondákkal már Ipolyi figyelmeztet (Magyar mythologia 160. 253 l.). Csaba is magára marad 15000 vitézével, de a ki mind meg van sebesülve. Ekkor egy fűvel, mely innen a *Csaba íre* nevet nyeri, valamenynyinek visszaadja egészségét. Csaba sem hal meg, csak eltűnik és serege folyton várja vissza, hogy még egyszer diadalra vigye. Azonban Csaba sohasem tért vissza Görögországból. De egyszer mégis megjelent, a Hadak útja ma is hirdeti dicsőséges emlékét. A magyar nép keresztténynyé lett és a pogány hős helyett új hőse támadt, a ki átvette Csaba örökét és nem szánta ott hagyni koporsója csendes nyugodalmát, valahányszor veszélybe került nemzete.

ZLINSZKY ALADÁR.

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

— Negyedik és befejező közlemény. —

V.

Fekete János pályája a pessimismus nélküli csalódásoké. Minden vállalkozásában letörik és mégis mind nagyobb kitartással fog új munkához, mely neki, barátainak vagy a köznek hasznára válhatik. Csalodásában is a költészetnek optimista derűje lelkesíti, mely még akkor sem hagyja cserben, midőn az elvtársak, a barátok serege fejenkint válik meg törekvéseitől. Ezt a kitartó munkásságot előmozdítja az a körülmény, hogy önmagáért dolgozik s czéljaiban oly barátokra akad, a kik közös bátorítással tovább munkálkodásra ösztökélik, — hogy kiadhatatlan munkáival nem kora nagy közönségének kedvét keresi és így a százajku birálat nem rághat rajtuk, — hogy a mit nyilvánosságra hozott is, noha teljesen korszerű eszméket adott, tartalmában s lényegében ugyan kárpálhatá, de személyét és személyes ambitióját sohasem közelithetik meg — hogy panaszaival és balul sikerült erveinek hánytorgatásával sohasem lép a nyilvánosság elé s végűl, hogy indulatainak és szenvedélyeinek ügyes-bajos dolgait, sokszor kiáltó ellentétit bensejében önmagával, végzi el és rostálja meg s nem enged lelke zajos, szeszélyes és tisztító műhelybe idegenek még csak egy pillantást sem. Azok hözül az elzázkozott jellemű magyarok közül való, a kik elvárják, kogy nézőjük vagy halgatójuk a tettből és a szóból értse ki bensejének mivottát, mert vele nem kérkedik.

Kora ifjúságában a tudományért és a költészetért lelkesedik. Nevelői és tanárai ápolják e az érzelmét, de atyja ez irányú fejlődésének kérlelhetetlenül ellne szegül. Korán kötött házasságot, de természete mint ismeretlen mozog a családi élet örömei közt s nem érez semmiféle fogékonyságot iránta, nejére csakhamar ráún s ott hagyja, ez pedig ellene fordul, ellene dolgozik az udvarnál. Az udvar maga az ő csillogó örömeivel sokáig lebilincseli s léder világában sok nevezetes szerelmi győzelmet köszön Venusnak. Innen a katonai élet változatos örömei vonják el, pályáján gyorsan melkedik, mégis a trónváltozás és a grófnak bohème

volta egyszerre véget vet fényes haladásának. Erre idegen elismerésért küzd franczia műveivel s ezeknek szellemessége s tartalmassága kivívja a franczia költők királyának barátságát, munkássága mégis nyom nélkül vesz el a hazában és a külföldön; német munkáiért irodalmi társaságok tagjokúl óhajták, de ő lemond e tisztességről azért a kis dicsőségért, melyet a problematikus erdélyi nyelvmívelő társaság nyújthat. A politikai küzdő tér újabb dicsőséggel kinálja őt, ámde az udvar s az aulikusok nagy körében eszméit megbuktató elembe ütközik, a mely elől félre áll és hiányzik a politikai tehetségnek az az energiája, mely nagy pártját a siker, ha kell a megrázkodtatás örvénye felé vezethetné. Magyar költeményei és fordításai, különösen az utóbbiak, melyek méltó helyet foglalnak el az akkori legjelesebb fordítások mellett, titokban készülnek, ki sem adhatók, mivel a tárgyuk társadalmi, a felekezeti és a hivatalos fölfogás ellene foglal állást.

Mindenkor baljós aspectusok kisérik törekvéseit, még a családi és a magánéletben is. Fia boldogtalanúl nősült, vagyona dobra került összeesküvése és forradalmi tervei s társadalmi szórakozásai is végzetesek reá nézve. Nagy reményei rendesen balul válnak be s mégis az elkeseredésen fölül rendesen egy-egy vigasztaló, nyájas sugallat deríti föl filozofus lelkét s ez a jövőbe vetett bizalom, mely arra számít, hogy halála után majd csak földerűl az az idő, midőn tervei megvalósulnak és munkásságát az utókor elismerése fogja kisérni. Érzelmeiben nemcsak Epikurnak, hanem a nyájas Sokratesnek bölcsessége vezeti s ha tettei néha rikítóan elválnak is a közízléstől, sohasem sülyednek a durvaság fertőjébe s ha versei nem is klaszszikus tökélyüek, mégis érdekes tanúi a XVIII. századvég még korai szabad gondolkodásának, úri fölfogásának és politikai ellenzékies hangulatának. És ezzel az érdekességgel be kell érnie halála után is, a mint beérte életében. Megjegyzendő azonban, hogy ő munkássága sorsának tudatával birt és sohasem illette, még jogos szidalmai közben sem, igazságtalan gáncscsal korát s annak vezetőit. Rajta múlott, hogy olyat írjon vagy cselekedjék, mi korszerű és a kor ízlésének megfelelő legyen, ámde ilyet nem is akart, ilyenre nem is vállalkozott. Nem volt alakoskodó, képmutató, nem hajhászott vagyont s méltánytalan dicsőséget. Hiába figyelmeztetik reá barátai, tudva tett úgy, a mint most látszik, s öntudatosan rója fel tetteinek eredményét. Jól mondja róla Kazinczy: »nem oda ment, hova vinni akarták, hanem a hová menni önmagának tetszik.« S ezzel éleslátóan igen sokat és jelentőségteljeset mondott. Innen ered elszigeteltsége Széleskörű olvasmányai, mélyebb és sokoldalú tanulmányai közepette, mindig önmagát és ízlését méri össze korával; tapasztalataiból szerzett fölfogással itéli meg munkáit s munkáiban ritkán tér el a választott józan, de nem korszerű középútról. Ez a hihetetlennek látszó józanság az a törzs, a melyből versei, eszméi s tettei kisarjadzanak. Kerüli a fantasztikust és sohasem csigázza fel képzeletét, hogy ragyogásával kábítsa

el olvasóit, sőt ellenkezőleg, tapasztalatainak bőséges forrásából indulva ki oktatólag kiván hatni barátaira és arra a kis irodalmi körre, mely személye körűl csoportosult és mindvégig kitartott.

Ez a józan nyugodtság adja meg magyar munkáinak jellegét.

Eredeti versei — a francziákat nem említve — lyraiak, gúnyosak és oktatók. Az ifjuság indulataiból és szenvedélyes hevületéből már rég kivetközött, midőn magyarúl kezd verselni. Mögötte feküdt ötven siker nélküli, mégis fáradságos és nagyobb szabású, úgy szólván a világ forumán szerzett tapasztalatokban gazdag esztendő. Nem kábult el, hanem józan életbölcseséget tanult, mely sokszor fölér egy csillogó pályájú hadvezérnek vagy államférfiunak egyoldalú tapasztalataival. Nagy áron: élvezések, boldogsága és anyagi veszteségek árán szívta magába azt, s midőn végtére minden úton letörött, midőn a kornak tehetős mozgatói: az udvar, a hadsereg és végűl az egyéni természet kiváló előnyei cserben hagyták, akkor fogott hozzá, hogy hazájának dolgozzék, anyanyelvét pallérozza és a magyar közízlést emelje. Nem jött korán és munkássága mégis korai volt, nem jött későn és mégis elkésett vele. Szabadelvű gondolkodását a censura üldözte s a jó ízlést mások, szerencsésebb körülmények közt, hathatósabban hirdették nálánál. S hogyha törekvéseit a jó szándék egyedűl nem gyámolította, kész volt a gúny ostorával is belevágni korának s polgártársainak fekélyes sebeibe, ferde s maradi fölfogásába. Ironiája főleg a papságot és a corrumpált mágnásvilágot, a kapaszkodó és konczot leső főúri osztályt sújtja, mely, hogyha már megváltozni nem is tud, legalább érezze helyzetének nyomorult voltát. Innen eredt ellenségeinek nagy tömege s politikai üldöztetése.

Hogy a magyar verselésre adja magát, kit Voltaire biztatása vitt a franczia költéshez, az magyar érzületében fekszik. Versei, ha nem is nyomatnak ki, mégis kézről kézre járnak és eljutnak oda, a kinek,' vagy a mely körnek szánva voltak. Innen üldöztetése is. Kezdetben a szerelem vitte a magyar verselésre, később politikai szereplésének kiegészítő része, mert »facit indignatio versum,« végűl pedig, mint idősbb gr. Teleki Domokosnak írja:

Kár, hogy Márs pállyáját olly korán elhattad,
Mi lehettél volna, Dévánál mutattad.
Engem is nem szűnvén irigység üldözni,
Itthon maradásra tudott ösztönözni,
'S kedvetlen nyugalmam, hogy mégis használjak,
Hazámnak, s herévé másokként ne váljak,
Fordítom nyelvünknek pallérozására,
Szirmos kantárt tévén Apollo lovára . . . .
Midőn együtt valánk, Franczoknak lantjára
Hallhattál dúdolni: most magyar kotára

Szoktatván lírámat, Gyöngyösit követem,
De nem az ifjabbat, minthogy nem szeretem
Kétszer egy versemet, mint ő, hangoztatni,
'S Eszemnek kárával pennám játszattatni.[1]

A verselés neki szerencsés pillanat, »mert tsak midőn Apollo reánk pillant, költhetünk jó verset«. Képzelete könnyen hajlik a verssorok korlátaiba s nem fejtörésből, mulatságból faragja azokat s akár saját versformába, akár idegenbe foglalja gondolatait, rendesen a már ismert, hallott vagy elsajátított forma rhytmikus zengzetére hallgat, melyre aztán reá vonja költői fölfogását.[2] »Ezen régi éneket« — jegyzi meg egyik mottójához — »mellynek költőjét nem tudom, még szegény atyámtól ez előtt negyven egynehány Esztendővel hallottam énekleni: most egy éjtszaka nem alhatván az első strofája eszembe jutott, s minthogy a' Metruma az én poetai vélekedésemmel egyez, kivántam búm felejtésére szint azon nótára egy éneket költeni.«[3] Könnyedséggel írja verseit. A testi vagy lelki fáradságokban enyhülést hoznak neki. A nagy megerőltetéssel járó költést nem ismeri és átalja a »limae labort.« Nem izzadva írja azokat, hanem önkénytelenűl folynak tolla alá. Igy írja ezt Arankának is: »Ha azt mondám, hogy a limae labort únom, ne úgy értsed, hogy nem kivánnám verseimet mennél nagyobb tökéletességre hozni, hanem tsak úgy, hogy fáradság nélkűl faragván őket, nem akarnám azon iszonyú keleptzére vonni, a' melly majd mindenkor zsoltáros nehézséggel rontja a kellemetességeket.«[4]

A versformában kezdetben Gyöngyösit, Benyiczkyt és Faludyt követi, később a maga készítette formába önti gondolatait, »mert ámbátor eleinte nehezítteni látszik a' vers-faragást, annyi kellemetességet ád a versnek, hogy talán megérdemelheti idővel a' közönséges bévétet, annyival is inkább, minthogy a' négyes rithmus pártfogóji úgy is a kortsúltt harmoniát vetik a' kettős rithmus ellen«. Verselési elméletét több költeményben, a »Magyar Munkáji«-hoz (I.) és »Az Orleáni Szűz«-höz írt előljáró beszédben fejtegeti. Követői közt találjuk Mátyásit,[5] Arankát,[6] Gvadányit,[7] Rhédeyt, Csokonait is

[1] *Magy. Munk.* II. 76. [2] U. o. I. 63. Muzsámnak.
[3] U. o. I. 94. Ének. [4] U. o. I. 93.
[5] Névnapi és egyéb kiadatlan versek. *Muz. Kéziratt.*
[6] *Elmejátékjai.* 1. *Egy Uri szép Elméhez.* (1. o.) — 2. Generális Gróf Feketének Válasz. (2.) — 3. János napjára. (4.) — 4. Az ősz. (4.) — 5. Húsvét. (6.) — 6. Ágnes napjára Kupidohoz. (21.) — 7. Boriskához. (22.) — 8. A Grátziákhoz. (23.) — 9. Egy urfi születése. (24.) — 10. Egy szép kisasszonykának. (26.) — 11. Gf. Haller Zsigmond Urnak levél. (28.) — 12. Vállyi Klárának. (29.) — 13. A' két ablak közül elszököt Pele bucsuzása. (30.) — 14. SU'SY a' testvérének Jósinak. (31.) — 15. Az Essőhöz. (32.) — 16. Egy szépnek. (36.) — 17. Szengyörgy napjáról. (37.) — 18. Barátság. (38.) — 19. Panasz. (58.) — 79 vers közül 19-ben Fekete követője.
[7] Levelei Fábián Julishoz.

és Orczy Józsefet,[1] sőt Kis Jánost[2] is rá akarta venni ujítására. A klasszikus formának, Rajnisnak és Szabónak már annyiban is ellenfele, mivel neki Gyöngyösi a mestere és ezt követi. Később két rímű (rythmusú) tizenkét szótagos alexandrineket használ, a melyek közül két sor mássalhangzós, két sor magánhangzós rímmel cseng össze, majd páros, majd ölelkező, sőt váltakozó helyzetben. Ez a férfiui rhythmus az asszonyi rhythmussal rendszeresen és következetesen váltakozik. Gróf Ráday Gedeon[3] újítását — melyről tudomása nem volt — annyiban tökéletesíti, hogy e dallamos zengzetet az alexandrinben és a kevesebb szótagu verssorokban is használja. Legkedvesebb versformája mégis az alexandrin, a melyben Voltairet és Ovidot is fordítja.

Versei erős alanyisággal írt lyrai költemények, melyekben egyénisége erélyes vonásokban domborodik ki. Ez az erőteljes alanyiság választja el korának költőitől. Vele az életrajzírónak és a korírónak számos, sokszor igen becses adalékot szolgáltat. Jobbára alkalmi versek, melyek tárgya a szerelem, az otthon, a barátság, a haza és a vallás. Szerelmi verseit[4] Ovidius, Anakreon és a francziák ihletik. Természetes, hogy, a kinek életében oly kiváló szerepet játszott a szerelem, az teljesen otthonosnak érzi magát Cupidonak táborában s vele szívesen el-eljátszadoz. A tapasztalt szerelmes szól hozzánk, kinek szívében »Amor egész nyája lakik«. Sokat ront hatásukon, hogy az ötven éven túl levő férfiúnak érzelmeit olvassuk, a ki már ismeri a szerelem pathologiáját és psychologiáját. Ámde e kor daczára nem a csalódott, hanem a győztes szerelmessel van dolgunk, a ki érzéki, néha pedig cynikus árnyalatokkal tudja leírni érzelmeit és már korholni tudja az erkölcstelen vonzalmat is. Képeit ugyan sokszor a mythologiából meríti, ámde pajkos és vídám hangulatát igénytelen egyszerűséggel, öntudatos frivolitással, őszintén, leplezetlenül és kényeskedő czikornya nélkül irja le. Főleg a tiszta szerelemnek hódol, melyben a szívnek nagy szerepe van és utálja, üldözi a fajtalant, nem kimélve szót, nyers fordulatot annak kiszínezésében, de nem azért, hogy vele a maga szerelmét, hanem, hogy a mások piszkos érzületét sújtsa. Eddigi ismerői fölcserélik e két irányt és benne látják a gyarlót, a feslettet s azt hiszik, hogy idealismus nélkül való poeta, kinek olvasása erkölcsi veszedelem, ki csakis az érzékiség kedveért pengeti lantját, noha az érzéki elem nála odacsucsosodik ki, hogy a derűs, a tiszta. az erkölcsös szerelmet magasztalja. Ő főleg

[1] Bandi a levélhordó.
[2] Emlékezései.
[3] Összes művei. Összegyűjtötte s bevezette Váczy János. Bpest. Franklin. 1892. *A tavaszi estve* cz.
[4] Ide számítjuk az Arankához írt levelekbe illesztett szerelmes tárgyu szakaszokat is. 1. A mostani szerelemről Versek. (I. 49.) — 2. Egy szerencsétlen szeretőről Versek (I. 52.) — 3. Ének. (I. 97.) — 4. Ének. (I. 97.) — 5. A Körös partján 1765-ben költ Első Magyar Verseim. (I. 1.) — 6. Esz.... ámnak. (I. 123.)

mint satyraíró ostorozza a fajtalanságot, a ki nem kényeskedik, óvakodik és álszemérmeskedik, hanem egyenesen a dolog lényegébe, a sebbe vág. Gunyoros modorát is nem az ifjui imádat csalódása, a szerelmes, mámoros hangulatból kelő kiábrándulás, hanem a kornak tapasztalata idézi elő.

Egyéb alkalmi verseit[1] névnapokra, halálesetekkor, ünneplésekkor, élete egyes forduló pontjain atyjához, fiához és barátaihoz intézi. Szokás volt ez abban az időben. A meggyőződés és a szeretet sugallja ezeket. Bennük érzelmi fölfogását halljuk egyes írókról, politikai vezérférfiakról és önmagáról. Közülök kiválnak az apjához és fiához írt szeretetteljes, majdnem imaszerű versek, melyek erkölcsi érzületének tartalmassságát és valódiságát tanusítják azzal a váddal szemben, hogy minden igazzal és komolylyal hivatlanul és dévajul cynikus játékot űz. Sokkal mélyebb érzelmet árul el egynémely költő kortársánál, a ki klasszikus képek mysticismusába burkolja gondolatait. Ugyanazt bizonyítják az otthonát dícsérő versek,[2] melyekben patriarchalis elvonultságát, házi örömeit s gazdálkodó munkásságát rusticus módon vallja ki. Ide soroljuk[3] a barátaihoz küldött költői levelek nagy számát, melye-

[1] 1. Benitzky Péter rövidebb Rithmusi szerént Kedves Atyámnak György napra Versek. (I. 7.) — 2. Atyámnak 1784. Esztendőben. (I. 8.) — 3. 1785-ben Ujj Esztendő Napjára Atyámnak. (I. 4.) — 4. Az Atyám által meg értt utolsó Uj-Esztendőre. (I. 10.) — 5. Az Atyám kőből lett képzelése alá Versek 1791-ben. (I. 18.) — 6. Öregbik Gróf Rádai Gedeon úr halálára. (I, 24.) — 7. Küldés. (I. 36.) — 8. A Füredi Savanyu Víznek gyengüléséről. (I. 45.) — 9. Felséges Királyi Herczeg Sándor Leopoldnak Magyarország elfelejthetetlen Nádorának halálára. 1795. (I. 53.) — 10. Múzsámnak. (I. 55.) — 11. Ének. (I. 100.) — 12. Ének. (I. 103.) — 13. Ének. (I. 107.) — 14. Ének. (I. 111.) — 15. A mai napra. (II. 40. Orczy Lászlónak.) — 16. Gyöngyösi Istvánnak azon munkájára, melynek Titulussa: Palinodia tristis Hungariae. (II. 53.) — 17. Egy bús szívnek érzési. (II. 55.) — 18. Ovidius szerelem mestersége ajánltatik N. Fábián Juliskának. (II. 69.) — 19. Ő Eminentziája 's Herczegsége Batthyáni József elfelejthetetlen Primásunk halálára. Epicedion. (II. 97.) — 20. Gróf Eszterházi Józsefné született Gróf Zerotine ő Nagysága halálára. (II. 121.) — 21. G. K . . . . . nak (II. 124.) — 24. Vasington halálára. (II. 152.) — 23. Professor Schedius Urnak születése napjára. (II. 171.) — 24. Gróf Széki Teleki Mária halálára. (II. 172.) — 25. Küldés. (II. 175.) — 26. A jövendő századnak (II. 175.) — 27. Mátyási Józsefnek az Ujj esztendőre. (II. 177.) — 28. Méltóságos gróf D. . . . T . . . . . . Kis Asszonynak. (II. 180.) — 29. Hajdani Pásztori Sándor Ur Kedves Barátom Halálára. (I. 178.) — 30. Ifjabb Gróf Teleki Domokos Ur halálára. (I. 195.) — 31. Elfelejthetetlen második Jósef császár és király halálának napjára.

[2] 1. A kandalló. (I. 113.) — 2. Fóti Lakásomról Kesergő Ének. (I. 131.) — 3. A házi Tsinosságról. (II. 181.) — 4. A pintyőke. (I. 135.)

[3] 1. Ezen levélre (Orczy Lőrinczére) feleletem 1765-dikben. (I. 5.) — 2. Gróf Sztáray Mihály Urnak. Midőn a' kivántt Verseimet megküldeném. (I. 43.) — 3. Fiamnak. (I. 63.) — 4. Fiamnak. (I. 65.) — 5. T. N. V. Bárótzi Fő Strázsa Mester Urnak, Kedves Barátomnak. (I. 67.) — 6. Horváth Ádám barátomnak. (I. 70.) — 7. Fiamnak. (I. 73.) — 8. Gróf Haller József ő Excellentziájának. (I. 85.) — 9. Báró Orczy József barátomnak. (I. 99.) — 10. Fő Stráza Mester Bessenyei Sándor Urnak. (I. 169.) — 11. Kedves Fiam! (I. 171.) — 12. Méltóságos Gróf Gvadányi József Generalis Urnak drága tisztelt kedves Pajtásomnak. (I. 174.) — 13. Méltóságos Gróf Teleki László Urnak, Kedves Barátomnak.

ket kortörténeti jelentőségükön kívül, a közvetlen tárgyilagosság és a komoly bölcselmi hang is jellemez. Epigrammái és gunyoros költeményei [1] általános fogyatkozásokat ostoroznak és jellegüket tekintve az akkori német (Lessing, Rabener, Blumauer) epigrammaköltészetre emlékeztetnek.

Leíró költeményei [2] részint gunyoló, majdnem humoros útleírások, részint természetfestések. Mindkettő magyaros közvetlenséggel és eléggé élénken írva, sokban a peleskei notárius útjára emlékeztető. Hosszabb lélegzetű munka »*Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gunyoló Versek. 1792'dikbe.*« [3] Feketének 1792-ben Fótról aradi birtokára, Szent Annára, tett utazását és apró kalandjait írja le. Eleven rajza az alföldi vidéknek és városoknak, melyből még ma is ráismerünk a homokos lapályra, a sáros országutakra, a kalandos rónára és benne lakó igaz magyarokra. Szolnok, Debreczen, Nagyvárad jellemző vonásait őrzi e korból s eltalálja azoknak typusos jellegét. A legfrissebb Debreczen leírása, melynek civiseit, deákjait és iskoláját bámulja. Ugyancsak Kopasz Péternek írja le Balatonfüredet, annak akkori primitiv színházát, színházi előadását, közönségét, mulatságait és vizének erősbítő vagy gyöngítő hatását.

Politikai versei [4] elég nevezetes adalékok az országgyűlések

(I. 175.) — 14. Küldés Nagy Méltóságu Báró Orczy László Ő Excellentiájának. (I. 180.) — 15. Aranka György Urnak a' Húsvéti Tojásról írt Verseire feleletem. (I. 181.) — 16. Gróf Teleki László Urnak kedves Barátomnak. (I. 182.) — 17. T. Cons. Aranka György Urhoz, esésemből lett kigyógyulásom után egy Levélbe iktatott versek. (I. 193.) — 18. I.... ra Versek. (I. 194.) — 19. Méltóságos Gróf Ur Drága Kedves Pajtásom. (I. 198. Gvadányihoz.) — 20. Kedves fiam és Barátom. (I. 200.) — 21. Jankovits József ötsémnek. (I. 201.) — 22. A' V...s P...k Versek. (II. 7.) — 23. Professor Stahli Urnak Kedves Barátomnak. (II. 8.) — 24. Fiamnak. (II. 9.) — 25. Báró Orczy Józsefnek. (II. 24.) — 26. Báró Orczy Jósefnek érdemes attya Ura Levelére költ feleletnek megküldése. (II. 25.) — 27. Desőfi ötsémnek. (II. 48.) — 28. Ifjabb Gróf Teleki Domokos Urnak. (II. 57.) — 29. Méltóságos Generalis Gróf Gvadányi Jósef Urnak. (II. 60.) — 30. Ugyan Annak. (II. 64.) — 31. Ugyan Annak. (II. 68.) — 32. Generalis Gróf Gvadányi Pajtásomnak. (II. 71.) — 33. Ugyan annak. (II. 73.) — 34. Idősbb G. Teleki Domonkos Urnak Felelet. (II. 76.) — 35. Gróf Betlen László kedves ötsémnek. (II. 78.) — 36. Gróf Teleki László kedves Barátomnak. (II. 81.) — 37. Doktor Szombati Jósef Urnak. (II. 82.) — 38. Aranka György Urnak egy Levélben. (II. 85.) — 39. Gróf Betlen Lászlónak. (II. 94.) — 40. Aranka György urnak. (II. 96.) — 41. Gróf Betlen Lászlónak. (II. 111.) — 42. A Fiamnak, mikor verseimet T. P. Hannuliknak N. Károlyba vinni kivánta. (II. 160.) — 43. T. P. Hannulik Deák Verseire Válasz. (II. 161.) És a többi levelekbe iktatott alkalmi vers.

[1] 1. Epigrammák. (I. 152.) — 2. A roszsz orvos. (I. 152.) — 3. A' szerencsétlen Vezér. (I. 153.) — 4. Machiavel. (I. 153.) — 5. A Duellans. (I. 153.) — 6. A szerető Kis Asszony. (I. 153.) — 7. Egy vén Asszonyra. (I. 154.) — 8. Egy hamar előmentre. (I. 154.) — 9. Egy buja kérkedőre. (I. 155.) — 10. Palinodia. (II. 181.) — 11. A Pápa. (II. 40.)

[2] 1. Kopasz Péter Urnak A' Tiszai Utamról Gunyoló Versek 1792-dikben. (I. 24.) — 2. Ugyan Annak Füredről. Gunyoló Versek. (I. 32.) — 3. A tavaszról Versek 1795-ben. (I. 48.) — 4. Az ősz. (I. 121.) — 5. Az Éjtszak. (I. 126.)

[3] »A fronte Petrus«-nak nevezi önmagát.

[4] 1. Azon Ország gyűléséről, a' mellyben a' külső udvarokhoz küldendő

pasquillus-irodalmához. Ezekben kiméletlen nyerseséggel támadja a papságot és a főurakat és kamatostul adja vissza az ellene szőtt ármányok fejében az aulikus, osztrák érzelmű politikusoknak galád támadásait. Igazi hazafiság lelkesíti, mely a hazának fölvirágzásán működik, azonban sokszor a személyes gyűlölség váltja föl az objektiv ítélet bátor hangját. Különösen a katholikus papságot támadja, mely nem tudta elfelejteni a katholikus főúrnak szabadelvű eszméit. Fekete gyűlölete általánosságokban és közkeletű, gúnyos vádakban talál kifejezést. Nem emelkedik a politikai bölcs magaslatára, hanem elragadja a pártszenvedély, a pártgyűlölet, mely meg nem bocsátja, hogy Magyarország főpapsága önös czélokért föláldozza annak gyorsabb ütemű haladását. E hangban inkább Voltairenek és az encyklopedisták tanaiból fakadt forradalmi, epés viszhangot hallunk, mint igazságot. Ámde ilyen volt a közhangulat, ilyenné tette a vámok és czensura ellenére magyar földre is elható franczia forradalmi eszmék fölriasztó harsogása.

Bölcselmi lyrája [1] verseinek legérdemesebbje és legfontosabbja. Benne nyilvánúl Feketének igazi jellemző vonása, mely őt mint magyar költőt és embert mutatja. Valamint gúnyoros modora, úgy bölcselkedő hajlama is minden egyébb költeményében is föl-fölvillan, de ezekben fejti ki bölcselmi tanulmányainak, a belőle fakadt világfölfogásának kerekded képét. A franczia világnézlet, mely ekkor minden fönnállót nem egészen biztosan fölismert természeti törvények és a kérlelhetlen józanság elvével bírált, ezekben nyer legékesebb kifejezést. Fekete, a ki a philosophusok közül inkább a klasszikusokhoz vonzódik, ekkor Voltaire, Helvetius, Montesquieu tanítványaként, a Sokratestől, Pythagorastól, Lukretiustól, Hesiodostól s másoktól eltanult elveket az előbiekkel elegyíti s ebből állítja föl világnézletét. »Szent Sokratesnek híve lévén, Kivánnám Hazáinkban« — írja Arankának — »a' józan észt és

követek választattak. 1790. (I. 12.) — 2. Azon ország ülésére, a' mellyben Sz . . . Püspök, 's M . . . B . . . a Budáról küldendő Egyezést hátráltatták. (I. 15.) — 3. Midőn a király el-felejthetetlen elől adási ellen támadtak a Papok 1790-ben. (I. 16.) — 4. Gróf Sztáray Mihálynak, midőn az egyedül-idvezíttő toll hordójává lett. (I. 13.) — 5. 1792-en tartott Ország Gyűlése utolsó Ülésén. (I. 19.) — 6. Az utolsó Ország gyűlése alkalmatosságával, Bethlen Lászlónak nekem írott Levelére feleletem. 1792. (I. 20.) — 7. Tiszán innét, Tiszán túl Dunán innét Dunán túl. (I. 116.) — 8. Száván innét Száván túl, Dráván innét, Dráván túl. (I. 119.) — 9. Rendektől búcsúzó Ének. (I. 139.) — 10. Az Insurrectio indulása. (I. 158.) — 11. Más. (I. 158.) — 12. Midőn Olasz országnak egy részét, 's a Velenczei Tartományt velem megjárta volna, Hazánkba visszatérésére Fiamnak 1790-ik elején. (I. 203.) — 13. Hazámnak ugyan 1790-ik Esztendőben. (I. 205.) — 14. A mostani Magyarok 1794-nek elején. (I. 4.) — 15. Szüretkor, 1796-ban. A Szabók. Mese. (I. 21.) — 16. Az Insurrectio (I. 39.) — 17. A' Tót 's más egyéb Insurgensek Pártütéséről. (I. 179.) — 18. XXII-dik János Pápának Bullaja. (I. 37.)

[1] 1. M. B. Vay Miklós Uram ötsémnek. (I. 78.) — 2. A Teremtőhöz. Ének. (I. 128.). — 3. Búsúló Ének. (I. 137.) — 4. A Halálhoz. (I 155.) — 5. A' Négy Mennyország. Álom. (I. 159.) — 6. A Békesség. (II. 36.) — 7. Néhai Mlgos Generalis Báró Orczy Lőrincz Urnak adassék Elysiomban. (II. 11.) — 8. A Poklok. (II. 41.) — 9. Ének. (II. 83.) — (Összesen van 125 költeménye.)

annak legserényebb szolgáját, útmutatóját, a' jámbor kételkedést közönségesebbé tenni; egyszersmind a bölts ízlést vagyis gustust a' zsoltárok komoly polyáiból kifejteni.« Ő nem Seneca hive. Nem szereti, nem is becsüli.[1] Népbolonditónak, hazugnak tartja, pedig az általa hirdetett elvekhez nagyon közel állott. Annál inkább szereti Krisztust és követi apostoli tanait, ki az »egyenlőségről, bár égben, álmodott.« Bárhogy szidják is hitetlenségét a papok, ő istenfélő és istenimádó.[2] Különben ő a »Világ Könyvéből tanult.«[3] »Magam kárával is serényen olvastam és a mi századunk igaz böltsei nagy részével még fiatal koromban társalkodhattam. Talentomim gyengeségének tulajdonitsd, ha illy mesterek alatt többre nem mentem; vagyis sorsom mostohaságának.

Ezen iskola tanított
Nem minden fénylőt tsudálni,
Melly gyengébbeket kábított,
'S vallást tudományt rostálni.
Socrat kételkedő módját
Midőn kivánom követni,
A' hol elmém igazat lát,
Szokott tőlem betsültetni.
Látván nálam Kristus képét.
Nem régen egy Pap kérdezte,
'S Furtsa szemeket reám vét:
Nagysád! mi végre szerezte?
Mondám: Papok martirjának
Jelesb helye hol lehetne,
Mint annál, ki Hazájának
Papjaitól üldöztetne?

[1] *Magy. Munk.* II. 79. »Megvallom, hogy Senecát az úgynevezett Philosophust nem szeretem, de nem is igen betsülöm; *elsőben:* mert azon Herczeg Apaturokként, a' kik ámbátor szegénységre esküdtenek és azt prédikálják, Lucullus módjára élnek: ő is tsak két milló forint jövedelemmel bírván; ollyatén házakban lakván, a' mellyekhez képest a' mostani Luxus palotái tsak koldus kunyhók volnának; olly válogatott étkekkel élvén, minémüek most egy Fejedelem asztalán sem látszatnak; úgy látszik mintha tsak tsúfot űzne a' Virtusból, midőn mértékletességről fetseg, és a' szegénységet vitatván, a' gazdagság ellen lármáz képzelő írásiban. *Másodszor:* Ki felejthetné el azon istentelen alatsonyságát, hogy midőn Nero az annyát megölte: (ha bátor róla elébb nem tudott volna semmit is) ő volt, a' ki ezen iszonyuság vitatására, azon híres a Senatusban mondott beszédjét koholta, a mellynek motskát tsak a' hallgatók viselkedése haladhatta fel. *Harmadszor:* midőn írásban ama virágokat vadászta, a' mellyek minden nyelvben a' velek élő nemzet bágyadását bizonyítják, egyik volt a' főbb rontói közzül, amaz Arany idei stilusnak a' Rómaiaknál. De valamint a' méhek mindenféléből, és nem tsak rózsákból avagy violákból tudnak mézet alkotni: szintúgy bánt az én barátom Seneca dagadt Antithesiseivel: és midőn tsak hamissan fénylő szavakat villogtatni, azoktól hasznos oktatást tudott a' Köz Jónak kaszába gyűjteni.

[2] Midőn Gvadányi egy papot küldött, hogy neki a Pucelle fordítását elhozza, ez Fótra betérvén, meglátta a könyv czímét, kereket oldott.

[3] Arankához.

A Pap pirult orczájában,
Mint midőn Judás vádolta
Az ártatlant Jersalmában,
Avagy Anitus koholta
Socratesnek el vesztését,
'S mindjárt fordítván tréfára
Ama szemtelen kérdését
Készűl el butsuzására.[1]

Hogyha e Sokrates- és Krisztus-tiszteletéhez hozzávesszük még élettapasztalatait, forradalmi összeesküvői terveiből való kiábrándulásait,[2] Voltaire-imádatát, Wieland-szeretetét, akkor a vidám, megnyugvó bölcsnek képe áll előttünk:

Hadd menyen a' Világ meg' szokott útjába,
Te mértékkel meríts böltseség kútjába.
Forog természetnek minden karikáján
Hijjába törődnél homálynak igáján,
Valamint Apollo fényes sugárival.
Fellegeket kerget habzó Lovaival;
'S Ismét az Éjtszaka borúl homállyába:
Úgy követ az idő más időt nyomába,
'S Éjeknek boltjai egykor fel virradnak,
Máskor terhes felhők essőket izzadnak:
Illyen az embernek botló vándorlása,
Hol víg, hol szomorú pállyája futása.
Mit nem változtathatsz azon ne törődjél,
'S Világ jobbítással soha se vesződjél,
Bízd a természetre: meg fordúl magába,
Mert nála semmi sem marad rég voltába.[3]

Költeményeiben megleljük a XVIII. század franczia bölcseinek astronomus és physikai világfelfogását, is, midőn a valláson és felekezeti fölfogáson túl, kutatja a világ keletkezését, nyomozza egy-egy megfejthetlen természeti tüneménynek mivoltát, csodálja a geologikus formatiokat és keres őskori nyomokat. Ismeri a füvek és gyökerek titkos erejét, erősen érdekli a vulkánok működése, a fogantatás csodája. Nyiltan küzd a boszorkányhit, a történeti hazugságok, társadalmi fonákságok és socialis igaztalanságok ellen. A természet nála az Istenség bizonysága. Ezt »reszketve imádja« és moralisát »a virtust tulajdon hasznáért követi.« A halál nem rettenti, bátran nézett sokszor szemébe. Nyugalmat és békességet hoz. A mulandóság, az enyészet változatos és talán más planetában új életre ébred. Elmulik vele a világ álnoksága, a betegség, a pestis és a kín. A megnyugvás pedig a lélek áldása, gyönyöre. Ily hangokat hallat s ilyenekkel oktatja fiát s barátait. »Álmában«

[1] *Magyar Munk.* II. 103.
[2] *Wertheimer Ede:* Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király. Ak. Ért. 143.
[3] *Magy. Munk.* I. 61. Muzsámhoz.

(Négy Menyország, Poklok) égi kiserettel bejárja a felekezeti hitvilágokat, melyekben egy Elysiumot talál, hol a bölcsek isteni nyugalomban és isteni társaságban élnek s az emberi vétségek kinjaitól megszabadulva boldogultan élvezik a bölcseséget.

Ezek Fekete bölcseletének alapgondolatai s ezek irányították élete pályáját is.

Költeményein kívűl fönmaradt még töredékben egy történetirói kisérlete: »A Magyarok története.«[1] Ennek a munkának a terve is bölcseleti fölfogásából ered. Socialphilosophia alapján és művelődéstörténeti szempontból szerette volna megírni. Mivel Heltai munkája már elavult és a magyar olvasó más műből nem meríthetett lelkesedést a nemzet multjából, oly történetet akart írni, melyben Tacitus és Gibbon stílusát egyesíti és az olvasó benne »velőt s nem czifra szót« talált volna. A munkában hazánk viszontagságait a szép nemmel óhajtja megismertetni s vele egyúttal megmutatni kivánta, »melly stílussal s lélekkel kellene magyarul magyarok történetit írni«. A fönlevő két szakaszt kútfői olvasmányok alapján irta, mellőzve a mesés elem túlságos emlegetését és inkább művelődéstörténeti tények fölemlítését találta szükségesnek. Fekete tényleg hiányt pótló munkához fogott, ámde a dolgot nem oldotta volna meg, mivel csakis a mohácsi vészig kivánta megírni. Művét nem fejezte be, részint azért, mivel ekkor jelent meg Szekér Joachim munkája, részint pedig azért, mivel az erdélyi társaság megbukott. Ettől Fekete nemcsak elismerést és buzdítást, hanem munkájának kiadását is várta.

Már a »Mes Rapsodies«-ban több fordítást adott. Horatiust és Benyiczkyt és egyes német költeményeket meg prozát fordított francziára, Magyar Munkáji közt előkelő helyet foglalnak el olaszból, németből, francziából és latinból átültetett munkái Ariostónak, Blumauernek, Voltairenek és Ovidiusnak.

Fekete Voltairenek két munkáját a »La Pucelle d'Orléans« és a »Poème sur la loi naturelle« fordította le. Mindkettő 1796-ban kész volt.[2] Tudjuk, hogy Voltaire-nek a magyar irodalom ujjá-

[1] U. o. II. 131. és 141. Miért nem folytattatott és csak így csonkán maradott ezen munka?

[2] A Pucelle Előljáró Beszédje: Költ Sz. Mihálly havának 27-ik Napján, 1796-ik Esztendőben. — A »természet törvénye« alatt 1801. áll, mi a másolás évét jelölheti. A Madách családnak Alsó-Sztregován őrzött régi könyvtárában 1897—8. találtam a Pucellet. Erdélyi Pál figyelmeztetett, hogy mindkét fordítás a M. Nemz. Múzeum kézirattárában is megvan. Somogyi Gyula aradi tanár az aradi és Ferenczi Zoltán a kolozsvári kéziratra hívta föl figyelmemet. — A múzeumi kézirat »Pucelle«-jének czímlapján a czím alatt »Nyomtattatott szabadosan 1838-ban Freÿdorff Betüivel« áll. Az I. kézirat valószínűleg Madách Sándor révén került Sztregovara. Quart. 356 oldal. Pucelle 1—332. Poema 1—24. Kalligraphikus gyöngyírással írt másolat, néhol, nagyon ritka helyen, Feketétől eredő vakarásokkal és pótlásokkal. Az egyes énekekben az eredeti munkától eltérően kikezdések nélkűl rakja egymás alá a verssorokat és a beszédeket nem szorítja idéző jelek közé. A II. kézirat a Széchényi könyvtárral került a nemzeti múzeum tulajdonába. A II. kikezdések nélkűl ír, idézőjeleket használ és a mult század-

születésére gyakorolt nagy hatása nemcsak eszthetikai elveinek elfogadásában, hanem nevezetesebb műveinek lefordításában nyilvánult. 1784-ben jelenik meg Péczeli József tollából Zaïre, 1786-ban pedig a Henriás, 1789-ben adja ki Szilágyi Sámuel a Henriade fordítását, ekkor jelenik meg Péczelitől a Magyar Mérope és Tankréd, 1790-ben Alzire. Ekkor fordítja le Zehenter Antal Mahometet. Hat év alatt öt voltairei munka. A Henriás két fordítóra is akadt. Fekete fordításai sohasem láthattak napvilágot. Az elsőnek czíme: »*Az ORLEÁNI SZŰZ. Poema Voltér Frantzia verseiből fordította magyarra Alethophilos. Isten haragjából régi káplár,*« a másiké: »*A természet törvényéről, Poema.*«

Míg egy részről Horváth Ádám biztatására fogott a Pucelle fordításához, másrészről Voltaire egy költeménye sem volt annyira alkalmas Fekete tollára, mint épp az orleáni szűz. Voltaire ebbe a munkájába oltotta legerősebb gyűlöletét a papság, a felekezeti hagyományok iránt, Fekete soha jobban nem gyűlölte a papságot, fenekedéseit és ármányait, mint éppen az 1790. és 1792. országgyűlés után. Voltaire autodaféra vetette benne a nemzeti kegyeletet, mely évszázadokig suggerálta a keresztény Francziaországot, Fekete emésztő tűzzel üldözi a magyarnak a felekezetek eszméibe vetett vakhitét. Önkénytelenűl is a Pucelle fordításához vezetődött,

beli helyesírást a negyvenes évekéivel keveri. Töredék, a mennyiben a fordítónak »Báró Orczy Lászlóhoz« intézett ajánló levelén és a »Pucelle« végén álló Végzésen kívűl az egyes énekekhez,a fordító által eredeti módon még külön egyes nevezetes személyekhez vagy nemesi osztályokhoz írt ajánló leveleket elhagyták, jóllehet ez a 20 ajánló levél úgy Fekete egyéniségére, mint korára nézve fontos. Már ennélfogva is az I. a régibb és teljesebb. — A III. az aradi Orczy Vásárhelyi könyvtár E. II. 4. alatt. Quart. Pucelle 1—496 old. Term. törv. 497—531 old. Az Orczy könyvtárral került Aradra. — A IV. Fekete adománya. Az erd. nyevművelő társaság útján került Kolozsvárra.

A forditás fölosztása a következő: 1. Előljáró Beszéde a' Fordítónak. — 2. Történetbéli ki-vonása azon Pontoknak, mellyekre főképpen az Orleánszi Szűznek Poemája Voltértól építtetik, a' Történet Valósága szerént. — 3. A' Költőnek Előljáró Beszédje Don Apulejus Risorius Benedictinusnak Előljáró Beszédje. — 4. Báró Orczy László Ő Excellentiájának ajánló levél. — 5. AZ ORLEANI SZŰZ I—XXI éneke. Ez a rész a fordítás törzse, a mellyben a fordító az első ének kivételével, mindenikhez külön-külön ajánló levelet írt. (II. G . . . . r H . . . . r J . . . . f Ő Excellenciájának. (Haller József.) III. A M . . . . r sz . . . ţ I . . . . k (A magyar szent Ignáczosoknak.) IV. Az elébbi J . . . . . . k M . . . . . . k (Jezsuiták magyarok.) V. G. T . . . . . i J . . . . f ő Excellentiájának (Teleki József). VI. F . . . . . . e F . . . . . . k (Fekete Ferencz.). VII. Az akkori D . . . . . k (? Érsek. — VIII. G . . . . B . . . . aknak (Batthyáni). IX. G . . . . . . B . . . . s és F . . . . k (Forgáts.). X. (»Hazám asszonyi Neménekׅ). XI. (?) XII. A' Vitéz Magyar Bajnoknak. (Gvadányi.) XIII. (A tatár irigységű polgároknak.) XV. V . . . . i J . . . . U . . . Ö . . . . k (Vétsei József Uram Öcsém.). XVI. (Sztáray Mihály ?) XVII. M. U. T. B . . . . I . . . . Urnak (Beöthy Imre.). XVIII. (A haza kortsainak, gonosz politikusainak.). XIX. (Spissich és Benyovszkinak.) XX. (Országgyűlési követ pajtásának Bezerédynek.) XXI. Országgyűlési többi követpajtásának. l.) — 6. Végzés, melyben a fordító elbucsuzik. — 1. 2. 4. 6. és 5. alatt foglalt értekezés, ajánló levelek és a fordítótól F. betűvel (fordító) megjelölt noták Feketének eredeti munkái, míg 3. és 5. a fordítás szövege.

mivel ebben csúcsosodik ki a deista Voltairenak forró megvetése minden papi és nemzetiségi hazugság iránt.

Fekete munkáját nagy gonddal végezte. Mielőtt véglegesen kibocsátotta volna kezei közűl, Pesten irodalmi barátaival átrostáltatta. Majd Gvadányinak, Orczy Józsefnek, Aranka Györgynek küldi, kiknek kifogásait, biráló megjegyzéseit a mű hasznára fordította. A kész munkát azután ismételten lemásoltatja és így küldi ifjabb gróf Bánffy kapitánynyal (1798.) az erdélyi társasághoz, melytől kiadását várta, mivel a magyarországi censura azt ki nem adhatónak tartotta. Ott, Erdélyben »józanabb a censura.« Magyarországon

Ha tsak imádságos könyveket nem írnék
Vagy tsuda hitelre Pápistát nem bírnék.
Nem jön engedelem észszel írott könyvekre
'S Jezsuiták tiltást sujtanak ezekre.[1]

A jól és alaposan átrostált munkában Fekete magyar költői munkásságának dicsőségét látta. A verselést, a tárgyat, a fordító vakmerőségét megtámadó kárpálásokra mitsem hajtott és meg volt erősen győződve róla, hogy ez a munkája túléli őt és korát, sőt még halála után is dicsőséget fog neki szerezni. Egyrészről Voltaire iránti szeretete hálálta meg a mesternek vonzalmát, másrészt elérte vele azt, hogy folyékonyan és lelkiismeretes pontossággal fordított munkájával bebizonyíthatta, hogy a magyar nyelv pallérozására hivatott egyéniség.[2] Az elsőnek naiv és kedves bizonysága az Orczy Lőrinczhez az »Elisiomba« írt verséhez illetőleg »leveléhez« írt utóírat:

U. I. Voltért is köszöntsed, nem hiszem hogy bánnya,
Hogy őt fordította régi Tanítványa.
Tőletek magyarúl ha talán megtanúlt,
Meg látja Szűzéről Muzsám miként danúlt.

A másodiknak bizonysága pedig, hogy a munkát nemcsak Fekete másoltatta le több példányban barátainak sokszoros kéréseire, hanem hogy azt mások is, — mint a kéziratok tanuskodnak — még jóval Fekete halála után többször lemásoltatták.

Fordításáról Fekete maga számol be »Előljáró Beszéd«-ében, melyben figyelemmel kisért szempontjait szokott velősséggel fejte-

[1] *Magy. Munk.* II. 25.

[2] *Orleáni szűz.* Előljáró Beszéd. Hogy ezen fordításommal is, úgy mint minden egyéb tehetségemmel dicső Hazámnak használni, 's anya nyelve pallérozásában részt kivántam venni, arról kedves olvasóm meg légy győzve és a tzél kedvéért meg bocsátván gyarlóságom hibáit, kegyesen fogadjad a' Magyar köntösben öltözött orleáni szűzemet. Szerentsésnek fogom tartani magamat, ha a Magyar vállban, szoknyában, tsak némi neműképpen is olly szépnek látszik, mint Frantzia ruhájában. Ha látom, hogy fordításommal kedvet találtam, utolsó napjait hanyatló életemnek továbbis szolgálatodra fogom szentelni kedves Hazámfia.

geti.[1] A fordítás tehát öntudatos terv szerint készült, s a tehetségnek őszinte, igaz megszólalása. A mű tényleg sikerült. A költeményben, elejétől végéig a Fekete-féle rímű alexandrinus szerepel, melyben tökéletes következetességgel áll be minden sorban a hatodik szótag után a cezura. Már ennélfogva is példás ritmus érzékkel dolgozott. Emeli a fordítás eredetiségét a már többször hangsulyozott rímelés, mely Voltaire eredetijének mintájára, mintegy szükség szerint, önkénytelenül épül föl egymásután. Midőn azonban a franczia szöveget nem szoríthatja ugyanannyi sorba, a mennyi-

[1] Mi bírt légyen engem szint' ezen munka fordítására? a ki azt kérdezheti, talán nem is érdemli meg tudni igaz okát fáradozásimnak. Egyik tzégéres ok az is vala, hogy ezen tréfás Poemát tsak egy olly magyar fordithatta, a' ki úgy tudna Frantziáúl mint szinte Magyarúl. De talám Voltér Magyar Tanítványának több ösztöne 's igassága lehetett, mint akármelly más Hazánk fiának ezen fordításhoz. *Caetera Textus habet.* »Nem fogom itt a' Fordítás Törvényeit elől számlálni, vagy a' mint másoktól egybe szedettenek, azokat latra vetni. — A' legfőbb regula 's a' mellyben minden józan eszű ember meg nyugszik, az én gondolatom szerént abból áll: hogy a' Fordító, az Authora lelkével úgy szólván egyé váljon, s' minden gondolatit úgy magyarázza, mint maga a' költő tselekedne, ha azon a nyelven történt volna írása. Nem fogja így a' Fordító Authorát gyengíteni, 's a' fordítása tulajdon munkát képzelhet azon nyelvben is, a' mellybe által tétetett a' munka. Szintén ezen okbol, ez is szükséges a' jo fordításhoz, hogy valamint a' Festő, midőn remek képet Copiába vészen, ha másképp betsűletre vágy, azon igyekezik, hogy nem tsak szinei választásában, de világosság s' árnyék osztásában is, az originalissal egyeztesse Copiáját: ugy a fordító is az Authora módját (Manière) igék rendelését (stile) a' mennyire a' két nyelv természete engedi, magáévá tegye. Ezen igyekezetnek el hagyása, vagy lehetetlensége, teszi olly ritkákká a' jó fordításokat, mint a' Mester kezektől festett képeknek Copiáit. De valaminthogy vagynak olly Copiált képek, mellyek az originálisokkal tsak nem hogy egy betsben tartatnak: ugy lehetnek olly Fordítások is, a' mellyeket maga az Author, ha e' világra térne 's Fordítója nyelvét tanulná, jobban nem készíthetne. Illyen p. o. Czamaniának Homeros Odysseája Deák nyelvre forditva; illyen Virgilius Georgicanjának Delille Frantziára fordítása; Velandnak Német Horatiusa; 's talán nem vétek, ha ezekhez T. Péczeli Josef Ur Magyar Henriását is számlálom. De ezek a' ditső Fordítók, 's több más ő hozzájok közelebb lépők, nem fordították szórol-szóra Authorjok igéit, hanem a' gondolatit szint' ollyan igékkel magyarázták a' magok nyelvekben, a' mellyek leg alkalmatosabban ki nyilatkoztathatták annak tökéletes valóságát, sőt a' mennyire a' nyelv különbsége engedte, a' verselése módját is Authorjoknak fenn tartani kivánták, 's abban böltsen tselekedtek.

És később:

»Minden részében ezen Fordításomnak azon iparkodtam, hogy ne gyengítsem Authoromat 's merem mondani, hogy a' két nyelv Atyafisága tsak nem lehetővé tette a szórol-szóra való fordítást, ritkán is kéntelenittettem Authoromtól egy kevéssé eltérni, a' minthogy ezen szabadsággal egyedűl szókbol álló tréfáiban vagy Hazájától vett hasonlatosságaiban, de akkoris igen józanon éltem; a' szóbol álló tréfákat, Jeu de mot, Magyar szint azt intézőkkel felváltottam; a' hasonlatosságokban pedig tsak akkor szállottam magyarosításra, midőn a' nélkűl szépségekben 's erejekben tsökkentek volna. Reménylem, hogy a' két nyelvet egyaránt értők, illyetén csekély változtatásimat helybe fogják hagyni; a tiszta magyar olvasó pedig azt nyeri velek, hogy a' mit másképp nem értett volna, igy szembe tűn tellyes világosságában.

Meg akarván mutatni, hogy ditső nyelvünk mindenre alkalmatos, 's szint olly erővel bír mint akármelly más élő: éppen annyi versben foglaltam munkáját, mint a' mennyiben Voltér irta; mert ha néhol egy vagy más Énekben több

ben az eredeti mozog, akkor megfelelő körülírással toldja meg azt, ámde az eredeti zamatnak csorbája nélkűl. Ennélfogva nem lépésről lépésre, nyomról nyomra ugyanazzal a szöveggel találkozunk, hanem újabb sorokban csak az eredetinek értelme világosodik ki jobban. Igy történt, hogy az egyes énekek az eredetinél több soruak.[1]

Maga a fordítás, — melynek főczélja volt az eredeti mű szellemének megóvásával az érthető magyarság, a könnyedén perdülő verselés — általában költői jellegű. Nyelve az eredetinek fogalomvilágában mozog és azt a szükséges színezéssel még erősíteni kivánja. Nem »rabi munkát« végzett, hogy Bacsányi kifejezésével éljek, hanem szabad, de mindazonáltal költői megoldást keresett. És éppen ezzel mentette meg az eredeti munka stilusának finomabb árnyalatait.

Megjegyzendő még, hogy az egyes énekek czímét nem fordítja le, hanem azok tartalmát az »ajánló levelek«-ben a maga csipkedő, gunyoros modorához híven a magyar viszonyokhoz alkalmazottan röviden és találóan jelzi. Az eredeti szöveg megválasztásában a legauthentikusabbat használta.[2] Ezzel mellőzte a mások által még hárommal, elég frivol tartalommal megtoldott huszonnégy énekes, vagy az egy énekkel megcsonkított husz énekes kiadást. Egyszóval mellőzte a hamisítványokat. Az ezek daczára előforduló pikánsabb helyzetek fordításánál mindenkor megóvta az illedelemnek és tisztességnek azt a határát, melyet érzülete és férfiui szemérme elébe szabott, kiválasztotta továbbá azokat a szókat és kifejezéseket, a melyekkel bármely sértő nuditást vagy erkölcstelen czélzást elkerülhetett, mi által a műnek teljes kiadását bármely időben lehetővé tette. Hogy erre nézve egyebet ne említsünk, utalunk a Sorel Ágnes szerelmes jelenetének eléggé pikáns, de nem obscoen és

volna is, lészen olyan is, a' mellyet annyival szűkebb vers számba hoztam 's az egész Poema alkalmasint egy vers számot fog mutatni magyar nyelven, mint Frantziául. Hogyha néhol újj szókat alkottam, abban is Voltér példáját követtem, ámbátor még nem jutottam Hazámnál az ő érdemére. Történhetett az is, hogy néhol *Dunán innét* szokásban levő igékkel éltem, de tsak olly helyt, a' hol a' más részeiben Hazánknak gyakoroltaknál, vagy jobbnak, vagy a' dolog magyarázásához alkalmatosabbnak látszottak lenni: ezen hibáimért tehát, ha hibák, botsánatot kérek a' haj-szál hasogatóktól.

Illetlen józan Authorhoz a' munkájával való kérkedés, 's annak érdemét tsak az idő 's olvasói határozhatják meg: de mégis nem halgathatom el, hogy több tudós Magyaroknak itélete alá vetvén ezen fordításomat: a' kik mind a' két nyelvet tökélletessen tudják, meg győzve látszottak lenni, hogy alkalmasint el találtam Authorom értelmét 's módját sőt nem is irhatnám ide pirulás nélkűl azon ditséreteket, a mellyek hoszszas pállyám futásán bátorítottak.

[1] Pl. I. ének eredetiben 361. Feketénél 369. — II. 497 : 525. — III. 369 : 435. IV. 569 : 608. — V. 298 : 324.

[2] Fekete a munkát a Collection Complette des Oeuvres de Mr. de V*** Tome vingtieme, Poësies mêliées etc. Tome troisiême.Geneve. MDCCLXXIV. »La Pucelle D'Orlean Poême s divise en *vingt et un* chants. avec les notes de Mr. Morza. Nouvelle edition, corrigée, augmentée d'un chant entier, et de plusieurs morceaux répandus dans le Corps de l'ouvrage után fordította.

lasciv fordítására, a Hermaphrodix szerepére és a hirhedt szamárjelenetre, melyet annyira perhorrescálnak s mégis oly nagy tetszést vívott ki magának, melyet Fekete megóvott a maga naivságában úgy, hogy vele az olvasónak szeméremérzete meg van óva. Egy szóval Voltaire maradt és Fekete is. Nem félt a kényeskedő álszemérmetesek hamis irtózatától, hanem a költeményt a maga humoros vagy cynikus modorában tárja a magyar olvasóközönség elé.

A »Természet törvényéről Poema«[1] Voltaire költői hitvallomása, az astronomikophysikus világnézlet fejtegetése. Fekete ugyanazokkkal az eszközökkel dolgozik itt, mint a Pucellenál, csakhogy, mivel oktató költeményről van szó és Voltaire eredetijében található »mélyebb metaphysicus szókat nem tudván magyarázni, Deákságokban meghagytam őket, mert minden élő nyelv így szokott velek bánni. Hogyha abban kivántam volna törni fejemet. talán nehezebben értették volna azok, a' kiknek kedvéért reá vetettem magamat ezen munka fordítására.«[2]

A latin írók közül előszeretettel fordul Ovidius szerelmi költeményei felé. Fekete ifjuságától kezdve nagy kedvteléssel forgatta a klasszikusokat. Kedvenczei Homér, Virgil, Lukretius és Tacitus, kiket gyakran forgatott s kiknek fordítását szívesen látta volna magyar nyelven. Az erdélyi társaságot arra buzdítja, hogy Cicerot fordítsa le. Az a kedvező fogadás, a melyben Voltaire részesúlt, vitte rá arra, hogy Ovidiust is lefordítsa. Ő a szerelmi költemények felé fordúlt, hogy ebben is mintegy támogassa a szerelemről írt munkáit s megmutassa a magyar közönségnek, hogy a nagyszabásu költők hogyan gondolkodtak és írtak e tárgyról. Lefordította az »Ars amandit«[3] *(P. Ovidius Názonak A' szerelem mesterségéről írt könyvei)*, az »Amorum« egyes elegiáit[4] és a »Reme-

[1] A fordítás fölosztása: 1. Előljáró Beszédje a' költőnek. — 2. A' Fordítónak egynehány előljáró Rendjei. — 3. A' Természet törvényéről Poema. (Kezdés. Első Rész. Második Rész. Harmadik Rész.) — 4. Imádság. — 5. Nóták. — 6. A' Fordító befejező nótája. (Nóta = jegyzet.)

[2] Befejező Nóta.

[3] Szabadon fordította G. Gróf Fekete János. Két kéziratot ismerek Az I. a Nemz. Muzeum kézirattáráé: Carmina Variorum Hungarica inedita. Quart. 48 oldal 772 sor. Az első éneket tartalmazza. A II. az aradi Orczy Vásárhelyi kányvtáré. Quart. Tartalmazza az első és második éneket. Kell lenni (Erdély?) valahol egy III-nak is, mely mű a három éneket tartalmazza, mivel Fekete Arankához írt egy levelében azt mondja, hogy az egészet lefordította. A munka két részből áll: 1. Előljáró Beszéd. — 2. A fordítás. A jegyzeteket rendesen a verssorok alatt közli. (Másolatok.)

[4] *Magy. Munk.* 1. I. 140. — Ovidius Szerelem Első Könyvének Ötödik Elegiája. — 2. I. 141. U. a. IX. El. — 3. I. 143. U. a. XV. El. — 4. I. 145. Ovidius II-ik Szerelmei könyvének IV-ik Elegiája. — 5. I. 147. U. a. X. El. — 6. I. 148. Ovidius III-ik Szerelmei könyvének VII-ik Elegiája. — Ezek megvannak a M. T. Akad. (Régi és újabb írók művei) Gróf Fekete János Versei 4-rét. 20. szám. (Zolnák János szatmári tanár ajánd. Mart. 17/67. Gr. Fekete János Versei. — György fiáé, Ferencz atyjáé.) Másolatok.

dium Amorist.« [1] Az elsőt teljesen, a másodikból a tetszetősebb Elegiákat. Munkáját ugyancsak Mátyási, Gvadányi és Aranka bírálták. Olvasó közönsége kevés kárpálni valót talált benne, mivel régi klasszikustól és nem censurázott írótól eredő munkák. A »Szerelem Mesterségét« és a »Remedium Amorist« elküldötte az erdélyi társaságnak, hová Gróf Bethlen Gergely »vagyis azon magyar orvos, a' ki vele járt« vitte el.

A »Szerelem Mesterségének« különös története van. Feketét Gvadányinak Fábián Juliannához érzett barátsága, annyira fellelkesítette és az írónőt, mind költeményei, mind Gvadányi dicsérete folytán oly nagy becsben tartotta, hogy neki ajánlotta a fordítást.

Kinek ajánlanám? soká törekedtem;
De versid olvasván, arról meg győzettem,
Hogy ezen ajánlás tsak reád illhetne,
'S Azzal is érdemed talán béreltetne;
Mert ki Grátziáknak magadként áldozik,
'S Ugy mint Amor annya velek játszadozik,
Illyetén munkának legjelesb bírája,
Ezen mesterségnek lehetvén próbája . . . .
— — — — — — — — — —
Ajánlásom tehát legyen bizonysága,
Betse Verseidnek előttem melly drága;
'S szint azért úgy vegyed, Asszonyom munkámat,
Mint érdemeidnek fizetendő vámat . . . . [2]

Fábián Juliánna azonban mélyen megsértődött érte s kereken visszautasította az ajánlást is, a fordítást is. Fekete Gvadányitól tudta meg a dolgot és rendkívül fölindult az írónő prudériáján. Ajánlása tisztes és nem sértő volt. A pajkos hang, melyet megpendít, inkább az öreg úr dévajkodása, mint gorombaság, a minek Juliánna tekintette. Fekete legott válaszol Gvadányinak. Most már nyersen és gorombán:

Julisról nem véltem, hogy szint olly nagy szamár
Mint az melly Holitsnál czifra kantzára vár,
Hogy öszvért míveljen Udvar szükségére.
Tekintvén te veled levelezésére.
De minthogy nem érti küldött ajánlásom,
Ő tőle vedd vissza, kérlek fordíttásom! . . .
Ajánló levelem ditsérvén elméjét,
Semmiben sem sérti híre tsemetéjét,
Szintugy rá férhetne minden Matronára,
A' nélkül, hogy bántást vélhessen magára.

[1] Nem találtam sehol, jóllehet Erdélybe küldte. Magy. Munk. I. 105.
[2] Magy. Munk. II. 70.

Aglaet 's Testvérit nem isméri szegény,
'S versiben tsak tőled jött a' tündöklő fény.
Hadjuk azért őtet ostobaságába
Merűlve, 's zsoltáros tudatlanságába[1] . . .

A fordítás a Fekete-féle verselésben írt munka. A többivel együtt Ovidius szerelmeinek első magyar fordítása, még pedig distichonos verselés helyett magyar versekben. A fordító nem a tudós, hanem a nagy olvasó közönségre számított, mely a latint nem olvashatván az ő »szabadon fordított« alakjában jut Ovidiushoz.[2] Becsét emeli a számos szakszerű »nota«, mely a mű történeti, mythologiai és művészi dolgait magyarázza.

Német fordításai közül említendő Rabenernek »a házasság gúnyolása«, melyet Fekete fiának Ránkba írt levelébe iktat, hogy vele nejétől elvált fiát vígasztalja,[3] és Blumauernek Herenhut czélzatossággal írt »*Egy valóságot kereső Embernek hite Ágazata*«.[4] Azon munkák közül való, melyeket a censura eltiltott. A költő

[1] U. u. II. 71. 72.

[2] »*Elöl-járó Beszéd*. Ama Nagy Fridrik Burgus királynak, kinek az Egyetlen (Unique) nevet Századja már is rendelte, ki szint' azon tűzzel írta Munkáit a' mellyel harczolt vala, ebben Julius Caesárhoz hasonlítván, noha egyébbaránt csekélly itéletem szerént a' Római vezért fellyűl haladja, ama kis Munkájában, mellyet a' Német Literaturáról írt, azt mondja: Hogy akkor fogja el hinni Anyai Nyelve pallérozását, midőn a' Görög 's Deák Classicus Auctorok Németre lesznek fordítva. Ezen ige szívemre hatott, 's reá bírt hogy Ovidius Szerelem Mesterségét Magyar Versekre fordítanám; mert több Frantzia Tudósokkal azt tartom, hogy a' Poetákat tsak ugyan helyessebb versben fordítani élő nyelvekre is. Tudom, hogy lesznek kik ezt fogják kérdezni: Miért kaptam éppen ezen munkába? Azoknak azt felelem: Hogy a Hazánk olvasóival úgy kivántam bánni, (tudván melly nehezen vétetnek Magyar olvasásra) mint a dajkálkodó Anya kedves magzatjával, a' kinek midőn hasznos orvosságot ád, a' pohár szélét meg szokta mézezni: én is tehát egy kellemetes és ingerlő Munkán kivántam kezdeni próbámat. De ehez az is járult, hogy Ovidius a' Deák Poeták között a' legkönnyebb lévén, nem nehezedett annyira munkám, mint ha Virgiliusra, Horatiusra, vagy akarmelly másra vetettem volna fejemet.

Én ezen munkával azt kivántam bizonyítani, hogy Nyelvünk mindenre alkalmatos, 's nem lehetetlen a' Deák rövidséget Magyarul néminémű képpen elérni. Melly közel jutottam ezen tzélomhoz, ítéljék meg azok a' kik a' két Nyelvet egyaránt tudják, a' sem tartóztathatott, hogy talán szép Nemét Hazámnak botránkoztathatná Auctorom; mert a' Pártát méltán viselhetőknek vagy az alája illőknek, úgy sem fognak Annyaik illyen olvasást engedni: a' többi pedig Ovidius Szerelem Mesterségéből nehezen tanulhatna valamit, a' mit Auctoromnális jobban nem tudna.«

Nincsen tehát egyébb hátra, hanem hogy ezen próbátskámat a' józan elmék pártfogásába ajánljam; örvendeni fogok, hogyha a Tudósok hibáimról illendőséggel feddeni méltóztatnak, 's előre fogadom, hogy intéseiket használni el sem is mulatom.

[3] *Magy. Munk.* II. 152.

[4] U. o. I. 184. 193. — Három részből áll: 1. A költőnek boldogult Blumauernek ezen fordítást ajánló versek. (183.) — 2. Előljáró Jegyzés ezen Munka iránt. (184—185.) — 3. Egy valóságot kereső Embernek hite ágazata (185—193.)

Blumauernek jó pajtása, barátja és »Eneisének«[1] kedvelője. A fordításról maga írja: »hogy egy úri embernél lévén, kit akkor Barátomnak és szívre nézve velem egyezőnek tartottam, ő reá kért vala, hogy tehát őtet lekötelezzem, 24 óra alatt kivánságának eleget is tettem; ha szabadabban kivántam volna fordíttani, amaz egy gondolatnak számos duplázásit nyelvünk sikeressebb rövidsége kevesebb igékre engedte volna vonni, mert ebben a szomszédokét meghaladja«.[2]

Utolsó fordítása Ariosto Orlando furiosojának öt első éneke,[3] melynek teljes czíme: *»Ariostó Lajosnak Orlando Furiosoja vagy is Megdühösödött Orlandója fordíttatott Magyarra Alethophilos régi Káplártól az-az Galánthai Gróf Fekete János generalis által«*.[4] Gvadányihoz írt egyik levélben tudatja

Most Aristonak kezdettem fordítni
Remek Orlandoját, de versem építni
Négy sorra kivánom, hogy Auctorom modját
Kövessem, kit világ nyolczas stanczékben lát.
Haj szál hasogatók, így meg fogják tudni
Hogy Gyöngyössivel sem olly nehéz alkudni.[5]

A fordítás néha ósdi, nehézkes, mégis erőteljes stanczákban gördül, de némely helyen teljesen modern és a költői kifejezés erőteljesebb Aranyénál. Kiválóan jelesek a költői okoskodások, melyekben az eredetinek magaslatára emelkedik. Eredeti dolog és teljesen Feketére vall, hogy a rímelésben megtartja újítását. Míg a hosszabb lélegzetü Pucellet, az Ars amandit befejezte, ez töredéknek, »fordítási próbának« maradt. Míg azoknál barátai szavát vették, hogy befejezi, itt semmiféle erkölcsi nógatás nem kényszerítette[6] a befejezésre.

[1] U. o. I. 185. Ismeri, hogy
Gúnyolt Eneisben juta Magyarokra,
Minthogy azt pennája szegény Szalkainak
Kiessen fordítá, bár fáradságinak
Jutalma buzgóktól tsak üldözés léve . . .

[2] U. o. I. 185.

[3] 304 strófa. Arany János az első 38, Radó Antal mintegy 1800 strófát fordított.

[4] Az aradi Orczy-Vásárhelyi könyvtárban. E. III. 17. Somogyi Gyula aradi tanár 1899. figyelmeztetett reá, még mielőtt Aradon lemásoltattam. Quart. Másolat. Két részből áll. 1. A Jegyzés, hogy mért maradott a fordítás Fragmentum. — 2. Az öt ének. Minden ének után »noták«.

[5] *Magy. Munk.* II. 75.

[6] *Jegyzés,* hogy miért maradott Ariosto, Orlando Furiosonak ezen fordítása Fragmentum.

Mindenekelőtt meg kell vallanom, hogy a hosszas munkától irtózom; hogy a Pucella, vagy orleáni szűz se jött volna tán soha is tökélletességre, ha velem kedves Barátim kezet nem adattak volna elvégezéséről. Ide járul, hogy két anynyival is sokkal több Ariosto munkája, és koránt sem olly kellemetes a fordítónak; mert ámbátor Voltér őtet követte (imitálta) mégis a Frantziák józanabb

Fekete a »szabad fordítás« híve, ámde nem annak, melyet Rajnis és Péczeli hirdettek, hanem annak, melyet Kazinczy után kivántak, vagy mint Döbrentei mondta »Shaksperet fordítva mindig azt kérdezte magától, vajjon Shakspere, ha magyarul írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt«, mely formulát Fekete Bacsányival s Kazinczyval szemben, — kik »ugyanazon rendet«, mindennek pontos lefordítását« »az originál tökéletes megőrzését« »a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen« követelték [1] — azt hangsulyozta, hogy »a' legfőbb regula, 's a' mellyben minden józan eszü ember megnyugszik, az én gondolatom szerént abból áll: hogy a' Fordító, az Authora lelkével úgy szólván egyé váljon, s' minden gondolatit úgy magyarázza, mint maga a' költő tselekedne, ha azon a nyelven történt volna írása.« Ez az elv eredményezte, hogy Fekete fordításai, bár nyelve sokszor régies, ósdi, mégis erőteljes és egyéni. Gondoskodott róla, hogy fordításai oly kezeken, oly rostán menjenek át, melyekről meg volt győződve, hogy a magyar nép nyelvét tökélesen bírják. Mátyási, Gvadányi nyelvérzéke megmentette munkáit a gallicismusoktól, saját józan ízlése a cziczomától és költői sallangtól. Inned ered másrészről az is, hogy valamint költeményei, úgy fordításai még ma is élvezhetők, sőt kiadásra méltó munkák.

Mint író nem tartotta magát semmilyen irányhoz. Haladt a maga útján, nem vonta senkisem magához, csak a józan ízlés és annak hirdetője. Nem választott irányt, bele nevelődött. A franczia nevelés vitte még a testőrök föllépese előtt a franczia verselésre és ott érdemesen működött. Ezzel szívta magába a franczia szellemet, az érzelmek széles festését, a filozofiai elmerengést fenség

Litteráruráját, a későbbi idő meg kivánták, hogy az Orginalisa majd tűrhetetlen sokszor unalmas hosszabbitásit a Matériájának kerülje, de Ariosto filosofiája is még hol jobbra, hol balra hajló lévén, a mit egy helyt babona ki tsalásával épít, máshelyt gyomrot émelygető vakbuzgósággal el rontja. — Igaz ugyan hogy poesisra nézve nagy az érdeme Ariostónak, és nem tsupa részre hajlás az olaszoktól, hogy őtet Isteninek (il divino Ariosto) nevezik. Azonban a' kik nálunk ezt betsülni képesek; nagyobb részint tudnak idegen nyelveket és olvashatják az eredeti munkát — a többi pedig Verbőczibe, vallásbeli Theologiájába, a tudatlanságtól erősített balvélekedésbe annyira el vagyon merűlve, hogy ha bár néha szikrát vet is elméjik, még az igazán szépet nem ízlelik, nem érzik, úgy a mint kellene; mert a görög és Deák Classicusokat vagy nem olvassák igaz reájok fekvéssel, vagy nem méltók olvasni. Kimondhatalan kárt tett minékünk a Deák nyelv béhozása Törvényeinkbe és kormányozásába dolgainknak — ezen közönséges (culinaris) Deákság nehezíti az auctorok értését, gátolja a bennek gyönyörködést, fél tudósokat szűl, a kik még soká balutakon járván, a Gustus vidékére tsak lassan jöhetnek, tisztább gondolkodásra, az igazán szépnek igazán jónak megszeretetére. Megvallom, hogy olly kárpálását is hallottam tsekély munkámnak, mellyeket nagy dítséretére sem adnak ollyanoktól, a kiktől máskép elmés voltokra nézve józanabb ítéletet kellene reményleni; ezen pictor mondásaként; ha tudós kárpáljobbitsd meg hibáidat, ha pedig rossz gusztusu dítsér, töröld el egészen.

Mindazáltal nem hijában fáradtam, ha e tsekély próbáju Ariosto fordításának, nállam serényebbeket arra bír a mit én resteltem.

[1] Beöthy Nemz. Irod. tört. — Radó Antal a műfordítás.

nélkül nagy erővel, a gúnyt akkori irodalmunkban páratlan kíméletlenséggel és sok igazsággal. Van indulata, szenvedélye s egyénisége, kiválóan erős, néha kirívó alanyisága, a természet és természetfölötti iránt is érzéke. Nem oly szolgai s egyáltalában nem utánzó mint Bessenyei. Mindenekelőtt rendszeresen tanult fő, melynek Voltairen kívül a világirodalom legjelesebbjei voltak mesterei. Ízlése fejlettebb Gvadányiénál és ebben csakis tapasztalatait követi s nem esküszik a mester szavára. Nincs oly csodás nyelvérzéke mint Báróczynak és ezért meghajol Gvadányi, Mátyási, Aranka nyelvi utasitásai előtt s ezek tanításából ered költeményeinek népies színezete. Sokszor nyers, de mindig természetes. Nagy irodalmi fogyatkozásai egyúttal egyinéségéi is. Vannak művészi szabályai, melyeket eltanult, s bár szereti Gyöngyösi metrumát, Faludi, Benyiczky és a nép dallamait, maga is alkot magának formát gondolatai számára. Széles tudású ember, mit bölcselmi lyrája és négy nyelvből készített fordításai bizonyítanak legjobban. Verseinek némely hosszadalmasságát és pongyolaságát kárpótolja a szellemnek, az észnek és az ötleteknek egy-egy szikrázó villanata. Szereti a világosságot s nem burkolja el érzelmeit, gondolatait szóáradatba, hanem egyenesen, magyarosan mondja ki azokat. Van írói bátorsága, hogy műveit titkon is terjeszti, s ha lehetséges, a rostát nevetve kijátszsza.

Mindenekelőtt lelkes magyar érzülete válik ki, melyet nem tagad meg franczia műveiben sem, de el nem mulasztja, s hathatósabban cselekszi mint Bessenyei, hogy a nemzetit az egyetemessel összhangba hozza, még akkor is, hogyha a nemzet hibáit kell kitárnia, sebeit föltépnie. Politikai eszméit az irodalomban értékesíti és rajta van, hogy belőle minden deákost, idegent, ingadozót kiszorítson, nem vakságból, mert hisz ismerte a klasszikus szellemet, sőt ez hatott is poezisére, hanem éleslátásból, mivel a nemzet nagysága annak magyarságában gyökeredzik.

Működése forradalmi és mégis majdnem nyomtalanul veszett el egy század alatt. Eszméi tovább lappangtak a censura szigora miatt, mint sok más kortársának elvei és ezek olyanok voltak, melyek úttörői a XIX. századnak diadalra jutott eszméinek, mint azt Fekete is reméllette:[1]

Vérengző fellegből látszatik derűlni
Hajnalod, ujj Század! 's a' világ hevűlni
Nehéz szülésére váratlan dolgoknak;
De boldog lészen-e formájok azoknak? . . .
— — — — — — — — — —
Vajjon felbontod-e jármit babonának?
Vagy embert továbbis szenteled igának,

[1] *Magy. Munk.* II. 175. A jövendő századnak. 1801.

Rávonván szemeit kétséges egekre,
   Hogy ne tekinthessen földi bilintsekre?

— — — — — — — — —

Mit kell tehát tőled, mond meg reményleni
   Ujj Század? 'S jót fogsz-e reánk keríteni?
Az elmult kezdete, hogyan kecsegtetett;
   'S mégis reménységünk, lám el temettetett.
Azért vitorláink, még korán bontani,
   'S Bár roszsz, a' fent állót, el nem kell rontani,
Míg ki nem mutatod fogaid fehérét.
   Ki másképp tselekszik, előttem nagyot vét.
Hallgassatok tehát böltsesség fiai!
   Míg égbe szálhatnak népeknek jajjai;
'S köszöntvén Tégedet, derűlendő Század;
   Csendesen várjuk el, mint építed házad.
Környűlállásokat! józanon használni,
   Hogy ha reá kerül, a' sarat megálni,
Előttem szintén ugy, illik nagy lelkekhez
   Mint hozzá nem fogni, még nem érettekhez.

MORVAY GYŐZŐ.

CSOKONAI FELSÉGFOLYAMODÁSA.

Az 1796. év utolsó hónapjait Pozsonyban töltötte Csokonai. Az ott ülésező országgyűlésen kereste szerencséjét. Gazdag vagy befolyásos pártfogókra volt szüksége, a kik őt literáturi álmodozásainak megvalósításában támogassák. Poétai munkásságával igyekezett feltünni. »Dietai Magyar Musa« czímmel hetilapot indított meg, melyben az országgyűlési folyóiratoktól eltérően, több teret szánt a muzsának, mint a diétának. Az akkor divatos hazafias érzés: a hódító francziák elleni gyülölet vesz rajta erőt és honfitársait fegyverre tüzeli:

Rajta magyar! harczra kell pálmát szedni tenéked,
Harczra vitéz nemzet — — —
Verd le, tipord le dühös seregét a franczia népnek.

Lefordítja Denis Mihály felhivását a magyarokhoz, lefordítja s külön füzetecskébem ki is adja Weber Simon Péter serkentő Cantateját, melynek tartalmát és czélját már a kezdő sorok elárulják:

Hadra pajtásim! serényen,
Vágjuk a franczot keményen,
Dölyfös mérgét rontsuk meg!

De a hányt-vetett poéta nem találta fel Pozsonyban, a mi után sovárgott. A Mecaenások elmaradtak, lapját a 11-dik szám megjelenése után beszüntetni volt kénytelen s csalódásokkal gazdagon, anyagi eszközökben annál szegényebben hagyta el Pozsonyt. Előbb azonban kisérletet tett, hátha sikerülne a királyi udvarnál némi támogatást nyerni szűkös anyagi helyzetének fölsegélésére. Személyesen járt el Bécsben, vagy csak valamelyik, az udvarhoz bejáratos ismerőse útján, — bajos meghatározni — folyamodást intézett Ferencz királyhoz, melyben a hódolatképpen bemutatott művecskéje jutalmazásául anyagi támogatásáért esedezik. A kérvény szószerint a következő:

Sacratissima Caesareo-Regia Apostolica Majestas.
Princeps ac Domine Clementissime!

Homagiali cum subjectione ad sacros pedes Vestros provolutus, depono ante scabellum Throni Vestri, unde tot Nationum pendet felicitas, Augustissimi — exile hoc opusculum, quod primum est et juvenilis ingenii mei, et sincerae erga Principem Optimum Maximum fidelitatis atque devotionis specimen.

Cujus quidem utriusque luculentiori testimonio evincendae gatia, jam occasione comitiorum volui edere Ludum Metastasii Achillem nomine, idiomati Hungarico, genio Nationis, modernisque belli circumstantiis accomodatum; quo et Sacratissimo Vestro Nomini homagialem devotionem in carmine et illuminationibus, nomine Musarum Hungaricarum deponere, — et nobiles Patriae filios ad bellum sub sospitaturis Sacratissimae Vestrae Majestatis Auspiciis suscipiendum excitare, — et aliquam pecuniae summam in cudenda bene praeliantibus meritoria Numismata convertendam, ex intratis duorum Theatralium ludorum colligere, proposueram. Iam etiam nobiles aliquot jùvenes in hunc finem mihi assumseram, qui actionem libenter argerent, et proh! quanta fuisset ibi Spectatorum omnis ordinis frequentia, verum ab hac intentione moesto sane animo secedere coactus sum, cum Theatrum Civitatense ejusdem Arendator ac Director, nec pro ablato pretio per lubitum ipsius proprium determinando, concedere in duas vesperas voluerit.

At dabitur forsitan olim occasione alia mihi ostendere, me nullum fugiturum esse servitium, quo me Musasque Hungaricas majori etiam fidei testimonio commendem; quam sane ambabus arripere manibus haud intermittam.

Interim dignabimini, Augustissime Imperator, Rex Clementissime! dignabimini leve hoc et tanta Majestate minime dignum munusculum pro innata Vestra Clementia accipere. Caesar estis Vos, Magne Caesar: Caesarum nomina haud sunt ignota ratibus, qui sub protectione eorum aurea sib secula rediisse crediderunt. Nihil poëtis accidit unquam felicius, quam Heroum sub alis, laudes eorum cecinisse, qui dum pro vita gentium vixere, ad immortalitatem moriuntur. Nec ego propter aliud genua coram Sacratissima Vestra Majestate flecto, quam pro Clementissimae hujus gratiae supplicatione, nec aliud in votis habeo, quam augustum ex tanto imperio agellum, quem propriis manibus colam; et minimam invictissimae Vestrae aquilae plumulam, quae me a fatis atque hominibus protegat. Sic innocentibus Musis vacaverim, sic laudes Vestras immortales cecinerim, sic miseram Matrem, quae mihi vitam, quam nunc Vestra Majestas possidet, olim dederat, tranquilla aluerim; qui pro Regiis Nutibus vivere ac mori paratus sum

Sacratissimae Vestrae Majestatis.

ad cineres fidelis cliens et
subditus Michaël Csokonai.

A kérvény egy érdekes adattal járul Csokonai irodalmi munkásságához. Megtudjuk belőle, hogy kedvencz poetájának, Metas-

tasionak Achilles czímű színdarabját lefordította s azt az országgyűlési ifjusággal két estén át elő akarta adatni, de e szándéka a városi színház német bérlőjének makacs ellenkezésén hajótörést szenvedett. Achilles fordítása nem maradt fenn, de hogy tényleg megvolt, azt a fenti folyamodványon kívül bizonyítja még gróf Koháry Ferenczhez Komáromból 1797 nov. 8-án intézett levele. (Dr. Schedel Ferencz: Csokonai Mihály minden munkái 1845. 850. l.)

A folyamodvány »ab aula« a magyar udv. kanczelláriához tétetett át. A kanczellária érdemleges véleményt nem adhatott, mert a felajánlott munka a kérvénynyel együtt nem érkezett le hozzá s így az előadó tanácsos, Lányi, csak annyit tudott meg róla a kérvényből, hogy azzal egyfelől serdülő tehetségének, másfelől a király iránti hűségének éz buzgalmának kívánta bizonyságát adni a folyamodó. Egyébként sem tartozik a kanczellária hatáskörébe Csokonai azon kérelmének teljesítése, hogy részére egy darabka föld adományoztassék, melyet saját kezeivel művelve, abból szűkölködő édes anyját táplálhassa s a Muzsáknak függetlenűl áldozhasson.

A kanczellária ezen 1796 jan. 5-én kelt előterjesztésére a királynak természetesen nem volt más resolutiója, mint az, hogy »Bei so beschaffenen Umständen ist diese Bittschrift bis zur nähere Aufklärung ad acta zu hinterlegen.« [1]

A mű, melyről itt szó van, bizonyosan a »Serkentés a nemes magyarokhoz« cz. cantate, melyet éppen 1796-ban nyomatott ki Pozsonyban Csokonai.

Illéssy János.

[1] Orsz. levéltár 13738/796, 601/797. canc. sz.

ADATTÁR.

ADALÉKOK CODEX-IRODALMUNK FORRÁSAIHOZ.

Az alábbi két adalék elseje a *Debreczeni* codex két, egymásután következő példáját világítja meg a Példák könyve nagyobb részének forrásáúl már ismeretes *Discipulus* (Herolt János báseli domonkosrendi hitszónok a XV. évszáz első felében) *Promptuariumá*-nak egy-egy részletével, melyeknek a mi magyar szövegünk szószerinti fordítása. Hogy Heroltnak nem csupán a Promptuariumából, hanem a beszédeiből is idézgettek codexeink szerzői, arra már a Cornides-codex husvéti prédikácziójának tárgyalása ötletéből is volt alkalmam e folyóiratban (IX, 371.) rámutatni.

A második közlemény a RMKT. V. 272. lapján közölt *Iuste iudex Iesu Christe* kezdetű latin verses imádságnak codexeinkben négyszer is meglévő fordítása. E szövegek elsejét *(P. I.)* a *Peer*-codextől különválasztott *Imakönyv és Cisio* (Nemz. Múz. Cod. Duod. Hung. 16.), tartalmazza, melynek imádságait a Nyelvemléktár II. köt. bevezetésébe vette fel a kiadó; az itt szóban forgó imádságot l. a X. és köv. lapon.

A *P. II.* jegyű szöveg a *Peer*-codex 266–275. lapjain (Nyet. 90. s k. l.), a harmadik *(C)* a *Czech*-codex 186–192. lapjain (Nyet. *XIV*, 348. s k. l.) olvasható, végűl a negyedik *(G)*, a mely már jóval, körülbelűl egy századdal fiatalabb az előbbieknél, egy még kiadatlan, de eléggé ismeretes nyelvémlékünkben, a *Gyöngyösi toldalék*-ban található. (Erről l. Erdélyi Pál a Magy. Könyvszemlében 1898. 225. l.)

A *Iuste iudex* fordítása ebben az 1503. évi strassburgi 4-edr. Paratus-kiadáshoz fűzött 23 levélnyi kéziratban a 19. lev. versóján és a 20. lev. mindakét oldalán van. Alatta ez olvasható: *Posuit amoris ergo SAPS Udvardi in Divin. Patri Charissimo Ja(co)bo D. A. 1635.* Ez a *Jacobus D.* pedig, mint az előző, más kéz írta levelek egyikén, a 8-nak versóján lévő megjegyzésből kitetszik, F(rater) *Dusi Jakab*, a

ki az 1. lev. versójától a 8-nak versójáig terjedő részt 1628. és 1629-ben írta, kezdvén *Osgyán*-ban és végezvén *Szendörő*-ben, *Szebes Bodua mentében*. Alighanem tőle valók a 16. lev. versójáig terjedő részek is, míg a 17-ken kezdődő rész már inkább az Udvardi kezére vall.

A három első fordítás kezdetleges próza, a negyedik ellenben már az eredetinek legalább a versmértékét (4, 4 | 4, 3) igyekszik megtartani, a mi kevés kivétellel sikerűl is neki.

A két közlemény elsejét teljesen a Nyelvemléktár szövege szerint, a másodikat azonban könnyebb áttekinthetés és összehasonlítás kedveért mai betűkkel, de az eredeti ejtést lehetőleg megőrizve, írom át. Azt hiszem, hogy úgy a katholikus mint a protestáns egyházi énekköltés fejlődésének megvilágítására nagyon alkalmas és épen nem érdektelen, ha egyes ily kedvező esetekben, a minőt a *Iuste iudex* jókora időközzel elválsaztott négy szövege nyújt példaképen, ezeket egymással szembe állítjuk és az ily egybevetésből levonható tanulságokat nemcsak nyelvtörténeti, hanem stilisztikai és verstani szempontokból is csoportosítjuk. Erre nézve pedig első sorban a néha kevéssé hozzáférhető helyeken is szétszórt változatok egybeállítása szükséges.

I.
A DEBRECZENI CODEX KÉT PÉLDÁJA.

Debreczeni cod. 229. l.

[Oluaſtatic mas Pelda es.] vala eg ziz ky mind az ȏ ifivſagatvl fogva zolgala az vr iſtennec de maga neminemv lelki fel fvalkodas az az kevelſeg vala ȏ benne ȏnȏn maganac kellemetesſegere ki ivta az ȏ vtoſo oraiara. az az halalara. es az helnec az holot lakozik vala piſpȏke ȏnȏn zomelere meg latogatia vala ȏtet es idvezzitennec zent teſtevel az otari zentſegel elteti vala ȏtet es az ziznec ȏ nag zentſeges eletinec okaiert monda az piſpȏc az kȏrnvl allo nepecnec. Meltan: vgmond ez mai nap nag thiſtȏſſegel zolgalando. mel' napon es ez aitatos zent ziz meg halando: ezt halvan az ziz fel fvalkȏdec az ȏ zivebe es ȏneky len igen kellemetes

Discipulus (Herolt) *Promptuarium ex. S: 21.*

Virgo quedam a iuuentute seruiuit deo, quendam tamen spiritualem superbiam in se habuit in complacentia sui ipsius. Que venit ad extrema, et episcopus loci illius personaliter eam visitabat et cum sacris eam procurabat, et propter sanctitatem vite ipsius virginis dixit circumstantibus: Merito dies ista esset celebranda in qua ista virgo deuota et sancta est moritura. Illa verba ista audiuit et valde sibiipsi complacuit et sic obiit. Et infra spacium XXX dierum apparuit ipsi episcopo dicens se esse damnatam propter suiipsius complacentiam et spiritualem superbiam, quam in se habuit in extremis suis, quando illa verba audiuit.

az pifpőcnec ő mondafa es leg ottan meg hala, es harmicz nap el mvlvan ielőnec az pifpőcnec mondvan hog őrőke el karhozot vona čak az eg binert. az lelki kevelfegert (230) ki en bennem vala en halalomnac ideien mikoron hallam hog te engemet dichez vala [ezt meg mondvan el enńezek:]

U. o. 230. l. (Közvetetlenül az előbbi után.)

[Meg es oluaftatic eg Pelda] Vala eg igen nag kazdag ember es meg korvla halalra es kezde az ő kazdagfagitol fegeczfeget kernye mikoron kegig nem valhatot vona. monda efmeg leg ottan: O ti hazvg kazdagfagoc mind en telies zivemmel en titőket thiztőltelec es zerettelec es mikoron en el nag zikfegben legiec vettetven. en titvletőc valami tanaczkot avag fegeczfeget [1] nem valhatok. de inkab in iol' latom hog kezzec vattoc engemet el hadnya. fem akartoc engemet kővetni. azert en es el hadlac es meg vtallac titőket. es ezzeket meg mondvan minden ő iozagit zegeńecnec oztogata: [es ozton iol hala meg Amen stb.]

Prompt. ex T: 6.

Diues quidam cum in morte auxilium implorasset a diuitiis suis et non potuisset ab eis habere, responsum ait: O fallaces diuitie, toto corde vos honoraui et amaui, et in tanta necessitate positus, non aliquod consilium vel auxilium a vobis possum habere. Parati estis me deserere, nec vultis me sequi. Ego pretermittam et relinquam vos. Et his dictis distribuit omnia bona sua pauperibus.

II.

IUSTE IUDEX, IESU CHRISTE.

1. Iuste iudex Iesu Christe, Regum Rex et gloriae,
Qui cum Patre semper regnas et cum sancto Flamine,
Nunc digneris preces nostras clementer exaudire.

P. I. Igaz biró, Jézus Krisztus, királoknak királya és uram,
ki országlasz atyaistennel és szentlélekkel, mast méltó légy
én imátságomat megfogadni.

P. II. Igaz biró, Jézus, istennek fia, te vagy, uram, kerályoknak
kerálya, ki országlasz atyával koronként és szentlélekkel,
méltó légy, uram, én imádságomot hallani és kegyelmest fogadni.

[1] A Nyelvemléktár kiadásában: *l*egeczfeget.

C. Igaz biró, Jézus Krisztus, istennek fia, te vagy, uram, királyoknak királya, ki országlasz atyaistennel koronként és szentlélökvel, te méltó légy, uram, én imádságomat hallani és kögyelmest fogadni.

G. Igaz biró, Jézus Krisztus, királyoknak királlya,
Ki országlasz mindenkoron, Atyával és szent Lélekkel,
Méltóztassál meghalgatni most mi imátságinkat.

2. Tu de coelo descendisti virginis in uterum,
Unde sumens veram carnem, visitasti saeculum,
Tuum plasma redimendo sanguinem per proprium.

P. I. Te menyekből alá szállál szíznek ű méhében, hunnét vevén igaz testet, jüvél ez világra, a' te teremtett állatidat drágálatos szent véreddel megváltanod.

P. II. Alá löjtél, uram isten, mennyekből szíznek méhében, ott fogadál bizon testet magadnak; ez világnak idvezségeírt, személyed szerint megváltod, uram isten, az te teremtetted szegény bínes Ádám-fiát az te ártatlan szent vérednek hullásával.

C. Te menyországból alá szállál szíz Máriának méhében, innét fogadván bizon testöt, ez világot meglátogatád; szömélyöd szerént megváltád, uram isten, az te terömtötted szegény bínös Ádám-fiát
az te ártatlan szent vérödnek hullásával.

G. Te leszállál menyországból szűz Máriának szent méhében,
Onnét vevél bizony testet, minket meglátogattál,
És megváltád ez világot tulajdon szent véreddel.

3. Tua, quaesumus te Christe, gloriosa passio
Nos defendat incessanter ab omni periculo,
Ut fideles persistamus in tuo servitio.

P. I. A' te dicsessiges szent kínod, kérlek, én Istenem, legyen nekem szönetlen [1] való oltalmam minden veszedelmtül, hogy lakozhassam, uram isten, a' te szent szolgálatodban.

P. II. Te szent kénod legyen nekem oltalmam koronként való háborúságtul,[2] lakozhassam, én uram isten, te szolgálatodban.

C. Te szent kénod, én istenöm, kérlek, hogy oltalmazjon engömet szönetlen mindön veszödelmektől, hogy méltó legyek lakoznom te szent szolgálatodban.

[1] zenetlen. [2] haburosagtwl.

G. Kérünk téged, mi Istenünk, hogy minket megoltalmazz
Mindenkor szent kénaidért minden veszedelemtül,
Hogy mi mind megmaradhassunk te szent szolgálatodban.

4. (6.) Adsit nobis tua virtus semper et defensio,
Mentes nostras ne perturbet hostium incursio,
Nec comprimat ecclesiam Antichristi factio.

P. I. Legyen nekem te szent kínod jóvoltum és koronként
való oltalmam, én elmémet ne háboríthassa ellensígimnek
ű álnokságok, ne kárhozzék én testem csalársságus álnoksággal.

P. II. Te szent irgalmad legyen nekem oltalmam, hogy én
elmémet én ellenségem né háboréjthasson ő álnokságával,
né szégyenkedjed, uram isten, én testem né kárhozzék, uram
isten, én lelkem az álnokságus törvénnek miatta.

C. Jelön legyön énneköm te irgalmad és oltalmad mindönkoron,
hogy én elmémet meg ne háboréthassa ő csalárdságával
én ellenségöm, és én testöm se kárhozjék álnokságos tőrnek miatta.

G. Adgy minekünk, Uram Jézus, erőt és segítséget,
Mi elménket ne háborgassa ellenségünk csalárdsága
És mi lelkünk ne kárhozzék mindörökkön örökké.

5. (4.) Dextra forti, qua fregisti Acherontis ianuas,
Frange nostros inimicos, necnon et insidias,
Quibus volunt occupare *vitae* nostrae semitas.

P. I. Erős [1] jobboddal, kivel megtöréd [2] a pokolnak
kapuját, törjed [3] meg én ellensígemet és ű ellenzéseket,
kikkel akarják megfoglalni én szívemnek útait.

P. II. Te szent joggodval, te szent hatalmadval, kivel
megtöréd pokolnak kapuját, törjed meg, uram isten,
én . . . elmémnek gyükerezetit [4] akarnáják megfoglalnia.

C. Erős [karodval] jogodval, ki megtöréd pokolnak ő ka-
puját, törjed meg, uram, én ellenségimet és ő csalárd-
ságokat, kikkel akarják megfoglalni én szívemnek útait és sövényit (!)

G. Jobb karoddal, kivel megállád az pokolnak kapuját,
Törd meg mi ellenségünket és minden álnokságokat,
Kikkel akarják most foglalni mi szivünknek útait.

6. (12.) Confundantur et tabescant, qui nos volunt perdere;
Fiant eis in ruinam constructae insidiae;
Jesu pie, Jesu bone, noli nos derelinquere.

[1] Erees. [2] tered. [3] teried. [4] gẘkerezethyt.

P. I. Szégyenkedjenek és fogyatkozzanak, kik engemet akarnak elveszteni; legyen nekik ellenzésnek álnokságok veszedelmek; kegyes Jézus, jó Jézus, ne akarj engemet elhadnod.

P. II. Szégyenkedjenek azok és megfogyatkozzanak, kik akarnak engemet elvesztenéje . . . ó jó Jézus, *ó nemes Jézus, ó dicső Jézus, ó irgalmas Jézus,* ó kegyes[1] Jézus, de né akarj engemet elhadni.

C. (7.) Eltörettessenek és elfogyatkozzanak, kik el akarnak engömet veszteni; és legyön azoknak rontásokra győlőségnek ő tőre; ó jó Jézus, ó kegyös Jézus, ne akarj engömet elhagynod.

G. Töressenek meg, kik akarnak minket megnyomorítani;
Legyen nekik veszedelmekre az önnön csalárdságok;
Idvezítő kegyes Jézus, minket tülled el ne vess.

7. (5.) Audi, Christe, preces nostras, audi vota cordium,
Quaerentibus pietatem porrige solatium,
Ne exurgant inimici nostri in opprobrium.

P. I. Hallgassad meg, Krisztus, engem, tégedet ájétatussággal kiátót és szígyensíges gyarlóságból kérőt, és kegyelm keresőnek[2] adj megvigasztalást; ne támadjanak én ellensigim nekem boszúságumra.

P. II. Hallgassad meg én keáltásomot és én szégyenséges gyarló imádságomot; — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

C. (6.) Hallgass meg, uram, engömet, tehozjád kiáltót és nyavalás esedözőt, és te kögyelmességöd keresőinek engedj vigasztalást, hogy én ellenségim fel ne támadjanak én bosszúságomra.

G. Hallgassad meg, Uram Jézus, hozzád mi kiáltásunkat,
Figyelmezvén könyörgőknek mutasd segítségedet,
Ellenségünk mi ellenünk hogy ne támadhassanak.

8. (7.) Tu defensor, tu protector, tu siss nobis clypeus,
Ut te duce resistamus nobis detrahentibus,
Et eisdem superatis te colamus tutius.

P. I. Te őrző,[3] te oltalmazó úr isten, te légy nékem oltalmam, te igazításodnak miatta, nekem gonosz akaróknak ellene, és te benned ü ereknek (?) szándokát meggyőzhessem.

[1] kegees. [2] keresenek. [3] eerze.

P. II. — — — — — — — — — — — — — — —

C. Te oltalmazz, te védelmezz, te légy énneköm paisom,
hogy te igazgatván, állhassak ellenök, kik engömet
rágalmaznak, hogy azokat meggyőzvén, továbbá örölhessek.

G. Te légy, Jézus, mi oltalmunk, te légy nekünk fegyverünk,
Hogy az mi ellenséginken győzedelmet vehessünk,
És mi veled vigasságban tovább megmaradhassunk.

9. (8.) Sancti *verbi* tui *lumen* sensus nostros muniat,
Et vexillo triumphali nos victores faciat,
Ut devicti inimici viribus deficiant.

P. I. Te szent keresztfádnak jegye én elmémet megőrizze,[1]
és diadalmas szent zászlóddal adj énnekem diadalmat,
hogy meggyüztetett az ellensig ereitűl megfogyatkozzék.

P. II. (8.) Te szent keresztfádnak, uram isten, ő jegyë őrízze
meg én elmémet, te szent diadalmas zászlód adjon
énnekem diadalmat, hogy én ellenségim engemet meg
né győzhessenek és mendennemő erejektől eltávoztassanak.

C. (10.) Te szent körösztfádnak ő jegye megjegyözze én
érzelmemet, ki meggyőző diadalmmal engöm győzővé
tegyön, hogy az ellenség meggyőztetvén, ő ereiben megfogyatkozjék.

G. Szent keresztednek ő jelével mi orczánkat megjegyezzed,
Győzedelmednek zászlójával tégy minket győzedelmessé,
Hogy mi meggyőzött ellenségink erejektűl megfogyatkozzanak.

10. (9.) Mitte sanctum de supernis sedibus paraclitum,
Suo nostrum qui illustret splendore consilium,
Spernentium nos mitiget ac repellat odium.

P. I. Ereszszed el feljül, uram Isten, Szentléleknek malasztját, mely ű finyessígével meg ékesítse én értelmemet, és engemet kik gyűlelnek, ű akaratjokat éntűlem eltávoztassa.

P. II. (7.) — — — — — — — — — — — — — —
— — kik engemet gyűlölnek, az gyűlölőket távoztassad el éntőlem.

C. (9.) Ereszszed énneköm te felségös székeidből vigasztaló
szentlelköt, ki megvilágosohha én tanácsomat az ő
fényösségével, és engömet győlőket az ő győlőségökvel
egyetömbe eltávoztassa és előzze.

[1] erizze.

G. Bocsásd le szent malasztodat te Mennyei székedből,
Mi Lelkünket világosítsa, tanácsinkat igazgassa,
Gyülölséget távoztassa, gonosztul oltalmazza.

11. 11. Ne des vires *Papae, Turcae,* sed da populo tuo,
Cum lacrymis te quaerenti pro suo refugio,
Quem servasti tibi fisum in crucis patibulo.

P. I. (12.) Ne adj erőt, uram isten, az én ellensígimnek,

de adjad te szolgáló leányodnak, mert imádlak és
kereslek az én tiszta szivemmel a segedelmért, ki megváltád ez világut a magas szent keresztfán.

P. II. — — — — — — — — — — — — —

C. Ne adj erőt, uram Jézus, kérlek, én ellenségimnek,
de vettessenek én hatalmasságom alá; tégöd kérlek
tiszta szívvel, tehozjád való kegyös folyamatomért,
ki idvözejtéd első embört te szent körösztfádon.

G. — — — — — — — — — — — — —

12. (10.) Miserere nostri, Christe, fili Dei unice,
Miserere te precantum, angelorum Domine,
Esto nobis semper dator verae indulgentiae.

P. I. (11.) Irgalmazz nekem, Jézus Krisztus, ílő[1] istennek
szent fia, irgalmazz, könyörgőnek,[2] angyeloknak
ura; légy koronként emlékezendő[3] rólam és bínömnek[4]
kegyes megbocsátója.

P. II. (9.) Ilő istennek szent fia, Jézus Krisztus, irgalmazz
énnekem, angyeloknak ura, irgalmazz énnekem,
kérőnek (Simonnak), uram isten bocsánatnak adója legyek (!)

C. Irgalmazj, irgalmazj, élő istennek egy fia,
irgalmazj énneköm (Benignának), angyaloknak ura,
és mindönkoron légy énrólam megemlékösző, uram
Jézus, bocsánatnak adója.

G. (11.) Légy irgalmas, Jézus Krisztus, Úr Istennek egy Fia,
Légy irgalmas, kérünk téged, Angyaloknak szent Ura;
Légy mindenkor bűneinknek te megbocsátója.

13. Deus pater, Deus fili, Deus alme spiritus,
Qui permanes Deus unus, diceris et Dominus,
Tibi virtus sit perennis honorque perpetuus.

[1] yle. [2] kenergenek. [3] emlekezende. [4] binemnek.

P. I. Ó atya isten, ó fiú isten, ó szentlélek isten, mely
koronként ílő isten hivattatul és úr mundattatul,
hála néked és dicséret mind örökűl örökké.[1] Amen.

P. II. (10.) Szent háromság, ki mondatol egy istennek, dicsértetel
egy atyával, legyen dicsőség tenéked, uram Jézus,
örökkől örökké. Amen.

C. Atya isten, fiú isten és szentlélök isten, ki min-
dönha egy isten vagy és mondatol menynek és földnek
ura, legyön neköd örök dicsőség és örök tisztösség. Amen.

G. Atya Isten, Fiú Isten és Szentlélek Ur Isten,
Ki vagy mindenkor egy Isten és egy Úrnak mondatol,
Legyen neked, Uram Jézus, örökké nagy dicséret. Amen.

KATONA LAJOS.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

— Ötödik és befejező közlemény. —

200. *1593. máj. 19.* Balassa Zsigmond és Imre kérelmét, hogy *Ujvárért* ők letevén a pénzt, az hagyassék meg náluk, a m. kam. teljesíthetlennek véleményezi az udvari kamarának, mert ő felsége elrendelte a vár visszaváltását s a leteendő pénz iránt Illyésházyval már megköttetett az egyesség. A vár jun. 1-én át fog adatni s a propalatinus intézkedik, hogy a pénz kit illet. B. Zsigmond és Imre forduljanak hozzá. (Ered. Pozs. kam. iratai. III. 38.)

201. *Bécs, 1593. máj. 23.* Mátyás főherczeg instructiója az ujvári vár jun. 1-én történendő visszaváltásával megbízott Baranyay Bálint m. kam. tanácsos, Palugyay Ferencz liptói alispán, Weigl Lenárd beszterczebányai rézbányai főszámvevő, Miletich Mihály a nev. rézbányászat gondnoka, Göppl Dániel beszterczebányai bányabiró, Merler György körmöczi fizetőmester és Loth János beszterczebányai kamarai titkár részére.

Átadjuk nekik a néhai B. Andrással kötött transactio egy példányát, miből megláthatják az átruházás feltételeit és módozatait. Nevezett kir. biztosok jun. 1-én, vagy általok megszabandó időben menjenek Ujvárra, meghíván oda mind *Balassa Bálintot és Ferenczet,* mind Balassa Zsigmondot és Imrét. Ez utóbbiak letevén a pénzt, a biztosok a felszabadult várat adják át B. Zsigmondnak és Imrének s összehíván a jobbágyokat, figyelmeztessék őket, hogy ezután B. Zsigmondot és Imrét tekintsék földesuroknak. Figyelmeztessék és valamely hiteles helyen esküvel kötelezzék B. Zsigmondot és Imrét, hogy a transactio pontjait megtartják, Véglest átengedik s mihelyt ő flgének tetszik, Ujvárt — pénzüket fölvevén — per nélkül visszabocsátják az inscriptionális összeg különbeni elvesztésének terhe alatt.

[1] erekul erekee.

Minthogy pedig a várnak régi inventariuma elavult, a biztosok mindenről készítsenek két új leltárt, az egyiket pecsételve és aláírva adják át B. Zsigmond és Imrének, kötelezvén őket, hogy semmit a maga helyéről el nem mozdítanak, semmit el nem idegenítenek. A másik példányt az alsó-ausztriai kamarának küldjék.

Az urbariumot és szolgálmányi lajstromot a tisztekkel állíttassák össze, azokat vizsgálják felűl, a nehézményeket, hiányokat oszlassák el s általában az egész dolgot hozzák jó rendbe; szükség esetén készítsenek új urbariumot.

Feljelentették ő flgének, hogy a Balassák több földrészt elszakítani engedtek a vártól. A biztosok vizsgálják meg, melyek és milyenek azok s mennyit érnek. Ezt az értéket, valamint a visszaszerzés költségeit vonják le a B. Bálintnak és Ferencznek járó pénzből, megmondván, hogy ha a földeket visszaszerzik, a lefogott pénzt megkapják. Vagy ha ezt gyorsan megtenni nem lehet, akkor azt a pénzt hagyják B. Zsigmond és Imrénél, hogy ők igyekezzenek az elszakított területeket visszaszerezni.

Kérték B. Bálint és Ferencz, hogy a várban általuk emelt bizonyos épületek értéke nekik megtéríttessék. A bizottság feladata ez épületeket megvizsgálni: melyek készültek pénzért, melyek jobbágyi közmunkával, melyek épültek szükségből vagy kényelmi szempontból s micsoda javításokat tartoztak Balassáék eszközölni, s végűl: mennyit javasolnak megtérítendőnek?

A kikérendő reversalisban az is kifejezendő, hogy az új birtokosok a fák eladásától, erdők kiirtásától — azon kívül a mi a saját és a vár szükségletére kell — tartózkodnak, a fűrészmalmot magánemberek használatára nem engedik át, hanem csakis házi szükségletre; a bányászatot, nevezetesen a beszterczebányait és boiczait, fuvarral és élelmezéssel segítik és előmozdítják.

A közben felmerülő dolgok elintézése a bizottság okosságára bizatik. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

202. *Bécs, 1593. máj. 26.* Mátyás főherczeg tudatja a magyar kamarával, hogy miután Balassa Zsigmond és Imre a pénz deponálására hajlandók (a mitől eddig vonakodtak), nincs arra szükség, hogy Illyésházy ajánlata elfogadtassék s ez által a bonyodalom növeltessék. Reméli, ezt Illyésházy sem veszi zokon, mert pénzét 3 hónap mulva ugyis felmondta volna ő flge, akinek akarata, hogy a B. Andrással kötött transactio effectuáltassék. — Küldi a visszaváltó bizottságnak adott utasítást. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

203. *Pozsouy, 1593. jun. 13.* Kisasszonfalvi Istvánffy Pál nádori helytartó kiadványa, hogy itélőmestere Alapi Balogh Albert megjelenvén előtte, felmutatta a m. kamara 1593. ápr. 3-iki és Mátyás főherczeg ápr. 10-iki rendeleteit Ujvár visszaváltása dolgában (l. 195. sz. a.) s jelentette, hogy a kitűzött határnapon Baranyai Bálint kam. tanácsossal, Palugyai Ferencz liptói alispánnal, Thuránszky Simon, Lehoczky Imre, Osko János, Pruzsinszky Miklós szolgabírák, Bán Tamás, Pongrácz László, Okolicsányi János, Belopotoczky Mihály jurassorok, Plachy András liptói jegyző, Pongrácz Pankrácz, Palugyai Pankrácz, Kubinyi Dániel,

Szent Iványi János és Mihály, Potturnyay Pál, Bán Márton és Ákos, Kiszely András és János, Rakovszky András, Chemniczky Gergely szomszéd birtokosokkal Ujváron megjelent s miután a várba való belépés meg nem engedtetett, a várhoz közel fekvő fa nyári házban szállottak meg. Elsőben is Baranyai Bálint kam. tanácsos a jelenlevő *B. Bálintot és Ferenczet* felszólította, hogy az atyjoknak Jánosnak Ferdinánd és Miksa által inscribált Ujvárért az inscribált összeget vegyék fel s a várat ő felségének bocsássák vissza. Mire B. Bálint és Ferencz ügyvédje Andaházy András azt válaszolta, hogy ügyfelei mindig hű alattvalói voltak ő flgének s most is készek parancsának engedelmeskedni, de mivel a hozzájuk intézett felmondó parancsban az mondatik, hogy a *propalatinus* kezéből vegyék fel a pénzt s annak adják át a várat, ők ragaszkodnak a propalatinus *személyes* megjelenéséhez. Ez ellen mind a propalatinusi itélőmester, mind Baranyai azt vetették, hogy a propalatinus személyes meg nem jelenése nem odázhatja el a dolgot; az itélőmester hites személy, teljes meghatalmazottja a propalatinusnak, a kinek a nevében fungál. Figyelmeztették, kérték Balassáékat, hogy kicsinyeskedéssel ne huzzák-vonják a rájok oly fontos ügyet s ne igyekezzenek ő flge haragját magukra zúdítani. Erre B. Bálint és Ferencz megnyugodva készeknek nyilatkoztak a pénzt fölvenni s a várat átadni s beleegyeztek, hogy Baranyai Bálint a zacskóban levő színarany váltságösszeget a mi itélőmesterünk előtt letegye s az itélőmester azt azoknak adja, a kiket illet. Ekkor néhai B. András fia Zsigmond megszólalt, hogy, miután neki végérvényes itélete van Ujvár feléről s az itéletet csak azért nem hajthatták végre, mert B. Bálint és Ferencz annak ellenszegültek: ennél fogva a pénz fele őt illeti, azt tehát az itélőmester tartsa vissza. Harmadrészről pedig felszólalt Böki Paczoth András, hogy az ő felesége és özv. Forgách Miklósné, néhai B. Jánosnak a leányai, tehát őket a pénzből B. Bálinttal és Ferenczczel egyenlő rész illeti s felmutatván Fejérkövi István kir. helytartó parancslevelét, az asszonyok részét követelte. Erre B. Bálint és Ferencz azt felelték, hogy a pénz csak nekik adassék ki, nővéreikkel aztán ők majd megegyeznek. Mindezekre Baranyai azt felelte, hogy ő rá nem tartozik, hogy a felek miként egyeznek meg egymással; ő a pénzt az itélőmesternek átadja, annak a dolga szétosztani; Baranyai csak azt várja, hogy a vár és tartozékai átadassanak. De a három fél csak tovább követelte a maga illetőségét s midőn tágítani nem akartak s azzal fenyegetőztek, hogy ők az itélőmester juridica revisióját el nem fogadják s őt az itélkezésben illetékesnek nem tartják: az itélőmester nem akarván olyanok felett itélkezni, a kik az ő itéletére úgy se hederítenek, azt javasolta: halasztassék el a dolog ő flge mindkét rendű tanácsosainak Pozsonyban jun. 26-án tartandó tanácskozására, melyre a felek jelenjenek meg igényeik érvényesítése végett.

Másnap Baranyai még egyszer megkisérlette a vár átvételét s felszólította B. Bálintot és Ferenczet, hogy míg a pénz illetékessége eldől, addig is adják át a várat, ő a pénzt az itélőmesternél deponálja. De B. Bálint és Ferencz kijelentették, hogy az itélőmester tegnapi halasztó

javaslata mellett maradnak s midőn még a véglesi dolog rendbe hozását is most már kapcsolatba akarták hozni s a dolgot ezzel is bonyolítani, ennélfogva Baranyai az ő flge rendeletének ilyetén akadályozása ellen ő flge nevében protestált. (Eredeti Pozs. kam. ir. III. 38.)

204. *Bécs, 1593. jun. 18.* Mátyás főherczeg a pozsonyi kamarához: Itt küldjük *Balassa Bálint* kérvényét, melyből látható, mit ajánl *Ujvár* és *Végles* várakért. Küldjük *B. Zsigmond és Imre* levelét is ugyanazon tárgyban. Adjatok véleményt mikép lehetne már végét vetni ennek a dolognak? (Ben. resol. ad. cam. poson. 1593. fol. 127.)

205. *Bazin, 1593. jun. 20.* Ilyésházy István liptói főispán figyelmezteti a magyar kamarát, hogy a liptói nemesek bizonyos havasok és erdők tárgyában a *Balassák* ellen hozott itéletet, az ujvári jobbágyok birságával és homagiumával együtt, végre akarják hajtatni. A perrel Ballassáék már nem törődnek, mert tudják, hogy Ujvár már rövid idõn elvétetik tőlük. De az ügy igen súlyos a jobbágyokra és a fiskusra, mint Ujvár leendő urára. A jobbágyokon birság és homagium czímén 7000 frt itéltetett meg. A fiskus pedig birtokon kivül nehezen tud pereskedni s jóval nagyobb költséggel. Rendeletet kell tehát ő flgétől kieszközölni, hogy Liptó vármegye az itélet végrehajtását addig tartsa függőben, míg Ujvár visszaváltása le nem bonyolíttatik.

A m. kam. *1593. jun. 21-én* ezen rendelet kibocsátását kéri Mátyás főherczegtől. (Pozs. kam. iratai. III. 38.)

206. *Pozsony, 1593. jun. 22.* A pozsonyi kamara a főherczeghez: Fenséged f. hó 18-iki leveléből megértettük, mit kér és ajánl *B. Bálint* s mit kivánnak *B. Zsigmond és Imre Ujvár* és *Végles* dolgában. De ennek a már hosszasan vajudó dolognak végét nem lehet vetni máskép, mint Ujvár egész inscriptióját letenni a propalatinus vagy itélőmestere kezébe s a várat ő flge részére visszavenni; a propalatinus itélje meg, hogy kit és mennyi illet a pénzből? A visszavett várat aztán annak adhatja ő flge, a kinek akarja. Minthogy pedig a vár visszavételével megbízott itélőmester a multkor nem mondta meg, hogy kit mennyi illet a pénzből, hanem az ügy elbirálását a napokban itt összegyülendő magyar tanácsosokra bízta, ennélfogva javasoljuk: nyugodjunk bele s a felek is nyugtassanak meg róla, hogy ő flge tanácsosai, az itélőmesterek és más törvénytudók, a kikhez a helytartó ur is csatlakozhatik, ő flge parancsából itéletet hozhassanak, hogy mikép osztassék szét Ujvár inscribált összege és hogy a Végles miatti viszály, melyet *B. Bálint* az ujvári dologgal összefüggőnek állít, mikép fejeztessék be? S miután a biróság itélkezett s a vár visszavétetett, azt ő flge akár a mostani tulajdonosoknak (kik közzül *B. Ferenczet* oly vitéz és serény katonának ismerjük, hogy ***máshonnan is inkább meghívni, mint elbocsátani*** kellene), akár pedig B. András örököseinek vagy bárki másnak adhatja.

Ha pedig az idő rövidsége miatt eképen nem lehetne a dolgot elintézni, meg kellene parancsolni a helytartónak, hogy másik terminust tűzzön ki, arról a feleket értesítse, hívja össze a környékbeli tanácsosokat, az itélőmestereket s egyéb törvénytudókat s azok birálják el a dolgot. A peres felek figyelmeztetendők, hogy a tárgyaláson jelenjenek

meg, mert akár ott lesznek, akár nem, a bizottság itélkezni fog, a mint a törvény parancsolja. (Expeditionales camerales és ered. pozs. kam. iratai. III. 38.)

207. *Pozsony, 1593. jul. 1.* A nyitrai püspök, kir. helytartó, Ferencz veszprémi püspök, Szuhai István váczi, Micatius Miklós tinnini püspök, Nádasdy Ferencz, Pálffy Miklós, Forgách Simon, Illyésházi István, Joó János jelentik Mátyás főherczegnek, hogy parancsára a Balassák dolgában itélkezni akartak, de a felek nem egyezkedvén és Balassa Zsigmond nem engedvén, hogy a véglesi dolog az ujvárival kapcsolatba hozassék, hanem annak revisióját máskorra kivánta halasztani: az egész dologban semmit se határozhattak. Hogy mit kelljen e dologban tovább tenni s annak végét vetni? Már javasolták s most se látnak jobb megoldási módot, mint azt, hogy ő flge azok részére, a kiknek Ujvár inscribálva van, a pénzt a propalatinus kezébe tegye le, a várat vegye át. Ujvár inscriptionalis birtokosai: *Balassa Bálint és Ferencz.* Ő flge megbizottjának ezek részére kellett volna a multkor letenni a pénzt, tekintet nélkül arra, hogy más is formál igényt; ezeknek az igényeknek az elbirálása a propalatinus itélőmesterének a kötelessége. B. Bálint és Ferencz készeknek nyilatkoztak akkor a vár átadására, ha a pénz részükre az itélőmester kezébe letétetik. Az itélőmester mulasztása, hogy parancs szerint nem járt el, hanem az ügyet a mi biróságunk elé utalta. Ennélfogva az itélőmester, illetőleg a propalatinus utasítandó volna, hogy új terminust tűzvén ki, úgy járjon el, a mint a kir. parancs szól: vegye át a pénzt a kamara megbizottjától, a kamara megbizottja pedig vegye át a várat B. János örököseitől. Ha másnak is van igénye a pénzhez, forduljon az itélőmesterhez, s az döntsön a követelések tárgyában, de ezek a követelések meg nem akadályozhatják a vár átadását. Az is helyén való, hogy a véglesi dolog ne zavartassék össze az ujvárival, hanem annak elbirálása egy külön tanácsra bizassék.

Az ujvári vár károsítása, pusztítása ellen az inscript. levélben nem találnak külön intézkedést, ha tehát ő flgének ez iránt valami követelése van, azt csak rendes per útján érvényesítheti.

Olvastuk azt a durva, illetlen, jogtalan kifejezésekkel telt kérvényt (lásd 208. sz. a.), melyet B. Zsigmond és Imre fenségedhez intéztek. Hogy illő példa adassék: a Balassáék szolgáját, ki a kérvényt átadta, fogassa el felséged, zárassa be. Mit kelljen tovább vele tenni? az vallomásától függ. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

208. *1593. jul. 2.* Balassa Zsigmond és Imre Mátyás főherczegnek panaszolják, hogy a kir. tanács tegnap olyan egyességre akarta őket kényszeríteni *Balassa Bálinttal és Ferenczczel*, a mi az ő már meghozott itéletükkel ellenkezik. Nekik itélet alapján joguk van Ujvár feléhez s mikor a kir. tanács e jogot kétségbevonta, túllépte hatáskörét. Ezt a tanácsot, mint törvényen kívülit, nem tartoznak respektálni, mert a törvényes biróság fölébe akarja magát helyezni. Ők ez itélethez szigorúan ragaszkodnak, attól semmi áron el nem állanak, sőt követelik annak végrehajtását, amennyiben pedig a kir. tanács azzal ellenkezőleg vélekednék, ellene ünnepélyesen protestálnak. (Pozs. kam. ir. III. 38.)

209. *Pozsony, 1593. jul. 4.* A pozs. kamara a főherczeghez: jun. 22-iki levelünk kiegészítésekép irhatjuk, hogy újabban akként határozott a tanács, hogy senki se tartozik a zálogot addig visszaadni, míg a zálogösszeget meg nem kapta; tehát *B. János örökösei* is csak akkor kényszeríthetők *Ujvár* visszaadására, ha az egész zálogösszeg *egyedül* az ő kezükbe tétetik, mert a záloglevél *csupán* B. János és az ő mindkét nemű örököseire szól. A veszekedés befejezésére kivánatos, hogy az itélőmester a helyszínén megjelenve, kérje vissza a várat, a kezébe letett inscriptionális summát (melyre Illyésházy István ajánlkozott) adja B. János mindkét nemű örököseinek, a várat pedig vegye át. A várra pályázókkal majd csak azután kell tárgyalni akár örök eladással, akár inscriptióval történjék az elidegenítés. (Expedit. camerales.)

210. *Ebersdorf, 1593. jul. 22.* Ernő főherczeg pártolólag terjeszti a király elé *Balassa Ferencz* kérvényét, hogy miután ő és testvére *Bálint* az ujvári zálogösszeg felvételére hajlandóknak nyilatkoztak s abból a pénzből nővéreiket ki fogják elégíteni, azt kéri, hogy ő flge ne bocsássa Ujvárt harmadik kézre, hanem hagyja meg, hogy ő flge szárnyai alatt hoc exiguum domiciliolum bírhassa s véglehelletéig szolgálhassa ő flgét és hazáját. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

211. *Pozsony, 1593. jul. 26.* Baranyay Bálint propalatinusi itélőmester, az udv. kam. jul. 7-ki rendeletére az ujvári vártól elszakított erdők állapotáról a köv. jelentést adja: 1578-ban *Balassa Bálintot és Ferenczet* Liptó vármegye törvényszéke elé idézték a pásztoruk által a hegyek közt felállított juhakol miatt Szentiványi János és András szentiványi földesurak által emelt panasz következtében. A Szentiványiak a vármegye által helyszíni szemlét s az elfoglalt terület visszaadását kérték s miután a helyszíni szemlén az alperesek nem jelentek meg s »ex summa et supina negligentia« igényüket ahoz a területhez okmányilag nem igazolták, ellenben felperesek tanukkal bizonyították birtoklásukat: felperesek birtokba iktattattak. Csak ez után apellálta a kir. táblára a Balassák szolgája Pandi Zsigmond, s attól kezdve apellatio alatt állott. Az 1588-ki országgyűlésen az ügy elővétetett, azonban az apellálók elfelejtették rávezettetni az itélőmester halasztó határozatát s ennélfogva az ügyet tárgyalni nem lehetett. Ugyanis a törvény megszabja, hogy bármely ügy a vármegye törvényszékétől fellebezés utján a kir. kuriára vitessék, de ha valami ok miatt, p. o. az országos dolgok miatt, vagy a legközelebbi orsz. gyűlésen, vagy a nyolczados törvényszéken elbírálni nem lehetett, akkor az ítélőmester más törvényszékre vagy országgyűlésre halaszthatta, de ezt a halasztást a fellebbező levél határa magának az itélőmesternek rá kellett vezetni, máskülönben az ügy elveszett s a másik szemfüles félnek itéltetett meg. Ez a fellebbezési elhalasztás feljegyzése crasso quodam errore et negligentia elmulasztatott s így Balassáék a pert elvesztették. Sőt még azt se tették meg, hogy a kamarát vagy fiskust mint ő flge képviselőjét a perbe bevonták volna, pedig ha ezt megteszik, a kamara minden esetre megvédte volna érdekeit s nem engedte volna meg annak a területnek az elszakítását.

Egy másik hasonló pert *Kubinyi* György indított 1590-ben Balas-

saék ellen bizonyos juhai elhajtása, sajtok elvitele és földfoglalás miatt. Balassék ezt is elvesztették per meram negligentiam et simplicem non venientiam et non comparitionem s a terület a Kubinyié lett. Most a visszaszerzésre más mód nincs, mint hogy ő flgc perújítással él és birtokon kívül ismét lejáratja a pert.

Milyen terjedelműek és értékűek lehetnek a Balassák által elvesztett területek? Baranyay nem tudja; ezt helyszíni szemlével s tanuvallatással lehetne megtudni.

Arra a kérdésre, hogy a Balassáknak kifizetendő inscr. összegből a kár levonassék-e? Baranyay azt mondja, hogy ő a tanácsban is a mellett volt s most is azt tartja, hogy Balassáék a hanyagságukkal okozott károkért felelősök s a kár az inscr. összegből levonandó. A tanács többsége azonban leszavazta Baranyayt. Most ő flgén áll, miként akar eljárni. mert viszont az is igaz, hogy Balassáék nem fognak a várról lemondani, ha pénzükből bármi is levonatik.

Ugyanebben a kérdésben a m. kamara is nyilatkozik *jul. 27-én.* Szentiványi és Kubinyi mint régen bírt sajátjukat perelték el a havasokat és erdőket a Balassáktól, a kik annyira hanyagul, könnyelműen vették a dolgot, hogy se maguk semmit se tettek jogaikért, se a kamarát nem figyelmeztették a veszedelemre. Igy a felperesek könnyen diadalmaskodtak és siettek magukat a vármegye által behelyeztetni. A jobbágyok bírsága mintegy 8000 frtra rug; a felperesek már ezt is be akarták hajtatni, de a vármegye Ilyésházy közbelépésére felfüggesztette a végrehajtást addig, míg Ujvár visszaváltása lebonyolíttatik. Minthogy pedig minden kár a Balassáék hanyagságából származott, megérdemlik, hogy az ujvári inscr. összegből megteríttessék. (Ered. Pozs. kam. iratai III. 38)

212. *1593. jul. 27. Balassa Ferencz panaszlevele a királyhoz néhai nagybátyja András ellen.* Sacratissima Caesarea Majestas, domine, domine mihi semper clementissime. Post fidelium perpetuorumque servitiorum meorum in gratiam Sacr. Caes. Mattis Vrae humillimam subjectionem. Non sine gravi animi mei dolore Sac. Caes. Matti Vrae conqueri cogor, quam dure patruelis frater meus olim dominus *Andreas Balassa* mecum egerit. Cum enim ego adhuc puer a parente meo in tutelam suam commissus et relictus fuissem, ipse sub nomine tutorio non solum bona haereditaria patris mei, sed etiam mobilia omnia, utpote res omnes aureas et argenteas pecuniasque (quae parens meus olim ex gratia divorum quondam sanctae recordationis imperatorum, Mattis Vrae progenitorum, non contemnenda habebat) pro suo lubitu omnia abstulit ac distraxit. Imo quod majus est, etiam litteralia instrumenta et privilegia nostra omnia sustulit et asportavit, quae in hodiernum diem cum summo damno et injuria nostra apud filios ipsius servantur. Et sic dum privilegia omnia in manibus suis se habere sciret, mihi puero et omnium rerum ignaro, quem ex officio ab aliis omnibus defendere debuerat, difficiles et iniquas lites intentavit non ignarus me propriis, ut ajunt, tactis meis privilegia mea habendo, ferire et vexare posse. Rem itaque sic aggressus est, ut integram medietatem castri Vywar jure divisionalitatis

a nobis aufferret, alteram autem medietatem per auctionem summae inscriptionis sibi compararet et sic nos etiam istis exiguis residuis bonis penitus spoliaret, eaque sibi integre compararet. In auctionem autem praefati castri Vywar praeter aequitatem et justitiam nostram propriam quoque Wiglesianam portionem camerae Sac. Caes. Mattis Vrae obtulit, quod nequaquam fecisse debebat, nec poterat. Unde non solum in maxima damna et multas fatigas expensasque me induxit, verum etiam progressum tam rerum mearum domesticarum, quam militarium in servitiis Sac. Caes. Mattis Vrae studiose retardavit et impedivit. Sicuti hoc ex intricatissima causa castelli Vywar manifeste apparet, quod castellum per fas et nefas nullo pietatis et sangvinis habito respectu (licet jam solum illud prae manibus nostris esset) nobis eripere, sibique comparare nititur, ecce in quantas cursitationes et expensas me conjecit, nemo non videt. Unde in tantam redactus sum omnium rerum inopiam, ut plane quid agere debeam, nescio. Nam nec rebus meis consulere, nec continus in servitiis militaribus ob multas cursitationes versare possum.

Confugio itaque ad solius Sac. Caes. Mattis Vrae clementiam, in qua sola omnem spem meam in hac extrema rerum mearum angustia firmiter posui, et ab quam non contemnendam etiam fortunam at fidem et fidelitatem Sac. Caes. Mattis Vrae, uti de hoc plerisque constat, postponere non dubitavi. Semper enim id precipue in votis habui et in id studui, ut Sac. Caes. Matti Vrae, tanquam domino meo naturali clementissimo, patriae denique afflictae, pro exiguis viribus meis servire potuissem. Sed eu quam infeliciter mecum agitur! Licet enim praeter hoc exiguum castellum Wywariense (quod circiter centum saltem misellos colonos habet) nullum plane aliud sub ditione et alis Sac. Caes. Mattis Vrae habeam, tamen et illud, per patruelis mei domini Andreae olim factam fabricationem, nunc mihi eripere et me in exilium pellere nituntur. Praevalebit tamen confido per gratiam Dei clementia Sac. Caes. Mattis Vrae, in qua ego omnem spem collocavi. Nam (sit gloria Deo) jam ex clementi Sac. Caes. Mattis Vrae commissione per plenum consilium Mattis Vrae, dominos nempe praelatos ac barones nuper Posonii congregatos, lucidissime cognitum et pronuntiatum est: summam inscriptionis castri illius Vywariensis non filios Andreae Balassa, sed nos solos haeredes Joannis Balassa concernere, eamque nobis solis integre deponendam esse. In transactionem autem domini Andreae olim cum camera Sac. Caes. Mattis Vrae in causa Vywariana facta, filii domini Andreae nomine constare possunt, siquidem non suam, sed nostram propriam portionem Wiglesianam in auctionem Vywarianam obtulerat, quod nequaquam contra jura et aequitatem facere poterat. Quod negotium, ut denuo per gratiam novi judicii discutiatur et revideatur, id quoque Sac. Caes. Mattas Vra clementer annuere et demandare dignata est. Cum itaque haec intricatissima causa maiori ex parte jam resoluta ex nodo, ut ajunt, Gorgio est.

Supplico Sac. Caes. Matti Vrae domino meo clementissimo, ut jam in extrema necessitate mea oculos suos caesareos clementer in me convertere, meque exilio per gratiam suam liberare dignetur; nec patiatur castellum illud sane exiguum in alienas manus pervenire, sed clementer

annuat et concedat, ut ego (si tanti esse potero) ante alios pro castro illo priorem inscriptionis summam deponam, et sic ex speciali Sac. Caes. Mattis Vrae clementia castrum illud in manibus meis relinquatur, denuoque mihi conferatur, ut sic exilio liberatus sub alis Sac. Caes. Mattis Vrae exiguum illud castrum pro receptaculo et domiciliolo habendo ad ultimum usque vitae meae halitum Sac. Caes. Mattis Vrae inclytae domui Austriacae et miserae patriae pro viribus meis fideliter et constanter servire possim et valeam. Clemens ac optatum a Sac. Caes. Matte Vra expecto responsum. Ejusdem Sac. Caes. Mattis Vrae fidelis ac perpetuus humilisque subditus et servus Franciscus Balassa de Gyarmath m. p. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

213. *Bécs, 1593. aug. 3.* Az udvari kamara a pozsonyi kamarához: Az *Ujvártól* elszakított területek visszaszerzésére más segítséget nem lát, mint hogy azok visszaszerzése iránt uj per indíttassék. Mielőtt ezt a pert az ő flge, mint tulajdonos nevében megindítanák egy, az ország törvényeiben jártas embert küldjenek ki, aki azokat a területeket becsülje meg, a szomszédokat és környékbelieket vallassa ki, vizsgálja meg, hogy visszaszerezhetők-e vagy sem? A kamara tegyen jelentést, mennyi idő alatt járatható le ez az uj per? s vajjon a fiskusnak, mint ő flge helyettesének nincs-e valami kiváltsága, melynél fogva a *Balassák* supina negligentiájából eredő bűn miatt azt hamarább befejezheti mint a közönséges pereket? Àrról is adjon tanácsot: a Balassák hanyagsága és rosszakaratából elszakított területek visszaszerzési költségei rajtok megvehetők, illetőleg az inscriptióból levonhatók-e? (Ben. resol. ad cam. pos. 1593. fol. 174.)

214. *1593. aug. 8.* A király rendelésére felhivatnak Kutasy János győri püspök, kanczellár; Nádasdy Ferencz soproni főispán, főlovászmester gr. Pálffy Miklós Pozsony és Komárom főispánja, főkamarásmester, dunáninneni és ujvári főkapitány, hogy *Balassa Bálint, Ferencz* és B. Zsigmond, Imre között igyekezzenek barátságos egyességet létesiteni s egyáltalában kövessenek el mindent, hogy Balassáék Ujvárt átadják. (Pozs. Kam. ir. III. 38.)

215. *Pozsony, 1593. aug. 13.* A pozsonyi kamara az udvari kamarához: F. hó 3-iki levelében tett kérdésre, hogy az Ujvártól elszakított területek visszaszerzésére új per kell-e s nem lehetne-e azt soron kívűl tárgyaltatni? válaszolja, hogy mielőtt a vár átvétetnék, az átvevőnek meg kell vizsgálni, hogy megvan-e az elzálogosításkori állapot s hogy mennyit érnek az elszakított területek? Mindezt elvégezi az a bizottság, a melynek feladata lesz a vár átvétele, azért magáért külön bizottságot kiküldeni felesleges költekezés lenne. A soron kívüli tárgyalás kérdésére azt válaszolja, hogy a perujítással feltámasztott ügyet mindenek előtt a vármegye szokta tárgyalni nem hosszu terminussal; az ujított perben is lehet a kir. táblára felebbezni, ha az oktavák késedelmeskednek. De ha az oktaválís törvényszékek összeülnek s az ügy fölvétetik, azt akkor az első terminuson be lehet fejezni s nincs is rövidebb út, mint az ujított per. Az elszakított területek visszaszerzési költségei levonhatók, ha a Balassák hanyagsága és hibája folytán jutottak idegen kezekre. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38 és Exped. camer.)

216. *Bécs, 1593. aug. 19.* Mátyás főherczeg utasítja a pozsonyi kamarát, hogy az Ujvártól elszakított területek visszaszerzése iránt indítsa meg a perújítást. (Fogalm. pozs. kam. ir. III. 38.)

217. *Pozsony, 1593. szept. 7.* A pozsonyi kamara teljesíthetőnek javasolja *Balassa Ferencz* kérését (l. 212 sz.), mert Illyésházy már vonakodik letenni Ujvárért a zálogösszeget.[1] Ha B. Ferencz leteszi — miként igéri — akkor legjobb az ő kezében hagyni a várat oly föltétellel, hogy *Bálintot* és nővéreit elégítse ki, a B. András által felül igért s már ki is fizetett 4000 ftot pedig térítse vissza B. Zsigmondnak és Imrének. (Exped. camer. és ered. Pozs. kam. iratai III. 38.)

218. *Bécs, 1593. szept. 22.* Mátyás főherczeg jelentést tesz a királynak a ujvári dologban aug. 2-ka óta történtekről. Elmondja a m. kamara sept. 7-ki véleményét, hogy a vár *Balassa Ferencz* kezében, a ki jeles katona, hagyassék meg. Időközben B. Zsigmond és Imre ajánlkoztak, amitől eddig vonakodtak, hogy Ujvárért az *egész* összeget leteszik s ő flge bíróságára bízzák annak elosztását; viszont azonban kívánják, hogy egyidejüleg a véglesi dolog is hozassék rendbe. Ennek az ajánlatnak elfogadása volna a legjobb megoldási mód; de nagy akadálya, hogy a vár tartozékainak jelentékeny részét a B. János örököseinek vétkes hanyagságából elszakították. Ily viszonyok közt a főherczeg azt javasolja, hogy a vár egyideig hagyassék B. Ferencz kezén, de nem mint uj inscriptio, mert mig az elszakított részeket ő maga vissza nem szerzi, az inscrip. összeg visszatérítésére se tarthat igényt.

Ugyanazt lehet válaszolni B. Zsigmondéknak is, hogy ő flge Ujvárt addig nem adhatja át nekik, mig annak teljes állaga helyre nincs állítva; a véglesi dolgot pedig ne zavarják ezzel össze, hanem az iránt igyekezzenek ő flgével külön megegyezni. Ezt a javaslatot a király *Prága 1593. nov. 6*-án elfogadta s jóváhagyta. (Ered. Pozs. kam. ir. III. 38.)

219. *Bécs, 1593. nov. 17.* Mátyás főherczeg tudatja *Balassa Ferencz*czel a király határozatát Ujvár és Végles ügyében, t. i., hogy miután az ő hanyagságuk és gondatlanságuk következtében az ujvári vártól jelentékeny erdők s hegyek elszakíttattak: azokat szerezze vissza, ha az inscrip. összeget elveszíteni nem akarja. Kérvényéről, hogy Ujvár továbbra is hagyassék meg kezében, majd ennek teljesítése után fog határozni ő flge.

Ugyanezen datum alatt B. Zsigmond és Imrének azt írja, hogy Ujvár adományozásáról csak akkor lehet szó, ha annak állaga teljes lesz. Ez azonban ne akadályozza őket abban, hogy a véglesi dolgot, ettől elkülönítve, azalatt rendbe hozzák. (Fogalm. Pozs. kam. ir. III. 38.)

220. *Pozsony, 1594. jan. 22.* A pozsonyi kamara nem javasolja a főherczegnek Balassa Zsigmond és Imre azon kérésének teljesítését, hogy az Ujvárra ráfizetett 4000 frt és a véglesi porcio adassék vissza nekik. A véglesi porcióhoz *B. Bálint és Ferencz* is igényt tartanak s ő flge megengedte nekik, hogy perujítással élhessennek. Meg kell tehát az itéletet várni. (Exped. camer.)

[1] Illyésházy ekkor a tapolcsányi uradalom megszerzésén fáradozott, mely felett gf. Forgách Zsigmondné Losonczy Anna és Balassa István fia Menyhért veszekedtek.

221. *Bécs, 1595. márcz. 18.* Mátyás főherczeg meghagyja a kamarának, hogy *Hibbe* város panaszára tartson vizsgálatot a *Balassa Bálint és Ferencz* által rajta elkövetett méltatlanságokról. (Ben. resol. ad cam. poson. 1595. fol. 32.)

222. *Esztergomi tábor 1594. máj. 19.* Mátyás főherczeg véleményezés végett megküldi a pozs. kamarának *Balassa Zsigmond és Imre* levelét, melyben magukat a véglesi javakba visszahelyezni, az ő flge $^1/_3$ részét hozzá adva, nekik inscribálni kérik, ajánlván, hogy a nekik járó 1000 frtot elengedik s még 2000 tallért ráadnak.

1594. máj. 25-én a kamara ismétli, a mit *jan. 22*-én javasolt (Ben. resol. ad cam. poson. 1594 fol. 73. és Exped. camer.)

223. *1594. jun. 25.* A kir. helytartó és a kamara prefectusa, hogy a *Balassákkal* való folytonos hercze-hurczának vége szakadjon, azt tanácsolják, hogy *Végles* egy harmadik embernek inscribáltassék, aki az eddigi 18184 frtra még 10,000 frtot kész ráfizetni. Míg ez iránt a tárgyalások folynak, a Balassák közti uj per is lejár s akkor az inscriptionalis summából megkaphatja kiki a maga részét. A 10,000 frt ráfizetés pedig felfér a kincstárra a mostani pénzszükségben. (Exped. camer.)

224. *Pozsony 1594. aug. 22. Paczoth András* kérésére, hogy ne engedje a főherczeg, hogy *felesége elhunyt fivéreinek* javaitól megfosztassék, azt a felvilágosítást adja a főherczegnek a kamara, hogy Paczoth A. a *B. Bálint* és *Ferencz* nővérét bírja nőül, kik közül az előbbi *Esztergom ostrománál globo trajectus interiit,* a másik az ország felső részeiben *per tartaros trucidatus occubuit.* Ezeknek voltak ősi és inscr. jószágaik. Ősi jószágaik: Kékkő, Dévény és a lerontott Salgó; insc. tavaik: Végles és Ujvárban levő portiók. Ez utóbbiak iránt perben állotjak B. András fiaival s visszaváltásukat ő flge már elhatározta. (Exped. camer.)

Elérkeztünk adatainkkal a *Balassa Bálint és Ferencz* halála idejéig. Adatközlésünk sorozata szorosabban Bálintra vonatkozván, a Liptóujvár és Végles birtoklása iránt még tovább is folyt áldatlan hercze-hurcza éppenséggel nem épületes részleteit megvilágító adatgyüjteményünknek, mint a legcsekélyebb irodalomtörténeti vonatkozással sem bírónak, közlését beszüntetjük. Balassa Bálint életének és jellemének minél teljesebb kidomborítása czéljából mégis egy pár olyan adalékot nem mellőzhetünk, melyek időrendi tekintetben halála után keltek ugyan, de megvilágító sugarukat visszavetik a költő életben lételére.

A dolog teljes megértésére tudni szükséges, hogy Bálint és Ferencz halálával nővéreik: Mária, Beöki Paczoth Andrásné és Anna, Beöki Paczoth Ferenczné vették fel Ujvárért és Véglesért a küzdelmet Balassa Zsigmonddal és Imrével. A Liptóujvárhoz tartozó jobbágyság, különösen a hibbeiek, zsarnok földesuraik halálával a szabadulás óráját közeledni érezvén, az asszonyi utódoknak az engedelmességet megtagadni s midőn a két Paczóth őket fegyelemre akarta kényszeríteni, a földesuri zsarnokság ellen a királyi udvarban egyre-másra panaszkodni merészkedtek.

Az uj földesurak vasszigorral akarták a békétlenkedőket elnémítani. De az oly sok ideig leigázott keserűséget elfojtani nem voltak

képesek. Az örökös panasz és vádaskodás végre is arra kényszerítette a királyi udvart, hogy a vizsgálatot elrendelje. A vizsgálat kiterjedt nemcsak a jelen állapotokra, hanem a multra visszamenőleg is. És e vizsgálatból nem valami épületes, de annál jellemzőbb dolgok derültek ki Bálint urról. Itt közöljük e vizsgálatról szóló jelentést;

225. *Hibbe, 1595. jul. 30.* Kubinyi László m. kam. tanácsos, Palugyay Ferencz liptói alispán, Sleczensky István boiczai bányabíró, Kluegh Boldizsár ugyanottani bányairnok jelentése az ujvári várjobbágyok panaszára tartott visgálatról.

A vizsgálat kérdései:

1. Paczóth András megvetvén ő felsége márcz. 5-ki parancsát, miért nyomta el a hibbeieket, miért záratta el s illette őket testi fenyítékkel?

2. hány személyt és meddig tartott fogva?

3. akadályozta-e a hibbeieket, hogy ő flsgéhez folyamodhassanak s követelte-e, hogy kiváltságleveleiket egyházi és világi személyek előtt felmutassák?

4. Balassa Bálint és Ferencz idejében vétettek-é el tőlük szántók és erdők s milyen fizetést követeltek s követelnek rajtok?

5. a Balassáék által elvett városi malmot most is visszatartják-é Paczóthék?

6. miért tiltották meg 12 frt bírság alatt, hogy bárki vendéget fogadjon a házában?

7. a serfőzés engedélye miért volt bizonyos fizetséghez kötve?

8. az urbariumon felül micsoda terhekre kényszeríttettek?

Legelsőbben *Paczóth András* kérdeztetvén ki, azt mondja, hogy ő a kir. parancs érkezésekor Pozsonyban volt a Balassa Zsigmond véglesi követelése tárgyában tanácskozó bizottság előtt. A hibbeieknek nincs okuk rájuk panaszkodni, mert ők semmi újítást sem hoztak be és semmi újabb terhet nem róttak rájok. Ellenkezőleg az eddigi engedelmességet megtagadták. Ők joggal fenyítették a jobbágyokat börtönnel, mert a várhoz tartozó földek mívelését teljesen elhanyagolták, úgy hogy a vár jövedelem nélkül maradt s mindig csak a királyi protekczióra és kir. bizottság vizsgálatára vártak. A serfőzést nem tiltotta, csak azt kivánta, hogy az uraság tudtával történjék. Bizonyos pénzt azért fizettek érte, mert a vár a serfőzéssel felhagyott s az ebből elmaradt jövedelmet így akarta kárpótolni; különben is minden jobbágy már régóta 1 frtot tartozott ezen a czímen fizetni. A malmot nem ő vette el, hanem Balassáék, mert az a várhoz tartozott. A hibbeiek maguk engedték át a malmot, hogy a földesurat és szolgáit ne ők tartozzanak eltartani. Illetlen adókkal nem terhelték a hibbeieket, ellenkezőleg azon voltak, hogy terhükön könnyítsenek, hogy ez által Hibicze pusztát visszaszerezvén, azt ő flge hasznára benépesítsék.

Ezután a *hibbeiek* kérdeztetvén ki, azt mondták, hogy Paczóth András a város elöljáróságát, rektorát, lakosai közül többeket 1—2 hétig fogva tartotta, megbotoztatta azért, mert ő felségéhez panaszkodni

mertek. Kényszeríteni akarta őket, hogy egyházi és világi bizottság előtt matassák fel privilegiumaikat. A dovalovi plebánussal irásbeli esküre akarta őket kényszeríteni, hogy többet nem folyamodnak ő felségéhez s midőn arra kényszerítette őket, hogy fogadalmukat saját pecsétjükkel erősitsék meg, ők elfutni, elszéledni kényszerültek. A földelvételről azt mondják, hogy Hibicze falut, Rakitiny és Hnyla kaszálókat Balassáék vették el s csak évi 600 frt bérért használhatták. Rokeva falut az ő területökön *B. Bálint és Ferencz* telepítették. A malmot 12 év előtt vették el tőlök Balassáék s csak évi 100 frtért engedték át a lakosok használatára, úgy hogy most már 1200 frtot fizettek érte. Mikor *B. Bálint* és Ferencz megosztozkodtak, akkor Bálintnak fizettek már 5 évre 116 frtot, Ferencz a maga malomrészét elengedte. Paczóth András a maga és árva B. János (a Bálint fia) részére a malom $^{2}/_{3}$-ad részét lefoglalta, $^{1}/_{3}$ részét pedig Paczóth Ferencz. A vendég befogadását 12 frt terhe alatt akkor tiltották el Balassáék, mikor a nyilvános vendégfogadót felépíttették; de Paczóthék nem vettek rajtok bírságot. A *B. Bálint* által e czímen behajtott bírság 2378 frtot tesz ki. Serfőzési engedelemért a Balassák haláláig évenként 45 frtot, 5 évre 225 frtot fizettek; ezt az adózást *B. Bálint* kezdte rájok róni s ő egymaga 112 frtot vett fel ezen a czímen, mikor Ferenczczel megalkudott; ellenben Ferenc elengedte nekik. Ezután tételről tételre felsorolják a Paczóthéknak adott fizetéseket, ajándékokat, melyek közt a legközönségesebb házi szerszámok is találhatók. Majd felsorolják a *B. Bálint* injuriáit. Igy Uhrin Tamás, mikor Bálintot Erdélybe vitte, 33 frtot adott Bálintnak, visszafele jövet 3 lova megdöglött 45 frt értékben. Továbbá adott Bálintnak otthon 33 frt értékű zabot, 3 hónap mulva egy lovat 50 frt értékben, a melyet Bálint Forgách Simonnak ajándékozott. Nem egészen fél esztendő mulva 6 lovát vette el a mezőn. Krakkóba 3 szekér bort szállitott s ezért harminczadon, réven, vámon 31 frtot fizetett. Mikor Hibbe B. Bálint által szétszóratott. Uhrin Tamás Erdélyből visszatérvén, szökéséért 10 frt bírságot vett rajta. Mikor *Bálint Krakkóból hazajött,* Uhrin egy sószállítmánynyal Beszterczebányán járt, ott összetalálkozván, vele egy korcsmába vitte s 20 frtot kölcsön kért tőle, el sem bocsátotta, míg meg nem adta; mikor pedig otthon a 20 frtot visszakérte: annyira megverte, hogy a hús darabokban szakadozott le róla, 3 napig sóban kellett feküdnie, mi miatt egy évig betegeskedett s orvosságokra 100 frtot kellett fizetnie. Azután adott Bálintnak egy lovat 12 frt értékben, a mit Bálint egy alig 3 frtos lóval viszonozott. Egy 40 frtos lovát is elvette s alig 6 frtot érőt adott érte sat.

A jogtalan szolgálmányról azt mondják a hibbeiek, hogy Pekry Lajos idejében nem szoktak szolgálni, de ő utána rákényszeríttettek s mind jobban-jobban és jogtalanabbúl, nem használván semmit az ez iránt kiadott kir. parancsok. A mostani földesúrnak vasárnap is tartoztak fát szállítani. Hibbe városa Litvay Tamástól egy házat vett 150 frtért, ezt B. János elvette tőlük és Ruprecht Márk szolgájának adta, a ki most is benne lakik. Mikor az 1595 márcz. 5-ki kir. parancs megérkezett, Paczóth András annyira fenyegette, verte a lakosokat, hogy azok földjei-

ket bevetetlenűl hagyva elfutottak s félelmükben 6 hétig haza se mertek jönni. Ez az oka, miért nincsenek megmívelve a várföldek.

A *vichodnaiak* kérdeztetvén, azt felelik, hogy ők más méltatlanságot nem szenvedtek, mint azt, hogy az eddig a hibbeiek által mívelni szokott várföldeket nekik kellett mívelni. Ugyanezt mondják a *verbiczeiek* és *dovaloviak*, az utóbbiak hozzá tevén, hogy *B. Bálint* idejében évenként egy vigilt és egy satellitest tartoztak a várban eltartani, a várbeli sert tartoztak mérni és lovakat adni. Ezt a mostani földesuraknak is adják, sőt legutóbb egy takácsért Krakkóba kellett szekeret küldeniök, a mi 10 frtjokba került. A *kokavaiak* azt mondják, hogy ezelőtt csak bizonyos datiat adtak, de az új földesurak most a várföldek mívelésére is szorítják őket. *Illanow* és *Plostin* szintén egy-egy vigilt tartoztak a várban eltartani. — (Hiv. egyk. más. Pozs. kam. iratai III. sorozat, 38. csomó.)

Balassa Mária és Anna nem sokáig maradhattak Liptóujvár urasságában. A mig használták is, csak azért használták, mert az uradalmat terhelő inscriptionalis összegből bizonyos hányad őket illette. A kamara sietett őket kifizetni; már t. i. a mennyire az ő pénztelenségétől telhetett. Végre is Balasa Zsigmonddal és Imrével szegeletre vergődött. Az ezek által letett inscriptionalis összegből 6971 frt illette a két Balassa nővért, ebből is azonban csak 1954 frtot kaptak készpénzben, a többi elkölt a vártól elszakított birtokrészek visszaszerzésére s az uradalmat terhelt követelések kiegyenlítésére, a minő volt pl. Bálint úr 200 arany és 1200 magyar forint és Ferencz úr 980 frt adóssága. (Orsz. Ltár Neo reg. act. 337. 46.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

B. WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI B. KEMÉNY ZSIGMONDHOZ

— Második és befejező közlemény. —

XIX.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jul. 19.

Édes Sigóm! Későn s röviden válaszolok. Nem írtam előbb, mert nem lehetett s nem irok most, mert nem lehet; az időből ismét kifogytam, pedig lenne sok írni való tartalomdús leveledre. De ezt közelebbi alkalomra halasztom. Bár mielőtt irnék, vennék ujra tőled levelet.

Köszönöm nőmmel együtt, ki téged igen szivesen köszönt — hogyha nem teljesíted is — legalább megemlékezel azon igéretedről, hogy Anna napját minden évben itt töltöd. A Miklós napjárai áttételt is elfogadjuk, még pedig köszönettel, csakhogy bízhatnánk benne.

Kis keresztfiad s a kis Miklós jól vagynak. Doctor, Molnár, Pistiék köszöntenek, tisztelnek; nem különben Somogyi Antal, ki éppen itt van

s kivel valami oskolai könyven dolgozunk.[1] Nagyon jó fő, munkás ember. Ismered-e őt közelebbről? Áldjon az ég! barátod.

XX.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. jul. 26.

Édes Zsigóm! Mult héten írt levelemben igérém, hogy közelebbről többet irok neked. De most is csak rövid levélkét küldök. Házi dolgom, tudod, mindenkor sok van; a mellett a lovak körül teendők felől irtam egy értekezést, most pedig Somogyival — ki téged szivesen köszönt — próbálgatjuk gyerekek számára közjogi ismertetést írni honunknak. Ő a magyarhonit, én az erdélyit írjuk. Gonosz nehéz feladat. Mindezek közt, képzelheted, hogy levélirásra időm nem igen van. Bár lenne ujságolvasásra; de evel képtelen hátra vagyok maradva: még csak a te czikkeidet sem olvashatám el egészen. Épen az ujságok nem olvasása lehet oka annak is, hogy nem tudom, mikor leend az académia közgyűlése. Pedig szeretném, hogy ezen a parasztok historiáját illető tervem tárgyaltatnék. Bajza s Teleki Laczi igérték, hogy az illető szakok ülésében agitálni fognak s eszközlendik, hogy azok részéről a javaltam jutalomkérdés ajánltassék. Nagyon kár lenne, ha a dolog elmaradna vagy csak mostanról elhaladna is.

Ma van azon nap, melyen igéreted szerint itt veled együtt kellene lennem. Bár ha az idén nem, jövendőben lehetnénk együtt.

De írám, hogy ezuttal is csak rövid levelet kapsz; azért halld még, hogy a kis fiúk jól vannak s hogy az itteniek köszöntenek. Élj boldogul.

U. i. Kérlek, ezen ide zárt levelet küldd vagy add kézbe.

XXI.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. aug. 30.

Két levelemre tartozol válaszszal. Im megy a harmadik is. Sokat nem irok, mert az kőveli hajitásnak nemcsak kenyérrel, hanem kalácscsali hajitása lenne, ha a te gonosz hallgatásodat még hosszu írással viszonoznám. Tudjál tehát csak annyit rólunk, hogy jól vagyunk és igen gyakran beszélünk rólad, te pedig javítsd legalább annyiban magadat, hogy szegény fejemet ne hagyd a pesti dolgok felől teljes homályban s tudatlanságban. Még senki, de senkitől sem kaptam csak egy szó tudósítást sem a 18-iki conferentiákról. Somogyi igérte, hogy irni fog sokat és bőven s még egy betűjét sem vettem. Ha még ott van: kérlek add — vagy a mi jobb lesz, adasd az ide zárt levelet kezébe. Ha pedig elment, kérlek, küldd utána. De kérlek, tedd meg azt; mert nagyon nem szeretném, ha e levelet meg nem kapná. Beh szeretném veled oly sok tárgy iránt kibeszélni magamat. Deák — a mint tudom — honn és jobban van. De korántsem ugy, hogy megint jómóddal dolgozhatnék. Azért nem is kell őt bolygatni s fellépésre nógatni. Irántai kegyelet s azon

[1] Egy magyar alkotmánytanon, mely sohasem jelent meg.

körülmény parancsolja ezt, hogy nemcsak most kell őt használni, hanem később és tovább is.

Nőm szivesen köszönt. Fiaim derekasul nőnek. Nőm azt kérdezteti, hogy pisztolyozol-e még? Ő elmeneteled óta igen keveset lőtt. Élj boldogul!

(Kemény válaszát Pest, 1847. szept. 21-ről l. *Erdélyi Muzeum*. 1889. 662. l.)

XXII.

Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó. 1847. okt. 25.

Édes Zsigám! Örömmel értettem, hogy Olaszhonból visszatértél. Nemcsak annak örültem, hogy visszatértél, hanem annak is, hogy el birtál volt menni; miben valóban kétkedtem.

A választások tarkán ütnek ki; de még tarkább, még pedig szennyfoltoktól, hogy embereink közűl annyi adta magát korteskedésre.

Erdély országgyűlése közelebbről térend haza, hogy babér-szalmazsákjain vagy derekaljain amúgy ősi kényelemmel nyujtózzék. Csakhogy meg ne nyujtsák majd annak idejében. Nem azért említem ez aggodalmas szót, mintha annyira félteném a jámborokat. Egy-egy kis nyujtás soknak nem ártana; de az a baj, hogy par compagnie majd mi is nyujtandók lennénk. Olvastad-e, hogy a reincorporatio felől minő garral s mennyi ostobaságot beszéltek? Hát gondolod-e, hogy azon sok, ki az unio mellett szólott, igazán akar uniot s igaz uniot akar?

Hát veled, édes Zsigám! mi fog történni? Pesten maradsz vagy Pozsonyba mész? Menj, ha lehet, oda! De hát az ide jövetelről i erős és komoly igéreted?

Szegény nőm nagyon beteg volt, még csak most lábadoz. Ő téged igen szivesen köszönt. Örömmel hallotta Ujfalvytól, hogy a nyáron megint pisztolyoztál s hogy ezen örült, szép benne; mert ő elmeneteled óta pisztolyt sem igen vévén kézben: készen van arra, hogyha eljösz, a lövéssel kifogj rajta.

Kérlek, édes Zsigám! írj mentől előbb s mentől többet.

Képzeld, a regényedet [1] még nemcsak, hogy nem olvastam; de meg sem kaptam; pedig előre örvendek olvasásának.

Keresztfiad és bátyja jól vannak. Áldjon az Ég! barátod . . .

[Wesselényi a Kemény visszatértéről Olaszországból a lapokból értesűlt. E levélre Kemény válaszát Pest, 1847. decz. 5-ről l. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 360. l.]

XXIII.

B. Kemény Zsigmondnak Pestre. Zsibó, 1847. decz. 16.

Édes Zsigóm! Szives s régvárt leveled legtöbb részére majd — de ha lehet, mentől előbb válaszolandó: most csak arról felelek, mit a partiumról irsz. Mi ez ügynek baráti, petitio küldésire határoztuk el

[1] *Gyulai Pál* cz. regényét érti.

magunkat; de sokkal később indítottuk meg e dolgot, mint a hogy kellett volna s körmünkre égvén a gyertya, felette kellett sietni. Ennek következtében korántsem lehetett annyi aláírót szerezni, mint a dologhoz annak ideiben kezdve bizonynyal gyűlt volna. E petitiot 3 bizottunk viendi, u. m. Décsei László, Katona Miklós és Deáki Sámuel. Ők téged Pesten felkeresendenek s igen szívesen fognak kérni, hogy Teleki Domokos és Teleki Lászlóval s velök együtt lépjél fel Pozsonyban a visszakapcsolás érdekében kérni, követelni, buzdítani s értesíteni. A szükséges adatok követeink kezeik közt vannak. Ezen adatok közt van azon dolgozatom is, melyet te említsz. — Azon Tunyogi-féle jegyzeteket, melyekről hasonlón említést teszesz, azért nem küldöm követeink által, mivel azok teljesen fel vannak használva szegény Kölcseynknek, mind az *Athenaeum* 838 évi 34 s következő számában, mind pedig azon dolgozatában, mely a 832—36-iki országgyűlésről Erdélyt s főként a részeket illetőleg felküldetett. Ezeket odafenn megkaphatjátok; azonban a 836-iki 21-dik t-cz. keletkezése előtt volt igen szükséges azt bizonyítani be, imiszerint a részek iránt nem szükség Erdélyt kérdezni; most már, miután az diplomatice be lőn bizonyítva s a 21-dik t.-cz. arra alapulva keletkezett, az orsz. rendeinek szoros kötelességök az ügyet új discussio alá nem bocsátani; hanem a 21-dik t.-cz. végrehajtását megkivánni eszközölni. Hogy köntörfarolás által szeretnék halasztani, mulasztani azon végrehajtást: az világos. Hogy ezt ne tehessék, legjobb a törvényjavaslatot, melyet a kormány a Rendek elibe terjesztett vagy egész kiterjedésében elfogadni vagy legalább oly kevés ellenvetést csinálni s változást kivánni, melyen fenn ne akadhassanak. Igy a kormány kénytelen lévén azt, mit maga javallt, jóvá is hagyni, a visszakapcsolás valósuland. A részek állapotjára nézve, ha kell, lehet később is javításokat tenni. Mindenekelőtti az, hogy valóban s teljesen visszakapcsolva legyenek.

Közelebbi levelemben egészséged felől, mely adja Isten, hogy eddig már jóval jobb legyen, mint a hová a gonosz kávé s a természetelleni életmód által sűlyesztetett. *[Igy!]* Mostanság úgy veszem észre, hogy azon undoron kivűl, melylyel, mint irod, a beretválás ellen viseltettél, egy szellemi tárgy iránt is hasonló undort éreztél s érezel, mely tárgy pedig csaknem oly ártatlan s szintúgy minden nagy következés nélkül et adesse et abesse potest és mely a rútat széppé s a szépet rúttá szintoly kevéssé teszi, mint a beretválkozás: értem a követi utasítást. Hitem szerint mind a két modorodat túlingerültség s túlfeszültség okozta; de tartok tőle, az egyik undor a másiknál sokkal károsabb. — Az e tárgyban, valamint egyebekről Májustól fogva írt czikkeid sok oly dolgot támadnak meg, melyeket most megtámadni s főként oly modorban támadni meg, mint te tetted, több mint vétek; mert hiba. Ha sok, sok dolgom, főként pedig szegény nőm betegeskedései nem gátolnak; már több ízben czikkekkel felelek czikkeidre; de erről közelebbről többet, — most csak annyit, miszerint a te, előttem nagyon is ismert lelkiismeretességed mellett nem tudom eléggé merészségedet bámulni, melylyel dolgokat támadsz meg s feldúlni igyekszel, melyeket én bántani sem mernék; mert habár közel 30 év óta mozgok, működök, verejtékezek köz-

dolgaink mezején, s azoknak mentét s szövevényeit vizsgálom feszült figyelemmel, s nem higgadtság nélkűl: korántsem tartom magamat képesnek elitélni, hogy elkerűlhető-e azon roppant veszély, melylyel a megtámadott tárgyak elenyésztetése fenyeget? Istenért, barátom, vigyázz; mert nagyon lehetséges, hogy az egy darab idő óta megjelentekhez hasonló czikkeiddel több kárt teendsz, mint két élten át használhatnál.

Uti terveidről is jövő levelemben, bár a fecskékkel jönnél s szintoly bizonyosan, mint ők.

Nőm szivesen köszönt. Neki szegénynek nyár vége óta nincs jó egészsége. Adja Isten, hogy nemsokára jobbat írhassak felőle. Keresztfiad s kis bátyja, hála az égnek, jól vannak.

Tudom, úgy szólván fogadásod tartja, hogy bizományokat ne vállalj; de nem téged, hanem a *Pesti Hirlap* dolgozótársát kérem, hogy jegyeztessen engem fel, mint előfizetőt a jövő 848-ik egész évre. Ferenczi László teendi meg az előfizetést, csakhogy azon esetben is, ha Ferenczi talán most Pozsonyba rándult volna fel, ne szünjenek meg az új év kezdetével is nekem a *Hirlapot* küldeni. Áldjon az ég, barátod.

[Kemény Zsigmond válaszát: Pest, 1847. decz. 27-ről l. *Erdélyi Muzeum*. 1899. 663. l.]

XXIV.

Báró Kemény Zsigmondnak, Pestre. Zsibó, 1847. decz. 18.

Édes Zsigám! E levelemet petitiónkat vivő bizottaink adják meg beked. Reménylem, vetted a tegnapi postával küldött válaszomat, melynen értesítélek petitiónkról, küldötteinkről s a kezeik közt levő adatainkról s észrevételeinkről. Ezekből s a Kossuthnak most írt levelem másolatából (melyet kérj el Décseyéktől) meg fogod látni nézeteinket, melyekről, valamint helyzetünkről is küldötteink is értesíteni fognak. Ismételem tegnapi levelemben kifejezett azon kérésünket, hogy menj fel Décseyékkel Pozsonyba s ott velök, Teleki Domokossal s Laczival informálj s agitálj törvényszentesítette jó ügyünk mellett.

Nőm szivesen köszönt. Ujra is kérlek, menj fel Pozsonyba. De arra is kérlek, hogy ott közöld betegeskedésedet Attomyrral. Élj boldogul, áldjon az ég, — barátod . . .

(Wesselényi e levelét Décsei László, a küldöttek egyike, adta át. Kemény válaszát decz. 27-ről l. *Erdélyi Muzeum*. 1899. 663. l,)

XXV.

Kemény Zsigmondnak, Pestre. Zsibó, 1848. jan. 3.

Édes Zsigám! Deczember 27-iki rövid leveledet vettem. Sajnálom, hogy postán irt leveleimet nem vetted. Irtam neked Október 25-ik és Decz. 16-án. Ez utóbbinak nevezetesebb tartalmát töredékben ide melléklem.

Bár ne találna ezen levelem Pesten, hanem lennél Pozsonyban s fáradoznál ott a részek dolgábani informálás körül. Természetesen ott helybeli tájékozás után lehet helyesen megmondani, hogy minő irányt

kell ez ügyben követni. Azonban távolból én most is azt hiszem, hogy legszükségesebb elzárni minden hátulsó ajtót, melyen a kormány visszavonulhatna a visszakapcsolás elől, melyet eszközlendőnek esmert el s mondott ki, a *mikénti* visszakapcsolás iránt törvényjavaslatot terjesztvén az országgyűlés eleibe. Ily kibuvó ajtók csak úgy maradnának nyitva, ha a rendek a közlött törvényjavaslatot sokban kivánnák s lényegesen változtatni, s ő — t. i. a kormány — ebből alkalmat venne azt mondani, hogy a közigazgatási, vagy — mit tudom — minő okok lehetetlenné teszik a törvényjavaslatnak ily alakbani elfogadását; a körülmények pedig nem engedik a visszakapcsolás mily alakbani eszközlése kimondása nélkűl annak békés végrehajtását.

Szegény nőm még mind s most terhesebben beteg. Megint torokgyuladás kinozza. Ezen szomoru körülmény oka, hogy utolsó levelem óta sem érkeztem s most sem érkezem néked azokról írni, mikről szándékoztam; de éppen ebben az órában fakadt fel torokkelevénye s így mentűl elébbi javulásához jó reményem lehetvén, azt is reméllem, hogy hozzád intézendő levelekben vagy pedig czikkelyben ki fogom szívem aggodalmait önthetni. Nőm szívesen köszönt. Élj boldogul.

XXVI.

B. Kemény Zsigmondnak áldást W. Pestre. Zsibó, 1848. márcz. 9.

Ide s tova negyedéve, mióta nem irál nekem s azon utolsó leveled is (Decz. 27-iki) csak egy csepp volt. Én neked írtam Octob. 25-én, Decz. 16-án és 18-án; utolsó leveledre feleltem Január 3-án. Igaz, hogy sem ebben, sem a deczemberi leveleimben nem válaszoltam Deczember 5-én kelt levelednek minden és igen érdekes tárgyaira. Ezért s mivel már rég, mondhatom tavasz óta akartam neked több tárgyakról hosszasan írni: mind lestem, hogy mikor jut ily levél vagy levelek írására üdőm; de nem jutott. Bizony pedig üdőmet ok nélkül nem forgácsoltam el, sem haszonvétlen suhanni nem hagytam; még kevésbbé röpült az létem felett öröm s gyönyör szárnyain. Szakmányi, ház körűli bajok nem kis részében unalmas vagy legalább élvet nem nyujtó levelezés s a részek tárgyábani egy pár dolgozat, mindenek felett pedig szegény nőm csaknem folytonos s még most is meg nem szűnt betegeskedése annyira elfoglalták minden üdőmet s ez utóbbi oly lehangolólag hatott és hat kedélyemre, hogy neked szándékom szerint írni sem módom nem volt, sem képes nem voltam. Mégis magamra parancsoltam s a mai postát határoztam hosszabb levél vitelére, melyben, habár a Neked mondani valóim nem mind, de legalább egy része foglalva legyen. Midőn ezt megoldandó, kezdém e sorokat íratni, érkezék a posta levelekkel s tudósításokkal, figyelmet s aggodalmat annyira gerjesztőkkel, hogy ezekkel teljesen elfoglalva megint csak rövid levelet vagyok kénytelen Neked írni. Ma tudám meg a párisi eseményeket; ma hallék bővebben részleteket az Olaszhonban közelebbről történtek felől; szintén ma vevék tudósítást a steyeri s felső-ausztriai parasztnyugtalanságokról; nem különben a csapásról, mi a monarchia pénzügyét fenyegeti és az uralkodás és trón körűl történt

és történendőknek hírleltekről. Ma olvasám a *Hirlap*ban a horvát mozgalmak méltán nagyon fontosaknak nevezett fejleményeit s értesülék hírlapból s levelekből országgyűlést tárgyazó igen nevezetes körülményekről. Ugy-e, elég hín nem egy, hanem 100 napra is? s nemcsak figyelem s érdek gerjesztésére, hanem részvétnek, aggodalomnak s oly sokféle érzésnek igénybevételére. És a hallottak s olvasottak közt kettő volt, mi mondhatlan sajgó érzést szült bennem: egyik azon hír, hogy Pozsonyban az ellenzék közt az eddig létezett szép egyetértés csökkent s bomlik fel. Oh hon! miért és meddig kell rajtad a meghasonlás s visszavonás átkának feküınni; miért kell jobbjaidnak is nem együtt, hanem egymás közt küzdeniök s mikép nem látják még hívebb gyermekeid is — mit annyi példák bizonyitottak — miszerént külső ármány szokott pokoli műve, a jóknak a jók elleni ingerlése, gyanusítások és tekintélyek legázolása által, olyak hatásának enyésztetése, kiknek keblök szilárdabb, hogysem félni vagy magukat árúba bocsátani elég gyávák lennének. A másik, mi engem igen-igen fájdalmasan érdekel: a te *Február 14-ike és február 19-ike* czímű czikked. Mint Verina Fiesco előtt éltében legelőbb, úgy lennék képes előtted térdelni, kérni s mindenre, mi előtted szent, kényszeríteni Tégedet: hagyj fel bizonyos dolgoknak kíméletlen s bizonyos egyéneknek hasonló megtámadásával. Van annyi megtámadni s öszverontani való minálunk, minek létezése kérdésen s kétségen kívül káros és átkos, hogy valóban tárgy szűke nem kényszeríthet olyan ellen küzdeni, mint például a törvényhatósági rendszerünk, utasítások s ifjúságnak országgyűléseni jelenléte, melyek ellen ha lehet is sokat mondani, de bizonynyal mellettük is; s melyek iránt azon roppant nagy s nehezen megoldható kérdés létezik, hogy enyészetök s eltörlésök vajon áldást vagy átkot s kárhozatot szülő lenne-e; és nem kapsz-e széles Magyarországon mást, kit korholj vagy csipkedj, mint Kossuthot? Isten bocsásson meg Neked. Méltánylom, sőt tisztelem: eszedet, tehetségedet, tudományod; de azért kérem, hogy az Isten bocsásson meg Neked; mert hitem szerint nem tudod, mit cselekedsz. Téged s talán többeket is, mások, — jó czélzat s nemes érzéstök rugóit hozván mozgásba — használnak kisebbíteni s gyanusítani őt s befolyását gyengíteni. Barátom, eszköz vagy a nélkül, hogy tudnád vagy csak megsejdítetted volna is, rosszakaratúak kezében. Deák közelebbről ezt írá nékem Kossuthról: »Oly igen örültem azon bizalomnak, melylyel az ellenzék Kossuthot, mint vezért környezé s azon szilárdsággal párosult ügyességnek, melylyel Kossuth eddig a legfontosabb tárgyakat s azoknak részleteit kezelte; s nem csekély reményeket tápláltam az országgyűlés eredménye felől. De talán csak mulékony lesz ezen meghasonlás s majd egyesülnek ismét valamennyien Kossuthtal és Kossuth körűl, hiszen jelesebb, ügyesebb, alkalmatosabb vezetőt párt nem kivánhat, nem találhat, mint ellenzékünk bír Kossuthban.« Te pedig épen most készülsz egy csomó vezérczikk fulánkjait irányzani ellene. Istenért, ne tedd ezt! Tudom, hogy Te mi féltékeny vagy függetlenségedre s mennyire kerülöd annak csak színét is, hogy más esze s tanácsa után járnál; de azt is tudom, hogy képes vagy átlátni s érezni, miként a gyengék gyengéje az, ki azért, hogy ne lát

szassék gyengének, azaz más tanácsa után járónak: kész gyenge lenni, azaz úgy járni, mint más titkon fújja. Ne tulajdonitsd részrehajló baráti érzetnek, hogy az, mi Kossuth ellen tétetik, engem botránynyal tölt el. Barátja vagyok, meleg és hű; de ha olyat tenne, mit a jó ügyre nézve károsnak látok, szintúgy szólanék hozzá, mint szólok most Hozzád. Megtámadtatása a baráti szent érzetnél is szentebb s magasztosabb érzetből s nézetből botránkoztat. Calamitas publicanak tekintem én azt, ha Kossuthnak hatása most gyengíttetik, békóztatik; bűnnek mindent, mi e calamitas publica előidézésére van irányozva. Végeznem kell e sorokat; mert még több levelet kell posta indulta előtt irnom.

Nőm szivesen köszönt. Élj boldogul!

[Kemény közben írt Wesselényinek 1848. márcz. 3-ikáról; de W. még nem kapta volt meg, mikor e levelét írta. L. *Erdélyi Muzeum*, 1899. 663. l. Kemény válaszát l. 1848. márcz. 19-ről *Irodalomtört. Közl.* 1900. 364. l.]

XXVII.

B. Kemény Zsigmondnak áldást W. Pestre. Zsibó, 1848. márcz. 13.

Terhesen beteg nőm mellett aggodalom s gyötrelem közt átvirasztott éj után írom e sorokat.

F. hó 3-iki leveledet vettem. Túlingerült idegeid nem vontak lázat nyakadra; nem e láz szép képei íratták-e veled a közlöttek egy részét? Azokból a hírlapok útján csak *Békés átalakulásunk* ügyébeni felírásnak országos űlésben lett elfogadását tudatják itt. Ez ugyan roppant sok, több mint a mennyit mostanság elérhetni remélendő volt; de mégis hosszacska s még inkább bizonytalan út ettől azokig, miket Te, mint már elért dolgokat írsz, p. o. »hogy sikerűlt *magyar, független* és *felelős* ministeriumot nyerni«; — »hogy 3 hét alatt készen lesz a chartánk.« Az új alkotmányt magában foglaló programm is, melyről irod, hogy a *Hirlap* jövő keddi, tehát mart. 7-iki számában jelenend meg: azon számban nincs. A Metternich lemondásáról sincs a levelednél négy nappal későbbre kelt ujságban említés.

Azonban újra mondom, az is, mi a hírlapban van, igen örvendetes. Méltán mondatik a parlamenti kormány felé törekvés s annak egyhangulag kimondása, nagy diadalnak a *Hirlap*nak 1048-ik száma 189. lapján. De megvallom, helyesebbnek s szebbnek tartom, ha a *Hirlap* szerkesztői e *pean* zengésénél inkább a haza közös örömébe magát beleolvasztva, mintsem a diadalból maguknak oly sokat tulajdonítva szólalnak fel. Kétségbe nem hozható, hogy a dolgok fejlésében van érdeme, van része a *Pesti Hirlap*nak eredettől kezdve egész mostanig; s van más, még előtte s vele együtt íróknak, szólóknak; de azt, mi történt, azok sem együtt, sem közülek bármelyik is, maguknak s magának nem tulajdoníthatják. Hat év előtt fejeztem én ki nyomtatásban nemzetem előtt a Kossuth márcz. 3-diki beszédének s indítványának fő nézeteit s alapeszméit. Igaz, nem oly tömötten, nem oly erélylyel, mint ő; mert tollam az ő tollával, elragadó szónoklatával nem mérkőzhetik; és mert 6 év

előtt a mondottakat burkolatlan mondani ki annyit teszen, mint az olvasók legnagyobb részét elzárni azoknak olvashatásától; mégis elég érthetőleg kimondtam, miként fenmaradásunk, békés utoni előhaladásunk csak ugy lehetséges, ha az örökös tartományokkal együtt, dynastiánk alatt maradunk; dynastiánk pedig fenn — s mostani tartományainak birtokában — csak úgy maradhat; ha azok mindenikének nemzetiségökön alapuló s korszerű alkotmányt ád. Mindazáltal nem jutott s nem jut eszemben is, hogy nem igen olvasott *Szózat*om idézte volna elő a honunkban történteket s történendőket. Egyébiránt is sajnálom, ha az organumunkul tekintendő *Hirlap* azon hibába esik, melyet Széchenyi barátunkban mi ketten is oly gyakran és sajnálva hibáztattunk, hogy t. i. magáról annyit s oly dicsérve szól. Bizza a *Hirlap* dicsérését másokra s az bizonyosan nem maradand el.

A parlamenti kormány eszméje fölséges, de az mindig csak feltételesen létezhetik. E lét feltételei azok, melyek általadi megnevezésében is kifejezvék, t. i. hogy *nemzeti* s *független* legyen. E létfeltétel nálunk, az összes monarchiától elszakadás — csaknem bizonyosan nemzetiségünkbe kerülendő s ezért vészteljes — esetén kivűl, egyedűl úgy lehető s csak képzelhető is, ha az összes monarchia alkotmányossá válik. A mostanival diametraliter ellenkező s a hatalom emberei által annyira gyűlölt ezen állapot pedig megint csak feltételesen lehető. Egyként úgy, ha nemzetünk értelmi s értéki fejlődése és alkotmányosságunk oly túlsúlyossá lesz az összes monarchia, sőt az egész Európa mérlegében, miszerint kénytelen legyen az összes monarchia többi része magát hozzánk alkalmazni s minket követni. Ez út valóban hosszú, de bizonyos. Kik — mint a *Hirlap* 1048-ik száma emliti — 50 év utánra számíták a parlamenti kormány létesülhetését, azok azt ez úton számíták elérendőnek; és számításuk épen nincs hosszura téve, sőt részünkröli e czél felé okszerű s hű törekvés mellett külkörülményekre is van bizonynyal legalább annyi téve, miként a világszerte terjedő s tömöttödő hajlam és vágy alkotmányosság felé a kérdéses örökös tartományokat is addig saturálandja annyira, hogy elhatározott óhajtásuk s törekvésük imponáljon. — Arra, hogy Austria örökös tartományai alkotmányosokká váljanak, s úgy ez alkotmányos szövetség egyik főtagja honunk, saját s tehát független s tehát nemzeti parlamentaris kormánynyal birjon: a másik mód s lehetség nem egyéb s nem kisebb, mint világesemény vagyis több világesemények szerencsés egybevágása s összeműködése, mit sem előre látni, sem kiszámítani s azért okszerűen arra építeni sem lehet. Ily világesemények előidézése, annyival inkább több ily események összhangzása s szerencsés egybetalálkozása Isten kezében van. Azért csak az első útnak előkészítése volt s lehetett az, min józan észszel működni lehetett, s az, mire számítani okos ember ész szerint szabadnak vélhette. Igaz, ezen hosszú s még a mellett terhes út vérmes remények s zajgó óhajtások kielégítésére alig lehetett elégséges. Azonban ki nem ezt választotta s nem e mellett maradott ernyedetlenűl s kitünő hívséggel: az jámbor álmadozó, nemes lelkesedésű ábrándos lehetett; de gyakorlati tapintatu ember nem. A deus ex machinára váró vagy arra számító

nem sokkal okosabb és gyakorlatibb ember, mint a ki találandó kincsre számítva épít.

Ezekre nézve ismétlem, miszerint észszerűn egyebet remélni s egyeben dolgozni nem lehetett, mint nemzeti, értelmi s alkotmányos súlyunk öregbítése által eszközölni azt, hogy alkotmányosságunk képessé legyen az örökös tartományokat a kor ily irányú szelleme által és mindinkább segítve: magába olvasztani; és így magának közvetlen s közvetve amazoknak parlamenti kormányt vívni ki. Alkotmányos bármi csekély fejlődés, sőt mostani alkotmányunk birhatása is valamint biztosítva nincs: úgy s még inkább parl. kormány nem is lehető s csupa chimaera reánk nézve mindaddig. mig az örökös tartományok alkotmány nélkül absolutisticus kormány alatt állanak. És ha az említett képtelenség mellett is valami politikus varázsvessző a mostani körűlmények közt parlamentaris kormányt hozna nálunk létre: az reánk nézve nem üdvnek, hanem veszélynek lenne forrása. De erről egy későbbi levelemben többet, valamint a parlamenti kormányról általánosan: körűlményeinket véve tekintetbe.

Most, Barátom, még csak annyit, miszerint igaz, hogy a külkörűlmények véletlen alakulása s összetalálkozása sokat teszen most lehetővé, mi egy pár év, sőt ugyanannyi hó előtt is még lehetlen lett volna. Kinek jutott volna okszerűen eszébe csak a mult évben is s annyival inkább évek előtt oly indítványt tenni, milyen a márcz. 3-iki volt s eszközölhette-e annak egy akarattal s ellenmondás nélküli elfogadását egyéb, mint a közelebbi világesemények? E világeseményeket használni kötelesség; jól használni nagy érdem. De hogy e világesemények elegendők-e még arra, hogy alkotmányosságnak egész Európán át diadalát biztosítsák, s hogy még az osztrák kormányt is alkotmány elleni hydrophobiája daczára alkotmányok osztogatására bírhassák: ez legalább is igen kétséges. A mi a tudva lévő indítványt illetőleg a felső tábla vagyis annak elnöksége részéről (legalább március 8-ig) tapasztalható volt: nem igen mutat arra, hogy odafenn parancsolólag intő időjelekűl ismernék el azon eseményeket, miket mi annak tartunk.

Nőm szivesen köszönt. Élj boldogul! [A levél külsőjére.: B. Kemény Zsigmond távolléte vagy betegsége esetében a *Pesti Hirlap* tiszt. szerkesztősége kéretik ezen levél felbontására.]

U. i. A 844-iki törvényczikkeimet elvitted volt. Kérlek, küldd azt vissza.

A mult évből a *Hirlap* 9 első száma, -- gondolom az előfizetésnek hibámon kívüli megkésése miatt — nem küldetett meg. Kérlek, eszközöld, hogy e számokat valahogy megkapjam.

XXVIII.

Kemény Zsigmondnak áldást W. Zsibó, 1848. márcz. 18.

Nagyon megnyugtata Katona Miklóstól tegnapelőtt hallhatnom, hogy téged látott s veled beszélt s te egészséges voltál. Megvallom — mit 13-iki levelemből is sejthettél — miszerint f. hó 3-iki leveled következtében nagyon aggódtam. Ha azon levelet valóban te írtad, s mint Katona

mondja — hála Istennek! — semmi bajod: úgy azon levél egyébkénti megfoghatatlanságát egy pezsgőszülte mámornak tulajdonítom. Adja Isten, hogy azon áldott pezsgő igaz jóslóvá lett legyen.

Közelebbi levelemben mondtam, miszerint még szólandok arról, hogy én parlamentaris kormányt jelen körülményeinkben, reánk nézve, ha lehetséges lenne is — mit azonban merőben tagadok — nem üdvösnek, hanem veszélyesnek tartanék.

Parlamentaris kormány — azt hiszem — nemzet erejének kifolyása, azaz: a nemzet anyagi s értelmi és szellemi oly felsőségre lett jutása, minek következtében a hatalmat kezére kerítette s e hatalmat azon erejének épségben tartása s folytonos öregbítése által megóvja, hogy az sem valami eminens tehetségű s erélyű koronás vagy koronátlan despotának, sem papi, katonai, oligarchiai vagy a mi mindezeknél veszélyesb, bureaucratiai castának kezébe ne jusson. Épen ezért gondolom, hogy midőn egy nemzet erejének földje, tenyésztő melegre fejlett, csirázandja az s táplálandja a parlamentaris kormányt; de ellenkező esetben, ha az ki is mondatik, csak mint fagyos vagy asszott földbe szurt galy vagy virág, elszárad s papirmalaszt marad. Nem vélem vérünket: sem nemzeti, sem anyagi, szintoly kevéssé értelmi s erkölcsileg annyira fejlődve, s erősödve, hogy, parlamentaris kormányt létesítni, annyival inkább létben, boldogulására fentartani képes lehessen.

Ismétlem, miszerint addig, míg létezni fog egy összes kormány, melyben egész monarchia feletti uralkodás összpontosul (s ilyen nélkűl aligha az összes monarchiát csak képzelni is lehet) s mig ez összes kormány nemcsak parlamentaris nem, hanem teljesen s megcsontosulva absolutisticus: lehetlennek tartom, hogy Magyarhonra nézve parlamentaris kormányt engedjen létesülni. Annak békés létesülése pedig — természetesen — csak ama közös kormány beleegyezésével lenne csak képzelhető is. De ha lehetőnek akarjuk hinni, vagy inkább álmodni azt, hogy azon centralis főkormány, melynek éltető levegője egyedűl a korlátlanság, önkény és homály, megengedje, hogy saját magának egyik fele neki ellenséges s reá nézve megsemmisítő légkörében létezzék, a korlátoltságnak s nyilvánosságnak ezen — mondom — hihetetlen esetében, mi lenne a mi improvisált parlamentaris kormányunknak sorsa s mi következése? Hogy parlamentaris kormány, vagyis oly kormány, mely a parlamenti többségből keletkezik s azon alapulva létezik, zsarnokivá s alkotmányellenivé ne váljék, annak feltéte, biztosítéka egyfelől az, hogy maga a parlament a nemzet alkotmányos irányú többségének legyen valódi és hű képviselője, másfelől pedig hogyha ilyen a parlament: legyen annak, mindenesetre pedig legyen a nemzetnek elég ereje, szellemi és anyagi, a netalán rossz útra tért kormány megsemmisítésére. A miniszteri felelősségről szóló törvényeket a nemzeti jogok diadala legszebb okleveleinek szokták tartani. Én pedig a nemzeti erő többnyire haszontalan s illusorius surrogatumának tekintem. Ha van nemzetben erő, a szám — és észtan örök szabályai szerént csak saját vagyis túlsúlyu többségének irányával s szellemében lehet azt s fogják azt kormányozni. Az ellenkezőt merénylő kormány megbukik s tagjait vagy megvetés vagy büntetés éri,

akár van ministeri felelősségről törvény, akár nincs. Ha pedig hiányzik a nemzetben a mondott erő, úgy a ministeri felelősségről szóló bármi nagyszavú törvény szintúgy papiron marad, s csak annyit ér, mint a mi Ulászló-féle törvényünk.[1] — Gyenge nemzetre nézve a ministeri felelősség törvénye könnyen válhatik épen az önkény s despotismus biztosítékává. Ha ugyanis sükerűl a rossz útra tért kormánynak a parlament kezében lévő feles csábszerekkel magának többséget szerezni; s ezzel magának s az összes nemzet vagy annak jogairól nem is birt bizalmat támasztani: nem szentesítve a nemzet akaratja pecsétjével, erősítve leendenek a kormány bármi főbb jogba vágó s bármi helytelen főigazgatási tettei; s még a sérelmek azon halmazában sem kaphatnak helyet, hol ha ilyesek sokáig szoktak is heverni, de mindig az orvosoltatás fentartott igénye mellett léteznek s törvények keletkeznek; nem pedig jogok csorbítására a kormány túlnyomó súlyát előkészítő s mind létesítő.

(A levél befejezetlen, vége ki van törölve s aztán nem folytatta. Egészen bizonyos, hogy el sem küldte; mert közben a lapokból megtudta, hogy miket Kemény írt, valók s így jobban tájékozódva méltán feleslegeseknek tartotta ez alkotmányjogi fejtegetéseket.)

XXIX.

Kemény Zsigmondnak Pozsonyból Pestre. 1848. ápr. 12.

Szívesen kérlek, eszközöld az ide csatolt czikknek a *Pesti Hirlap*bani hova hamarábbi megjelenését; valamint azt is, hogy az azonnal leiratván, másolatát Erdélybe a *Hiradó* szerkesztőségéhez első posta által megküldeni szíveskedj. Erre újból és újból kér barátod, W. M.

XXX.

Kemény Zsigmondnak áldást. Szedresről Pestre. 1848. ápr. 21.

A Leopoldinum Diplomának az azt megelőző szerződések következtébeni érvénytelenségét kidolgoztad-e, igéreted szerént oly rövid s tiszta kivonatot, milyet nálunk mindenfelé köröztetni lehessen, a közvéleménynek iránytadólag? Ha még nem volnál azzal készen, kérlek, készítsd el azt pestrei visszatértemig. Gondolom, 28-ik délire ott leszek.

*Pesti Hirlap*ot ma sem kapék, pedig nagyon megkértem a kiadóhivatalt, valamint a postahivatalt is, hogy hirlapjaimat mindennap küldjék el ide. Azt hiszem, hogy a postánál történik valami hiba, mert levelet se kapok; pedig nem lehet, hogy sehonnan se jőne hozzám intézett levél a pesti postához. Szívesen kérlek, járj ennek végire s utasítsd a postát arra, hogy leveleimet ujságaimmal együtt 25-ikéig küldje ide.

A Bezerédynek jött 35. számában a *Pesti Hirlap*nak van valami Erdélyről. Elég jó czikk. Kár azonban, hogy midőn mint auctoritásra hivatkozik Kemény Dénesre, nem hivatkozik Kemény Domokosra, Teleki

[1] Czélzás a II. Ulászló-féle t.-cz.-re a hűtlen tanácsosok megbüntetéséről, mely a valóságban sohasem érvényesíthető papirjog maradt.

Domokosra, a vén Jánosra s reám is. Ily elmellőzet árthat népszerűségünknek s az ügynek.

Nőm szívesen köszönt, áldjon az ég.

U. i. Bár történnék a hirlapok dolgában valami. Ez valóban elsőrendű szükség. Jó népujság nem kevésbbé szükséges, mint egy velős, mentől több capaczitást összpontosító nagy hirlap. Sokhelyt falukon, a csapszékekben s városházaknál olvassák s magyarázzák — képzelhetni, minő szellemben, — a *Martius 15-dik* hetilap etc. legvadabb czikkeit. Mond Eötvösnek szíves üdvözletem mellett, miszerint örömmel értettem Bezerédytől, népnevelést érdeklő nagyszerű tervének nehány vonását. Hiszem, hogy abban az oskolamesterek képzéséről intézkedés főhelyet foglaland; valaminthogy a kisdedóvást, mint nemzetiségünk terjesztésének legszelidebb és sikeresebb módját nagy figyelemre méltatja. Most lenne ideje, oly társulatot vagy társulatokat létesíteni, milyeket a *Szózat*ban javalltam s általában az ott érdekletteket eszközölni.

U. i. Mondtam volt, küldenétek nehányat az egy vagy más lapban megjelenendett legvadabb czikkek közűl; hadd írjak azokra itt létem alatt egy-két czáfolatot. Sajnálom, hogy nem küldettetek.

XXXI.

Kemény Zsigmondnak Pestről Pestre. 1848. ápr. 30.

Dolgaid s dolgaim nem engedvén, hogy találkozzunk, sok más mondanivalóim mellőztével, kérlek, ne felejtkezzél el szegény Kelemen Lajosnak sem most betegségébeni ápoltatásáról, sem — és még inkább — elhelyeztetéséről. Ő egy a legbecsületesebb s ügyesebb emberek közűl. Szegénynek neje, 8 gyermeke s 70 éves anyja. Szólj, kérlek, Eötvössel, hogy Papp Zsigmondot applicálja, általában szólj a miniszterekkel, hogy bár apróbb hivatalokra alkalmazzanak oláhokat is.

Reméllem, hogy a rég várt derék ujság mentől előbb megjelenend. Kérlek, jegyezz előfizetői közé s küldesd mindjárt az első számtól kezdve. Azon 4 nyelvbeni népujságot, melyet Papp Zsigmond indítványozott s melyre — mint hallom — egy pár ezer aláíró is van — hasonlón szükséges mentől előbb megjelentetni, még pedig nagyon olcsó áron. Kérlek, eszközöld ezt s szólj iránta főkint Teleki Laczival, ki az az iránti választmány tagja, az én nevemben is. Ennél egy üdvösb dolgot nem lehet létesíteni. Nőm köszönt, stb.

XXXII.

Kemény Zsigmondnak áldást. Szilágy-Somlyóról Pestre. 1848. máj. 9.

Az ünnepélyes visszacsatlást itt [1] tegnap megtevém. Szabadban kellett a gyűlést tartani, de a nagy sokaság mellett is rend és csend uralkodott, pedig a legélénkebb részvét s lelkesedés mutatkozott mindenfelé. Többen hitték s tartottak attól, hogy fognak kedvetlen s talán erős jelei mutatkozni a létező izgatottságnak. Izgatottság itt — mind

[1] Kraszna- és Középszolnok-megyék visszacsatolását érti.

mondják — nem tudhatni, mely részről van nagyobb, a parasztságéról-e vagy az apró nemességéről? Amazok részint amaz országszerte elharapózott ostoba hiedelemmel vannak, hogy a nemesség a király ellen tör, hogy az eddigi királyt vagy császárt letették s más magyar királyt választottak sat. — Az ezeket s eféléket hívők mindenfelé mutatkoznak; hogy nekik az új magyar király nem, hanem csak a régi kell, a császár, hogy ők a nemességgel nem tartanak, kik tőlök a szabadságot, melyet a császár nekik már 12 év előtt megadott, mindeddig megtagadták, a császári szabadságlevelet mindeddig duggatják; s most is csak úgy s csak azért hirdetik ki nekik a szabadságot, hogy őket a czászár elleni fegyverfogásra s felkelésre rávegyék. Más gonosz körülmény az, hogy helyenként egy kis communisticus hajlam mutatkozik s közosztályra számítanak. Ezen kívül igen sok helyt, melyek határosztály által vagy másként bármikor is paraszt kezéből földesurakéba mentek, vissza akarják venni. A nemesség részéről is nem kevés ingerültség nyilvánult, részint az éppen említett követelésekért, nagyára pedig adófizetési, utcsinálási stb. ellenszenveik következtében.

Mindezen nyugtalansági s békétlenségi anyagok mellett azonban mindkét fél elég jól engedte magát egyfelől bizalmas és szíves, másfelől erélyes szavak által kapaczitáltatni.

A rend és csend fentartását illetőleg igen nagy tényező itt mindenütt a király személyességű szerep, varázserejű hatásu a király személyese, király vagy császár képe (kipu imperatuluj), ezt lehetőségig fel is használom a csend, béke fentartására. De mindég ki kell fejeznem, hogy én kegyelmes urunk V. Ferdinánd ő császári királyi felsége nevében vagy képében szólok.

Kérlek, közöld e levelemet Dénessel. — Nagyon megköszönöm, ha írsz nekem a dolgok állásáról, még pedig mentől többet. Köszöntsd Eötvöst s a többi minisztereket, barátinkat. Nőm üdvözöl, élj boldogul.

XXXIII.

Kemény Zsigmondnak. Pest, 1848. júl. 12-én Pestre.

Szobában kell ülnöm betegen pár nap óta. Bajos ez máskor is, most pedig kínos. Szólanom kellene veled is, Dénessel is. Mikor leendesz holnap a tanyán? Talán el fogok oda mehetni. Ez iránt kérdést intézek Déneshez is az ide zárt levélben. Kérlek, juttasd ezt mentől előbb kezébe; s ha ő izen nekem valamit, tudasd velem. Pesten. Barátod.

A b. Kemény Dénesnek írt levél.

Kedves Barátom! Egy pár nap óta beteg s többnyire ágyban vagyok. Ezért keveset tudok a dolgok állásáról. Erdélyből nem tudsz-e valami újat? Vajjon a székelyek indulnak-e hamar ki s az oláhok közt a hegyeken túli mozgalmak minő benyomást tesznek? Kínos nekem, hogy az itteni dolgokban is részint helyzetem, főként pedig mostani betegeskedésem miatt oly kevés részt vehetek. A válaszfelirat — hitem szerint — roppant fontosságú. — Ha a horváth és szerb ügyekre nézve

hátunk mögött minden ajtót bezárunk, s minden hidat elégetünk, s ha az olasz kérdést illetőleg a dynasztiával szemben még csak sympathiát sem mutatunk s azon esetre sem nyujtunk segedelemre legkisebb reményt is, hogyha ő számunkra békét eszközöl: úgy dolgainkat annyival roszszabb lábra állítottnak gondolom, mivel azok mellett aligha Batthyányi visszalépésre kényszerültnek nem érezné magát. — De hiszem, hogy a válaszfeliratot óvatos eszélylyel fogjátok szerkezni. — Az oláhokra nézve is szeretnék veled szólani. Ezek csendesedtek annyira, hogy veszélyes követelésekkel jelenleg elé nem fognak állani; de keblökben forralják s titkon készítik elő a szándékot, melynek sikere nemzetiségünkbe kerülne. Holnap, ha megyek is ki a házból, legfeljebb a tanyáig fogok vánszorogni. Kérlek, tudasd vagy velem vagy 'Sigóval, hogy mikor leendesz ott? Barátod.

XXXIV.

Kemény Zsigmondnak Pestről Pestre. 1848. július 30.

Édes Zsigám! Nagyon vágytam tegnap veled szólhatni; mert a katonaadás s rendezés roppant fontosságú tárgya körül mind sajtó útján, mind a törvényhozás termeiben teendők iránt szerettem volna s szeretnék veled értekeződni. Kérlek, jőjj ma Philemoni ebédünkre, hogy beszélgessünk előre. Majd délután, vagyis este felé 6 óra tájban elmegyünk többen a tanyára. Elvárja válaszodat, de még sokkal inkább magadat, barátod.

XXXV.

B. Kemény Zsigmond úrnak Pestről Pestre. 1848. szept. 24.

Édes 'Sigám! Mit gondolsz, mi fog történni? mit fogtok tenni s mit kellene tennetek s tennünk, hát családommal valjon mit tegyek, Dénes mit teend az övével? Vele is szeretném szólani. Mikor s hol lehetne? Jőjj ma hozzánk ebédre.

XXXVI.

Kemény Zsigmondnak. Freywaldauból Pestre. 1848. okt. 19.

Édes Zsigám! Ma igen fontos és szomorú tárgyban írék Kossuthnak s Kemény Dénesnek. Kérdd el ez utóbbitól az esemény leírását magába foglaló tökéletesen hiteles levélmásolatot. Az esemény folytatását tárgyazó egy más, de csakugyan Nagy Lázártóli levélnek másat ide zárom. Használd ezeket a *Hirlap* számára. Szükséges, hogy ilyesmit a közönség megtudjon. Legszomorúbb a dologban az, hogy Sibó magyar helység s hogy ott népnevelést illetőleg már jórészt egy század óta s főkép az utóbbi 30 év alatt annyi történt, mennyi hogy még 50 év lefolyta alatt is honunk csak tizedrészében is történhessék, vérmes remény is alig álmodhatja.

Az alsóház f. hó 10-iki s engem is érdeklő határozatát illetőleg írtam e napokban Bezerédynek, Kazinczynak s Kossuthnak is. Az utóbbinak írt levelem mását, ha lehet, még holnap fogom Bezerédynek (kinek azt már megírtam) megküldeni. Kérlek, olvasd meg mindezeket s szólalj fel e tárgyban lapodban.

Én nehány nap előtti gyomorgörcsi roham után curában, de még nem igen jól vagyok.

Nőm s leányom köszöntenek. Élj boldogul, barátod.

U. i. A sibai pappali borzasztó bánásmódot még borzasztóbbá teszi az, hogy ő szegény oly tiszta s tiszteletreméltó jellemű s hivatásának annyira megfelelő pap volt, milyen száz közül egy is alig van.

[Az e levélben említett Kossuthnak és Kemény Dénesnek írt levélben a sibói felkelésről szól Wesselényi s kéri Kossuthot, hogy oda katonákat küldjön a rend fentartása végett. Ugy látszik, az ottani parasztlázadás már ekkor az urak kiirtását vette czélba s Wesselényi attól tartott, hogy innen az anarchia egész Erdélyre ki fog terjedni. A fegyveres erő odaküldésének eszközlésére kérte b. Kemény Dénest is. Az okt. 10-iki határozat azokat a magyar urakat sujtotta, kik külföldön időztek. Wesselényi magára kivételt kivánt volna tétetni, mivel ő betegsége miatt ment ki s igérte, hogyha tér nyilik számára s politikai elvei fentartása mellett működhetik, kész visszatérni.]

XXXVII.

Kemény Zsigának Freywaldauból Pestre. 1848. okt. 25.

Édes 'Sigám! nagyon sajnálnám, ha a napokban írt levelemet s az abba zárt másolatát Kossuthnak szóló levelemnek nem vetted volna; s ezt annyival inkább, mivel, a mint emlékezem, arra kértelek azon levelemben, hogy azon másolatot közöld több barátainkkal; ugyanazon levelemben küldöttem a sibai mult eseményekrőli adatokat is, hírlapod számára használandókat.

Most egyébről. Itt mutatának nekem valamit a *Pesti Divatlap*ban, mely *Márczius*tól közöl valamit, reám nézve nagyon sértőt, minden ellenészrevétel nélkül. Hogy a *Márczius*, ezen rágalmak kovácsa, engem is megtámad, nem csudálom, hiszen ez néki kenyere. Botránkoztatóbb, hogy a *Pesti Divatlap* ellenészrevétel nélkül felvette. Sokkal váratlanabb s valóban keserű lenne, ha ti, barátim, mellettem fel nem szólalnátok. Hogy fel fogtok s épen te fogsz felszólalni, azt reményli s megvárja tőled barátod.

XXXVIII.

Kemény Zsigmondnak Freywaldauból Pestre. 1848. nov. 10.

Édes Zsigám! Isten tudja, veszitek-e Pesten vagy egy levelemet, vagy egyet sem; pedig jó csomót írtam már. Neked írtam Okt. 19 és 25-én, Kemény Dénesnek 19., Kazintzynak Sept. 30., Okt. 4, 16, 27 és Nov. 3-ikán, Bezerédynek Oct. 16, 25, Nov. 4, 9-én, Deáknak Oct. 28-án, Bajzának Oct. 27-én, egy czikkecskét küldvén neki, Kossuthnak Oct 10, 19, 24-én, Nyárynak Oct. 28-án, Pálffy Jánosnak Oct. 25-én. Perényi Zsigmondnak Oct. 24-én, Nov. 2-án.

És mindezek közűl csak Kazintzytól s Bezerédytől vettem s ezt is már jó régen, levelet. Kérlek, tudd meg s tudasd velem: vették-e a fenn írtak leveleimet: jelesen óhajtanám tudni, Bajza kapta-e levelemet s czikkemet és miért nem adja ki azt? Tudom, hogy fontosabb dolgaid

vannak, mint levélírás, mégis kérlek, írj nekem. Erdély borzasztó sorsa okozta fájdalmam oly éles, hogy az egész hon gyászos állapotja s aggasztó jövendője miatti kínok közepette is kiváltan érzem azt. — Cselekvésre s tettrei képtelenségnek, s a testi félszegség átkának gyötrelmét most érzem szörnyű mértékben. Az enyimek szívesen köszöntenek. Irj, erre újra is kér barátod.

Ha Molnárt látod, kérlek, mondd neki, írja meg nekem: 1. minő írások s másolati könyvek voltak pakkolva a nagy szekérben azon kocsiládába, melyet elhoztunk. — Ez az úton eltévedett. 2. Minő iratok s másolati és más könyvek maradtak Pesten?

XXXIX.

Kemény Zsigmondnak Freywaldauból Pestre. 1848. nov. 16.

Édes Zsigám! E napokban vettem Sámuel bátyádtól egy levelet, melyben újra kér, hogy vak fiát alapítványomra vegyem fel; s ezt azzal motiválja, hogy az erdélyi események következtében csaknem mindenét elvesztette s magának is futnia kelletett. Ird meg, kérlek: oly mértékben igaz-e ez, hogy valóban segítségre szorult s hogy helyes lesz-e fiának adni alapítványomat? Siess ez iránt nekem írni, mert addig nem fogok bátyádnak válaszolni s válaszolhatni.

Én neked egynehányszor írtam; de sem tőled nem vevék még egy levelet is, sem a többi pesti barátim nem írának már több hetek óta. Nem tudom, ezt minek tulajdonítsam: mert ujságaim csak hat nap óta nem jőnek, leveleket pedig még tegnapelőtt is kaptam, de érdekteleneket.

Szeretném tudni, vetted-e okt. 25-diki azon levelemet, melyben a *Március* és *Budapesti Divatlap* ellenemi rágalma felől írok? Valóban szomorú azon honnak s fiainak sorsa, melyben évek hosszú során át bizonyított tántoríthatlan hívség hon s erény iránt nem érdemel annyit, hogy a galádul megtámadott mellett legjobb barátai közül csak egy is felszólaljon.

Hát valjon Bajza vette-e levelemet s az Erdélyi reactióról küldött czikkemet? S ha vette, valjon mért nem jelent az meg? Tegyél ez iránt nála, kérlek, szíves köszöntésem mellett kérdést.

Köszöntsd nevünkben Deákot, Bezerédyt, Klauzált, Dénest, Kazinczyt, Somogyit, Vörösmartyt.

Ma beszélék Doctor Seligmannal, ki Széchenyit gyógyította s gyógyítja; s ki a hasonló beteg, de a már csaknem egészen meggyógyult Lubomirskihoz jött ide. Ő mondja, hogy Széchenyi bizonyosan meg fog és nem sokára gyógyulni.

Irjatok nekem vagy Pozsony, Malaczka és Dürnkrut felől, vagy ha erre sem biztos, Trencsén, Zsolna és Olmütz, avagy Kassa s Krakkó felől ide.

Nőm s leányom szívesen köszöntenek; ők meglehetősen és a kis fiúk jól vannak; de én nem vagyok jól: testileg s lelkileg szenvedek. Áldjon az ég!

Közli: FERENCZI ZOLTÁN.

ADALÉKOK BAJZA JÓZSEF SZINHÁZIGAZGATÓI MŰKÖDÉSÉHEZ.

(Levelek Egressy Gáborhoz.)

1847-ben Bajza József tudvalevőleg másod ízben vállalta el a Nemzeti Színház igazgatását. Működése alig egy évi időszakra terjed, azonban igen nagy jelentőségű úgy a színház, mint általán a magyar színészet és drámairodalom szempontjából. Az alább közlendő levelek, melyeket Egressy Gáborhoz, a már akkor nagynevű színészhez s a színház drámai rendezőjéhez intézett, s melyek a Magyar Nemzeti Muzeum irodalmi levélgyűjteményében őriztetnek, elég közvetlenül mutatják be Bajzát színházigazgatói tevékenységében, az ő ismert lelkiismeretességével, széleskörű ismereteivel s azzal a törekvésével, hogy az irodalom és művészet magasabb érdekeit az akkori nehéz körülmények között is a lehetőségig megvédje. Uj vonást nem nyujtanak a Bajza arczképéhez, azonban egy két ismert vonás élénkebb kidomborításához tagadhatatlanul hozzájárulnak.

Szükséges fölemlítenünk, hogy e levelek a legújabb, Badics-féle Bajza-kiadás megjelenése óta kerültek a Nemzeti Múzeum birtokába.

I.

Pesten, octob. 6. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Itt küldöm Chatterton czímű színművet,[1] kérem olvassa el és adja tudtomra irántai véleményét. A' mű nem hosszú, gondolom 3—4 nap alatt vissza küldheti Ön. Ki egyébiránt vagyok lekötelezettje

Bajza József, igazgató.

II.

Pesten, octob. 27. 1847.

Tisztelt rendező úr,

A jövő vasárnapra jó volna »Mari egy anya a' népből« czímű színművet adnunk; Szathmáryné' szerepét addig betanulná Komlóssy Ida. Nem tudom Szigeti játszik-e benne és Fáncsy szerepét tudja-e más? Ha akadály van adatásában, más valamit kell kigondolni, a' minek közönsége lenne, mert az operisták betegsége miatt nagyon kis bevételeink vannak.

Péntekre sincs még vígjátékunk, mert a Pasquill[2] ismét nem mehet Szathmáryné miatt. Legyen szíves Ön Szentpéteryvel értekezni 's velem tudatni, hogy mit gondoltak? Szombatra Benyovszky van tervezve, ha Hollósy jobban lesz.

Bajza.

[1] Alfred de Vigny színműve.
[2] Szigligeti Ede vígjátéka.

III.

Pesten, novemb. 9. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Nem csak Hugóval, kit én Báró és bankárjának látása óta minden pártolásra méltó talentumnak ismerek, hanem más kisebb drámaírói tehetségekkel is a' legnagyobb készséggel teszek szívességet, mennyire hatalmamban áll. Ezért akartam új művet csütörtökre tenni, mely az elővásári szél miatt jól fogott vala jövedelmezni. Albonit[1] nem lehetett világos kár nélkűl bérfolyamban fölléptetni, hanem bérszünettel kellett; így kell adnunk a' három vásári napokat is. Ha én e' sok bérszünetet még szaporítom és 10 nap alatt 7 bérszünetet adok 's csak három napot a' bérlőknek, akkor méltó okkal lázítom őket magam ellen 's így elég ok volt arra, hogy a' Világ' színjátéka hátrább tolassék. Én igen sajnálom Hugo körülményeit 's örömest teljesíteném kívánatát, de az nincs hatalmamban. Gróf Ráday előlegezhet 100 aranyat valakinek, ha akar, én azt nem tehetem, mert nekem csak az áll hatalmamban, mit Ráday gróftól szerződésileg kikötöttem 's arról, hogy íróknak csak egy fillért is előlegezhessek egy szó sincs e' szerződésben. Azért kérje meg Ön Hugo urat, hogy ne sajnáljon e' végett gróf Rádayhoz fordulni. Egyébiránt mert — clara pacta boni amici — meg kell azt is mondanom, hogy a pénztár jelenleg 100 aranyas előlegezést nem bír meg. Mind az országos cassa, mind a bérletekből bejött öszveg még az én igazgatásom előtt kimeríttetett, mert a' nyári hónapok mint tudva van, igen szűken jövedelmeztek, 's új évig arra vagyok szorítva, a' mi naponkint bejő, 's így, ki józanul akarja fölvenni a' dolgot, átlátja, mi aggodalmasan kell gazdálkodnom, hogy új évig pénzzavarba ne jőjek.

Ügyekezzék Ön Hugo urat okaimról megnyugtatni. Én vele szívesen értekezem, ha kíván velem szólni, 's kész vagyok őt minden lehető eszközökkel pártolni; csak lehetetleneket ne kívánjon, azaz ollyakat, mik nincsenek hatalmamban. Hugo úr csak nem fogja képzelni, hogy én magam is író levén, írónak 's kivált drámaírónak ellensége legyek, vagy hogy épen neki legyek ellensége, ki ellenem soha sem vétett, 's kivel soha még nem is beszéltem. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje
Bajza József, igazgató.

IV.

Pesten, decemb. 4. 1847.

Tisztelt rendező úr,

Kérem Önt, ügyekezzék, a' mennyire lehetséges, a' dolgot úgy intézni, hogy azon színpadot befedő nagy szőnyeg' készíttetését új évig kikerülhessük, mert a csaknem üres pénztár olly fizetésekkel van terhelve naponként, melyeknek felfüggesztése intézetünk hitelét csökkentené. Valódi crisisen kell átmennünk az országgyűlés ez első hónapjaiban 's fukarkodnunk kell, hogy meg ne akadjunk. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje
Bajza József.

[1] Alboni Marietta olasz énekesnő.

V.

Pesten, december 18. 1847.

Tisztelt Egressy úr,

Jelen lévén az új szerződések kötésének és a' nemzeti színház jövendő sorsa feletti intézkedéseknek ideje, az igazgatóság mindenekelőtt költségvetést óhajtana tenni az intézet jövő husvét utáni kiadásai iránt és tisztába jőni legelőször is a kiadások' legnagyobb rovatával, a' személyzetfizetéssel. Ennek következtében ezennel hivatalosan fölkérem Önt, mint a' nemzeti színház' egyik kitünő tagját, legyen szíves e' hónap 21-dikéig hozzám utasítandó iratban okvetetlen nyilatkozni, mi föltétel mellett óhajt jövendőre szerződni, kívánja-e eddigi szerződését minden további változtatás nélkűl megujítani, vagy van némi az igazgatósággal közlendő óhajtása? — Mit midőn ezennel tudtára adnék, maradtam Önnek

lekötelezettje

Bajza József, igazgató.

Egressy Gábornak itt következő válasza, melynek fogalmazványa szintén a Nemzeti Muzeum Egressy-iratai között található meg, több érdekes adatot tartalmaz a nemzeti színház akkori viszonyaira.

Tekintetes úr!

Igazgatói felszólítás következtében van szerencsém kijelenteni, hogy én a jövő színházi évre szerződni kivánok, következő feltételek alatt:

1. Szereplő színészi tisztemet kész vagyok teljesíteni eddigi évdíjamért, az az 4100 forintért váltóban a jövő színházi évben is.

2. Jutalomjátékot semmi esetre venni nem kivánok, hanem annak egész értékét, 900 váltó forintban, évi fizetésemhez ohajtom csatoltatni, hogy azzal együtt egész évdíjam 5000 váltó forintot tegyen, melly összeg 416 ft 40 krnyi részletekben fizettessék havonként.

3. Junius 16-dikától julius utolsó napjáig tartó szabad időt kivánok részemre fentartani, fizetésem csorbítása nélkül.

4. Rendezői hivatalt a' jövő évre nem vállalok, drámabiróságot sem.

5. Minthogy bárminő díj magában sem nagy, sem kicsiny, hanem más díjakhozi aránya által lesz nagygyá vagy kicsinynyé: kikötöm, hogy az első rangu drámai színésztagok díjmennyisége egymást semmi nemű ürügy alatt felül ne haladja; szerződésem érvényességét e' feltételhez kapcsolván.

6. Szerződésem lehetetlenné tétetnék, hogy ha velem egyszersmind nőm is nem szerződtetnék mostani évdíja mellett, melly tesz egész évre 300 pengőforintot.

(Ily értelemben kötöttem meg 3 évre. Jan. 1848—51.)

VI.

Pesten, január 4. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmeztetem Önt, hogy a' próbákat mindig az opera-rendezővel egyetértőleg határozza meg, különben kellemetlen összeütközések fognak előidéztetni, minők a' tegnapi napon is történtek s' mind az intézetnél

megkivántató csendet és nyugalmat felzavarják, mind nekem felette megnehezítik a különben is terhes igazgatói viszonyokat. Ki egyébiránt maradtam Önnek

lekötelezettje
Bajza József, igazgató.

VII.

Pesten, január 17. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmessé teszem, hogy Grittiben Laborfalvi Róza' szerepét Szathmáryné óhajtaná eljátszani; ha nincs semmi akadály benne, hogy ezt tegyük, ne sajnáljon intézkedni, hogy a' szerepet megkapja. Ki egyébiránt vagyok Önnek

lekötelezettje
Bajza József.

VIII.

Pesten, mart. 6. 1848.

Tisztelt rendező úr,

A' János lovaghoz készítendő kellékek iránt legyen szíves Ön Komlossyt értesíteni, kí ártervet készítend, 's azt nekem beadja, hogy azonnal rendeléseket tehessek A' padlat szőnyeg iránt is közölje vele gondolatját. Ki egyébiránt vagyok

lekötelezettje
Bajza József.

IX.

Pesten, május 30. 1848.

Tisztelt rendező úr,

A' tegnapi darabbal [1] ismét nem csináltunk szerencsét. Ennek oka nem csak abban van, hogy e' mű igen sötét és kétségbeejtőleg leverő, hanem van főkép a' mostani időben, melly egész gondolkodásunkat megváltoztatta. Most még az is kicsinyesnek tetszik, mi ezelőtt nagyszerű volt. Ezen bajon nem mi segíthetünk, hanem ismét csak az idő. S míg ez az idő eljön, addig foltozgassunk a' mennyire lehet.

Második előadáskor tetemesen kell rövidíteni e' darabon és szelidíteni mind azon helyeken, mellyek szeméremsértők. Illyen főkép azon jelenés Salbatabil házában a' király és Maguelene között és midőn Triboulet, leányát keresve, az udvaronczok közt megjelenik és azok útját állják, hogy a királyhoz betörhessen. Tribouletnek egy pár monologja is hosszadalmas volt.

Én azt hiszem, e' darabot vásár hétfőjén nem adhatjuk, mert nem lesz rá közönség.

Bajza.

Közli: Dr. Esztegár László.

[1] Hugo Viktor »A király mulat« cz. szomorújátékáról van szó.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Első kötet. A Kasszelik alapitványból kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest, Franklin-társulat 1901. Ára 4 k. Vászonkötésben 5 k. 50 f.

Azt a szeretetteljes fölkarolást, melyben Péterfy Jenő halála után részesült, élete, de műveinek maradandósága is magyarázza. Nyomait barátai őrizték meg, munkáit a legtekintélyesebb szépirodalmi társaság adja ki. Riedl, Lederer, Patthi és Angyal emlékei, bármennyire tárgyila gosak szerettek maradni, mégis keserű kritikák korra és emberekre. E kritikát vagy szemrehányást Péterfynek mélyebb és terjedelmesebb hatása teheti jóvá. *Angyal Dávid*, az »örök barátok« egyike gondteljesen és némi aggódással is bocsátja a tömeg kezébe azt az elévűlhetlen kincset, melyet az író szerteszórtan itt hagyott. A végzetesen kimúlt írónak élete bármennyire is kifejlődött jeles ismerőseinek ékesen szóló sirámaiban, sokban rejtély maradt s talán az is fog maradni, mert e rejtély szentségét az író szenvedéseit és pathologiáját óvatosan eltakarta egy revolverlövés. *Angyal* lelkesen, szeretettel és élénken festi előttünk egyéniségét, csak itt-ott bágyad el, midőn élet pályáján amúgy is mélyen elrejtekező barátjának belső motivumai örökre eltűntek a kutató elől. Távol áll a kornak és személyeknek bírálatától, mert az talán elitélése vagy feddő magyarázata lehetne. Közvetlenűl s megkapó egyszerűséggel r. Bizonyos mélabú, de azért erőteljes hangulat vonúl át az egészen. S így az egyszerű élet, melyet Péterfy lepergetett, a maga dús bensőségével és csakis harmoniájában áll előttünk. Nyugodt, klasszikus élet, melynek csak előkelő tüneményei keresték a napfényt, a keserv, a bánat, a küzdelem és az önemésztés elvonult a magány ismeretlen rejtekébe. Az egyedűlvalóság démonát sejtjük, de bármily hatalmasan, nemes és szépen jelenik meg, önmagát rombolja szét.

Péterfy műveinek ez első köteténél sem irodalomtörténeti, sem eszthetikai bírálatot nem adhatunk, mivel nem az egész íróval van dolgunk. Ámde az itt összegyűjtött essayk remek mivoltának erélyes hangsúlyozása kihívja a velük való foglalkozást. Mily becses öriökség. Egységes és harmoniás lélek hagyatéka, mely szertefénylik eszthetkai irodalmunk amúgy is szegény megyéjében. Az essayk elrendezése bizonyos időrendben és fejlődési vagy kiválóság szerinti fokozatban halad Arany Jánosig, a kinek eposi hagyatékainak elemzése egyúttal kellemes és könnyű átmenet Homeroshoz és a görög lyrához. Van itt sok új a kéziratokból adott töredék. Ezek nemcsak a tanulmány megszokott bölcseleti sokoldalúságát és

alaposságát, hanem az önálló és eredeti fölfogás nemes egyszerűségét bizonyítják. A derűs görög világ hős korát érzékelteti költői fölfogással. Péterfyben, a kinél német módra előbb termett az elmélet s utóbb a valósággal való foglalkozás, az eszthetikus költővé magasztosúl. Mintha egy új rapsod igazi görögös fenséggel és bájjal mesélné el a régi görög regéket. A költői hajlam, a lyrai hangulat, a képek és hasonlatok szeretete, a természet bámulata, s ezek fölött az okok egyszerű kifejtése, a tárgyalás okozatos és egységes előadása minden tudákosság és tekintély hajhászás nélkűl, közel hozza őt azokhoz a nagy írókhoz, a kik elméletük és gondolataik kifejtésében, az igazság felismeresében az emberiség nagy költőivel rokonok. Abstraktióiban a költészet fényes ösvényein révedez, a nélkűl, hogy a tárgyilagos szemlélettől vagy a valóságtól távolodnék és fantasztikus világba kerűlne vagy transcendentalis fogalmakat halvány szavakban fejezne ki. Ösztöne volt az igazsághoz, a valósághoz s ebben nem tántorította el a német eszthetikusok elvont kifejezésmódja. Ebben neki sokszor szűk és egyoldalu a tudományos terminus, de megfelelőbb a költői megvillanás, melynél belátunk tudása mindenségének gazdagságába s mintegy résen át jobban érezzük a tudományos igazság mivoltát. Ilyennek tapasztaljuk őt a magyar vonatkozású essaykben is. Ilyen tehát Eötvös, Kemény, Bajza és Arany műveinek vagy egyéniségüknek psychologiai megvilágításánál.

Nem tekintve azt a nehány essayt, melyet bizonyos kényszerűség miatt írhatott, mindenütt eszthetikus formában jelenik a jól fölismert valóság. Tárgyát az őt megillető magaslatára állítja, még akkor is, hogyha más tekintélyektől magasabbra helyezett polczról lejebb kellett szállítania.

A költőiség, az egyszerűség és igazság szeretetén kívűl még egy hatalmas vonás ötlik fel. A figyelmes olvasót már a Karthausi elemzésénél, később Kemény bírálatánál, Bajza ifjúsága festésénél, de még Arany őszikéinél is magával ragadja Péterfy melancholikus hangulata, mely nem az épp melancholikus tárgytól eredő meghatottságból ered, hanem Péterfy kedélyének objektiv megszólamlása. A természet szeretete, mely őt Kemény regényeiben, Arany eposaiban annyira lebilincseli, a rajzolt éji hangulatoknak varázsa, a pusztának emlékképe, a télies és őszies szinek érzése, vagy az elhaló természet tárgyairól vett hasonlatok, melyekkel sokszor találkozunk irataiban, mind az ő egyéni, tiszta, nemes és rendkívűl erélyes melancholiájából fakadnak. Mintha meghatotta volna a nagy világegyetemnek komoly melancholiája, anélkül azonban, hogy az enyészet miatt kétségbeesnék vagy homályosabb interieurbe helyezné gondolatait vagy éppenséggel eltérűlne az igazi valóságtól. Ez magyarázza életszeretetét és élettagadását is. Írásaiban pedig ez vonta el ismét a rideg abstraktiótól az élet igazi színdús forrásához. És ez teszi egyedülvalóságát fényessé. Ez szüli benne egyúttal, mint azt Ibsen és Dante tanulmányaiból kiolvassuk, a végzetszerűség hitét is, anélkül azonban, hogy itéletét valahol is megbénítaná.

Ennyit az első kötet általános hatásáról.

Irodalomtörténeti jellegét talán még korai volna fejtegetni.

M. GY.

AD VOCEM.

Szittya. Örömtől sugárzó czikkecske jelent meg a Nyelvőr márcziusi füzetében a két éves szittya háboruról, melyet két évi szünet után Zolnai Gyula indít meg újra széles jókedvében. Kedvetelt embernek, de még állatnak is csak kaján lélek szokta kedvét szegni, ha ez a kedv sem kárt nem tesz, sem nem alkalmatlan. Mert azért, hogy valaki a két évvel ezelőtt elcsendesült harcztér legszélső bokrai közt véletlenűl egy tarka madarat fog, melynek farkából három szál toll marad a markában, nem szokás a vérontást újra kezdeni. Zolnai azonban a három szál tollat — talán szittya szokás szerint — mint »sok piperés, tsemegés legények« sisakjára tűzte, hogy fujdogálja a szél, s cseh Holubár módjára hívogasson a csatára.

Jelöljük meg a csatatér két szélső árkát. Az egyik az Érdy-c. és Csáti Demeter írása és kiejtése, mely, hogy valaha *szittyá*nak hangzott volna, annak bebizonyítását, de még csak »nyelvtörténeti okokkal valószinűvé tételét« sem láthattuk mind e mai napiglan. A másik határt alkotó az, hogy Dugonics Etelkája I. k. 65. lapján etymologizálva alapítja meg a *szittya* kiejtést s hogy az tőle származottnak tekinthető, s Virág által csak a XIX. század elején lett egészen közönségessé. Igy 280 esztendőnek széle-hossza ez a mi csataterünk a nyelvtörténet muhi mezején, a hol futtathatjuk az agarat, vagy ha úgy tetszik, hétszer vághatjuk egymás nyakát s hétszer mondhatunk egymásnak jó éjtszakát.

Nem Dugonics, hanem Rajnis a kezdője, nem 1788, hanem 1781 vagy épen 1773 a *szittya* kiejtés kezdete — mondja ujjongva Zolnai.

Dugonics született 1740. okt. 17-én, Rajnis pedig 1741. jún. 4-én. Ez nem nagy különbség, de még csekélyebbé teszi az, hogy Dugonics az Etelka mottó-ját Rajnis szóban forgó könyvének 12. lapjáról vette. Rajnis nem etymologizál, hanem Dugonics igen; a mit már Rajnis írt, azt Dugonics a maga módja szerint magyarázza. Ha minden következő két év alatt csak ennyivel haladunk előre, mikor aprítjuk le a 280 esztendőt.

Hadd segítsek ebben a nagy munkában. 1773. helyett álljon ezután az innenső szittya határmutatón 1750, mert Fr. *Wagner, Universae*

Phraseologiae latinae corpus Tyrnaviae anno MDCCC. cz. művében ez olvasható: Asinus i. m. Szamár, idegen szózat; mert a *szittyai* magyarok földén nem termett szamár. — Bellatrix icis f. Hadakozó asszony; mint a régi *szittyai* Ám-aszszonyok.

A 10 éves Dugonics meg a 9 éves Rajnis tehát Wagner könyvéből tanulhatta már a *szittya* szót. Wagner — mint Ám-aszszonya (Amazon) is mutatja, a XVIII. századi nyelvújító szerzetesek közé tartozott épen úgy mint Faludi, Benyák, Dugonics, Rajnis stb.

Hanem a határjárás csak úgy ér valamit, ha mindenfelől megtörténik. »Kétségbevonhatatlan tények, nyelvtudomány módszerével elért eredmények« decretálása s térképre pingálása — a semminél is kevesebb valami. Azért, hát állj elő vén Márkus! vedd le a süveget.

Csáti Demeter és az Érdy-c. tőszomszédja *Komjáthy Benedek:* Sz. Pál, Kolosensesekhez írt levele III. r. 11. versében ezt írja: Scytha (Scythiabeli neep). — *Sylvester János:* Scythābol való nép. — *Heltai Gáspár:* Scithiabol valo. — *Félegyházi Tamás:* Scytha. — *Károlyi G.:* Scythiai. — *Váradi:* Stzitha. — *Tótfalusi K. M.:* Scithiai. — *Pethe F.:* Stzithiai. — *Komáromi Cs. György:* Scythiai. — *Káldi György:* Scyta. — *B. Szepesy:* vad sztzita — s a jegyzetben: Sztzitia hajdan meszsze terjedő ország vala a mai Tatárföldön; ennek lakósi felette vad és erkölcstelen emberek lévén okot szolgáltatának: hogy a szilaj neveletlen ember sztzitának neveztetnék.

Ennyi s talán valamennyi magyar bibliafordító közűl, a kik a nép számára fordítottak, mégis csak akadhatott volna vagy egy, a ki a »természetes úton fejlődött« (?) szittya alakot használta volna, ha az már a XVIII. század előtt kifejlődött volna! És ma már jogosan mosolyoghatna a »tudományos igazság«.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

Apáczai Cseri János. Szemelvények. Közli dr. Neményi Imre. Ism. Schwarczel Adél. Család és iskola 4. sz.

B. E. Gárdonyi Géza. Nemz. Iskola 16. sz. .

Balázs Gyula. Vörösmarty drámái. N.-Becskereki főgym. értes. 3—39. l.

Balkányi Kálmán és *Lukács József.* Fazekas Mihály élete. Ism. Ujlaki Antal. Magyar Szó 167. sz.

Bárdos Gyula József. Hol született Petőfi Sándor? Alkotmány 181. sz.

Bárdos Gyula József. Arany János pipája. Alkotmány 204. sz.

Bartha József dr. A magyar kath. ének költészet a XVIII-ik századig. Kath. Szemle 617—627. 690—701. l.

Beér Ferencz. Vörösmarty Mihály költészete. Eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve. 1900. 31—49. l.

Bernáth Lajos. A protestáns iskolai-drámákról. Protest. Szemle 383—395. 475—490. l.

Bólyai Gáspár. Bólyai Farkas és János. Budap. Hírl. 208. sz.

Borbély György. Kereszturi Pál. Magy. Paizs 22. sz.

Burghart Adél. Vörösmarty emlékezete. Komáromi áll. polg. leányisk. értes. 5—8. l.

Czeizel János. Bacsányi jegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez. Lőcsei főgymn. értes. 3—40. l.

Dudek János dr. A merengőhöz. Vörösmarty költeménye. Nyitrai r. kath. fels. leányisk. értes. 3—19. l.

Farkas Imre. Versek. Ism. T. R. Uj idők 20. sz.

Filó Károly. A vértanú szelleme. Ism. T. Pelikán Kr. kath. hitvéd. folyóir. 237. l.

Földes Géza. Kőrösi Csoma Sándor. Székelyföld 42. 43. sz.

Forgács János. A történeti anyag bírálata az »Ember Tragédiá«-jában. Kalazantinum VI. évf. 6—8. sz.

Fraknói Vilmos. Hadnagy Bálint munkái. (1497—1511. Könyvszemle 113—125. l.

g. i. Petőfi Sándor. Hazánk 179. sz.

Gálffy István. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 28. sz.

Gárdonyi Géza. Egri csillagok. Ism. Magyar Szemle 30. sz.

Geöcze Sarolta. Vörösmartyról. Zemplén 2. 3. sz.

Gyöngyössy László. Arany élete. Ism. V. Prot. Szemle 427—429. l.

György Elek. Lírai költemények. Ism. Vasár. Ujs. 37. sz.

Hám József. Poór János kegyeletes emlékezete. Nagykárolyi főgymn. értes. 3—39. l.

Hársing István. A magyar gyermek-költészetről. Kalazantinum VI. évf. 2. sz.

Hársing István. A tündér-világ rajzolása a magyar népmesékben. Kalazantinum VI. évf. 4—6. sz.

Hartmann János. Petőfi. Magy. Szemle 35. sz.
Hartmann János. Arany János egyénisége. Magy. Szemle 30. sz.
Herczeg Ferencz. Arianna. Ism. Riedl Fr. Budap. Szemle 107. köt. 305—310. l.
Hornyik József. Kecskeméti írók. Ism. yj. Századok 650. l.
Horváth Ferencz. Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály születésének 100-ik évfordulóján, 1900. decz. 1-én. Karczagi ref. gymn. értes. 17—24. l.
i. Két Eötvös. Nagykőrösi Ujs. 23. sz.
Junius. A kesergő szerelem. Budap. Hírl. 197. sz.
Kazinczy Ferencz fő-curátori beszéde 1814-ből. Közli György Lajos. Sárospat. Lapok 21. sz.
Kemechey Jenő. Magyar mohikánok. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Kemény Lajos ifj. Tinódi Sebestyén családja. Századok 655—657. l.
Kerékgyártó Elek dr. Tompa Mihály emlékezete. Borsodmegy. Lapok 61. 62. sz.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty gondolati világa. Kalazantinum VI. évf. 3. sz.
Körmendy Pál. Emlékezés Tóth Edére. Rozsnyói híradó 29. 30. sz. és Zala 60. sz.
Kőrösy György dr. Vörösmarty Mihály születésének 100-ik éves fordulójára. Eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve. 1900. 11—25. l.
Kováts Antal. Vörösmarty humora. Kecskeméti kegyr. főgymn. értes. 3—20. l.
Kováts Antal. Horváth Döme emlékezete. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. Évkönyve 43—45. l.
Kovács Pál dr. A népdalok statisztikája. Pestmegy. Hírl. 108—111. sz. Önállóan is megjelent. (16-r. 28 l.)
Kozma Andor. Arany László emlékezete. Kisfaludy társ. Évlapjai 33. köt. 191—204. l.
Krehnyay Béla. Babérlevelek. Alkotmány 158. sz. (Gróf Széchenyi Istvánról.)
Krüzselyi Erzsike. Ujabb versek. Ism. Máramaros. 30. sz. — rf. Máramar. Lapok 30. sz.
Latkóczy Mihály. Madách Imre őseiről. Budap. VII. ker. főgymn. értes. 3—48. l.
Lengyel Laura. Klára. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Londesz Elek. Arany Jánosról. P. Napló 252. sz.
Madarász Flóris dr. Szegedy Róza olvasója. Bajai Hírl. 23—25. sz. Külön is megjelent (8-r. 29 l.)
Malonyai Dezső. Judith könyve. Ism. *sz.* Budapesti Hírl. 221. sz. 10. l.
Malonyai Dezső. Az ordító tanyán. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.
Marton József. Magyar Voltaire. Ism. V. F. Protest. Szemle 534—537. l. — Dr. Ligeti Károly. Sárosp. Lapok 25. sz.
Marton Sándor. A »Bánk bán« mint nemzeti tragédia. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. Évkönyve 65—73. l.
Mátrai János. Bartók Lajos élete és lyrai költészete. Kalazantinum VI. évf. 1. 2. sz.
Mihalovics Ede. A kath. prédikáczió története Magyarországon. I. 2. köt. Ism. Szinek Izidor. Kath. Szemle 663—667. l. — A II. köt. ism. T. Pelikán Kr. kath. hitvéd. folyóir. 236. l.
Molnár Ferencz. Makai Emil. Budap. Napló 215. sz.
Nagy Albert. Felhő-foszlányok. Ism. Lovassy Andor. Aranyosvidék 26. sz. — Vasár. Ujs. 35. sz.
Nagy Margit. Vörösmarty mint nevelő s költészetének paedagogiai hatása. Balatonvidék 24—26. sz.
Naményi Lajos. A nagyváradi nyomdászat története. Könyvszemle 170—182. l.

Nemes Béla dr. Goethe Wertherje és Kármán Fannija. Havi Szemle 1. 2. sz.

Novák Béla. Káldy György élete és munkái. Szombathelyi főgymn. értes. 1—23. l.

Oláh Béla dr. Vörösmarty jelentősége irodalmunkban. Budapesti V. ker. főreál isk. értes. 3—8. l.

Palágyi Lajos. Berzsenyi Dániel. Magy. Szó 189. sz.

Písthy Károly. Vörösmarty Mihály. Kecskeméti polg. leányisk. értes. 3—10. l.

Perényi József dr. Irodalomtörténetirásunk első munkái. (Adatgyűjtők.) Nagykanizsai kegyr. gymn. értes. 3—38. l.

r. a. Petőfi. Hazánk 179. sz.

Radius Simon. Vörösmarty Mihály. Oraviczabányai polg. fiuisk. értes. 3—7. l.

Raffay Sándor. A passio-játékokról. Protest. Szemle 295—316. l.

Rothhauser Max. Emil Makai. P. Lloyd 1 88. reg. sz.

Sajó Aladár. A császár kenyerén. Ism. Lenkei Zsigmond. Bécsi Közl. 346. sz.

Sándor Miklós. Az élet versekben. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.

Saskeöy József. Ifjuságom. Ism. Mina Jánosné. Család és isk. 3. sz.

Scherer Lajos. Fáy András nevelési elmélete. Losonczi főgymn. értes. 3—17. l.

Sebestyén Károly. »Ocskay brigadéros« nyelvéről. Kecskeméti Friss Ujs. 59. sz.

Siklósy László. Egy kötet vers. Ism. g. Egyetemi Lap. XV. évf. 19. sz. — Vasár. Ujs. 30. sz.

Suhajda Lajos. Földi János. Selmeczbányai ág. gymn. értes. 21—39. l.

Surányi Gyula. Zrínyi Miklós, a költő. Tatai algymn. értes. 3—31. l.

Szabó Gy. Iván. Ünnepi beszéd Vörösmarty Mihály születésének százéves fordulóján. Halasi ref. felső leányisk. értes. 3—5. l.

S. Szabó József. Tompa Mihály, a költő pap. Ism. I. Wallentinyi Samu. Magyar Szó 168. 169. sz.

Szabolcska Mihály. Szabad órák. Ism. Kristóf György. Közérdek 28. sz.

Szántó Zsigmond. Vörösmarty Mihály emlékezete. Lugosi áll. főgymn. értes. 5—18. l.

Szemelvények Kassa sz. kir. város 1820-ig terjedő irodalmi multjából. Felsővidék 23. sz.

Szenczy Győző. Visszaemlékezés Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulójára. Székesfehérv. főgymn. értes. 29—42. l.

Szent-Gály Gyula. Katona Bánk-bánja és a nemzeti zene. Kecskem. Katona J.-kör 1898—1900. évkönyve 76—83. l.

Szomaházy István. Makai Emil. Pesti Napló 215. sz.

Tell Anasztáz. A vallásos és hazafias elem a kuruczköltészetben. Dunántúli Hírl. 29. sz.

Toma István. Molnár Borbála. Zemplén 17. 18. sz.

Török Konstant. Vörösmarty emlékezete. Székesfehérv. főgymn. értes. 5—28. l.

Tóth József összes költeményei. Ism. Moszlogby Ferencz. Magy. Szemle 39. sz.

Tóth József. Első találkozásom Abonyi Lajossal. Nagykőrösi Ujs. 17. 18. sz.

Travnik Zsigmond. Női alakok koszorús Vörösmartynk epikus költészetében. Trencséni felső leányisk. értes. 3—35. l.

Vadnay Károly. Zichy Antal emlékezete. Kisfaludy Társ. Évlapjai. 33. köt. 113—129. l.

Varjas Endre. Az újabb katholikus vallásos lyra. Kolozsvári kath. főgymn. értes. 5—54. l. Külön is megjelent. (8-r.)

Versényi György. Apró elbeszélések. Ism. Márton Ilona. Család és iskola 6. sz.

Vietórisz József dr. Vörösmarty emlékezete. Nyiregyházi polg. leányisk. értes. 3—8. l.

Vikár Béla. A Szentiváni ének. Budap. Hírl. 175. sz. — Hermann Ottóné megjegyzése. U. o. 177. sz. 5. lap.

Vincze József dr. Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budap. kegyr. gymn. értes. 3—45. l. — Önállóan is megjelent. (8-r. 45 l.)

Vincze László. Comoedia Balassi Menyhért árultatásáról. Kalazantinum VI. évf. 9. 10. sz.

Vörösmarty és Petőfi. (Párhuzam.) N.-Becskerek. Szathmáry K.-féle isk. értes. 5—10. l.

Wagner Lajos dr. Balassi Bálint. Zólyomvárm. Hírl. 78. sz.

Werner Gyula. Hunok harcza. Ism. dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 175. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 149. reg. sz.

y—r. Vörösmarty Mihály. Kalazantinum VI. évf. 3. sz.

Zempléni Árpád. Dido. Ism. Pápai Lapok 17. sz.

Zivuska Jenő. A becsületbiró. Szomorújáték 4. felv. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 6-án. Ism. dr. Farkasházy Zsigmond. Magy. Hírl. 246. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 246. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 212. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 246. sz. — Tábori Róbert. P. Napló 246. sz. — Rákosi Jenő akadémiai bírálata. Magy. Szó 212. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 214. reg. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

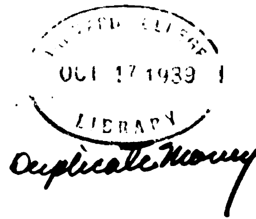
✵

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

Budapest, 1902. Az Athenaeum r.-társulat könyvnyomdája.

TARTALOM.

ADATTÁR.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

VEGYESEK.

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

II. Ujkor.

III. Legujabb kor.

IV. Vegyesek.

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

✱

12

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

BARTOLOMEO DELLA FONTE.

(Bartholomaeus Fontius.)

Magyarországi összeköttetéseinél fogva kiváló figyelmet érdemel Bartholomaeus Fontius, ki a Mátyás alapította könyvtár gyarapításában közreműködött. Ugoletti Taddé könyvtárnok meghitt embere volt. Alapos philologiai képzettsége tevé őt alkalmassá arra, hogy az olasz földön kéziratokat kutasson, másolhasson. Életviszonyai úgy alakultak, hogy Magyarországba is átjött és itt legalább egy évig a könyvtár egyik őre is volt. Már kora ifjúságában Garázda Péterrel, Janus Pannoniussal benső baráti viszonyba lépett és vágyva vágyott Magyarországba is jönni, hogy Mátyásnak európai hírű udvarához csatlakozzék, de a Vitéz-féle összeesküvés kudarcza egy időre meghiusította e tervet, sőt a nagy király ellen elkeserítette; de később Ugoletti Taddé rábeszélése folytán mégis csak visszatért rég táplált ábrándjához, hogy a magyar renaissance-fejedelem szolgálatába lépjen.

1488-ban Mátyás előtt megjelen, fényes beszédet tart, melyet nem sikerült megtalálnom. A következő évben már ismét hazájába tért vissza.

Nem csekély örömmel fogadtam *C. Marchesi,* olasz tudósnak új könyvét Bartolomeo della Fonteról.[1] Biztam szerzőben, mert Sabbadini tanítványa, kinek módszerét a Guarinusról írott szép művében volt alkalmam megismerni. Hű tanítvanya, ki művét is mesterének ajánlja, követi e módszert. Az olasz könyvtárak gazdag kéziratanyagát, főként a Biblioteca Magliabecchiana becses darabjait fölhasználva két részben méltatja Fontius egyéniségét. Az első részben részletes életrajzot ad, a másodikban irodalmi működését ismerteti és pedig kezdve *Excerptáin,* melyek Fontius tanulmányaira vetnek világot és bepillantást engednek a XV. század második felében a firenzei egyetem tanrendszerébe, kiter, jeszkedik Fontius irodalmi működésének minden ágára. Marches művének e második fele ez alkalommal csak annyiban érdekeli

[1] C. *Marchesi.* Bartolomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius). Contributo alla Storia degli Studi Classici in Firenze nella seconda meta del quatrocento. Catana. 1900. 201. l.

a mennyiben tájékoztatást nyújt azon philologiai módszer iránt, melynek szellemében kezelte a könyvtárak számára a kéziratokat. Fontius a *Cennini* követője volt, kitől ered a Nemzeti Muzeum Curtius-kodexe, mint a rubrummal írt subscriptio is tanuskodik: liber XII. et ultimus explicit. Scripsi Florentiae Petrus Cenninius Anno Dm. 1467. VI. idus Aprilis. E helyen egy pár vonásban rajzolom csak Fontius életét; azon mozzanatokra terjeszkedem ki bővebben, melyek magyarországi összeköttetéseire vonatkoznak. Egybeállítom azokat az adatokat, melyek gazdagítják e dicsőséges korszak ismeretét.

I.

Fontius egy még a XIV. században Firenzében letelepedett és a XV. század elején már tekintélyes családból származott. Született 1445-ben. Ez adatot kétségtelenné teszi saját magának ajánló levele, melyet a levelezését tartalmazó gyűjtemény elé bocsát és Americo Corsinihoz intéz 1495-ben. Itt magát 50 évesnek mondja.

Már 15 éves korában sanyaru sorsra jut. Családja támasza, fentartója lesz. Mindazáltal lankadatlan szorgalommal fekszik tanulmányainak. A korszellem magával ragadja és így elsősorban a klasszikusokkal foglalkozik.

Hallgatta a firenzei iskolában Landinot és Argiropolost, kit a flórencziek oly nagy mértékben tiszteltek, hogy polgárjoggal ruházták föl.

1467-ben változás állt be a Fontius életében. Bernardo Nuzzi tanítványa lett és Pietro Cenninivel lép baráti viszonyba. Nuzzi a renaissance első mámorában mohó élvezettel olvasott klasszikus szerzők elemzéséhez szoktatta növendékeit. Medici Lőrincz felett tartott gyászbeszéde mutatja, mennyire képes volt a puszta panegyrikus hangtól menekülni és történelmi felfogást juttatni érvényre. Nuzzi kimondott elve: *irni, hallgatni, olvasni* (scrivere, ascoltare, leggere). Marchesi egy pár vonással jellemzi e módszert, mely a nyelvnek a legapróbb részletekig való alapos értését, a szabatos fordítást tűzte ki feladatáúl és épen azért a realiákra nem helyezett oly kiváló gondot. E korszakba nyúlnak vissza Fontiusnak *Excerpta* cz. alatt a Richardianában található jegyzetei.

Nuzzit mintegy kiegészíté Cennini, ki a nevelő hatásra veté a fősulyt. Az értelmezésnél a jelentéstani árnyalatok, a stílbeli különbségek érdekelték. Ugy megszerette Fontiust, hogy az ő kedvéért adja ki egy kis értekezését: *De natura syllabarum* és egy hozzá intézett levélben neki ajánlja.[1]

1467-ben a Mediciek ellen nagyobb mérvű lázadás tört ki. Több jeles honfit száműztek; köztük menekül Acciaioli, ki Fontius

[1] A bibl. Magliab.-ban őrzik a Cennini sajátkezű kéziratát.

pártfogója volt. Milano fejedelme: Galeazzo Maria és Calabria urának Fernandonak fia Alfonzo szövetkeznek Medici Péter, Medici Cosmo fia ellen. Fontius Ferrarába megy. Ekkor találkozik a magyarokkal. Ferrara trónján Borso ült, kit Marchesi a XV. század *galantuomo*-jának nevez.

Fontius, hogy megnyerje a fejedelem kegyét, vulgaris nyelvre lefordítja az Aristeas pseudo-levelét, mely a Septuaginta fordítását a Ptolemaeus Philadelphos korára és az uralkodó intézkedésére viszi vissza.[1] Ajánló leveléhez két sonettet csatol, melyekben pártfogóját kéri, hogy ne hibáira nézzen, de az iránta érzett hő szeretetet és hódolatot vegye tekintetbe. Érdekes találkozás van ez olasz sonettek és Janus Pannoniusnak szintén Borsohoz intézett epigrammja közt (Telekinél I. 553.). Hadd álljon itt Janus Pannonius epigrammja:

Mint halványul a hold el, a mely ragyogott le az éjbe,
 Pompájába ha kel égi fivére a nap:
Ősei székén hogy Leonellót Borso követte,
 Testvérét fénynyel tulragyogá e fivér.
Elnyomd könyeidet s enyhüljön, Ferrara gyászod,
 Fájó panaszszal se bántsad az isteneket.
Azt a mit elvettek, busásan visszafizették;
 Súlyos károdat im nagy nyereség követé.
Mit vesztél, ime vissza nyeréd kamatostúl, o boldog!
 Üdv, áldás vala hát még e csapás is ekép.

Fontius sonettjében is hizelgő hódolattal zengi:

Borsio largo magnanimo e gentile
Reccomendomi a quel signor foelice.

Czélt ér a törekvő humanista. Niccolo Roberti, a herczeg szónokat a renaissance-fejedelmek ez állandó alakja, beajánlja. Fontius nagy tisztelettel fogadják Ferrarában, hol 1471-ig, Borso herczeg haláláig, tartózkodik.[2]

Most következett el Fontius életében az a korszak, melyben magyar humanistákkal köt barátságot és azt a tervet táplálja, hogy Magyarországra jöjjön. Guarinus tanszékét fia Baptista tölté be. Hogy a mi magyar humanistáinknak mily nagy volt tekintélye, elég bizonyságul szolgál Baptista Guarinus szép elegiája, melyet Garázda Péterhez intéz, melyben sürgeti, hogy adjon életjelt magáról. Marchesi közli az elegiát Ábel nyomán.[3] Garázda befolyását keresi Fontius is, mint több levélből kitűnik. Az Ábel hagyatékában találtam a következő levelét:[4]

[1] V. ö. Susemihl: Gesch. der gr. Litt. ind. Alex. zeit II, 604 és köv.
[2] Borso 1471. aug. 20-án halt meg.
[3] Ez elegiát Ábel az Analecta 161—162. lapján közli.
[4] Cod. Univ. Bonon. 23. 82. fol 7^b 8^a.

Bart. Fontius Petro Garasdae Pannonio S.

»Tantum est temporum rerumque omnium immutata conditio, ut minime mirandum sit, si ego quoque ad tempus patriam mutem. Nam si sapientis est hominis tempestati cedere neque eundem semper cursum tenere, non mihi vitio dari puto, si cum ea quam proposueram via ad optatum finem pervenire non possim, alia ire pergam qua ad exitum tandem perducar. Itaque et horum temporum et mearum rerum omnium ratione perspecta, cum censeam non esse domi amplius desidendum, ***te per tuum in me amorem meumque erga te mutuum etiam atque etiam rogo, ut de nobis quod promisisti conficias. Nullam enim aliam mihi viam*** ad nostra studia relictam esse perspicis, cumque omnis Italia intestinis dissensionibus est armata, tumque princeps in ea nullus favet liberalibus disciplinis. Equidem ni mihi persuaderem, cum haec scriberem, te pro tuo summo in me amore meoque in te pari tua sponte etiam sine meis litteris esse facturum, plura scriberem meque tibi diligentius commendarem; tantum oro, si me tui studiosissimum semper nosti, hoc mihi praestes, quod omnium est maximum maximeque necessarium: quodque nullius nisi tua unius opera me assequi posse confido. Vale.«

Egész terjedelmében közöltem e levelet annak jellemzésére, hogy Fontius mily erősen vágyakozott Magyarországba.

Garázda' Péter ép Magyarországba volt indulandó. Medici Lőrincz egy szép ajándék vitelével bízta meg. Marchesi közli Garázdának eddig ismeretlen leevelét Medici Lőrinczhez, melyet Paduából ír 1471 novembér 22-ről.[1] E levélből kitetszik, hogy Velenczében megbetegedett; negyednapos hideg láz gyötörte. E miatt nem folytathatta útját. Sajnálja, hagy a fejedelem ajándékát nem vihette el maga, hanem elküldé az esztergomi érseknek, ki át fogja adni és ez által az ajándékot még kedvesebbé teszi. Egyúttal az esztergomi érseket ugy ajánlja be az uralkodónak, mint a ki minden dologban a legnagyobb készséggel közreműködni fog.

Garázda Péter szintén azon összeesküvésben való részesség gyanuját vonta magára, melynek élén Vitéz állott. Fontius aggódott is jó barátja miatt. Egy Baptista Guarinushoz intézett levelében írja: »Az én Garázda Péteremet is nagyon féltem. Oh én szerencsétlen, ki egyszerre ily előkelő barátaimat oly fényes polczról oly mélyen alábukni láttam!« Könyek tólulnak szemébe és nem engedték, hogy tovább folytassa levelét.[2]

Marchesi azt irja, hogy Fontius többé nem említi Garázdát, kinek neve csak Marsilius Ficinusnak egy Francesco Bandinihez

[1] L. 36. lapon. A firenzei állami levéltár Filza M. av. in. Princip. XXVII. n. 587.

[2] Epist. Lib. I. ep. XVII.

1482-ben küldött levelében fordul elő. Ugyanis Bandini a Pazzi-féle összeesküvés miatt menekült Magyarországba. Marsilius Ficinus üdvözli a kalocsai és váczi püspököt és Garázdát is. Az Ábel-féle hagyatékban találtam még három levelét Fontiusnak. Kettőt Garazda Péternek, egyet Baptista Guarinusnak ír és pedig ez utóbbit Rómából. Az egyikben a következő érdekes hely fordul elő: »Ut ex multis audio Pannoniis rebus compositis et tui ad regem in auctoritate et gratia pristina permanebunt et tu eris brevi inter eos in gradu altissimo constitutus.« Kitetszik e levélből, hogy Garázda elhalasztá magyarországi útját és Paduában várta be az eseményeket. Buzdítja Garázdát, hogy human. tanulmányait, melyekből a nagyváradi préposti állás kizavarta, kettőzött buzgalommal kezdje meg újból.

Ép a a forduló pontot jelzi a következő levél:

Quod quaeris, qui meus sit status, is est qui solet et aliquanto deterior, qui natus ad agendum aliquid dignum viro ita humiliter vivo, ut studiorum ac Musarum suppudeat. Sed ut alias ad te scripsi, in uno te spem meam omnem reposut. Quare Pannoniis rebus compositis, Polloniisque (sic!) dimissis ac tuis reconciliatis cum rege te deus optimus maximusque fortunet, ut ad te ego vel ad tuos vel saltem in regionibus tuis non indignam nostris litteris vitam ducam. Vale Florentiae XVI. Cal. Januarii 1471.«

1471. febr. 13-án újra ír, mely válaszul tekinthető egy közben Garazdától kapott vigasztaló levélre, mert a többek közt így nyilatkozik: »Itaque durabo, ut mones et de te semper optimam spem habebo.«

A Baptista Guarinushoz irott levélben már az összeesküvés fájdalmas kimenetele felől panaszkodik. — Fontius Janus Pannoniust is megnyerte. De nagy tévedést követ el Del Lungo, ki azt állítja, hogy Poliziano és Fontius Janus Pannonius tanulótársai lettek volna. Ez egyszerűen lehetetlen. Ugyanis Fontius Andronico Callistot, ki Argiropulost követi a firenzei tanszéken, együtt hallgatta Polizianóval, kivel a legbensőbb baráti viszonyt köté. Del Lungo Hodiusnak: *De graecis illustribus,* Londini, 1742. cz. művéből (227 l.) közli egy elegiából, melyet állítólag Janus Pannonius írt volna, a következő verseket:

Rursus in Andronici doctum me confero ludum,
Qui tumidos modos laxat Aristotelis;
Smyrnaeique docet iucunda poemata vatis,
Jam populat Graias, Dardana flamma rates:
Fulminaei post haec aperit Demosthenis artem,
Aequi parat nostri quem Ciceronis opus.

Teleki alapos és szép munkájáról aligha lehetne fényesebb bizonyságot tenni, mint Marchesi kutatása. Janus Pannonius ez

elegiáját Teleki közli I, 674—687; de elébe bocsát egy bevezetést, melyben kifejezi gyanuját, hogy az elegiát Poliziano írta és kétségtelenűl kimutatja, hogy Janus Pannonius nem írhatta. Ugyanis ez elegia Medici Lőrincz fejedelemségére utal, ki 1472-ben lett fejedelem, holott Janus Pannonius ez évben halt meg. A versben előforduló történelmi vonatkozások mind 1471 utánra vihetők; e verset tehát oly költő írta, ki ép e korban benső barátságban élt Fontiussal. Ez nem más, mint Poliziano. Igaz, hogy e barátság később gyűlölségbe, nyilt ellenségeskedésbe csapott át. De ez a renaissance embereinél még gyakoribb eset, mint talán ma is tapasztaljuk.

Teleki okoskodása a belső érvek erejénél fogva is meggyőző: de Marchesi kutatása most kétségtelenné teszi. Érdemesnek tartom Marchesi érveit felsorolni; mert a magyar tudósnak ez csak becsületére válik. Marchesi szórul szóra így nyilatkozik: »Hogy ez elegia nem Pannoniusé, a következő okok bizonyítják: 1. a firenzei baráti kör minden tagjáról tétetik benne említés. 2. 1471—2-ki eseményekre vannak utalások. 3. Czéloz az Ugolino Verino *Carliades*-ére, mely ép ez időben készült és első formájában csak 1480-ban jelent meg. Viszont, hogy e vers a Poliziano műve, a felől többé kétség nem forog fen, mert a költő azt mondja, hogy Homerost fordítja:

»Quare ego Maeonii divini poemata vatis
Ut coepi in Latios vertere tendo, modos (135.)«

Itt megszakítván az idézetet kénytelen vagyok megjegyezni, hogy tervbe vehette Janus Pannonius is Homeros fordítását, mint az a fordítási részlet bizonyítja, mely Telekinél a Sylva Panegyrica IV. darabját képezi (231—238. l.) és ugyancsak tőle van egy elegia V. Miklós pápához, mely az Ilias és Odyssea tartalmát egy kis remeknek mondható versben mondja el.[1] Ezután következik a döntő érv, mely után kétség nem marad fenn.

»Egyébiránt Fontius elegiája, melyet Angelo Polizianóhoz intéz, nyilván magán hordja a válasz bélyegét.« És közli Marchesi a Fontius elegiáját (40—44.). Álljon itt az a hely, mely még a kifejezésekben is ismétli a kérdéses elegia szavait:

Cui quondam memini nostrum placuisse libellum
Aurea qui *Medicum* limina sancta *colit.*

a Janus Pannoniusnak tulajdonított elegiában találjuk:

Me iuvat in Medicam versus connectere gentem.
O animae, Fonti, portio magna meae.
Et tibi, Laurenti, noster praeludat Homerus,
Molimur forti, dum tua gesta, pedi.

[1] Ábel: Analecta, 103—108.

Világos az összefüggés. Aztán 1471-ben hogy lehetett Janus Pannonius a Trapezonti Callisto tanítványa, mikor már pécsi püspök volt!

II.

Fontius magyarországi terve meghiúsulván, fő pártfogója a híres Donato Acciaioli, Firenze leglelkesesebb és legtehetségesebb államférfia és szónoka lett. Acciaiolit előbb Francziaországba küldték követségbe, mert holmi franczia kalózok kifosztogattak firenzei kereskedőket. Acciaioli Fontiust felszólítá, hogy vele menjen. Ő kész is lett volna, de nem birta ki az egészsége az Alpokon keresztül a nehéz utat; megbetegedett és oly rosszúl lett, hogy egy keserves elegiában el is bucsuzik Niccolo Michelozzitól, a Medici-ház titkárától. Ez elegiát olvashatni a Fontius műveinek Frankfurtban 1621-ben Rem György kiadásában (376—378.) E kiadásnak egy ritka példánya megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában.[1] E kiadás azért érdekes, mert a wolfenbütteli Corvin-kodex mása, mint ez a könyv kolophonjából is kitetszik, melynek kezdete igy hangzik: Operum Font, I. Ad ordinem, quo in Authentico Manuscripto reperiuntur Elenchus. És ugyanazon sorrendben fordulnak elő Fontius munkái, mint a Mátyás számára készített pompás kéziratban, melynek ajánlati lapját hű másolatban közli a Mátyás király emlékkönyv 193. lapján.

Acciaioli sokkal fontosabb követségbe megy Rómába 1478-ban. A Pazzi-féle összeesküvésbe belebonyolitott Salviati bibornokot meggyilkolták. E tény felháborítá a szentszéket. A kényes ügyben Acciaiolit küldték el. A pápa Firenze követét letartóztatta addig, míg a firenzeiek által foglyul ejtett Riario bibornokot szabadon nem bocsátják. Acciaioli a legizgalmasabb viszonyok közt, mikor a pápai átok már-már háborúba sodorta Firenzét, meghalt 1478 aug. 28-án. Érdekes Fontius naplójegyzete, melyet élete folyamán vezetett: Annales: a. 1478 »Donatus Acciaiolus genere, scientia, moribus ornatissimus, mihique semper propter mutuum in me amorem colendissimus, dum ad Ludovicum Francorum Regem Florentinorum legatus proficiscitur, in febrim incidens Mediolani obiit V. Cal. Septembris.

Christhophorus Landinus tartott felette fényes beszédet. Síriratát Poliziano szerkeszté meg. Fontius a Ripoli nyomdánál teljesített javitnoki szolgálatot. Sok küzdelme volt a nyomda kezdetleges berendezésével, a nyomdászok tudatlanságával. Később, midőn Ugoletti Táddé buzdítására 1488-ban a *De locis Persianis* cz.

[1] Opera exquisitissima Barth. Fontii Florent. V. Cl. Familiaris Matthiae Regis Pannoniarum. Ad Illustriss. et Celsiss. Principem D. Augustum Brunsvic. et Lunaeburg. Ducem. Cum Praefatione Georgii Remii et Noricae Reipubl. Consiliarii et Adcessit de Pudicitia et Coniugio Dialogus etc. Francofurti. Sumptibus Joannis Caroli Unckelii. Anno MDCXXI.

munkáját Mátyás királynak ajánlja, föleleveníti keserű emlékeit. Ugyanis az Ugolettihez intézett bevezetés végén a legerősebb kifejezésekkel fakadt ki.[1]

Végre fordulóra jut Fontiusnak sorsa. A firenzei egyetemre hívják meg. 1481-ben megy a Filelto helyére, ki 1481. júl. 31. halt meg 85 éves korában.

Itt találkozik a két barát, kik egymásért rajongtak ez előtt *tíz* évvel ·

»Et pariter nostras animo amplictere flammas,
Maxima pars animi, Politiane, mei.

zengi Fontius, válaszul Poliziano ömlengésére:

O animae, Fonti, portio magna meae.

Beáll a szellemvilág feszült légkörében, fájdalom, sűrűen előforduló eset. Versengenek. Poliziano a lángész gyors felfogásával, hevével, egyéni jellemével, a tanítványok szellemi felfogásával nem törődő csapongó előadásával szembe áll a képzett philologus, szembe áll a Nuzzi tanítványa. Fontius egyetemi előadásaihoz a bevezetéseket megtaláljuk válogatott műveinek többször idézett kiadásában. Érdekesnek tartom az egyetemi oktatás jellemzésére itt közölni Fontius előadásainak sorozatát Marchesi nyomán, ki azt Gherardi közleményei és a firenzei állami levéltárban őrzött *i libri dello Studio Fiorentino e Pisano* alapján sorolja föl:

a. 1481. L' Argonautica di Valerio Flacio e le Orazioni di Cicerone. Prolusione in lode della facoltà oratoria.

a. 1482. La Farsaglia di Lucano e i Commentari della guerra civile di Giulio Cesare. Prolusione in eode della Storia.

Nello stesso anno tiene un' oratione sulle Buone Arti (gramatica poetica storia.)

a. 1483. Le ode di Quinto Oratio Flacco. Prolusione in lode della facoltà poetica.

In quest 'anno tiene un oratione intorno alla Sapienza.«

Látjuk, hogy a klassikushoz alkalmazza a szónoklat, történelem, szépművészetek, költészet, bölcsészet felől tartott szónoki berendezésű bevezetéseit Ugolino Verino, ki Mátyás királynak ajánlotta epigrammjait, ugyan ez évben hálás elismerését egy elegiában fejezi fia, Michelino Verino mestere Fontius iránt. E verset Bernardus Adimariushoz intézi. A firenzei egyetem jeles tanárait fölsorolja a következő sorokban:

Est hic *Landinus*, magnique interpres Homeri,
Musarum aeternus *Policianus* honor!
Rhetor et insignis facundo *Fontius* ore
Marsiliusque hic est alter et ipse Plato.

[1] Az idézett Rem-féle kiadás 27—28. l.

És mind e mesterek összeköttetésben álltak magyar humanistáinkkal és tudománykedvelő királyunkkal.

Marchesi egy pár vonással vázolja a humanisták helyzetét a XV. sz. második felében. Az a rajongás, a Ciceroniasmus aranynapjai letűntek, sőt már érezni lehetett az új idők szelét. A latin nyelv Cicero korabeli klassikus alakjának föltámasztása hiú kísérletnek bizonyult, melyet oly találó gúnynyal illet Erasmus[1] »desidentes in Ciceronis myrotheciis ac rosariis et in illius sole apricantes.« Igen: »a ciceroi napfényben sütkérezés« ideje elmúlt. A latin nyelv, a tudományos értékezések nemzetközi nyelvévé vált, de elveszté azt a bűvös hatalmát, melyet egy ideig gyakorolt. A nemzeti nyelvek folyói más utakra tértek és nem szakadtak bele ebbe a közös mederbe.

Fontius és Poliziano vetélytársak lettek. Marchesi a viszály okát abban találja, hogy míg Filelfot, az elöregedett nagy embert eltürték, az ifjú erőtől duzzadó Fontius féltékenységet költött. Más iskola híve volt. Marchesi a két barát ellenségeskedésének magyarázatát abban találja, hogy Fontius »nem a tapsot kereste, tanítani akart. Az ellenfél félelmetessé, a hallgatóság forradalmivá vált.« Poliziano hálátlansága nyilt háborúra vezetett. Az a levél, melyet végre Fontius a hűtlen barát támadásaira hozzá intéz, a humanista szennyét szórja ellenfelére. E szellem sértékeny alakjai, e *genus irritabile* az igazság helyes mértékéről megfeledkeztek. »Hogy tudtál oda vetemedni, hogy a legtanultabb embereket a legszemtelenebb módon merészkedel bántani? Te nem kiméled a halottakat, lerántva minden élőt, te leginkább minket sértegetsz, te, mintha csak magad tudnál mindent, a tudós embereket összetéped? Hát a szép tudományok ismerete ilyen szenyessé tette lelketeket?« . . . és ez így foly tovább. Maga elfogult dühében megtagad Polizianatól mindent. Ha költészetét említi, ezt össze lopkodott tákolmánynak nevezi; a szónoklat tehetségét éppen megtagadja tőle. A keresztyénség alapelvét: az alázatosságot tiporja lábbal az, ki szellemi gőg etvetemültségével támad ellene. Nem idézem tovább az invectivák e bőbeszédű áradozását.[2] Poliziano önhittségére nézve elég utalnom Mátyás királyhoz intézett levelére,[3] melyben azzal dicsekszik, hogy ezer éve ő az egyetlen ember, ki egyformán tanított latinul és görögül.

Végre sem bírta ki Fontius ezt a kemény vitát. Egynehány nappal a levélváltás után (1483 októberében) elhagyta a firenzei egyetemet és Rómába ment. Távozását indokolja a Rucellaihoz intézett levelében. Elkeseredetten panaszolja, hogy, »midőn a te pártfogásod mellett a tanszéket elfogadtam, tudtam, hogy a tanítás nekem sok fáradságomba fog kerülni, ha a közvárakozásnak meg akarok felelni. De hittem, hogy ezt senki sem fogja rossz néven

[1] Dialogus Ciceronianus. Napoli 1617. 138. l.
[2] Olvasható Marchesinél 60—62. l.
[3] Politani Opera Basileae MDLIII. 117. l. Lib. XI. ep. l.

venni. Ám a hol nyugodtan reméltem élhetni, ott három éven át folytonos zaklatásnak vagyok kitéve.[1]« Kapóra jött Baptista Zeno velenczei patricius ajánlata, ki őt titkárának hívta meg és vitte magával Rómába. Itt IV. Sixtus pápa engedélyt adott a nagyhírű firenzei tanárnak, hogy előadásokat tartson.

Csakhamar csalódott reményeiben. IV. Sixtus idejében a humanisták keservesen tapasztalták a pápai udvarnak gyakran hihetetlen fösvénységét, melylyel megigért tiszteletdíjaiktól megfosztotta őket.

Az egyetemi tanárok fizetésének egy részét különböző czímek alatt visszatartották. A híres Béza Tódor szájába ad Paulus Jovius[2] egy nyilatkozatot, mely a tudósok helyzetét maró gunynyal jellemzi: »effugere hinc iubet, postquam optimae segetes in olfactu praepinguibus asinis sordescunt.«

Fontius is érezte e sanyarú helyzetet. Firenzei pártfogóihoz Medici Lőrinczhez, Pandalfinihez és Rucellaihoz fordul. »Bámulatba ejt — írja Medici Lőrinczhez — e nyomor, ez aljasság látása és sóhajtózva várom a visszatérés perczét, hogy ha azt nekem megigérnéd, hogy ne essem én is martalékául ez iszonyú ragálynak.« Végre 1484 deczemberében meghívják Firenzébe »ad lecturam poetice et oratorie« 60 forint fizetés mellett, mint a firenzei állami levéltár: Deliberazioni circa lo Studio Fiorentino e Pisano dal 1484 al 1491. n. 416. c. 107. Dicta die 3. novembris 1484 tanusítja. Mielőtt Fontiust honába visszakísérnők, érdemesnek tartom megemlíteni, hogy épen római tartozkodása alatt keletkezett a híres Julia-legenda. 1485. apr. 17. találták azt a márvány sarcophagot, melyben feküdt *Julia Filia Claudi* el nem hervadt szépségeivel, mintha csak az antik-eszmény epiphaniája lett volna. A mesét nem mondom el. Előadják Gregorovius Burchhardt, Symonds egykoru följegyzések alapján. Marchesinek csak köszönettel tartozunk, hogy egy raguzai költőnek Elio Lampridio Cervinonak egy elegiáját közli.[3] Az elegia czíme:

In violatorem antiqui sepulchri Via Appia spoliato et eiecto in via Cadavere.

Ez elegia csak a képzelem szülte esetről szól, de ugyane egenda hatása alatt ál. Egy pár sort állítok párhuzamba Fontius levelével, melyet barátjának, a híres régiséggyüjtő Francesco Sassettinek írt.

Cervino leírja a holttest állapotát:

Vidi ego marmoreo proiectum e mole cadaver,

Quod nondum caries contemerarat edax.

[1] Epist. Lib II, ep. V.
[2] Elogia clarissimorum virorum Venetiis 1546. 181.
[3] F. M. Appendini: *Notizie storico-critiche sull' Antichita etc. de' Ragusi.* Ragusa 1803. II, 127. — alapján.

»Viventisque instar nigros pendere capillos,
Est mihi de cuius vertice vulsa coma.
Candidi dentes per hiantia labra nitebant,
Dura nec ad tactus mala probata meos.
Sed reliquum corpus circumlita crusta tegebat,
Quod tamen in multis stabat hiulca locis.«

Fontius többek közt, így írja le a sarcophag lakóját: »két újj-nyi kéreg vonta be, kellemes illat áradott elé a koporsóból«. A kőlepelt félre tolva előtünt a test a maga meztelen szépségében. Az arcza csak kevéssé sápadt, mintha a lány csak egy nappal előbb halt volna meg, fekete haja aláomlott és a testhez tapadt két fonadékba, mint hajadon lányok szokták viselni hajukat; az egészet selyem recze fogta egybe. Fülei kicsinyek, homloka keskeny, szemöldei feketék, szemei kimondhatatlan bájosan, félig nyitva, hogy a szem fehére kilátszott, az orr oly finom, hogy talán megérezte az újj érintését; ajka halványpiros, fogai kicsinyek és feketék, karjai bágyadtan hulltak alá.«

A mi Fontiusunkat megragadta a legenda ellenállhatatlan varázsa és a szemtanu hitelességével igyekszik leírni e csodajelenséget.

III.

Tehát visszatér Firenzébe. Az 1485—86-ik iskolai évet nyugodtan tölté tanszékén. A firenzei állami levéltárban található jegyzőkönyvi határozat szerint két évre szerződtették. 1486—87-ben Juvenalist magyarázta és bevezető előadásul tartá a Satyraról és a human tanulmányok magasztalására írott beszédét. És itt meg kell jegyeznem, hogy Fontiusnak egyetemi tanári működése aligha nem kizárja annak lehetőségét, hogy ő Mátyás királynak követi szolgálatot teljesíthetett volna; pedig Fraknói Vilmos *Mátyás király levelei* cz. közkézen forgó nagybecsü művében [1] egy 1486 apr. 2-ról kelt levelét teszi közzé, mely szerint a király Estei Hercules ferrarai herczegnek követét visszaküldi egy izenettel, melyre vonatkozó hely így hangzik:

»Ad omnia, que dominatio vestra illustrissima *per hunc nobilem Bartholomaeum familiarem suum praesentium latorem,* et scripsit et intimavit, per eundem ad vota ut arbitramur, eidem respondimus. Proinde rogamus, velit eadem ipsi homini suo, tam in his, quam etiam aliis in rebus, que nomine nostro relaturus est, fidem indubiam habere.«

Marchesi oly pontosan számol Fontius életének eme korszakáról, hogy biztosan külön megemlítette volna, ha Fontius Mátyás

[1] Mátyás király levelei. Budapest. 1895. II, 202. l. 179 levél.

és Estei Hercules közt követségbe járt volna. Egyuttal még egy más magyar tudósnak tévedését is bátor vagyok helyre igazítani. Varju Elemér »A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár Budapest 1899.« cz. nagy gonddal írott munkájában (a 100. lapon) megemlékszik 4 kéziratról, melyeket ottléte alkalmával nem talált meg, de a Beke Indexében a 95. sz. alatt II: Bartholomaei Fatii Synonyma« cz. művet talált, melyre megjegyzi: »Valószinüleg Bartholomaeus Fontius, a híres olasz humanista,« holott e név hibátlanul áll az Indexben, mert tényleg létezett. Fatiusnak (Fazzio) *De differentiis verborum Latinorum* cz. műve, mely Rómában jelent meg nyomtatásban 1491-ben és ez a mű kézirata lehet a gyulafejérvári kodex.

Fontius firenzei beköszöntőjében erősen fogadkozik, hogy ha támad is véleménykülömbség közte és mások közt (természetes a »mások« alatt Polizianot érti) ez nem ellenségeskedés, csak a tudományos téren szükséges nemes vetélkedés: »Qua quidem in re et utilius multo fuit et gloriosius contendisse quam omnino aemulis caruisse.« Juvenalis magyarázatában a polemia hangja inkább leplezett; megőrzi a józan mérséklet határait. Poliziano is támadott, de e támadásnak sincs többé oly személyes éle mint korábban. Fontius időközben Raguzába kapott meghivást. Raguza e korban virágzó város lehetett. A tudományért nagy áldozatra is képes volt. Igy Chalkondylas Demeternek nem kevesebb mint 500 scudi-t ajánlottak föl. Chalkondylast firenzei tartozkodása alatt is lakással és élelemmel látták el. Fontiust fényes feltételek mellett akarták megnyerni főiskolájuk egyik tanszékére. Fontius örök hálára érezte magát lekötelezettnek, azért e meghívást elhárította magától egy Firenzéből 1487 szept. 16-ról kelt levelében.

Eljutottunk Fontius életének azon korszakához, melyben Mátyás királylyal lépett összeköttetésbe.

Mátyás király azon idő alatt, mely lefolyt a Vitéz-féle összeesküvés és 1487 között, tehát az utóbbi 15 év alatt, átalakult a humanisták szemében. Áldozatkészsége tárt ajtót nyitott a humanistáknak. Vetekedve keresték a nagy király kegyét. Kivált azon ténye, hogy rendkivül sok pénzáldozattal szervezé a könyvtárt: a humanista írók reményeit nagy mértékben feltüzelte. Aztán a szellem e képviselőinek képzelme különben is igen hevülékeny volt: a panegyrisra annyira kész latin nyelven csak úgy megáradott a dicséret.

Fontius figyelmét a Mátyás könyvtára felé Ugoletti Táddé irányzá. Ugoletti életét sok uj adat felhasználásával írta meg. *Irenaeus Affo* atya.[1] Kimutatja, hogy Tordai Zsigmondnak az az állítása, mely Galeotto Marzio egyik művéhez írott ajánló levelében fordul elő, mintha a királyi könyvtárnok Galeotto Marzio lett volna, nem igaz; mert ez nem Galeotto, hanem Ugoletti Taddé volt.

[1] Memorie di Taddeo Ugoletti Parmigiano Bibliotecario di Mattia Corvino Re di Ungeria roccolte dal Padre Ireneo Affo etc. Parma 1781.

Támaszkodik pedig épen a mi Fontiusunknak soraira, melyeket Mátyás királyhoz intéz, neki ajánlott munkájának illetve munkái gyüjteményének ajánló levelében. Közli Marchesi (82—83 lapon) azzal a megjegyzéssel, hogy ha a levél az olasz humanismus buvárainak nem is oly kiváló mértékben érdekes, de szolgálatot vél tenni azoknak, kik Magyarországon foglalkoznak e korszak történetével.

Ez ajánló levelet megtaláltam Ábel hagyatekában is, ki azt saját kezével másolta le és szövegkritikai pontossággal hasonlítá egybe e levél két forrását. Egyik a Fontius művének Rem-féle, fentebb többször idézett kiadása, másik a bolognai egyetemi könyvtár 2382-ik sz. codexe, az eltéréseket *E.* és *C.* jegyekkel jelzett két forrás közt híven feltünteti.

Az eltérésekre nem tekintve, egy pár szóva előadom e levél tartalmát, minthogy maga a levél nyomtatásban is olvasható és az Ábel-féle másolatot az ő hagyatékában kiadhatni reméllem. Fontius kiemeli Mátyás érdemét, kinek hadi dicsőségéről sokat hallottak a távolban is, hogy a vitézi lélek műveinek és a hadi tudományoknak szánt életében a szép tudományok művelésére is gondot fordít. »Mióta — mondja szó szerint — Tadeus Ugolettus, emez ékesszóló és tanult férfiu, ebbe a városba jött (Firenzét érti) könyvtárad gyarapítására, a Muzsák iránti rajongásod és isteni elméd mindnyájunk előtt ismeretessé vált. Ugyanis valahányszor csak hallotta a firenzei nép őt a te kegyes pártfogásodról szólni, melylyel a tudós embereket felkarolod, és a szép tudományok föltámasztása körül kifejtett halhatatlan buzgalmadról: mindanynyiszor hihetetlen mértékben gyúl lángra Fenséged és lelkinagyságod iránt a lelkes bámulat; Te a legnehezebb dolgok végzése közben nem engeded, hogy a régi írók veszendőbe menjenek, az újabb írók tehetségét bátorítod, nagy jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozván el őket. Ezt ha az előbb élt királyok megtették volna, nem veszett volna el annyi jeles író és nem hevertek volna sötét homályba borítva a human tudományok. Te egyedül vagy, felséges király, ki e zavaros időkben világló fénynyel tündökölsz, fenséges mivoltodnak fényét a nemes művészetek virágzására fordítod.« Megemlékszik azokról a nagy emberekről, kik a tudományok pártfogásával váltak halhatatlanokká. Pisistratus, Ptolemaeus, Eumenes, Caesar, V. Miklós pápa. A tudományok, melyek más országokból számkivettettek, Mátyáshoz menekülnek. »Örök dicsőségül szolgál neked, hogy a te királyi udvarodban fölemelted a tudomány emberei előtt a zászlót, mely alá minden városból, minden népből hozzád, a bőkezű uralkodóhoz gyűlnek egybe a tanult emberek.«

Lelkesen fölajánlja közreműködését a királyi könytár szervezésében. A levél vége így hangzik[1]: »Tehát a mit most az idő

[1] Hiányzik a bolognai kéziratban, mely Fontius leveleinek gyűjteményét tartalmazza, mert négy levél ki van tépve.

rövidségéhez mérten tehettem, Taddét néhány kis munkámmal hozzád elküldöttem. Ezt nem sok idő mulva követni fogja egy nagy munkám, melyet Valerius Flaccusról írtam, melyet neked szenteltem és a mely méltóbb is Fenségedhez. Addig is kérlek, fogadd ezt kegyesen és a többi szerzők közt a te könyvtáradban, mely leghíresebb a föld kerekén, a te Fontiusodnak is juttass helyet.«

És következik a Fontius munkáinak az a sorozata, melyet a Rem-féle kiadásban találni. Érezte Fontius, hogy illett volna a király előtt valami új munkával előállani. Szabadkozik is a *Tadeus vel de locis Persianis* cz. első mű bevezető soraiban, melyet Ábel szintén lemásolt a Rem-féle kiadásból. Párbeszédes formát ad műveinek. Ugy tünteti föl, mintha őt Ugoletti épen munka közben lepte volna meg és látván, hogy kommentárt ír: tüstént felszólítá, hogy Mátyás királynak ajánlja föl e művet, mely ha nem is nagy szabásu, de Mátyás nem az ajándék mivoltát, de az ajándékozó indulatát veszi tekintetbe. Irenaeus *Affó* nem csekély élességgel rámutat Fontius visszaélésére, ki egy oly munkát ajánl fel, mely már 1477-ben megjelent nyomtatásban és pedig Medici Lőrincznek ajálva. Az eredeti kézirat megvan a Laurentianában, a Medici-ház családfájával egy babérfa megett a czímlapon. Affo kifejezi azt a meggyőződését, hogy ha ezt tudja vala Burcardo Mencen, ki *De Charlataneria Eruditorum* cz. alatt ostorozza a tudósok nyegleségét, bizonyára fölemlíti. Affo azt hiszi, hogy hasonló módon jártak el Ficino, ki a *De vita coelitus comparanda,* Brandolini Lippo, ki *de comparatione Rei publicae*[1] cz. műveket ajáltak a királynak. Elő is fordul a Fontius *Tadeus*-ának bevezetésében a vallomás, hogy a Persiushoz írott kommentárban egyetmást inkább ifjúkori hetvenkedésből írt, mint a hogy azt fejletlen kora hozta magával, mintsem a hogy a szükség kivánta.

Mindazáltal megjegyzem, hogy Fontius magyarázatai, melyek e bevezetés után Persius költeményeihez csatolva *In Persium Poetam Explanatio* cz. alatt tatálhatók, egy pár figyelemre méltó részletet nyújtanak e homályos költő magyarázatához. És ép e pontban kell megemlékeznem Marchesi művének második feléről, mely Fontius irodalmi munkásságának van szentelve. Marchesi bemutatja Fontiust, mint kivonatolót, szótárírót, magyarázót, szövegkritikust, levél- sőt mint egyházi írót is. Nem e folyóirat keretébe vonható Fontiusnak gazdag írói munkássága, de ha Juvenalishoz meg főként Liviushoz ajánlott szövegjavításait vesszük tekintetbe, csak szerencsésnek mondhatjuk Ugolettit, hogy a Mátyás könyvtárához megnyerte Fontiust. Épen erre a munkásságra volt e könyvtár alapításánál a legnagyobb szükség. Jellemzésűl csak azt hozom fel, hogy egybeállítva Livius vulgaris kiadásától eltérően javított olvasásait, a mai kritika által is elfogadott számos hely a Fontius javítása alapján kerűlt a szövegbe. Marchesi könyvének talán legértékesebb fejezete

[1] Abel kiadta: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Budapest, 1890. 79—188.

a Liviusra vonatkozó.[1] Szövegkritikát gyakorolt Valerius Flaccus, Titus Livius, Persius és Juvenalis műveivel szemben. Mint a helyes szöveg megállapításában tekintélyhez fordult hozzá Ugoletti, ki minden módot megragadott arra nézve, hogy a Mátyás megbizatásának minél fényesebben megfeleljen. Volt egy gazdag kereskedő, Sassetti (a humanista irók Saxettusnak czímzik), ki könyvet, érmet, régiséget roppant mennyiségben gyűjtött egybe. A többek közt megemlékezik Poliziano egy *Martialis*-ról, melyet Sassetti engedett át Ugolettinek. Tehát a Corvina egyik darabja föltétlenül ez a Martialis lehetett. Azt hiszem, hogy Fontius is beváltá a kisebb művei élén írt ajánló levelében tett igéretét, hogy t. i. Valerius Flaccus-t elkészíté a király számára. Ugyanis e szerzőnek 1503-ban megjelent Junta-féle kiadásának előszavában olvassuk: »Ez a könyv előbb számos nagy, nem mondom hogy fogyatékossággal, de szörnyekkel volt tele, de ezek megsemmisítéséhez, elég volt egy Hercules, Bartholomeus Fontius.« Ugyancsak volt egy költő kortása Alessandro Bracci ki az említett Sassettihez irott elegiájában[2] így nyilatkozik:

Doctus habes magno cunctos in honore poetas
Quod facile ante omnes *Fontia musa* docet.

Igen, »*Fontia musa,*« mert Fontius nem is lenne valódi humanista, ha költő sem volna. A Mátyás királynak ajánlott *opuscula* sorát a *Saxettus* cz. versgyűjtemény rekeszti be. E versgyűjtemény Magyarországra vezet bennünket. Fontius *Corvin János*hoz intézett költeménynyel kezdi.[3] Álljon itt e költemény magyar fordításban:

Corvin Jánoshoz, Mátyás király fiához.

Oh Corvinus, a hős, a dicső Mátyásnak a sarja,
Kit nagynak látunk mint a minő az atyád.
Ép úgy véded a hont s díszéül ugy adsz neki törvényt,
Csillagod úgy ragyog ép Pannoniának egén.
Hogy kimutassam irántad az én láng lelkesedésem,
Adni óhajtnék szép drága ajándokot is:
Ámde se Pyrgoteles metszését és se Apelles
Festvényét s a Lysipp szép remekét sem adom,
És neked én nem adok Mentor-müvü billikomot sem:
Sokkal szebb, becsesebb az, a mit küldhetek én.
Mert ha te ifju szivedbe fogadtad a verset, a költők
Lantján akkor is élsz, hogy ha elért a halál.
Mert egyebet megemészt az idő, földúl a tüz és vas:
Verset idő, tűz, vas meg nem emészt soha sem.

[1] VIII. Emendazioni a Tito Livio, 147—167.
[2] Alexandri Bracci *Amorum libri* (Laurenz. Plut. LXXXX.) Sup. cod. 40.
[3] Ábel hagyatékában is megtaláltam a Rem György többször idézett kiadásából lemásolva.

E költemény ugyanazon időtájt keletkezett, midőn Fontius elfoglalta könyvtárőri tisztét. Marchesi azt hiszi, hogy Magyarországban legfelebb egy évet töltött, mert 1489-ben honába visszatért. Tévedésnek kell tehát nyilvánítanunk Csontosi Jánosnak a Pallas X. kötetében irott *Korvina* cz. czikkének azt az elbeszélését, mely Fontius budai tartózkodásáról ad számot. Csontosi szerint Fontius viselte volna »*ez évtizedben* (és ezt 1480-tól számítja) Mátyás könyvtáránál a könyvtáros tisztet, bár arról, hogy Mátyás őt udvari könyvtárosnak kinevezte volna, positiv adatunk nincs.« Nincs, mert nem is nevezte ki. Fontius 1487-ben második firenzei alkalmaztatása idejében lép összeköttetésbe Ugolettivel, ki kétségtelenül maga volt a könyvtárnok. Csontosi hivatkozik Fontiusnak Robertus Salviatushoz intézett levelére, mely a Riccardiana könyvtárban van. Ebben előadja, hogy Mátyás őt ünnepélyesen fogadta, üdvözlő beszédét meghallgatta, melyet megküld Picus de Mirandolának, hogy ez ítéletet mondjon róla. E beszédet Pico de Mirandolának az ő *Heptaplo*-jának viszonzásául küldte meg, mint maga mondja: »At quod potui Budae orationem a me habitam ad te misi. Quam tu ipse cum legeris Pico quoque nostro legendum dabis. Quem omnium aetatis nostrae, quorum scripta adhuc viderem, in eo doctrinarum genere praestantissimum iudico.« Ugyde e beszédet Fontius 1488-ban tartá és 1489-ben már visszatért Firenzébe, mivel ezt Fernando Possi is állítja.[1] Csontosi említ egy magánkönyvtárban lappangó Petronius Corvin codexet, melynek utolsó levelén ez a bejegyzés áll: »Bibliothecae Budensis Relictus Bude per Bartholomaeum Fontium.« De az évszámot nem jelzi Csontosi és Marchesi egyáltalán nem emlékezik meg arról, hogy Fontius Petroniussal is foglalkozott volna, holott Fontius irodalmi működésének minden apró részletére kiterjeszkedik. Némelyek hitték, hogy Fontius Budán tartózkodott Mátyás haláláig. Marchesi ezt kétségtelen bizonyítékkal czáfolja meg. Idézi Fontiusnak Firenzéből Mátyáshoz irott levelét. Minthogy e levél ismeretlen és nem nagy terjedelmű, ide igtatom:

Bartholomaeus Fontius Mactiae (sic!) Corvino Regi S.[2]

»Ni veritus essem ne meum officium ostentando memet ipsum putarer extollere, scripsissem pluribus quae per omnia loca, *isthinc revertens,* de maiestate tua veris et sempiternis laudibus enarrarim, quantoque studio et ordine apud omnes magnitudinem animi, aequitatem, prudentiam, liberalitatem extulerim cunctis libenter audientibus et conlaudantibus. Unum tamen praetereundum non puttavi, florentinos meos inprimis esse totis animis erga serenitatem tuam conversos, tibique

[1] »Catalogus Codicum sacculo XV. impressorum qui in publica Bibliotheca Magliabechiana Florentiae adservantur Florentiae 1783.« cz. művében.

[2] Epist. Lib. II, ep. XII. Florentiae XVI. Cal. octobris 1489 (szept. 16.)

summam optare felicitatem, neque officiis, neque studiis erga te ullis Italiae potestatibns cedere. Studiosi quidem et boni viri et artium rectissimarum percupidi *bibliothecae istius fama ad tuum nomen celebrandum una mecum scriptis perpetuis convertuntur.* Quae adeo quosdam excitavit insignes viros, ut apud nos Laurentius Medices nobilem graecam ac latinam paret bibliothecam.«

Tehát Mátyás halhatatlan ténye: a könyvtáralapítás egész Italia tudósainak vetélkedését idézte föl; sőt Medici Lőrinczet is könyvtáralapításra buzdítá. Igen érdekes megjegyzést fűz Marchesi e levélhez. Ugyanis a *Biblioteca Medicea* sok viszontagság után 1591 jun. 11-én nyittatott meg; de már Medici Lőrincz megveté alapját és a vele kortárs Laskaris János *Antologia Greca* (Firenze 1494.) cz. művének bevezetésében már megemlékezik egy *bibliotheca semistructa*-ról. Angelo Poliziano pedig megemlékezvén Medici Lőrincz végperczeiről, a haldokló ajkaira a következő nyilatkozatot adja:

»Vellem distulisset me saltem mors haec ad eum diem quo vestram plane bibliothecam absolvissem!« Marchesi e levele befejező mondatában e hagyomány mellett történelmi bizonyítékot talál. Nekünk magyaroknak pedig büszkeségünkre szolgál, hogy a humanismus történetében ily előkelő helyet vívott ki nagy királyunk. A Corvin-könyvtár messzi körökben a csodálatot és lelkesedést kelti föl. És legyen bármennyi bűne e korszak humanistáinak, erkölcsi léhaságukat bármily sok példával lehet bizonyítani, de hogy a *szellem* örök kincseit megbecsülni tudták, ezt tőlük elvitatni nem lehet. Mi mély fájdalmat, mily elegikus panaszt keltett a *Korvina* kifosztatása, világgá szétszoratása, azt híven kifejezi Giorgio Anselmus epigrammja.[1] Ez epigrammból közöltem négy sort a *Mátyás király Emlékkönyvben* (Bpest, 1902. 195. l.), itt adom az egészet:

Nöttön-nőtt a becses könyveknek birtoka, kincse,
  Győzhetlen király büszke, királyi müve.
Büszke királyi müve; de tudósnak a tette egyúttal
  Taddé lángesze volt, mely segité a királyt.
Ezt az irigy Nemesis szemlélvén sanda szemekkel
  Elpusztítja hamar ezt a királyi müvet.
Oh a kegyetlen Sors és Marsnak vak dühe folytán
  Ennyi csapás egy nap hògy szakadott mireánk.
Int ez eset minket, hogy a földi szerencse mi múló
  És a mi nagy s a mi szép, hogy mi korán elenyész.

Fontius magyarországi tartózkodásának mintegy kezdő és

[1] Georgii Anselmi Nepotis Epigrammata lib. IV. Első kiadása megjelent Parmában 1526.

végső határidejét jelöli meg a Mátyás királyhoz intézett két levél. Az egyik keletkezik 1488 jan. 30-án, az utóbbi 1489 szept. 16-án.

* * *

Fontius utolsó évei annyiban érdekelnek bennünket, mint egy tőlünk korán elszakadt barátunké. Marchesi megható színekkel rajzolja a Fontius lelki hangulatában történt változást. Szent tárgyakkal kezd foglalkozni, egyházi alkalmazást keres. Már korábban két rokonát ajánlotta 1487 ápr. 8-ról kelt és Gaddi Ferenczhez, Firenze római követéhez, intézett levelében. Ő maga Firenzéből Pelagoba, a fiesolei egyházmegyébe vonul vissza, hogy Demosthenesnek *de mala legatione* cz. beszédét fordítsa le. 1490 május 30-án befejezi és Pandolfini Ferencznek ajánlja. Ezután Ghiaccetoba Cornelius unokaöcscséhez megy. Lelki nyugalmát ott sem találja föl. 1493-ban Keresztelő szent János Murli hegyen levő templomának lesz plebánosa. Itt tölté öregségét meghasonlott kedélylyel. Marchesi a Fontius kedélyében véghez ment változáson a kor szellemének fordulatát látja. E tekintetben tulzásba megy; hiszen a *quintocento* még csak ezután következik. *Medici Leo* pápa a humanismust a világuralom fényével vette körül. Odáig fokozódik lelkiismeretbeli tusája, hogy Francesco Zeffiohoz, ki talán tőle az antik korra vonatkozó tanulmányokat kivánt, azt feleli, hogy nem azért késett a válaszszal, hogy talán soká csiszolgatott volna stílusán, hanem szégyenkezésből. Paphoz nem is illik, hogy idejét pogány költők magyarázatára fecserélje. Egészen más a Poliziano, a Ficino helyzete. Ő pap és e léha foglalkozással koczkáztatja lelki üdvösségét. Kéri istent, hogy bocsássa meg a Zeffio vétkét, hogy őt bűnrészességre akarta csábítni. Szegény humanista! Hová tűnt »Hellas fénydús egével?«

1511 őszén még Firenzébe költözik és itt tölti el végnapjait. Meghalt 1513 október közepén.

Utolsó humanista szellemben irott levele 1511 jan. 25-ről kelt. Soderini Tamáshoz intézi. Megköszöni a tőle kapott szarvast és nyulat. Kifejezi, hogy szeretett volna ő is vele menni vadászni, de egészsége nem engedte. Ohajtana még egyszer vele együtt nyugodtan, gondtalanul beszélgetni, kölcsönösen tanítgatni egymást és okulni egymástól. Utolsó gondolata: »Addig is emlékezz meg rólam, ügyelj egésségedre, testi-lelki épségedre, naponta üdvözölvén a mint illik Phoebust és az ékesszavu Muzsákat!«

Tehát még egyszer mosolygott Phoebus abba a siralomvölgybe, melyben vezeklések közt tanulgatta azt a bölcseséget, mely sarcophagjára van írva:

Spernere qui docuit mundum superosque verere
Hic iacet Antistes Fontius Ecclesiae.

Vagy magyarúl:

> Ki tanított megvetni a földet, imádni a mennyet,
> Fontius az egyház pásztora nyugszik e helyt.

Egy olasz tudós Giovanni Cinelli később meglátogatta Murliban sírhelyét és feljegyzé síriratát; Kő hamvvedre előbb a templom ajtaja fölé volt elhelyezve, azután levették és föld alá temették el. Cinelli fölnyittatá az urnát, hogy lássa Fontius, »*di cosi grande uomo*« arczát . . .

Én igyekeztem egy pár vonással szellemi arczát rajzolni annak a férfiúnak, ki valamivel hozzájárult a mi halhatatlan királyunk magasztos alkotásához.

HEGEDŰS ISTVÁN.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Első közlemény.

I.

Zrinyi és Machiavelli egybevetése.

Zrinyi mint államférfiú. — Machiavelli jövendőmondó álma. — Zrinyi és Machiavelli egybevetésének irodalma. — Alapos és részletes egybevetésük szükségessége.

Állami életünk legválságosabb korszakában, midőn egyrészről a német hatalma, másrészről a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményszerű ihletéssel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehellete a gyanutlanúl alvó magyart. A veszedelem láttára érczes hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: »Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!« De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tettre még nem serken.

A törökverő hadvezér, a daliás főúr szabad hazáról, egységes, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar néphez: Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás iránt való gyűlöletet szítsanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért megsarczolja. Javúljunk meg! Javítsuk meg az erkölcseiben elzüllött köznemességet és jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztényi erkölcscsel szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megerősíthetjük legféltettebb jogunkat, szabadságunkat és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy prófétai ihlettségű szavai ne csak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érczhúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan

szigeti vértanú példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkességét; de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfiúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor még nem volt megérve eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrinyink előtt ép ily hazafiúi aggodalommal, ép ily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország classicus földjén a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgaságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jó erkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknél is jobban kell szeretnünk. Erős kezű férfiút kell az ország élére állítani, a ki nem hitvány, erkölcsileg, testileg elzüllött zsoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egészséges népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megszabadíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a francziáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magánerkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia.[1]

1513-ban, san-cascianoi magányában írta le ez eszméket a firenzei bölcs. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, legalább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet saját kora még nem tudott kihüvelyezni, melynek jóslatai azonban az idők folyamán, ép úgy mint a Zrinyié, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrinyi a Machiavelli műveit? Hatottak-e reá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ezekre a kérdésekre részben megfeleltem már. — Nyolcz évvel ezelőtt, 1893-ban, egy tárczaczikk[2] szűk keretében rámutattam, hogy Zrinyit, prózai művei tárgyának megválasztásában, Machiavelli ihleti; hogy mesterével a nemzeti hadsereg eszméjére, a tiszti kellékek minőségére, a katonaság gyűjtésére és fegyelmezésére, a tűzérség nyilt csatákban való hasznának tagadására nézve teljesen megegyezik s hogy mindezek ellenére Zrinyi művei

[1] Pasquale Villari. *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, illustrati con nuovi documenti.* 3 köt. Firenze. Successori Le Monnier. 1877. III. 377—379. l. (E művet, a Machiavelliről szóló monographiák legjelesebb termékét, fejtegetéseim további folyamán egyszerűen a *Villari* szóval idézem.)

[2] Magyar Tengerpart, Fiume. 1893. I. évf. 12. sz.

oly maradandó hatást gyakorolnak lelkünkre, minőt csak eredeti mű és határozott írói egyéniség szokott az olvasóra gyakorolni.

E rövidke czikk tartalma azóta behatolt irodalomtörténeteinkbe is.[1] De azért Zrinyi nagy alakja iránt, mint a hogy már első tanulmányomban is kifejtettem, mindaddig nem róttuk le tartozásunkat, míg a Machiavellivel való összehasonlítást rendszeresen és részletesen végre nem hajtjuk.[2] Mert érezzük ugyan, hogy Zrinyi minden tekintetben tudatos, önálló, eredeti tehetség, de tüneményszerű alakja csak akkor bontakozik ki igazi nagyságában, tisztán, világosan szemeink előtt, ha tudjuk, mit vett át az emberiség ezredéveken át gyüjtötte tapasztalatainak és ismereteinek tárházából, a költői vagy írói rend előző nagyságaitól és mennyiben gyarapította, fejlesztette ő maga az Aristotelestől és Vegetiustól kezdve a humanistákon és a rinascimento-korbeli olasz diplomácziai követek levelein át Machiavelliig természetes fejlődésükben észlelhető eszméket. Ki kell tehát mutatnunk, mily hatást gyakorolt Machiavelli Zrinyinkre tartalom és forma tekintetében, hogy azután meghatározhassuk, mily hely illeti meg írónkat az eszme- és formafejlesztés és termelés birodalmában.

E végből vizsgálat alá veszszük mind Machiavellinek, mind Zrinyinek *a)* politikára és haditudományra vonatkozó eszméit, *b)* műveiknek, különösen prózai munkáiknak tárgyát, tartalmát, *c)* előadásuk módszerét és formai sajátságait. Minthogy pedig a fontosabb eszmék és gondolatok mindkét írónknál különböző munkáikban is megismétlődnek, és ezért műveik, mint a borostyán gyökerei és szárai, többszörösen egymásba is fonódnak: vizsgálódásunkban eleinte nem műveik rendjét, hanem eszméik logikai egymásutánját fogjuk követni.

II.

Machiavelli és Zrinyi kora.

A rinascimento felvilágosító és erkölcsbontó hatása. — A diplomácziai érzék fejlődése. — A szó és írás művészetének kifejlődése. — Machiavelli születése, férfikora. — A nemzeti hadsereg eszméje. — Machiavelli hivatalvesztése, számkivetése, főbb művei. — Zrinyi olasz műveltségének eredete. — Machiavelli hatása.

A rinascimento kiszabadította a keresztény kulturát a scholasticismus békóiból, megindította a tudomány, költészet, széppróza és művészet csodaszerű felvirágozását, de szülőföldjén, Olaszországban egyúttal megrendítette a mívelt körök vallásos érzését és ezzel az olasz nép eddigi társadalmi és politikai alakulásának erkölcsi

[1] L. Beöthy Zsolt. *A magyar irodalom története.* Képes díszmunka. I. 376. l. *Zrinyi Miklós,* Széchy Károlytól.

[2] Radó Antal. *Az Olasz Irodalom Történeté*-ben (Bpest, Magy. Tud. Akad. 1896.) Machiavelliről szóló részében (I. 385. l.) erről a kérdésről így emlékezik meg: »A mi nagy Zrinyi Miklósunk, valamint Machiavelli egyéb műveit, úgy

alapját is. A humanisták ugyanis a régi latin és görög irodalom tanulmányozásával és bálványozásával kortársaik figyelmét a mesterkéletlen pogány kulturára s az összehasonlítás önkénytelen ösztönénél fogva a korukbeli reális életre, az égről a földre terelték. Két külömböző világnézet, a keresztény és pogány erkölcsi felfogás ellentéte ragadja tehát hatalmába a tudósokat s a velük érintkező előkelő köröket. A mysticismus fátyola, melyen keresztül a középkor az emberi életet szemlélte, széjjelfoszlott s a reális politikai és társadalmi élet visszataszító volta a régi rómaiak kevésbbé mesterkélt kulturája követésére, a classicusokból felénk tündöklő erények utánzására sarkalja a gondolkozó elméket. Igy történik, hogy Olaszországban a XV. század mívelt köreit teljesen hatalmába ejti a pogány kultúra divatja. A középkor inkább az égnek, a túlvilági üdvösségnek élt s a földi létet a siralom völgyében való rövid zarándoklásnak tekintette: most meg, a közép- és újkor mesgyéjén azt tapasztaljuk, hogy a mívelt körök nem sokat törődnek túlvilági üdvösségükkel, inkább a földi, mulandó lét örömeit hajhászszák. A vallástalanság, erkölcstelenség s az egyéni érdekek kíméletlen harcza ijesztő mértékben kezd el terjedni.

»A XV. századot — úgymond Villari — méltán nevezték el a kalandorok és bastardok századának: a ferrarai Borso d'Este, a riminii Sigismondo Malatesta, a milanói Francesco Sforza, a nápolyi Ferdinando d'Aragona és még sok, sok más e korbeli úr és fejedelem törvénytelen ágyból származott. Senki sem érezte már magára nézve kötelezőnek a társadalom felfogását vagy hagyományait; minden a szerencsevadászok személyes tulajdonaitól függött és attól, hogy ki-ki mily híveket és pártfogókat tudott ügyének megnyerni. Ezer veszély és ezer versenytárs közt lévén kénytelenek a hatalmat megragadni, folytonos háború állapotában éltek; minden meg volt engedve: holmi lelkiismereti furdalás egyáltalában nem állt útjában az erőszakosságnak, az árulásnak s a vérontásnak.«[1]

»Olaszországban mindenfelé zsarnokok ragadták magukhoz a hatalmat, kik egymás iránt való féltékenykedésből folyton szomszédaiknak vagy az idegeneknek barátságát keresték, csak azért, hogy ellenségük erejét megoszlathassák és gyengíthessék. Igy a cselszövény és fondorkodás végtelen erőre kapott, egyúttal pedig a politikai érdekek különös szövevénye jött létre, mely az államok nemzetközi viszonyait megsokszorozta, és Olaszországban a politikai egyensuly eszméjét megteremtve, az olasz diplomácziában

legelső sorban ezt (az *Arte della Guerrát*) is buzgón tanulmányozhatta. Áfiomjának és Tábori Kis Traktá-jának nem egy helyén akadunk oly passzusokra, melyek ezt bizonyítják. Kőrösi Sándor, ki e rokonságra legelőször utalt rá, idézi is a két író egynémely találkozását, noha az olasztól a magyarra gyakorolt hatást kissé túlozza.« A részletes egybevetésből ki fog tünni, helyes-e Radó ítélete vagy sem?

[1] Villari I. 12. l.

csodálatos tevékenységet, értelmességet és eszességet keltett. Oly kor volt ez, a melyben született diplomatának tetszett minden olasz; a kereskedő, a tudós, a szabad csapatok kapitánya a conventionális formák tökéletes ismeretével tudott a királyok és császárok előtt megjelenni és oly éles észszel és alaposan beszélni, hogy minden külföldit csodálkozásba ejtettek. Az olasz követek jelentései azon kor történelmének és irodalmának legkíválóbb emlékei ... A beszéd és írás művészete ilyenformán óriási hatalommá lőn és ezzel az olaszok között is új jelentőségre tett szert.« [1]

»Nem csodálható tehát, hogy maguk a zsarnokok is hő pártfogói, sőt mivelői lettek a művészet, irodalom és műveltség minden ágának... Egy-egy ügyesen megírt diplomácziai jegyzék, egy-egy eszesen megfogalmazott beszéd gyakran a legsulyosabb politikai kérdéseket is megoldotta. Az olasz zsarnok jól tudta, hogy országát csak eszének köszönheti ... Ezért az állami teendőktől elvonható pihenő órákat a kényúr is legszívesebben könyvei, tudósai és művészei közt töltötte. A múzeum és könyvtár reá nézve az volt, a mi az észak hűbérurára nézve az istálló vagy a boros pincze; mert mindaz, a mi szellemét művelhette, finomíthatta, létezésének, hatalmának szükséges eleme volt.« [2]

Ily körülmények között dús pompában, csillogva tűnik fel a XVI. században az olasz irodalom »classicai kora«: nagy írók és művészek fényes sora, köztük Ariosto, Machiavelli, Tasso, Raffael, Michelangelo kutatják és megteremtik az összes irodalmi és művészi formákat; prózában, költészetben, képirásban és szobrászatban nagy könnyüségre és igazságra tesznek szert; megteremtik a szónoki s a diplomácziai nyelvet és stilust; de a megrendült erkölcsi érzék folytán a nép és ország mind fenyegetőbb romlásba sülyed, Olaszország mesterévé lett egész Európának a szó és írás művészetében és egyáltalában a művészetek minden ágában, de meglazult erkölcsénél fogva azon ponton áll, hogy kiejtse kezéből a saját sorsa felől való intézkedés hatalmát.

Ily irodalmi és politikai viszonyok közt találkozunk először 1493-ban *Niccolo Machiavelli*-nek, a firenzei köztársaság »tizek tanácsa« huszonnégy éves jegyzőjének nevével. Ifjuságáról, tanulmányairól semmit sem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1469 május 3-án, jómódú firenzei családból született és hogy latinúl jól megtanult, de szerencsére nem részesült tudós, humanista nevelésben. Szerencse volt ez az irodalomra nézve, mert így jellemének önzetlensége és őszintesége, nemkülönben stílusának és szellemének eredetisége érintetlen maradt a humanisták stilusbeli czikornyáitól és rút hizelgő modorától. Iskolai műveltségének fogyatékosságát azonban élte fogytáig szorgalmas olvasgatással igyekezett pótolni; még a görög nyelvvel is megpróbálkozott meglett

[1] Villari I. 14. l.
[2] Villari I. 15. l.

férfikorában, de autodidaktikus úton nem sokra vihette és így a hellen kultura művésziességeig el nem jutva, a régi Róma nagyságának csodálatába merült. Hivatalos működése és buzgósága folytán nemcsak szülővárosa s a firenzei köztársaság viszonyai, hanem, mivel később a szomszédos olasz államokba, majd II. Gyula pápához, azután pedig ismételten Német- és Francziaországba is követségbe küldték s a természet élénk képzelő erőn kívül rendkivüli megfigyelő tehetséggel és éles elmével áldotta meg, a korabeli politikai élet alakulásai és ezek történelmi és társadalmi alapokai is nemsokára nyitott könyvként álltak előtte. Ezrekre menő magán- és hivatalos leveleiből és részletes követi jelentéseiből kitűnik, mily biztos pillantással látja meg mindenfelé, bármerre jár, a politikai élet izületének egész rendszerét, de egyúttal az alkotmány mélyen rejlő alapköveit is, hogy aztán szintoly biztos kézzel papírra vesse megbízói vagy barátai számára a látottak tiszta, világos képét. Kiválóképen azonban Romagnába való küldetése, Borgia Caesárnak erőszakos, vérengző, de a kornak megfelelő, öntudatos politikája volt reá nagy befolyással. Németországba Svájczon keresztül utazva, a németek és svájcziak polgári erényei rendkívül megragadják lelkét, de ezenkívül a svájcziak politikai életének és nemzeti honvédelmének megismerése arra bírják, hogy saját harcztéri tapasztalataiból, a pisai kudarczból és görög-római történeti olvasmányaiból a következtetést levonva, pálczát törjön a zsoldos és szabad csapatok felett. Ekkor támad lelkében a nemzeti hadseregre támaszkodó, független, szabad nép ideálja s ezentúl évek hosszú során át ez eszme megvalósításának szenteli minden erejét.

Mindenekelőtt a köztársaság élén álló Soderinit, majd a tanácsot is megnyeri az ügynek, a kik is Machiavellit bizzák meg a nemzeti hadsereg szervezésével. Az ékestollú *segretario* lázas buzgalommal fog hozzá eszméje megvalósitásához. Ezernyi levelet és rendeletet ír, e mellett lót-fut, folyton utazik a köztársaság területén, hogy idejében megtörténjék a sorozás, gondoskodik pénzről, élelmezésről és mindezt tiszta hazaszeretetből, a legteljesebb önmegtagadással, önérdek nélkül cselekszi, mert hisz ő, a városi tanács jegyzője, ki soha a fegyverforgatók közé nem tartozott és hivatalbeli rangjában sem emelkedhetett eszméje megvalósítása útján csak egy fokkal sem, buzgólkodásából semmiféle hasznot nem remélhetett. Végre sikerül nagynehezen előbb 400, majd később 5000 embert csatasorba állítania, a mely sereg az első alkalommal, midőn 1512-ben Pratónál tűzbe kerül, gyáván megfutamodik és teljesen feloszlik ugyan, de azért Machiavelli később is, egész életén át rendíthetetlen apostola marad a nemzeti hadsereg eszméjének. Fáradhatatlanúl buzgólkodik eszméje kivitelének érdekében és meg van győződve, hogy nemcsak Firenzére, hanem egész Itáliára felvirradt a régi vitézség és dicsőség ideje. Később, 1527-ben csakugyan a nemzetőrség veri vissza Firenze falai alól a túlnyomó számú ostromló sereget.

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, még a prátói kudarcz évében, 1512-ben, a szent szövetség bevonul Firenzébe s magával hozva a tizennyolcz évig számkivetésben élt Medicieket, Firenze ismét egyeduralom alá kerül. A köztársaság főbb tisztviselői menekűlnek, Machiavellit a Medici-pártiakból alakult új *Signoria* megfosztja hivatalától és a városból is kitiltja. Firenzétől nem messze, San-Casciano-ban, volt Machiavellinek egy kis, szegényes családi birtoka; ott vonta meg magát nejével és négy gyermekével. 1513-ban a Mediciek ellen való összeesküvés részességével gyanusíttatván, börtönbe vetik, a honnan azonban csakhamar kiszabadul és ismét visszatér övéihez san-cascianoi magányába.

Machiavelli a közélet teréről leszorítva, hivatal, foglalkozás nélkül vesztegelve, nélkülözéssel küzdve, örökbecsü munkáinak megirásában lel vigaszt és enyhülést. Igy születnek meg a »*Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio*« (Discursusok Titus Livius első Dekasa fölött), mely az állam felszabadításának útját-módját kutatja, magyarázza, az »*Il Principe*« (A fejedelem), mely az új, absolut monarchiák alkotásának módját fejtegeti a végből, hogy segítségével egységessé, függetlenné tehessék a hazát és az »*Arte della Guerra*« (a háború művészete), mely a nemzetegység, szabadság és függetlenség érdekében felfegyverzi, szervezi és csatarendbe állítja a népet. Itt írja meg ékesszóló, élénk előadással »*Istorie*« czímen Firenze történetét (közönségesen *Istorie Fiorentine:* Firenzei történetek) és gondosan kidomborítja mindazon eseményeket, még ha mellékesek is, melyek saját potitikai és hadtudományi eszméinek helyességét bizonyíthatják, és itt tör ki belőle az olasz vígjáték-irodalom legremekebb alkotásában, a molièrei tehetséggel írt »*Mandragolá*«ban (»Nadragulyá«-ban) kora feslettsége, romlottsága felett a tétlenségre kárhoztatott politikai író keserű gúnykaczaja.

*

Zrinyi gyermekkorától kezdve tudott olaszúl. A magyar és horvát tengerpart olaszajkú nép lakta vidékeinek kimagasló bérczein mai napig láthatók a Zrinyi-féle várak erős bástyái és falai, hol Miklós, a költő, már gyermekkorában gyakorta időzhetett s a nép ajkáról könnyen elsajátíthatta a zengzetes olasz nyelvet. Gréczben, hol a grammatikát és syntaxist végezte, olasz jezsuiták tanítottak. Az intézet igazgatója *Pellizerolli* Vitális atya volt. Itt nagy gondot fordítottak a latinon kívűl a német és olasz nyelvre. Széchy szerint[1] itt tanult meg Zrinyi olaszúl. Az irodalmi olasz nyelvvel az ifju Zrinyi csakugyan itt foglalkozhatott először behatóan és rendszeresen, de a műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek egynémelyike, az Adria melléki velenczés olasz nyelvjárás

[1] Széchy Károly, *Gróf Zrinyi Miklós, a költő* I. 57—60. l. (Magy. Tört. Életrajzok 1896.)

bélyegét hordva magán, arra vall, hogy Zrinyi nemcsak az irodalmi olaszságot, hanem a magyar-horvát tengerparti olasz népnyelvet is alaposan ismerte.

A gréczi olasz jezsuita atyák Zrinyi egész életére és irodalmi munkásságára nagy hatással voltak. Bizonyára az ő ajkukról hallotta Zrinyi Tassonak s a Gerusalemme Liberatá-nak, a pogányok ellen vívott keresztyén háborúnak dicsőítését; az ő ajkukról hallotta »az ördög ujjával író« pogány Machiavellinek, az egyház halálos ellenségének, a mérget lövellő hydrának gyalázását. A jezsuiták ugyanis akkoriban az egyház világi hatalma feltámasztásának érdekében — mint alább látni fogjuk — minduntalan újabb művekkel ostromolták Machiavelli tanításait. Egyik-másik tanár vallásos buzgóságból eredő Machiavelli-ellenes kifakadásának szertelensége mély nyomot hagyhatott a gyermekifjú lelkében, bevéste emlékezetébe a Machiavelli nevét és felköltötte reá figyelmét, hogy adandó alkalommal a saját szemeivel győződjék meg a mű borzalmassága felől.

1636-ban a tizenhatéves ifjú fogékony lelkével zarándokútra indul, hogy Olaszországban, a modern európai kultura bölcsőjének classikus földjén látókörét szélesbbitse, egyetemessé tegye. Egy évig időzött a hanyatló olasz nép káprázatos irodalmi és művészeti kincsei között; látta az epigonok körében is pezsgő, forrongó irodalmi életet, lelki gyönyörűséggel olvasta a letűnt »classicus kor« irodalmi remekeit és új eszméktől, új érzéstől áthatva tért vissza a hazába. Magával hozta az olasz irodalom termékeiből mindazt, a mihez hozzájuthatott s az olasz nép és kultúra iránt holtig megőrzött rokonérzését. A *Bibliotheca Zrinyiana* czímű bibliographiai mű tanusága szerint költőnk európai hírű fényes könyvtárának háromnegyed része olasz művekből állott, a melyek között Machiavelli teljes kiadása [1] is megvolt és *Gentillet* J. franczia protestáns írónak Machiavelli-ellenes műve,[2] továbbá *Boccalini,*

[1] *Tutte le opere di Nicolò Machiavelli cittadino e secretario Fiorentino divise in V parti.* Liber sat crassus, in membrana alba, fol. 4 mediocris. Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliotek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung. Wien, 1893. Verlag von S. *Kende.* 65. l. 7. sz. (Alább látni fogjuk, hogy Zrinyi Machiavellinek kisebb, akkoriban még kiadatlan munkáit is ismerte, még pedig kézirati másolatban.)

[2] Radó Antal *Olasz Irodalom Történetének* I. 385. lapján ezt a művet, mely a »Bibliotheca Zrinyiana« 65. lapján Zrinyi sajátkezűleg írt katalogusában »*Commentariorum de Regno aut quovis Principatu recte et tranquille administrando, Libri tres adversus Nicol. Machiavellum Florentinum*« s a Zrinyi könyvtár jelenlegi állományát mutató nyomtatványok 18. lapján »*Machiavel N. Commentariorum de regno aut quovis principatu recte et tranquille administrando L. tres*« czím alatt szerepel, Machiavelli »*Discorsi*«-ja latin fordításának mondja, pedig voltaképen az első protestáns Machiavelli-ellenes mű, mely 1576-ban Gentillet J, *Discours, sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un royaume . . . contre N. Machiavel le Florentin, Lausanne*« czím alatt francziául, a fentebbi czím alatt ugyanazon évben latinúl és 1583-ban »*Anti-Machiavellus*« czím alatt német forditásban is megjelent.

De Ragguagli di Parnasso és *Justus Lipsius Politicorum* czímű, Machiavellire vonatkozással bíró művei mai napig is megvannak.[1]

Mily kijelentésszerű, megrázó hatással lehetett később, olaszországi utja után a Pázmány udvarában nevelkedett s az ország zászlós urai és főpapjai vitái közepett politikailag korán érett ifjú Zrinyire Machiavelli pápai és zsinati tilalommal sújtott könyveinek olvasása! Ugy érezte, mintha saját ujjaival illetné az elalélt magyar haza száz sebből vérző, fájó tetemeit; úgy tetszett neki, mintha világtalanból egyszerre látóvá vált volna: Machiavelli panaszából a romlás szélére jutott magyar haza jajszavát hallotta ki, Machiavelli leirásából az idegen járom alatt nyögő, darabokra tépett magyar haza siralmas viszonyaira ismert; Machiavelli fejtegetéseiből a saját romlásunk politikai és társadalmi okait adatott látnia tisztán, világosan, rettentő valóságban. De ugyancsak Machiavelli műveiből reményt, bizalmat merít a jövőre nézve, mert látja, hogy az államtudomány atyjának a baj orvoslására adott tanácsai ránk is alkalmazhatók; még megmenthetjük a halálos bajban sorvadó hazát, ha »körmösen« nyúlva a dologhoz, szilárd elhatározással ragadjuk meg az utolsó, egyetlen gyógyító eszközt; az éles, metsző vasat, a fegyvert.

És midőn Zrinyit, a mély elméjű államférfiút, a győzelmes hadvezért tehetsége, jelleme kiválósága miatt ellenfelei ép úgy leszorítják a tevékenység teréről, mint a hogy százötvenkét évvel azelőtt a Medici-párti olaszok Machiavellit is san-cascianoi magányába űzték: hazafias gyötrődésében ő is tollat ragad, hogy a lelkében forrongó eszmék közlésével a hazafiak szunnyadó lelkét lángra lobbantsa, rámutasson a haza és nemzet romlására, a baj okaira és orvoslásuk módjára.

III.

Az idegen uralom ellen.

A haza és nemzet romlása. — Az erkölcs romlottsága. — Az idegen uralom. — Az államalapító elvekhez való visszatérés. — Szabad királyválasztás. — Machiavelli republikánus, Zrinyi monarchikus. — A nemzet egyesítése.

Magyarország a XVII. században, Zrinyi korában ép oly szomorú viszonyok közt van, mint Olaszország a XVI. század elején.

[1] A Magy. Tudományos Akadémia főtitkári hivatalának megkeresése folytán a zágrábi egyetem készséggel megküldte Zrinyink könyvtárának e példányát s így módomban volt e becses ereklyéket saját szemeimmel is megtekintenem. A Boccalini műve, Zrinyink Wiedemannál készült arczképével és a *Sors Bona Nihil Aliud* jelszóval, mint aláírással ellátva, az I. Centuria 151. lapján alúl be van hajtva, éppen ott, hol a Machiavellire vonatkozó példázat van. *Justus Lipsius* pedig telve van megjegyzett helyekkel, a melyeket Zrinyi, különösen a Machiavelli elveivel egyezőket, a könyv táblájának belső lapjára s a fedő lapokra sajátkezűleg gondosan ki is írt.

»Valyon ki nem látja, hogy mint kelepczében és lépes vesszőn a madár, mint a vad a tőrben és hálóban, már is függünk és veszverődünk, *sanyargattatuuk,* embertelenül nyomorgattatunk; ha igazságunkban, tulajdon birodalmunkban *szabadak nem vagyunk;* . . . ha mint *a fejetlen lábok és tagok,* mint a *fő nélkül* való sereg, mint az esze vesztett, egymást rontó ház népe a gondolatlan gazda alatt, olyanok vagyunk. *Fejünk vagyon, nem egy. penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.«* Zr. Sir. Pan.[1] 10. l.

»Olaszország . . . *kegyetlenebb rabságban* mint a zsidók Egyptomban, *lealázóbb szolgaságban* mint a perzsák Cyrus idejében, jobban szétszórva mint az athaenebeliek Theseus korában, *fej nélkül,* rend nélkül, leverve, kifosztva, megtépve, idegen hadakkal ellepve, . . . a romlás mindenféle faját végigszenvedi. *(Italia . . . più schiava che gli Ebrei, più serva che i Persi, più dispersa che gli Ateniesi, senza capo, senz'ordine, battuta, spogliata, lacera, corsa, . . . [ha] sopportato d'ogni sorte rovine.«* Mach. Pr.[2] XXVI. fej. 344. l.

Ehhez hasonló, a haza romlására vonatkozó nyilatkozatok százával idézhetők akár Zrinyiből, akár Machiavelliből. Jellemző, hogy mit Machiavelli az uralkodó pápa családjához, a Mediciekhez intézett hazafias könyörgésében természetszerűleg magyarázat nélkül hagy, vagyis Olaszország fej nélkül valóságát, hogy ugyanis sem a pápa, sem a többi Mediciek, sem a császár, sem az apró zsarnokok nem tekinthetők Olaszország fejének, Zrinyi, a mi hasonló viszonyainkra alkalmazva, szép paradoxonnal, világosan és találóan így fejezi ki: »Fejünk vagyon, nem egy penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.«

*

[1] A *Siralmas Panasz*-t a *Történelmi Tár* 1890-iki évfolyamából, Zrinyi egyéb prózai munkáit Rónai Horváth Jenő »*Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái,* Magy. Tud. Akad., Bpest 1891« czímű műből idézem. A lapszámok az illető kiadványok lapjára vonatkoznak. — Rövidítések: *Zr.* = Zrinyi. — *Sir. Pan.* = Siralmas Panasz. — *Tör. áf.* = A török áfium ellen való orvosság. — *Mály. kir.* = Mátyás király életéről való elmélkedések. — *Discurs.* = Discursusok. — *Aphor.* = Aphorismák. — *Centur.* = Centuriák. — *Táb. k. Tr.* = Tábori kis Tracta.

[2] A Machiavelliből vett idézetek, ha a kiadást külön meg nem jelölöm, a Magy. Tud. Akad. könyvtárában is meglevő nyolcz kötetes 1769. évi kiadásra vonatkoznak, melynek első kötete a következő czímet viseli: »*Il Principe di Niccolo Machiavelli segretario della rep. Fiorentina giusta il suo originale con la prefazione e le note istoriche e politiche di M*[ur] *Amelot de La Houssaye e l' esame e confutazione dell'opera scritto in idioma francese ed ora tradotto in toscano. Cosmopoli, 1769.*« — Rövidítések: *Mach.* = Machiavelli. — *Pr.* = Il Principe (A kiadás I. kötete). — *Ist. Fior.* = Istorie Fiorentine (A kiadásban: *Delle Istorie di Nicolo Machiavelli* . . .; a kiadás II—III. köt.-e). — *Ad G.* = I sette libri dell' *Arte della Guerra* (A kiadás IV. köt.-e). — *Disc.* = Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio I—III. könyv (A kiadás V—VI. köt.-ében). — *Castr.* = La vita di Castruccio Gastracani da Lucca (A kiadás VI. köt.-e 626—670. l.) — A sorok elején megismétlődő idéző jelek szószerint való idézetet vagy hű fordítást jelentenek. A tartalomhoz, de a szóhoz nem ragaszkodó idézetet és fordítást az idézet elejére és végére helyezett idézőjellel jelölöm.

»[Látá,] hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérinek becsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti,
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.
De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás,
Irigység, gyülölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.«
Zr. Szig. Vesz. I. én.

»A római udvar bünös példái folytán Itáliából kiveszett az ájtatosság és vallás; . . . vallástalanok és rosszak lettünk.« *Mach. Disc.* I. k. XII. fej. 68. l.

»Farsangolás, bordély, erőszakoskodás és impunitás a közvitézek czélja.« *Zr. Tör. áf.* 94. l.

»A fejeink . . . dőzsölésekkel eltemetik az Istentűl adatott szép ajándékokat, elméjeket.« *Zr. Sir. Pan.* 11. l.

»Tegyük csak félre a rút, részegeskedő, megrögzött szokásinkat.« *Zr. Sir. Pan.* 277—8. *l.*

»Olaszország városaiban, a mi corruptio a világon létezik s a mi másokat corrumpálhat, mind felhalmozódott. Az ifjak henye, az öregek kicsapongó életet élnek; bármely nemen levők, minden életkor telve van rút erkölcstelenséggel.« *Mach. Ist. Fior.* III. könyv, 196. l.

»Egy nemzet sem kevélykedik úgy nemessége titulusával, mint a magyar, mégis annak conservatiójára semmit sem cselekszik. Az ifjak egy magyar úr udvarában beállanak . . . : ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni . . . egy forgóval . . . pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.« *Zr. Tör. áf.* 94—95. l.

»A mi olasz fejedelmeink azt hitték, hogy elég a fejedelemnek, ha jártas az írásban, óvatos feleletet tud kigondolni, leveleit szépen meg tudja fogalmazni, talpraesett szavaival, nyilatkozataival bizonyítja be éleselméjűségét, cselt tud szőni, drágakövekkel, aranynyal tudja magát ékesíteni, nagyobb, pompával tud aludni, enni mint mások, a fajtalanságot környezetében szépen ápolja, tud gőgösen és kapzsian uralkodni, tunyálkodni.« *Mach. AdG.* 301. l.

»*Csúfsága lettünk a nemzeteknek* és magunknak, ellenségünknek penig . . . prédájává. Miért? *a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért,* a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért.« *Zr. Tör. áf.* 92. l.

»Az olaszok nem szoktak fegyelemhez, . . . úgy hogy csúfsága lettünk az egész világnak *(il vituperio del mondo).* — *Mach. AdG.* 300. l.

Machiavelli legkiválóbb költői alkotása, a ***Mandragola*** czímű vígjáték, Villari szerint (III. 161. l.) szintén nem egyéb mint az akkori olasz társadalom erkölcstelenségeinek vérig sértő, kíméletlen

satirája, mely azonban Machiavelli korában csak finom komikai erejével hatott, úgy hogy még a pápai udvarban is jóizűen mosolyogva nézték végig előadását. Annyira el volt terjedve akkoriban Olaszországban az erkölcstelenség, hogy feslettségük hű rajza egyáltalában nem hatott sértően: nagyon természetesnek találták. Nálunk ellenben a romlottság inkább csak részegeskedés-, dőzsölés-, tunyaság-, durvaság- és erőszakoskodásból állott. Különösen a részegeskedést veti Zrinyi sürűn a nemzetnek szemére, a mi azonban még csak meg sem közelíti a fajtalanságnak és erkölcsi romlottságnak azt a posványát, melyben a művelt Olaszország a Borgiák korában fetrengett s melyet Machiavelli Mandragolája oly mesterien pellengérre állított.

*

A haza és nemzet romlásának s az általános erkölcstelenségnek, feslettségnek mind Zrinyi, mind Machiavelli szerint az idegen uralom az oka.

»Mert forgassuk fel a históriát — úgymond Zrinyi — és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben és sokszor rosszúl cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektűl estek.« [1] Mert »mioltátúl fogvást [német] a királyunk és oltalmazónk, nem szám nélkűl való falukat, városokat és véghelyeket, kastélyokat foglalt el tőlünk az ellenség.« [2]

»Ez [a német] hozta nemzetünk nyakára a török elhatalmasodását, merészségét, minden kegyetlenségét; a honnan az lött, hogy mind Mohács mezején s mind másutt nagy veszedelme származott a szegény magyar nemzetnek.« *Zr., Sir. Pan.* 13. l.

»... ő miattok vesztünk mi el ennyire, mert mi magyarok reájok támaszkodván és magunk között meghasonolván ő miattok, a tulajdonokkal nem sokat gondolánk.« *Zr., Sir. Pan.* 268. l.

»... a sok aprólékos gratia, grófl és bárónátusságnak üres titulusi, a temérdek vak barátság elfogta, foglalta, ragadta, holdította, fordította szíveket [egyes magyar urak szivét] a saját vérektűl, nemzetektűl és a kiknek pártját kellene

»A pápák világi hatalomra való törekvése hozta nyakunkra az idegen [császári] hatalmat s a többi idegen hadak invasióját. Tehát a pápai politika az oka romlásunknak; ez tette lehetetlenné, hogy Olaszország egységes, erős köztársasággá, vagy monarchiává fejlődjék, úgy mint Svájcz vagy Francziaország. Mert a mi országunkban székelvén a pápák, itt akarták világi hatalmukat megalapítani, de nem lévén elég erősek arra, hogy egész Olaszországot elfoglalják, sem elég gyengék ahhoz, hogy el ne foglalják, a világi hatalom elvesztésén való félelmükben idegen hatalmat hívtak be Olaszországba, mely megvédelmezze a foglalni szándékozók ellen. Igy tehát ők az okai, hogy az ország több fejedelemnek és uraságnak van

[1] *Zr., Tör. af.* 87. l.
[2] *Zr., Sir. Pan.* 8. l.

fogniok, azt úgy gyűlölik, hogy jobban sem kell.« *Zr., Sir. Pan.* 7. l.

alávetve, miből oly egyenetlenség és gyengeség keletkezett, hogy az ország most már nemcsak a hatalmas barbároknak, hanem bármely támadó idegennek kész zsákmánya.« *Mach. Disc.* I. k. XII. fej. 68—69. l. (V. ö. még *Ist. Fior.* I. könyv 57—58. l.)

Ennélfogva valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is arra a meggyőződésre jut, hogy véget kell vetni az idegen uralomnak. Machiavelli a pápákat okolja, hogy világi hatalmuk érdekében nyakára hozták Olaszországnak a német császárt, Zrinyi meg a német uralomnak veti szemére, hogy nyakunkra hozta »a török elhatalmazását.

Az idegen uralom megtörését, kiűzését és ezzel együtt nagy, erős, nemzeti állam alapítását valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is élete főczéljáúl tűzi ki.

Nálunk kétfelé kell az ellenállást szervezni: kelet és nyugat felé. A ***Török Áfium*** a kelet felől, a ***Siralmas Panasz*** a nyugat felől fenyegető veszedelmet tárja föl a hazafias aggodalom ékesszóló, meggyőző hangján a nemzet szemei előtt.

Mindenekelőtt az örökös királyság behozatalát kell megakadályoznunk. A szabad királyválasztás jogáról nem lehet a magyarnak lemondania. »Mi módon engedhetnénk . . . ezen eleinknek véres veritékivel szerzett országunkat idegen nemzetnek? Miképen haereditáltatnánk szabados és nemes országunkat a német nem jóakaró és mindenképpen veszedelmünket szomjuhozó szomszédoknak?«[1] Az országgyűlés az első kisérlet alkalmával megtagadta ugyan az örökös királyság kimondását, »kit bizonynyal igen okosan és dícséretesen cselekedett; de azonban ki tudja, ha alattomban azt akaratunk ellen is meg nem nyerik.«[2]

Machiavelli is élesen kikel a hatalomnak egyes családokban való öröklése ellen. III. Miklós pápa nepotismusáról szólva, így fakad ki: » Most már nem hiányzik egyéb, csakhogy a pápák, valamint-hogy eddigelé arra törekedtek, hogy fiaikat fejedelmekké tegyék meg, ezentúl azon legyenek, hogy az örökös pápaságot hagyják reájuk.«[3] Zrinyi abbeli határozott véleménye azonban, hogy az örökös királyság nagy veszedelem volna hazánkra nézve, nemcsak ezen az analógián alapszik.

Machiavelli a *Discorsi* III. könyvének I. fejezetében kimondja, hogy ***ha azt akarjuk, hogy valamely kormányforma vagy intézmény hosszú életet éljen, úgy kell megalkotni, hogy gyakran visszatéríthető legyen a kezdetéhez.*** Vagyis az államalapítónak,

[1] *Zr. Sir. Pan.* 303—4. l.
[2] *Zr. Sir. Pan.* 284. l.
[3] *Mach. Ist. Flor.* I. könyv 59. l.

a törvényhozónak alapeszméjéhez való szilárd ragaszkodás és az ehhez való visszatérés, valahányszor letértek róla, egyedüli eszköze az intézmények ébrentartásának és természetes fejlődésük biztosításának.[1]

Machiavelli, ki tizenöt éven át odaadó buzgalommal szolgálta a firenzei köztársaságot, érzelmeiben teljes életében republikánus marad. Rómát a köztársaság tette nagygyá, hatalmassá: Firenzét is. Ezért, ha az általános romlottság folytán egy ideig szilárd, erős monarchára kellene is bízni Olaszország egyesítését s az idegen uralom megszüntetését, mindazonáltal az intézményeket úgy kell szervezni, hogy az ország a köztársasági formához visszatérhessen. Ha a monarcha elvégezte feladatát, engedje át az uralmat a megerősödött népnek, hogy ez erényei segítségével maga fejleszthesse tovább a szabad államot.

Zrinyi őseitől öröklött, őszinte magyar hűségel ragaszkodik a koronázott királyhoz. De a magyar nép maga tette meg Árpádot fejedelemévé és az Árpádház kihaltának esetére fentartotta magának a szabad királyválasztás jogát. »Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik.[2] A szabad királyválasztás jogáról tehát nem szabad lemondanunk, ha azt akarjuk, hogy hazánk hosszú életű legyen. Mert szükséges, hogy az országot az államalapító elvekhez visszatéríthessük, valahányszor a nemzet letéved a törvényhozók alapeszméje kijelölte útról.

Igy történik, hogy a monarchikus érzelmű Zrinyi a republikánus Machiavelliből a saját monarchikus elveinek helyességét olvassa ki, de egyúttal az államalapító elvekhez való visszatérés

*

Az országot csak az esetben lehet az idegen uralom súlyos igája alól felszabadítani, ha a darabokra szaggatott hazát s a mesterségesen megosztott nemzetet hatalmas erejének kifejtésére egyesíthetjük.

»A jó Istenért mi hasznunk benne, hogy mi magyarok úgy gyülöljük egymást, és üldözzük, az egyrémetre való nézve?... Mért nem egyezünk meg inkább? Miért

»És valóban sohasem volt egységes vagy boldog az oly ország, mely nem kerül teljesen egy köztársaság vagy egy fejedelem alá, mint a hogy Franczia- és Spanyol-

[1] Machiavelli annyira át van hatva az eszmétől, hogy a nyelvről szóló értekezésében a nyelvre is vonatkoztatta és így az orthologiai mozgalmat századokkal megelőzve, pontosan meghatározza, mikor és mennyiben van szükség a helyesen alkalmazott orthologiára: »Az új szók gazdagítják a nyelvet, de nagy számban elhatalmasodván, megrontják. Ekkor a jelesebb régi írókhoz kell visszatérni és ezekből kell a helyes nyelvhasználatot megtanúlni.« Mach. *Dialogo sulla Lingua* (a következő kiadásból: »*Opere complete di Niccolò Machiavelli, con molte correzioni e giunte rinvenute sui manoscritti originali. Volume unico, Palermo, Fratelli Pedone Lauriel,* 1868), 558. l.

[2] *Zr. Tör. Áf.* 117. l.

lehetőségének, a szabad királyválasztás joga megőrzésének szükségességét is feltétlenűl bebizonyítva látja.

nem szeretjük inkább egymást...? Honnét az következnék, hogy mind erősebbek volnánk magunk megtartásában...« *Zr. Sir. Pan.* 23. l.

»Bezzeg ha együtt tartanánk régi jó eleink szokása szerint, és egymásnak segítésére, előmentire sietnénk, más állapotban volna országunk!« *Zr. Sir. Pan.* 24. l.

»Bezzeg az egyesség, az olyan egymásunk szereteti kívántatnék most is leginkább köztünk...« *Zr. Sir. Pan.* 288. l.

»... a köztünk való ellenkezéseket, idegenségeket hamarsággal eltávoztatván tülünk, az igaz atyafiúi egymás szeretetünkre, segétségünkre, és tökéletes egyességre, békességre lépjünk.« *Zr. Sir. Pan.* 304. l.

országgal történt.« *Mach. Disc.* I. Könyv XII. fej. 68. l.

»Mai napig is ezt a módszert követik (a pápák), a mi Itáliát megoszolva és romlásban tartotta és tartja mindez ideig.« *Mach. Ist. Fior.* I. könyv. 33. l. (Ugyanitt, az Istorieben, nagy lelkesedéssel emeli ki Machiavelli Teodoricót, a kinek sikerült volt Itáliát egyesítenie.)

A darabokra szaggatott Olaszország egyesítésének eszméje Ranke szerint már a rinascimento idejében megvolt és egyes írókból kimutatható.[1]

Machiavelli tehát a kor méhében rejlő eszmének ad kifejezést, midőn az ország politikai egységét hangoztatja, Zrinyi sokkal helyesebben, mindenek előtt a nemzetnek érzelemben, szeretetben való egyesülését kívánja.

Machiavelli a nemzet romlásának megszüntetését az ország politikai egységétől, az egység megteremtését pedig, ép úgy mint a többi olasz írók, valamely hatalmas, erős kezű fejedelemtől várja. Zrinyi is a politikai egységre törekszik s ennek megteremtését, mint a következő fejezetben látni fogjuk, ő is a fejedelemtől várja; midőn azonban az egység első feltétele gyanánt Zrinyink a nemzet egyetértésének, érzelmi egységének szükségességét hirdeti, oly politikai elvet vall, melyet Machiavelli még nem ismert, mai napság azonban már a történet lapjaival bizonyítható politikai igazságként mindnyájan elismerünk.

KŐRÖSI SÁNDOR.

[1] Villari II, 445—446. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Első közlemény.

»Mert ha idegen nyelven könyörgök a Gyülekezetben, az Isten lelke által való indulatom könyörög, de az én könyörgésemnek értelme haszontalan a Gyülekezetnek.« Ezt írja Pál apostol a korinthusbelieknek [1] s ezt az igazságot tartotta szeme előtt a reformatio, midőn az istentisztelet nyelvévé a gyülekezet nyelvét, a nemzeti nyelvet, tette. Ez a tett meghozta a maga gyümölcsét, a vallás kérdését összekapcsolta egy még fontosabb kérdéssel, a hazafiság kérdésével. A vallásos és nemzeti törekvés összekapcsolódik és híven támogatja egymást. A reformált vallás követve Pál apostol intését, buzgón ragaszkodik a nemzeti nyelvhez, a nemzet önállóságának legfontosabb támasztékához, a hazafiak pedig szivükön hordják az új vallás ügyét, már csak azért is, hogy nemzetük sorsán lendítsenek, függetlenítsék teljesen a latin nyelvű, Rómának hódoló katholikus egyháztól. Ez az egyik oka a reformált vallás gyors elterjedésének, nálunk ép úgy, mint külföldön. De a protestáns vallás apostolainak volt egyéb okuk is, midőn a nemzeti nyelvet követték: az a meggyőződés vezette őket, hogy csakis így tudnak híveket szerezni az új vallás eszméinek. A nemzet nyelvén hirdették tehát tanításaikat, ezt tették az istentisztelet nyelvévé is. De az istentiszteletnek nemcsak a nyelve változik meg, hanem a módja is, elmarad a mise, a katholikus liturgia legfontosabb része. Az istentisztelet új módját az újszövetség alapján állapítják meg, elhagyják a szemnek szóló fényt, a lelket megragadó mysticismust, csak a szent beszéd és az imádság marad meg. Elég anyagot nyújt a szentirás hangos olvasása, a melyből eddig ki volt rekesztve a nép, és a különböző erkölcsi és vallásos tanítások. De a szigorú egyszerűségű isztentisztelet híjával van a kedélyre ható elemeknek, az éneknek és a zenének, pedig »ének nélkül egy vallás sem tudott meglenni, volt bár monotheismus vagy polytheismus, virágzott bár délen vagy éjszakon«.[2] Az új

[1] I. levél 14. r. 14. v.
[2] O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. I. k. 270—271. l.

vallás csakhamar megérzi a hiányt, legelőször Németországban, maga Luther, majd nálunk és csak legkésőbben Francziaországban. Sietnek gondoskodni e hiány pótlásáról, de ehhez idő kell; az első időben a református hit nagyon szűkében volt az éneknek, kénytelen volt a régi egyház énekkészletét felhasználni. Innen vette hymnusait, az ünnepekre szánt dicséreteit, halotti énekeit. Azonban a két egyházat elválasztó dogmai eltérések nem engedik, hogy az új hit hivője a réginek énekével dicsérje Istenét, és csakis kénytelenségből nyúltak ehhez az eszközhöz addig, míg saját énekszerzőik nem gondoskodtak új énekekről.

A protestáns hit apostolai csakhamar felfedezték a forrást, a melyből bőven meríthettek énekeik számára anyagot. Ez a forrás az ó-testamentum XIX. könyve, Dávid király zsoltárai A vallásos énekek e gyűjteménye, melyet a hagyomány alapján Dávid zsoltárainak nevezünk, a mellett, hogy bővelkedik költői szépségekben, igen változatos tartalmú: siralmas panasz, töredelmes bűnbánat, bizalommal telt könyörgés, magasztos hálaadás, a vallásos érzések teljes sorozata találja itt meg a maga kifejezését. De volt még egy igen fontos külső ok is, a mely rábirta a reformátorokat, első sorban Luthert arra, hogy Dávid zsoltáraiból alkossák meg az új vallás énekkészletét. A protestáns zsoltárnak már csak azért is, hogy minél magasabb legyen az új hit és a régi között a választó fal, oly énekre volt szüksége, melyet a római hitüek nem énekelnek. A rómaiak Dávid zsoltárait nem énekelhették, mert nemcsak hogy kótára nem voltak szedve, hanem még hangrhythmus sem lüktetett bennük, a prózai zsoltár pedig, még ha a gondolati rhythmus adott is neki valami zeneiséget, nem alkalmas az éneklésre, a mint a zsidók is a zsoltárok legnagyobb részét csak *olvasták* vagy könyv nélkül *tanulták,* de nem *énekelték.*[1] A katholikus közönség csak a miséből ismerhette a zsoltárt, a hol a pap latinul olvasta és a végét énekszerűen elnyujtotta.

Az énekké átdolgozott zsoltárokat nagyon hamar megkedvelték az új egyházban s rövid idő alatt nálunk is elterjedtek, mint a legkényelmesebb mód a hiányzó egyházi énekek pótlására. De közbe játszott két másik mozzanat is. Az egyik személyi természetű, Luthernek nagy hatása a mi reformátorainkra. Luther igen szerette a zsoltárokat, már 1523-ban részt vett egy kis zsoltáros könyv szerkesztésében,[2] sokat átdolgozott német nyelvre, megzenésített és nagy gyönyörködéssel énekelgette a maga zsoltárait. Ő ébresztette fel magyarországi hallgatóiban a zsoltár iránti szeretetet s ezek iparkodtak mesterüket ezen a téren is követni. A másik mozzanatot, mely kedvezett a zsoltár elterjedésének, a korviszonyokban találjuk. A mint a franczia hugenotta küzdelmek idejében az üldözött protestánsok a zsoltárokat énekelve,

[1] D. Bernh. Duhm, Die Psalmen. Einl. XXIV. l.
[2] Czíme: »Etlich christlich lieder lobgesang und Psalmen.«

a sors üldözte zsidó népre gondolva merítettek bátorságot a már-már megingó hitük föntartására: úgy nálunk a XVI. században uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a nemzetre nehezedő sorscsapásokat Isten büntetésének kell tekinteni, ki megharagudott, hogy eltértek a keresztyén vallás eredeti tisztaságától. Ugyanaz a felfogás ez, a mely a zsidó gondolkodásnak vezető eszméje volt az elnyomás korszakában és a mely a zsoltárokban is nagy erővel nyilatkozik meg. Az új hit szellemét tehát közelebb hozta a zsidó hithez egy közös képzet, a haragvó és büntető Isten képzete. Ez a közös felfogás rávezette az új hit hiveit, hogy hol keresssenek maguknak vallásos énekeket. Ott, hol ez a képzet nagy erővel és szép formában jelenik meg, Dávid énekeiben.[1]

1. *Első kisérletek.*

A magyar protestánsok zsoltárai, mint első kisérletek, eleinte még prózában jelentek meg. A legelső gyűjtemény Gálszécsi Istváné, a ki 1536-ban adta ki *Énekes könyvét.*[2] A mit belőle ismerünk, az Luther M. két énekének a *Wir glauben allen einen Gott* és *Jhesus Christus unser Heiland* kezdetűeknek a fordítása. Két évvel később már önállóan jelent meg Dávid psalteriuma Székely István *Soltár könyvében.*

Igy indul meg a protestáns zsoltárfordítás prózában. De abban az időben, mikor Gálszécsi és Székely zsoltárai napvilágot látnak, már kötött nyelven is megszólal a magyar zsoltár.

Melyik énekszerzőtől való első verses zsoltárunk? E kérdés igen érdekes, de eldönteni nem lehet. Batizi Andrást, Siklósi Mihályt vagy Végkecskeméti Mihályt kell-e elsőnek tartani? Ragaszkodva a Szilády Áron megállapította sorrendhez Batizit tehetjük első helyre. XLIV. zsoltárát nem látta el a szerzés évszámával. Évszámmal ellátott énekei egynek kivételével 1540 után jelennek meg, ezt az egyet *(Szentegyházbéli dicséret)* 1530-ban írta. Szilády év nélküli verseit az 1530—40. év közé eső időbe helyezi.[3] Ha elfogadjuk Szilády véleményét, akkor Batizi e zsoltára kétségkívűl az elsők közűl való. Siklósi LIII. zsoltára sem lehet sokkal fiatalabb, mivel szerzőjének reformátori működése 1530—44 közé esik.[4] Velük egykorúnak kell tartanunk Végkecskeméti Mihály LV. zsoltárát, melyet szerzője, Nagy István állítása[5] és Szilády Áron következtetése szerint, 1535 körűl írt.[6]

A XV. század negyvenes éveiben már számos verses zsoltárral gazdagodik a magyar irodalom. Ebből az időből való Thordai

[1] Beöthyi Zsolt. A magyar irodalom történetének áttekintése. Egyet. előadások. 1899—900. II. félév.

[2] Töredékének hasonmását l. M. Könyvszemle 1887. évfolyamához mellékelve.

[3] Régi Magyar Költők Tára II. k.

[4] U. o. IV. k. 282. l.

[5] Tud. gyűjt. 1823. VI. 87. l.

[6] R. M. K. T. IV. k. 286—287. l.

Benedek XXX. psalmusa,[1] 1547 körűl szedte versbe a politikai szerepléséről is híres Battyáni Orbán a XXXII. zsoltárt,[2] egy évvel később dolgozta fel valamelyik ismeretlen énekszerzőnk a CIII. zsoltárt,[3] végre ebbe az időbe esik Sztárai Mihály énekszerzői működése is, ki már nemcsak egy zsoltárt öltöztetett verses köntösbe, hanem 16 zsoltárral gyarapította a protestáns egyház énekkészletét.

Ha a magyar verses zsoltárfordítás történetét korszakokra akarjuk felosztani, az első korszakot e zsoltárszerzők működése tölti be. De ki kell emelnünk, hogy Sztárai, bár még ebbe a korba tartozik, már átmenetet alkot egy későbbi, a második korszakhoz. Nem az átültetett zsoltárok kisebb vagy nagyobb száma választja el őket, hanem a fordítások számából következtethető, mélyebben rejlő czélzat. Ez első időszak zsoltárköltőit éppen az jellemzi, hogy nem fognak tervszerűen a zsoltárfordításhoz. Érzelmeiknek akarnak kifejezést adni, találnak egy-egy zsoltárt, mely az ő érzelmeiknek, hangulatuknak megfelel, ezt lefordítják, helyesebben mondva verses alakban feldolgozzák. Nincs meg bennük az a törekvés, hogy zsoltáros könyvet adjanak hitfeleik kezébe, csak saját lelki állapotuknak, érzelmeiknek keresnek kifejezést, oly formában, mely az érzelmeknek legjobban megfelel. A maguk lelki tartalmából akarják formába önteni a megnyilatkozásra törő érzelmet és nem az a czéljuk, hogy Dávid zsoltárát szólaltassák meg magyar nyelven. Ez még csak eszköz náluk, czéllá csak későbben lesz.

Már Sztárai egészen más. Nem egy zsoltárt dolgoz fel, a melynek hangulata rokon saját lelkének állapotával, a melynek szépsége talán megragadta figyelmét, hanem a zsoltároknak nagyobb csoportját teszi alkalmassá az éneklésre. Nem a maga gondolatait akarta napvilágra hozni Dávid király nevébe burkolózva, hanem Dávid zsoltárait törekedett magyarúl megszólaltatni. Ez a törekvés hiányzik kortársainak zsoltáraiból, s ez elég ok arra, hogy bár őt ehhez az időszakhoz tartozónak tekintjük is, mégis külön fejezetet szentelünk működésének.

Prózai szövegnek verses feldolgozásáról van szó, természetesen tehát az az első kérdés, melyik volt az a prózai mű, mely a feldolgozás alapjáúl szolgált. Láttuk, hogy már 1536-ban, majd 1538-ban is megjelent a zsoltárok magyar fordítása prózában. Azt hihetnők tehát, hogy e prózai források szolgáltatták az anyagot, a melyet zsoltárköltőink, legalább is a negyvenes évek költői felhasználtak. Azonban nem így történt a dolog: a forrás, a honnan

[1] U. o.
[2] U. o. 293. l.
[3] U. o. 296. l.

a zsoltárszerzők merítettek, a Vulgáta latin nyelvű zsoltárai. És ez nem is érthetetlen. A Vulgáta közkézen forgott, minden egyházi férfiú ismerte, hiszen nem volt más teljes szentírás. Gálszécsi és Székely István művei valószinűleg igen kis számú példányban kerültek ki a sajtó alól, nem terjedhettek el, nem igen lehettek ismeretesek. Bármi is volt az oka, az bizonyos, hogy a Vulgáta zsoltárai szolgáltatták az anyagot az átdolgozásra. Bizonyítékúl szolgálnak az egyes zsoltárok fölé írt latin kezdősorok,[1] melyek a Vulgáta megfelelő zsoltárának kezdősorai.[2] Battyáni Orbán XXXII. zsoltára fölött ugyan nincs meg a latin kezdősor, de azért kétségtelen, hogy ő is a Vulgátából vette zsoltárát. Ez menten kiderűl, ha a zsoltárának 30—33. sorát összevetjük a Vulgáta és a héber eredetiből fordított bibliák megfelelő helyeivel.

Battyáni 30—33. s.:

Az pogánok végezésit elhinti,
Népek gondolatját semmié teszi,
Czászároknak igyekezetit veszti.

Vulgáta Ps. XXXII. 10. vers: . . . dissipat comitia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, et *reprobat consilia principum.*

Luther. Ps. XXXIII. 10. v. Der Herr machet zu nicht der heyden rath | und wendet die gedancken der völcker. Károli. XXXIII. zs. 10. v. Az úr elfordítja a pogányoknak tanácsokat és elrontja a népeknek gondolatjokat.

Az utolsó gondolatnak megfelelőjét nem találjuk meg a héberből fordított biblákban, csak a Vulgátában. Battyáni se vehette másunnan.

Ha a forrás, a melyből merítettek, közös is, az anyag feldolgozásában nagy eltéréseket találunk a szerzők különböző egyénisége szerint. Költői szempontból még a héber zsoltárok között is találunk értékes és kevésbbé értékes darabokat, ehhez járul még a magyar feldolgozóik költői tehetségének különböző foka, ez a két körülmény magyarázza meg a magyar zsoltárok különböző értékét. De eltérő volt a magyar zsoltárszerzők jelleme, egyénisége is, melynek legalább egy-két vonása megnyilatkozik művükben is.

[1] A Vulgáta és a protestánsok zsoltárainak számozása eltér egymástól. A Vulgáta a 10. zsoltárnak egybeköti a héber 10. és 11. zsoltárt, úgyszintén 113. zsoltárnak összevonja a héber 114. és 115. zsoltárt, de nyomban 114. és 115. zsoltárnak kétfelé választja a héber 116. zsoltárt, végre hasonlóképen 146. és 147. zsoltárnak ketté osztja a héber 147. zsoltárt, és ennélfogva 10. zsoltára után a hébernél egy számmal hátrább marad, mig a 148. zsoltánál a számok ismét összetalálkoznak. Minthogy a protestánsok a héber számozáshoz tértek vissza, az első tíz és az utolsó három számot kivéve a kath. számozásnál mindig egy számmal előbbre vannak. (Nyelvemléktár XIV. k. XXXV. l.)

[2] Illetőleg a latin zsoltár második vagy harmadik versének, mert az első sort, mely a zsoltár szerzőjét nevezi meg, költőink nem fordították le.

Ha e zsoltárokat, mint költeményeket tekintjük, az elsőséget kétségkívűl Thordai Benedek XXX. zsoltárának kell adni. Megveszteget füleinket már maga a könnyen folyó verselés, a hangsúlyos részek arányos elrendezése s az aránylag jó rímelés. Szinte csodálkozunk, hogy ebben az időben, jóval Balassi Bálint születése előtt, ilyen folyékony rhythmussal találkozunk:

Oh mely sokan kik gyűlölnek, környül vöttek engemet,
Szidalmazván azt végezték, hogy elvegyék lelkemet;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet,

Rajtam minden keserűség, te vagy nekem segítség,
Benned bíztam, mert énnekem vagy kegyelmes istenség;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

De maga az ügyes verselés, a szép forma, ha előkészíti is a mű sikerét, még nem elegendő arra, hogy a költemény megtegye azt a hatást, melyet a költő fel akar kelteni. Ez az aesthetikai tetszésnek csak alapját veti meg, hozzá kell járulni a tartalom és a kifejezés költői voltának. Azonban itt oly költeményről van szó, melynek anyagát a költő készen kapta, itt a verselésen kívűl az a mód fontos, a mint ezt feldolgozta. Ha átolvassuk e költeményt, szinte érezzük, hogy a költő mennyire átérezte az egész zsoltárt, melynek gondolatait oly erővel tolmácsolja. Rövid, világos, minden keresettségtől ment kifejezései, találó jelzői élénk világot vetnek a szerzőjük lelkére. Milyen vallásos áhitat, mennyi erő nyilatkozik meg e pár egyszerű sorában:

Im ajánlom kezeidbe én szomorú lelkemet,
Igazmondó örök isten ótalmazz meg engemet;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

vagy pedig:

Uram! hozzád én kiáltok, légy irgalmas énnekem,
Keserűség hatott engem, áll nagy búban én lelkem;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet.

E kor egyik zsoltárszerzőjénél sem találjuk meg az érzelmeknek ezt a hatalmas, megindító megnyilatkozását. Nincs meg egyikben sem az a költői erő, hogy gondolataiknak aránylag ily sikerült kifejezést adjanak. Az egyedűli Batizi András az, kinek sikerűlt zsoltárát megfelelő formába önteni. »A háromszótagos, legtöbbször sormetszettel is kitüntetett ütemek baktatása jól illik a a búslakodó tartalomhoz«, mondja róla Szilády.«[1] Egy nagy érdeme mindenesetre van, híven megtartja a héber zsoltárok előadásának báját, a gondolati rhythmust. Szereti a gondolatokat párhuzamosan

[1] R. M. K. T. II. k. 419. l.

csoportosítani, a mi pótolja a hangrhythmus fogyatékosságát. Nézzük csak a 23. versszakot:

Támadj fel úristen már mellettünk,
Mi nagy ügyeinkben légy velünk,
Szinyedet ne rejts el előttünk,
Győzedelmet adj már minekünk.

A gondolatoknak azt a szabályos csoportosítását azonban nemcsak az ő zsoltárában találjuk meg. Megvan majd minden zsoltárszerző művében. De különbséget kell tennünk az eredetiből átvett párhuzamos gondolatok és az egyes szerzők alkotta gondolati rhythmus között. Hogy a gondolatok párhuzamos, ellentétes és syntheticus csoportosítása jellemző sajátsága e zsoltároknak, az természetes, hiszen az eredetiben is ez teszi költeménynyé a zsoltárt, de a magyar átdolgozói iparkodtak ily módon rendezni a saját gondolataikat is, melyeket úgyszólván beleiktattak az eredeti gondolatmenetébe. Batizi eljárását különösen jellemzi ez a mód: szereti a Vulgátában talált gondolatokat más és más szavakkal többször elmondani. Nem oly tudatosan, mint Batizi, él evvel a költői eljárással a többi zsoltárfordító is. Végkecskeméti, Siklósi, Battyáni Orbán, a CIII. zsoltár ismeretlen szerzője mind így jár el, világos jeléűl annak, milyen erős hatással volt rájuk Dávid király éneke, mennyire eltanulták hangját, mely egyébiránt úgy sem volt ismeretlen a magyar költészetben.[1]

Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy ezek a paraphrasisszerű átdolgozások mennyire hívek az eredetijükhöz, mit hagynak el belőlük, mit tesznek hozzá. Egészen hű fordítást két okból nem követelhetünk. Először, mert itt nem latin verses szerzeménynek fordításáról van szó, hanem prózai műfajt kellett verses formába öltöztetni, bár az énekszerzők munkáját megkönnyítette az, hogy az eredeti kötetlen beszédének a gondolati rhythmus bizonyos költői lüktetést ad. Másodszor azért, mert a zsoltárok héber szövegébe a gyűjtők kritikátlan eljárása, a másolók gondatlansága és tudatlansága, kihagyásai és betoldásai folytán annyi hiba csúszott bele, hogy sok helyen zavarossá, érthetetlenné vált.[2] Az ily módon megalakult szöveget fordították le később görög és latin nyelvre, a fordítás természetesen fokozta a homályt, növelte az érthetetlen helyek számát. Ezt a hibákkal teli, homályos, nem egyszer összefüggéstelen szöveget, úgy a hogy van, nem lehet lefordítani, ha nem akar a fordítás maga is homályos, darabos maradni. Az értelmetlen helyeket kiigazítani, a zavaros phrasisokat újjal pótolni, a hézagokat betölteni: elengedhetetlen kötelessége a fordítónak. Ez a két körülmény magyarázza meg, hogy első zsoltáraink nem fordítások, hanem átdolgozások, és hogy átdolgozások, azt nem

[1] L. Arany János. Prózai dolgozatai. 1884. 277. l.
[2] D. Bernh. Duhm. Die Psalmen. Einleitung. X. l.

szabad a zsoltárszerzőink hibájának betudni. De ha e zsoltárok átdolgozások is, azt mégis meg lehet, és meg is kell tőlük követelni, hogy legalább az eredetijük gondolatmenetéhez ragaszkodjanak. Nem azt mondjuk evvel, hogy semmit se toldjanak be zsoltárukba, a mi nincs meg a Vulgáta szövegében, hanem azt, hogy minden, a mit hozzátesznek, egyrészt legyen megfelelő az abban megnyilatkozó hangulatnak, másrészt ne tegye azt érthetetlenné.

Föntebb mondottuk, hogy első zsoltárszerzőinknél a zsoltár átdolgozása nem volt czél, csak eszköz: saját érzelmeiknek kerestek kifejezést. Első sorban ez a gondolat vezette őket arra, hogy saját gondolataikat is belehozzák a Vulgátában talált zsoltár gondolatmenetébe.

Ebből a szempontból sem állanak egy színvonalon a zsoltárszerzők. Thordai Benedek az egyedüli, ki objectivitását teljesen megőrzi. Kissé körülírva, más szavakkal mondja el szép sorjában a Vulgáta XXX. zsoltárának gondolatait, nem vesz el belőlük, nem told semmit sem hozzájuk: úgy látszik, lelkének megfelelt egészen a XXX. zsoltár hangulata. Eljárása olyan, mint azon költőé, a ki a néptől hallott regét költői alakban dolgozza fel, de ügyel arra, hogy ne mondjon se többet, se kevesebbet, mint a mennyi az eredetiben van. Eljárásának jellemzésére álljon itt a Vulgata egyik verse, teszem fel az 5. és Thordai átdolgozása.

Vulg. Ps. XXX. 5. v. Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi: quoniam tu es protector meus. Thordai XXX. zs. 10—12. sor:

De sietnek ellenségim titkon tőrbe ejteni,
Uram te vagy segítségem, nékik ne hagyj elveszteni.

Más szavakkal mondja el, mint a Vulgáta, de nem mást mond.

Kívüle még Végkecskeméti Mihály ragaszkodik jobban a szöveghez, a többiek merészebbek, ha egyebet nem, legalább megfosztják a költeményt zsidó szellemétől és keresztyén éneket csinálnak belőle.

Battyáni Orbán (XXXII. ps.) így biztatja a hívőket:

Közel Isten az ő *keresztyénihez,*
Hogy kimentse, az halálbul úgy vigyáz,
És éltesse, az éhségben úgy őriz,
Kísírtettől az *Krisztusért* oltalmaz.

Siklósi Mihály LIII. zsoltára teljesen keresztyén ének. *Krisztus Jézusra* hivatkozva kéri az úristen bocsánatát s végül áldást mond az *atya, fiú és szentlélekre.* A CIII. zsoltár névtelen szerzője pedig szent Pálra hivatkozik, ezt mondván:

Mint ezt megírta *Szent Pál* minékünk,
Kinek irását mindnyájan kell hinnünk:
Ha isten vélünk, *Krisztus* mellettünk,
Akarnám látni — ki volna ellenünk?

Lehetne ezenkívűl még számos helyet idézni, de talán ezek is elég meggyőzőek.[1]

Batizi és Siklósi voltak a legmerészebb újítók, ők hagyták legszívesebben figyelmen kívül a Vulgáta utasításait. Batizi ugyan csak egy helyen hivatkozik a megváltóra:

. . . . kérünk tégedet szent nevedért
És az te szerető *szent fiadért,*
Ki magát adá mi bűnünkért?

De már az az érzelem is idegen a zsoltárok világától, a melyben fordítása fogant: zsoltárát a haza romlása fölött való elkeseredésében írta. A Vulgáta XLIV. psalmusát szemelte ki, melynek tartalma segélykérés a hitetlenek ellen. Az ő hazáját is olyan veszedelem fenyegeti, mint egykor Zsidóországot, bánata a haza pusztulásai, elkeseredése a hitetlen törökök győzelme miatt épen bele illik Dávid király panaszos énekébe. Betoldásai épen ezért nagyon érdekesek, mert világot vetnek a híres reformátor és énekszerző hazaszeretetére, török gyűlöletére. A mint a zsidó költő keserves panaszait fordítja, nem állja meg, hogy hozzá ne toldja a magáét is. »Vendidisti populum tuum sine pretio«, mondja a Vulgáta psalmusa. Ezt a gondolatot hazájára alkalmazza, eszébe jutnak a hitetlen törökök gaztettei, így alakítja tehát át a latin zsoltár e sorát:

Árvákul eladád népedet,
Városrul városra viszik őket,
Ifjakat, szűzeket, gyermekeket,
Összekötözve hajtják el őket.

Milyen általános volt e korban az a felfogás, hogy nemzetünket Isten az igaz hittől való eltérése miatt büntette annyi romlással, arra is példát szolgálhat Batizi zsoltára.

Nem méltán büntetsz e minket?!
Mert most elfeledtünk tégedet,
Szívünkbe tettünk isteneket,
Bálhoz emeltük kezeinket.

Teremtő istent megútáltunk,
Igaz tiszteletet elhagytunk,
Különbet-különbet találtunk,
Azért mi nyomorgattatunk.

Ugyanez a felfogás jelentkezik Siklósi Mihály LIII. zsoltárában. Itt azonban a költő egyéni érzelme olyan erős, hogy a zsoltárát

[1] E kortévesztésre példát nyujt maga az a forrás is, a honnan énekszerzőink merítettek. Nézzük csak a Vulgáta XIX. zsoltárának 7. versét: ».... nunc cognovi quoniam salvum fecit *CHRISTUM* suum.« S ez abban a hivatalos szövegben van, melyet a tridenti zsinat szentesített. Zsoltáríróink tulajdonképen csak a példát követték, melyet a Vulgáta nyujtott.

már átdolgozásnak sem lehet nevezni. Az eredetijének még csak alapgondolatát sem tartja meg egészen. Zsoltára nem egyéb, mint segélykérés a hitetlen ellenség ellen. Ő is a nemzet bűneiben keresi a bajok forrását, midőn ezt írja:

Csak bálványoknak imádásáért,
Te szent igédnek megútálásáért,
Bünteted őket hitetlenségért,
Ostorozsz minket az mi bűneinkért.

Mind a ketten megegyeznek abban, hogy ha nem is mondják ki nyiltan, a török ellen könyörögnek s érzik bűntudatuk súlyát. Nem csoda. Hazánk szomorú állapota, midőn »két ellenség kétfelől szorította«, könnyen támasztotta azt a gondolatot, hogy ez a szerencsétlen sors az Isten büntetése, csak az a nemzet szolgált rá ilyen súlyos szenvedésekre, mely megsértette a hatalmas Istent. Megtalálták az Isten haragjának okát: abban, hogy a nép az egyszerű, igaz istenfélelemtől elfordult s a katholikusok megromlott szertartásai szerint tiszteli az Istent, az emberek szerezte dogmának hódol, épúgy mint a zsidó nép elfordult az egy igaz Istentől, mikor Bálnak áldozott. Farkas András már egyenesen párhuzamot von a zsidó és magyar nemzet között s innen kezdve a zsoltárírók és énekszerzők ajkán mind gyakrabban csendül meg ez a hang.

A zsoltárok magyar fordítói evvel azonban nem akarták megtéveszteni a közönséget, nem akarták azt a látszatot kelteni, mintha eredeti éneket írtak volna. Ha keresztyénné is teszik Dávid énekét, bevallják, hogy idegen tárgyat dolgoztak föl. A mint a Vulgáta és a szentírás minden más fordítása tanusítja, a *zsoltárok* első verse rendszerint megnevezi az illető ének szerzőjét és egyszersmind az alkalmat vagy ünnepet is, melyre a zsoltár szereztetett. Magát e verset zsoltárfordítóink kivétel nélkül mellőzték, azt azonban szükségesnek tartották, hogy ráutaljanak a forrásra, a melyből költeményüket merítették és vagy a zsoltár elején, vagy a végén megmondják, hogy az illető zsoltár Dávid munkája,[1] evvel pótolták az elhagyott bevezető sort. Batizi és Siklósi még ezt sem

[1] Természetes, hogy az ú. n. Dávid zsoltárai nem mind a híres uralkodótól való. A zsoltárok felirata szerint 74 zsoltárt írt ő, a többieket mások; Mózes, Asaf, a Korahiták stb. (Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges énekes könyvéről 18—19. l.) Bernh. Duhm a zsoltárokról írott művében (XIV, l.) a következő csoportokat különbözteti meg a héber zsoltárok között:
1. Dávid zsoltárai 3—41. zsoltár;
2. Dávid könyörgései 51—72. zsoltár;
3. a korahiták énekei 42—49. zsoltár;
4. Asaf énekei 50, 73—83. zsoltár;
5. pótlás a 2—4. zs.-hoz: 84—89. zsoltár;
6. első pótlás a 3—89. zs.-hoz: 90—106. zsoltár;
7. második pótlás: 107—119. zsoltár;
8. a zarándok-énekek 120—134. zsoltár;
9. általános pótlás: 1—2 és 135—150. zsoltár.

tartották szükségesnek, a CIII. zsoltár szerzője az ének elején, Végkecskeméti, Thordai és Battyáni a zsoltár végén nevezik meg szent Dávidot a zsoltár szerzőjéűl. Nem elégednek meg azzal, hogy ezt egyszerűen csak tudtunkra adják, hanem keresnek hozzá alkalmas formát. Thordai Benedek így mondja meg, hogy honnan való zsoltára:

Igy könyörge az szent Dávid nagy erős szükségében,
Mikor őket háborgatnák isteni félelmében,
Tudnunk adta énekének harminczadik részében.

De magában a szentírásban is találunk arra példát, hogy egy-egy zsoltár első verse elmondja a körülményeket, a melyek között Dávid zsoltára megszületett, pl. a Vulgáta LIII. zsoltárának 2. verse: »Cum venissent Ziphaei, et dixissent ad Saul: Nonne David absconditus est apud vos?« Ezután következik Dávid könyörgése Istenhez a megszabadításért és ez a tulajdonképeni zsoltár. Zsoltárszerzőink eljárása nem egészen ilyen, ők csak a hangulatot jellemzik nehány szóval, a történelmi előzményeket nem érintik. Később Szegedi Gergely zsoltárainál látni fogjuk, hogy ez már a történetet is elmondja.

Zsoltárköltőink az által, hogy a zsoltárt versbe szedték, nemcsak költeményt alkottak a prózai zsoltárból, — ez a föladatuknak csak egyik fele volt — hanem az olvasásra szolgáló zsoltárt alkalmassá tették az éneklésre is. A »nótát« vagy maguk készítették hozzá, vagy már meglevő énekek nótájára szabták zsoltárukat. Természetesen nem mindig egyházi dallam volt, a melyet választottak, — nem is igen volt erre alkalmuk — hanem gyakran világi éneket szemeltek ki, épúgy mint a katholikus hymnusok és a külföldi zsoltárok közűl nem egy készült világi dallamra.[1] Thordai Benedek a *Juste Judex* nótájara alkalmazta versét, Siklósi Mihály szinte vallásos éneket vett mintául, a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetűt. Battyáni Orbán, ki nem is volt egyházi ember, világi éneket választott, Gercseni András históriás énekét, Mátyás királyról, melynek kezdősora: *Árpád vala fő az kapitánságban.* A többiek nem nevezik meg az éneket, a melynek nótájára kell énekelni az övéket, valószínűleg azért, mert maguk csinálták zsoltárukhoz a dallamot is.

Ha verselés szempontjából hasonlítjuk össze egymással a zsoltárokat, az elsőség kétségkívűl Thordai Benedek XXX. zsoltárát illeti meg, mint már föntebb is mondottuk. Verselő ügyessége megérdemli csodálatunkat és nagyon sajnálhatjuk, hogy csupán ez az egy költeménye maradt meg. Hogy többet is irt, azt maga a tökéletes verselés is bizonyítja: a ki így tud verselni, annak kétségkívűl sokat kellett már írnia. 4+4 || 4+3-as ütemekre tago-

[1] O. Douen, i. m. 688—689. l.

lódó 15-ös sorai föltüntetik a három sormetszetet, csak kevés sort találunk, hol a metszet nincs a helyén. Föntebb idézett példái, zsoltárának legszebb helyei, meggyőzhetnek arról, hogy Thordai, mint verselő, első helyet foglal el a XVI. század költői között. Batizi András már sokkal gyengébben versel. Egyedüli érdeme, hogy — Szilády szerint — megtalálja a tartalomnak jól megfelelő formát, a hármas ütemekre tagolódó 9-est. De az ütemeket nem jelzik sormetszetek, csak helyenként, a sorokat pedig igen gyakran, majd minden másodikat, még egy szótaggal megtoldja, a mi némi változatosságot hoz ugyan az egyhangúan folyó sorokba, de ártalmára van a rhythmusnak, nem is szólva arról, hogy megnehezíti az éneklést. A többi ének verseléséről alig lehet valami jellemző vonást említeni. Ugyanazon a fokon állanak, mint a XVI. század többi verselői, költeményt írnak ugyan, de a versformára nem vetnek sok ügyet. Nincs is igen érzékük hozzá, a rhythmus erejét nem érzik, törvényeit nem ismerik, megelégesznek azzal, hogy a sorokat egyenlő szótagszámra veszik s valami gyöngén csengő rímmel látják el a végén. Siklósi, Végkecskeméti és a CIII. zsoltár szerzője egy versformát használnak. Az első és harmadik sor két egyenlő ütemre tagolódó 10-es, a második és negyedik 5 ‖ 6 szótagú ütemekre oszló 11-es, de Végkecskemétinél a második sor is tizes. Ezek a hosszú ütemek, melyek ellenmondanak a magyar vers természetének, megrontják a rhythmust, ha a szótagszámuk nem volna egyenlő és elmaradna a sorok végének összecsendülése, valódi prózává sülyednének. Igy is kevés a zeneiségük, csak annyi, hogy valamiképen el lehetett énekelni őket.

Császár Ernő.

NAGY IGNÁCZ.

Első közlemény.

I.

Nagy Ignácz családja, tanuló évei. Elhatározza, hogy magyar író lesz.

Nagy Ignácz családja régi nemesi család, mely bizonyára a gazdálkodás terén tünt ki, a mit a czímerében lévő búzakéve s a czímerpajzs feletti, szájában búzakalászt tartó madárka bizonyít.

Irónk nagyatyja *Nagy Márton* (neje Bartha Erzsébet) Szlavniczai gróf Sándor Antal fiskálisa, majd teljhatalmú bonorum directora volt, ki a grófi családot jeles szolgálataival nagy hálára kötelezte, a mit egy 1794 jun. 5-én kelt adománylevél bizonyít. Nagy Márton Esztergom megyében, Bajnán lakott, tizennégy gyermeke volt, kik közűl azonban csak három fiú maradt életben: Márton, Ignácz és József. A lányok közűl hárman mentek férjhez: Ágnes Juhász Mihályhoz, Terézia Juranits Miklóshoz, Veronika Szombathelyi Ferenczhez. *József*, ki nőtlen maradt, kis birtokukon gazdálkodott, Márton és Ignácz jogot végeztek. A két deák fiú instructorkodással tartotta fenn magát, megosztozva a keresményen. Míg Ignácznak nem akadt condítiója, Márton bátyja ott, a hol maga ebédért tanított, »szabad kenyérvágási jogot« kötött ki magának. A szabadon vágott kenyeret aztán (bizonyára jókora karaj lehetett) a leczke végeztével levitte a kapuban várakozó öccsnek.

A szegény instructor-fiúkból idő jártával vagyonos és köztiszteletben álló férfiak lettek. *Nagy Márton*ból híres ügyvéd lett. Soká volt a br. Wenkheim és a br. Haruckern successoratus jogi tanácsosa s teljhatalmú inspektora s a hatvanas évek elején mint nagy vagyon ura halt meg. Vagyonának legnagyobb részét, magtalan lévén, jótékony czélra hagyta. Tekintélyes összegű alapítványt tett Békés megye különböző községeiben azon szegény szűkölködők fölsegélésére, kik betegség, valami elemi csapás, vagy öregség folytán szorulnak támogatásra. Sokat hagyott templomok, iskolák, kórházak s más emberbaráti intézetek számára is.

Nagy Ignácz, az író atyja, Festetich György gróf szolgálatába lépett Keszthelyen 1805-ben okt. 1-én, mint kastélyi tárnok. Később udvarnok, ispán, perceptor s tiszttartó lett.[1] Egy franczia

menekültnek árván maradt s zárdában nevelt leányát, *Kreid Teréziát* vette nőűl. **1810 okt. 7-én** született első gyermekök **Ignácz.**[2]

Nagy Ignácz később kir. kamarai szolgálatba lépett s mint kamarai tiszttartó *Palánkára* költözött (Bács-Bodrog megyében van a Duna partján közel Ujvidékhez). Itt még két gyermeke született: Karolin 1824-ben és Károly 1828-ban.[3] Nagy Ignácz, ki az úri szék elnöke s több megye táblabirája is volt, nagy és fényes házat tartott, mely ki nem fogyott a vendégből. Természetes, hogy gyermekeinek neveltetésére nagy gondot fordíthatott a kedvező anyagi körülmények között élő s intelligens férfi.

Az ifju Nagy Ignácz tanuló éveiről édes keveset tudunk. Maga néhány sorból álló s csak 1844-ig terjedő önéletrajzi vázlatában[4] azt mondja, hogy tanulmányait *Gyöngyösön, Ujvidéken, Baján, Pécsett, Budán* s a *pesti egyetemen* végezte. Atyja azért adta folyton más és más helyre iskolába, hogy iskolatársaival nagyon össze ne barátkozzék s így a tanulást el ne hanyagolja. A gyöngyösi gymnasium első (grammaticai) osztályába az 1819—20-iki tanévben járt. A classificatio szerint az I. félév végén az elsőrendű tanulók közt volt s 60 társát előzte meg. Az év végén nyilvános vizsgálatot tett (subivit tentamen publicum) s 89 tanuló közt ő volt a 16-ik.[5] Az újvidéki gymnasiumba csak 1822-ig járhatott, mert akkor az iskola megszünt. (Innen s Bajáról nem kaptam tudakozódásomra választ.) Pécsett *Garay* és *Frankenburg* Adolf voltak az iskolatársai. Frankenburg szerint nem végezte be az iskolát, mert atyja betegeskedése miatt hazavitte.[6] Ezt megerősíti az a körülmény, hogy neve a pécsi gymnasium classificatióiban nem fordul elő.[7] A budai gymnasiumba Eötvös Józseffel járt együtt 1824—25-ben. Az első félévben 82 tanuló közt 19-ik eminens, a második félévben 79 tanuló közt 10-ik eminens.[8]

[1] A Festetich-család gazdasági levéltárának adatai.

[2] A keszthelyi plébánia anyakönyvében *okt. 8-a* a keresztelés dátuma. Az apát keresztelte, a mi arra mutat, hogy a család tekintélyes volt.

[3] *Karolin* Láner Antal kir. tanácsosnak, Szathmár megye s a tiszántúli kerület nagyhírű főorvosának lett neje. Ma is él özvegyen budai házában. Fia Láner Gyula honvédelmi miniszteri tanácsos. *Nagy Károly* végigharczolta a szabadságharczot, azután szolgabiró, majd Pest megye tiszti főügyésze s végül Nagyvárad főbirája és törvényszéki elnöke lett. Később ügyvédi irodát nyitott s keresett ügyvéd volt 1883-ban bekövetkezett haláláig. A nagyváradi olaszii sirkertben nyugszik édes anyja *Nagy Ignáczné* mellett, ki *1860-ban halt meg*. Nagy Károly gyermekei közül hárman vannak életben: két leánya, kik férjnél vannak s egyetlen fia *Nagy Márton*, Bihar megye szalontai járásának már három cycluson át megválasztott főszolgabirája, tíz év óta szerkesztője a »Szalontai Lapok«-nak s jónevű közigazgatási szakiró, ki a szépirodalom terén is müködik. Az ő szivességének köszönhetem a családra vonatkozó adatokat.

[4] Akad. levéltár. Közölte Szily K. az Irodt. Közl.-ben 1892. évf.

[5] Szölgyémy Ferencz igazgató úr szíves közlése.

[6] *Frankenburg:* Őszinte vallomások 1861. I. 78.

[7] Főt. dr. Vas Bertalan igazgató úr szíves közlése.

[8] *Vahot I.* Magyar írók élet- és jellemrajzai: IV. Nagy Ignácz. Pesti

Sokkal érdekesebb ezeknél a hiányos adatoknál az a nyilatkozat, melyet maga tesz[1] neveltetésének általános irányáról. »*Neveltetésem* — úgymond — *jobbadán német vala*, hogy idővel a polgári életpályák valamelyikén szerencsés sikerrel haladhassak *hazámban*. Ez okból rendes tanulmányaimon kívűl a bő német irodalom volt az, melynek jelesb tüneményeivel elmémet megtermékenyíteni törekvém s ezek közt kitünőbb vonzalmat különösen a drámai elmeszülemények iránt érzék, mely utóbbi nemben néhány kisérletet is tettem, *meglehetősen el lévén határozva, hogy minden erőmet a német dramaturgiának fogom szentelni*. Ily érzelmekkel jövék 1829-ben a pesti tudományos egyetemre [logikusnak][2] *magyarúl meglehetősen akadozva beszélve* s tökéletesen német szellemben gondolkozva. Ekkor hallám először említtetni Kisfaludy Károly nevét.« Tanulótársainak lelkesedése kiváncsivá tette, olvasni kezdte Kisfaludyt s új világ tárult ki előtte, ki addig azt hitte, hogy a magyar irodalom nem áll ponyvairodalmi termékeknél egyébből. A magyar irodalomért való lelkesedését különben egy gyengédebb érzelem is élesztette.

Atyja u. i. Pesten egy elszegényedett öreg nemes házaspárnál, *Halmy*éknál fogadott számára lakást s az ifjú beleszeretett Halmyék rendkívűl szép és művelt leányába, *Karolina*ba[3] s a magyar irodalomért lelkesedő magyar leány is erősen buzdította a szerelmes ifjút annak megismerésére.[4] Nagy Ignácz minden eddigi irodalmi kisérletét megsemmisíti, a német írói ábrándokról örökre lemond s elhatározza, hogy magyar író lesz, de elhatározza egyszersmind azt is, hogy bájos mesternőjét nőül veszi.

II.

Nagy Ignácz kamarai hivatalba lép és megnősül. Atyja kitagadja. Első kisérletei a Regélőben, Rajzolatokban és Társalkodóban. Első színdarabjai a budai színpadon. Hírlapíró lesz.

Nagy Ignácz igen jól tudta, hogy atyja, kinek nagy tervei voltak jövőjére vonatkozólag, nem fog házasságába beleegyezni s ha akarata ellenére mégis megházasodnék, segíteni sem fogja legalább egy ideig, ezért elhatározta, hogy hivatalt vállal a kir. kamarai számvevőségnél, mert ott juthat leghamarább fizetéshez. Ez volt az oka, mint egy levelében említi, hogy ebbe a hivatalba lépett, mely tehetségeihez képest igen jelentéktelen volt. Bizonyára nem gondolta akkor, hogy majdnem élete végéig ebben a kis hivatalban marad.

Divatlap 1844. II. 18., továbbá a bpesti II. ker. kir. egyetemi kath. gymnasium anyakönyve. Dr. Demeczky Mihály ig. úr szíves közlése.

[1] Székfoglaló beszéde a Kisf. Társ.-ban. K. T. Évl. V.

[2] Az egyetem anyakönyvei hiányoznak ebből az időből.

[3] Egykorú olajfestésű arczképét akkor láttam, mikor a férjét túlélt, agg úrnőt halála előtt néhány hónappal meglátogattam.

[4] Vahot Imre szerint.

Hogy mivel indokolta atyja előtt Pesten maradását egyetemi tanulmányainak végezte után, nem tudjuk. Lehet, hogy bevallotta hivatalba lépését s atyja, ki maga is kamarai szolgálatban volt, helyeselte, hogy egy-két évi hivatali gyakorlata is legyen fiának, kit aztán külföldi tanulmányútra akart küldeni.

A kamaránál felvételi vizsgálatot kellett tenniök a leendő tisztviselőknek. Ez a vizsgálat latinból németre s németből latinra való fordításból s néhány számtani feladványból állott. A vizsgálatot 1831 szept. 2-án tette le Nagy Ignácz. Feladványait hibátlanul végezte. A vizsgálatról szóló hivatalos jelentés elismeri ezt s hozzáteszi, hogy jó bizonyítványai is vannak (allatis laudabilibus testimoniis) s a hazai nyelveket teljesen érti (linguarum patriarum exacta notitia), tehát felvétetik gyakornoknak (ad praxim). A kinevezés kelete szept. 21.

Október 10-én lép hivatalba mint gratuitus practicans. Egy év mulva folyamodik, hogy ingyen szolgálata után kapjon fizetést. Melegen ajánlják följebbvalói s így 1833-ban practicans stipendiatus lesz 80 frt évi ösztöndíjjal. Az ez évi Qualifications-Tabelle szerint igen tehetséges és szorgalmas. Nyelvismerete: magyar, német, latin, olasz és horvát.[1] Később a franczia és angol nyelvben is tökéletesítette magát, mint tudjuk.

Igy valamelyes állásra tevén szert, nőül vette szeretett Karolináját atyja tudta nélkül. Bizonyosan arra számított, hogy az öreg Nagy Ignácz végre is bele fog nyugodni a változhatatlanba s nem hagyja őket nélkülözni. Halmyék is csak ebben a reményben adhatták leányukat a 80 frt jövedelmű practicanshoz. Fájdalom, ezek a remények meghiusultak. Az öreg Nagy Ignácz felutazott Pestre, hogy fiát a régen tervezett külföldi tanulmányútra küldje s egyenesen Halmyék régi lakására ment, hol meglepetve hallotta, hogy Halmyék lányuk férjhezmenetele óta nagyobb lakásba költöztek a fiatalokkal. Beszélgetés közben tudta meg, hogy fia a boldog férj. Ez a lesújtó hír olyan megrázó hatással volt reá, hogy a nagy, erős férfi összerogyott (valószínűleg gutaütés érte) s nagy betegen szállították haza Palánkára. Nem is kelt fel többé az ágyból s néhány évre rá, 1837 ápr. 4-én meghalt.[2] Haldoklásának hírére fia is leutazott ifjú nejével, de a büszke öreg nem bocsátotta őket maga elé. A két kisebb testvér édes anyjával együtt ott térdelt a haldokló ágya mellett, a kitagadott fiú az ajtó előtt rimánkodott, de mind hiába. A kérlelhetetlen apa meghalt a nélkül, hogy fiának megbocsátott volna.[3] Tetemei a palánkai róm. kath. templomban nyugszanak, hol halála napján minden évben misét mondanak lelki üdvéért.

Lehet, hogy ez a családi tragoedia tette olyan komolylyá

[1] Az iratok, melyeken ezek az adatok alapulnak, az Orsz. Levéltárban.
[2] *Jelenkor* 1837. 170. sz.
[3] A részletek *Nagy Márton* úr szíves közlései nyomán.

egész életére Nagy Ignáczot. Több kortársa állítja, hogy sohasem látták mosolyogni.

Családi élete igen boldog volt »mi azt tanusítja, hogy a szülék ne avatkozzanak gyermekeik nő- vagy férjválasztásába« — mondja önéletrajzában. Két fiuk is született, kik azonban hamar elhaltak.[1] Hivatalában lassan haladt előre. 1835-ben *accessista* lett s 1838-ban *ingrossistá*nak (számjegyzőnek) nevezték ki.[2] Fizetése, mint maga mondja, 450 pengő forint volt. Ingrossista maradt egészen 1848-ig, mikor pénzügyministeri fogalmazó lett. Hivataloskodása 1849-ig tartott. Naponként reggel 8 órától délutáni 2-óráig kellett dolgoznia. Ez a lélekölő munka, mert az iktatás egy író emberre nézve csak lélekölő lehet, minden esetre hozzájárult különben is gyenge szervezetének tönkretevéséhez.

Eleinte nélkülözniök kellett a fiataloknak, hiszen nemcsak magokról, hanem Karolina öreg szülőiről is gondoskodniok kellett.[3] A fiatal férj bizonyára valami mellékkeresetre is szert tett, mert fizetése alig volt több a semminél, hazúlról pedig nem kapott segélyt. Erős akarata, szívós kitartása azonban nem hagyta kétségbeesni anyagi gondjainak közepette. Volt, a kiért dolgozzék s melyik 23 éves ifjú ne dolgoznék akár éjjel-nappal azért, a kit szeret? Nagy Ignáczék igen szegények, de igen boldogok lehettek ebben az időben.

Az írói ábrándok talán háttérbe szorultak egy kis időre, de csakhamar ismét megjelentek határozott tervek alakjában s e tervek szoros kapcsolatban voltak a kenyérkereset gondolatával. »Paupertas impulit audax, ut versus facerem« — mondja Horatius, Nagy Ignácz ezt szintén elmondhatta magáról.

Már előbb is érezte magában a tehetséget az írói pályára, tett is, tudjuk, apróbb kísérleteket, most itt volt az alkalom, hogy számot vessen tehetségével, és ha igazi tehetség, érvényesítse.

Az 1833. évben három magyar hírlapunk volt: a bécsi *Magyar Kurir,* mely azonban a következő évben befejezte pályafutását, *a Hazai és Külföldi Tudósítások* s az előbbi évben megindult *Jelenkor* (Széchenyi lapja) *Társalkodó* cz. melléklapjával. Ugyancsak ebben az évben indult meg az első magyar szépirodalmi lap, a *Regélő,* melynek világrajöttét a derék »szerkező«, Róthkrepf (később Mátrai) Gábor ilyeténképen jelenti az április havi első számban: »Mosolygó kisdedkint repked a Regélő, szeretett honunkban feltünt legelsőbb szépművészeti magyar folyóírásnak első szülöttje, becses nemzőjének a magyar nagylelkűségnek ápoló kegyes karjai felé.« Kétszer jelent meg hetenkint, kritikai melléklapja a *Honművész* szintén kétszer. A munkatársak sorában inkább

[1] *Vahot J.* említett életrajzi vázlata szerint.
[2] Schematismus inclyti regni Hungariae.
[3] N. I. maga mondja. Az öregek 1849-ben még éltek; az egyik 81, a másik 68 éves volt ekkor.

kezdő írókat látunk (Garayt, Kovács Pált, Tóth Lőrinczet stb.), a nagyok az *Aurora* és a *Kritikai Lapok* táborkarához tartoznak. Természetes, hogy Nagy Ignácz is azonnal a Regélőre veti szemét s oda küldözgeti első kísérleteit. A junius 9-iki (20.) számban a »Nevettető pilulák« cz. rovatban egy adoma alatt látjuk először a nevét (valószínűleg ez az első nyomtatásban megjelent dolgozata). Ezenkívül még 21 számban (1834-ben is) találunk tőle adomákat, rejtvényeket és aphorismákat. Első adomájának megjelenése után a következő (21.) számban *Bendeg ivadéki* cz. kis balladáját látjuk s ettől fogva több költeménye jelenik meg az 1833. és 1834-iki évfolyamban. Melyik prózaíró nem írt verseket fiatal korában, ha tehetsége nem volt is hozzá? Nagy Ignácz is versekkel kezdi írói pályafutását, noha később, mint Tóth Kálmán mondja, nem becsülte valami sokra a verseket. Lyrai verse csak egy-kettő van. Ezek csupán azért érdekesek, mert nejéhez való gyengéd szerelmét jellemzik. Lináját *tolvaj*nak nevezi, mert ellopta kecseit Venusnak, elméjét Phoebusnak s más egyebeket. Egy epigrammában ajkait és szemeit dicsőíti, épen nem szokatlan módon rózsához és nefelejcs-hez hasonlítva őket. Linának arra a szemrehányására pedig, hogy szerelmében *megváltozott,* azt feleli, hogy igaza van, mert szivében nőttön-nő a szerelem. Ilyen kedvesen ügyetlen szerelmi ömlengése azonban nincs több, verseinek legnagyobb része ballada-féle elbeszélés. Kisfaludy és Bürger hasonló költeményeire emlékeztetnek ezek, többnyire szerencsétlen szerelemről szólnak, mely a lehető leggyászosabban végződik. A sors könyörtelenül dühöng bennök az ártatlanok ellen, kik menthetetlenül elpusztulnak. Néha kivételesen megtörténik, hogy a szomorúan induló történet váratlanul jóra fordul a végén s a fiatal költő a bánat könnyei helyett örömkönnyeket csal az olvasónők szép szemeibe. Nem állhatom meg, hogy ne közöljek legalább egyet ezek közül az érzékeny történetkék közül, hadd lássuk, hogy milyen versekben gyönyörködött akkor az olvasó közönség nagy része, mert százat és ezeret írtak ilyent akkor is, sőt később is a szépirodalmi lapokba.

DEZSŐ ÉS LINA.

»Édes Linám, kedves Linám,
Égő szivem mindene!
Atyád dühhel szólott hozzám
S szerelmünknek ellene
Esküdött;

Dezső pedig Lina nélkűl
Élni többé nem kiván
S vagy e tőrt hívja segédűl
Enyhítni mély fájdalmán
Halállal,

Vagy ott a kis csermely partján
Váró pején Linával
Vára felé tart szaporán
S mint élete párjával
Boldogul!«

»Dezsőm! én is érted égek,
De atyámat nem hagyom,
Véled kedves nem mehetek,
Ápolgatni tartozom
Agg korát!«

S ím a rejtő bokor mellől
Ambrus atya elő lép,
És leánya karjába dől,
Ejtvén szavait ekkép
Örömmel:

»Próba volt csak, tied Dezső,
Ki becsesebb szivednek,
Tudni vágytam, én-e vagy ő?
S ez volt czélja tettemnek,
Boldogulj!«

Ex uno disce omnes. Ilyen a többi is. Van néhány hazafias tárgyú köztük, pl. a *Belgrád* czímű, mely Dugovics hőstettét beszéli el elég gördülékenyen és ügyesen. Körülbelül ez a legjobb verse. Két novellája is jelent meg a Regélőben: *Demir basa Illokon s Janka.* Tartalmuk ugyan olyan, mint a balladáké. Az elsőnek meséje pl. ez: Demir basa elfogja Ilkát és jegyesét. Ilka, hogy jegyese életét megmentse, beleegyezik, hogy a basa nejévé lesz, de a menyegző napján megmérgezi magát.[1]

1835-ben Munkácsy János megindítja *Rajzolatok* cz. szépirodalmi lapját. Munkácsy, ki magát »első magyar humoristának« nevezte, 1833-ban adott ki egy meglehetős izetlen humorizálással telt kötetet *Rajzolatok az élet köréből* czímen, erre vezethető vissza lapjának czíme is. Nagy Ignácz a Regélőtől az új laphoz szegődik s annak rendes munkatársa lesz. Ír bele apróságokat, novellákat s fordít különböző nyelvekből. Dolgozatai igen különböző színűek; látszik rajtuk a kezdő író tapogatódzása, ki fogékony a különböző irodalmi hatások iránt s nem tudja őket assimilálni, a ki keresi a saját egyiniségét.

Romantikus novellái többnyire szabad átdolgozások, vagy legalább külföldi novellák utánzatai. Ezt nem is tagadja, sőt midőn *A vak* cz. novelláját tévedésből mint eredetit közlik, nyilatkozik, hogy azt Bulwer után fordította szabadon. »Ez annyival fájdalmasban esik, minthogy mint kezdő írónak hitelemet ronthatná.« (Rajzolatok, 1836. 6. sz.) — Nem is ezek a novellái érdekelnek bennünket, hanem azok az apróságai, melyekben humora kezd megnyilatkozni. — Az akkori franczia romantikus iskoláról egy helyen ezt mondja: »Nemcsak nálunk, hanem egész Európa literaturájában igen felkapott a franczia iskola, melynek feje Hugo Victor. Regényekben, színdarabokban, költeményekben mindenütt iszonyú hóhérolások rakhelye (sic) található s mind ezekben többnyire borzasztó éjszakák játszák a fő szerepet« azért közöl három ilyen borzasztó éjszakáról szóló fordított történetet.[2] Ime a saját romantikus szertelenségein mosolygó humorista! Maga is ír egy »borzasztó éj«-ről: egy ablakon keresztül gyilkosságot lát, berohan, de csak szinészeket talál ott, kik szerepüket tanulták. Mel-

[1] N. I.-nak a *Regélő*ben megjelent dolgozatai a következők: **1833**: *Bendeg ivadéki* (21. sz.), *Viszontlátás* (26.), *Dezső és Lina* (36), *Nefelejts* (44), *A mátrai vadász* (58). *Tolvaj Lina, Lina szemrehányásaira* (69). **1834**: I. *Az új esztendő* (1), *Elemér és Gisela* (2), *Karácson éjszakája* (8), *Én és szivem* (22)., *Linkámhoz* (26), *Isten kegye* (Kisfaludy Sándor-féle »rege« (29. 30. 31), *Belgrád* (46), *Demir basa Illokon* (46—49), *Furcsa ház* (52); II. *Janka* (62—67.).

[2] *Rajz.* 1836 I. 49. 50.

lesvilles »Borzasztó éj a paluzzi kastélyban« cz. szomorújátékából. A *Hit, remény, szeretet* ügyes humoros elmefuttatás. Ime egy kis mutatvány belőle: »Az orvos hiszi tudománya ingó állapotját, de nem vallja meg, reméli betegének halálát, de még inkább jutalmát a gazdag örököstül, s szereti a gyógyíthatatlan nyavalyában sínylődő férjeket, de még inkább ép hitveseiket; a beteg ellenben hisz orvosa szavainak, de meg van csalatva, remél gyors fölgyógyulást, de az orvos pompásan akar élni, a beteg szereti az egészséget, de nem becsüli meg.« — *Jelentés*. Jelenti, hogy jön Csudafi, a híres bűvész s előre elárul néhányat mutatványai közül pl. »Egy vén szipirtyót állít asztalra s a nézők undorodva fordulnak el — de ime Csudafi úr egy táska banknótát akaszt a dajna nyakába s a férfiak nem győzik csodálni a deli teremtményt.« — Efféle apróságа több is van.

Nagy Ignácz született humorista, kiben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság és tehetség, hogy az életet bizonyos magaslatról hol gúnyos, hol résztvevő mosolylyal szemlélje. Természetes, hogy ez a tehetsége megnyilatkozott, de hogy ez ilyen hamar történt, azt nemcsak a belső kényszernek, hanem külső okoknak is tulajdoníthatjuk. Szerkesztője, Munkácsy, kinek volt érzéke a humor iránt, bizonyára észrevette ezt a tehetségét s buzdította, de buzdították sokkal inkább Kisfaludy Károly, Gaál József, Kovács Pál, Fáy András munkái, melyeket ismert. Ha csak a Rajzolatokat forgatjuk, lépten-nyomon humoros rajzokra bukkanunk benne. Ott olvassuk Hazucha Utazási leveleit, Katona Antal Utazási képeit, Gaál Alföldi képek és kalandok cz. *rajz*-sorozatát stb. A humoros és nem humoros utirajzok és levelek általában nagyon divatosak kezdenek lenni ebben az időben. Ez indítja Nagy Ignáczot arra, hogy *Honi képek* cz. rajzsorozatba kezdjen. Az első képet: »Párviadal Buziáson« (egy békés elintézést nyert lovagias ügy tréfás története) meg is írja, de ezzel a sorozat abba marad. A *Társalkodó*ban, a Jelenkor melléklapjában, mert a fáradhatatlan N. I. 1835-től kezdve már ide is dolgozik, *Uti jegyzetek* czímen ír levélsorozatot, de három levélnél többre nem viszi. Egyszerű levelek naplószerű, elsorolásával a látottaknak. Bulcsról Radnán keresztül Aradra, onnan több helységet érintve Szegedre jut. Nagylakon hallotta *öt hónap* óta az első magyar szót, »mitől négy hónapos láza mindjárt megszünt«. Ezt 1836. jan. 10-én írja, tehát az 1835. év utolsó öt hónapját nem töltötte Pesten. Vahot Imre említi, hogy az 1836. év egy részét Krassóban töltötte hivatalos küldetésben, Vahot valószínűleg téved, mert, mint látjuk, ez a kiküldetés előbb történt. A Társalkodóba több novellát fordít s ír néhány epigrammát és apróságot ezen kívűl. *Quodlibet levélben* cz. kis cikke (1835), melyben a budai sétája közben tapasztalt dolgokról mondja el reflexióit, azért érdekes, mert pesti tudósításainak és később híres »Budapesti élet«-ének mintegy előhírnöke.[1]

[1] A *Rajzolatok*ban megjelent dolgozatai: 1835: I. *A borzasztó éj* (16), *Hit,*

Ezek az apró irodalmi sikerek azonban nem elégítették ki a nagyratörő ifjút. Nagyobb siker után vágyódott, mely nevét gyorsan ismertté tegye. Ilyen sikerek a színpadon teremnek, Nagy Ignácz is erre gondol s egy ilyen siker régi vágya.

A színpad meg volt hozzá. A budai várszínházban a német színtársulat bukása után 1833 óta a kassai színjátszó társaság tagjai (a Nemzeti Színház későbbi jeles gárdája) mulattatják a főváros közönségét hétfő és péntek kivételével majdnem mindennap. Nagy Ignácz bizonyára gyakran ellátogat a kis színházba és sokat elles a színműírás tilkaiból, látja, hogy mi tetszik a közönségnek, mi nem, megismeri az egyes színészek tehetségét, játszási módját (valószínűleg személyesen is megismerkedik egyikkel másikkal már ekkor), látja, hogy mint lesznek színtelenek, vagy mint nyernek színt és életet a szerepek játékuk által. Tapasztalatai gyakorlatiak, elméleti tanulmányokkal, azt hiszem, nem foglalkozott sokat később sem. Érdekesen jellemzi különben maga a színműírásra vonatkozó felfogását egy Fáy Andráshoz 1835. máj. 12-én írt levelében.[1] Két darabot nyújtott be u. i. az Akadémia játékszíni küldöttségének s ezek egyike, a ***Mátrai rabló,*** Fáyhoz került bírálatra, ezért ír Fáynak. A közönség szerinte elégedetlen az eredeti darabokkal, ennek oka a színi hatás hiánya, »mely hiba főleg oka annak, hogy idegen ajkú honosink nem akarják megkedvelleni nemzeti Thaliánkat, mert lehet ugyan szépen elmélkedni a színészet fentebbi magasabb czéljairól, az in theoria mind szép, de in praxi egy nyulat sem ugratunk ki vele a bokorbul, kivált addig, míg Pesten a tarka német Thalia virágzik«, ezért darabjában a színi hatásra ügyelt főképen. Az eredeti darabok hatástalanságának másik okát a czikornyás nyelvben keresi, melyet nemcsak a magyarul most tanuló németek, de még a magyarok sem értenek egészen. Ezért ő egyszerű, sőt kissé pongyola nyelvet használ. »Ezen két fő okból írtam tehát a mátrai rablót, úgy, a mint írva van, ujjmutatást kivánván adni ifjú honosimnak, hogy mialatt koszorús matadórjaink halhatatlan drámai virágokat fűznek írói koszorúikba Literatúránk dicsőségére, mi kezdők s ujonczok addig egyszerű ***közönségünkhöz szabott*** bimbócskákat rakjunk Thaliánk oltárára.« Szóval az ő nézete szerint olyan darabokra van szük-

remény és szeretet (16), *Jelenetés* (49) ; II. *Elveszelt mindenféle* (3), *Lotti* (5), *Szindarab-czimek* (11), *A vak* (17—19), *Napoleon* (29—31), *Töredék* (43), *Achmet és Lóra* (51—52). **1836** : I. *A selyem gomboly* (14), *Szerelem és hűség* (18), *Hamlet* (18), *Egy házasság Párisban* (ford. Hugo Notre Dame-jából) (23—24), *A kosarak* (28), *Talált iromány* (37), *Sápadt Tom süvege* (38, 39), *Három éj* (49, 50) ; II. *Honi képek* (76—78), *Árpádot vizre vezették* (84), *ABC nagy gyermekek számára* (85), *Életgyöngyök* (86. 88).

A *Társalkodó*ban : **1835** : *Vadászdal* (32), *Nyugalom* (51), *Epigrammák* (52), *Quodlibet levélben* (52). **1836** : *A farsangról* (10), *Uti jegyzetek* (13, 16, 21), *Barátságos egyezés* (28), *A lelkek fája* (40—44), *O'Connel* (54), *A tüzes bolt* (67—69), *A legyőzött előitélet* (76—77). **1837** : *A jóslat* (spanyol történet) (27).

[1] N. Múzeum levéltára.

sége a magyar színháznak, melyek tessenek a közönségnek, a melyekkel concurrentiát lehessen csinálni a pesti német színháznak. Ez tisztán gyakorlati szempont, de abban az időben, mikor a színpad a magyarosodásnak oly jelentékeny eszköze volt, igen józan és dicséretreméltó felfogás.

Mi tetszett tehát akkor a közönségnek? Bécsben Raimund és Nestroy uralkodik s a tündéries vígjátékok, illetőleg bohózatok epidemiája a német színészet közvetítésével Pestre is átterjed. Ezek a bohózatok tündéries elemekből, bonyodalmas mókákból, népies humorból, trivialitásból s muzsikákból vannak összegyúrva s legtöbbször kevés közük van a művészethez. A komoly darabok sem különbek ennél. A romantika uralkodik minden vonalon. Ilyen körülmények között Munkácsy *Garabocziás diák*ja (1834) cassa-darab s Munkácsy után »longus ordo est idem petentium decus«: Telepy *Borsszem Jankó*jával, Kovacsóczy *Parlagi Jancsi*jával (1835) s később mások.

Nagy Ignácz *Mátrai rabló* cz. 3 felvonásos drámája 1835. jul. 11-én került színre. A darab nem jelent meg nyomtatásban, kézirata sem került elő eddig, de Garaynak a Honművészbe írt részletes birálatából eléggé megismerhetjük. Bérczi Kálmán »a rabló életet oda akarja hagyni s Bertát feleségül venni. B.-nek ezen czélját meggátoló akadályokból (Vérhanti üldözései; B.-nek vezérré kineveztetése; az, hogy Mátravári kitudja, hogy B. rabló) származik a bonyolódás. E bonyolódás fokról fokra emelkedik, s a nézőt csaknem utolsó perczig tartja függőben, midőn a remete által felvágatik s B. kettős czélját eléri. Ezen főcselekvényen kívül Bálint, a várnagy és nője, Dorka még egy ettől egészen különvált actiót kezdenek a Bibi és Gyula fegyvernek közt kötendő házasság által, mely az egészszel ugyan össze van némileg kötve, de magával a főactióval semmikép nem forr egybe s így magába-végzett egész és maga is főactio.« Ezt a cselekvény egysége elleni vétséget leszámítva a darab bonyodalma sikerült, a szerző technikája jó. Kár, hogy ennek kedvéért a jellemeket elhanyagolja. Azt sem helyesli a bíráló, hogy egy komoly darabba egy víg mellékcselekvényt sző (Bibi—Gyula házassága). Szép, tárgyhoz illő nyelvét, folyékony, természetes dialogját dicséri, csak a monologokat sokalja. Dicséri még azt is, hogy »művébe mindenütt, hol lehetett, beleszőtte a jelenkor szellemét.« — Az előadás sikerültnek mondható. Bérczy szerepét Lendvay jól játszotta, Bertha szerepében Laborfalvy Róza, Bibiében Bartháné iparkodtak, Megyerinek azonban az intrikus Vérhanti szerepe nem sikerült. Szerdahelyi (talán Bálint várnagy?) kissé túlságosan paródiázva játszott. Neki nevettek legtöbbet.

A mint a bírálatból kitűnik, a darab egy huszonötéves ifjú első kisérletének elég jó s határozott színműírói tehetségre vall. Érdekes benne és jellemző a humorista Nagy Ignáczra, hogy noha komoly darabot ír, nem állhatja meg, hogy víg elemet ne vegyítsen

bele, még pedig feltünő mértékben s aktualitásokkal ne fűszerezze a cselekvényt.

Egyszernél többször nem került színre. Második darabja, mely a Mátrai rablóval egy időben készült el, a *Vasorrú bába,* tüneményes vígjáték 3 felvonásban (zenéjét szerzette Faller Miklós).[1] A Honművész 1835. évi aug. 30-iki számában jelenti, hogy »színészeink . . . nemsokára egy új eredeti tüneményes vígjátékot hoznak színpadra, melynek czíme »Rebeka, vagy a garabopncziás diák diadalma«. A textust Nagy Ignácz, nagyszerű muzsikáját Faller Miklós urak készíték.« Később semmi hír róla. Úgy lászik, abbanmaradt a betanulás s a darab nem került színre, így még bírálatunk sincs róla. Valószínű azonban, hogy a néhány évvel később megjelent Argyrus királyfi cz. tündéries vígjátéka (melyről később lesz szó) ezen alapszik, mert abban is szerepel vasorrú bába s legnagyobb szerepe egy korhely deáknak van benne.

Ugyanabban az évben még egy harmadik darabbal is megpróbálkozott Nagy Ignácz. A Rajzolatok okt. 17-iki száma jelenti, hogy »jövő csütörtökön (22.) Kovácsné hasznára Nagy I. szerzeménye, Párisi János paródiája, *Soroksári János* fog adatni«. A 2 felvonásos »tüneményes« vígjáték (énekkel és tanczczal) okt. 22-én elő is adatott s mi megint a Honművész bírálatára szorulunk, mert csak ez tartotta fenn a darab emlékét. Először kiderűl a bírálatból, hogy ez a paródia nem volt paródia, mert nem a Párisi János (akkor kedvelt daljáték) meséjén alapszik s csak egy jelenetet vesz át belőle, zenéje (melyet műkedvelők szereztek) szintén nem parodizálja az eredeti zenéjét. Szóval egy önálló tündéries vígjátékkal van dolgunk. Meséjét így mondja el a biráló: »Egy korhely ex-borbély Habari (Megyeri úr) kicsapongásainak büntetéseül Krajczárosné tündér és szerelmesek védasszonya (Laborfalvi R.) által vándorlásra kárhoztatik mindaddig, míg megházasodik. Útja közben találkozik Bürgözdi csavargó borbélylyal (Udvarhelyi úr), ki érkezése felől már eleve tudósíttatott, és ez őt, mint gazdag nőszőt a szintén előre tudósított Ördög Panna (Kovácsné assz.) korcsmárosnéhoz vezeti, kinél azonban már Habari fia János, Gazsi név alatt mint pinczér az asszony leányába, Lilibe (Dériné assz.) szeret, s ezt magáévá tenni akarván, barátja, Szél Pál (Egressi úr) tanácsából Soroksári János gazdag szabó alakjába öltözik és számos kisérettel megjelenvén egybeütközik atyjával. Szél házassági contractust irat alá a korcsmárosnéval sat. anélkül, hogy elolvastatná, de a contractus a fiatal szerelmesek nevére van írva. Ezt Szél kinyilatkoztatja, János kilétét felfedezi, az öreg Habari pedig az öreg korcsmárosnéval párosul öszve, csakhogy véget vessen kóborlásának.« A darab tündériességére pedig nem elég a bíráló szerint »a tündérasszonynak felhőben egyszeri meg-

[1] Az Akadémia játékszíni küldöttsége által 1833—36-ig elfogadott darabok jegyzékében. *Honművész,* 1836. 40.

jelenése, a sorsnak a színfalak közűl hallott egy-két vastag szava, a menydörgés és villámlás, s a színnek utolsó jelenetben tündérkertté elváltozása«. Az első felvonásban volt egy-két nevettető ötlet, a másodikban semmi. »Az 1-sőben azon idea, hogy a sors határozata szerint valahányszor Habari hazudik, a jelenlevők hasrágást kapnak, nevettető ugyan, de nem színi aesthetikához való« (bizony nem!). Az egész csak másfél óráig tartott, ének kevés volt benne. Legsikerültebb volt az ouverture, első karének és bordal, melyeket Szerdahelyi és Kaczér szerzettek. A szereplők nem tudták megmenteni a darabot. Az idő esős volt, következőleg néző kevés. A *Rajzolatok* rövid bírálata is megerősíti a Honművész jelentését.

Az egész darab bizony gyenge alkotmány, össze is dőlt mindjárt előszörre. Itt csak azért foglalkoztam vele részletesebben, hogy fogalmunk lehessen egy akkori »tündéries vígjátékról«.

Így kezdődött Nagy Ignácz színműírói pályája, nem nagy, de meglehetős sikerrel. Maga az, hogy darabjai színre kerültek, már siker volt rá nézve. Neve író és művészkörökben figyelmet keltett s kívánhat-e ennél többet egy 25 éves kezdő író?

1836-ban Hugo Tudor Máriáját (jun. 11.) és Schiller Fiescoját (aug. 27.) az ő fordításában adják elő a budai szinészek, sőt mint a Rajzolatok munkatársa *polémiába* bocsátkozik egy színbírálat miatt s védelmébe veszi Kántornét (I. 33. sz.).

Ügyessége, agilitása, nagy munkabírása és több irányban megnyilatkozó tehetsége bizalmat keltenek iránta.

Munkácsy 1836 szeptemberétől kezdve rábízza a Rajzolatok szerkesztését, mint segédszerkesztőre. Ezt Vahot Imre szerint Munkácsytól függetlenül végzi, még pedig ingyen, abban a reményben, hogy Munkácsy a következő évben neki adja át a lapot, mely egészen az ő tulajdonába ment volna át, de Munkácsy az év végén nem tudta a lapot adósság nélkül átadni s így a dologból semmi sem lett. Nagy Ignácz tehát Helmeczyhez, a Jelenkor szerkesztőjéhez kopogtatott be, ki örömmel fogadta az ügyes fiatalembert, kit két év alatt, míg a Társalkodóba dolgozott, jól megismert és megtette a Jelenkor segédszerkesztőjének. Az 1837. évvel kezdődik tehát Nagy Ignácz rendes hírlapírói működése.

III.

Nagy Ignácz a Jelenkor és Budapesti Híradó munkatársa. Híres fővárosi újdonsági. Színészet, irodalom, fővárosi élet. Apróbb polemiák.

Széchenyi lapja, a Jelenkor hetenként kétszer (szerdán és szombaton) jelent meg négy ívrét oldalon. Legelején hivatalos közlemények voltak, azután következett a »Magyar- és Erdélyország« cz. rovat. Rendes rovatok voltak ezen kívűl: Ausztria, Francziaország, Anglia, Németország, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Németalföld, Törökország, Oroszország, Amerika, néha

Schweiz, Belgium, Görögország is, a végén »Elegyhír« s börzetudósítás. Nagy Ignácz 1837 márczius 20-tól 1844 junius végeig segédszerkesztője, vagy mint akkor mondták: *segédje* vagy *szerkesztő segédje* a Jelenkornak. Mint maga mondja, ezen idő alatt mindennap délutáni 3 órától este 8-ig a szerkesztőségben dolgozott, a mi nagyon kimerítő munka lehetett hat órai hivatal után. Eleinte otthon is sokat dolgozhatott, még pedig éjjel, mert máskor nem volt ideje. Nem csoda, hogy ez a szakadatlan, lázas munka lassankint tönkretette a különben is gyenge testalkatú embert. — Főteendője a Jelenkornál a külföldi rovatok egy részének (Anglia, Francziaország, Spanyolország) vezetése (Garay is dolgozik a Külföld rovatba). Az egykorú külföldi lapokból (Temps, Moniteur, Journal des Débats, Globe, Times, M. Chronicle, M. Herald, M. Post stb.) kell összeállítania a rovatok tartalmát és magyarra fordítania. Bizony ez fárasztó munka lehetett s csak olyan embernek való, ki »igen könnyen és gyorsan dolgozik«.[1] Kap pedig ezért évi 480 frt fizetést, a melyet egyébiránt még másként is megszolgál. Az 1837-iki évfolyamban a Különféle mellékrovatban apró újdonságokat irogat a fővárosban történtekről névtelenűl. Ez akkor nem volt szokásban, ő próbálkozik meg vele először s a próbák annyira sikerülnek, hogy az 1838 jun. 20-iki számban a Magyarország főrovatban *Budapesti Napló* czímű új mellékrovat indúl meg N. I. jelzéssel, mely ettől kezdve minden második számban megjelenik hosszabb-rövidebb terjedelemben.[2] *Ez a fővárosi újdonságoknak első rendes rovata hírlapirodalmunkban.* Megteremtésének érdeme Nagy Ignáczé, mint azt kortársai is egyhangúlag elismerik. *Ő a fővárosi élet első krónikása.*

Hírlapirodalmunk ebben az időben már sokkal változatosabb képet mutat, mint Nagy Ignácz fellépésekor. A reformkor politikai és társadalmi mozgalmainak hatalmas hullámcsapásai mindenhová elhatnak, a közönség fokozott érdeklődése nagyobb nyilvánosságot követel. A lassanként kialakúlt politikai pártoknak megfelelő organumokra van szükségük.

A Széchenyi eszméit hirdető *Jelenkor* s a *Nemzeti Ujság*gá alakult Hazai és Külföldi Tudósítások mellett, mely conservativ és clericalis színezetű lap volt, 1837-ben Pozsonyban megindúl Balásfalvi Orosz József lapja, a *Hírnök,* mely a kormány érdekeit szolgálja, 1841-ben megindúl Kossuth *Pesti Hírlap*ja, mely a szabadelvű Magyarországnak nemcsak organuma, hanem vezetője is egy ideig s melynek hatása és elterjedése abban az időben példátlan. Ugyancsak 1841-ben keletkezik a Pesti Hírlap ellenfele, a genialis Dessewffy Aurél gróf szerkesztette *Világ,* mely nemcsak Kossuth, hanem Széchenyi működését is élesen bírálja. A Világ

[1] N. I. magáról mondja.

[2] 1841 végén s 1842-ben *Varga Soma* jogi és társadalmi fejtegetései foglalják el a rovat legnagyobb részét. N. I. valószínűleg ekkori nagy elfoglaltsága miatt nem írhatja rendesen.

1844 jul. 2-tól kezdve *Budapesti Hiradó* czímen jelenik meg. Dessewffy Emil gr. »vezérlete mellett« Szenvey József szerkeszti egészen a kormány intentióinak megfelelően. Hetenként négyszer (kedden, csütörtökön, pénteken és vasárnap) jelenik meg. Beosztása: Apróbb hivatalos közlemények, Magyarország és Erdély, Országgyűlés, Megyék és városok, Külföld.

Nagy Ignácz megválik a Jelenkortól s a Budapesti Híradó munkatársa lesz 1844 juliusától kezdve. A Jelenkor Budapesti Naplóját Garay, majd Oroszhegyi Szabó Józsa folytatja az ő szellemében, 1847-től kezdve pedig Jókai írja.

Nagy Ignácz a fővárosi újdonságokat a Budapesti Híradóban *Budapesti Hírharang* czímen ⊙ jegy alatt folytatja. A julius 4-iki számban »harangoz be« először. A nemes tetteket — úgymond — nagy haranggal fogja hirdetni, mert ritkák, a szerencsétlenséget kicsinynyel, mert úgysem használ vele semmit, ha gazságnak jön nyomára, háromszor húzza meg fölötte a lélekharangot, ha a nemzetiséget veszély fenyegeti, a vészharangot húzza meg, ha pedig nem tud újdonságot, valamennyi harangot össze-vissza húzza, hogy legalább zajt üssön. — Eleinte minden számban van Hírharang, aztán csak hetenként kétszer, 1846-tól kezdve pedig rendesen hetenként háromszor, itt tehát sokkal több dolga van az újdonságokkal, mint a Jelenkornál, de fizetése is nagyobb: 600 frt. 1847 novemberétől kezdve a Híradó szerkesztősége az országgyűlés miatt Pozsonyban székel, de N. I. Pesten marad s tovább írja újdonságait, bár nem olyan sűrűen, mint eddig. A politika mind jobban uralkodóvá lesz s a növekvő zajban elvész a szellemes hírharangozó harangjainak csengése. 1848 márczius 18-án Vida Károly jelenti, hogy ő vette át szerkesztését a lapnak, melynek elvei ezentúl: »Nemzetiségek és osztályok közti béke! Monarchia! Alkotmányos szabadság, rend, törvényesség!« Ez a változás már régebben elő volt készítve, csak az események tették oly hirtelenné. Márczius 28-án írja Nagy Ignácz az utolsó Hírharangot. »Ha kúszált s összefüggéstelen most rovatunk — úgymond — bocsássa meg a nyájas olvasó, de valamint a kiszabadult fogoly, ki számos évig nehéz bilincseket viselt lábain, rögtön szabadságba helyeztetvén, eleinte tántorog, úgy mi is, kiket annyi évek óta nyomott a szellem lealázó bilincse, eleinte az öröm és elragadtatás miatt nem bírjuk érzelmeinket úgy nyilvánítani, mikép azok keblеinkben fölvirúlnak.« A végén így búcsúzik: »És most búcsút veszek e lapok t. olvasóitól, mert a gondolat teljes felszabadítása után ezentúl eszméimet teljes függetlenséggel kívánom nyilvánítani s remélem, hogy az irodalom szabad terén jobban sikerülend ezentúl az olvasó közönség kedvezését megnyernem.«

A szerkesztő csak annyit jegyez meg erre csillag alatt, hogy »Isten hírével!«, a mi arra mutat, hogy Nagy Ignácz és Vida nem lehettek a legjobb viszonyban egymással. Talán ez volt a

valódi oka N. I. távozásának. A Budapesti Híradó különben 1848 jul. 13-án megszűnt.

Ez a rövid története N. I. újdonságainak. Ez természetesen csak a keret, melybe ezután fogjuk a képet beleilleszeni, midőn jellemezni próbáljuk magukat a sokat emlegetett újdonságokat.

Ez nem könnyű feladat, főleg arra nézve, a ki, mint én, 11 évfolyamnak összes Budapesti Naplóit és Hírharangjait elolvasta s jegyzeteinek száz meg száz mozaik-koczkájából egy képet kell összeállítania, mely legalább némi fogalmat adjon a nézőnek a dologról.

Ezeknek az újdonságoknak részletesebb ismertetését azért tartom szükségesnek, mert egyrészt magára az íróra nagyon jellemzők s munkái helyes megítélésének szempontjából fontosak, másrészt pedig érdekességüknél s művelődéstörténeti értéküknél fogva is méltók arra.

A negyvenes évek fővárosi életét apró mozzanataiban ezekből a tudósításokból ismerhetjük meg s csak ezeknek az apró mozzanatoknak az alapján alkothatunk magunknak róla helyes képet. Ismertetésemből azért, *melynek tulajdonképeni czélja csak a tudósítások jellemzése* s nem korrajz írása, ennek az állításnak igazsága is ki fog tünni.

N. I. újdonsági rovata sokban különbözik a mai hasonló rovatoktól, valamint az akkori hírlapok sokban kölönböznek a maiaktól.

Igazán »vegyes« rovat, melyben napi híreket, hosszabb tudósításokat épen úgy találunk, mint művészeti híreket, irodalmi újdonságokat és színi kritikákat; humoros apróságokat épen úgy mint politikai s társadalmi kérdések fejtegetését, a melyeket ma mind külön rovatban keresnénk. S mind ezt a sokféle elemet az író egyénisége színezi s teszi bizonyos tekintetben egységessé.

Minden sorban Nagy Ignácz humora, ötletessége, józan felfogása, éles megfigyelő tehetsége nyilatkozik meg. Ez a subjectivitás teszi olyan vonzóvá a magukban véve száraz tudósításokat.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

A ZRINYIÁSZ XII ÉS A TOLDI IV. ÉNEKE.

A Zrinyiász XII. éneke a bujdosó Delimánt, illetőleg a sebzett lelkű Kumillát, a Toldi IV. éneke pedig a fájdalmával bolyongó Miklóst vezeti elénk. Az e tekintetben rokon tárgyú két éneknek több oly egymással megegyező részlete van, melyeknek hasonlóságából azt következtethetjük, hogy Arany lelkében az említett Toldiének megteremtésekor élénk Zrinyi-reminiscentiák működtek.

A Toldi IV. éneke a szép szarvas-hasonlattal kezdődik:

Mint a *hímszarvas,* kit *vadász* sérte *nyillal,*
Fut sötét *erdőbe* sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhitő vízére,
És ezerjófüvet tépni a sebére,
Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az *ezerjófüvet* írúl sem *találja*, stb.

A hasonlat két fontos mozzanata, hogy a vadász nyilától sértett szarvas az erdőbe fut, és hogy az »ezerjófüvet nem találja«, megvan a Zrinyiász XII. énekében is, de két helyre megoszolva.

A 22-dik versszakban ugyanis ezt mondja a költő Kumilláról:

Ő is, mint *szarvas* gém, futkos az erdőkben,
Kinek *nyillal* csinált *vadász* sebet mellyben —

a 34-dik versszakban pedig a következő sorokat olvassuk:

Akkor eszeveszettek bújdosnak világon,
Mint nyillal lűtt medve vándorol barlangon,
Mely *diktamust* nem *talál*. . . .

Azt hiszem, hogy Zrinyiász e két helye együttvéve volt Arany hasonlatának *közvetlen* forrása. Arany hasonlata sokkal több pontban egyezik az idézett Zrinyihelyekkel, mint azokkal a zsoltárban Balassánál és Kisfaludy Sándornál található hasonlatokkal, melyeket Lehr Albert említ commentárjában.[1]

[1] Toldi. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Második kiadás 94. l.

A hasonlat egy részének *legelső* forrása lehet ugyan a zsoltár, mint Lehr állítja,[1] csak kiemelendő, hogy a Toldiban és Zrinyinél (valamint Kisfaludynál is) a szarvas *sebzett* volta a tertium comparationis lényeges eleme, a bibliában (és Balassánál) pedig a szarvas *szomjas* volta. Figyelemre méltó az is, hogy csak Aranynál és Zrinyinél van meghatározva a szarvas *neme,* míg a Lehrtől idézett parallel helyeken csak a »szarvas«-ról van szó. Hogy — ha már a szarvasnak neme szerint kell differentiálódnia — Kumilla »szarvas*gém*«-hez, Miklós pedig *hím*szarvashoz van hasonlítva, természetes.

Ha így egymás mellé állítjuk Arany és Zrinyi idézett hasonlatait, kétes értékűvé válik Lehr Albertnek az az állítása,[2] hogy a Toldiban említett *ezerjófű* a tárincsfélékhez tartozó Erythraea centaurium, nem pedig a Dictamnus albus. Azt hiszem, hogy megfordítva áll a dolog: a Dictamnus a Toldi ezerjófüve. Nemcsak a megegyezés az itt szóban forgó Zrinyihelylyel indít e feltevésemre, hanem még inkább az a körülmény, hogy a Dictamnus — épen sebgyógyító erejével — az epikának ama hagyományos apparatusához tartozik, melyről Arany »Zrinyi és Tasso«-jában szól. Az Aeneisből idézett részletben zárójel alatt[3] »ezerjó«-fűvel fordítja is Arany a »dictamnusfű«-vet, melynek »gyógyító erejét ismerik a vadkecskék, ha röpülő nyil akadt hátukban«; e fű azonos Tasso »dittamo«-füvével is, melynek »erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak és oldalukban maradt a szárnyas nyil.«[4] A Diószegiből való hely, melyet Lehr idéz, alig bizonyít valamit a felhozottakkal szemben.

A tárgyalt hasonlaton kívül a Toldi IV. énekének több más részlete is emlékeztet a Zrinyiász XII. énekére. »Nagy Delimán másodmagával bújdosik, nagy gondokat hordoz magával« (I. versszak), Miklósnak pedig nyakán ül a búja.« E két hely nemcsak általában abban egyezik, hogy mindakettő megszemélyesíti a bút, hanem abban is, hogy a bújdosó hordozza a bút, illetőleg a gondokat.

Az utoljára idézett Zrinyisorok közvetlen folytatásának szintén megtaláljuk a nyomát a Toldi-énekünkben.

Küszködik búsulásának nagy *habjával:* mondja Zrinyi Delimánról. E sor a későbbi, Kumillára vonatkozó mondattal együtt:

Szörnyű jövendőket elméje forgat még

— úgy látszik — nyomot hagyott a Toldi e sorában:

Szörnyen hányta a *hab* a *jövőnek* tervén.

[1] V. ö. Bánóczi »Toldi és a biblia« — Évkönyv. Kiadja az Izr. M. Irod. Társulat. 1895. 8. l.
[2] I. h. 95. l.
[3] Arany János összes Munkái. V. k. 13. l.
[4] U. o. 14. l.

Kumillának »ég a szíve« (79. vsz.) és Toldi szíve is »olyan, mint a bezárt paripa, mely felett az ól ég« (a II. énekben »szíve égő katlan«), de Kumilla sebzett lelke sem kap vén orvosától (Fátitól) igazi »orvosság«-ot, mint a hogy Toldi »nem lel orvosságot.«

Ezek az utoljára említett megjegyzések magukban véve jelentéktelenek ugyan, de az előbb felhozottakkal együtt talán mégis hozzájárulhatnak annak a kimutatásához, hogy a Toldi IV. énekén meglátszik Zrinyiász XII. énekének a hatása.

Vajjon csak öntudatlan reminiscentiákat kell-e itt feltennünk, vagy épen tudatos átvételt, az alig lehet eldönteni. Egyik-másik körülmény, különösen a »szarvasgém« helyettesítése a »hímszarvas«-sal, az átvétel tudatosságát teszi előttem valószínűvé.

WALDAPFEL JÁNOS.

ADATTÁR.

NÉPDALOK ÉS EGYÉB VERSEK GYŰJTEMÉNYE. (1812.)

Első közlemény.

Szirmay Antal (1747—1812), Zemplén vármegye főjegyzője, a tiszán-inneni kerületi tábla praesese, udvari tanácsos és hazánk történetének kiváló kutatója igen kedvelte az irodalmat, sőt maga is versel-getett. Nagy csomó manuscriptuma van a Nemzeti Múzeum gyűjteményében, melyben összeírogatta az ő korában élt néhány költő (Aranka, Faludi stb.) verseit. De a nép költését is igen szerette s nem akarta, hogy ezen költemények, melyeknek pedig kellő tiszteletben akkor még nem volt részük, veszendőbe menjenek. Élete vége felé jegyezgetni is kezdte azokat a dalokat, melyeket zemplénmegyei birtokán, Szinyéren magától a néptől hallott. Ezek a versek, Szirmay saját kezeírása, *Quodlibet*[1] czímű kötetében találhatók meg. Azért nevezte el így ezt a gyűjteményt, mert ugyanebbe a kötetbe írta bele saját verseit is, meg Kotzebuenak egy vígjátékát, magyar fordításban. Átnéztük többi manuscriptumait is, de alig egy-két olyan versre akadtunk benne, mely a néptől származik.

Már most e verseket, (a mit t. i. belőlük közlésre méltónak gondoltunk) nem közölhettük abban a sorrendben, melyben a Quodlibetben egymásután következnek. Itt ugyanis a versek össze-vissza, minden értelembeli sorrend nélkül sorakoznak egymás mellé. Szirmay csak úgy írta le őket, a hogy eszébe jutottak. Ennek tulajdonítandó, hogy annyi köztük a töredék; ezeket mindig az illető csoport végére hagytuk.

Nem mulaszthatjuk el annak a megemlítését sem, hogy Szirmay, bár bizonyára nem sok ember kutatott át abban az időben annyi levéltárat és olvasott el annyi oklevelet Magyarországon, mint ő, gyakran

[1] Pontos czíme: *Quodlibet az az Mindenféle idö töltésül öszve irta a' Szinyéri magánosságában Szirmai Szirmay Antal, Császári s királyi Apostoli Felség Udvari Tanátsossa, és a' Magyar Nemzeti Könyvtárnak ajánlja. 1812-dik Eszt.* A M. Nemz. Múzeumban van, jelzése: Quart-Hung. 225.

többet mond annál, mint a mennyit látott. Műveiben se szeri, se száma azoknak az idézéseknek, melyeknek az idézett helyen nyomára sem akadunk. Szándékos ferdítésre e verseknél természetesen nem is gondolhatunk, a mi kis hiba itt-ott akad benne, az is csak a gyűjtő emlékezetének rovására írandó. De a tisztelt olvasó, ha a verseket elolvasta, meg fog győződni arról, hogy ilyen is csak elvétve található köztük.

Négy csoportba osztjuk a közlendő verseket. Az elsőt a magyar insurgensek énekei, indulói stb. alkotják. Ezek közt is két fajta van: az első hat nem a nép költésének terméke, a többi négy ellenben az. A második csoportba a tisztán népies költeményeket soroztuk, a harmadikba azokat, melyekben egy-két sor kétségtelenné teszi, hogy a versben nem a néptől származó elemek is vannak. A második csoport első öt verse ér minden esetre legtöbbet az egész gyüjteményben. A második és harmadik csoport végén van egy csomó négy soros apróság; ezek közt is akad egy-két figyelemre meltó. Végül, a teljesség kedvéért, nem akartuk elhagyni ezt az egynéhány verset, szólást stb. sem, a mit a negyedik csoportba osztottunk; úgyszólván valamennyi helyi jelentőségű, tősgyökeres magyar mondás és talán már ezért is megérdemli, hogy a teljes feledtségtől megmentsük.

Jól tudjuk, hogy e versek közt van néhány, a mely kisebb-nagyobb eltéréssel megtalálható népköltési gyűjteményeinkben, de ezeket mindazáltal nem hagytuk el, egyrészt azért, mert az ilyen versek változatai sincsenek minden érdekesség híjján, másrészt azért, mert már ismert versekről sem teljesen jelentéktelen tudnunk azt, hogy 1812-ben Zemplénben ismeretesek voltak-e vagy sem?

Minden vers után zárójel közé oda tettük, hogy Szirmaynál hol olvasható.

A költeményeket megelőzi Szirmay előljáró beszéde a Quodlibethez.

ELŐ-BESZÉD.

Magánosságomba, téli unalmas napokban, nem tudván: hogy mulassam máskép magamat, ezen *mindenfélét* öszve írtam, holl a magam, holl a' mások munkájiból, sőt, hogy valóban mindenféle légyen, a' mennyire lehetett, az Insurgensek, a' katonák, a' paraszt legények, és leányok énekeiket is öszve szedtem. Csekélységeknek látszatnak ugyan, de ezekben is láthatni a' Magyar Nemzetnek elevenségét, és az annyai nyelvünknek minden ki fejezésekre alkalmatos vóltát; azért az én vélekedésem szerint, ezeknek-is kár lett vólna örökös felejdékenységbe temettetni.

Első csoport.

1.

A' Magyar Insurgensek Marscha.

Noszsza Marsch! Noszsza Marsch!
Életetek gyönyörű,
Valakik szeretitek,
A' had vér mezejét,
Fűzegetik homlokotokra
A' koszorút.
Sok ezernél nyertesebb
A' katona,
Hogy ne lennék hát katona?
Noszsza Marsch! Noszsza Marsch!
Életetek gyönyörű!
Kezd már ki derülni
Mi Egünk,
Az erős falakon diadalmat
Nyert seregünk.
Noszsza Marsch! hív az öröm,
Ide Marsch! hív az öröm.
Ide Marsch! köti fejetekre
A' koszorút.
Kérkedik a' maradék veletek,
Emlegeti érdemetek,
Izzadott homlokotokon
Remegő süvegeteket.
Kócsógatokra lengedez a' szél,
Csókra vár oda haza a' feleség!
Gyertek azért a' hartzra velem,
Én is az érdem pálmát érdemelem.
Villámjon egyre ezer tüzetek,
Nem törheti meg semmi nagy lelketeket.
Ballag a' lovatok déltzegebben,
Derekatok merőebben
Illegeti helyeteket
Nézzeti termeteteket.
Trombita szóra tánczol az úton
Bajnokival, enyeleg a' paripa!

(Quodlibet 99. sz.)

V. ö. Erdélyi, Népdalok, III. 240. sz.

2.

A' magyar Insurgensek Marscha.

Kardra Magyar Nemes! a' Francz birtokidat heves haddal sértegeti,
Nemzeti jussaidat, s a' néhai tettidet e' Nép csak neveti!

Menyj! dühödött seregét hevesen
Verd meg, adódz néki kétszeresen,
Sok sebeket nyitogass erein,
Végy diadalmat erőszakos seregein,
Ott, hol ezer élet ölő baj repesik, s a' fene hadnak
Menykövei halált adnak,
Köss koszorút magadnak.
Kardod erős markolattya,
Jussaid óltalmazhattya,
De minek ez a rút késedelem?
Vég rómlásaidat képzelem.
Hát az erősseket gyáva félelem önti el a' Márs vad mezején?
Reszkett-e' asszonyossan a' férfi vitéz ezen vér gyep tetején?
Jertek előre Vitéz Magyarok!
Győzni, vagy élni sem akarok:
Löjjetek, ölljetek ellenségteket,
Meg koronáz ma az érdem benneteket.

(Qu. 28. sz.)

3.

Az Insurgensek éneke.

Készűllj szép Magyar Nemesség,
Mert csak benned van reménység.
Sok Nemzetek tartománnya,
Éles kardodat kivánnya.
Országodért, királyodért,
Törvényes szabadságodért
Omlott őseidnek vére,
Siess te-is védelmére,
Rajta, rajta! Vitéz Nemzet,
Midőn egy király-fi vezett,
Meg mutatván vitézséged,
Visszá vered ellenséged.
Visszá hajtván ellenséget,
Élünk csendes békességet.
Visszá térünk kebelébe,
Édes Hazánknak ölébe.

(Qu. 30. sz.)

V. ö. Kriza, Vadrózsák 320. sz. 1, 2, 5, 6, 7. vsz. — Erdélyi, III. 243. sz.

4.

1797. Eszt. a' Magyar Insurgensek éneke.

Ell-jött az idő, Bátor férfiak!
Győzedelmekre szültt Hazafiak!
Óh! mennyetek Hazátoknak
Szent védelmére
Ditsősége, Üdvössége
Hí segédére!

Nagy atyáitok vitéz fegyverrel,
Ezer csaták köztt ki ontott vérrel
Midőn szerte széjjel járták
A Nagy világot
Fel-keresték, meg szerzették
E' szép országot.
Szépek erdei, szépek mezei,
Szépek hegyei, szépek völgyei,
De ezeket fellyűl múllya
Szebb szabadsága
Ezt őrzötte, meg mentette
Árpádnak ága.
Örökségteket meg betsüllyétek,
Észszel, fegyverrel védelmezzétek
Ugy jöjjetek osztán haza,
Nagy dicsőséggel,
Áldás rátok! indullyatok!
Jó reménységgel!
(Qu. 66. sz.)

5.
A Tisza mellyéki Insurgensek Marscha.

Jön a' Francz nagy lépésekkel,
Rajta hát Nemes Magyarok,
Ma Nemzet nékem győznöm kell,
Kell, kell, mert győzni akarok.
Bizz az Egekbe! ne légy szomorú,
Száll fejeinkre ma bér [1] koszorú
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza,
Isten hozzád Bodrog, Tisza!
Marsch Pajtás a' Rába felé,
A kevély kakast verd vissza,
Melly taréjját fell emelé,
Rontni akar szűzet, asszonyokat,
Mencsd meg ezen Magyar Angyalokat,
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza.
Hiv bennünket Ferencz király,
Nyergelljünk tehát lovakat,
Zemplén, Unghvár, Bereg fel-állyj,
Verd be a' Győri falakat
Jósefed im néked int idején,
Már maga kinnt van a' vér mezején:
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza.

[1] Iráshiba *babérkoszorú* helyett.

Csákós Vitéz rajta görbe
Kardra vessed a' kezedet.
Melly Győr alatt sir gödörbe
Taszigálljon sok ezeret,
Franczia lássa: hogy Ethe, Lehel,
Még unokád tüdejébe lehel:
Csókra várnak oda haza
Áldomásra vár a' Haza.

(Qu. 29. sz.)

6.

Kardra teremtetett a'
Magyar, az Eszem atta!
Haragját már sok izben
ki-is mutatta.
Ha azt a' szép Nemzeti
bajusszát néki pedri,
Haragját ellensége
meg emlegeti.
Pedig olly tüzes szerető
Nincs e' világon, mint ő,
Nincs barát, ki úgy szivellye baráttyát,
De ha fel boszszontatik
Általa a' világ-is fell fordíttatik.

(Qu. 100. sz.)

7.

Magyar insurgensek éneke.

Most vig már az életem,
Mert van Magyar süvegem
Kótsag tallú mellette,
Mellyet szeretőm tette.
Világos kék nadrágom,
Ollyan színű dolmányom,
Bajuszom sodorítom
többet el se hajjítom
Ha fel kötöm kardomat,
Ki varrott tarsolyomat,
Eb-ugatta Frantzia
Várj beste-kurafia,
Öszve fűzöm a gombját,
Ugy vágom le a' nyakát.

(Qu. 81. sz.)

V. ö. Erdélyi, Népdalok I. 371. sz. 1., 3., 7. II. 338. 1., 3. vsz.

8.

A gyalog katonák éneke.

Az Isten verje meg,
János bátsi nyakát,
Mért vágta ell szegény
Borjúnak a' lábát?
Már most szegény borjú
Nem tud lábán járni,
Szegény bokkantsosnak
háton kell hordozni.

(Qu. 39. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 366. sz. 6., 7. vsz. — Kriza Vadrózsák, 425. sz.

9.

Nem kell nékem Cserepár [1]
Mert az mindég retiráll,
Gyere hozzám szép Huszszár
Ki soha nem retiráll,
Gyere Magyar Bokkantsos,
Mingyárt meg csókollak most!

(Qu. 45. sz.)

10.

Vólt Insurgensek dala.

Meg békéltt a' Frantzia,
Nem kell Nemes katona,
Uttzú borjú tarisnya
Komáromig meg viszsza!

(Qu. 40. sz.)

Második csoport.

1.

Hegyallyai ének.

Hol lakik kend hugom asszony?
Keresztúrba.
Ki lyánya kezd Hugom asszony
Keresztúrba?
A Bírójé vagyok én,
Sárga csizmát hordok én
Keresztúrba,

[1] 1787. Eszt. Török háborúban a' Törökök a' Német gyalog katonákat *Csere-párinak* nevezték azért: hogy midőn a' Török katona rabokat fel-cserélnek az ell fogatott Császári katonákért, tehát egy Magyar katonát cseréltek egy Török katonájért; de midőn a' Német gyalog katonák vissza cseréltettek, akkor két Német gyalog katonát adtak egy Török katonájért, mivel tehát *párossan cserélték* őket, *Csere-párinak* nevezték. *Szirmay Antal jegyzése.*

Hol lakik kend húgom asszony?
Keresztúrba,
Ki lyánya kend Húgom asszony
Keresztúrba?
Talán nem esmér kend,
hiszen velem hált kend
Keresztúrba.
(Qu. 87. sz.)

2.

Ell jött hozzám, nagyot lépett,
Sarkantyúja nagyot pengett,
Gazdasszonyom meg hallotta,
A' gazdáját fell hajtotta,
Kellj fell, kellj fell te jó gazda,
Valaki jár a' házadba,
Még a' Gazda gyertyát gyújtott
Addig a' legény ki ugrott,
Meg szorítá jobb kezemet
Adjon Isten jobb szerelmet!
Jól meg nézd a' személlyemet,
Mert többé nem láttz engemet!
(Qu. 104. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 396. sz. 2., 3., 4. sz.

3.

Betyár ének.

Egyszer voltam én Csáton
Az az: Csáti vásáron,
Ott hallottam illyen szót,
Nyisd meg Rózsám az ajtót.
Édes Trézsim gyere ki,
hozz egy ittze jó bort ki,
Adj egy csókot, én még mást,
Ugy meg nem csaljuk egymást.
(Qu. 17. sz.)

A 4 első sort v. ö. Gyulai-Arany II. 80. l. 25. szám 2 versszakával. A két utolsó sor más szerkezetű dalban ma is hallható.

4.

Drága kincsem galambocskám,
Csikó bőrös kulatsocskám,
Érted halok, érted élek,
Száz leányért nem cseréllek.
Házas társom ha azzá válna,
Borral mindég tele álna,

Az ő bőre úgy-is Csikó
Bele férne öt, hat akó!
(Qu. 94. sz.)

Csokonai, Szerelemdal 1., 4. vsz.

5.

Hiszen Te Jósikám,
Nagy Bolond vagy,
Minek hálsz a' szalmán?
Van vetett ágy,
A Te ágyad kemény,
Az enyém lágy,
Félek-is én magam,
Jaj! ell ne hágy!
(Qu. 56. sz.)

6.

Vérem! Vérem! komám asszony!
Majd egy tál lisztecskét adok,
Vallyon, vallyon szép fejér é?
Bizony, bizony szép fejér az,
sűrű szitán szitálták
Szitán, szitán szitálták:
sűrű szitán szitálták.
Vérem! vérem! komám asszony!
Majd egy tál lencsét-is adok,
Vallyon, vallyon, jó fővő é?
Bizony, bizony jó fővő az,
Mihént rottyan mingyárt meg fő,
Rottyan, rottyan, mingyárt meg fő.
Mihént rottyan, mingyárt meg fő.
Vérem, Vérem! komám asszony!
Majd egy pogácsát-is adok.
Vallyon, vallyon jó vajas é?
Bizony, bizony jó vajas az
Három ittze vaj van benne,
Vaj, vaj, vaj, vaj, vaj van benne.
Három ittze vaj van benne.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majd egy tojáskát-is adok,
Vallyon, vallyon nem záp é az?
Bizony, bizony fris, nem záp az,
Hármas s...en tojták, tojták,
S...en, s...en tojták, tojták,
Hármas s...en tojták, tojták.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majdegy tyúkocskát-is adok,

Vallyon, vallyon jó tojó é?
Bizony, bizony jó tojó az,
Mihént krákog, mindjárt tojik,
Krákog, krákog, mindjárt tojik,
Mihént krákog, mingyárt tojik.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majd egy paripát-is adok,
Vallyon, vallyon jó ugró é?
Bizony, bizony jó ugró az,
Mennyit ugrik, annyit f.....
Ugrik, ugrik, f....., f.....,
Mihént ugrik, mingyárt f.....

(Qu. 23. sz.)

Ponyvára készült nyomtatványban, nyolcz más darabbal együtt 4 rövidebbre vont versszaka (1., 2., 3. itteni s boradásról szól a 4-dik) ily czím alatt jelent meg 1790—2 körül: *Nro I. Ne-Ne-Ne-Ne, NE-NE-NE vagy Dinnom-Dánnomok.*

7.

Szerelmes barátom,
Vagyon kedved látom,
Ugorjunk a' tánczban,
A komám házában,
Sarkantyús csizmában.
Ugorj eggyet Pajtás,
Ugrik utánnad más,
Peng a' sarkantyúja,
Lóg a' mente újja,
Hajja, hejje, hújja!

(Qu. 72. sz.)

8.

Az én Rózsám jó kedvébűl, haj, haj, haj!
Almát adott a' zsebjébűl, haj, haj, haj!
Keszkenőjét nállam hagyta, haj, haj, haj!
Hogy ki mossam Vasárnapra, haj, haj, haj!
Én utánnam híjjába jársz, haj, haj, haj!
híjjába taposod a sárt, haj, haj, haj!
Mert én bizony kitsiny vagyok, haj, haj, haj!
Nem te hozzád való vagyok, haj, haj, haj!

(Qu. 78. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany II. 80. l.

9.

A kassai szàbó lyánya,
Szüntelen aztat kivánnya:
Czérna légyen tű fokába,
Bé kell dugni a lyukába.

A' Gyertya-mártóné lyánya
Szűntelen azt kiabállya:
Van gyertya mártó edényem,
Nincs gyertya mártó legényem!
A' Patikáros leánya,
Törvény szerint azt kivánnya:
Hogy szüntelen egy folytába,
Törő légyen Mozsárjába.
A' Mészáros lyánya kövér,
Meg sűrűdött benne a' vér,
Válogathatt húst javába,
Csak far-tő kell a' markába.

(Qu. 96. sz.)

10.

Csak azért szeretem a' Magyar Menyetskét,
Hogy meg tudja főzni a' borsos levetskét.
Csak azért szeretek az al-földön lakni,
hogy nem magos a' lyány, ell érem csókolni,
Csak azért szeretem a kassai szabót,
hogy meg tudja varrni a magyar nadrágot.

(Qu. 88. sz.)

V. ö. Nyőr VII. 192. l.

11.

A' minap egy szép lyánka belém szeretett,
Meg-is ölellt, meg-is csókoltt, haza vezetett,
Az ágya-is meg vetve vólt,
Kár, hogy az annya otthon vólt!
Jaj! ha az annya otthun nem lett vólna,
Ki világos, ki virattig mulattunk vólna.
De az annya otthon vólt
Kevés vólt, Be nagy kár vólt!

(Qu. 33. sz.)

12.

A' Barátok, a' Barátok
Fa czipőben járnak,
Azok élik világokat,
A kik eggyütt hálnak,
De én szegény, de én szegény
Csak egyedűl hálok,
Elől hátúl kaparázok,
Semmit sem találok.

(Qu. 47. sz.)

V. ö. Erdélyi, III. 191. sz.

13.

Betyár ének.

Kortsmárosné hallya kend,
Hej! be fene asszony kend,
Hogy nincs kennek gyertyája,
Hogy világítna nálla.
Hej! de soká nyitod ki
Majd meg fagyok ide ki
Szűr nincs rajtam, se bunda
Csak egy kis szürke guba.

(Qu. 16. sz.)

5—8 sorát v. ö Gyulai-Arany II. 80. l. 25 szám 3. vszakban.

14.

Sárga Csizmás Miska sárba jár,
Panni Patakon túl reá vár,
Ne várd Panni Miskát, nagy a sár,
Sárga Csizma sárba nagyon kár!
Ha a' vizen alt'-is mehetne,
A' sáron ált' még sem jöhetne,
Ne várd Panni Miskát, nagy a' sár,
Sárga csizma sárba nagyon kár!

(Qu. 74. sz.)

V. ö. Thaly, Vit. én. I. 332. l. Kriza, Vadr. 265. sz. — Gyulay-Arany II. 31. sz.

15.

Úgy meg vertem a' Birót,
Talán ugyan meg-is hóltt,
Isten uttse! nagy kár vólt,
Ha ez a' Biró meg hóltt,
Talán ugyan Bátyám vólt,
Mert néki-is ollyan vólt.

(Qu. 34. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 305. sz. — Gyulai-Arany III. 220. l.

16.

Majd meg lásd, majd meg lásd,
Ha meg fogom a' szoknyát,
Ha meg fogom a' szoknyádot,
Meg csókolom két orczádot,
Majd meg lásd, majd meg lásd!

(Qu. 73. sz.)

V. ö. Erdélyi, II. 366. sz.

17.

Estve van már a' falúba,
Készűl a' lyány a' fonóba,
Barna legény az ablakra,
Oda fagyott az ajaka,

V. ö. Gyulai-Arany II. 247. l. (Qu. 75. sz.)

18.

Töri Kati a' lencsét,
Várja a' jó szerencsét,
Mikor viszik a' padra,
Recseg a' nád alatta.

(Qu. 27. sz.)

19.

Ell vettem én a' Nagy lyányt,
Mit csinálok véle?
Jésus, Jósef, Szüz Mária!
Szabadics meg tőle!

(Qu. 51. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 304. sz. — Erdélyi, III. 203. 316. sz.

20.

A' vén Dadérúl.

Az én uram vén,
Mint a' f...s gém,
Isten engem úgy segéllyen!
Nem szeretem én.

(Antonii Szirmay Poemata, elegiae, epigrammata, versus tam latini quam ungarici etc. 73. l.)

Közli: KÓNIG GYÖRGY.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Első közlemény.

A mi Amade Lászlóról eddig ismeretes volt, azt összeszedi, megrostálja és bemutatja Négyesy László derék könyve (Várkonyi báró Amade László versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kisérte Négyesy László. Olcsó Könyvtár. 309. sz.). Szűkszavú életírása, kritikai méltatása, összes ismert verseinek pontos és hű kiadása mind együtt van. Irodalomtörténeti körökben azonban ismert dolog volt, hogy Véghely Dezső veszprémi alispán birtokában egy jelentékeny gyűjtemény van az Amade család irataiból. Véghely igérgette is, hogy közzéteszi e gyűjtemény ama részét, mely világot vet Amade László életére, de igérete beváltásában meggátolta a halál. Rengeteg oklevél-gyűjteménye 1899. tavaszán a M. Nemz. Múzeum birtokába jutott.

Az Amade-iratok Véghelyhez a báró Üchritz család marczaltői levéltárából kerültek a család szivességéből. A gyűjtemény föltétlenűl hiteles. Atlapoztam ez írásokat, összegyűjtöttem belőle a költőre vonatkozókat s munkám eredményét ezúttal teszem közismeretessé. Itt-ott hézagok maradtak még most is, de nagyjában elég teljes már az Amade László életrajza. Az az egyéniség, melynek egyes vonásait verseiben maga rajzolta elénk, immár kidomborodik egészen.

Az eddigi életrajzok teljes foglalata — Négyesy szerint — a következő:

»Báró Amade László 1703-ban, márczius 12-én született a pozsonymegyei Böősött (?). Atyja, báró Amade Antal aranysarkantyús vitéz, anyja Horváth Simonchich János personálisnak Mária Rozália nevű leánya volt. Családja egyike volt Magyarország ős főnemesi családjainak, mely a Guthkeled nemzetségből származtatta magát, 1628-ban (Lehóczky szerint 1622-ben) nyert bároságot s előnevét a pozsonymegyei Várkonytól vette; nevezték magukat egyszersmind Marczaltő örökös urainak is, László pedig czímében Böős és Baár és a berencsi vár és uradalom örökös urának írta magát. László tanúlmányait részint a jezsuiták nagyszombati egyetemén végezte, hol 1722-ben egy latin vitabeszédet mondott el nagy hatással és adott ki *Victor in proelio S. Ivo* czím alatt, részint pedig Gréczben, hol 1725-ben a philosophia doctorává avatták. Hazatérvén, 1729-ben eljegyezte s nőűl vette báró Orczy Zsuzsánnát, »de vele kevés ideig élt.« Katonaságra adván magát, az 1734-ben fölállított Hávor János-féle huszárezredben mint kapitány szolgált. Másodszori házasságra lépett Veltzl Mária Paulinával, de tőle, úgy mint első nejétől, gyermeke nem lett. 1742-ben a nemesi felkelő seregben ezredes-kapitány volt, 1744-ben pedig, kimutatott jeles tulajdonaira való tekintetből, generáladjutáns lett. Megválván a katonaságtól, 1750-ben a pozsonyi udvari kamarához valóságos tanácsossá neveztetett s e hivatalát aztán életfogytig viselte, mialatt 1751-ben aranykulcsossá is lett. Meghalt föl-baári jószágán, a Csallóközben, 1764. deczember 22-én; eltemették a Szent-Antalban levő családi sírboltba.« — E szűkszavú életrajznál most már többet mondhatunk.

Születési helye ezután is bizonytalan. A mikor született, még nem zajlott le a Rákóczy fölkelés. Nem sokára megtörtént az is s a csaták kalandos világa után új világ következett: egyike a legsivárabbaknak a magyar nemzet történetében. Kifáradt mindenki a hosszú csatákban, egész vidékek pusztává lőnek s a nemzet nem tudta élvezni a békét, a mit annyi vér árán valahára megszerzett. Idegenek ültek be sok helyen a magyar birtokba, nőtt az adósság a régi nemesek birtokain. Míg a főurak az országgyűléseken, az udvarnál nagy parókákban, simára borotvált képpel jártak-keltek, a kisebb nemesség henyén töltötte az időt, evett-ivott, káromkodott és aludt.

Az Amadék hajdan híres faja régóta csendes familiává lett. A mi középkori oklevél van a Véghely-gyűjteményben rájuk vonatkozó, egy se beszél országos eseményekről. Az újabb kor felé közeledve pedig szaporodnak a vagyoni kérdéseket tárgyalók. Még voltak birtokaik tekin-

télyes számmal Pozsony, Győr és Komárom megyékben, a Csallóközben, a virágzó híres Aranykertben, de már adósság is nyomta. A László apja, Antal báró nem volt szereplő ember. Úgy látszik, nem is mozdúlt ki birtokából. De nem parlagiasodott el teljesen, verseket is faragott, noha kevés tehetséggel s látszik, hogy rajta volt, miszerint ember legyen a fiából. Nagyszombatra küldte tanulni a jezsuitákhoz, majd Gráczba. Ellátta bizonyára bőven jó tanácscsal, intésekkel, kellő pénzzel azonban aligha.

Költőnk e korából igen kevés adat maradt reánk. Egy-két levél, diák nyelven, illő tisztességtudással írva (M. Nemz. Múzeum, levéltári növedék napló: 1899/35. 1722—1724.), egy névnapi köszöntő vers atyja tiszteletére (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1720. márcz.). Egy ünnepélyes fogadás, a mit Gráczban tesz, erős esküt esküdvén, hogy soh'se jár kávéházba, kocsmákba, nem játszik pénzre semmi szerencsejátékot s mindenben a szent atyák hűséges tanítványa lesz (M. N. Múzeum, kézirattári növedék napló: 1900/14. 1724. máj. 19.). 1725-ben már doctor philosophiae.

Az első fejlődés kora minden költőnél érdekes, ám Amade Lászlóról alig tudunk valamit. Hogy verselési kedvét atyjától örökölte-e, szintén kérdés. Nyilvánvaló, hogy korán verselgetett. És nem tudákosság, nem dicsvágy, hanem természetadta ösztön buzdította. Leveleiben alig emlékezik meg poéta voltáról. Ellenben sűrűn idéz classicus költőkből, kivált Vergiliusból és Ovidivusból. Úgy látszik, ezek voltak kedvenczei. Csak a 20-as évek végétől bővűlnek meg ez adatok. Ekkor mint pezsgő, forrogó vérű ifjú áll elénk, de már kialakúlt jellem, a kin többé az idő nem sokat változtat. Kicsit kiforr, kicsit meghiggad, de alapjában ugyanaz marad.

1726 táján került László Pozsonyba. 1727-ben már minden esetre ott volt. Valószínűleg atyja küldte föl, hogy itt kiképezze teljesen magát s megtanúlja mindazt, a mit egy nemes úrfinak tudnia illik. Az öreg tovább is gondolt. Hogy házasságot kössön a fiú, atyja óhaja szerint, jó családból való, jó erkölcsű leánynyal s hogy előmenetele legyen, régi nevéhez méltó. Pozsony volt akkoriban az ország legelső városa. Közel Bécshez, a császárvároshoz. Valami sajátságos világ ez, minden idegenszerűségén is átcsillog a magyar zománcz. Itt tölti idejét a László nagy patronusa, a »herczeg«. Igen nagyszámú ez aristokratia. Hívek a császárhoz, de nem keresik kegyét szolgai módon. Képük ugyan nem magyar, hajukat parókával borítják, bajszukat, szakállukat lenyesik, de czifra tarsolyos, kardos, zsinóros huszár áll a kocsijukon. Kiváló férfi nincs közöttük egy sem, de jólelkű, becsületes úri emberek. A nagyobbak közül egész udvar van s fenn is tartják méltóságukat, de minden mutatja, hogy nem a császári udvariak közül valók, a kiket merev bábbá srófolt a spanyol etiquette. Szeretik a jókedvű mulatságot, tánczot, evés-ivást, csengő kelyhet, víg zenét. Vetekednek a pompás paripákkal, sújtásos, ragyogó ruhákkal. Ezek az Eszterházyak, Zichyk, Pálffyk és a többi. Itt van Grassalkovich Antal is, még csak kincstári titkár, de nagyramenendő fiatal ember, ki bámulatos pályát fut be. Két dolog viszi előre őket: a szerencse és a női kegy. De nem lesznek dölyfösekké a legma-

gasabb polczon sem. Nem is nemetesednek el még teljesen. (P. o. Grassalkovich magyarokkal mindig magyarul levelez.) Már a főrangú nőkről kevesebb jót mondhatni. Itt már inkább divat a németek majmolása. A mi kevés szerelmi lyra van e korból, valami sajátságos sentimentalis jellegű, teljesen elütő a magyar szellemtől. És ebben a szellemben udvarolnak a gavallérok a dámáknak s húzatják nekik a divatos érzékeny német nótákat, majd újra magyaros tűzzel tánczolnak kivilágos-kivirradtig. A polgárság érdeklődéssel veszi körül egy-egy nagy úr házát, mikor az ebédet ad. A sok kocsi közt egy-egy egyházi úré is megjelenik, benne ül egy fehérhajú nyájas öreg püspök vagy apátúr. És így élnek. Semmi magasabb eszme nem szárnyal közöttük.

Odahaza, az Amade birtokon nem olyan élet folyt, a miből sok jót lehetett volna tanúlni. Hogy a László fiatal éveibe mennyire játszott bele az apja s anyja közti viszály, bajos megállapitani, mert az erre vonatkozó okiratok nem említnek évszámot. Amade Antal alapjában jó ember volt, kicsit lágy, kicsit gyámoltalan, egyáltalán nem férfias. Az anya rideg és szívtelen. Nem szenvedhette férjét s mikor az öreg Horváth Simonchich János nagyon elbetegesedett, hozzá költözött, sőt holta után is ott maradt. Hiában hívta férje vissza. Sok furcsaságot beszéltek össze az emberek erről: hogy Amadéné az urát nem szenvedheti, anynyira elhizott és úgy horkol, hogy az útczára kihallatszik stb. Annyi tény, hogy a férj meg-meglátogatta feleségét. Állandóan kérte, hogy térjen vissza. Hiában. Ridegen felelte, hogy neki Amade Antal nem férje és László nem fia. Azt is beszélték, hogy az ilyen látogatások után az asszony kifüstöltette a szobát, mintha a sátán járt volna ott. Sokszor bezárkózott. Azzal védekezett, hogy Antal és László fegyveresekkel jártak nála (M. N. Múzeum ltár 1900/3. 1741. febr. 4.). Az kilátszik, hogy az öreg Amade nem volt igazi férfi, Amadéné meg nagyon is férfias. Egyszer a férje távollétében rajtaütött a báári és bőősi kastélyra s a szó szoros értelmében kirabolta. A sok drága perzsa szőnyeget, velenczei tükröt, diófa bútort (előkelő módú udvarház lehetett), arany, ezüst kösöntyüket, násfákat halommal vitték el. Amade Antal keserves gondolatok között szedte listába (M. N. Múzeum ltár 1900/3. XVII. sz. év nélkül).

Csupa háborúság az egész családi életük. A középkori vadság, erőszakosság maradványa ez, de más formában; csak olyan visszataszító, de nem olyan veszedelmes. Amade Antal másik fiának, Péternek (úgy látszik, korán elhúnyt) feleségével sincs soha békesség. Pöröl körömszakadtig: először Antallal, aztán Lászlóval. Jaj, ha egyik a másik birtokába téved! A barmot elhajtják, a cselédet elverik. Péterné maga »adtateremtettézi az embereket, veri a mellét, nem dámához illő módon viselkedvén« (M. N. Múzeum ltár 1900/14. XVIII. sz. é. n.). Péterné fia, Tádé, kissé léha, kissé közönyösebb ember, de az anyja őt is sarkantyúzza egyre. Az egész rokonság eleven darázsfészek. Az Amadék között föltétlenűl László a legjobb anyag: heves, indulatos lényén keresztülcsillognak erényei, melyek egész életében nem hagyják el: a szívjóság, a ragaszkodás és a hitbuzgóság.

Ez időben Pozsonyban van Eszterházy herczeg udvarában. Húsz-

egynehány éves fiatal ember, eleven, jókedvű. Bizonyosan írt már verseket is. A herczeg végtelenűl szereti »az ő Amadéját«. Ez idő körülbelül a László életének legboldogabb szaka. Sok pénzt elkölt, de van is láttatja: csillogó úri ruhája van, teszi a szépet a dámáknak. Mikor csak úgy csikorog a hó a járókelők lábai alatt, ők pompás szánkán hajtanak csengős lovakkal, olyan gyönyörű dámák ülnek a szánkában, mintha egy-egy istenasszony volna mindegyik (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. jan. 29.). Mikor Eszterházy Imre zágrábi püspök consecratiója van, teljes nap és éjjel áll a vigalom s ha Amade László magyar nótát hegedűl, a herczeg és a bán úr is tánczra perdűlnek, csak úgy ropognak belé! (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1728. márcz. 11.).

Az öreg Amade fejét csóválta odahaza. Neki hiában dicsekedett fia, ő csak azt látta, hogy örökösen pénzt kér. Kártyás, mulató, pompás ember híre volt Lászlónak. Irigyei, rágalmazói is akadtak. Hogyne? mikor a herczeg kegyében állt. Szó sincs róla, élvezte fiatal életét túlságosan is, pénzt meg az öreg szűkösen küldött s egyre nőtt az adósság, mint valami lavina. A czifra, sújtásos ruha, rojtos csizma, moldvai paripa drága pénzbe kerűlt. Amade Antal fogát szítta mérgében. Hagyján, hogy a felesége úgy kifogott rajta, de egy magyar nemes patriarcha a saját házában s legalább a fiának parancsol. Annyira nem kímélte, hogy még Eszterházynak is vádoló levelet írt róla, mert kevés örömet lát fiában (M. N. Múzeum ltár 1900/3. 1728. márcz. 4.).

És nem akar komoly dologra gondolni. Még mindig legény ember. Az apa özvegy Hochburg grófné leányát szánta neki (előbbi levél), szó volt bizonyos móri kisasszonyról is (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. márcz. 21.), de mindez csak tervnek maradt. Romantikus motivumok aligha jöttek szóba. Amade László udvarolhatott itt is, ott is, viszonyai is voltak valószínűleg, egy-egy tüzes vagy kesergő verset is írhatott ehhez-ahhoz, de a mi a házasságot illeti, ott hűségesen hallgatott atyjára, mint jól nevelt nemes úrfihoz illik. De mikor pénz nélkül nem lehet dámáknak udvarolni. Ujabb meg ujabb adósságokba verte magát. Akadtak jóakarók is, mint az öreg Balassa György, a ki jótállott érte (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. jan. 29.); kerültek uzsorások is, a kik hálójukat rávetették a vergődő ifjúra (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. márcz. 29.). Érthető, hogy az apa sok rosszat hallott róla. De a herczeg csak mosolygott a sok keserű vádra s azt iratta vissza az öreg úrnak, hogy adjon csak három falut a László saját kezéhez, majd meglátja, milyen jól fog gazdálkodni (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1728. márcz. 11.).

A László soraiból egyre jobban elvesz a fiatalos vígság, csupa panasz minden levele. Egyre sűrűbben irogat haza s egyre jobban belemerűl az adósság kátyújába. Elhiszszük, hogy jó része volt ebben könnyelműségének, azt is elhisszük, hogy odahaza se volt bőven pénz, de mégis a fiú pártjára állunk. Az öreg lusta közönynyel fogadta a sok pénzkérést, olykor meg föl-fölpattanva s ilyen hangulatban úton-útfélen mutogatta a fia leveleit, melyekben keserűen panaszkodik, hogy már a becsülete

is koczkán, ha soká így tart a dolog (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1728. máj. 4.).

1729-ben végre jó fordulat állott be: az öreg végleg kiengesztelődött fiával. Július 21-éről van keltezve az egyességlevél (M. N. Múzeum ltár 1900/3.). László töredelmesen bevallja könnyelműségét s javulást igér. Adósságait rendezik s ő kötelezi magát teljes visszafizetésre. Ugyanez évben, talán ugyanakkor eljegyzi s feleségűl veszi báró Orczy Zsuzsánnát.

A következő évekről kevés az adat, az egyes okmányok közt jelentékeny hézagok vannak. 1730. február 27. Pest. (M. N. Múzeum ltár 1899/35.). László teljes kétségbeeséssel ír atyjának. Segítséget kér, hiszen atyja óhajára ment bele ebbe a házasságba, a mely kész pokollá tette életét. Feleségét elidegenítették tőle, nem is akar vele jönni, feleségétől s felesége családjától csak bántalmakat nyel, olybá veszik, mint egy ebet. Hogy mi történt közöttük? nem tudni. László leveleinek is olyan a stilusa, mint verseié. Halmozza benne a kifejezéseket, szinte árad a nyelv. Igy beszélnek azok az emberek, kikben az érzelem a korlátlan uralkodó. Olyan közvetlen, hogy őszinteségét kétségbe vonni nincs okunk, de biztosra vehetjük, hogy túloz.

Van Amadénak egy költeménye, a »Nőtlen és házasélet«. Bodnár Zsigmond azt hiszi (»Csöndes emberek«. Pesti Napló 1876.), hogy e versben a költő saját házaséletét rajzolja. Négyesy (i. m.) ellenben egyszerűen dévaj gúnyiratnak tartja a házaséletről, a melyben talán fölhasználta Amade saját élete motivumait is. Meglehet. Tulajdonképen az se biztos, hogy első vagy második házassága korában írta. Abban Négyesynek igaza van, hogy a költők műveiből nem szabad összeállítni élet-rajzukat. Bajos e költeményből próbálni jellemezi Amadénét. Általában nehéz szellemes ötletekből életrajzot írni adatok híjján.

A következő okirat 1730. szept. 7-éről kelt (M. N. Múzeum ktár 1900/14.). Ekkorra már sok minden megcsendesedett. Amade László kibékült feleségével, ki ekkor áldott állapotban van. Kijelenti atyjának, hogy szent újból a békesség köztük, mert atyja megigérte, hogy kiadja örökségét. Egészen atyjára bízza, hogy adjon annyit, a mennyit jónak lát. More patrio. Az öreg báró úr akar maradni a maga földjén élte végéig, keményen tartja fiát, noha már az is férfi. A fiatal báró részt akar magának, földet, telket, a hol gazdálkodhassék, hogy ne legyen felesége kegyére szorúlva. Nem gyermek többé, nem is legény, hanem nemsokára apa. Az apai érzelmekre appellál. Minden szavában tisztességtudó apja irányában, mint úri magyar emberhez illik. Az osztály megtörtént.

A következő esztendőből újra találunk egy levelet, melynek előzményei ismeretlenek. Ezt a herczeghez írja Amade László (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1731.). Nem tudni, miért, kiesett a nagyúr kegyéből s e levélben szokott áradozó stilusában könyörög bocsánatért. Pillanatnyi kétségbeesésében szinte férfiatlan módon esdekel, de e levélben fölcsillan a nemes ércz is. Csak arra kéri a herczeget, hogy legalább a hadsereghez juttassa be, hogy kiengesztelve bűneit, vitézűl harczolva essék el.

Nemsokára változás áll be. Felesége meghal. Egy leánya maradt tőle, Zsuzsika. Egyik későbbi levelében említi (M. N. Múzeum ktár 1900/11.

1755. ápr. 29.). Azt hiszem, nagyon hamar elhalt, mert semmi több emlékezet sincs róla. Felesége halálát se említi, de 1733-ban már új házasságra készül lépni s azt mint katholikus ember nem tehette volna első felesége életében. Eddig úgy sejtettük, hogy a házastársak elváltak, de ez bizonyossá teszi, hogy a nő meghalt. 1733-ból kelt levelében (M. N. Múzeum ktár 1900/14. 1733. okt. 4.) írja László atyjának, hogy kérőben van: a familia jó, a leány ritka szelid, hozomány is lesz, csak atyja beleegyezését kéri. Hogy a leánykérés miért maradt el, újból nincs rá válasz.

Amade Lászlót megint elkeseredve látjuk. Szemére veti apjának, hogy egyre követel rajta, holott semmije sincs (M. N. Múzeum ltár. 1899 35. 1734. márcz. 24.). Egy más hosszú iratban (M. N. Múzeum ktár 1900/14. XVIII. sz. é. n.) összefoglalja panaszait, de nem a régi könyörgő, alázatos hangon, hanem méltatlankodva, forró haraggal. Ismerve László tiszteletét atyja iránt, elhiszszük, hogy igaza van. Vádolja atyját, hogy kiparancsolja Baárból. Ám jó; ő menne, de hová? Egy földlyukban is ellaknék, csak lehessen. Olyan koldús, hogy nem is gazdálkodhatik: földje ugar marad, kastélya beroskad. Marháit elszedi az öreg s a saját bélyegét vereti rájuk. Kér és fenyegetődzik egyszerre. De mégse akarja törvény elé vinni a dolgot.

Nem is vitte. A pozsonyi szép napok elmúltak. Szerencsétlen első házassága azonképen. Könnyelmű lelkében se a jó, se a rossz nem hagyott mélyebb nyomot. Örömében szinte tombol, fájdalmában szinte vonaglik, de az érzelem erős kitörésével együtt veszít az érzelem maga is. Amade László új életet kezd, otthagyja ősi birtokát s régebben említett vágyát tölti be, kardot köt, katonának áll.

Messze idegenben, őt nem érdeklő harczokban ontotta vérét akkor a magyar. Károly császár szolgálatában. A lengyel trónörökösödés volt a háború oka s a kérdés igen tág hullámokat vetett. A XVIII. század első felének általános közönyössége a magyar nemzetre is ránehezedett. Nagy Törökországban bujdosó Rákóczy fejedelemért senki sem akart fegyvert fogni, de olasz földre elmentek küzdeni a császárért. A loyalis aristokratia síkra állott: Pálffy Lipót, Károlyi Sándor, Hávor János és mások huszárezredeket szereltek föl. A háború az osztráknak meghozta a szokott kudarczot, de a magyar huszár kardját megtanulta becsülni az ellenség. Amade László a Hávor huszárezredébe állott.

A költő legszebb levelei e hadjáratból valók, 1735-ből, melyeket atyjához ír (M. N. Múzeum ltár. 1899/35.). A katona élet összes nyomorúságát leírja benne. Élénk, közvetlen és jellemző minden sora. Úgy látszik, szervezete nem a legjobb volt, sokat panaszkodik az olasz éghajlatra. Szidja a czudar országot, a hol nincs kályha s a tél esős, hideg; éhséget, hideget szenvednek, lovai elhullanak, maga beteggé lesz. Panaszkodik, hogy atyja nem ír neki, nem segíti, újra nyakig ül az adósságban, mindene zálogban. A had is el van keseredve, szökdösnek egyre-másra. A tisztek irigykednek egymásra, sok a perpatvar. Szemére vetik, hogy »dámákkal koczkázik .... előtte a franczia Cupido«, pedig beh másképen van! A mellett állandó a harcz a spanyolokkal, kiket a

világ legistentelenebb népének nevez. Kemény faj is volt bizonyára Európa legharczosabb népe.

Érdekes, hogy házassági terveit itt se hagyja el. Éjjel-nappal nyeregben ül, paripája sarat gázol, kardja vért iszik s mégis folyton házasságra gondol. De nincs hozzá pénze. Már emlegeti, hogy elveszi régi szeretőjét, a ki se szépség, se familia. Majd képtelen terv villan át agyán: elveszi egy talján halász leányát s a pokolba hagy mindent. Majd a kétségbeesés éjjelében — mint máskor is — egyszerre nemes gondolatok szállják meg. Elkeseredik az Amadék romlásán s megindúlva fordúl ősz atyja felé, ki odahaza portáján hallgat nagy közönyösen s kívánja, hogy hordozza a zászlót annyi esztendőkig, a hány csillag van az égen.

Ez a kép egyik fele. Fordítsunk a másik felére. Ismeretes Amade Lászlónak pompás katona-dala: »A szép fényes katonának arany gyöngy élete.« Érdekes volna tudni, mikor írhatta e dalt. Nem valószinű, hogy a hadjárat alatt, vagy előtte vagy utána. De mégis bizonyság e vers arra, hogy voltak víg perczei is, maradtak kellemes visszaemlékezései is.

Finom női kéz irta levelek is kerültek elő Amade Lászlóhoz írva (M. N. Múzeum. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Irójuk magát Gazola grófnénak nevezi s Casaleból és Veronából keltezi leveleit. A név olasz, a levelek németül írvák. Érdekes egyéniséget mutatnak e szerelmes sorok. Előkelő grófné, ki több gyermek anyja s kit férje elhanyagol szeretői miatt. Veszedelmesen szép dáma lehetett, kiért bomoltak a tiszt urak s kinél víg estéket lehetett tölteni. Öntudatos büszkeséggel ír erről a grófné, de Amadéval szemben csupa nőies lágyság és gyöngédség. Tömérdek hízelgő névvel halmozza el, részletesen leír minden apróságot. Egy generális estélyére csak úgy megy el, ha Amade is ott lesz. Tüzes vér loboghatott benne. Egyik levelét ágyból írja betegen; írja, hogy tegnap is ágyban feküdt, de azért kilovagolt mindkét nap. Tegnap amazon volt, ma vadásznő. Hol pajkosan enyelgő, hol bús, de mindenütt kedves, finom és szerelmes. »Muthwilliger Cavaliernek« szólítja meg egy levelében, majd enyelegve »unglaubiger Tomasnak«, »hoffertiger Lucifernek« hívja lovagját. Bizonyára nem a kétségbeesett, nyomorgó Amade László hódította meg, hanem a délczeg huszárkapitány, a »szép fényes katona«. Amade maga is említi, atyjához írván, hogy őt vidámnak tartják. Noha hozzáteszi: »ad fallendas opiniones hominum id facio« (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.). Pedig nincs igaza. Ő alapjában véve optimista lélek, csak sanyarú sorsa keseríti el. Mély vallásossága a legvégső kétségbeesés lejtőjén visszatartja. A mi kevés philosophia van benne — kivált későbbi éveiből — az mind derült humor.

Egy nagyobb kellemetlensége is akadt. Bolognában egy asszony vádat emelt, hogy meglopták. Amade nem tudta előadni a bűnöst s rosszakarói e miatt börtönbe juttatták. 1735 végén onnan ír levelet. Ártatlansága kiderült (valószinűleg nemsokára), a tolvaj katona előkerült — rögtön ki is végezték — s Amade szabad lett újra. Gazola grófné azt írja, hogy neki is része volt a kiszabadításban. E levelekből megtudjuk azt is, hogy legényei igen ragaszkodtak hozzá s hogy kötelességét

pontosan, vitézűl teljesítette mindig. Hamar is emelkedett. Először csak főhadnagy, de nemsokára kapitány. Se nevére, se nemzetére nem hozott szégyent. Nem dicsekszik hőstetteivel, de méltó önérzettel írja: »intactae famae, immaculatique honoris« szolgált (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.).

1736-ban sorsa jobbra fordúlt. Újra megházasodott, elvévén Weltzl Paulina Máriát. Amúgy katonásan nyélbe ütötték a házasságot. Nyolcz nap alatt — mint atyjának írja — ez évi július 27-én, megvolt a matrimonium. Dicséri feleségét, a ki »rendes, jámbor, jó és gondos személy«. Morva nemesi családból származott s kelengyéje is volt bőven. László egész nekividúltan ír róla s kéri atyja áldását (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. júl. 31.). Egyszeriben megfeledkezik minden keserűségről s várja az öreg úr látogatását. Felesége szerette volna otthagyatni vele a katonaságot, de ő nem volt hajlandó rá. A tábori élet nyomorúságai elmúltak, Leutzun generális úgy szereti őt, mintha saját fia volna (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. szept. 19.).

Az öreg Amade soh'se felejtette el fiának, a mit ellene vétett. 1736. február 25-én megírja testamentumát (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. febr. 25.). Keserűen vádolja fiát benne, hogy kártyás, pompás és a többi. Bármekkora adósság is nyomta az Amade birtokot, bármilyen szűkös viszonyok közt él László, az öreg úr fontosabbnak tartja, hogy jelentékeny összeget hagyományozzon a ferenczes barátoknak s egyéb vallásos czélokra. A hajlott kor már nagyon elkeseríthette s fátyolossá tehette világos látását. Egy malmot is említ, a mit a László esetleg leendő gyermekeinek hagy, nem magának Lászlónak, mert nem érdemes rá. Csak a végrendelet búcsúzó szavainál enged a hidegség. A következő év április 8-án elhúnyt Amade Antal.

Harmincznégy esztendős volt Amade László, mikor atyja örökébe lépett. A katonaságtól nem vált még meg. 1742-ben lesz ezredes-kapitány, később 1744-ben generál-adjutáns. Azonban 1740-től egész haláláig vagy birtokain vagy Pozsonyban tartózkodik.

Felesége révén némileg javúlt anyagi helyzete. Több birtokukat kiváltották a zálogból. De ez csak ideig-óráig tartott. Amade László sehogy se tudta lábát szilárd talajon megvetni. A sors is üzőbe vette: marhavész, Duna áradása pusztították javait. Minden bizonynyal ez idézte föl azt a visszataszító pört, a mibe anyjával bonyolódott.

Már az öreg báró halála után néhány hónappal ír Benedek győri apát részvétlevelet Amade Lászlónak (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1737. aug. 8.). Említi benne a László anyai jussát, a mihez teljes jogot formálhat. Anyját hibáztatja, ki otthagyta férjét, a »szegény urat«, sőt ki is rabolta. Atyafiságos egyességet nem javal, mert annak örve alatt megcsalják az embert. Keresse a primás kegyét, ki jóindulattal van iránta.

A dolog úgy állt, hogy Horváth Simonchich János vagyonát két leányára, Amade Antalnéra és Szúnyogh Lászlónéra hagyta, olyan föltétellel, hogy kamataiból éljenek s a pénz gyermekeikre szálljon. Ez volt ama pénz, a melyből László nem látott semmit. Maga azt írja, hogy először szép szerével akart czélt érni, csak hosszú lelki küzdelem után szánta rá

magát, hogy törvény elé vigye a dolgot (M. N. Múzeum ktár. 1900 14. XVIII. sz. é. n.). Antalné nem engedett. Hagyta, hogy a dolog törvény elé kerüljön, sőt maga is megtetézte a pört saját követeléseivel és vádjaival.

Az erről szóló sok írás jellemző képét adja az akkori magyar pörös eljárásnak. Se vége, se hossza, csupa contradictio és appellatio. Gyötrelem, a míg végigolvassa az ember. Közben a rokonság, jó barátság is be-beavatkozik. Gróf Pálffy János és többen ki akarják őket békítni (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1737. okt. 19.). A lágyabb anyag, a fiú engedne is, de az anya egy hajszálnyit sem. Mindkét fél jellemzően viseli magát. László hol heveskedik, keserűen fölhányja anyja tetteit: hogy ridegen elfordúlt tőlük, hogy rajtaütött a férje kastélyán, hogy eltékozolta vagyonukat; hol a teljes tisztelet hangján kéri anyját, hogy hajoljon; visszavonja, ha mi rosszat szólt volna ellene. Antalné rideg és merev, nem védekezik, hanem vádol. 1738-tól 43-ig húzódik a pör (M. N. Múzeum ltár. 1900 3. 1738—43.). A vége is jellemző: a vas asszony marad fölül. László minden követelését föladva kiegyezik vele s illő fiúi alázattal megy keze csókolására (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1743. márcz. 6.). Egy év múlva a rideg asszony még elzárkózottabbá lesz: többé nem báró Amade Antalné, hanem Soror Paula Mária a bécsi orsolyita kolostorban. »A szenteskedés régi mánia nála« — írja róla fia egy keserű perczében (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.).

Vendéglátó házat tartott Amade László, sok jókedvű vigasság esett az ő házában. Feleségének írja egyszer, hogy jó lakomáról gondoskodjék, »denn ich werde eine Menge Fresser und Sauffer abgeben«. De ugyanannyi pörpatvar és czivódás is történt. Magyar ember szokása szerint nagyon húzott atyafiaihoz és mégse tudott velük összeférni. Az ángya, Amade Péterné folyton szította a parazsat. A férfiak kevésbbé veszekedők. Tádé alapjában jó embernek látszik, ki szivesen fölkereste a László atyafiságos hajlékát. Péterné azzal is fenyegette a fiát, hogy kitekeri a nyakát, ha még egyszer találkozik Lászlóval (M. N. Múzeum ltár. Személyek szerinti iratok. Amade László lev.). A két rokon között egyre jobban elmérgesedett a viszony. Már kezdik egymást kölcsönösen vádolni; Tádé azzal, hogy László minden dolgába beavatkozik, házasságát is ő rontotta el; László azzal, hogy úgy vadászik az ő jószágaira, mint a nyulakra (előbbi levelek). Végre Péterné annyira lovalta a fiát, hogy kihívatta Lászlót kardra és pisztolyra. Lászlónak égnek állt e hirre minden hajaszála (M. N. Múzeum ltár. 1900/11. 1207. Fol. Hung. I.) és sietett valahogy kiigazítani az osztályt. Nem mintha félt volna, mert ugyan mitől félhetett az ezredes-kapitány, a ki annyiszor állt golyózáporban és suhogó kardok között, de csontig elborzadt arra a gondolatra, hogy atyafia vérét ontsa!

Mert ő nagyon ragaszkodott övéihez, épen úgy, mint valaha atyjához. Csakhogy a mint atyjával illő tisztelettel bánt mindig, fiatalabb véreitől viszont megkivánta a tisztességet. Az ős régi magyar patriarcha vér folyt benne is. Neki is megvoltak a hibái: heves, indulatos ember volt, túlérzékeny s ilyenkor a szenvedélyességig tudta izgatni magát,

haragjában durva és érdes. Művelt ember volt, de finommá nem tehette a tábori élet s a Dunántúl elparlagiasodott nemes urainak társasága.

Amade László második házassága se volt szerencsés. Majdnem az a sors érte, a mi atyját, azzal a különbséggel, hogy neki nem jutott olyan szerencsétlenűl visszás szerep, mint atyjának.

Weltzl Mária Paulina alakját nem rajzolhatjuk meg biztos körvonalakkal. Férje szerette őt, szeretettel emlékezik meg róla mindig másokhoz írt leveleiben is. Morvaországból származott, nem is tanúlt meg magyarúl soha, németűl leveleztek Amadéval, sőt azt sem akarta, hogy férje magyar kocsist fogadjon (M. N. Múzeum ltár 1899/55. 1736. szept. 19.). Amade nem csinált belőle nemzetiségi kérdést.

1746-ban elhagyta Amadéné az urát. Ez év augusztus 21-éről kelt Amade levele feleségéhez (M. N. Múzeum ltár 1899/35.), melyben elmondja az esetet. Megvallja tisztára, hogy vétkesnek érzi magát, mert feleségét úgy arczul verte, hogy orra vére eleredt, háromszor a karjára ütött s goromba szavakkal illette. De miért? azt nem írja. Nagyon meglehet, hogy valami csekélység volt az oka. Amade heves természetét ismerve, föltehető. Érdekes e levél, mi teljes bűnbánat hangján van írva. De a nő nagyon szivére vette a dolgot. Azonnal nővéréhez utazott s vissza se tért többé. Amade még ángyának is írt (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. aug. 21.), kérve közbenjárását. Ismerős lehetett az Amade éles nyelve és gyors keze. Kétszáz tallért igér, ha csak egy újjal is hozzájuk nyúl, csak jőjjenek.

Hiában. Amadéné válni akart urától, törvény elé akarta vinni az esetet, nem is válaszolt a levelekre. Amade restellte a dolgot, ki akarta kerülni a pört s azt ajánlotta feleségének, hogy költözzék egyik birtokára, havi díjjat is ad neki (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. okt 1.). Végre a feleség is megszólalt, de teljesen hidegen. Amade igen szép levélben válaszolt erre (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. okt. 8.), valamivel nyugodtabb hangon, mint rendesen. Szemére veti felesége hidegségét, panaszkodik betegségéről, egyedüllétéről s az egész levél tele gyöngéd, bizalmas megszólításokkal, általában Amadénál szokatlan kiméletes hangon van írva. Amadéné még sem engedett.

Még ez év karácsony estéjén elválásukat egyességgel pecsételik meg (M. N. Múzeum ltár. 1900/14. 1746. decz. 24). A míg Istennek tetszik, elválva élnek. Az egyesség pontjai meghatározzák azon járandóságokat, a miket Amade László tartozik feleségének fizetni.

Sajátságos életet élnek azután így külön. Látszik, hogy egyik fél sem haragszik már a másikra. Leveleznek (M. N. Múzeum. 1899/35. 1746—53.), bár eleinte egész hideg hangon és gyéren. Majd a férj egyre jobban érzi elhagyatottságát, a betegség is állandó vendég házánál. Már emlegeti, hogy meg fogja látogatni feleségét (1748. ápr. 3.). Már ajándékot is küldenek egymásnak. 1748. július 20-án egész barátságosan hívja Amade feleségét névnapi vacsorára. Végre kölcsönösen fölkeresik egymást. Az is hihetőleg csak az asszonyon múlt, hogy nem laktak újra együtt. Talán még mindig félt a férjétől.

Igy teltek az évek egymás után csendesen. 1752. nyarán Amade

László Bécsből kapott levelet az »édes mostoha anyától« (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1752. júl. 14.), a mint néha maga nevezte keserű kedvében. Amade Antalné halálát érzi közeledni. Szinte csodás ridegséggel van írva ez az utolsó kurta levél. Szinte katonásan parancsolja föl fiát magához. Az anya végrendeletét készítette el. Mindvégig jóllétben élt, míg fia állandó pénzzavarokkal küzdött. Utolsó napjaiban sem hagyta el a szenteskedés s vagyona egy részét kolostoroknak hagyományozza, azt hivén, hogy az Istenhez közelebb jut így, mintha jó anya lett volna. Még itt is tiltólag emeli föl szavát, hogy fia ne támaszszon semmi igényt ellene (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1752. júl. 25.). Még ez évben meghalt. Amade László eleinte hallgatott, de anyja halála után érezte, hogy jogaiban sértve van. Appellált, protestált a végrendelet ellen (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. XVIII. sz. é. n.).

Nagy szüksége lett volna a pénzre. Elemi csapások sújtották, a Duna vize nem volt irgalmas s gyakori áradással pusztította szép csallóközi birtokait. Minden évről egy halom adósságlevél került kezembe az Amade szép gömbölyű betűivel alájegyezve. Már gyakran megtörtént, hogy feleségének se tudta a járandóságot megfizetni. Ez években nem ír olyan barátságos, nyájas hangon neki, mint azelőtt. Nagy békebontó a szükség. De mikor felesége nehéz mellbajba esik, a férjben újra föltámad a jobb rész: visszatér feleségéhez, ápolja, vigasztalja, orvosoltatja. Segítni mégse tud. 1754-ben meghal Amadéné nyolcz évi elvált élet után.

Utána is marad valamelyes pénz, drágaság mi egymás. More patrio: pörölnek rajta. Amadéné rokonai, a Nyáryak igénylik. Szemére vetik Amadénak, hogy feleségét elhagyta, nem törődött vele, csak most, mikor hagyatékát akarja elkaparítni. Amade írott bizonyságokat mutat, hogy ő megtette férji kötelességét. Bizonyítják: gróf Berényi Borbála (rokona), Bátsák Lózsef, Perbegg József Károly, az orvos, Horváth János és társai (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1756. nov. 9., decz. 1., 1757. máj. 31.). Túlfelül Nyáryék keresnek elő mindent. Svecerin Erzsébet, Amadéné szolgálója, Kuczera József és Paur Godofréd, Amade hajdúi, azt vallják, hogy Amade ütötte-verte feleségét, sőt mikor nehéz beteg volt, a csordásokkal pokoli lármát üttetett, hogy az asszony ne alhassék (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1754. máj 20.). Azt hiszem, ez születlen hazugság. Amade a maga becsületét úri renden lévő tanúkkal igazolta. Nyáryéknak nem nagy fáradtságba kerülhetett egy pár cselédet megvesztegetni.

És az ellentáborban van Tádé is, kinek Nyáry leány a felesége. Amade László szörnyen el van keseredve. Most lelkének nagyon kifordítja a salakos részét, lármázik és keresi a maga igazát. Ir Jeszenák Jánosnak, Grassalkovich Antalnak. Szidja Tádét, mint a bokrot. Jeszenák igen nemes, higgadt hangon felel a heveskedő bárónak. Hogy hiszen tulajdonképen igaza van abban, a miért pöröl. De nem méltányos. Nem méltányos, mert felesége sokban segítette, úgyis sokat áldozott érette a magáéból. Nem méltányos, mert Tádé se rossz atyafi és sok kárvallása volt már a család érdekében. Béküljön csak ki szépen (M. N. Múzeum ltár. 1899/85. 1756. nov. 8.). De Amade csak pattogott s Grassalkovichnak írt, hogy ne kínozza őt Jeszenák uram (M. N. Múzeum ltár. 1899/35.

1757. febr. 1.). Mindazonáltal még ezután is ír Jeszenákhoz pártfogás kérő levelet (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1757. feb. 12.).

Vagy öt esztendőbe tart a sok hercze-hurcza. Az eredmény az, hogy törvény előtt hurczolják meg az Amade családi életét s terjesztik fölebb-fölebb a rőfnyi pöriratokat (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1755—1759.). Pedig a szép szóra többet hajt a magyar ember. 1759-ben szépen megbékélnek (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1759. jan. 24.). Együtt szidják a rossz embereket, kik éket vernek a jó atyafiak közé.

Amade László már ekkor érezte, hogy megjárta pályája java részét. Nem volt többé fiatal ember s nagyon elbetegesedett. Hű szolgálatai jutalmát megkapta. 1750-ben kinevczték a pozsonyi udvari kamarához valóságos tanácsosnak, 1751-ben aranykulcsos vitéz lett. Élete hátralévő részét aztán fölváltva hol Pozsonyban töltötte, hol birtokain, kivált Baárott.

Becsületes, lelkiismeretes ember volt, ki minden hivatalát komolyan vette. Jó magyar, ha nem is vette észre az elnémetesedést. Ő maga talpig magyar maradt. Alakja az új adatok nyomán egész tisztán áll előttünk, kivéve költői fejlődését. Költeményei gyűjteményébe most sem hozhatunk időrendet. Általában nekem az a benyomásom van, hogy Amade nem tekintette túlságos fontosnak költői működését. Soh'se emlékezik róla. Az meglátszik, hogy nem is sokat gondolkozott rajtuk, nem is csiszolgatta. Irt a lelkéből. Híres rögtönzőképen emlegetik, mit nem is csodálunk, mert nagyban megvolt nála a verselési készség. Nem tudni, ismerte-e kora egynéhány költőjét, mint p. o. Faludit? Azt se tudjuk, mennyire terjedt el költői híre? Bizonyára ismerték. És hogy híre is volt, bizonyítja Révai József, ki egy költeményét küldi el Amadénak, kit legnagyobb magyar poétáúl magasztal s kinek ítéletétől teszi függővé, hogy írjon-e tovább is? (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1756. máj. 28. A vers igen gyarló különben).

Amade László semmi esetre sem tartozik, mint költő, a nagyok közé. De csupa közvetlenség és őszinteség. Ez teszi vonzóvá költészetét. Ám túlságosan is közvetlenek ezek a versek. Szó sincs róla, az igazi jó lyrai versek őszinték, de az érzelemnek mindig át kell szűrődni egy kevéssé, hogy kellő költői formát nyerjen. Amadénál ezt nem találjuk meg. Szerelmét, jó kedvét, haragját mindjárt papírra veti. Akárhányszor csak játék az egész, akárhányszor hiányzik a jó ízlés, haragjában sértő és durva, jó kedve olykor pórias, egész hangja nem egyszer prózai. Ám másfelül sokszor magával ragadja az olvasót jó kedvével, víg szeszélyével, pajzánságával, szilaj keservével, sőt pattogó rímeivel, perdülő soraival is. Az egész Amade benne van: egész érzékeny, hevülő, tüzes lelke. S a mellett magyar az utolsó ízig, az a szerelem, mit annyiszor lantjára vesz, az a tüzes, férfias szerelem is magyar. Kiváltképen bús szerelmes verseiben, melyek tele vannak a magyar népdal motivumaival, olyan kesergés, a miben szinte gyönyörűségét találja az ember az asztalra könyökölve, tüzes bor mellett. Mindez érdemessé teszi nevét a följegyzésre, a nélkül. hogy nagy költőnek neveznénk.

Irt németűl és deákúl is. Német verssorokat ír be feleségéhez írt leveleibe is. Míg magyar versei teljesen eredetiek, a latinokon érzik

Ovidius hatása. Vallásos tárgyú költeményei kaptafára vannak ütve, ezekben nincs semmi különös vagy érdekes.

Hogy verselési technikája milyen kitünő, ismeretes. Nem is részletezem bővebben. Csak azt említem meg, hogy nem áll egészen magában e korban. Nemcsak Faludit értem. A XVIII. század második felében akárhány ismeretlen versfaragó volt, ki feltünő könnyűséggel kezelte a tollat. Családi levéltárakban találunk ilyenekre, különböző üdvözlő, köszöntő és sirató versekben. Igy kivált többet olvastam a báró Radák család levéltárában. Természetes, hogy értékük igen csekély s nyelvük is messze marad az Amadéé mögött, mely ugyan gyakran szétfolyó, de jobbadán költői, színes és áradó nyelv. Ugyanaz, a mi leveleiben.

Egész haláláig állandó tevékenységet fejtett ki. Pörlekedett körömszakadtig: a Zichyekkel, a Vicayakkal, tizennégy vármegyével (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.), az egész világgal. Fáradhatatlan levélíró volt, minden érdekelte, minden izgatta. Való, hogy ezen érdekek kisszerűek voltak, de mit tesz az? Kisszerű volt az egész kor. Külföldön már új eszmék keletkeztek, már fújt a vihar szele, nálunk nem mozdúlt a falevél sem. Ő neki mind fontos dolgok voltak ezek és dolgozott egész lelkével.

Immáron ő volt az Amadék legidősebbje, a zászlóvivó. Érdekes Tádéhoz való viszonya. Nagyon haragszik rá, de nagyon szereti. Akárhányszor leszidja a leggorombább módra, de érdeklődik minden szava, minden tette iránt, szeretettel kérdezősködik Tádé családjáról, hívja magához. Tádéék gyakran küldenek ajándékot neki s fenntartják a rokoni jó viszonyt. Maga Tádé keveset törődik a családi ügyekkel: él magának s különösen vadász szenvedélyének (M. N. Múzeum ktár. 1900 11. XVIII. sz. é. n.). Szidja is érte a bátyja lépten-nyomon. Akárhányszor kifakad, hogy ő is törődjék, fáradjon valamit. Mégis maga végez mindent az öreg ember fontoskodásával, rendezi bizonysággleveleit, sokat töri fejét, hol állítsa föl az archivumot.

Kor és betegség fokozzák az ingerlékenységet. Az öreg Amade még jobban szivére vesz mindent, mint a fiatal. Kivált a rokonság mellőzése vérig sebzi. Hogy nem tisztelik ősz fejét! Hogy följajdúl, mikor valamelyik püspök azt mondta neki, hogy nincs már hitelük az Amadéknak a szent congregatióknál (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz é. n.). Tiszttartóját, Bite Jánost, kit pedig igen szeret, egyik levelében pogányúl leszidja, mikor megharagszik rá (M. N. Múzeum ltár. 1899 35. 1756. márcz. 28.).

Betegsége daczára is sűrűn utazgat Pozsony és Baár között, pedig maga is messzélli már az utat. Összeköttetésben van mindenkivel. Levelezik a nádorral, Grassalkovich-csal, több püspökkel, apátúrral, az egész dunántúli nemességgel. Jót tesz azzal, a kivel tehet. Grassalkovichnak is ajánlgat embereket, noha, mint írja: »magának is ajánlásra volna szüksége« (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Mély vallásossága természetszerűleg csak növekedik. Búcsúra jár Mária-Czellbe (M. N. Múzeum ktár. 1900 11. 1758. márcz. 22.) és templomokat épít. (M. N. Múzeum ltár. 1899 35. 1764. okt. 26).)

Nem is volt bizonyára olyan méltatlanúl bántott, mint ő gondolta. Az a tiszteletteljes szép levél, a mit Zichy Ferencz győri püspök ír hozzá (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1764. okt. 26.), bizonyítja, hogy sokan lehettek, a kik megbecsülték. Sokszor maga is könnyebben érzi magát. Valami derült philosophia aranyozza be élete utolsó szakát (M. N. Múzeum ltár. 1900/11. 1755. ápr. 29.). Az öregség vonzó vonása ez, mikor gyönyörködik a virágjában lévő fiatalságban. Egy nőrokonának víg farsangot kíván. Ő már csak nézi (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Tádéval egészen megbékél: kívánja, hogy virágozzék fel háza, hiszen ő maga úgyis új hajtás nélkül szárad el. Hadd mulassák magukat a fiatalok! Neki is volt része benne: szeretett tánczolni, mulatni, szerette a szép asszonyokat, a bort, paripákat, agarakat. Saját nevelésű csikóit emlegeti, melyeket Tádé el akar adni. Inkább maga veszi meg, hogy más kézre ne jusson az Amade ló, ha nem is használja már, jó lesz koporsóját kivinni (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.).

Még egy őszi hajtásról kell megemlékeznünk. Ez az utolsó szerelme. Az egész dolgot különben meglehetős homály fedi. A leányt Paulinának hívták. Amade sokat levelezik vele, de egészen titkosan, Miticky Juliánna név alatt írván neki. Saját nevét nem is jegyzi e levelek alá. Sőt szigorú titoktartást parancsol a lánynak is. Hogy mi oka lehetett erre a magányos özvegy embernek? hogy ki volt a lány? nem lehet választ adni. De érdekesek e levelek (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.), mert mutatják, hogy mennyi tűz volt még az öreg Amadéban is, noha látszik, hogy nem fiatal ember szerelme, hanem öregé: pártfogó, követelő és rigolyás.

Amade férfikora óta sokat betegeskedett, utolsó éveit pedig állandó nyavalyában töltötte. Gyomra, veséje oda volt teljesen. Sok orvost járatott, az irományokból öt név is tünt elő: Torkos, Dávid, Skolenics, Conhárd és Du Creure (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1764. jun. 8. XVIII. sz. é. n. 1900/3. 1760-as évek). Legtöbbet forgolódott körülötte az öreg Torkos Jakab. Belső bajoknál ma sem lát tisztán az orvostudomány, akkor meg épen sötétben tapogatódzott. Megitatott a doktor Amadéval tömérdek sasaparilla theát, sáfrányt, vízkurát használtatott vele, rakott rá flastromokat, eret vágott rajta, köpölyözte (M. N. Múzeum. 1900/3. 1762. ápr. 7.), mégse ért semmit.

Élete utolsó éveiben zajlott le a hétéves háború. Beszéltek az insurrectio újjászervezéséről, új hadi intézkedésekről, mi egy másról. Egy kissé megélénkült a csendes világ. Az öreg emberben is megmozdúlt valami. Nagyon oda volt már, csak kerekes talyigán tolatta magát, de a lelke, a hazafisága izzott még. Ő, Amade László, az aranykulcsos vitéz, a volt ezredes, a ki annyi vihart átélt, annyi tömérdeket áldozott, itt se akart hátramaradni. Emlegette, hogy bátran és szívesen harczolna (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. 1764. jul. 7.). Majd érzi a rohanó évek súlyát s csak arra kéri a főfő urakat, hogy szilárd oszlopúl álljanak a trón és a haza mellett. Ő már elvégezte a magáét, ő pihenni megy (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.).

1764-ben a királynő pecsétes levele kereste föl Amade László báró

portáját. Meghívó volt ez az országgyűlésre. Olyan nyavalyás, félhalott állapotban is fölkoczogott rá a vén nemes. (Egy egykorú gúnyirat emlékezik róla az országgyűlésre sereglő urak között. Abafi: »Figyelő« XV.) Haláláig tevékeny maradt. Deczember 22-én elhúnyt. Nem tudjuk, vajjon az emlegetett pej csikók vitték-e ki koporsóját, se azt, hogy az atyafiság holtában jobban megbecsülte-e, mint életében. Legjobban akkor jellemezte magát, mikor ezt írta: »Természet szerint való tulajdonságom, hogy mindent megbecsüljek« (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.).

Az alábbiakban közzéteszem az Amade-gyűjtemény érdekesebb részét. A gyűjtemény — mint említettem — a M. N. Múzeum tulajdonába ment át s részint a levéltárban, részint a kézirattárban van elhelyezve. A levéltárban azonkívül a személyek szerinti iratok közt találtam kilencz Amade levelet, melyek régebben a Múzeum birtokában vannak, de eddig nem voltak fölhasználva. (Ezekből nem közlök itt semmit, ezek kiegészítették adataimat, de semmi újat vagy érdekeset nem találtam bennük.)

A versek jó része már közölve volt. (Pintér Kálmán közölte az Abafi »Figyelőjében« XV. és XVI. k.) Ezek Négyesy kiadásában XCI., XCVIII., CVI., CXXVI., CXXVII., CXXVIII., CXXIX., CXXX., CXXXI., CXXXII., CXXXIII., CXXXIV., CXXXV., CXXXVI., CXXXVII., CXXXVIII., CXXXIX., CXL., CXLI., CXLII. és CXLIII. számokkal vannak jelölve. Ezek közül a CXXXI, CXXXII, CXXXVI, CXXXVII, CXXXVIII. és CXLI. számúakat nem Amade írta le. Az írás a többi iratokból ismerős, valószinűleg az iródeák keze. Pintér közlése hiteles, egy-két ortographiai eltérés van köztük, oly csekélység, hogy föl sem jegyeztem. Négy magyar és hat latin verset közlök, melyek még sehol sem jelentek meg.

Négyesy két költeményt közöl, mint Amadénak tulajdonított verset. Ő maga nem tartja Amade-verseknek. A tárgy, a hang, a nyelv egészen elüt tőle. Valóban mi sem támogatja azt a véleményt, hogy e kettőt az Amade verseihez soroljuk. Megtaláltam mindkettőt a Véghely iratok közt. Az írás ugyan hasonlít a költőéhez, de nem az övé s az Amadét annyira jellemző tömérdék interpunctio is hiányzik belőle.

Az Amade-levelekben két dolog föltünő. Az egyik, hogy Amade levelezésében is rendkívül rendes és pontos volt. A levelek tekintélyes része sajátkezű másolat, miket gondosan elrakosgatott, valamint fogalmazványait is. Két könyv is van köztük, melybe szép rendben lemásolta leveleit. Meg is czímezi őket: »Haragos levél«, »Korpázó levél« stb. Nem egy levele van meg két példányban. A másik dolog, hogy feltünő kevés az Amadéhoz írt levelek száma. Csak a Gazola grófné levelei vannak nagyobb számmal. Atyjától, feleségétől, Tádétól egy levele sincs. Annyival inkább különös, mert látszik, hogy Amade rendben tartotta irományait. Leveleiben is sokat említi az archivumot. A pöriratok, nyugtatványok mind el vannak rakva. Egy-két elenchus is az iratokról saját kezeírásával. Mindezekből kiválasztottam azt, a mit érdekességénél vagy jellemző voltánál fogva közlendőnek véltem, első sorban persze saját leveleiből. Ezek teszik teljessé azt a képet, a mit a költőről az előbbi lapokon rajzoltam.

A leveleket híven közlöm, csak az interpunctiót változtattam meg s a világosan látható íráshibákat javítottam ki. Igaz, hogy az interpunctio is jellemző; így csak Amade László írt: csupa kettős pont, kérdő- és felkiáltó jel, de sokszor annyira értelemzavaró, hogy egyáltalán nem adom vissza. Igy tesz Négyesy is a versek közlésénél. Ezután nincs más hátra, minthogy ez irományokat átadjam a nyilvánosságnak.[1]

VILÁGI ÉNEK.

1. Drágább kincs nem tünt én szivemben náladnál éltemben,
Föllobbant szerelmed tüziben hiv szivem már régen.
De tsaltál naponként, mutattál óránként,
Más forgott mindenkor eszedben, más álnok szivedben.

2. Butsuzom tőled óh kegyessem, múlik már szerelmem.
Benned volt minden reménségem jött, ment, mult kétségem.
De már tapasztalom, naprul napra látom,
Álnok vagy, nem kell néked szivem, óhajtod veszéllem.

3. Bánatnak végét szakasztottam személyed ha láttam,
Boldognak az helet tartottam, hol veled szólhattam.
De magad mentetted, szavad elrejtetted,
Másokhoz mentél, tapasztaltam, vigadtál, jól láttam.

4. Szóllj már most igaz hivségedrűl, szóllj álnok szivedrűl,
Láthatni jól hamis szinedrül, sok mesterségedrül.
Hamis pillantásid, álnok mozdulásid
Jelentik, felejtkezz szivedrül, álnok szerelmedrül.

5. S fáj, fáj, de mit tudjak tenni, árván kell maradni,
Sok szivet kellett érted hagyni, kellett felejteni.
El is felejtettem, érted megvetettem,
Ez bérem, hogy hiven szeretni, kivántam meghalni.

6. Rontsd el már egészlen éltemet elvetted kedvemet,
Töröld ki szivemből nevedet, ne lássam képedet.
De ott le rajzolva, lántzal vagy tsatolva,
Bár soha se láttalak volna, szivem nem gyászolna.

7. Már vége benned tölt kedvemnek, vége örömömnek,
Már vége megholdult szivemnek, vége szerelmemnek,
De még az legroszabb, hogy nem lészen hosszabb,
Gyötrelme árva bús fejemnek, vége már éltemnek.

[1] Köszönetet kell mondanom Erdélyi Pál dr. úrnak, ki engem e tárgyra figyelmeztetett.

Más.

1. Mit tsináljak, mit reménljek boldogtalan szivemmel,
Hol keressem orvoslóját fel, nem érem eszemmel.
Oh irgalmatlan Párkák, hol vagytok, valyon illy soká ti hol mulattok?
Nem türhetem már gyötrelmimet, végezzétek éltemet.

2. Nints ég alatt ollyan állat, melly megvigasztalhatná
Bús szivemet s víg kedvemet nekem vissza adhatná.
Átkozott Fátum, mit tselekedtél, mert oly személyt látnom engedtél,
A ki szívem sebesítette, személyem megvet —

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása.)

---

38. Van is Balassának többször része ebben,
Mert szokása: mérget önt az mérges sebben,
Mennél többet rajta vesztett sok ezerekben,
Magát jobbétani nem tudgya ezekben.

39. Dúl, fúl, mint pofás borz! és morog magában,
Piszkálla az órrát, tajtékzik szájában,
Száz macska rikácsol, ha pököd torkában,
Mozgatja a s...it nem nyugszik altában.

40. Most halavány! és most tiszta szerecsen kép,
Himlős és fekete, mint napkeleti nép,
Eő pedig magában azt gondolla, hogy szép,
Nagy mérgében mindent össze szakaszt és tép.

41. Kár benne, hogy nincsen néki jobb termete,
De az legkárossabb, hogy rosz természete.
Habár mint az ördög, volna olly fekete,
Vallyon tovább türni eőtet meglehete?

42. Feddi az Ur s kéri. Maga, mások áltol,
Nem dondol ezekkel semmit mind az áltol.
Vett eő profetiát a régi Várkonyi Nagy Páltól
Mert Ur akaratját annyit lépi áltol.

43. Az csempességével egész világ tele,
Az Ur s mások előtt már semmi hitele.
Ámbár nincsen száma, mennyi rosz tétele,
Még is az Urral van asztala, étele.

45. Az Ur bár is őtet rég nem szenvedheti,
Mennyire kitellik, fölöttéb segétti,
Vigalmas szemeit gyermekére veti,
Sok ajándékokkal jobb légyen! inteti.

Ktár, 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása.)

Mivel az álnokság te véled született
Azért is hívségre soha sem mehetett.
Noha első pótzra szived föllttétetett.
Erőlködtél ugyan: hív légy? mint lehetett.

Vas, aczél, réz, ércz lett: hív aranynak fénye!
Álnokúl áldozott az hívség tömjénnye:
Annyi hit s átok füst és köd reménnye
Mi haszna volt egynek sok jótéteménnye!

Csak a meddig láttál: addig emlékeztél!
Most gondolatban is rólam felejtkeztél.
Kit akarsz megölni: trutzodra még is él!
Mint árnyék az napot: bizony úgy követtél.

Azért is magamot érted nem fárasztom!
Szomorú könyveim többé nem árasztom,
Sem édes álmomat én meg nem szakasztom!
Hanem szerelmemet az szegre akasztom.

Rövid volt az üdő: a posta sietett.
Röviden írok, mivel nem késhetetett.
Röpült is toll pennám, a mint röpülhetett,
Illy kiss summában is tégy nagy ítéletet.

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása.)

Vegye eszt jó nével,
Kegyes édes szível,
Kit én ezzel áldozok.
Mint édes Anyámhoz,
Szülő Patronámhoz
Illy kevéssel borulok.
Láng affectusimmal,
Szív buzgóságommal
Lábához folyamodok.

Nagyságod én fényem,
Éltető reményem,
Nagyságod lelke éltemnek.
Ki biztat? Senki nincs,
Csak Nagyságod az a kincs,
Elő vére szivemnek.
Kétségem fáklája,
Kegyelem példája
Egy egyetlen egyének!

Vegye kebelében,
Aszt zárja szivében,
Ki gyümölcse szivének.
Azon vér ott is vér,
Ki pulsusomban vér,
Párját teste s lelkének.
Ohaicsa életét,
Bánnya bal esetét
Az alább írt nevének.

Ah melly sokat szenved
Szegény, ugy él s eped!
Könyes szemét érdemli.
Bárha gyümölcstelen,
Azért nem hitetlen,
Méltóztassék elhinni.
Nem az a maga kedve,
Fatumok ereje,
Tessék szegényt megszánni.

Igy magát elszánta,
Az Marshoz kapcsolta,
Végezhesse életét.
Bár nem is szivesen,
Csak böcsületessen
Onthassa vég csöpp vérét.

Mivel sok irigye,
Föveny ellenséghe
Szomjuhozza elestét.

Csak nem tagadhattya,
Habár titkolhattya,
Vagyok méhe zálogja.
Édes kebelének,
Anyai tejének
Vagyok táplált magzattya,
Sem nálomnál jobb nincs,
Sem pedig roszszabb sincs,
Páratlan hive s fia.

Nincs hely több sebének,
Szenvedett szivének,
Hogy több sebet szenvedgyen.
Véres minden helye
S legkissebb czikelye,
Csuda szegény mint éllyen.
Bizony nem gyógyíthat,
Ha nem orvosolhat,
Nagyságod rajta mit tégyen.

A vér tudom nem víz,
Nagyságodban is van íz,
A ki hozzám hajlik rég.

Ámbár nem mutattya,
De mégis lobbantya,
Illy szikra, ki titkon ég.
Engedelmességem,
Fiui szerelmem
Édes szivén sebet szég.

Világ meghvetése
És szerzetességhe,
Tudom, áldását nyerem.
Illy szent affectussa,
Magán triumphussa,
Magamnak aszt igérem.
Éltünt szerencsémnek,
Igaz reményemnek
Lészen háladó bérem.

Igy magát ajánlya
És recomendállya
Nagy anyai szívében.
Minden szenvedését,
Halálát s életét
Test s vér kegyességében.
Ámbár probáltatik,
Nem confundáltatik
Bizik reménységében,
Hiv szerelmében!

Méltóságos édes Aszonyom Annyámnak verseim. Kitt Maria Czely képe... Irtam Anno 1745 in Junio Bécsben a Carmelitáknak klastromában.

Ltár. 1299/35. (Amade írása).

Tyranne Cupido!
Imitis libido!
Me tormentas
Ultra tentas (vel non contentas.)
Non fido.

Amavi, probavi
Felle mixtum,
Mel gustavi
Non gustavi,
Sat probavi,
Sat amavi.

Fuisti dilecta!
Pro cunctis electa!
O mea lux,
Tu cordis dux
Electa.
Sed cum jam sum cinis
Cunctis vale finis!
Haec est mea funesta sors!
Tua voluptas sit mea mors.

Quem numquam amasti.
Cur me tumulasti?
Dolo fraude
Nunc jam plaude,
Vicisti.
O Amor, o marmor,
O afflictum pauper cor,
O afflictum pauper cor,
(semper.)

Sum mundi teatrum
Et si fatum atrum!
Fatis istis, tua tristis victima.
Dolebo
Languebo
Sic amare docebo
Et in umbra lugebo.

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása).

---

1. Bohaemorum magnum lumen!
Cui favet summum numen
Confidentem respice!
Qui sprevisti tot tiaras,
Supplex sum ad tuas aras,
Vote mea recipe!
Inter milliones mille
Sim et ego unus ille,
Miserum ne despice!

2. Quam felices illae Idus!
Quam beatum illud sidus,
fecit
Quod te luxit nascere!
dixit
Lucem dedisti luci
Quando natus Nepomuci
Cristi oves pascere.
Caecas mentes illustrasti,
Et profunda penestrasti!
Quam fidem agnoscere?

3. Approbatus arcanorum,
Sis conscius secretorum,
Sacra dum probavit sors!
Reginae cordis director,
Tu electus solus rector,
Quae fuit prosaga mors!
Quae si forte revelasses,
Sacramento non velasses!
Primus tu fuisses fors.

4. Furiosus et crudelis,
Reginae confessa, velis
Rex iubet: te pandere!
Adulatur: bonis, minis
Jam supremis et nunc imis,
Nil te movet spernere.
Majestatis argumentis,
Blandis, spebus et tormentis
Fidem sacram frangere.

5. Non te terrent, non te tangunt,
Non te movent, non te frangunt,
Constans sacerdos, vir es!
Ignis in igne probatur,
Sacra lingua nihil fatur,
Coelum dedit tot vires!
Ignis aqua est damnatus,
Finis vitae consecratus,
Ut sic coelos adires!

6. Te constantem reddunt dura,
Constans cor et fides pura!
Tu exemplo cunctis es!
Quinque stellis coronatus,
Et in Moldva fluctuatus,
Orbi stupenda est res!
Inter stellas elevatus,
Magnus, sanctus et beatus!
Qui te colunt certa spes!

7. Cum sit fida nullis rupta,
Tua lingua incorrupta,
Deus dat hanc gloriam.
Orbi loquitur et tacet
Sacrum corpus prato jacet,
Tibi dedit gratiam.
Sacri sigilli es custos!
Fac nos ire, fac honestos
Ad aeternam patriam!

8. In cunctis mundi es oris,
Thaumaturgus es honoris!
Te colimus, amamus!

Ingens famae qui patronus,
Tibi patet coeli thronus,
Praeces, vota libamus!
Ne sinas! simus informes,
Et honorem nostrum ames!
Haec tibi commendamus!

9. Famam bonam illi findunt,
Isti nos verbis proscindunt,
Magne Dive bene scis!
Invident nobis honores!
Ah, pro nobis, Dive ores!
Quanta est illorum vis?
Sternas illos et confunde!
Preces ah, pro nobis funde!
Pater potes, quia vis.

10. Pro me oro et pro cunctis,
Tuis meritis conjunctis,
Confusum ne despice!
Nihil boni me potentem,
Exora omnipotentem,
Ab invidis protege!
A tot malis linguis maestum
Consolare et honestum
Mori fac et vivere!

11. In tot vitae famae morbis!
En procumbit totus orbis!
Totus mundus supplex est,
Stupent cuncta elementa
Arcanorum sacramenta!
Tuum numen superest.
Scis par vitae quod sit fama!
Vindica nos et sic ama!
Inter haec nil interest.

12. Lachrymabundus concludo
Oculis et corde udo!
Juva, juva miserum!
Per Mariam genitricem,
Cunctorum consolaricem
Bonae famae indignum!
Frena malae linguae virus!
Famae primus vindex mirus!
Juva, juva miserum!

1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása).

Ad Illustrissimum Dominum Parentem mihi Colendissimum Gratiosissimum.

Ite mea chartae celeres et tristia ferte,
Haec charo patri nuncia missa meo:
Ite; sed et tristes vosmet modo convenit esse,
Cum tristem vestrum vos videatis herum.
Ite per et campos, per aquas per tesqua(?), per ignes,
Vulcanus seu vos devoret atque lupus
Seu furibunda Thetys saevis vos mergat in undis
Ac artus vestri contumulentur aquis.
Sive meus Pater; absurdo vos compede stringat,
Annis ter centum carcere servet atro.
Ite tamen jubeo superest clementia nulla
Ac mea jam vobis gratia nulla datur.
Essetis poena dignae, quam Naso subibat,
Dum miser in Peticis, delituisset agris.
Quaerite Barrini vel quaerite in urbe celebri,
Tyrnavica charum, gaudia nostra Patrem.
Dicite dilectis Patri, Matrique salutem,
Ut valeant posthac ambo salute frui.

Dicite me salvum, laetum tamen esse negate;
   Quos petiistis equos en mihi nullus adest.
Jam laetae feriae, celeberrima paschatos adsunt,
   Festa, tamen nullus currus equusque venit.
Jam ver enituit cinctum florente corona,
   Jam campi, sylvae gaudia laeta ferunt.
Floraque iam nitidis intrat cum floribus hortos,
   In queis mens tristis se exhilarare cupit.
Poscebam currum mihi natus equosque paternos,
   Ut possim Patris me recreare donis.
Nullus adest sonipes Patris, nullaeque quadrigae,
   Non licet optatos Patris adire Lares,
Non licet Aonii regredi de culmine Pindi,
   Corda relaxandi copia nulla datur.
Sordida quaeque queunt laetus animalcula campis,
   Vere novo sensus exhilarare suos.
Luridus hoc jucundo in vere Lepusculus ipse
   Ruribus in laetis se recreare solet,
Ipse etiam nequam, miser et Passerculus audet,
   Ad nova quae placeant liber abire loca.
Et miseri Mures, Sorex, Glis, vere renato
   Ad libertatem progrediuntur humo.
Quid dicam de te Szakal tu Palko petulae?
   Invideo; liber te recreare potes,
Curris equo, quo vis, dominii curruve vehere
   Ac tibi vere novo gaudia summa facis.
At mihi tot feriis, quem tristis bruma tenebat
   Tristibus in tectis, non licet ire domum,
Non licet ire domum, per amoeno vere renato,
   Quo vivens sine me gaudet ubique genus.
Erravi fateor! mentem decerpat error,
   Jam mihi mens multo sanior ecce redit.
Innocuas chartas, mihi corripuisse dolori est,
   Quae mihi responsum, non retrahere bonum,
Sic voluere mei, sic disposuere Parentes,
   Quod, non sit missus currus equique mihi.
Fecerat, hoc chari prudentia summa Parentis
   Ac dulcis Matris; sic voluere Dii.
Si voluissemus legem violasse paternam,
   Si voluissemus frangere jura Patris.
Jam tranassam undas Istri vada, fide meive
   Corporis exigui Cymba tulisset onus.
Nulla retardasset fluviorum Scylla, Charybdis,
   Atque furescentis nulla procella Noti.
Nec tremefecissent sylvae, rabiesque ferarum
   Audax ivissem per Bodakense nemus.

Ni tua me chari monuissent jussa Parentis,
Praestandus Patri, ni venerandus honos.
Frangere quis cupiat charorum jussa Parentum?
Quae fregisse nefas ac violasse malum est,
Chara volens servare mei mandata Parentis,
Non movi promptos natus ab urbe pedes.
Jamque volebamus terni conscendere currum
Occurrere mihi jussa benigne Patris,
Pro foribus steterat sonipes, steterantque quadrigae
Auro conductae, jam numerante manu,
Jamque femur nostrum praecinxerat aureus ensis,
Clauserat et cistis dextera nostra libros.
At bene res agitur, sic disponente Parente
Pro Pascha veniat, quod mihi nullus equus.
Optima Mater amor meus et Pater optimus ipse
Quid nato sit opus, proficuumque sciunt,
Qui studium florere sciunt hoc tempore veris,
Parnassique sciunt, quod modo fervet opus.
Insuper haud Boreas alget, nec Scyrius urit,
Tempore vernali; vena fit apta metris.
Conscius est Genitor, quod nunc Heliconeis alis
Rumpatur studium Castaliaeque lyrae.
Sit licet his feriis perdolus Apollo remittet
Musarum quasdam tecta videre Patrum.
Attamen ad bijuga repetenda caeumina Pindi
Tempore coguntur quaeque redire brevis.
Etsi fas esset nato bis quinque diebus
His Paschae feriis aedibus esse patris.
Non posset mentem fervens animumque poeta
Tam paucis feriis exhilarare suum.
Aurigas ergo non desemisse sorores,
Praestat; Castalium continuare chorum.
Et cum Castaliis praestat modo docta puellis
Fractare Aoniae garrula fila lyrae.
Dum nives nostri rutilabunt flore capilli
Proderit Aonias nunc (?) adamare Deus.
Pax ergo vobis gratisque expono papyri,
Quod nullae bigae nullus equusque venit.
Atque Tibi refero grates pater optime natus
Me quod in Aonio nunc sinis esse choro.

Illustrissimi Domini Parentis

indignus filius
Ladislaus Amade.

Jaurini die Martii. Anno 1720.

Ltár 1899/35. (Amade írása.)

Közli: VÉRTESSY JENŐ.

BENCZÚR JÓZSEF LEVELEI RADVÁNSZKY LÁSZLÓHOZ ÉS JÁNOSHOZ.

Első közlemény.

A Radvánszky-család a XVIII. sz. magyar irodalmában igen kiváló szerepet vitt. Nemcsak a család tagjai maguk írnak verseket, — mint Radvánszky János, a kurucz kincstartó és a század második felében ifj. Radvánszky János, — és prózai, főként történeti műveket, — mint Radvánszky György, kinek az 1728/9. országgyűlésről van igen érdekes, két kötetes naplója a br. Radvánszky-család levéltárában, és László, ki a család történetét írta meg, — hanem főképen az biztosít előkelő helyet a családnak az irodalomtörténetben, hogy tagjai állandóan érdeklődnek a tudományok és a tudományos és irodalmi élet iránt. Ez az élénk érdeklődés viszi a család tagjait arra, hogy könyvtárt alapítsanak s azt folyton fejleszszék és bővítsék, mint azt Radvánszky Lászlónak és ifj. Radvánszky Jánosnak a br. Radvánszky-család levéltárában most is meglevő könyvtár-catalogusai bizonyítják; de főképen ezt az érdeklődést mutatja az. a folytonos érintkezés, melyben a Radvánszkyak a XVIII. századnak sok kiváló írójával és tudósával állanak. A költők közűl csak Tolvaj Ferenczet, Barcsayt, kit Radvánszky Jánoshoz szoros barátság fűzött,[1] Bessenyei Sándort, Kazinczyt, a tudósok közűl Bél Mátyást, kire az id. Radvánszky János Beszterczebányán, majd Pozsonyban fiainak, Györgynek és Lászlónak, vezetését is bízta, meg Thomka-Szászkyt kell jellemző példák gyanánt említenünk, kikkel a Radvánszkyak részint baráti, részint pártfogói viszonyban állottak. Egész irodalmi kör. Az írók a Radvánszkyaknak ajánlják, vagy egyenesen hozzájuk intézik műveiket; Bél Mátyás pl. 1744 decz. 10. kelt levelében[2] maga kéri Radvánszky Lászlót, hogy Ráday Gedeonnal és Jeszenák Jánossal együtt legyen Maecenása az *Adparatus* kiadásában, Barcsay pedig több versét egyenesen Radvánszky Jánoshoz és nejéhez intézi.[3] A most rendezés alatt levő br. Radvánszky levéltár III. osztályát, mely a leveleket foglalja magában, a kurucz világra vonatkozó darabok mellett épen ezen XVIII. századi íróknak és tudósoknak a Radvánszkyakhoz intézett s irodalomtörténetileg igen fontos levelei teszik becsessé.

Ebbe a társaságba tartozott Benczúr József, a XVIII. századi politikai és történeti író is. Alább közlendő levelei, melyeknek eredetije a

[1] Radvánszky Jánoshoz intézett leveleinek nagy részét kiadta Berkeszy a *Kisfaludy-t. évl.* új f. XXI. k.

[2] A br. Radvánszky-család levéltárában. III. osztály, LVI. csomó.

[3] L. Berkeszynél i. h.

br. Radvánszky-család levéltárában van, élénk világot vetnek arra a viszonyra, melyben a fentebb említett írók a Radvánszkyakkal állottak. Irodalmi, politikai és személyes természetű dolgokról van szó ezekben a levelekben, melyekből különösen magának Benczúrnak munkáiról sok érdekes dolgot tudunk meg. Az I, II., III. és IV. sz. levél Radvánszky Lászlónak, a többi Radvánszky Jánosnak szól.

Benczúr a Radvánszkyakkal a Bohus Sámuel-féle, külföldi egyetemeken tanuló protestans theologusok részére tett alapítvány révén jutott érintkezésbe. A Bohus-féle alapítványt ugyanis Radvánszky László kezelte, s mint az alapítvány kezelőjének ajánlotta neki Benczúrt Thomka-Szászky. 1750. febr. 8. kelt levelében[1] írja Thomka-Szászky a következőket: Egregium adolescentem Jos. Bentzur Jeszenova Arvensem, quem venerandus Sigismundus Kellerus per epistolam commendavit, Sp. Domino, in communem rei evangelicae utilitatem, maiorem in modum commendo. Ea Ile in studiis humanitatis posuit apud nos fundamenta: ut merito possim dicere de eo spem bonam concipere, eum futurum olim non minus scholis patriis, quam ecclesiae Christi perutilem. Praeterquam enim quod in lingua Latina ceterisque patriis ac orientalibus non contemnenda posuit fundamenta: in reliquis etiam disciplinis vera laude dignos fecit profectus.« Ezért ajánlja őt, hogy a Bohus-alapítványból küldjék valamelyik szász academiára. Az ajánlásnak meg is volt a foganatja; Radvánszky László, mint az a Thomka-Szászky idézett levelének hátára írt fogalmazatából kitűnik, rögtön megigérte, hogy Benczúrt segíteni fogja. Benczúr már 1751. májusban Jenából írja köszönő levelét. (I. sz.)

Úgy látszik, hogy a míg csak külföldön volt Benczúr, mindvégig élvezte a stipendiumot. Erre mutat Radvánszky Lászlónak 1752. ápr. 2. kelt feljegyzése,[2] hogy több akadémiai tanuló között Benczúrnak is küldött az alapítványból 25 frtot. Mikor pedig 1755. Benczúr külföldről haza jött,[3] ismét Radvánszky László volt az, a ki kieszközölte, hogy Benczúr a késmárki iskolához jusson. (L. a II. sz. levelet.)

Benczúrt tehát hála fűzte a Radvánszky-családhoz; s ő hálás is volt. Személyesen elment Radványba, hogy háláját kifejezze (II. sz. levél), s bár pártfogóját nem találta otthon, a radványi tartózkodásnak mégis lett egy fontos eredménye, mert valószínűleg már ekkor megismerkedett Radvánszky Lászlónak nagyérdemű fiával, Jánossal. Igaz, hogy Benczúrnak

[1] A br. Radvánszky-család levéltárában. III. osztály, LVI. csomó.

[2] A br. Radvánszky-cs. lt. III. o. LVI. cs.

[3] Hogy Benczúr 1755-ig maradt külföldön, l. *Unterhaltungsblatt Pressburg, 1816. 59. sz.*

Radvánszky Jánoshoz intézett első megmaradt levele 1767-ből való, a mikor már Radvánszky László nem is élt († 1758), de épen ezen levél hangja mutatja, hogy a Radvánszky János és Benczúr közötti érintkezésnek sokkal régibb keletűnek kell lennie. A viszony már sokkal közvetlenebb itt, mint a melyben Radvánszky Lászlóval állott Benczúr, s bár a levelek mindig a mély tisztelet hangján vannak írva, mégis a mindent felölelő közlékenység, mely az elsőtől kezdve végig valamennyi levélre nézve jellemző, bizonyos intimitásra mutat. Valószínűvé teszi ez, hogy Benczúr nemcsak Pozsonyból, hol első pártfogójának, Thomka-Szászky Jánosnak 1760-ban bekövetkezett halála óta annak állását foglalta el a pozsonyi iskolánál,[1] hanem már Késmárkról is levelezett Radvánszky Jánossal. Ezek a levelek azonban nem maradtak fenn.

Új könyvek és kéziratok szerzése, politikai és irodalmi események tárgyalása s ezek mellett ritkábban egy-egy magánügy képezi a levelezés tárgyát. Különösen fontosak és érdekesek azok a megjegyzések, melyeket a saját munkáira vonatkozólag tesz Benczúr. Megtudjuk e levelekből, hogy *Historia Hungariae*-jának jó része már 1757. megvolt, de a *Praetensio Brandemburgica* írása gátolta őt a *Historia* folytatásában. (IV. lev.) Érdekes, hogy, bár Benczúrnak ezen munkája nyomtatásban soha sem jelent meg,[2] s Horányi még 1792. is azt mondja róla: »Historia Regni et Regum Hungariae ab exordio Ducum et ingressu Hunnorum usque ad nostra tempora duobus spissis voluminibus in quarta forma comprehensa et a me visa in Manuscripto delitescit,«[3] — Benczúr maga mégis úgy hivatkozik rá, mint közismeretű munkára: a *Jus publicum Hungariae*-ben, mely a Horváth-féle *Bibliotheca iurisconsultorum Hungariae*-ben Benczúr halála után, 1790. jelent meg, minduntalan hivatkozik a szerző, illetőleg commentator (Benczúr) a maga *Historia Hungariae*-jára.[4] — A XV. levélből azt tudjuk meg, hogy a *Juridicum Hungariae* cz. munkája megjelenése előtt a hadi tanácsnak terjesztetett fel. Legérdekesebb azonban az, a mit az Eusebius Verinus név alatt megjelent *Commentatio iuridica critica*-ról mond Benczúr.

Ez az álnév alatt megjelent munka, mely a Habsburg-háznak Magyarországon való feltétlen örökösödési jogát bizonyítgatja, s tulajdonképen nem

[1] *Unterhaltungsbl. Pressb. i. h.*

[2] A N. Múz. kéziratt. Quart. Lat. 294. és 295. sz. a. két kézirati példánya van.

[3] *Horányi:* Nova memoria Hung. 405. l.

[4] *Jus publ. Hung.* 29. l.: »quod in Hist. Hung. Cap. IV. ostendi.« 70 l.: »quod docui in hist. Hung. P. 1. c. 8.« stb.

egyéb, mint a pragmatica sanctio apologiája, a maga idejében nagy feltünést keltett. A merész hang, melyen az álnév mögé rejtőző szerző Verbőczivel szembe száll,[1] s még inkább az a mód, a mint a magyar történelemnek egyes tényeit feltünteti,[2] sok felől számíthatott és talált is ellentmondásra. Méltán mondja róla Benczúr: »sunt in eo multa paradoxa.« (XII. lev.) Bizonyára ezért látta jónak a szerző is, hogy ne nevezze meg magát.

Mindjárt a munka megjelenésekor elterjedt az a vélemény, hogy a *Commentatio* szerzője — Benczúr. Radvánszky János, ki a munka megjelenéséről igen jókor értesült, — hiszen Benczúr már 1770. decz. 22-én írja neki, hogy a *Commentatio* megjelent, holott magán a munkán 1771. évszám áll, — egyenesen Benczúrhoz fordul, hogy ő-e a szerző. Benczúr válasza tagadó (XIV. lev.), s azt írja, hogy az ő tudomása szerint egy pesti ember írta a munkát azért, hogy érdemeket szerezzen vele a nagyszombati academián tanári állás elnyerésére. Radvánszky azonban, úgy látszik, szerénykedésnek, vagy más egyébnek vette Benczúr tagadását, s nem hitt neki, hanem Barcsaytól kérdezte meg, hogy ki a *Commentatio* szerzője. Barcsaynak Radvánszky Jánoshoz intézett s 1772. máj. 10. kelt levelében erre vonatkozólag ezt találjuk: »Hogy Eusebius Severinusnak (Verinus htt.) authoráról akkor többet nem írtam, oka volt, hogy az, a mit róla láttam és olvastam, még csak esméretlen kézirásban vagyon és vélem nagy titok alatt közöltetett egynéhány levelecske belőle, mivel még nem bizonyos, ha nyomtatott betükben kiadattatik-é, vagy nem. Úgy tetszik, hogy ha az ember titkot igér, azt meg kell tartani, kivált én oly vélekedésben vagyok, hogy a titok nagy lelkeknek legfőbb hívságok, mivel a halandók egyedül csak ez egyben hasonlíttathatnak az istenekhez. Különben az is bizonyos, hogy közöttünk semmi titok nincsen, hanem tudod, mely tanácstalan papirosra sokat bízni; annyit írhatok azon ***hízelkedő papról***, hogy néki német ellensége támadott, de azért a hadakozás csak lúdtollal lehet közöttek.« [3]

Nincs tudomásunk róla, hogy megtudta-e Radvánszky valamikor, ki volt az a »hizelkedő pap«. Az bizonyos, hogy a kortársak sem voltak egészen tisztában azzal, hogy csakugyan Benczúr rejtőzik-e az Eusebius

[1] *Eus. Ver.* 27., 30. n., 46., 51. l. stb.

[2] *U. o.* 126. l.: »quin moneam proceres illos regni immemorem prorsus beneficiorum declarasse animum, qui exstincto Ludovico (hibásan Ladislao htt.) postumo sorori eius Elisabethae uxori Casimiri Poloniarum regis adolescentem Mathiam Corvinum captivum ***insano quodam consilio*** anteposuerant.«

[3] A br. Radvánszky-cs. levéltárában. Berkeszynél is közölve i. h. 263. l.

Verinus név mögött, mert bár Horányi a *Nova memoria*-ban Benczúr munkái között sorolja is fel a *Commentatio*-t, Lehotzky [1] már habozik, s azt mondja: »tribuitur Benzurio aut Cornidesio.«

Pedig magát a munkát olvasva nem igen fogunk kételkedni abban, hogy a *Commentatio*-t tiltakozása daczára is csakugyan Benczúr írta, az a Benczúr, ki már az *Ungaria semper libera* megírásakor is 100 aranyat kapott az udvartól.[2] Erre mutat az, hogy igen sokszor idézi a saját egyéb munkáit a nélkül, hogy azokra vonatkozólag bíráló megjegyzéseket tenne.[3] Néha az, a mit a *Commentatio*-ban mond, csak kiegészítése annak, a mit egyebütt mondott.[4] Ugyanazok a forrásai itt is, mint egyéb munkáiban, s ugyanúgy bírálja őket itt is, mint más műveiben.[5] Sőt még mentegeti is magát: »Auctor tractatus huius (t. i. az Ung. semp. lib. szerzője) plura adhuc argumenta in Ad. Franc. Kollár Origin. et perpetuo usu potestatis etc., *si opere hoc uti potuisset,* deprehendisset.«[6] Természetesen, mert Kollár műve is csak 1764. jelent meg, mint az *Ungaria semper libera,* s így Benczúr azt itt már nem használhatta. De legfőképen ezt mutatja az a feltűnően loyalis hang és czélzat, a mely Benczúrnak egyéb munkáiban, különösen pedig a *Jus publicum Hungariae*-ban is nyilatkozik.

Nem tartozik ugyan egészen ide, kiegészítésűl azonban mégis felemlítjük azt, a mit Barcsai 1772. aug. 22. írt Radvánszky Jánosnak: »Tudtomra esvén Benczúr uram *Manifestum* nevezetű munkájának Cassán léjendő kinyomattatása, kérlek, ne sajnálj első adandó alkalmatossággal azon présből kettőt számomra hozatni.«[7] Semmit sem tudunk arról, hogy Benczúrnak ily czímű munkája megjelent volna, vagy kéziratban megvolna.

Kár, hogy Benczúr levelei Radvánszky Jánoshoz való viszonyát csak az egyik oldalról tűntetik fel, minthogy a levelekre adott feleletek nincsenek meg. De ha megvolnának, akkor sem igen lehetne világosabb a köztük levő viszonyról alkotott képünk, mint a mily világossá teszik

[1] *Index scriptorum publico-politico-juridicorum. 15. l.*

[2] *Unterhaltungsbl. Pressb.* i. h.

[3] Egyetlen kivétel a 124. l. m.: ». . . . quod J. Benczur in Ung. semper lib. *sagaciter* observavit.«

[4] V. ö. pl. az *Eus. Ver. XIX.* §.-ban mondottakat az *Ung. s. lib. C. I. §. 9.* mondottakkal.

[5] V. ö. *Jus Publ. Hung.* 65. l. azzal, a mit Keményről az *Eus. Ver.* bevez. 2. l. mond.

[6] *Eus. Ver.* 20. d.

[7] A br. Radvánszky-cs. ltban. Közölve Berkeszynél i. h. 265. l.

azt Benczúr szavai, melyeket Bojthiról szólva mond (V. lev.): »Utinam plura similia scripta ex scriniis privatorum in lucem protraherentur, publicique iuris fierent. Ita completiorem rerum patriae haberemus historiam.«

I.

Jena, 1751. máj. 5.

Spectabilis ac Perillustris Domine et Patrone gravissime.

Quanto adflictior est sors, Spectabilis ac Perillustris Domine, ecclesiae purioris, quae in patria nostra Deo colligitur: tanto plus illi, qui ita studiis operam dant, ut olim seu in maiori, seu in minori ecclesia Deo servire possint, Maecenatibus iisdem, a quibus beneficia capiunt, se debere experiuntur. Alterum est, quod ad venerationem omnem Viris his virtute clarissimis testandam excitare debet, quod pro salute ecclesiae continuo vigilent et pericula, quae saepe suboriuntur, fortiter avertere studeant: quod praeter haec de studiis promovendis et per haec barbarie et ignorantia pellendis cogitationes suscipiant, alterum.

Improbus essem, nisi cernuus et maxima cum reverentia Spectabili ac Perillustri Dominationi Vestrae prolixas agerem gratias, quod pro auctoritate et cura sane paterna, qua ex b. Bohussii pio legato studia sublimiora Sp. ac P. D. Vestra promovere solet, largum beneficium submittere haud dedignata sit.

Pie memor ero semper tanti beneficii et pro incolumitate Sp. ac P. D. Vestrae, splendidissimae familiae, eorum, ad quos etiam collatio beneficiorum huiusce modi pertinet, imo totius coetus evangelici precibus devotis perpetuus apud Deum ero deprecator. Intendam beneficium ita omnino in libros et studia necessaria impendere, uti id ex mente Maecenatum indulgentissimorum clientibus conferri solet. Praeterea, quae ad Theologicum studium pertinent, linguas scilicet sacras, antiquitates, ecclesliasticam historiam, studia quoque philosophica atque mathematica aliis non neglectis, quantum licuerit, uti coepi, pertractare conabor. Maximae felicitati mihi ducam, quodsi Deo vires concedente post absolutum studiorum cursum voluntate et consiliis sapientissimis Sp. D. Vestrae regi et officio servitiis quibuscumque tandem satisfacere licuerit ex parte.

Iterum iterumque submisse pro beneficio gratias Sp. ac P. D. Vestrae ago, precatus quaevis felicia patrocinio ulteriori me supplex insinuo et maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Jenae, 5. Maii, anno 1751.

cliens ad quaevis officia paratissimus
Josephus Benzur.

II.

Radvány, 1755. május 28.

Spectabilis atque Magnifice Domine et Patrone gratiosissime.

Uti fortes nascuntur fortibus et magnos nonnisi magna et heroica decere novimus: ita, quam id in Sp. D. Vestram conveniat, longe clarius

est, quam ut a me primum evictum reddi debeat. Res ipsa me non monente loquitur fortis ac magni animi exemplum esse incomparabile, quod suo cum incommodo scholae me donaverit Kesmarkiensi. Fervor scilicet ecclesiae et scholae commoda promovendi et ibi Deum reveretur largum remuneratorem munificumque, ubi irreparabile ecclesiae causa damnum sentire se existimat. Offendi animum Sp. D. Vestrae, cuius virtutes, quibus corruscat, quominus in gratiam redeundum esset, auctoramento esse deberent. Sed et hoc condonatum est. Deus, quod abs me praetermissum est, compenset gratiam ac beneficia, quibus Sp. D. V. mactare me haud dedignata est, remuneretur, efficiatque, ut herulus vestigia Parentis tanti pleno gradu sequi [possit] et non facultatum tantum, sed et virtutum meritorumque heres sit paternorum. Ceterum splendori, quem Sp. D. V. per aliquot saecula ad se propagatum adauxit, adiiciat Deus perpetuitatem, largiaturque Sp. D. Vestrae in hac mortalitate immortale nomen. Id quod dum precor, ulteriorem quoque gratiam et patrocinium Sp. D. Vestrae ea, qua debeo, submissione expeto et maneo

Sp. ac Magnificae D. Vestrae, Domine et Patrone gratiosissime,
Radván, 28. Maii 1755.

cliens ad preces et officia paratus
Josephus Bentzur.

Kivül: Spectabili ac Magnifico Domino Ladislao de Radvan et in Kaza, aliquot comitatuum incliti Regni Hungariae tabulae iudiciariae assessori primario (tit.), Domino et Patrono suo gratiosissimo. Ribari.

III.

Késmárk, 1756.

Spectabilis ac Perillustris Domine et Patrone gratiosissime.

Quod tam sero *Goldasti* commentarium unacum reliquis opusculis in uno volumine compactis submittam, ea, qua decet, submissione deprecor. Expedivissem volumen hoc prius, si vel occasio commoda adfuisset, vel si qua adfuisset, certioris quid de eadem constitisset. Quemadmodum accuratissima editio scripti huius Sp. ac P. D. Vestram multum delectabit: ita precor, ut splendida vestra bibliotheca in dies maiora sentiat . . . . Deum porro precibus ardentissimis adorabo pro incolumitate Sp. [D. Vestrae] totiusque spectatissimae familiae . . . . Deus Sp. D. Vestrae filium . . . . eumque faciat virtutum paternarum heredem, ecclesiae vero nostrae et rei litterariae in patria multos largiatur Ladislaos de Radvan, hoc est nutritios atque promotores. In his votis dum conquiesco, gratiae ulteriori me supplex commendo et maneo

Sp. ac P. D. Vestrae
Késmárk, die 3. mensis . . . . . . anno domini 1756.

[ad] preces et quaevis officia
para[tus] servus obsequentissimus
Josephus Benzur.

Kívül: Spectabili atque Perillustri Domino Ladislao de Radvan et in Kaza, certorum inclyti Regni Hungariae comitatuum tabulae iudiciariae assessori primario (tit.) Domino et Patrono suo gratiosissimo. Radvan.

IV.

Késmárk ....[1] *jul. 30.*

Spectabilis atque Perillustris Domine et Patrone gratiosissime.

Quia scio Sp. atque P. D. Vestram rarioris argumenti libros magno studio conquirere et nullis parcere sumtibus: hinc, ut aliquod iterum animi pro beneficiis grati prostaret in Sp. D. Vestram documentum, qui hic venales sunt libri, quoad titulos et pretium ...... eadem Sp. D. V. communicanda [esse] videbantur. Quod si aliquibus horum selectissimam bibliothecam, quam Ungaria litterata miratur, adaugere placuerit: dignabitur id mihi gratiose significare, ut eos tempestive curem separari, antequam aliis devenerint in manus. Mihi imprimis illi placent, quos subtraxi, salvum tamen est iudicium penes Sp. D. Vestram, quod optime pretia librorum decernere solet. Motus [et] adparatus bellici me admonent, ut *refutationem praetensionum et deductionum .... per IV. ducatus Silesiae* accelerem.[2] Hoc est, quod mihi remoram iniiciat in *historia patriae,* quam a primo Hunnorum in Pannoniam ingressu usque ad initia saeculi XIII. perduxi, et quae iam 40 phileras excedere videtur, continuanda.

Ego vero ardentibus precibus a Deo expeto, ut nobis Sp. D. Vestram lumen et Maecenatem litteratorum et litterarum incomparabilem cum Spectatissima Aula omni beet prosperitate. In hac pietate dum conquiesco, maneo

Sp. atque P. D. Vestrae

Késmárk, die 30. Julii ....

ad quaevis officia paratus servus

Josephus Benzur.[3]

V.

Pozsony, 1767. nov. 19.

Spectabilis ac Perillustris Domine, mihi summo opere colendissime.

Quam Sp. ac P. D. V. dignabatur epistolam ad Sp. D. Bachak, Excelsae Camerae Hungaricae Aulicae secretarium, exarare, epistolam illam ei ipse tradidi in manus. Quam postquam praelegisset, dicebat valde bene esse, quod statutionis paria Sp. D. V. submiserit: iam omnes difficultates esse superatas remque deductam in planum.

Idem Dominus declaravit se in aliis quoque Sp. D. Vestrae grato animo serviturum, modo aliquid demandare placuerit. Lubens scripsisset, sed multis impediebatur occupationibus.

[1] Valószínűleg 1757.
[2] A Praetensio Brandemburgica 1758. jelent meg.
[3] A levél mellékleteként három, vízfoltoktól nagyon megrongált papírlapra van írva a levélben említett könyvjegyzék, mely azonban jó részt olvashatatlan.

Libros, quos Sp. D. V. desiderat, proxime procurare et Sp. D. Vestrae submittere intendam. Ex *Francisci Forgachii* historia, quae nunquam est typis impressa, libros XIII. habeo, reliquos IX. spero me proxime esse consecuturum ex Transilvania. Quia vero exemplum, quo usus sum, vitiose fuit descriptum, et Sp. D. Vestram accurate conscriptum possidere exemplum audio: spero me id ex benevolentia Sp. D. Vestrae consecuturum, ut, si futuro vere, quemadmodum intendo, Radvanium venero, meum exemplar ad Sp. D. Vestrae exemplar corrigam emendamque.

Boithini Sigismundi principis Transilvaniae et Gabrielis Bethlen etiam Transilvaniae principis res gestas lib. III. utrum habeat Sp. D. V., pervellem scire. Utinam tantae mendae et errores scribarum oscitantia illud in exemplum, quod meas in manus devenit, non irrepsissent. Dabo operam, ut aliunde haec possim emendare. Apud priorem principem, quod ex libro I. Boithinii evidens est, Georgius Radvánszky inter ministros praecipuum tenebat locum.

Utinam plura similia scripta ex scriniis privatorum in lucem protraherentur, publicique iuris fierent. Ita completiorem rerum patriae haberemus historiam.

Nova, quae scribere possem, Perillustris Dominus Meervaldt referet.
Ita commendatus ulteriori gratiae, maneo
Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 19. Novembris 1767.

servus humillimus
Josephus Benczur.

VI.

Pozsony, 1768. ápr. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Tractatus *Schvarzianos,* quos Sp. ac P. D. V. dignatur desiderare, necdum Lipsia, ubi ultra annum haerent, accepi. Spero eosdem me sub finem mensis venturi Maii cum mercibus pellionum Lipsia advehendis consecuturum, adeoque statim proxima demum occasione Sp. D. Vestrae eosdem sum submissurus. Scripsi hac de re iterum Lipsiam et Valaszkyo studioso demandavi, ut tractatus eosdem Viennam per certos Saxonicos nostris pellionibus servientes aurigas expediat. Viennam totam adtentam reddidit sequens ibidem recusus tractatulus:

Johann Georg Neubergers iuris utriusque licentiati Abhandlung von den Einkünften der Clöster und dem Amortizationsgesetze. Nachdruck der Münchner Ausgabe 1768. In 8-vo. Intra 6 dies omnia Viennae recusa exempla sunt divendita. Speramus tamen novam diebus his libelli huius editionem nos accepturos et tunc unum exemplum Sp. D. Vestrae

procurare etiam intendam. Auctor est Bavarus, et libellus primum Monachii in Bavaria est impressus. Scribit apertissime et simplicissime.

Tyrnaviae non pridem prelum deseruerunt *P. Nicolai Schmitth Episcopi Agrienses*, III. tomulis in 8-vo, quos ob multa in illis occurrentia diplomata Sp. D. V. sibi posset procurare.

Ita Gratiae ulteriori commendatus maneo
Sp. ac P. D. Vestrae
Posonii die 16. Aprilis 1768.

servus humillimus
Josephus Benczur.

VII.

Pozsony, (1768.) aug. 31.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summopere colendissime.

Quod Sp. ac P. D. Vestrae recenter filius sit natus,[1] gratulor, et precor, ut eum Deus crescere iubeat in Sui nominis gloriam, Sp. D. Vestrae et totius inclitae Domus amicorumque solatium, ornamentum ac decus patriae, efficiatque eum heredem omnium avitarum virtutum atque meritorum.

Schvarzii dissertationem *de initiis religionis Christianae*[2] necdum habeo, pro usibus tamen Sp. D. Vestrae comparare intendam.

Prayi annalium partem V., quam Sp. D. V. velit habere, hoc est totius operis partem quintam, vel exclusa prima parte praeliminari, quae continet annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum partem quintam Annalium regum Hungariae, non dignabatur adtingere. Nisi me omnia fallunt, habet Sp. D. V. historiam seu annales Prayi usque ad annum 1516., quo desiit vivere Wladislaus II. Rex, quod si verum est, illa tantum Sp. D. Vestrae pars deest, quae modo imprimitur, hoc est ab anno 1517. usque ad obitum Ferdinandi I. Regis, quae quumprimum prodierit, statim eandem expediam. Si vero ultima pars operis, quam Sp. D. V. habet, desinit in Mathiae I. coronatione, duo adhuc Sp. D. Vestrae pro usibus totius operis Prayiani partes essent comparandae.

Episcopos Agrienses et *Thurocii Ungariam suis cum regibus* proxime expediam.

Ita commendatus ulteriori gratiae, dum Sp. D. V. et toti inclitae Domui quamvis prosperitatem voveo, maneo
Sp. ac P. D. Vestrae
Posonii, die 31. Augusti.

servus humillimus
Josephus Benczur.

[1] Radvánszky Miklós, ki 1768. aug. elején született.
[2] Megjelent 1740.

VIII.

Pozsony, 1769. aug. 5.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Accepi ex gratia Spectabilis ac Perillustris Dominationis Vestrae historiam *Francisci Forgach,* quam tamen, quia habeo, et quidem quantum ex collatione colligere potui, eo ex exemplo, quo usus est scriba, qui Sp. D. Vestrae exemplum descripsit, transsumptam, summa cum gratiarum actione remitto. Adhuc significo, vitia, quae in libris 14. historiae huius occurrunt, ex Sp. D. Vestrae exemplo me non potuisse emendare; adeoque accuratius descriptum exquirendum erit. Mihi ex Transilvania 8 reliqui libri historiae huius cum dedicatione auctoris submissa est *(sic),* sed etiam valde erronee descripta. Totum enim opus Forgachii ex 22 libris constat. Meo exemplari etiam praemissa est dedicatio operis huius facta a *Casparo Tassy* Gabrieli Bethlenio principi Transilvaniae, qui in eo erat, ut ad opus hoc evulgendum sumtus suppeditaret. Continuatio, quam habeo, est etiam erroribus referta, si tamen Sp. D. V. demandat, eandem pro Sp. D. Vestrae usibus curabo transsumendam.

Continuationem operis *Kolinovichiani,* qua belli Rakocziani saeculo hoc gesti res memorabiles exponuntur, quam primum copiam eius Domini Sp. D. Jeszenak procuraverit, suppeditabo.

Ceterum, dum Sp. D. Vestrae et toti inclitae. Domoi quaeois psospera opto, maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 5. Augusti, 1769.

servus humillimus
Josephus Benczur.

IX.

Pozsony, (1769.) nov. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summopere colendissime.

Continuationem historiae *Francisci Forgach* pro Sp. ac P. D. Vestrae usibus lubenti animo per studiosum bonum scribam curabo hic describi. Non possum tamen diffiteri notabiles errores in ea deprehendi et sensum ex connexione saepe debere emendari: est tamen in Exc. Episcopi Quinqueecclesiensis bibliotheca Quinqueecclesiis accurate descriptum exemplar, idque ut putatur, auctoris ipsius originale.[1] *P. Koller,* qui in aula est laudati episcopi et nunc in conscribenda ex diplomatibus historia Quinqueeclesiensis episcopatus multum desudat,[2] promittit se id effecturum, ut futuro Paschate opus hoc huc pro uno vel altero mense transferatur, atque pro aliquot diebus, ut secundum illud exemplar meum corrigam, mecum communicaturum. Forte ad illud tempus continuatione Sp. D. Vestrae exemplaris exspectandum esset.

[1] Hogy a pécsi példányt tévesen tartották Forgách eredeti példányának, l. Monum. Hung. Script. 16. k. bevez.

Quod vero ad *Kolinovicki* continuationem adtinet, illam necdum suscepi, quia Sp. D. Stephanus Jeszenák ter iam quaesivit sua in bibliotheca hoc opus, non tamen invenit. Existimat se illud suo Domino adfini Sp. D. Alexandro Podmaniczky mutuo dedisse vel in Büke haerere. Cras eundem iterum volo adire et rogare, ut libros, quos habet in Buke, accurate curet perlustrandos et opus hoc exquirendum.

Sigillum in Neogradiensi comitatu inventum existimo esse cuiusdam copiarum Hungaricarum ducis, qui Laurentius Vitzmandi vocabatur, cuius tamen maiores Germani fuisse videntur, licet nec ipse ex historia nomen eius eruerim. Forte in Istvanffio, vel Petro de Reva, vel Ortelio redivivo Maieri eius aliqua mentio occurret.

Obtinui tandem aliquando iam Schvarziani tractatus de initiis religionis Christianae unum exemplar, quod Sp. ac P. D. Vestrae submitto. Exposui vero pro illo kr. 30.

Ill. Referendarium Farkas Viennae decessisse eiusque in locum Dn. de Batta esse promotum in Exlcesa Cancellaria, in locum vero illustrisiimi Domini Török Dn. Nedeczky prothonotarium forte iam Sp. D. Vestrae snnotuit. Apud nos Magnificus Dn. Ladislaus Balogh habet molestias et aeger decumbit. Detulit eundem non nemo apud Augustam, quod provincia hic non bene sit defunctus. Purgare se quidem voluit, sed adversarii eius potentius insurrexerunt et agunt.

Multi loquuntur Augustam se abdicare velle imperiis, postquam filiam serenissimam Antoniam collocaverit, id tamen mihi non videtur esse probabile. Dies docebit.

Oppida 13 Scepusiensia Augustam velle retinere id facilius crediderim.

Ceterum, cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui quaevis prospera precor, gratiae ulteriori commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii die 16. Novembris.

servus humillimus
Josephus Benczur. m. p.

X.

Pozsony, 1770. jan. 19.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Gratiosas Sp. ac P. D. Vestrae litteras debito cum respectu accepi, et ex illis cognovi non ingratus *Schvarzii* tractatum *de initiis religionis Christianae in Hungaria* Spectabili ac P. D. V. esse perlatum. Pecuniam, quam Sp. D. V. dignatur pro eodem se submisisse significare, non accepi, litteris inclusa non erat, auriga dicit sibi non esse traditam, adeoque,

[1] A munka 1782—1812. jelent meg.

si huic est tradita, ab eo repetenda erit. Quod ea etiam tantum de causa significo. Litteram ad Reverendum Institoris Pusztafedimesiensem hodierno die per auditores, qui hic aderant, expedivi.

Ceterum, si quos Sp. D. V. in posterum desideravit libros, dignetur demandare, grato animo procurabo.

Apud nos nihil in praesens novi, nisi quod Augustus Josephus II. sub finem Aprilis mensis ita vult Munkacsinum versus iter suscipere et peregrinationem, ut sub finem Junii Viennae esse possit. Vult revidere lineam militarem a Transilvania usque ad superiorem Silesiam.

Dominus Lübek a turma praetoriana Hungarica est promotus ad legionem Hallerianam Colonellus ibi factus et propterea in Italiam proxime est iturus. Multi existimant propteranea ttum esse promotum, quod nostram profiteatur religionem.

Neubergeri Erste Abhandlung von dem Amortisationsgesetz, ni fallor, Sp. D. Vestrae procuravi et submisi,[1] iam prodiit eius *II. Abhandlung cum Abfertigung,* scripta mole parva, sed erudite et eleganter conscripta: utrumque Rfl. 1 kr. 10 emitur; optarem, ut illa Sp. D. V. legere posset et religiosis vel minimum Romano-Catholicis Dominis ad legendum dare.

Utinam quoque procurare possemus *Die Geschichte von der bulla in coena Domini, II. Theile* in IV^{to}, quod tamen scriptum Viennae valde est prohibitum.

Ceterum cum Sp. ac. P. D. Vestrae quaevis felicia opto et toti inclitae Domui, ulteriori gratiae commendatus maneo

Sp. ac. P. D. Vestrae
Posonii, die 19. Januarii 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

Közli: SZENTPÉTERY IMRE.

TOMPA BETEGSÉGÉRŐL.

Csak most jutott kezemhez a »Protestáns Szemle« néhány füzete, melyben S. Szabó József debreczeni tanár Tompa Mihály koszorús költőnkkel és utolsó éveivel is foglalkozik. Miután eddigi életírói s most legutóbb S. Szabó József is téves adatok alapján foglalkoztak a nagy férfiú betegségével, utolsó éveivel, ez indított engem arra, hogy e téves állításokat helyreigazítsam, annyival is inkább, mert ezt kétségbevonhatatlan bizonyítékokkal, Tompa sajátkezű leveleivel tehetem.

Tizenkét darab levele van birtokomban, melyeket Tompa dr. Hőke

[1] L. a VI. levelet.

Lajos putnoki orvoshoz, kezelő és házi orvosához írt. Igen, Hőke dr.-hoz, a ki csirájában felismerte Tompa kinzó betegségét, a szívtágulást s sokkal előbb kijelentette, sőt gyógykezelte azt, mint a bécsi német orvos Skóda, kihez Tompa csak 1866 nyarán ment és pedig egyenesen dr. Hőke tanácsára; ki maga is Bécsben végezte orvosi tanulmányait és Skódának assistense is volt. Mivel költőnk igen ideges, kételkedő beteg volt, házi orvosa dr. Hőke, a költő — sőt saját maga — megnyugtatására is előbb dr. Kovács Sebestyén Endre pesti, később Skóda bécsi orvoshoz utasította, kik mindketten szórúl szóra azt constatálták, mit dr. Hőke mondott.

Tompa életírói azonban, Hőke dr. egyenes mellőzésével, egyedül Skódának tulajdonítják a betegség felismerését. Az alább közölt levelekkel bebizonyítom, hogy nem Skóda, hanem dr. Hőke gyógyította haláláig nagy költőnket. Sajnos, csak tizenkét levelet sikerült megőrizni, mert a számtalan becses levél elhányódott s különösen az 1878-ban Miskolczon dúló nagy árvíz pusztította el legtöbbjét. E tizenkettő is igen beiszapolódott és csak sok idő és gondozás után váltak olvashatókká.

De álljanak itt magok a levelek, melyek állításomat világosan bizonyítják s melyeket szórul szóra és a keltezés szerint sorban fogunk közölni.

I.

Igen tisztelt Orvos Úr!

Én épen most érkeztem haza Pozsonyból, hova Kanka szemorvoshoz mentem; szememnek három hó óta semmit sem változó kór állapotja, a sok ijesztő beszéd, aggodalmam, s talán túlvitt képzelődésem is reábirtak, hogy ezen hosszú s áldozatteljes útat megtegyem.

Felette igen kérem tisztelt Orvos Urat: ne legyen visszatetsző előtte e lépésem; szemünk oly becses kincsünk: hogy ha érdekében ide-oda kapkodunk, igen is megbocsátható.

Egyébaránt, úgyszólván hasztalan mentem, mert dr. Kanka szórul-szóra azt mondá: a mit itthon tisztelt orvos úr; a szem erőltetve van s aranyeres vértolulások által van nyomva. Kimélet, diéta s vérhigítás leend az orvosság.

Kérem magamat ezutánra is nemcsak mint orvos, de mint ember is nagybecsű kegyeibe s szivességében állandóan megtartani, ki egyébiránt teljes tisztelettel vagyok

Hamván, augusztus 1. 1860. Igen tisztelt orvos urnak

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

II.

Ez első és a második levél boríték nélkül maradtak meg, míg a többi tizen a czím világosan olvasható kivűl, a levél hátulján.

Tekintetes Orvos Úr!

Feleségem már fennjárogat a szobában; a sebek tökéletesen behegedtek, de a lába éliről a feszültség, némi daganat és kevés fájdalom csak nem akar elmaradni.

Putnoktól a minap elzárva lévén, Tornallyáról hozattam meg az ólom eczetet, de míg a putnoki, annyi folyadék annyi vízzel, alig tette némileg fehérré a vizet; a tornallyai annyi mértékű, szinte habzik mint a tejfel; sűrű, erősebb a másiknál s a lábon némi mészszerű lerakódást hagy. Borogathatja-e akármelyikkel?

Igen nagy tiszteletünket s igen nagy köszönetünket nyilvánítjuk t. Orvos Ur, szíves részvéte és segedelméért.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, márt. 10. 1864.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

III.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Ur!

Végre tehát kaptunk Pestről választ. Itt küldöm cserében a magamét. Ezzel azt hiszem bezártnak mondhatjuk a Pesttel érintkezést, mely nekem több zaklatott, mint csendes napot szerzett.

Különben egészen rosszúl vagyok. Nem tudom a mostanában uralkodott köd és havas napok miatt-e?

Vagy azért, mert már kevés hiján egy hónapja, hogy aranyerem nem volt? Vagy hogy nyavalyám egy stádiummal rosszabbá vált?

Elég az hozzá, hogy rosszabbul bármikor se voltam. A hátamban érezhetőbb a nyomás. Nagy dobogásom és lüktetésem van szünet nélkül, nehéz, fojtó légzéssel. Ebéd után még nagyobb.

Mellem nehéz, nyomott. Egész nap kínos az ingerlő és mellfárasztó köhécselés, szünet nélkül. A cseppeket egygyel emelve vettem nap-nap után, így ma (vasárnap) már 16-ot veszek három ízben.

Lábam minden csuklója, a csipőtől kezdve lefelé gyenge, fájos; csak úgy csámpáskodom, mintha lábaim nem is az enyémek volnának. A lábszáron nem múlik a daganat, szaggatódik, különben a használt olaj jó hatása világos és tagadhatatlan.

Még mindkét szerből van egy kevés, tán eltart csütörtökig. Igy vagyok én igen tisztelt orvos ur, és sehogy sem birom állapotom jó végét elgondolni. Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 14. 1865.

U. i. Éjeim nyugtalanok.

Ime az előző levelek derűsebb hangjai után sötét képek érintik lelkünket. Idegességét, szórakozottságát mutatja, hogy e levelet aláírás nélkül küldötte el! A pesti válasz valószínűleg a Kovács Sebestyén Endrétől várt levél lehet.

IV.

Tek. Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Ur!

A mely baj miatt be kellene mennem, épen a miatt nem merek elindulni ez ocsmány időben.

Régóta rekedtségben szenvedek, s már a papolás az egész télen fárasztó volt s mellemre nézve kellemetlen. Erőlködnöm kellett, hogy beszélhessek.

De május 7-én úgy megerőltettem magamat, hogy köhögni kezdtem s a köhögés mellfájással van egybekötve azóta nálam. Ingerel valami a köhögésre és nem bírok kivetni semmit. Rekedt vagyok, orrom tele náthával, mellem nehéz, sőt fáj.

Lábvizet vettem, eibisch-teát iszom este és reggel, de kevés sikerrel. Ezért akartam alkalmatlankodni.

Azonban várjunk pár napot, ha a kellemes idők beálltáig nem enyhül bajom, be fogok menni, addig is ha méltóztatik valamit rendelni, beszedem.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, Május 18. 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

U. i. Éjjel soha se köhögök, nappal hol délelőtt hol délután inkább, üres gyomorral inkább, nem jóllakva.

V.

Tek. Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tisztelt Tekintetes Ur!

Állapotom körülbelül az a mi volt, nem vagyok se rosszabbúl, se jobban.

Néha egy-két óráig nem érzek semmit, azután hol itt, hol ott van mellemben a nyomás, szorulás, fájó érzés.

Rekedtségem nem mult el, lélekzetem nehéz, fáradt, de nem folytonosan, schleimot nem vetek. Furcsa, hogy néha mellem felső, majd alsó részében, néha oldalamban, a két hónomalja felé, néha pláne hátamban van a kellemetlen érzés. Vajjon nincs-e bennem szél is?

A köhögési inger néha megjön, majd elmarad. Épen elfogyott május 23-án gyógyszerem, folytassam-e? Méltóztassék rendelkezni.

Még egyet, hogy czifrább legyen: Az oleander levelének hegyes

vége a szemembe ütődött s most fáj és vér kezd rá ereszkedni. Moshatom-e hideg vizzel?

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, május 29-én reggel, 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

U. i. Tehát rosszabbul nem vagyok, sőt némi merészséggel mondhatnám jobbacskán.

VI.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

Régen nem volt szerencsém; egészségi állapotom micsodás azóta? röviden a következőkbe foglalhatom:

Mig a flastrom mellemen volt s helye gyógyult, a nyomás mellemben és hátamban megszünni látszott, s azt hittem, hogy a bajnak vége van. Akkor szórakozás és fürdőzés végett lementem Miskolczra barátaimhoz s ott a gőzt használtam: selti vizet ittam tejjel, de a nyomás némi részben visszatért. Azonban haza jöttem, mert hetekig nem lehet távol lennem, s most itthon vagyok, megvagyok csendesen.

Hogy tökéletesen jobban volnék, nem mondhatom, de nem is rosszabbúl; köhögésem nem gyakori, a nyomás is tűrhető.

Igen szívesen köszönvén orvosi és barátságos fáradozását; bátor leszek változás esetére írni, vagy berándulni Putnokra s addig is míg személyesen lehetne szerencsém: teljes tisztelettel vagyok

Hamván, aug. 15-én 1865.

Tekintetes Orvos Úrnak

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

VII.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

Gondolom: méltóztatott kapni jegyzetemet, bíz én csak nem vagyok jobban. Ha dr. Kovács úr írni fog: méltóztassék velem tudatni, én akkor személyesen bemegyek Putnokra, magamat bemutatom, az utasítást átveszem, s a gyógyszereket megkészíttetvén, mehetünk tovább. Pedig nem tagadhatom, hogy teljes irtózást, sőt undort érzek már a gyógyszerek iránt, mi nem is csuda, félév mulva.

Hamva, oct. 31-én 1865

alázatos szolgája
Tompa Mihály.«

VIII.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

A világért sem értettem azt, hogy a pilula gyengített, hiszen magam kértem a gyomortisztítót, hanem csak azt mondtam, hogy a hajtás talán nem jó velem. Méltóztassék megbocsájtani; bizony mondhatom, hogy bajom a legközelebbi 10—12 nap alatt legaláhb is kétszereződött.

Igazán, sokszor nevetem, sokszor kárhoztatom magamat, mert van óra, midőn azt se tudom, mit csinálok, s nem tudok hova lenni, kapkodom ide, oda, irkálok-firkálok; firkáltam már azóta Kovácsnak desperatusan, azt se tudom mit. Valószinűleg a mit már tud, bajom sulyosbodását.

Iszonyú, kínzó, bolond, zaklatott állapot ez s hozzá még az én egyéniségem.

Hanem már igérem, hogy türelmesen fogom magam viselni s praeclarumot kapok e tekintetben. Teljes tisztelettel

Hamva, nov. 6. 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

IX.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

A cseppeket emelve s szorgalmasan szedtem. Nem is alkalmatlankodnám, ha sorsom arra nem kényszerítene, ha uj nem jött volna.

Régen panaszkodom, hogy lábaim gyengék, hogy fájnak, ez az állapot lépcsőnként rosszabb lett, s most már ott vagyok, hogy lábaim nem, vagy már alig használhatom.

A czomb, térd, lábfejnél levő csuklókban éles fájdalom, hasonlókép a térdben, és szárakban, a lábfejben, sőt a talpban és sarokban is.

Nagy kínnal tudok a szobán átmenni. Ime, még sokáig lesz reggel és én már ébren irom e sorokat.

Az én sorsom páratlan.

Hamva, decz. 21. 1865.

Igaz tisztelettel

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

Itt Tompa leveleinek sorát — az időrend kedvéért — megszakítjuk Kovács Sebestyén Endre dr. levelével, mit Hőke Lajos doktorhoz írt, Tompa kóros állapotára vonatkozólag.

A levél így hangzik:

Pest, 6/1 1866.

Tisztelt Kedves Barátom!

Szíves baráti és orvosi leveledet örömmel vettem. Örömet okozott régi jó iskolatársamról és állapotjáról értesülhetni, de aggodalom töltött

el beteg jóbarátunk, koszorús költőnk korállapotának makacssága. A hátgerinczbántalom tüneménye, s az azokból eredő izgatottság és zavart beidegzés tüneményei, mindinkább határozottabb alakban fejlődnek tovább, úgy hogy önkéntelen is szerves elváltozás gyanúját költik az észlelőben.

A végtagok zsibbadásai, az ízületek fájdalmai, a mozgás korlátoltsága, folytonos reflex, kellemetlen érzetek, vérkeringési, légzési zavarok, a mellkas, hasür izmainak görcsös és fájdalommal párosult összehuzódásai, mind annyi kellemetlen jelenségek, az ezekkel párosult folytonos soványodás a tengélet lehangoltságát jelöli.

Az alhasi pangások, máj tultengés minden esetre előkészítő szerepet játszottak s gyógykezelésem is, a mint tudod, oda volt főképen irányozva, az idegek csillapitására aqua laurocerasit használtattam. A lobelia ezen bajban hat ugyan, de a mellett most is oda megy véleményem, hogy chinint kell kisebb adag aloéval megkísérleni, a hideg mosásokat folytatni.

Még egyet ajánlanék, ha a beteggel kivihető lenne? . . . . . . egy rendszerezett, de csak mérsékelt vízgyógymódot. Kérlek, látogasd meg őt és tudasd vele, hogy írtam érdekében hozzád.

Mint írod, ismét lakóhelyedet akarod változtatni! Kérlek, gondold meg jól, mielőtt elhatároznád.

Rimaszombatban reméllem látjuk egymást.

Isten veled!

Csókol barátod
Dr. Kovács Sebestyén Endre.

Ez az a levél, mire a költő eddig is reflektált, s várva várta. Szinte enyhülve, megkönnyebbülve érezte magát utána. Ebből is láthatjuk, hogy Tompát bajában dr. Kovács is kezelte és hogy Hőke dr., megnyugvás végett, mindig ajánlott másokat is.

Folytatja Tompa:

X.

Tekintetes Orvos Úr!

Én minden nappal rosszabbúl vagyok. Hátamban nagy, kellemetlen nyomás a lapoczkák közt kivált. Mellem nehéz, szorúlt.

Szívdobogásom és lüktetésem minden mértéket és határt túlhágni látszik; úgy hogy már anyaga is, azaz a szív húsa, a mell csontja és teste fáj; ezzel nagy a légzési nehézség a fulladásig. Most már hasztalan maradok csendesen ülve: a pokoli dobogás nem szünik.

Jó idő vagy rossz: mindegy. Sokat vagy kevesebbet eszem? mindegy. Éjjel vagy nappal: mindegy. Lábaim is fájnak s gyengék, de ez emlitésre sem méltó a dobogás és lüktetés mellett.

Mindezekhez iszonyú erőkimerűltség, bágyadtság járúl. Nem volna számomra a tudományban gyógyulás? . . . sőt enyhülés sem? Mondhatom, hogy állapotom elviselhetetlenné kezd válni.

Aranyerem már egy hó óta nem volt.

Mindkét féle gyógyszerem elfogyott. A lábkenőcs igen jó; a cseppek semmit sem enyhítettek.

Igen nagyon kérem: méltóztassék dr. Kovács úrral tartott nagybecsű consultátiójuk eredményét javamra foganatba venni, mert igazán lelkem, testem confundálódni kezd.

Egyebet szóval a segédem.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 17. este 1866.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

XI.

Tekintetes Orvos Úr!

Az elmúlt 4—5 gyötrelmes napról kivánom tudósitani; kérvén egyszersmind becses tanácsát. A pilulákat pénteken kezdtem szedni, 2 szemével 4 ízben naponként. E pilulák (kivált ha szilvát vagy cziberét ettem) kétszer, háromszor is székeltettek, híg székkel többnyire. A mint felolvadni kezdenek, zavart csinálnak a hasban, van egy kis csikarás forma, mely nem okoz fájdalmat, a has zuborog, korog, de nem puffadtság érzete áll elő; a szelek épen nem, vagy ritkán szabadulnak a rendes úton, böfögéseim vannak. Egy szóval a mondott napokon még rosszabbúl vagyok, a zsongulásnak, elevenedésnek semmi nyoma, de van rendkívüli szívdobogás, lüktetés, fojtó légzés, ezekhez aléltság, gyötrő beteg érzés. Aranyerem nem nyilatkozik.

Tegnap, hétfőn este gyötrelmemben langyos fördőt vettem, de ez nem javított sorsomon, az éjet nyugtalanúl, felizgatva és iszonyú szívdobogás közt töltöttem.

Most már nem tudok okos lenni magamtól. Ily mértékben szedjem-e tovább is a pilulákat? Az e rendeltetésök: a mit nálam eredményeznek? stb. stb. becses tudósítását kérem.

Ma kedden csak 9 és 3 órakor fogok venni 2—2 szemet, míg a válasz megjön.

Lábaim is voltak már akár a fájósság, akár az erőtlenség tekintetében jobban, mint most vannak; de ez figyelmet sem érdemel más szenvedéseim mellett.

Ez az iszonyú dobogás és lüktetés, vele a fojtó lélegzés és leverő, beteg, gyötrelmes érzés, ez iszonyú.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 23. 1866.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

XII.

Tekintetes Orvos Úr!

Csak a legközelebbi levelemben írottakat ismétlem, azon hozzátétellel, hogy kevesebbszer véve a pilulákat: a szélszorúlás, hajtás is kevesebb. Hátamon a lapoczkák közt egy 5 lyukkal fakadó nagy kelés támadt.

Ma (szerdán) szememnek nagy villámlásai voltak. Aranyerem nem nyilatkozik. Pilulám még van bőven. Becses utasítását kérem. A szívdobogás enyhüléséről szó sincs, a javulásról, erősödésről szintúgy.

A megfulás környez. Egyenesen magának a szívnek kell bajának lenni, legalább erre a gondolatra jön a — szakadatlanul kínozott nyomorult szenvedő.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 24. 1866. este.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

Ezzel a leveleknek sora véget ér! — A levelek általában nagy gonddal, szép, olvasható betűkkel vannak írva. Szegény szenvedő még nagy kínjai között is megtartotta leveleiben a világosságot, tömörséget, mi jellemvonása volt.

A mi ez után következett, azt elképzelhetjük mi volt. Hervadás, enyészet, halál! — 1867-ben dr. Hőke Putnokot odahagyván, Miskolczra tette át lakását. A költő azonban haláláig hű maradt hozzá és becses soraival felkereste gyakran. 1867 már a haldoklás éve volt költőnkre nézve. Kedélye télre hanyatlott, melyben több az árny mint a fény; iratait rendezte, fűhöz-fához folyamodott, sürgönyözött, búcsúzott, haldoklott.

A megmaradt levelekből is kitűnik Tompa és Hőke dr. egymáshozi viszonya. Kitűnik, hogy 1860-tól egészen Tompa haláláig házi orvosa volt Hőke, gyógyította, baját csírájától ismerte. Az érdem tehát, — ha ugyan ezt annak lehet nevezni — de mindenesetre a fáradtság, ápolás, orvoslás a dr. Hőke Lajosé, mert a költő az ő tudta, beleegyezése nélkül egy lépést sem tett. Bármilyen ideges, skeptikus és izgatott volt is Tompa, e tekintetben engedelmes, bizalmas pacziens, türelmes beteg volt.

Halála előtt pár héttel (meghalt 1868 június 30-án) már nem írt dr. Hőkének egy sort se, hanem stoikus nyugalommal elküldte neki: »utolsó verseit,« egy bibliát és saját arczképét kezeírásával.

Közli: HALMY GYULA.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Arany János élete és munkái. Irta *Gyöngyösy László.* Budapest, 1901. Franklin társulat.

Majd teljes két évtized múlt el azóta, hogy Arany János, nagy költőink között a legnagyobb művész, elérte azt a csöndes nyugalmat, a melyre egész életében vágyakozott és még mindég nem rajzolta meg az irodalom a pályafutását, hogy a legnagyobb magyar költő életét a maga egészében áttekinthettük volna. A mi volt — pedig volt elég — az vagy vázlatos és töredékes dolgozat, mint magának a költőnek és fiának nagybecsű följegyzései, Koltai irodalamtörténeti vázlata (Arany János élete és költészete), vagy Arany életének csak egy része terjeszkedik ki s nem annyira kidolgozott rajz, mint szorgalommal összegyűjtött adattár. Ilyen Ercsey Sándor megbízható, de még sem elég részletező monographiája, a mely tulajdonképen Arany életének első felét tárgyalja, és Benkó Imre munkája, Arany János tanársága Nagy-Kőrösön, mely az előbbi folytatásaként szerepelhet. Van azonkivűl egy igen kiváló monographiánk, Riedlé, a mely megfigyeléseinek élességével, elemzésének finomságával mély pillantást enged vetnünk a költő lelkébe és művészetébe, de szántszándékkal mellőzi az életrajzi adatokat. Arany életrajzát tehát minden érdeklődőnek úgy szólván magának kellett megalkotnia.

Részben talán az anyag hiányán múlt, hogy az életrajzot mindeddig nélkülöztük. Attól a naptól kezdve, hogy Arany Toldijával föltűnt az irodalomban, bőven áll életrajzi anyag a rendelkezésünkre, első sorban a leveleiben, azután kortársainak följegyzésében, de gyermek és ifjúkoráról, harmincz esztendőről, nagyon hézagos a tudomásunk, és majdnem teljesen hiányoznak azok a bizalmas természetű közlések, melyek a nagy költőnek magán életébe vezetnék az érdeklődőt. Ha élete folyásáról kapunk is valami halvány képet, ez a kép teljesen külső, a benső emberből nem láttatnak semmit.

Gyöngyösyt szerencsés véletlen, ismeretsége Szilágyi Istvánnal, és saját kutatásai képessé tették arra, hogy ezt a hézagot betöltve meg írja Aranynak most már teljes életrajzát és képekkel — gyarló képekkel — kisérve kiadja.

Ebből a szempontból, hogy megtudjuk, mit köszönhetünk Gyöngyösynek és mennyiben tarthat munkája számot eredetiségre, három részre választjuk könyvét. Az első rész, a mit Arany életének első harmincz esztendejéről mond, az egész műnek majd egy harmada, mindenesetre a legérdekesebb és legértékesebb. Ezért a részért az irodalom valóban hálás

lehet Gyöngyösy iránt,[1] sok eddig ismeretlen adatot derített ki, sok bizonytalan eseményt igazolt, s annyi apró, jellemző mozzanatot örökít meg, hogy szinte csodálkozva kérdezzük, mint tudtak ezek mindeddig rejtve maradni. Csak találomra említem azokat az eredményeket, melyeket a család eredetéről, Aranynak debreczeni diákságáról, szinész életéről, a Rozvány házban töltött napokról, geszti nevelősködéséről, aljegyzőségéről stb. megállapít; a ki érdeklődik Arany iránt, és ki nem érdeklődnék, az úgyis elolvassa a könyvet s személyesen győződik meg nagy számukról. Van az adatok között egy pár, a mely annyira kicsinyes, annyira nélkülöz minden jellemző vonást, hogy bátran elmaradhatott volna, de legnagyobb részük valóban megérdemelte a följegyzést s a ki majd ezután Arany életrajzát írja meg, az nagy hasznukat fogja látni.

Az események egy részét már mások is följegyezték s ezeket alaposan föl is használja Gyöngyösy, különösen Ercsey Sándorét. Ezen természetesen nem ütközünk meg, de több önállóságot várhattunk volna a szerzőtől, mert a költő sógorának szövegéhez még ott is nagyon szorosan ragaszkodik a hol bővíti, egy helyen meg majdnem szóról-szóra átírja.[2]

De így is, mint mondom, ez a rész igen becses, a ráfordított munka nem veszett kárba, a sok kutatás, kerestetés, fáradozás, a mit Gyöngyösy megtett, megtermi gyömölcsét az irodalomtörténet elismerésében.

Csak egyet sajnálhatunk, azt, hogy Gyöngyösy, mivel első sorban a nagy közönségnek és nem a szakembereknek írt, nem dolgozta föl az anyagot, mondjuk, »philologiai módszerrel«, nem idézi pontosan minden új adatnál, honnan merítette, hanem csak a könyv végén általánosságban említi meg, kitől hallotta, vagy milyen írás bizonyítja az egyes fejezetekben közölt adotokat. Az adatok nagy részét Szilágyi Istvánnak köszönhetjük, a ki mint Arany ifjúkori barátja, igen sok emléket őrzött meg, s Gyöngyösy mindezt híven összeírta. De sokat kutatott és kutattak számára a megyei, egyházi és községi levéltárakban is, úgy hogy a munka igazán nagy apparatussal készült: mennyivel megbízhatóbb lett volna azonban a könyve, ha erre az apparatusra mindenütt pontosan ráutal! Különösen ott kellett volna el ez a philologiai pontosság, a hol ismeretes eseményeket eddigi tudásunktól eltérően ad elő. Szerinte p. o. Arany 1849 ben két katona-tiszttel került összeütközésbe (168. 169. l.) Ercsey szerint mind a két összeütközés egy alkalommal és ugyanazzal a tiszttel történt (42. l.), Ercsey azt állítja, hogy Arany előbb mondott le konrektorságáról, azután került Rozványékhoz, (24. l.) Gyöngyösi fordítva beszéli el (79. l.). Apróságok ezek, de azért a pontosság nem árt.

Második résznek veszem azon életrajzi adatokat, melyek Arany életének második harmincz esztendejére vonatkoznak. Itt már bőségesen állott forrás az író rendelkezésére, ki is aknázta, különösen a levelezést. Van azonban ebben a részben is új adat, illetőleg kellő világításba

[1] Ez az első rész és a másik kettő eleje — az egész mű nagyobb fele — már megjelent egyszer, 1897-ben, Egerben (Arany János ifjusága. Irta Gyöngyösy László, Eger.)

[2] P. o. Arany szalontai tanítóskodásának kezdete. Ercseynél (Arany János életéből, Budapest, 1883) 19—20. l. Gyöngyösinél 71—72. l.

helyezi a kevésbbé ismerteket, de úgy mint előbb a teljesen újakat, minden részletes hivatkozás nélkül. •

A harmadik részűl marad Arany költeményeinek méltatása. Aránylag helyesen is, kevés szót szentel Arany költői működésének, helyesen mondom, mert a nagy közönség nem is kívánja meg a túlságosan részletező méltatást, a szakember pedig jelen esetben inkább érdeklődik az életrajz iránt.

Ez a harmadik rész az egész könyvnek leggyöngébb alkotó eleme. Nem mond sok újat, s a mit mégis mond, abban gyakran nincs köszönet. Nem apróbb tévedéseire czélzok.[1] Ezek könnyen megesnek mindenkin, csak a két legnagyobb hiányát emelem ki. A legfeltűnőbb sajátsága, a mi életrajz-írónál ritkaság, hogy a költőt, a kivel foglalkozik, teljesen érthetetlen, alaptalan szigorúsággal ítéli meg. Az ellenkezőt, a legtöbb életrajz-író hibáját, értjük és tudjuk menteni: a ki bőven, hosszú ideig foglalkozik egy-egy íróval, az annyira beleéli magát az író egyéniségébe, annyira megszereti, hogy épen ezen sympathikus érzelmei folytán nemcsak sok, más kevésbbé elmélyedt vizsgálódó előtt meg nem nyilatkozó szépséget vesz észre, hanem egy kissé el is fogúl, gyakran ott is nagy gondolatot, mély érzést talál, a hol valójában nincs, és a hibák fölött öntudatlanúl is tovasíklik. Gyöngyösy ellenkezőleg sokszor nemcsak nem érti Aranyt, hanem mintha nem is akarná érteni, nem is szeretné. Minduntalan és nagyon erős hangon hirdeti p. o., hogy Arany képzelete szegény volt. Valóban, Arany phantasiája nem volt olyan ragyogó, mint teszem Jókaié (hála Isten!), még olyan sem, mint Vörösmartyé, csakhogy azért szegénynek épen nem mondható, sőt határozottan gazdag, de erős érzéke az élet való jelenségei iránt megakadályozza, még pedig a költő tudtával és beleegyezésével, hogy szerte kalandozzék, hogy képzeteit olyan kapcsolatba hozza, mely nem felel meg a való világ physikai és psychikai törvényeinek.

Nem tud méltóan lelkesedni Arany lyrájáért — mert, a mint ő mondja, kevés Aranyban a lyrai elem (!?);[2] még a nagy eposi alkotások dícséretébe is vegyít minduntalan egy-egy méregcseppet: a *Toldi*ban feltaláló ereje igen csekély és szegényes — mintha csak eseményeket lehetne *feltalálni* — a *Toldi Estéje* »lényegében csak ismétlése a Toldinak,,árnyékoldala Lajos király viselkedése«[3]; a *Toldi Szerelmében* is »sok olyan dolog maradt, a mi a hangulatot zavarja« (?) s nemcsak az olasz hadjárat

[1] P. o. a Toldi cselekvénye nem öt napig tart, hanem nyolczig; a családfa egy pár dátuma (III. Györgynek és Megyeri Sárának születő éve) hibás stb.

[2] *Érzelmit* akar mondani, a miben szintén csak részben van igaza és arról is egyáltalán megfeledkezik, hogy a lyrának az érzelmen kívül van egy másik forrása is, a költő *gondolatvilága!* Aranynak egész lyrájára illik az, a mit Péterfy az egyik költeményéről mondott: »olyan, mint az a mesés kagyló, mely csak akkor hangzik, ha arra való fülhöz szorítjuk.«

[3] Megróvja Lajos királyt kíméletlenségéért Toldi iránt, s újra elfelejti, hogy Lajos szemében Toldi többszörös bűnös s Lajos maga *király*, a ki hódolatot vár Tolditól, nem birálatot. Különben is Lajos *olasz*, ezt Riedl nyomán Gyöngyösy is említi s az olasz vér mégsem olyan, mint a magyar. Lajos a király, az olasz, nem cselekedhetett másképen!

kissé fárasztó — de csak fárasztó — leírására gondol, hanem azokra az apróbb, vidámabb hangulatú személyekre és jelenetekre is, melyeket Arany céltudatosan és nagy művészettel sző a komoly tárgyba, valamint Shakspere odaállítja a maga bolondjait a királyok mellé; a *Buda Halálát* »bizonyos kedvetlen csalódással teszi le.« Miért? Mert Etele gyilkossága nincs megokolva (?), mert Etele nem végzetes hős — a mint az epikai sablón és az elmaradt iskola követeli — és sok más egyébért.

Nem azt hibáztatom, hogy általában bírálja Aranyt, hanem azt, hogy *ilyen* és ehhez hasonló kifogásokat tesz. Ez pedig bűn Aranynyal szemben, nem azért, mintha Aranyon nem volna *szabad* foltot találni, de azért, mert foltokat nem *lehet* rajta észrevenni.

Annál különösebb Gyöngyösynek ez az eljárása, mert az Arany irodalmat, különösen a legkimerítőbb és legkitűnőbb termékét Riedl Arany Jánosát, nemcsak szorgalmasan használta, hanem alaposan ki is használta. Hogy egy-egy gondolatot átvesz Riedltől, azon nem csodálkozunk, rosszul tette volna, ha figyelmen kívűl hagyja e munkát, azonban a mit Riedl a Toldi Szerelméről és Buda Haláláról írt, annak legnagyobb részét beleszövi a munkájába, csupán a szavakat változtatva meg, azt se mindig. Csak bizonyìtékúl idézem könyvének 311—316. lapjait, a hol Riedl 193—200. lapjait írja át, de még Riedl csoportosítását és az egymásutánt is meghagyja. Izelitőül közlöm a következő párhuzamos helyet:

Riedl (1. kiad. 198. l.)

A magyar mondai emlékeken kívül Arany még történetiekkel is élt. Álmos, Bulcsu, Szalárd, Szemere, Torda hun főurak nevei a magyar krónikákból való. A véres zászló (sh. kard hl.), mely harczi jel gyanánt a hunok földét bejárja, a magyar történetből ismeretes. A turul, mely szárnyait Attila palotáján feszíti ki, a magyar hadak heraldikus madara. A hun róvás említésénél Arany bizonyára a Székely írásra gondolt, mely rovásra történt . . .

A jelenet, melyben Attila bemegy egyedül az ellenséges Budavárosba, a nélkül, hogy valaki kezet merne rá vetni, bizonyára a magyar történelem ama megható elbeszélésének analogiájára van gondolva, miszerint Imre király magában, csak királyi méltóságától védve bement Endre táborába és hűtlen öcscsét sátrában lefegyverzi.«

Gyöngyösy (314. l.)

De »Buda Halálához« a magyarok történelméből is bőven szedegetett Arany. A hún fők, a régi előkelő magyarok neveit viselik. Igy fordul elő Bulcsu, Szemere nevű a húnok között. A véres kard körülhordozása, a mi háborut jelent, régi magyar szokás. A rovás ősrégi magyar írás. A turul madár is a magyarok zászlain lengett. Mikor Attila egy szál karddal bátyja ellenséges táborába megyen, az is a magyar történelemből van véve. A monda szerint ugyanezt cselekedte Imre, pártütő öcscsével szemben.«

Egy-két helyen meg épen érthetetlen maradna Gyöngyösi szövege, ha nem keresnők föl Riedlből a megfelelő helyet p. o. »Gyöngyvér Buda meggyilkolása után épen úgy megátkozza Attilát, mint Krimhild Hagent« 316. l. Mire való itt párhuzamot keresni, hiszen egészen természetes — legalább eposban — hogy az özvegy megátkozza férje gyilkosát. A magyarázattal Riedl szolgál (200. l.) »Gyöngyvér a megölt Buda *holttestén* úgy átkozza el Áttilát, mind (sh.: mint) a Niebelung-énekben Siegfried

legyilkolása után Krimhild Hagent.« Gyöngyösy nem vette észre Riedl szövegében a szórendi finomságot (*úgy* átkozza el.)

A mit Gyöngyösy nem egészen alaposan mond a Toldiról »a leírásokat és a nyelvet kivéve semmi sincs, a minek Ilosvai munkájában nyoma nem volna.« (123. l.), azt némi túlzással elmondhatjuk azon fejtegetéseiről, melylyel Riedl vezetése alatt Buda Halálát kiséri, azzal a különbséggel, hogy itt az eredeti csak vesztett az átdolgozással.

Bármilyen kitűnő is a forrás, ennyire kiaknázni még úgy sem volna helyes, ha az író pontosan hivatkoznék reá, Gyöngyösy azonban, bár bevallja, hogy az »Arany életrajzokat« felhasználta, a függelékben fölemlített forrás művek közűl, remélhetőleg véletlenűl, Riedl »Arany János« át kifelejtette. Jóhiszeműségét nem vonom kétségbe, annál kevésbbé, mert az egész munka szerényen van megírva. S maga a szerző is áthárítja, legalább részben, az esetleges érdemet a forrásaira, de így is tájékozatlanságnak kell eljárását tartanunk.

Enyhébben szól itéletünk, ha az aesthetikai méltatásának nagyobb eredetiséggel és jobb érzékkel megírt részeire tekintünk: vannak ilyenek is, örömmel ismerjük el, de mindezek nem felejtetik velünk Aranynak méltatlan hibáztatását.

Még egy pár szót a stílusáról. Ha Gyöngyösy könyve pusztán szakembernek szánt adat-gyűjtemény volna, akkor ez a pont nem esnék szigorú megbírálás alá. Valamint a műépítő a rendszertelenűl összehalmozott kőtömeget, a melyet a bányász csak úgy a maga durva csákányával fejtett a bányában, szétszedi, az egyes kődarabokat lefaragja, csiszolja s tervszerűen illeszti hatalmas márványpalotává, úgy a művészi életrajzíró is arányos, kidolgozott finom essayt írhat a szorgalommal és tárgyismerettel összehalmozott anyag alapján, ha az nincs is megfelelő formába öntve. De Gyöngyösy műve nem akar egyszerű adattár lenni, a nagy közönségre számít: ügyelnie kellene tehát, hogy ne maradjanak pongyola, sőt érthetetlen [1] mondatok a szövegben, és köznapi kifejezések, majdnem szórul szóra ismétlődő részletek.[2] Prózája egyáltalán nem áll művészi szinvonalon, értekező, kissé egyhangú próza, mely értelmes ugyan majd mindég, de semmivel sem több.

És ha mégis örömmel fogadjuk és olvassuk a művet, azt a szerző tudja be első sorban az I. résznek. Aranyról ujat hallani mindég olyan jól esik, hogy az új adatok kedvéért végighallgatjuk az egész életrajzot is.

Az irodalom pedig tejesítse kötelességét, adjon nekünk két Arany életrajzot. Egyet, rövidet vagy 10 íveset, az iskola és a nagy közönség számára, hogy bevezesse az olvasót Arany költészetének élvezetébe, egy másikat, hosszabbat, kimerítőt, részletesen méltatva Arany költészetét, azok számára, kik Aranyt már is ismerik és szeretik. Az adatok hiánya most már nem lehet mentség. CS.

[1] És ha Toldit nem látja (Piroska), ha nem is boldog, de kötelességtudó, nyugodt életet folytatott volna férje oldalán, Toldi szeme elé került azon a végzetes vacsorán (a végzetes vacsoráról eddig szó sem volt).

[2] Arany betegségének »kórtan«-a 342. l. és 378. l.

REPERTORIUM.

Alexander Bernát. Shakespeare és Katona. Budap. Hírl. 1902. 42. sz.
Alfa. Péterfy Jenő. Budap. Hírl. 295. sz.
Arany László összes művei. Ism. S. E. Budap. Hírl. 1902. 22. sz.
Auer István. Vergődés. Ism. Andornicus. Alkotmány 289. sz. — dr. Bán Aladár. Magy. Szemle 51. sz. és Kath. Szemle 1902. 191. l.
B. F. Arany-családról. Vasár. Ujs. 47. sz.
b. s. Gárdonyi mint színésznevelő. Magy. Hírl. 340. sz.
Balla Ignácz. Tűz. Ism. Vasár. Ujs. 43. sz.
Bán Aladár. Kemenes költészete. Magy. Szemle 1902. 7. sz.
Bárd Miklós versei. Ism. ő. Budap. Hírl. 1902. 78. sz.
Dr. Balogh Vendel. Petőfi emlékezete. Székelyföld 62. sz.
Barla Jenő. Skaricza Máté élete. Protest. Szemle 589—600. l. (Önállóan is megjelent.)
Bartók Lajos. Remény és emlékezet. Ism. Budap. Hírl. 355. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz. — Magy. Szemle 1902. 4. sz.
Békesi Emil. Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kath. Szemle 1902. 40—49. l. 134—147. l.
Bródy Sándor. A dada. Erkölcsrajz 3 felv. Először adták a Vígszínházban 1902. jan. 18. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 18. sz. — Márkus Miksa. Magy. Hírl. 18. sz. — Gerő Ödön. P. Napló. 18. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 17. reg. sz.
Diószeghy (Giczei) Mór Buborékok. Sz.-Somlyó. Ism. Hamvai Sándor. Szilágysomlyó 1902. 3. sz.
Endrődi Sándor. Isten felé. Ism. Alfa. Budap. Hírl. 354. sz. — z. Budap. Szemle 109. köt. 154—158. l. G. I. Magy. Szemle 1902. 5. sz.
Br. Eötvös József munkái I—IV. köt. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 56—58. l.
Eötvös Károly munkái V. VI. kötet. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 330. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 262. reg. sz.
Eötvös Károly. Utazása a Balaton körűl. 1. 2. Ism. Dr. T. I. Sárospat.-Lapok 28. 29. sz. 3. 4. köt. Ism. Tomori Jenő. Pestmegy. Hírl. 88. sz.
Erdélyszky Mihály. Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulója alkalmából. Nagyszebeni áll. főgymn. értes. 3—8. l.
Erdélyi Zoltán. Margitsziget. Ism. Dömötör Pál. Magy. Szemle. 1902. 3. 4. sz.
Farkas Béla. Egy lap Petőfi élettörténetéből. Nyugatmagy. Híradó 240. sz.
Farkas Imre. Versek. Ism. ó. Budap. Szemle 1901. köt. 327. l.
Fridrik Imre dr. Makai Emil. Polit. Hetiszemle 32. sz.
Fülöp Béla. Petőfi koponyája. Magy. Állam. 1902. 5. sz.
Gárdonyi Géza. A láthatatlan ember. Ism. Budap. Hírl. 1902. 27. sz.
Gelért Jenő. Vörösmarty Mihály élete. Ism. Miklós Ferencz. Phil. Közl. 1902. 64. l.
Heinrich Gusztáv. Még egyszer a Bánk bán-regény. Budap. Szemle 109. köt. 171. l.
Heinrich Gusztáv. Schedius Lajos emlékezete. Budap. Hírl. 1902. 43. sz. és Vasár. Ujs. 7. sz.

Herczeg Ferencz. Pogányok. Ism. Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz.

Ignotus. A Petőfi koponyája. Magy. Hírl. 1902. 9. sz.

Kárpáti Károly dr. Vörösmarty emlékezete. Szegedi áll. főgymn. értes. 17—25. l.

Katona József. Emlékezés Vörösmartyra. Fogarasi áll. főgymn. értes. 3—21. l.

Kéri Gyula. Petőfi ereklyék. Vasár. Ujs. 39. s köv. sz.

Korner Erich. Marie Bárkány. Leipz. Illustr. Ztg. 2998. sz.

Kovács Ferencz. Zilahy Károly pályája. Zilahi ref. colleg. értes. 3—82. l. (Önállóan is megjelent 8-r. 82. l.)

Lampérth Géza. Pacsirta szó. Ism. Budap. Hírl. 352. sz. 12. lap.

Londesz Elek. A munkácsi rab. P. Napló 355. sz. (Zsutay János.)

Máriaffi Dávid. Vásárolt szívek. Ism. Is. Budap. Szemle. 108. köt. 469—471. l.

Mihálovics Ede. A kath. prédikáczió története. Ism. Protest. egyh. isk. lap 27. 28. sz.

Nagy Béni dr. A ferenczes szellem és hatása hazánkban. Egri főgymn. értes. 3—85. l.

Nagy Károly. Ujabb költemények. Makó. Ism. Vasár. Ujs. 41. sz.

Orbán K. L. Kemenes Ferencz. Veszpr. Hírl. 47—49. sz.

Pázmány Péter munkái. Magyar sorozat. V. köt. Ism. Lakatos Vincze dr. Kath. Szemle 1902. 86—89. l.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1902. 59—63. l.

Petőfi koponyája. Budap. Hírl. 1902. 3. 4. sz.

Petőfi-társaság 1876—1901. Ism. i. Budap. Szemle 109. köt. 331. l.

Rábel László. Szávay Gyula. Soproni Napló 71. sz.

Rákosi Jenő. Tágma királyné. Tragédia az ősidőkből 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban 1902. jan. 15. — Ism. Tábori Róbert. Pesti Napló 15. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 15. sz. — Márkus Miksa. Magy. Hírl. 15. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 14. reg. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 15. sz. — Palágyi Menyhért. Magy. Szó 25. sz. és Budap. Hírl. 28. l.

Rass Károly. Vörösmarty Mihály emlékezete. Gyulafehérvári kath. főgymn. értes. 3—18. l.

S. K. Péterfy Jenő. Magyarország 259. sz.

Sarudy Ottó. Balassi és Petőfi. Pápai Lapok 31—33. sz.

Schöpflin Aladár. Bajza József. Budap. Hírl. 1902. 4. sz.

Schor Ernő. Reviczky Gyuláról. Pápai Lapok 34. sz.

Szabó Endre Zápor. Ism. Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz.

Szávay Gyula. Juczikától a Lobogóig. — Ünnepi verses játékok. Ism. Magy. Tengerpart 1902. 28. s kv. sz.

Széchenyi István gr. egy kiadatlan levele Budap. Friss Uj. 1902. 48. sz.

Széchenyi emlékezete. (Baán alispán beszéde a Széchenyi lakomán Nagy-Czenken.) Soproni Napló 77. sz.

Szivós Béla. Ócska Történetek. Ism. ő. Budap. Hírl. 309. sz. 8. lap. — Vasár. Ujs. 42. sz.

Tolnai Vilmos. Arany János az »eposzi hitel«-ről. Philol. Köz. 73—75. l.

Vutkovich Sándor dr. Petőfi szerelméről. Nyugotmagy. Híradó 242. sz.

Zalár József költeményei. Ism. Vasár. Ujs. 1902. 1. sz.

Zayzon Ferencz. Bacsányi és Kazinczy viszonya. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kolleg. értes. 3—15. l.

Zboray Aladár. Ihász Aladár. Orsz. Világ 4. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

❖

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedűl a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

PETŐFI ÉS A NŐ.

Az érzelmi életnek annál a sajátos tulajdonánál fogva, mely a lyrai költő művészi természetének alaplényege, mintegy magától értetődő, hogy a szerelem érzelme iránt általában is nemcsak még fogékonyabb az amúgy is eléggé fogékony emberiség nem lyrikus tagjainál; hanem mintegy természetesnek látszik az is, hogy nagyon sok lyrikus nem is érdeklődik más, mint a szerelem s a vele kapcsolt tárgyak, érzelmi és eszmekör iránt. Sőt az a fogékonyság, melylyel a szerelem érzelmét befogadja, a lyrai költőnél záloga annak az érzékenységnek, melylyel általában a benyomások iránt viseltetik. Más szóval, sohasem volt más egyéb lyrai benyomásokban sem gazdag az oly költészet, mely a szerelemben szegény.

Ezek természetszerűen jutnak eszünkbe épen Petőfinél, kinek lyrája felölelte a benyomások minden oldalu, épen oly gazdag, mint kiterjedt világát; kinek szorosan véve nem szerelmi lyrája is bővön elég volna, hogy valakit nagy lyrikussá tegyen; de kinek szerelmi lyrája oly nagy és oly csodálatos, hogy akkor is ilyennek találnók, ha egész életét kizárólag ennek szentelte volna.

Nem is kerülne nagy nehézségbe kimutatni, hogy nála is a szerelem volt az a hatalmas érzelem, mely egész ifju életének végelemzésben mozgató s irányozó elve volt. Ő nemcsak mondta, hanem teljesen át is érezte e szavak mély jelentőségét, hogy a »szerelem mindent pótol, a szerelmet nem pótolja semmi«; mert neki ez érzelem iránt mintegy egész külön szíve volt, mely miatt ez létének szükségévé, alapföltételévé vált s ennek boldogsága nélkül az életet képzelni nem tudta, sem leélni érdemesnek nem tartotta volna.

Röviden, ő kiválóan szerelmes természet s e miatt könnyen és hevesen föllobbanó. Ezért költeményeinek majdnem fele része leányokhoz szól, nőkre vonatkozik; több mint negyedfélszáz költeményt szentelt a szerelemnek s elbeszélő műveinek is majdnem kivétel nélkül szerelem a főtárgya. De aztán nemcsak maga lobban fel könnyen vagy legalább látszólag könnyen; hanem a viszontszerelmet is épen oly mohón kivánja; sőt érzelmeiben vetett erős hite és őszinteségének tudata miatt követeli is. Rövid életében ötször

hódolt a szerelemnek annyira, hogy ez örök időre szóló nyomot hagyott költészetén, midőn hatása alatt megörökítette a szeretett lánykát ragyogó dalokban, fényes ódákban, vagy szelid elegiákban; és ugyane szerelem visszhangjai szólanak hozzánk az ezekkel egyidőben írt költői elbeszéléseiben és prózai műveiben is. E mély érzelmi nyilatkozatokhoz járulnak futólagos benyomásai, melyek emléke csak egy-két költeményben maradt ránk s ilyen mintegy tizennégy más mutatható ki műveiből.

Most azonban nem czélunk e szerelmi lyrát egész kiterjedésében átvizsgálni; csupán arról akarunk szólni, hogy a költő természetes hajlama miként fogta fel a nőt s erről is csak általános vonásokat kívánunk elmondani. A közmondás azt tartja, hogy madarat tolláról, embert barátjáról. Ez mindenesetre igaz; de csak féligazság. Csak a társadalmi becsületesség, mondhatnók polgári morál szempontjából igaz. Ennél magasabban áll s a lélek és érzelmi világ egész lényegét érinti az: hadd lássuk, milyen az a nő, a ki meg bír hódítni, a ki szívedben fel bírja gyújtani a legnagyobb s a legtermészetesebb érzelmet és ebből megítélhetem. hogy ki vagy, minő húrok vannak szívedben és így tovább. Mert »szép állat az asszonyi állat, szép és veszedelmes; aranypohárban méregital«, — mondja ugyancsak Petőfi az érzelem mély philosophiájával és meggyőződésével; de épen ő volt az vagyis ő épen az volt, a kit nem bírt volna soha a nők némely faja vonzani; a ki épen oly nagy volt a nő eszményítésében, minő nemes és nagy az az érzelem, melyet a valódi és romlatlan férfiszívben a nőiesség föl bír ébreszteni s el bírja tölteni azzal a rajongással, a minőt egy középkori nemes lovag szívében szeretünk elképzelni romantikus hajlamunkkal, melyet — ide-oda anyagiasság — soha le nem vetkezünk.

Nos, nézzük Petőfit, e halhatatlan halandót, ki szűzi rajongásában a nő iránt nem áll még a legnemesebb lovag mögött sem s a ki műveiben letette lelkét egészen, a mint csak valaki valaha letette: miképen gondolkozott arról a természetes vágyakozásról, mely őt a nőhöz vonzotta s miképen gondolkozott a nőről?

Ime, alig nyitunk az ifjukori kísérletekre, alig áll előttünk a 16 éves serdülő ifju, már keresésben látjuk, már sovárgásban találjuk egy bájos ifju lányka után, a ki nemcsak szép, hanem jó is, a kit lelke egész melegségével, képzelme föllángolásával szerethessen, és a kiért, ha kell, akár életét is odaadhassa. Az ő álmainak tárgya tehát nem, távolról sem valami végzetes, démonias nő volt, a ki a fejlettség és érettség mesterkedéseivel vagy legalább is tudatos magaviseletével bűvös hálót fon a férfi köré s a ki különösen az ifjabb, tapasztalatlanabb szívekre oly gyakran végzetszerű szokott lenni. Petőfit képzelme a természet egyszerű, nemes, szűzies gyermeke, a lelkes ifju leányka bájos alakja felé vonja, ki érintetlen, mint a májusi rózsabimbó, a ki még félig angyal s keblében az egykor kifejlendő nőiesség még gyermek gyanánt szunnyadoz.

Ha így előttünk áll a kedves kép általánosságban, melynek időnként feltalálni vélt egyik-másik alakját a költő annyi bűbájjal vonta be, mint olyat, a kit nem annyira az élet, mint inkább saját képzelete teremtett: tegyük hozzá, hogy senki sem kutathatott volna e képzeleti lény földi alakjáért nagyobb sovárgással mint ő s hogy e kutatás közben szíve számos próbán ment át csalódva és szenvedések közt, miközben minden új szerelem megannyi új élet volt költészetében.

Ezt némi felületes szemlélet könnyen állhatatlanságnak, sőt csapodár lengeségnek magyarázhatná. Ismeretes, hogy későbbi nejének szülei és rokonai épen költeményeiből igyekeztek Júliát meggyőzni, hogy a ki annyi lányhoz írt szerelmes verseket s esküdte oda szívét és életét, híven szerető férj sohasem lehet. De ennek az aggálynak megleljük rajzát Júlia naplójában, nyomai mutatkoznak Petőfi hozzá írt költeményeiben; sőt Júliát a költő ingadozó természete iránti kétségei elkísérték a házaséletbe is.

Azonban a költőnek ez a sóvárgása az elképzelt legszebb nő, tehát tulajdonképen saját képzeletének alkotása után, nem csapodárság, hanem a legtermészetesebb vágyakozás az önalkotta eszmény után; a szép iránti kielégíthetetlen szenvedélyének nyugtalansága, mely fölkutattatná vele a világot, hogy ezt az eszményt megtalálja, melyet annál valódibbnak s föllelhetőbbnek gondol, minél határozottabb és biztosabb az a rajz, melylyel megtestesítő képzelete előállította s mintegy élővé varázsolta. És e kutatás közben már maga a kutatás gyönyör s már maga az megkönnyebbülése, hogy érzelmi emotiokon hányatik s hogy ezeknek minden fokon hangot bír adni. A költő természetesen sok mindenről tud eszményt alkotni magának; de első sorban a férfi szív és a művészet örök tárgya, a női eszmény az, mely képzeletét elfoglalja; sőt ha eszményről általánosságban szólunk, minden idők költői és művészei a férfi szív eszményét egy-egy nőben képzelték el s az által, hogy ezt az eszményt elérhetetlen magasságba helyezték, egyszersmind egész koruk és nemzetök vágyakozásának magasabb röptöt, érzelmeinek nagyobb mélységet adtak.

A művésznél, de kiválóan a lyrai költőnél a női eszmény utáni törekvés ideális hatását, — ha ugyan ez a törekvés nem beteges s az egészséges emberi érzésből, csakhogy magasabb rendűből táplálkozik — abban fejezhetjük ki, hogy ez őt, mint egyént, úgyszólván önmaga fölé emeli; s midőn felgyult képzeletével egy földi nőre ruházva ez eszmény tökélyeit, ezt fölmagasztalja, az anyagi és szellemi világ legszebb összhangját teremti meg. Ez a szerelem ugyanis egyfelől azt mutatja, hogy a költő sem száműzött gyermeke a földnek; ő is az anyagi világhoz van kapcsolva s örömei, mint Faustnak, neki is a földből fakadnak; másfelől azt jelenti, hogy az anyagtalan világ felé épen oly ellenállhatatlan ösztön ragadja s a miénknél egy hatalmasabb erő vonja az eszményhez; tehát midőn a legtermészetesebb emberi érzés a nőhöz

vonzza, benne valójában az eszményért sóvárog. Ezért legyen bármekkora a szerelemben az önzés, lényegében, művészi szempontból tekintve, mindig még nagyobb benne az érdeknélküliség, mint a tiszta szép szemléletében; s ezért mindig van benne valami rajongásszerű is, a mi a legönzetlenebb érzelmekre és elhatározásokra bír lelkesítni. Mentől magasabb a szerelem, annál jobban megsemmisíti a kicsinyes önzést; a vágytól a teljes odaadásig, a lemondás áldozatkészségéig, a tiszteletig, a csodálatig emelkedik; ebben az állapotban a lélekben fölséges eszméket bír ébreszteni, s ez, mint egy varázsütésre, váratlan megindulásokra, látomásokra ragadtatik; föl bír emelkedni valamely közügyért életbevágó elhatározásra vagy a legönzetlenebb lemondásra. Röviden: a szerelem leginkább válik azzá, a mi, a midőn megsemmisít bennünk minden kicsinyes vagy talán még oly menthető önszeretetet. Ezt fejezi ki Petőfi is, midőn *Mi a szerelem?* költeményében ennek lényegét a legteljesebb önmegtagadásban és lemondásban találja, egész addig:

Hogy már ha kell örömtelennek
Lenni egyik vagy más életnek,
Mienk legyen örömtelen . . .

Hogy eltörpűl e nagy érzelem mellett a közöségesebb lélek tán még oly jóhiszemű hódítása és öncsalása! Mily szerénynyé kell válnia a mellverő öntudatnak, mely bizonyos animalis önérzettel hangoztatja: én is éreztem, tüzesen szerettem! — midőn a költő szavaiból mély értelemmel, komoly jelentőséggel lép elénk a tanulság, hogy a régieknek lehunyt vagy föld felé tekintő szemmel ábrázolt Szerelme csak a physikai szerelmet ábrázolta; az igazi szerelem nyitott szemmel az ég felé tekint. Az igazi szerelem a lélek és érzékek exaltatiója; mintegy saját létezésünkön kívűl ragad, hogy felolvaszszon egy más lényben, a ki létünk alapelvévé lett s abban a lemondásban és önmegtagadásban, melynek e hatás alatt önkénytelenűl hódolunk: a legtisztább erkölcsi világba emel. De épen ezért a szerelem a maga érzéki és eszményi vegyületével mindig annak a valódi férfiasságnak marad egyik természetes alapfeltétele, melyet a latin nyelv »virtus« szóval fejezett ki.

A lyrikusnál azonban épen geniusának természete miatt ezzel az érzelemmel párosul a benyomások iránti fogékonyság, mely egyszerre száz más képességet hoz mozgásba. Másrészről épen e fogékonyság s a tüstént látomásokra hajló képzelem társul benne a folyvást kutató, új benyomásokra epedő szomjjal, mely semmiben sem állandóbb, mint épen ennek az eszménynek keresésében. Igy a lyrai költőnek a női eszmény keresésére kész ösztönében a legférfiasabb érzelem hatása alatti magas törekvés példája áll előttünk; mely azonban midőn czélját eléri, meglelvén e szerelem méltó tárgyát, kiben képzelme megnyugszik s kielégűlést talál, ugyanakkor azzal a csodálatos hűséggel és állandósággal párosul az egyetlennek gondolt nő iránt, a mi mindig méltó bámulatunk tárgya.

Ezért a keresést, mint látszó ingadozást, nem szabad a lyrai költőnél okvetetlenűl lengeségre magyarázni. Sőt épen a lengeség fölületes lelkek tulajdona. A felületes érzelem pedig sohasem lehet a valódi lyrismus alapja. A lyrikus nagy mértékű szép érzéke s könnyen rezgésbe induló képzelete miatt változtatja egy ideig és elég gyakran tárgyát; tehát épen mivel annak az eszménynek föltalálása a czélja, mely iránt sovárgása oly kielégíthetetlen. Maga Petőfi ennek ép oly természetes, mint naiv magyarázatát adja, mikor Júlia kétségei eloszlatására, épen tulzásában jellemzően, erről azt írja: »Boldog vagyok. Mindörökre. Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz .... csak egy csalogány dalol ... szívem. Dicső, dicső leány! Téged kerestelek ifjuságom kezdete óta. Oda mentem minden hölgyhöz, leborultam mindenik előtt, és imádtam. Azt gondoltam, hogy Te vagy. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy nem te vagy az, hogy az igaz isten helyett bálványt imádok, s fölkeltem és tovább mentem. Végre megtaláltalak. Te vagy az édes csepp, ki meggyógyítod lelkemet, melyet méregkeverő sorsom oly sokáig öldökölt a kárhozat italával. Hála Istennek, még nem jött későn az ellenméreg. Dicső, dicső leány!«

E látszólagos lengeség oka tehát a valódi lyrai tehetséggel együtt járó fogékonyság, mely miatt megkapja őt oly futólagos benyomás is, mely a közönségesebb lelket érintetlenül hagyja; miközben ő, talán mély csalódással ábrándul ki; mert mulékony élvek haszontalanságai helyett, hódolva a mély lelki élet örök törvényeinek, egy nemes és örök szerelem élvei után kutat. Természetes, hogy a genienek mindig más-más lelki alkata szerint, a mint e tulajdon más-más erkölcsi vonásokkal társul, mindig új és új árnyalatban és fokozatban jelentkezik a nyert hatás; sőt, ha, a mint nem ritkán megesik, ingadozó vagy épen csekély az erkölcsi támasz, könnyen fajulhat sivár vagy könnyelmű kicsapongássá, mint Byron, Musset vagy Heine példái tanusítják vagy méltatlan tárgyra irányoztatik, mint nálunk Vajda költeményei mutatják. Mert örök igazság, hogy a szerelem soha még két emberi szívben egyforma nem volt; sőt ugyanazon szívben is óránként változó; gyakran önmagának ellentmondani látszik. Csodálatos változatosságának oka, hogy nemcsak maga a legbonyolultabb érzelem; hanem minden más érzelemmel, melyek magok is bonyolultak, összefér, velök számtalan módosulást alkot. Érzelmeink legnagyobb része kizárja egymást, a szerelem mondhatni egyiket sem; még azt sem, hogy ugyanazt egy pillanatban a szív szeretni és gyűlölni tudja.

Petőfit e részben kiválóan jellemzi, hogy szerelme tárgyához mindig mély erkölcsi érzéssel közeledik. Mint egész költészetében, úgy szerelmi lyrájában is naiv és romlatlan őserő van. A szerelemhez tehát, miként a nép köréből felemelkedett naiv kedélyhez illik, mindig a családi élet gondolatát kapcsolta. Ez a családias

érzés általában ép úgy jellemzi, mint regényességre való hajlama; és a nősülés, a családi élet vágya már férfias kora kezdetétől mindig jelentkezik költeményeiben. Mily megható, midőn 1846 karácsonján, a családok ünnepén, abban a hitében, hogy Júliától is örökre elszakadt, bánatos lemondással írja: »Isten veled, te szép családi élet! Ki van rám mondva a kemény itélet, hogy vágyam űzzön és ne érjen el.« Gyulai pedig a költő egyik barátja elbeszélése után mondja, hogy egy karácson, talán ugyane karácson szombatján szokatlanúl csendes hangon szólítá meg: »Jer, barátom, ma este hozzám, ma a családok ünnepe van, nekünk nincs családunk, viraszszuk át ketten az éjt, ne legyünk egyedül!«

Valóban őt az élet nemcsak megedzte és megóvta a puhaságtól s tespedéstől; hanem romlatlanul tartotta meg benne a magas erkölcsi érzetet. Ezért költeményeiben sehol semmi frivolság vagy kétértelműség. A szerelem érzékiességét is alig érinti pár helyt, ott is inkább dévajkodva, mint a *Zsuzsikához,* melyet különben költeményei közűl kihagyott, vagy kedves enyelgés közepett, mint a Juliához írt *Valahogy* és *Tíz pár csókot* czíműekben, vagy pedig oly szenvedélyes elragadtatás kíséretében énekli meg az első jegyesi csókokat, a miben inkább lelki gyönyör és exaltatio, mint érzékiség nyilatkozik. És még amazokban is mily naiv a XIX. század kéjsovár Byronismusához vagy még inkább a mult századvégi, magát naturalismusnak nevezett hitvány frivolitáshoz képest.

Ilyesmi épen úgy hiányzott a költőben, mint emberben. Noha ő mondja azt is, hogy a mennyről csak azt szeretné tudni, hogy van-e ott szerelem? mert ha nincs, akkor szebb a föld minden búbánata mellett; s noha, mint láttuk, állandó esdeklése az, hogy keserű élete jutalmáúl vagy megédesítésére, adja neki meg a végzet, hogy módja legyen megittasúlni a legnagyobb szerelem boldogságától: mindamellett benne semmi nőhódító szenvedély nem volt, sem nem volt semmi a szeretetreméltó Don Juanból. A való életben tartozkodó, szemérmes természet s e pontra nézve az 50-es években s utóbb is egészen hamis képet rajzoltak róla. »Hölgyek körűl én szégyellős vagyok«, — mondja önmagáról. Többet érez, mint el bír mondani. Szózatossága csak akkor szabadúl fel, ha már otthon van s versbe önti ki érzelmeit. Merész a nővel szemben életében csak egyszer volt, midőn Kappel Emilia ismert esetében daczos büszkeségét ingerelték. Barátai előtt sohasem beszélt szerelme tárgyairól; és ő, ki a költészet eszményi nyelvén a lyrai művész őszinteségével kitárta szívét egészen s bűbájos zenébe öntötte érzelmeit: ezeket soha sem vonta bele a köznapi társalgásba; nem profanálta; dévajkodást vagy csak bízalmaskodást is e tárgyban nem türt el. Barátai nem egyszer pedánsnak nevezték; holott csak elvonult volt, mint a csalogány.

E mellett Petőfi nemcsak mondja, egész életével és költészetével bizonyságot tesz róla, hogy egy mély, mindent kizáró szerelmet

saját léte alapfeltételének s így élete legfőbb czéljai egyikének, ha ugyan nem a legfőbbnek tekintett. Az élet összes csapásai, a nyomor üldözése, csalatkozás a barátságban, a sors annyi kiszámított mesterkedése, a hazafi keserve, sőt kétségbeesése mind elhordozhatóknak látszottak a szerelem üdvével szívében; de e helyett kárpótást nem adhatott volna az egész világ sem. Ő magára nézve a szeretetlenségnél semmi borzasztóbbat nem ismert. Életében nem egy világfájdalmas vagy pessimistikus időszakot találunk; ez mindannyiszor összeesik egy-egy csalódásával, melyből egy-egy új szerelem mindannyiszor kigyógyítja vagyis inkább csak ez bírja kigyógyítani. Természetesen nem egyszer csalódott s nem egyszer volt szerelmes úgy, hogy viszontszerelmet nem talált. Ennek első sorban is oka saját önbecsének teljes tudata volt; mert mindig, csak föltűnően szép, nemes és kiváló leányok bírták érdekelni és lekötni; csak ilyeneket bírt magához méltóknak találni. De másrészről oka az is volt, hogy nem tudott udvarolni; nem értett azokhoz az apró kedveskedésekhez, melyek különösen ifju lányok szívéhez inkább hozzávezetnek, mint érdem, kiválóság s több ilyes. E mellett kissé vad is volt s külsején sem volt semmi olyan, a mi egyszerre elbájol; de nem volt beszédes, könnyed társalgó sem, a ki szeretetreméltón mulattatni bírja a nőket; sőt tudjuk, hogy a finom társaság szokásait inkább lenézte, kigúnyolta, vagy legalább is nem követte. Őt elébb meg kellett érteni, hogy egy nő valóban szeretni bírja a maga egyszerűségében és kiválóságában.

De jellemző, hogy egyébként mint soha abban, mit erősen hitt, nem kételkedett, úgy nem kételkedett abban sem, hogy előbb-utóbb megleli azt a lányt, ki őt egészen megérti s eltölti az álmodott örök szerelem gyönyörével. Ezért forrongó nyugtalansággal s túláradni kész szívvel járja az életet, mintegy minden pillanatban készen e szerelem befogadására; s ezért minden alkalommal, mint valódi egészséges emberi természet, egyenesen halad czélja felé, mint a ki érzi, hogy a mit tesz s tenni akar, jó és helyes. Tán azért bír kigyógyúlni is minden csalódásból; mert hite soha sem hagyja el, hogy lesz, kell lenni leánynak, a ki éreztesse majd vele, hogy »áldás az átkos élet, melyben van egy percznyi boldog szerelem«.

Mi természetesebb, hogy midőn a forrongó, idealis hevűletű ifju megleli Júliában a keresett, vagy keresni vélt leányt: benne egyszersmind saját magáról mondott jóslatának beteljesedését látta s mi csoda, hogy kitartása, komor elhatározása épen oly bámulatos volt, melyekkel kivívta őt, mint volt lángoló szerelme, sőt szenvedélye, melylyel Júlia szívét megnyerte. Később pedig iránta, mint már neje iránt, hűsége épen oly nagy volt, mint gyöngédsége és szerelme, melyekkel előbbi fényesebb környezetét feledtetni kívánta. A mint Gyulai gyönyörűen mondja: »A szilaj ifjuból csendes, hű s a pedánsságig gondos férj lett. Ritkán látogatta barátait, s nem örvendett, ha ezek látogatták. Elvonulva élt. Nejét szenvedélyesen

szerette s talán féltette is; s úgy látszik, hogy a világon csak két dolog érdekli: neje mosolya s politikai álmai«.

Épen úgy a nő iránti mély tisztelet, mint saját érzelmeinek önérzetes nagyratartása nyilatkozik abban is, hogy midőn szenvedélyes vágygyal és fölhevűléssel megénekelte a lányt, a ki időnként benne föl bírta ébreszteni a sovárgott szerelem reménységét: hozzá dalait csak addig írta, míg lelke folyton nagyobb és nagyobb hullámzásban volt. Ő öntudatlanul lelkében hordta a középkor Cours d'Amourja egyik szabályát, hogy a szerelemnek vagy folyton nőni kell, vagy gyorsan kihűl. Költői tárgy csak az első. Ő tehát a lanyhúlni kezdő érzéshez nem nyult; nincs rá eset, hogy szerelmét vissza kívánta volna élni. A szeretetlen állapot, vagy kihűlés folyama nem méltó a költő lantjára. De nem is szidta vagy épen átkozta soha a lányt, ki neje lenni nem akart. Ugy látszott egyszerre, hogy a húr, melyen csak imént oly csodálatos dalok keltek: elpattant, vége volt. Ezért is az egy-egy lánykához intézett költeményei egy-egy belső történetet tartalmaznak; megvan a magok körívе s a legmagasabb pontra érve még egy pár hang s aztán végök. Új benyomás új érzelemnek anyja; költőileg amarra teljes feledés borúl. Valóban nála még kevésbbé szükséges az egyes lánykákkoz írt dalokat kritikailag különválasztani, mint Goethenél; ezt megtette már ő maga.

Másik jellemző vonása, hogy a mily természetes és egészséges érzelemmel esdeklett a nő szerelméért: épen oly józan és természetes volt felfogása a nő hivatásáról. A leány a természet szép, egészséges, jó, főleg érzésben gazdag gyermeke, ki arra született, hogy a férfiunak szerető, hivatásában emelő élettársa legyen; a ki tehát férjét teljesen megérti. Igy, noha szerelme tárgyát csak kiváló nőnek bírta elképzelni s ki utóbb büszke gyönyörrel dalolta, hogy »hol a leány, ki lelkem röpülését követni bírná te kivűled? és hol a férfi, a ki én kivűlem szived mélyére lemerűlhet?« — a szó valódi értelmében mégsem a nőemancipatio híve. Ezt nem lehet kiolvasni még azokból a helyekből sem, melyeket későbbi nejéről írt. Költeményeiben sohasem dicséri, mint írónőt; mindig a szép, lelkes asszonyt, a szerető hitvest magasztalja benne, a ki nem harczol férje oldalán; hanem a közéletben kifáradt harczost szerető keblén pihenteti el, nyájas szókkal bátorítja; és a ki a forradalomra készülő férjének a zászlót varrja s oldalára a kardot köti fel.

Tudjuk, hogy a költő Júliáról, még mint leányról, azt írta Orlaynak (1846. decz. 26.) »Szatmárban egy olyan lyánykát ismertem meg, a milyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak, az ólmos fütykösök termő földjének«. Azonban épen a Sandra vonatkozó hasonlatra nézve figyeljük meg, hogy mit mond róla, mint regényíróról. »Olvastam regényeket George Sand-, Boz- és Dumastól. George Sand az új világ csodája, és én bámulom, talán imádom is, de nem szeretem. Ő, mint

a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat!... oh, ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonynak. Regényeinek olvasásakor mindig megzavar a gondolat, ha eszembe jut, hogy ezeket asszony írta, s szinte kedvetlenűl teszem le. Ha már munkás az asszony, jó, hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja is kezét; de az istállót bízza a férfiakra.« — (*Uti levelek.* XVIII.) Valjon nincs-e ebben némi önkéntelen vagy czélzatos tanítás felesége számára, ki mindenről álmodozott leánykorában s akkor, midőn a költőhöz ment, csak a csöndes házinő egyszerű foglalkozásairól nem?

Később tudjuk, hogy a költő maga küldte be felesége *Napló-töredékét* a győri *Hazánk*-nak s Jókai az ő beleegyezésével adta ki Júlia *Napló*-ját az *Életképek*-ben, magasztaló bevezetéssel üdvözölvén az új írónőt. Ilyen magasztalások Júliáról már elébb is jelentek meg szórványosan a szépirodalmi lapokban. Ezek némileg a költő ellen szólnak. Azonban ezek keveset nyomnak föntebbi nyilatkozatai mellett. Júlia *Napló*jának kiadásában pedig némi önigazolást s főkép ezt kell látnunk. A költőnek a pletykákkal szemben be kellett bizonyítnia, hogy házassága szerelmi házasság volt; csupán az, semmi más; és hogy Júlia szerelmi elhatározása épen akkora volt mint az övé; tehát ő nem vagyonhajhászó kalandor, minek a pletykák szerették feltüntetni vagy legalább sejtetni. De erős bizonyíték az is, hogy noha az *Életképek* előre hirdette, hogy Júlia is fog belé dolgozni, tényleg — saját neve alatt legalább — nem írt s a költő sem bátorította; és e közleményeken kivül még csupán egy felhivását ismerjük 1849-ből Magyarország hölgyeihez, mely eredmény nélkül hangzott el. Júlia mint írónő, csak az 50-es években lépett fel férje halála után.

De sőt vagy épen ezért a nőnek, mint szereplő honleánynak sem volt bámulója. Igenis, kivánta, hogy a nő egész szívével magyar legyen, hogy a hazát szeresse forrón, odaadással; de a nő iránt az a némileg középkori lelkesedés, mit a magyar romantikusoknál is találunk, kik a nőt még fegyverrel kezében is szerették rajzolni véres csaták közt, kik tíz hős-nőt rajzolnak, míg egy valódi nőt, Petőfiben hiányzott. Említi ugyan a *Szerelem gyöngyei*ben is pár helyt Bertáról, hogy lelkes honleány; megénekelte a Battyáni és Károlyi grófnőket 1844-ben egy utóbb gyűjteményéből kihagyott költeményében; és nejéről is mondja, hogy a haza hű, odaadó leánya; de mindez csak szorványos és inkább a nő érzelmi világára, mind cselekvő működésére vonatkozik, mi két különböző dolog. *Felhő és csillag* költeményében is ellentétbe állítva a férfit és nőt, azt mondja, hogy midőn Isten a férfit teremté, homlokára sötét ború szállt s tehát a férfi a felhőt és égi háborút jelképezi; midőn a hölgyet teremté, örömében sírva fakadott s ez örömkönnyek cseppjei a

csillagok. Szécsi Máriáról szintén természetesnek tartja, mint Arany is, hogy eldobja nem nőnek való szerepét, mely úgy is csak szerep. Ha hitet kell szegni, akkor — mondja Wesselényinek — ő szegi meg s azt hiszi, hogy a jövő megbocsát a nőnek, hogy szerepe végét elfeledte.

Mert csak szerep s nem más, az asszonyvitézség,
Elhagyom a csata terét, a színpadot;
A kardot, a pánczélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálczája.

Nem mintha egyenes czélzás volna ez is 1847 nyarán jegyese számára, ki leendő férje oldalán az emanczipált nő szerepére vágyakozott s ki ennek haláláig lelkes híve volt? Hiszen ugyanez időben írja Petőfi válaszúl Júlia egy levelére:

A név, a melyet örököl utódom,
Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz...
Lehetne tán, lehetne tán nagy is,
Ha hozzáadnád lelked fénysugárit,
Ha vélem együtt síkra szállanál.
Oh mert bölcsődbe téged is, szerelmem,
A múzsa tett, a múzsa ringatott.
De te erőd nem ismered, s ki bizzék
A harczosban, ha maga sem bizik?
Jobb, jobb, maradj el a csaták teréről,
Hol úgyis a sors többnyire azért
Ád csak babért, hogy meggyilkoltatott
Boldogságunknak szemfedője légyen.
Maradj, maradj, el a csaták teréről;
Nem lészsz kevésbbé kedves én előttem
Árnyas magányodnak homályiban,
Mint lennél kinn, bár bámultatva, a
Nyilvánosság napfényes ormain;
Sőt kedvesebbé tészen a tudat,
Hogy a ki mély és nagy tenger lehetnél,
Csak mint kicsiny kis harmatcsepp ragyogsz
A szerénységnek rózsalevelén.

Ezekből látható, hogy e minden ízében természetes génius, kinek gondolkozását egy túlmívelt társadalom nem ferdítette el: a férfi és nő viszonyát is természetesen fogta fel s nem voltak keresett szempontjai. Nem mintha mi nem akarnók érteni és méltányolni az okokat s ezek alapján a mai nagyszabású törekvéseket, melyekkel a nők, legnagyobb részben a körülmények kényszere alatt, magok számára új életpályákat kívánnak meghódítni

és így meg akarják változtatni a több évezredes állapotokat; de az bizonyos, hogy e törekvések nem nyerték volna meg nagy költőnk tetszését. Az ő felfogása szerint a férfi és nő, noha az erkölcsi törvények előtt teljesen egyenlők, lelki tulajdonaikban épen oly eltérők, mint külsejökben. A méltóság, erő, a külső cselekvő bátorság, az élet viharaival szembeszállás, a nemzetjavító, átalakító korküzdelmekbe avatkozás vagy vezérszerep, az eszmék iránti hevűlet, a szigorú erények, az egyetemesség érzésben és gondolkozásban, az elmélkedés hatalma a férfi tulajdonai; a nőé az édesség, báj és szépség, frigyben a jósággal, a reménységgel vegyült megnyugvás, a lágy érzelmek, továbbá a finomság és tapintat s bizonyos divináló képesség. Ime a külön, de másnemű tökélyek, melyeket nem egy modern államférfiú adott egyik vagy másik félnek; hanem mindkettő a legnagyobb királytól, a természettől kapta őket. Hogy pedig Petőfi, a természetességnek ez ősi erényekkel ékes lovagja, a nőt, lelkének és szívének választottjában, az egyetlen nőben, a maga legnemesebb tulajdonaiban kívánta szemlélni és bírni s hogy ezt élete egyik legfőbb czéljává s létének alapelvévé tette: az természetes. Viszont természetes az is, hogy ezt az eszményt időnként a legmagasabb fokon rendesen egy-egy szelíd, mívelt, különösen finoman nőies szőke lánykában találta meg s őt forrongó szenvedélyében s nemes lángolásában úgy tekintette, mint az összes női nem tökélyeinek kivételes birtokosát. Fascinált képzelete bűbájjal ruházta fel ekkor a szeretett lánykát s magas erkölcsi érzetében határtalan csodálattal és gyöngédséggel, valódi kultussal közeledett hozzá. De azért legnagyobb elragadtatásában is mindig a valóságért eped és sohasem elvont. Ezért nem ismeri azt sem, a mit irodalmi sentimentalismusnak nevezünk. A sentimentalismus alapjában véve vagy néha tárgytalan, vagy máskor gyengeségünk érzetéből eredő epekedés; rendesen kapcsolatban áll bizonyos férfiatlan resignatioval, melyet a szív ugyan nem fogad el, de cselekvő, férfias erélyre sem bír emelkedni. Jellemzi tehát az erőtlenség, tehetetlenség s az olvadékony nyögdécselés, melyek iránt az ép érzésű nők a legnagyobb idegenkedéssel szoktak viseltetni, igen helyesen.

Petőfi első sorban is szerelmi költeményeit soha sem meríti elképzelt helyzetekből. Nem képzelgő ábrándjait, hanem valódi benyomásait énekli meg, s így érzelmeinek realitása ezekben még majdnem szembeötlőbb, mint más műveiben; ily költeményei alkalmait a részletekkel együtt az életből veszi s a mint kell, a hangulat és megindulás csupán az övé. Innen nála a rajongásban is az élet, elevenség, változatosság és közvetetlenség.

Tehát csak akkor kezdett dalolni, ha a szeretett lányka elfoglalta egész szívét s betöltötte képzelődését. Ez azonban rendesen egyszerre, töprengés és számítás nélkül történt. Az ő szíve és képzelődése sohasem habozott, ha a hatás kopogtatott. Rendszerint nem a lányka szépségeit, tökélyeit, hanem saját érzelmeit, lelke-

sedését foglalta dalba, úgy a mint ez képről képre, gondolatról gondolatra ragadta a legtermészetesebb eszmetársítás útján. Mondhatni villamos ütés gyanánt szívét egyszerre lángoló érzés töltötte be; nemes fölhevűlés járta át egész lényét, mely sem őszinteségére, sem forróságára nézve nem hagy kétségben. És ekkor nem merült el sem haszontalan önkínzásba, sem habozó töprengésbe; hanem a saját férfias becse tudatában elszántan ment a czél felé, hogy megkérje és bírja a szeretett leányt.

Talán ezért is, különösen a szerelem első ébredése, a boldogság elragadtatása van a legszebben föstve költeményeiben. Az a szerelem, mely folyton nagyobb és nagyobb lesz, mely, mint a rózsa, naponként jobban és jobban kinyílik, mely szebbnél szebb eszmékre ragadja, szebbnél szebb képekben ömlik ki, mely lelkét minden magas, nemes, szép iránt fogékonynyá teszi és magasztos fölhevűlésben az önfeláldozás, a hazáért és szabadságért a csatatéren való halál rajongásával tölti el. A szeretett lányka e közvetetlen hatása és érzelmeinek társulása a legnagyobb föláldozással, melyre ember elszánhatja magát, nemcsak jellemzik Petőfi szerelmi lyráját; hanem érzelmeit abban a mély rokonságban tüntetik föl a halál sejtelmes előérzésével, mely azt mutatja, hogy a legnagyobb érzelmek és a jövő előre látása közt valami misteriosus kapcsolat van.

E vonások majdnem mindannyiszor jelentkeznek Petőfi szerelmi lyráján; de természetesen leginkább a Júliához írt költemények mutatják érzelmeit teljes kifejlettségökben. Ekkor már a férfikorba lépett; érzelmei magokban is teljes érettségökhöz jutottak. De e mellett úgy érezte, hogy ez az utolsó alkalom, hogy megnyerje azt a nőt, kinek szerelme, bírása meg fogja váltani lelkét a mult szenvedéseinek sötét emlékeitől. Ez tünik ki költeményeiből, melyekben Júlia szerelméért esdekel a szerelem könnyeivel, nyugtalanságával, elhatározottságával. Nem látott maga előtt mást, csak vagy Júlia megnyerését vagy az örök lemondást; holott, mint láttuk, az ily nő megtalálása volt lelkének álma; az ily nő iránti szerelem, mely a lelket fölemeli, meggazdagítja, volt egyik legfőbb czélja, melyről élete minden szakában oly ragyogó álmakat szőtt s annyi szép reményt ápolt. Valóban Júlia a költő szerelmének viszonzása által maga a végtelenség lesz Petőfire nézve. Nincs, a mire ne emlékeztesse, a mit eszébe ne juttasson, a mire képzeletét ne ragadja, a mit ne igérjen, a mit ne fogadjon. E szerelem felébreszti lelke összes képességeit s valami csodálatos tiszta látással ruházza föl. Visionariussá válik; a mult jelen, jövő különböző időben s bámulatos tisztasággal vonul fel előtte: lát és tud egyszerre. A látható és sejtelmes világ, a valóság és képzelet országa váratlan látomásokban nyílik meg előtte s keble a rendkívűli érzéstől fényes lángba borul, mintegy tündérpalota s mindezt kápráztató, ragyogó nyelven s a lyrai költészet összes fokain, a legegyszerűbb daltól elkezdve az ódáig, a dithyrambig, számtalan alakban és színezésben fejezi ki.

És még csak pár szót. Ugy az ujabb, mint a régibb Petőfi-irodalomban divat volt és maradt Júliát elitélni. Azonban én a jobbik szemmel nézem s valóban csodálattal kell tekinteni a nőt, a ki föl bírta ébreszteni egy akkora szívben s az ideálért annyira rajongó lélekben a leglángolóbb szerelem érzelmét; a ki lelkében bírta azt a női geniet, melynek Petőfi annyi remekművét köszönhetjük; de a ki egyszersmind minden kétségen kívűl arra a pár évre, míg a költő jegyese és neje volt, teljesen boldoggá is tette, mert hogy Jókai szép szavaival végezzem: Petőfi bizony szeretve volt.

FERENCZI ZOLTÁN.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Második közlemény.

IV.

A megváltó.

A humanisták. — Az egyéniségbe vetett határtalan bizodalom. — Machiavelli megváltója. — Zrinyi megváltója. — Machiavelli anyagi gondjai. — A Principe ajánlása. — Zrinyinek a szabad királyválasztáshoz fűzött reményei. — Tanulmányozza Mátyás életét. — A Zrinyi és Machiavelli ideálja közt levő különbség.

A középkorban az ember a gondviselés vak eszköze; az egyes embernek, a hadvezérnek, császárnak, pápának ép úgy mint a legendák szentjeinek sorsát a gondviselés vezérli, a történelem eseményei s a társadalmi élet tünetei Isten akaratának folyománya. Az ember tehetetlen velük szemben. A XV. századbeli humanisták idejében azonban a gondviselés eltünik a történelemből. Az olasz diplomácziai követek saját szemeikkel látják, mint emelkedik fel vakmerősége, rettenthetetlensége folytán egy-egy alacsony sorból való kalandor egészen a fejedelmi rangig, mint terjesztik ki a zsarnokok erőszakkal, furfanggal, cselszövénynyel, vérontással államuk hatalmát, mint tűnik el egy-egy város vagy vidék szabadsága vagy valamely fejedelem rettegett hatalma egy-egy ügyetlen diplomácziai sakkhuzás következtében s így tapasztalataik tanulságát túlbecsülve, arra a meggyőződésre jutnak, hogy a történelem eseményei s a társadalmi tünetek tisztán emberi, rationalis cselekvés folyományai.

Machiavelli is ennek a téves felfogásnak rabjává lett. »Nála, »az Istorie Fiorentinében nemcsak a keresztes hadjáratoknak, hanem »bármely nagyobb történelmi eseménynek egyéni, személyes oka »van. A nyugati gótok Stilicho árulása következtében jönnek Alarich »alatt Itáliába; a vandalok Spanyolországból Afrikába mennek, mert »így óhajtja az Aetius által megbuktatott Bonifácz és azért jönnek »Olaszországba, mert a bosszúért lihegő Eudoxia csalogatja be »őket; a longobárdok azért özönlik el az országot, mert Narses »rábírja Albuint a hadjáratra és így a keresztes hadjárat is jóformán »csak II. Orbán pápa szeszélye folytán keletkezik és kezdődik.

»Mindez események általános, személyre nem vonatkoztatható okai »és következményei mindig eltűnnek Machiavelli történeti művében. »Ha a vallásról szól, szükséges, hogy ez intézménynyé, egyházzá »változzék át, vagy a pápa legyen megszemélyesítője; ha a művelt»ségről szól, szükséges, hogy ez törvény, állam, kormány vagy »valamely kimagasló politikai személyiség alakját öltse magára. »És valaminthogy a Principében vagy a Discorsiban törvényhozóját »korlátlan hatalommal ruházza fel, mert hisz ideálja tetszése szerint »alapíthat vagy dúlhat fel köztársaságot, monarchiát vagy bármely »kormányformát, úgy a történelemben is a személyes akarat, az »erély és eszesség egyedüli oka az eseményeknek. A nagy esemé»nyeket előidéző nagy embereket nem a nép szelleme teremti meg; »nem a néptől nyerik erejöket, hanem ők diktálják rá a népre saját »akaratukat és gondolatukat.« [1]

Machiavelli történetírói rendszere tehát *az egyéniségbe vetett határtalan bizodalmon* alapszik és erre alapítja politikai rendszerét is. Eszméi kialakulására nagy befolyással volt az a négy hónap, melyet Firenze város követe minőségében kora legrettenetesebb kalandorának, Romagna zsarnok herczegének, Borgia Caesarnak oldalánál töltött. Itt fogamzik meg agyában az az eszme, hogy ily férfiú, ki az oroszlán és róka természetét egyesíti magában, képes volna a nemzeti hadsereget megteremteni, a darabokra szaggatott Olaszországot egyesíteni s az ország állami nagyságának alapját újra megvetni. És megszületik képzeletében Olaszország *megváltó*jának zord alakja, az éber, ügyes, minden emberi szenvedélytől ment politikus és vakmerő hadvezér, ki, ha kell, árulás útján, lelkiismereti furdalás nélkűl, ha kell, vérbe gázolva, jajszóra nem hajtva, egyenesen és biztosan tör czéljára, az ország megváltásának, az államegységnek elérésére.[2]

[1] Villari, III. 214. l.

[2] Radó Antal »*Olasz Irodalom Története*«-ben (I : 376. l.) megemlíti, hogy Vitellozzi és Oliverotto megöléséről szóló jelentésében Machiavelli egy árva igével sem mutat felháborodást Borgia Caesar viselkedésén. Ez tény; de a *Prima Legazione a Roma* és a *Decennale Primo* czímű irataiban ugyanez a Machiavelli könyörtelennek, Krisztustagadónak, hydrának, basiliskusnak nevezi a herczeget, a ki a leggyalázatosabb halálra érdemes. Machiavelli tehát nagyon is tudatában van Borgia Caesar erkölcsi értékének; de ő munkáiban már nem az igazi Borgiát, hanem még annak neve alatt is egy ideális fejedelmi alakot lát, a ki minden emberi szenvedélyen, sőt érzésen felülemelkedve, hazája javán és a saját hatalma öregbítésén kivűl más czélt nem ismer. Machiavelli elválasztja a politikai morált a magánerkölcstől. Hogy helyesen-e vagy helytelenűl? Erről fejtegetésünk folyamán alább szólunk. Itt egyelőre csak azt konstatáljuk, hogy a nemzetmegváltó fejedelem ideális képének megalkotásánál Machiavelli teljesen inductive járt el: kora s a történelem legkiválóbb fejedelmi alakjainak tetteiből azt a tanulságot merítette, hogy csak a könyörtelen, erőszakos fejedelmek tudtak nagy birodalmat alapítani. Ép ezért a Machiavelli-cultus a népszabadság kivívását és nemzetek megujhodását megelőző időszakban, a XVIII. s a XIX. században éri el tetőpontját. Ekkor írja *Bollmann* a jövőbeli egységes német birodalom fejedelméről: »*Er wird, wie Machiavelli, dieser grosse italienische Staatsmann lehrt, das* »*Wohl des Volkes heilig halten, aber dem Auslande gegenüber weder Milde noch*

Ez az eszme, a nemzetmegváltás eszméje, szent lángként lobog folyton Machiavelli szemei előtt. Ezt hirdeti nemcsak a *Principé*ben, hanem az *Arte della Guerrá*ban és alapeszmeként a *Storie Fiorentine* első könyvében is: »Ki a nemzetmegváltás munkáját végrehajtva, a hazát felszabadítja, örök dicsőséget, halhatatlan nevet vív ki magának; méltó lesz rá, hogy az Istenek mellé helyeztessék.« [1]

*

Zrinyinél is megtaláljuk az egyéniségbe vetett bizodalmat, de Machiavelli pogány felfogása Zrinyinél megnemesűlve, a keresztény erkölcsi világnézetben kikristályozódva jelenik meg előttünk.

»Ebben a fatális occasióban (midőn a birodalmak nem messze »vadnak az eséstül) ha valaki felemeltetik, kinek szive légyen és »a ki alkalmatos nagy dolgoknak véghezvitelére és ingeniumja »legyen szerzésre, kész állapatot talál, és hogy úgy mondjam, »vetve találja az ágyat. Az Isten megszerencsélteti az ő szándékát, »és veszni hagyja azokat, az kiket az magok ambitiója meghason»latott, a kiket a kényesség megjedzett, és ugyan az elvette taná»csokat és értelmeket.« [2]

»De mikor oztán (Isten) választ valakit, hogy ez világnak »vétkeit ő általa megorvosolja, avagy valamely országnak nyomo»rúságait megjobbítsa: akkor bizonyára magára veszi annak a »gondját; akkor ő talál néki okokat és alkalmatosságokat, hogy »nagy dolgok nyulásához szives (bátor) legyen, akkor ő önt az »szivében bátorságot, elméjében értelmet, ő emeli fel az ő lelkének »kivánságát, ő ad erőt és töredelmességet a véghezvitelhez, ő meg»tébolítja az ő ellenségét és kézen fogva viszi a győzedelmekre és »triumphusokra.« [3]

Ez utóbbi idézetben már a nemzetmegváltónak keresztény felfogáshoz alkalmazott fenséges alakja tűnik fel előttünk.

A XVI. században általánosan el volt nálunk terjedve az a bibliai eszme, hogy a nemzet bűnbe merűlt és isten bűntetésűl ver bennünket a törökkel. A protestáns kor hazafias lyrájából az erkölcsi megújhodás szükségének és a nemzeti fölemelkedés vágyának érzete hangzott ki: Zrinyi tehát nemzete felfogásának, érzetének ad kifejezést, midőn munkáiban a nemzetmegváltónak magasztos alakját mesteri vonásokkal meghatározza, kidomborítja s a nemzet elé állítja.

»*Grausamkeit, weder Treue noch Wortbruch, weder Ehre noch Schande, sondern* »*nur Einheit, Grösse und Unabhängigkeit des Vaterlandes kennen. Solch'ein Fürst* »*aber wird alle Hindernisse besiegen, er wird gross, mächtig, unwiderstehlich* »*sein. Wann wirst Du erscheinen, König der Zukunft?*« (Karl Bollmann, Vertheidigung des Machiavellismus, 102. l. Quedlinburg, 1858. — Idézve Villariban II. 438. l.)

[1] Villari, III. 119. és 220. l.

[2] *Zr. Discurs.* 221. l.

[3] *Zr. Discurs.* 221—222. l.

Hogy azonban ennek az eszmének megragadására is mily befolyással volt a Machiavelli politikai iskolája, kitűnik a következő egybevetésből:

»Nincs is abban kétség, hogy »*szám nélkül való magyarság fel* »*nem zendülne és támadna,* ha a »mindenható Úr Isten egy Hunyadi »Jánost, avagy Mátyás királyt »támasztana országunknak valamely »szegeletibül, a ki nyavalyás hazánk»nak felépítéséhez fogván, fizetésekre, »rendtartásokra, bíztatásokra, meg»tartásokra, oktatásokra nékiek elei»ben állana, mint régenten cseleked»tek vala ama fő, vitéz, serény »kapitányink s ugyancsak meghar»czolna most is. De ez szegény »nemzet, ha szintén bőven és kész »volna is erre, *nincsen kit kövessen,* »*nincs kitől függjön, és híven ren*»*deltessék!*« Zr. Sir. Pan. 282—3. l.

»Nem szabad tehát elmulasztani »ezt az alkalmat, hogy Itália annyi »idő után végre *valamely megvál*»*tóját*[1] lássa megjelenni. Nem is »tudom kimondani, mily szeretettel, »mily bosszú-szomjjal, mily állha»tatos hűséggel, mily kegyelettel és »mily örömkönnyekkel fogadnák (ezt »a megváltót) mindazon tartomá»nyokban, melyek az idegen hadak »beözönlésétől szenvedtek. Kinek aj»taja nem volna tárva-nyitva előtte? »Mely lakosság tagadná meg neki »az engedelmességet? Mely gyülöl»ködés szegülne ellene? Mely olasz »tagadná meg tőle a hódolatot? Hisz »mindenki undorodik ettől a barbár »uralomtól!« *Mach. Princ.* XXVI. fej. 348—9. l.

Zrinyi keresve keresi, milyen legyen, ki legyen a nemzet megváltója. Megírja hervadhatatlan borostyánnal övezett nagy epopoeiáját, a *Szigeti Veszedelmet,* mert az, ki az Isten fiának »szent nevéért bátran holt«, vitézség tekintetében örök példaképe marad a nemzetmegváltónak. De a ki ezt az ezer sebből vérző nemzetet újra egyesíteni, romlásából felemelni akarja, nem elég hogy vitéz ember legyen, éber szemü, eszes, ügyes, erős akarattal bíró és szilárd kezü államférfiui tehetséggel is fel kell ruházva lennie. És belémerül Bonfini és Isthvánfi tanulmányozásába és Mátyásban, az igazságosban, kit az ő pennája soha elegendőül nem dicsérhet, a rinascimento-korbeli erőszakos, szilárd kezű és eszes magyar fejedelemben találja meg politikai ideálját: »Nem mindenik seculum»ban születik Fénix — mondja Zrinyi — és sok száz esztendeig »kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a »ki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s »maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás »királyunk . . .«[2]

Machiavelli egész életében hiába vár márványszívű zord ideáljának megjelenésére. Borgia Caesar, kitől lelke bensejében ő maga is megvetéssel fordúl el, rég föld alatt porladt már, mikor

[1] »*Non si deve adunque lasciar passare questa occasione, acciocchè la* »*Italia vegga dopo tanto tempo apparire* u n s u o r e d e n t o r e.«
[2] *Zr. Máty. kir.* 136. l.

az *Arte della Guerra,* a *Discorsi* s a *Principe* a számkivetett tancásjegyző éles tolla alatt megszülettek.

Midőn a *Principe* elkészült, a nélkülözések között élő Machiavelli nem tudja még, mit csináljon új művével. A férfikora delén, munkaereje teljében levő író és államférfiú végtelenül sínli mellőzését; hozzájárúl ehhez még szegénysége, családi gondjai. Nagyon szívesen vállalna a Mediciek alatt valami hivatalt; még »követ hengeríteni« is elmenne, csak alkalmaznák valamire, hogy látnák, megismernék munkaképességét. Szorgalmasan írogat a római udvarnál levő barátjának, Vettorinak és kéri, szóljon érdekében a pápának. Nagybefolyású barátja azonban üres igéretekkel üti el a dolgot: »Majd alkalomadtán szól érdekében« s áttér ledér kalandjainak és gondolatainak leírására és Machiavellit is biztatja, hogy írjon neki ilyes dolgokat. S az érző szívü, gondos apa, családja naponkint növekedő szükségleteit aggódó arczczal nézve, az éles látású politikus, a hazája fölött gyülekező, félelmesen borus felhőket vigyázva, könnyekkel szemében engedelmeskedik nagybefolyású barátjának,[1] mulattatja képzeletszülte ledér kalandok leírásával és várja, mikor szólítják már Rómába a pápa, vagy valamelyik Medici szine elé.

Végre meggondolja, hogy a fejedelemségre vágyó Mediciek-nek ajánlhatná munkáját s ezzel talán az ő sorsa is jóra fordúlhatna. Hisz különben is azért írta a Principét, hogy a Medicieknek megmutassa, miként lehetne erős, hatalmas monarchiát alapítani, melyből az olasz népszabadság azután magától is kifejlődnék. Még egy fejezetet ír tehát művéhez, azt a halhatatlan irodalmi emléket, a *Principe* XXVI. fejezetét, melyben a Medicieket biztatja, hogy vegyék kezökbe a nemzetmegváltás művét. Az ajánlás elébb Medici Giulianohoz, Firenze protectorához, volt intézve; de Machiavelli abbeli félelmében, hogy Giuliano talán el se olvassa művét, addig várt, addig tétovázott, míg Giuliano 1516-ban meghalt. Ekkor a kéziratba az ajánlás fölé Giuliano helyébe a Lorenzo nevét írta: de úgy látszik, ennek se jutott kezébe soha a Machiavelli műve.[2]

A szerző bizonyára érezte, hogy a Mediciek nem képesek a nagy feladat végrehajtására; ezért tétovázott addig, míg a magas szárnyalású ajánlás irodalmi emlékké lőn, melynek hazafias tüzéből Olaszországban csak a XVIII. és XIX. század kimagasló államférfiai meritenek ösztönt és lelkesedést a nemzetmegváltás művének végrehajtására.

Zrínyink, korát századokkal megelőzve, már a XVII. században megérti, átérzi a firenzei bölcs eszméit. Machiavelli a sebekkel borított, könnyező Itáliát látja, a mint segítségért esdekel; Zrinyi a rettenetes sárkány közeledését látja és érzi, hogy cselekednie kell:

[1] Vettorihoz 1513 április 16-án írt levelében mondja: »*E se alcuna volta io rido e canto, Facciol, perchè non ho se non quest'una Via da sfogare il mio angoscioso pianto:* És ha néha mégis nevetek, dalolok, azért teszem, mert máskép nem szabadúlhatok szívszorongató könnyeimtől.«

[2] Villari, II. 370. l.

»Látok egy rettenetes sárkánt, »mely méreggel dühösséggel teli, »kapóúl és ölében viseli a magyar »koronát... Szegény magyar nem»zet! ... egyedül legyek-e én őrál»lód, vigyázód...? Nehéz ugyan ez »a hivatal nékem, de ha az Isten, »az hazámhoz való szeretet reám »tette, imé kiáltok, ime üvöltök: »hallj meg engem élő magyar, ihon »a veszedelem.« *Zr. Tör. Áf.* 80. l.

»Nem látjátok, miként kéri (a »szolgaságba sülyedt és sebekkel »borított Itália) az Istent, hogy küld»jön valakit, a ki az idegenek »kegyetlenkedésétől és orczátlansá»gától megváltsa *(che la redima)*?« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 345. l.

»És noha eddig némi kis remény»sugár mutatkozott, hogy ezt a sok »szenvedést Isten az ország megvál»tása végett *(per sua redenzione)* »küldte ránk...« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 344. l.

Nálunk, Magyarországban, senki kétségbe nem vonhatta, hogy dicső családi hagyományainál, vagyoni és társadalmi állásánál és személyes fényes tulajdonainál fogva akkoriban senki más nem lett volna képes a nemzetmegváltás munkájának végrehajtására, csak Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér.

S míg Machiavelli, képzeletének csalóka birodalmába vonúlva, a tehetetlen Mediciekhez intézi hazafias hévtől szikrázó felhívását, Zrinyi névtelenűl írt *Siralmas Panasz*-ában a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgetvén, jól tudja, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra s hogy ez esetben a nemzet igazi államférfiút és rettenthetetlen hadvezért nyerne a haza felszabadítására:

»De kicsoda vagyon országunk»ban s valljon kicsoda az, ki noha »módja lévén benne, országunkkal »jót tenni igyekezzék? .... Gróff »Zrini Miklós urunk ő Nagysága, »hazánknak igaz hitves fia, minden »igyekezetit arra indítaná örömest, »hogy országunkkal sok jót tehetne, »azt oltalmazná és előviné; de az »irigykedő sátánnak is támasztott »szándékjában nem mehet elő ő »Nagysága.« *Zr. Sir. Pan.* 282. l.

»Ha tehát Nagyságotok a (Me»diciek) illustris Háza azon kiváló »férfiak nyomdokába akar lépni, kik »tartományaikat a rabságból meg»váltották *(redimerono)*, mindenek»előtt saját nemzeti haderőről kell »gondoskodni, mert csakis így lehet »teljesen hű, igaz és jó katonákra »támaszkodniok.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 347. l.

»Nem is vetheti jelenleg az or»szág senki másba reménységét, csak »Nagyságotok (a Mediciek) illustris »Házába, a mely mostanában feje»delme lévén az Egyháznak, vitéz»sége folytán s az Isten és az Egy»ház kegyeiben részesített szeren»cséje folytán a megváltás *(reden»zione)* fejévé lehet.« Mach. Pr. XXVI. fej. 345. l.

Zrinyink megírja »*Mátyás király életéről való elmélkedései*«-t, hogy egyrészről önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrészről a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat szabad királyválasztó jogunknál fogva a trónon és hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ.

Ezért emeli ki Mátyás királynak mindazon tulajdonságait és tetteit, melyek új királyválasztás esetén az ő személye mellett szólhatnak:

»Hunyadi Mátyás Hunyadi Jánosnak fia volt, s nem elég-e »az? . . . az atyja érdeméért lőn király.« [1] (Zrinyinek is be lehetne tudni atyjának és dédapjának érdemeit.)

»Ezek a dolgok (építkezés, az ország biztossága, városok erődítése, a nemzet dicsőségének emelése, a tisztségeknek érdemesek részére való adományozása, törvények fundatiója, műveletlenség irtása) nem minden királynak adatnak és legfőképpen azok»nak soha sem, a kik a magok országát s alattavaló nemzetét nem »tiszta szívből szeretik és nem gyönyörködnek benne.« [2] (A német nem szereti nemzetünket; tehát magyart tegyünk meg királyunknak).

»Sabáczot közép télen szállá meg a király, oly resolutióval, vagy ott meghal vagy megvészi. A ki ilyen resolutióval mégyen a hadban, nem jön szégyenvallással vissza.« [3] (Zrinyinek, a költőnek és hadvezérnek legdicsőbb hadi tette szintén téli hadjárata volt).

»Az ilyen király csinál maga alattvalóiból is vitézeket, a maga példájával felserkenti az aluvókat és felébreszti a szunnyadókat, az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden nemű és rendű emberek.« [4] (Ilyen volna Zrinyi is.)

»Mi magyarok már azt sem tudjuk, mi a disciplina, mióta Mátyás megholt.« [5] (Zrinyi a Vitéz Hadnagyban és Áfiumban disciplinára oktatja a nemzetet.)

Mátyás király tudott repraesentálni; »csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektül vala követség nála.« [6] (Zrinyinket is felkeresték nemcsak a hazai nagy urak, hanem külső hatalmasságok követei is). Midőn Mátyás »megvendégelé a többi krá»lyokat, mely nagy volt az ő providentiája, hogy oly méltóságosan »tarthatta őket és királyi módra; hihető, hogy még otthon is meg»gondolta ő eztet, *és arra való készülete is volt, és nem kellett »akkor oztán kétfelé kapni, sem futkosni, keresvén pohárszékeket, »poharokat és egyebet kölcsön másoktúl.* Azt írja a historia, hogy »semmi híjja nem volt a három király tartására való méltóságnak.

[1] *Zr. Mály. kir.* 137—138. l.
[2] *Zr. Mály. kir.* 175. l.
[3] *Zr. Mály. kir.* 160. l.
[4] *Zr. Mály. kir.* 172. l.
[5] *Zr. Mály. kir.* 177. l.
[6] *Zr. Mály. kir.* 177. l.

»Ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit »Mátyás el nem mulatott, sem más nem mulatja el, »a ki olyan lészen, mint Mátyás«.[1]

Látjuk tehát, hogy Zrinyi önmagát érzi hivatva a szerencsétlen haza felszabaditására. Csak azt sajnálja, hogy a nemzet romlásának saeculumában született és nem azokban a dicséretes időkben, midőn a hazáért koczkára tehette volna életét. »De mire való lész a most,« — mondja Hadtudományi Munkáinak dedicatiojában — »hogy ne szánjam véremet, ne szánjam életemet? Miért kévánjam tehát halálomat? *Kit váltok* s kit szabadítok meg véle?« Megváltója szeretne lenni nemzetének, a ki, mint dicső őse, ha kell, életét és vérét áldozza nemzete dicsőségeért, önállóságáért.

És itt jutunk el a Machiavelli és Zrinyi felfogása közt levő különbséghez. Machiavelli a szolgaságból, Zrinyi a bűntől akarja nemzetét megváltani, mert ezzel isten csapása is megszűnik. Machiavelli az egyénbe vetett határtalan bizalmánál fogva egyetlen egy ember energiájától, vitézségétől, vakmerőségétől, lelketlenségétől várja a nemzet felemelésének csodáját. Zrinyi nem veti korlátlan bizalmát az egyéniségbe. A kit Isten kiválaszt a haza felszabadításának szent munkájára, az az erkölcseiben megtisztúlt nemzet egyetértő akaratából fogja a királyi koronát és vezéri kardot viselni. Machiavelli szerint a nemzetmegváltó fejedelem erélyes, eszes, vitéz, bátor, de márványszívü legyen, a ki sem becsületet, sem becstelenséget, sem hűséget, sem hűtlenséget nem ismer, a kinek egyetlen czélja a haza nagysága, felvirágoztatása. Zrinyi szerint a nemzetmegváltó legyen erélyes, eszes, vitéz, bátor, áldozzon fel mindent, ha kell, saját életét és vérét is nemzetéért, de nem szabad sem hitszegőnek, sem árulónak lennie. »A királyok »szava szent, ... az ő szava sakramentum.«[2]

Zrinyi tehát nem fogadja el feltétlenül Machiavellit, hanem saját erkölcsi felfogásához alkalmazza az átvett eszméket. Az elté-

[1] *Zr. Máty. kir.* 159—160. l. — Kanyaró Ferencz a »*Mátyás király életéről való elmélkedések*«-et Zrinyi királyságra való törekvése programmbeszédének tartja. (Tört. Tár 1890. 285 l.) — Rónai Horváth Jenő szerint (Zrinyi Hadtudományi munkái 186. l.) Zrinyi gondolt ugyan arra, hogy a nemzeti királyság megújítása Magyarország boldogságára válnék s nem lehetetlen, hogy Zrinyi magát hivatottnak érezte a magyar nemzet sorsát intézni, de azért a »Mátyás király«-nak nem lehet oly rendkívüli fontosságot és oly czélzatosságot tulajdonítani, hogy programmbeszédnek mondhatnók. — Széchy Károly a Beöthy *Képes Irodalomtörténetében* (I. k. 375. l.) szintén kimondja, hogy nem egészen valószínűtlen föltevés, hogy Zrinyi lelkétől talán az a gondolat sem volt idegen, hogy személyében a magyar nemzeti királyság eszméjét megtestesítse és a Hunyadi Mátyás korát elevenítse újra fel. — Ezek alapján, Zrinyi munkáit Machiavelli eszméinek világánál vizsgálva, tisztán kitűnik, hogy nagy költőnk nem kivánt ugyan programmbeszédet adni, de határozottan hivatottnak érezte magát a nemzet sorsának intézésére. A »Mátyás király«-ról szóló elmélkedés tanulmány önmagára nézve, hogy milyen tulajdonságokkal bírjon a nemzetmegváltó, de másrészről oktatás a nemzetre nézve, hogy újabb királyválasztás esetén milyen embert helyezzen Mátyás király örökébe.

[2] *Zr. Máty. kir.* 139. l.

rés oka abban rejlik, hogy Zrinyi, épúgy mint Aristoteles »*Politiká*«-ja a legjobb kormányformát, vagyis azt keresi, milyen legyen a tökéletes fejedelem. Ellenben Machiavelli az anatomus kérlelhetetlenségével azt kutatja, hogy tényleg milyenek voltak az ő korában s a történelemnyujtotta példákban a hatalmas államokat alapító fejedelmek.[1] Zrinyi tehát a Machiavelli tapasztalati, historiai, de az inductio teljességének hiányánál fogva mégis egyoldalu álláspontjával szemben ethikai alapra helyezi ideálját s ezzel összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel.

E szerint Zrinyinek az egyéniségbe vetett bizodalma sem oly határtalan, mint a Machiavellié. Láttuk, hogy Zrinyi e tekintetben is jobban megközelíti a modern felfogást, mert szerinte az ország sorsára elhatározó befolyással lehet ugyan egyes kiváló, hadszervező, eszes, vitéz, bátor és nemes indulatu ember akaratereje és tehetsége, de csak a tiszta erkölcs alapjára álló, egyetértő nemzet képes ily egyéniséget maga fölé emelni, hogy megválasztott vezére kiváló erkölcsi és szellemi tulajdonságainak erejét magára hatni engedje.

V.

Nemzeti hadsereg.

Az idegen hadak. — A zsoldos hadak és szabad csapatok. — Önmagunkban kell biznunk. — Nemzeti hadsereg. — Fegyelem. — A nemzeti hadsereget a parasztságból kell megteremteni. — Zrinyinek a népről való véleménye. — Machiavelli hada megfutamodik.

A megváltónak a nemzet felszabadításához erős, fegyelmezett hadseregre van szüksége.

Az idegen hadak mitsem érnek.

»Ám látjuk, mennyit végeztek »eleitűl fogva ama roppant német, »olasz, spanyor nemzetekbűl való »nagy seregek az egy török nemzet »ellen... Sőt ugyan ő miattok [az »idegenek miatt] vesztünk mi el »ennyire, mert mi magyarok reájok »támaszkodván, és magunk között »meghasonlván ő miattuk, a tulaj»donokkal nem sokat gondolánk.« *Zr. Sir. Pan.* 267—8. l.

»Ujra mondom tehát [a mit az »*AdG.*-ban bővebben is kifejtettem], »hogy a katonaság minden neme »között legártalmasabbak az országra »nézve az idegen (segítő) hadak... »És az ambitiosus fejedelem vagy »köztársaság nem találhat kedvezőbb »alkalmat valamely város vagy tar»tomány elfoglalására, mint mikor »arra kérik, hogy az ország védel»mére saját seregét küldje.« *Mach. Disc.* II. könyv, XX. fej.[2] 330., 332. l.

[1] Ezt verulámi Bacon vette először észre, mondván: »*Gratias agamus Machiavello et hujusmodi scriptoribus, qui aperte et indissimulanter proferunt quid homines facere soleant, non quid debeant.*« De augumentis scientiarum, lib. VII. cap. II.

[2] A fejezet czíme: »*Quale pericolo porti quel Principe o quella Repubb-*

»Mert én nem látok egy szom»szédot is, sem egy idegen nemzetet, »a ki a mi kedvünkért örömest sze»rencséltesse a maga békességes vol»tát a mi veszedelmünkkel.« (Zrinyi ezután sorra veszi a körülöttünk levő népeket, a lengyelt, németet, olaszt, spanyort, francuzt, muszkát és az angolt. Éles és csakis az olasznak kedvező megjegyzései végén kimondja, hogy az idegenektől nincs mit reménylenünk) ... »*A német*-[ről »ki hinné,] hogy kévánja a magya»roknak ismég oly talpra állását, a »kitűl azután is tartani kelljen? . . . »*És ha szintén ad is segítséget,* [ki »hinné,] hogy az ha nyér mit, magá»nak ne akarja tartani?... *Francuz »nemzetrűl van mit mondanunk.* »Ez a nemzet... mikor nem magá»nak keres s nem magának hadako»zik, nem igen sok jót várhatni »tüle... A francuz, ha győzedelmes, »eltürhetetlen, ha nyomorodott, sem»mire kellő.« *Zr. Tör. Áf.* 83—86. l.

»Héjában reménljük szomszédok»tul s más idegen barátinktul segít»séget.« *Zr. Tör. Áf.* 81. l.

»És ti most nem védhetitek meg »alattvalóitokat és oly két-három vá»ros között vagytok, melyek inkább »halálotokat, semmint életben mara»dástokat kivánják. Ha pedig kimen»tek Toscanából, látni fogjátok, hogy »egész Itália a velenczeiek, a pápa »és a franczia király alá tartozik. »A *velenczeiek* gyülölnek benneteket »és pénzt kérnek tőletek az ellene»tek való hadakozásra: jobb, ha »magatok költitek el a pénzt az ő »ellenük való hadakozásra. Mennyire »lehet megbízni a pápában és her»czegben (Borgia Sándorban és Cae»sarban), mindnyájan tudjátok. Eddig »nem lehetett velök szövetséget kötni »*és ha szintén lehetne is,* ismétlem, »csak azok az urak lesznek bará»taitok, kik nem bánthatnak ... *A mi »a franczia királyt illeti, valóban »szükség van már olyas valakire, a »ki tartózkodás nélkül ki merje »mondani az igaságot és az én »leszek.* Vagy nem talál Olaszország»ban rajtatok kivül akadályt s akkor »veszve vagytok, vagy lesz más ellen»állás is és akkor üdvösségtek attól »függ, hogy meg tudjátok-e maga»tokat annyira becsültetni, hogy el »ne hagyjon és a többinek zsákmá»nyáúl oda ne vessen benneteket.« *Mach., Discorso sulla Provvisione del danaro,*[1] Villariból, I. 434—435. l.

»Gondoljátok meg, hogy nem »mindig lehet kezünket a más kardja »markolatára tennünk, jobb tehát, ha

lica che si vale della milizia Ausiliare o Mercenaria: Mily veszedelmes a fejedelemre vagy köztársaságra nézve, ha idegen vagy zsoldos had segítségével él.«

[1] Machiavelli »*Parole da dirle sopra la provvisione del danaio:* Pénz előteremtése tárgyában tartandó beszéd«-e, Villari szerint (I. 433. l. 2. jegyz.), a köztársaság élén álló Soderini meghagyásából készült, a ki ezt a remek beszédet a nemzeti hadsereg felállítása érdekében a nagy tanácsban el is mondotta. Alább, a IV. fejezetben újabb bizonyítékokkal fogunk találkozni arra nézve, hogy Zrinyi Machiavellinek ezt a discursusát jól ismerte. Minthogy azonban a mű nyomtatásban csak 1822-ben, az *Antologia di Firenze* VII. kötetében jelent meg először, világos, hogy Zrinyi ezt a beszédet kéziratból ismerte.

»a saját kardunkat kötjük fel.« *U. o.* 435. l.

A zsoldos hadak az országot romlásba döntik. Machiavelli szerint a katonai erények, melyeknek nem szabad a polgáriaktól különbözniök *(AdG. 18. l.)*, nem lehetnek meg azokban, kik saját kezükre, mesterségként űzik a hadakozást. Ezért aztán megveti, gyülöli a szabad csapatok kapitányait s a zsoldos hadakat, Itália fekélyét, romlását. Zrinyi, a XVII. századbeli magyar viszonyokra alkalmazva, teljesen osztja Machiavelli véleményét.

»De micsodás seregeket?... mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyült öszve... Ki volt... hadnagya?... A ki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, a ki a maga vitézsége rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy soproni kalmárokon vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; a ki nem jó hírért, névért s becsületért, hazájához való szeretetiért iratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott Jenn megírt virtusokat szabadabbul üzhesse; a ki hogy jobban valami boszuját valamely falura vagy nemesemberre tölthesse, kévánt hadi emberré lenni, hogy evvel a titulussal mind módot, mind mentséget vétkének, mind impunitást találjon.« *Zr. Tör. Áf.* 93—94. l.

»A ki vitézkedni akar, álljon be az megmutatott hadi rendben; a ki nem akar, legyen úr, legyen fő ember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabad legény ne legyen, mert az corrumpálja a többit is.« *Zr. Tör. Áf.* 112. l.

»A kik nem alattvalóid és mégis szivesen állnak hadba, országuknak nem javából, hanem söpredékéből kerülnek ki; mert mentűl garázdább, munkakerülőbb, fékezhetetlenebb, istentelenebb valaki, a szülői hatalom alól megszököttek, a káromkodók, kártyások, elcsigázottak azok, kik hadba gyűlnek, a kiknek erkölcsei mindenben ellenkeznek az igaz és jó katonaság fogalmával.« *Mach. AdG.* 33. l.

»Mert sohasem lehet az olyan embert (kapitányt) jónak mondani, a ki oly mesterséget űz, a melynél fogva, ha mindig hasznát akarja látni, ragadozónak, csalónak, erőszakosnak kell lennie, szóval oly tulajdonságokkal kell felruházva lennie, melyek szükségképen nem jóvá teszik az embert. [A hadakozást mesterségként csak az állam üzheti, de egyesek nem.]« *Mach. AdG.* 18. l.

»Atyáink idejében, Francesco *Sforza*, hogy béke idején is megélhessen, nemcsak megcsalta a milanóiakat, a kiknek zsoldjában állott, hanem szabadságuktól is megfosztotta őket és fejedelmükké lett. Ilyenek voltak az olaszországbeli többi zsoldosok is, a kik saját mesterségként üzték a katonáskodást.« *Mach. AdG.* 19. l.

A nemzeti hadsereg megteremtésének legnagyobb akadálya a zsoldos hadak, a szabad csapatok. Ezért gyűlöli őket Machia-

velli annyira, hogy majdnem minden művében találkozunk a zsoldosok iránt érzett megvetésének, gyülöletének jeleivel. Így a *Storie Fiorentine* első könyvének végén a zsoldos hadak keletkezéséhez révén, keserűen így kiált fel: »Ezekkel a henye fejedelmekkel, »ezekkel az aljas hadakkal lesznek tehát telve e történeti munkám »lapjai!« [1] Az *Arte della Guerra* végén pedig így fakad ki ellenük: »Mert lehet-e ezeket a katonákat arra bírni, hogy eddigelé »szokásos fegyvereiken kívül mást és esetleg az ásót és két-három »napi élelmet is magukkal hordjanak? Lehetséges-e földásáshoz »rendelnem és naponkint több óra hosszat fegyvergyakorlatra szorí»tanom őket, hogy azután az igazi háborúban hasznukat vehessem? »Fognak-e ezek valaha a játéktól, fajtalanságtól, káromkodástól »és garázdaságtól tartózkodni? Lehetséges-e fegyelemre szoktatni »őket?... Mit igérhetnék nekik, hogy tisztelettel viselkedjenek irán»tam, hogy szeressenek és féljenek tőlem, ha a háború végeztével »semmi közösség sem marad közöttünk? Mivel szégyenítsem meg »őket, kik születésük- és neveltetésüknél fogva szeméremérzetet nem »ismernek? Miért engedelmeskedjenek nekem, mikor nem is ismer»nek? Melyik istenre, melyik szentre eskessem meg őket? Arra, a »kit imádnak, vagy arra, a kit káromolnak? Hogy imádnák vala»melyiket, nem tudok róla; de jól tudom, hogy mindegyiket káro»molják. Higyjem-e, hogy az isteneknek adott igéreteiket megtartják, »midőn minden órában káromolják őket? Hogy tisztelhetnék az »az embereket, kik istent is megvetik? Lehetséges-e tehát ebbe az »anyagba valami jót belénevelni? [2]

Az idegen hadak és zsoldosok tehát mind Machiavelli mind Zrinyi szerint nemcsak hogy nem szabadíthatják fel az országot, hanem ellenkezőleg még nagyobb romlásba döntik. De azért nem kell elcsüggednünk:

»De miért kelljen elvesznünk »avagy kétségben esnünk, míg Isten »mennyországban az mi bizodalmunk »lehet, míg karunkban kopját, mar»kunkban szablyát szoríthatunk? »Avagy külömb compositióból va»gyon-e az mi ellenségünk felépítve? »vagy nem azoktul a vitéz magya»roktul származtunk-e mi, kik kevés »néppel számtalan sok ezer pogányo»kat kergettek? ... [És mégis] csúf»sága lettünk nemzeteknek és ma»gunknak, ellenségünknek penig ...

»Nem szabad tehát elcsüggednünk (*É necessario però non perdersi d'animo*), a mért egyes kisérletek eddig sikertelenek maradtak, mert ha megteremtjük a nemzeti hadsereget, azonnal meglesz a hozzá szükséges emberanyag is.« [3] »Nagy »virtus [erő, vitézség] van itt az »egyénekben, csak jó vezetőik legye»nek. Csak figyeljétek meg a pár»bajokban és kísebb tömegek via»dalában, mennyire felülmúlják az »olaszok a többieket erő, ügyesség

[1] »*Di questi adunque oziosi Principi, e di queste vilissime armi sarà piena la mia istoria.*« Ist. Fior. I. könyv, 87. l.
[2] *Mach. AdG.* VII. könyv, 298—299. l.
[3] A *Pr.* XXVI. fej.-e kivonatos ismertetéséből. — Villari, II. 400. l.

»prédájává. Miért ? a vitézségnek »disciplinája meg nem tartásáért.« *Zr. Tör. Áf.* 90. és 92. l.

»és ész dolgában. De mihelyt seregbe »osztják őket, nem érvényesülnek »jó tulajdonságaik a vezetők gyen- »gesége folytán, mert . . . senki nem »engedelmeskedik.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 346. l.

Nemzeti hadsereget kell tehát teremteni és ezt kellő fegyelemtartásra nevelni. Mert »a bölcsek véleménye szerint nincs tarthatatlanabb, állhatatlanabb valami, mint az oly hatalom híre, mely »nem saját haderőre támaszkodik. Saját haderő pedig csak az, »mely saját alattvalóidból áll.« [1] »Csak a kik saját dicsőségükért »harczolnak, lehetnek jó és hűséges katonák.« [2] »A zsoldos hadakat »nem lehet oly hűségesekké nevelni, hogy készek legyenek érted »meghalni; . . . nem lakozhatik bennük a katonai erényeknek azon »foka, mely képessé tegye őket a csak némileg is vitéz ellenségnek »ellenállni . . . Ez csak saját alattvalóidtól telik ki, ezért szükséges, »hogy az állam a saját alattvalóiból szervezze hadseregét, úgy, »mint a rómaiak tették.« [3]

»Ha kérded: kit kévánok s mi- »csoda nemzetet akarok oltalmomra, »azt mondom: a magyart kévánom. »Miért? azért, mert ez a *legalkalma- »tosabb, legerősebb, leggyorsabb, és, »ha akarja, legvitézebb nemzetség.* [Kétszáz esztendeje harczol Európa a törökkel, de eddig csak a magyar tudott neki ellenállni.] »Azért magyart kévánok oltalmamra, »nem indust, nem gramantát, sem »olaszt, sem németet, sem spanyort. »Csak jobbítsuk meg magunkat, . . . »tegyük régi helyére és méltóságára »*militarem disciplinam;* egy nem- »zetnél sem vagyunk alábbvalók.« *Zr. Tör. Áf.* 95—96. l.

»Szükséges azért, hogy a magyar »nemzet, ha ettül a fenforgó víztől »meg akar szabadulni, ha magának »posteritásának megmaradást kéván, »tartson fegyvert kezében; de nem »úgy mint eddig... Az ország tart- »son egy ármádát tábori kézen, a

»Egynémely hadi író azt a sza- »bályt állítja fel, hogy a katonákat a »mérsékelt éghajlat alól kell szedni... »Ez azonban csak oly fejedelemre »vonatkozhatik, ki az egész világnak »ura és így onnan válogathatja »hadait, a honnan neki tetszik. De »ha általános érvényű szabályt aka- »runk adni, ki kell mondanunk, hogy »minden köztársaság vagy királyság »a saját . . . országából szedje kato- »náit.« *Mach. AdG.* I. könyv, 32. l.

»Mindenekelőtt saját nemzeti had- »erőről kell gondoskodni, mert csakis »így lehet teljesen *hű, igaz és jó »katonákra* támaszkodnia. És ha »mindannyian külön-külön is jók »lesznek, együttesen még jobbakká »fognak válni, midőn azt látják majd, »hogy saját fejedelmük parancsol »nekik és hogy ez a fejedelem becsüli »és megtartja őket szolgálatában. »Meg kell tenni tehát az előkészü- »leteket e haderő szervezésére, hogy

[1] *Mach. Princ.* XIII. fej. 169. l.
[2] *Mach. Disc.* I. könyv, a XLIII. fej. czíme.
[3] *Mach. Disc.* I. könyv, XLIII. fej. 167. l.

»ki mindenfelé, minden órában, min»den szempillantásban, télen, nyáron, »oda mehessen a hová a szükség »kévánja. Ez minden fundamentomja »a mi megmaradásunknak.« *Zr. Tör. Áf.* 97. l.

»*olasz vitézséggel* védekezhessünk »az idegenek ellen.« *Mach. Pr.* XXVI. fej. 347. l.

»Nálunk nem elég tehát hadsereget vezényelni tudni, ezt a hadsereget előbb meg kell teremteni, még pedig úgy, hogy a hadszervezés alapja a feltétlen fegyelem legyen.« [1]

Mennyire lelkesedik Machiavelli a fegyelemért, kitűnik munkáinak minden sorából: »Még éltetek folyamán meg fogjátok látni — így szól egyik levelében — mily nagy a különbség a saját »polgáraitokból válogatott és a jelenlegi corrumpált katonák között; »mert eddigelé a bordélyházakban nevelkedett ifjú, ki atyjának nem akart engedelmeskedni, lett katonává; de ezentúl a jó nevelésű, a »tisztességes iskolákban nevelkedett ifjakból kerűlnek ki a vitézek, »a kík tisztességet szereznek maguknak és hazájuknak.« [2]

Hasonlóképen nyilatkozik az *Arte della Guerrában* is: »Minthogy a régi katonai disciplina teljesen romlásnak indúlt és »a régi rendtartástól nagyon is eltávolodtunk, ezért támadt az a »szerencsétlen felfogás, mely a katonaságot előttünk gyűlöletessé »teszi, úgy hogy mostanában még szóba se szeretünk állni azok»kal, kík a hadi mesterséget gyakorolják.« [3]

Zrinyi is lehetetlennek tartja, hogy a korabeli katonaságot a tervbe vett hadszervezésnél felhasználhassák:

»Ha én a katonának azt mon»danám: viselj fegyverderekat, kara»bínt, tartsd meg a rendet; ha a »hajdúnak: viselj muskétát és pikát, »ne hágj ki az te rendedből, mit »mondana nekem? legelőször megne»vetne, azután meggyűlölne... Hun »van a magyarnak régi jó hire!... »Senki nem néz rendtartást, senki »nem kévánja, sőt gyűlöli ... Más »nemzetek könyveket írnak seregek »rendeléséről, mi penig azokat ne»vetjük.« *Zr. Aphor.* 265. l.

»Lehetséges volna-e, hogy én a »mai katonák valamelyikével a szo»kottnál több fegyvert és a fegyve»ren kívűl még két-három napra»való eleséget és ásót hordathat»nék? ... Avagy lehet-e ezeket a »zsoldosokat valaha oly disciplinára, »oly engedelmességre és tisztesség»tudásra szorítani, hogy ha a tábor »közepén egy almával megrakott fa »állna, érintetlenül hagynák, a mint hogy olvasható, hogy a régiek had»seregénél az ilyen eset gyakran »megtörtént?« *Mach. AdG.* VII. könyv. 298. l.

Zrinyinek nem volt szüksége Machiavellire, hogy a fegyelem feltétlen szükségességéről meggyőződjék. Machiavelli csak megerő-

[1] *Mach. AdG.* 298. l.
[2] Mach. leveleiből, Villari I. 515. l.
[3] *Mach. AdG.* Bevezetés. 3. l.

sítette a tábortüzeknél és harcztéren szerzett meggyőződésében és azért még Machiavellinél is élesebben és sűrűbben hangoztatja, hogy a disciplina első feltétele a nemzeti hadsereg sikeres működésének. A disciplina — szerinte — sacramentum, melynek megtartásában mindnyájunknak concurrálnunk kell. Mély hazafiui fájdalom és önálló tapasztalatokon alapúló meggyőződés hangzik ki minden sorából:

»Engedetlen néppel az ember nemcsak életét, de még tisz»tességét is elveszti. Oh magyar vitézek, tanuljatok másoktul, ... »némettül, ... töröktül ...« [1]

»Soha Mátyás oly dolgokat nem vitt volna véghez, ha ő »rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül a »had nem had, hanem confusio. Mi magyarok bizony már azt »sem tudjuk micsoda a disciplina, ... [a mióta] megholt Mátyás király.« [2]

»Nincs nemzetség, a ki jobban csúfolkodjék a rendtartással »mint a magyar; maga nincsen ismég nemzetség, a kinek nagyobb »szüksége volna reá a magyarnál.« [3]

»A disciplina militaris közülünk régen elveszett ... Ha talál»koznék ... valaki. a ki valamit akarna reformálni a népeken, mind »elszöknének alúla és másuva mennének ... Heában, ... minnyájan »kellene hogy szentül megtartanák a disciplinát.« [4]

»Minnyájunknak kell a kik magyarok, horvátok vagyunk »ebben concurrálnunk, s ezt a militaris disciplinát megszabnunk, »kit törvényképpen tartsunk meg sacramentum módjára.« [5]

»Az aljos rendek az kik effectuálják a parancsolatot, enge»delmesek legyenek.« [6] »Ez fő hadnagynak [fővezérnek] szükség, »minden fő és apró tiszteken s vitézeken élet-halál hatalma legyen.« [7]

Az egyszerű, romlatlan népbe, saját alattvalóinkba beléolthatjuk még ezt a fegyelmet; a rosszindulatú, romlott idegen népbe nem; [8] — ez a Machiavelli meggyőződése. A nemzeti hadsereget tehát az ország népességéből, saját alattvalóinkból s főképen a föld népéből kell szerveznünk.

Machiavellinek ez az eszméje — mint említettük — nem ötletszerűen keletkezett, hanem tapasztalatai, tanulmányai alapján fejlődött és csak lassankint domborodott ki. Előbb az idegen hadak veszedelmét, a zsoldos csapatok fegyelmezetlenségét, megbízhatat-

[1] *Zr. Aphor.* 274. l.
[2] *Zr. Mály. kir.* 177. l.
[3] *Zr. Centur.* 343. l.
[4] *Zr. Aphor.* 295. l.
[5] *Z. Tör. Áf.* 113. l.
[6] *Zr. Discurs.* 206. l.
[7] *Zr. Táb. k. Tr.* 370—1, l.
[8] *Mach. AdG.* VII. könyv. 301. l.

lanságát észlelte saját szemeivel, különösen Borgia Caesar mellett és a písai kudarcz alkalmával. Ugyancsak Borgia Caesar mellett azt tapasztalja, hogy a rettegett zsarnok és hódító előbb franczia segítséggel próbálta czélját elérni, de látva a segítő hadak nagy veszedelmét, zsoldosokat fogadott, a kik legalább nem másnak, hanem neki engedelmeskedtek; majd ezeket is elvetve, saját hadsereget szervezett, melylyel mindenfelé győzelmet aratott és tekintélyt szerzett eladdig megvetett, gyűlölt nevének.[1] Machiavelli ezután Németországba való küldetése alkalmával megbámúlja és utazásáról küldött jelentéseiben (1508-ban) le is írja a svajczi kanto nok politikai és hadi szervezetét.[2] Lelkesedik a hazájukat fegyverrel védelmező, »szabad szabadságban *(libera libertà)«* élő józan, izmos svajcziakért és köztársaságukért; politikai és hadi szervezetüket Olaszországra nézve is utánzásra méltónak tartja. Hozzájárúl ehhez a győzhetetlen római légiók példája, melyet olvasmányaiból ismer. Így jut aztán arra a meggyőződésre, hogy a haza védelmére a nép kezébe adandó a fegyver; tizenhét éves korától negyven éves koráig minden polgár katona legyen, kik ünnepnapokon gyakorolva, bármely pillanatban a zászlók alá sorakozzanak. Ez az eszme tölti be ezentúl valóját egész életén át: a modern államok katonai hatalma a fegyverviselő nép, a nemzeti hadsereg. [3]

Ezt az egész Európára nézve jóslatszerűvé vált eszmét vette át, korát szintén századokkal megelőző Zrinyink, még pedig oly időben, midőn a nagy Machiavelli eszméit egész Európában alig érti még valaki. Átvette pedig azért, mert a saját tapasztalatai szintén a Machiavelli tanítását igazolták: Az ellenünk küzdő töröknek hadi ereje nemzeti hadseregében rejlett. Ez ellen sikerrel csak hazáját szerető és lelkesen védő nemzeti hadsereg küzdhet.

Az egész ország fegyverfogható tagjait magába foglaló had-

[1] *Mach. Princ.* XIII. fej.

[2] »Machiavel en personne est venu en Suisse. Il a passè quelques jours sur notre territoire, bien peu de jours, il est vrai; mais un temps suffisant pour donner à cet esprit pénétrant par excellence l'occasion de se faire une idée exacte de l'organisation politique des Confédérés, du fort et du faible de leurs institutions, et pour qu'il ait appris à connaitre les traits distinctifs du droit public qui unissait le 12 Ligues ou cantons, dont se composait en ce moment le corps helvétique.« *Machiavel et les Suisses,* Al. *Daguet* (Extrait du Musée Neuchâtelois, 1877). Villariból II. 68. l.

[3] Max *Jähns,* porosz táborkari vezérőrnagy, jeles hadi író, *Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht* czím alatt igy ír (Kölnische Zeitung, 1877) a nemzeti hadsereg eszméjéről: »... *ich will ihn bezeichnen als den ersten modernen Menschen, dem der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht zum Gegenstande wissenschaftlicher Erwägung wurde . . . Dies gilt auch von den militär-politischen Ideen Machiavelli's. Sie zeichnen ihn als einen die Zeitgenossen hoch überragenden Geist, welcher die schweren Gebrechen des damaligen Kriegswesens erkannte und die Mittel angab, sie zu heilen.«* (Villariból, III. 83. l.) — *Macaulay* szerint Machiavellinek abbeli fáradozása, hogy hazájának nemzeti hadsereget igyekezett teremteni, nevének és emlékének örök tiszteletet vívott ki. (Villari, II. 453. l.)

sereg azonban mind Machiavelli, mind Zrinyi szerint csak fokozatosan teremthető meg. Eleinte kisebb, állandó sereget kell saját alattvalóinkból szervezni, mely magva legyen az általános népfölkelésnek.

Kiket sorozzunk be ebbe a hadseregbe, arra nézve a régi latín írók alapos útmutatást adnak. Machiavelli Vegetiustól kér tanácsot. Nézeteit Zrinyi is átveszi, de nem Machiavelliből, hanem közvetetlenül Vegetiusból, latin nyelvű szószerinti idézetben:

»Szükséges, hogy régiek autori»tássával támogassam discursuso»mat; kik között az egész historiku»sok consensusából nem találok jobb »mestert mint a Vegetius volt, a kire »én nem relegálom az én magyarimat, »hanem im ez kis beszédet maga»mévá teszem itten...[1] *Nunquam »credo potuisse dubitari aptiorem »armis rusticam plebem, quae sub »dio et calore nutritur, solis pati»ens, umbrae negligens, balnearum »nescia, deliciarum ignara, simpli»cis animi, parvo contenta, duratis »ad omnem laborum tolerantiam »membris, cui gestare ferrum, fos»sam ducere, onus ferre, consuetudo »de rure est; et nescio etiam quo»modo minus timeat mortem, qui »minus deliciarum novit in vita... »Piscatores, aucupes, dulciarios, »linteones, omnesque qui aliquid »tractasse videntur ad Gynaecea »pertinens, longe arbitror pellendos »esse a castris. Fabros ferrarios, »carpentarios, macellarios, et cer»vorum aprorumque venatores con»venit assumere in societatem mili»tiae.«* [2] *Zr. Tör. Áf.* 100—104. l.

»Valahányan eddig a kérdésről »írtak, mindnyájan megegyeznek »abban, hogy jobb őket a föld népé»ből *(dal Contado)* válogatni, mivel »ezek oly emberek, kik hozzászoktak »a nélkülözéshez, fáradalmakhoz, »hozzászoktak a napban álláshoz, az »árnyékot nem keresik, tudnak vas»sal bánni, árkot ásni, terhet hordani »és alattomosság és rosszindulat nél»kül valók.« *Mach. AdG.* I. 34. l.

»Ezek az írók... azt mondják, »hogy madarászok, halászok, szaká»csok, kerítők és mindazok, kiknek »mulatságkészítés a mesterségük, nem »valók katonának; ellenben a föld»miveseken kívűl kovácsokat, lópat»kolókat, faműveseket, mészárosokat, »vadászokat és egyébb hasonlókat »soroznának be. De én nem sokat »törődném mesterségükkel, csak »azzal, hogy kit használhatok inkább. »És ebből az okból a földművesek, »kik hozzászoktak a földmunkához, »mindnél hasznosabbak. Mert a sereg»ben erre minden mesterségnél »nagyobb szükség vagyon. Ezután »jönnek a kovácsok, famüvesek, ló»patkolók, kőfaragók....« *Mach. AdG.* I. könyv, 43. l.

[1] A négy lapra terjedő hosszú latin idézetből csak azt a részt veszszük, melyet Vegetiusból Machiavelli is átvett.

[2] A latin idézet magyar fordítása: »Nem hiszem, hogy valaki kétségbe vonná, hogy katonai szolgálatra legalkalmasabb a paraszt ember, ki a szabad ég alatt a forróságban nő fel, a nap hevét türi, az árnyékkal nem törődik, a fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerü észjárású, kevéssel megelégedett, minden munkára izmos tagokkal bír, ki szokva van a szántáshoz, az árok-ásáshoz, teherhordozáshoz s mindezt mezei megszokásból könnyen megteszi; és a harczokban — nem tudom, mi módon — de kevésbbé fél az a haláltól,

Zrinyi tehát itt nem Machiavellit, hanem Vegetiust fogadja el tekintélynek, vagyis a kérdés lényege tekintetében megegyezik mindkettővel, a részletekkel pedig, hogy a madarászokat és szakácsokat besorozzák-e katonáknak, nem foglalkozik, mivel a mi viszonyainkra különben se alkalmazhatók. Egyébiránt valamint egyebütt, úgy itt is önálló felfogással, a mi viszonyainkhoz alkalmazkodva, igyekszik a kérdést megoldani:

»A jó nemest, a jó katonát »inkább kell venni ha vagyon, de »ha nincsen, *a porbul* [pórbul] kell »előállatnunk hadi népünket; ez jobb »amaz eltunyult nemesnél és jobb »amaz udvarokban nyalakodó része»geskedő katonánál, jobb annál is, »a ki végbeli név alatt semmit sem »tud egyebet, hanem falurul falura »quartélyozni, kóborlani, *lopni,* »*szegény embert nyomorgatni.* A »kinek ilyen élete volt, távul kell »tüle futni, rühös juh az ilyen, a »többit is megrühösítené; jobb azért »ama jó ifjú *pogár legény,* mert »annak is némelyike rosz, sőt rosz»szabb a többinél. Könnyen megis»méri a kinek esze vagyon, az »ábrázatjárul, a termetérül, a vidám»ságárul az olyat a ki jó, a ki még »a paraszt munkában el nem gyöt»rődött s kedve vagyon hozzá.« *Zr. Tör. Áf.* 109. l.

»A gyalogosokat a föld népéből. »a lovasságot a városiakból kell »szedni.« *Mach. AdG.* I. 35. l.

»... a ki oly mesterséget űz, »melynél fogva ... ragadozónak, »csalónak, erőszakosnak kell lennie.« *Mach. Adg.* I. 18. l.

»... alattvalóid, *polgárok,* saját »teremtményeid *(sudditi, citta»dini, creati tuoi).*« *Mach. Pr.* XIII. fej. — *Disc.* I. könyv XXI. és XLIII. fej.

»Némelyek, mint Caesar is, a »deli testtartásból itéltek... Ezek »azt mondják, hogy az ilyent élénk »és vidámtekintetü szemeiről, izmos »nyakáról, széles melléről, izmos kar»jairól, hosszú újjairól, karcsuságáról, »kerek csípőiről, lábszárának és lábá»nak szárazságáról lehet megismerni »... De mindenekfölött az erkölcsi»ségét kell nézni, hogy van-e benne »becsület és szeméremérzet.« *Mach. AdG.* I. 43—44. l.

Machiavelli a hadsereg túlnyomó többségét, a gyalogosokat, a föld népéből, a kisebb számú lovasságot a városiakból akarja megteremteni, mert ezek úri emberek lévén, jobban hozzászoktak

ki kevesebb gyönyört ismer az életben... Halászok, madarászok, czukrászok, takácsok és — úgy vélem — azok, kik asszonyi dolgokkal foglalkoznak, messze elüzendők a tábortól. A kovácsokat, mészárosokat, bognárokat, szarvas- és vaddisznó-vadászokat illő a katonák közé felvenni.« Rónai Horváth Jenő, *Zr. Hadt. Munkái* 101—104. l. jegyz.

a lovagláshoz. Zrinyinek erre a megkülönböztetésre nincs szüksége; a magyar lovas nép, a paraszt még az úrnál is jobban megüli a lovat.

Machiavelli republikánus érzelmei folytán, a tirannis és az aristokratikus kormányforma iránt érzett gyülöleténél fogva nagy szeretettel fordúl a föld népe felé. Ettől várja a haza üdvét. Boldognak, irigylésreméltónak tartja Németországot *(la Magna)*, melynek népe romlatlan.[1] Látja, hogy Olaszországban is kevésbé romlott a föld népe, mint a művelt osztály. De maga is városi ember lévén, nem tudja, hogy a népnek is vannak hibái. Zrinyi azonban, ki gyermekkorától kezdve folyton a nép közt forgódott, ki mint földesúr, mint horvát bán, mint hadvezér nagyon jól ismerte a magyar és horvát népet, nem osztja Machiavelli naiv lelkesedését: »Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni és a vitézség »nem őnéki való és nem is hozzá illik, tanítsd meg bár valamint »akarod, adj oly fegyvert néki az mint tudod, de ő semmiképen »hozzá nem tudja magát alkalmaztatni, az ő serénysége nem nőhet »tovább annál mikor részeg, és az ő spriritusa nem más csak első »furia; az szokatlan hadi exercitium megtöri őtet, és a vitézi gon»dolat nem szorúlhat a fejében; egy szóval, nem az ő elementumja »és egy kapitány se nyúljon az ily emberekhez, ha nem kéntelen »vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.«[2]

Rónai Horváth szerint Zrinyi itt némileg ellenkezésbe jut önmagával, mivel az Áfiumban ép elébe helyezi a pórnépet az ott annyira lehordott nemesnek.[3] Jobban szemügyre vevén azonban a két passust, könnyen átláthatjuk, hogy ez az ellenmondás csak látszólagos. Zrinyi, mint mindenütt, úgy itt is, szilárd, következetes elveinek ad kifejezést. Az Áfiumban azt mondja, hogy »a jó nemest, a jó katonát inkább kell venni, ha vagyon« és csak akkor kell a pórból vennünk a hadat, ha jó nemes, jó katona nem áll rendelkezésünkre. Itt meg azt mondja, hogy egy kapitány se nyúljon a vitézség nélkül való részeges parasztsághoz, ha csak nem kénytelen vele. Ámde ez a kénytelenség a leírt szomorú viszonyok között nyilvánvaló: az eltunyúlt nemesnél s a garázda zsoldosnál, a kit kerűlni kell, mint a »rühös juhot«, még a vitézség lelkesebb érzése nélkül való paraszt is jobb.

Ez a két itélet tehát teljesen kiegészíti egymást és egyúttal végtelenűl szomorú, de jellemző képét adja nemességünk az időbeli erkölcsi sülyedettségének. Másrészről azonban azt is megfejti, miért kellett Zrinyi nemes fáradozásának, buzdításának évtizedeken át eredménytelenűl elhangzani.

Zrinyi jól tudta, hogy az elnyomott parasztság, noha nem

[1] *Mach. Disc.* I. könyv, LV. fej. 201. l.
[2] *Zr. Aphor.* 310. l.
[3] Zrinyi *Hadtud. munkái.* 334. l.

annyira romlott, mint a nemesség, a vitézséghez való nemesebb lelki tulajdonok nélkül szűkölködik.

Machiavelli városi ember, Zrinyi a nép környezetében, birtokain él. Machiavelli soha kardot nem forgatott, Zrinyi korának legjelesebb hadvezére, legvitézebb hadi embere. Machiavelli naiv lelkesedéssel összeszedi a föld népéből a firenzei nemzetőrséget és Pratónál, a parasztság gyávasága folytán,[1] rút kudarczot vall vele; Zrinyi jól látja a nép hibáit, látja a nemzeti hadsereg megteremtésének óriási erkölcsi akadályait, és csak Isten különös kegyelmében bízik, hogy ugyanis a nagy eszme hatása alatt az egész nemzet, a nemesség és vele együtt a parasztság is erkölcsileg megújhodik s így a megváltás munkáját lehetővé teszi.

KÓRÖSI SÁNDOR.

[1] »*per la villà che si era veduta in Prato ne' soldati nostri:* a gyávaság folytán, melyet katonáink Pratónál tanusítottak.« *Machiavelli* leveleiből. Villari II. 184. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Második közlemény.

2. *Sztárai Mihály.*

Azon költőktől, kik egy-egy zsoltárt ültettek át magyarba, átmenetül a második időszakhoz Sztárai szolgál, ő volt az első, ki nem egy zsoltárt, hanem a zsoltárok egész sorát foglalta versbe. Sztárai Mihály a XVI. század egyik legismertebb és legtermékenyebb költője. Művelte a költészetnek mind a három ágát, a lyrát, az epikát és a drámát. Műveiben kettős czélt tartott szem előtt, az irodalmit és a felekezetit, egyformán szolgálta velük a hazát és a protestantizmust: a korabeli vallásos szépirodalomnak typikus alakja. Költői alkotásai kivétel nélkül vallásos tárgyúak, világi szellemű költemény nem maradt fönn a nevén. A magyar irodalomtörténet előtt drámai kísérletei tették emlékezetessé nevét és e prózában írott műveiben nyilatkozik meg leghatározottabban Sztárai jellemének egy uralkodó vonása, a vitatkozó hajlam, a mi nem jut kifejezésre verses műveiben, sem lyrai, sem epikai alkotásaiban Lyrai költeményeinek legnagyobb részét a zsoltárok alkotják. Ez a 16 zsoltára és nehány egyházi éneke voltak költészetének első termékei. Mint laskói prédikátor már énekelte ez énekeket, tehát 1544-től kezdve.[1]

»Zsoltárai, mint egyiknél másiknál a föléje írt latin kezdősor is mutatja, latin átdolgozás után készültek«, mondja életének és működésének ismertetője, Nagy Sándor.[2] Ez a latin átdolgozás, melyet Nagy Sándor nem nevez meg, a Vulgáta psalteriuma. Sztárai épp úgy, mint elődei, innen merítette az anyagot, a zsoltárok fölé írt latin kezdősorok kétségtelenül bizonyítják. A 16 zsoltára között azonban van kettő, melynek latin kezdősora nem azonos a Vulgáta megfelelő psalmusaival. Ez a kettő a XXXVI. és XXXVII. zs. Az előbbi fölé írt latin kezdősor: In te Domine speravi..., a Vulgáta XXX. zsoltárának kezdősora s valószínűleg

[1] R. M. K. T. V. k. 342 l.
[2] Sztárai Mihály élete és művei. 27. l.

csak tévedésből került Sztárai XXXVI. zsoltárá fölé, mely a Vulgáta XXXV. zsoltára után készült. A XXXVII. zs. fölé írt sor: Ne aemulare malignantus neque... A Vulgáta megfelelő zsoltára, a XXXVI. pedig így kezdődik: Noli aemulari in malignantibus, neque...

Az anyag, melyet Sztárai feldolgozott, ugyanaz, a melyből előzői merítettek. Hogy megitélhessük, miképen bánt el evvel az anyaggal, vessük össze a Vulgáta egyik zsoltárát pontról-pontra a Sztáraiéval. Nézzük pl. a XII. zsoltárt.

Vulg. Ps. XI. 1. In finem [1] pro octava,[2] Psalmus David. Sztárai elhagyja ezt az első sort, a mely a zsoltár szerzőjét és rendeltetését tartalmazza.

Vulg. 2. Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus: quoniam diminutae sunt veritates a filiis hominum.

Sztárai 1. vsz.

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.

Az átdolgozás ugyanazt mondja, mint a Vulgáta, Sztárai csak az utolsó gondolatot fűzi az eredetihez.

Vulg. 3. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum: labia dolosa, in corde et corde locuti sunt.

Sztárai 2. vsz.

Tudván mert oly nagy hívságokat szólnak,
Egymás környül mindenkor csalárdkodnak,
Mind hazudnak ő felebarátjuknak,
Szívek szerént és csak abban forgódnak.

E versszak világosan mutatja, hogy Sztárai nem értette meg a Vulgáta rossz szövegét [3] s így paraphrasisa sem elég hű.

Vulg. 4. Disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam.

Sztárai 3. vsz.

Az úr nyelveket és ő ajakokat
Elszaggassa, eltörülje azokat,
Ajakokkal valakik csalárdkodnak,
És nyelvekkel csak nagy kevélyen szólnak.

[1] azaz *ad summum, ad perfectum,* . . . azonn a hangonn, mellyet a' Musikában »Fortissimo« jegyez. Káldi »Végig«-nek magyarázta. (Egyházi értekezések és Tudósítások. 1820. 48. l.)

[2] Káldi: »A' Nyolczadra« . . . Nyolcz húrú hegedű mellett énekelendő Zsoltár. (u. o. 49. l.)

[3] A héber psalterium e verse hű német fordításban így hangzik: »Lüge redet Der eine mit dem anderen, Mit glatten Lippen, Aus doppelten Herzen reden sie. Duhm. i. m. 36. l.

Az átdolgozás terjengősségében elvész az, a mi az eredetit széppé teszi, a rövidség.

Vulg. 5. Qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est?

Sztárai 4. vsz.

Ravaszságban bízván a kik ezt mondják,
Hol nyelveket nagyon felmagasztalják,
Ajakokat hazugságra tanítják,
Az Úristent nem félik, nem uralják.

A Vulgáta megromlott szövegének[1] értelmét bőbeszédűen körülírva adja vissza.

Vulg. 6. Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari: fiducialiter agam in eo.

Sztárai 5—6. vsz.

Az Úristen ezek ellen azt mondja,
Majd felkelek, minden ember meglátja,
Mert én szemem az szegényeket látja,
Híveimnek fohászkodását szánja.

Idvezítő, szabadító mert vagyok,
Szegényeket, árvákat ótalmazok,
Beszédemben nagy hívséggel megállok,
Gonoszokon ezentől bosszút állok.

Sztárai a latin vers második részét, »fiducialiter agam in eo,« csak nagy bajjal tudja tolmácsolni ezt a mondatot így értelmezi: »Beszédemben nagy hívséggel megállok«. Kissé szabad értelmezés, de nem hibáztathatjuk érte, mert — úgy szólván — előkészíti, bevezeti a következő versszak gondolatait. Az utolsó sor (Gonoszokon ezentől bosszút állok) teljesen Sztárai betoldása.

Vulg. 7. Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septultum.

Sztárai 7—8. vsz.

Meghigyjétek az Istennek beszédét,
Kik várjátok csak az ő segítségét,
Mert oly tiszták az Istennek beszédi,
Kiket hisznek az Istennek hívei.

Igazak és szintén oly igen tiszták,
Mint az ezüst, kit földből elválasztnak,
Az ötvösök kohókban olvasztottak,
És hétszer megeresztvén tisztították.

[1] A hébernek hű fordítása: Sie, die da sagen: Mit unserer Zunge sind wir stark, Unsere Lippen sind mit uns. Wer ist Herr uns? u. o.

A buzdítás az Istenben való bizalomra nincs meg a Vulgátában: Sztárain erőt vesz a prédikátori hév, bevezetésül és értelmezésül a rákövetkező gondolathoz betoldotta e buzdító szavakat. A Vulgáta metaphoráját pedig részletes hasonlattá színezi ki.

Vulg. 8. Tu, Domine, servabis nos: et custodies nos a generatione hac in aeternum.

Sztárai 9. vsz.

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te esméretedben.

Sztárai ismét új gondolatot fűz az eredetibe, de e gondolat szépen beleillik annak eszmemenetébe.

Vulg. 3. In circuitu impii ambulant: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.

Sztárai 10. vsz.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok.

Sztárai a Vulgáta e zsoltárának utolsó versét nem dolgozza át a maga teljességében, csak az első gondolatát tartja meg, a másodikat elhagyja. E rövidítés okát abban kell keresnünk, hogy a Vulgáta 9. versének első és második fele között nincs meg az összefüggés. Ha a latin verset híven akarjuk magyarra fordítani, így kell kitennünk: A gonoszok körben járnak: nagyságodhoz képest elszaporítottad az emberek fiait. Ennek így nincsen értelme s ezt az érthetetlen szöveget Sztárai nem is vehette át.[1] Helyette azonban a hitetlenek győzelmének okára fordítja figyelmünket, midőn így folytatja:

Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogánok.

A Vulgáta zsoltára itt véget ér, de Sztárai befejezésül még elmondja a zsoltár szerzőjének nevét, a zsoltár számát és a szereztetés körülményeit:

Lám ezeket Dávid írá versekben
Énekének tizenkettőd részében,
Mikor volna nyavalyában, inségben,
Saul király miatt számkivetésben.

Ez az összevetés meggyőzhetett arról, hogy Sztárai az első hat verset kissé szabadon dolgozza át, a nélkül azonban, hogy az

[1] Károli fordítása szerint a XII. zsoltár utolsó két verse így hangzik: 8. Te Uram tartsd meg őket és őrizd meg őket e nemzetségtől mindörökké. 9. Melyben köröskörül járnak a gonoszok: mikor az embereknek alávalói felmagasztaltatnak.

eredetin lényeges módosítást követett volna el. E zsoltár utolsó verseinek feldolgozásánál azonban eltért az eredetitől a Vulgáta szövegének hibái miatt, elhagyja, a mit nem értethetett meg hallgatóival, mint Horatius mondja:

. . . . quae
Desperat tractata nitescere posse, relinquit. [1]

Pótolta új gondolatokkal és érzelmes szólamokkal.

Majdnem minden zsoltáránál hasonlóképen járt el: zsoltárai bőbeszédű paraphrasisok, csakhogy a legtöbb még terjengősebb, hosszadalmasabb, mint a XII. Ezek a fordítások alkotják zsoltárainak egyik felét, többé kevésbbé hívek a Vulgáta nyújtotta szöveghez. Ilyenek a X, XII, XXVI, XXXIII, LXIV és XCIV. zsoltár. Van azonban néhány zsoltára, melyekkel épp ellenkezően bánt el: sokkal rövidebbek, mint a Vulgáta zsoltárai. És mégis, bár ellenmondásnak látszik, e zsoltárai is bőbeszédűek. Rövidebbek lettek az eredetinél, de nem azáltal, hogy túlságosan tömören fejezte volna ki a latin zsoltár értelmét, hogy tartózkodott volna a betoldástól, hanem azáltal, hogy »csupán az alaphangot, a hangulatot veszi át; az érzelmeket egészen saját belvilágából meríti«.[2] Ezt a merészséget, melyet az eredeti szöveg mellőzésében tanúsít, Nagy Sándor érdemnek tudja be. A LXXIV. zsoltár, a melyről Nagy Sándor a föntebbieket mondja,[3] valóban igen szép vallásos költemény, de már nem zsoltár. Még a hangulata sem azonos Dávid LXXIV. zsoltárának hangulatával, mert Sztárai éneke segítségért könyörög Istenhez, a szentírás LXXIV. zsoltára pedig Isten bosszúállását kéri az ellenség fejére.

Hasonló jelleműek a XV, XXIII, XXIX, XXXII, XXXVI, XXXVII, LXV és LXXIV. zsoltár, fordításainak második csoportja, melyekben a szerző bátrabban dolgozza át az eredetit és a latin zsoltároknak legfeljebb csak alaphangulatát tükrözi vissza. De ezek között is legszabadabb a LXXIV. zsoltár, mely azonban e czímre már nem is tarthat jogot.

De Sztárai változtatásai mélyebbre hatók, mintsem első pillanatra gondolnók. Nem tárgyban és kifejezésben, különösen az első csoport zsoltárainál, hanem szellemben. Az énekes, a ki a zsidó zsoltárokat magyar nyelven zengte, a keresztyén hit bajnoka. Midőn Batizi, Siklósi Mihály stb. zsoltáráról volt szó, már ott is láttuk, hogy a keresztyén énekes a zsidó zsoltárokba keresztyén fogalmakat, keresztyén nomenclaturát vegyít, oly elemet tehát, mely Dávid énekeiben megnyilatkozó szellemtől távol áll. Az a keresztyén szellem, mely Sztárai zsoltárait áthatja, szintén ebben a mozza-

[1] Epistolarum liber secundus. III. 149—150. sor.
[2] Nagy Sándor, i. m. 29. l.
[3] U. o.

natban nyilatkozik meg: gyakran intézi megszólításait a keresztyénekhez (pl. a XXXVII. zs.), beszél Jézus megváltásáról (pl. a XXXII. zs.), hálát ad az Atya, Fiú és Szentléleknek (pl. a XXIX. sz.), könyörög Krisztushoz stb., szóval Sztárai is keresztyén éneket csinál a zsidó zsoltárból, sőt Dávid, zsidó fejedelem szavaival támad a Krisztus ellenségei ellen. Ez nem olyan anachronismus, mely ártalmára válnék Sztárai zsoltárainak. Csak Luthert követi, a ki maga mondta, hogy »többet visz bele a zsoltárokba, mint a mennyit bennük talál«, s a franczia zsoltárszerzőket, kik »allegoricus magyarázat segítségével beleöntötték saját hitüket, képzeletüket és gondolataikat«.[1] Igaz, hogy az ilyen anachronismus bántó, ha Sztárai e költeményeit, mint *zsoltárokat* tekintjük, de ha nem szakítjuk ki a magyar irodalomból és magyar nyelven írt vallásos költeményeknek tekintjük, nemcsak fönn nem akadunk aljárásán, hanem úgy szólván szükségszerűnek tartjuk. Mi ennek a kortévesztésnek az oka, mi magyarázza meg, hogy a keresztyén költő a keresztyénség képzeteit, nomenclaturáját beleoltja a zsidó költeményekbe? Megértjük rögtön, ha meggondoljuk, hogy e korban vallás és keresztyénség egyet jelentett és a zsoltárszerző nem is talált abban semmi különöset, hogy ő az ó-testamentumi zsoltárokba oly gondolatokat visz bele, melyek vallásosak ugyan, de más vallás, a keresztyén hit eszméi. De a mint a keresztyén világnézet áthatja a zsidó költeményeket, úgy érezteti az ó-testamentumi világnézet a hatást a keresztyén zsoltárfordításra, úgy hogy e korban a zsidó és új-testamentumi vallás eszméi sajátszerű keverékben vegyülnek össze. A dogmát tekintve, az új vallás, éppen úgy mint a régi, a katholikus, Krisztus tanításaira építi hitét, hiszen minden keresztyén vallás az új-testamentumon alapúl, de a protestáns hit hívei nagy szeretettel fordulnak az ó-testamentum felé, megragadják képzeletüket a zsidók történetének változatos eseményei, elmerűlnek bennük, úgy hogy a gondolkodásukat egészen áthatja az ó-szövetségi szellem. Tanításuk megmarad azon az alapon, melyet Jézus nyujtott: a protestáns vallás, mely az új-szövetség szellemét törekszik megvalósítani, tisztábban, zavartalanabbul, mint a katholikus, hirdeti magáról, hogy a szeretet vallása, prédikátorai azt tanítják, hogy »üdvözülünk hit által, a törvény cselekedete nélkül«. A szentírás második részét, az új-testamentumot fordítják magyarra, mert hiszen vallásuknak tételei nem egyebek, mint az új-szövetség tanításai. De másfelől mit látunk? Az ú. n. vallásos epika az ó-szövetség történeti könyveit dolgozza fel — csak kevés énekszerző van, a ki az új-testamentumból meríti tárgyát, mint pl. Batizi András Krisztus születésének históriáját, — feldolgozzák a zsoltárokat. Az ok egyszerű: az új testamentum eseményei kész igazságok, melyeket hirdetni kell, az ó-testamentum azonban bő teret nyújt a költészetnek,

[1] O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. 27. l.

szabadabban alakítható, s ha igaznak is ismerik el, mégis több költőiséget találnak benne.

Minél többet foglalkoznak vele, annál inkább megszállja őket az ó-testamentum szelleme. A zsidó költő a nemzetére nehezedő bajokat Isten büntetésének érzi, töredelmesen megbánja bűnét, szabadulást kér magának és átkot az ellenség fejére. Átveszi, tolmácsolja ezeket a gondolatokat a magyar fordító is. Ez pedig épen ellenkezője annak, a mit a keresztyén vallás tanít: »Szeresd felebarátodat, mint tennmagadat.« Így olvad össze a protestáns hívő lelkében az ó- és új-szövetség szelleme, így vonódik be az ó-testamentumi színnel annak a hitnek költészete, mely egyedül Jézus tanításaira alapította dogmáit s másrészt a zsidó eredeti költemények így telnek meg keresztyén vonatkozással.

Érdekes, de könnyen megmagyarázható jelenség, hogy Sztárai csak keresztyén eszméket szólaltat meg zsoltáraiban, de protestáns volta nem nyilatkozik meg bennük. Hiába keresnénk oly elemeket énekeiben, melyek énekét protestáns szellemű költeménynyé tennék. E zsoltárok katholikus énekeknek épp úgy beválnak, mint beválnak protestáns zsoltároknak. Hiszen ez természetes is! Sztárai a Vulgáta, a katholikus szentírás zsoltárait szólaltatta meg kötött beszédben. Átdolgozása csak arra szorítkozott, hogy az eredetiben talált eszméket megvilágítsa, körülírja, megmagyarázza. Nem érintett oly dogmai vagy lithurgiai kérdést, mely a két egyházat egymástól elválasztja, csupán az egyetemes keresztyénség közös fogalmait viszi néha-néha bele zsoltáraiba.[1] Nem tudatosan őrizkedett protestáns hitéről bizonyságot tenni, hanem hiányzott a motivum, mely erre rábírta volna. Megmarad általában keresztyénnek, mert a zsoltár szövege csak általános eszmék betoldását engedte meg: a keresztyénség általános eszméi pedig egyformák a régi vallásnál meg az újnál is.

A másik kérdés, mely, ha Batizi zsoltárforditására gondolunk, önként kinálkozik: van-e Sztárai hazafias érzelmeinek része zsoltárai kidolgozásában? Egy helye, a föntebb oly bőven tárgyalt XII. zsoltár 33—40. sora, azt látszik bizonyítani, hogy igen:

Hatalmaddal tarts meg minket Úristen,
Őrizz minket kegyetlen nemzet ellen,
Hogy örökké kik leszünk igaz hitben,
Megmaradjunk az te esmerétedben.

Az hitetlen és kegyetlen pogányok,
Mi környülünk járnak mint oroszlánok,
Az egyházi fejedelmek gonoszok,
Azért győznek az hitetlen pogányok.

[1] Evvel ellentétben Nagy Sándor, Sztárai egy gondolatára hivatkozva, azt vitatja, hogy Sztárai zsoltárain megérzik a protestáns fölfogás, i. m. 27. l. Az idézett hely azonban nem meggyőző.

Láttuk föntebb, midőn e zsoltárt sorról-sorra összevetettük a Vulgáta megfelelő zsoltárával, hogy az idézett 33—36. sornak magva megvan a Vulgáta XI. zsoltárában is,[1] a 37. sor is megvan,[2] csakhogy Sztárai »impii« helyett kegyetlen pogányokat ír és ez vonatkozhatik a törökre, de vonatkozhatik Dávid ellenségeire, az őt szorongató pogányokra is. Az a körülmény azonban, hogy Sztárai a pogányok győzelmeinek okát az egyházi fejedelmek gonoszságában keresi, mégis azt látszik mutatni, hogy Sztárai itt a hazai viszonyokra czéloz. Ekkor azonban jogosan kérdezhetnők, miért tör ki egyszer, egyetlen egyszer e honfiúi fájdalma. De egyetlen egy adatra támaszkodva, a mely hozzá még kétséges is, nem szabad oly határozottan eldönteni a kérdést, mint Nagy Sándor teszi, a ki azt állítja, hogy szerzőnk hazafias szellemben dolgozta át Dávid zsoltárait. Annál kevésbbé, mert a mint tudjuk, Sztárainak, mint magán embernek épen nem volt oka gyűlölni a törököt, nemcsak békességben élt vele, hanem urát, Perényi Pétert, a török ellensége, a német hurczolta fogságba, sőt a tolnai protestánsokat is megvédte egyízben, még pedig igen nyilván való módon, a katholikus tolnai bíró vádaskodása ellen.[3] Maga a támadás sem túlságosan éles, a fenevadak közűl a legnemesebbhez, az oroszlánhoz hasonlítja őket s mintegy a gonosz egyházi fejedelmek bosszúlóinak tartja. Talán közeljárunk az igazsághoz, ha itt nem keresünk sem erősebb hazafias érzést, sem mélyebb gyűlöletet a török iránt, hanem fölteszszük azt, hogy Sztárai lelke előtt a biblia kifejezésével kapcsolatban föltámadt a török pusztítás képe, s ez a kép adott egy pár árnyalatot az erősebb színezéséhez. Nem a hazafias érzés vezette első sorban tollát, mind pl. Siklósiét vagy Batiziét, hanem csak segítette munkájában.

De változtat Sztárai a zsoltárok compositióján is. Egy pár zsoltárnál nem elégszik meg azzal, hogy a prózai szöveget versbe foglalja, hanem keretet componál hozzá, ha ugyan compositiónak lehet azt az eljárását nevezni, hogy egy-két versszakkal megtoldja a Vulgáta zsoltárát, hogy elmondhassa, hányadik zsoltára Dávid könyvének az illető ének, milyen körülmények között szerezte koronás költője.[4] Majdnem minden zsoltáránál szükségesnek tartja ezt megemlíteni, csakhogy egyiknél-másiknál nem a befejező, hanem a bevezető versszakban. E compositio feltalálása Nagy Sándor és Kardos Albert szerint Sztárai érdeme s azt hiszik, hogy a többi zsoltárszerzőink csak tőle tanulták.[5] E feltevés azonban téves,

[1] Tu, Domine, servabis nos et custodies nos hac generatione in aeternum.
[2] In circuitu impii ambulant.
[3] R. M. K. T. V. k. 298. és 308. l.
[4] »Néha valótlanságot is mondanak ezek a versek a kezdő és végpontokban, a mennyiben enyenesen Dávid szájába adnak oly énekeket, a melyeket egy általában nem ő írt.« Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges Énekes Könyvéről. 20. l.
[5] Nagy Sándor i. m. 28. l. és Kardos Albert, A XVI. század magyar lyrai költészete. Egy. Phil. Közl. VII. 179.

hiszen Thordai Benedek, Végkecskeméti, Batthyáni Orbán, a CIII. zsoltár névtelen szerzője szintén használta ezt a szerkezetet s ha működésük nem is előzte meg Sztáraiét — pedig nagyon valószínű, hogy megelőzte — legalább is egy időbe esik vele.

Egy másik kedvelt compositiójának nyomait is megtaláljuk előzőinél. Említettük, hogy a CIII. zsoltár szerzője bevezetésül egy általános igazságot állít fel és maga a zsoltár tulajdonképen nem egyéb, mint ennek az igazságnak a bizonyítása. Ezt a compositiót is megtaláljuk Sztárai zsoltárai között a XV. és XXXII-ben. A XV. zsoltár első versében elmondja, hogy sokan vannak olyan emberek, kik jó keresztyénnek hiszik magukat, pedig feslett életűek, sőt ellenségei Krisztusnak.

Tőlük azért hogy magunkat óhassuk,
Az szent Dávid beszédét elővegyük,
Az Istennek feleletit megértsük,
És magunkat így jól ebben meglássuk.

Ha zsoltárait, mint költeményeket tekintjük, legsikerültebbnek a XXVI. zsoltárt kell tartanuk. Szépen tükrözi vissza az eredeti hangulatát, eltalálja a zsidó zsoltár hangját, bár segítségért könyörög, nem lesz meghunyászkodóvá, meg tud őrizni bizonyos méltóságot:

Felséges Úristen, kérlek tégedet,
Gonoszokkal ne vedd el életemet,
Gyilkosokkal ne végezd életemet,
Vélek együtt te ne büntess engemet.

Felsorolja érdemeit, melyekre kérését alapítja s ez a felsorolás nem válik unalmassá, mert ügyesen csoportosítja mondanivalóját, másrészt pedig, a mit elmond, iparkodik röviden, szószaporítás nélkül elmondani:

Hátra vetém mert én minden dolgomat,
Szemem előtt tartom te jóvoltodat,
Én csak nézem te irgalmasságodat,
Ártatlanul járom az én utamat.

Nagy érdeme a XXVI. zsoltárnak, hogy nem hosszadalmas, pedig mint már Nagy Sándor helyesen figyelte meg, »a pongyola hosszadalmasság nagy hibája Sztárainak«.[1] Hasonló rövidséget csak nehány zsoltárában találunk és elmondhatjuk, hogy ezek a legsikerültebbek is. Ilyen a XXVIII. zsoltára, melynek különösen a vége sikerült, hol két versszakba össze tudja vonni a Vulgáta öt versét. Egy szinvonalon áll vele a XII. zsoltára. Igazán rövid zsoltára csak egy van, a LXXIV., csakhogy ez annyira rövid, hogy

[1] U. o.

már nem is nevezhető zsoltárnak. Legtöbb zsoltára hosszadalmas, bőbeszédű. De azért ezek között is találunk sikerültebbeket, ilyen pl. a XXIII., míg a leggyöngébb átdolgozásai a XXXVII. és XCIV. zsoltárok, hol egy gondolatot variál strophákon keresztül.

Sztárai, mint a többi zsoltáríróink is, nagyon vonzódott a gondolati rhythmushoz. A gondolatok szabályos csoportosítása, mely a héber zsoltároknak is oly költői lüktetést ad, szinte akaratlanul is ráveszi feldolgozóját, hogy a maga gondolatait is hasonlókép rendezze el. Sztárai a gondolatrhythmusnak azt a faját szerette különösen, a melyet párhuzamosnak nevezünk. Más-más szavakkal mond el egy gondolatot, mint pl. a XXXVII. zs. 5. versében:

Az úristen az te igazságodat
Kijelenti, mint az napnak világát,
Megmutàtja te ártatlanságodat,
Szintén úgy mint délnek világosságát.

A hangoknak erő és időtartamuk folytán létrejövő szabályos hullámzása, a hangrhythmus, a költészetnek ez a legfontosabb ismertető jegye, Sztárai költészetében sokkal nevezetesebb szerephez jut, mint Thordaiét kivéve bármely elődjénél. 16 zsoltárát 5 formában írta, melyek a korabeli énekszerzőknél is előfordulnak. Leggyakoribb sora a népdalainkban oly gyakori 11-es, mely 4+4+3-as ütemekre tagolódik. Nyolcz zsoltára mutatja ezt a formát. Négy zsoltárát 5+5+6-os ütemekre szóló 16-osban írta, van egy 6+4+6-os ütemekre tagolódó 16-osa, egy 12-ese és két 6+6+7-es ütemeket feltüntető 19-ese. E 19-es Nagy Sándor szerint Sztárainál fordul elő először, de Szilády egy megjegyzése bizonyítja, hogy tévedett, mert már Nagy Bánkai Mátyás is e formában írta meg Hunyadi krónikáját.

Legjobban sikerültek a 11-esei. Ha összehasonlítjuk e zsoltárait a vele egykorú Tinódi hasonló formában írt verseivel, mindjárt kitűnik, mily magasan áll Sztárai verselése a derék lantosé fölött. Tinódinak a rhythmus iránt nincs érzéke, pusztán csak arra ügyel, hogy ki legyen a 11 szótag. Nézzük csak Török Jánosnak első versszakát:

Ez elmúlt gonosz üdőket beszéllöm,
Vitéz Terek Jánosról emlékezöm,
Mert jó híre neve öröm ènneköm
Atyja halálán keserög én lelköm.

Mennyire más Sztárai verselése! Nagy gonddal ügyel arra, hogy a metszet helyén legyen, s ez többnyire sikerül is neki. A rhythmus iránti erős érzékéről tesz tanúságot az az öntudatos törekvése, hogy minden ütemet egy hangsúlyos szó körül iparkodik csoportosítani. Nézzük csak XXXIV. zsoltárának 8. versszakát:

Segítségül | azért Istent | hijátok,
Ő jó voltát | kóstoljátok | lássátok,
Isten nagy jó | azt bizonynyal | tudjátok,
Benne bízó | emberek mind | bódogok.

Minden sormetszet a helyén, minden ütemben egy hangsúlyos szó. Az igaz, hogy még 11-es soraiból sem alakulnak mindég ilyen tökéletes versszakok, a második metszet gyakran áldozatul esik a hosszú szavaknak, de azért kiváló érzékét nem lehet tagadni. Hosszabb sorai már kevésbbé sikerülnek, nemcsak a metszetekkel van többször baja, hanem elvész a vers zeneisége is, a mi 11-eseit olyan csengővé teszi.

A rhythmus kedvéért találunk nála annyi inversiot is. »A rhythmus megkivánja, hogy a legszorosabban összetartozó részek egy hangsúlyos gócz körül legyenek.«[1] Legrégibb verses maradványainkban is találunk példát arra, hogy a költő a rhythmus kedvéért folforgatja a szórendet, pl. Szent Bernát hymnusában az Arany idézte sor

Szent keresztfán *ha* imádlak.

Sztárai zsoltáraiból csak egy-két példát idézzünk:

Idvezítő szabadító *mert* vagyok, (XII. 6. s.)
Atyja fiát *az ki* nem rágalmazza (XV. 6. s.)
Hátra vetem *most én* minden dolgomat (XXVI. 4. s.)
Ha valami nyavalyába *én* estem. (XXXIV. 13. s.)

Nem kereshetünk inversióihoz olyan mély alapot, mint Aranynál, a ki az értelmileg hangsúlyos szót emelte ki a szórend fölforgatásával, nem; Sztárainál, mint e kor többi verselőjénél az inversió inkább az értelem rovására megy, de kétségtelen, hogy rhythmimikailag nyert vele a vers: épen e szokatlan, fordított szórend hívja föl az olvasó figyelmét a rhythmusra, érezteti vele, hogy a szórend eltérését meg kell indokolni, s ezt az indokolást csak a rhythmus szolgáltatja.

Nem művész ő sem, de legalább nem lelketlen mesterember, nem elégszik meg jól rosszúl összehangzó szótagokkal, hanem iparkodik erejéhez és a kor ízléséhez képest becsülettel összeácsolni a rím alkotó részeit. A ki ilyen rímű strophákat tud írni:

Tükör gyanánt légyen ez mindeneknek,
Kik keresztyén nevet földön viselnek,
Életekben hogy ekképen éljenek,
Szent Dávidról az mint innen értenek.[2]

[1] Gyulai Pál. Gyöngyösi István. Egyet. előadás. 1889—90.
[2] XXVI. ps. 45—48. 1.

vagy pedig:

Szabadíts meg és tarts meg uram Isten!
Mert ez földön immár szent ember nincsen,
Igaz beszéd az embereknél nincsen,
Mert többire minden ember hitetlen.[1]

természetesen sok-sok gyöngébb, sőt rosszabb között, az számottevő versfaragó volt a XVI. században, kiválik a mesterségében osztozók nagy számából.

Természetesen Sztárainál, ép úgy mint kortársainál nem szabad a történeti szempontot figyelmen kívül hagyni, nem szabad önállóan tekinteni verselő képességét, hanem kapcsolatban a többi, egy korban élt verselőével, és akkor méltán adózhatunk elismeréssel összecsengő rímeinek, mely nem ismeri az unalmas rímelést a *vala* vagy *volna* szóval, könnyen gördülő, metszetekkel arányos részekre tagolódó sorainak.

CSÁSZÁR ERNŐ.

[1] XII. ps. 1—4. sor.

NAGY IGNACZ.

— Második közlemény. —

Lássunk először mutatványul egy ilyen tudósítást a maga egészében:

»**Budapesti Hírharang.** Mult kedden Budán a cselédi hűség ritka tévedést okozott. A várban egy igen tekintélyes bécsi úr egy budai magas ismerősét meglátogatni akarván, egymásután két ajtót kísérte meg, de egyiken sem juthatott be, barátja távolléte miatt, s végre a konyhaajtón távozni akart, és csakugyan el is ment, miután magát a konyhában is körülnézte. Az ajtók próbálgatása azonban gyanussá tevé őt a gazdasszony előtt, ki azonnal ügyesen utána sompolygott, nyomdokit az utczán követte s a legközelebbi őrtanya előtt kiáltani kezde: »Tolvaj, fogjátok meg!« Az őrök rögtön elfogák a bécsi urat, s minden szabadkozása daczára barátja szállására hurczolák, hol a hazaérkezett komornok azonnal ráismert, mire természetesen tüstint szabadon bocsátották, s ő nem csak nem neheztelt, hanem a pontos és hű házgondviselőnét az őrökkel együtt még meg is ajándékozta. — Másnap a vizivárosi János-utczában egy részeges fuvaros egy három éves gyermeket gázolt el, s karját és fejét annyira összezúzta, hogy lelkit tüstint kiadta a szerencsétlen gyermek, a kocsis pedig szokás szerint elvágtatott, azon kiáltással, hogy elég haszontalan poronty van a világon! Pesten is több elgázolás történt a mult héten, s a járdákon is alig van már bátorságban az emberélet, ámbár a hatóság részéről majd minden héten megujíttatik az illető tilalom; de hiába. — A nemzeti színpadon Szatmáryné javára mult szombaton »Inés« czímű fordított dráma fordult meg, de belőle igen csekély jövedelem fordult, s mi ezuttal a különben igen jeles és példás szorgalmu Szatmárynét még csak nem is sajnálhatjuk, ámbár valóban jobb jutalmat érdemlett, mert eredeti

drámák közt is válogathatott volna, s jól tudhatá, hogy közönségünk jobbra fordult ízlése most már csak eredeti színműveket pártol, a mint illik.[1] — Felsőbb helyről ismét megtiltatott az apró gyermekeknek színpadi tánczra alkalmaztatása, és igen helyesen, mert erkölcsromlásra különben is elég alkalom kinálkozik minden oldalról, s így legalább nyilvánosan nem kell azt előmozdítani. — Pest város eddigi katonai parancsnoka e hó végével Graetzbe költözendik, s távozását polgárok és katonák egyenlően sajnálják. Utódja e hó utolsó napjaiban váratik. — A tűzfa annyira kevesbült Budapesten, hogy a városi hatóság szükségesnek látta a közel megyéket körlevelek által fölszólítani, hogy a keblökbeli földesuraságokat faszállításra buzdítsák. Megfagyni azonban talán még sem fogunk, mert a szalmatűz legalább soha nem fog nálunk kifogyni. — Az uj épületi tér már átengedteték sétányul, s erősen dolgoznak is rajta. Fővárosinkban annyi már a sok mindenféle ülés, hogy a sétány elkészülése igen kívánatos, mellyen ismét kissé mozgásba jöhessünk. — Egy pesti könyvárus minduntalan leszállított áron hirdet könyveket, vélvén, hogy ez által nagyobb kelendőségre fognak kapni. Lejars lovagművész ellenben mult szerdán, miután néhányszor már üreske volt lovagköre, fölemelte a beléptidíjt, s az emberek — szinte verekedtek a jegyekért, s azon egy este közel nyolczezer váltó forintot áldoztak a négylábú művészet oltárára.[2] Talán a nem kelő könyvek árát is magosbra kellene tehát emelni? Egyébiránt meg kell vallani, hogy e lovagművészek kitünő jelességüek. — A városligeti út ezentúl öntöztetni fog, hogy a mulatozók ne belül, hanem kívül is elázhassanak. — A német színház jövő télre csakugyan fűttetni fog, ámbár a nemzeti színház már úgyis eléggé befűtött neki. — Már említők, hogy a nemzeti színházban, a casino-páholy alatt, a zártszékeket néhány páholylyá változtatják; most látjuk, hogy ezeknek kiálló födele lesz, s ez igen érdekes vitázatra szolgáltatott alkalmat. Némellyek azt hitték ugyanis, hogy ezen tető alkalmasint pökőláda gyanánt fog szolgálni a felső sorokban ülők számára; de mások ezt nem hiheték, s inkább azt állíták, hogy azon födélzeten is emberek ülendnek, azaz nézők, és a párkányról lábaikat fogják lógázni. Mi ellenben ezt sem hihetjük, mert az egész színház is kicsiny lenne azok számára, kik nálunk csak lábaikat szeretik lógázni. — ⊙« (A Budapesti Híradó 1845 jun. 29-iki számából).

[1] Ezt szabadjon kétségbe vonni. Hányszor adatott már Don Caesar de Bazan, például? — *Szerk.*

[2] És aztán »nincs pénz! s az elszegényedés örvényébe ellenállhatatlanul sodortatunk!?« — *Szerk.*

Nagy Ignácz ujdonsági rovatában igen sokat foglalkozik a *nemzeti színházzal.* Mint színdarabíró és fordító s a drámabíráló választmány tagja a színház belső ügyeit is jól ismeri, az előadáson pedig majdnem minden este jelen van s élénk figyelemmel kíséri a színre kerülő darabokat s a művészek játékát. — Hosszabb, érdemleges bírálatot a színdarabokról aránylag keveset ír, a mit a rovat kis terjedelme eléggé megmagyaráz, de azért akad ilyen is. Hosszabban emlékezik meg pl. Balogh Istvánnak »Egy fazekasnak pokolba vándorlása« cz. 3 felvonásos bohózatáról. Trágár, izetlen, ostoba dolognak tartja, mely csak az eredeti darabok hitelét rontja a közönség előtt, azután ezt mondja: »Legyen a bohózat olyan, mint a mennydörgés, tisztítsa a levegőt, de egyszersmind áldástenyésztő cseppeket is hullasson a földre, azaz vidítson föl, nevettessen bennünket a bohózat, feledtesse velünk a nap terheit s gondjait, de egyszersmind *tanulságot* is hagyjon hátra maga után, szóval: *mulattasson* s *tanítson*; úgy de korcsmai dombérozással, aljas, csárdás modorban eszközölhetni-é ezt? Ki tollat fog kezibe és vígjátékot vagy bohózatot ír, tudnia kell, hogy a népszerű és póri, enyelgő s röhögő, dévajkodó és trágár, comicum és scurrile közt igen igen nagy a különbség. Kit istenei szeretnek, kit írni belösztön, nem hírhedési viszketeg s mellékes tekintet készt, az fogja ismerni a választó vonalt. Sorainkat a halhatatlan Kazinczy intésével rekesztjük be: »*Jót* s *jól!*«, ebben áll a nagy titok; ezt ha nem érted, szánts és vess s hagyjad másnak az áldozatot.« (1840 jul. 4.) Ebből egyrészt azt láthatjuk, hogy mi a felfogása írónknak a bohózatról, másrészt azt is, hogy kritikáiban ugyancsak erősen megnyomja a tollat, ha szükségesnek látja. — Erdekes Erkel Hunyadi Lászlójáról írt bírálata is (1844. febr. 4.), melyből az tünik ki, hogy, noha nagy zenekedvelő volt (maga mondja, hogy minden operai előadáson jelen van), a zenekritikához édeskeveset értett.

Mondom, hosszabb bírálatok helyett inkább kisebb megjegyzéseket tesz a darabra vagy előadásra, pl. ilyenformán: »e darab (A növendék Vj.) nem bír ugyan kitünő színi hatást eszközölni, de az e napihoz hasonló jeles előadás mellett mindig élvezést nyújtand a kisebb közönségnek«, (1839 jul. 15.) A színészek játékára is nem egy figyelemreméltó észrevételt tesz s érdemök szerint méltatja őket. Megyeri búcsúfölléptéről írva (1840 máj. 2.) dicséri sokoldalú művészetét s távozását nagy veszteségnek tartja, épen úgy mint Egressyét, kinek nagy érdeme, hogy Shakespearet meg akarta honosítani a magyar színpadon. Néha egészen humoros tudósításokat ír, máskor általánosságban beszél s inkább csak tanulságokat von le az előadásból, pl. Czakó Leonájának előadása után azt mondja, hogy ha többi darabjai is ilyenek lesznek, nem fog *közönséget szerezni a szinháznak,* már pedig ez a legfontosabb, mert *nyelvünknek terjedésre van szüksége.* (1846 szept. 22.) Ez a gyakorlati szempont lépten-nyomon felbukkan N. I. bírála-

taiban, melyek néha csak aprólékos külsőségek megrovására szorítkoznak, pl. hogy egy színész háromféle szerepet ugyanegy »istibli«-ben játszott. Nem kevéssé mulatságosak a komikus színpadi esetek följegyzései. »A budai nyári színházban — írja 1846 máj. 14-én — P. színész a második felvonás végén meghalt s a harmadik fölvonásban ismét föllépett és saját halála fölött kesergett, mivel egy rögtön megbetegedett színész helyett játszania kellett. A közönség igen mulatságosnak találta ezt a szomorújátékot.« »Nevezetességül megemlíthetjük, hogy Hamlet adatásakor a föld nem akará a lelket elnyelni, s így a saját lábain kénytelen volt a színfalak mögé ballagni.« (1847 jan. 5.) Igen jellemző és mulatságos a következő észrevétele is: »Többször tapasztaltuk már, hogy a nemzeti színház közönsége a legszomorúbb jelenetekben is hangos kaczajra fakad, ha történetesen macska sétál keresztül a színpadon (!); ezt barátságos intésűl jegyezzük föl azon vígjátékírók számára, kiknek műveiben a közönség nem akar kaczagni; ezek ugyanis jól teendik, ha ezentúl egypár macskát fognak zsákban készen tartani a színfalak mögött, miket aztán azon jelenetekben ki lehet majd eregetni, melyek által a szerző a közönséget kaczajra akarja birni és meglesz a siker. Mert ugyan miért ne tenné meg az író ezt, ha a közönség az ilyesek látásában annyira gyönyörködik.« (1846 decz. 22.) Öt nappal később jelenti, hogy a színháztól kapott felvilágosítás szerint ezek rendes macskák, melyeket az egerek ellen tartanak. Reméli, hogy ezt a nagyközönség is tudomásul veszi s »nem nevetend többé ezen rendes macskák fölléptekor komoly jelenetekben«, különben jó volna valami egyenruhát adni rájuk, hogy még jobban respektálja őket a közönség.

A *szinház belső ügyeivel* még többet foglalkozik s nagy jártasságot tanusít mindenféle színészetre vonatkozó kérdésben. Majd minden évben hosszabb czikket szentel a színháznak s ezekben rámutat az igazgatás hibáira, a játékrendnek s a színészek játékának hiányaira vagy jó tulajdonságaira. Az 1847 aug. 26-iki számban a színház megnyitásának tizedik évfordulója alkalmával pedig rövid kritikai áttekintését adja az intézet tíz évi működésének. Hosszabb czikkei mellett apróbb jelentései, megjegyzései, tanácsai egymást érik. 1841-ben az igazgatóválság idejében a következőket követeli a leendő igazgatótól: állandó színházlátogató legyen, ismerje a színészeket s a közönség ízlését, legyenek elméleti ismeretei a színészet körül, ismerje a hazai és külföldi színirodalmat, a mit tettleg is bebizonyított, végűl neve és ítélete nyomatékos legyen. — Világos, hogy itt pro domo beszél, mert ezeknek a követeléseknek jóformán csak ő felelt meg abban az időben (1845-ben már határozottan emlegetik is az igazgatójelöltek között). Azt hiszem, ha igazgató lesz, jól megfelel hivatalának, vágya azonban nem teljesült. Mindenesetre ez is az oka, hogy kissé sokat kritizál, de elfogultságot vagy igazságtalanságot nem vethetünk a szemére. — A szerzőket rendesen védelmébe veszi

az igazgatósággal szemben. Petőfi visszavette a Tigris és hiénáját, — írja 1846 apr. 5-én — mert csak bérfolyamban akarták adni. Minden idegen zongoratanító és hegedűkoptató bérszünetet kap, »a hazai író ellenben az ajtó mögött is meghúzhatja magát«. Ugyanabban az évben a túlságosan pompás öltözetek miatt kel ki, a miért aztán az írók perczentjeiből levonogatnak. Egy jó darab után legjobb esetben sem várhat szerinte 200 frtnál többet a szerző. Jobb játékrendet kíván, továbbá szorgalmasabb előadást. Azért ha üres a ház, a közönséget is megrója részvétlenségéért; s ha más lapok igazságtalanúl támadják a színészeket vagy az igazgatót, ő mindig védelmükre kel. — Tanácsaival sem fukarkodik, így pl. már 1841-ben fölveti a jelmezes főpróba eszméjét, idegen színházak példájára. 1847-ben pedig tréfásan azt javasolja, hogy a drámabíráló választmánynak fizessen minden titkos drámaíró 6 frtot, mert ha jó a darab, megtérűl a pénz, ha rossz, »ám bűnhődjék akkor hat forintig a vétkes drámaíró, ki nem iszonyodott három órán keresztűl iszonyúan kínozni három embert, kik őt sohasem bántották«. Tanácsai természetesen legnagyobbrészt komolyak s figyelemreméltók is.

Egyéb *művészeti eseményekről* is találunk elvétve tudósításokat. Igen érdekesek pl. a Liszt Ferencznek 1840 január havában s 1846 május havában Pesten rendezett hangversenyeiről s ünnepléséről szólók, továbbá azok a hangversenybírálatai, melyekben a programmzene túlságait figurázza ki pompás humorral (1845 decz. 4. — 1847 szept. 16.).

Az *irodalmi viszonyokra* vonatkozólag is sok érdekes apróságot találunk ujdonságai között. A megjelenendő, vagy megjelent irodalmi ujdonságokra mindig figyelmezteti az olvasókat, nem feledkezvén meg a saját munkáiról sem. Bírálatot könyvekről ritkán mond, legfeljebb általános megjegyzéseket tesz rájok. Széchenyi Kelet népével mégis hosszabban foglalkozok 1841-ben s magasztalja Széchenyit. Ez a magasztalás nem a Jelenkor munkatársának kötelező tömjénezése, hanem N. I. politikai meggyőződéséből fakad. Széchenyi iránt érzett tisztelete később is mindig kitűnik nyilatkozataiból s politikájának helyeslése is. Kossuthnak politikájával szemben mindvégig ellenzéki álláspontot foglal el s a Pesti Hírlap elveit nem vallja magáéinak. Kossuth *Feleletét* (1841) bírálva sok figyelemreméltót mond (szept. 11.) s arra az eredményre jut, hogy »nem lehet az jó ügy, melyet ily elme csak így bir védelmezni«.

A bennünket érdeklő külföldi, vagy idegen nyelvű czikkeket és könyveket is gyakran ismerteti. 1840 márcz. 27-én pl. rámutat az Augsburger Allg. Zeitung egy Magyarországról és Budapestről írt közleményének tévedéseire. Megvetéssel szól egy Lipcsében 1841-ben megjelent »Bendeguz Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint« cz. pánszláv gúnykölteményről s észreveszi azt is (1847 decz. 30.), hogy egy tót poéta a »Tátrai Sas«-ban egy magyar költő versét közli szóról-szóra, csak a »magyar« szó helyébe tesz

»tót« és »szláv« szót. N. I. előre látja, hogy nemsokára efféléket olvashat az említett tót folyóiratban: »Hazádnak rendületlenűl légy híve ó szláv«, vagy »Fölfelé megy hegyre a tót, jól teszi!«

1847 máj. 27-én indítványozza, hogy *Vajda Péter* munkáit ki kellene adni. Bocsássanak ki aláírási íveket. A begyűlt pénzből nyomassák ki a munkát. Az eladott példányok árából az aláírók visszakapják pénzüket. A mi marad, legyen az özvegyé. Az életrevaló indítványnak, fájdalom, nem lett foganatja s Vajda munkái máig várják a kiadatást.

Hogy irodalmunk milyen erős lendületet nyert abban az időben, érdekesen bizonyítja N. I.-nak az a jelentése 1845-ben, hogy a fővárosi összes nyomdák annyira el vannak halmozva munkával, hogy sok dolgot Bécsben kell nyomatni, így a Kisfaludy-Társaság Külföldi Regénytárának újabb köteteit is. A kiadók különben keveset fizetnek a szerzőknek s munkáikat németre fordíttatván, nagy jövedelmet húznak belőlük a szerzők rovására, mindazáltal *nem ismer egy tehetséges magyar írót sem, a ki inséggel küzdene.* Ezt 1846-ban mondja. — Még egy inkább csak bibliographice érdekes följegyzését említek itt meg, t. i. azt, hogy Erdélyi János Népdalgyűjteményét (sic) ismeretlen emberek utánnyomatták és árulják. (1847 decz. 9.) Ez csak az 1. vagy esetleg a 2. kötetre vonatkozhatik.

Hogy a magyar irodalomnak még akkor is milyen erős harczot kellett vívnia a némettel, mutatja az a jellemző körülmény, hogy noha Eötvös Falu jegyzőjének ára 8 ezüst frt, Palzowné egy német regényének ára pedig 10 frt 45 kr, mégis minden 100 eladott Eötvösre 1000 (!) Palzowné regény esik. A német könyvek — írja 1845-ben N. I. — évről-évre terjednek, a külföldről járó lapok száma maghaladja az összes magyar lapok budapesti előfizetőinek számát. A budapesti három német folyóiratnak 3000 előfizetője van, a magyar divatlapoké összesen alig 2000, ámbár magyar mulattató folyóirat nincs több az országban, német ellenben még négy van a budapestieken kívűl. Pesten két német *napilap* van, a magyar lapok pedig nem tudnak naponként megjelenni. A Honderűnek német kiadása is megjelenik 1848-ban »most már tehát Magyarországban a *Hajnal* is német, de ezt nem kell csodálni, miután a *Magyar* is német, sőt a *Tükör* is csupán németet mutat« (Morgenröthe, Ungar, Spiegel). — Még néhány érdekes apróságot: »Egy valaki igen különösnek találta, hogy jelenleg minden magyar ujság mellett egy mágnás és minden német ujság mellett egy zsidó működik.« (1844.) Tényleg úgy volt. — Az Életképek 1. számából 1300, a 2-ból 1400 példányt nyomtak 1846-ban. Magyar divatlap eddig ilyen nagy példányszámot nem ért el. — A »tizek társaságának« fogadására 1846-ban a következő megjegyzést teszi: »Mondják, hogy a divatlapszerkesztők csendes kétségbeeséssel küzdenek és sorsukban megnyugosznak.« — 1847 végén 62 ifjú párbajjal fenyegeti a Honderű szerkesztőjét,

ha ezentúl is merészel Petőfi ellen iratni. — Több fiatal író magyar *Charivari* kiadását tervezi. »*Magunknak is volt egykor hasonló szándékunk,* de ügyes és egyszersmind olcsó rajzolók hiánya miatt nem mertünk belefogni« (1846 szept. 17.) *Lauka* Charivari-Dongója 1848-ban tényleg megjelent, de nem élt sokáig.

Végűl *Balogh Pálnak,* a hírneves homoeopatha orvosnak, érdekes kezdeményezését említem meg, melyről N. I. tudósitásain kívűl másutt semmit sem olvastam, t. i., hogy 1846 elején *Magyar Athenaeum* nevű tudós társaságot alapít, mely a Nemzeti casino kis termében tartott is néhány felolvasó gyűlést, de tagsági díjat kellvén fizetni, a társaság megbukott. Április 3-án már azt írja N. I., hogy a gyűlés elmaradt, mert a résztvevők nem jelentek meg.

Az irodalmi és művészeti hírek nagy számuk ellenére aránylag kisebb részét teszik az ujdonságok tarka tömegének, melyet most akarok bemutatni.

N. I. rendkívűl ügyes riporter. Mindent meglát és meghall, minden érdekli, a hús ára épen úgy, mint egy művészeti vagy politikai esemény. Gyors esze mindenhez megjegyzést, kritikát, sőt következtetést fűz, s ha kell, concret indítványt is. S ezt hol komolyan, néha bosszúsan, hol humorosan, hol gúnyos csípkedéssel teszi. Pest-Budának, hol majdnem egész életét töltötte, ismeri minden zege-zugát, ismeri házait, ismeri lakosságát, ismeri minden hibáját. És szereti is a fővárost. Míg hibáit szóvá teszi, azalatt fejlődését szerető figyelemmel kíséri. Tudósításait olvasva szinte látjuk az elegáns, mindig komoly urat, a mint nyugodt, éles tekintetével szemléli a járó-kelőket, a boltokat, házakat, látjuk, a mint megáll, hogy egy komikus vagy botrányos utczai jelenetet végignézzen. Most a hajóhídon áll s nézi, hogy mikép rakják meg a goromba vámszedők a fizetni nem akaró szegény embert, tovább sétálva egy vágtató bérkocsit lát, a mint elgázol egy embert: körűlnéz és rendőrt sehol sem lát. Bosszankodik a rosszúl takarított utczák, a rosszúl égő olajlámpák és sok más egyéb miatt. Ha benézünk a színházba, ott látjuk a drámabírálók páholyában bosszankodva, hogy a színészek nem tudják szerepeiket s a földszinten álldogáló ifjúság illetlenül viselkedik. Vége az előadásnak, kilép a színházból. Zuhog a zápor, a Nemzeti környéke sártenger, melyen csak kocsin tanácsos áthatolni. Hosszú harcz után kerít magának bérkocsit, de a gaz kocsis öt forintot követel tőle Budáig. Hát télen? A hajóhíd eltűnik, s csónakon kell átvergődni a Dunán s hozzá még a csónakosok gorombaságait zsebre rakni s szemtelen követeléseiket kielégíteni . . . . . Ti régi jó idők! Hadd beszéljen rólatok maga a derék krónikás még néhány apróságot, össze-vissza, a hogy szokta, hadd képzeljük, hogy a Jelenkort vagy Budapesti Híradót olvassuk ötvenöt-hatvan évvel ezelőtt a régi Pest valamelyik kávéházában.

A »Könyök-utczában« éjjelenkint 50—60 főnyi csapatokban

összebújnak a csavargók »s már majdnem Hugó Viktor rémes koldústanyájára kezdenek emlékeztetni«. A koldúsok is nagyon elszaporodtak (1840). Nehány uracs Pestről Budára úszik, úszónadrágban reggelizik egy kávéházban, tekézik s megint visszaúszik Pestre. (1841). Sok a lopás, rablás, a bűnbarlangokban született gyerekek szüleikhez lesznek hasonlók. Ha egy csomó csavargót kitolonczolnak a hatvani kapun 10 órakor, 11-kor már visszajönnek a Soroksári-utczán (1841). A pálinkaivás roppantul terjed. A budai erdőket lelkiismeretlenűl írtják (1841). A zsidó házalók és házalónők orgazdák és kerítők (1841). »A farsang igen élénk s a tánczvigalmak egymást érik, a pénz szűkét fővárosainkban távolról sem vehetni észre, mert a legszegényebb ember is talál egypár fillért mulatságra s a zálogházi tisztek alig győzik a sok munkát« (1843). A Váczi-utczán több ökrös szekér vonult végig s a béresek nagyokat durrogtattak hosszú ostoraikkal. Ez rendes szokás és nem egy sétáló kapott már egy pár ostorcsapást (1843). Az ujdonságírók nagy zavarban vannak, mert a hatóságok annyira buzgólkodnak, hogy nincs semmi kifogásolni való. Ha a bérkocsisokat s hídvámszedőket is meg tudják szelidíteni s a tolvajokat jó útra téríteni, semmi írnivalójuk sem akad (1844). »A Szép-utcza már csakugyan ki van kövezve s most még csak egy lámpa kifüggesztése kívánatos, hogy szépségét legalább éjjel is láthassuk« (1844). Reguly gyámolítására a zsidók is adakoztak, »a mi igen szép nagylelkűség tőlük, mert ezzel régi hazánkat segítik kerestetni, hogy legyen legalább hová mennünk, ha a növekedő uzsora miatt mindnyájan tönkre megyünk« (1844). Budán akasztás volt majdnem húszezer főnyi tömeg jelenlétében. Sokan estig tivornyáztak aztán a bitók körül rögtönzött csapszékekben (1844). »Az újévi köszöntgetések a szemtelenség főfokát kezdik fővárosunkban megközelíteni« (1844). »Néhány hét óta egyetlen hangverseny sem volt Budapesten; a lakosság közt az egészségi állapot szemlátomást javul« (1845). »A krisztinavárosi búcsú alkalmával annyi bor fogyott el, hogy Dunánk számlátomást apad, s a budai zárgátban akadály nélkül dolgoznak« (a Lánczhíd építésénél) (1845). »A mult vásár alkalmával tanúi valánk, mily erkölcsjavító hatása van a verésnek. A Király-utczában ugyanis egy 16—18 éves suhancz órát lopván, tetten kapatott; a rendőr nem volt épen közel s vásár alatt senki sem szereti idejét vesztegetni, a tolvajt tehát nem vitték börtönbe a kereskedők, hanem oly iszonyúan elverték mindenféle eszközzel, hogy már életét féltettük. Ekkor az elfáradt verők megszüntek s a suhancz tova vánszorgott, a Laudon-utczába tért, onnan az országútra s ott egy nagy lakatot lopott. Bámulva követtük őt végig az országúton. Kevés pillanat mulva már ugyanott egy réz gyertyatartót csúsztatott zsebébe s egyszersmind egy öreg úr zsebéből a pipát kihúzta, de tetten kapatván, ismét keményen verték. Innen a vásártérre ment s ott mindjárt egy csomó sűrű fésűt lopott; most azonban rendőr csipte őt meg intésünkre s börtönbe vezette« (1845).

— NB. N. I. tudósításaiban bűntények s más események említésénél ***neveket sohasem ír ki.*** — »Igen sajnáljuk, hogy névtitkunkat nem bírtuk eléggé jól megőrzeni, mert ennek következtében, néhányszori felszólalásunk óta oly jó és teljes mértékű húst kapunk, hogy teljességgel nem lehet többé e tekintetben gáncsolólag felszólalnunk« (1845). A Zugligetben néhány uracsot hall idegen nyelven tervezgetni, hogy miképen lehetne 10—20 ezer forinthoz jutniok ügyes csalással. Egész tervüket közli (1845). A két *Kör* (Pesti Kör és Nemzeti Kör) barátilag egyesülve fényes lakomát rendezett Deák Ferencz tiszteletére febr. 12-én. Egy teríték 3 ezüst forint volt (1846). P. Horváth Lázár reggélyei igen látogatottak s mint mondják, a legkiválóbb celebritások találkoznak nála (1846). Ferenczy szobrász mellőzéséről és rönkrejutásáról keserű hangon beszél s vádolja a magyar közömbösséget (1846). »Budán a gyorsszekér egy urat elgázolt, tudtunkra gyorsszekérrel most történt először ily szerencsétlenség, mit azonban világért sem kell a gyorsszekér gyorsaságának tulajdonítani, mert e bajt csupán az okozá, hogy a kérdéses úr siket volt« (1846). »Pesten postaház fog építtetni s végre talán azt is megérjük, hogy például Szatmár megyéből hamarébb Pestre érkezendenek a levelek mint Párisból« (1846). Ó-Budán túl van egy »Radlwirthshaus« nevű hírhedt csárda, a hol sok rablási merénylet fordult már elő (1846). A Szép-utczai csárda nagy komondorai megtámadják a járókelőket. A Csillag-utczában egy férfit meztelenre vetkőztettek a zsiványok. A Múzeum mögötti elhagyatott területen már este nincs biztonságban az ember a csavargóktól. (Jellemző adatok az akkori közbiztonság meglehetős csekély voltára). Az is gyakran megtörténik, hogy a hajóhídon ökörcsordát hajtanak át s egy-egy eltévedt ökör a gyalogjárón ballag végig a közönség nem csekély ijedelmére. — 1847 febr. 2-án égett le a német színház, a színészek a budai színházba s a Beleznay kertbe szorultak. — Egy úr egy font húst s egy zsemlét vett; a zsemlét felvágta, beletette a font húst s összeszorítván az egészet mellényzsebébe csúsztatta (1847). A Széchenyi sétateret 1847 május 30-án nyitották meg. — Egy becsületes alföldi hazafi az ideiglenes német színház építését nézve egyszerre targonczát ragadott s vagy három óráig hordta a homokot és téglát s munkája után azt mondta: »Igy la, pénzem nincs, de már most legalább elmondhatom, hogy én is tettem valamit nagy Hunyadi Mátyásunk emlékeért.« Senki sem világosította fel tévedéséről (1847). 1846 jul. 15-én nyilt meg a Pest-váczi vasút. Ettől kezdve a pestieknek Rákos-Palota a kedves kiránduló helyük, úgy hogy a budai hegyek látogatottsága csökken. — A budai hegyeknek régi magyar nevei, melyeket Döbrentei kutatott fel, hivatalosan visszaállíttattak, 1847-ben, jun. 19-én volt a keresztelő ünnepély. — Füredre 1847-ben gyorskocsin lehet menni. Reggel 4-kor indulván, d. u. 2-kor már (!) Kenesén van az ember, honnan a Kisfaludy (melyet 1846 szept. 21-én bocsátottak vízre) néhány

óranegyed alatt Füredre szállítja. Ez a »gyors« közlekedés az oka, hogy Füreden 1847 jul. 10-én már 672 a fürdővendégek száma. — Egy pezsgőgyáros két üveg pezsgőt küldött N. I.-nak, hogy ajánlja a Hírharangban. Megitta, de nem ajánlhatja, mert rossz volt (1847). »A nemzeti múzeum előtt sétány is tervezve volt, de ismét elmaradt, pedig mindenesetre emelte volna a hely díszét, míg most a por rendkívül alkalmatlankodik azon a téren« (1847) A pesti utczákon kb. 60 lépésnyire vannak egymástól a lámpák, Budán 120 lépésnyire. — A várbeli lejárások rendkívül rosszak s veszedelmesek, különösen télen (1847). A franczia forradalom híre nagy izgalmat idézett elő, mindenki rohan bankóit beváltani a bankhivatalba, mely előtt ezerszámra tolong a nép. Különben máshol is váltanak (1848 márcz. 11). A kávéházakban roppant kelete van az ujságoknak. A szenvedélyes politikusok zsebre is vágnak egyet egyet, hogy otthon kényelmesebben olvashassák (1848 márcz. 18.).

Ezeket az apró híreket nem egyszer *hosszabb elmélkedések* szakítják meg. N. I. szeret ad vocem beszélni valami dologról kb. a mai vezérczikkek hangján. Nemcsak a színi ügyekről ír ilyen hosszabb elmefuttatásokat, hanem más kérdésekről is pl. hogy csak egyet említsek, a két evangelikus egyház egyesülésének lehetőségéről (nem tartja lehetségesnek). *A magyarság és magyarosság érdekében mindig lelkesen szólal fel.*

Hosszabb, *részletesebb tudósításokat* is találunk hírei között. Igen érdekesek pl. az 1838-iki nagy árvízről szóló élénk, novellistára valló tudósításai. Nem is igazi tudósítások ezek, hanem genreszerű nagyrészt humoros leírások. Ilyenek, pl. a husvéthétfői gellérthegyi népünnepnek, a Szent István-napi ünnepnek, egy pesti vasárnapnak, a kisasszonynapi búcsúsok tömegének élénk, színes leírásai.

A ki a kritika fegyverét olyan gyakran forgatja, mint N. I., annak támadásokra is el kell készülnie. Az éles tollú hírharangozót meg is támadják nem egyszer, de ő mindig megfelel ellenfeleinek. Ha igazuk van, nem késik a helyreigazítással, rectificálással. Ebben a tekintetben is méltó őse a mai riporternek. Ha meg van győződve állításainak igazságáról, megvédi őket. Ezek az apró polemiák is élénkítik az ujdonságok rovatát, de nem olyan fontosak, vagy irodalmi értékűek, hogy velük érdemes volna hoszszasabban foglalkozni. Csak néhány mutatványt közlök belőlük. — Mért nem közli a Pesther Tageblatt a Nemzeti Színház műsorát? — kérdi az Athenaeum. Azért — magyarázza N. I. — mert »a nemzeti színházzal olvasói a gyapjú-, toll- és gubacsraktárakban keveset gondolnak« (1841). E miatt Saphir, a szerkesztő kíméletlen személyeskedéssel ront neki, mire N. I. nyugodt tárgyilagossággal felel s megveti fenyegetéseit. A Pesther Tagblattnak több tévedését igazítja helyre, pl. azt az állítását, hogy a »Budapesti Napló« a Pesti Hírlap »fővárosi ujdonságainak« nyomán halad, hisz a Bp.

N. sokkal régibb (1841). Az Ungar mindjárt antisemitismussal vádolja, mi ellen többször tiltakozik (1844). — A német kollegák sokat kiollóznak ujdonságai közűl, de azért szidják. Érdekes egy tréfás mondásának körutazása a német lapokban. A mondás ez: »Bizonyos utczában sok bolt be van zárva, mert gazdáik megbuktak; talán jobb lett volna inkább ezen illető gazdákat bezáratni.« Ezt a mondást átvette egy pesti német lap, ebből a Theaterzeitung, onnan egy prágai ujságba, majd a lipcsei Charivariba került s végre visszajutott az előbb említett német lapba (1847). 1841-ben *Kossuthtal is polémiába keveredik* a hírlapi czikkek névtelensége miatt.

Nézeteit így foglalja össze: 1. a névtelenség szükséges, ha az illető polgári állásának vagy családjának koczkáztatása nélkül nem léphet fel nyiltan; 2. a névtelen közleményért egyedül a szerkesztő felelős, mert neki ismernie kell a névtelen czikkíró jellemét s a tényt; 3. a vádolt sajtó útján tisztázhatja magát s ha rágalmazták, a szerkesztőtől törvényes úton kérhet elégtételt. — Elítéli tehát a Pesti Hírlap szerkesztőjének eljárását, hogy egy névtelen czikkíróját le akarja leplezni a Hírnök felszólítására. — Kossuth (a P. H. 52. számában) rosszalja N. I. véleményét, de nem czáfolja meg s szemére veti, hogy az angol törvényt nem ismeri. — N. I. köszöni a leczkét, de nem szorult rá, a mint azt egy előbbi czikkében (Jel. 1841. 43. sz.) bebizonyította. Egy franczia szerkesztő ujságának egy névtelen czikke miatt párbajt vívott és elesett, az angol szerkesztő is inkább becsukatná magát, semhogy feladó legyen. Mindezzel tisztázni akarta véleményét s mellesleg megmutatni, hogy »lapírói »veteránságunk« korántsem tett még bennünket rokkantakká (invalidokká), de nem is hagyott oly újonczságban, hogy némelykor a külföld törvény- vagy történetkönyveibe ne bírnánk pillantani« (53. sz.).

A Szépirodalmi Szemle 1847-ben elítéli az újdonságírást, N. I. természetesen védelmére kel. Igen sok javításnak a környéken és a városban az újdonságírók folytonos felszólalása az oka. Az irodalmi eseményekre is mindig figyelmeztet. Vannak kinövései, de ezért elítélni nem lehet. — Két évvel előbb pláne arról beszéltek, még pedig tekintélyes emberek, hogy a budapesti újdonságok írását egyenesen meg kellene tiltani a lapokban. *Nagy Ignácz kezdeményezése t. i. csakhamar utánzásra talált s nemsokára a legtöbb politikai lap, meg divatlap közölt fővárosi újdonságokat körülbelül az ő szellemében.* A szemfülés »újdondászok«,[1] mindent kiszimatoltak és kiírtak, a mi nagyon sok embernek nem tetszett. Hinc illae lacrimae! — A nagy közönség természetesen kapva-kapott az újdonságokon s a politikai czikkek mellett ezeket olvasta

[1] Az *újdondász* (Pákh Albert szava) szó eleinte gúnyos elnevezés volt, de később egészen megszokottá lett. N. I. nem szereti s inkább »hírészt« vagy »ujdászt« ajánl helyette (1847 aug. 10.).

legnagyobb érdeklődéssel. Nagy Ignácz népszerűségét s írói tekintélyét jórészt ezek az újdonságok alapították meg. — Maga így emlékezik meg újdonságírói működéséről a Budapesti Híradó 1847 jun. 29-iki számában: »Rövid idő mulva Budapesten nevezetes találmány ünnepélye fog meg nem tartatni; három hónap mulva ugyanis épen tíz éve leend, hogy a »Fővárosi újdonságok« most nem kis szerepet játszó rovatát a Jelenkorban »Budapesti Napló« czím alatt írni meg- és elkezdettük s három év óta itt folytatjuk. Midőn tehát ezen irodalmi találmány bűnét töredelmes szívvel sajátunknak valljuk, hogy ezért Magyarország történeteinek megírásakor más ártatlan semmi időben ne bűnhődhessék, egyszersmind kérjük mindazokat, kiket tíz év alatt szerencsénk vala megkorholni, nevetségessé tenni, vagy talán épen meg is nevettetni, hogy botrányos találmányunk tizedik évfordultakor csekély személyünket semmiféle emlékkel vagy kitüntetéssel meglepni ne méltóztassanak, mikép bizonyos helyen nem rég indítványoztatott, mert különben bosszúállásból még tíz évig folytatjuk már eddig is oly sok keserves panaszra és fájdalmas följajdulásokra alkalmul szolgált szerencsétlen mesterségünket«.

Ennyit akartam elmondani N. I. újdonságairól. Czélom, mint fönnebb is megjegyeztem, nem korkép festése volt, csak ezeknek az újdonságoknak megismertetése s annak bebizonyítása, hogy ezeknek (s a többi lapok újdonsági rovatainak) gondos áttanulmányozása a történet- és irodalomtörténetírónak, ki a mult század negyvenes éveinek történetével foglalkozik, elmulaszthatatlan kötelessége.

IV.

A Színműtár. Nagy Ignácz mint fordító.

Nagy Ignácz, mint láttuk, mindig élénken érdeklődött a színpad iránt. Első számottevő irodalmi kisérletei színdarabok, a színdarab fordítást is korán megkezdi s a magyar színészet viszonyaival is alaposan megismerkedik már írói pályája elején. A Nemzeti Színház megnyitása hatalmas lendületet ád színészetünknek s színműirodalmunknak. A közönség érdeklődése fokozódik mindkettő iránt. Nagy Ignácz, mint az aktualitások embere, érzi, hogy idején volna egy vállalat megindítása, mely ezt az érdeklődést kielégítse, sőt fokozza. Ez a vállalat egy füzetekben megjelenő színműgyűjtemény volna, mely eredeti és fordított darabokat közölne. Az eszme nem új, hiszen már 1792—93-ban *A magyar játékszín* is (4 kötete jelent meg) ezt a czélt szolgálja. Döbrentei *Külföldi Szinjátékai*ból (Bécs 1821) csak 2 kötet, Schedel Ferencz *Külföldi Szinjátékai*ból (1823) csak 1 kötet jelent meg. 1830-ban Bajza »több tudósokkal« együtt *Külföldi Játékszín* czímen próbálkozik meg jeles fordítások sorozatos kiadásával, de a vállalat az első kötetnél

tovább nem jut. A magyar tudós társaság *Külföldi Játékszíne* már életrevalóbb s 1833—42-ig 19 kötete jelenik meg. Mindegyik csinos nyolczadrét kötet s egy-egy jeles színmű fordítását tartalmazza (néha több kisebb darabét is). A színművek főleg kiváló írók (Goethe, Schiller, Molière, Voltaire) híres munkái.

1834-ben indítja meg a tudós társaság *Eredeti játékszínét*, melynek 1846-ig 16 kötete lát napvilágot (ebben jelent meg Nagy Ignácz Tisztújítása és az Életuntak). A két vállalat azonban nehézkesen halad, egy év alatt rendesen egy-két kötete jelenik csak meg, sőt néha el is akad, így az Eredeti J. 1838-ban, 1841 és 1842-ben, a Külföldi J. 1837-ben és 1841-ben nem jelenik meg. Szükség volt tehát ezek mellett egy gyorsabban megjelenő és aktualisabb vállalatra. A Garay, Kunoss, Szigligeti stb. szerkesztette *Magyar történeti színművek* (1836) a 3. kötettel elakad. 1839-ben Egressy, Szigligeti és Fáncsy akar egy *Pesti drámafüzér* cz. játékszíni gyűjteményt megindítani, melynek Nagy Ignácz is munkatársa lett volna, de a terv csak terv marad »pártoláshiány miatt».[1] Nagy Ignáczot nem ijeszti meg a pártolásnak ez az állítólagos hiánya s bízva ügyességében s a szerencsében hasonló vállalatot tervez az előbbinek bukásával egyidejűleg s két hónap mulva, április végén, meg is jelenik a *Színműtár* első füzete (Victor Hugo: Ruy Blas N. J. fordításában). A füzetek ezután meglehetős gyorsan követik egymást egészen 1843 végéig, mikor megszünik a gyűjtemény a 48. füzettel, »lehet azonban, hogy egypár év mulva új elrendezéssel ismét meginduland, ha a mostani politikai láz valamennyire lecsöndesül« — mondja a szerkesztő (Jelenkor, nov. 5.). Reménye, sajnos, nem valósult meg.

A Színműtár 2—4 íves két hasábos negyedrétű füzetekben jelent meg. 12 füzet tett egy kötetet. Az I. kötet évszáma 1839—40, a II.-é 1841, a III.-é 1842, a IV.-é 1843. Átlag minden 5 hétben megjelent egy füzet. A négy kötetnek négy, igen jó arczképmelléklete van: Egressy Gáboré, Vörösmarty Mihályé, Kisfaludy Károlyé és Megyeri Károlyé. A négy kötet 56 színdarabot tartalmaz, tehát kb. ugyanannyit, mint a többi ilynemű gyűjtemények összevéve, ezek közül 18 az eredeti és 38 a fordított. A magyar szerzők közül a következők szerepelnek a Színműtárban: Csató Pál: 1, Gaal József: 4, Kuthy Lajos: 2, Nagy Ignácz: 1, Szigligeti Ede: 3, Garay János: 1, Katona József: 1, Vachot Imre: 1, Kovács Pál: 1, Eördegh István: 2, Kovách László: 1 darabbal. Az idegen szerzők közül Schiller, Calderon, Dumas, Hugo Victor, Delavigne, Scribe (8 darabbal), Bulwer, S. Pellico neveivel találkozunk, továbbá sok kevésbbé ismert névvel (Bayard, Müllner, Schneider. Toepfer stb.).

Elve a darabok kiválogatásában az volt, hogy csak »színi hatást bizonyított, vagy igérő« műveket ad. Igy a Nemzeti Színházban tetszéssel adott darabokat adja ki, hogy a nagy közön-

[1] Jelenkor. 1839. 16. sz.

ségnek s a vidéki színpadoknak hozzáférhetőbbekké tegye őket (pl. a *Peleskei notáriust)* és lefordíttat, vagy kiad olyanokat, melyektől hatást remél. Ezek közül több színre is kerül utóbb. A darabok néha el vannak látva az előadásra, rendezésre, öltözetre, idegen nevek kiejtésére vonatkozó utasításokkal.

Bánk-bánt is kiadja (második javított kiadás), hogy Katona agg szülőin, kik nem élnek a legjobb anyagi viszonyok közt, valamit segítsen.[1]

Szerkesztői ügyességét jellemzi ez a néhány adat: Gutzkow Savage Richard-ját még kéziratban megszerzi, úgy hogy a *magyar fordítás megelőzi az eredeti kiadást;* Scribe Egy pohár víz cz. híres vígjátéka előbb jelenik meg magyar, mint német fordításban; Pyat és Sue Matild-ját 1842. szept. 24-én adják először Párisban, N. I. azonnal lefordíttatja, úgy hogy nov. 19-én már Pesten is színre kerül; Scribe Láncz-át a párisi előadás után három hó, Dumas Lorenzino-ját négy hó mulva adják Pesten.

A szerkesztő fáradozását meglehetős siker koronázza, mert a 40 pengő krajczáron árult, csínos, színes boritékú füzetek elég kelendők. Igy az első füzetből másfél év mulva már csak 12 példány, a második füzet (Peleskei notárius) 750 példányából két év mulva csak 28 marad (noha az utóbbit vidéken *utána nyomatták és árulták),* Scribe »Egy pohár víz«-ére pedig »annyi megrendelések jöttek, hogy még a sajtó alól kiszabadulta előtt ért második kiadást«.[2] Bizonyára voltak azonban olyan füzetek is, melyek a szerkesztő nyakán maradtak, úgy hogy nagy anyagi haszna a vállalatból nem lehetett.

Az erkölcsi siker, az elismerés azonban mindig nyomon kisérte a Színműtárat. Az Athenaeum pl 1841-ben megjegyzi, hogy másfél év óta ez »drámai literaturánknak egyedüli tárháza« s csak a kiadó »bátorságának, állhatatosságának s hazafiúi kitartásának« köszönhető, mert nyereségről szó sem lehet. A Színműtárnak az érdeme, hogy *a Nemzeti Szinház hatása elterjed az országban.*

Hogy az eredeti és fordított darabokat hogyan honorálta, nem tudhatjuk. A saját fordításainak nagy részét az akadémia »játékszíni küldöttsége« fogadta el és honorálta. Az így elfogadott fordítások *kéziratai* az akadémia kézirattárába kerültek s bármely szintársulatnak kiadattak lemásolás végett. Lehet, hogy többet ezek közül adott ki.

Itt említem meg, hogy Nagy Ignácz a cz betűt a negyedik füzettől (1839. aug.) kezdve c-vel szedette (a mit ott indokolt is) s azután mindig c-vel írta. A maga nevét is mindig Nagy Ignácnak írta.[3]

[1] Jelenkor. 1840. 54. sz.
[2] Athenaeum. 1841. II. 9.
[3] Ezért nem nyomhattak el írótársai egy mosolyt, midőn *koporsóján* a sors tréfájaképen mégis Nagy Ignác*z*-ot olvastak.

A Színműtár mellett egy »*Népi színtárt*« is tervezett,[1] de ebből csak egy füzet jelent meg, a saját *Árgyrus királyfi*ja 1840-ben, melyről később szólunk.

N. I. után mások is megpróbálkoztak színdarab gyűjtemények kiadásával, de sikertelenül. Obernyik Károly és Vahot Imre *Nemzeti Színműtár*at indít 1845-ben, de a 3. füzettel megszűnik a vállalatuk. Horvát Döme Kecskeméten akar kiadni egy *Alföldi Színműtár*at, de csak 1 füzet jelenik meg belőle 1850 ben. 1851-ben újra megpróbálkozik vele *Újabb Színműtár* czímen, de 5 füzetnél többet nem tud kiadni belőle.

A jóakarat megvolt bennük is de N. I. ügyessége, türelme és szerkesztői tapintata hiányzott s úgy látszik, a körülmények sem kedveztek nekik.

A Színműtárról mondottak kiegészítéseképen N. I. fordításairól fogok még röviden szólani. Hogy itt foglalkozom velük, annak egyszerű magyarázata az, hogy legnagyobb részük a Színműtárban jelent meg s hogy általában jellemzik a Színműtár irányát.

N. I. sokszor hangoztatja (már 1835-ben Fáy Andráshoz írt levelében is), hogy színügyünk fejlődése *színi hatású darabokat* kíván. Ehhez az elvéhez következetesen hű marad mint színműíró és mint színműfordító egyaránt.

Első fordításai mindjárt ezt bizonyítják. Hugo Victor *Tudor Máriá*ját, ezt az érdekfeszítően bonyodalmas s kínzó lélekrajzokban gazdag romantikus drámát fordítja le (előadják először 1836 jun. 11-én Budán nagy tetszéssel; Pesten 1846 jul. 16-án *Sziv és trón* czímen, Színműtár II. köt.); Schiller drámái közűl pedig épen *Fiesco*t (5 fv.) választja ki (Először: 1836 aug. 27. Budán; 1837 nov. 22-én Pesten; a következő években is adják, Színm. IV.). Hugo Victornak *Ruy Blas*ját (5 fv.) is lefordítja még, mely Tudor Máriánál kevésbbé sikerült műve a költőnek, de épen olyan typikus romantikus dráma, melyben az alakok állandóan titkos ajtókon közlekednek, hatalmas pathossal beszélnek s kiket nem annyira szabad akaratuk, hanem sokkal inkább az írónak számítása igazgat, (Először: 1845 decz. 29. Pesten. Színm. I.)

Szinte torzszülötte a romantikának Bulwer drámája, melyet *Születésjog* (5 fv.) czímen fordít le s mely lelkiismeretfurdalásból, nagylelküségből, titkokból, orgyilkolásból összegyúrva lázas, nehéz álomhoz hasonlít. (Színm. II.).

Silvio Pellico *Morus Tamás*a (5 fv. Tommaso Moro) valóságos oázis az eddig említettek között nemes, de passiv hősével, egyszerűen szép dictiójával. A drámai élet kevés benne, szinte csodálnunk kell, hogy a fordító hatást várt tőle a színpadon. (Színm. II.)

Drámafordításainak sorát a lengyel Slovaczky *Mazeppá*ja (dr. 5 fv. Drake után németből; először 1847 decz. 13.) és Hebbel

[1] Figyelmező. 1840. I. 26.

Mária Magdolnája (szomorújáték 3 fv., először 1848 aug. 15.) zárja be. Az utóbbiak már nem jelenhettek meg a Színműtárban, a Nemzeti Színház kézirattárában vannak.

Mint vígjátékíró nagyobb kedvét találta a vígjátékok fordításában. Az akkori német és franczia vígjátékok közűl azokat válogatta ki, melyek a közönség ízlésének megfeleltek. Így lefordította Toepfer Károly *Falusi egyszerűségét* (Die Einfalt vom Lande — 4 fv.), a helyet s neveket magyarosítva. Üres dolog képtelen alakokkal, de jól játszva mulatságos lehetett, mert 1839 máj. 6-tól kezdve a következő években is többször adták (Színm. III.). Toepfertől még egy kis egyfelvonásos darabot fordít le *Hagyjatok olvasnom* czímen. Ezt is »magyarítja« még egyes vonatkozásaiban is, a mi kedvessé teszi előttünk a kis bolondságot. A lapok pl., melyeknek olvasásában a derék háziurat folyton megzavarják, az egykorú magyar lapok: a Jelenkor, Regélő, Athenaeum, Honművész, Társalkodó, Figyelmező stb. A végén pedig, mikor megmenekül a sok vendégtől a Jelenkor »Budapesti Naplójából« (tudjuk, hogy N. I. írta) ezt olvassa: »nemzeti színpadunkon egymást váltják az uj eredeti darabok.« Ügyes szatirikus pointe abban az időben, mikor mindig az eredeti darabok elhanyagolásával vádolják a színházat. (Először: 1839 szept. 6.; a köv. években is többször. Színm. III.) Schneider L. 4 felvonásos vígjátéka *Az ikrek* méltó párja ezeknek, Plautus Menaechmi-jének távoli rokona, tele bolondos helyzetekkel, de meglehetős sok humorral is, a mi ezt a kis komédiát Toepfer vígjátékai fölé emeli. (Először 1840 máj. 4. Színm. *utolsó* füzet.) Ezeken kívül még két német vígjátékot fordított. Egyik Amália, szász herczegnő 4 fvonásos darabja *A növendék:* gyengén motivált, primitiv, de elég kedves dolog (először és utóljára 1839 jul. 15. Színm. I.), a másik Lotz *Véletlen találkozás* (cz. 1 felvonásos vígjátéka).[1]

A franczia vígjátékok közűl Scribe-nek két darabját fordította le. Egyik a híres *Egy pohár víz* (Le verre d'eau 5 fv.), mely a Nemzeti Színház kasszadarabjává lett. 1841 máj. 10-én adták először Bolingbroke szerepében Egressy Gáborral s Marlborough herczegnő szerepében Laborfalvi Rózával s ettől kezdve állandóan műsoron van. A sajtó sokallja a dolgot, így pl. az Athenaeum nemsokára azt mondja, hogy »talán meg is lehetne már egy kissé pihenni e sok pohár vízzel«, de azért folytonosan adják a következő években is. (Színm. II.) Scribe másik darabja, melyet Vajda Péterrel együtt fordít le, *A láncz* (Une Chaine, 5 fv.). 1842 márcz. 5-től kezdve ezt is többször adják. (Szinm. III.) Még két akkor rendkívűl kedvelt vígjátékot fordít le: Az egyik Bayard és Theaulon: *Agg színész és leánya* (Le père de la debutante, 5 fv.), melynek tárgya egy vén színész szemtelen és ravasz cselszövénye, melylyel leányát színpadra és szerződéshez juttatja. A fordítás

[1] A N. Színház kézirattárában.

ügyes magyarítás, sok aktualis czélzással a Nemzeti Színház viszonyaira. Both német átdolgozásából van fordítva (Színm. IV.) Igen sokszor adták, de Fáncsy fordításában. A másik Bayard és Vanderburgh *A párisi naplopó* cz. 2 felvonásos vígjátéka Dunkel után németből. Inkább színmű, melyet kedves humorral rajzolt főalakja miatt kedveltek s 1837 óta játszottak a Nemzetiben Szigligeti fordításában. N. I. fordítása 1839 ápr. 30-án került színre. (Színm. IV.)

Arra a kerdésre, hogy N. I. hogyan fordít, igen röviden megfelelhetünk. Hűen fordít, sokszor szolgailag és magyartalanul [pl. *Fiesco* III. 4. Fiesco: Krauskopf und zehn Teufel! wie kommst du zu diesem Brief?: Göndörfő s tíz ördög! mint jövél e levélhez? III. 10. Unsre Sinne sind nur die Grundsuppe unsrer innern Republik: érzékeink csak alaplevese belső köztársaságunknak. IV. 14 Unser Leben rinnt dann melodisch wie die flötende Quelle zum Schöpfer: Életünk a leggyönyörűbb összhangban folyand akkor, miként fuvolázó forrás, teremtőjéhez stb.]. A gyors munka néha apróbb felszinességekre vezeti. [Pl. *Le verre d'eau* IV. 8. *Bolingbroke:* Ce qui ne m'empêche pas de vous en savoir le même gré! d'autant qu'il est homme a profiter de cette faveur . . . Az engem épen nem zavar meg! Azonban, ő oly eszes férfi, hogy bizonyosan jól fogja ezen alkalmat használni. — *(La reine:* Qu'avez-vous donc duchesse? —) *La duchesse:* Ce que j'ai . . . ce que j'ai . . . quoi! Votre Majesté . . . il sera possible. . . .: Azt tartom . . . úgy vélem . . . hogy felséged . . . stb.] Egyetlen műfordítása a Bulwer Születésjoga, melynek jó része jambusban van fordítva elég költői nyelven.

Általában véve közepes, becsületes, napi használatra készült fordítások.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ FÖLJEGYZÉSEI.

1803—1805.

— Első közlemény. —

Az Anyám, Tek. Özvegy Kazinczy Józsefné, szül. Bossányi Susánna Assz. 1790-ben azt az anyai ajánlást tette nékem, hogy a' Regmeczhez birt Praediumon számomra lakó-házat épít és mellé egy egész kis gazdaságot szakaszt-ki. Annál nagyobb tisztelettel fogadtam anyai jóságának ezt a' jelenségét, minthogy ezt önnön mozdúlatából cselekedte; mert a' felől azelőtt szó sem volt soha közöttünk. Reám bizta a' ház kirajzolását. Megtettem azt a' szerint, a' hogy státusomhoz — kinek akkor viselt hivatalom esztendőnként ezerötszáz forintot adott és a' ki ezáltal is segéltetvén, fényes házasságot remélhettem — illett, 's az anyám nem nagyollotta a' Plánumot, nem sokallotta a' reá teendő költséget. Az épület 1791-ben fedél alá juta. Mind a' ház körül, mind a' töltés végén Regmecz felé, táblák irtattattak számomra; azokat és azokon felyül számos régi földeket nékem szántottak, arattak; az anyám nékem kimutatott 300 forint ára szénát megtermő rétet, melynek birtokába mindazáltal még 1794-ben nem léphettem, mert Timár Jánosnak, a' ki ezt a rétet irtotta, a' Contractus még eggy esztendő szabad birtokot engedett; 's tul mindezeken egy malmot is birtam, az Anyám kegyességéből; azt, a melyben István molnár lakik; és ez a' malom nékem esztendőnkint mintegy 180 frt Arendát fizetett.

Hosszas szenvedéseim után 1801-ben visszanyertem szabadságomat: nem birtokomat is. Messzire vinne el a' czéltól előbeszélleni, mely fortélyok, mely durvaságok által igyekezett engem József öcsém Regmeczről elháritani. Hetedfél esztendeig tartó rabságomban mindig az volt az én legkedvesebb álmom, hogy ha majd a' szabadulás órája üt, miként fogok a gazdálkodáshoz, s miként hozom helyre, a' mit velem a' mostoha idők elmulasztattak. Égtem magamé lenni, 's érezni, hogy végtére magamtól függök, hogy végtére igazán szabad vagyok. Az Anyám megsejdítette titkos szenvedésimet, melyek onnan eredtek, hogy már itthon vagyok és mégis semmiben nem foghatok; de látta egyszersmind azt is, hogy a' háladatosság mind eránta, mind az öcsém eránt, a' ki míg fogva

voltam, és útjában nem állottam, valóban sok jót tett velem, megnémit, 's nem tett semmit. Végre elunván annak látását, hogy titkon szenvedek, által viszen Jesztrebre, 's minden előrekészítés nélkül úgy praesentál ottan lakó embereinek, mint jövendőbeli urokat, 's visszajövőben mutatja a Toronyi szőlőt is, hogy azt a' Jesztrebi portio mellé nékem adatja.

Jesztreben sokkal reménytelenebbűl ért engem az Anyám declarátiója, mint hogy arra hirtelen eggy szót is mondhassak. Minden szó nélkül csókoltam meg kezét, de képemen olvasni lehetett a legmélyebb elbúsulást. Regmeczen fájdalmam szózatra fakadt, 's elébe terjesztettem az Anyámnak, hogy gazdálkodás nem mehet ottan jól, a' hol a' gazda nem lakik, nékem az az óhajtásom, hogy külön lakhassam, gyarapodhassak, 's magamnak nyugodalmat szerezhessek, mely ha az Anyám plánuma szerint továbbá is az Anyám körül s az öcsémmel együtt lakandom, soha sem lesz elérve, s arra kértem, hogy el lévén tolva Regmeczről és abból, a' mi a fogság előtt immár az enyém volt, költözhessem Semlyénbe; ottan mutasson ki az Anyám nékem külön lakhelyet, én magam építem meg házamat. Az Anyám elfogadta a' propositiót, 's levitt Semlyénbe, de sem a' kért külön lakhelyet ki nem mutatta, sem arról, hogy a' Széphalmon épült ház az enyém lészen, házasságomnak nyolczadik holnapjáig soha semmit nem mondott. Azonban József öcsém, a' kinek az volt a nyilvánságos plánuma, hogy mind Regmeczen, mind Semlyénben ő légyen Egyedül-Uralkodó, nem szünt meg tanácsával éltetni, hogy marháimat, sertéseimet Semlyénből hajtassam Jesztrebre. Értettem a' tanácsot és a' tanácsló czélját, 's azt cselekedtem, a' mit kellett.

Már Semlyénben voltam, 's nem volt semmim 1 bikán 11 tehenen és 40 darab sertésen kivül. Az Anyám 84 darab fiatal juhval is megajándékoza, 's Jesztreben tartotta, földjeit trágyázni. Megújítottam a kérést Anyámnál, 's nem felelt. Mind szóval, mind levélben, mind más által kértem annakutánna is igen sok izben, 's nem felelt soha, sem neheztelést nem mutatott. Végre 1802-ben a' szüret közelgetvén, a' Kólyi hegyen eggy 525 Rf. 59 xrban kibecsült szőlővel ajándékoza meg, 's én azt a' legszívesebb örömmel fogadtam el. Ez a szőlő nékem 1802-ben 301 Rf. — 1803-ban 451 f. 33 x. — 1804-ben 382 f. 30 xrt adott 's marháimból cseppenhető jövedelmemen kívül ez vala minden jövedelmem szinte házasságomig. Marháim felől alább lészen szó. Ha azt, 'a mit fogságom előtt vontam esztendőnként, összevetjük azzal, a' mit kiszabadulásom ólta vonok, látni való, hogy mostani jövedelmem amannál sokkal kevesebb.

1802-nek utolsó holnapjaiban Mélt. Causar. Regg. Director Majláth György urnak parancsolatja érkezik Regmeczre, hogy a' fogságom alatt rám tett költség fejében a' kamarának fizessek vissza 1068 f. 50½ xrt.

Az öcsém meglátván a levél borítékján, kitől jön hozzám a' levél, felbontotta azt. Elrémül és bátyám Krainik József Úrnak declarálja, hogy ő ugyan eggy krt sem ád. *Ő,* — tudniillik *a' familia tútora!* Végre veszem a parancsolatot Semlyénben, 's anélkül, hogy tudnám, mint fenyegetőzött az öcsém, megirtam az Anyámnak, hogy nem lévén többé elzárva, a' hol kénytelen voltam elnézni, hogy miattam más

tégyen valamit, meg nem engedem, hogy testvéreimre miattam valamely teher háramljon, 's a' rám vetett summát a' kamarának költsön vett pénzzel lefizettem.

Tudta az Anyám, hogy én ezt a' summát *a' magaméból* le nem fizethettem, és még sem mutatott módot, valamit kereshetni. Megújítottam sokszori kérésemet, hogy szánna meg, intézné el sorsomat. Egy hang feleletet sem kaptam kérésemre.

Nem tölt belé esztendő, 's eggy újabb parancsolat érkezik a' Semlyéni postán, hogy fizessek ismét 496 f. 4 xrt, mert az előbbi calculus hibás volt. Az Anyám jelen vala, midőn a' levelet az inas a' postáról elhozta. Kérdé, mi van benne? 's megmondottam. Ez ujabb ok volt sorsom elintézését kérni az Anyámat, 's azt felelte, hogy *nem kellett volna magamat hivatalomtól megfosztatnom; nem kellett volna revolutionális plánumokat készítenem; Regmecz ott van; másfél telek esik reám.* — A hivatalomtól megfosztó parancsolat világos szókkal mondja, hogy én nem *vétség*, hanem *vallásom* miatt mozdíttattam el a' Catholica Iskolák igazgatásától. — A Revolutionális planumok eránt világos szókkal szóll a' tizezer exemplárban, 's az ujságlevelekben kinyomtatott sententia, 's abból Galgóczi ugyan vétket csinál nekem, de Ibrányi Farkas szán; — a' mi pedig a' Regmeczi portiót illeti, tudom én, hogy onnan nekem nem 1½ telek jut, tudom, hogy mire tarthatok számot: de légyen az a' mi engem illet olly kevés, a' melly kevés akar lenni; ideje, hogy valaha szokjam hozzá; az szorgalom által öregbedhetek, most henyén élek és henyén fogok élni, valamig külön nem megyek. — Kérésemnek ismét nem volt sikere! Ezek a' scénák gyakran előfordultak, de sohasem fakadtak elkeseredésre azon eggy eseten kivül, mellyet éppen most említék. Mind Asszonyám, mind az öcsém azt tették magoknak rendszabásul, hogy hallgatással feleljenek. Illy scénák adták elő magukat az 1803. esztendőbeli szüreten is. A' melly nap Semlyénbe értem a' hegyről, ágyba estem 's Novemberben nem volt reménység feléledésemhez.

József öcsémnek az volt a' principiuma — ezek itt tulajdon szavai — hogy 1. *oda lesz a' ház, ha mindennek adnak.* Mintha a' ház nem azért volna, hogy mindennek legyen! — és hogy 2. *a' fiatal embert* (tudniillik Miklós öcsémet) *nyomorúság által kell megtanítani.* Igy igen is ő maga marada Úr mind Regmeczen, mind Semlyénben.

Igy folytak a' dolgok 1804-nek első holnapjaiig, 's nem volt semmi reményem, sorsomat javítani. Az Isteni Gondviselés megtöltötte a' szenvedések poharát, hogy végre a keserüség édességgé változzék; 's így fordította meg dolgaimat, mellyek sokszor a' kétségbeesésig merítettek.

Itten olly történetek elbeszéllésére kell ereszkednem, a' mellyek az olvasót neheztelésre fogják ellenem gyúlasztani 's arra a gyanúra viszik, hogy szerencsétlenségemet vagy *vétkes*, vagy legalább *nem okos* tetteim által megérdemlettem. Nem kérek *elnézést*, hanem csak *igaz voltot* és ügyemnek *részre nem hajló megítélését* és erre nézve *békével való kihallgattatást.* Ocsmány történetek, alacsony dolgok — szerel-

meskedés, gyermek ...... gyanúja! — fognak előfordulni. De mind ezek szorossan össze vannak szőve történeteimmel.

*

Az Anyám 1803-nak Decemberében, mihelytt a halál veszedelmén túl valék, oda hagyá Semlyént, 's Regmeczre jött, a menyemnek, Józsefnének, első gyermekágyában segítségére lenni. Én betegen Semlyénben maradtam Nagy Marisnak, eggy 15 esztendős, teljességgel nem szép, de igen alkalmatos 's eleven lelkű leánynak, Takács Andrisnak, az inasnak és eggy Semlyéni lakos éltes parasztasszonynak gondviselése alatt. Tél volt, sár volt, a' menyem sok ideig betegeskedett, 's így az Anyám tavaszig mulatott Regmeczen.

Az Oskola-Rector, Mata Imre nékem holmi munkáimat nyomtatás alá purisálta. Egyedül ülvén asztalhoz, kértem, hogy valamig az anyám oda lesz, ebédeljen, 's vacsoráljon nálam. Ez épen akkor történt, midőn őtet Semlyénből idő-nap előtt ki akarták tolni. Én pártját fogtam. Melyik félnek volt igaza? az nem tartozik ide; piruljon a' ki igazságtalanságot követ. A rágalmazás alkalmatosságot veve bántani; azt mondották, hogy azért járatom magamhoz, hogy ha Maris viselős lesz, legyen kire kennem.

A hír fülébe ment Anyámnak. Lejővén Regmeczről, mindent tudakolt, nyomozott. Az a vén asszony, a' ki körülttem forgott betegségemben, és a' ki felgyógyulásom után is mindennap megjelent a' háznál, esküdt, hogy soha sem látott egy illetlen nyulást is.

Az Anyám hitt és nem hitt. Azonban természeti élessége sokszor kemény tettekre ragadta. A leányon elkövetett keménység, *rajtam elkövetett keménység* volt; kértem az Anyámat, kémélne meg, küldené vissza az anyjához, 's ez által adja vissza nyugtomat 's csináljon magának is nyugodalmat.

Éltem-e a leánynyal vétkes társalkodásban, vagy nem? ki felelhet arra? Gyanú elég volt, nem volt semmi próba. — Rousseau azt beszéli a' maga gyónásaiban, hogy midőn ifjusága első esztendeiben a' Madame de Warens szobaleányával Sabaudiából Lausannig gyaloglott, 's a' szobaleány boszúságára, annak éjjeli rettegéseit meg nem értette, abbán a' hitelben volt, hogy a környülállásoknak világ kezdete olta kell arra készülni, hogy eggy férjfi és eggy leány eggy ágyba kerüljenek. A világ nem olly ostoba, mint a' fiatal Rousseau volt, 's tudja, hogy arra nem kell igen sok. De kicsoda az a' semmire való, a' ki látván, hogy eggy férjfi és eggy fiatal leány köztt víg tónus van, mingyárt azt higyje, hogy titkos, vétkes ismeretség is van? Nem tudja-e azt kiki a maga példájából, hogy az emberiségnek minden gyarlóságai mellett a' gyanú néha hamis? — S cselekedtem tehát, vagy nem cselekedtem? kit illet a kérdés? Alább majd meglátjuk a' csalhatatlan bizonyságot, hogy *nem cselekedtem*. De tegyük fel, *cselekedtem légyen!* Oly valami rettenetes dolog-e ez, habár nem szép, habár nem jó, habár nem illő is?

Igy folytak némelly apró fel-fellobbanások közt a' dolgok, mellyeket nem szégyellésből, hanem azért hallgatok el, mert alacsonyak és hosz-

szasak, midőn eljöve a' nap, melly maga után életemnek legnevezetesebb következéseit vonta.

Pünkösd első napján (Májusnak 20. d. 1804.) tizenkét óra felé eggy Debreczenből kijött vendégünkkel, prókátor Nagy Gábor úrral, a' napfényen sétálgattam a' ház előtt. Az anyám kiált a' leánynak, 's általa valamit külde ki a' konyhára. Ez sietve menvén, éppen a' konyha ajtajában megbotlik, 's balkezét kificzamítja. Éppen esztendeje volt annak, hogy engemet a' posta Tatán feldöjtött, és karomat eltörte, 's én akkori szerencsétlenségemből, 's orvosaim beszédjekből tudom, hogy a' ficzamodás, ha késnek a' csont visszatételével, bénává teheti az embert. Nem avattam a' dologba magamat, de titkolódás nélkül parancsoltam, hogy híjjanak elő valakit, a' ki az operatióhoz tud, 's segítsenek a' lányon. Másnap a' vendég Debreczenbe ment; 's látván, hogy a' leány nem mozdíthatja az ujjait, 's hogy sokszor ordít kinjában, ártatlanságom érzésében egész bátorsággal kértem az anyámat, hogy vagy hozasson felcsert, vagy a' vendéggel küldje bé Debreczenbe. Az Anyám azt mondta, hogy *semmi közöm hozzá, 's sem egyiket nem cselekszi, sem másikat; szenvedje; az ordítás által nem lesz jobban.*

Ha valami illyest valaki más beszéllne énelőttem, megvallom gyengéimet, hogy édesdeden kaczagnék az orrom alatt, 's azt hinném, hogy hamiskodik, 's ravaszúl keres szép színeket erőtlenségének szépítésére. Nem kivánhatom tehát, hogy más itéljen szelidebben felőlem, mint én fognék más felől; és így kénytelen vagyok a' detaljba ereszkedni, hogy a' kinek szive van, érezhesse, ha igaz-e, a' mit mondok.

Kilencz óra tájban, az Anyám körül beszélgetvén, az Anyám ártatlanul és nem gyanítván semmi kedvetlent, — ezt mutatta víg kedve, szabad hangja — azt kérdé, hogy valamelyikünk talán roszszúl volt éjtszaka, mert hallotta, hogy kinn jártak. Én feleltem, hogy az én voltam, nem voltam rosszúl, de olly nagy ordítást hallottam a cselédházból, hogy lehetetlen vala megállanom, hogy ki ne menjek. A Maris volt, magába hagyva, mert az az asszony, a' kivel hálni szokott, valamely haldokló rokonához ment. Az anyám ezt a gondoskodást balra magyarázta és mutatta hangja, hogy értte neheztel. Azonnal kiáltja a' lyányt 's valamit parancsol neki. Ez kinjában nem mert pisszenni, 's felrántotta az orra tövét. *Mit rángatja kend az orrát?* kiálta haraggal az anyám. A vendég és én kinn valánk a' ház előtt és mind ketten elborzadánk. Én lementem az udvaron, elkeseredvén, hogy a' gyanú az emberiség érzéseit elfojthatja; 's midőn visszajöttem eggy új scénának valék szemmel látó tanúja, mellyen az olvasó szintén úgy fog elborzadni, mind én borzadtam.

Az Anyám a' lyányt a' pinczébe küldötte. Ez csak eggyik kezét birván, jobbjával a' lakatba tette a' kolcsot, azután megfogván a' lakatot fogaival csavarított eggyet a' kolcson, hogy megnyithassa, 's sírt. Elfordultam, hogy a' lyány ne is lásson.

Az Anyám annyira bosszankodék az éjtszakai kimenetel miatt, hogy asztalhoz sem jött, de nem szóllott. Be lévén fogva a' vendégnek, kértem Anyámat, hogy a' lyányt küldené be Debreczenbe. *Nem!* Elébe

terjesztettem a' dolog halaszthatatlan voltát, elbeszéltem a' pincze megnyitását. *Nem!* Meg fog bocsátani Asszonyám, mondám, itt az emberiség tisztjével jő collisióba a' gyermeki vak engedelmesség; a' lyánynak segítség kell; 's felültettem a' vendég mellé, 's levelet írtam Dr. Szent Györgyi József úrnak, mellyben neki azt a kérést tettem, hogy a lyány mellé rendeljen eggy alkalmatos felcsert 's a' lyány elment.

Az Anyám Dienes öcsém után külde. Megtámadnak. Dienes azt veti szememre, hogy Maris a' Rhédeyné temetésekor az ő házánál velem hált. — *Velem?* abban a' szobában, a' mellyben Nagy Gábor Ur hált? olly fényes holdvilágnál, hogy éppen az ablakban lévén az ágyam, ottan fekve, akármit is elolvashattam volna? 's ő, a' kivel eggyütt hált, egy takaró alatt, eggy soha annak előtte nem látott idegen uraság szobaleánya? Ez a vád kézzel fogható hamisság. Oly nevezetes napnak éjtszakájára, mint a Rhédeyné temetése volt, még máig is fognak sokan emlékezni az ő barátjai közzül, 's tanúim lehetnek, hogy az éjtszaka igen világos volt. Istentelenebb vád még soha nem volt. Még eggynehány ily vádak hozódtak elő 's feleltem. Végre Sárosné hozódott elő. Az ellen protestáltam, remélvén, hogy azt a' tiszteletreméltó asszonyt, a kinek *elvétele felől gondolkodtam,* k.... nak senki sem veszi. Végre az öcsém faggat, hogy csak valljam meg, úgye el akarom venni a' lyányt?

Erre a' kérdésre elborzadtam 's látván a' mit soha nem is álmodtam, hogy az Anyám éppen illy oktalanságot tészen fel felőlem, megesküdtem, hogy soha az a' bolond gondolat nem csak *szándékom* nem volt, de nem még csak *eggyszerre fellobbant és ismét elalvó gondolatom is.*

Ezek irtóztató dolgok, és a' ki az illy bántásoknak okát jól nem ismeri, kéntelen olly gyanúkra vetemedni, a' mellyek engem nem csak *rosszabbnak* festenek mint vagyok, de *bolondnak* is.

Eggy Szerencsynét, egy Báró Vay Miklósnét elvenni, ha bár alacsony születésű személyek, ha frajczímerek volnának is — az nem olly dolog, a' mit én megérteni ne tudjak. Ez a' két fő dísze az asszonyi nemnek, ha nem Radvánszky, nem Báró Adelsheim nevet viselne is, megérdemelné, hogy az eszes ember magát a' köz vélekedés megpiritására elszánja. De egy *Nagy Marist* elvenni! irgalmas egek, kinek juthat olly bolondság a' fejébe?

Azonban látván, hogy az anyámat ez a' gond környékezi, önnként esküdtem meg ismét, hogy azt sem *soha nem akartam, sem soha cselekedni nem fogom.* Ezt nékem, úgy látszék, elhitte az anyám; 's azt a' kérdést tette mellé, ha *illettem-e vétkesen* a' leányt. Letérdepelve, égre emelt kézzel feleltem, hogy *soha sem!* soha! — A' mint fölkeltem a' földről, azt felelte, hogy tudja, hogy az ollyanban szabad hazudni. — Elnémultam rá. Igy nem tudom, hol vehetett megnyugtatást.

Reméllem annak elbeszéllését, hogy Dienes öcsém velem ekkor mint bánt, senki sem veszi az ő *mocskolásának.* Azonban igaz, hogy ő más nap ismét nekem jött, és példákat hordott elő, hogy más is vett frajczímert és szerencsés vala vele; nem látja, miért ne lehessek én is az Marissal. Elborzadtam s nem szólltam reá. Az immorális rút ember!

Édes Asszonyám! mondám; mind ezek nem történtek volna, nem

történnének, ha Asszonyám az én mindenkori kérésemet teljesítené; eresszen külön, adja nékem a' Keserű felé fekvő puszta Cúriát, a' mellette levő földekkel, 's annyi birtokkal, a' miből elélhessek; én Asszonyámat nem terhelem építéssel; magam fogok építeni. — Megigérte, hogy mihelytt a' Popularis Conscriptió munkáját elvégzem, külön ereszt, 's a' kivánt Cúriát és földeket ide adta, 's fogadta, hogy kikészít.

Eggy bizonyos írás megértése végett, melly alább előfordúl, kéntelen vagyok feljegyezni, hogy midőn ez a' lárma támadott, eggyik testvérem azt mondotta, hogy a' *rajta való örömében széljel tánczolja a' lábán lévő czipőköt.*

Az innepek előtt Hosszú-Pályiban hagytuk félben a' Conscriptió munkáját. Májusnak 24-dikére oda vala rendelve a' Conscriptor társam, Baranyi József Úr. Minekelőtte oda indulnék, az Anyám elővett, 's azt tudakozta, hogy mi lesz már Marisból? Azt feleltem, hogy az egyenesen az Anyámon függ; nékem meg van adva a' mit olly régen óhajték; a' többi reám nem tartozik; ha tetszik, hozassa vissza Asszonyám, ha nem, küldje az anyjához. Tehát jöjjön vissza, mondá; 's elvégezte velem, hogy én Vasárnap úgy is, szokásom szerint bémegyek a' városba, készítsem el a lyányt, 's Kedden a' vásárra-menők kihozzák. Ezzel *megáldott, ha el nem veszem: megátkozott, ha elveszem,* 's én az Anyámat megvakulása miatt szivesen szánva, szekérbe ültem, 's még ebédre Hosszú-Pályiba mentem.

Kiindulván a' szekér az udvarról, eggy cseléd lóháton utánnam jött kilesni, hogy ámbár Hosszú-Pályi felé megyek, nem csapok-e az erdőben Debreczen felé. Elhaladván Kenézt, a' cseléd hírt vitt Asszonyámnak, hogy H.-Pályinak mégyek, 's Asszonyám lóhalálába ment Vámos Pércsnek, ott lovat váltott, 's 10 ftot fizetett eggy statióért, hogy nyargalva menjen. De Szent-Györgyi előtt leszállott, 's beszélli, hogy én a' lyányt el akarom venni, 's kéri, jöjjön a' Biróhoz, kérjen tőle Hajdúkat, a' kik a' k...t kapják meg, 's Asszonyámnak adják által. Ez a' nemes lelkű ember mindent elkövetett, hogy megnyugtathassa, mondotta, hogy a' lyány beküldése igen szükséges volt, 's barátságomra provocált, hogy ha valami ollyast szándékoznám, azt nékie bizonyosan meg fogtam volna vallani. Elébe terjesztette az én prostitutiómat, a' magáét, a' lyányét; 's hogy a' város öszve fog futni erre a' spectaculumra 'stbb. Végre megnyerte az anyámtól, hogy nem fog hajdúkat kéretni; ő maga mégyen el elkésziteni a' lyányt, hogy az önnként kimegy Semlyénbe, 's így a' dolog lárma nélkül eshetik-meg, csak hogy igérje-meg Asszonyám, hogy nem tesz semmi erőszakot.

Asszonyám megígérte, 's a' Doctor ment. Azonban alig lép-be a' Doctor, 's utánna bétoppan az Anyám' Gazdája, a' ki a' lyányt megragadja; a' lyányt pofon verik, k....nak szidják, a' száját békötik, 's a Vámos Pércsi lovakon végig viszik az útczán.

Szent Györgyi barátom nekem stafétát küld; elbeszélli mi esett, 's int, hogy menjek Semlyénbe, nyugtassam-meg az anyámat; félő, megüti a' guta. — Más nap reggel Semlyénbe értem.

A' cselédek, midőn beláttak jönni az udvarra, kiugrottak a' kony-

hából, 's tapsolva fogadtak. Maris fogva tartatott eggy szobában. Vele eggy strázsa volt benn a' szobában, a' másik strázsa eggy rúddal a' pitvar ajtaja előtt őrzötte a' rabot, 's ezt minden látta a' ki az útszán elment.

Belépvén az Anyámhoz, mondottam miért jövök, 's hogy Dr. Szent Györgyi stafétát küldött utánnam. Kértem kímélje meg magát, kiméljen engemet. — Marisnak az inasom eggy czédulát ada-bé az ablakon, a' mellyben csak az vala, hogy akármit csinálnak vele, akármit mondanak, hallgasson, 's az Anyám haragját ne ingerelje. Az Anyámnak minden gutaütést támasztható indulatjai eltűntek; örűlt, hogy kezében volt rabja, 's vígan, könnyű hangon beszéllt.

Mihellyt szekeremen megtették az igazítást, vissza mentem Pályiba.

Reménylem, hogy abból nékem senki sem csinál vétket, hogy tudván, *mit tesz elzárva lenni,* a' rabnak, ha *leány* is, vigasztalást, tanácsot nyujtottam.

Júniusnak 18 d. Váradon Gyűlés volt. — 22 Jún. már befogva állottak lovaim, hogy Baranyi József Úrral Conscriptióra menjek, midőn az inasom azt a' hírt hozza, hogy az Anyámnak négy lova fúlt a' Bodrogba, 's ezen annyira consternálódott, hogy fekvő beteg lett és alig ha meg nem hal. — Azonnal megváltoztattam planumomat. Nem, mondám Baranyi barátomnak, nem Conscriptióra megyek, hanem Regmeczre; illő, hogy megmutassam, hogy jó gyermeke vagyok; 's éjjel nappal menvén, 24 d. Júniusba Regmeczre értem.

Két óra volt éjfél után, midőn az udvarra beállék. Eggy cseléd hozzám vonakodott, 's elbeszéllte, hogy a' mint a kocsisom feljött Semlyénből, az a' gyanú lévén, hogy Marisnak is hoz leveleket, megitatták, úgy hogy eldőlt, és akkor osztán még a' lábkapczáját és a' nyergét is megvizitálták, 's *nem leltek semmit.* Nem mondották meg néki, mikor mégyen vissza, hanem eggykor, midőn még aludt, a Gazda kimene, behítta, kezébe adták a' leveleket, 's a' Gazdával ismét kiküldötték, hogy ez ott légyen 's minden mozdúltára vigyázzon, ha nem dúg-e valamelly rejtekben lévő írást magához, 's a' Gazda előtt üljön lóra 's indúljon.

Spanyol lelke a' féltésnek! Sem nem irtam a' lyánynak, sem nem izentem neki, sem nem köszöntettem, sem azt nem óhajtottam, hogy valaha ismét meglássam. — Azonban nem szüntek meg a tudakozódások, ha nem látta-e valaki, hogy a' lyány ezekben a' napokban valamit írt volna, 's eggy Asszony ládájából előhoznak valamelly levelet, melyet Maris hozzám intézett.

Sok környülállás adja elő magát az életben, mellyre nehéz felelni, és mégis ártatlan a gyanús, 's ez nehézzé teszi a' birák' dolgát. Illyen ez a jelenvaló is.

A' leány ebben az elhagyattatásban engem kért, hogy pártfogója lévén eddig, gondoskodjak róla ezután is, 's szerezzek neki valamelly jó szolgálatot. Elbeszéllte, mik estek vele Semlyénből lett utolsó eltávozásom olta, 's azt, hogy Tokajon keresztül jővén, *megemlékezett az ott töltött boldog órájára.* Az egész levél *Tekintetes Úr* titulaturákkal folyt.

de eggy helyett Zanasszából azt írta ki, hogy *vagyon eggy Isten az égben, a' ki az ártatlan szenvedést látja* etc. 's a' pathósz tónúsában poétai stylusra fakad, és *té*-nek szóllít, valamit mond *Lubin és Anette* felől és *Ta* meg *Ma* syllabák fordúlnak elő levelében.

Ezek a' majd comicus, majd tragicus dolgok psychologiai tekintetekre nézve is megérdemlik a figyelmet. Nézzük végig, mit lehet mondani reájok.

A' ki a' Tokaji czikkelyt olvassa, nem azt gyanítja-e, hogy ott a szerelem egy pajkos éjtszakát adott? S mit mond osztán reá, mint hűl-el majd, ha azt hallja, hogy én soha ezzel a' lyánynyal Tokajban nem voltam egyébkor, hanem a' Kufsteinból Munkácsra vitettetésem alatt? hogy akkor a' lyány tizen-eggy (Nro 11) esztendős gyermek volt, 's délben a húgommal Klárival a' lakásomra jött és estve elment? A Tokajban töltött *boldog óra* tehát azt teszi, hogy ott látott engem az én szerencsétlenségemben és azt érzette, a' mit minden érez *szerencsétlent látván*.

Lubint és Anettet kell magyaráznom. — Midőn felgyógyulván a' forró betegségből, elgyengűlt szemeim még nem bírták az olvasást, ő vele olvastattam *Rigó Sámsont*, 's holmi egyebet, és a' többek közt Marmontelből Lubint és Anettet. Maris erre verseket írt; elég rosszakat, nemcsak poétai, hanem logicai tekintetekből is; de morális nézőpontból nézve, elég jókat, mert az vala a' bérekesztések, hogy ő valamikor a' Gessner Idylljeit megnyitja, a' könyv mindég Daphnén nyillik-meg, a' ki az anyja sírjánál esküszi, hogy a' feddhetetlen erkölcstől soha el nem tántorodik. A vers megérdemlette a' dicséretet, 's Lubin és Anette becset kaphatott előtte.

A' *Ta* és *Ma* syllabákra József öcsém azt jegyzette-meg, hogy az nem lehet egyebet, hanem ezt: *Táti, Mámi;* és így *gyermekcsinálás* forog szóban. — A' bölcs ember!

Erre a' lyány ismét elfogattatott, 's olly szorossan, hogy nem csak nem léphetett, de hogy meg sem mozdúlhatott, eggy ládához köttetett. József öcsém pedig lejött Váradra, Dienes öcsémtől két Vármegye-katonáját kérni, a' kik a' lyányt Linczbe vigyék László öcsémhez.

Nem támad-e valakiben az a' gyanú, hogy engem most Regmeczre a' lyány újabb rabsága vont? — Ezen gyanút azzal a declaratióval előzöm meg, hogy mind azt a mi itt történt (Maris akkor nap vettetett ujabb rabságba, a' mellyen én Váradról kiindúltam), csak az udvarra való beléptemmel értettem-meg és még József öcsém sem vádolt vele. Ő, a' mint látni fogjuk, egyéb inditó okot substituált ide jövetelemnek.

Négy óráig ültem a' kocsiban, mert minden aludt. Végre mozogni kezdettek. Az Anyám, mihellytt megértette, hogy elérkeztem, le oldatta a' lyányt a' lánczról. — Végre bejöttem.

Elbeszélltem mit hallék Váradon, a' négy ló és az Anyám consternátiója felől; elbeszélltem, hogy tudom, itt is mi történt Marissal. Kértem, küldje haza, fogadtam mindent, a' mi megnyugtathatá. Haszontalan volt — nem engedett kérésemnek.

Látván, hogy a' kérés nem használ, elébe terjesztettem a' gyalázatot, mellyet rám és magára von; mondottam, hogy fülem' hallatára

neveztetett hóhérnak, porkolábnak; kérdeztem, miként kínozhat az az anya tömlöcztetéssel mást, a' kinek két gyermeke volt tömlöczben? Elébe adtam, hogy az semmit sem használ, mert ha a' megbolondulásnak arra a' gradusára vetemedhetném, hogy a' lyányt el akarjam venni, ez a' fogva-tartás annak elejét nem veszi; osztán az nem is szabad, az anyja a' leánynak a' szomszédban lakik, lehetetlen, hogy meg ne hallja, hogy mi történt a' gyermekével, elő fog jönni 's vissza kívánja. Mi lesz, ha a' Vice Ispánhoz, a' Palatinushoz, a' thrónushoz recurrál? — Semmi remonstratio, semmi kérés nem használt.

Én az ebédet megettem 's Kázmérba jöttem, olly szándékkal, hogy innen Göncz-Ruszkára megyek, a' húgomhoz, kit megakarván kimélni az anyámnak attól a' vádjától, hogy engemet ő tüzel, két esztendő olta nem láttam.

Kázmérban elbeszélltem fiúi bizodalommal minden szerencsétlenségemet, 's a' Gróf a' Grófné, kik engem 1804 ólta úgy boldogítottak, mintha tulajdon ágyékjokból származtam volna, vigasztaltak, szántak 's tanácslottak. Másnap felvirradván, mondám Ő Nagyságának a' Grófnak, hogy megváltoztattam plánumomat; nem Ruszkára mégyek, — mert ott lakván a' lyány anyja, abba a' gyanúba hozhatnám az anyámat, hogy nem a' húgom miatt, hanem a' lyány miatt mentem oda — hanem vissza megyek Váradra. Ő Nagysága megdicsérve javallotta a' gondolatot 's továbbá is intett, hogy az Anyám megtévedését *szánjam*, de *tiszteljem*. Azonban éppen a' búcsúzás alatt a' Grófnét kihívják; a' Regmeczi Gazda hozott eggy levelet. Az Anyám arra kéri a' Grófnét, hogy engem ne eresszen Ruszkára, hanem péntekig tartóztasson magánál. — Fel ültem a' szekérre és Regmeczen az udvar előtt állván-meg, magam bémentem jelenteni, hogy én a Gazdának Kázmérba érkezése előtt már, a' fellyebb említett ok miatt azt végeztem volt, hogy Ruszkára nem megyek: de péntekig Kázmérban sem mulathattam; mégyek egyenesen Biharba, folytatni a' Conscriptiót. Ujra kértem, hogy bocsássa-el a lyányt: minden felé elment a' híre; őtet gyötörvén, őtet hozván gyalázatba, *engem gyötör, engem hoz gyalázatba.* Tudakoztam, ha szabad-e azért mást kinzanunk, mert félünk? De mind ezeknek nem volt semmi haszna. Mentem.

Közel valék Ujhelyhez, midőn az a' gondolat, hogy visszatérésem ujabb próbája leszen utánna-járásomnak, 's többet fog használni, mint minden remonstratió; vissza fordított.

Az sem használt. Látván, hogy meglágyíthatatlan, bejelentettem az Anyámnak, hogy én nem csinálok semmit *titkon*, 's előtte irtam-meg a' levelet az anyjának, hogy jőjjön a' leányához 's segítsen rajta. Az anyám más úton külde Ruszkára azzal a' parancsolattal, hogy a' húgom a levelet, mellyet egyenesen neki küldöttem, oda ne adja a' leány anyjának, sőt küldje az Anyámnak, melly meg is lett. Valamit a' fájdalom, a' gyalázat érzése, és az emberiség velem mondathattak, mind elmondottam az anyámnak és minden nap. Az Anyám nem hajlott; fel felkölt, megnyitotta a' kolccsal bezárt ajtót, néki rikóltotta magát a leányra, s verte, *hogy mind azt halljam.* Nem szeretőjén, k.... ján, szándéklott feleségén,

de a' valóságos gonosztévőn, eggy gyujtogatón, gyilkoson sem láthat illyet iszonyodás nélkül történni, a' kinek szivet adott a' természet; mert a' gyilkost, a' gonosztévőt bünteti ugyan a' törvény, de nem örűl a' büntetésnek. Kifakadtam, ismét elmondtam a' mit róla mondanak, kértem. Ah! az mind haszontalan volt.

Jun. 27-dikén eggy dél után azalatt, míg én a kertben mulattam, József öcsém megjött Váradról. Azon szobában járt fel 's alá, a' mellyben Asszonyám feküdt, 's felesége Ragályi Mária eggyütt vala az Anyámmal és a férjével. Én beléptem, köszöntem az öcsémnek 's ezt mondám: *Örülök hogy láthatlak.* — *Én nem!* felele, az utolsó szót nagy indúlattal mondván-ki. Látván kivel van dolgom, dissimuláltam, 's az Anyám feje mellett leültem. József öcsém nekem valamelly gorombaságot tett, de a' mellyre többé nem emlékezem. Csak arra emlékezem, hogy azt feleltem reá, hogy goromba mondásra nekem nincs feleletem. 'S ezzel felköltem, 's a' szomszéd szobában olly hellytt, a' hová az anyám az ágyából nézhetett, széket fogtam, elővettem író-szerszámomat, eggyik lábomat, a' másikon által vetettem 's az alatt, míg József öcsém velem a' legirtóztatóbb dolgokat hallattatta, eggy levelet írtam valamelly Rézmetszőnek olly phlegmával, olly csendességgel, melyet most magam is csudálok, mert a' levélben eggy correctura sincs.

Az ő romlott lelkét, az ő pimasz charakterét, az ő feje' pusztaságát sok cselekedetből lehet ugyan ismerni; de ez a 27. d. Júniusban velem elkövetett istentelenség, eggyetlen a maga nemében és csak azért is méltó a' feljegyzésre, mert példáját látni lehetetlen.

A' mint az ebédlő szobában leültem, ezen szóval kezdette gorombaságait:

Boldog Isten! melly tanúlt ember! íme a Jénai Mineralógiai Társaság Tagjának fogadta.

Nem szóllottam rá eggy hangot is. — Midőn a Jénaiak az én tudtom nélkül nékem Diplomát küldöttek 's én azt a' Nagy Gábor Ur szobájában vettem a' Debreczeni postáról, azonnal leültem, 's azt feleltem nekik vissza, hogy én a Mineralogiához annyit értek, mint az Arabiai nyelvhez; köszönöm a' megtiszteltetést, de el nem fogadom.

Nro 2. — De meg kell vallani nagy ember, derék ember! Lefestette magát, 's mennyei világosságot festetett magának a' feje felibe.

Szólljon maga a' festés helyettem. Azt nem nekem kell szégyellenem, ha rágalmazóm nem bír azzal, a' mivel kellene, és szemtelenűl vádol.

Nro 3. Az Ur plenipotentiát vallott a' Váradi Gyűlésen. Minek az? Asszonyám ellen akar vele kikelni az Ur? Csak tessék; majd meglátja mit nyer vele. Már egyszer, még Kassán laktunkban sequestrumot akart tenni az anyámnak. Vagy talán a' Viczay képe vagy a' maga bolond firkálásai miatt tette azt? Az igaz, gyönyörű, bölcs munkák: *Rigó Sámson!* No, megparancsolom a' fiamnak, hogy nekem eruditus ne legyen.

Nem szóllottam semmit. Csuda-e az, ha ő Moliernek plautusi szavát nem ízleli, nem érti? — Egyedül a' Sequestrumra jegyzem meg, hogy

az nekem soha gondolatomban sem volt, 's nem emlékezem semmire, a' honnan ezt kihúzni lehetne. Hanemha onnan, hogy az Anyám 1787 táján conscribáltatta a' jószágát, hogy a' Kamarától költsön vehessen pénzt.

Nro 4. Ördög-adta tökélletlen embere, mihelytt Váradon meghallja, hogy ott vagyok, éjjel-nappal jő ide, hogy az én itt-nem-létem alatt Asszonyámat megcsalhassa.

Nagy szó! Sokat magyaráz.

Nro 5. 'S az Ur azt írá, úgy-e, meghallván, hogy nekem sok juhom döglött el, hogy a' juhainak hason felét a' fiamnak ajándékozza? Nem, uram, nem vagyunk barátok. B..... meg az Ur a' juhát!

Az Anyám és a felesége jelen volt, 's sem eggyik nem csendesítette csak egy hanggal is, sem a másik. — Ajándékban nem kellett a' nyáj fele: de hírem nélkül Novemberben levágatott belőle kilenczet.

Nro 6. Soha, b..... a lelkét, soha Laczi bolondabb cselekedetet nem tett, mint azt, hogy midőn forró nyavalyába esett, az ebadta, semmirekellő tökélletlen embere, azt a tanácsot adta Asszonyámnak, hogy hozasson Doctort mellé; hadd veszett volna el!

Nro 7. Itt vagyok, Uram, itt vagyok ('s ezt mondván a' székem mellé jött, megcsapta a' mellyét, 's nekem rivalkodék), nem félek, kapjon belém az Ur.

Rá meresztettem a' szememet, rettegés nélkül, csak hogy lássam, ha a' feneség hagyott-e még annyi lucidum intervallumot, hogy érezze, melly megvetéssel kell a' megőrültöt néznem. Nem szégyenült el!

Nro 8. Elvette Asszonyámtól a' Maris után talált leveleket, 's azzal fenyegetett, hogy *úgy akarjam azt az ő almáriomából elvenni, hogy megbotoz* . . . .

Becsületére csakugyan kéntelen vagyok megvallani, hogy az utolsó szót *felében elharapta.*

Nro 9. Az Úr azt írta Asszonyámnak, hogy velem connotáltassa, mibe került a' fogsága 's tétesse fel, hogy ha ide haza volt volna, mit fogott volna vonni. Igy akara az Ur engem megcsalni; azt gondolta, hogy én fiatalember lévén, nem látom, mit akar az Ur?

Nro 10. Hadd vegye, b..... a' lelke tökélletlen, semmire való, gaz embere, hadd vegye! Az egyik testvére elvette Consiliárius 's Ord. Vice Ispán Beothy Jánosnak a' leányát, a' másik el a' Consiliárius 's Ord. Vice Ispán Ragályi Józsefét: hadd vegye!

Nro. 11. De mindég szerette a' fiatal szoba leányokat!

(Itt fúlánk és caustikus epe fog folyni tollamból, 's reméllem, hogy az olvasó reflexe lesz s megérti mit mondok.)

Mikor én Kazinczy József Kassán Nationalis Oskolák Inspectora voltam, ő pedig akkor, tudniillik Kazinczy Ferencz, ott mint 14 esztendős gyermek oskolában járt, tulajdon vallása szerint, mellyet eggykor Telki-Bányán tett, a' Kapiné frajczimerén vesztette el a' sz........ —

'S azalatt, míg ő Kazinczy József Munkácson raboskodott, én

Kazinczy Ferencz, a' ki soha nem raboskodtam, a' Kazinczy István frajczimerével kedvemre útaztam, mert szépen énekelt.

A' ki ezt nem érti 's bennünket nem ismér, tudja-meg, hogy én Kazinczy Ferencz *első gyereke vagyok a születés rendében az anyámnak*, — József pedig a' születés rendében *kilenczedik*, vagy az élők köztt a' hetedik.

Nro 12. Nekem rivalkodott ismét, hogy csak kapjak belé, itt vagyok! tessék! nem félek!

Én ez alatt csak írtam 's bámultam istentelenségét, de eggy úttal örűltem is, hogy gonosz szívű bántóm úgy producálja magát mint sült bolond; és minden bizonnyal ez fogta cselekedni, hogy bántásait phlegmával vehettem. Végre elvégezvén a' levélírást, felköltem, elővettem a' süveget, s kimentem a kertbe.

A' József öcsém felesége jelen vala, míg ezek folytak, és eggy hanggal sem csendesítette férjét, sem hogy ezen hallatlan ocsmányságú dolog ellen való detestatióját megmutassa, ki nem ment.

Az Anyám felkölt, járt, szitkokat mondott, megnyitotta az ajtót, reá rivalkodott a' lyányra, verte, kijött, 's két ízben azt kívánta, *hogy bár elütötték volna Budán a' fejemet!*

A' mindentudó Isten tudja, hogy csak szántam a' szó miatt, de az nekem nem fájt. »*Bocsásd-meg neki, mert nem tudja mit cselekszik!*« Az anyámnak könnyű volt illy borzasztó szóra fakadni az öcsém szavait sub Nro 6. hallván, 's példáját látván, általa tüzeltetvén. Másnap reggel oda hagyám Regmeczet, 's Conscriptióra mentem.

Ugy tetszett Regmeczen, mikor velem az öcsém ezeket cselekedte, hogy a' cselekedet' ocsmánysága, melly a' bántót bolondnak declarálja, elég pótolék a' szenvedésért, mert ki haragszik azért a' szamárra, hogy rug? Úgy tetszett az akkor: de a' Conscriptió alatt érzettem, hogy a' szamár rugása is rugás, és hogy az is fáj. Nem alhattam soha. Lelkem szünet nélkül szenvedett. Láttam, hogy soha sem emancipálódhatom a' József öcsém tuteléja alól. Igy tarta ez egész Júliusban. Végre Júliusnak 25-dikén Konyáron eggy estve megütött a' guta.

Megvirradván alig tudtam szóllani. Szám és szemem kifordúltak helyeikből. A' Helység' Birája-e, vagy a Nótárius, az ott lakó Felcserért külde, 's az azt javaslotta, hogy repüljek Debreczenbe, mert segedelemre van szükségem. Dr. Szent Györgyi úrhoz folyamodtam.

Ez a' derék ember úgy fogadott, mint barát. Elholt látásomra, de el igyekezett rejteni előttem a veszélyt, mellyben forgottam. Hogy a' nyavalya' állapotját kitalálhassa, magánál étetett, hitvese jelenlétében süvegemet feltétette; orvosságokkal elkészített, 's végre Epictétből és Senecából merített bíztatásokkal 's vigasztalásokkal sírva eleresztett.

Júl. 31-d. Baranyi József barátom és Conscriptor társam kikísért Semlyénbe, tartván attól, hogy a' szerencsétlenség meglátása az Anyámra nagy mértékben fog hatni, 's a' megindulás engem még szerencsétlenebbé teszen. Ágyban leltük az Anyámat. Szám félreömlését, szemem hibás directióját maga vette észre az anyám, 's a' mint kimentem, tudakozta, mi bajom. Hidegen fogadta a' feleletet 's nem szóllott reá semmit. Hihető

annak vette, hogy az Isten büntetőképpen bocsátotta reám a' csapást, mert nem sokára azután eggy nékem írt levelében azt mondotta, hogy bár eggy guta a' Klári húgom száját is félre rándítaná, hogy ellene ne panaszkodhatna!

Az Isteni Oeconomia a' csapásokat áldásúl bocsátja az emberekre. A' vak ember nem tudja a czélt, jajgat, békételenkedik, 's igasságtalansággal vádolja azt, a' kinek keze az Egészet kormányozza: a jó ember bízik abban, a' ki őreá új próbát bocsáta, 's tudja, hogy a' csapás csak a' destinált jónak kifejtődése. — Ezt a' nagy igazságot prédikálja az én mostani szerencsétlenségem is.

Eddig, hogy magamat önnön magammal és a' világgal háládatlannak, telhetetlennek ne neveztessem, csendesen nyögtem keresztem alatt. De mostan megértek az idők. Láttam én, hogy az újabb keserítések 's bántások újabb guttaütést okozhatnak, 's elréműltem annak képzeltére, hogy akkor osztán úgy bánnak velem mint fél emberrel 's el vala végezve, hogy megházasodom.

De kit? hol? miként? — Nem tudtam elmémet senkin megnyugtatni. Sokára az a' gondolat repült végig fejemen, hogy bár csak valakit lelhetnék, a' kiben fél annyi cultura, érett lélek 's kedvesség volna, mint Sophieban ismerek. Sophie felől nem mertem álmodni. Tudtam, hogy még mindég a' franczia Emigráns Gróf Etoile Maximilien után vár, kivel 1800 olta világos jegyben volt 's szüléji eránt, kik engem 1784 ólta tulajdon gyermekek gyanánt néztek, olly hűséggel voltam, hogy nekik nem magamat óhajtottam vőnek, hanem a' legragyogóbb, a' szeretetre legméltóbb Ifjat; 's a' gondolat semmi nyomot nem hagya elmémben.

Azonban Sophienak emlékezetét elmémből elűzni akarván, annál makacsabban tapadott beléje a' gondolat. Nem remélvén semmit, feltettem magamban, hogy feljövök, 's elébb Pepivel, azután Sophieval szóllok; ha utamat kiadják, annál hamarább állapodom meg valakiben másban.

Baranyi József Úr nekem egész bizodalmamat megérdemlette, de nem szóllottam senkinek, nem neki is. Láttam, hogy ha ezt a' lépést úgy teendem, hogy felőle senki se tudjon előre, az leginkább el fogja hitethetni a' világgal, hogy azt a' rút gyanút, azt a' gyalázatot, azokat a' bántásokat meg nem érdemlettem. Aug. 20-dika táján Baranyi Úr Váradra bément a' fixumok miatt. Tizennégy napi pihenő időnk maradván, addig Kázmért meg lehetett futni, mondám, 's megfutottam.

Hogy Regmeczen bé ne kelljen térnem, Ruszkának kerültem, hol a' húgomat Klárit, az Anyám haragja miatt, két esztendő olta meg nem látogattam. Maris már régen haza eresztetett Regmeczről 's én gondolhattam, hogy Ruszkán lesz: de az ő ottléte nem csak el nem ijesztett Ruszka felé venni utamat, sőt még unszolt; — tartoztam vele becsületemnek megmutatni, hogy nincs okom sem pirulni miatta, sem kerülni a' vele — lételt. A gyanakodóknak szabad gondolniok a' mit akarnak.

Ruszkán két egész nap mulattam. Maris, kit a' húgom 9. esztendős korában fogott szolgálatába, minden reggel bejött a' házhoz, 's csak alunni járt haza. Igy módom volt vele hosszasan elbeszélltetni mind azt, a' mi rajta a' Debreczenből való kiragadtatás olta történt.

Ruszkán azt mondottam, hogy csak azért jövök Kázmérba, mert Semlyénben lenni nem akarok, és Kázmérban is két esztendő olta nem voltam. 24 d. Aug. éjtszakára Kázmérba értem.

Az vala szándékom, hogy mindeneknek előtte Pepivel szólljak. Láttam én, hogy az én házasságom, az övének gátlására lehetne, 's több hűséggel voltam a' ház eránt, mint hogy azt az én szerencsémnek feláldozni akarhassam. De Pepi nem vala a' háznál, más napra várattatott. — Midőn mindég rejtegetvén Sophie előtt titkomat, azon vevém magamat észre, hogy benne vagyok a' nyilvánságos declaratióban.

Szerencsésebb órában nem jöhettem én Kázmérba, mint éppen most. Sophie, mihelytt a' szekérről leszállék, mingyárt azzal álla előmbe, hogy meg van a' mit mindig jövendöltem; Etoile megnyervén a' szabadságot a' haza mehetésre, 's látván hogy a' Revolutzió őtet koldussá tette, eggy három száz ezer livrával bíró személyt elvett, 's Páris mellett eggy falút vásárlott. A' levél nyolczad nappal azelőtt érkezék. — Ő Nagysága a' Gróf küzene általa, hogy Ő nekem sokkal inkább barátom, mint hogy velem a' közönségesen járt utat akarhassa tenni; 's a' helyett, hogy én szóljak vele, ő fog szóllani velem. — A' háznál Úriszék tartatott; 's ezek a' vendégek csak 27-dik Aug. oszlottak el; ekkor veve elő a' Gróf.

Ő Nagysága azt kivánta, hogy minekelőtte gyűrűt váltanék, kérjem ki az Anyám' akaratját. — Elébe terjesztettem a' Grófnak, hogy az Anyám az én jelentésemet nem veheti másképpen mint örömmel; nem csak azért, mert lépésem végre felnyitja szemét, hogy a' rettegett bolondságot elkövetni soha sem vala szándékom, hanem túl azon azért is, mert Sophiet mindég megkülömböztetve kedvellette, 's a ház eránt szíves barátsággal viseltetett. A' vallás külömbsége idegenséget okozhatna ugyan: de hiszen a' húgom Klári pápista férjnél van, az öcsém Miklós pápista feleséget vett. De mind ezen tekinteteken kívűl vagyon eggy tekintet, a' melly tőlem egyenesen kívánja, hogy ezt a' lépést az Anyámnak híre nélkül tegyem. Azt, hogy én Marist venni nem akartam, nekem nem tartozik elhinni a' világ. Ha az Anyámnak hírével házasodom, azt fogják mondhatni, hogy a' gondolat az Anyámban támadott, hogy Sophiet csak az Anyám kedvéért vettem. Nem tagadhatom meg magamtól, illy mocsok után az elégtételt. Ő Nsga értette okaimat, 's megengedte a' gyűrűváltást, úgy mindazáltal, hogy egyenesen megírom, mit mond reá az Anyám, és ha csak fél szóval ellenzi is, légyen a' dolog ollyan, mintha semmi sem történt volna; 's ugyan ezért a' levél felérkezéséig nem csak a' Kázmér egész környéke, de még a' cselédek is a' háznál, 's a' Plébánus, kinek Ő Nsgok szabad asztalt engedtek, semmit sem tudtak felőle.

Ruszkán harmad napig kelle várakoznom Bátyám Krainik Úrnak haza érkezéséig, a' ki Conscriptión vala; mert a húgomtól úgy elmennem hogy néki meg ne mondjam mi esett, nem lehete, 's néki férje jelenlétében akartam elbeszélleni. Az alatt Maris ismét mindég a' háznál volt. Azokat, a' kik olly felette készek igaznak nézni a' gyanút, vigyázóbbá teheti az a' bohóság, a' mit itt beszéllek: — Az inasom Plezsnyalszki Ferencz, a' ki nekem fogságomban is inasom volt, tudta tőlem, hogy megházasodtam. Kázmér és Ruszka közt mondtam meg neki azt, de azzal

a' parancsolattal, hogy Marisnak el ne beszéllje; félvén, hogy a' lyány hamarább mondja meg a' húgomnak mint én, a' melly méltó neheztelést támaszthatna. Leülvén az asztalhoz, a' lány ki 's be jött 's mindég nevetett az inasra. Én vettem észre a' nevetést, 's majd Marist néztem, majd az inast; tekintetem azt akará kitanulni, ha a' nevetés nem onnan jön-e, mert a' lyány már tudja. A húgom megszóllala, hogy *ha Regmecziek látnák szemeim forgását, valamire magyarázhatnák.* Megvallottam, hogy azt nem cselekedném ok nélkül, azonban gyanújok még is igazságtalan volna; 's megigértem a' húgomnak, hogy a' titkot férjének hazajövetelekor megfejtem. — Francz csakugyan megsúgta Marisnak mi történt; 's az a boldogtalan leány, a' ki arról, hogy én őtet elveszem, soha nem álmodott, de hozzám szívesen attachirozva volt, 's Sophiet annak nézte, a' ki engem szerencséssé tehet, *örvendett szerencsémen.* Azután maga vallotta meg más nap, hogy Francztól mingyárt tudta, 's azt mondotta, hogy okosabb lépést nem tehettem.

Siettem Semlyénbe, 's mihelytt Bátyám Krainik Ur haza jött, másnap reggel mingyárt mentem. Maris a' falú' végén bucsúzott el tőlem; felültettem szekerembe, 's a' szomszéd faluig elvittem. Kért, hogy legyen gondom reá ezután is, 's szerezzem valamelly jó helyre. — 'S ezt a' lyányt, a' ki házasságom hírének örvendett midőn meghallotta, — a' kit Váradon azzal rettentettem-el az ott maradástól, hogy ott elromolhat, *k* . . . . *nak* hitték, vádolták!

Ezen Ruszkán mulatásom ideje alatt beszéllte el nekem Maris, mik estenek vele. Semlyénben, az úton, és Regmeczen. — Eggy nap Zemplény Vármeggyei Doctor Meczner Pál Ur Regmeczre ment-ki Ujhelyből. Az Anyám megnyitotta a' lyány ajtaját, hogy láthassa a' Doctort, 's akkor megszóllította: No k. . . ., itt a' Doctor, megvizsgáltatlak. ha lyány vagy-e még? — *Szívesen Tekintetes Asszony! kész vagyok.* felele a' leány meg nem rettent képpel. 'S az anyám kiment.

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

NÉPDALOK ÉS EGYÉB VERSEK GYÜJTEMÉNYE. (1812.)

— Második és befejező közlemény. —

21.

A kassai piaczon,
Répát árúl egy asszony.
Noszsza Pajtás! végy tőle,
Adj nékem-is belőle.

Több változata ismeretes. (Qu. 21. sz.)

22.

Meg halok én nem sokára,
Karátsony első napjára,
Ki terítnek hajnalára,
Galambomnak két karjára.

(Qu. 77. sz.)

23.

Csikós ének.

Hej! Gubáné! Gubáné!
Enyém vagy te, nem másé,
Nem a' Túri Gulyásé
Sem a' Zsiros kanászé!
(Qu. 67. sz.)

24.

A parasztgazda szolgájának az éneke.

Gyere-be Te friss legény,
Együnk ketten derellyét,
Hát a' Gazda mit egyék?
Egyék korpa tziberét.
(Qu. 68. sz.)

A 23. és 24. szám »Állj meg Rózsám« kezdetű népdal végső és negyedik versszaka olvasható ily czímű ponyvára készült nyomtatványban. »Nro 13. Mezei Juhász-dallok.« A 23. utolsó sorában *zsiros kanász* helyett *tsáti kanász* van nyomtatva.

25.

Élek még én jövendőre,
Vetek a' *Csáti* mezőre,
Vetek zabot, búzát, kölest,
Veled aratom azt kedves.
(Qu. 19. sz.)

26.

Tinta, penna, papiros,
Úgy szép a' lyány, ha piros
De ha mindég szinetlen,
Meg csókolom izetlen.

V. ö. Erdélyi, II. 347. (Qu. 84. sz.)

27.

Katonának jól van dolga,
Meny-országra kevés gondja.
Kár, hogy kitsiny az erszénye,
Az-is ritkán vagyon tele.
(Qu. 91. sz.)

28.

Fekete szem.

Szeretem én kendet nagyon,
Mert fekete szeme vagyon,
Szemöldöke súgár vagyon,
Az enyémhez illik nagyon.

V. ö. Erdélyi I. 72. II. 392. (Qu. 13. sz.)

29.

Szeretem én a' Te
Szemed, mert fekete,
Annak pillantása,
Szivem ujjúlása.
(Qu. 43. sz.)

30.

Be haragszom a' szememre,
És még inkább a' szivemre,
A ki hozott szerelemre,
Érted való gyötrelemre.
(Qu. 55. sz.)

31.

Gyere be Rózsám, gyere be,
Csak magam vagyok ide be,
Addig a' szobámból ki nem mégy,
Még három szál gyertya ell-nem ég!
(Qu. 48. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 125. — II. 116. sz. — Gyulay-Arany II. 285., 292. l.

32.

Hajdínárom potyka,
Gunár szemő szoknya,
Egy sem betsületes,
A ki aztat horgya.
(Qu. 42. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 467. sz.

33.

Barna legény szeret engem,
Haza haza késír engem,
Le száll addig a' hóld világ,
Még ő engem haza bocsát.
(Qu. 76. sz.)

34.

Sárga répa, kemény mag,
Jaj! be derék legény vagy,
Se nem kicsiny, se nem nagy,
Épen hozám való vagy.
(Qu. 41. sz.)

35.

Nézd meg Rózsám: ki van ott?
Kakas Gyuri iszik ott[1]
Boros kantsó kezébe
Fényes Sári ölébe.[2]
(Qu. 50. sz.)

36.

Még se szánom, édes Rózsám
Kardom érted fell-kötni,
Egyszer, kéttszer szép ortzádat
Mingyárt meg is csókolni.
(Qu. 86. sz.)

37.

Katona vagy rózsám, a' lettél,
Nékem bizony nagy bút szerzettél,
Fell kötötted Rózsám kardodat,
Visellye már Isten gondodat!
V. ö. Gyulai-Arany II. 295. l. (Qu. 79. sz.)

38.

Hajja Szivem barna szűz,
Ég a' szemed mint a' tűz,
Ha az enyém úgy égne,
Száz aranyat meg érne.
(Qu. 83. sz.)

39.

Haja Szűz! magam az,
De nem tudom kend-é az?
Magam felől felelek,
De kend felől nem merek!
(Qu. 85. sz.)

40.

A templomba kell menni,
Czifra Mise fog lenni,
Az én Rózsám a' Barát,
Mondja a Litániát.
V. ö. Gyulay-Arany I. 328. l. (Qu. 46. sz.)

[1] Hires verbunkos katona.
[2] Az én időmbeli leghíresebb k—a, a ki a' Sátor Ujhelyi piattzon dinynyét árúltt, az után fell menvén Pestre, legfőbb Dámát jádzott. Szirmay Antal jegyzései.

41.

Ej! szolgálló, szolgálló!
  Van e' borod ell-adó?
Van, olly édes mint a' méz,
  Ollyan tiszta, mint a' víz.
(Qu. 20. sz.)

42.

Haja szivem Szebenbe,
  Hadd nyúlljak a' zsebedbe,
Ne bánts édes virágom,
  Hát igy éllyjem világom!
(Qu. 82. sz.)

Harmadik csoport.

1.

Lelkem, kedves komám Uram,
  Nem látta kend az én Uram,
Kedden el-ment a' vasárra,
  Oda maradtt éttzakára
De már soha nem tudhatom,
  Soha meg se gondolhatom :
Eb-ugatta hová ment ell?
  Talán az ördög vitte ell;
Már Tólcsvára-is izentem,
  A Plébánost kérdeztettem,
Hogy az Uram útazását,
  Nem tudná é múlatását?
De ő nékem azt izente:
  hogy igen nagyon felette
Ne búsullyak, ne aggódjak
  Ell-vesztésén ne bánkódjak,
Mert tudgya: hogy van egy komám,
  Egy Insurgens szép katonám,
Kinek deli szép termete,
  Ékes maga viselete,
Ezt a' szemem meg igézte,
  Személyemet ell-jegyezte,
Uram helyet társaságát,
  Én fent tartom barátságát.
(Qu. 24. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 441. — III. 283. sz.

2.

Igy turbékoll a' Gerlicze:
  Tur, tur, tur!

Igy búsúlnak a' galambok:
Bú, bú, bú!
Igy búsúlnak a' Czigányok:
Vas, vas, vas!
Vassal élik világokat,
Vas, vas, vas!
A' Magyarok borral élik világokat:
Bor, bor, bor!
A' Németek serrel élik világokat:
Ser, ser, ser!
A' Zsidók is vajjal élik világokat:
Aj, vaj, vaj!
(Qu. 93. sz.)

3.

Éllj kedvedre mulatozzál,
Valamint a' szarvas bogár,
Nem sirat egy rigót egy nyár,
Nincs fél pénzen száz forint kár.
Kék a' szemed világos kék,
Szemöldököd fekete szép,
De hijjába csalogattsz bár,
Nékem bizony nem kelleszsz már.
Sokat hittem beszédednek,
Sok hamis esküvésednek,
Hamis vóltál, mert meg tsaltál,
Mást szerettél, ahoz jartál.
(Qu. 37. sz.)

4.

A' kertembe van egy terepély fácska,
Rajta van egy csácsogó madárka,
A' szájával mindég csácsongattya,
A' szemével mindég kacsongattya:
Bár csak engem egy legény szeretne,
A' ki nékem piros Csizmát vehetne.
Szeret engem egy legényke tudva,
Utánnam jár lesekedik lopva,
Bár ő nékem piros Csizmát venne,
Be jó kedvet nékem akkor ténne!
(Qu. 98. sz.)

5.

Házasodna a' Ptrütsök,
Nem tud kit ell venni,
Ölelgeti a' legyet,
Ell akarja venni.

Róka farkát billegteti,
Dudás akar lenni,
Macska magát egyengeti,
Szakács akar lenni.
(Qu. 102. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany II. 327—330 lap. — Thaly, Vit. én. I. 345. l. — Kálmány L. Szeged népe I. 98. l.

6.

K.... az annya, ki ez után,
Jár valaki lyánya után,
Sőtt eddig-is bolond vóltam,
Hogy Susinak meg hódoltam.
Hej! de sok szeretőm vólt már,
Ell nem bírná ötven szamár,
De egy sem vólt köztök igaz,
Ki álnok volt, ki meg ravasz.
(Qu. 18. sz.)

7.

Meg hivás.

Megyen Gólya szállására,
Repűl fecske kvártélyára,
Gyere te is valahára,
Szívem vigasztalására.
Ki tartóztat Drága lélek?
Tám azt véled, hogy nem élek,
Élek mert bennem a' lélek,
De ha nem jösz ell-hágy félek.
(Qu. 11. sz.)

8.

Szerelem, szerelem, átkozott szerelem
Miért nem termettél minden fa levelen
Hadd szakasztott vólna minden szegény legény,
Hogy virradt fell-vólna bú bánatos Egén.
Én-is szakasztottam, de ell szalajtottam,
Az én galambomtúl messzire jutottam.
(Qu. 89. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 427. II. 280. sz. — Kriza, Vadr. 21. 152. sz. — Kálmány L. Szeged népe. III. 129. l. — Különben »Ritka búza, ritka, mellyben konkoly nincsen kezdettel »*Szép dallos Dinnom-Dánnomok*« czímmel külön ki is nyomtattatott tizenkét más dallal együtt 1792-ben.

9.

1670-ik Ezt. a' Hajdú Városok éneke, midőn a' Német katonák által nagyon sattzoltattak.

Hajdú város Böszörmény,
A Németet a' köszvény
Hasogassa, miatta
Nincs kenyerünk, Ebatta
Ebatta Némettye!
Veszet teremtette!
(Qu. 71. sz.)

Két első sorának változata ma így hallható: *Árokszállás Böszörmény. Húzzon össze a köszvény!*

10.

Aloÿz unokámnak éneke.

Az én Csizmám Szent-Péteri,
A sarkantyúm Debreczenyi,
Magam vagyok *Szirmaÿ* fi,
Nem parantsol nékem senki.
(Qu. 14. sz.)

11.

O! siess kedves Angyalom!
Majd meg öll az únalom,
Mert ha nem vagyok veled,
Nagy búm nem-is képzeled.
(Qu. 26. sz.)

12.

Ha én aztat tudnám
Ki lesz az én mátkám!
Be kedveznék annak,
Kedves Angyalkámnak!
(Qu. 44. sz.)

13.

Juttka szivem, Juttka!
Bár csak nekem jutna,
A Te kicsinyedből
Egy kis parányicska!
(Qu. 52. sz.)

14.

Igen nehéz.

Csak az nékem igen nehéz;
Hogy téged ölelget más kéz,

Az én szívem tavulról néz:
Hogy ne vólna nékem nehéz?
(Qu. 12. sz.)

Nyomtatatásban *Kisütött a napsugára* kezdettel megjelent *Szép dallos Dinnom-Dánnomok* czím alatt 1792-ben.

15.

Utas! köszöny rám egy pin bort,
Itt láttz feküdni egy jámbort,
Kedves élete párjával
Csikó bőrös kulattsával.
(Qu. 95. sz.)

Csokonai, Szerelemdal utolsó versszaka.

16.

Ha ell jönne valaki,
Ki engem meg kéretné,
Nem mondanék én néki:
Rosz ember menyj innet ki!

V. ö. Kriza, Vadr. 191. sz. (Qu. 53. sz.)

17.

Papot illett a' Szent-irás,
Czifra Dámát a' kávé ház,
A' katonát a' korcsma ház.
Szép paripa meg ugratás!
(Qu 92. sz.)

18.

Minapában hogy sétáltam,
Nagy harcsa szájra találtam,
Isten úttse! ell-nyelt vólna,
Ha nagy mentőm nem lett vólna!
(Qu. 97. sz.)

19.

Volt nékem kecském, tudod azt,
Ell ment a' kertben, láttad azt,
Meg ette a' farkas, hallod azt,
Csak a s—t hagyta sz—d azt.
(Qu. 80. sz.)

20.

Meg hólt, meg hólt a' vén Berky,
Mért nem attál túrót néki,
Attál vólna túrót néki,
Most-is élne a vén Berky.

V. ö. Erdélyi, I. 390. sz. (Qu. 54. sz.)

Negyedik csoport.

1.

A' Sáros-Pataki Éjjelő vigyázzónak az éneke.

Tizet ütött már az óra,
Szerelmes párok nyugvóra
Mennyetek, egymásnak ölébe
Nyugodjatok szerelmébe!
Tizen eggyet ütt az óra,
Ez nem ütött nékem jóra,
Mivel búval tellyes vagyok,
Mert szeretőm már ell hagyòtt.
Tìzen kettőt ütt az óra,
Ez már ütött nékem jóra,
Mert szeretőm éjfél tájban,
Jelengeti magát nállam.
Éjfél után ütött eggyet,
Már egy nappal éltünk többet.
Bár élhetnénk még többet-is,
Hogy szeretnénk lyányt szebbet-is!
Éjfél után óra kettő,
Szivem, lelkem, mind a' kettő
Nem kell nékem, ha csak kettő,
Szeret engem Tizenkettő!
Éjfél után óra három,
Szivem, lelkem hozzám várom,
Várom, várom, még-is várom,
Még szememre nem jön álom!

(Qu. 106. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany I. 349. l.

2.

Nem férfi az ollyan, se nem ember
magában, a' ki szépet nem szeret,
Mert szerelmet ell-kergetni le-
hetetlen nem szeretni, Ember
Angyal nem lehet.
Szent volt Dávid király, de Bet-
zabeával hált, szép vólt, azért
szerette
Amaz erős Sámson Dalila asz-
szonyért életét vesztette.[1]

(Qu. 31. sz.)

[1] Ez még a' Nagy apámnak kedves éneke vólt. *Szirmay Antal jegyzése.*

3.

Köszöntés.

Jelen lévő szép vendégek!
Jelen lévő nemes lelkek!
Mondjunk nékünk egészség
Bodrogköznek eggyesség.
(Qu. 101. sz.)

4.

Háromféle szeretőm vólt,
Kálvin, Luther, Pápista vólt,
Meg-is mondtam ő kemeknek
Ne járjanak hozzám többet.
V. ö. Erdélyi, I. 396. sz. (Qu. 103. sz.)

5.

Emlékezetre méltó Magyar példa beszéd:

Az országban nem tészen bőséget:
Unghi Bor
Bereghi Buza
Szathmáry Prókátor
Szabólcsi Okos.
Ugócsi szolga,
Sáros Vármegyei Vitéz.
Pápai szűz
Lévai jámbor etc.
(Antonii Szirmay Collectio ingeniosarum cogitationum 118. sz.)

Közli: KÓNIG GYÖRGY.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

— Második közlemény. —

Tormentorum tormentum.
Causat unum momentum,
Oculorum unus ictus
Causat en mille conflictus.
O afflictum pauper cor,
Cujus tyrannus amor.

Si prostravit Hectora,
Vincet mea pectora!
Etsi super astra juro,[1]
Votis meis nunquam duro,
Victus cedo victori,
Sum paratus et mori.

Una dulcis blanda vox,
Quam crudelis et atrox,
Manus ebur, rectus marmor,
Lac sunnt *(sic)* sensus, labra cruor.
Fui liber et vivus,
Jam sum factus captivus.

Quantum fatum fatorum,
Quanta virtus illorum,
Ingens et imperiosa,
Inclemens et furiosa!
Vel fors clemens benigna?
Quantum est hoc aenigma!

[1] Innen Amade írása.

Non est major orbis lis,
Quam quae sit amoris vis!
Cedo votis, cedo fatis,
Cedo sortis jam oblatis,
Coelos saxis non peto,
Sic cor meum quieto.
O amor amor! plus est, quam marmor,
Promittebas mell, nunc propinas fel,
Proh dolor!

Ltár. 1899/35.

Rád ugrik, rád mászik, rád mereszkedik,
Rád vitsok, rád nevet, rád ágoskodik.
Intelligentibus pauca.

Fél turó, fél málé, fél ködmeny kösztyő,
Szakrmentz káposzta, lehrimos lentse. (?)
Sapientibus modicum etc.
Pergit sua nota.

Engedj édes szévem, hadd öleljelek meg,
Lábod között való csöcsött hadd fogjam meg,
Ezerhuru hegedődett hadd pönderétsem meg,
Atyám tsinált szegetskével hadd igazgassam meg.

Nótáját az Venusnak maid elhegedülöm,
Kinek teczik, járhatja, már megengedem,
Ugorjék már az ágyba, legjobb dicsekednek.

Daniel Estorades iacet hic, quis crederet? cheu! (sic)
Flos stirpis, patriae gloria, noster amor.
Qui modicis annis superavit tempora multa.
Vivere vix coepit, iam libitina necat.
Spes promittebat magnas florentibus annis
Mors spem delusit crux inimica huius.
Gentiles tres falce rosas fera fata tricollis
Demetit et primo flore perire cogit.
Si plenus meritis fatis decesserat, ergo
Plus juveni mors, quam gloria facta seni.
Vivit adhuc, sua facta docent, non mortuus hinc est,
Quod voluit magis, quam debuit ipse mori.
Tristia fata canit, qui dulcia nomine mandat
Et qui te grato saepius ore colit.[1]

Ltár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása.)

[1] Ez utolsó sor javítva s nem egészen tiszta, de csak ez lehet az igazi szöveg.

Illustrissimo Domino Baroni Ladislao Amade etc. etc. Josephus de Rewa perpetuam amicitiam et S. P. D.

Tibi, poëtarum in Hungara lingua Principi, primum mei in eodem idiomate laboris factum dico, consecro, dono; ita quidem, ut si eum probaveris, calcar habeam futurae industriae, sin minus, inter Tuas manus opprobrium meum lateat. Faxis itaque, ut si non probas inter tenebrarum caliginem aeternae oblivioni mancipetur. Vale. Domi meae IV. Kal. April. MDCCLVI.

Keserves éltemnek végit ohajtsam-é?
Szomoru szivemnek fogytát kivánnyam-é?
Enghem nyomorítsam? búmat szaporítsam?
Aggomat újítsam?

Hova lőn böltsesség? ha nem tudsz szenvedni;
Ne légyen olly inség? a kinek engedni
Bátran ne lehessen, ha kellemetessen
S felveszed szévesen.

Jobbfele szévednek, ámbár beteges is,
Follyta életednek, ámbár kesserves is,
Napjaid homállya nagy, d' azt eloszszollya
Győzedelmes pállya.

Fuss bátran, eléred tzillyát szerentséssen
Többit is szemléllyed, vagytok nem kevessen,
Szánnyad azt s magadat, könnyebitsd kinadot,
Keressed nyugtadot.

Ltár. 1899/35.

RESCRIPTUM DEFENSORIS BARONIS LADISLAI AMADE AD BARONEM JOSEPHUM DE RÉVA.

Memento quia tempus est, ut sapias. Stultorum 49.

O Pater Omnipotens Bruti miserere Josephi
Quem toga larvatum fingit Apollo Mydam.
Metamorph. hominum versu 13.

Mittit Hydrops Amade claudo tibi Reva salutem,
Nil mihi rescribas Mome, sed ista legas.
Que tibi nunc scribo, mecum iactoris eadem
Conditione pari sum tibi judicio.
Affimur miseri morbis aequalibus ambo
Mitior ast tua sors, nam potes Urbe ru.
Donec eram sospes versabar in urbibus ac tu
Incola Posonii non peregrinus eram.
Hic mea praecipuis narrantur facta tabernis
Nec juvenes, vetulae compta puella silent

Me populus, cives, urbis quoque compita norunt
Ingenuisque omnis lusibus apta domus.
Nunc lecto affixus viridis delicta juventae
Expio, nec Divus fert peregrinus opem.
Ut leo decrepitus, fractaque ad proelia cauda
Excutit insanas vix aliquando jubas,
Ut procul annosus confectis viribus hircus
Per sata lascivum sequitur arva gregem.
Langueo sic patriis, Veneris sub sydere natus
In Laribus, putrido corpore, mentis inops.
Quippe relegati voluit me fiscus ad instar
Solatii reliquum, nil mihi nulla fides.
Hej mihi nulla fides! vacuus quam saepe Balassa
Et redit ingrata tristis ab urbe meus.
Dum nummos? sine pignore non habet, inquit amicus
Quaerit ubi ancillas? nulla reponit adest,
Ut pedibus tumidis tumida quoque mente laborat
Est vacua urna, tuus nilque meretur herus.
Quid meminisse iuvat quasinus origine nati,
Quae fuit eximiis turgida saepe viris.
Saepe pater dixit, tu degener improbe fili,
Quo ruis ante diem coecus in interitum?
Infelix ego sum, sed tu Vulcania proles
Vultu trux oculis ore feroce Myops,
Quem Cyclops Steropesque colunt, nigrique sodales,
Quosque in Carpathicis Alpibus ursa fovet.
Audes afflicti placidam turbare quietem?
Et pia contriti carpere vota viri?
Siccine tu, Divo dicavi, quem peregrino
Hymnum mordaci, Zoile, dente secas.
Impius hunc lanias vesanasque evomis iras
Miscendo stolidos inter amara sales.
Non parcis misero, cujus fortuna peracta est,
Qui ducit modicos, iam sine labe dies
Liber eram fateor, lubricam sed defleo vitam
Jugiter exclamans parce benigne Deus.
Te Venus odit amat Stygius te janitor Orci
Bardus et incultus, nullius es fidei
Civis inurbanus, mordax animatque superbum
Consilio, castris transfuga, virque malus
Respice quaeso trabem sub qua vitae alea sortem
Decidit condam, quid moror? ergo vale.
Nec mihi rescribas tecum confligere nolo
Dulcia non cantas, es pedem Arcadicum.

Ltár. 1899/35. (Nem Amade írása.)

Kegyes és Kegyelmes Herczegh mindenkori nagy jó patronussom.

Declarálnom nem szükséges, menni anxietássokban vagyok, Herczegséged kegyes személylye is jól tudgya; vigasztalássomnak köllenék lenni Amadé Lászlóban; de hiszem, azt is föllfuvalkodott, büszke és bőv kölcségü zabolátlan lovai mód nélkül elragatták, ell anyira, édes szülei intésseit, kérésitt, adhortatióit contemnálya; sütt szabad nyelvével ollano kat beszéll, inconsiderate kimond, nem hogy enyhétené dolghait, de olaitt tőtt az tüzre; az is bizonyos, minden szavát édes anya, sütt mozdulását is Nagy Szombatban, én pediglen Bárott bizonyára jóll tudgyuk. Magam pedig eltökélett szándékal voltam azon, Herczegséged kegyelmes kezeitt csókolhassam és kérgyem nagy alázatossan, kegyes opinióját méll alázatossággal kérgyem és instályom. Mert ugyanis, ha ellkezdet dolgaiban csak hivalkodásokban megyen ell s jővendő dolgaiban serényebb nem lészen, csak az levitássokban jár ell, én meghvallom, semmit sem várok belüle és minden jóakaró atyámfiai istenessen javallyák azt: csak megházossécsam, magam is jóval hagyom eltökéllet szándékal. Javassollyák is Moron lakozó gróff özvegy .Hochburghné kysaszszonyát, kit magam sem reprobálnék, reméllem, minth böcsületes, minth jó neveltre, sütt nem éppen megvethetőre találna. A minth is, a mennyire ha lehet is valami a dologban, ha nem is alkalmassint fiam akarattyábul, a dologh incamináltatott, mindazon által Herczegséged kegyelmes resolutiójátul és parancsolatyátul fügh. Mindeneknek azért legnagyobb ratioja az (mivel az moriak azt alegallák, hogy ük soha legkissebbet sem vétvén, édes leányát ok nélkül anya helyet való anya eleiben Nagy-Szombatban etiam si saltem ad benedictionem admittáltossék) ugyan nagy-szombati anyai consensust kivánnak, megvallom, méltón és helyessen is. Minth ezek ex interimali sed praematura fiam kezéhez küldött specificatiobul et aliquali informatione kiteczenek; megparancsolván fiamnak legottan Herczegséged kegyes kezeiben benyuicsa. Ugyanis, Kegyelmes Uram, a jó nevelt helyre sietnek az okos iffjak, talám meg nem vettő szerencse volna ez; egyébberánt ha akaratom ellen házassodik, tülem és szegén házamtul bizonyára távozék, mert nekem már semmiben gyönyörüsségem, ha jó volna, eő benne volna minden reménségem. Instálok azért továb is méll alázatosságal mutassa Herczegsége oll kegyelmét (ha Herczegségednek is ellenyére nem essnék) Nagy-Szombatban az édes anyátúl consensust nyerni méltóztatnék. Magamat pedig midőn Herczegséged kegyelmébe és gratiájába ajálom és ezen sanyaru bőithöz jó és állandó egésséget kiványok.

Maradok Herczegségednek

Pest 4. Martii 1728

Mindenkori alázatos szolgája
Amade Antal.

Ltár. 1900/3.

Méltóságos Édes Uram Attyám!

Méltósághos attyai kegyességgel tellyes levelét Nagyságodnak szokott fiúi engedelmességhel alázatossan vettem az accludált állapotokkal, mellyekre is midőn vettem, nem felelhettem azonnal, mivel vasárnap Méltóságos Zágrábi Püspöknek consecratiója lévén s ugy ebédgye kegyelmes Principalisomnál, egész nap és éjjel occupatusok voltunk, ugy anynyira, hogy magam magyar hegedülésemre Méltóságos Herczegem, ugy Bán Urunk is ugyan ropogott, ketten ugy tánczoltak. Hanem hetfőre virradóra odamentem eő Herczegsége udvarlására s Nagyságod levelét praesentáltam az accludált móri dolgokra, mellyekett ugyan eő Herczegsége pro nunc nem olvasta, hanem ore tenus continentiáját meghmondottam. Kire eö Herczegsége azt felelte, hogy: *A Méltóságos Urnak ajánlom alázatos szolgálatomat és mivel az Méltóságos asszonynak consensussa szükséges, én igenis tiszta szivbül fogok expraesse iratny, hogy a fiával mit akar továb is cselekedny es mitsoda statusra applicálny, a mint is Méltóságos Eöcsém Uramnak is committálom (ott volt Méltóságos Püspök Eszterhás Imre) hogy vegye intentióját eö kegyelmének, mert én a fiát annyira kedvellem immár, hogy sem ehetem, sem ihatom nála nélkül, azért; ha ad választott levelemre, jó; ha nem, egy aszszonytúl elszenvedhetem. Nem is jovaslom kegyelmének, hogy többet véle kötekedgyék, még jop mód adatik, mivel látom, mennél többett ütik a követ, annál töb tüzet ád. És hogy a diaetára is succurrállyon fiának.*

Ezek voltak Méltóságos Fejedelmemnek szavai. A mint P. Mamerspergs levelét vettem Szombatbúl, kiben is irták, hogy háromszor volt az Méltóságos Aszonnal s harmadszor csak azt felelte, hogy eö igenis egy esztendőre resolválta magát, de úgy, hogy testimonialist vegyek Méltóságos Herczegtől, ugy a Bántúl viselésemrül. De nem hogy jól viselném magamot, hanem mégh hamis kúltsokat csináltattam Herczegem ajtaihoz, kiken föll s alá járok, azonban minden nap részeg vagyok et reliqua. Én keserüségemben a levelet eö Herczegségének praesentáltam, a mint is megszánakodván rajtam fájdalmassan, expraesse secretariussát Szombatban küldte, *hogy az illyetén hireknek hitell ne agyon s azokkal eö Nagysága ne emészsze magát. Mert olly vigyázó szeme vagyon reám, hogy meg nem engedné, sem pedig udvarában nem tartanna, azért mind töb consolatiot várhat fiábúl, assecurallya eö Nagysága.* Ezek az Herczegnek resolutioi.

Az mi engem illett, én általolvastam mindeneket, de pro 1-o, Jégre visz engem a jó gróffné, mert annak előtte azt izente (élő ember Nagy János), hogy vagy lesz consensussa Asszonyom Anyámnak vagy nem, csak értésére légyen egy böcsületes ember által (hogy egyszer tudta nélkül ne légyen), eö leányát kész nékem adnyi, mivel semmi kivetött nem találhatt bennem; ha pedig talál, mongya meg. Most pedig expraesse az Aszony eö Nagysága consensussa nélkül nem akarja, lássa eö Nagysága, én senkitt nem kénszerítek. Hogy én az kissaszonyt ugy revereáltam, mint egy dámához illett, tagadhatatlan s elhitesse magával s olly szegény legénynek ösmérjen, hogy egy olly dámát mindenkor kaphatok.

Pro 2-o. Determinatiója menyit akar adny, ugy a töb punctumok is mind a consensustúl füghnek és magát arra provocállya verosimiliter. Azért Ego me declaro.

Cum ob infinita paterna merita et gratiosos favores, tum etiam naturaliter sim obstrictns infinities, itaque quidemque Illustrissimus Dominus Genitor et Patronus meus benignissimus vult, approbat, stabilire cupit et consensus quicunque fuerit, tum Illustrissimae Genitricis, tum Clementissimi mei Principis secundum illa ut me obedientem et indignum filium cum omni possibili submissione commonstrem. illud volo, approbo et stabilire cupio, nec ab ungue recedam et sic spero omnem benedictionem divinam et paternas gratias per hoc remerebor et hominum aestimationem adipiscar.

Azért mivel mindenek innendfügnek, hogy Méltóságos Fejedelmemet fogom adurgeálny pro consensu, mivel ugy is reménlem, az ünnepekre Szombatba megyünk, a diaetáig ott leszünk. (Olvashatlan) is böcsületes bár csak egy öltözött ruhában, ha a Méltóságos Fő-Ispány succurálna és reménségem volna, írnék eö Nagyságának. Azért haec ita in claris sunt, ut clariori esse non possint.

Hogy pedigh egyedül egy pár napra s absolute nem továb (mert az Uram seriete meghhatta) lejöttem tudom, nem nehezteli Nagyságod, mivel pro 1-o olly motskossan promoveállya az a gaz korhely Morocz Imre Nagyságod ellen Amade Péterné causáját, hogy meg nem mondhatom, nékem is böcsületemben gázolodik; most is mondta Méltóságos Herczegem hogy ha még leghkisebbet vétt, Méltóságos Palatinusnál panaszt tesz, hogy éppen careat servitio és a ki legnagyob, a kitt divisionaliter contractualiter Nagyságod a maga pénze által obveniált kertett vett vólt szegény Amade Josep kertye mellett, a maga embereivel egészen bekerítette és nints az a hatalmasság, a kit el nem követtett. azért lejöttem, hogy accusállyam és oraliter repraesentálom Méltósághos Palatinusnak. Én bizonnyára egészben leragattam volna, ha csak actum aut maioris aut minoris personae lenny nem praeconsideráltam volna. Lemegyek ma is, fogom opinióját venny, megh is kötöm jó kegyelmes Uram Méltóságos Palatinus előtt koszorúját, hiszem rútt dolgok ezek. Annak a büszke Moroczнak egy dorgáló levelet jó volna most irnya s azután a vármegyén publice confundálny. Kegyes attyai dispositióját az 30 forint iránt alázatossan köszönöm kegyelmednek még eddig egy pénzt sem vettem, azért is írtam, hogy admaturállyam, mert máshoz cantabit vacuus. De a vörös tyúkmonyrúl csak ugyan nem desperálok.

Majd el is felejtettem vólna, Méltóságos Herczeg ama a czikhelyre, kiben írja Nagyságod, hogy csak hivalkodásokban, korhelységekben láttam üdvömött és semmi könnyebségére nem vagyok Nagyságodnak azt felelte, hogy írjam Nagyságodnak nevemmel, *hogy agyon Nagyságod vagy három falútt kezem alá s megh fogja látny, ha nem fogok tudny gazdálkodny, és Herczegsége fog tülem számott venny.*

Én hála Isten olly grátiában vagyok a Méltóságos Uraknál, hogy jobban nem kivánhatom. Méltóságos Bserzovszkinénak a Méltóságos Herczegtül egy képét nyertem, a kit szegény Saxo képjeibül vettem kétszáz

forinton s mikor eö Herczegsége oda külte, azt izente, hogy ezért nem kíván egyebet az Méltóságos Aszonytúl, *hanem hogy az eö Amadéját vele együtt tarcsa grátiájában*, a ki viszaizent *és csókolván eö Herczegsége kezeit, meghköszönte s azt felelte: hogy illy kegyes recommendatiójára eö Herczegségének valami tehetsége lészen, fogom tapasztalni, nem csak üdöbéli, de örököss affectióját is.* A Diaeta meglészen. Szentené azt izeni Nagyságodnak, hogy az eö első szobái ugyis mindenkor szállásra valók, azért alkalmassab leszen ide ben, mint oda ki Nagyságodnak az a szállás, jó vólna előre sollicitálny. Én ma jöttem délben, szombaton viszamegyek, kívánom, levelem talállya friss jó egésségben kegyelmedet, én álhatatossan leszek

Nagyságodnak
Bár 11. Martii 1728

Méltatlan engedelmes alázatos fia:
Amade László.

Ltár. 1899/35.

(Olvashatatlan) a Bartalosok dolgában írt, hogy pro 11. praesentis terminusok lévén, Nagyságod embereit külgye, de mivel nem vólt, reménlem, differáltatott.

Hogy a lovászt el nem küldöttem, alázatossan követem Nagyságodot, mivel ugyis föll köllett mennem Posomban s az Méltóságos Herczeg megparancsolta, hogy azt az én kedves móldvay paiipámat expraesse kivánnya látny; ha sétálny kimégyen, azért egy hétig talán ott fön köllett tartanom eö Herczegségének, hogy ingyen való gratiáját kedvében tarthassam.

Méltóságos Édes Nagy Uram! kegyes Attyám!

Kegyes attyai szerelemmel tellyes bötüit s abban több szép liberalis dispositióját alázatosan vettem s csókkal is tisztteltem, óhajtom tökélletes szívbül, hogy ebbeli szép attyai kegyességét és szorgalmatosságát magam jó viseletemmel meghálálhassam s Nagyságodat consolálhassam.

Az reconciliatiot én ugyan inkáb ma tapasztalnám, hogy sem hólnap és módgyát is mindenképpen keresném, sed in vanum csak azt tartom én, quod sana ratio non sanat temporis mora sanat.

Báró Balasha György attyám uramhoz is szintén most indulok, fogok ismét alázatossan könyörögni; de meghvallom, hogy Nagyságod is méltóztassék azon jó kegyes urat valamely etsi in parte tantum complanatioval consolálni, mivel Istenemmel bizonytok, hogy még eddig valamennyszer alázatossan folyamodtam szükségemben, imádságomat mindenkor meghalgatta, könyörgő panaszimat applacidálta. Az minapi uj esztendőre való charta biankát is eö kegyelme méltóztatta kifizetni, de mégh többet is, noha mindenkoron érdemem fölött való discretióval viseltetett hozzám; kérem alázatosan Nagyságodat, hogy legaláb 400 forintot complaceállyon

Nagyságod. Ne csudállya azt Nagyságod, hogy hova megy a pénz, de melly megböcsülhetetlen böcsület és tisztesség követi, akartam vólna s óhajtottam buzgó szivel, ha szerdán látott volna Nagyságod bennünket szánkázni, azt gondolta volna, hogy minden ló egy-egy bálvány, ahoz meg a sok Istenasszony, számtalan sok szövindek, azután táncz, maskarák, bizonyára sokban telik, de nagy is a böcsülett. Elhiszem, hogy Nagyságod iffiú idejében nem illy vólt a világ, de cedendum est tempori. Azonban a házosság, hadverés Istentűl vagyon, én ugyan reménlem, hogy Nagyságodnak is fogh már korossab napjaiban ebben lenny öröme s contentuma. Fogok (noha eddig is már árnyékoztam) báró Balaha nagy jó urammal ez iránt discurrálnom, bizonyos vagyok, hogy tanátsát s hasznos fáratságát nem denegállya. De Nagyságodnak is ismét alázatoss submissioval instálok, azon jó urat mindenekben obligállya, mert ha csak az ur nem lett vólna, lelkemre mondom, böcstelenséggel ettem vólna udvari kenyeremet. Az eöves ruha iránt assecurálom Nagyságodat, hogy a Herczeg többet nem cselekszik, mindazonáltal most megyek, hogy 300 forintot az urtúl föllvegyek, kettött szükségemre, egyet gombkötőnek, a többivel várakozzék. A diaetában most az idaeát kezdették, tegnap a Méltóságos Herczeg legelső sessióban jelen vólt; csak fizetünk Isten gratiájábúl. Én azomban azon leszek, hogy az aprólékos adósságimat kifizethessem és egy massában inkáb mind maragyon. Nagyságod attyai kegyességében magamat alázatosan ajánlom, élek és halok

Nagyságodnak.

Posonii 29. Jan. 729.

alázatos engedelmes fia:
Amade László.

Ltár. 1899/35.

Én aláb is megirt recognoscálom praesentibus s adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik, hogy utólsó szerencsétlenségben lévén, mellyben is minden veszedelemre magamot desperate resolvalyván, édes házámot s szülőimet keserűségemben elhagyván, csak eltökéllettem magamban, inkáb meghalnom, hogy sem viszamennem ily mód alatt, böcstelenséggel. Midőn pedig anny declaratióimat s keserves panaszimat sokszor siralmassan is kiterjesztettem, legfőképpen hogy ezen buiodozásomat bizonyos summábul álló adósságom okozta, kitt is Posomban udvari éltemben contraháltam s nem lévén módom benne, hogy megfizettem volna (noha Méltóságos Uram Attyám hoszszám küldött emberétül bizonyossan izente resolutióját, minden contrahált adósságom fizetésére, ha viszamennék, ez pedig mivel csak reménség vólt, kereserűségemet nem enyhítette) a sok instáló creditoraim pedig minden szempillantásban annyira szorongattak, mit vólt mitt tennem? ime inkáb mindkét szerencse forgására s veszélylyekre attam magamat, hogysem személlyemben halottam volna ellenem való átkajkatt s böcstelenségekett. Ezen eltökéllet szándékomat s minden veszélyre kész szivemet látván Tekéntetes, Nemzetes és Nagyságos Stipchich Anna Sophia Aszszonyom eö Nagysága nem tekéntvén édes Attyám

keménségekett, sőtt készségeket tinkább az irgalmatlansághra, ezen halálos szükshégemben (másképp ugyan írtt, könyörgött Édes Attyám Uram eő Nagyságának, hogy minden móddal fáradozzon engemet persuadeálnyi attyai keze kegyes csókólására menetelemett. Látván pedigh lehetettlen lévén másképpen szivbélj fáratságosok, kérésim, imádásim s siralmas könyörgésimre megkönyörülvén raitam érdemem fölül s hoszszátött buszgó folyamodásomnak hellyét adván, inkáb hogy sem (másképp is előmenetelre czélozó virágzó iffiuságomat) engette volna iffiu desperatus impetussa szerint utolsó romlásra menni, másképp is egyetlenegy gyermeke lévén édes szülőimek s maid familiámnak is inkáb annyi istenes szeretettel és halhatattlan kegyességgel viseltetett hozzám és ezen adóságom kifizetésére, előbeny böcsöletemben való viszahelyeztetésemre s minden szerencsémnek megnyerésére nem kételkedett maga ezüstös aranyos portékáját, gyöngyeit meghváltásomért zálogban vetnyi, nem lévén keze között anny a summa bétellyesítésére adott, leolvasott s kölcsönözöt, more liquidi debiti, bizonyos meghadás fejében, de nagyob bizonyoságnak s erősségnek okáért Tekéntetes és Nemzetes Vitézlő Czindery György, Tekéntetes Horváthország (Tit. etc.) fő prothonotariussa uri személlye előtt r. f. 1810 azaz egyezernyolczszáz s tisz forintokat, jó és elkelendő folyó pénzül minden forintott husz garasban vagyis hatvan graiczárban számlálván illy conditiók alatt. Et primo quidem, hogy noha mégh az attyai birodalomtul szabad nem vagyok, azaz ex patria potestate emancipatus és így talám kételkednék zeluitiójárul, mindazonáltal ettül sem idegenedvén el, mert mind halálomrul, mind életemrül illy conditiót teszek, hogy készeb vagyok, ha élek, mind succesiomat elvesztennem, hogysem ezen pénznek vagy interessének egy filérben való kárátt vagy vesztet engednem, a mint is itten in loco authentico et plena animi cum deliberatione: vallom, kötelezem is hozzája. Ha pedig az fölséges Isten magáhosz kiszólítanna ezen világi éltembül, pro primo, természet szerint nem lesznek édes Attyáim olly irgalmatlanok egyetlen egy gyermekek szegény bűnös lelkéhez, hogy ezen summa miat kárhozatra engedgyék, hollot successiómat is egézlen in contentationem authentice obligáltam de erőss vallásomnak bizonságáért, átkozom az élő Isten égh s föld előtt, hogyha csak egy fillér vesztegetődnék el. És azért ha olly securitas nem volna is (noha more liquidi debiti procedálhatna, casu in contrario, non tamen contingendo cum omnibus expensis ad id profungendis) via juris lészen, via conscientiae et maledictionis, a mint is ha ezen átok alatt jó Méltóságos szerelmes Szülőim akkoron difficultálnák vagy azok, a kiknek illenék, a föllül említett creditrix Aszony eö Nagysága, kitt is Isten sokáig éltessen, előb meghalna, tehát casu in eo, valakit ezen Aszony eö Nagysága fog ezen pénz executornak vagy legatariusnak tenni, aztott én is annak excognoscálom s acceptálom is praesentibus. Secundo. Hogy netalántán (a mint csak iffiu az iffiu) ezen pénzel nem contrahált adósságimat kifizetném, hanem más idegeny országokban menvén, inkáb ezen kölcsönézéssel eö Nagysága okott adna talán inkáb szerencsétlenségre s alkalmatosságott és így talán inkáb szerelmes szülőimtül persequaltatnék, hogy sem köszöntetnék ebbéli kegyességéért, azért mivel többet nem

adhatok hitemnél; esküszöm, hogy nem máshova maradásnak okáért vagyis álhatatos lakásnak, hanem édes hazámban, édes szülőimhez. Tertio. Hogy pedigh minden difficultássát elvigyem ezen debitumnak, bizonyos okvetetlen reluitióbul obligálom magamat (noha édes Uram Attyám graciájábul bizonyos vagyok, legfőképpen ha láttya, hogy illy böcsülettel keze csókólására hazamentem s parancsolattyának engedelmeskedtem), hogy egy fertály esztendő alatt vagy magam jövök vagy expressus ember által, ha kóldulnék is, bizonyos száz forintokat küldök, fáradoszván a többit is járandó interessével édes méltóságos szülőim graciájábul mennél előb lehett, letenny, esztendők forgása alatt hogy eö Nagyságát ezzel továb is obligálván jövendőben is illy keserves szükséghez subveniálny. Ezeket azért s minden tehendő s lehendő difficultásokatt praesenter cassálom, annihilálom, si quae in contrarium pugnarent, ellenben pedig minden kigondolható condiciókra magamot kötelezem s kondiciók alatt fogok ezen adóságnak reluitiójában engedelmeskedny és inkáb minden jószágomat és böcsületemet elvesztenni, successiómat is, hogysem eö Nagysága ebbéli anyai graciájáért háládatlan lenni. Kinek is nagyobb bizonyságára ezen levelemet nemzetségem pötséttyével megerősítvén attam. Varasd 21. Julii Anno 1729. Wárkony Amadé László manu propria. Per quem et correcta marginaliter in dictionibus. Attyai keze kegyes csókolására menetelemet. Idem manu propria. Locus sigilli.

Ltár 1900/3.

Méltóságos édes uram kegyes Attyám!

Ohajtott attyai kegyes levelét vettem engedelmességgel, sajnálván egyedül fájdalmassan, hogy keménsége nem enyhődik attyai szivének, látván dolgaimnak olly fatálitássát! Boldog Isten! ha Nagyságod is nem teként inkáb szülői irgalmasságára inkáb, hogy sem neheztelésének érdemeire, nints mód benne, el köll vesznem, mert minden természett ellennem háborodik.

Édes Uram Attyám! mért köll illy nyilvánossan Nagyságodnak olly exagerabilis levelekkel engemet az egész világnak gyalázattyára terjeszteni! hogy véttettem? ismerem is, szánom is, bánom is s ha lehetne, véres verejtékemmel törülném el; de talám Istenre is tekéntvén, inkáb privatus büntetéssel ostorozott volna megh Nagyságod, hogy sem illy nagy theatrumra helyheztetett, mert ebbül melly örököss kínom s károm következett: tapasztalom.

Szállyon azért magában Nagyságod és felejtse el aztott, a kitt éltemnek minden szempillantásiban meghsirathatnék és soha, Isten ugy segéllyen megh, gondolatommal sem bántom meg édes kegyes Attyámott! Felejtse el Nagyságod és fordítsa inkáb kegyes attyai szemeit házosságom szerencsétlenségére, hogy testi és lelki örököss gehennám s kárhozatom ne következzék. Ime olly extremitásokban vagyok, hogy Istenem Istenem ne légyen, hogy életemet egyh punctumigh nem kívánom. Feleségemet elidegenítették és

annyira elidegenedett, hogy szólny is félek itten illy concursusban, kitt tudgya Nagyságod, mint szerettem, böcsültem, lelkemet véle osztanni kívántam, ez a sólgya! Vélem eljönni nem akar, hanem inkáb négy felé vágattya magátt; ellennem gyalázkodik, egy szóval minden praktika ebben vagyon: hogy én itt lakjam nálok, sub disciplina ista, quae animam et vitam meam maid csak el nem kárhoztatta. Azt mondom, azt írom hitemre Nagyságodnak, ugy bánnak vélem, hogyha egy koszoss kuttya vólnék, ugy sem bánhattnának, a mint pro directione Nagyságodnak, de az élő Istenért sub secreto arcissimo accludálom, keseredgyék meg rájta Nagyságod szive. Ezek pedigh melly itéletire vannak jó ipam s napam uraiméknak, az után is meghhallya Nagyságod. Nem is progrediálhattak volna praecise magok dolgában eddigh is, mert én csakugyan vigyáztam volna fortélyokra, de mint Nagyságod reám gerjedezésével, haraghjával erősítték ellenem való töréseket, hartzolásokatt, Nagyságod levelétt hordozzák, mutogattyák és így vagyok ó Istenem! mint az elkárhozott lélek. Deum Immortalem! bezzegh megesett nékem az házosságh! szép örömöm, hasznom van belőle. Istenem!

Az élő Istenért, mit csinálok én itten, egyebett egy Epicurusnál belőlem nem várhattny; enny, innya adott Isten Nagyságod attyai gondviselése által is. A várossi lakós feleséggel együtt mit tegyen, tudgya jobban nálamnál Nagyságod.

Szállyon azért magában Nagyságod az élő Istenért! enyhödgyék szivének haragja és könyörüllyön megh kétséghben esett lelkemen! mi haszna lesz ugyis benne Nagyságodnak, ha elkárhoztatt? Holott fogadom Istenemre, minden czikkelyben a tévő leszek, a mit Nagyságod parancsol cseléd, lovak, egyszóval mindenek iránt; tellyék kedve mindenekben Nagyságodnak; mert már látom, hogy melly jó, hasznos és üdvösséges az öreg fa árnyéka alatt nyugodni. Szabadítson megh innend Nagyságod és ne engedgye, hogy feleségem akarattya fejemet s életemet meghgyőzhesse; szabadítson megh Nagyságod mennél előb, hogy üdvözöllyek kárhozatombúl és talállyon módott visszatérésünkben; foghja pártyátt illy gyámoltalan keseredett gyermekének; my haszna in arido, si hoc in viridi? légyen jó szószóllom Attyám Nagyságod, hogy valamint Nagyságod szörnyü attyai parancsolatyábúl ezen házosságomban béereszkettem, ugy továb ne engedgyen, hogy elveszek, hanem jutasson partra. Kérem is, ide ne jöjjön Nagyságod, inkáb hivasson ki mindkettőnkett és akkor is enny könyörgésekre elfelejtvén, attyai szivétt kegyességgel mutassa, hogy házosságom dolgában jobban procedálhassunk és elejtén szorgalmatoskodgyék Nagyságod békességünkben, hogy holtomigh még hideg tetemit is Nagyságodnak áldhassam. Tekéntsen Istenre is Nagyságod, szállyon magában és engedgyen meg és szabadítson meg.

Nagyságodnak
Pest, 27-a Febr. 730

alázatos engedelmes keseredett fia.

Az kulcsott elküldöttük, ártatlan vagyok benne, mert nem tuttam, hogy a leány elhozta.

Az postán hogy jöttem, feleségem költsége volt, akarattya is, azért ne neheztellyen Nagyságod.

Ferkótt el nem küldhettem, mert elszökött feleségem hajdúja, most semmi embere a gyermekeken kívül, az utatt sem tudgya.

Ltár. 1899/35.

Puncta Illustrissimo Domino Libero Baroni Antonio Amade per Perillustrem Dominum Stephanum Pyber iudicem nobilium erga dandas testimoniales iudicialiter intimanda.

Hogy mivel Méltóságos Vitézlő Atyám méltóztatott maga csendességére nézve is és hogy érdemes napjait békeségessebben consumálhassa, nékem is módott adgyon, hogy iffju üdőmet, melly is már alkalmatos az fárotságre, hasznossabban tölthessem, tudnya illik: Hogy magam s Isten kegyelméből leendő posteritásom subsistentiájárul provideállyak, kegyelmedet birói hivatallya szerint is ultronee fárasztotta, hogy Eö Nagysága ugy is ultronee már sok esztendőktül fogvást, meghkinálván, surgeálván, de ösztönözvén is, hogy az enyimet és engem illendő portiócskámot kivegyem, mert kiadgya, nem győzvén inque indivize lévén, reám az sok expenzákat költséget etc. Az régi példabeszéd szerint: Tolle gravatum. A' mint is Csukáron lévén Eö Nagyságával kegyelmed uri házánál, kegyelmednek impressálta, hogy ex hoc supposito tudnya illik: Hogy mivel Eö Nagysága csakugyan az enyimet kiadnyi magában eltökélette, mi légyen kivánságom: erga dandas testimoniales detegállom, kire is én feleltem vala, hogy mint sem Eö Nagysága magának annyi sok nyughatattlansággal éltének fonalait vikonitcsa s erőtlenitcse, de főképpen az publicum scandalum az egész világon elterjedet, botránkozást elkerüllyem, Eö Nagyságát, sok bukat, bánotokat eltávoztassam és mivel Eö Nagysága akarattyábul, parancsolattyábul, sőt ösztönébül is, kedve szerint házosodván, semminemü subsistentiára való jószágot (egyebet az fehérvárinál, ki is hatszáz forintoknál többet bé nem hoz, azt is cum summa industria és fárotságal) excindál, az capitálisok öregbülnek, az interesek sem füzetődnek, az jobbágyság premáltatik, s exoneráltatik, propter csak eltökélvén magamban, inter duo mala minus esse eligendum és hogy extrema vulnera extremis curentur remediis, igaz az, hogy az rata portiomat unacum redintegratione aviticorum kivántam causis ex praemissis et rationibus praegnantibus gravibus dolorosis at syncere manifestis. Kire Eö Nagysága kegyessen accedálván, hogy resolutióját Posonybul viszajüvén vagy Bárra magamat megalázván nyilatkoztattya vagy levele által bennünket gyermekeit fogja informálnyi, a mint is Eö Nagysága oda is hozánk irván, ugy ide Fehérvárra is, hogy tellyes szándékja légyen az osztál, ugyanott lévő Fekete Joseph szolgabiró uramnak is megirta, nékem specialiter parancsolván, hogy arbiter urakrul provideállyák, de nem Pesten, a kik ezen dolgot istenessen elvigezvén.

Kire való nizve én meg nem felelhetvén olly expressate továb is, hogy ezeket punctum szerint Eö Nagyságának gyermeki engedelem sze-

rint alázatossan detegálnyi s testimonialiter in instanti informálni méltóztassék birói hivatallya szerint kérem s kötelezem is.

1-mo. Hogy mivel Isten eö Szent Fölsége ingyen való kegyelméből feleségemet két három hét alatt leendő gyümölcsével megáldgya s sinlődésébül azon kis rabocskát kiszabadittya, énnékem ezen lölkemben járó dolgom véget, innénd elmennem lehetettlenségh, sőt istentelenségh is volna, azért errül Eö Nagyságát mél alázatossággal követem, meg ne neheztellyen s hogy ezzel Eö Nagysága parancsolattyának praejudicálni kivánnék vagy aztott ujobban annihilálnyi távul légyen tülem, hanem inkáb kegyelmed által is (noha sok izbéli udvarló irásommal Eö Nagyságát invitáltuk vala mindketten) instálok azon továb is magamat, feleségem s mindnyájunk ebbéli öröme napjára megháláznyi ide Eörsre s attyai kegyes és hasznos áldását azon kis ártatlankára bocsátannyi méltóztassék, hogy azzal dicsekedhessék Eö Nagysága s mink is agratulálhassunk, annyibul is, hogy Isten Eö Nagyságát annyira megháldotta, tartotta s éltette, hogy maga onokáját is elirnyi s megáldannyi meghengette, kinek alkalmatosságával ha itten azon egy édes attya s édes fia közt dolgok magunk közt jobban applacidaltatthatnának, istenessebben s dicséretessebben.

2-do. Hogyha penigh ezen örömeket nem kivánna Eö Nagysága maga kegyes megjelenésével sokasitannyi s gyaropitannyi, akkoron méltoztassék Eö Nagysága per praesens Perillustrissime Dominationis Vestrae testimonium velem parancsolnyi, melly nap s melly terminusra ezen jövő holnapnak véghe vagy 9-ber eleje fele megjelennyek, akkoron attyai kegyességét s gratiáját elvárom.

Mivel pedigh mind Pesten s mind itt körül-belül mintegy halhatattlannak ételik, hogy egy fiával attya etsi sume legale foret (qui alioquin immediatus haeres et successor foret) osztált stricte, rigorose vagy per diversos arbitros ineállyon, azért azon erős osztáltul is akármelly módon lehetne is, ha Eö Nagyságának ugy tetczik, recedeálok, egyedül Eö Nagysága gratiájára hagyván: *a mit Eö Nagysága lélek szerint enyimnek étel lennyi* azért is, hogy én magam részére külömb arbitereket fogad, gyak, nem cselekszem, süt nem Eö Nagysága exciziójával contentáltam-ugyis, hogyha Eö Nagysága arbiterjeit fogja is hivatnyi, hogy meghmutassam alázatosságomat és minden diffidentia nélkül való fiúi engedelmességemet, ugyanazon arbiter urakat magam is meghbirálom eö kegyelmek lélek szerint valo opiniojokkal contentáltatom, süt a ki legnagyobb omne meum velle et nolle reájok transferálom, denique, hogy nagyobb engedelmes alázat és fiui submissionak példája lehessek, kevesebbel is contentáltatom, mintsem engem illetne, ad conciliandam tamen pacem tranquillam bonam famam et benedíctionem divinam és arra is több onust vennyi kivánok és oztott füzetnyi releválni és mindenképpen mindenekben engedelmeskedni s ezután is, mint édes attyámnak kedvére járnyi.

Hogy mivel máskép is most Szent Mihály napjén cselédem, magamra sok költségem vagyon, de főképpen az tél is bélép reá és feleségemnek ebbéli státussa, dajkája etc. nem kevés expensákban kerülnek, az jószágh jövedelme pediglen igen kevés, annyira, hogy cselédem füzetésére is sokkal

kevesseb, Eö Nagyságánál alázatossággal instálok, valamely költségek (addig is) kegyessen segétennyi, megkajándékoznyi csak böcsö kötélre s polyázó válót is subministrálni méltóztassék s ezekre nékem vigasztaló választott (erga judicialiter testimonialem) adni méltóztassék, hogy minket részrül egyességet, csendességet, békességet, jó hirt nevet és főképpen isteni áldást nyerhessünk, kit hogy Isten meghadgyon, dicsértessék a Jesus Kristus szent neve mindöröké. Amen. Datum Eger 25. mensis 7-ber Anno. 1730.

Amade László. L. S.

Praesentia vidimata paria cum suis genuinis originalibus de verbo ad verbum, diminutione aut augmento absque omni conformia esse, cumque iisdem concordare hisce nostris attestamur testimonialibus, subscriptionibus, sigillisque usualibus roboratis. Datum Várkony die 3-a mensis 8-bris. 1730.

Stephanus Pyber iudex nobilium inclyti comitatus Posoniensis.

Michael Boros ejusdem inclyti comitatus juratus assessor.

Ltár. 1900/14.

Kegyelmes Hertzegh!

Gondolkodtam száma nélkül, hogy ismét szabad s noha keserves emlékezetű életre jutván, mÿ czéllyát váloszam abbóli életemnek; de elsőben is nem egyéb kerekedett előmben, hanem hogy viszont Hertzeghséged réghi kegyelmességét implorálván, ahoz visza juthassak. Azt is nagyon megfontoltam, hogy ki által, melly hathatós esedezéssel, Hertzeghséged ellenem való méltó neheztelését, kegyelmet nyerhessek; de csak eltökéllettem magamban, hogy elsőben ezen keserves bötüimmel s azután mivel peccantis foret petere veniam et misericordiam; magam kivánok Hertzeghségedh kegyes lábaihoz borulnom és addigh el nem eresztennem, mégh irgalmasságát nem ajánlya. Igaz az, Nagyméltóságú Fejedelem, hogy vétettem, de azt is merem alázatosan mondani, hogy fui, nimium iuveniliter usus; azonban természett szerint való szerencsétlenségem is maid kétségben tántorított; vétettem de boldogh mégis annybul az én vétkem, hogy magának az kegyelmességnek vétettem, kinek is czéllya az engedelem és könyörületesség azon számkivetett poéta szerint:

Et nisi peccassem, quid Tu concedere posses?
Maternam veniae sors Tibi nostra dedit.

Könyörgök azért továb is szánakodó lélekkel leborúlván Hertzegségednél, szánnya megh szegény ügyes személlyemet, vegyen réghi kegyelmében s protectiójában, engedgye megh, hogy lévén edgyik, de poenitentibus, végezetigh szolgálhassam Hertzegséghedet. Valóban, kegyelmes réghi jó Fejedlemem, non sum jam ego, Szent Pállal mondhatom, mert a sok véletlen esetek annyra jámborrá töttek, hogy Istenem reá segít arra, hogy gondolattyát is Hertzeghségednek betellyesítenny kivánom

s kegyelmességit előttem viselvén, hív szolgája leszek, mégh bennem a lélek ! ugy bánnyék velem Hertzeghséged, mind bünös szolgájával. Tudom is, ha Hertzeghséged protectiója vélem járul, boldogh vagyok, ha nem, boldoghtalan és senki nem fogh gyámolitanni ezen szerint:

Esse sed irato quis Te mihi posses amicus?
Vix tunc ipse mihi non inimicus eram?

Hogyha pedigh (kitt nem reménlek halálom nélkül) Hertzeghséged csakugyan továbbá számkivetny nem sajnállya bünös szólgáját kegyelmességébül, ki miatt is in politicis előmennem desperáltam, instálok leghaláb azért, hogy in bellicis, az hol Hertzeghségednek-is ezen módgya vagyon accomodálny, méltóztassék, hogy leghaláb spiritum ducam, addig is mégh vagy Istenem egyébre jutandó statusomat megmutattya vagy pedigh böcsülettel elenyészek; azon szerint: ne toties morarer, praestitit ante mortem. A mint is midőn egyedül csak ebbéli, Hertzeghséged irgalmas, engem vagy életre vagy halálra hozó kegyes resolutiójátúl, hajlandóságátúl, s kegyelmétül várok álhatatossan, Hertzeghséged nagyméltóságát imádván teborúlok.

Hertzeghségednek

1731.

méltatlan alázatosszivü engedelmes férgecskéje:

A. László.

(Alatta tollpróbálások, majd más tintával a következő verstöredék):

Oh búban, bánatban kesseredet szivem,
Ne döbögj bennem már, ne fogyazd életem,
Fáidalmakkal eltölt szegény gyászos testem,
Kibül nagyon készül kimenje a lelkem,
Jaj, szomorú óra, kiben én születtem.

Ltár. 1899/35.

D. I. C.

Méltósághos Uram Attyám!

Már töb remorát nem szenvedhetvén az dologh, mivel in ultimo momento vagyok, vagy jobra vagy balra finaliter deliberálnom, Nagyságodnak, mint Méltóságos Uram Attyámnak alázatossághal declarálny akartam, hogy házosságombéli szerencsém vagyon (nevétt személlyem szerint való submissióval meghjelentem, ha megengedi Nagyságod), a ki után jön tizenöttezer forint készpénz, az uri auszstafirozáson kivűl és minden aquisitumbúl ráta portio, kibül is tizezer forintokatt azonnal kezemben adnak, ha jószágott mutatok, kiben investirálhassam, azomban borbúl és egyéb kitelhetöbűl bizonyossan segitnek s van ollyan atyafiságh is hozzája, a ki után mind protectiót s mind promotiót valósághal várhatt az ember, mert egyik az potens házok közt az országhunkban. A familia jó, a személy rendes, és olly szelid, (mert meghösmerem én is a titkos

ravaszsághot), hogy mégh az eredendő bünben is nem tudgya, hogyan van része, nem pompás szegény, nem is hivalkodó, egy szóval ollyan, a ki nem egyéb Isten áldásánál. Azért édess Méltóságos Uram Attyám, Nagyságodtúl egyebett nem kérek, hanem elsőben is csak recomendálny méltóztassék, a kitt a leggazzabb szolgának is megadatik, azomban hogy a bári kevessett ehez a többihez méltóztassék nekünk engedni, pro 3-o pedigh, fele adosságomnak, mint ezen paluskáét magára venny, a felérül mink gondolkodnánk.

Ez a summája eddigh való fáradsághimnak s minden szándékimnak; ha lehetséges boldogulnom Nagyságod által (hiszen lehetetlenséget nem kivánok), kérem továb is az élő Istenre Nagyságodat boldogítson; ha pedig nem, vége van mindennek. Mert ugy kormányoztam dolgomat, hogy ollyas személyt váloszak, a kiben talám semmi exceptiója Nagyságodnak ne lehessen s meg is mutatnám aztott. Azomban csak ugyan ezen segítség is jó, mert ha megengettetnék, egy részétt Szent-Györgynek kiváltannám, sütt kiváltannám cum portione Somodyana, mégh ezüstbül is lehetne, pro sartis tectis és valamely kereskedésre is meghmaradna; az öttezer forintjátt pedigh ezután Isten éltetvén, három esztendő alatt leteszik. Mellyett midőn cum plenissima fiducia Nagyságod attyai kegyess lábai elejben terjesztem, maradok kegyess attyai kezeit csókólván, attyai áldását implorálván, igaz hivséghel

Méltóságos Uram Attyámnak Nagyságodnak
Sz. György 4. 8-bris 1733.

eörököss engedelmes alázatos fia
Amade László Ferencz.

Ktár 1900/14.

Közli: Vértesy Jenő.

BENCZÚR JÓZSEF LEVELEI RADVÁNSZKY LÁSZLÓHOZ ÉS JÁNOSHOZ.

— Második és befejező közlemény. —

XI.

Pozsony, 1770. nov. 17.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Gratias ago Sp. ac. P. D. Vestrae pro pecunia mihi gratiose submissa, simulque hac occasione chirographum mihi datum remitto.

Gratulor Sp. D. Vestram ita fuisse felicem, ut plene iam sit ab adversae partis impetione *(sic)* secura et absoluta, precorque, ut nunquam lis haec possit amplius resuscitari. Existimat B. Vajay adversam omnino partem nihil amplius posse accipere.

Sp. Domina Plathiana Sp. D. Vestrae soror ascendit ante 10 dies

Viennam pro cura, ubi forte ad finem anni est commoratura. Interim optassem, ut alia anni parte, qua tempestas erat melior sereniorque, Viennam concessisset. Nunc enim variis de causis cura, imprimis tam periculosi et delicati morbi, difficilior erit. Sed forte D. medicus causas habebat, ob quas, ut nunc ascenderet, rem adurgebat. Ego Dominae praeclarae successus felices opto.

Apud nos in praesens non multa habemus nova. Adparatum bellicum ingentem in regno fieri et in ditionibus suae Maiestatis, certum est, sed quem in casum, non constat. Num cum Russis vel contra Russos Augusta Aula, si proxima hieme pax non procurabitur, sit actura, id vero nemo est, qui facile ante tempus iustum ostenderit.

Viennae recenter schola est erecta, quae imprimis pro mechanicis et artificibus est futura, illisque commoda procuratura multa. A die 1. Novembris quoque inceperunt litterati certi viri nova scribere et edere, quorum titulus *Real-Zeitung*, in quibus ea imprimis, quae ad artes, opificia, commercia pertinent, exponentur, et multa etiam ad ius publicum regni Hungariae. Pro integro anno pro novis et in cursu publico non plus, quam fl. 6 solvendi erunt, adeoque, tres quatuorve viri si in societatem coiverint, novis his cum fructu vilique pretio uti possunt.

Ceterum cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui prosperitatem quamvis voveo, ulteriori gratiae commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 17. Novembris 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XII.

Pozsony, 1770. decz. 22.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Una iam est septimana, quod Eisertbrius Neosoliensis auriga apud me duo vasa nobilioris casei pressi Briznensis deposuerit, adseveraveritque a Sp. ac P. D. Vestra mihi gratiose esse submissa. Ego cum idem dubitaverim esse verum, existimaverimque Sp. D. Vestram eadem vel huiatium Dominorum alicui, vel vero Viennam destinasse, litteras hucdum a Sp. D. Vestra mandataque, quo expediri deberent, exspectavi. Sed cum multa supervenerint, has ad Sp. D. Vestram exarandas esse duxi, quibus perquiro, ad quemnam idem caseus pertineat. Nescio enim, quomodo tantum beneficium meruerim et quid praeter gratiarum actionem praestare possim.

B. Vajay mirabatur Sp. D. V. nihil penitus scribere, sed cum audiam eum a Sp. D. Vestra litteras iam accepisse et caseum, nullus dubito eum nihil amplius de his esse commemoraturum.

Hic, ne pestis in Hungariam aliqua ratione transferatur, multum Exc. C. Reg. Loc. est sollicitum. Ante 4 dies Exc. Camera quodam a

tricesimatore Incliti Comitatus Zempliniensis litteras accepit, quibus ille significavit duos in pagos Zempliniensis comitatus pestilentiam seu perlatam esse ex Polonia, seu erupisse. Quia tamen ad Excelsam Cameram Regiam et ad Excellentissimum Comitem Leopoldum Pálffi praefectum rei bellicae per Hungariam nihil est perscriptum: putant multi relationem hanc fundamento omni destitui. Eo tamen non obstante Exc. Consiliarius Regius ad inclitum comitatum Zempliniensem prescripsit sibi silentium comitatus magistratualis multum displicere, rationesque siientii deposcit. Scriptum est praeterea ad comitatus, ut diligentissime adtendant morbis et peregrinantibus. Quum primum aliquis contagiosus morbus se insinuaverit, statim incliti comitatus universitati, imprimis medicis est insinuandus. Ex uno vero comitatu nullus in alterum, nisi litteris passualibus fuerit instructus, admitteretur. Si cras nihil ad Exc. Consiliarium Regium venerit a Zempliniensibus, tota res erit conficta, qua de re Sp. D. Vestrae proxime scribam plura.

In Germania ingens est frumentorum defectus. Plurime urbes imperiales pro illis ex ditionibus Augustae impetrandis Viennae sollicitant: hucdum tamen parum profuerunt. Postquam Austriacis ditionibus fuerit provisum, concedetur facultas illis quoque grana apud nos comparandi. Granaria regia passim complentur annona, quem in finem, dies docebit.

Apud nos die 7. Januarii restauratoria erit sub praesidio, quod iam innotuit, Magn. Domini commissarii regii, quomodo vero illa decurret, dies docebit. Multi enim ob novam regulationem magistratualium ab oneribus, qui cum honoribus publicis sunt iuncti, liberari cupiunt. Ceterum, cum supremus comes hac occasione non sit restitutus, Deus optime novit, quamdiu illius munus adhuc erit suspensum.

Viennae nuper admodum prodiit libellus parvus, qui hic multos reddit valde adtentos. Titulus eius sequens est: *Eusebii Verini commentatio iuridica critica de iure hereditario seren. Domus Austricae in hereditarium regnum Hungariae* etc.[1] Sunt in eo multa paradoxa, et quae systemati, quod ordines regni Hungariae habent, repugnare videntur.

Ex *Febronii* labore partem II. iam habemus, quo refutare auctor nititur illos, qui adversus suum opus scripserunt.

Quae de Cardinali Viennensi spargebantur, conficta esse videntur, eo quod is non solum sit Viennae, sed accessus ei etiam ad aulam saepe pateat.

Ceterum cum Sp. ac P. D. Vestrae totique inclitae Domui non solum clausulam anni huius, sed auspicia etiam imminentis anni felicissima opto, gratiae ulteriori commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 22. decembris 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

[1] A munka pontos czíme: Eusebii Verini commentatio iuridica critica de hereditario iure Serenissimae Domus Austriaeae in *Apostolicum* Regnum Hungariae, de iure eligendi regem, quod ordinibus inclitis Regni Hungariae quondam competebat, de corregente, rege iuniore et ducibus regiis, quos olim Hungaria habebat.

XIII.

Késmárk, 1771. febr. 21.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Multum doleo, quod dum nuper per Zoliensem comitatum ad Scepusienses iter faciebam, Sp. ac P. D. Vestram Radvanii non deprehenderem. Sperabam me de pluribus cum Sp. D. Vestra acturum, spe tamen hac excidi. In eo tamen ero, ut futuro Augusto illas ad partes excurram et cum Sp. D. Vestra de pluribus variisque conferam. Adtuleram Posonio a Domino Adonyi causam Sp. D. V. pertractatam, decisam, supremaque auctoritate corroboratam, quam apud Dominum Provisorem deposui, speroque eundem esse Sp. D. Vestrae cum novo Kalendario titulari traditam.

Febronium pro Sp. D. Vestrae usibus emtum ea de causa deponere non poteram, quod eum cum impedimentis aliis Posonii relinquere debuerim, unde cum iam adlatus sit, eundem nunc submitto. Exposui pro illo Rfl. 3 kr. 45, pro *Verino* vero, quem etiam adnecto, kr. 42. His ex partibus nihil novi possum perscribere, nisi quod inclita universitas huias nunc Leutschoviae sit in congregatione, ubi forte de urbarialibus etiam agetur.

Ceterum cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui prosperitatem quamvis voveo, ulteriori Gratiae commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae
Kesmarkini, die 21. febr. 1771.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XIV.

Késmárk, 1771. jul. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Cum sciam Sp. ac P. D. Vestram completam habere velle scriptorum nostrorum collectionem, destinavi quoque Sp. ac P. D. Vestrae unum exemplum *Kerchilichianorum* operum, hoc est *ecclesiae Zagrabiensis historiam*, item *notitiam eius regnorum Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae*, item *seriem episcoporum Zagrabiensium*. Decem exempla pro amicis aegre impetravi, quia Veneti opus hoc valde coemunt, cum iura eorum in Dalmatiam impugnet valde. Pro uno exemplari trium horum operum dedi fl. 9, gr. 10, quod ex litteris bibliopolae Posoniensis, per quem ea procuravi, patet, quas Reverendus Sextius ostensurus est. Auctor hic rarissima et elegantissima adducit diplomata, sincere valde scribit, licet stilo simplici et confuse. Bullam Silvestri II. evertit et propter alia libros hos eius magnifacio speroque Sp. D. Vestram illis locum in bibliotheca sua grato animo concessuram.

Nuperis gratiosis ad me datis Sp. D. V. me subsumere dignabatur, acsi *Eusebii Verini* essem auctor. Deprecor, quod hac in parte Sp. D. Vestrae contradicere cogar. Non sum ego tanti, ut ea, quae ille adducit, conquirere, vel similis quid ingenius meus parturire possit. Est illa commentatio iuridica critica, unde vero ego mihi iuridicam adtribuere possem cognitionem, imprimis tam sublimem, uti auctor ille sibi vindicat, cum adversus patriarcham advocatorum [1] insurgat, atque saepius durius castiget. Alter ergo erit auctor, et quantum mihi quidem perscriptum est, Pestinus aliquis, qui opusculo hoc meritum quaerebat ad obtinendum professoratum in Tyrnaviensi academia.

Vellem plura, sed occasio properat. Proxime pietatem testabor.

Ceterum cum Sp. D. V. totique inclitae Domui prospera quaevis voveo, maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Kesmarkini, die 16. Julii 1771.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XV.

Késmárk, 1772. máj. 12.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Commeat Petrikovicsius in patriam suam privatorum suorum negotiorum causa, quem vacuum dimittere nolui. Primum quidem significo, eum tempus hucdum bene collocasse, et in illis etiam studiis, quae ad futuram eius vitae genus pertinent, fecisse profectus. Vult ille dare iuri operam, ego, sicuti iuridicum studium amo, ita studiosis quoque partes iuris proposui hucdum, quas iam quoque iuventuti nostrae in scholis proponendas esse iudicarem.

Deinde est in Regimine Nanndorffano chirurgus hinc oriundus, nostrae religionis, Jacobus Toperczer dictus, qui applicationem in comitatu aliquo, civitate vel oppido quaerit. Audivit ille ante 6 annos studia chirurgo necessaria in academia Viennensi, examinique ante tres annos se subiecit, quo feliciter superato accepit a medica facultate licentiam praxim chirurgo convenientem instituendi. Hiemem praeterlapsam Viennae iterum exegit et ibi in theoria ac praxi melius se exercuit, vellet tamen fixam stationem iam consequi et regimini, cui ultra 3 annos seruit, valedicere. Si Sp. D. V. vel in oppido suo Raduan eundem accomodare, vel alieni comitatui aut urbi eundem commendare posset, daret operam. ut officio suo satisfaceret. Attestata pulchra a superioribus, a quibus dependet, adferret.

Nos in vicinia bellum metuimus. Pars copiarum Austriacarum proxime in Poloniam est transitura, quo fine, dies docebit. Copiae Rusticae et Borussicae ibi augentur, Austriacae quoque eo proficiscentur, contra

[1] Verbőczit érti, kinek a munka többször ellentmond.

quem? Deus optime novit. Volunt forte obicem sibi ponere potentiae hac, vel Austriaco-Borussica mediatione et opera inter Russos et Polonos pacem procurare? dies docebit. Si Borusso Polonica Borussia est promissa, Augusta Aula nostra minimum Haliciam, Wlodomeriam, Oswieczinam, Zatoriensem et Severiensem Principatus a Polonis est receptura et recuperatura. Sed de his aliorum est iudicare. Ego praeterito anno *deductionem* elaboravi [1] *in Osswieczinensem, Zaturiensem et Severiensem Principatus* ante 11. saecula iniuste a Silesia superiori avulsos, quae Viennam ad consilium bellicum est missa. Si Augusta domus Principatus nominatos receptura est, praemium expectare mihi licebit.

Imponuntur quaeque mihi labores per alios magnos viros, qui alias difficiliores sunt. Apud nos die 15. Aprilis obiit Sp. Dn. Alexander Berzeviczi, qui certe magnus erat vir et scholae nostrae patronus.

Ceterum cum Sp. D. V. et toti inclitae domui prosperitatem quamvis voveo et ulteriori gratiae me commendo, maneo

Sp. ac. P. D. Vestrae
Kesmarkini die 12. Maii 1772.

servus humillimus
Josephus Benczur.

XVI.

(A levél, melyhez a P. S. mellékelve volt, elveszett.)

P. S. Auctores hic adpositi, uti ipsius bibliopolae manus testatur, propter nitidum typum formaeque splendorem pretiosi omnino sunt; dantur vero et aliae aeque Hollandiae editiones, quae istis non multum cedunt, tantum quod in 8-vo prostent, facili pretio comparabiles. Ceterum futuro die 3. Augusti Illustris quondam Jurisconsulti huius Fridericianae, Thomasii, Bibliotheca hic auctionaria lege distrahetur, in qua omnes, quos Sp. D. V. desiderat auctores, optime conditionati et perbelle compacti, imo et elegantissimi rerum Hungaricarum commentatores occurrunt, qua occasione si Sp. D. Vestrae ita visum fuerit, ut ad dictum diem 3. Augusti per cambium Domini Vokan vel alius cuiuscunque aliquantam pecuniolam submittat, sumtibus compendiosissimis uti quidem spero omnium desideratorum librorum potietur. Operum etiam Ciceronis omnium quae recentissime prodiit editio apud Lipsienses, nitida admodum est et praeter notas eleganti ornata contentorum indice, venitque in cruda 4. ni fallor imperialibus. Praestolabor itaque Sp. D. Vestrae benevolum mandatum in cuius exequutione faciam, ut nihil ex parte mea desideretur.[2]

SZENTPÉTERY IMRE.

---

[1] Megjelent 1772. *Juridicum Hungariae in Russiam minorem* stb. cz.
[2] A lap másik oldalán a könyvkereskedő irásával classicus auctorok kiadásainak jegyzéke.

TANKÖNYVBÍRÁLAT A SZÁZAD ELEJÉN.

Egy hivatalos iskolai-könyv bírálatot mutatok be alább, mindenesetre egyet a legrégebbiek közül. Már ez a körülmény is érdekessé teszi, bár ebből a szempontból inkább paedagogiai érdekességű, világot vet arra a gondos figyelemre, a melylyel Ferencz császár kormánya az iskolázás ügyét tekintette. A tanítás terén korszakalkotó volt az az irányzat, mely a jezsuita rend eltörlésénél kezdődött és II. József császárnak egyházi reformjaiban érte el a tetőpontot, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány a középiskolákat, a mennyire lehet, ki akarja venni a felekezetek kezéből és az államra szeretné ruházni a közoktatás egész terhét. Természetesen, nem azzal az idealis gondolattal, hogy könnyítsen a felekezetek helyzetén. A kormány számítása sokkal józanabb, de állampolitikai szempontból teljesen igazolható volt: a tanítás első sorban az állam javára szolgál, az állam számára nevel tanult, tudós polgárokat, az állam érdeke tehát megkívánja, hogy a tanítás eredménye mindinkább megfeleljen az ő intentióinak, polgárai lelkét, tehetségét az iskola olyan irányban fejleszsze, a mint neki szüksége van reá. Ugyanaz a vezető szempont, ugyanaz a törekvés, a mely a jelenlegi franczia kormányt vezeti.

Az iskolák államosítása nyomban megérlelte a második föladatot, uj könyveket kellett készíteni, a melyek a tanításban szem előtt tartsák a kormány czéljait. A tankönyvek megválasztását természetesen magának tartotta fönn a kormány s így keletkeztek a mult század első tizedében a középiskolák felső osztályainak szánt Institutiones Poeticae et Institutiones Rhetoricae in usum Gymnasiorum.

A legfontosabb iskolai könyv, az alsó osztályok nyelvtani anyagát fölölelő Institutiones Linguae Hungaricae azonban egyre késett, hivatalos magyar grammatica még a második évtized elején sem volt, a tanárok az eddigi kézikönyvek közül tetszésük szerint használták egyiket vagy másikat. Ez természetesen nem tetszett az osztrák mintát követő kormánynak, mert szeretett mindent egyöntetűvé tenni, még a tanítást is[1] és a helytartó tanács régen gondolkodott, hogy megbízást ad egységes nyelvkönyv szerkesztésére. A tanács ezen szándékának úgy látszik hamar híre ment, mert az 1812 évtől kezdve több író sietett kész magyar grammaticával lépni a tanács elé.[2] Fölajánlották dolgozatukat kinyomtatásra, és hogy a tanács elnökének, a nádornak megnyerjék a jó indulatát, mindegyik neki szándékozott ajánlani könyvét.

Az első azok között, a kik nyelvkönyvüket beterjesztették a tanácshoz, az érdemes agg piárista, Benyák Bernát volt s az ő könyvének bírá-

[1] Mikor a hivatalos grammatica 1817-ben megjelent, Kurbély tanácsos, az iskolai ügyek referense, örömét fejezi ki a tanács nevében, hogy az eddigi »anomalia« megszünt, most már egyforma lesz az állam összes iskoláiban a magyar nyelvtanítás eszköze. A főigazgatónak szóló körrendelet, melyben ez a pont olvasható, az Országos Levéltárban, H. T., 1817. 1587.

[2] Magam is négy ilyen kéziratos grammaticáról tudok az 1812—1814. időközből.

latáról akarok szólni. Benyák neve és a birálóé, Czinke Ferenczé, a paedagogiai érdekességű tárgyat belevonják az irodalomtörténet körébe is

A tanács a kéziratot leküldte bírálatra az egyetemhez, ez meg a magyar nyelv és irodalom tanítóját, Czinke Ferenczet bízta meg e feladattal.

A bírálat egész terjedelmében a következő:

Opinio recensentis.

Ad mandatum Serenissimi, quo me honorare dignabatur, accurate examnavi trutina opus MS. cui titulus: Grammatica hungarica in usum Gymnasiorum auctore P. Benardo Jos. Benyák, S. P. Non dubito, hanc palam depromere opinionem:

Grammaticam Benyákianam, de novo (iam enim, duobus abhinc annis, transivit censuram) a capite ad calcem, elaboratam, et novis auctam observationibus, non tantum esse idoneam scopo duplici, nempe: 1. ut iuventuti gymnasticae, imo etiam academicae, facilitas in discendo procuraretur, iunctam cum theoria praxim, iucunda cum varietate sermonis, hic et illic ostendendo; 2. ut, si fieri unquam poterit, in tanta grammaticarum varietate! — saltem, quod adtinet ad praecipua linguae nobilissimae fundamenta, conformis ubique in scholis doctrina, rectior scribendi, ac simul loquendi ratio sensim introduceretur; verum etiam dignam auspiciis Principis caesareo-regii, jam legalis Protectoris Linguae ac Literaturae hungaricae, atque adeo Promotoris generosissimi culturae publicae nationalis. Profecto, cui volupe est, decorum publicum in urbibus, et musaeum nationale suis in dies augere impendiis, et illam sentiet cum tempore voluptatem animi, sua contenti virtute: fundamenta jecisse, etiam in sermone, quo vel maxime praestamus brutis animantibus, gustui aesthetico, et conciliasse. — qui labor Deorum est! — implicabile passim genus hominum grammaticorum.

Budae, Calendis Dec. 1812.

Franc. Czinke, Prof. Linguae et Lit. hung.
publ. ord. in regia Scientiarum Universitate.[1]

Jellemző ez a bírálat, annál inkább, mert Czinke Ferencz írói egyénisége mindeddig sok vitára szolgáltat alapot. Kazinczy és köre elfogult volt iránta, nem tudta neki megbocsátani, hogy a nyelvészeti álláspontja inkább Verseghyé felé hajlik, mint Révayéhoz, még kevésbbé, hogy Horvát István ő miatta esett el az egyetemi kathedrától. Nem is mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy megvetésüket kimutassák iránta, az a kép, melyet az ő leírásuk után alkothatunk róla, egy elmaradt, kicsinyeskedő, korlátolt ember képe.[2] Tudományos munkássága valóban mintha igazat adna Kazinczyéknak: egy-két egyetemi beszédét nem számítva, elmondhatjuk, hogy nem csak a magyar nyelv tudományával, hanem egyáltalán semmiféle tudománynyal nem foglalkozott — legföljebb arról értekezett »Hogy lehessen a kukoriczaszár leveléből gyümölcse meg-

[1] A bírálat s az egyetem kísérő levele u. o. 1813: 10411.
[2] Dr. Vass Bertalan »Horvát István életrajza« czímű munkájában (108—112. l.) összegyűjti Kazinczyék elitélő szavait.

szedése után, szirupot és czukrot csinálni.« Valában méltatlan volt arra, hogy Révai helyét foglalja el az egyetemen. Vass Bertalan védelmébe veszi Czinkét, ki akarja mutatni, hogy nem volt olyan ostoba ember, mint a milyennek hirdették.[1] Ez a bírálat megerősíti Kazinczyék véleményét. Tanúságot tesz nemcsak arról, hogy latinul nem tudott olyan színvonalon írni, mint korának viszonyai megkivánták volna, latin prózáját nem lehet Révaiéhoz vagy Verseghyéhez hasonlítani, még a helytartótanács egy-egy jobb tollú fogalmazója is különben írt, de mutatja a nagy lelki szegénységét is. Nincs az egész bírálatban egy komoly gondolat sem, általános, üres, szólamok, nagyhangú, de rosszúl kongó szavak gyűjteménye az egész, nem hivatalos bírálatnak, de még magán véleménynek is bántóan együgyű.

Úgy látszik Kurbély, a referens tanácsos és az egész tanács is ebben a véleményben volt, nem engedték magukat félrevezetni a befejező soroknak kiszámított és a helyhez épen nem illő alacsony hízelgéseitől: elküldték a május 4-i ülésük határozatából a kéziratot Kassára, a tankerület főigazgatójának, hogy bíráltassa meg Pongrácz Jánossal, a ki az akadémián a magyar nyelvet és irodalmat tanította, sőt esetleg, ha nincs megelégedve a bírálattal, adja ki más akadémiai tanárnak is.[2]

Szuhányi Xav. Ferencz, a főigazgató, eleget tett a rendeletnek és junius 13-án visszaküldte a grammaticát Pongrácznak kimerítő, 10 ívre terjedő bírálatával együtt, a mely részletesen, pontonként kimutatja, hogy Benkáy munkája nem felel meg a czélnak és egyáltalán nem való arra, hogy a tanács költségén kinyomtatva hivatalos iskolai könyv gyanánt szerepeljen.[3]

A tanácsot zavarba hozta ez a két, homlokegyenest ellenkező bírálat s most már Kurbélynek teljes jogú főhatalmazást adott, intézkedjék belátása szerint.[4] A tanácsos egy harmadik bírálót kért föl, Verseghy Ferenczet, s csak akkor nyilvánított határozott véleményt, mikor a harmadik bíráló is hozzájárult Pongrácz elutasító tanácsához.[5] Most már ki merte Kurbély határozottan mondani, hogy a grammatica »*instituta . . . revisione pro minus idonea comperta*« és ennek alapján azt ajánlotta, hogy írják meg a szerzőnek »*in usum scholarum vulgari nunquam posse.*«[6]

De volt a szegény Benyáknak egy másik kérése is. Mikor hírét vette a dolognak, hogy nyelvtana nem nyeri meg a jóváhagyást,

[1] U. o. 108. l.

[2] Az ülés jegyzőkönyve és a tanács leirata u. o. Érdekes dolog, hogy a helytartótanács majd minden irodalmi bírálatot a kassai főigazgatóra bízott, úgy hogy ezekben az években majdnem kizárólag maga Szuhányi és Pongrácz mondtak véleményt a tanácshoz beérkezett kéziratokról.

[3] A főigazgató levele u. o. H. T. 1813 : 16960; maga a bírálat elveszett, csak a ref. tanácsos jelentése alapján szólok róla.

[4] A jul. 20-i ülés jegyzőkönyve u. o.

[5] Verseghy »reflexiói« is elvesztek, csak a tanácsos kivonatos ismertetése tartotta fönn a hírét. U. o. H. T. 1813 : 25342.

[6] A tanács leirata a pozsonyi főigazgatóhoz u. o.

1814. febr. 27-én írt egy rövid, de megható levelet a tanácshoz, hogy ha már nem fogadják el kiadásra a munkáját, küldjék neki vissza a kéziratot *»ut eius editionem pro consolatione senii mei ipse procurare valeam.«* [1] Kurbély természetesen megtette legalább ezt, és hogy megédesítse az agg tudósnak ezt a szomorú visszautasítást egy régebbi rendelet értelmében [2] nagy dicsérettel jutalmazta nemes fáradságos igyekezetéért.[3]

Császár Elemér.

KÖLCSEY KIADATLAN LEVELEI.

A Nemzeti Muzeum irodalmi levéltárában hat levele őriztetik Kölcsey Ferencznek, mely közűl csak egy — az Ormos Lászlóhoz intézett — jelent meg az Angyal Dávid által sajtó alá rendezett munkái X. kötetében. Öt még ismeretlen. Ezek Kölcsey utolsó éveiből valók. Még jóval előbbi keletü az, mely *Horvát* István irodalmi hagyatékában van meg és Álmosdon 1813. augusztus 13-án kelt. Élénken visszatükrözteti e levél, mint gondolkodott Kölcsey ama barátságról, mely őt Vitkovicshoz, Szemere Pálhoz és Horvát Istvánhoz fűzte. A *Kölcsey* Antoninához írt néhány sor arra vet világot, mily jósággal viseltetett Kölcsey rokonai iránt. Nagyobb érdekű az, mit *Kerekes* Ferencz tanárhoz intéz, mikor az *»Értekezés és kitérések«* czímű művét megküldi. Az akkor napirenden volt nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik ezekben. Kölcsey is ellentétbe helyezkedik az Akadémiával, mert még korán tűzött pályadíjat a magyar nyelv gyökérszavaira. E pályadíjat tudvalevőleg Dr. Engel József nyerte meg *A magyar nyelv gyökér szálairól 1839. Budán* megjelent művével. A IV. számú levelen nincs jelezve, hogy ezt kihez írta, de tekintetbe véve, hogy a levélben Kölcsey megemlíti, hogy az általa szükségelt könyvek árát vagy készpénzben, vagy kézirattal az *»Emlény«* számára fogja törleszteni, részemről biztosan veszem, hogy e levelet *Heckenast* Gusztávhoz írta, kinek 1837 és 1838-ban megjelent Emlényében közli Kölcsey utolsó műveit. Az V. számú levelet *Kossuth* Lajoshoz intézte Kölcsey. Ehhez csatolva van Szatmármegye harmadik felirata az ifjak ügyében. E levélben betekintést nyerünk ama kérdésekbe is, melyek akkor az országot foglalkoztatták. Kölcsey mindegyikről megemlékezik néhány szóval bár, de jellemzően, miből álláspontját is megismerjük. A VI. levélből megismerjük egy újabb vonását Kölcseynek, ki oly készséggel

[1] Az eredeti levél u. o.
[2] U. o. H. T. 1811 : 14212.
[3] J. leirat a pozsonyi főigazgatóhoz.

kelt mindenkinek pártjára, ha módjában állott valakinek érdekeit előmozdítani.

Ime a levelek:

I.

Horvát Istvánnak Kölcsey Ferencz forró idvezletét!

Csak egy rövid levélkét, Nagy Férjfiú, mellyen unalom nélkül végig nézhess. Kállaim, ki ezelőtt Pozsonyban lakott, most megyen Pestre, 's ollyan fő mint az övé szeret nemzetünknek elsőjivel ismerkedni. Ezen kevés sorok emlékeztessenek Téged én reám, 's mutasd ezen Barátomhoz is azon hajlandóságot, mellyet egykor erántam mutatni méltóztattál. Én sohasem érzettem magamat érdemesnek arra, hogy Néked az legyek 'a mi Vitkovics és Szemere voltak; örvendek mégis, hogy bizonyos értelemben elmondhatom azt 'a mit egyszer Gellert Rabnernek írt: A' Ti véletek való társalkodás bizonyság nékem szívem jóságáról 's helyes voltáról izlésemnek. Vidd meg idvezletemet Vitkovicsnak is, 's tegyed azt, hogy Kállaim őtet is ismerhesse. Élj szerencsésen.

Álmosd, August. 13 d. 1813.

II.

Nagykárol, Martius 11 d. 1836.

Kedves Antonine, leveledet 's ajándékodat vevém sok örömmel. Jól esik látnom, hogy naponként elő haladsz, 's még jobban esett leveledből olvasnom, hogy minapi intéseim' követését igéred. Tedd azt kedves Leányka; 's hidd el, hogy a' jólgondolt intést készen követni idvességre visz. Édes Apád kérésemre, de saját hajlandóságát is követve meghatározta, hogy Pesten maradásodat meghosszabítja. Élj szerencsésen; s vidd meg üdvezletemet tiszteletre méltó Nevelőidnek. Szívemből óhajtom, hogy ha majd Pestre felmegyek jónál és dicséretesnél egyebet rólad ne halljak. Ölellek.

Borítékczim: Kölcsey Antoniának Pesten.

Kölcsey Ferencz.

III.

Vettem Sept. 1-ső napján. 1836. K. F. m. k.
Nagy Károl, August 27 a. 1836.

Nagy tekintetü Professor úr!

Emlékező tehetségem, hála Istennek, sohasem volt igen gyenge. Kevésbé nevezetes férjfiakra is vissza tudok emlékezni, annyival inkább olly jelesre, mint Professor úr, kit még iskolai pályáján társai sorából kitetszőnek becsülve ismertem. Későbben, midőn hajlandóságom engem is a' magyar literatura szívébe vonzott, lehetetlen vala részvéttel nem szemlélnem a' Professor úr által Virgil Georgikonjából kiadott fordítási mutatványt; de lehetetlen vala egyszersmind nem sajnálnom, hogy illy kezdet után szűk körünkből magát ismét kivonni látszaték. A' tegnap vett becses

munka bizonyítja: mikép Professor úr nem vetette el nyelvünk gondját. Mert bizony hosszú 's állandó vizsgálat teheté azt, hogy publicumunk előtt illy valamivel felléphessen.

Gyülésünk van, 's időm sincs, hogy az előttem nagyérdekű könyvet egyszerre elolvashassam; lehetetlen vala mégis megállanom, hogy imitt amott bele ne nézzek, így a' kitérések közül némellyeket előlegesen keresztül futottam. Akadtak szemembe, miket én másképen hiszek; de a' legnagyobb véleményi különbség sem tehetné, hogy tiszteletemet megtagadjam azon philosophi mély és józan tekintettől, melyet Professor Úr a' nyelvtudományra vetett. Különösen nagy becsben áll előttem a' berekesztés; 's alig várom, hogy gyüléseink végével időm legyen a' könyvnek studiummal leendő olvasására adnom magamat.

Az akadémia ez idén a' nyelv gyökszavainak előszámlálását tevé jutalom kérdéssé. Azt hiszem: igen korán! Mert, mint Professor Úr is megjegyzi, a' gyökszó kitalálás nem olly könnyű, mint pl. azt Kresznerics gondolta. Gyökereinket csak azután lesz lehetséges összeszedni, ha sok olly elődolgozások lesznek, mint ez a' könyv, miért köszönetemet ezennel bemutatom.

Az említett kérdésre öt vagy hat verseny felelet jött be; s közülök csak egy érdemlé figyelmemet. Ez philosophi elvekre igyekszik állítani épületét; 's bár elveiben sok helyt különbözöm; de a' lélek, mellyel bevezetését írta, minden esetre tiszteletemet kivánta. Mért óhajtom: bár Professor Úr is fellépett volna e' versenyre; vagy ha azt nem tette: bár szakadatlan futná-e' pályát, mellyet munkájával megkezdett. Nyelvünkben tudománnyal és philosophi lélekkel készült nyomozásokra nagy szükség van. Úgynevezett philologjaink a' paradigmák megtanulásán túl nem igen lépnek.

E' kapkodó olvasgatás mellett is, mellyre eddig érhettem, könnyen szemembe tűnt, mikép az *Ódom* végzet, mint szenvedő forma, 's az *ikes* igék *iketlen* formára hajtogatása sok helytt találkozik. Okát, miért történt így, az előbeszéd XI d. lapja megmondja.

Ez egész könyv bizonyság, hogy Professor Úr a' maga elveit mily vizsgálatra építette; 's ily férjfit perfunctorie megczáfolni akarni, nevetséges igyekezet lenne. A' helyett tehát, hogy valami czáfolgatást csak próbálnék is: bátor vagyok némi rövid kérdést megfejtés végett előterjeszteni:

1. mennyire nagy a' különbség az *atom*, *etem* végzetű szenvedő forma 's a' factitivum verbum köztt?

2. az *odom, ödöm* végzet lehet e reciprocum és passivum verbum végzett egyformán?

3. lehet-e a reciprocum verbumból egyszersmind factitivumot is csinálni? 's ha lehet, mellyik hajlítás jön elöl, a' reciprocumot vagy a' factivumot jelentő-e?

4. ezen formákra nézve, mennyiben kielégítő az, mit eddig grammaticusaink pld. egyfelöl a debreczeni grammatica, másfelöl Revai és Horvát Ist. mondottak?

Én úgy hiszem itt még sok fejtegetni való van, valamint az *ikes*

igékre nézve is. Azonban úgy hiszem, hogy a' Révai iskolája által megállított paradigmák a' passivum és reciprocumra nézve helyesek, de természetekre 's a' factitivumokhoz való viszonyokra nézve még felfedezéseket lehetne tenni. Az *ikes* igéket illetőleg Révai kétségkívül extremumra ment, vagyis inkább merném állitani: egyoldalulag vette a tárgyat. Azért szeretném, ha valaki megvizsgálná:

1. mi teszi azt, hogy némely activum verbumok csak passivummá váltokban veszik fel az iket; melyek ellenben két képen vesszük fel: vagy úgy, hogy passivumokká lesznek, vagy úgy, hogy csak közép igékké?

2. azon igék, mellyek az *iket* felvévén közép igék lesznek, mindnyájan ollyanok-e, hogy az *iket* el is vethetik? 's azok, mellyek elvethetik, az elvetés által megtarthatják! e közép igei jelentésöket, vagy activumokká változnak? 'S azt hiszem ez fontos: mert ha activummá változnak: akkor kétséget sem látszik szenvedni, hogy *ikes* korokban, azaz közép igei jelentésökkel, cselekvő forma szerint nem hajtogathatók.

Szerencsésnek tartanám magamat, ha ezen idevetett kérdésekkel azt nyerhetném, hogy Professor Úr az *ikes* igékről vizsgálódásait leírná, mert bizony grammatikánk ezen caputja még fejtetlen; 's én azt hiszem felfejtése nagyon fontos következményekre vezetne. Szegény Versegi e' részben tökéletesen legyőzöttnek tartatik. Ő nem tudá magát jól kimagyarázni; talán nem is volt maga magával teljes tisztaságban: de hogy rajta igazságtalanság történt: alig ha nem való.

Óhajtom: ne ez legyen utolsó találkozásunk levelekben. Azért becses válaszáért most és ezután könyörögvén, nagybecsű barátságába ajánlott tisztelettel maradok

alázatos szolgája:
Kölcsey Ferencz.

IV.

Cseke, Octob. 20 d. 1836.

A' szépen kikészült és hibátlanul nyomtatott Emlényt a' több könyvekkel együtt örömmel vettem. Rotteck St. Lexiconának folyó füzeteit Uraságod kegyességétől továbbra is várom.

Ez úttal óhajtanám birni Venturini *Chronik des XIX. Jahrhunderts* czímű munkáját, minek ára most 30 tallérra le van szállítva. Ezen levelemet megadó Simon Pál úr, unokámnak volt nevelője, az általveendő köteteket biztos alkalommal hozzám szállíthatná. A' kötetek árát akár készpénzben, akár ha úgy fog tetszeni kézirattal az Emlény számára lefizetni fogom.

Nagybecsű hajlandóságaiba ajánlott tisztelettel vagyok.

alázatos szolgája:
Kölcsey Ferencz.

V.

Cseke, ápril 25. 1837.

Kedves Barátom, febr. 17-dikén költ igen becses leveledet köszönöm. Híreid 's érzéseid, miket a' levél éreztet, keserűk valának; de hiszen mi már az e' félét megszoktuk.

Az ifjak ügyében hozott itélet mindent meghalad mit csak álmodhatánk is. Most az a' hír szárnyal, hogy a kir. tábla két bírája hivatalát e' miatt lemondá; Pestről talán többet fogok tudni.

Wesselényinek épen ma írtam, neki és Neked Kölcsey Gábor rokonom viszi soraimat; bár reájok választ is hozhatna! Bár hozna Tőled bőv adatokat és tudósítást minden tudni szükségesekről. Közgyűlésünk junius 5-dikén kezdődik 's nagyon szeretném, ha úgy jelenhetnék meg ott, hogy a' tenni valókban ne lennék járatlan.

Márczius 6-iki közgyűlésünkre érkezett meg a' cancellária dorgáló levele az ifjak' ügyében tett első felírásunkra. A dorgálás ugyanaz, melly több megyékhez is érkezett. Darvay indítványt tett, hogy újabban is írjunk fel. Az Alispány Urak ezt nem akarták, hanem csak gravament akartak belőle a jövő dietára csinálni; mivel, úgy mondák, sokszorozott sikeretlen felírás csak gyengeségünket árulja el. Rövid vitatás után a' többség újabb felírást végzett. Azt ime idecsatolom.

A kir. tábla itéletei ezen végzés napjának estéjén érkeztek meg. Megdöbbenésem a' váratlan igazságtalanságon nagy volt. Tanácsosnak tartám a' felírást az az napi végzés szerént késziteni el; s az itéleteket jövő közgyűlésre hagyni fel, hogy lássam: több megyék mint kezdenek cselekedni. Azért kérek Tőled kimerítő túdósítást; mert én ez elszigetelésben itt keveset tudok meg.

Csanád ideája a küldöttségről eredeti. De itt nálunk valami illyen nem kivihető. Itt a magistrátusnak, 's mindenek felett a' két Alispánynak befolyása idéz mindent. Nemességünk számra nagy, befolyásra kicsiny.

A barsi dolgokról is kérek tudósítást t. i. a comissióról.

Mult mártiusi gyűlésünkre érkezett a' magyar nyelven készülő felírásokra nézve is külön cancelláriai decretum; melly ezen tárgyban még mult nyáron küldött felírásunkra válaszolhatott. De nálunk a' magyar nyelv ügye minden képzelet felett erősen áll. A' rendek nem tarták szükségesnek, hogy válaszoljanak; hanem maradtak a' nyelv felett.

Lapjaidból fájdalommal értem, hogy Zemplén a' magyar nyelv ügyét elhagyta, 's az 1805. 4. czikkre visszatért. Kérlek írd meg: hogy hány megye van jelenben, melly egyedül magyarul ír?

Dolgaid tudom sokak; de elszigeteltetésem tekintetéből nem veheted nehezen: ha válaszolásra kényszerítlek. Érzem is, tudom, teszel valamit; de a közügyért, mert kérdéseim a' körül forganak, mindent.

Az erdélyi országgyűlésről, és arról, hogy oda az újabbi törvényczikkely által visszakapcsoltatni rendelt partium megyék is meghivattak, mit mondotok Pesten. Én azt hiszem, nekünk e miatt fel kell kiáltani.

Mult gyűlésünk nagyon futtában ment véghez; innen tudósításom száraz volt. Aztán nálunk különben is vitatkozások nem igen vagynak.

Midőn felírás végeztetik is, rend szerént egyes indítványra conclamatió által végeztetik el.

Lapjaidra a' fizetés a' nemesi pénztárból valósággal assignáltatott. Reméllem, eddig kézhez is vevéd. Minden esetre erről kivántalak tudósitani.

Élj szerencsésen, 's haladj elő nehéz és kedvetlen, de köszhasznú 's minden jó kebel előtt tiszteletreméltó pályádon. Ölellek hív barátsággal.

Kölcsey Ferencz.

VI.

Cseke, julius 25. 1838.

Tisztelt barátom,

Ecsedi Károl, földmérő praktikáns, kit két év olta, mint becsületes, jó ifjat ismerünk, óhajtana Pestre menni, hogy tanulmányát ott végig tanulja. Szegényebb lévén, mint sem költségeit magától megbírja: jótét lenne reá nézve, ha valamelly ifjú mellé prefectusnak felvétetnék. Örömest segítenék rajta; 's ezen indulat teszi, hogy barátomat, kinél ifjak szoktak kosztban lenni, 's ki az universitásbeli tanítók közül többekkel baráti viszonyban áll, kérjem: méltoztassék pártjára kelni, 's számára prefectusi helyet kieszközölni. A' szükölködő, de jó ifjú hálája fogja kegyességét viszonozni.

Szemere Pali tegnap érkezett hozzám; így örömem van hosszú elválás után ismét láthatni. Wesselényi is e' vidéken tartózkodik.

Engedje meg tisztelt barátom, ha e' rövid sorokkal talán alkalmatlanságot okozok; de én soha sem szoktam tétovázni, ha nemesszívű embert valakinek részére kell felszólítanom.

Ölelem változatlan barátsággal.

Kölcsey.

Borítékczím: Tekintetes Waltherr László úrnak Pest.

Közli: NAMÉNYI LAJOS.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, Hornyánszky V. 1902.

Nyelvújítóink sora bizonyosan a Halotti beszéd és a Königsbergi töredék íróival kezdődik: de Mondolatosaikat nem ismerjük. A Bécsi- és Müncheni-codexek bibliafordítói szerencsésebbek, mert a Franciscanusok krónikása eléggé vastag degenegfával teljesítette körülöttük ebbéli tisztét, a mikor megírta rólok, hogy »iidem duo Clerici Haeresim seminantes utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quo ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut et ego legi: nemo hominum numerare possit, ex quo fuerant *simplices literati* iuxta proverbium vulgare: simplex theologus, purus haereticus est, nam istam dictionem *spiritus sanctus* exposuerunt sic: *zent zelleth.* — A Döbrentei-, Apor-, Jordánszky-, Érdy-codexek írói osztoznak ebben a szerencsében Tamás és Bálint pappal. S vajjon nem szolgált-e rá Komjáthy is, midőn a *zent lylek* után (yhlis)-t emleget, vagy azzal a sok más ( ) közé tett magyarázó szóval, mely minden lapján olvasható? p. o. Nem de az ilü isten (meg saytalaneytottay) meg bolondeytottay ez vylagnak bwlchyesygeth? — lattatek (tetüek) ionak az uristennek. — Malazth (isteny kedw). — Vizzaltatassok (parth ewtysek). — Abrazottam (hasonlattam). — Vgy vyuok en bayt (vgy hansalodom en). — Keep utalas miatt (tettetes altal) stb.

Valóban mindig folyt a nyelvújítás hol lassabban hol gyorsabban, telt s vedlett a nyelv minden időben, Melius, Pázmány, Geleji Katona stb. mind nyelvújító volt, bár — tudtunkkal — nem mindeniknek jutott is ki a maga Benedek Mihálya vagy Somogyi Gedeonja. — A nyelvújítás vagy nyelvrontás — kinek hogy tetszik — ma is tábori jelszó s ha nem oly szörnyű is a túlzás, a milyen száz évvel ezelőtt volt: eléggé heves a küzdelem, mert ma is legio azoknak száma, a kik a nyelv dolgában, ha az csak egy íznyi is, talpon állnak mind halálig víni! Rajongók és elfogultak mindig voltak, vannak is, lesznek is, és ezek egyike sem hagyja magát egy könnyen. Mesterek és mestereik szavára esküdöző tanítványok, egymáson túltenni akaró ifjú leventéi a tollaknak és rendszereknek, az elriaszthatatlanok, a műkedvelő és nép-

felkelő szabad csapatok, a kiket mind egy lábig a nemzeti nyelv tudása és szeretete lelkesít, — állják a sarat, vágják a ködöt; régit, újat felfedeznek, patkószeget, félkoppantót megbecsülnek, lyukas mogyoróval lövöldöznek, de olykor telebélű, könnyebb s nehezebb töretű dióval is hajigálóznak. A sok tüzes galacsin, a mit egymás felé röpítenek, nemsokára kártétlenűl hamvába hal, a temérdek szappanbuborék, a mit a magok mulatságára fúnak fel a levegőbe, egytől egyig szerte pukkan: de azért e hős vértől nem pirosult mezőkön is zöldel bokor, zöldel virány, fakad bimbó s érik gyümölcs, sőt a Rákosi szántó (nem a B. Hirlap, hanem a Kisfaludy Károly fajtája) számára is sok számba veendő emlék található.

Hálát érdemel a munka és fáradság, melyet Szily K. ezek összegyűjtésére fordított. A mozaik kép, melyet a nyelvújítás szótárában összerakott, mindenkit meggyőzhet arról, hogy a nyelvújítás szükséges és hasznos volt; és hogy hiábavaló a fitymáló hang azok részéről, a kik ma írni sem tudnak a nélkül, hogy minduntalan olyan szót s szószerkezetet ne használjanak, a mely annak idejében egyik-másik nyelvújító kohójából került ki.

Furcsa véletlenség az, hogy az első ismeretes gáncsolónak a *zent zelleth* ellen volt kifogása; a Kazinczy ellen készült pasquillusok egyikének pedig *Uj szellem* volt a czíme.

Ez az *Uj szellem vagy is Uj magyarok útja Helikonra M. és N. Szegeden. Nyomtat. Grünn Orbán betűivel. 1824.* sokkal később jelent meg, mint a Mondolat (1813) s korántsem támaszthatott már akkora háborút s később sem esett róla annyi szó, mint amarról; kézi könyveink maig sem tudják a szerző nevét. Erről felvilágosít bennünket a szerzőnek a halasi ref. főgymnasium példányában olvasható következő sajátkezű bejegyzése: *Tekintetes Peterka Jósef úrnak orvosi Tudományok Doctorának Kis Kun Kerület Rendes Physicussának és a Pesti orvosi Kar Nagy érdemű Tagjának tisztelet jeléül a Szerző Maróthy Mátyás földmérő.* — Szinnyei két nyomtatott művét sorolja fel *Maróthy* M.-nak s kéziratban maradt kisded török nyelvtanát s mondja, hogy »Danielik még egy színművét említi, ezt azonban nem ismeri.« Ez az ismeretlen színmű az *Uj szellem,* mely egy évvel elébb jelent meg az 1825-ben napvilágot látott *Amália* cz. háromfelvonásos »játék«ánál. Az Uj szellem nem esetlenebb a Mondolatnál s nem oly mocskos mint az a másik pasquillus, mely Patakon készült. Az *Uj szellem* szintén három felvonásból azaz Első, Másod és Harmad Actból áll. Az első nyolcz, a második kilencz, a harmadik két scént foglal magába. Az első Act után a *kortin le esel,* a második után a *serge le görög,* végűl a *fügmény le esel.* A Helikonra élve feltörtető nyelvújítókat (Kolomposi = Kazinczy stb.) Gyöngyösi, Révai, Csokonai s a Nimlány Bakja utasítják vissza. A visszautasítottak nevében Bugaczi a nagy Dijzó előtt kéri fénykoszorújokat, a mire méltóságos hangon szózat hallatszik: »Az igaz erkölts nyeri el jutalmát, vélt érdemnek itt hely nints. Ti sok munkával keveset vittetek végbe, több kárt, mint hasznot okoztatok, azért helytelen szándéktok bé nem tellyesedik!! — Távozzatok!«

— Egy birálója azt írja róla: »Valóban kedvetlen tünemény, hogy Literaturánknak ezen mocskait nem régibe is az *Uj szellem* czímű idétlen Pasquilusnak szerzője gyarapítani igyekezett, a ki az eddig volt idétlen sápítókat mind tudatlansággal mind józan itélő tehetség szükölködésével felül múlván, méltó azon csúfságos koszorúra, melyet maga magának kötözött.«

Ha valaki azt állítaná, hogy egynémely szót akár hajdan, akár a XVIII. század végén másképen nem lehetett s kellett volna megcsinálni, azzal vitatkozni sem volna érdemes: az azonban bizonyos, hogy annak a szónak, a mi bármely korban rossz kamarán készült, élni kellett addig, míg helyébe jobb nem született. Annak a mit már vagy száz év óta használunk, mert szükségünk van rá, szintén maradni kell addig, míg jobb nincs helyette. A mint polyvaként fútta el e száz év szele azt a temérdek sokat, a mi a rossznál is rosszabb volt: majd elhordja ezeket is azokkal együtt, a mik ezek helyett hiába barkáznak. Helyettök csak jobbakra van szükség.

A 40-es években sem sokat ártott a nyelvnek például Somogyi Antal szófaragása; épen úgy nem karczolhatták azt meg a 60-as években azok a rozsdás szegek, a melyekkel ugyanő hun-scytha betűs énekeit írta s furcsaságait folytatta. Vagy hol maradt nyoma Vári Szabó Sámuel nyelvészkedésének, Zsarnóczi Antónia hitnős Takács Györgyné muzsákkal csókban babért öltöző kebel-verseinek? Mint »Hiadornak nincs neve többé,« — úgy »nékik is itt, a nap levirágzott« s igaz marad a mit Kazinczy a mondolatos években 1814. febr. 27-én írt Szentgyörgyinek: »azért, hogy szerencsétlen újítások is esnek a nyelven, nem következik, hogy minden újítás szerencsétlen s minden újítás tilalmas.«

Ideje volt, hogy a nyelvújítás krónikája, a mint Szily a maga munkáját nevezi, ha nem teljesen is, közzé tétessék. Szótári teljességről csak álmodni lehet: a ki ezt ébren óhajtja vagy követeli, járuljon hozzá a mivel tud. Szily is ezt tekinti fáradsága legfőbb jutalmának.

Ime néhány adat:

Ádáz. Rájnis József 1773—1781. (A m. H. v. Kalauz 21. l.)

Szánj meg! úgy illik, noha vad szemednek
Tsak sisak, pánczél, haragos kiáltás,
S a dühödtt Maurus katonának ádáz
Homloka tetszik.

Alagya. Rájnis József. 1773—1781. (A m. H. v. Kalauz. Elől. járó b.) Vilmáni Libétz Mihály imez Alagyás verset szerzette- (25. l.) XIV. Alagya. — (28. l.) Alagyás versek. XV. stb.

Birál. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus, 57. l.)

Hidd el, végzett az Ég halandók béréről;
Minden Király számol jobbágya véréről;
Tettét kinek-kinek egyaránt birállya,
Istennél a jobbágy ollyan mint Királlya.

Biztalmas. Gellei[1] József. 1788. (Halljó I. 35., 211., 213. l.) ezen

[1] Nem *Gelei.*

korhely Biztalmast (Commissariust) kellene legelsőbben is arra szorítani. — Talán *ez* adott okott a *bizalmas* írására. Barczafalvinál 1787 (Szigv.) *bizottalmas.*

Burkol. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus, 50. l.)
Személlyedet búban mi veszély burkollya?

Dal. Rájnis József. 1773—81. (A. m. H. v. Kalauz) 10. l.
Akkor a széllyel-futamó porontyok
Dalra fakadnak.

1774. (15. l.) Jaj! ha a sok nép, sok öröm kiáltás
Udvara táján habahurgya szárnyát
Tépi e hozzád siető dalomnak!

1773. (25. l.) Tollam akár-mitsodás Szittjai dalra fakad.

Disz. Rájnis József. 1773/81. (A. m. H. v. Kalauz 5. l.)
Adta fő díszét bötsös homlokának.

(18. l.) Tirzis e füves mezőknek
Dísze, örvendeztetője.

b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 81. l.)
Oh erkölts mely engem bátoritt s vigasztal,
Oh harag mely téged uj diszszel magasztal.

(92 l.) Mert a nemes halál disze az életnek.

Divat. Rájnis József. 1773/81. (A m. H. v. Kalauz 3. l.)
Van nála divatja
A Tudománynak.

Éghajlat. Gellei J. Halló 1788. (I. 81.-II. 391. l.) A ti hadakozásaitok hátráltatják ezen Ég hajlat (Clima) alatt az emberiségnek kipalléroztatását.

Elő-beszéd. Gvadányi 1790. (Gondolatok) Elő-beszéd.

Enyh. Gellei J. 1788. Halló I. 108. l. Most már úgy látszik csakugyan, hogy enyhebb, és az emberszív érezéseit gerjesztő szellő kezd lengedezni.

Érdem-oszlop. Mátyási József 1790. (Szer. fundálló Fiúi tiszt. oszl.)
Ezek lettek Érdem-oszlopi nevének
S Szárnyai a napba repülő hírének. (23. l.)

Félemlít b. Bálintitt 1784. (Kodrus 68. l.)
Engem nem félemlitt dühösséged árja,
Semmitől nem fél az ki az halált várja.

Fennsík. Lugossytól hallottam, hogy Reguly egyik akadémiai felolvasása közben a jelenvolt tagoktól magyar szót kért a Hochebene kifejezésére s ő ajánlotta a *fensík*-ot. Regulynak a Dzungárokról 1850. szept. 16-án tartott előadásában ez valósággal olvasható is így: »az egész közép-ázsiai *fensik* a dzungár Khánnak hódolt.« (Uj M. Muz. 1850 1 LXIX. l.) Ballagi már 1862-ben felvette Német-Magy. Szótárába Hochebene alatt.

Hasonlít rá. Vörösmarty, Eger (1827) I. ének közepe. — Méne' futásával röpülő sólyomra hasonlít. — Ennek az egyre jobban terjedő

szóhasználatnak keletkezését illetőleg a Nyőr (25. 558. l.) hiába tudakozódott. Nem itt olvasható-e először s nem a hexameter facsarta-e ki V. tollából?

Hazafi. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 105. l.) — Bűnt a Hazafiak szívé bé ne vegyen. — Gvadányi 1789. (Gondolatok. Előbeszéd) talám fog találkozni valamelly Hazafi, annyi sok ezer fegyvert viselő magyarok közzül. — Mátyási József 1790. (Szer. fund. álló fiúi tiszt. oszlopa.)

E pirongatással azt hát nem aláztam,
Mellyel az elpártolt hazafit gyaláztam.
Pap vólt, de tsak mikor állott Katedrába,
Egyébbkor Hazafi a maga házába (17., 18. l.)

(Utazás 1791.) Igaz azt is kérdém: Hallá ked atyafi!
Hol lakik a *Módi,* az az új Hazafi. (Vers. II. 116.)

(II. József halálára 1790.) 5. l. a maga Hazafi társainak irigysége — — megholt a legjobb hazafiaknak halálával.

(Mentő felelet 1790.)

Most úgy megnyúgodtunk hazafiságodon
Mint megháborodnánk el-változásodon.

Jutalom-pénz. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.). Itt dolgozott legelsőben — — olly tudós feleletet, mellyen azon Társaságtól, a legjobban felelőnek számára ki-ígért, harmintz aranyat nyomó Jutalompénzt dítséretesen elnyerte. (F4.)

Költemény. Mátyási József. 1790. (II. József halálára) 16. l. jegyz. Káron a költemények szerént vólt egy pokolbéli vén Isten.

Magán-hangzó. Rájnis J. 1773—81. (A. m. H. v. Kalauz 105 s köv. l.) A bötük részint magán-hangzók, részint mássál-hangzók. 1781. (Megszerzés 72. l.) A magán-hangzó, és mássál-hangzó bötünek nevezetit nem én találtam fel, hanem gyermek-koromban jó Magyaroktól hallottam, és most is jóvá hagyom.

Majmol. Gellei J. 1788. (Halló I. 106. l.) Az én Tanátsnokaim közzül ez követi s majmolja a másikat, az meg a harmadikat, s úgy tovább. Mátyási Józs. 1790. (Szer. fund. álló Fiúi tiszt. oszl.)

A természet láttatik próbálni, ha vallyon a festő
Majmolhat-é ollyat, a minémüt fest ő. (12. l.)

1791. (Utazás) Ha azt a ki majmol új módi pántlikát,
Vagy gondol valami pók-háló fábrikát
Ha mondom az ollyat segítjük, dicsérjük stb.

Mássál-hangzó, Rájnis J. 1773. (A m. H. v. Kalauz 105. s köv. l..) Akadályos az eggyes magán-hangzó is, mikor utánna azon szóban vagy több mássál-hangzó következik, vagy azon egy mássál-hangzó megkettőztettetik p. ok. *Alma, kardra.*

Mondolat. Gellei Józs. (Halló 1788. II. 405. l.) Az ő neve és az ő élete elég dítsérő Mondolat. (Oratio.)

Oszlop-írás. Benkő József 1785. (Socr. rediv.) Most pedig ez halotti Oszlop-írás-(chártá)ban (G2.)

Oszloplás. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.) Oh Tudomány Háza' Sok jó Fiaknak lett benned tanulása, kikkel erősödött Hazánk oszloplása (H2) L. Oszlopzat.

Pamlag. Gellei J. 1788. (Halló I. 40. l.) hogy még tsak egy Pamlag (Kanapé) is azon helyből ki ne mozdíttassék.

Remek-írás. Benkő József. (Socr. rediv.) — adott ki edgy bészentelő Remek-írást (Inauguralis Dissertatiot) (G1). Minémű mélységes és drágalátos dolgokat viselnek magokban mind ezek a Remek Irások; nagyobbak azok, mintsem ide szoríttathatnának. (U. o.)

Sajtó szabadsága. Mátyási 1796. (Vers. II. 176.) Ha az illyen alkalmaztatással való helyes élés módiba jönne, azonnal megszűnne a könyvek ellen való vádaskodás, és a sajtók tellyes szabadságot reménylhetnének.

Sírdomb. Gellei J. 1788. (Halló I. 24. 153. l.) A ti összeeskettetésteknek, a ti Atyátoknak jövendőbéli Sirdombján kelletik megesni.

Sírhalom. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 12. l.)

Ah! kegyetlen! s te nem indúlsz siralomra,
Holott édes fiad jutott sir-halomra.

Sivatag. Gellei J. 1788. (Halló I. 134. l.) Oh beh nagy sivatag pusztaság e világ én reám nézve, a midőn te már többé nem vagy. Gvadányi. 1789. (Gondolatok. Előbeszéd), hasonló lettem amaz sivatag és vadon Erdők közepén barlangba lakozó szarándokhoz.

Száz (Század). Rájnis József. 1773—81. (A m. Helikonra vez. Kalauz. Előljáró-b.) A mostani Században ama nevezetes és szép könyvei által Ország-szerte el-hiresedett Főt. Molnár János úr már imez ifjatta-szerzett verseivel meg-mutatta, mire mehetnénk. Mátyási József, 1790. (Szer. fund. álló Fiúi t. oszt.)

S talán meg-akarod e Százat itélni,
A mellybe nem méltó jó Énóknak élni. (7. l.)
A mennyi Százai a hólt Esztendőnek
Alusznak keblébe az el-múlt időknek. (8. l.)
Mind két valóságát néki ahoz mérték,
Melly a mi Százunkban rendes férjfi mérték. (23. l.)

(II. József halálára 8. l.)

Ez az a Hetedik száznak Trajanusa.

Szível. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 25. l.)

Vallyon mely hatalom vezérli szivünket,
Hogy inkább szivellyük született helyünket?

Szomor-játék. Benkő József. 1785. (Socr. rediv.) A következő Szomor-játék (Tragoedia) szabású Verses Irásban (G2).

Szószer. Benkő József 1785. (Socr. rediv.): — — nem úgy pedig hogy csak a dolgot tudta volna elmondani; hanem szintén azon szószerrel (stilussal), avagy azoknak a meg-írt szóknak öszve-kötött rendével. (F4.)

Temető. b. Bálintitt J. 1784. (Kodrus 66. l.)
Ha temetőmnél jár, s ahoz közel lészen
Rollam emlékezik, örömét megbontya
S tudom hogy érettem vagy egy könyét ontya.

Gejza József 1785. (Halottak innepe): temető kert, temető hely, temetség — s ezeken kívül 34. l.: Koporsója a Tűz, Temetője Pokol. — 35. l.: Orátora volt néki a Krisztus, Temetője az Ábrahám kebele, dolga bóldogság.

Mátyási J. 1790. (II. József halálára) 5. l.: Hannibált is foglyul vitte a temető. — (Kiáltó szó a temetőben, mellyel néhai Veresmarti Vég Sámuel úrnak halálát kesergi. 1790.) (Koporsó-kő 1790.)
Ime Temető ez, egy rémítő bánya,
Mellyet a régiség döggel tele hánya.

Tönkre zúz. Helmeczy. (Hartz Szózat.)
Szittya vitézek! a Hartz zivatarja
— — — — — — — —
Hogy ravasz ellenitek cseleit
Tönkre zúzza bajnok korotok.

Vezér csillag. Mátyási Józs. 1790. (Szer. fund. álló Fiúi t. oszl.)
Példáival, mintegy házbeli nap, maga
Néküunk és Népének vólt Vezér tsillaga. (22. l.)

REPERTORIUM.

Á. E. Feleki Miklós. 1818—1902. Budap. Napló 75. sz.
Abonyi Árpád. Férfiak. Ism. Bartha Miklós. Magyarország 107. sz.
Ábrányi Emil. Jelentés a Mészáros-pályázatról. Budap. Napló 65. sz.
Albert József. Uralkodó eszmék a magyar irodalom korszakaiban. Protest. Szemle 13—20. 96—104. l.
Alexander Bernát. Shakespeare és Katona József. Budap. Szemle 110 köt. 112—136. l.
Alfa. Vadnay Károly. Budap. Hírl. 124. sz.
Ambrus Zoltán. Szigeti József. Hét 9. sz.
Andor József. Anyaföldön. Ism. dr. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 11. sz.
Balla Miklós költeményei. Ism. Hajó Sándor. Magy. Szalon 36. köt. 405. l.
Barang. Husvét. Ism. Magy. Szemle 13. sz.
Bárd Miklós versei. Ism. Varjas Endre. Alkotmány 97. sz. — S. E. Hét 7. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 8. sz. — R. F. Budap. Szemle 110. köt. 310—313. l.
Bartók Lajos. Remény. Emlékezet. Ism. s. k. Budap. Szemle 110. köt. 143—150. l.
Békesi Emil. Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kath. Szemle 237—248. l.
Berta Ilona. Báró Eötvös József. Nemz. Nőnevelés 49—58. l.
Csahihen Károly. Első epikusunk lírája. Szépirod. Kert. 10. sz.
Csoór Gáspár. Kölcsey szerelme. Magy. Hírl. 231. sz.
Danilovics Pál. Mikesről. Máramar. Lapok 14. sz.
Egrespataki András. Bocskay Istvánt dicsőítő versei. Közli dr. Wasylkiewicz Viktor. Erd. Muz. 33—37. l.
Endrődi Sándor. Isten felé. Ism. P—i. Protest. Szemle 50—52. l. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 5. sz.
Fényes Samu. Kurucz Feja Dávid. Tört. színmű 3 felv. Először adták a Népszínházban márcz. 15. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 65. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 65. reg. sz.
Ferenczy Ferencz. Pogány Gábor. Dráma 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban márcz. 12. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 62. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 62. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 62. reg. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 71. sz. — B. S. Magy. Hírl. 71. sz.
Fináczy Ernő. Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékának történetéhez. Philol. Közl. 312—316. l.
Gaal Mózes. Tolnai Lajos. Magyarság 69. sz.
Gárdonyi Géza. A láthatatlan ember. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 12. sz. — dr. Hevesi Sándor. Magy. Szemle 10. sz. Gr. Hazánk 20. sz.
Gondolatok Széchenyi István munkáiból. Balatonvidék 13. sz.
Gulyás István. Emlékbeszéd Imre Sándor felett. Tiszántúli ref. tanáregyl. évkönyve 1901/2. 56—80. l.

Gyökössy Endre. Petőfi Zoltán. Debrecz. főisk. Lapok 44. évf. 9. 10. sz.
Hajdu Miklós. Veszelei Károly. Budap. Napló 100. sz.
Herczeg Ferencz. A pogányok. Ism. Lázár Béla. Magy. Nemz. 63. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 4. sz.
Herczeg Ferencz. Balatoni rege. Színmű 4 felv. Először adták a Vígszínházban febr. 28. Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 52. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 59. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 52. sz.
Hollósi Sándor. Az apostol. Ism. K. g. Hazánk 77. sz.
Jancsó Ilona. Tövisbokor. Ism. Hamvai Sándor. Szilány-Somlyó 19. sz.
K. g. Emlékezés Feleki Miklósra. Hazánk 67. sz.
K. g. Emlékezés Tolnai Lajosra. Hazánk 69. sz.
Kabos Ede. Vándorok. Ism. L. Budap. Hírl. 128. sz. 11. l.
Kacziány Géza. Petőfi koponyája. (Uj adatok és czáfolat.) Hazánk 21. sz.
Kacziány Géza. A rozsáiyi malom. 100 aranynyal jutalmazott népszínmű 3 felv. Először adták a Népszinházban ápr. 13. Ism. M—r. Gy. Hazánk 88. sz. B—y. U. o. 90. sz. — ry. Magy. Nemzet 69. sz.
Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Budap. Szemle 110. köt. 1—19. l.
Kéry Gyula. Petőfi-Muzeum. Magy. Szalon 36. köt. 561—572. l.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty levelezése Deákkal és Wesselényivel. Szolnok-Doboka 8. sz.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty levelezése. Erd. Muz. 19—32. 89—96. l.
Kisteleki Ede. Könyörgések könyve. Ism. Vasár. Ujs. 18. sz.
Kolosvári Aladár. Petőfi szerelmei. Mezőtúri Hírl. 11. sz.
Koroda Pál. Emlékezés Makai Emilre. Orsz.-Világ 13. sz.
Kőrösy György dr. A társadalmi probléma és a vallás-bölcseleti felfogás az »Ember tragoediájá«-ban. Eperjesi Lapok 6—11. sz.
Kürthy György. Versek. Ism. Berkovich Miklós. Magy. Szemle 16. sz. — Sz. Máramar. Lapok. 9. sz.
Kuthy Lajos. Hazai rejtelmek. Dr. Weszely Ö. bevezetésével. Ism. Dr. Császár Elemér. Philol. Közl. 330—332. l.
Lakatos Vincze dr. Bozzai Pál. Balatonvidék 8. sz.
Lampérth Géza. Pacsirta szó. Ism. P—i. Protest. Szemle 53. l.
Lengyel Laura. Dénes Olga házassága. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 6. sz.
Malonyay Dezső. A tartódi medvehajtás. Ism. Dr. Lázár Béla. Magy. Nemzet 108. sz. Gr. Hazánk 28. sz.
Martos Ferencz. Balassa Bálint. Tört. színjáték 4 felv. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 25. — Ism. Tábori Róbert. P. Napló 114. sz. — B. S. Magy. Hírl. 114. sz. — R. T. Pesti Hírl. 114. sz.
Milotay István. Mikes Kelemen törökországi leveleiről. Debreczeni főisk. Lapok 44. évf. 8. 10. sz.
Molnár Ferencz. Az éhes város. Ism. iy. Budap. Szemle 110. köt. 315—318. l.
Molnár Jenő. Szerelmes éjszakák. Ism. Orsz.-Világ 15. sz.
A nagy magyar. Szolnok Doboka 6. sz. (gr. Széchenyi Istvánról.)
Paál Ferencz dr. Legifj. Szász Károly dr. Magy. Szalon 36. köt. 357—361. l.
Pásztor Árpád. Versek. Ism. Hét 5. sz.
Paulovics István. Pázmány és Szenczi Molnár Albert. Prot. egyh. isk. Lap 8. sz.
Petrássevich Géza. Kazinczy elfogatása. Alkotmány 98. sz.
Pollák Illés. Erősek és gyengék. Ism. Goda Géza. Budap. Napló 79. sz.
Révész Kálmán. Magyar népdalok latin fordításban. Debrecz. Protest. Lap 3. sz.
Sas Ede. Aratás. Ism. Vasár. Ujs. 17. sz.
Sooky István. Nyirfalombok. Ism. Berkovich Miklós. Magy. Szemle 16. sz.
Szávay Gyula. 1. Ünnepi verses játékok. 2. Juczikától a lobogóig. Ism. Rábel László. Soproni Napló 22. sz.
Gróf Széchenyi István válaszirata Alsófehér vármegye közönségéhez. Közli Sallak Árpád. Közérdek 13. 14. sz.

Szemere György. Dobay ház. Ism. Bartha Miklós Magyarország 107. sz.
Szigetvári Iván. Petőfi költészete. Ism. K. g Hazánk 77. sz.
Tömörkény István. Vizenjárók. Ism. Hét .5. sz.
Tuba Károly. Szivek harcza. Ism. Berinkey Bálint. Komár. Hírl. 20. sz
Vajda Gyula. Petőfi élete. Ism. K. g. Hazánk 77. sz.
Varjas Endre. Katholikus vallásos költészetünk. Alkotmány 77. sz.
Verő György. Kain. Tragédia 4 felv. egy közjátékkal. Először adták a Nemz. Színházban ápr. 4-én. Ism. Tábori Róbert. Pesti Napló 93. sz. — B. S. Magy. Hírl. 93. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 93. sz.
Versényi György. Kolosi Török István. Erd. Muz. 131—148. l.
Völgyi A. István. Balassa Bálint. Nógrádi Lapok 9. sz.
Vutkovich Sándor dr. Greguss Mihály emléke. Nyugatmagy. Híradó 8. sz.
Vutkovich Sándor dr. Mikor lakott Pozsonyban az »Obsitos« költője. Nyugatmagy. Híradó 9. sz.
Vutkovich Sándor dr. Pozsonymegye nevezetes szülöttjei. Nyugatmagy. Híradó 15. sz.
Vutkovich S. dr. Kunoss Endre Pozsonyban. U. o. 9. sz.
Zalár József költeményei. Ism. M. V. Egri Híradó 3. sz. — Nyugatmagy. Híradó 9. sz.
Zayzon Ferencz. Bacsányi és Kazinczy viszonya. Ism. Czeizel János. Philol. Közl. 436—438. l.
Zrinyi M. Szigeti veszedelem. Magy. Endrei Ákos. Ism. Vozáry Gyula. Philol. Közl. 227—229. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON
A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1902

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedűl a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ADALÉKOK ARANY JÁNOS FORRÁSAIHOZ.

I.

Szent László és Toldi Estéje keletkezésének időrendje.

Arany János Szent Lászlójának forrásaival foglalkozott Binder Jenő (Phil. Közl. 24 : 788) és Zlinszky Aladár (Irodalomt. Közl. 11: 419). Mind a két értekezéshez van egy-egy helyreigazító észrevételem. Binder Jenő igen helyesen a *Dubniczi Krónikát* nevezi meg Arany forrásának, de a krónikát olyan helyről idézi, melyet a költő semmiképen nem használhatott, tudniillik Toldy Ferencz *Analecta Monumenta*-iból. Arany Szent Lászlóját 1853 végén írta, az *Analecta* pedig Toldy Ferencznek egy soha ki nem adott gyűjteménye, melynek első kötetét 1870 és 1873 közt rendezte sajtó alá, de a már kinyomott íveket, nem tudni milyen okból, ismét visszavonta, úgy hogy csak egynehány darab menekült meg a pusztulástól, ezek is czímlap és tartalomjegyzék nélkül vannak meg s valóságos könyvészeti ritkaság számba mennek. Ez tehát nem lehetett Arany forrása.

Zlinszky Aladár már sokkal helyesebb nyomon jár, midőn *Podhradczky József: Szent László királyunk és viselt dolgainak históriája* (Buda 1836.) czímű munkájára utal (I. rész, 83. l.). Ezt már megjelenése idejénél fogva is használhatta Arany. De itt meg más a bökkenő. A legenda tizenegyedik versszakában ezt olvassuk:

»Foglyul esett a vezér is
Atlamos, de gyalázatja
(Nehéz sebben vére elfoly)
Életét meg nem válthatja.«

Arany maga dőlt betűvel szedette Atlamos tatár vezér nevét, mind a Toldi Estéje ötödik énekében, hol tudvalevőleg egyik apród énekli Laczfi Endre csodás győzelmét, mind pedig kisebb költeményeinek gyűjteményében. Atlamos neve tehát bizonnyal egyike azoknak a történeti támasztékoknak, miket Arany az eposzi hitel kedvéért szokott alkalmazni. Már pedig Podhradczky idézett

művében Atlamos nevét hiába keressük. Ösmerve Arany János pontosságát történeti esetek, de főleg nevek felhasználásában, biztosra vettem, hogy nem Podhradczky Szent Lászlója volt forrása, legalább nem az egyetlen s hogy a tatár vezér nevét is bizonyára valamilyen más helyen olvasta. Levelezését forgatva ott találjuk említve Thúróczi krónikáját, Feszler harmadik részét s valóban mind a két könyvben megvan Laczfi hadjárata Athlamos nevével (Thúróczi III., Küküllei János krónikája VI. fej.; Feszler III. rész, I. kötet 329. l.), de csak röviden és Szent László nélkül; Szalay László is említi a vezér nevét második kötetében, mely Aranynak annyi anyagot szolgáltatott, csakhogy itt nem találunk egy szót sem a csodás jelenésről, jegyzetben azonban megint csak a Dubniczi krónikát idézi. A Dubniczi krónika már 1826-ban megjelent a Wiener Jahrbücher 34. számában, ezt azonban alig ösmerhette Arany: annál jobban ösmerte a Budai krónikának Podhradczky-féle kiadását (1838), mely jegyzetben egyebek közt bőven idézi a Dubniczi krónikát. Így a 277. lapon Laczfi tatár hadjáratát is Szent László csodás jelenésével együtt, még pedig nem csonkán, mint Podhradczky Szent Lászlójában, hanem teljesen. A hiányzó rész, melyben Athlamos neve is megvan, a következő: ».. ubi etiam princeps eorum valde potens, nomine *Othlamus,* secundus post Kanum, qui habebat in uxorem sororem ipsius Kani, vivus captus est, sed postea decollatus; pro cuius redemptione quasi infinitam pecuniam promittebant. Sed Hungari spreverunt, praecaventes futura, vexilla etiam eorum portantes in terram suam, multosque captivos, est spolia multa nimis in auro et argento, curialibus nec non gemmis et vestibus preciosis — — —« (277. l.). Ezek a sorok nem csak az előbb idézett versszakra vonatkoznak, hanem a következőre, a tizenkettedikre is:

»Fel Budára, Laczfi Endre
Számos hadi foglyot indit;
Annyi préda, annyi zászló
Ritka helyen esik mint itt.«

A vers *préda* és *zászló* szavai teljesen összevágnak a krónika *spolia* és *vexilla* szavaival. Hasonlóképen egy lappal előbb (276. l.) a Budai krónika szövegében (a mely különben Küküllei Jánosnak valamilyen változata): »... cum Principe eorum nomine Athlamos... debellarunt ... ac multa banderia, et captivos ... in Vysegrad transmiserunt.« Hogy Arany János valóban a Podhradczky-féle Budai krónikát használta és nem mást, az kitűnik igen sok idézetből is, melyek műveiben akkortájt nagyon gyakoriak. Különösen a Daliás Idők első dolgozatában (1850—1853. nov.) találunk sok hivatkozást, mely egyenest ebből a kiadásból való. Így a negyedik ének 7. versszakának 1. sora e kiadás 285. lapjára hivatkozik (Dubn. krón.); 18. vsz. 6. sora egyezik a 283. l. 1—2. sorával

(Bud. krón.), és alúlról 4. sorával (Dubn. krón.); a 24. vsz. hivatkozik a 286. l. 12—18. sorára (Dubn. krón.)... stb.; de legmeggyőzőbb Arany jegyzete ugyanez ének 13. versszakához: »Lajos adománylevele Laczfi István részére Dubnitzi krónika.« A hely azonban, melyre hivatkozik (284. lap 13. sor felülről) már nem a Dubn. krónika szövege, hanem a közvetlen utána idézett adománylevélből való, az idézőjelek, melyek a két szöveget elválasztják, elkerülték figyelmét. Minthogy a Dubn. krón. Podhradczky kiadásában pusztán jegyzetek a Budai krónikához, természetes, hogy Arany ebből is sokat vett s ezt mind a Daliás Időknek, mind a teljes Toldi Szerelmének számos helye s magának a költőnek is több hivatkozása bizonyítja.

Mindennél sokkal érdekesebb azonban az a körűlmény, s ez úgy látszik eddig kikerülte a Szent László legendájával foglalkozók figyelmét, hogy Arany már előbb is feldolgozta, még pedig a Daliás Idők első dolgozatában. A hatodik énekben ugyanis Toldi Miklós azon töri a fejét:

»Mit tehetne, vajjon, addig is vitézűl
Míg az olasz ellen a király felkészűl,«

útnak indúl, Kolozsvárra ér, ott megcseréli ruháját, fegyverét s aztán Laczfi Endre székely táborát keresi fel Moldovában:

»Megpróbálta karját a tatárok ellen,
Mivelhogy régóta hever a hüvelyben.[1]
Ekkor esett az, hogy a tatárok kánját
Elfogá, kihúzta, széllyelverte nyáját,
Mint mikor a juhász botját közre dobja:
Széllyel ugrik a nyáj: s a nagy kost kifogja.

Elevenen vitte Laczfihoz a kámot,
S elbucsúzék Toldi, miután beszámolt:
Megsugá négy szem közt, hogy ki volna, s kérte
Szóljon egyet-kettőt a királynál érte.
Laczfi ezt örömmel fogadta, hogy meglesz,
Toldi pedig indult szomszéd lengyelekhez:
Hanem a góbék közt foly különös beszéd,
Mert nem ismerték fel Toldi bajnok kezét.

Azt esküszi lófő, azt esküszi gyalog:
Csuda történt, ámbár szemmel látott dolog:
Néhai Szent László nagy király vezette
Őket a pogányság ellen ütközetre.

[1] Itt »karját« helyett nyilván »kardját« kell olvasnunk, mely »régóta hever a hüvelyben.«

Mert, a mikor, úgymond, épen tűzbe mentek,
Hogy? hogy nem? előttök egy vitéz jelent meg,
Fegyverkezve talpig vérttel és pánczéllal,
Sima csiszolt vassal, csillogó aczéllal.

Roppant nagy ló tombolt (tódítják) alatta,
Maga is egy fejjel őket meghaladta;
Pallos a kezében s nagy fejű buzogány
Minek a szelétől csak úgy dűlt a pogány.
Sőt nem egy a hitét arra is ajánlja,
Hogy fején tündöklött arany koronája,
Feje fölött pedig fényes kerekségben,
Koronás asszony ült a levegő égben.

Voltak ugyan, a kik ezt kétségbe vonták,
Hanem azt mindnyájan bizonyosra mondták,
Hogy maga Szent László király a levente
S hogy Szűz-Mária volt az asszony felette.«

Látnivaló, hogy szakasztott a Szent László legendájának a tárgya, csakhogy meglehetős szabadsággal Toldi Miklósra fordítva; csak a góbék hiszik a félelmetesen csatázó, álruhás Toldiban a szent királyt, ki a pogányokkal való harczban kedves székelyeit segíti A legenda áhitatos levegőjét meglehetősen eloszlatja a tatárok közt szétütő hős, a ki elevenen viszi Laczfihoz a kámot s aztán bizalmas sugással kéri a vezér közbenjárását a királynál. Ez mindenesetre szokatlan eljárás Aranytól, a ki máskor nem hogy megbontaná forrásaink szent együgyüségét, hanem bámulatos művészettel illeszti őket a megfelelő környezetbe. Látszik, hogy kelletlen munka, nem ihlet vitte rá, hanem erkölcsi kényszer, mert várták tőle. Maga is így nyilatkozik: »Azt hiszem, hogy e második részt csak rám disputálták.« (Toldy Ferenczhez írt levele, 1853. nov. 22.: Lev. I : 321.) Abba is hagyja a hetedik ének elején, 1853 őszén, de a Szent László mondát még ugyanakkor feldolgozza újra, még pedig teljesen a tárgyhoz méltó alakban, felhasználva forrásának többi gyönyörü részletét, melyek az Acta Sanctorum legköltőibb s legigazabb vallásos hitből fakadó legendái közé emelik. Mint önálló költeményt adja aztán Nagy Lajos apródjának ajkára s így legtermészetesebben fűzi a »szent király« csodás jelenését a »nagy király«-hoz, kinek idejében a tatároknak veresége és megtérítése történt.

*

Minthogy Szent László legendája Toldi Estéjében jelent meg, ebbe pedig aránylag igen későn, közvetlenűl a költemény megjelenése előtt kerűlt belé, ez rávezet minket a Toldi Estéje keletkezése időrendjének kérdésére. Első kidolgozásai nem jelentek

meg Arany hátrahagyott munkáiban s így csak a levelezésben szétszórt adatokból s következtetésekből vázolhatjuk keletkezése történetét.

Arany mindjárt Toldijának megkoszorúzása után fogott Toldi Estéjébe; már 1847. május 27-én írja Petőfinek: »Egy *Toldit* akarok még írni *Toldi Estéjét.*« (Lev. 1 : 74.). Ugyanez év nyarán a Szalontán látogatóban levő Szilágyi Istvánnal értekezik arról is, hogy: milyen volt az ország czímere Nagy Lajos idejében? Volt-e *még* benne oroszlán? Volt-e már nemzeti szín? Szilágyi haza érve Máramaros-Szigetre fölhányta a található adatokat, de biztos eredmény nélkűl. Erre írja aztán Arany, 1847 szept. 6-án: »A mi a czímert és annak színeit illeti: hát csak megmaradok a már kész vers mellett; a kinek tetszik, hadd törje rajta fejét.« (Lev. 1 ; 43.) Ez az I. ének 37., 38. s a II. ének 11. versére vonatkozik:

»Ím az országczímert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroszlánjával,
Koronás, keresztes hármas zöld hegyével,
Egy bitang kalandor játékon nyeré el.«

Úgy látszik, hogy az egész költemény terve már ekkor készen volt. Petőfihez írt levelében (1847. aug. 27.) ezt mondja: »Toldi Estéje öt ének lesz, per 40 összefogott strófa, de *még csak kettő* van benne készen. Cselekvénye igen lassú. Nagyszerű akar lenni, megjárom vele, ha elrontom. Majd elküldöm neked, te pedig mutasd meg Vörösmartynak, addig nem adom sajtó alá.« Ugyancsak az előbb idézett Szilágyinak írt levelében: »Toldi Estéje még darabban van; egyszerűsítnem kell az egészet, nagyon *képes,* nagyon keresett néhol.« 1848 juniusában már a harmadik ének is megvan. Bencze megjelenését a viadal helyén el is küldte a *Hazánkba,* meg Jókainak is. Maga is meg van elégedve vele: »Ezt egész lélekkel dolgoztam, újra és bővebben, remélem a többit is úgy fogom. Azért is haladok vele lassan, hogy mikor dispositiót nem érzek magamban, inkább egy betűt sem írok, mint hogy rontsak,« írja Petőfinek (1848. jan. 7. és jan. 8. Lev. 1 : 123. 126.). Teljes ihlettel és buzgalommal dolgozik rajta: »Toldi Estéje foglal el, mit óhajtanék becsülettel bevégezni« (Szilágyi Istvánhoz 1848. jan. 27. Lev. 1 : 48.), úgy hogy márczius 20-án ezt írhatja Petőfinek: »Toldi Estéje készen hever« (Lev. 1 : 138.), április 1-én pedig már fel is küldi neki, hogy vigye Emichhez (Lev. 1 : 139.). A politikai körülmények miatt azonban kiadásra nem került sor, egy ideig Petőfinél hever (Lev. 1 : 141., 154., 157.), augusztus 12-én vissza is kéri a kéziratot (Lev. 1 : 169.). Petőfi november végén vissza is küldte neki, minthogy az akkori viszonyok közt gondolni sem lehetett kiadására (Lev. 1 : 179., 180.); később kedve sem volt hozzá, még 1853 nov. 22-én is ezt írja Tompának: »A III-dik rész fiókomban hever: nem tudok rá menni, hogy kiad-

jam.« (Lev. 1 : 322.) Közben a Daliás Időkön dolgozott, de minthogy ez kelletlenűl ment, elővette a harmadik részt: »— — — egy kissé kitoldozám, borzas haját megsimítám s Heckenastnak repraesentáltam.« (Tompához 1854. április 22.; Lev. 1 : 337.) Magát a szerződést Heckenasttal április 18-án kötötte (Csengeryhez, Lev. 2: 159.). Így hát Toldi Estéjén előbb 1847 májusától 1848 márczius hó végéig, később 1853 november végétől 1854 április közepéig dolgozott. Részletesebben annyit tudunk a költemény keletkezéséről, hogy első ízben öt énekből állott s hogy a második átdolgozás igen alapos lehetett; a költemény egy énekkel megbővült s ez csakis a második ének lehetett; 1854 őszén ugyanis Tompa dícsérőleg szól a Gyulafiak történetéről (Lev. 1 : 366.) s erre Arany így felel: »A Gyulafiak szerelmét mindenkitől dicsértetni hallom — — — A tavaszszal írtam belé« (Lev. 1 : 367., 368.). Előbb a második énekben csak Toldi viadala lehetett az olaszszal, később a Gyulafiak szerelmével annyira megbővült, hogy a költő jónak látta ketté osztani. De 1853 végén az átdolgozás alkalmával került bele Szent László legendája is, melyet előbb a Daliás Időkbe fűzött bele, a mint fentebb láttuk. Lehetséges, hogy mintegy párjáúl írta meg ekkor, szintén önálló költeménynek, az özvegy aszszonynyal való kalandot is, melyet a másik csúfolkodó apród énekel. Arany ebben is mesteri leleményét mutatja, a hogyan ezt a csúfos históriát Toldi történetébe illeszti. Tompa nem is késik dícsérni ezt a fogást: »Igen fáin tapintat volt tőled azon *festett oroszlán* históriának *ilyetén* beleszövése, most már a Daliás Időkből bátran kimaradhat; elő van adva, még sincs; el van mondva s Toldit még sem teszi csúffá, mert hiszen hátha »soh'se történt ez meg!« Hogy ezeken kivűl milyen apróbb részleteken változtatott, miket toldott bele, miket hagyott el — addig míg még ki nem nyomtatott kéziratai napvilágot nem látnak — alig határozhatnók meg. Mindenesetre nincs olyan apróság, a mit Aranyról vagy műveiről elmondhatnánk, hogy ne érdemelné meg figyelmünket; mert a legcsekélyebb dolog is hozzá járúl költészetének, művei lélektanának minél részletesebb és behatóbb megismeréséhez.

II.

Endre királyfi.

Tudvalevő dolog, hogy Arany János elbeszélő költeményeinek tárgyát, túlzás nélkül mondhatjuk *valamennyiét*, írott vagy szóbeli hagyományból vette. Történet, krónika, monda, szóhagyomány, babona, egy-egy jelentéktelen eset, rövidéletű adoma, szeme előtt lefolyt jelenet mind anyagúl szolgál neki, hogy belőlük remeket alkosson. Valamint a jeles építőművész mindenféle és mindennemű anyagnak hasznát tudja venni művészetében, úgy ő is mindenünnen vesz, a hol talál s mint a mesebeli király kezében, az ő kezében értékessé válik a leghitványabb burokba rejtett tárgy

is. A fő az, hogy költeményének a mondai vagy történeti alap — bármily csekély és töredékes legyen — adja meg azt, a mit ő *eposzi hitelnek* szokott nevezni (Toldi Szerelme, Előszó). Ez azonban nem csak a tárgy fővonásaira, vázára vonatkozik, hanem sokszor a legcsekélyebb részletre is; gyakran egy szó, egy jelző elég becses előtte, hogy felhasználja. »Úgy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével — írja Toldy Ferencznek 1851 április 28-án — szeretek, a hol csak lehet, rájok támaszkodni, s több *hitelt,* nyomatékot vélek általok művemnek adhatni ... Ki tudja, mit, hol használhatok? egy töredék, egy forgács, egy példabeszéd gyakran becses eszméket költ fel, s építőnek, míg műve nem kész, az anyag sohasem fölösleges.« Bizonyára ebben van költeményei nagy hatásának egyik titka. Úgy olvassuk őket, mint az ókor embere hallgatta a hősmondák énekesét, mint a török hódoltság idején a magyarság Tinódi Sebestyén krónikáit, érezzük a költői mezben a valót, nehézség nélkül lépjük át azt a küszöböt, mely a valóságból a költött világba visz, még ha nem mondja is: »Nem hazudok — mert nem az ujjamból szoptam«. (Toldi Szerelme, 11:81. — V. ö. Egy. Phil. Közl. 26:73, 248.)

Ezért igen tanúlságos és élvezetes utána járni a forrásoknak, melyekből Arany János merített; bepillantást enged a költő műhelyébe, de egyszersmind feltárja előttünk roppant olvasottságát, meg azt a gondot, mellyel tárgyának legkisebb részletére is ügyel. Levelezése, különösen Szilágyi Istvánnal és Toldy Ferenczczel, legjobban mutatja, mennyire figyelemmel van arra, hogy műve necsak általános felfogásában, lelkében legyen korszerű, hanem a legjelentéktelenebb külsőségben is.

Zlinszky Aladár az Irodalomtörténeti Közlemények tizedik évfolyamában tizenhárom balladájának forrásait kutatta fel, e sorokkal »Endre királyfi« forrásainak megjelölésével kívánok hozzájárulni Zlinszky tanulmányaihoz.

Arany a nevezett balladát tudvalevőleg Toldi Szerelmének nyolczadik énekében (63—68. versszak) egy hegedős szájára adja, a ki Nagy Lajos hadjáratában résztvesz s a nápolyi határba érkezett elődandárt bosszúra tüzeli. Mint a tizenkettedik énekben a kobzos »Zács Klára nótáját«, úgy itt a hegedős Endre királyfi gyászos esetét csak főmozzanataiban adja elő. Hisz ismeri a sereg minden vitéze minden borzalmas részletével egyetemben. Nem is szórakoztatni akarja a harczosokat, hanem »haragjukat buzdítani«; gúnyos, bosszús, elkeseredett megjegyzésekkel kíséri a szörnyü esemény részleteit, s énekének minden szakát e feltüzelő sorral végzi: »Nápolyba, vitézek! boszúra, boszúra!« Az éneket nem a tábori tűznél mondja, hanem a dandár menete közben, s van is hatása a haragos vitézeknél, mert: »Hozzá dobog a láb, csörög a fegyverzet«.

A ballada forrásáúl Beöthy Zsolt (Jeles írók iskolai tára; Tompa Mihály *András herczeg sólyma* balladájához írt első jegy-

zetben) Thúróczi krónikája III. részének 4-ik fejezetét jelöli meg. Nagy Lajos életét, mint tudjuk, az egykorú Küküllei János írta meg, Thúróczi ezt az életrajzot változatlanúl átvette krónikájának harmadik részéűl (l. Schwandtner: Scriptores 279—346.), de benne van csekély változatokkal a Budai Krónikában is (Podhradczky kiadása 266—345.). Pontosabban véve a dolgot Thúróczy III. részének 9-ik fejezetét is ide kell vennünk, minthogy a negyedikben pusztán az előzmények vannak elmondva, az orgyilkosság azonban a kilenczedikben. Az eset elbészélése meglehetősen szűkszavú:

»Cum igitur haec regina [t. i. Erzsébet, Endre édes anyja] in Neapoli resideret, et vidisset nurum suam, dominam Joannam, superbam et ambitiosam, ac ultra humanum modum consuetum incedere, mundani honoris avidam, nec regi, Andreae, marito suo, exhibere honorem regium, ac totum velle, imo, ultra posse suum: nisa est ipsum corona et regno privare, sicut postmodum exitus rei probavit: commota sunt omnia viscera ejus acri doloris aculeo compungente. Cum itaque ambasiatores et nuncii longam moram contraherent in Avinione, propter dissimulationem domini Papae, nolentis praebere consensum, dicti regis coronationi; visumque est ipsi dominae reginae et suo consilio, fore utilius repatriare, quam ibi incassum, et frustra, ac cum taedio permanere: anno Domini MCCCXLIV. relinquens filium suum, regem Andream in Apulia, sanum et incolumem, circa festum S. Matthiae Apostoli, recessit de Neapoli, cum omnibus suis, versus Hungariam.« (Thúróczi III. 4. és Budai Krónika, Podhr. kiad. 273). »Accidit casus lamentabilis et enormis, de morte, quondam inclyti principis, domini Andreae, Hierosolymae et Siciliae regis, fratris uterini ejusdem Lodovici, Hungariae regis; qui per sceleratum Conradum de Kathanciis, et alios proditores, ex procuratione Mulieris Joannae, in aula ipsius regis Andreae morantis, in civitate Aversa, (quae utinam fuisset submersa) extitit jugulatus et interemtus.« (Thuróczi III. 9. és Bud. Krón. 282.)

Ha ezt a száraz följegyzést összevetjük a balladával, semmiképen sem tarthatjuk Arany János forrásának. Igaz, hogy Arany ösmerte mind Schwandtner Scriptores könyvét, mind Podhradszky Budai Krónikáját, hiszen gyakran hivatkozik rájuk, de balladájában annyi az aprólékos részlet, melyet »nem szophatott újjából«, hogy a forrást másutt kelt keresnünk.

Ez a forrás pedig nem más, mint Szalay László történetének második kötete. Szalay történetét maga Arany János igen sokszor idézi forrásúl Toldi Szerelmében s bár Endre esetében külön nem említi, az elbeszélés menete s néhány feltűnőbb egyezés egyenest reá utal. Szalay szerint az esemény következőképen történt:

». . . . Erzsébet tanácsosnak látá, Endrét magával Magyarországba visszavinni, de e' szándékáról lemondott ismét, kivált gróf Monte Scagliosonak, Endre' rendületlen hívének esdeklésére,

ki az ügy' jobbrafordulását.... bizodalommal várta. A' szerető anya reményét egyébbe helyezte — a' felbomlott házassági viszony helyreállításába; 's midőn e' tekintetben Johannának igéretét vevé, ... elindult Nápolyból....«

».... Endre máris fenyegetődzött bosszúállással, mihelyest a' koronával a' főhatalmat is elnyerendette....«

».... Endre elég oktalan volt, hadi játéknál olly zászlót készítetni, mellyen a' királyi czímer alatt a' hóhér bárdja, vagy mások szerint, börtön volt szemlélhető. A' gazok megértették, 's halált mondottak a' boldogtalanra.«

»1345 september' 18-án Endre vadászaton volt Aversában, hová őt a' királyné 's ennek meghittjei is kisérték. A' királyi udvar illyes alkalommal a' városon kívül lévő kolostorba szokott szállani; úgy történt most is. Víg estebéd után a' fejedelmi pár alvójába vonult. Éjféltájban a' czinkosok megjelentek az előteremben, 's Endrét kamarása által némi ürügy alatt kihívják. A' jámbor kimegyen hozzájok, háló öltözetben, fegyver nélkül. Midőn közéjök lép, neki rohannak, hogy megfojtsák; tőrt nem használnak ellene, mert híre ment, hogy anyja, midőn taval Magyarországba visszaindult, gyűrűt vont az árva fiú' újára, melly őt vas és méreg ellen biztosítsa. Az erős ifjú védi magát, segélért kiált, visszaügyekszik az alvóba, mellyben fegyverei voltak, de mellynek ajtaját a' czinkosok' egyike bezárta. A' folyosóra nyiló ajtónak rohan: zárva az is. Ujra segédért kiált; a' királyné hallgat, 's kivüle csak Isold nevü magyar dajkája hallja veszéklését. Ez szobájának ablakából versent kiáltott Endrével segédért, 's a' zaj olly nagy volt, és az ifju olly erővel fejtette ki magát a' gyilkosok' kezéből, hogy közűlök többen már futamodáshoz láttak. Ekkor Bertrand, Artus Károly főkamarásnak fia, még egy ízben megragadja az áldozatot, a' többiek körülötte gyülekeznek, földhöz rántják, lábaikkal tapossák, és hurkot vetvén nyakába, megfojtják. 'S most holt testét kilökik a' kertbe, és az éj' sötétében eltávoznak. Hajnalban a' királyné Nápolyba indult, hová Endre' testét is vitték, de az udvar nem gondolt vele, 's két nap mulva egy áhitatos lélek — Ursillo Minutulónak hívták — emberei által eltemettette.« (Szalay 2: 180—182.)

A ballada és Szalay elbeszélésének pontos összehasonlítása föltétlenűl meggyőz róla, hogy Arany főkép innen merített. A ballada legtöbb mozzanata teljesen egybevág Szalay szövegével, sőt nemcsak a cselekvényen, hanem még némely kifejezésen, sőt egyes szavakon is megérzik, hogy Arany bennük Szalay szövegére támaszkodott, s ez Aranynál igen gyakori, mondhatnók jellemző dolog (v. ö. Zlinszky értekezését); pl. o. a negyedik versszakban: »Az egész udvarral, megy Endre vadászni. Fogadá ott *sokszor* éjjeli *szálláson* .... egy régi *kolostor*«. Szalaynál is »a' királyi udvar ... a' városon kívül lévő *kolostorba szokott szállani*«; a balladában a forrással egyezőleg Endrét *kamarása* hívja ki

éjféltájban; Szalay *alvó*nak mondja a hálószobát, Arany szintén: »nem nyílik az *alvó*«.

De van a balladának olyan mozzanata is, mely Szalayban nincsen meg, holott a költeményben nagyon is ki van emelve: ez a *»selyem arany szál«,* melyet Johanna maga fon a mit sem sejtő Endre vesztére. Háromszor is fölemlíti a hegedős, hogy az álnok asszony elvetemültsége annál szembetűnőbb legyen:

»Mit kötögetsz? mit fonsz *selyem-arany* szállal
Én szép feleségem, Johanna királyné?«
»Neked, uram, látod, hímezék palástot
Koronázó napra: *zsinórt verek arra.*«

Majd az aggódó anyának a gyanútlan Endre ezt feleli:

»Szeret is Johanna mint a maga lelkét:
Hímezte palástom *selyem-arany* szállal,
Rá mentekötőt is gyenge tíz ujjával.«

Végűl a gaztett elkövetése után az udvar vígan hazafordul Nápolyba:

»Szép Endre királyfit holtan, temetetlen
Leli majd a kertben a ki elébb rányit:
Szorítva nyakára egy *drága zsinór* van
Zöld selyem fonálból, fényes arany szálból.«

Erről a *selyem-arany zsinór*-ról Szalay mitsem tud, csupán *hurok*ról tesz említést; idézett forrásai sem szólnak róla. Dominicus de Gravina (Muratori Scriptores 12: 559, 560) csak ezt mondja: »*funem* sibi immittentes in gutture more furum suspenderunt eundem«; a Chronicon Estense pedig (Muratori 15: 421—422): »advolvit quemdam *laqueum* gulae Regis«; Thúróczi s a Budai krónika: *»iugulatus et interemptus«;* a Dubniczi krónika: *»dirae mortis faucibus traditus est«;* Lajos király maga István erdélyi vajda adománylevelében 1350: *»immolatus, et nequiter jugulatus.«* Ha nem is volt az a hurok valóban selyemzsinór, a népies mendemonda valószínűleg belevitte az eseménybe, valamint azt is, hogy a zsinórt maga a feleség, Johanna királyné verte. Tudjuk, hogy Zács Klára esete milyen hamar került a népénekesek kobzára, s bár Magyarországon történt, mégis olasz földön is tudnak róla; hogy ne énekelték, vagy legalább mesélgették volna a szép bűnös Johanna s az ártatlan magyar herczeg történetét, mikor az ott, az ő földükön történt. Már Bonfinius is tud a selyemzsinórról: »Andreas enim Rex Apulus, tertio post initum regnum anno, cognatorum factione, qui regiam potestatem anhelabant, et consentiente uxore Joanna, Aversae *serico laqueo* facinorosissime necatur.« (Dec. II. Lib. X.) Tud róla természetesen Heltai Gáspár is: »Johanna . . . az ő latrai által megfojtatá egy *selyem kötéllel.*«

De Arany valószínűleg sem Bonfiniusból, sem Heltaiból nem vette ezt a mozzanatot, bár mind a kettőt, kivált az elsőt, ismerte, hanem onnan, honnan annyi költőnk merített művéhez, Fesslerből, a ki két emberöltőn át valóságos kincsesbányája volt irodalmunknak. Fesslert, s épen harmadik kötetét, Aranynak még Szalontára küldte meg Szilágyi István Máramaros-Szigetről 1850. októberében, Arany 1851. január hó 18-án írt válaszában pedig azt feleli: ».... épen Aversa, ennek topographiája kellene. Hanem sebaj! Fesslernek még legtöbb hasznát lehet venni.« Fesslerből tehát már akkor megösmerkedett nemcsak a nápolyi hadjáratokkal, hanem Endre herczeg esetével is. Fessler Muratori alapján nagyjában ép úgy beszéli el az eseményt, a hogy Szalay, de egyes részleteket bővebben, színezettebben, egyes helyeken azonban az ő elbeszélése el is tér a Szalayétól. Így például Johanna képmutatása, tettetett szerelme: »Szeret is Johanna, mint a maga lelkét« — Fesslerre mutat: »Selbst Johanna, unwiderstehlich gebietend, wenn sie Thränen im schönen Auge hatte, flehete und weinte, und *sprach nur von Liebe für den Gemahl,* den man einiger leichtsinniger Launen wegen unbarmherzig von ihr trennen wollte.« (Fessler III. r. I. köt. 197.) Ugyanígy a *»selyem-arany szál«* is: *»Ein seidener Strick mit Gold durchflochten, nach dem Glauben der Zeitgenossen von Johanna's Händen dazu bereitet,* wird dem Ueberwältigten um den Hals geworfen; daran ziehen sie ihn unter den schimpflichsten Misshandlungen auf den Balcon des Saales hinaus, wo sie ihn erdrosselten, und als sie seines Todes gewiss waren, ihn in den Garten hinabwarfen«. (III. rész, I. köt. 212—213. l.) Érdekes, hogy Fessler a bűvös gyűrűt egy szóval sem említi, pedig ép úgy olvasta a Muratori gyűjteményében található Gravina krónikáját és a Chronicon Estense-t, mint Szalay. De ép ez a körülmény, hogy e két mozzanat, a *bűvös gyűrű* és az *aranynyal szőtt selyemzsinór* nincs meg együtt Szalaynál és Fesslernél, a balladában pedig megvan, ez a körülmény bizonyítja, hogy Arany mind a két forrásból merített.

Fesslerre utal a hatodik versszak 3—4. sora is:

Szép Endre királyfit holtan, temetetlen
Leli majd a kertben a ki elébb rányit.

Míg Szalay a holttest kereséséről és feltalálásáról egy szót sem szól, addig Fessler ezeket mondja: »Jetzt erst, als überall schon Todesstille herrschte, trat die bejahrte Ysold mit dem Lichte in der Hand aus ihrem Gemache hervor, und nachdem sie ihren Andreas allenthalben vergeblich gerufen hatte, weckte sie die Mönche, um unter deren Beystand ihn aufzusuchen. Nach langem Umherziehen *fanden sie den Leichnam in dem Garten mit dem Strick um den Hals,* trugen ihn in die Kirche und bewahrten ihn bis zu Tages Anbruch«.

Azt hiszem, hogy evvel a történeti forrásokat kimerítettem,

de van a költeménynek még egy része, mely egész más forráshoz utal; ez az első négy sor:

»Mit kötögetsz? mit fonsz selyem-arany szállal
Én szép feleségem, Johanna királyné?«
»Neked uram, látod, hímezék palástot
Koronázó napra: zsinórt verek arra«.

Minden nehézség nélkül mondhatnók költői fogásnak, hogy Endre feleségét zsinórverés közben lepi meg s kérdi, mire való, Johanna pedig álnok hízelkedéssel válaszol reá. Csakhogy ez a jelenet már meg volt írva Arany balladája előtt s nincs miért kétségbe vonnunk, hogy ő ismerhette, minthogy Mikes Kelemen írta meg. Az ötvenharmadik levélben olvashatjuk a következő történetkét:

»Egy neápoliszi király a királyné házába menvén, a királyné zsinórt csinált. A király kérdette, hogy minek csinálja a zsinórt? Arra csinálom ezt a zsinórt, felelé a királyné, hogy tégedet megfojtsom *(így!)* véle. Ezt a király tréfának vélte, de másnap a tréfa valóságra fordúlt; mert ugyan meg is fojtották«.

Nyilvánvaló, hogy ez Endre királyfi története, bár a ***neápoliszi királyon*** kívül más nem mutat is reá. Mikes maga semmi nevet nem említ, lehet hogy nem is tudta, kiről szól ez a történetke, melyet valamilyen jezsuita épületes könyvből vehetett. Tudjuk, hogy szerette leveleit történeti adomákkal tarkítani, személyi- és korválogatás nélkül, Kleopátra gyöngyén kezdve Don Carlos históriájáig. Már most az egyezés Mikes adomája s Arany balladája közt sokkal felötlőbb, semhogy a kettő kapcsolatát félrevethessük: Aranyról meg épen nem tehetjük föl, hogy ne olvasta volna. Ez a párbeszéd, mely a gonosz tettet megelőzi, szinte egyenesen arra termett, hogy a tragédiának első felvonása legyen, Arany ép csak annyit másít rajta, hogy a királyné arczátlan és kegyetlen tréfáját álnok hízelkedéssel helyettesíti, bár a Mikes változata is teljesen ráillik az elvetemült némberre, kit a Chronicon Estense csak ***regina meretrix*** néven említ. Arany továbbá a Mikes-féle történetből fűzi tovább Johanna hazug beszédét: mikor ura kérdi, mire a zsinór? azt feleli: a koronázó palástra lesz s evvel kétszínűségét még növeli, mintha most maga is óhajtaná Endre megkoronáztatását, melyet eddig épen ő ellenezett legjobban s nem is nagyon titkon. Én e két oknál fogva kétségtelennek tartom, hogy a Mikes-féle adoma nagyon is erősen érvényesült a ballada megalkotásában.

Ezek után a ballada egyes mozzanatainak forrásait a következő táblázatban lehetne feltüntetni:

I. 1—5. Endre és Johanna párbeszéde: ***Mikes.***
Johanna maga köti a selyem arany zsinórt: ***Mikes, Fessler.***

I. 6. II. 1—2. Erzsébet királyné aggódik, hazahívja Endrét: ***Szalay, Fessler.***

II. 3—4. Johanna szerelmet színlel: *Fessler, Szalay.*
II. 5—6. A zsinórverés: *Mikes, Fessler.*
III. 1—4. A bűvös gyűrű: *Szalay.*
III. 4—5. Endre fenyegetése: *Szalay, Fessler.*
IV. 1—6. A vadászat, meghálás a régi kolostorban: *Szalay, Fessler.*
V. 1—2. A kamarás kiszólítja Endrét: *Szalay.*
V. 3—4. A gyűrű miatt kézzel akarják megfojtani: *Szalay.*
V. 5—6. Endre gyilkosait lehányja magáról, az alvó nem nyílik: *Szalay, Fessler.*

A gyilkosságot magát Arany elhallgatja.

VI. 1—2. Az udvar hazafordúl: *Szalay.*
VI. 3—4. A kertben meglelik a holttestet: *Fessler.*
VI. 5—6. Nyakán a selyem-arany zsinór: *Fessler* (Mikes, Bonfinius, Heltai).

*

Érdekes dolog, hogy Endre királyfi szomoru esetét Arany János már egyszer földolgozta volt, bár nem ballada alakjában. Toldi Szerelmének első dolgozatában, a Daliás Idők negyedik énekében Durazzói Károly levélben tudtára adja Lajos királynak Johanna és czinkosainak gaztettét. Az előzményeket s a gyilkosságot magát már a mondott ének elején is érinti:

[IV. é. 2. vsz.] »Tőrt hánytak elébe, vadászni kicsalták,
Egy mulató házban éjjel meggyilkolták.«

A tizenhatodik verstől kezdve szorosan Fesslerhez ragaszkodva szól Durazzó levele:

[IV. é. 17. vsz.] »Lajos a levelet hozatá most elő,
Melyet írtak neki szegény öcscse felől.
Olasz herczeg írta, névszerint Durazzó,
Felolvasta egy úr: így volt benne a szó:«

Durazzó levele Fessler következő helyén alapúl: ». . . seine geheimen Boten zogen nach Ungarn mit Berichten an den König von Johannas Antheil an seines Bruders Ermordung, und mit der Aufforderung sich das Reich mit Heeresmacht zu unterwerfen, wobey er ihn mit seinem ganzen Anhange unterstützen wollte.« (Fessler III. rész. I. k. 215 l.)

[18. vsz.] »Szomorú bal hírnek fekete hollója,
Endre halálának vagyok hírmondója;
Megesett, megesett, megvan az áldozat,
Él az isten! ő lát, lásson is igazat.
Kimenénk vadászni, bár ne mentünk volna!
Aversza városa bár elsülyedt volna!
Ott lakozánk este, víg vadászi torban,
Kívűl a városon, egy nagy kolostorban.«

Ennek a versszaknak ötödik sora: »Aversza városa bár elsülyedt volna!« szórul-szóra így van meg a krónikában; Küküllei Jánosnál (Thúróczi III. r., IX. fej.): »in civitate Aversa (quae utinam fuisset submersa)«; ugyanígy a Budai Krónikában (Podhr. kiad. 283. l.); a Dubniczi krónikában: »in civitate Aversa, ... quae potius fuisset subinversa« (Podhr. Bud. Kr. 283. l.); ugyancsak Lajosnak 1350-ben Lackfi István erdélyi vajdának adományozott levelében: »in Civitate Aversa quae potius fuisset subversa«. A következőkben Arany János szorosan Fessler fentebb idézett elbeszéléséhez ragaszkodik:

[19. vsz.] »Fordulván az idő, fordult öreg éjre,
Johanna királynét karon fogta férje,
Ketten egy szobába nyugalomra mentek,
Hanem a gonoszok, oh jaj! nem pihentek.
Zörgetik az ajtót, felverik álmábul,
Felretten, kimegyen, először elámul,
Aztán védi magát, védené, de hogyan?
Ő egy s fegyvertelen, azok pedig sokan!

[20. vsz.] Johanna királyné nem ébred a zajra,
Sikoltoz egy asszony, de ő ezt nem hallja,
Endre is zörgeti már az ajtót régen;
»Gyilkosok — ereszsz be, édes feleségem!«
Nem ereszti biz' a, nem bocsátja biz' a,
A melly úton kijött, nem mehete vissza,
Erőt vesznek rajta, zsinórral megfojtják
S egy ablakon átal a kertbe ledobják.

[21. vsz.] Igy esett, megesett, megvan az áldozat
Hanem él az Isten: ő lásson igazat;
Te pedig most, uram, felséges nagy király,
Itt e földön itélj: boszúlj, büntess, birálj.
Győzelem lesz utad: városok és várak;
Fő és közrendűek tiszta szívvel várnak;
Én már büntetem a kis gonosztevőket:
Jövel uram király, lakoltasd a főket.«

Itt végződik Durazzói Károly levele. A 21. versszak utolsó előtti sora: »Én már büntetem a kis gonosztevőket« Fessler következő helyére utalnak: »nicht hemmen konnte oder durfte sie (t. i. Johanna) des biedern Grossrichters Thätigkeit in Aufsuchung und Verfolgung der Mörder. Dabey unterstützte ihn Carl von Durazzo, der Königin zum Trotze.« A bűvös gyürűről itt még nincs szó, nyilvánvaló, hogy Arany akkor Szalayt még nem ösmerte, nem is ösmerhette, mert maga írja Toldy Ferencznek 1851. április 3-án, hogy Toldi második részén dolgozik, az ötödik énekig elő is haladt, (Lev. 1 : 243., 244.) Szalay második kötete pedig csak

1852-ben jelent meg. Viszont megvan ebben a feldolgozásban Ysolda segélykiáltása: »Sikoltoz egy asszony« ezt Arany a balladából kihagyta, minthogy magát a gyilkos tettet nem is részletezi; Johanna álnokságát, a megszállást a kolostorban mintegy előkészületűl szélesebb vonásokkal festi, Endre gyászos, erőszakos halálát szinte fátyol mögűl csak sejteti a hegedős énekében, hisz a harczosok, kiknek szól, úgyis tudják minden részletét: nem elbeszélés kell nekik, hanem boszura tüzelés. Toldi Szerelmében magát a gyilkosságot a hetedik ének elején (2—6. vsz.) találjuk meg bővebben. Lajos megkapja Durazzói Károly levelét a gyász hírrel:

»Hamar átfutá az írás foglalatját,
Hamarabb a halál szine ábrázatját,
Lehanyatlék búsan egy nagy zsölye-székbe,
A könnyű levelet sem bírta kezébe'.«

S most végtelen nagy művészettel nem magát a levelet olvastatja el valakivel, mint a Daliás Időkben (»Felolvasta egy úr« IV. é. 17. vsz.), hanem Lajos király siralmába szövi bele a gyilkosság részleteit, melyek a gyermekkor emlékeivel, a fájdalom kitörésével s a Johannára szórt átkokkal vegyűlnek.

Tizenhat esztendő van Endre királyfi esetének két kidolgozása közt; 1850 novemberétől 1851 áprilisáig írta a Daliás Idők negyedik-ötödik énekét (1850. október végén kapja Szilágyi Istvántól Fessler harmadik részét, 1851 áprilisában már az ötödik énekig haladott; v. ö. Lev. 1: 228., 229., 243., 244.), 1867-ben Toldi Szerelme hetedik s valószínűleg nyolczadik énekét; s tizenhat év multával Endre halála többé nem mint elbeszélés, hanem kikristályosodva mint ballada illeszkedik a nagy költeménybe, hegedős ajkán zendül meg, ép úgy mint Zách Klára bús története. Nem egyetlen eset ez Arany költészetében, s mély bepillantást enged a nagy művész lelki fejlődésébe. Endre királyfit úgy tekinthetjük, mint az első balladát, mely Arany balladaköltészetének harmadik időszakát megkezdi.

Tolnai Vilmos.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Harmadik közlemény.

VI.

Hadszervezés és felszerelés.

Gyalogság, lovasság. — Ágyu, puska. — Hadi költség. — Pénz. — Állami ellátás. — Tartaléktőke.

Zrinyi gyakran megemlékezik munkáiban a hadszervezésről, hadi rendtartásról és a had felszereléséről. Hogy idevágó eszméire és tervezetének részleteire mily befolyással volt Machiavelli, kellő szakismeret híján nem itélhetem meg. Nem bocsátkozom tehát e kérdés részletes tárgyalásába, csakis azon főbb pontokat emelem ki, melyeknek hasonlósága vagy különböző volta a laikusnak is szemébe tűnik, vagy a melyekről jeles hadi irók már véleményt nyilvánítottak.

Rónai Horváth Jenő a »*Tábori kis Tractá*«-hoz fűzött megjegyzéseiben megemlíti,[1] hogy Zrinyi szervezetében a gyalogság két-, sőt háromannyi mint a lovasság, a mi azon időbeli magyar hadseregeket tekintve, melyekben a lovasság tömege mellett igen csekély a gyalogosok száma, nagy haladás, nagy reform.

Hogy Zrinyi erre nézve is Machiaveli tanítványa, már csak abbol is világos, hogy a nemzeti hadsereg s az általános hadkötelezettség eszméje szükségképen maga után vonja a gyalogságnak elismerését.

Machiavelli az *AdG*-ban s a *Discorsi* ban mindúntalan hangoztatja, hogy a gyalogság a hadsereg lelke *(le fanterie sono il nervo dell' esercito)*;[2] egyes vidékeken, hol nagy pusztaságok vannak és nomád népek tanyáznak, például Ázsia némely részeiben, hasznosabb lehet a lovasság a gyalogságnál, de nálunk, Európában, csak inkább a vidék és ellenséges had megismerésére, gyors kicsapásokra, néha a gyalogság támogatására s a megfutamított ellenség üldözésére szolgál; a csatát azonban a gyalogság

[1] Zrinyi *Hadt. munkái* 397. l.
[2] *Mach. AdG.* VII. könyv, 294 l. — *Disc.* II. k., XVIII. fej. 317 l.
[3] *Mach. Disc.* II. k. XVIII. fej. 317 l.

dönti el.[3] S ezt annyiszor és oly határozottan ismétli Machiavelli, hogy nagytekintélyű hadi írók is elismerik és megbámulják ezt a modern taktikushoz illő felfogást.[4]

Castruccio Castracani czímű politikai és hadtudományi regényét is azért írja Machiavelli, hogy megmutassa, mennyivel többet ér a gyalogság a lovasságnál.

Zrinyi véleményének kifejlődésére, úgy látszik, a *Discorsi* II. könyvének XVIII. fejezete[5] hatott leginkább, a mit a következő egybevetésből láthatunk:

»Hogy a gyalogság jobb a lovas»ságnál, máshun is mondtuk, de »mivel ebben az mi magyarunk »között nagy fogyatkozás vagyon, »mégis egynehány szót mondok. »Az lovas erdős helyen nem jó, »hegyes, köves helyen nem jó, min»den kicsin árok annak tartalékja, »minden kicsin patak hatalmát meg»gátolja; egy szóval, sohul nem »veheted annak hasznát, hanem sík »mezőn és lovas ellenség ellen . . . »Mivel szállod meg az várakat? a »lovassal-e? Kivel mensz ostrom»nak? talám a lovakon? Továbbá, »ha megharcolsz, a lovasod meg»verettetik és elszélled, miképpen »fogod hamar öszveszerezni? holott »egy tikmonysültig ő elfut fél »mérföldet. De a gyalogot minden»kor ismég újabbban megrendelhetni, »és ha egy kevéssé elszakadnak is, »egy kiáltással öszvehívhatni és is»mét harczolhatni, holott a lovas »elhagy s elfut.« *Zr. Centur.* 342—3. l.

»A gyalogos sok olyan helyre »mehet, a hová a lovas el nem jut»hat: a gyalogost meg lehet taní»tani, hogy csatarendben álljon és »hogy kell helyét ismét elfoglalnia, »ha szétzavarják; a lovasok ellen»ben csak nehezen tartják meg a »csatarendet s ha megzavarták őket, »lehetetlen ismét rendbe állítani . . . »És az olasz fejedelmek bűnei közt, »kik Olaszországot az idegenek rab»szolgájává tették; nincs nagyobb, »mint az, hogy erre a dologra eddig »alig ügyeltek és minden gondju»kat a lovas hadakra fordították... »A ki jól fegyelmezett gyalogságot »akar meg verni, szükséges, hogy »még jobban fegyelmezett gyalog»ságot állítson vele szembe, mert »máskülönben biztos a veresége.« *Mach. Disc.* II. k. XVIII. fej. 316, 317, 321 l.

Hasonlóképen a Machiavellitől nyert hatásnak tulajdonítható az is, hogy Zrinyi nem sokra becsüli az ágyukat, sőt még a puska ellen is elegendőnek tartja a gyors támadó előnyomulást és kézi tusát

[4] *Jähns*, porosz táborkari vezérőrnagy, így ír róla: »Wenn man diese Sätze liest, so glaubt man einen Theoretiker aus unsern eignen Tagen zu hören.« (Max Jähns, *Machiavelli als militärischer Techniker*, Die Grenzboten, 1881. — Idézve Villariból, III. köt. 81—82. l.)

[5] A fejezet czíme: »*Come per l'autorità de' Romani e per l'esempio della antica milizia, si debbe stimare più le Fanterie, che i Cavalli.*« »Hogy a romaiak s a régi hadak példájából a gyalogságot többre kell becsülni a lovaságnál.«

»Az akkori lőfegyvereket tekintve — mondja Rónai Horváth [1] — e vélekedés teljesen igazolt.«

»A lövőszerszámnak nincsen annyi haszna, mint a híre és rettenetessége. Nem szólok a várak megvétele felől; tudom, hogy olyan helyen szükségesek; csak a mezőn való ütközésekről szólok. Némelyek az ágyúkban vetik minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban . . . Mert az ágyúkat három formán helyezhetjük el: vagy a sereg előtt, vagy a seregek között, vagy oldalt. Mindenképen csak magunknak ártunk vele. [Zrinyi részletesen megokolja ezt az állítását.] . . . A kapitány ne adjon időt az ellenségnek, hanem gyorsasággal menjen rá s ezzel még a kézipuskának is elveszi hatalmát.« *Zr. Centur:* 344—5.

»Ha a török győzelmet aratott »tűzérsége segítségével, csak úgy »történt, hogy az ellenséges lovas»ságot a szokatlan zaj megrémítette.« *Mach. Disc.* II. XVII. 314. l.

»Ha kézi tusára kerül a dolog, »napnál is világosabb, hogy sem a »nagyobb, sem a kisebb lövőfegy»verek nem árthatnak. Mert ha a »tüzérség elől van, foglyoddá lesz; »ha hátul van, nem téged, hanem »saját csapatait üldözi; ha oldalt »áll, nem sebesíthet meg oly mó»don, hogy rá ne mehess, a mely »esetben a fentmondott eredmény »következik be.« *Mach.* u. o. 313. l.[2]

*

A hadseregnek, a hadviselésnek költségeit bárhonnan is elő kell teremteni: — »A szegény vitéznek a parasztembert kell rontani, »ha nincs mit enni s mivel ruházkodni; melyre nézve jobb a vitéz»nek kevés pénzt adni.« [3] » . . . Hogy a szegényeket, úton járó»kat ne nyomorgassák, meg kell adni a magukét.« [4] » . . . Kevés »pénz kellene főképpen gyalognak szükségére, . . . mert ingyen »senki sem szolgál örömest.« [5]

Ne mondja senki, hogy szegény az ország, nincs pénzünk, mert könnyen bebizonyítható, hogy vagyon.

»Mikor Mahumet török császár »Constantinápoly ellen készült volna, »sehol sem találának az görögök »költséget kivel hadat s segétséget »fogadhattak volna, de mikor a »törökök megvették vala a várost,

»Közűletek bizonyára sokan emlé»keznek még rá, hogy midőn a »török Konstantinápolyt fenyegette, »a császár előre látta a veszedelmet »és nem lévén elegendő pénze, »magához hívatta a polgárokat és

[1] *Zr. Hadtud.* munkái 333 l.

[2] A fejezet czíme: »*Quanto si debbono stimare da gli eserciti ne' pre»senti tempi le artiglierie; e se quella opinione che se ne ha in universale »è vera:* Mennyire becsülje a sereg napjainkban a tűzérséget és hogy mennyiben »helyes az e felől általánosan elterjedt vélemény.«

[3] *Zr. Táb. k. Tr.* 374. l.

[4] *Zr. Sir. Pan.* 276. l.

[5] *Zr. Tör. Áf.* 99. l.

»annyi kéncset találának benne, »hogy az egész török hadnak, »annyi sok ezer embernek elég vala »töltözésére. Ne járjunk mi is így; »mert ha a török Magyarországot »mind megveszi, bizony talál ő »benne ezüstöt, aranyat, rezet, va- »sat és mindent. Vegyük elő vala- »hun vagyon, ha az oltáron is... »mert az Isten nevéért akarunk vele »élni.« *Zr. Tört. Áf.* 113. l.

»előadta a veszedelem nagyságát »s az orvoslás minémüségét: ezek »azonban csak nevettek rajta. »Jöve az ostrom. Azok az urak, »kik előbb kevésre becsülték uruk »intő szavát, a mint meghallották »a falaik alatt álló ágyuk böm- »bölölését és látták a nyugtalan, »harczvágytól égő ellenség seregé- »nek közeledtét, ölben hordva a »rakás pénzeket, sírva futottak a »császárhoz, a ki azonban elker- »gette őket, mondván: menjetek »meghalni ezzel a pénzzel, miután »nem akartatok nélküle élni . . . »Mások a szomszédjuk kárán is »okulnak, ti meg a magatokén sem ». . . *Machiavelli, Discorso sulla Provisione del danaro* Villariból idézve. I. 435. l.[1]

A költségekhez Zrinyi szerint hozzá kell majd járulniok azoknak a falvaknak is, melyeket a töröktől a nemzeti hadsereg segítségével visszafoglalnak, még pedig úgy, hogy a nemzeti czélra a török uralom alatt fizetett adójuk felét fizetnék. *(Tör. Áf.* 115. l.) Jól mondja Rónai Horváth Jenő, hogy ez a javaslat az előbbivel együtt nemest nem nemest egyaránt megadóztatott volna. Ez lett volna az első rés a rendi alkotmányon. »Még gondolatnak is rettenetes lehetett ez eszme ama korban.«[2]

Ily javaslatot csakis Machiavelli s a korabeli olasz írók tanítványa tehetett, kik a szabadságot az összes polgárok egyenlőségében látják. Guicciardini, a jeles politikai és történetíró, kinek művei szintén megvoltak Zrinyi könyvtárában, még a firenzei nagy tanácsba is be akar vinni legalább kettőt azok közűl, kiknek a törvény szerint nemhogy szenvedő, de még cselekvő választójoguk sincs, hogy így a tanács tagjai a részrehajlástól jobban tartózkodjanak.[3] Ennek a szabad szellemnek a lehellete érintette Zrínyinek arczát: ezért tűnik fel neki oly természetesnek, hogy a polgári kötelességeket az összes polgárok viseljék.

»*Pecunia est nervus belli*« — azt mondja Zrinyi az Áfium-

[1] Ez újabb bizonyíték arra nézve, a mit már fentebb is említettem, hogy Zrinyi kézirati példányban ismerte Machiavellinek ezt az 1822-ig kiadatlan beszédét.

[2] Rónai Horváth Jenő, *Zrinyi Hadtud. munkái* 130 l.

[3] *Villari* II. 251 l.

ban.[1] Machiavelli *a Discorsi* II. könyvének X. fejezetében[2] azt bizonyítgatja, hogy Quintus Curtiusnak e közmondássá lett állítása téves. Nem a pénz a háború lelke, hanem a vitéz emberek s a fegyver. »Kroesus, Lydia királya — úgymond Machiavelli — megmutatta rengeteg kincseit az athenaei Solonnak és megkérdezte tőle, mit vél hatalmáról; Solon azt felelte, hogy ez a kincs semmit sem bizonyít hatalmára nézve, mert nem aranynyal, hanem vassal szoktak hadakozni és hogy esetleg jöhet valaki, a kinek több a vasa, mint neki és elveheti tőle az aranyat. Ezenkivül, midőn nagy Sándor halála után a francziák [gallok] nagy számban Görögországba és onnan Ázsiába vonultak és a francziák szónokokat küldtek Macedónia királyához, hogy bizonyos egyesség ügyében tárgyaljanak vele, ez a király, hogy hatalmát fitogtassa, rengeteg sok aranyat és ezüstöt mutatott nekik; mire a francziákban oly erős vágy keletkezett az arany elragadására, hogy megszegték a már előbb megállapított békét . . . A velenczeiek csak nemrégiben tele kincstáruk ellenére elvesztették egész államukat, a nélkül, hogy kincseik megvédték volna őket.

»Tehát non est nervus belli pe- »cunia — úgymond Zrinyi is az »Aphorismákban[3] — hanem vitéz »emberek és fegyver; a pénz nem »mindenkor talál embert és nem »mindenkit, de a fegyveres ember »megtalálja őket, Ergo: nervus belli »sunt milites.«

»Ezért mondom — így folytatja »Machiavelli — hogy nem az arany »a háború lelke [mint általánosan »vélik], hanem a jó katonák; mert »az arany nem mindenkor találja »meg a jó katonákat, de a jó ka- »tonák mindig megtalálják az aranyat.«[4]

»Az emberek, a fegyver, a pénz, »és a kenyér a háború lelke; de »e négy közül az első kettő a szük- »ségesebb; mert az emberek s a »fegyver megtalálják a pénzt és »kenyeret, de a kenyér és a pénz »nem találják meg az embereket és »a fegyvert.« *Mach. AdG.* VII. könyv, 292 l.

Hogy a katona sorsa betegség, megsebesülés, vagy szolgálatra való képtelenség esetére is biztosítva legyen s koldulni, lopni ne kényteleníttessék, Zrinyi Machiavelli nyomán azt ajánlja, hogy

[1] *Zr. Tör. Áf.* 113 l.

[2] »*I danari non sono il nervo della guerra, secondo che è la comune opinione:* Nem a pénz a háború lelke, mint a hogy általában vélik« (Fejezetczim.)

[3] *Zr. Aphor.* 325 l.

[4] *Mach. Disc.* II. k. X. fejezet 276 l. *Dico per tanto non l'oro (come grida la comune opinione) essere il nervo della guerra, ma i buoni soldati; perchè l'oro non è sufficiente a trovare i buoni soldati, ma i buoni soldati sono ben sufficienti a trovar l'oro.*«

a katona fizetésének egy része visszatartatván, számukra megőriztessék és összegyűjtessék:

»Azt is akarnám, hogy minden »zászló aljának egy kincstartója »volna és hogy legalább nyolcza»dik részét ne adnák meg pénzbül »a vitéznek, hanem ott deponál»tatnék, mert ha mind oda adjuk »is neki, mind elkölti, de ha in »conservatorio lesz, egynehány esz»tendőre ha meggyülekszik neki, »sok szükségét érhetné be vele, »azonban ha rabság, ha betegség, ha »sebek megnyomnák, volna mit elő»venni.« *Zr. Tör. Áf.* 99. l.

»Egy másik dolgot is jól meg»fontolva cselekedtek a régiek [a »rómaiak], hogy a zsoldnak har»madrészét mindig deponálták a »zászlótartónál és ezt csak a há»ború végén adták át az illetőnek. »Ezt két okból cselekedték: Elő»ször, hogy a katona tőkét gyűjt»sön, mert a vitézek többnyire fiata»lok és gondtalanok lévén, mentűl »több a pénzük, annál többet köl»tenek hiábavalóságokra. Másodszor, »mert annak tudatában, hogy ingó »jószáguk a zászló körül van, job»ban gondját fogják viselni a zászló»nak és nagyobb elszántsággal fog»ják megvédelmezni.« *Mach. AdG.* V. könyv, 207—8. l.

VII.

Küzdelem a Machiavelli pogányságával.

Örök földi hir. — Virtus. — Zrinyi pogány jelmondata. — Machiavelli vallásos felfogása. — A szerencsébe vetett pogány hit. — Mátyás király szerencséje. — Zrinyi küzdelme. — Keresztény felfogásának diadala.

Petrarca idejétől kezdve a vértanuk már nem túlvilági üdvösségért, hanem örök földi hírért, dicsőségért mennek a halálba.[1] Zrinyi »Szigeti Veszedelmében« a hőst a mennyországban angyalok, cherubinok várják és Isten jobb kezére állatják, hol örökös vigasság lesz része; ennél azonban még fényesebb jutalmat igér neki a feléje hajló feszület:

»De hogy még fényesebb korona fejedet
»Tisztelje. im néked adok ily kegyelmet:
»Mártiromságot fogsz pogánytul szenvedni
— — — — — — — —
»De az te fiad György támasztja nevedet,
»Felserkenti fénynyel tündöklő nevedet,
»Mint phoenix hamuból költi nemzetségét:
»Úgy okossággal ez megtartja hiredet.« [2]

Az örök földi hír tehát Zrinyi szerint is fényesebb korona még a túlvilági üdvösségnél is. A vitézségnek — Zrinyi szerint —

[1] *Villari.* I. 93. l.
[2] *Szigeti veszedelem.* II. én. 82, 83, 86. versszak. Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz kiadása.

nincs is egyéb czélja, csak »az jó hírnév.« »A ki vitézséget űz ... az ő vége és czélja nem más ... az jó hírnél névnél.«[1] »Az vitézség azért szép, hogy jó hírt nevet szerez az embernek.«[2] »Az ember jó híre neve ... örökös legyen.«[3] »A ki becsülettel »meghalni kész, dícső neve örök s egekig hatol; de a ki árván, »szégyennel pusztúl el, híre neve megsemmisűl.«[4] »De a ki így »kimúl, neve fennmarad, mig a folyók kiapadnak s a dal elenyé»szik.«[5]

Machiavelli szerint is örök hír, dicsőség a vitéznek osztályrésze; a vitézség méltóvá teszi az embert arra, hogy az istenek mellé helyezzék.[6] A legfőbb jó tehát emberre nézve az örökös földi hír. Ezt fejti ki az *Istorie Fiorentine* bevezetésében *(Proemio)* is, mondván: »Ezek a történetírók ... [eljárásukkal] csak azt bizo»nyították be, hogy nem ismerik eléggé az emberek abbeli ambi»tióját, hogy őseik nevét s a magukét örökössé szeretnék tenni. »És nem emlékeztek arra, hogy sokan, dícséretes műveletekkel »nem tudva hírt nevet szerezni, aljas tettekkel igyekeztek híres»ségre jutni.«

A *virtù* (lat. *virtus)* szó használatára nézve is a keresztény felfogástól való eltérést, a pogányságba való visszaesést tapasztalunk a rinascimento összes íróinál s így Machiavellinél is. A virtus Machiavellinél mindig egyértelmű a bátorsággal és energiával, még pedig akár jóra, akár rosszra vonatkozólag. A keresztény erénynek inkább a *jóság* nevet adja és nem becsüli annyira, mint a dicsőséggel járó pogány virtust.[7]

Zrinyi is így gondolkodik: »Én nem tudom miképen azt a »szót magyarúl nevezni: virtus, maga annélkül semmik vagyunk. »Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy »szóval minden jót teszen az virtus.«[8] Másutt meg így szól: »Valamint a disciplina, az engedelmesség és a bátorság minden »közvitéznek szükséges virtusok, úgy az okosság, hadi értelem ... »hadnagyoknak és vezéreknek szükséges attributumok.[9]

És megvan a *virtus* szó Zrinyinél is a rosszban megnyilatkozó erő és bátorság kifejezésére is, melyből a szónak mai közmagyarságunkban dívó gúnyos jelentése keletkezett: »hanem hogy »jobban ezeket az ott fen megírt virtusokat [erőszakoskodást, garáz»dálkodást] szabadabbul üzhesse.«[10]

A földi hír és virtus dolgában tehát Zrinyi épúgy mint

[1] *Zr., Máty. kir.* 172. l.
[2] *Zr. Aphor.* 270. l.
[3] *U. o.* 297. l.
[4] Zr. Máty. kir. 184. l. (Horvát idézet).
[5] *Zr.* Máty. kir. 184. l.
[6] Villari, II. 274. l.
[7] *Villari,* II. 274. l.
[8] *Zr.. Aphor.* 298. l.
[9] *Zr., Discurs:* 210. l.
[10] *Zr., Tör. Af.* 94. l.

Machiavelli a humanista műveltséggel telített kor pogány felfogását követi.

Ezzel ellentétben életbölcselete egyik sarkalatos elvének, a szerencse hatalmába vetett feltétlen bizodalmának kifejlődésében Machiavelli pogányságával folytatott hosszas tusájáról tanuskodnak művei. Maga mondja, hogy életében semmin sem tépelődött annyit, mint ezen a »legnehezebb matérián«, mivelhogy ebből csinált magának symbolumot is.[1] *»Sors bona, nihil aliud«:* Jó szerencse kell, semmi egyéb, hogy az ember a harcztéren, a politikai életben vagy bármiféle vállalkozásában boldogúljon.

Nemde különös, hogy a buzgó katholikus Zrinyi ily pogány elvbe veti hitét, ily pogány elvet választ jelmondásúl?

Machiavellinél ez a felfogás természetes. Ha az olasz *rinascimento* pogány, Machiavellit pogányabbnak kell vallanunk valamennyinél. Valamint a humanisták, úgy ő is, nem vallástalan ugyan, de teljesen közömbös a vallás iránt. A középkor naiv hite széjjelfoszlott és a tétova keresésben nem találnak oly elvet, mely felfogásukat és cselekedeteiket a kellő irányba terelhetné. A régi latin írókból a végzetbe és szerencsébe vetett hitet merítik. »Sokan »azt hiszik — úgymond Machiavelli — hogy e világnak dolgait »a Szerencse és az Isten úgy kormányozzák, hogy az emberi »okosság egyáltalában nem változtathat rajta semmit sem és hogy »ilyenformán haszontalan dolog sokat törődnünk vele, hanem inkább »bízzuk magunkat teljesen a sorsra. Ez a vélemény napjainkban »nagyon elterjedt, mert láttuk és naponkint látjuk [Itáliában] a »dolgoknak minden emberi számításon kívül álló nagy változását. »Mindazonáltal ... én azt hiszem, igaz lehet ugyan, hogy a Sze»rencse cselekedeteink felének ura, de a másik fele nekünk marad, »hogy többé-kevésbé magunk kormányozhassuk dolgainkat.«[2]

Zrinyi is olyanformán vélekedik mint Machiavelli: »Nincsen »a szerencsének a mi munkáinkban annyi hatalma és annyi ple»nipotentiája, hogy az eszes embereknek és értelmeseknek semmi »része benne ne maradjon.«[3] De ő szerinte az okos hadnagy cselekedeteinek nem fele, hanem csak tizedrésze függ a szerencsétől, a többi kilencz mind »okbul és jóbul legyen.«[4] Máshelyt ismét

[1] *Zr. Discurs.* 222. l.

[2] *Mach. Pr.* XXV. fej. 324. l. A fejezet czíme: »*Quanto possa nelle umane cose la Fortuna, ed in che modo se gli possa ostare:* Hogy mily hatalma légyen a szerencsének az emberi dolgokban és miképen lehessen szembeszállni véle.«

[3] Zr. Centur. 320. l.

[4] *Zr. Aphor.* 313. l. és *Discurs.* 225. l. — *Rónai Horváth* Jenő, a Szerencséről szóló Discursushoz írt megjegyzéseiben kiemeli, mily érdekes dolog, hogy az új kor legnagyobb hadvezére, Napoleon, nemcsak hogy osztja e nézetet, de még messzebb megy: »Egy vállalat már akkor is jól van tervezve — »mondja Napoleon — ha a siker két harmada számításon és egy harmada a »véletlenen alapszik. A ki a háborúban a véletlennek, a szerencsének tért engedni »nem akar, annak tanácsolható, hogy inkább soha semmibe ne kezdjen.« — Talán fölösleges is megjegyeznünk, hogy a nagy Napoleon felfogása azért egye-

azt mondja, hogy »az a dolog vagyon jól cselekedve, a melynek »hat része okokhoz van kötözve, négye [pedig a szerencsére van »bizva].« [1]

Machiavelli szerint az erőszakosak szerencsésebbek az alázatosaknál. »Ezért azt hiszem — úgy mond — jobb erőszakos»nak mint alázatosnak lenni, mert a szerencse női személy és ha »uralkodni akarsz fölötte, ütni, lökdösni kell; és látható, hogy «inkább engedi magát az erőszakosaktól meggyőzetni, mint azok»tól, kik hidegen bánnak vele. Ezenkivül nő lévén, jobban szereti »az ifjakat, mert ezek kevésbé alázatosak, sokkal hevesebbek és »nagyobb merészséggel parancsolnak neki.« [2]

Az ifjak Zrinyi szerint is jobban örvendenek »Fortuna istenasszony« kegyeinek mint az öregek, mert »az gyorsaság és merészség, úgy tetszik, egyeznek az szerencsével.« [3]

A kit a szerencse fatális occasióban felemel, ha van szíve nagy dolgoknak véghezvitelére és tehetsége a szerzésre, kész állapotot talál, úgyszólván vetve találja az ágyat.[4] Ilyenek voltak Machiavelli szerint Mózes, Cyrus, Romulus, Theseus, a kiknek a szerencse alkalmat nyújtott, hogy a bennük rejlő virtust a törvényhozás és államalapítás terén kifejthessék[5] és ilyen volt Borgia Caesar, a ki apja szerencséje folytán lett Romagna herczege és apja szerencséje letüntével fejedelemségét is elveszítette,[6] továbbá *Castruccio Castracani,* a kinek példáján a szerencse azt akarta megmutatni, hogy nem az okosság, hanem ő, a szerencse az, a ki az embereket alacsony sorsból magasra emelheti.[7]

Zrinyi szerint ilyen volt a mi dicső Mátyás királyunk is: »A szerencse pórázon járt [Mátyás király mellett] és azt csele»kedte véle az mit akart.« [8] »Minden szerencsétlenségeket a Fatum »az ő életében megtarta és gátolta, hogy annál nagyobb vesze»delemmel országunkra ereszthesse holta után.« [9] »A háborusságo»kat a Fatum mind Mátyás szerencséjére hozta és fundálta.« [10] »Az »Fátum [elkerültette Mátyással] az Attila gyalázatos vétkét, ki az »öcscsét Budát megölte; az Romulus istentelenségét, ki Remust

zik meg ebben és sok egyébben is a Zrinyi elveivel, mert Napoleon, valamint az új kor legtöbb nagy politikusa és hadvezére is, ép úgy mint Zrinyi, szintén Machiavelli tanítványai.

[1] *Centur.* 354. l. — Zrinyi a mondatot befejezetlenül hagyta. Alkalmasint későbbre halasztotta véleményének helyesbítését, a mi az Aphor. föntebb idézett helyén meg is történt.

[2] *Mach. Pr.* XXV. fej. 328—329. l.

[3] *Zr. Centur.* 352. l.

[4] Zr. Discurs. 221. l.

[5] Mach. Pr. VI. fej. 75—76. l.

[6] *Mach. Pr.* VII. fej. 89. l.

[7] *Mach. Castr.* Bevezetése.

[8] *Zr. Mály. kir.* 183. l.

[9] *U. o.* 180. l.

[10] *U. o.* 142. l.

»agyonverte; más kegyetlensége [vette el tőle a bátyját], a Lászlót.«[1] »Az ő fátuma [a Szilágyié, kit Mátyás nem szenyvedhet maga mel»lett] közel van immár; török miatt rendeltetett az ő halála.«[2] Mátyás menyegzője alkalmával a török beütött Moldvába, »de »noha a királynak másuva fordult vala elméje, az ő szerencséje, »a ki holtig vele vala, most sem hagyá el.«[3] »Nem csak Magyar»országot tölté meg dicsősséggel ennek valahová mégyen a király»nak fátumja, hanem a magyar szablyája mindenütt dicséretet és »jó hirt nevet hagya.«[4]

De azért nagyon botorúl cselekedném, a ki tétlenül, összetett kezekkel várná, hogy a szerencse megragadja és felemelje.

»Aljas szü az, a ki teljességgel »az ő [a szerencse] hatalmában »hadja magát.« *Zr. Centur.* 350. l.	»Az a fejedelem, a ki teljesen »a szerencsére hagyja magát, el»pusztúl a szerencse változtával.« *Mach. Pr.* XXV. fej. 326. l.

Az embernek alkalmazkodnia kell a szerencséhez;[5] résen kell állni és megvigyázni, mikor közelít felénk[6]; ha ránk mosolyog, üstökön kell ragadni[7] és serényen élni vele.[8] Legyünk rajta, hogy el ne fusson előlünk;[9] de ha mégis hátat fordítana, nem szabad elcsüggedni, nem szabad megijedni.[10] Ha azonban látjuk, hogy a

[1] *U. o.* 145. l.

[2] Zr. Máty. kir. 146. l.

[3] *U. o.* 161. l.

[4] *U. o.* 173. l.

[5] *Mach. Pr.* XXV. fej. 326. l. és *Disc.* III, könyv, IX. fej. 453. l.

[6] »Nem igaz, hogy az okosok s a hazája és ura-szeretök nem lehet»nek szerencsések, . . . mert . . . azokat az alkalmatosságokat, az kik óránként »jőnek, a ki nem okos, meg nem ismeri.« *Zr. Discurs.* 224. l.

[7] »A vitéz, ha feléje jön a szerencse, el ne mulassa üstökét megkapni.« *Zr. Aphor.* 255. l.

[8] »Az kapitány, mely a maga szerencséjét nem tudja megesmérni és meg»tartani mikor lehet, megérdemli a kárt és szégyent. Serényen kell hozzányulni »a szerencséhez és nyitott szemmel, mert elrepül.« (*Zr. Aphor.* 319. l.) »A szerencsét nem járathatjuk a magunk akaratja szerint, de . . . az mesterséggel készen várhatjuk mindenkor. Az szerencse szereti az mesterséget [furfangot] és az mesterség a szerencsét.« (*Zr. Centur.* 351. l.) »Nagy mesterség megismerni a jó »szerencsét, nem úgy mint az szerencsétlenséget . . . Boldog az a ki megismeri, »és van mind módja, s mind szive, mind serénysége a megtartásában.« (*Zr. Centur.* 352. l.) »Nemcsak maga volt Hannibal a ki hasznát nem tudta venni »a győzedelemnek; sokan vannak a mostani időben is, az kik . . . a győzedelem»nek gyömölcsét nem tudják megszedni.« *Zr. Discurs.* 212—213. l.

[9] »Ezekkel [szorgalmatosság-, fáradság- és vigyázással] kénszeríttetik a »szerencse, hogy ne fusson el előttünk« (*Zr. Discurs.* 199. l.). — »Elrepül a »szerencse, vitézek, ha hamar nem követitek és megúnja azt a ki őtet megunja« (*Zr. Aphor.* 292. l.). — »A titok a kulcsa annak a ládának, a hol a szerencséd fekszik. Ne veszítsd el tehát azt a kulcsot, mert ha ellenség kezébe kerül, ő sáfárkodik ládádból a te szerencséddel« (*Zr. Aphor.* 277. l.).

[10] »Ha hátat mutat a szerencse, nem kell megfélemleni; akkor válik meg »az ember vitézsége; vesse meg a halált és erre a resolutiora Isten nyakon fogja »a szerencsét, és oda küldi neki« (*Zr. Aphor.* 255. l.). — »A bátor sziv a sze»rencsét meggyőzi és nem fél tüle« (*Zr. Aphor.* 317. l.). — »Ha a kapitánnak

szerencse konokul ellenünk szegült, ne erőltessük a dolgot.[1] Vesztébe rohan, ki a szerencsében elbízza magát,[2] mert ez az embert kiállhatatlanná, gyűlöletessé teszi, minek következtében a szerencse rögtön hátat fordít neki.[3]

Mert van valami iszonyú, valami rettenetes a szerencsében, a végzetben.[4] Van valami kérlelhetetlen pogányság, valami kegyetlen igazságtalanság benne. Hogy az ember a maga szerencséjét felebarátjának botlására, a más romlására építse! *Stultitia unius est felicitas alterius.*[5]

Hisz az evangelium szerint felebarátunkat ép úgy kell szeretnünk, mint önmagunkat. És mi mégis, a helyett, hogy a veszedelemre keresztényi szeretettel előre figyelmeztetnők az áldozatot, számítással, önző vágygyal rálesünk s a botlás bekövetkeztének pillanatában serényen felhasználjuk az alkalmat, mert máskülönben nem boldogulhatunk.

Zrinyi vallásos meggyőződése, keresztény érzése heves tusára kel az eszmékkel; azért mondja, hogy ez »a legnehezebb matéria, a kin élete folyásában törődött.«[6] »Az a vak istenasszony, kinek »Fortuna nevet adtak, csak philosophusoknak álma; a mi keresz»tény hitünk ezt elrontotta, mert elrontotta a bálványozást.«[7] És mégis hinnünk, biznunk kell a szerencsében, mint magában az Istenben, mert a ki nem hisz benne, sohasem boldogul. »Az sze»rencse ugyan kévánja azt, hogy az ember néki tulajdonítsa jó »állapotját és szerencsés történetét, és a ki néki nem tulajdonítja,

»első szándékja semmiben mégyen is, ne hagyja abba, gondolja meg, hogy egy »óra ilyen, másik amolyan, egyik szerencsétlen, a másik szerencsés« (*Zr. Aphor.* 267. l.).

[1] »Tudja az ember magát segíteni az szerencsétlenségben . . . Tudjon »ne tusakodni az ellenkező fatummmal« (*Zr. Discurs.* 215. l.). — »A szerencse »egyáltalában senkitől függni nem akar, és senkitől erőszakot nem szenyved« (*Zr. Centur.* 350. l.).

[2] »Nem kell elbiznunk magunkat »a szerencsés történetekben és nem kell »meglankadnunk az szerencsétlenekben, »mivelhogy gyakorta szokott az állapat »megváltozni.« *Zr. Centur.* 346. l.

»A jó szerencse is árt az embernek, »az ki nem él vele bátran« *Zr. Aphor.* 290. l.

»Az erős respublicák és a kiváló »emberek minden szerencsében megőr»zik lelkinyugalmukat és méltóságukat.« *Mach. Disc.* III. k. a XXXI. fej. czíme.

»Igy aztán a szerencsének nincs ha»talma fölöttünk.« *U. o.* 533. l.

»A szerencse elvakítja az emberek »lelkét, ha azt akarja, hogy tervének »ellen ne tudjanak szegülni.« *Mach. Disc.* II. a XXIX. fej. czíme.

[3] *Mach. Disc.* III. könyv, XXI. fej. 533. l.

[4] Mert valami [bármi] vagyon a szerencsében iszonyú, valami [bármi] a halálban rettenetes, által kell látni a vitéz embernek . . . és nem succumbál[ni].« *Zr. Aphor.* 248. l.

[5] *Zr. Discurs.* 222 – 223. l.

[6] *Zr. Discurs.* 222. l.

[7] *U. o.* 218. l.

»megháborodik vele. Hiszem, csuda szó az, hiszem álomhoz hasonló, »s mégis példája vagyon, kinek okát adni nem tudjuk.« [1]

Mi lehet tehát ez a rejtélyes hatalom?

Eleinte az isteni gondviseléssel azonosítja: »Adjunk regulákat »a hadakozásnak, értsük a vitézséget, legyen olyan bátor szivünk, »mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolít az minden»ható: az az eszköz által, kit mi Szerencsének hivunk . . . »Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fátumnak mondanak »emberek.« [2]

De később, a *Szerencséről* szóló gyönyörű discursusában még tovább megy Zrinyi. E világon minden Isten rendeléséből történik. Isten rendelése, »hogy az erősebb és hatalmasabb meg»győzze az erőtlenebbet és uralkodjék rajta.« [3] Isten akaratát és útjait azonban mi véges emberi eszünkkel fel nem foghatjuk; ezért történik, hogy »Ennek a szerencsének lábához nem minden»kor vagyon kötve az Igazság és szent szándékok, mert az Isten »hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen »való tanácsoknak. Sokszor az pogány török meggyőzi a keresz»tyén seregeket.« [4]

De azért ne higyjük, hogy ölbe tett kezekkel kell ezt a szerencsét, Isten akaratának bekövetkeztét várnunk. Mi Istentől szabad akaratot nyertünk, ezzel kell részünkről hozzájárulni Isten kegyelmének elnyeréséhez: »Némelyek kinevetik azokat, a kik a szerencsében bíznak, mások meg ölberakott kezekkel mindent a szerencsétől várnak. Bizonyára botlik mind a két rész. Ha a kettő között választani kellene, akkor jobb az elsőkkel tartani, mert ezek szorgalmatosak és ha a szerencse feléjük mosolyog, meg tudják ragadni, az utóbbiak ellenben minden körülmenyek között tétlenek lévén, szerencsétlenségüket csak önmaguknak tulajdoníthatják.« [5] »Az »Istennek kezében vagyon [a szerencsének] az üstöke, oda teszi »a hová akarja; nem akarja penig máshová, hanem az ki maga »is segíti magát, *juvat juvantem.*« [6]

Igy lesz aztán a szabad akarat ereje folytán »*quisque suae fortunae faber.*« [7] Igy történik aztán, hogy a »jószágos cselekedetek, a jó hir, becsület, tisztesség szerzik meg az embernek a szerencsét.[8] Igy nemesűl meg nála a kérlelhetetlen pogány fátum csak tiszta, erényes cselekedetek által elérhető magasztos, keresztény erkölcsi eszmévé, a véghetetlen, felfoghatatlan isteni hatalommá, mely lényegében nem egyéb, mint maga az Isten: »*Ez a hatalom,*

[1] *U. o.* 227. l.
[2] *Zr. Centur.* 359. l.
[3] *Zr. Discurs.* 220. l.
[4] *Zr. Discurs.* 219. l.
[5] *Zr. Centur.* 351. l.
[6] *Zr. Discurs.* 222. l.
[7] *U. o.*
[8] *Zr. Discurs.* 223. l

a *kirül szólunk,* — úgymond a Szerencséről szóló discursusában — *semmi nem más, hanem maga az Isten.*«[1]

Zrinyinek a Szerencséről szóló discursusa[2] tehát nemcsak Montecuccoli és Porcia herczeg ellen való éles kifakadás,[3] hanem egyúttal Zrinyi Miklós hitvallása, melyben a Machiavelli pogányságával vívott küzdelem eredményeként a keresztény erkölcstan elveihez alkalmazza mindazt, a mit eleddig pogány mestere nyomán a fátumról állított.

Kedvelt jelmondata, »*Sors bona nihil aliud*« tehát továbbra is ott ragyoghat pajzsán; továbbra is vallhatja, hogy: »Ész vitéz»ség, semmi szerencse nélkül; csak jó szerencsét adjon . . . az »Isten, semmi többet nem kell kivánnunk; ebben értésünk, értel»münk, vitézségünk, hirünk-nevünk »ebben foglaltatik,«[4] mert hisz a szerencse hatalmában bízva, remélve, vágyó lelke Isten hatalma előtt borúl porba, tőle várja, hogy a magyar nemzet érdekében kegyeibe fogadja.

VIII.

A machiavellismus.

Machiavelli az adott szó szentségéről: Principe XVIII. fej. — Villari magyarázata. — Machiavelli s a machiavellismus. — Machiavelli hibája. — Machiavelli és Luther. — Machiavelli-ellenes irodalom Zrinyi előtt és Zrinyi korában. — A jezsuiták. — Machiavelli követői. — A protestánsok. — A XVIII. századbeli fejedelmek. — Nagy Frigyes. — I. Napoleon. — Metternich. — A bölcselők és tudósok: Justus Lipsius, Verulami Baco, Trajano Boccalini, Rousseau, Ranke, Leo, Macaulay, Gervinus, Mohl, Feuerlein, Villari véleménye.

Feladatom legnehezebb részéhez jutottam. Zrinyinek az álnokságról, a hadi cselről, az adott szó szentségéről szóló nyilatkozatait kell vizsgálat tárgyává tennem. E végből mindenekelőtt magával a machiavellismussal kell foglalkoznunk. Leforditom és teljes egészében közlöm tehát Machiavelli Principéjének hirhedt XVIII. fejezetét, a politikai álnokság codificatióját és Zrinyinek egyes nyilatkozatait helyenként, egyelőre magyarázat nélkül, mellé állítva futópillantást vetünk a Machiavelli-irodalomra és Machiavelli tanainak erkölcsi és gyakorlati méltatására.

Mach. Princ. XVIII. fej.

»Mily dicséretre méltó dolog, »ha a fejedelem adott szavát meg»tartja, igazságosan, furfang nélkül »él, mindenki könnyen felfoghatja. »Mindazonáltal napjainkban tapasz-

[1] Zr. Discurs. 218. l.

[2] »Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi. És micsoda legyen a szerencse.« *Zr. Discurs.* 218. l.

[3] Rónai Horváth Jenő, *Zr. Hadtud. Munkái* 218. l. 1. jegyz.

[4] *Zr. Discurs.* 227. l.

»A ki csak egy féle personát »hordoz és nem transformálhatja »magát másra, lassan viheti a maga »dolgát előre.« *Zr. Aphor.* 310. l.

»Három állat természete legyen meg a vitézben: a rókáé, az oroszláné s az erdei kané; a róka ravaszsága, hogy előbb szemlélje meg és tanulja ki az ellenség állapotát, az oroszlán serénysége, hogy oly elszántan, vitéz resolutioval menjen az ellenségre, mint az oroszlán és az erdei kan állhatatossága, a ki, ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát.« *Zr. Centur.* 357. l.

»Az érseket, Vitéz Jánost, *szép szóval és igérettel* magához egye-

»talatból látható, hogy azok a fejedelmek tudtak nagy dolgokat »müvelni, kik adott szavukkal nem »sokat törődtek, kik el tudták »bolonditani embertársaikat és végül felülemelkedtek azokon, kik a »becsületességre alapitották eljárásukat. Tudnotok kell tehát, hogy »a küzdelemnek két módja van; »egyik a törvények, másik az erőszak utján való küzdelem; az első »az emberek, a másik a vadállatok »szokása: de mivel az első gyakorta nem elégséges, a másodikhoz kell folyamodni.

»A fejedelemnek ilyenformán »jól kell tudnia, mikor kell vadállatnak, mikor embernek lennie. »Leplezve erre tanították a fejedelmeket a régi irók is, a kik azt »irják, hogy Achillest és a régi »kor sok más fejedelmét, Chiron »kentaurhoz adták, hogy ez táplálja és nevelje a kisdedet: félig »vadállatot, félig embert adván tehát nekik nevelőül, ez nem jelent »egyebet, minthogy a fejedelem az »egyiknek s a másiknak természetével is tudjon élni s hogy egyik »a másik nélkül nem tartós.

»Ha tehát a fejedelemnek jól »kell értenie a vadállattá változásnak módját, követendő példáúl a »rókát és oroszlánt kell választania, »mert az oroszlán nem védi meg »magát a tőr ellen, a róka nem »védi meg magát a farkasok ellen. »Rókává kell tehát lennie, hogy a »tőrt megismerje és oroszlánná, »hogy a farkasokat rémületbe ejtse. »Az okos fejedelemnek tehát nem »lehet és nem is kell szavát megtartania, ha ez érdeke ellen volna »és ha megszüntek azok az okok, »melyek folytán igéretét tette.

»Ha az emberek mind jók volnának, ez a tanítás nem volna

sité a király . . . s midőn az öszszeesküvést már semmivé tette . . . az érseket *nyakon kapatá* s fogságban küldé.« *Zr. Máty. kir.* 154—5. l.

»*Ha emez álnok és politicus* »*hozzád, légy te is hozzá politicus* »*és álnok;* alattomban igaz okos»sággal előzd meg; ha taszít, ta»szítsd; ne engedj néki; ne had a »fejedre ülni; ha nevet előtted, »nevesd te is.« *Zr. Sir. Pan.* 289. l.

»Ha egy nyúlfogásra szükséges, »hogy tudjad . . . hun kell meg»lesni . . . mentül inkább *szükséges* »olyankor az *álnokság*, mikor a »te ellenséged azon igyekezik, hogy »megcsaljon tégedet.« *Zr. Aphor.* 297. l.

»És kényszerittetem mondani, »hogy *minden dologban rosz a* »*képmutatás és fictio*, de az *ilyen* »*occasiokban* nemcsak nem rosz, »sőt inkább *szükséges. Zr. Aphor.* 260. l.

»Kapitánnak szükséges az ke»gyesség és kegyelmesség, nem csak »a jó hirért névért, hanem haszon»ért is.« *Zr. Aphor.* 287. l.

»helyes; de mivel gonoszok s ők »sem tartanák meg neked adott »szavukat, te se vagy köteles sza»vadat velük szemben megtartani.

»Soha se lesz egy fejedelem se »zavarban, hogy a hitszegést tör»vényes okokkal leplezze. Erre »nézve végtelen számban idézhet»nénk modern példákat és kimu»tathatnók, hány béke-szerződés, »hány igéret vált hiúvá, semmivé »a fejedelmek hitszegése következ»tében s a ki jobban tudott rókává »lenni, az boldogult legjobban. De »ezt a természetet jól kell leplezni »tudni; nagy színlelőnek, képmu»tatónak *(simulatore e dissimula*»*tore)* kell lennie; mert az emberek »oly együgyüek és annyira enged»nek a jelenvaló szükségnek, hogy »a csaló mindig talál olyanokat, »kik magukat megcsalni engedik. »Nem akarok a legújabb példák »közül csak egyet is elhallgatni. »VI. Sándor egész életében soha »egyebet nem tett, és soha egyébre »nem gondolt, csak a csalásra; »soha senki nagyobb hatással és »nagyobb esküvésekkel nem tudott »állitani és megerősiteni valamit, »mint ő; de soha senki sem volt, »a ki mindezeket kevésbbé tartotta »volna meg, mint ő és mégis min»dig sikerült neki a csalás, mert »jól ismerte a világnak ezt az olda»dalát. A fejedelemre nézve nem »szükséges tehát, hogy az előbbi »fejezetekben leirt jó tulajdonokkal »birjon, de nagyon szükséges, hogy »úgy lássék, mintha ezek a tulaj»donok meg volnának benne. Sőt »ki merészlem mondani, hogy ha »megvannak benne és folyton kö»veti, károsak; de ha csak mutatja, »hogy meg vannak benne, haszno»sak; kegyelmesnek, szótartónak, »emberiesnek, vallásosnak, igazsá-

»A mely hadnagy szorgalmatos »akar lenni, szükséges, hogy az »*ő lelke, szive és kedve szabados* »*légyen mindenféle passiótul*, . . . »*egy hadnagynak sem feleségére,* »*sem hazájára, sem más dolgokra* »*nem kell gondot viselnie,* hanem »szüntelen az ellenség veszedelmi»rül, az maga megmaradásáról gon»dolkodni, még álmodni is, ha le»hetne.« *Zr. Discurs.* 203. l.

»Pál apostol szent volt, apostol »volt, a kihez talám a *simulatio* »nem férhetne, mégis, hogy az Isten-

»gosnak kell látszanod és lenned, »de meg legyen lelkednek az a »készsége, hogyha nem kell ilyen»nek lenned, azonnal az ellenke»zőre változhassál és átváltozni »tudjál. Ezt úgy kell érteni, hogy »a fejedelem, különösen az új, nem »ügyelhet mindig azokra a dol»gokra, a miknek alapján az embe»reket jóknak tartják, mert az ál»lam fentartása érdekében gyak»ran az emberiesség, a kegyes»ség s a vallás ellen kell csele»kednie. Szükséges tehát, hogy lel»külete elváltozásra alkalmas le»gyen, a szerint a mint a szelek »s a szerencse forgandósága paran»csolják; és mint fentebb mondtam, »ha lehet, ne távozzék el a jótól, »de mihelyt szükséges, tudjon át»menni a rosszba. Nagy gondja »legyen tehát a fejedelemnek arra, »hogy soha ajkait olyas megjegyzés »el ne hagyja, a mi nincs telve a »fentebb megírt öt tulajdonsággal, »úgy hogy látszatra, vagy beszé»dét hallván, csupa kegyességnek, »csupa igazságosságnak, csupa em»beriességnek, csupa vallásosságnak »tessék. És egyikre nézve sem szük»ségesebb a látszat, mint a leg»utóbbi tulajdonságra nézve, mert »az emberek általában inkább hisz»nek a szemüknek, mint a kezük»nek, mert mindenki lát, de csak »kevesen hallanak. Mindenki látja, »milyennek látszol, s csak kevesen »hallják, milyen vagy és ez a ke»vés nem mer az állam méltósá»gának védelme alatt álló sokaság »véleményével szembeszállni, mert »az emberek cselekedetében s kü»lönösen a fejedelmekében *a czélt* »szoktuk tekinteni.

»Azon legyen tehát a fejedelem, »hogy győzzön s hogy országát »fentartsa; mindenki dicsérni fogja,

»nek szolgálhasson, mindenféle for-»mán változott.« *Zr. Aphor.* 311. l.

»Az királyok állapotja olyan, »hogy nem az *ő otthonbéli és »privata operatiójokból tesznek ité-»letet az emberek az ő* jóságok-»ról, hanem az országnak boldog-»ságából, az alattvalók securitásából, »népe vitézségéből, közönséges bő-»ségből; viszont a hol ezekben »fogyatkozás láttatik, a királyok »vétkének tulajdonittatik mindaz.« *Zr. Máty. kir.* 182. l.

»mert a tömeg mindig csak a lát-»szatot s a *sikert* tekinti . . .

»Némely korunkbeli fejedelem, a »kit nem tanácsos megnevezni, min-»dig csak a békét és az adott szó »szentségét prédikálja, de ha meg-»tartotta volna akár az egyiket, »akár a másikat, ismételten tönkre »tette volna a saját hirét nevét s »elvesztette volna az országot is.« [1]

»Mindez — úgymond Villari [2] a Machiavelli tanaira vonat-»kozólag — bármily borzadalmasnak és utálatra méltónak látszik »is, nem egyéb, mint egynehány élesen megfigyelt igazságnak állí-»tása, de oly paradox módon előadva, hogy bűnös hibáknak tet-»szenek. Voltaképen Machiavelli itt csak azt ismétli, hogy az »államférfiu, a diplomata, nem mondhatja meg mindég az igazat; »hogy némely esetben elrejthetik, sőt mesterséggel el is kell rej-»teniök a valót, tévedésbe kell ejteniök azt, a kivel tárgyalnak, ha »nem akarják önmagukat, a pártot vagy az államot veszélybe »dönteni. Ezen lehet vitatkozni — így folytatja Villari — de mind-»addig, míg a társadalom s a politika úgy maradnak, a mint »akkoriban voltak, s a mily állapotban jelenleg is vannak, el kell »ismerni, hogy legnagyobb sajnálatunkra csakugyan így áll a »dolog. A politikus nem oly egyén, ki valamely más egyénnel »beszélget, hanem az államnak, pártnak képviselője, mintegy col-»lectiv személy, a kinek szavai más értékkel, más czéllal és más »hatással bírnak, mint a magánosok szavai. És néha, még ha »meg is akarná mondani az igazat, meglehet, hogy absolute lehe-»tetlen reá nézve, hogy megtegye. Nem csak az vonhat maga »után végzetes következményeket, hogy megmondja az igazat, »hanem fentartás és mesterség nélkül közölve valamit a közön-»séggel, szavait gyakran való értelmükkel teljesen ellenkező módon »értelmezik; mert a közönség is collectiv lény és egészen máskép »értelmezi a hallottakat, mint a magán egyén és más módon »kiván vezettetni is. Bizonyára van őszinte *(leale)* politika és van »hitszegő *(sleale)* is, a mint hogy van tisztességes és tisztesség-»telen politika is; de ilyen kérdésekkel Mach. még nem foglalkoz-»hatott, mert mindenek előtt meg kellett határoznia, mi a politika »és azért különösen erről értekezett. Tovább haladva Mach. a »fejtegetésében, azzal zárja be szavait, hogy a fejedelemnek leg-

[1] Villari szerint Machiavelli itt Katholikus Ferdinándra czéloz. *Villari* II. 390. l.

[2] *Villari,* Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, II. 390. l.

»főbb kötelessége mindenkor az állam fentartása és hogy minden »e czélra szolgáló eszköz igazolt. Hogy jobban meghatározza gon»dolatát, Mach. hozzáfűzi, hogy az államférfiú cselekvése nem »indító okainak minéműsége, hanem a politikában nagyon értékes »és gyakran reális igazságnak megfelelő látszat folytán lesz hatá»sossá. Hogy valaki őszinte, a nélkül, hogy a közönség elismerné, »a politikában értéktelen dolog, míg ellenben, ha valaki el tudja »hitetni, hogy őszinte és jó, ennek az államra és vezetőjére nézve »reális, hasznos következményei lehetnek. Igy az oly fejedelem, »ki nem hisz népe vallásában és mégis tiszteli, vagy egyes ese»tekben a néppel feltételezteti, mintha hinne benne: bölcsebb lehet »az oly fejedelemnél, a ki hivő, és mégis úgy mutatja mintha »megvetné a vallást. Senki sem itélte el I. Napoleont, a miért »Egyptomban a mohamedán vallás iránt hódolatot mutatott; »senki sem itélte el az angolokat, kik az indiánusok vallása iránt »tiszteletet tanusítottak. Mindez nem azt jelenti, mintha a vallás »csak politikai eszköz volna, mivel Machiavellit oly sokszor igaz»ságtalanul vádolták. A politikusra nézve kétségkivül a kormány»zásnak egyik eszköze, vagyis nagyon számot kell vele vetnie »és el kell ismernie, hogy ez is egyike a felhasználandó erőknek. »De ezzel még Mach. nem fejez ki semmiféle véleményt magának »a vallásnak benső értékére nézve. Vajjon az államférfiú vallásos-e, »vagy sem, az az ő magánlelkiismeretére vonatkozó kérdés, a mely»nél Machiavelli nem tartotta szükségesnek megállapodni.[1] Evvel »szemben rá lehet mutatni arra a körülményre, hogy Machiavelli »sohasem tanusított a vallás iránt megvetést és gyakran állítja, »hogy a szabadság megalapításához vallásos népre van szükség, »a mint hogy azt is gyakran ismétli, hogy a vallástalanság dön»tötte Itáliát romlásba.«[2]

Machiavelli — tudjuk — inductiv alapon teljesen hű képét igyekszik adni az országalapító, hódító, hatalmas zsarnoknak. Hogy a kép a mester keze alól kikerűlve, borzalmas szörnyeteget mutat, nem a képíró mesteri ecsetének hibája, hanem a modelljeié. Mert ha voltak és vannak emberek, kiknek lelkülete teljesen tiszta és mentes a machiavellismus szennyétől, akkor maga Machiavelli bizonyára ezek közé tartozik. Csak gondoljuk meg, mily naiv őszinteség, az álnokságnak mily fogyatkozása lakozott a jó Machiavelliben, ki miután éveken át hiába fordúl fűhöz-fához, hogy a Medicieknél valami alkalmazáshoz jusson és végre VII. Kelemen pápától azon megtisztelő megbízásban részesűl, hogy Firenze történetét írja meg számára, történeti munkájában mindenekelőtt azt fejti ki,

[1] Villari itt, Mach.-t mentegetve, tévedésbe esik. Mach. nagyon óhajtja, hogy a nép vallásos legyen, de a fejedelemről tényleg azt mondja hogy ha meg van benne az említett öt jó tulajdonság s köztük a vallásosság is, az káros lehet az államra nézve; csak az hasznos, ha úgy mutatja, mintha meg volna benne.

[2] *Villari* II. 392. l.

hogy Itália romlásának, siralmas állapotának csakis a pápák az okai. S midőn évek mulva, hosszas utánjárás után, sikerült a pápától kihallgatást nyernie, útközben hírét vevén a francziák közeledtének, a pápa szentséges színe előtt nem a saját inségéről, nem saját személyes ügyéről szól, hanem minderről megfeledkezve, az ország veszedelmét festi le élénk szavakkal és esdekelve kéri a pápát, szervezzen nemzeti hadsereget, mentse meg Itáliát a végromlástól.

Machiavelliben tehát nem lakozott machiavellismus. Hibája nem is az volt, hogy a való igazságot teljes meztelenségében feltárta, hanem az, hogy tanulmányai eredményét naiv jóhiszeműséggel követésre méltó elvként állította a fejedelmek és politikusok elé. Mert ha a lehető legenyhébb alakba öltöztetjük is tanítását; ha azt mondjuk, hogy Machiavelli szerint: *politikában, diplomácziában meg van engedve néha a hazugság; dicséretet érdemel, ki háborúban ellenfelét félre tudja vezetni, meg tudja csalni: rendezetlen államban az erőszakosságtól és a csalástól sem szabad visszariadni, hogy rendezett állapotokat teremtsünk; a fejedelemnek, még ha hitetlen is, úgy kell mutatnia, mintha tisztelné és maga is szentül megtartaná népe vallását;*[1] még akkor is fellázad ellene jobb érzésünk, még akkor sem fogadhatjuk el, hogy a politikai morálnak meg volna engedve az, a mi a magán erkölcs tanítása szerint bűnös, utálatra méltó. »*A czél szentesíti az eszközt*«; ez a hirhedt és méltán kárhoztatott erkölcsi kibúvó a Machiavelli tanításából származott, az ő tanításának bűnös folyománya.

Nem csoda tehát, hogy Machiavelli művei valóságos vihart támasztottak az emberek erkölcsi feladataival foglalkozó irodalomban. Ez azonban csak Mach. halála után történt, midőn a reformatio már erőre kapott Németországban és erős visszahatással volt a katholikus hitélet bensőségére is. Machiavelli ugyan, noha Németországot is megjárta — közönbös lévén vallásos kérdések iránt — tudomást se vett volt az egész mozgalomról; Róma azonban, mely eleinte szintén csodálkozva és hidegen fogadta a németek vallásos érzékenykedésének hirét, Machiavelli halála után már nagyon is komolyan foglalkozott a kérdéssel. Hisz Machiavelli ugyanazt cselekszi, a mit Luther Márton: új alapra akarja fektetni a romlott társadalmat; csakhogy nem a vallás, hanem a politika útján akarja a czélt elérni. Machiavellit tehát egyszerre, minden oldalról támadni kezdik; támadják alapos erkölcsi okokból, támadják pártfelfogás sugalta okok alapján. »Machiavelli a pápa»ságot azzal vádolta, hogy Olaszország romlásának s a világ »erkölcsi sülyedésének okozója. Ezt a vérlázító vádat nem lehetett »többé oly közönbösséggel meghallgatni, vagy elolvasni, mint »X. Leo és VII. Kelemen korában. A kik most az egyház tekin-

[1] *Villari* II. 414—415. l.

»télyének visszaállításán fáradoztak, a kik arra törekedtek, hogy »az emberiség lelkiismeténék s a kormányférfiak politikai maga»tartásának legfőbb irányzása ismét a pápaság kezébe jusson, »veszedelmes ellenséget látnak a firenzei bölcselőben, kit minden»áron meg kell semmisíteni, el kell taposni, különösen azért, »mert az egyházat az állammal szemben megalázta s a vallással »csak annyiban foglalkozik, a mennyiben a nép vallásossága az »államhatalom megerősítésére szolgál . . . A firenzei számkive»tettek nem tudták Machiavellinek megbocsátani, hogy a Mediciek»től hivatalt kért és hogy Medici Lorenzonak tanácsot akart adni; »az új herczeg pártfelei nem bocsátották meg republikánus érzel»meit; a protestánsok megbotránkoztak vallásos közönbösségén és »azon a módon, melyen a kereszténységről szólt; a katholikus »egyház a hydrát látta benne, a kit el kell taposni . . . Igy tehát »Machiavellit egyszerre minden oldalról ellenségek vették körül, »a kik kereszttűzbe fogták fegyvereikkel.« [1]

»Az első támadó, hét évvel Machiavelli halála után, 1534-ben lép fel: *Reginaldo Polo* kardinalis megtámadja Machiavellit, a miért azt állítja, hogy a fejedelem inkább a *félelemre,* mint a szeretetre támaszkodjék; Machiavelli munkái szerinte, az ördög ujjával iródtak; tanácsainak az volt a czélja, hogy romlásba döntse azokat, kik tanácsait követik. Ezután *Catarino Politi* és a portugal *Osorio* püspökök (1552) követték ugyanazokkal a vádakkal. A rendszeres hadjáratot azonban a jezsuiták kezdték, a kik teljes erejükből az egyházi állam visszaállításán dolgozva és szentnek tartva minden eszközt, mely a czélhoz közelebb juttatta őket, ádáz ellenfelei lettek annak, ki az állam függetlenségeért harczolt. Mindenekelőtt képmását Ingolstadtban nyilvánosan megégették és 1559-ben rábirták IV. Pál pápát, hogy a tilalmas könyvek jegyzékére helyezze nevét, a mit aztán az 1564-iki trienti zsinat is megerősített. E támadások főintézője *Possevino* jezsuita, majd 1597-ben *Ribadeneira* szintén jezsuita atya a fejedelemnek igaz erényességét és erkölcseit hangoztatják Machiavelli ellen.[2]

Igy foly ez tovább Zrinyi idejében s még Zrinyi halála után is. 1637-ben *Kelemen* spanyol jezsuita ír a »*Lenyakazott machiavellismus*«-ról *(Machiavellismo degollato)*,[3] 1697-ben *Lucchesini* olasz jezsuita »*Machiavelli Ostobaságairól*« ír, a mely mű a könyvárus boltokban sokáig *Lucchesini atya Ostobaságai* czím alatt szerepelt.

E támadások között azonban Machiavelli művei mind újabb kiadásokat érnek és megjárják egész Európát.

»V. Károly, nemkülönben fia és egész udvara szorgalma-

[1] *Villari* II. 410—11. l.

[2] *Villari* III. 411—13. l.

[3] Föntebb említettem már, hogy a jezsuiták ez időbeli Mach.-ellenes harczi kedve valószínűvé teszi, hogy Zrinyinek figyelmét a gréczi jezsuita atyák előadás közben való kifakadásai irányozták Machiavellire.

san olvasta a *Principé*-t. Medici Katalin szintén olvasta, III. és IV. Henrik franczia királyoknál megtalálták a *Principé*-t, midőn megölték őket. Richelieu az angol udvarban tanulmányozta, V. Sixtus pápa pedig sajátkezű kivonatot készített belőle. Az államférfiak egyáltalában nagy mohósággal olvasták, mert oly nyelven beszélt, mely a tényleges valóságnak megfelelt és a politikai életben gyakorlatilag tényleg alkalmazható tanácsokat adott.« [1]

A protestáns írók közül először a franczia *Gentillet* Innocenz lép 1576-ban a támadók sorába,[2] melyben a Szent Bertalan-éj borzalmait a *Principé*-nek tulajdonítva, Machiavellit *ce chien impur*-nek nevezi. Okoskodásában a jezsuitákat utánozva, széjjelszedi Mach. állításait és erkölcsi tételekként állítja fel mondatait. Végül a tehetséget is megtagadja tőle. Azt mondja, hogy Machiavellinek nem volt érzéke a történelem iránt és nem ismerte a világot. [3]

Nem idézhetjük a Machiavelli-irodalom egész történetét. Nekünk csak annyiban van ez adatokra szükségünk, a mennyiben Zrinyinek eljárását és felfogását kellő világításba helyezik.

A XVIII. században az a meglepő fordulat állt be Machiavelli tanainak történetében, hogy a fejedelmek és diplomaták, kik eddig szorgalmas tanítványai voltak, nyiltan ellene fordultak. Az idő ugyanis megváltozott. A felvilágosodott fejedelmek, a nép jóakaróiként, igazságos uralkodókként kivántak szerepelni és ezért megtagadják Machiavellit.

Első helyen áll ezek között *Nagy Frigyes,* ki *Refutation du Prince de Machiavel* czímen, melyet 1740-ben *l'Antimachiavel* czím alatt Voltaire adott ki, élesen elitéli a *Principé*-t, s azt mondja, hogy ha ki Machiavelli tanait követné, biztos romlásba rohanna. »Ha azonban azt kérdezzük, milyen volt tényleg Nagy Frigyes politikája — úgymond Villari — ha azt nézzük, vajjon a gyakorlatban a Machiavelli, vagy az Antimachiavelli tanait követte-e, válaszunk nem lehet kétséges. Mária Terézia váratlan, igazságtalan megtámadása, Szilézia elfoglalása, lelkiismereti furdulás nélkül, adott szó ellenére kötött és feloldott szerződések világosan bizonyítják, hogy tetteiben leghívebb követője a *Principe* szóval megtámadott tanainak. Élettörténete meg fényesen bizonyítja, hogy nem rohan éppen a romlásba, ki a Mach. tanait követi, hanem megállapíthatja államának dicsőségét, nagyságát, lehet életében és halála után saját népe részéről csodálat és bálványozás tárgya. — Nagy Frigyes Mach. műveiből csak a *Principé*-t ismerte, de ezt sem taglalta egészen, mert az utolsó fejezetben, melyben Machiavelli oly világosan kifejti, hogy mindent az állam érdekének kell alárendelni, teljesen saját képmására ismert

[1] *Villari* II. 415. l.
[2] Munkájának czímét l. a 27. lapon.
[3] Ez a mű, mint említettük, Zrinyi könyvtárában mai napig is meg van. Hogy Zrinyi világos elméjét nem vesztegethette meg, nagyon természetes.

volna.«[1] Jól mondja Mohl az ifjú Frigyes e munkájáról: »*Die ganze Arbeit ist . . . ein grosses Missverständnis . . . bekämpft nur ein selbst geschaffenes Scheinbild . . . Dass diese Arbeit also eine im Wesentliohen verfehlte und ein des künftigen grossen Staatsmannes, welcher sie schrieb, nicht würdig ist, unterliegt keinem Zweifel. Es ist nicht zu hart geurtheilt, wenn sie als eine Schülerarbeit über einen falsch aufgefassten Gegenstand bezeichnet wird.*[2]

I. Napoleon azonban, ki körülbelül oly helyzetben van, mint a Machiavelli fejedelme, vagy mint a mi Mátyás királyunk, azaz »fegyveres hatalommal lén meg«, hatalmához nem örökség útján jutott, hanem önmagának kell azt megalapítania: feltétlen bámulója és nyilt követője Machiavellinek. »*Mais après tout* — mondá — *un homme d' État est-il fait pour être sensible? N'est-ce pas un personnage complètement excentrique, toujours seul d'un côté, avec le monde de l'autre?*«[3] Napoleon minden tette Machiavelli tanítványára vall. Egyptomban vallásuk iránt tanusított tisztelettel igyekszik a mohamedánokra hatni, otthon irgalmatlanul eltapossa azokat, kik útját állják, vagy hatalmát veszélyeztethetnék. Trónját saját teremtményeivel veszi körül, nem ismer más érdeket, mint az állam nagyságát és a saját hatalmát s hogy ezt elérhesse, nem válogatós az eszközökben. Tettein kivül még számos nyilatkozata, *Mad. de Rémusat* és Metternich *Memoires*-jai is bizonyítják állításunkat. Az utóbbi így ír róla: *Je crois avoir lu quelque part que Napoléon faisait gran cas de Guicciardini; ce qui est certain, c'est qu'il admirait sincèrement Machiavel.*[4]

Metternich ki Napoleonnal szemben a régi hagyománynak és az európai reactionak képviselője, fentebb idézett emlékirataiban határozottan elitéli Machiavellit. Folyton csak azt hajtja, hogy csak az erkölcs, az adott szó szentsége s az igazságosság mértékével lehet a fejedelmek és népek tetteit és bármely politika tényleges értékét megbirálni. Napoleon jellemét vizsgálva azonban, arra a kérdésre, hogy jó vagy rossz volt-e Napoleon, így felel: »Oly emberre, mint Napoleon, nem lehet a szó közönségesen használatos értelmében sem az egyik, sem a másik jelzőt alkalmazni. Nagy vállalatával elfoglalva, szünet nélkül előrehaladt, mindent eltiporva, mi útjába akadt, a nélkül, hogy szekerét bármikor megállíthatta volna. Kettős arcza volt: mint magán ember nagyon szeretetreméltó és barátságos, mint államférfi érzés nélkül való volt. Nagyságát csak egyféle módon lehet megitélni, vagyis alkotásából és

[1] *Villari* II. 424—26. l.

[2] Robert von Mohl: *Die Geschichte und Literatur des Staatswissenschaften.* III. köt.: *Die Machiavelli-Literatur.* 553. l. — Villari II. 429. l.

[3] *Mémoires de Mad. de Rémusat.* Paris. Lévy, 1880. I. k. 335—8. l. — *Villari* II. 480. l.

[4] Metternich, *Mémoires,* Paris, Plon 1880. I. 281. l. — Villari II. 431. l.

a századból, melynek urává tudott lenni. Ha ez az alkotás csakugyan nagy, akkor Napoleont is annak kell mondanunk, ha ellenben alkotása mulandó, akkor dicsősége is az.« Ez az egész okoskodás nem egyéb, mint Machiavelli tanítása alapvető fogalmainak alkalmazása Napoleonra, vagyis teljes tagadása azoknak az elveknek, melyeket Metternich a magáénak vall és melyekről azt mondja, hogy egész életének és politikájának hitvallását képezik. Itt Machiavellivel elismeri, hogy politika és erkölcs két különböző dolog.[1]

De nemcsak a fejedelmek és diplomaták, hanem a bölcselők s az állam- és történettudomány művelői is foglalkoztak Machiavelli tanaival. *Justus Lipsius a XVI.* században kimondja, hogy véleménye szerint Mach. fölötte áll mindazoknak, kik eladdig a fejedelemségről írtak. Csak azt sajnálja, hogy fejedelmét nem az erény és becsület útján vezeti.[2] *Verulami Bacon* határozottan Machiavellinek fogja pártját és kimondja, hogy hálásaknak kell iránta lennünk, mert azt tárja fel előttünk, hogy tényleg mit csinálnak az emberek, nem pedig azt, hogy mit kellene tenniök.[3] *Trajano Boccalini* satirikus, tréfás előadásban Apollo elé vezetteti Mach.-t, hol máglyán való halálra akarják elitélni. »Nem értem — így védi magát Mach. — miért akarnak elitélni, holott én nem tettem egyebet, csak leírtam a történelem előadása szerint a fejedelmek magaviseletét és tetteit. Ha őket nem itélték el azért, a mit tettek, elitélhetnek engem azért, mert tetteiket leírtam?« Ekkor már fel akarják menteni Machiavellit, de a vádló elmondja, hogy Machiavellit éjnek idején látták egy juhnyáj közepett, a mint a békés juhok szájába kutyafogakat rakott. Ily módon — így fejezi be beszédét a vádló — egy pásztor, a füttyszó és vessző nem elégségesek többé a juhnyáj kormányzására. Erre Machiavellit csakugyan elitélik. — A példázat értelmét bizonyára nem nehéz kitalálni.[4]

Ugyancsak a XVI. században *Alberigo Gentile* belátja, hogy Machiavelli nem egyszerű másolója az eseményeknek, hanem a

[1] *Villari* II. 432—433. l.

[2] Justus Lipsius összes művei megvoltak és megvannak mai napig is a zágrábi egyetem Zrinyi könytárában. (*Bibl. Zrinyiana.* 17. l. 114. sz. és 66. l. 21. sz.) Zrinyi gondosan megjelölte a *Politicorum*-ban a neki tetsző elveket, a fontosabbakat pedig a könyv táblájának belső lapjaira s a fedőlapokon sajátkezüleg gondosan ki is írta. Helyenként lapszéljegyzetek, mint »*Nota hoc Ungria*« emelik a nagybecsű ereklye értékét.

[3] L. az idézetet a 150-ik lapon . . . Villari szerint Bacon egyoldalulag méltatja Mach.-t, mert a *Principe* azt is megmutatja, hogy határozott feltételek között mit tegyen a fejedelem. — Villari II. 434. l.

[4] Hogy ezt a munkát is olvasta Zrinyi, sőt »*ex libris*«-ként használt saját képmásával és sajátkezüleg aláírt jelmondatával is ellátta, a 151. lapon pedig a Machiavellire vonatkozólag itt idézett érdekes helyet is megjelölte: már föntebb, a II. fejezetben megemlítettem. A Bibl. Zrinyiana-ban a mű így van feljegyezve: »*Boccalini, De Ragguagli di Parnasso* [Parnassusi példázatok] 2 Thle. Venetia 1637—8. Prgmtbd. Mit. d. Portrait u. d. Wahlspruche Nic. Zrinyi's«. — Bibl. Zrinyiana, 6. l. 26. sz. és 67. l. 31. sz.

népszabadságot kivánja előmozdítani s ezért a *democratiae laudator et assertor acerrimus . . . tyrannidis summe inimicus* névvel illeti és hozzáfűzi, hogy Mach. annak örve alatt, mintha a fejedelmeket oktatná, tulajdonképen a népnek nyujt ellenmérget a zsarnokság ellen. — Ez a vélemény csakhamar nagyon elterjed. Rousseau szerint a *Principe* a republikánusok könyve, mert úgy mutatva, mintha a fejedelmeket oktatná, tulajdonképen a népet tanítja. Igy nyilatkozik az olasz *Alfieri* is, a ki Mach.-t mindig a *divino* epithetonnal említi.[1]

Villari, kiből a Machiavelli-irodalomra vonatkozó adatokat veszem, megjegyzi, hogy Mach. ellenségei és barátai egyaránt hibáznak; amazok befeketítik, azt mondván, hogy jellemtelen, ezek hazafiságát dicsérve, magasztalják. A tulajdonképeni kérdés azonban nem a lelkiismeret, sem nem a hazafiság vagy szabadelvüség kérdése, hanem az, hogy igazat mondott-e Machiavelli vagy sem, s hogy mily tudományos értéke van műveinek.

Németországban és Olaszországban a XVIII. század végén s a XIX. elején a nemzetegység eszméjének ébredésével a figyelem mind élénkebben irányúl Machiavelli felé. Óriási Machiavelli-irodalom keletkezik, melyben a hazafias aspiratiók folytán dicsőségtől koronázottan ragyog a firenzei bölcs nemzetmegváltója.[2] Természetes, hogy ez a hazafias hévtől sugárzó iskola szintén nem lehet a Mach. eszméi értékének igaz mérője

Ez idő alatt azonban a tudományos bírálat is megkezdte lassú, alapos munkáját. Raumer, Schlegel, Matter, Franck, Mancini, Rehberg, stb.[3] véleményét mellőzve, csak a legjelesebb gondolkodók ítéletét iktatjuk ide. *Ranke,* ki Villari szerint a *Principe* írásának korát figyelembe veszi ugyan, de elmulasztotta a Machiavelli tanításai belső értékét és történelmi értékét egybevetni és vizsgálat tárgyává tenni, így fejezi be pár lapnyi tanulmányát: *Uns lasst endlich gerecht sein. Er suchte die Heilung Italiens; doch der Zustand desselben schien ihm so verzweifelt, dass er kühn genug war, ihm Gift zu verschreiben.*[4]

Leo két évvel Ranke után, 1826-ban, kétségbevonja Machiavelli hazafiságát. »Hogy remélhette Machiavelli, ki oly megvetéssel szól honfitársairól, hogy ezek majd a spanyolokat, francziákat, németeket kiűzik Itáliából? Ő nem gondolt Olaszország felszabaditására; ő csak hivatalhoz akart jutni.« Ezután felállítja a kétféle lelkiismeretnek, a germán és latin népek lelkiismeretének elméletét és ebből a szempontból tör pálczát Machiavelli felett.[5]

Mélyebben hatolt be a kérdésbe az angol *Macaulay.* Szerinte

[1] *Villari* II. 434—435. l.
[2] L. a 144. lapon a Bollmann-ból vett idézetet: »*Wann wirst Du erscheinen König der Zukunft?*«
[3] *Villari* II. 439—44 l.
[4] *Villari* II. 448—49.
[5] *Villari* II. 450. l.

Machiavelli örök tiszteletre tette érdemessé nevét azzal, hogy nemzeti hadsereg szervezésére törekedett. A *Discorsi* és a *Principe* — úgymond — csak egy közös elméletet tartalmaznak; az első egy hódító népnek, a másik egy becsvágyó férfiúnak haladását adja első. A mű egynémely elvének erkölcstelensége a korral függ össze. Mach. erkölcstelen volt, mert a korabeli Itália is az volt és ha mégis tiszta hazafiúi érzés, gyakran az erényért való égés lelkesítette: onnan van, mert ezek a tulajdonságok is megvoltak az akkori olaszok között többekben. Machiavelli nagy érdeme — így folytatja Macaulay — nem abban áll, hogy talán igazabb, vagy mélyebb, hanem abban, hogy a valóságban inkább alkalmazható elvekkel ajándékozott meg bennünket, mint bármely más író.[1] Villari szerint azonban Macaulay gyönyörű, alapos fejtegetésének is van fogyatkozása, még pedig az, hogy a történeti módszer mindenhatóságában bízva, azt hiszi, hogy teljesen igazolta és megmagyarázta Machiavellit, ha kora typikus alakját és megszemélyesítőjét mutatja be benne.[2]

Gervinus[3] Machiavelli hazafiságát és tehetségét dicsőítve, azt mondja, hogy Machiavelliben feltalálható mindaz, a mit az egész olasz nemzet gondolt és érzett, az a nemzet, mely akkoriban, a világtörténelem legdicsőbb korszakainak egyikében, vezetője volt az emberiségnek. De azért mégis természetes dolog, hogy Machiavelli iratait eladdig (1833-ig) senki sem volt képes teljesen megérteni. Az emberiségnek a rinascimento korában keletkezett absolutismus ellen való küzdelme mai napig sincs befejezve; az újabb nemzedékek tehát csak akkor fogják Mach. lángeszének magas szárnyalását megérteni, midőn mai (1848 előtti) küzdelmünk befejeződvén, a győzelem közepett észre fogják venni, hogy a kivívott eredményekhez sohasem jutottunk volna el, ha a küzdelmet a despotismus nem idézte volna elő. Mert a történelemben általános érvényű szabály, hogy a kormány egyes ember kezéből kevesek kezébe, innen pedig a sokaságába jut, hogy aztán ismét visszatérjen a kevesekhez és azután újra az egyes uralkodókhoz. Machiavelli — úgymond Gervinus — jóslatszerűen ki merte mondani az igazat és sikerült is neki kitanítani a fejedelmeket, miképpen nyomják el a népet és kitanítani a népet, hogyan kell a rabigát összetörniök, vagyis egyidőben nyújtotta a méreg és orvosság használatának tudományát.[4]

Gervinus fejtegetése Villari szerint egy részről túlságosan, másrészről meg nem eléggé veszi tekintetbe a kort, melyben Mach. élt. Téves dolog a népek 48 előtti aspiratióit a Mach. műveibe

[1] *Villari* II. 453—456. l.

[2] *Villari* II. 457 l. — A *Radó* Olasz Irod. története is ez egyoldalú szempont alapján magyarázza Mach.-t.

[3] *Historische Schriften (Florentinische Historiographie).* Frankfurt a. M. Warrentrapp 1833. — Villari II. 457. l.

[4] Villari II. 457—462 l.

belemagyarázni és téves dolog a Mach. tudományos értékű egyéni felfogását a korszellem kifejezésének tekinteni.[1]

Mohl szerint Mach. tanai a világnak és embereknek alapos ismeretéről tanuskodnak; erkölcsi eltévelyedését korának erkölcsi romlottsága magyarázza meg. *Machiavelli muss in seiner Zeit begriffen und als ein Erzeugnis derselben betrachtet werden.*[2]

Az eddigieknél tárgyilagosabb *Feuerlein* Emil birálata.[3] Szerinte Machiavelli látta, hogy az államnak saját czélja van és hogy megvan benne a társadalmi czélok egysége. Szerinte az állam nem eszköz, hanem önmagának czélja; oly szervezet, mely fejlődésében nem tűr meg akadályokat. Reánk, modern emberekre nézve az állam ellenben nem egyéb, mint a társas élet formáinak egyike; vannak más létjogosúltsággal bíró formák is, melyek egymáshoz való viszonyát a közjog szabályozza. Mach. tapasztalta, hogy a középkor rendetlen, széjjelhúzó intézmények khaosa és első volt, ki ki merte mondani, hogy a társadalomnak, melyhez tartozunk, csak egy czélja van; több nem lehet. Oly században élt, a melyben a társadalomnak az egyház és állam, a köztársaságok, hűbériség, társulatok, szabad csapatok szerint való elkülönítése részint letünt már, részint letünőfélben volt; ő tehát visszautasította, kérlelhetetlenül elítélte mindazt, a mi az állam egységének útjában állott. Az a mód ugyanis, a melylyel a középkor zűrzavarából a modern jogirendbe átléptünk, tényleg nem egyéb, mint különböző czéloknak az állam határozott czéljába való összevonása, a mit legelőször Machiavelli látott meg és legelőször ő hirdetett a világnak.[4]

Villari szerint azonban Feuerlein sem adja vissza a Mach. tökéletes képét, mert Mach. minden eszméjét concret, csaknem megszemélyesített alakban látta maga előtt és politikai tanításait mindig erkölcsi tanítással köti össze, a miről Feuerlein kényelmesen tudomást sem vesz.

Látjuk tehát, hogy a Mach. műveiben rejlő titokzatos sphinx továbbra is néma sphinx marad. Eddig a legtekintélyesebb írók is csak egy-egy oldalról vizsgálták és magyarázták; némelyek csak a kort, mások csak az író jellemét, mások ismét csak a munkáinak tartalmát vizsgálták; van, ki republikánust, van ki zsarnokok támadóját látja benne; némelyek csak a politikai, mások csak az erkölcsi kérdéssel foglalkoznak. Igy tehát teljes méltatása eddig még senkinek sem sikerült; valódi jelleme érthetetlen, megfoghatatlan marad.[5]

A legteljesebb és legjelesebb Machiavelli-monographia írója, tanulmányunk Machiavellire vonatkozó részének forrása, *Pasquale*

[1] *Villari* II. 463. l.
[2] *Villari* II. 466. l.
[3] *Zur Machiavelli-Frage* von Emil Feuerlein. *Historische Zeitschrift.* 1868. I. München.
[4] *Villari* II. 469—70. l.
[5] *Villari* II. 471. l.

Villari, a kérdésnek minden szempontból való alapos vizsgálata után, műve III-ik kötetének végén, az összefoglalásban, következőkép jellemzi Machiavellit, korát és eszméit: »Olaszországnak »*rinascimento*-korbeli erkölcsi romlottsága mai napság sokkal »nagyobbnak tetszik, mint a milyen tényleg volt, mivel a romlott- »ság éppen a társadalom élén állóknak, a politikusoknak és íróknak »körében volt elterjedve s a történetírók csakis ezekkel foglalkoz- »nak. Pedig az alsóbb osztályokban az erénynek és erkölcsiségnek »sokkal mélyebb gyökérszálai voltak. Ez világosan kitűnik a népies »irodalomból, a családi levelezésekből és a homályban élt személyi- »ségek nagy számának életéből. Olaszország sok részében a nép »sokkal műveltebb s a bűnesetek száma sokkal kisebb volt, mint »az Alpokon túl. Mindenki bizalmatlansággal viseltetett az olasz »politikusok iránt és résen álltak vele szemben; de nem találunk »esetet, hogy bizalmatlankodtak volna az olasz kereskedő, vagy »bankár iránt és a külföldi családok sok helyt csak olasz orvost, »titkárt, nevelőt kívántak házukba.

»A társadalom két része erkölcsiségének eltéréséhez hozzá- »járult még a felsőbb körökben egy, az élet fogalmára vonatkozó »ellenmondás. Magánviszonyokban a keresztény erkölcs uralkodott, »vagy legalább feltétlenül elismertetett, de a közéletben a keresz- »tény erkölcscsel nem törődtek mert nem látták be gyakorlati »értékét. A keresztény hűség, igazságosság és jóság biztos rom- »lásba döntötték volna a fejedelmet, a kormányt, ha politikai tet- »teikben annak tanítása szerint jártak volna el. Az állam biztos »zsákmánya lett volna az ellenségnek.... Mindenki látta az ellen- »mondást, de senki sem merte okait kutatni, vagy arra gondolni, »hogy megszűntesse.... Ezért fordúl Machiavelli a régi pogányság, »különösen a rómaiak felé, kiknek történelmén és irodalmán képezte »szellemét. A természet rendkívül éles és világos észszel, a forma »elegantiája iránt kiváló ízléssel, élénk képzelő tehetséggel és csipős »elmésséggel áldotta meg. Jó lelkű ember volt, a kire semmiféle »rossz, vagy gonosz cselekedetet nem mondhatni... Az akkor divó »laza erkölcsiség mellett is holtig szeretettel vette körül nejét és »gyermekeit.

»... Politikai tanulmányaiban és fejtegetéseiben azonban »Machiavelli sohasem törődik a ***lelkiismeret szavának*** kérdésével... »Soha sem kérdi önmagától, vajjon az alkalmazott eszközök erkölcs- »telen volta, habár a kívánt czélt ideig-óráig el is érhetni velük, nem »rombolja-e össze a társadalom alapjait, nem tesz-e idővel lehetet- »lenné bármiféle jó, erős kormányzatot. Nem vizsgálja, hogy, a »mint magánerkölcs van, úgy társadalmi és politikai erkölcs is »létezik, mely áthághatatlan korlátokat von az ember cselekvésé- »nek, mely megszabja az államférfiúnak a külömböző körök és »társadalmi viszonyok szerint módosuló, mindazonáltal sérthetetlen, »szent elveken alapuló eljárásmódját. Ebben van tanításának gyen- »géje, téves oldala.

»... Ő csak egy czélt, egy szent czélt lát maga előtt lebegni: »hazája felszabadítását; de látja, hogy Itália és Európa azon kor»beli viszonyai között lehetetlen ezt a czélt a politikában akkori»ban szokásos erkölcstelen eszközök felhasználása nélkül elérni. »Machiavelli tehát e gondolataitól sarkalva, elmulasztja könyvének »tudományos, általános, maradandó czélját a gyakorlati czéltól és »átmeneti eszközöktől, melyek az adott körülmények között szük»ségeseknek látszottak és lehettek is, megkülömböztetni.

»... Olaszország képtelen volt arra, hogy Németország mód»jára vallási reform útján újhodjék meg. A helyett, hogy Savona»rola prédikáczióinak engedve, Istenhez fordult volna, a helyett, »hogy a vallás új fogalmában keresett volna erőt, az állam és »haza eszméjét szándékozolt újra megalkotni. Politikai és erkölcsi »megváltásához egyetlen egy utat látott: a közjónak mindent fel»áldozni. Mach. szerint az újra feltámadó haza egysége elkerül»hetetlenné tette volna az erkölcsiség helyreállítását és újra fel»gyújtotta volna a magán- és közerkölcsben való hitet és ehhez »való ragaszkodást.... Ez az eszme... hatotta át Machiavellit, »ez volt bálványa, melynek egész életét áldozatul nyújtotta.«

KŐRÖSI SÁNDOR.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Harmadik közlemény.

3. A XVI. sz. énekes könyveinek zsoltárai.

Az a mozgalom, mely a zsoltárfordítás terén a XVI. század 30-as, 40-es éveiben megindult, Sztárai működésével e században tetőpontjára emelkedett. Az átdolgozott zsoltárok számát tekintve, senki sem érte őt utól. E tekintetben Szegedi Gergely közelítette meg, ki a nevezetesebb zsoltárfordítók közül időrendben is legközelebb áll hozzá. Szegedi költői működése az ötvenes, hatvanas évekre esik. Természetes, hogy a Sztárai és Szegedi működése közötti időben mások is átdolgozták Dávid egy-egy énekét, kiknek nevét és működésüknek idejét sem a versfők sem a hagyomány nem mentették meg a feledéstől. Hogy ezeknek a száma nem lehetett csekély, az mutatja legjobban, hogy már 1560-ban elegendő anyag állott Huszár Gál rendelkezésére, hogy a névtelen zsoltárfordítók műveit beleolvassza Énekes könyvébe. Az Énekes könyv elveszett, még czíme sem maradt ránk. Szabó Károly Szilvás Ujfalvi Imre megjegyzése alapján *Isteni dicséretek és psalmusok* czímet adott neki,[1] de sokkal valószínűbb Szilády feltevése, ki az 1574-ben megjelent Huszár Gál-féle Énekes könyv első kiadásának tartván, arra a következtetésre jut, hogy czíme *A keresztyén gyülekezetben való Isteni dicséretek és imádságok* lehetett.[2]

Ez az elveszett Énekes könyv igen nagy szerepet játszik a protestáns zsoltárfordítás történetében, mert ha igaz Szilády Áronnak igen érdekes és alapos bizonyítékokkal támogatott föltevése,[3] akkor nemcsak a XVI. század zsoltáros könyveinek egy része, hanem közvetve még a híres debreczeni énekes könyv is ezen gyűjteményen alapul, melynek zsoltárait kétszáz éven át énekelte a református gyülekezet. Szilády következtetéseinek eredményét így foglalhatjuk össze: E Huszár Gál-féle Énekes könyv volt

[1] R. M. K. I. 40. l.
[2] Szegedi Gyegely Énekes könyve. Függelék.
[3] U. o.

alapja az 1566-iki váradi és az 1569-iki Szegedi-féle énekes könyvnek. Szegedi gyűjteménye több kiadást ért: 1570—71-ből (?) maradt fenn egy csonka példány, 1572—79-ben szintén jelent meg egy újabb kiadás, melyből csak nyolcz lapnyi töredék maradt fen a múzeum könyvtárában. E kiadások, a mennyire a töredékekből megitélhetjük, tartalom tekintetében változatlanok. Már tartalmát tekintve is változást mutat az 1579-iki kiadás: kimaradt belőle számos dicséret, kerültek bele újak; elmaradt két zsoltár is, de bővült helyette két más zsoltárral. 1579—1590 között is jelent meg egy újabb kiadás, melynek töredékei az Erdélyi Múzeumban vannak. Ez a kiadás is bővült a vége felé, de alapjában mégis visszavezethető Huszár Gál 1560-iki énekes könyvére. 1582-ben jelent meg egy másik önálló gyűjtemény Bornemisza Péter Énekes könyve, mely jóval több zsoltárt közöl, mint a 63-iki és 79-iki Szegedi-félék. Ez és az előbbi gyűjtemény volt alapja a Szegedi-féle Énekes könyv 1590-iki kiadásának. »Ebből áll az az anyag, mely a debreczeni énekes könyv 1560-tól a Gönczi-féléken át 1592-től kezdve, nőtt, fogyott, avult, újult.[1] Gönczi Ék. számos kiadásban jelent meg egész a XIX. sz. elejéig. Dicséretei részben ma is megvannak a református énekeskönyvekben, de zsoltárait a Szenczi Molnár Albert-félék teljesen kiszorították.

A debreczeni énekes könyv így tulajdonképen három XVI. századi gyűjteményre vezethető vissza, a Huszár Gál 1560-iki, a Szegedi Gergely 1569-iki s a Bornemisza 1582-iki énekes könyvére: ez a három gyűjtemény a XVI. század legjelentősebb zsoltáros könyve. Kettejüket szorosabb kapcsolat fűzi össze, Huszár Gálét és Szegediét, a mint Szilády is gondolja. Valóban Szegedi 1569-iki és Huszár Gál 1574-iki kiadása között nagy a tartalmi rokonság, egy tőről nyilottak, az elveszett 1560-iki kiadásról.

Az említetteken kivűl azonban számos, a XVI. sz. második feléből és a XVII. sz. elejéről való Énekes könyvben találunk még zsoltárokat, nagyrészt ugyanazokat, mint az előbbiekben. A csak hírből ismerteket figyelembe nem véve csak egyet említünk meg, a XVI. század legvégén nyomtatott bártfai énekes könyvet, mely 1593-ban jelent meg.

Az unitáriusok is átvették a másik két felekezet zsoltárait s valószinű, hogy Dávid Ferencz eddig még elő nem került énekgyüjteményének is egy részét a verses zsoltárok tették. Unitárius énekes könyveink csak a XVII. sz.-ból maradtak s ebben meg is találjuk a debreczeni gyűjtemények psalmusainak nagy részét. Az első unit. énekes könyv, melynek czíme *Isteni Dicséretek, imádságos és vigasztaló énekek,*[2] Kanyaró Ferencz véleménye szerint Thoroczkai Máté unitárius püspök kiadása, megjelent Kolozs-

[1] U. o. XVI. l.

[2] Czímlapja hiányzik, csak a lapok fölött végig futó felirat árulja el rövid czímét.

várott 1607-ben.[1] Ma az Ék. csonka, de tartalmának még teljesebb állapotából való jegyzékét közli V. Nagy János;[2] megtaláljuk itt a zsoltárokat is, ép úgy, mint későbbi kiadásaiban. Azt is kimutatja V. Nagy János, hogy az unitárius Ék. a másik két testvér felekezet énekeit változtatásokkal közli; »különös gonddal van elmellőzve, kihagyva vagy átalakítva minden, mi nem felel meg az unitárius hitelveknek.« Idéz példákat is, de nem a zsoltárok közül. Valószínű, hogy a zsoltárokat épségben hagyta az énekek gyűjtője, mert nem volt bennük semmi felekezeti jellegű, az unitárius hívő sem talált olyan állításra, mely hitelveit vagy vallásos felfogását sértette volna.

A XVI. századi kéziratos Graduálok a zsoltároknak csak prózai fordítását közlik. Sem a Battyáni, sem a sárospataki, sem a nagydobszai Graduálban nincsenek verses psalmusok.

Ez énekes könyvek zsoltár anyaga körülbelül ugyanaz, majdnem azt mondhatnók, hogy kis változtatásokat nem tekintve tartalmilag teljesen megfelelnek egymásnak. Ha kiinduló pontnak a legrégibb zsoltáros gyűjteményt, az 1566-iki váradit fogadjuk el s ahhoz mérjük a többit, azt találjuk, hogy az 1569-iki Szegedi-féle alig egy-két zsoltárral közöl többet, 1579-iki Ék. két zsoltárt (CXXIII. és CXLVIII.) elhagy, de bővül más kettővel (XXIII. és CXLV.). Azonkivül a könyv végén állnak a következő zsoltárok, bár a gyűjtő nem írja föléjük, hogy a zsoltárkönyvből valók: *Jóllehet, hogy sokat szóltunk Dávidról* (XLII.), *Mikor Dávid vala keserüségben* (XXVI.). Bornemiszának már jóval több zsoltár áll rendelkezésére. Gönczi György, kinek 1592-ben Debreczenben megjelent Énekes könyve fenmaradt, az éneklendő anyagot tetemesen megrostálta[3] s követte az 1567-iki zsinatnak az éneklésről vonatkozó határozatait.[4] A bártfai Ék. s az unitáriusok énekes könyvei válogatva közli a zsoltárokat.

A zsoltár átdolgozása, mely Luther hatása alatt indult meg, mindinkább nagyobb mértéket öltött. A XVI. század második felében bőven teremnek zsoltárok. Sztárai sikeres működése sok költőt és sok ájtatos hivőt vesz rá, hogy zsoltárokat forditson. A versfők is nem egy zsoltárszerzőnek nevét őrizték meg: Zeleméri László (II. zs.), Hartyáni Imre (LI.), Barát István (LXIX.), Németi Ferencz (CXLV.), Laskai (CXX.), Tesi (XXX.), Miklóska (XLII.), István Deák[5] (LVII.) stb. De ezeken a zsoltárszerzőkön kivül, a kik nem s voltak tulajdonképen költők s kiknek a zsoltárból szerzett dicsé-

[1] Magy. Könyvszemle. 1895. 321. l.
[2] Ker. Magvető. VI. évf. 96—99. l.
[3] Erdélyi P. Énekes könyveink a XVI. és XVII. sz.-ban. 33.
[4] U. o.
[5] Kálmán Farkas szerint Temesvári István telegdi iskolamester. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1881. 1130. l.

rete úgy költői értéküket, mint hatásukat tekintve csekély jelentőségű, a tehetségesebb költőink közül is nem egy dolgozott fel zsoltárokat. Szegedi Gergely költői működésének a zsoltárok átültetése adta meg kiváló fontosságát. Skaricza Máté is zsoltárfordításaival biztosította költő nevének fenmaradását, sőt az a költő is, »a ki nem volt sajátlag vallásos költő«,[1] a régi magyar irodalom legkiválóbb és legkedveltebb lyrikusa, Balassa is dolgozott át zsoltárokat. De azokon a kisebb jelentőségű és ezeken a nagyobb tehetséggel megáldott költőkön kivül mennyi zsoltárszerzőnk van, kinek nevét nem tartották fenn a versfők, nem őrizte meg a hagyomány, mennyien vannak, kiket a késő utókor csak röviden névteleneknek mond! Annak a zsoltáranyagnak, melyet szorgalmasabb gyűjtőink az Énekes könyvben összeszedtek, mondhatni fele ismeretlen kéz műve. De hogy milyen rangú és foglalkozású férfiak lehettek e névtelenek, arra következtetést vonhatunk az ismerteknek rangjából, állásából. Pap Benedek, ki a XXVI. és XXVIII. psalmusból alkotta meg isteni dicséretét, kassai polgár, talán tanácsnok volt,[2] Barát István, a LXIX. zsoltár szerzője, Kolozsvár polgára és négy esztendőn át birája,[3] Hartyáni Imre, ki az LI. zsoltárt foglalta versekbe, valószinüleg Balassa Bálint inasa, íródeákja.[4] Ugyancsak pennájával kereste kenyerét István deák, kinek a LVII. zsoltár a kezemunkája. A régebbiek közül Batizi András és Siklósi Mihály prédikátor, Végkecskeméti Mihály, Kecskemét város birája, Battyáni Orbán előkelő államférfi. Majd Sztárai, Szegedi, Skaricza lelkipásztorok. Látjuk tehát, hogy a legkülönbözőbb rangu és állású emberek foglalkoztak a zsoltárnak versbe szedésével: lelkészek és városi polgárok, iskolamesterek és íródeákok, majd előkelő családok sarjai, mint Battyáni Orbán és Balassa Bálint. Sőt a hagyomány magát János Zsigmondot is megteszi zsoltárszerzőnek, neki tulajdonítván az »Oh Uristen tekints hozzánk« kezdetű XII. zsoltárt.[5] Milyen általános volt a vallásos lelkesedés: a vallásos érzés nemcsak felekezetük anyagi támogatásában nyilatkozik meg, hitüket nemcsak vagyonukkal és karjukkal támogatják, hanem annak szellemi kincsét is növelni, gyarapítani akarják saját költői tevékenységükkel. A zsoltárfordítók nagy része azonban nem volt hivatásos költő, tehetségüket nem is lehet buzgalmukhoz mérni, úgy, hogy az eredmény nem állott arányban az igyekezettel: erre a meggyőződésre jutunk, ha végig lapozzuk valamelyik énekes könyv zsoltárait. Nem hibáztatás vagy szemrehányás képen mondjuk ezt, nem akarjuk azt állítani, hogy munkájuk felesleges, fáradozásuk hiábavaló lett volna, csak azt, hogy annyi buzgalomból, annyi

[1] Beöthyi. h.
[2] R. M. K. T. VI. 376. l.
[3] U. o. 377.
[4] Szilády, Bev. B. B. költeményeihez XXVII.
[5] V. Nagy János. Ker. Magvető. VI. k. Kardos A. ezt a zsoltárt Luther után készültnek tartja, i. h. 172. l.

nemes igyekezetből kiválóbb művek származhattak volna. Azonban nem szabad figyelmen kivül hagyni a történelmi szempontot; az előzményeket, a kor vallási, nyelvi és költészeti viszonyait kell tekintenünk, hogy igazságos itéletet mondhassunk e zsoltárokról. Ha erre az álláspontra helyezkedünk, mindjárt más szemmel nézzük e paraphrasisokat: a hibáik mellett szemünkbe tünnek kiválóságaik is. Ekkor meglepődve érezzük az irók mély vallásos áhitatát, mely néha oly erővel tör elő a nehezen gördülő sorokból, hogy feledteti a nyelv, a verselés darabosságát; gyönyörködünk a biblia nehány szebb képének sikerültebb fölújításában s ez pótolja kárunkat a száraz dogmatizálásért.

E nemes törekvésű, de szerény tehetségű szerzők mellé azonban olyan fordítók is csatlakoznak, a kiket a természet gazdag költői érrel áldott meg s az előbbiek igénytelen próbálkozásai mellett annál tisztábban, ragyogóbban emelkednek ki a hivatott költők sikerült átdolgozásai, Sztárai, Szegedi, Skaricza zsoltárai, de valamennyiüket felülmulja régebbi lyrikusa Balassa Bálint.

Szegediről, Skariczáról és Balassáról, kiknek erősebb költői egyénisége zsoltáraikat kiemeli a többi átdolgozások sorából, külön fejezetben beszélünk, most csak a kevésbbé jelentős zsoltárokat, a protestáns vallás és a magyar irodalom »névtelen hőseinek« műveit ismertetjük.

Az első kérdés, mely fölmerül, ha a névtelen hősök irodalmi működését vizsgáljuk, honnan merítették az anyagot, milyen zsoltárkészlet szolgált átdolgozásuk alapjául. Ha végig lapozzuk a Bornemisza-féle Énekeskönyv azon leveleit, melyeket a zsoltárokból szerzett dicséretek töltenek meg, azt tapasztalhatjuk, hogy az egyes zsoltárok fölé írt jegyzetszerű sorok legnagyobbrészt egy latin zsoltár kezdősorát tartalmazzák. Ezek a latin idézetek megmutatják, honnan vette az illető versszerző zsoltárát. Onnan, a honnan Sztárai, Batizi s a többiek, a Vulgátából. Első pillanatra érthetetlennek látszik előttünk ez a tény, hiszen már akkor a zsoltárkönyvnek nem egy magyar fordítása forgott közkézen: Székely Istváné (1538), Heltai Gáspárnak 1560- és 1561-ben megjelent két zsoltáros könyve, azonkivül 1562-ben Heltai bibliája is elhagyta a sajtót. Miért nem vették innen zsoltárszerzőink zsoltáraik anyagát? Ha azonban alaposabb vizsgálat alá vetjük a kérdést, megtaláljuk a magyarázatot. Abban az időben, midőn Heltai zsoltárai és bibliája megjelentek, a zsoltárok egy része már le volt fordítva magyarra.[1] Heltaiból tehát nem dolgozhattak. A másik énekes könyv, mely forrásul szolgálhatott volna, Székely Istváné, mint már föntebb is említettük, valószínűleg nem volt általánosan ismeretes, könnyen hozzáférhető. A régebbi zsoltárszerzők tehát kény-

[1] Azok legalább, melyek az 1560-iki Huszár Gál-féle zsoltáros könyvben megjelentek.

telenek voltak abból a forrásból meríteni, mely leginkább a kezük ügyébe esett, a Vulgátából; hogy pedig a későbbi zsoltárszerzők, mint pl. Szegedi, Skaricza miért nem fordultak Heltaihoz, ennek oka valószínűleg ugyanaz, a miért elfordultak Heltai bibliájától is a protestánosok: a fordító szentháromság tagadó iránya.

Hogy a zsoltárok a Vulgátából való átdolgozások, e nézetünket még egy körülmény támogatja. Tudjuk, hogy a Vulgáta és a protestáns zsoltárok számozása eltér egymástól; ha végig nézzük e zsoltáros könyveket, azt találjuk, hogy sokszor ugyanabban a gyűjteményben a zsoltárok egyrésze a Vulgáta szerint van számozva, másik a zsidó biblia szerint. Ez az eltérés a számozásban csak úgy eshetett meg, hogy egy-két zsoltárfordító, a mint a Vulgáta psalmusát versbe öntötte, nem törődött a protestánsok eltérő számozásával, meghagyta azt a számot, a mit a Vulgátában talált. Gondosabb fordító, mint Sztárai, Szegedi elkerülte e tévedést és mindenütt megváltoztatta a számozást a protestáns divat szerint, de a gondatlanabbak beléestek.

Vagy hetven zsoltárt vonunk tárgyalásunk keretébe, mind névtelen vagy jelentéktelenebb költőktől. Hogy jobban eligazodjunk köztük, csoportokra különítjük őket, de mintha csak népköltemények volnának, melyeknek szerzőit nem ismerjük, nem tehetjük az osztályozás alapjává a költőik egyéniségét. A legfontosabb választó szempont az a felfogás, a melylyel a fordító a zsoltárt földolgozta. Két csoportra különűlnek, a kisebbiket azok a zsoltárok teszik, melyeknek szelleme megmarad a zsidó gondolkodás és érzésvilág keretében, melyek vallásos eszméket fejeznek ki, de általános vallásos eszméket, nem egy vallás, egy felekezet gondolatait. Olyanok ezek, hogy minden egy istent hívő felekezet a magáénak mondhatja. A másik, a nagyobb csoportot azok a zsoltárok alkotják, melyeknek szelleme nem a zsidó szellem, melyek nem Dávid lelki világára, hanem a keresztyén hit világra vetnek fényt. Keresztyén fogalmak, keresztyén nomenclatura: Jézus Krisztus, szentlélek, megváltás, evangelium, keresztyénség, ritkábban egy-egy apostol neve, mindezek megfosztják e zsoltárokat attól a speciális jellemző vonásától, melyet legtalálóbban közös nevök magyaráz meg: »Dávid király zsoltárai«. E zsoltároknak a biblia zsoltáraihoz már csak nagyon kevés a közük, legfeljebb nehány közös frázis, és az, hogy a zsoltárszerző énekének végén Dávidra hivatkozik, mint a kitől a zsoltár való.

Az első csoportról nem sok mondani valónk van: Mind bőbeszédű, paraphrasisszerü átdolgozás. A Vulgáta zsoltárainak gondolatait szép sorjában, néha kibővítve szedik versbe. Akár megtoldják a Vulgátában talált szöveget, akár megkurtítják, többnyire túloznak: vagy nagyon sokat tesznek hozzá s úgy a zsoltár hoszszadalmassá válik egészen az unalomig, vagy kelleténél többet hagynak el belőle s így elvész a zsoltár szépsége. A helyes középutat kevesen tartják meg. István deák, kinek nevét a tőle szerzett

LVI. zsoltár versfői őrizték meg, követte talán a legjobb utat: lehetőleg elmond mindent, a mit eredetijében talál, kivéve az utolsó versszakokat, melyeket majd minden fordítónk feleslegesnek tart magyarra átültetni. Természetesen tőle se követelhetjük meg, hogy a már megrostált szöveget épp úgy szedje versbe, a hogyan találta, ugyanazokat a gondolatokat öltöztesse magyar szavakba, melyeket Dávid: told hozzá ő is egypár szót, vagy elhagyja a mit a bibliában a gondolatrhytmus kedvéért ismételten előad.

Tesi, kinek nevét a XXXI. (Vulgáta XXX.) zsoltár versfőiben olvashatjuk, például szolgálhat, hogy mire vezet a rövidségre való erőszakos törekvés. A mit a Vulgáta 24 hosszú versben mond el, azt ő 8 rövid három soros strophában akarja összevonni. Azt érte el vele, hogy az eredetijének még csak alapgondolatát sem mondja el. Hogy azonban röviden, elhagyva egyet-mást a Vulgátából is lehet sikerült átdolgozást alkotni, szépen bizonyítja a CXXVII. zsoltár ismeretlen szerzője. (Vulgáta CXXVI.) Kevesebbet mond, mint a Vulgáta, de semmi lényegeset el nem hagy. S a tartalom rövidségéhez hozzáillik az egyszerű, bibliai tömörségű költői nyelv, úgy hogy az összes hasonló jellemű zsoltár közül ezt tartjuk a legkiválóbbnak. Gondoljunk csak a következő két versszakára:

Valamely városnak avagy háznak népét
Úristen nem őrzi, higyjed annak vesztét;
Nincsen Isten nélkül segitség és üdvösség.

Csak hijába lészen reggel fölkeléstek.
Nektek kik erőssen Istenben nem hisztek;
Nincsen Isten nélkül stb.

Megemlítjük még a CXXV. zsoltárt [1] is, mely hasonlóképen rövid sorokban, rövid versszakokban írt ismeretlen költője. Ez is szabad, rövid átdolgozás.

Az ilyenfajta átdolgozásoknak megvan a maguk irodalomtörténeti jelentősége: előkészítik az utat azon fordító számára, a ki majd a Marot-Beza-féle zsoltárok nyomán új irányt jelöl a magyar zsoltárköltésnek. Úgy külső alakjuk, mint tartalmuk hasonló a franczia zsoltárokéhoz. Tartalmuk egyszerűbb, tömörebb, mint a többi korabeli zsoltároké, versalakjuk mesterkéltebb és művészibb. Sem a verses forma zengzetességét, sem a tartalom költőiségét tekintve nem érik utól a franczia zsoltárokat, de magasan fölötte állnak a XVI. századi magyar zsoltároknak. A forma mesterkéltebb volta talán kissé ízléstelen és a középkori leoninusféle költői játékokra emlékeztet — pl. a CXXV. zsoltár kilencz versszaka mind egy rímben megy ki — de azért a költői alakítás terén mégis haladást mutat azon hosszú 15—19 szótagú sorokhoz képest, a milyenekből a század közepéig a zsoltárfordítók zsoltáraikat

[1] Szegedi 1569-i Ék. CXXIV. zs.

összerótták. De tartalmukért is megilleti a dicséret: megvan az az érdemük a mit eddig mindig dicsérettel emeltünk ki, hogy az átdolgozás közben nem vész el a biblia szelleme.

Forduljunk most figyelmünkkel a zsoltárok másik csoportja felé, melyeknek csak a nevük mutatja, hogy a zsidó költészet virágos kertjében termettek, mert jellemük, hangjuk, gondolataik egészen más világra, más környezetre vallanak, a keresztyénre, melynek eszméit beleoltották zsoltárfordításaikba. Említettük, hogy a keresztyénség eszméinek átültetése a zsoltárokba nem új dolog. Hivatkozhatunk arra is, hogy a külföldi irodalmakban Luthernél találkozunk e jelenséggel először; hogy nálunk Sztárai, sőt már Batizi, Battyáni Orbán zsoltáraiban is megnyilatkozik ez a szellem. Hogy azoknál a zsoltárszerzőknél is megtaláljuk, a kik közvetlenűl Sztáraihoz csatlakoztak, az csak természetes fejlődés. Értekezésünk első részében már jellemeztük azt az eljárást, rámutattunk azokra a körülményekre, melyek okozták s azokra az eredményekre, melyek nyomukban fejlődtek, most csak azoknak a jelenségeknek feltüntetésére szorítkozunk, melyek a későbbi fejlődős folyamán felmerűlnek.

A második korszak verselői nagyobb bátorsággal és több szabadsággal nyúlnak az eredetihez, s a mi eleinte szinte öntudatlan törekvés volt, az mind jobban magán viseli a tudatosság színét.

Igy hogy a legkönnyebben észrevehető külső sajátságon kezdjük, említettük még az első korszak zsoltárfordítóinál azt a szembeötlő ellenmondást, hogy bár egészen átdolgozták az eredeti zsoltárt, át meg átszőtték keresztyén eszmékkel is, mégis odateszik a zsoltár végére: »Szent Dávid irta a 'Soltár könyvben.« Ez a disharmonia nemcsak a mi figyelmünket vonja magára, hanem megütközést keltett a későbbi szerzőknél is, belátták ennek a kortévesztésnek bántó voltát és iparkodtak rajta úgy a hogy segíteni. A legegyszerűbb eljárás lett volna, ha egyszerűen elhagyják ezt a stereotyppá vált phrasist, de ilyen gyökeres változtatásra nem mertek e zsoltárfordítók vállalkozni. Mindamellett találunk egy pár zsoltárt, melynek végéről, illetőleg elejéről elmarad a hivatkozás Dávidra és a Zsoltárkönyvre. Nehány költő szerencsés tapintattal megtalálja a középutat: megmondja, hogy Dávid énekel így, de hozzáteszi, hogy a keresztyénség képében:

Szent Dávid a Zsoltárkönyvben,
Keresztyéneknek képében
Könyörgést teszen ekképen stb.
(LXXX. zs.).[1]

Vagy pedig:

Igy kőnyörge a' szent Dávid Krisztus urunk képében stb.[2]

[1] 1569-iki Ék.
[2] Bornemisza Ék. LXX. zs.

Igy békül meg a két ellenmondó törekvés: a ragaszkodás Dávid személyéhez és a könyörgésnek teljesen keresztyén szelleme.

A zsoltárfordító keresztyén érzésvilága azonban fontosabb, a zsoltárok szellemét érintő változást is idézett elő: mind inkább megteltek a zsoltárok a keresztyén hitvilág legjellemzőbb, legsajátosabb képzeteivel.

A ker. vallás egyik uralkodó és egyik legmisztikusabb képzete a szent háromság. Annyira sajátságos képzete ez az evangeliumi hitnek, hogy szinte elképzelhetetlen, miképen gondoltak arra, hogy kapcsolatba hozzák a zsidó zsoltárral. És mégis, különösen a zsoltárkönyv vége felé több zsoltárt találunk, melyek a szentháromság dicsőitésével végződnek. E zsoltárok, melyek a bibliában közel vannak egymáshoz a Szegedinek tulajdonított CXXII., a CXXX, CXXXIII, és CXXXIV. zsoltár. Utolsó versszakuk mind a négynél nagyon hasonlít egymáshoz:

Dicséret néked Atya Ur Isten a' te szent Fijaddal,
Néked Szent Lélek egy örök Isten a' Szent Háromsággal.
(CXXXIV. zs. Bornemisza Ék.)

A többi említett zsoltár is ilyen formán végződik, a mi eltérés van köztük, az csak egyes jelzőkre vonatkozik, a fő gondolat s a rhythmikus elosztás mindegyiknél ugyanaz. Ha meggondoljuk, hogy nemcsak a befejező sorok egyeznek meg a négy zsoltárban, hanem a költői előadásmód is rokon végig az egész zsoltárokon; hogy formai tekintetben egészen közel állanak egymáshoz, kettőnek a rhythmusa teljesen ugyanaz s a másik kettőé is nagyon hasonlít hozzájuk: e két tény egybevetése arra enged következtetni, hogy e négy zsoltár valószinűleg egy szerző műve.

E négy zsoltáron kivül még több zsoltárunk is van, melyek a szent háromság dicséretével fejezik be. Ilyenek pld. Zeleméri László II. zsoltára, a »Régen ó Törvényben« kezdetű VIII. zs., a »Fohászkodom hozzád« kezdetű XLII., a XCV., a CXVII. stb.

Mindezek a magyar zsoltárok a szentháromságot tehát nem beleillesztik a zsidó zsoltárba, hanem befejező akkordul használják: s ezt már nem nehéz megmagyarázni. A keresztyén zsoltáríró képzelete annyira el volt telve a szentháromság tanával, mely a vallásának három legfölségesebb gondolatát, a teremtőt, a megváltót s az isteni ige erejét egységes jelképbe foglalta össze, hogy nem gondolt a zsoltár tartalmával, s minden kapcsolat nélkül oda merte állítani zsoltára végére, mint lelkének egyik uralkodó képzetét.

Jobban beleillik a zsidó felfogásba a keresztyénségnek egy másik sarkalatos tétele, a megváltás tana. Hiszen mondhatjuk, hogy ez az a pont, a hol a két vallás érintkezik. Csakhogy míg a zsidó próféták a megváltást, mint eljövendőt hirdették, mint reményt, addig a keresztyén hit a már megtörtént megváltást tanítja, s míg a zsidók nem tudván elvonatkozni a földi nyomorúságtól a szolga-

ság alól való megváltással biztaták népüket, addig a keresztyén világnézet magasztosabb erkölcsi fölfogásra emelkedve a lélek megváltását tanította. A zsidó zsoltárokban is volt szó a megváltó eljöveteléről, (pl. a II.-ban) a mi fordítóink tehát, midőn a megváltást nem egyszer beleszövik a zsoltár gondolatai közé, a zsidó próféta nyomdokain haladtak, találtak olyan utalást, melyet megtarthattak és átalakíthattak a keresztyén megváltás szempontjából. Hogy a megváltás gondolata többnyire kapcsolódik a hálaadás érzetével pl. a már említett VIII. zs.-ban, Barát István LXIX. zsoltárában, a LXXX. zs.-ban és még egyebütt is, az természetes, hiszen a keresztyén értelemben vett megváltás Krisztus urunk eljövetelével befejeződött, s érte hálával kell viseltetnünk.

Nehány költőnk, a kevésbbé merészek beérik avval, hogy az utolsó versszakot szentelik a megváltó dicsőitésének, azok azonban, kiknek képzelete bátrabban szárnyal, a zsoltárfordítók nagyobb része, magába a tulajdonképeni zsoltárba is beviszik az Isten fiának ünneplését. A hol a zsidó zsoltár Istennek ad hálát, hozzá fohászkodik, ott igen sok zsoltárunkban a könyörgés, a panaszkodás Krisztushoz van intézve. Több zsoltárunkban Krisztus nem is az Isten helyett szerepel, hanem a költő bár eddig az Isten dicsőségét zengette, mégis egyenesen Krisztusra tér át, mivel a keresztyén felfogás szerint Atya és Fiú annyira egybetartozik, hogy ha az egyikről van is szó, a másikat is mindig odaértjük. Igy kerülnek a zsoltárba ilyen sorok:

Mert Krisztusnak menyországban az tiszti,
Földön szelíd alávalókat nézi,
A' kevélyeket fejenként megtöri
E' világi bölcseket szégyeníti. stb.[1]

Ez a hódolat sem tartalmi, sem gondolati kapcsolatban nincs már a zsidó zsoltárral és inkább illenék valamely Krisztusról szóló prédikáczióba, mint e hálaadó zsoltárba; mivel azonban e zsoltár Isten hatalmát és jóságát dicsőíti, a szerző nem állja meg, hogy a megváltórol ne mondjon egyet-mást. Hasonló dogmatikus fejtegetéseket találunk Barát István LXIX. psalmusában:

Ezen te szent fiad megesküdt minékünk,
Hogy te szent orczádot nem rejted el tőlünk,
Sőt az ő nevében az mit tőled kérünk,
Minden kétség nélkül megadod minékünk.

Parancsolta nékünk szent Máté könyvében,
Hogy az légyen dolgunk mindennek előtte,
Hogy szent országodat az ember keresse,
Azután az testi hogy minden meglenne.

[1] CXIII. zs.

A keresztyénség uralkodó eszméin kívül volt egy másik kör, a melynek képzeteit beleszőtte a zsoltárfordító a zsidó költeményekbe. Ez a másik világ, a melynek érzelmei behatoltak az eredeti zsidó anyagba, a magyar nemzeti érzés világ volt. Sőt már a bevezetésben megemlítettük, hogy a zsoltárok gyors elterjedésének és nagy népszerűségének egyik okát épen ebben a körülményben kell keresnünk, hazánk szomorú politikai helyzetében, mely panaszra indította a zsoltárfordítókat s a mely annyira megegyezett a zsidóság szorongatott, veszedelemnek kitett helyzetével. Már első zsoltárainkban találtunk egy-egy elburkolt czélzást e gyászos viszonyokra, a szorongató ellenségre. Tekintetbe véve azt, hogy mily szabadon jártak el a második korszak zsoltárfordítói Dávid király énekeinek átdolgozásaiban, mennyi idegen eszmét vittek a zsidó dicséretekbe, csodálnunk kell, hogy épen ezeknek az érzelmeiknek, a haza baján való kesergésnek, az ellenség iránti haragnak inkább csak a fordítandó zsoltárok megválasztásában adtak kifejezést abban, hogy Dávid énekei közül a bánatos hangulatú, panaszkodó, segélykérő zsoltárokat dolgozták fel szívesebben. Magukban az átdolgozásokban a mi sajátlagos viszonyainkra csak elvétve találunk utalást, a mi van, az is oly általános, hogy kétség merülhet fel, vajon reánk czéloz-e a költő vagy a hasonlóképpen elnyomott zsidókra. Találunk azonban egy-két helyett, a hol kétségkívül hazánk nyomorúságos állapotáról, a pogány török dúlta országunkról van szó. Igy a »Keresztyéneknek Istene« kezdetű LXXX. zsoltár utolsó verse:

Szent Dávid a' 'soltár könyvében,
Keresztyéneknek képekben
Könyörgést tészen ekképen:
Mi is kövessük őt' ebben,
Hogy Isten a' Pogányságot
Rólunk elvégyen fogságot,
És adjon már szabadságot.

Hasonlóképen csak a hazai viszonyokra vonatkozhatnak a következő sorok, melyeknek semmi megfelelője nincs a szent írásban:

Kezembe adod még én ellenségemet,
Ki mostan elhordja édes Nemzetemet,
Szertelen pusztítja szép 'síros földemet,
Gyakorta levágja erős vitézimet.[1]

Ugyanezen zsoltár 15—17. verse:

A' te híveidet mentsd ki a' rabságból,
A' Pogány Népeknek ő vas igájokból.

[1] CXLIV. 21. kezdete. »Minden állat dicsér stb.

16. Te adsz diadalmat a' te Királyidnak,[1]
Te adsz bölcsességet az ő Tanácsinak;
Légy vezére azért a' mi Királyunknak,
Légy bátorítója az ő Hadnagyinak.
17. Vedd el bátorságát mi ellenséginknek,
Rontsd meg erejeket a' Pogány népeknek. stb.

Hartyáni Imre LI. zsoltárában könyörög az Istenhez:

Végezd-el, Uram, magas kőfalát a' te Egyházadnak
Adjad kezekhez már az országot áldott fijaidnak,
Bizodalommal nagy reménységgel kit régólta várnak.

A CXXXVIII. zsoltár költője lefordítván a Babylonba hurczolt zsidók segítség kérő énekét, hasonló kitartásra és istenfélelemre inti honfitársait:

Ezt éneklé az Istennek népe régenten,
Mely nagy példa a' mi időnkben.[2]

Határozottan erősebb a nemzeti érzés, több a magyarság sorsára czélzó mozzanat a későbbi zsoltárokban, mint volt a század közepéig, mind a mellett aránylag ritkán esik meg, hogy a zsoltár verseiből kicsendüljön határozottabb nemzeti hang, aránylag kevés az a versszak, a hol a zsoltárfordító Dávid király énekeinek hangjaival egybevegyíti a maga panaszos sóhajait.

Maguk az énekes könyvek összeállítói is belátták, hogy a keresztyén eszméknek megszólaltatása és a korviszonyokból fakadt érzelmeknek kifejtése nem illik a zsoltár szelleméhez. Ezért, ha egy-egy olyan zsoltárra akadtak, a melyben túlságosan elhatalmasodtak ezek az anachronismusok, akkor azt a zsoltárt nem a zsoltárból való dicséretek között, hanem valami uj czímet adva nekik az énekes könyvük más részén közlik. Szegedi[3] is több zsoltárból készült éneket közöl a zsoltárok után következő részekben. A szentegyházbeli dicséretek között van a LXXVII. zs. (kezdete: Magasztallak én istenem) Cantio optima czímen, Siklósi M. az LIII. zs.-t a prédikáczió után való énekek között adja, czím helyett a Vulgáta felirata áll: Domine non secundum peccata nostra. stb.

Legjellemzőbb ebben a tekintetben az a *Panasza Krisztusnak* czímű ének, mely Bornemisza gyűjteményében maradt fönn.[4] Szerzője Szkhárosi Horvát András, még a század közepén működő költő, s maga a költemény a II. zsoltár alapján készült, de jelenlegi kidolgozásában nincs e költeménynek a II. zsoltárral semmi közössége, csak a legelején egy-két rokon gondolat. Annál több

[1] Ennek az egy gondolatnak megfelelője me van a Vulgátában is, pl. CXLIII. v. 10. Quia das salutem regibus...
[2] Első unit. énekeskönyv.
[3] Az 1569. énekes könyvben.
[4] Szegedinél is megvan, de a zsoltárok között.

benne a polemizáló elem: szembeszáll a katholikus vallással és erős elkeseredéssel, kegyetlen gúnynyal támadja meg a pápát, püspököket, szerzeteseket, ostorozza Róma vétkeit, majd gúnyolja a váradi papokat, kik szent László testét imádják; bálványimádásnak mondja vallásukat, hiábavalóságnak a zsolozsmájukat, a breviárt, a misemondást, a búcsút. Felhozza Luther érdemeit, ki »kárt tőn pápának.« Inti Magyarországot, hogy ébredjen fel s térjen az igaz hitre. Ime, mivé lett a zsoltár! Dávid király énekéből egy versbe szedett polemikus irat, mely nemcsak általánosan keresztyén eszméket tolmácsol, hanem már felekezetieket is. Első sorban magyar viszonyokra hivatkozik, sőt hangot is cserélt, a panaszkodó vagy esdeklő hang helyett polemizáló és izgató.

Természetes, hogy e költeményt Bornemisza, kinek kényesebb ízlését, úgy látszik még Balassa Bálint első versei sem elégítették ki, nem közli e verset a zsoltárok között, hanem külön, gyüjteményének más részében.

Verselés tekintetében találunk némi haladást a Sztárai és az előtte működő zsoltárköltőkhöz képest. A haladás nem abban áll, hogy talán e későbbiek tökéletesebben verselnének, rímeik csengőbbek, rhythmusuk gördülékenyebbek volnának, nem, ebből a szempontból Sztárai költeményei legkíválóbbak az énekes könyvekben. Azt kell haladásnak tekintenünk, hogy nem egy zsoltárszerzőnknek meg volt az a törekvése, hogy az egy rímben összecsengő négysoros versszakok helyett valami más, valami változatosabb formára alkotta meg énekét. A hosszú sorok, a 15-ös, olykor 19-es, a maguk öt-hat szótagú ütemeivel bántóan érintik az érzékenyebb fület, a versszakot alkotó négy sornak egy rímmel való összekapcsolása untató s tekintettel a költőknek gyakorlatlanságára, erőltetettnek érzik. Voltak már zsoltárszerzőink között is, a kik belátták, hogy a bajon segíteni kell. Orvoslás végett nem is kellett új versalakokat kitalálni, egyszerűen meríteni kellett abból a forrásból, mely gazdag változatosságban vetette fel a különböző formákat: föl kellett használni azt a gazdag kincset, melyet a nemzeti népköltészet ismert. Lehet ott is rövidebb sorokat találni, ott volt, hogy a két legjellemzőbbet említsem az ősi tizenkettes, az ősi nyolczas, a maga rövidebb ütemeivel. Már Sztárai is több zsoltárát 12-esekben írta. A későbbiek között már sok a 12-es, még több a 8-asban írt zsoltár.

Nehezebben szabadultak attól, hogy úgy mondjam, balitélettől, hogy négy sort kapcsolnak össze egy rímmel. De érthető ez a ragaszkodás a hagyományhoz! Gondoljuk meg, milyen sok küzdelembe került míg a XVIII. század végén a francziás iskola győzött a maga kétsarkú verseivel, s mennyire ellenezték Gvadányiék a négyes rím leszállítását. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a XVI. században alig találkozik költő, a ki szakítani mer a hagyományos szokással. Csak kevés zsoltárunk van, melynek két sora csendül össze, a legtöbben mind a négy sor rimel.

Találkozunk azonban a rímeknek változatosabb elhelyezésével is. pd. a XII. zs. (Kezdete *»Ah Uristen tekints hozzánk«*) hét nyolcz szótagú sorból alkotja strophait, képlete *aa bb ccc.* Ugyanilyen formában van írva a *»Bűnösök hozzád kiáltunk«* kezdetű CXXIX. zs. Még merészebb ujításokra is akadunk: a versszakokat különböző hosszúságú sorokból szerkesztik egybe. Az *»Ur Isten! irgalmazz nékem«* kezdetű LI. zsoltár 8 soros, páros rímes versszakokat alkot, sorai 8 tagból állanak, de a hatodik és nyolczadik 9-ből. Az LIV. zs. (kezdete *Ur Isten! kérünk a te szent nevedért*) három 11-es és egy 5-ös sorból alkot egy versszakot.

Találunk refraine-t is egy-két zsoltárnál (pl. CXXIV, CXXVII, LXX.). Csodálatos, hogy úgy bánnak a refraine-vel, mint Thordai Benedek a XXX. zsoltárában: kétsoros versszakokat zárnak be vele. Thordai még mesterségesebben alkalmazta a refrainet, váltakozó s keresztbe rímelő visszatérő sorok fejezték be a versszakot. A későbbiek ennyire nem mentek.

Kevés az, a mit e későbbi jelentéktelenebb zsoltárok verseléséről mondtunk, de csak egy dolgot volt szándékunk kiemelni. azt a változatosságra való törekvést a külső alak tekintetében. Ennek a jelentéktelennek látszó igyekvésnek meg volt a maga szerepe: átmenetül szolgált Szenczi Molnár Albert zsoltáraihoz, hol forma tekintetében épen ellenkezőjét látjuk annak, mint a mivel Sztárai és elődőinél találkozunk. Rövid, külömböző hosszúságú sorok változatos elhelyezésbe, ölelkező, keresztrímek oly nagy gazdagságban, a milyent még Balassa versei sem mutatnak fel. Hogy ezek a Szenczi-féle zsoltárok oly nagy sikert arattak, az nem történhetett előzmények nélkül s ez az előzmény volt nehány zsoltárköltőnknek törekvése.

4. *Önálló egyéniségek: Szegedi, Skaricza, Balassa.*

»Az soltárnak nagy része meg vagyon fordítva fő emberek által, kik közzül az én tetszésem szerint legszebbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé« mondja Szenczi Molnár Albert a zsoltáraihoz irt előszavában. Tehát Szegedi és Sztárai a legtehetségesebb és hozzátehetjük, legtermékenyebb zsoltárszerzőink. Sztárai 16, Szegedi 9[1] zsoltárt dolgozott át. De Sztárai nem termékenységével múlta felül Szegedit, hanem tehetségével is: zsoltárai sokkal sikerültebbek, mint Szegedié, művészibb volt alakító képessége, erősebb a rhythmusérzéke, vallásos érzése is hatalmasabb erővel jelenik meg. Szegedi mint költő nem volt ily kiváló, de zsoltárai ha alatta is állanak Sztáraiéinak, mincsenek minden szépség híjján; vallásos érzülete nem oly heves, mint Sztáraié, de »a nyugodt s mély vallásos érzület tartalmas érthetőséggel párosul.«[2] Ha ver-

[1] De e 9 közül egy, az *»Örül a mi szívünk«* kezdetű, alkalmasint nem Szegedi költeménye. L. R. M. K. T. VI. 375.

[2] R. M. K. T. VI. 360. l.

selő képessége nem éri utól Sztáraiét vagy Thordai Benedekét, de mégis felülemelkedik az átlagon.

Szegedi is, mint Sztárai, oda írja zsoltárai fölé azon latin zsoltár kezdősorát, melyből átdolgozásához anyagot merített. E latin sorok a Vulgáta megfelelő zsoltárainak kezdősorai, világos tanuságáúl annak, hogy ő is innen vette a »zsoltárból való dicséretek« anyagát. De ha a forrás közös is, nagy különbséget találunk a feldolgozás módjában. Sztárai iparkodik követni forrásának gondolatmenetét, csakhogy az ott talált eszméket, gondolatokat kibővítve, hasonlatokkal, képekkel érthetőbbé téve adja vissza. Tesz hozzá gondolatokat, de lehetőleg megkiméli az ott talált anyagot. Szegedi is átdolgozó, de átdolgozása sokkal szabadabb: nem ragaszkodik az eredetinek gondolatmenetéhez, sokat elhagy, sokat tesz hozzá.

Változtatásai részben megfelelnek azoknak a törekvéseknek, melyeket már több ízben vettünk észre a zsoltárfordítók munkásságában. Láttuk, hogy protestáns zsoltárszerzőink Dávid énekeinek feldolgozásával első sorban egyházuk érdekeit tartották szemük előtt, olyan fogalmakat vittek tehát bele énekeikbe, melyek egyházuk vallásos fogalmainak megfelelnek. Igy lett a zsidó zsoltárból ker. ének. E szempont vezette gyakran Szegedit is, az ő zsoltárainak egy része keresztyén dicséret. Nem mind, van nehány zsoltára, melyben egyáltalában nem nyilatkozik meg a keresztyén szellem, a melyekből még eszmék és fogalmak is hiányoznak (VII. és XXIX.), sőt általában azt mondhatjuk, hogy tartózkodóbb kortársainál, de találunk átdolgozásai között olyant is, mely annyira át meg át van szőve keresztyén vonatkozásokkal, hogy hozzájuk a zsidó zsoltárnak már semmi köze sincs. Ilyen a CXXII. zsoltár, melyről azonban nem bizonyos, hogy az ő szerzeménye, de még inkább a Pap Benedek nevén szerzett CXII. zsoltára, melynek tartalmát a »boldog« ember tulajdonságainak feldolgozása teszi. Ilyeneket mond róla:

Igen táplálja ő a szegényeket,
Jelesben pedig a keresztyéneket . . .

vagy pedig:

Pusztaságáról ő szentegyházának,
Nagy szűk voltáról az hű tanítóknak,
Fő gondot visel, hogy maradékinak,
Mennyekben gyűjtsen kincset fiainak.

Még bántóbb ez az anachronismus, mivel az első versszakban ezt mondja:

Szent Dávid mondja ezt a Zsoltárkönyvbe.

az utolsó verse pedig így hangzik:

Ezeket irta szent Dávid könyvében
Száz és tizenkét szép dicséretben,
Hogy a keresztyént megesmerd hitiből,
Kivűl peniglen cselekedetiből.

De nem ezért neveztük Szegedi zsoltárait szabad átdolgozásoknak. Ezen az úton már többen is haladtak, sőt majd mindegyik azok körül, kik előtte zsoltárt fordítottak. Van azonban egy olyan tulajdonsága, mely csak a legkiválóbb zsoltárszerzőkben van meg: a biblia megszabta keretbe beletudja vinni a maga egyéniségét, megszólaltatja a maga sajátos lelkivilágának hangjait. Ugy hogy zsoltárait nemcsak mint egyszerű műalkotásokat kell tekintenünk, hanem mint egyéniségének költői szózatát, mely, mint valami eredeti költemény, bepillantást enged a jellemébe is. Megismerjük zsoltáraiból az embert, a maga egyéni lelki világával, a hazafit, sőt még a foglalkozásának hatását is tanulmányozhatjuk költészetében.

Természetes dolog, hogy a költő, midőn olyan tárgyat dolgoz fel, melynek hangulata rokon saját lelki világával, nem tud teljesen objectiv maradni, hanem belesző egy pár oly eszmét, gondolatot is, melyek az ő lelkéből fakadnak. Sztárai, kinek fő jellemző vonása a heves, a hajthatatlan vitára mindig kész lélek, vallásos érzelmeiben is e hevesség jellemzi: e hevesség jelentkezik zsoltáraiban is. Balassa Bálintot az önvád és a gonosz ellenségei iránt táplált harag tölti el: ezek az érzelmek uralkodnak vallásos énekeiben. Szegedi szelid lelkű ember: kitűnik ez panaszos zsoltáraiból, melyekben az ellenségei ellen kér Istentől segítséget.

Az ellenség fejemre törekedik,
Erejében, hatalmában bizakodik,
Sok türéssel én lelkem fogyatkozik. (X. zs.)

Kéri az Istent, hogy büntesse meg a gonoszt, mutassa meg, hogy ő az árvák, özvegyek Istene, de rögtön hozzáteszi:

Ezt Uristen! én *nem kérem bosszúságból*,
Csak kivánom megtérését bűneiből,
Ne támadjon ellenem kevélységből. (U. o.)

Nem az a fölfogás nyilatkozik meg e sorokban, a mi jellemzi Dávid e fajta énekeit, nem kivánja a gonoszok pusztulását, hanem megtérését. Ime itt már az ő egyéniségében megváltozott az eredeti zsoltár, türelmes, békeszerető lelke elsimította az eredeti erős, boszszúállásra vágyó kitöréseit.

Van még lelkének egy igen nemes vonása, mely lépten nyomon megnyilatkozik zsoltáraiban: a szegények, árvák, elnyomottak iránt tanúsított rokonszenve. Magában a zsidó zsoltárban is gyakran felcsillan az énekes szánalma a szerencsétlenek iránt, de Szegedi, a hol csak lehet, kifejezi ezen érzelmeit. Kéri az Istent, mutassa meg, hogy ő az árvák, özvegyek istene. (X. zs.) Inti azokat, a kik az Istentől jót akarnak, hogy

Ne cselekedjék ő kegyetlenséget,
Meg ne nyomorítsa az szegénységet,
Az törvénybe ne végyen ajándékot,
Hogy el ne fordítsa az igazságot. (XXXIII. zs.)

Majd később:

Az úristen szegények mellett vagyon,
Kiknek megkeseredett szivek vagyon. (U. o.)

Ki az Istennek jó sáfára akar lenni, az nem hagyja a szegényt szomjuhozni, éhezni. (CXII. zs.).

Azonban Szegedi jellemének még egy vonását öntudatlanúl s talán akaratlanúl is megörökíti zsoltáraiban: ha olvassuk ez énekeit, tüstént felismerjük szerzőjében a kálvinista prédikátort. Megismerkedünk vele nemcsak mint emberrel, hanem mint egy egész osztálynak tipikus képviselőjével. Zsoltáraiban már első olvasásra megüti fülünket az a kenetes prédikáló hang, mely nem a legjobban illik Dávid kesergő-panaszkodó énekeihez. E prédikátori, oktató hang abban nyilvánul, hogy szereti a Vulgátában talált gondolatokat bővebben megmagyarázni, azokhoz egy-egy intést, tanítást fűzni. Hogy miképen magyaráz meg egy-egy gondolatat, vegyük arra példának a VI. zsoltár 3. versét.

Vulgata ps. II. v. 3. Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum: sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

Szegedi VI. zsoltár 7—12. sor.

[De sőt] úristen könyörülj rajtam mert csak alig vagyok
[Tudod úristen mely beteg vagyok, mert nagy bűnös vagyok]
Gyógyíts meg engem [ez *fáj*dalomból] mert [gyógyulást várok.]

[Az én testemben felséges Isten! semmi épség nincsen]
Csontjaim közől [annyira juték, hogy] egy helyen nincsen,
[Minden erőmtől megfogyatkoztam, semmi jó bennem nincsen.]

Talán ebben a dicséretében követi leghivebben a Vulgáta zsoltárának gondolatmenetét s ezt is annyi magyarázgatással, értelmezéssel bővíti ki, végére pedig ezt az oktatást illeszti:

Senki bűnétől meg ne ijedjen, csak Istenben higyjen,
Elbocsáttatik szent áldomással, ha ő hozzá megyen,
Én rólam példát ez dicséretben mind ez világ vegyen.

Ez az oktató, magyarázgató hang a legvilágosabban a CXII. zsoltárban nyilatkozik meg, mely nem egyéb, mint versbe szedett prédikáczió arról a kérdésről, hogy ki a boldog ember.

Érdekes művelődés és gazdaságtörténeti adattal is szolgál zsoltáraiban. A jó pap nemcsak prédikál, hanem hogy prédikálhasson, élnie is kell, ez pedig abban az időben nem volt könnyű dolog, tanú rá Szegedi CXII. zsoltára, mely bizony szomorú hangon tudósít, hogy a XVI. század magyar protestáns egyházai és derék lelkipásztorai nem éltek valami kedvező anyagi körülmények között és rá voltak utalva tehetősebb hivők támogatására. Arról van szó, hogy mit kell tenni annak, a ki boldog akar lenni. Többek között:

Pusztaságáról ő szentegyházának,
Nagy szűk voltáról az hű tanítóknak,
Fő gondot visel, hogy maradékinak
Mennyekben gyűjtsön kincset fiainak.

Mindezekkel még nem merítettük ki azokat a mozzanatokat, melyek Szegedi lelkére jellemzők. Ő nemcsak ember és pap volt, hanem erős magyar érzésű hazafi. Nagy szomorúsággal látja, hogy nemcsak őt üldözik ellenfelei, hanem hazáját is nagy veszedelmek fenyegetik: török, német pusztítja. Sztárairól ki akartuk mutatni, hogy hazafias érzelmei nem nyilatkoznak meg zsoltáraiban, Szegedi azonban nem tudja elfojtani fájdalmát hazájának balsorsa miatt:

Nagy erős fejedelmeket,
Ránk támasztottanak nagy urakat,
Hogy mi rajtunk minden ok nélkül
Kitöltsék bosszuságokat.

Elvégezték egy tanácsból,
Hogy kikergessenek országunkból,
De azt hisszük, hogy nem értötték
Felséged tanácsából.

Meggyülölt az Isten minket,
Azt mondják nem szeretsz uram
minket,
Bűneinkért nagy haragodból
Megakarsz verni minket.

Ezeket mi mind érdemljük,
Vétkeinket ha előszámoljuk,
Az bűn ellen nagy haragodat
Akarod hogy esmérjük.
(LXXI. zs.)

E gondolatot nem vehette a Vulgátából, tisztán saját lelkének megnyilatkozása. Nem más ez, mint az a gondolat, hogy az országon elhatalmasodott bajok okait egyedül csak bűneinkben kereshetjük, hogy a nemzet szerencsétlenségéért mi magyarok vegyunk felelősek. Nem nevez ugyan bennünket a magunk nevén, de azért értjük most is, s értették akkor is, hogy az az ország, a melyből kikergettettünk, Magyarország s a mivel megvert bennünket az Isten, az a török meg a német.

A mint Szegedi zsoltárai annyiban meghaladják Sztárai énekeit, hogy egyéniségét jobban érvényre tudják emelni, annyira elmaradnak formai tekintetben mögöttük. A szerkesztés módja még emlékeztet Sztárai eljárására, de a külső forma tekintetében sok a különbség. Ő is, mint Sztárai a zsoltár első vagy utolsó versszakát annak az elmondására szenteli, hogy milyen körülmények között írta Dávid király az illető zsoltárt. Öt zsoltárának (a VI., VII., XXIX., XXXIV, és XXXVIII.) első versszakában beszámol a zsoltár keletkezéséről, az utolsó versszakban pedig még egyszer megnevezi a zsoltár szerzőjét és megadja a zsoltár számát is. A CXXII. zsoltára kivételével minden énekének utolsó versét e czélnak szenteli. Nem öntudatosan követte ebben Sztárait, hiszen valószínűleg nem is ismerte híres elődje fordításait,[1] inkább csak

[1] Az 1569-iki Ék-ben egy Sztárai-féle zsoltár sincs.

a zsoltárok természetéből következő véletlen egyezésnek kell tartanunk hasonló eljárásukat. Szegedi néha még az évet is megmondja, a mikor a zsoltárt írta. Ugy hogy az utolsó vers így hangzik:

Szent Dávid írta ezt a zsoltár könyvben
Harmincznegyedik szép dicséretiben,
Vigasztalásúl szerzék ezt versekben,
Ezer ötszáz hatvannégy esztendőben.

Azáltal, hogy a zsoltár elején elmondja a szereztetés körülményeit, valóságos keretet fon a zsoltár körül. Igy XXXIV. psalmusában az első öt versnek az a tartalma, hogy Dávid Saul elől menekülvén az ellenséges Achis király udvarába téved. A király szolgái azonban megismerik és megjelentik uruknak Dávid jelenlétét. Elfogják Dávidot, ki hogy magát megmentse, bolondságot színlel. A királyt sikerül is megtévesztenie, bolondnak nézi és megparancsolja, hogy űzzék el. Dávid megszabadulásáért hálát ad Istennek s ez a hálaadás a tulajdonképeni zsoltár. Sztárai ennyire sohasem ment: röviden csak megjelöli Dávid állapotát, de ilyen hosszú történetet sohasem mondott el.

Abban is eltér Szegedi Sztáraitól, hogy sohasem rejti versfőkbe a nevét, legfeljebb csak azét, a kinek a »nevére« a zsoltárt szerezte. Igy a XXXIV. zsoltár versfőiből Mágócsi Gáspár nevét olvashatjuk ki. A LXXI. versfőiből megtudjuk, hogy »Uramnak Németinek eneköm.« A CXII. zsoltár versfői Benedictus Pap nevét adják. A VII. zsoltárát sokáig Szegedi Lőrincznek tartották, mert versfői ennek nevét őrizték meg.

Verselése sokkal gyarlóbb Sztáraiénál. Metszetekkel, rímmel nem sokat törődik, csak az egyenlő szótagszámra ügyel. Például a XXXIV. zsoltárát 11-esekben írta, de hogy ez a 11-es sor 4 + 4 + 3-, vagy 5 + 6-os ütemekre tagozódik-e, azt bajos eldönteni. Rímei sem különbek, ezekre is teljesen ráillik az az előkelő vélemény, melyet Szenczi Molnár Albert a zsoltárokhoz írt bevezetésében kimondott: »A régi magyar énekekben pedig vagy semmi egyenlő terminatiók nem voltak, avagy tíz vers is egymás után mind egy igével ment ki« . . .

CSÁSZÁR ERNŐ.

NAGY IGNÁCZ.

— Harmadik közlemény. —

V.

Nagy Ignácz munkálkodása az Athenaeumban s a divatlapokban. Életképei. Polemiái ezek miatt. Beszélyei. Működése az Akadémiában és a Kisfaludy-Társaságban. Különdi Regénytár. Honorariumai. Külseje és jelleme.

Nagy Ignácz rendes ujságírói, fordítói és szerkesztői foglalatossága mellett a szépirodalmat sem hanyagolja el. Fáradhatatlanul dolgozik, tervez; ambitiója, hogy a neves írók közé küzdje fel magát, nem hagyja nyugodni. 1836-ig elért kisebb sikerei bizonyos positiót szereztek neki, ezt kell megszilárdítania. — 1837-ben az *Aurorá*ban olvassuk három epigrammáját, tehát az irodalom vezető emberei is figyelmükre méltatják már ekkor s a következő évben az *Athenaeum* május 25-én kelt előfizetési jelentésében *munkatársai között említi.* A hatalmas triumviratus hadseregébe fogadja a derék katonát, ki ettől fogva nem is hagyta el az athenaeisták zászlaját. Ő és Gaal József voltak az Athenaeum szerkesztőinek »ordonnance tisztjei« — mondja Lauka — »kik az akkoriban hatalmas triast leghűségesebben védelmezték«. Az 1838., 1839. és1840-iki évfolyamokban több fordítása s eredeti elbeszélése jelenik meg. Az utóbbiakat összegyűjtött beszélyei közt olvashatjuk, melyekről alább szólunk. Az 1840. évfolyam (II. 19., 20. sz.) mutatványt közöl *Napjaink* cz. regényéből. A közölt első fejezetből (»A víg regénynek szomorúsággal vegyes kezdete«) megismerünk néhány alakot: egy gazdag vasárus özvegyét s két intrikusnak igérkező urat. Egyik az első segéd, ki az özvegy kezére vágyik. A végén egy apátlan, anyátlan árva fiúcska tünik fel, ki az író szerint a regény hőse lesz. Ebből a kezdetből bajos az egészre következtetni. A regény nem jelent meg. Részleteit, úgy látszik későbbi munkáiba dolgozta bele. Nagy Ignácz egyáltalában sokat tervez és igér, de igéretei csak igéretek maradnak. Így igér 1839-ben egy *Vérbosszú* v. *Johanna, Nápoly királynéja* cz. 5 felvonásos szomorújátékot, egy *Fiatal nagybátya* cz. 4 felvonásos

vígjátékot (Lukács Lajossal együtt, ki a következő évben meghalt), 1845-ben havi füzetekben megjelenő életképsorozatot, 1846-ban egy *Szent Miska, a bácskai remete* cz. regényt, 1847-ben *Kontár és mester* cz. színművet, 1848-ban *Toldi Miklós* cz. víg történeti regényt. Mindezeknek nyomuk sincs. — Az 1848-iki évfolyam vége felé *Budapesti élet* czímen újdonságaihoz hasonló rovatot kezd írni, de az apróságok csakhamar háttérbe szorulnak s helyet adnak a fővárosi életből vett genre-képeknek. Maga így szól ezekről: »... nem lesz talán érdektelen e helyen fölváltva néha a lakosság külön osztályaiból egész életrendszeri vázlatot emelni ki s így lassankint a fővárosi életet vázlatos árnyéklataiban némileg megismertetni... vázlatainkban leginkább azon színeket fogjuk kiemelni, melyek az illető felekezeteken leginkább láthatók, vagyis többnyire a középúton járandunk. Tizennégy évi folytonos itt lakás és gyakori érintkezés a legkülönbözőbb osztályokkal, reményltetik velünk, hogy legalább »az igazsághoz hívek fogunk maradhatni.« (II. 73.)

Így fejlődött a fővárosi újdonságíró életképíróvá, így találta meg a humorista-riporter az egyéniségének és tehetségének legmegfelelőbb satirico-humoristicus rajz-formát.

A következő 1842. évben egymást érik a csípős rajzok. *Zajtay* álnév alatt jelennek meg s nagy feltünést keltenek. Hasonló feltünést, sőt bosszankodást keltenek *Tyukody*nak állat-genreképei, melyekben szintén akkori közéleti mozgalmainkat rajzolja Nagy Ignácz. Mindjárt eleinte polemiákba is keveredik miattuk. *Garay* a Regélőben (1842. 46. sz.) azzal vádolja hogy »Háziúr« cz. genreképének eszméjét s egyes részleteit az ő (Garay) hasonló czímű rajzából vette. Ebből hosszas és elkeseredett polemia támad köztük, melynek részletes ismertetése nem irodalmi érdekű. N. I. tiltakozik a plagizálás vádja ellen. Ugyanarról a dologról két ember is írhat. Ő különben is előbb kezdett genre-képeket írni, mint Garay, kinek nincs tehetsége az efférlékhez. Az egész polemia személyeskedéssé fajul a végén, mikor pl. N. I. kijelenti, hogy ha »férfias tettre kerül a dolog, (Garay) meghunyászkodva hallgat.« Garay Bajzát vádolja, hogy Zajtay czikkét lapjába felvette, mely nem védelem, hanem az ő személye s lapja elleni nemtelen gyanúsítás s így eltér a felvett tárgytól. Bajza nem találja, hogy Zajtay eltért volna a tárgytól, mert mi itt a tárgy? »Semmi más nem, véleményem szerint, mint hogy Garay úr Zajtayt bökdösse. Ha tehát Zajtay Garay urat visszabökdösi, egészen a felvett tárgynál marad.« Bajza védelmével végződik a meddő polemia. — Ugyanebben az évben *A jurátus* (II. 7—9) czímen közöl egy életképet, mely erős szatira a léha jurátusok ellen. Leírja egy napjukat, mely léháskodással telik el; szemükre veti, hogy a szabadságot és egyenlőséget hordván ajkukon, mindent megengednek maguknak s az egyenlőséget »lefelé« nem ismerik. — Lett erre fölfortyanás a megsértett jurátusok közt. A *Századunk*ban dühös czikk jelenik meg, melyet

a *Hirnök* is siet átvenni, hogy az »aláváló, gyalázatos, mocskos« Zajtay-féle czikket megczáfolja. — N. I. »Egy jurátus« álnév alatt felel a czáfolatra Több állítását bebizonyítja, a piszkolódásokat visszautasítja s kijelenti, hogy nem az egész jurátusságot akarta a szóban forgó rajz megbélyegezni, hanem a garázdákat, kik azt meg is érdemlik. »Nincs időelőttibb munka, mint még most satyrát írni akarni« — mondja czikke végén, — »de épen most *kell* írni satyrát, még pedig vérig hatót, mert megfúlunk a visszaélések közt, ha a satyra csaláncsomójával is nem segítünk irtogatni, legalább a hol lehet.« — Harmadik polemiája 1843-ban volt a Pesti Hírlappal, hol egy czikkben (»A magyar irodalom és művészet 1842-ben«) megtámadták Bajzát, mert »Zajtay és Tyukody név alatt író urak által legszentebb közérdekeinket gúnytárgyúl használni s politicai pályánk legtisztább férfiait sértő, gyanúsító czélzásokkal megtámadni engedé.« Kossuth, a szerkesztő, erre megjegyzi, »hogy a dolog nem oly fontos s hogy inkább csak Tyukody czikkeiben vannak afféle czélzások, de *Az állatok közgyűlése* (az incriminált rajz) magyaros modorú fordítás francziából s a czélzások már a francziában benn voltak.« (P. H. 211. sz.) — N. I. azt feleli ezekre, hogy alkotmányos országban mindenkinek joga van a kritikára. Ő nem a »szent ügyet«, hanem a rajta lévő sok »sallangot« támadta meg. Mindig úgy ír, hogy »tökéletesen senki se ismerhessen magára.« Rokon tartalmú franczia munkát olvasott s ez indította ilyen állattörténetek írására, hogy a ferdeségeket és visszaéléseket is ilyen módon pusztítsa. Rajza nem fordítás, az egyezések természetesek. »Szavaimat — úgymond — csak balságaink özönéből merítém, s ha ezek közűl némelyek Francziaországot is nyomják, az nem az én bűnöm.« (Athenaeum. 1843. I. 52. l.)

Ezeken kivül is találunk még néhány felszólalást életképei ellen, melyek azt bizonyítják, hogy Zajtay és Tyukody sokaknak az elevenére tapintott s hogy a javító czélzattal szerte lövöldözött gúnynak meg volt a maga hatása. A tréfás életképek nem csak nagy feltűnést keltettek, hanem gondolkodóba is ejtették az embereket.

A »Budapesti élet«-en kívül gúnyos epigrammákat, apróságokat s fordításokat közöl az Athenaeumban 1843-ig, mikor a folyóirat megszűnik. Életképeit a Regélőből lett *Pesti Divatlap*ban (1848-tól kezdve Budapesti Divatlap; szerkesztője Vahot Imre) s az új *Életképek*ben (Frankenburg lapja) folytatja 1844-től kezdve 1848-ig. Az Életképek 1846. évfolyamában a *Budapesti séták* cz. rajzsorozatot *Kiss Pál* álnév alatt írja.

Az időnként megjelenő almanachok szintén közölnek tőle egy-egy rajzot vagy kisebb vígjátékot (*Hajnal* 1838. *Részvét gyöngyei* 1838., *Emlény* 1841., *Nemzeti Almanach* I. 1841. II. 1842., *Szivárvány* 1844. *Aradi vészlapok* 1844.). Még az aristocratáskodó *Honderű* is szükségét érzi, hogy a népszerű írót meg-

nyerje munkatársnak s 1844-ben s 1847-ben mint ilyennel dicsekszik vele, de két rajznál nem kap tőle többet.

Szerteszét megjelent novelláit és rajzait időnként kötetekbe gyűjti s újakkal megtoldva kiadja. Ezek közűl itt csak novellagyűjteményét ismertetem, a többiekkel külön s kissé részletesebben szándékozván foglalkozni.

Elbeszélései 1843 ban jelentek meg *Beszélyek* czímen három kis kötetben (saját költségén). A három kötet 863 lapon 22 novellát tartalmaz, melyek közűl 15 komoly tárgyú. Az író ezekben egészen korának ízlését követi. Romantikus történeteket beszél el jellemzéssel, lélektani indokolással édes-keveset törődve. Novelláiban a véletlen korlátlan úr, ki tetszése szerint bánik el az emberekkel. A néhány hangulatosabb leírás, vagy drámaibb párbeszéd nem kárpótol bennünket a sok valószínűtlenségért s hatásvadászó véres jelenetért. — *Legnagyobb részük történeti elbeszélés* (a honfoglalás korából, Kálmán, Róbert Károly, Hunyadi és Mátyás király idejéből — tehát a középkorból; néhánynak tárgyát külföldi államok egykorú történetéből meríti). Bizonyos kortanulmányt nem lehet az írótól elvitatnunk, de ezt csak történeteinek szinezésére használja s nem igazi korfestésre.

Az író egyéniségének meg nem felelő s így nem sikerült komoly elbeszéléseken kivül van 7 víg elbeszélés is a három kötetben. Ezek sem válnak ki az egykorú s Kisfaludy óta divatozó »vig beszélyek« közűl, de könnyeden, jó kedvvel s fordulatosan vannak elmondva s így ma is szívesen olvassuk őket. Legjobbak *A tekintetes úr és fia* (egy Tollagira emlékeztető vidéki gavallér megkopasztatása Pesten), *Az élő halott* (egy bolond plátói szerelmes lelki küzdelmei), *A nagyságos asszony és leánya*, mely a legeredetibb köztük s az író genreképei közé illik s a *Ha ha ha ha ha!* (egy mulatságos londoni történet, melyet álmában él végig az író).

Általában azt mondhatjuk a *Beszélyek*ről, hogy *abban a korban* számottevő elbeszélésgyűjtemény,

Nagy Ignáczot 1840 szept. 5-én az a kitüntetés éri, hogy *a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai közé választja*. A kitüntetésért levélben mond köszönetet s ígéri, hogy buzgó munkása lesz az Akadémiának. Mint a játékszíni küldöttség tagja tényleg sokat buzgólkodott a beküldött sok eredeti és fordított színdarab megbírálásában.

Három nappal megválasztatása után a közgyűlésen jelenti Szalay László, hogy a Teleki jutalomért pályázó nyolcz színmű közűl Szigligeti *Rózsá*ja nyerte el a díjat s hozzá Nagy Ignácz *Életuntak* cz. vígjátéka áll a legközelebb s mint ilyen nyomtatott ívenkint 4 arany tiszteletdíjjal jutalmaztatik. Két évvel később, 1842-ben pedig az ő *Tisztújításа* nyerte el a száz aranyat s Szigligeti kapta *Kinizsi*jével a tiszteletdíjat.

1842 jan. 22-én *választja tagjává a Kisfaludy-Társaság*

Kisfaludy Sándorral, Garayval, Erdélyivel, Gaallal, Vachott Sándorral, Vajda Péterrel s másokkal együtt. Megválasztatása után mindjárt *megteszik segédtitoknoknak* és *pénztárosnak*. Ünnepélyes bevezetése az 1843. máj. 27-iki gyűlésen történt. Nagy Ignácz felszólítására Schedel (Toldy) Ferencz mondta az üdvözlő beszédet, melyben dícséri határozott és egyenes jellemét, azután irodalmi működését méltatja, többek közt ezeket mondván: »Ön különösen az elbeszélésben majd a történeti, majd a regényes, majd a társas világ külön vidékeibe vezetvén, annyi találékonysággal mulattatta képzelmünket, oly élénk festéseivel az érzésnek melegítette keblünket, oly finom tréfával s vonatkozásokban gazdag satirai játékkal csipdezi és csalánozza a ferdeséget, félszegséget és bűnt, hogy ügyes és lelkes s egyszersmind kellemes elbeszélőink közt méltó helyet vívott ki magának. Nem kisebb tért lelt az ön Músája a vígjáték mezején. Ön nemcsak egyike azon magyar színköltőknek, kik a víg nemben legtöbbet adtak, de kik legjobbat is . . . .« Nagy Ignácz feleletében szerényen szól működéséről, aztán így folytatja: »Mint már mondám, a tisztelet szent érzelme egyesít bennünket e helyen Kisfaludy Károly iránt s midőn azt ismétlem, meg kell egyszersmind jegyeznem, hogy én vagyok talán e gyülekezetben az, ki elhunyt nagy költőnknek a leghőbb tisztelet magasztos érzelmén kívül egyszersmind legforróbb hálám őszinte nyilvánításával tartozom, mert nélküle pirulva kellene megvallanom, hogy a szép magyar haza fiának születtem . . .« Azután elmondja, hogy mint tették őt Kisfaludy munkái magyar íróvá (a mint azt tanuló éveit tárgyalva elmondtuk). Székfoglalóul *Az agglegény* cz. torzképet olvasta fel, mely aztán a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban jelent meg.

Még 1842-ben megbízza a társaság a *Külföldi Regénytár* szerkesztésével. Kötelessége volt a kéziratokat elolvasni, nyelvtani tekintetben kiigazítani s az egész korrekturát végezni. Hartlebennel úgy szerződött a társaság, hogy a gyűjtemény az ő sajátja, ezért ő fizet az angol, olasz és spanyol fordításokért évenkint 10, a francziákért 8, a németekért 6 pengő forintot. Ebből a szerkesztőt 10%, a társaságot 2% illeti, a többi a fordítóé. A szerkesztői honorárium tehát oly nevetségesen csekély, hogy Nagy Ignácz jóformán szívességből végezte a Regénytár szerkesztésének fárasztó munkáját. És mint minden dolgát, ezt is jól végezte. A csinos kiállítású tizenkettedrét kötetek gyorsan jelennek meg egymásután, úgy hogy 1843-tól 1844-ig 23 kötet jó regényfordítás lát napvilágot. Maga Palzowné *St. Roche* cz. kedvelt regényét (öt kötet) fordítja le. Ha a szerzők nevein végigtekintünk s köztük látjuk Balzac, Dickens, Bulwer, Flygare Carlén s Cervantes nevét, elmondhatjuk, hogy a vállalat becsületére vált a társaságnak. 1844—1846-ig *Uj Külföldi Regénytár* czímen még 10 kötet fordítás jelenik meg, aztán a vállalat s vele együtt Nagy Ignácz önzetlen és hasznos szerkesztői működése is megszünik.

A segédtitkárságról s pénztárnokságról már 1843-ban lemond, azt adván okul Toldyhoz írt levelében, hogy elfoglaltsága rendkívül nagy s szeme annyira meggyöngült, hogy gyertyánál nem szabad dolgoznia, lemondását azonban csak 1845-ben fogadta el a társaság. — Kuthy Lajost 1846 jan. 24-én ő vezeti be beszéddel a társaságba. Ennyit Kisfaludy-társaságbeli működéséről. Ha hozzáteszszük még, hogy az 1839-ben alakult *Almanach-társaság*nak (a Nemzeti Almanach kiadására összetoborzott kis irodalmi részvénytársaság) jegyzője volt néhány évig s a Nemzeti Színház drámabíráló választmányának is tagja, s az eddig mondottakra visszaemlékszünk, lesz némi fogalmunk Nagy Ignácznak lázas és idegölő munkásságáról.

Ennek a munkásságnak meg is volt a maga eredménye. Nagy Ignácz egyike lett a negyvenes évek legkedveltebb, legismertebb íróinak s így a legjobban honoráltaknak is. Lauka szerint az Athenaeum Kuthyval s Gaallal együtt legjobban díjazta a novellisták közül s tényleg 1842-ben 311 frtot kapott az Athenaeumtól, a mint ez irodalmi bevételeinek érdekes kimutatásából kitünik (Akad. levt.). Ebből a pontos kimutatásból látjuk, hogy 1842-ben 1601, 1843-ban 1849 s 1844-ben 2328 pengő forintot keresett irodalmi működésével. Ez a jövedelem a következő években sem csökkenhetett. 1845-ben Hartleben előnyös szerződést köt vele s azontúl munkáit csak ő adja ki (a Magyar Titkok egy füzetéért 100 frtot fizetett neki). Nem csoda, hogy a fiatalabb írók irigységgel vegyes tisztelettel tekintettek reá. »Irigyeltük — mondja Lauka [1] — gyémánt inggombjait, arany szemüvegét, óraláncát és óráját s azon drága kelméket, melyekből Lapedato varrt öltönyöket számára. Nagy Ignácz író, főmunkatárs, részháztulajdonos és hivatalnok volt egy személyben, a miért naponkint többet költhetett, mint a mennyit mi havonkint kerestünk.« Csak egyet nem irigyeltek tőle: külsejét. Középmagas, sovány, gyenge s feltünően rút arczú férfiú volt. Parókát viselt, szakálla, bajusza gyéren nőtt, arcza és nagy orra veres, szeme kancsal. Maga inkább furcsának tartotta magát, mint rútnak s szeretett női társaságban forgolódni. A nők szívesen társalogtak vele, mert kedves, elmés és szeretetreméltó társalgó volt.[2] Becsületességét és jó szívét is sokszor emlegetik kortársai: »nemcsak magának, hanem másoknak is keresett — mondja róla Lauka, — és mikor maga munkát nem adhatott, sorba járta a könyvkiadókat, társaságokat és intézeteket, hogy a szűkölködő, de dolgozni akaró íróknak munkát szerezhessen«. Lauka szavait két concret esettel is támogathatjuk. Az egyik az, hogy 1843-ban *Petőfit,* ki akkor igen szomorú anyagi körülmé-

[1] *Lauka* G.: A multról a jelennek. Év n.

[2] Arczképe van a *Pesti Divatlap*ban (1844. 18. sz.), Barabás rajza, a Hölgyfutár *Arczkép Albumá*ban (1856), Barabás rajza; a *Magyar Irók Arczképei és Életrajzai*ban (1858); a *Vasárnapi Ujság*ban (1859. 10.) s két olajfestésű arczképe a család birtokában.

nyek közt volt, ő hívta Pozsonyból Pestre s két regényfordítással bízta meg (*A koros hölgy. Robin Hood*, megjelentek a Külföldi Regénytárban), összesen 500 váltó forintot fizetvén a fordításokért, többet, mint Petőfi remélte.[1] Három évvel később az ifjú *Jókai*nak tett nagy szolgálatot; t. i. első regényét, a *Hétköznapok*at ő adatta ki Hartlebennel. Az ő közbenjárása nélkül bizonyára sohasem adja ki a német üzletember egy kezdő írónak regényét. Jókai *A tengerszemű hölgy* cz. regényében így beszéli el érdekes találkozásukat: »Testben megbénult már. Ritkán lehetett látni az utczán, neje által karon vezetve. Egész nap otthon ült, az íróasztala mellett és írta azokat az élethű rajzokat a budapesti kis világról, a melyek olyan derült kedélyről tanúskodnak. Akkor láttam először, a mikor hozzám izent, hogy a »Hétköznapok«-ról akar velem beszélni. Megdöbbentő arcz volt sötétveres foltokkal egész fel a túlmagos homlokáig, melynek fényes kopaszságát simára kent fekete paróka szakította félbe. Hozzá egy elképzelhetetlen nagyságú veres orr,[2] de a melyen nem ért rá az ember elálmélkodni, annyira megigézte az a szélylyel kancsalító szempár, melyek közűl az egyenesen reánk néző egészen kőmerevnek látszott. A hangja pedig hasonlított egy beteg gyermekéhez. És ezen visszataszító külső alatt élt a legnemesebb lélek, e béna testben a legerélyesebb jellem. Jóságosabb tekintet idegen arczról nem nézett rám soha, mint e hal-merev szemekből. S az a beteg hang hirdette nekem a legelső örömhírt. — Az ő ajánlatára elfogadja Hartleben az első regényemet kiadásra s ád nekem érte háromszázhatvan ezüst forintokat. Az akkor — és nekem — egy egész kapitális volt! — nem kellett többé az ügyvédi irodában körmölnöm naphosszant, hat forint havi díjért«. — Nagy Ignácz baráti összeköttetéseiről különben keveset tudunk. Ismerni ismerte az akkori írók nagy részét, mert folytonosan érintkeznie kellett velük mint hírlapírónak, akademikusnak, a Kisfaludy-Társaság s a drámabíráló választmány tagjának, s a Színműtár szerkesztőjének; a *Pesti Kör*nek is igazgató választmányi tagja volt, de mint beteges és nagy elfoglaltságú ember, nem igen járt az írói társaságokba. Csendes és magába vonuló természete nem hajlott könnyen a barátkozás felé. Fő mulatsága a színház volt, ennek és a hangversenyeknek állandó látogatója volt. Estéit otthon töltötte az előadás után a Hatvani-utczai lakásán. 1847-ben, mikor már nehezen tudott járni (hátgerinczsorvadása volt), a Várba költözött, hogy hivatalához közelebb legyen s így még jobban el volt szigetelve a pesti írói köröktől. — Sok volt a jó ismerőse, tisztelője és barátja, de volt sok irigye s ellenfele is, kik nem egyszer megcsípkedték, sőt megrágalmazták bírálataikban. Hogy ő milyen nemes ellenfél volt, arra csak egy példát hozok fel. Garay-

[1] Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza I. 308—16.

[2] Nagy Ignácznak későbbi neheztelése Petőfire Jókai szerint onnan eredt, hogy N. I. magára vette Petőfinek »Komor, mogorva férfiú volt Orbán, bár oly vidám hajnal pirult az orrán« kezdetű versét.

val az említett erősen személyeskedő polemia után nem lehetett a legbarátságosabb viszonyban s mégis *ő az egyetlen, ki vele törődik,* mikor szegény Garay 1849-ben nyomorog. »Tisztelt Igazgató úr! — írja Toldynak 1849 nov. 21. — Garay János leírhatatlan nyomorral küzd. Betegen, pénz, fa, élelem és minden nélkül! Kész munkája elég van, s éheznie kell! Nem lehetne-e rajta a Kisfaludy Társaság pénztárából segíteni? Például előlegezésképen gyönyörű Szent Lászlójára? Az istenért, tegyünk valamit Garaynkért, de tetemest és tüstént...« Toldy erre a felszólításra azonnal 50 forintot gyűjtött, melyet mint tiszteletdíjat adott át a Kisfaludy Társaság Garaynak egy Szent Lászlójából való töredékért [1] s így kimentette a szegény költőt a legnagyobb nyomorból.

VI.

Nagy Ignácz vígjátékai: *Árgyrus királyfi. A hősök. Egyesüljünk! Életuntak. Vendégszerep. Vetélytárs. A Tisztujitás* és hatása. *Ármány és szerelem.*

Nagy Ignácz ifjúkori czéljáról, hogy drámaíró lesz, később sem mondott le. Körülményei úgy alakultak, hogy nem szentelhette magát egész odaadással a drámaírásnak s darabjai egynek kivételével csak jó kisérletek maradtak, de azért megmutatta ezekkel is, hogy volt tehetsége a drámaíráshoz és hogy rendszeres fejlődés mellett nagyobb eredményeket is mutathatott volna fel ez a tehetség.

Ifjúkori kisérleteiről, a *Mátrai Rabló*ról és *Soroksári János*ról már szólottunk s ugyanakkor említettük, hogy ezekkel egy időben (1835-ben) egy harmadik darabja is elkészült, a *Vasorrú bába,* mely valószinűleg *Árgyrus királyfi* cz. darabjával azonos, illetőleg alapul szolgált ennek kidolgozásánál. 1840-ben jelent meg Budán »az egyetem bötűivel« ez a darab ilyen czímen:» *Árgyrus királyfi.* Tüneményes életkép négy rámában, előrajzzal és utóábrázolattal«. »Ajánlja a Peleskei notáriusnak a szerző.« [2] A tündéries bohózatok közé tartozik. A tündériesség csak keret, mely lazán foglal össze néhány magyar életképet. Meséje (ha ugyan annak nevezhetjük) az, hogy a magyar tündérország ura fiát Árgyrust földi tanulmányútra küldi Rontó Pállal, egy jókedvű korhely diákkal s Argyrus csak azzal a föltétellel kapja meg a Vasorrú bába leányát, Tündér Ilonát, ha legalább egyszer jól mulatott a földön. A Vasorrú bába természetesen mindig elrontja a mulatságát, de egyszer mégis jól mulat, s Ilona az övé lesz.

Ez az egész tündérkedés csak arra való, hogy legyen valami összefüggés az egyes képek között. Az első egy mulatságos toborzási jelenet a Hatvani kapu előtt, a második egy utczai jelenet

[1] A levél, Toldy gyűjtőíve s Garay nyugtatványa az Akadémia levéltárában.

[2] Második kiadása *Rontó Pál* czímen *Nagy Ignácz vigjátékai* (1852) között.

s mulatság egy meggazdagodott pesti szabónál, a harmadik kép falun játszik s főleg a kupaktanács gyűlése mulatságos benne, a negyedik koldúsokat mutat be hivatalos működésükben és otthon, az ötödik pedig a színház próbatermének titkait tárja fel. Ezen mulat legjobban Argyrus, mi is ezen mulatunk legjobban. A tarka alakok egymást kergetik: a verbunkos káplár, a pesti aszfaltbetyárok, a gazdag szabó s nemesi származására büszke felesége, a házibarát, a bölcs falusi tanács tagjai, az 1838-iki nagy árvízről kintorna mellett éneklő koldús, a rendetlen és követelődző színésznép, a desperatus szerző stb. — Jókedvvel megírt bohóság tele szatirikus csipkelődéssel. Egy kis korrajz (carricaturaszerűleg rajzolva) a harminczas évek végéről. Szerkezetnek nyoma sincs benne (tíz változásra hull szét), de ki keresne ilyen kis tréfában szerkezetet? Feltünő az egésznek népiesen magyaros nyelve, mely sohasem izetlen vagy durva s a népdalok ügyes beleszövése (»Tiszán túl, Tiszán túl szólnak csak jól magyarúl«, »Hol lakom én, azt kérdezik.... Czibakházán«, »Ez a pohár bújdosik« stb.). Elég sok benne a műdal is (solo, kar váltakozva), úgyhogy az egésznek operett jellege van. — Czíméről *Csongor és Tünde* (1831) is eszünkbe jut s ha épen keresnénk valami egyezést a két mű között, a következő halvány analogiákat vennők észre: Argyrus — Csongor; Rontó Pál — Balga; Ilona — Tünde; Csókide (I. szobalánya) — Ilma; Vasorrú bába — Mirígy, de tovább hajszolni az analogiákat nevetséges szőrszálhasogatás lenne.

A darab népies hangjával és alakjaival ***a magyar népszínmű egyik előhírnöke.***[1]

1838-ban a *Részvét gyöngyei* cz. zsebkönyvben, mely az árvízkárosultak javára jelent meg, látott napvilágot egy másik kis népies vígjátéka: *A hősök.*[2]

Meséje nagyon kezdetleges: Puskai kasznár leányának, Háninak három kérője akad: Kardhegyi, nyugalmazott kapitány, Csapházi kántor és Jelenfi Kálmán jegyző, kit Háni szeret. Puskai mint vitéz exinsurgens annak igéri lányát, ki valami vitézi, vagy nevezetes dolgot művel. Itt is az alkalom. Sobri épen a vidéken jár, tehát annak adja Hánit, a ki rá tudja venni Sobrit, hogy hagyja el az országot (!). Sobri ki akarja rabolni az uraságot és a kasznárt. Megtudják s erősen készülnek a terv meghiúsítására. Míg készülődnek, Sobri természetesen végrehajtja a rablást, de Háninak, ki találkozik vele, irást ad (!) arról, hogy itt hagyja az országot, ha a kasznár Jelenfinek adja leányát, sőt akkor elrablott húszezer pengőjét is visszaadja neki.

Alakjai vígjátéki alakok, főleg a vén Puskai, ki mindent »insurgensi parolájával« erősít, Kardhegyi, a vén »miles gloriosus«,

[1] Bayer *A magyar drámairodalom történetében* (II. 74.) tovább megy s kimondja, hogy Jakab István (Falusi lakodalom 1834) s N. I. példája nélkül a népszínmű meg nem születik.

[2] Második kiadása *Sobri* czimen N. I. vígjátékai közt.

a rossz rigmusokat mondó és folyton közmondásokban beszélő kántor, ki arra büszke, hogy insurgens trombitás volt s ő fújta a »retirádát,« a buta de olykor ravasz rátóti szolgalegény, Matyi. Sok jókedv van az egészben, a komikus alakok folyton a szemünk előtt forgolódnak s elfeledtetik velünk, hogy tulajdonképen semmi se történik. Kisfaludy vígjátékainak kellemes derűje uralkodik az egész kis darabban, mely szeretetreméltó kezdetlegességével, magyar alakjaival s egyszerű, egészséges komikumával élénken emlékeztet a mester alkotásaira. — Schedel Ferencz egykorú birálatában [1] dicséri a kis vígjáték népiességét, de megrója benne az insurrectio éles kifigurázását és Sobri rokonszenves alakká tételét. [2]

Első nagyobbszabású vígjátéka az *Egyesüljünk!* mely 1839-ben jelent meg Színműtárának 4. füzetében.[3] A vigjáték egy előjátékból s három felvonásból áll. A négy résznek külön czímeket ad: »Füredi népbarát,« »Mindent részvényekkel«, »Ármány és szerelem«, »Követválasztás.« Jóval egységesebb szerkezetű, mint az eddigiek, de absolute tekintve bizony még ez is kezdetleges. A compositio Nagy Ignácznak különben mindig gyenge oldala maradt. — Lássuk a vígjáték furcsa meséjét: Schrewsbury lord Füreden mulat s neje ikreket szül. A lord lelövéssel fenyegeti feleségét és a dajkát, ha a gyermekeknek bajuk lesz. Edward az egyik flucska megbetegszik, kicserélik a dajka gyermekével s hazautaznak. Mylady meghal s a kicserélt gyermek is. Az igazi Edward meggyógyul és Sárbory néven magyar író lesz. Angolul természetesen kitünően tud, mert máskép nem lenne semmi a vígjátékból. — Ezek az előzmények, a melyeket a darab végén tudunk meg. Sárbory képmása ikertestvérének Henriknek, ki messze földön jár, s ezért a Füreden nyaraló Schrewsbury s a Clinton család Henriknek tartja (itt kezdődik a darab). Sárbory, ki a dajkától s egy régi inastól megtudja származásának titkát, belemegy a játékba, még pedig annál könnyebben, mert beleszeretett Clinton lányába Viktóriába, ki Henrik jegyese volt és Sárboryt mint a többiek Henriknek tartja. Clinton nagy nép-barát, ki Magyarországon is folytonosan egyesületeket, részvénytársaságokat akar alapítani. Schrewsbury büszke aristokrata. A mese Angliában folytatódik. Edward Clintonpárti követjelölt lesz, apja ellenjelöltet léptet fel. Ez a választási mozgalom tölti ki a darab második és harmadik felvonását. Megérkezik Henrik is, minden hirtelen kiderül a végén. A képviselőség és Viktória Edwardé lesz. — Az egészben legcsekélyebb nyomát sem találjuk a valószínűségnek. Legfeljebb operettmesének járná meg.

[1] *Figyelmező* 1839. 49.

[2] Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Lipcsében 1839-ben már 2. kiadása jelent meg *Georg Schobri der Räuberhauptmann in Ungern* cz. két kötetes s állítólag magyarból fordított regénynek s hogy Párisban vígjátékot adtak elő, melynek Sobri volt a hőse s mely Berlinben is színre került.

[3] Második kiadása N. I. vígjátékai (1852) közt.

Schedel Ferencz hosszú bírálatában[1] részletesen fejtegeti a mese valószínűtlenségét s abban állapodik meg, hogy a darab »légben függő alkotmány, de szép alkotmány« s a »felépítést« tulságosan megdicséri. Bizony mi a »felépítést« sem dicsérhetjük meg. A szerző számítva dolgozik, csomókat kötözget és oldozgat, sok alakot szerepeltet elég ügyesen váltakozó jelenetekben, de nem tudja tömöríteni, egymással szerves kapcsolatba hozni a sok apró részletet. A sok félreértést sem tudja kiaknázni eléggé, humor és komikum feltünően kevés benne, a cselekvény szekere döczögve és nyikorogva halad előre. — Hatást a szerző inkább a darab *korszerűségétől* várt. A czím maga egy programm. Clintonból Széchenyi beszél: »Erős akarat, egyesülés, részvények. Minden boldogság ezekben (sic) alapszik«. Lépten nyomon Széchenyi terveire és eszméire bukkanunk. Clinton minden irányban izgat, törekvését helyeslik is erősen, de mikor tettre kerül a dolog, vége a lelkesedésnek. Pompásan mutatja ezt be a szerző az I. felvonás nagy gyûlési jelenetében, midőn Clinton részvényekre alapított ifjúsági sportintézet felállítását indítványozza. Rögtön következnek a kicsinyes kifogások, melyek mögött az önzés lappang. De az ilyen egyesület »a haza szent ügyét« mozdítaná elő. Mindnyájan zajosan megéljenzik »a haza szent ügyét,« de fizetni nem akarnak. Végre egy úr fölkel s ilyeténképen szónokol: »Legyen szabad figyelmeztetnem a nagytekintetű gyülekezetet, hogy már késő az idő, s mivel ily fontos tárgy érett tanácskozást és több oldalú vitázatot kiván, tehát máskorra indítványozom halasztatni a gyűlést.« »Mind (zajosan fölkelve székeikről) Helyes! Éljen!« Ezzel vége a gyűlésnek s a tervezett egyesületnek is. — Jó erős, de sokban találó satira. Az angol választási jelenetek (több sikerült van köztük) szintén magyar viszonyok satirái s előképei a *Tisztújítás* hasonló jeleneteinek.

A Nemzeti Színházban 1840. márcz. 7-én adták először László jutalomjátékául, de aztán nem igen játszották. Nem tetszett a közönségnek. Valószínűleg azért, mert az egészből (egy-két jelenetet kivéve) hiányzik az igazi vígjátéki élet.

A következő évben (1840), tudjuk, jutalmat nyert az Akadémiában egy új vígjátéka az *Életuntak*, mely ugyanabban az évben az Akadémia *Eredeti Játékszín* cz. vállalatában meg is jelent.[2] Ebben az 5 felvonásos darabban (fájdalom, az 5 felvonáson belül 14 változás van) salonvígjátékot akart adni. Nem merem azt mondani, hogy jellemvígjátékot. A czím ugyan jellemvígjátékot sejtet s az expositio szintén, hanem maga az egész nem felel meg várakozásunknak. Az »életuntak« Kéjtavi Irma, fiatal özvegy, kit a sok hazug hódolat és Szellemfi Jenő, kit egy kis csalódás tett életunttá. Életunságuk csak frázis s mi rögtön tudjuk,

[1] *Figyelmező* 1839. 35.
[2] Másodszor a már említett összes kiadásban.

hogy ezek szerelmesek lesznek egymásba (Jenő elejétől fogva szerelmes Irmába). Már most legalább érdekes lélektani rajzot várunk, de csakhamar alaposan csalódunk. Különböző mellékalakok tolakszanak közbe: különböző urak, kik különböző hölgyek kezére, illetőleg pénzére áhítoznak s ezért hosszú és erőszakolt bonyodalmat támasztanak, mely nem érdekel bennünket. A két életuntat pedig valósággal összekényszerítik meglehetősen naiv ragaszkodásokkal (pl. egy czukrászlánynyal majd utczagyerekekkel (!) azt beszéltetik jelenlétükben, hogy jegyesek). Csodálatos, hogy Nagy Ignácz éppen ebben a darabjában nem tud életet önteni alakjaiba. A két egyetértő, de egymást sakkban tartó szerencsevadász, a nevelő, nevelőnő pl. milyen kitünő vígjátéki figurák lehetnének s mennyire nem azok. Milyen erős érzéke van Nagy Ignácznak a realitás iránt, milyen jó megfigyelőnek bizonyul egyéb munkáiban s itt mégis mennyire tehetetlen! — Az *Életuntak* a legszíntelenebb vígjátékai között.

Következő két kis vígjátéka sem mutat haladást. Az egyik a *Vendégszerep* (egy felvonás), mely Lendvayné számára írt »szerep.« — Lendvayné, ki Kolozsvárra utazik vendégszerepelni, meglátogatja barátnőjét, kinek szerelmi ügyét először fiatal ezredesnek, majd vén nagynéninek öltözve kedvezően intézi el. A darab meséjével hosszasabban foglalkozni szügségtelen volna. A vígjátéki motivumokat tulságosan halmozza benne a szerző s képtelen alakokat szerepeltet. — Előadták a Nemzeti Színházban 1840. okt. 21-én s nov. 1-én.[1] A másik a *Vetélytárs*[2] (egy felvonás). Inkább bohózat, mint vígjáték: Hábor Gyula joggyakorló féltékeny Adélra s háza előtt leselkedik, sőt kötélhágcsón föl is mászik az erkélyre. Adélnak egy akkor érkezett vidéki barátnőjéhez fogorvos jön, hogy titokban egy hamis fogat tegyen neki s utána jön Szuszogi, a barátnő egykori udvarlója. A harmadik, ki a dolgot complicálja egy tolvaj, ki felmászott Gyula hágcsóján s kit szintén ott találnak. Ebből elég mulatságos bonyodalom támad s Gyula végre meggyőződik, hogy féltékenykedése alaptalan volt. Csupa helyzetkomikum az egész, csak Szuszoginak van valami jelleme: feszes, pedáns száraz, udvarias beamter.

Láttuk e rövid ismertetésekből, hogy Nagy Ignácz meglehetősen ért a vígjátékíráshoz. Sok hibát követ el, de tud bánni anyagával, tud jellemezni, ha akar, tud hatásos jeleneteket componálni. Majdnem mindegyik darabjában van olyan részlet, mely színdarabírói hivatottságáról tanuskodik. Jól kigondolja darabjait, de a kidolgozásban mintha ereje ellankadna. Azt hiszem, ennek egyik fő okát sokoldalú elfoglaltságában kereshetjük, mely nem engedett neki elég nyugalmat a lassúbb és tervszerűbb munkára. — Darabjai

[1] Megjelent a Nemzeti Almanach I. kötetében 1841.

[2] Nemzeti Alm. II. 1842. Mind a kettő megvan összegyűjtött vígjátékai között.

nem is tettek nagy hatást sem az olvasó-, sem a nézőközönségre. Maga is bizonyára jól látta ezt s jól tudta azt is, hogy mi ennek az oka. Elhatározta tehát, hogy ír egy vígjátékot, mely igazán korszerű lesz, melynek alakjai igazán élni fognak s ezt a vígjátékot a legnagyobb gonddal fogja megalkotni.

Politikai életünkben nagy a mozgalom ebben az időben. A szabadelvűek, gyorsan haladók ekkor kezdik hevesen összemérni kardjukat a fontolva haladókkal s a maradiakkal. A közfigyelem a megyék felé fordul, melyeknek gyűlései valóságos kis ország-gyűlések néhol. Nagy Ignácz is ügyes tapintattal a megyei életre veti szemét s új vígjátéka hátteréül egy megyei tisztújítást választ. Láttuk, hogy már az *Egyesüljünk*-ben pedzette a dolgot, de csak szép hegedűszóban, angol ruhába bújtatott magyarokkal. A *Tisztújításban* már nem használ álarczot. Darabját 1842-ben 100 arany-nyal jutalmazta a Magyar Tudós Társaság s 1843-ban kiadta *Eredeti Játékszínében*, országra szóló hatást azonban csak a Nemzeti Színházban való előadása után tett. Mielőtt a hatásról szólnánk, lássuk előbb magát a darabot. Mondottuk, hogy a tisztújítás csak háttér, a milieu, mely azonban a tulajdonképeni mesével szoros kapcsolatban van. A mesének lényege az, hogy Arankának, egy gazdag fiatal özvegynek keze után hárman vágyódnak: Farkasfalvy alispán, Heves ügyvéd és földbirtokos és Tornyai szolgabiró, kit Aranka szeret. Aranka annak igéri kezét, ki a legközelebbi tisztújításon alispán lesz. Farkasfalvy és Heves erősen dolgoznak minden eszközzel megválasztatásukon, Tornyai azonban hallani sem akar korteskedésről és vesztegetésről s abban bízik, hogy Hevest nem fogja jelölni a főispán, Farkasfalvyt pedig annyira gyűlölik, hogy nem fogják megválasztani. Aranka kénytelen cselhez folyamodni: levelet ír Hevesnek, melyben éjjeli találkozóra hívja. Heves eljön, de Aranka helyett testvére Kinga (Langyos főorvos neje) várja, ki azt mondja, hogy ő írta a levelet. A könnyelmű Heves azonnal udvarolni kezd Kingának, mire Aranka belép s Heves látja, hogy kelepczébe csalták. Aranka csele azt hiteti el vele, hogy az özvegy Farkasfalvyt szereti. Tornyaira nem is gyanakszik, mert Kinga szeretőjének tartja; egyszer t. i. bizalmasan beszélgetni látta őket. Boszút esküszik s elhatározza, hogy Farkasfalvyt minden áron megbuktatja s korteseinek parancsot ad, hogy Tornyaira szavaztassák a választóit. Tornyai így alispán lesz, Farkasfalvy megbukik s Hevessel együtt hoppon marad. — Ezt az egyszerű mesét Nagy Ignácz nagy ügyességgel szövi át apróbb félreértésekből származó bonyodalmakkal, pompás episodjelenetekkel s az egész cselekvényt biztos kézzel vezeti a kifejlet felé. Behatóbb elemzés természetesen ebben is akad itt-ott gyengébben motivált dologra, szerkezetbeli lazaságra, de általában meg lehetünk elégedve a darab compositiójával, mely abban az időben ritkítja párját. — A jellemzést is dicsérhetjük. Tornyaiban egy »fontolva haladó,« talpig becsületes, hivatásának élő derék megyei tisztviselőt rajzol, kinek mint drámai

alaknak csak passivitása ellen lehet kifogásunk. Annál activabb a könnyelmű Heves, a »rohanva haladó«, szabadelvű, a ki »mindent akar« s eszközeiben nem válogatós. »Te akarod ugyan a közjót — mondja Tornyainak — de csak hasonszenvi apró adagokban szeretnéd azt belénk csöpögtetni. Ez nagy hiba, mert azon betegnek, kinek ajakán ül már a halál, itcze számra kell torkába önteni a gyógyszert.« Farkasfalvy képviseli a maradi és zsarnok megyei főtisztviselőket. Szerepe nem nagy s így jelleme sincs gondosabban kidolgozva. Kinga politizáló asszony, kit férje kissé elhanyagol s ki a túlzott szabadelvűeknek, így Hevesnek is, bámulója, míg ki nem ábrándul belőle. Aranka nagyon józan és nagyon okos asszony, kissé tán a kelleténél is okosabb és józanabb. Ő a középpont, a nap, a mely körül a többi planéták forognak. Langyos, a kissé száraz és gyámoltalan doktor, régi vígjátéki figura. Az episodalakok tele vannak élettel: az alázatos, mézes szavú, kémkedő aljegyző; Damázsdi, Farkasfalvy typikus hajdúja, ki büszke nemes voltára s szörnyen megveti a félig emancipált zsidó kocsmárost, Schnaps Mózest, ki nagy Hevespárti (liberalis) s kit szörnyű önérzet dagaszt az 1840-i országgyűlés óta; végre Virágos György és Aranyos Mihály, nemesek hadnagyai, e pompás két kortes alak. — Látjuk, hogy mind az akkori mozgalmas politikai és társadalmi élet alakjai, a kik azonfelűl tele vannak koruk eszméivel, a melyeket alkalomadtán hangoztatnak is. Vegyünk hozzá még néhány korfestő jelenetet (Schnaps alkudozása az alispánnal, a kortesek látogatása az alispánnál, a korcsmai kortesjelenet), melyek valóságos kis satirico-humoristicus remekek s meg fogjuk érteni a darab rendkivűli hatását.

A vidék megelőzte a fővárost a Tisztújítás előadásában. Kolozsvárt 1843. jan. 6-án adják először s 12-én ismétlik. A Jelenkor szerint Nagyenyeden, Debreczenben, Nagyváradon, Egerben s máshol is előadták. A Nemzeti Színházban csak 1843. aug. 5-én került színre (Szentpétery javára) nagy közönség előtt, mely nagy tetszéssel fogadta. Hogy milyen hatása lehetett, megitélhetjük abból, hogy *augusztus hónapban tizenkétszer adták. Ilyen siker eddig magyar szinpadon nem fordult elő.* A legjobb darabokat is legfeljebb kétszer-háromszor tudták előadni egy hónapban. A *Honderű* szerint a Tisztújítás sikere »nevezetes s a magyar színvilágban eddig hallatlan tény;« ugyancsak a Honderű említi, hogy Nógrádból egy nagy társaság rándult le Pestre csak azért, hogy a Tisztújítást láthassa. Szeptember 11-én egy budai műkedvelő társaság játszotta el a Nemzeti Színházban a miskolczi égettek javára (a budai színkörben is eljátszották) s az előadás 2100 váltóforintot jövedelmezett. A Tisztújítás a következő években is állandóan műsoron van, noha ekkor már népszerű versenytársai akadnak Szigligeti népszínműveiben. A *szökött katona* négy hónappal a Tisztújítás után kerül színre, majdnem oly nagy sikerrel, mint ez, a következő évben a *Két pisztoly* s a *Zsidó*. Ettől fogva

Szigligeti uralkodik a Nemzeti színpadán. — A Tisztújítást a kritika is kedvezően fogadta. Legkimerítőbben P. Horváth Lázár írt róla a Honderűben, mely nem volt Nagy Ignácz barátja. A birálat pedáns módon részletez és aprólékoskodik, kifogásokat tesz a szerkezet, a jellemek ellen. Szerinte a darab nem is vígjáték, hanem bohózat (egészen nyugodt lélekkel vígjátéknak tarthatjuk). Azt is felemliti, hogy nem vall színt politikailag a szerző (sőt nagyon is színt vall, Széchényista ő itt is, a ki üti a túlzó szabadelvűeket). Dicséri, hogy a lélekvásárlást nevetségessé és utálttá teszi (Ez igaz, de azért nem szabad ezt tartanunk a darab tendentiájának; a Tisztújítás nem olyan iránydarab, melyben valami fő irányeszme van, csak nagyon korszerű darab, mely sokban tapint korának elevenére, de nem akar egy eszme érdekében írt szónoklat lenni.) A II. felvonás episodjeleneteit páratlanoknak tartja a magyar irodalomban. Az előadás »classicus.« Még nem látott magyar darabot ilyen élethűen játszani. — Az egész birálat általában udvarias és kedvező. — Bartay, a Nemzeti Színház igazgatója azzal fejezte ki elismerését Nagy Ignácznak, hogy 1843. okt. 10-én az ő javára adatta a darabot s az előadás féljövedelmét (160 s egynehány pforintot) adta neki tiszteletdíjul. Ez kivételes jutalmazás volt, mert a Tisztújítás előadatása előtt már megjelent nyomtatásban s kinyomatott darabok előadásáért akkor semmit se fizettek a szerzőnek.

A Tisztújítást könyvben is sokat olvashatták, mert több kiadást ért.[1] Népszerűségét különben egypár apróság, de ékesen szóló apróság is bizonyítja; nevezetesen az, hogy egyes jeleneteiről rézmetszeteket árultak,[2] hogy Vikuss czukrász kirakatában a kortestanya czukorból kiformálva pompázott, hogy a vásárokon »kávékendőket« árultak, melyekbe a Tisztújítás öt jelenete volt szőve s hogy »tisztújítási szivarokat« szívtak az emberek.

Bajza azt mondja a Tisztújításról, hogy az »pesti színházunk életében egy új korszak kezdője volt.«[3] Ezen azt értette, hogy drámairodalmunk nemzeti szellemben fog fejlődni s versenyezni fog az idegen termékekkel s az operákkal. A jóslat nem teljesült, csak részben. A Tisztújítást főleg 1843-ban s 1844-ben több politikai vígjáték követte: Vahot *Országgyűlési szállás*-a és *Még egy tisztújítása*, Kovács Pál *Nemesek hadnagya*, Beöthy Zsigmond *Követválasztása* stb., melyek aktualitásokban bővelked-

[1] 1844. szept. 22-én Budapesti Hiradó már 3. kiadásának megjelenését jelenti. *Nagy Ignácz vigjátékai* (1852) szerint 1846-ban is megjelent, úgyhogy az 1852-i kiadása már a negyedik. Legújabban az Olcsó Könyvtárban jelent meg (44. sz.) 1878-ban; az új számozás szerint 93—5. sz. (czímlapkiadás). Ebből a kiadásból hiányzik az utolsó jelenet vége, mikor a kortesek eljönnek Tornyaiért.

[2] *A kortestanya.* Fuchsthallertől. Metszette és kiadta Vidéky; feketén 20, színesen 30 p. krajczárért árulták. Továbbá egy lapon a II. fv. 6. és 12. s a III. fv. 7. és utolsó jelenete. Ára ugyanannyi volt. 1844-ben jelentek meg.

[3] Athenaeum 1843. II. 462. lap.

tek ugyan, de nem voltak jó darabok[1] s így nem is lettek népszerűek. Bajza jóslatának részben való teljesülését csak Szigligetinek köszönhetjük.

Még csak azt említem meg, hogy félszázad mulva, 1882. aug. 27-én ismét fölbukkan a Tisztújítás a Nemzeti Színház színpadán s a megváltozott viszonyok ellenére igen jól mulat rajta a közönség, mint az akkori bírálatokból tudjuk. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a Tisztújításnak korszerűségén kivül van más érdeme is.

Nagy Ignácz vígjátékírói munkásságának a Tisztújítás a tetőpontja s egyszersmind befejezése is. Több vígjátékot nem írt. Tán attól tartott, hogy jobbat nem tud írni, vagy hogy a Tisztújítás roppant sikerének emléke agyonnyomná ezután színrekerülő darabjait. A harcztérről, hol olyan fényes győzelmet aratott egyszer, nem akart esetleg megveretve visszavonulni. Inkább apró genreképeit festegette tovább, melyek mind népszerűbbek lettek, s melyeknek köteteit valósággal kapkodta a közönség. Csak egyszer vette még fel vígjátékíró tollát, hogy egy farsangi bohózatos tréfát írjon vele, azt is egyenes felszólításra. Maga így mondja el munkája keletkezését. Egy franczia lapban olvasta, hogy Lafontaine meséit Páris egyik előkelő színházában úgy adták elő, hogy a színészek állatfejeket tettek fel. Mindjárt arra gondolt, hogy nálunk is lehetne ilyen tréfát színrehozni, de nem mert hozzáfogni, mert félt hogy a színészek nem lesznek hajlandók állatfejekkel föllépni. 1845. februárius közepén br. Jósika Jánosné felszólította, hogy a »Vadaskerti estély« cz. állatgenre-képe alapján írjon egy kis bohózatot, melyet a kolozsvári szegények intézetének javára Kolozsvárt előadnának. Meg is írta, de színre nem kerülhetett, mert a színészek tényleg nem akartak állatfejekkel szerepelni a színpadon. — Jósikáné díszes albummal jutalmazta fáradságát, a kis darab pedig, melyet a szerző »farsangi tréfának« nevez, *Ármány és szerelem vagy vadaskerti zendülés* czímen megjelent az Életképekben (1845. 14. sz.) Kisebb jelenetek összefűzése az egész, melyben politikai és társadalmi ferdeségeket gúnyol Nagy Ignácz. Az egyes állatok különféle emberi tulajdonságoknak és elveknek képviselői pl. Szarvas úr kedvetlen férj, Medve, Farkas és Vadkan urak elégedetlen agglegények, Róka úr híres intrigáns, Ökör úr kedélyes aggastyán, Szamár úr megbukott lángész, Kakas urfi vérmes lázító, Macska asszonyság idegen művésznő, Liba kisasszony érzékeny műkedvelőné, Szarka asszonyság kávénénike stb. Ezek fecsegnek, énekelnek, vitatkoznak és érzelegnek az egész darabon végig igen mulatságosan. A befejezés az említett genreképből való: a vadaskerti állatok beveszik az alkotmány . . . . akarom mondani »a vadaskert sánczai közé« az erdeieket, de ebből nagy veszekedés támad s az erdeiek kerekednek

[1] Részletesen vannak tárgyalva Bayer: A magyar drámairodalom története (1897) II. kötetének 2. fejezetében.

felül, míg a vadász rendet nem csinál. Az egésznek éle a »nem fontolva haladók« ellen irányul (Kakas urfi: »Én nem fontolok meg semmit, hanem haladok«). Kutya úr, a ki csak egy »böcsületes szegény kutya« ezt mondja a végén: »*Nem tudtak megegyezni, mindent egyszerre akartak és már most mindent elvesztettek.*« Bizonyára nem sejtette a szerző, hogy tréfás jóslata milyen hamar fog megdöbbentő valóságra válni.

Tíz éves vígjátékírói működésének termékeit (a két első kisérletet kivéve) egy negyedrétű kötetben összegyűjtve *Nagy Ignácz vigjátékai* czímen 1852-ben adta ki.

DR. SZINNYEI FERENCZ.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ FÖLJEGYZÉSEI.

Második közlemény.

A történet tökéletességére tartozik feljegyeznem, hogy a' Maris' anyja, megértvén a közhirből leányának fogva-tartását, Regmeczre ment, 's kérte a' lyányt. Asszonyám elfelejtette, hogy 9 esztendő előtt két fiáért esdeklett, 's megtagadta tőle a' lyányt, *kétségbeesve hagyta eltávozni az anyát.* — Egynehány nappal az után maga eresztette el, *édes leányomnak* nevezgetvén a' *k . . . . t.* József öcsém, a' ki őtet 12 esztendős lyány korában eggy szerviettnek a' mosásban lett eltévedése miatt úgy megrugdosta, hogy három hétig feküdt Ujhelyben gyógyító kéz között, a sok Regmeczi pof és szitok után Kassán létében *édes Marisomnak* szóllította. — Bizony az ember inkább érdemel szánást, mint gyűlölséget!

Septembernek 3-dika volt az a' nap, a' mellyen Semlyénbe értem. Késő vala az idő, az anyám ágyban feküdt, nem láttam jónak szóllani, 's jó éjtszakát kivántam. De más nap alig hallottam meg első szózatját, 's által mentem hozzá. Kilestem, mikor fog a' két szobaleány kifordúlni, 's bécsuktam a' pitvar' ajtót, hogy fel nem háborítva szóllhassak. — Édes Asszonyám, mondám; nagy dolgokat kell elébe adnom Asszonyámnak, kérem, hallgasson ki mind végig.: — két dologgal vádoltattam; *eggyik,* hogy Marissal vétkes ismeretségben éltem; *másik:* hogy el akarom venni. — Lárma; Intések, hogy térjek magamba, ismerjem meg vétkemet. Szitkok, hogy hazúg, lator, istentelen vagyok. — Hogy a' leány *nem k . . . .* mondám beléugratva szavaiba, mutatja az, hogy kész vala magát a' vizitatiónak alája vetni. Tagadta, hogy hazúgnak mondott. Mutatja az olly vádaknak mint a' Váradi velem-hálás, kézzel tapogatható hamis voltok. — Most azt a' fiát mentette, a' kit eddig mocskolt, 's mindég folyt a lárma, a siketítő szitok. — Szóllani akartam 's lárma. — Kértem, 's lárma. — Ujra kértem, 's újra lárma. — Édes Asszonyám, mondám kifakadva, Asszonyám nem engedi magát megnyugtatni, nem engedi, hogy csendesen szólljak, kéntelen vagyok azt elhadarni. Én megházasodtam — elholt! — elvettem Török Sophiet

— új rándúlat! imhol a gyűrűje; ajánlom magamat is, a' mátkámat is Asszonyámnak kegyességeibe. — Hiszen én — mindég — igen szerettem Sophiet! — Ez vala egész pihegő felelete. — Édes Asszonyám, mondám; a' Gróf azt kivánta, hogy előbb jelentsem bé etc. etc. Láttam, hogy az Anyámnak megpihenésre van szüksége, magában hagytam.

Az Anyám azonnal öltözött 's hírt vitt eggy atyafinak. Hála Istennek édes Öcsém Asszony; az Isten meghallgatta az én könyörgésemet! — *Már azt neki meg kell adni, hogy derék, eszes személy* monda eggy más atyafiának: *csuda, hogy a fiamhoz adták.*

Én is kimentem 's a húgomhoz mentem, Péchy Sándornéhoz. Igen nagy okom van azt hinni, hogy a' húgom már tudta, mikor hozzá mentem.

Más példából tudom, hogy a' kocsisom felesége, mihelytt beértem a' faluba, hírt terjeszte, mi történt. De akár tudta, akár nem, azt dicséretére kell megvallanom a' húgomnak, hogy úgy fogadott, a' mint nem vártam. Azon durvaság olta, mellyet télben a' maga házánál tett velem, nem valék nála; s midőn Marist Debreczenből kihozták, ő is szájának be varrásával fenyegette a' lyányt, hogy a *k*.... név ellen felriadt, 's azt mondta neki, hogy *h .... volna meg magát inkább a csődörrel, mint velem.* — Most azt felelte, hogy jól tettem, hogy megházasodtam, 's azzal végzette-el, hogy *sajnálja és szégyelli a' mi télben esett.*

Megírtam Dienesnek, 's nem felelt. Két háznál Váradon azt mondották, hogy új stratagémát játszom, és a Sophie színe alatt Marist fogom elvenni. — Megirtam Laczinak, 's nem felelt. — Megírtam Józsinak, 's nem felelt. — Julis is, Miklósné is feleltek.

Februáriusban Dienesnek négy levelet írtam, mindenikben előre köszöntvén a' Sophie képében, és jelentvén hogy mihellyt rosszúl-léte engedni fogja, látogatására megyünk; 's nem felelt. Susinak ezen idő alatt, csak a' mit az ártatlanúl előhozódott beszédekből tudok, két levelet írt. A' ki úgy bánik, kéntelen osztán így is bánni; 's Asszonyám azt testvéreim' mocskolása gyanánt veszi nekem, hogy glosszák nélkűl, szitkok nélkűl elbeszéllem, mint bánnak.

Kocsisom hozta a' levelet — sőt nem kocsisom, hanem Maszki, a' Regmeczi kerülő! — Regmeczre József öcsémhez. — Mellé vala téve a' Kázmérba 's Bárczay Ferencz régi barátomnak szólló. — Addig míg ez a' levél felérkezett, Kázmérban senki semmit nem tudott, sem Kázmérnak egész könyékén. A kázméri veres zsidó Újhelyben öszveakadt Maszkival, 's őtőle hallotta meg, hogy Sophie mátkám, 's hogy levelemet ő hozza. A zsidó a' hírt meghozta Kázmérba, 's Sophie kéntelen volt a' levélért küldeni. József öcsém megtartóztatta, 's azt felelte, hogy Mecznernek adta által.

Az anyám nekem két ízben 500 f., mindössze 1000 ftot ada ki-készítésül. Sophie engem minden ajándéktól önként dispensált, dispensált minden czifrától is, 's azt igértük egymásnak, hogy pénzünket a' ház szükségeire fordítjuk. Én emlékeztettem az Anyámat a' májusi igéretre, hogy a Semlyéni pusztatelket 's mellette lévő földet nekem adja, instruál, és lakóúl, míg amott építhetek, a Bossányi János-féle házat nékem

engedi. A' levelet a' Conscriptió elvégzésekor írtam Bagosról, minthogy májusban azt igérte, hogy ennek elvégzésekor ereszt külön. Azt izente, hogy szóval végez velem olyanokat, nem levél által. Szóllottam. Ide engedte a' házat. Megvettem a' deszkát, hogy bédeszkáztathassék a' ház; tudtával, engedelmével vitetett a' deszka tulajdon béres-szekerén az asztaloshoz, tudtával készítettem a Bossányi János' házára, ajtót, ablakot: 's meg nem tudtam fogni, mit teszen az, hogy az asztalos azt feleli, hogy az Anyám contremandálta a munkát; mit az, hogy a' Bossányi János házában lakó ember azt feleli, hogy néki parancsolatja van, hogy ki ne mozduljon.

Az Anyám octóbernek utolsó napjaiban Kólyra megy szüretelni, 's onnan küldi hozzám a' mészárszék zsidaját azzal az izenettel, hogy Sophiet ne vigyem a Bossányi János házához, hanem hozzam hozzá. Úgy mindent csinál érttem. Ha ezt nem akarnám, vigyem Keserűbe. Ezen kettős conditiótól függ egész anyaisága. Ekkor nyilt fel a' szemem. Kéntelen valék a' két rosz közt a' kisebbiket választani, *Keserűt* választottam, *igen keserűen*, azt hivén, hogy oda csak zsellérségbe küldenek, 's tavasszal épülni fog a' házam.

Comáromy Ferencz, a tiszteletre méltó Lajos fija, Tornyos-Németiből lejött a Kólyi hegyre, és ott az Anyámnak elbeszélte, hogy én Marist felvettem a' szekeremre, 's elvittem a' szomszéd faluig. — A mint én felmentem a hegyre, ennek praetextusa alatt, olly irtóztató keménységgel fogadott engem az anyám, a' millyet képzelni nem lehet. Miklós öcsémnek, a ki Szúnyogdról oda méne- által, azt mondotta, minekutánna én onnan a' lakodalmam miatt feljöttem, hogy *csak azt bánja, hogy meg nem verettetett.*

Ennek a' haragnak három oka volt: 1. hogy a' lakodalom terminusát nem az Anyám tette, 2. hogy Maris a' szekeremben volt, 3. hogy a' mint József öcsém állította, azt írtam Bárczay Ferencznek, hogy *én kevélyen tekintek le ezután a' testvéreimre, mert az én feleségem mágnás leány.* Alább majd meglátjuk, ha írtam e? a lakodalom terminusa is elő fog fordulni. Én az Anyámat arra kértem, hogy jelenne meg a lakodalmamon. Ez ugyan, mondám, nem szokás: de az én házasságom, az első lépésen kezdvén, nem a' szokás, hanem az ész szerint ment: Asszonyám jól van és jól volt a' Kázméri házzal, Asszonyám örömmel fog fogadtatni. — A Gróf József öcsémnek levelet írt 's invitálta a' lakodalomra. Az öcsém az én lakodalmom' napján Balajton volt 's Ipáját temette: de az odaindulás előtt vévén a' levelet, felelhetett volna reá, 's nem felelt.

16 d. Novemberben meghalljuk, hogy József öcsém már megjött Balajtról, 's a' Grófné Sophieval 's velem által megyen hozzájok, megteszi az etikett vizitet. Nem adták vissza. Azt mondották, hogy Sophie már is kevélyebb, mint volt és azt a' reflexiót csinálták, hogy micsoda beszéd már az, a' mit én ott vittem, hogy francziául nem mondják *kávét inni,* hanem kávét venni (prendre du caffé, nem boire du caffé).

Az esketés actusáról kijövén, az vala első dolgom, hogy az Anyámnak levelet írtam, jelentettem, hogy az esketés megvagyon; kértem anyai

áldását, megköszöntem eddig mutatott kegyességeit, 's ajánlottam magamat 's feleségemet anyai gratiájába. Sophie eggy mandolatortát külde az Anyámnak, tudván, hogy azt szereti; a' Gróf pedig eggy emberséggel teljes levelet. — Az Anyám nékem is, a' Grófnak is eggy Anyához illő választ adott, 's azt parancsolta, hogy' kérjem a' Grófot, hogy szenvedjen meg a házánál, míg maga feljő, s magával le viszen. — Melly szép kezdete a dolognak!

Azonban már Decembernek is elmult vala eggy harmada; 's az Anyám még sem jött. Nem akarván általhágni parancsolatját, Sophiet ide hagytam, 's magam Semlyénbe indultam. Kenézlőn öszve akadtam az Anyámmal és József öcsémmel. El vala felejtve lelkemben minden bántás, egész szívességgel mondtam Józsinak, hogy voltam a' feleségénél; egészséges; a' fiának a' fogaira baja volt, de jobban van. — Nem felelt.

Éjtszakára meghálván Patakon 's ott nem tudom ki hozódván elő a' beszédben, Józsi protestált a' *Nagyságos* titulus ellen, 's azt sajnálta, hogy nem *Tiszttartónak* neveltetett. Jun. 27-dikén arrogantiával emlegette a' Consil. 's Ord. V. Ispán Ipát, most minden distinctió bolondság volt *szájában*. Ha az volt e vallyon *szívében* is? — Előhozódván a' Kólyi szüret eggyik históriája, hogy Halmágyi László puskát kapott ott a' sógorára, Domokos Jakabra, azt mondta, hogy *úgy kell! kár is volna kevesebbet* kezdeni. — Mind ezek mutatták dühét; de az előttem nem vala újság.

Regmeczre érvén délre, egész nap ott mulattam; de levelet küldöttem Sophienak, jelentettem vissza tértemet, 's kértem, hogy készűlne úgy hogy másnap által jőhessen. Érte jöttem reggel 's a Grófné ismét elkísért.

József öcsém nem mulasztotta el a' szurkálásokat, a' hol lehetett. Nagy sopánkodva beszéllte el, úgy hogy én halljam, melly szerencsétlen házasságot tett most a' felesége' tantijának, a Pozsonyban lakó Elekné Asszonynak eggyik fija; 's az egész *szerencsétlenség* abban állott, hogy Pápista feleséget veve. Pedig ugyan azon Asszonyságnak eggy más gyermeke is Pápistához ment már azelőtt. Ezt József öcsém világosan mondotta. Én nem szóllottam belé, de az Anyám köztt és közötte eggy kis csetépaté támadt.

Novembernek 11-dike olta Januárnak 26-dikáig éltem hatod magammal és lóval Kázmérban. Ezen hosszú idő alatt a' Gróf háromszor ebédelt Regmeczen, 's az ebéd soha sem volt dőzsölés, erszényt-pusztító. Ezt az öcsém megsokallotta. Öszvezördült az Anyámmal. Az Anyám izent, hogy menjek le, mert baj van a' háznál, 's izenjek Klárinak, hogy jőjjön. Csak kevés nappal indúltak el Semlyén felé a' Sophie' szekerei, 's József öcsémnek eszébe jutott, hogy kevesebb kelle Balajtról elhozni a' bútort, 's lángot vetett a . . . . .

Öt nap mulattam Regmeczen, 's örűltem, hogy az Anyámmal éreztetem egész gyermeki hűségemet, 's hogy a' tavalyi keserítéseknek, gutaüttetésnek emlékezete el van törölve. Példátlan békességgel tűrtem az Öcsém dühösségeit, gorombaságát; a millyen péld. ok. az volt, hogy leülvén az asztalhoz ő és felesége, és én Sophie, ámbár mi ketten úgy

vivénk a' dolgot, hogy a' leves alatt kezdvén a' poszpászig mindég csevegtünk, hogy végre lesz valami alkalmatosságok beszédünkbe egyveledni, sem az öcsém, sem a' menyem belé nem szóllottak és olly némán költek fel, a' hogy leültek. Csak eggyszer ragadta el az öcsémet az elkeseredés 's akkor a' feleségéhoz fordulván, ezt mondá neki: *Láttalak már én, jónak, rosznak; láttalak szépnek, rútnak; láttalak gazdagnak, szegénynek.* — Öt nap tűrtem ezeket láttatlannak tévén a' miket láttam, hallatlannak, a' miket hallottam. De mindennek van határa; 's a' szemtelen ember a delicatesszt meg nem érti: végre én is kifakadtam. Hadd hozzam elő némelly példáját újabbi gorombaságoknak, 's nevetséges irigységeknek.

Ha gróf nem volt is az atyám, mondá eggykor Ragályi Mária *derekabb ember volt mint az övé.* Pedig az ő atyját senki sem bántotta. — Sophie eggy vasszín atlasz téli ruhába szállott le a' szekérből, sárga selyem felbával prémezettben, 's alatta petinet csipke nyakkendő volt. Őtet a menyem lopva tetőtől fogva talpig recenseálta, nem azzal az asszonyi interével, a' mellyet a' jó circulusokban 's barátnék köztt látni, hanem *kis-városi czélokból;* 's egykor, míg én az Anyám szobájában írok, 's a' menyem a' kemencze mellett ül, az öcsém fel 's alá jár a' szobában, 's ezt mondja: *Petinet uram* tavaly volt a' módi; ez idén a' *zephir* a módi: *Nem szánnám eltördelni a' kezét, a ki legelsőben vette fel a' sárga felbát. Nem szenvedhetem azt!* Ezek az ő tulajdon szavai, 's hízelkedem vele, hogy az expressiókon kiismerszik, hogy azok az övéi, és nem az enyémek. — Nékem a' csizmámon fekete filz posztó papucsom volt, mint a millyenben az útszákon járnak és kocsiban. *Mágnási czipők!* ez vala a' József öcsém criticája. Szerencsétlenségére ezután kevés nappal Miklós Regmeczre érkezett 's az inasa ollyan papucsba szállott-le a' szekérből — *Nem bántam volna úgy segéljen, én,* monda, *ha elvette volna is Marist!* 'S elhiszem, a' mit mondott; úgy az az öröme lett volna, hogy szabadon nevezhetett volna bolondnak, a' helyett, hogy most a' Grofi titulus bántotta. (Erre a czikkelyre azt kell megjegyeznem, hogy ő azt mondotta, mikor házasodott, — Asszonyám rá a' tanú — hogy *Ragályi Mária ugyan soka sem hált volna az oldala mellett, de az csiklándoztatta, hogy Consiliarius 's Ord. V. Ispán' leánya.* Az illyen gondolkozású ember más felől is úgy gondolkozik, mint maga felől, 's abban is bolond gőzt keres, a' kiben az nincs.) — Ugyan csak Asszonyámnak mondotta felőlem, hogy *velem a' mennyországban sem akar eggyütt élni.* A' felelet az vala rá, hogy nincs mit félnie tőlem; a' hogy indultunk, nem eggy helyre fogunk jutni.

Igy mentek ezek mind azon szemtelenségig, hogy eggy házban hálván én az Anyámmal, bennünket *lopva kihallgatott.* Nem volt eggy szavam is a' mellyet szégyelnem kellene; 's más nap, midőn ezért Asszonyámnak szemrehányásokat tett, bátran tekintettem szemébe.

A tűz az Anyám között és ő köztte még nagyobb lett. Eggykor délben azt mondotta feleségének, hogy van nem tudom immár hány esztendeje, miolta annyit nem írt, mint 24 óra olta. Azt hittem, hogy ismét Contrastban akar velem lenni, 's nékem ád vad ütést, hogy én írogatok,

olvasgatok: de megcsaltam magamat. Egynehány esztendei számadását hozta-bé az Anyámnak; az Anyám felugrott, 's ezen igen nevezetes szókkal széljel tépvén a' papirokat utánna lökte: *Nem voltál nekem, gaz disznó, soha számadó szolgám; ne!*

Miklós véletlenül, váratlanúl érkezik. Látja a' lármát. József öcsém félre viszi, panaszolkodik. Még mindég hallgattam. Midőn csaknem vacsorához ülnénk (18. Január) Józsi azt parancsolja, hogy Miklósnak vettessen a' felesége ágyat; 's valami olly formát vét mellé, hogy semmi az, hogy az ágy a' *tiéd*. Tudniillik a' feleségéé. Ezt mondván megtámaszkodik ingerlő móddal, mint midőn engem provocált, hogy kapjak belé, ha merem, az ajtó feléhez, 's lenéz az Anyámra, a' ki hátát a' kemenczének vetette. Klári is ott ült. Én benn valék a' szobában. Az Anyám felpattant 's a' sírásig lágyult el. Ez vala a' signál a' csatára. Most szóllottam meg. Ez, mondám, gazság a' mit csinálsz. Ő is szóllott, én is szóllottam: mit? azt a Mindentudó Isten tudhatja; az elme akkor nincs olly csendben, hogy minden szóra emlékezzék; végre Józsi a' két kezét a' kaputrok alá görbíti, mintegy csipejére, 's mellyel s fővel nekem rugtat. Hohó! értem, mondám, megemlékezvén, hogy ezt kereste Jun. 27 d. két ízben 's azt írta Klárinak, hogy *meg sem mertem motszanni;* 's észre sem vette magát, midőn a' kaputrok' galléra mind a' két két kezemben volt. Klári is szóllott az Anyám is. Mind ketten nekünk jöttek 's elválasztottak. Eggyszerre eleresztettem. Nekem csak az vala szándékom, hogy éreztessem vele, hogy a' *nem-motszanás* nem *ijedés* vala. Ragályi Mária előjött és azt panaszlotta elkeseredve, *Látod Klári, te azt mondtad, hogy én olly rút vagyok, hogy csudálkozol, mint szerethet engem az Uram.* — Melly szemrehányás! melly megbántás, valakit szépnek nem tartani! Több is vala illyen. Isten tudja már, mint lett vége.

Azalatt míg én Kázmérba szaladtam, Miklós azt proponálja az Anyámnak, hogy Regmeczet adja Arendába Józsinak. Megkészült. Péter Bátyám csinálta ki a' summát a' szerint a' hogy Józsi mindent bedictált. Én akkor mentem oda, midőn consumálva volt. Jónak nem tartottam. De nem vala szavam hozzá.

Minekelőtte Klári elment volna, eggy Józsit megdicsőitő dolog történt. Ő Klárit az Anyámnál halálos gyűlölségbe hozta volt. Klári mutatta nekem a' reá írt anyai leveleket, Éppen a' Józsi vádjai köztt, a mellyeket Klári ellen tett, volt eggy, a' melly kisütötte azt megczáfolhatatlanul, hogy a' panaszt nem Klári tette Józsi előtt, hanem Klári előtt Józsi. — Józsi confrontáltatott. Tagadni akarta, 's ezt mondta: *Hamis a' Néném asszony lelke!* Klári visszaadta a szót; *Hamis a' te lelked Józsi.* A' környülállás a' vádat a' Józsi nyakába sütötte. Klári az Anyámmal megbékélt 's elment. Január vége felé levelem érkezik Biharból, hogy a' conscriptiót kevés napok alatt bé kell adni, azért menjek. A levelet közlöttem az Anyámmal 's azt a' feleletet kaptam, hogy menjek tehát, az Anyám egéssége még úgy is soká nem fogja megengedni, hogy menjen.

Jan. 26 d. útnak indúltam. Az Anyám száz forintot adott útra 's költségre. A' keserűi ház meg vala deszkázva. Holminkat általhordattuk. Azonban meghallom, hogy Dienes neheztel Keserű miatt, 's mindenfelé

az a' panasz terjedett el, hogy *én őtet Keserűnek birtokából kivettem.* Ez nekem fájt. Rég olta szálkának láttam magamat némelly testvéreim' szemekben, 's íme az Anyám Dienesnek színt ád velem öszveháborodhatni. Pedig Keserű eggy nyomorult viskóval a' temető szélén, nem érdemli azt. A' mint az Anyám lejött, elébe adtam sérelmemet, 's azt mondtam propositiójára, hogy inkább eggy ideig a' háznál maradok. Engedelmével, hírével, a puszta telek már körül vala sánczolva két oldalról, a' harmadik felől vesszővel akarám béfonatni. Az Anyám azt mondta, hogy deszkát kell venni, nem vesszőt; hogy téglát, vályogot kell vettetni; 's nem csinála semmit. Munka, foglalatosság, gyarapodás nélkül töltöttük napjainkat. Disznainak nem adatott tengerit, 's azok úgy oda lettek, hogy tavaszi malaczok nem volt 's még ez idén sem igen lesz; az legalább igaz, hogy még 30 d. Jul. olly hitványok voltak, mint tavaszszal, és hogy a' kondás 's az egész falu azt mondja, hogy soha rosszabb sertést nem látott. Azt mondta, hogy nem a' rosz tartás az oka, hanem a tavalyi járvány betegség: de a' Nyíri disznó, melly ezzel eggyütt jár, igen jó, mert a góréból jól tartották. Bemutattam, hogy a' Nyíriné veje lopásban találtatott. Elnézte, 's azzal vádolt, hogy más szóll belőlem, az, a' ki Nyíritől meg akarja fosztattatni.

Sophie Áprilisnak vége felé egynehány ízben feszengette egész delicatesszel azt a' kérdést, hogy mit kezdjünk? Mit? hát csak úgy? az vala a' felelet.

Hat holnapja múla- el házassági eggyütt lételünknek, 's 100 frtnál többet nem ada, sem semmit nem, a' mihez látni lehetett volna. Sophienak a' ház legszorosabb barátjai azt tanácslották, hogy ne tartson sem tehenet, sem apró marhát, mert abból história lesz. Illy környülállások közt, maga proponálta az Anyám, hogy a Pepi lakodalma miatt a' B. Vécsey Miklós kisasszonyával jöjjünk-fel.

Szerencsénkre Sophienak a' még Regmeczen adott 37 latból álló ezüst aufsatzon kívűl 300 forintot ada, hogy azon vegyen gyémánt, főkötőbe való, rózsát, 's azt tette mellé, hogy az én kezembe ne adja, külömben mind postára megyen. — Ezen 300 f. nélkül meg nem tudtam volna indulni.

Kassára érvén, elkeseredve írtam eggy levelet; végye gondolóra, hogy midőn az öcsém megházasodék, postilion, stiblis 's 9 forintos kalapú kocsis fogott a' szekerébe, az enyémbe gubás — hogy Józsinak 840 f. ára ezüst jött, 's két vagy három rendbeli arany ékesség; — hogy Józsinak azonnal épült a' ház, az istáló, úgy hogy 3 hólnap alatt el vala készülve lakója; engem pedig eggy paraszt formájú nedves viskóba akara küldeni Keserűbe; — hogy 6 holnapja, hogy feleséges ember vagyok, 's nincs semmim; 's költségemre 100 fnál többet nem ada 'stbb. — Hogy szégyellem a' dolgot Sophie előtt is, 's nem tudom mint jelenjek meg Kázmértt. — Nem felelt; de másoknak azt panaszlotta, hogy eggy impertinens levelet írtam reá.

Kázmérba érvén, a' Gróf és a' Grófné meg nem tudták fogni, mi történhetett, hogy az Anyámközttem és József öcsém köztt ezt a' *külömbséget teszi.* Én azt óhajtottam, hogy a' Gróf Sophiet tartóztassa

meg, mert láttam a' veszedelmet, 's tudtam, hogy históriák fognak esni, szóllanom kell, 's akkor osztán az Anyám vastag falatokat nyelet velem; pedig Sophie viselős és mindég beteg volt. Még Regmeczen, midőn az Anyám lábánál olly nyúgodtan, olly gyermeki hűséggel ültem, a' hogy' nem még soha, megmondottam én azt, hogy mihellyt tűz lesz azonnal kikapom Sophiet, hogy úgy ne járjon, mint a két menyem járt. — A Gróf megelőzte kívánságomat, 's azt kérdezte tőlem, ha nem tetszene e nekem Sophiet itt hagyni. Örvendve fogadtam el a' propositiót, 's jónak láttam, hogy Ő Nsga az Anyámnak írjon. Ő Nsga írt, 's nem titkolta el atyai illetődését azon, hogy a' leánya másképpen fogadtatott, mint Ragályi Mária. Az Anyám vette a' levelet, 's sem Ő Nsgának nem felelt, sem nekem nem szóllott.

Asszonyám Júniusnak 4-dikén indúl Regmeczre, és semmit sem teszen. Ez desperátióba vitt. Ekkor egy hosszú levelet írtam Péter Bátyám Uramnak, a' ki felől azt mondá az Anyám, hogy vele fog tanácskozni, 's elébe adtam sérelmemet. A levelet Ő Nsgának maga hozta-fel az Anyám. Kértem Ő Nsgát, hogy a' levelet olvassa-meg, és talán nyernénk vele, ha Ő Nsga azt nem a' Bátyámnak, hanem magának az Anyámnak adná.

Megérkezvén a' levél, Ő Nsga általmene Regmeczre. — Kedvetlen vendég vala, nem úgy, mint Deczemberben, mert sokáig várakoztatták az ebédlőben. Végre előeresztetik, de hideg képpel fogadtatott el. Köszöntést mond a' Grófnétól, kézcsókot Sophietól. Az Anyám kérdi, hogy van az, hogy Sophie nem jön hozzá? A Gróf beszélli, melly nehezen viseli terhét. — Terhes én is voltam 's még is el tudtam menni, a' hová kellett; 's leczke annyi, a' mennyi kivántatott. — Végre Ő Nsga kérdi, ha vette e az Anyám az általam küldött levelet? Igen! a' *jó fiam* ide adta. — Kérdi a Gróf, hogy mit méltóztatik erántunk végezni? — Én? semmit! A Gróf hírem nélkül adta neki a' lyányát; — ő hírem akaratom nélkül házasodott meg. — De Tektes Asszony, az illendőség ... Itt belé ugrik szavába: Én a' Gróftól illendőséget nem tanulok, hanem a' Gróf fog tőlem — azt tanulni én ide nem jöttem, annyival inkább nem gorombaságokat hallani! ez vala a felelet 's vége lett vala a' vizitának.

A' kocsisom levelekkel jött fel Kázmérba 's Regmeczre, 's a' Grófné nékem megírta a' mi Ő Nsgával Regmeczen történt; eggy úttal pedig következendő levelét hozta hozzám az Anyámnak:[1] . . . .

. . . .

Elrettenve ezen haladék nélkül ott hagytam Semlyént, hogy a Grófot a szenvedett kedvetlenségért enyhíthessem, 's dolgomhoz magam láthassak. Ha meg tudtam volna álmodni, hogy az Anyám a' Gróf megjelenését, 's Vejének, lyányának, 's születéséhez közelítő unokájának dolga eránt való gondjait bántásnak, 's idegen dologba való avatkozásnak veszi, mindent elszenvedtem volna inkább, minthogy pártomra keljen. De én azt

[1] A levél másolatát nem írta be, csak a neki hagyott üres hely van meg. *Közlő.*

hittem, hogy megjelenése, 's bizodalmas kérése még kedvesen fog vétettetni. A' Gróf jó tónusa ismeretes mindeneknél: egészen más effectusát vártam.

Felérvén Kázmérba Júniusnak utolsó napjaiban, 's nem tiszteletlenségből, hanem félelemből 's okosságból kerülvén el Regmeczet (mert azok körül nem jó forogni, a' kik botról gondolkozhatnak) 's meghallván, hogy a' Bátyám nincs oda haza, levél által jelentettem-bé magam' más napra. 30 d. Jún. által mentem, 's az Anyámat és Józsit ott leltem. Péter Bátyám nékem szóval négy propositiót téve, s' azt akarta, hogy válasszak mingyárt, hozzá adván, hogy menjek a' háztól, és magamat semmibe ne avassam. — Váratlanul esett a' dolog; tüzemet el kelle hűteni; kimentem. Vissza jővén, mondottam, hogy a' választásra fontolás kell, írva adom feleletemet, 's fogattam.

Rendes, hogy az Öcsém azt akarván mutatni, hogy a' dolgot nem kormányozza, kiment, de a' *szoba ajtaja mellett álló széken* helyet fogott, 's bejővén, magyarázott!

Eggy óra alatt Újhelyből írtam Péter Bátyámnak, 's kértem, jegyezné fel a punctumokat, mert valamit hibásan találok érteni.

3-dik Jul. ezt vettem feleletül:

A' választásomra bízott Punctumok.

Minekutánna Ferencz fiam az én ő eránta való anyaságommal meg nem elégszik, — (noha arról az egész engem ismerő világ bizonyságot tehet, és noha én neki a' fogsága alatt tett költségeken és az ő adósságainak fizetésén kivűl, mingyárt kiszabadulásával fekvő jószágot is adtam és resignáltam, mellyből akkor mingyárt 480 Rftot bé is vett; Ezen felyül adtam neki 11 tehenet, 1 bikát, 12 harmadfű tinót, adtam én 20 disznót, Józsi is 20 süldőt; vettem neki 142 darab juhot, vettem 4 lovat, kocsit, azután 'a resignált jószágot megvetvén, kicsinyelvén Semlyénbe való jövetelével kibecsültettem Kólyon eggy szőlőt hatszáz egynehány forinton — hogy azt ő míveltesse, 's hasznát vehesse.

Ezen felyül mind eddig mind maga, mind cselédje, mind minden névvel megnevezhető-állatja az enyémet ette, éppen úgy, mint a' Józsié — tavaly pedig noha hírem nélkül megházasodot, kikészítésére ezer Rf. készpénzt; ezen felyül a' kocsijához kész bőröket 's vásznat adtam, 's minden gazdaságbeli 's gazdasszonyságbeli eszközökkel kikészítettem az ezüst aufsatzomat — és a' feleségének egyszerre 300 Rftot kész pénzt több eggykori, máskori adásomon felyül kiszabadulása olta adtam — hanem mind engemet, mind a' testvéreit mocskolni meg nem szűnik, rajtam nevezetesen, hogy külön mehessen, külön jószágért, félretévén az nékem tartozó tiszteletet, impertinenskedik.

'S ezekből a maga illetlen viseleteiből noha keservesen de eléggé világosan látom, hogy az őtet fenyegető veszedelemtől meg nem menthetem. Hogy mind magam személyében többé tőle ne háborgattassam, s bosszantassam, mind a' házamnak békessége lehessen, jó és egyenes lélekkel megfontolván kötelességem szerint mind a' magam, mind a' ház környülállását, mind az ő állapotját, íme vagy három propositiót teszek elibe; én

jó lélekkel sem mást, sem többet nem is adhatok, nem is adok. Válasszon azokból maga, a' melyik tetszik. Elválasztván minekutánna ennyire vitte mind maga, mind az Ipája a' dolgot, declarálom, hogy idő halasztás nélkül külön menjen; mind nekem, mind a' testvéreinek békét hagyjon örökre; most pedig magáról Reversálist adjon, hogy engem többé míg élek sem nem bosszant, sem nem háborít, sem nem keserít; mellyet ha meg fog állani, kérem az Istent, hogy felejtse el azokat a' sok számtalan tiszteletlenségeket, és méltatlanságokat, mellyeket rajtam Anyán rég olta követ, 's áldja-meg jó erkölccsel, ésszel 's jó szívvel.

Az első propositió. Hogy tőlem időhalasztás nélkül külön menvén végye lakását, a' hol tetszik. Én minden esztendőben adok neki ezer Rftot olly formán, hogy a' Kólyi szőlőnek, mint maga több leveleiben írja, 300 Rf. lévén a' haszna, az az 1000 ftba imputáltatik. 'S e' szerint én még a szőlőhöz esztendőnként 700 Rf. adok.

A' második propositió. Hogy az épületjébe, mellyet az én sok és keserves költséggemmel tulajdon magának a' Serháznál épített és a mellyet soha sem eggyik, sem másik testvére külömben sem acceptálhat, menjen lakni. Úgy is már régen készek az ablakrámák és a dupla-ajtók is; hogy konyhakertje lehessen, azon darab földet, melly van az épület mellett, az Újhelybe és Nagy-Bányácskára vivő szekérútak között a' Szakszon és több Zselléreim földeken kivűl oda adom, úgy mindazonáltal, hogy az több ide való birtokomnak, 's gazdaságomnak, sem nyilván, sem alattomban semmiféle rövidséget, 's hátramaradást ne okozzon. Ezen felyül odaadom neki a' Jesztrebi egész jószágomat minden haszonvételeivel és hogy szőlője is lehessen, a' Mátyásházi hegyen, azon plágát, mellybő most nekem dézmát adnak, egészen kibecsültetem, 's ki is fizetem az ősszel szüret után, mert most törvényesen nem lehet. Ha ezt választja, minthogy már itten kap szőlőt, a Kólyit külömben is messze lévén, magamnak tartom.

A' harmadik propositió. Hogyha a Serháznál való épületjébe nem megyen, mellyet újra is declarálok, hogy minthogy az ő fantaziája által épült, senkié másé nem lehet, hanem az övé valaha is. De most az oda menetelre nem kénszerítem. Tehát menjen a' Bossányi János féle udvarba, az úgy is Úri-formájú. Itten magamnak csak a' nagyobb ágát tartom-fel a pinczéimnek, a' míg élek, a kisebbiket használja. Ehhez adok neki: ott minden mezőben (a hol lelkem isméretiben minden környülállásokat öszvevetvén, jónak fogom látni) mingyárt lemenetelemmel ötven köblös földet olly formán, hogy tiszta búzát tíz köblöt, gabonát pedig negyvenet vethessen, úgy szintén tavaszt is, ehhez adok annyi rétet, a' menynyit az én környülállásaim is megengednek, az ő szükségei is kívánhatnak, mind a' földeket, mind a' rétet lemenetelemmel mingyárt ki is mutatom most, hogy többé soha vele bajom ne legyen; magot már adtam, a' miből vethet.

Búzát szemül adok vetésre valót, mihelytt ki lesz nyomtatva. Ehhez, hogy a' földet legyen kinek meg is mívelni, adok neki négy marhát, embert neki Semlyénben, kiknek ketteje Urbariális telken laknak, a' más ketteje pedig ollyan, hogy azoknak földet rétet az Uraság, 's ezután a'

fiam adjon; négy telek után való erdőbeli és korcsmabeli jövedelmemet is oda adom, a' Kólyi szőlejét használni s míveltetni.

A' negyedik propositió. Hogy ugyancsak Semlyénben, ha a' Bossányi János féle Úri formájú udvar nem tetszik, a' helyett vegye azt a' Curiát, a mit már körül is sánczoltatott. Ehhez is hozzáadom a' fellyebb megírt négy telket, mind az erdő, mind a' korcsmabeli hasznával. Ehhez is adok minden mezőben ötven köblös földet ott, a' hol én fogom legjobbnak látni a' nélkül, hogy a fiam kötölőzködjön. A' mit teszek, most is, ezután is megfontolva, a' környülállásokat öszvevetve cselekszem. Rétet is ott és annyit a' hol és a mennyit a környüállásaim engedik, és a Kólyi szőlőt.

A' marhája és sertése ki van adva. Hogy béres ökre is legyen, lemenetelemmel mingyárt kiszakasztatok a' gulyámból négy tinót, 's azt azonnal által adom, és mind ezeket mi egyebet magával külön vivén, hogy szekere ekéje lehessen, az olly nehezen várt gazdálkodáshoz láthasson, ötszáz Rftot kész pénzt is adok Lőrinczi napi szabadságkor. Ezeken kivűl én sem többet, sem mást nem tudok adni. Bár mindenik gyermekemnek eggy-eggy Dominiumot adhatnék.

Ezeket tehát fontolja meg s' ezekből tetszése szerint válasszon, éntőlem mindenével időhalasztás nélkül, a' mit régen óhajtok, külön menjen 's valamint ezt, úgy azt is anyai hatalommal megkívánom, hogy énnékem írva adjon magáról Reversalist, hogy míg én élek, soha engem sem nem háborít, sem nem bosszant, sem nem ingerel, sem nem keserít; még pedig sem világosan, sem alattomban 's a' testvérei mocskolásától is megszűnik. Továbbá azt is megkívánom, és magamnak ezzel kikérem, hogy a' kinek az én dolgomhoz köze nincs, soha többé magát az én dolgaimba semmiféleképpen ne avassa, nem úgy, mint most; űzze a' magáét.

Sign. Alsó-Regmecz, 1. Jul., 1805.

Árva Bossányi Susánna m. pr.
Coram me Petro de Kazincz m. pr.

Jegyzések a' Punctumokra.

Ez az adott és resignált, de Semlyéni lakásom miatt is, azért is, mert az, az érettek elvett, fogságom előtt bírt portiómnál az én okaimra nézve alább való volt, el nem fogadott fekvő jószág, a *Toronyi* szőlő vala; az az: az adott 480 f. hasznot 1801-ben.

Kértem sok ízben asszonyámat, hogy tétesse-fel, mibe kerültem fogságom alatt, 's mim maradt 's mit vettem volna be, mibe kerültem volna, ha fogva nem voltam volna.

A' kocsit magam vettem 'a Toronyi szőlő 480 ftból álló jövedelméből.

A' juh nem 142 darab volt, hanem 84, párja nyolczadfél vonás forintjával. — Die 30ª Obr. 1801.

Mennyi tehenem volt az Asszonyám' anyai ajándékából, 1793-ban Januáriusban, még meg van a jegyzés.

Mennyi lovat hagytam itthon, elő tudom adni.

A' megfogattatásomkor itt maradt sertéseim számát nem lelem sehol feljegyezve, de nem hiszem, hogy 40-nél kevesebb lett volna. Asszonyám nekem visszajövetelemkor, Aug. 4 d. 1801. adott 6 öreg koczát, 13 süldő 2 esztendős koczát, 1 két esztendős kant és 20 idei malaczot.

Megvetvén, de *kérelemmel*, nem *tiszteletlen visszaadással;* s nem *kicsinyelvén*, mert én máig sem tudom mit hozhat be; hanem azért, mert nem ott bírván a' hol laknom kellett 's lehetett, veszedelmesnek néztem.

Az én jegyzésemben, mellyet Anyám dictált 525 Rf. 59 x. áll.

De nem olly számban, mint a' Józsié, a' ki 1804-ben 1200 f. ára disznót adott el, 's ez idén még hetvenhét disznót hagyott a' nyájban.

A reám vont meg nem érdemlett gyalázat ezt elmulhatatlan kötelességemmé tette; 's azt vettem el a' kit Asszonyám *örömmel fogadott* a' házába, 's a' ki felől *csudálkozott, hogy hozzám jött;* és a' ki mind születésére, mind erszényére, mind culturájára, mind formájára *nékem* szerencsének tartattatik; 's olly világos kikötéssel, hogy gyűrű váltásom csak annyi volt, az Aszszonyám megegyezéséig, mint eggy simplex béjelentés az én részemről és eggy simplex bíztatás a' menyasszony szülejinek részéről; azt vettem el továbbá, a' ki felől tudtam, hogy Asszonyám *megkülömböztetve* kedvellt; 's mind ezek mellé ezt *45 esztendős koromban!* azt, a' ki Asszonyámnak azolta is *egész gonddal igyekezett kedvét lelni,* és arra Semlyénnek bizonysága szerint *tökélletesen el is juta.*

Én mind az ezer frtot, mind a' kocsihoz való bőrt és vásznat 's a' gazdasszonyságbeli sok eszközöket színetlen köszönettel köszönöm 's vele dicsekszem. De gazdaságbelit, szekeret, ekét etc. soha sem láttam.

Mind a' harminczhét latból álló ezüst Aufsatzot, mind a' 300 Rftot, mind az egykori máskori adást hasonló háladatossággal megesmerem. De az aprólékos adásokra valóban szükségem is volt, mert maga a Kólyi szőlő termése nem volt arra elégséges, hogy éljek, 's valamit szerezzek.

Én bizony sem Asszonyámat, sem a' testvéreimet nem mocskoltam. Tanúja Baranyai József Úr, melly szánakozással szóllottam Aszszonyám felől, még a' Maris históriája alatt is; tanúja a' Bárczay Ferenczhez írt levelem, mellyet József öcsém tőle ellopva olvasott, Asszonyám pedig Bárczayval magának az én justificatiómra producáltatott. Hogy a' fájdalom panaszokra fakad, az nem csuda, 's nekem magam eránt is van kötelességem. Ártatlanul piszkoltattam meg, 's nem tudom, miért kellett volna elhallgatnom mentségeimet. A' testvéreimnek légyen elég, hogy nem bántottam eggyiket is.

Mellyik a' *félretett tisztelet,* mellyik az az *impertinentia?* Négy esztendő olta várom a' legigazságosabb, és négy esztendeig mindég magamba-fojtott kívánság' teljesítését, 46 esztendős ember vagyok, férj vagyok, atya vagyok 's látom a' testvérek köztt való egyenetlenséget, melly onnan ered, hogy Asszonyám bennünket egyenetlenül tractálván, egymás ellen való irigységre tüzel. Ki szenvedje azt, hogy én úgy legyek, mint voltam, holott az öcsém a' közös pénzzel traficál, számot nem ád és Asszonyámnak tulajdon szava szerint úgy bán a' jövedelemmel, mintha

testvérei nem volnának? Ki szenvedje azt, hogy én kéntelen vagyok adósságba verni magamat, hogy a' kamarát fizethessem, 's Asszonyám Józsit, azért, mert ő házas, a' tulajdon szavai szerint, a mi kárunkkal boldogítja? Ki szenvedje azt, hogy Józsi arra jutott, hogy ő ád kölcsön Asszonyámnak?

A' veszedelemtől engem Asszonyám azon az úton, a mellyen fogságom előtt kezdette, megmenthetett volna. Háromszáz forint esztendei övedelemmel azt nem lehet. Nem Asszonyámat vádolom én, hanem azt, a' ki arra tüzeli, hogy a' fiatal embert nyomorúsággal tanítsa meg; azt, a' ki mindent a' testvéreinek hírek nélkül magától csinál; azt a' ki sem a' kamara fizetésére nem ád 1 xrt is, sem a Báró Geizler hat ezer forintjából nem ád az én házasságomra: de a' Pechy által letett pénzből dohányt vesz, épít, marhát vesz etc. A testvéreit oda löki, a hová neki tetszik, hogy Asszonyámmal ő szenvedhessen, az az eggyütt uralkodhasson.

Ez tehát a' háztól kimenő, 's szárnyára végre végre bocsátott, hetedfél esztendeig szenvedett fiúnak az anyai áldás! maga a' *jó erkölcs, ész és szív kívánása* és haraggal mondott, áldásképpen hangzó kemény *dorgálás!* Annak a' fiúnak, a' ki a' tavalyi meg nem érdemlett gyalázat és gutaütés után is hűséget bizonyított! s' mind ez egyedül azért, mert azt kéri, a mit a' környülállás és tisztjeinek eggy része sürget! Ha a kétségbeesésig vitt bántás az emberiség gyarlósága mellett messzebb talált is ragadni néhol, mint kellett és mint akartam: itt elég csendes vérrel emlékezem arra, hogy Anyám, az a' ki ezt mondja, 's csendes szomorúsággal olvasom ma ismét rendjeit. Bizony az a' romlottlelkű ember, a' ki nem oltja a' tüzet, mikor olthatná, anynyival inkább ha gerjeszti, számot ád ezekért az Isten előtt.

Hogy én külön menjek, az nékem szíves vágyásom; 's azt tanácsolja a' példa; azt minden eszes ember, a' ki házi dolgainkkal ismeretes. De bizony fiút *elkergetni* kemény cselekedet. — Kész pénzből élni nem tanácsos; én tehát minden előmbe tehető propositiók közzül azt leginkább nem fognám választani. — Mi légyen a kólyi szőlő jövedelme, megírtam felyebb. A tapasztalt gazdák vessék fel, mire becsültethetik a' belőle vehető haszon a' munkálást kifogván.

Ezen eddig írt Propositiót Asszonyám két sor írással rekeszti-bé, mely Mélt. Gróf Török Lajost akarja sérteni. — Nem írom ide, reménylvén, hogy Asszonyám, megemlékezvén arról, hogy mint Anyám, ennek a' köztiszteletet érdemlő Úrnak erántam 21 esztendő olta bizonyított kegyességiért, nevezetesen azért, hogy Vice-Ispáni Charakterű 's másfél ezer forint esztendei jövedelmű hivatalomat is egyenesen az ő kegyességének és senkinek sem másnak a' világon, köszönhetem, maga is sajnálni fogja, hogy bántani akarta.

Minthogy Asszonyám a' majd előfordulandó levelében 's Péter Bátyám Uram az Asszonyám jelenlétében azt mondották, hogy egyebet nem ád, hozzávetvén, hogy azért nem, *mert Regmecz árendában vagyon*, így a' hogy itt áll, azt a' punctumot sem acceptálhatom. Egyéb eránt azt mondván róla, hogy mind a négy punctum közzt ez az, a' mellyet

a' szükséges változtatásokkal elfogadni lehet és kell. — Ezen szükségeseknek tartott változtatásokat alább fogom előadni.

Melly rettenetes dolog az, hogy Asszonyám azt hiszi, hogy Anyának, az anyai nevezet just ád arra, hogy gyermekével keménységeket, 's igazságtalan vádakat hallasson! A' gyermek az atya vagy anya elragadtatását, indulatját, haragját, emberiségét, kimélő 's elhallgató tisztelettel tartozik ugyan nézni; de végre őtet is elragadhatja az emberiség, mert ő is érző teremtés; 's akkor osztán nem elég azt mondani, *szenvedd, mert én szültelek!* A' kötelességek kölcsönösök, az Atyák a' magok gyermekeiknek kegyességgel, kiméléssel tartoznak: a' gyermekek tisztelettel 's hűséggel az atyáknak. A' hol megbomlik a' kötél, az vádolja magát, a' ki feloldoztatta.

Az én fantaziám után épült a' ház és így enyém! ezt írja Asszonyám a' harag tónusában, a mellyben ez az egész írás feltéve vagyon. — De avagy az én fantaziám szerint tett rajzolást nem javallotta-e Asszonyám? kellett-e kérnem csak eggy szóval is, hogy ne nagyolja? nem illett-e az ahhoz a státushoz, a' mellyben én akkor voltam és a' mellyet akkor reméllettem? Miolta a' fogságból haza jöttem, mondotta-e azt nékem Asszonyám ezen íráson kívűl valaha, hogy a' ház enyém? S látván, hogy hetedfél esztendei szenvedésem minden reményeimet felforgatta, 's abba a' korba tett, hogy kisebb épülettel is beérhetem magamat, akkor, midőn a' Regmeczi zálogos portió kiment a' kezünkből s' Asszonyám kéntelen vala ház felől gondoskodni, nem azt kivánta-e a közhaszon, hogy Asszonyám ne új költséggel terhelje az erszényét, hanem ezt épitse fel s szálljon belé? Úgy annak a' summának is vetődött volna haszna, a' mi ezen épületbe tétetett, 's azt a' Capitálist is lehetett volna használni, 'a mi a Regmeczi új házba 's új konyhába verődött. Én ezt akkor is mondottam volna, mikor a' Regmeczi ház építéséhez nyult az öcsém, ha tudtam volna, hogy ott ház akar épülni; mert Semlyénbe költözésemmel megmondottam, hogy én, nem magam hagyván oda Regmeczet, hanem Regmeczről eltolattatván, többé a Széphalmi épületre 's birtokra számot nem tartok. — Szörnyű dolog az, hogy minden *zavarosban* hagyatik, 's a jövendő rettenthet bennünket, 's nem gondoskodhatunk előre, egyedül azért, hogy eggyikünk derekasan gondoskodhasson magáról.

Ismét keménységet követ el rajtam Asszonyám. A Keserűi ház felől szóllván azt mondottam, hogy az a' temető megett, a' falu végén állván, igen nyomorult lakóhelyet mutat 's nem látom miért kell az eggyik testvérnek ollyanban nyomorogni, midőn a' másik testvér megházasodásakor nyakra főre emelkedett a' csinos ház 's nem a' régi majornak eggy részébe szállíttatott. Ez a Bossányi János háza is nyomorult állapotban van; két szoba, eggy pitvaros konyha, 's eggy kamara mindösszve is: de legalább nem olly nyilvánságos jelensége a' nyomoruságnak, mint a' Keserűi viskó!

Juniusban 1805. egynehány darab földjének vetését mindösszve 132 kereszt 6 kéve gabonát.

Ez a czikkely egyforma lévén a' negyedik mingyárt következő czikkellyel, kívánságomat ott fogom kinyilatkoztatni.

Ha a' Széphalmon épült ház' birtokával *nem biztatott,* hanem mintegy *nem fenyegetett volna* Aszszonyám, úgy ezt a' punktumot fogtam volna választani. A környülállások, az én javam, az Asszonyám java, a' ház csendessége, azt kivánják, hogy én a' nékem készített házat válaszszam, s' azt kérem a' majd előadandó módokon.

Aug. 1805.

Pirulnék én és tiszteletlenséggel vádolnám magamat, ha én Asszonyámtól valaha valamit kértem volna úgy, hogy Asszonyám rövidséget lásson az én csecsebecséimért. Ollyan olvasónak juthat ez az írás kezeibe, a' ki engem közelről nem ismér; hadd mondjam ki tehát, hadd provocáljam magamat az Anyám és a' háznál levők bizonyságára, hogy én, *miolta élek,* soha semmit nem emlékezem, hogy Asszonyámtól kértem volna, és nem ismerek *szemérmesebb kérőt,* mint magam vagyok. Eggy levágott diófa és két szilvafa az mind összveséggel, a mire emlékezem, hogy kértem. A' szükség ràvihetett, hogy aprólékokra reá tegyem a' kezemet, mint a' megszorult király a' szent kenyerekre; de pénzt nem tudom hogy illettem volna azon bizonyos czélra rendelt 500 forintnál, mellyből 200 forintot a' maga czéljára fordítottam, és a' mellynek 300 ftja nálam vagyon.

Czélozás a Sophie atyjára, a' ki magát a' gyermeke' dolgába barátságos bizodalommal avatta, és ez által a' tüzet megelőzni kívánta.

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

— Harmadik közlemény. —

Puncta super extradandis testimonialibus.

Primo. Hogy mivel az marha iránt igen meghkárosodottam és de me sine me osztatódott, ellmocskoltatott az billeggel; azomban a melly kétt meddő tehenyett még szegény hütvesem idejében a mészárszékre attam és kétt meddő kanczátt a győry vásárkor, mégh ezen kivül ennek előtte hatt esztendővel egy Payzán lovatt adott eő Nagysägha s egy rosz szürke csikótt (soha a ménesbül egyéb hasznott nem láttván) azt most kivette s meghfizetette, a melly nyólcz borjas tehenyett taval ajándékozott eö Nagysägha, azokat is most bonificáltatta; hátt hol van a kit Csallóközben, Zelizre, Szenyiczére és vásárokra marhát hajtottak? hol szegény üdvözült báttyám után való szaporodása? A ménes sub onere vagyon, én fizetem onussát és eö Nagysägha csak egyszersmind is Csallóközben husz darabot adott ell; hol a többi, a kitt vásárokra czúghban distrahált, harmada sincs, a mint köllennék. Én 200 r f. 17 darab marhát egy aranyos hintóval, itt lévő vasas szekeremmel ekémmel etc. eö Nagysághának attam (noha hintóját visza atta eö Nagysägha; most is ad obsequia) kéttszáz forént kárommal, azt is kiszagattatta;

ezeknek bonificatióját s többeknek is, kiket nem emlétek s nem constálnak per iuramentalem domini provisoris et aliorum hoc negotium concernere deberet kivánom.

Secundo. Minden aestimatioknak, sequestratióknak és pretensive divisióknak relatióját kivánom tanquam legale petitum ugy az ideát is, melly mellett ezek folytatanak, melyek ha meghlesznek, azon forum revisorium, mikett fogh approbálnyi vagy preprobálnyi s adjustálnyi; azután válik ell a többi, mert vagy stricto jure procedálunk in divisione, tehátt az táblát illeti vagy pedigh amicabili és így másképpen köll a dolgokatt intéznyi, de hogy de me sine me, csak eő Nagysága parancsolattyára, a mint tetczik ugy procedálnak szolgabirák uraimék; lássák, de én helyesnek nem itéllem, mert sem exmissiójok, sem ideájok; sem forum relatorium, sem pedigh compromissum, ergo quid est?

Tertio. Hogy Bábúl kimennyek? parancsolja eö Nagyságha, én valamint eörökömben s eö Nagysághaéban fiúi engedelmességhhel viseltettvén szivessen látom, sött kész vagyok egy földlyukban is elllaknom, hogy eö Nagysághának helytt adhassak; de egy szolgabiró, hogy absque legali ordine engemett kihánnyon residentiámbúl s eörökömbül, nem vélném, meghcselekedgye, ha pedig eö Nagyságha via facti procedál, lássa eö Nagyságha; én is ha kénteleníttetem másban alkalmatlanságott okoznyi, pari compensatione, az Isten s világ előtt mentnek itéltessem.

Quarto. Hogy Kerekes uram per mathesim a rétekett, szénákott ellosztotta, hogy mivel Bös ad orientem vagyon és Báár ad occidentem, tehátt ugy dividálta, eö kegyelme dolgha, a mitt adott, acceptáltam, a mitt Anyos uram ád aztt iss, hiszem nékem is élnem köll, azért ebben semmi controversia nem lehett, hogy pedigh Szent György naptúl fogvást való proventusok nem adjustáltottak; ad forum revisorium provocálom maghamat, sicut in caeteris.

Quinto. Azomban valamint hogy Kerekes uram által, ugy Anyos uram által is eö Nagysághátt a jószágh preemtiójával meghimádtam, ugy most is de novo super omnibus offerálom, meghbocsásson adós uram; van nékem több fundusom is, nem köll azértt sequestrumot imprimálnyi, mind szegény Amade Ádámnak, más az, ha énnékem az eö Nagysághátul contrahált adósságimnak köll fundust mutatnom, cur non est contra? 3-o eö Nagyságha tartozott kiházosítannyi, annak kéttezer forintyát, ugy egyéb adósságokat nékem köll fizetnem, mi hasznom benne. 4-to ezen punctum Zeliz iránt nem superáltatott, quia praejudiciosissimum. 5-to Feölséges Urunk sem engedi megh, hogy így suffocáltassam. 6-o. Ez minden mégh az zelizi jószágh aestimatiójátúl füügh, a kitt kétt ezerre sem itéltek elegendőnek és ugy attak bé Posonyban. 7-o. Mégh eö Nagyságának is maid háromezer foréntom in restantia, noha csak Kerekes processusára s aestimatiójára relegáltotom, a ki bizony eztett sem nem superállja, sem ki nem fizeti, nem is az eö kegyelmétt illeti, hanem a relatiórul rependeál. 8-vo. Nékem statusomrul provideálnom köll, azért bizony ha eö Nagyságha sem Istennel, sem familiával, sem annyi kérésemmel, interpositiokal és méltó ügyemmel nem gondol, gondolok én, köll is magamrúl determinálnom. 9-o. Elköltöttem tizenkéttezer forén-

tomatt nagy kárommal, hétt esztendőtül fogvást eö Nagysägha nem kivánván semmiben succurálnyi; a kiben succurált, adósságot csinált, most köll fizetnem, mégh így via facti mégh kenyerem se légyen, mind gabonámott, marhámott, pénzen vetetett termésemett letartóztattya. Judica me Deus et discerne causam meam! hiszem ha eö Nagyságหának comprobáltotik, hogy többel tartozom, hogysem 73 szapu gabonával, kitt elláttam, 8 X rozosnál és 20 X zabnál, a kitt már régen meghattam specifice, tehátt regressus tovább is lészen, nem elégh, hogy tiz holnapigh pénz és kenyérrel, abrakkal, szénával, borral, fävol, eleséggel, egy szóval mintegy vendégfogadóban ugy éltem, 30 forintért egy pár ökrét meghvettem eö Nagyságának, lölkömre bizonyétom többel is, azt is most fizessem? lehetlenségek ezek. 10. Hogy én kéttezer foréntért exequáltassam a jószágott és eö Nagysägha reluállya s abban egészlen bírja, bizony Isten ellen való volna, sőtt hogy énnékem semmim sem lévén, 6000 forintot fizessek, absque legali ordine, eö Nagyságának is gondott adna! hát azután mibül éllyek? kolduljak? köröszténytelenségh volna, contra jus divinum, humanum, naturale et civile gentium et Christianum. 11-o. Ha distrahálnom köll is az joszágott, abból fizetek is és így köll töngödnöm, nem lévén más mód benne. 12-o. Meghválik, adós uram hugyan procedál, mégh sem terminus, sem convictio, hátro vannak ezek, ki fizeti? Tabulare forum concernit.

Sexto. Az bizonyos, hogy az posonyi opinio énnekem böcsületes residentiát et ad eam necessaria adjustált. Én Bösön csak egy tehenyet sem tarthatok, a födele a kastéllynak semirevaló, az istállók denique ottan egy jobbágyott és egy zsellért sem attak (a kitt szükségesnek tartnak az residentiához) az aestimatiót mégh csak a szerént sem peragálta a szolgabiró, az mint az opinio elaborálta, hiszen vendéghfogadóban nem szálhatok, eö Nagyságának más vólt, mert ezer módgya volt más jószágokbúl és magha maghának kivánta; azomban ha egy kazal szénátt kétt felé osztottak, annál inkáb egy castélyt, azért utrobique rata portióm obveniál, azután ha ezek superáltatnak suo foro, jure et legali ordine, térdet, fejet kéntelenítetek hajtannyi, sem a sörfözö, sem a korcsoma nem foly, micsoda károm ezekbűl! A földek ugy vannak, bé nem vethetem, mert mégh vetőre sem elégh a magh, hátt mitt eszem? az ki termett és édes pénzemen vettem 130 foréntért magott s ugy vetettem, eö Nagysägha sem várkonyi, sem tejedi, sem zelizi, szenyiczei, sem itt való terméstt nem enged, ellválik in relatorio foro, mint fogják applacidálnyi, vagy más competentiában most is, most is négy a birkés, egyaránt usuállja a földett, csak egytül jött enyihány foréntom, sem vaja, sem sajtya, sem egyéb egy pénz áró beneficiumom nincs; egy tehenyem jütt az egész gulábúl, harmadfél icze vajam Várkonyrúl, mindig pénzes vajjal éltem, eztt méltó keserves consideratióra köll vennyi, fiat justitia.

És így méltán mondhatom Jóbbal: Quare de vulva eduxisti me, qui utinam consumptus essem, ne oculus me videret. Én károsodom, énékem semim sincs, én nyomorkodom, még eö Nagysägha haraghszik. Kérem eö Nagyságát, tekéncse, quod sim imago Patris; ha ezen fatalitás reám szállott mégh az első attyáinktúl, eö Nagysägha compa-

tiályon sorsomnak és vegye a szivére! mi haszna oktatattak, neveltek, ha secundálnyi semmi előb mozdulásomban nem akarnak, hiszen semmi vétkett bennem nem érezhetnek, hogy kérek, hiszem ahoz köll mennem, a kitt Isten természett szerént rendelt, mégh az mái született gyermek is a szüleitűl azon órában sírva s keseregve könyörögh, azért mit vétek ezzel? ha fölöttéb való, corrigáltassam, ha nem, applacidáltassék, és ha kevés is, csak jó szível adatassék, hogy ne köllessék mindenkoron in doloribus manducare cibum meum, lachrymae etenim et adversitates panes mihi die et nocte. És melly nagy fatum ez, hogy propter domestica mala ad nihil serii, ad nihil publici maghamott nem applicálhatom.

Azért ezekett alázatossággal repraesentálom. 1-o. Cum filiali submissione, ugy hogy recedálok minden törvénytül és pörtül, eö Nagysägha gratiájára hagyom s attyai irgalmasságára, hogy vessünk végett annyi Isten s emberek előtt való ítéleteknek per viscera misericordiae oro, itéllye eö Nagysägha, hogy akár nyér eö Nagysägha, akár veszt, egy a triumphus és mindenek eö Nagysägháé legyenek per absolutum; csak hogy élhessek, annyitt agyon Isten kegyelmébül rendölendő társommal és segétsen csak attyai egy-kétt szó által való közbenjárulásával, a kivel 30 ezer forintokott prosperálhotna. Csakugyan haec omnia transibunt, virtus autem et dilectio patris manebit in aeternum, én is ellenben lölkömre esküszöm, valami tülem kitelhető, oly tökéletességgel fogom gyakorólnyi fiui tartozásomat, hogy attyai áldását s kegyelmességétt meghérdemelhessem, s illy egymás szeretettel, csöndes élettel, igyenes értelemmel sacrificium gratum, kedves égő áldozatott teszünk az élő s igazán itéllő Istennek, másokat is trahemus in odorem unguentorum nostrorum et amici nostri diligent nos nimis, mert ha istenessen magában szálván eö Nagysägha (cujus dies in ordine sunt, noha én Istenemet imádom, hoszabicsa ösz fonalait érdemessen ért napjainak) megh nem egyezünk, akármelly törvény által superáltassék, akárkinek kedve szerént én, de az az radicalis examaricatio diffidentia et amaror interessati cordis fönt marad és soha igaz indulatot tellyességel nem tészen, ezer extremitások okoztatnak s talán nem vélt Isten ostora s látogatása is származhatnak.

A mint ugyis naponként exponáljuk ezekett, azért primum et ante omnia alázatos szivel ante aras paternas profundo, szállja megh az malasztokkal bövelkedő Szent Lélek az eö Nagysägha szivétt és ugy mindenek per absolutum eö Nagysägháé legyenek a dies consumationis (kiket is cum solenitate érdemes biró uram és adjunctus esküttyével vallom, resignálom és holtaiglan eö Nagysäghának ajánlván, semmi törvénykezést, just avagy akármi néven nevezendő impetitiot maghamnak nem reserválván). Csak szerencsémben secundáljon és kenyerett adgyon, ugy agya azon eö Nagysäghátúl rendölendő attyai ajándékához, a mitt nyerhetek per cambium, azt ott hozzá kapcsolván, élhessünk in benedictionibus és eö Nagysägha is sok fárodsági és izetlenségitül meghnyugodván, mintha ujonnan szülne s teremtenne, azon vén Ábrahám áldott igéjét mondhassa reánk multiplicetur semen tuum, sicut stellae coeli s ha Isten ugy rendeli azt, anima mea in bonis demeretur et semen nostrum haereditet terram. Ha pedigh (oh fölséges Isten!) ezek nem mereállyák

eö Nagysághát: reitero cum violentia pristina et in omnibus reservo reservanda.

Ltár 1899/35.

Méltóságos Uram Attyám!

Reménlem, vette Nagyságod három rendbéli levelimet, kiben minden intentióimat valósághal detegáltam, mind pedigh szenvedhetetlen nyomoruságinkatt végsőképpen detegáltam s panaszlottam. A my töb az istentelen szegezésben már harmadszor annyira vóltam, hogy az regement auditorra is sétálgatott körülettem; éppen nem conducál egésséghemnek az olasz országh; itt köll vesznem; minden egésséghem oda van. Azomban az oberstwachtmeister kipracticálta maghátt Magyarországra, (a ki is itten másképp is senkivel megh nem alkudott, a sok zenebona vólt etc.) az egész tekintetes regement igája nyakamon; illy iffiú katonának nem kiss gondot ad, de eddig hálá Istennek, még szégyent nem vallottam, de my haszna? kedve senkinek sintsen, lovaim az éhségh miatt döglennek, 9 hólnapja semmi csak egy fillér fizetést sem attak, most sints reménségünk, ha fizetnek is, felét odaengedgyük, azzal biztatnak, a ki esnék mindezekbül; a közsátorok, réz fazokak, fegyverek, puskák, karabinyok a katonáknak vesztenek, nem is lehetett vigyázni, ha Isten angyala lett vólna is; 14 felé is commenderozva lévén, csak most is az regement anny portán, ütközetben, desertirek, elveszett népek közt; azt is a compagnia commendánsai fizessék; a profunt szekeremet reducálták, 11 lovam belédöglött, anny szerszám romlott, patkoltatás, egy kerék, lelkemre, nyólcz, tiz forint, kétt szolga melléje 2 forint, mégis 150 forintot defalcálny akarnak; markotányosokat nem kaptunk, nem is akart senki jönni, nem is jön, mivel éll? nints pénze a népnek, beteg, hall, egész pestis, mivell tartya lovát, cselédgyétt? minden hólnapra 6 forint, defafcálny akar a Méltóságos Obester Uram és így hogy éllyen a szegény tiszt? Megmongya, tudom, Benyovszky, a ki quietált éss utánna sok százon; úgy is vox populi tizenkéttezer emberünk aligh van, a ki szolgálhatt; az is ki regruta, ki tudatlan, ki marodi; beszélnek ugyan az armistitiumrúl, de akár légyen, akár sem, mibül élünk akkor is? hiszem csak akkor is köll élny, valamint háború üdőben. Ha ma 30 ezer embert kihoznak is, ell köll veszny. Ezekett ha Nagyságod méltóztatik hidny, lássa és vegye szivére, ha nem, az egész armáda bizonyságom és anny országok. Az obester disconsolatus, semmit tülem nem vár már, noha csak itt Olaszországhban; tudom, discretiót attam; Nagyságod azonban igen nagy categoriával írt, még jobban és plene elrontotta. Mindenem harmadérő zálogban hever s minden oda vész, nem sokban kétt ezer érő kárral, már az ezüst gombokat is fejtik, égetik némellyek ruhájokrúl etc. nem is számlálom sok ezer állapotokat, elég légyen, az szenvedhetetlen.

Igenis volna egész familia böcstelensége, ha magam, ha non habitis debitis rationibus ha propter mei non accommodationem, rosz visseletem, korhelységem, részeghességem etc miatt, akarnám cselekedny, verum omnia dignissima et commiseranda, meg is látnám, ki tartóztathatna? ha semmim

sintsen, ha csak fejemet hova hajtannom édes hazámban szülői házomnál nintsen, ha még az is protestáltatott, hogy talám végső napjaimban édes szülőimnek még egyszer kezeit csókólhassam, édess annyámnak personaliter reconciliatiójában laborálhassak, jó uraimnak, patronusimnak kóldússágomat detegálhassam, quid me juvat amor patriae vel amara recordatio? Hiszem herczegek és királyi vérbül valók is végső romlásra jutottak vólna, ha nem secundáltattak vólna, hát hogy én vagy hozzám hasonlók? Ezek my consequentiát hoznak vagy hogyan remedeáltatthattnak, Nagyságod böltsen általláttya; kegyes kezeit csókolom; attyai áldássát implorálom és maradok

Nagyságodnak

Sabionetta, 6. Jan. 735.

alázatos szegény legény fia:

A. L.

Méltóságos Asszony Anyámnak ugy Méltóságos Gróf Judex Curiae Uramnak és az Méltóságos Érseknek accludáltam vala leveleimet Nagyságodnak, reménlem, vette. Ez után csak praecise Mantuában, nem *En arme Italiene* köll a leveleket attressálny, mert igen messzi van a hadi posta.

Ltár 1899/35.

Ex novo commando, dicto Monteggsana, ad vicinitatem Quastallae; die 31 Januarii A° 1735. Cum 135 equitibus praeter officiales.

Méltóságlhos kegyes Uram Attyám!

Már harmadik posta érkezett. Semmi levelétt Nagyságodnak nem vehetem, csak nem meghhalok búban, az itt lévő végső nagy inségek köztt, mégh evvel sem consoláltatthatom, inkáb gyötrődésim nagyobbúlnak. Azomban a my legkeservesebb fatum, méltóságos édes szerelmes s legkegyesseb attyámfiának, Gróf Viczay Jóbnak halálát értem, Obester Uramnak írt valóssághos gyászos levelébűl, csaknem megepeszt az belső szomorúságh éss éyeli titkos zokogásim s a my eörégbiti szomorúságomat, nekem még csak egy bötütt sem írt a jó attyafiság felőle, hanem idegennek; bizony többet érdemlettem vólna idegeny számkivetett országhon. De semmi, hadgyán! az eöreg Szécsény temetésin meghszokták az Amadé familiát megvetny, továb is continuállyák. Patientia. Igy valóban anny saeculomóktul egybenkapcsolt s szomszédságban lévő szegény Amade éss Hedervári ház igen in defectu vannak. Sed sic tulit imperiosa potestas fatorum! Tudom, hiszen Nagyságodnak is elég keserüségére maid az egész iffiú attyafiak mind kihóltak, Nagyságod viszi még az zászlótt, legeöregjeb attyafy lévén. Isten tarcsa, éltesse és szerencséltesse anny esztendőkigh, mint az égh csillagja éss anny áldásokkal áldgya, harmatoztassa et sic etiam benedicatur semen suum, ut videat filios filiorum suorum et pacem (!) super domum suam.

Én azomban mindenekrül circumstantialiter genuine, vere et syncere tudósítottam Nagyságodat cum filiali resolutione, quae adhuc hoc mense Februario pendet, de nem érthetek semmit is, szörnyüképpen minden

postán iterálván levelimet és securissime Győrre inviálván az házhoz. Azért Nagyságodnak továb is de genu recomendalom és hogy kegyessen bele tekéntsen, kérem; quia in apice sum constitutus, quare sex mille rationes et verbale malum et tot centenorum exempla, suadent, violentant et ad extrema cogunt. Senki meg ne itéllyen! Fata volunt, stellaeque docent aviumque volatus. Várom ezért, Nagyságod kegyes szándéka merre jár? ha csak semmi succursusom, semmi resolutióm egyeb, hanem hogy én akármit csinállyak. Én is, a mint élhetek, ugy élek, de bizony többett illy sullyosan nem nyomorgok életem elvesztésével, azután is reá érek meghalny. Mindenem zálogban, maid 2 ezer forint kárommal, a jövő hólnapban pokolban vész, semmim nints, lovaim, szerszámom, ruháim, nyergem oda van, cselédemet sem tudom miből tartanny, sem magamat; makkal és korpával tartyuk lovainkott, lelkemre írom; utak pedig ollyanok, hogy lehetetlen és iterum lehetetlen csak roszabat gondolny iss, már fél pestis köztünk, én elsoványhottam, vért pökök, egy hétig sem veszem le lovamrúl a nyergett, éjet-nappal ezer nyughatatlanságh. Most is itt vagyok más commandón, az ellenség torkában Quastallánál, négy olasz mérföld, éyet-nappal a sok patroll, piquett, recognoscinozás, portyázny járáss, hogy öt-hatt ló is csak a sárban vész, ott marad. Egy tyukmony egy garas, azt is a patikában veszik, egy font olasz szalonna hat garass etc. etc. Nints mit tennem, héjában. Csak rima essett minima boni sperandi, jó vólna; de csak egy aranyat sem találny költsön is, olly szegény a tiszt. Desperandum est. Tudom, Bécsben és másholt nem ugy beszéllik nyomoruságinkatt, nem hiszik; de a kik kimennek, meghmondhattyák. Csak ugy járul az ellenségnek, mind a vendégségre, a sok árokban kétt felől a gyalog minap is ugy lütt hozzánk, mint a sebess esső; a kurucz soha 50—60 gyalog nélkül nem jár; az istentelen árok miatt a katona operatiót nem tehett, a lova rosz, az útt gyehennai, fázik, nints mentéje, nints csizmája, hanem forgács és szalma köziben köti a lábátt, ugy üll a lóra, töb 300 embernél csizmátlan, quid plura? infandus dolor. Pörkölt szallonnával élünk, 38 nap egy falatt prófuntott nem attak szegény katonának, sem nékünk, a húss 8 dénár, abbúl a 10 dénár leenung pénzbül hogy éllyen, kenyerett is végyen, sót, húst, apró mundért is csináltasson; azomban minden forintbúl most $12\frac{1}{2}$ dénárt lehúznak, hogy subsistállyon? implicat. Barbéllyunk 3 van, de még a kokussomat se biznám reájuk; ha szegény megbetegszik, csak oda van az: hidegen van, a fa drága, kályha az istentelen országban nintsen; a bor rosz, a viz roszab, kukoricza polentára vizet iszik, csak meg köll betegedni, el köll veszny, ki látt hozzája? kinek-kinek magával elég gondgya vagyon. Panaszollyuk a generalisság előtt (a mint a héten kéttszer vóltam mostany commendans Generalis Wallisnál), még ők haragusznak jobban, ergo quid agendum? szökik, hal, betegszik, káromkodik, átkozodik a katona; nékünk csak mintha nem hallannánk, el köll szenvednünk; engedetlen, szófogadatlan, minden zenebonára proclivus, egész martyromság portára, commandóra vélek menni; zugolodik, a magáét kéri, regrutázáskor való igéretiket előhánnyák. Valóban rajta vagyunk a novitiatusban. Azért nem lehet máskép; sapientis est mutare consilium, inter duo extrema mala in minus.

Elmegyek a velenczés pap földire, valami kalmár leányát vagy hajóssét elveszem; élek, még élhetek. Példája lehetek az egész világnak. Bárcsak 1000 forinttal Méltóságos Obesterem, vólna securitássa, segittene és záloggjaimat, a kik csak 180 aranyban van zálogban (2000 forintól többet érnek) kiváltannám, azomban 10 hólnapi gagy és fizetés bent van; mégis böcsülettért valamiként szenvedne és valamikép még 500 forintot kérnék, hogy lovat etc., ruhát etc. csinálnék magamnak és vólna, hogy éppen éhel meg nem halnék cselédestül; de nulla spess; oda van minden bizodalom. Ha kimehettem volna, összekóldúltam vólna valamit megint és adlaboráltam volna; de az ellen is nagy ellenkezés vólt. Fiat voluntas Dei. Az igaz, hogy most oberleutinant vóltam vólna, meg is házassodhattam vólna és jól vetett ágyom vólna; inimica contra ipsam naturam, fata interdixerunt. Bujdosom, szarándokoskodom, próbálom szerencsémet éss azon mégis kérem Istenemet, ut sedibus in patriae det mihi posse mori. Most immár (mint edgyik levelében írta Nagyságod) azt hazudnák ellenségim, hogy dámákkal koczkáztam, kártyáztam; előttünk a franczia Cupido; előttem a szerelem; igen is secundum leges divinas bizonyossan akárhogy lesz is, megházasodom; talánm szerencséssebek lesznek szegény koldus gyermekeim magamnál; ha senki sem gondol, gondolok én réghi és néhai fényes familiámmal, már 30 esztendős vagyok, gyermek nem vagyok, szenvettem pro annis Mathusalem, conscientiae mihi duco, abban exponálván conscientiámat, hogy Nagyságodnak alázatosan iteratis vicibus megírtam; azért, hogy szegény vagyok hadgyán! qui sacrum operatur, opus bonum operatur. Tudom, ha continuálhattam vólna vitézlő életemet, a mint belékaptam és magamott applicáltam, viseltem, tudom, ember lett vólna (s talám nem utólsó és nevezetes) belőlem, de manus parentum et fatorum tetigit me; sit nomen Domini benedictum! concludo his et humilem orationem et resolutionem meam finalem exosculando benignas manus et ante paternos pedes prostratus; végső szempillantásigh

Méltságos Uram Attyámnak lészek
Nagyságodnak
in extremis helyheztetett alázatos engedelmes fia
Amade László.

Semmi ujság nincsen, hanem megint contraríe hallottuk, hogy a spanyor succursus visszament vólna és egyéb semmi a többinél.

Jeszenáknak is, sem másnak semmi leveleit nem vehettem, sem Méltóságos Érseknek, sem Judex Curiae eö Excellentiája levelét, de így csak nyomorkodok in nihilo.

N. B. Gróf Viczainé, tudom, ha férhez menne, jó vólna egy szegény legénynek. Appony kissaszony is, ha az apja jól akarná; item Korlátköy uram leánya, Nagyságodnak lehet informatiója.

Bölcs névő katona ment el Meszlényvel regrutázny Győrre, az tudom, megmondhattya Nagyságodnak: mint vóltunk az ütközetben is és micsoda nyomorúsághal éltünk; vélem vólt a tűzben is, mikor 18 katonával a sántzban ugrattam, 800 franczia a bokorbúl reánk tüzelvén, többeket nem is emlétek.

Akarnám tadny, Meszlény maga felől miként fogh beszéllenny; sokan curiosusok vagyunk, ugy az oberwachtmeisterünk, mert az szegény éppen a fák mellé búyt a tüzben az ágyúgolóbisok előtt; ez universale köztünk, azért titkott nem is tészek belőle; most kipracticálta magát Magyarországon; bár ugyan inkáb itt ben maratt vólna, nagyob böcsületére essett. Ha eö ki nem ment volna, nékem köllöt vólna kimennem, meg is vóltak minden dispositioim már, de én cum grato et expraesso consensu mentem vólna Obester Uramnak; de ő cum dissensu ment ki, mert egy capitány nélkül hamaréb ellehet a regement, többek lévén, mint főstrásamester nélkül, a mint én hoc non obstante kimehettem volna ad arbitrium vólt, de per reputationem honoris nem cselekettem, én lévén első kapitány, nem illett vólna oberwachth és első capitánynak immedietati egymás után kimenny, a nyakamban hatta az egész regement igáját, de semmi, még eddig nem vallottam kudarczot, noha hány hétig egy egész regementet commanderozom, exerceáltam, számban vetettem etc. Elválik, ha én nem ſeszek, mit tészen a töb uy kapitány, kiknek böcsületét én hordoztam, oltalmaztam, már kéttzer fegyverét is megmordáltam. O tempora, o mores!

Ltár 1899/35.

Méltóságos Uram Attyám!

Melly keserves légyen afflicto afflictionem addere, én tapasztalom. Illy casusom történt: hogy ennek előtte ött héttel Bolongiához érkeztünk vólna reggel korán; engemet azonnal 100 katonával elcommenderoztak, hogy 12 mérföldnyire az spanyort persequálljam és ottan eröss feldevachtott tarcsak az tiszta égh alatt; ha valami lenne, azt azonnal az hátúl lévő regementeknek avisállyam. Én elmegyek Pianóró felé, 70 vörös és 30 zöld katonával, egy hadnagy, egy cornéttal etc. kétt spiont fogadok azonnal, kikett előre küldök, lassú ügetést csoportossan nyomódom truppommal és halladok; azomban csak jön egy spion visza és mondgya (bal felöl hegyes lévén az ország, job felöl pedigh valami igyenesség, egy kiss patak folyván közt), hogy az hegy oldalában, 80nigh való gyalog spanyor fegyveres rendben postérozta vólna magátt. Én nem akarván tágíttanny, az katonasságott erőssen meghszóllítom és azon 100 emberbül nyólcz, kilencz truppott csinálok és egy részétt éppen föllküldöm az hegynek, az másikával oldalossan maradok, megparancsolván, ha pisztolomat kilövém, egy szível, lélekkel, csak karddal raita mennyünk. Úgy is történt: egyszer kisütöm puskámot, nagy kiáltással raita rohanunk és szerencséssen közben veszük, azomban a fegyvert mindgyárt letétetvén vélek és elszedettvén, comenderozok, kétt káplárt és 25 közembert (ők 62 valának) elparancsolom, vigyék az regementhez; ezen közben ehez jön nagy sietve az más spion és referállya, hogy Pianoró lévő helységben még gyalog spanyor és mikolétta is volna (ez ollyan botskorban és polgár ruhában járó népe a spanyornak, vörösben és kék hajtókában, legistenteleneb nép, az ki sok ezer károkat tész, csak bokorban, vermekben és kősziklák mellöt lövöldöznek és lappangannak) elcom-

mendirozok egy káplárt 6 emberrel, hogy recognoscirozza az ellenséget; magam tartóztatva, utánna nyomódván, tehátt bemegyek azon Pianóró nevű helységben és akkor mongyák az parasztok, hogy az előjáróm már feldtwachtott áll az hegy óldalában és az ellenség eltávozott. Én a katonasággal letelepedem egy udvarban, leszálíttom, de a lovátúl senki el ne menne, azomban három vagy négy katona az előjáróval elillantván más felé (mert ez istentelen, szófogadatlan, barbarusnál is alábvaló nép, főképpen ellenség földin) a templomban hallották, hogy valami kenyér vólna, raita rohannak, csak kezdik adny a parasztságnak, sákokra, tarisznyákra hánny etc. ottan vólt fehér nép is, retirálván magát a templomban, aztott fosztogatni etc. Én oda nyargallok, látom az istentelen confusiót, ütöm, veretem, alighogy agyom sem lüttem egyett vagy kettött, strását állíttok a templomhoz és úgy viszatérek. Visza térvén, egy aszony (a ki postamesterné vólt ottan) elömben jön sírva, hogy eötett megfosztván az katonák, sok arany és ezüst pénzétt elvették volna. Felelek néki, édes aszonyom, légyen kevés patientiával, még az nép lecsendesedik, igenis lesz gondom reája. Úgy is lett. Egy kiss üdő vártatván az hadnagynak, zászlótartónak megparancsolom, hogy jelen légyenek és az alltiszteket visitállyák meg. Az egész katonasságott, egész üngigh, gattyáigh, tarisznyáját, nyergétt, pokróczát etc. megvisitállyák, semmit sem találnak. Másodszor magam mégyek, ujonnan mind kikerestetem, még a strásákot is fölváltattam. Semmi. Azomban hivatom az aszonyt cselédestül és kiviszem a néphez, mondván: ha nem esmérhetnének-e valakire, a ki megfosztotta vólna. Felel, hogy meg és így kirukkoltatam egészben azon katonasságot harmadszor gyalog és emberrül emberre hordozom, tehátt négyet viszen suspicióban, azokat azonnal uyon megvisitáltatam, arestomban tétetem. Másnap erőssen az fő és alltisztek előtt examinálom, kemény és szép szóval is, csak semmi sem jött, hanem hogy egy erszénykétt találtak vólna a földön (a ki az aszonyé vólt) és abban mintegy 7 l. ezüst pénz vólt, azt viszaadatom és mivel nem akartak fateálny, ex tam gravi suspicione rem criminalem sapendo az regementhez küldöm, egy káplár 6 ember strásával késértetvén. Én azomban megváltatom más kapitánnyal, viszamégyek Bolongiában, tehátt ott is már más parancsolatt jött, hogy előb hogy sem elszélledgyen a nép, oberleutnant uram szállásán aufmarchéroztassam eökött és comenderozva lévén más egy kapitány, 2 hadnagy és 1 zászlótartó, negyedszer is per totum megvisitállyák. Akkor sem találtak semmit.

Én azért elegett tettem kötelességemnek. 1-o hogy annyszor megvisitáltattam. 2-o hogy azon aszonyt magát kivévén eö-néki kedvére hattam, hogy ha megismérheti-e. 3-o azokat, a kiket suspicióban vett, arestomban tettem. 4-o nem lévén a disquisitió továb az én jurisdictiómban, az regementhez küldöttem; feci plus, quam debui.

Az regement azomban fustigatione 300 baculorum egyett, mást kevessebbre etc. megbüntetvén és semmit sem valván, impunite elbocsátottam. Hic fuit error, mert suo modo processuali kölletett vólna vélek procedálny.

Én már eztett el is feleitettem, quia nihil amplius ad me, hanem

ad regimen. Azon aszony azomban Rómában mégyen az Pápához panaszra; a Pápa ur a comenderozó Generalishoz, a Generalis azt parancsollya: azon kapitányt profushoz tegyék és vasra verjék. És így most ártatlan, büntelennül, vason a prófusnál heverek és szenvedek. És processuale úgy disquirállyák a dolgot. (A levél többi része hiányzik.)

Ltár 1899/35.

Irhatom lelkemre Nagyságodnak, hogy annyira elkeserettem, hogy maid a guta megütt. Patior propter scelus populi mei! verum quid potui ultra facere et non feci? az egész generalisság recognoscállya innocentiámat, az egész regement és az egész armáda, mert tudgyák, hogy soha interessatus nem vóltam, tudgyák, mint viseltem magamot etc. Már kétt tiszt kapitány postán mentek a comanderozó Generalishoz az egész tisztek nevével, azomban a közkatonasság (szeretvén igen engemet és tudván, hogy értek szenvedek) maid a házát a profusnak föllgyuitották csoportossan odagyülvén, nem is meri magát mutatny a profus; csaknem seditio lett vólna belöle, ha magam eökett nem csillappíttannám; ugyan kõz akarattal, szível-lélekkel el is mentek (egy nagy és lamentabilis memorialist csinálván) a comenderozó és más Generalissokhoz és nem akarják szenvedni, hogy raboskodgyam. Az más Generalisság is (nem ditsekedem véle), de igen mellettem vannak. Várom minden órán szabadulásomat, az processusnak végét pedig absolute akarom propter indemnitatem meam. Meg is van igérve, hogy ha indemnitáltatom törvényessen, az egész armádánál pro satisficatione parolánál kiadgyák, hogy hejában szenvettem, azért kinél-kinél tudva légyen és ezután a tekintetes regement az országtúl kiván satisfactiót.

Megvallom, hogy sír a lélek bennem, hogy illy héjában köll raboskodnom, szenvednem, de magok az generalisok azzal consoláltak, hogy ne törjem, búval ne emészem magamot; inkább nagy böcsületemre válik, mert ez az istentelen, zsidónál alábvaló, hitetlen pápa népe úgyis az egész császár ármádájára tör és ha lehetne, agyon verne bennünket, mivel a capite Romano faetet piscis és azért agyarkodnak ellenünk. Más az: úgy attak be, mintha mink tisztek a katonassággal együtt elosztottuk vólna köztünk ezen pénzt (a mellyett 800 f. specificálnak), az pedigh constál már, hogy istentelen hazugság, mert ha egy fillérében részes vagyok, az Isten eörökössen büntessen meg érette. 3-o. es simplex affectio, enny vagy amanny vólt. 4-o. Mindeddig azon suspectus katonáknál semmi ki nem találkozott, anny szenvedés, veréss, hitt után is. 5-o. Ámbár elveszett is, mit tehetek én róla? én elegett tettem kötelességemnek, recognoscállya az egész vilägh. Ugyanakkor valamely provisio is maradott kenyérbül, abrakbúl és sák gabonákbúl, abbúl a katonák és magunk is, tanquam ex hostili ennyhány sákkal in flagranti elattunk, úgy Symaházy kapitány uram is velem lévén, az melly nem is volt ollyas magazinum, hanem az Mikolitáknak valamely provisiója, azt is maid criminalis kérdésre vették. Holott az egész spanyor bagásiának Bolongiában és másholt való nyereségébül egy pénzt sem láttunk, csak oda

van. Ez az legkeservesebb! vérünkkel, éltünk veszedelmével, szép actussainkkal nyerünk s semmi hasznunk belőle. Az hogy a regementünknek egyszóval ezen ellensége, csak per absolutum redeálny akarnak bennünkett. Méltóságos Generalis urunknak is itt az armádánál kevés jóakarója (megtudtam már Bécsben), dühös nevünket költötték, agyarkodnak ellennünk és így köll osztán szenvedny; más eszi meg a pecsenyét, mink szenvedgyük; más lop, én raboskodom; nekem soha semmiben ollyas koparító nyereségem nem vólt, tudgya az Isten és az egész regement is megesküszik reája; mégis én vagyok praedestinatus, hogy az egész regementért és pro populo sacrificatus légyek? Accedál ehez főképpen, hogy az Pápa és az egész Romangia és Bolongia apprehendál rá nagyon, hogy én vóltam (ismervén, hogy csak én hordozok kótssagtollat az egész ármádánál, más senki), a ki a Bolongia kapuját 12 emberrel és 9 napig 150 emberrel istrásáltam; excommunicálny is akarnak és ez iránt is factióskodtak és ellenkeztek reám és az egész regementre. Hiszem Oberwachtmeister uram is arestomban vólt, úgy most is velem kétt főtiszt. Véghetetlen vólnék, ha mindeneket előszámlálnék. Kivántam azért eztett Nagyságodnak pro humillima informatione et certa et infallabili megirnya, hogy tudhassa, miben légyen dolgom, ha ezután híre futamodna is.

Méltóságos Generalis Uram, a mint értem, már útban vagyon; továb is kérem, könyörgök, kimenetelemet sürgesse Nagyságod és az commenderozó Generalisnak, úgy Printz Lobkovitznak (a ki General de cavalleria és az egész cavalleriát commendérozza) cum praegnantibus rationibus irnya méltóztassék, úgy Méltóságos Generalis Uramnak is, had szellőztessem ki magamot ezen nyomoruságokbul! Mert bizony desperálok in tantis angustiis, mendicitatibus et tribulationibus. Magamot édes attyai gratiájában ajánlván, kegyes kezeit csókolván, szent áldását implorálván maradok

Méltóságos édes kegyes Uram Attyámnak Nagyságodnak ex vinculis Cesena 29 Decembris 1735.

alázatos engedelmes fia
A. L.

Csáky regementye, hogy bejöjön, igen hirdetik, hogy a my regementünk alája reducáltatik, igen beszéllik. Elmehetünk vele.

Attingálhattya subtiliter Nagyságod a commenderozó Generalis, úgy másoknak is fogságomat és ártatlan szenvedésemet!

Ltár 1899/35.

Méltósághos kegyes Uram Attyám!

Eörömmel írhatom Nagyságodnak, hogy ezen szempillantásban jön caplárom, a ki az éyel a profusnál volt strásán; hogy azon suspicióban vett katona, a ki azon aszonyt a pénztül meghfosztotta és hólnap hóhér által megkinoztatott vólna (noha illegaliter, mert a jó Oberwachtmaister egyszer eleresztette s absolválta), meghvallotta az pénz elvételét és hogy Mólnár kapitány lovászának atta eltenni s elrejtenny; hála legyen az

Istennek! Bizony a nyakamban csapták vólna nagy ártatlanul az 600 forintot. De innocentia triumphat! én sem nyugszom, még Commendans uramat prófushoz nem tétetem; ha én szenvettem ártatlanúl, szenvedgyen más is cum culpa. Bezzeg praetendálom most az satisfactiót. Ezzel csókolom kegyes kezeit, Nagyságodnak recomendálom az levelek írását éyelnappal maradok

Édes szerelmes Uram Attyámnak Nagyságodnak die eadem Forli 1736.

eörökös egyetlen engedelmes alázatos fia
Amade László.

Reménlem, cum gloria ma kiszabadúlok az arestombúl.

(Kivül: Illustrissimo Domino Antonio Amade Domino Libero Baroni de Warkony, Equiti Aurato, Sacratissimae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario, Inclytorum Comitatuum Posoniensis, Nitriensis, Albensis, Tabulae Iudiciariae Assessori Primario etc. etc. Domino Domino Parenti et Patrono gratiosissimo. Par Vienne. Raab. In Ungahrn.)

Ltár 1889'35.

Illustrissime Domine Baro! Domine Patrone et Parens! Naturaliter clementissime!

Etsi verear, Illustrissime Domine Genitor, ne summae temeritatis arguar, quod post tot, tantisque gratiis receptis ulterius adhucdum paternas precibus aras incendere praesumam, veniam tuam merebor, ubi sentiret me juste querulantem et extreme destituto compati et desperabundo, spei anchoram porrigere dignabitur. Neque deterreatur aut indignetur Illustissima Dominatio Vestra, ex eo fortassis, quod praetensivo jure aliquid efflagitare vellem, in hoc enim, memet ipsum abjuro. Verum in condignam commiserationem absummendo, statum, tempora miserrima retroacti belli aestuantissimi, denique centum fata acerrissima, eaque maxime domestica, quibus me iniquissima sors delusit, firmiter credo (etsi mille jam sim passus repulsas) misericordiam promerebor. Scio quidem quae sint gravamina ad haec Illustrissimae Dominitationis Vestrae; et 1° quidem, nihil mihi debere adeoque nec subvenire posse. Ego nullum agnosco debitum Patris, praeter debitum amoris et hoc etiam exinde quia es naturaliter clemens. Verum puto omnem gratiam vestram mihi praecludere nequibit, praetensiva illa divisio violenta et confusa, cum sua etsi clausula roborata, quam quid, etsi nihil minus mihi in animo sit, nunc aut alterare, aut annihilare, subjicio tamen omnia illa gesta, acta et transacta, paterno et clementi cordi, quod ubi conscientiose, stricte et juste perpenderit; credam, quod nunc jamjam pacato et tranquilliori animo, magis penetravi; ea, quae eorum forte tanta indignatio obscuravit, quoque ego humillime praetereo, propter quae nisi gratia et compassio naturalis non accesserit, mille extremitates, imo exilium ignominiosissimum mihi imminet tentanda esse. Quam poenam etsi putem, delicto meo imparem esse, hanc tamen subive, indubie et vere juro per viventem in saecula! mihi necessum est. Alterum est, ego quod supplico, mille vias

demisissime (mihi repraesentatas) remonstravi, quibus auxiliari mihi possit, verum jam praejudicium successorum, jam vero natura mea dilapidatrix, jam libertas mea quidquid agendis, jam vero ingenium meum acutum et subtile (quod tamen magicum non est aut divinum, quod ex nihilo creare possit) objiciuntur; super quae cum rationabiles et manifestae exculpationes meae non acceptentur; humillime obmutesco. Tertio: Quod et salutare et justum, utilissimumque foret, si conjugium aliquod praedestinatum foret, quo et deficientem stirpem surculis augere et ad extrema redactam, stabilire quoquo modo valerem; verum cum ad haec ora, mihi vetera objiciantur; in nullo Illustrissimam Dominationem Vestram se velle interessare, jam semel tantas sibi causasse expensas, sibimet maledixisse etc.; quid mihi agendum sit? omnino nescio! nec ullus consiliari potest. Quid etenim? ego connubium ineam, nec consensu parentum, imo nec fundamento dotis munitus? Quomodo Illustrem Personam mihi desponsare ausim? aut saltem memet insinuare praesumam? qui certus in eo, quod ubicunque sortem tentasse velim, hisce justis illorum objectionibus respondere minime valerem, sicque turpi verecundia suffusus, confusus discedere cogerer. Militiae signia jam secutus, expertus atrocitatem belli et miserias, quae omnia cognita bene perspectatae sunt; quid hic quoque spei superest promotionis? qui nec in hac, in qua sum dignitate, subsistere aut redire valeo; causae sunt Illustrissimae Dominationi Vestrae satis superque cognitae. Ex eo patriam invisere, dulcesque paternas manus exosculari volui, ut novis gratiis et benedictionibus cumulatus, gloriose redire valerem, qui ex eo gloriosus exii, quia sanus, quia intactae famae, immaculatique honoris. Verum ut tantum in eo impendam, etiam residuos, in eo concessos mihi dies, ut equos mihi emendicem, qui etsi complures habuero, quid proderunt? ubi ego vacuus et egenus redire nec possum, nec NB. consultum (ex rationibus praegnantibus) foret. Et quomodo etiam nunc? Domo egrediar? qui juro per Deum, Mariam et omnes sanctos, non sum, nisi unius Cremnizensis dominus. Quod tecto et foco, ne benigne excipere dignetur pietas paterna pietate, id filiali humillime recognosco et gratias refero; verum si in aliquo fundamento progredi ne quibo (quod ego, nisi accedente clementi accommendatione paterna efficere, ex me ipso nequeo, non peto divitias) superaedificata quid me juvabunt? Dies mei transeunt, cogitationes meae dissipantur, torquentes cor meum! Accedit et illud, quod me hilarem et jocosum monstrem! juro per omni sacra! quod ad fallendas opiniones hominum id facio; verum ridet os, cor autem amarissime plorat et tormentatur, vermisque crudelissimus continue rodit, miserrimae turpissimaeque egestatis; alterum, quod tot curarum fluctibus obrutus, tamquam demens et mihi consiliandi impotens deliro, eaque mihi excutere satago, quae ubi recogito, septem gladii Simeonis pertranseunt animam meam, sicque illudendo aliis, mihi illudo, qui sum ludus omnis infaelicitatis. Haec divisione et ex his sapientissime mille consequentias et extremitates progenerandos, humillimi paternae pietati, clementiae, justitiae et misericordiae ita subjicio ac si divino extremoque subjicerem tribunali, judicat me indignum amplius ante tribunal illud et judicem justissimae ultionis; Illustrissima Dominatio

Vestra omni sublevamine, connubio et paterna eaque naturaliter incarnata clementia, fiat voluntas tua! si vero justissime, strictissime et secundum Deum, ejus sanctissimam Matrem (perillustrem Illustrissimae Dominationis Vestrae protectricem) perpendendo, jam virilem, canamque aetatem meam, militarem ordinem, cumque longe religiosissimum et severum, extremumque salutis *nunc,* damnationisque meae momentum, genuflexus rogo, medio tali subvenire dignabitur, quo et Illustrissima Dominatio Vestra, ad fata sua usque (quae superi, tanquam immatura adhucdum retardent longe. diuque amoveant) competentissime vivere, ego quoque, ne tam miserrime suffocer, in dimidio dierum meorum, quorum credo jam plusquam dimidium supervixi. Et quamvis videam, totusque orbis manifeste admireretur, quum triste latrium sim crudelitatis maternae, adgeniculabundus oro, ut in contradictorium, sim sacrificium et grata victima paternae immeritaeque clementiae, quum vel in minimo contra me irritasse, dum recordor, morior. Divitias mihi ne dederis, sed neque paupertatem, paternam tuam recommendationem, dulcemque amorem exoro, et salutare, utile appromptendumque connubium, juxta gustum et beneplacitum cordis paterni. Haec omnia ipse ego humillime repraesentare et indignas hasce lineolas immolare volui, tam indignus filius tanto patri, neque extraneorum (ut antea suevi) importunitates et interpositiones emendicare et venari volui, qui forte plus irritarunt, importune semet interponendo, quum ego humillime deprecando preces etenim vincunt invincibilem et ligant Omnipotentem. Memet ulterius quoque in amplexus paternos, strictissime. indissolubiliter et aeternum implectendo; paternam exosculor dexteram, sub cujus sacra benedictione vivere et emori cupio.

Illustrissimi Domini Genitoris mihi naturaliter clementissimi

unicus et pauperus filius
Capitaneus Amade.

Dabam ex solitudine cordis pristina ex sincere corde poenitentis et plangentis in temporibus et diebus novissimis annoque salutis aut damnationis ultimo et extremo.

Ktár 1900/14.

Aus Hoffart mutvilliger Cavalier!

Die continuazion ihres gutten humors erfreyet mich umb desto meher, weillen daraus abnimbe, das die heintnächtige Krankheit von keiner consequenz mus gewessen sein. Wohlte wintschen, das ich auch so närisch als gestern könte sein, mir aber gehet es ganz anders, den als gestern abents nach haus kome, habe mich zu bet gelegt und vor schmerzlicher coliqu die gantz nacht nicht geschlafen, heint fruh aber aus prosuumzion, weillen eine andere mir vor kurz zeit seher uberlästige gemuts krankheit verborgen und untertruckt, hoffte auch disse zu bemeistern, bin ich auf die hassen jacht ausgangen ein bar stunt, aldorten erfrohren, neuhgentz aber noch eine stund bey dem Vogelfang mich aufgehalten, alwoh mit dero scharmanten brief erfreyt worden, welcher mich zwahr wahrm gemacht, aber nicht das mich angreyfente fieber

vertreiben konnen, iiezt befinde mich in meinen bet, da mir die Khälte mit harter mühe disse zeilen zu schreiben gestatet. Habe erst ich gelegenheit die einer Capucinerin anstendige betrachtung zu ueben in bedenkung der weltlichen Eutelkheit. Gestern wahre eine Amazonin, heint fruh eine Jegerin, und gegenwertig eine miserable Krancke. Das ertrage zwahr gut willig, wan nur die in meinen schlaf-lager geniessente schtille und einsambkeit meine ausgeloschene doch noch womckhente gemuts verwirrung nicht widerumb anzünde, das wehere mir unerträglich. Darumb will nicht ermanglen alle vernunftige reflexionen zu hilff zu ruffen. Uberschike allen tabac, den hier habe, werde eine grossere provision morgen von Verona kommen lassen, und sie darmit bedienen, wiewohllen nicht begreifen kan, wie die lieb eines unter denen cimperischen Freyllen sich befindenten Cavalieren konne mit dem schlaf blagen. Verwiziger Amade, dero neie rivalitet ist so mächtig als ihre alte liebe, wirt ihnen demnach nicht stark blagen, auch dero herr Obrisleitnant kam seines Lebens und ruhe meiner seytz höchst versichert sein, den mein Copido ist vorgestern gestorben, wirt auch so bald nicht mehr auferstehen, ihre posten visitierung ist die leichbagengnis gewiss, meine Freyheit habe zur erbschaft bekommen, wirt demnach die welt mir nichts meher zu contribuiren haben, indeme iezt vergniegt lebe. Apropo ich habe mein parola gehalten und nichts zu mitag geessen, hoffe aber das heint verlohren morgen einzubringen, erwarte demnach meinen mutwiligen, aber angenemen Amade unfählbar morgen früh, indessen truzen sie mich bestendig nach dero Verschbrochen, und seint vergwist, das ohne aufhören sein werde dero

gehorsambste ergebenste
Dienerin
die von dem Fieber gedeemutigte

Casal, den 18. oktober

Gazola.

P. S. Die Ihre Jungfrauschaft erhalttene Virginia bedankt sich vor das überschikte compliment, befiliht sich hingegen gehorsambst, mein schager wie auch mein herr nebst schuldigster empfelung bitten demselben morgen dem ihnen ergebenen Gazolischen haus zu lieb die zimbrische Freylen zu verlassen umb auch vor unserer Veroneser reis eine bey ihnen sich aufbitente Jacht abreden zu konnen. Adieu unglaubiger Tomas, hoffertiger Luzifer.

Ltár 1899/35.

Vohlmachtiger gebieter meines Lebens und tots.

Wohlen sie mich nicht umb das ihnen gewidmente leben bringen, so endern sie ihren schlus, bleiben si meine seele, bleiben sie in ihnen quartier, noch ich hoffe in person meine trey zu bezeigen, lieben sie mich vorthin getrey, und bauen durch dieser liebe meine glikseligkeit, ich schwore das darvor so lang ein tropfenblut in meinen adern werde haben, zu meines Amade seiner disposizion sein solte, mich nichts vergniegen

solte, als was sie mein trost zum zihl hat, ihnen meine so eiferige und gewis noch nicht erhörte liebe zu continuiren, darvon mich kein leyden unglick, glickseligkeit, kein person, solte es auch ein engel sein, abendig machen solte, bey diessen bleibt es und selbsten so sie auch untrey wehrden kontte beÿ mir nichts, als die aparenz niehmals aber das in mir gegen ihnen so verliebte herz enderen; habe ich gästern 2 empfindliche brief geschriben, ah mein andere seele allenliebster Amade compatieren sie eine person, die balt narisch vor lieb, nichts anderes meher zu abrendieren weis, als was von ihnen kombt, mit hin da ich ihnen million proben meiner liebe geben und sie will merkzeichen einer disperazion bey meinen Abschid werden wahr genehmen haben, da ich so vil unglik und grausame verdrieslichkeiten, von den sie nicht den halbenteil wissen, ganz gedultig ertragen, mich alzeit trostent mit denen gedanken, das mich mein Amade liebt, und meine liebe erkenet, welches also eine solche glikseligkeit vor mich, die wohl aller nur erimliche unglik ubertrifft, wie ich aber von ihnen, auf meine 2 letze verliebteste brief, so khaltsinige antworten empfangen, woh so will kleine stich worten wahren, als häte ich mich nur betebt gestohlet, und hätte vileicht gar die lezte verdrislichkeit acordiert, auf einen ganzen bogen nur etliche zeillen und die mit ganz frembden titlen vermengt, das hat mich also glauben machen, das auch mein Amade untrey, und an meine Schagsien ein last habe, was mich dan in die eyferiste verzweiflung gestirzt, und voller wuth die brief so si empfangen, hat scheiben machen, wie mir aber gewesen, das weis der himil, den rief ich zu mein zeigen, auch der Schaffgotsch ihnen wirt erzehlen, das bey dem Scholenburg alle in voller verumderung über meine verenderung gewessen, iezt aber da ich in ihrem liebstem brief erkenne, das alles was pasiert aufrichtig getrey umb verliebt gewessen, so gib ich mich zu friden, beschwohre sie mit weinenten augen mich nicht zu abandoiieren, meine trey zu erkennen, mich lieben und glauben, was ich bey dem heyligen got schwöre, das mein Amade über alles in der welt liebe, ihnen allein ganzlich zu gehöre, umb bin

mein einziger trost

Verona, dem 6. november

his in tot verliebte

G.

P. S. Der Schaffgotsch ist gestern abents noch vortweillen, ich aber in meinem zimber eingesbert und keinen mentschen vor mich kommen lassen, so hab es nicht ehender, als heint froh gewust. Adieu allerliebstes leben, ich schreibe in eyl damit ein langerer verzug vileicht mein eyferistes nicht unglick bane, ich bitte sie noch ainmahl versagen sie mir ihre liebe nicht, und so es unglick machen mir balt zu wissen, was gegenwertiger brief in ihr Herzen gewirkt, bis auf eine neye versicherung ihrer liebe, werde ich barbariche pein und leiden ausstehen. Adieu mein himbliche vergniegung, ich truke sie million mahl an meinen brennenten Herzen.

Ltár 1899/35.

Méltóságos Uram Attyám
Kegyelmes Pátronusom!

Veni, vidi, vici! igazán maghamot Victor Amadeusnak mondhatom, de melly kegyelmességébül az Istennek az egész világ csudálkozik szerencsémen, hogy 8 nap alatt elvégezhettem, a mint is natum et consummatum est matrimonium sacramentum. Egyéb héjával nem vagyunk, hanem Nagyságod kegyelmes attyai grátiája és áldása accedállyon hozzánk. A személly rendes, jó, jámbor és gazdagh, mert 32000 forint készpénze, a mobilissen, drága öltözetin és kövess partékáján kivül. Az contractus favorabilis, a mint is 8000 forintot azonnal nékem ajándékozott és obligált, én pedigh ezer aranyott ex aviticis, ezeret ex aquirendis. Nints is semmi kétség benne, csak Nagyságod jószágott admoneáltasson, kész azonnal kiváltanny és mindenekett Nagyságod grátiájában ajánlanny, csak az van hátra, hogy maga kegyessem Nagyságod attyai kezei csókolására kiván sietny és Nagyságod attyai dispositióját várny, ugy a jószágott is in facie loci meglátny. Más az, mivel minden pénze capitálisokra elocálva vagyon, itt Morvában ez a szokás, hogy praevia ad minus trimestri admonitione az creditorok impetáltassanak ad reluendum, ezek azért az attyafiai mihelyst Nagyságod intentióit fogják látny, azonnal a creditorokatt fogják admoneálny és az usus fructussát vélem együtt obligálta magát communicálny, dummodo sufficiens sit capitalis interesse. Az is benne van NB. a contractusban, hogyha Isten akármelylyikünkett kiszólittanna a világbul, 20 milia forint a gyermekekre szállyon, nyólcz per se az enyim és négyrül eö szabadon disponálhasson, haec coram pluribus. Azért is pénteken most estve indulunk Szobotistyára in toto és ott hagyván feleségemet, azonnal Nagyságod lábai csókolására sietek, egyebett tülem nem kivánván, hanem hat lovat és szekeret szerezzek, azért más paripát nem vévén be Olaszországban, kettő van fekete, még négyetskét köllene szereznem, ordinaris hámot, kocsist, németett és forajtárt és mivel én semmit sem attam nékie, 100 aranyott igértem, holott nékem gyürütt, materiát etc. ajándékoztak. Énnékem pedig csak a dispensatio 14 irigy competensim közül maid 200 forintba tött, ugy az vendégfogadó, szekér, ruhácska, cseléd is, még van vagy 400 forint, azért (mivel elég fundusom van most az nagy és mindenható Isten kegyelmébül) még vagy ezer forintra szükségem vólna, hogy böcsülettel láthatnám és néki hálaadó szegény szivel lehetnék pro tanta gratia, a ki kész érettem mindenétt offerálny. Valóban legnagyob punctum vólt az, hogy katonaságomat absolute velem resignáltattny kivánta, maid négy napig törtem, még resolválta magát; nem is bolondság olly ártatlan gyöngének Berembül Majlandban menni! Más az is, legjob, hogy kevéss pompával, secretissime ment véghez, minden az eö és böcsületes attyafiai költségén, praeterquam, hogy ad demulcendum vagy kétt musica tántzott tartottam és a cselédnek discretiókat olly hirrel és approbatióval is vannak itt felőlem, hogy elpirulnék, Nagyságodnak ha merném megirnya és harmintz is lett vólna külömb-külömb, kitt elvehettem vólna, de Nagyságodtul ez recommendáltatván, ezen megnyugottam. Valóban az Isten sok szenvedésim és nyomoruságim után vastagon és kegyelmesen meg-

áldott, sit nomen Domini benedictum, me cum prole pia benedixit virgo Maria!

Ezeket azért praeliminaliter Nagyságodnak alázatossan kivántam raptissime expressus szakácsom által tudtára adny, a mint is reménlem, Appelman sógor uram és jegyesem is Nagyságodnak irnak praesentibus. Ha lehetséges vólna, Ngyságod ide Szemniczére egy-kétt napra megalázná magát, igen consoláltatnának az attyafiak; ha pedig nem méltóztatik Nagyságod, én udvarlok, de valóban nem válnék káromra Nagyságod kegyes magamegalázása és mindent véghez vihetne Nagyságod a sógorral (mivel sem apja, sem annya a személynek) és ita clarissimis pactis omnia ad nutum cederent, mivel mindezek egy fillér praejudiciumára Nagyságodnak nintsenek, sött készek töb capitalist is ad reluenda Amadeana bona szerezny, mert itten csak 4 vagy 5 percento fizetnek Morvában.

Csak a Generalis vagy 3 hólnapott dispensálna. Azonban kivánnyuk azt is, hogy legaláb tudtára adatassék valaki által Méltóságos aszony Anyám eö Nagyságának. Ezzel kegyelmes attyai kezeit csókolván szent áldásában magamot ajánlván maradok eörökös mélly submissióval

Méltóságos Uram Attyámnak
Nagyságodnak

Berem, 31. Julii 1736.

alázatos engedelmes hiv fia
B. A. kapitány.

Nagyságod kegyelmes választyát eyel-nappal várom.

Madocsány Antal Uramnak (ki is revereállya alázatosan Nagyságodat) ezer obligatióval vagyok, hogy mediatorom és vöfélyem vólt.

Ltár 1899/35.

Közli: VÉRTESY JENŐ.

FERRARAI ES PERUGIAI MAGYAR TANÚLÓK A XV—XVIII. SZÁZADBÓL.

Mióta Fraknói nagybecsű műve a XVI. századbeli magyar iskolázásról megjelent, művelődéstörténeti multunk ez új ága felé is egyre több figyelem fordúl. Jogosságát nincs mért soká bizonyítgatnunk; hisz »a mennyire visszahat az iskola a nemzeti élet összes irányaira, annyira szoros összeköttetésben áll a tanügy és az iskolák története a nemzet szellemi fejlődésének történetével.«[1] — Czélunk ez alkalommal — mellőzve ifjaink külföldi iskolázása körét, irányait és hatását — csupán adatok közlése, miket pár évvel ezelőtt két, egykor nagyhirű olasz egyetem: a ferrarai és perugiai anyakönyvében s régi hivatalos följegyzései közt talál-

[1] Frankl V.: A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században. Budapest, 1873. Előszó.

tunk. Töredékes voltukat mentse ki fontosságuk, egyrészt, mert olasz földről valók, melynek e téren gyakorolt hatása, bár alig hihető, máig kiaknázatlan, másrészt, mert az egyetemek és ifjak során oly nevekről van szó, melyek viselőinek történelmünkben egykor vezető szerep jutott.

Ferrara, ma Felső-Itália egyik csöndes municipiuma, mint annyi más olasz város, szintén nagyszerű multra tekint vissza. Már a XIII. század elején fejedelmi székhely, mi által rohamosan lendűl s a hajnalló renaissance első rangú melegágya lesz, mely talán itt is virúl legtovább. E fejlődés legfőbb oka, kétségtelenűl uralkodó-háza, a geniális *Esték* családi kiválóságában keresendő, kik jó házasság és ügyes politika révén, — hol a pápák, hol a császárok palástjába fogózva — korán herczegi rangra emelkednek. Több mint négy századon át uralkodnak aztán egyre növekvő hatalommal, főként a renaissance idején (XV. és XVI. sz.), midőn a ház kitűnő tagjaiban, az Alfonzók és Ercolék alatt, udvaruk a költészet, tudomány és művészet középpontjává lesz. Valóban, nincsen olasz dinasztia e korban, mely a Medicieket kivéve, e téren kezdettől fogva annyit tett volna, mint éppen ők; de szerencsésebb föld is kevés, mely oly rövid idő alatt annyi nagy szellemet nevelt vagy látott volna falai közt, mint Ferrara. Innen kélt útra — come l'aquila — egy Savonarola, itt született és énekelt Ariosto, rajongott, dalolt és tört meg Tasso. Túdósok és humanisták egész társasága találkozik össze koronként az udvar körében meg az egyetemen, köztük az elsők elseje Bembo, később bíboros és pápajelölt és a nagyhírű Guarinok. A költészet és tudomány árasztotta e fényt méltón növeli az az önálló, nagy festő-iskola, melynek vezető mesterei jobbára szintén ferraraiak, minők: Francesco Cossa, Cosimo Tura, Garofalo, Dosso Dossi, sőt első mesterét és irányát tekintve maga Coreggio.

Ép ily híres és sűrűn látogatott volt a város egyeteme: az »Universita libera di Ferrara«, mely a XIII. század második felében alapult s legszebb korát ez időtájt éli. Állandóan és messze földről sereglenek belé: Német-, Franczia- és Magyarországból, sőt Siciliából és az aegei szigetekről is akadnak növendékei. Soraikban nem ritkák akkora alakok, minők Coppernicus, a Pico della Mirandolák, Maro Kelemen, jóval előbb Janus Pannonius, ki az idősb Guarino oldalán tizenegy hosszú évet tölt itt gyermekifjuként, de páratlan költői sikerekkel. Az alább közölt magyar tanulók hosszú sora is jórészt ez időre, a XV-ik század második felére esik, bár az ő szokatlan vonzalmukban Ferrara iránt, az egyetemén és humanistáin kívűl más körűlmény is közbe játszhatott: királyi házuk rokonsága az Estékkel. Mátyás második felesége Beatrix ugyanis, testvérhúga volt I. Ercole nejének, Arragoniai Eleonorának, ekként nagy-nénje és jó ideig nevelője a később gyermekűl prímássá és bíborossá tett Estei Hyppolitnak. Íly uralkodó-ház közelében s bizonyára némi pártfogása alatt, élénkebb összeköttetésben a honi földdel, ifjaink is szívesen vonúltak meg s a szellemiekben nyert nagy előnyök mellett másként is otthonosan érezhették magukat. Névsoruk, melyet az egyetem régi iratainak ma a »Castello«-ban őrzött kötetei tartottak fönn, a következő:

Nome, Cognome	Patria	Qualità	Sciencia	Causa della presenza	Data luogo di studio
Scepes (Szepes) Elias	Ungheria	studente.	jus.	Lic. j. canonic.	1455. 18/VIII.
Gallus Thomas	Ongh.	dott. juris can.	—	—	1456. 19/VIII.
Colomanus de Ungaria	Ongh.	Rettore degli scolari leggisti.	jus.	test.	1460. 21/IV.
Albericus de Ungaria	Ongh.	stud.	jus.	lic. j. can.	1465. 23/III.
Batto Nicolaus Ungarus de	Ongh.	studente	jus.	test.	1465. 18/VI.
Pallorii (Palloni ?) Sigismundus.	Ungh.	stud.	—	test.	1467. 20/III—21/III.
Perenj Nicolaus	Ungh.	stud.	—	test.	1467. 20/III—21/III.
Cromer Joannes	Ungh.	stud.	jus.	dott j. canon.	1467. 20/III Bologna.
Lencuu Benedictus	Ungh.	Vescovo di Diakovar	jus.	dott j. canon.	1467. 21/III. stud. Bononiae.
Aimericus de Ungaria	Ungh.	dott in jure can.	—	—	1471. 2/IV.
Joannes de Ungaria	Ungh.	canon.	jus.	dott. j. canon.	1474. 7/III.
Ladislaus Zakalitz de Temeswar	Ungh.	dott in artib.	—	dott. j. canon.	1475. 7/III. 1477. 21/X. jure canonico.
Albertus de Ungaria	Ungh.	Universitatis Scholarum Artistarum Rector.	—	—	1481.
Zeckel Petrus	Transil-vánia	stud.	medic.	dott. medic.	1486. 22/III.
Gregorius de Ungarus Pesth	Ungh.	dott. in j. can.	—	—	1489. 26/IX.
Transilwanus Petrus	Transilw.	pievano. stud.	medic.	dott. medic.	1490. 5/X.
Bar, Urbanus de Pannonia	Ongh.	—	—	test.	1491. 9/IV.
Lenudeschit Georgius	Ungh.	stud.	jus.	lic. j. canon.	1493. 1/III.
Saloch Andreas de	Ungh.	prete	—	test.	1493. 1/III.
Joannes frater de Indra.	Dalmat.	doct. in Theol.	—	—	1493. 15/IV.
Joannes Jacobus de Angelis de Ungaria	Ungh.	doct in Art.	—	—	1493. 11/VI.
Germath Stephanus de	Orgh.	stud.	jus.	dott. j. canon.	1493. 7/IX. stud. Padue.
Goston Joannes	Ongh.	canonic.	—	test.	1493. 7/IX.
Schaidar Paulus	Ungh.	canon.	stud. jus.	test.	1492. 7/IX. 28/XI.
Zuhafen Jacobus	Ungh.	Rettore dei leggisti	jus.	test. doct.	1493. 7/IX—28/XI. 1495. 24/XII. 1496. 20/II.

Az elsorolt ifjakkal most hosszasabban nem foglalkozhatunk, de számukat még hárommal gyarapítjuk, kiket egy, az egyetem történetét tárgyaló XVIII-ik századbeli könyvből igtatunk ide.[1] A fejezet czíme, mely alatt szerepelnek, már magában megtisztelő rájuk, a kísérő megjegyzések pedig, pályájuk ismert volta mellett, e helyt minden bővebb magyarázatot fölöslegessé tesznek. — *Index nonnullorum exterorum Almi Ferrariensis Gymnasii, nec non aliquorum ex viris doctissimis, qui Ferrariae sunt diu versati* (282. o.): **Thomas Bacotio** (= Bakócz Tamás.) Ungarus ex oppido Herdoviverniensis Dioecesis. Vir praeclarissimus. Adolescens in Almâ universitate nostra fuit institutus, deinde creatus Cardinalis, Tituli S. S. Silvestri et Martini in Montibus. (294. o.) **Franciscus Herdouth** (Erdődy Ferencz.) germanus Strigoniensis Cardinalis. Amplissimus, quem in celeberrima universitate nostra eruditum fuisse scribit Garimberto. (310. o.) **Jo. Benedictus Sambuco** Tiernaviensis. Linguarum undecim peritissimus, ac scientiarum fere omnium expers, qui Ferrariae principis, Alphunsi Estensis Junioris, Alphunsi II. Ferrariae Ducis praeceptor fuit. — Zichy-c. IX. 252. lapján 1450-ből közölt levele szerint **Várdai István** is.

* * *

Az umbriai Perugia, a hitbeli áhítat, a természet és művészetek e megszentelt földje, mely hallotta Szent Ferencz imáit, vezette egy időre az ifjú Rafáel ecsetét, szintén tele az ó- és középkor meg a renaissance nagy emlékeivel. E külső körülmények mind növelhették régi (1276-ban alapult) egyeteme hírét és tanulói számát, kik közt hovatovább egyre növekvőben az európai főrangú család- vagy történetivé váló nevek sora úgy, hogy a hallgatók átlag korlátolt évi számához viszonyítva származásukat, azt mondhatni, hogy a perugiai főiskola egyike a XVII—XVIII. századbeli Olaszország legarisztokratább egyetemeinek. Hallgatói közt:

1601-ből három belási *Khuen* báró,

1623-ból két *Szlavata* gróf és több *Fugger*,

1635-ből egy *Ungnad* gróf,

1661-ből két *Lesczinszky*, András és János; Comites de Leszno, »Palatinides.« Ugyane tájt egy *Hohenzollern* herczeg.

Végül 1609-ből, a kit cronologice előbb kellene említenünk, egy sötét emlékű név: *Joannes Christophorus (igy!) ab Ampringen* 15. may. 1609. A név fölött késői, idegen írással e rövid megjegyzés: Nunc Theutonici ordinis magnus Magister, et pro Rex Hungariae.

Ily nevek között találtuk elszórva e pár magyar ifjúét:

Joannes Orlle de Karwa. Ungarus. 13. die Marty. Anno 1603.

Stephanus Palffy de Erdeod. Liber Baro, in Biberspurg (Vöröskő) et Stompha. Comes comitatus Posoniensis 5. Decembris. 1603.

[1] Historia almi Ferrariae gymnasii in Duas partes divisa, eminentiss. et reverendiss. Principi D. Thomae Rufo, S. R. E. Cardinali Praenestino Episcopo, ac Archiepiscopo Ferrariensi. A Ferrante Borsetti Ferranti Bolanti I. n. D. Illustrissimae Civitatis Ferrariae à Secretis Dicata Ferrariae MDCCXXV. 3 kötet. A mi idézetünk a 2-ik könyvből (Pars Seconda) való. (Ferrarai egyetemi könyvtár.)

Joannes Palffy de Erdeod. Liber Baro in Biberspurgh et Stompha 5. Decembris. 1603.

Paulus Palffy de Erdeod etc. 6. novembr. 1611.

Franciscus Ladislaus Mednyanteky L. B. de Medgyes. Inscripsi me nationis matriculae die 12. Octbris 1700. Relinquens 6. jul.

Joannes Otto Rindtsmaul L. B. dd. unus Ungarus. 1739.

Mindahárom Pálffy a győri hősnek, Miklósnak fia és pedig nyolcz gyermeke közől a legidősebbek, mert az első szülött, Márkus már zsenge korában elhalt. Közűlök, Jedlicska »Adatai«[1] nyomán csak a legidősebbik születési évét tudjuk: Istvánét, (1587. január 28.) de ebből következtetni lehet hozzávetőleg a másik kettőére s gyaníthatjuk, mílyen idősek lehettek, mint perugiai egyetemi hallgatók. Úgy látszik nagyon is fiatal, húsz éven alóli ifjak, de mind hárman magosra menendők. Valóban a család, mely atyjukkal jutott főúri rangra, túl loyalis politikájuk útján bennük emelkedik föllebb sőt szilárdúl meg nemzetietlen hagyományaiban. István, e néven II-ik, ki 1636-ban lett gróffá, később koronaőrré 1646-ban hal meg. Ebben az évben: öcscse János (II.) szintén gróf és komáromi főispán. Legmagasabb méltóságot ért a közpályán: Pál, (IV-ik) a legkisebb testvér.[2] Aránylag ifjan főpohárnok-mester, majd az 1630-iki országgyülés elnöke, Pozsony vármegye örökös főispánja, országbíró s 1649-ben nádor, 1653-ban hal el.

A másik három ifjú közűl: karvai Orlé János 1617-ben gömörmegyei táblabíró, Mednyánszky Ferencz László pedig esztergomi nagyprépost, később levei püspök, meghalt 1736-ban. János Ottó, az 1681. évi 82. törv. czikkben honfiúsított négy Rindtsmaul egyikének ivadéka, de magyarsága, melylyel magát ama nemzetietlen korban (1739!) oly önérzettel írja »unus ungarusnak«, magában erény számba menő életrajzi adalék.

Íme szűk keretben, inkább csak regisztrálva e nehány, külföldön járt magyar tanúló neve. Kétségtelenűl rövid s nem teljes sorozat, de legalább ez is hozzá járúl a tisztázásához annak a kiváló szellemi kapcsolatnak, mely hazánk és a művelt nyugat között e téren is szakadatlanúl megvolt. A német főiskolák hatása ma már jórészt tisztázva van, az olaszoké máig földolgozásra vár, pedig egy avatott kezű, lelkes kutató munkája míly gazdag aratással járna!

Közli: PAP KÁROLY.

[1] Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajzához. Eger. 1897. 294. l.

[2] Neje, családjuk egyik távoli rokona, belasi Khuen Magdolna bárónő. E jelentéktelen dolgot azért említjük meg, mert valószínűleg látszik, hogy a Pálffyak perugiai iskolázása kapcsolatban van a Khuenek ott időzésével, a kik közűl mint említők, 1601-ben szintén három testvér (Erasmus, Blasius és Carolus in Lichtenberg et barones in Neuen Lembach) hallgatja az egyetemet.

EGY TOLDI MIKLÓS ÉS GYÖRGYRE VONATKOZÓ ISMERETLEN OKLEVÉL.

E folyóirat igen tisztelt szerkesztője mutatta ki legelőször történeti adatokkal azt, hogy Ilosvai s következésképen Arany J. Toldi Miklósa és Györgye korántsem képzeletbeli, hanem valódi történeti alakok s a kiknek Ilosvai által megénekelt tettei s körülményei a legcsekélyebb ellenmondásban sem állanak a rájuk vonatkozó gyérszámú oklevelek fukar, sovány adataival. A »Katholikus Szemle« 1900-ik évi folyamában pedig dr. Karácsonyi János azon nézetének adott kifejezést, hogy ha az ismeretlenűl lappangó, Toldira vonatkozó okleveleket felszínre hozzuk, belőlük nemcsak *negativ,* hanem *positiv* természetű érveket is meríthetünk a Toldi fiuknak Ilosvai által megénekelt szerepeit illetőleg. Ez vezette e sorok íróját arra, hogy a más irányu levéltári kutatásai közben keze ügyébe került, alább hűen közölt, eddig kiadatlan és ismeretlen Toldi-oklevelet e folyóiratban közzé tegye.

A kettős oklevélben (biharmegyei) Mezőpeterdy András Fegyvernek-Peterd nevű birtokának királyi kért parancsra történő ujrahatárolásáról van szó. Ily ténykedésekre a királyi és hiteleshelyi kiküldötteknek törvényes parancs alapján meg kellett hívni az érdekelt szomszédos és határos birtokosokat is; ezen »illetékesek«-en kivűl azonban rendesen nem érdekeltek is: barátok, atyafiak, ismerősök stb. el-el látogattak egy jó szóra és — áldomásra. Ugy látszik, hogy Toldi Miklós és György az *utóbbi minőségben* vettek itt részt; mert bár Told nevű birtokuk csak négy kilométerre esett az újra határolt területtől, de mint a leírásból kitűnik, nem vala határos vele.

Az oklevél a Biharmegyei s Nagyváradi Tört. és Rég. Múzeumban elhelyezett Baranyi levéltárban van s így hangzik:

Capitulum Ecclesiae Varadiensis omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scriptum inspecturis, salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumusper venire. Quod Nos Literas Regiae Maiestatis Reambulatorias sigillo suo rotundo minori a tergo consignatas praeceptorie nobis directas omni cum reverentia recepimus in haec verba: Ludovicus Dei Gratia Ungariae, Poloniae, Dalmatiaeque etc. Rex. Fidelibus suis Capitulo Ecclesiae Varadiensis salutem et Gratiam. Dicitur nobis in persona Andreae, Filii Johannis, Filii Dominici de Meső Peterd Quod Possessio sua Fegyvernek Peterd vocata in Comitatu Bihariensi existens habita apud manus ipsius habita legitima reambulatione novarumque metarum erectione plurimum indigeret. Super quo fidelitati Vestrae firmiter praecipiendo mandamus, quatenus Vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum quo praesente Mathias Pethenye, sin Sebastianus de Boyt, seu Michael de Parlagh, sive Demetrius filius Bodon, de Bodonperts, neve Laurentius filius Marcelli de eadem Meső Petherd, aliis absentibus homo Noster, ad facies dictae Possessionis Fegyvernek Peturd, vicinis et commetaneis ejusdem Universis inibi legitime convocatis et praesentibus accedentes reambulent ipsam per suas veras metas et antiquas, novas juxta veteres in locis necessariis

exigentes et sublevantes reambulatamque et ab aliorum juribus metaliter separatam, et distinctam reliquant eandem eidem, cum universis utilitatibus, pertinentiis jure eidem incumbente perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum, contradictores vero, si qui fuerint, evocet ipsos contra eundem Andream Nostram in praesentiam, ad terminum Competentem rationem contradictionis eorundem reddituros, et post haec ipsarum reambulationis metarumque erectionis et renovationis seriem cum cursibus metarum nominibusque contradictorum, et evocatorum, si qui fuerint terminoque assignato Nobis fideliter rescribatis. Datum Budae Feria quinta proxima ante festum Beatae Mariae Magdalenae. Anno Domini Millesimo Trecentesimo octuagesimo secundo. Nos igitur mandatis ipsius Regiae Mattis obedire cupientes, ut tenemur, una cum praefato Mathia Pethenye de Boyth homine suo Regio Nostrum hominem Paulum Presbiterum chori Ecclesiae Nostrae et Rectorem Altaris Sancti Salvatoris, ad praescriptam reambulationem faciendam Nostro pro Testimonio duximus transmittendum, qui tandem exinde ad nos reversi, nobis uniformiter retulerunt, quod ipsi Feria Secunda proxima post Festum Nativitatis virginis gloriosae Mariae nunc preateritum, ad faciem praefatae possessionis Fegyvernekpeturd, vicinis et commetaneis suis videlicet Johan*nem* (sic!) Filium, Alexandri de Vantsod, Ladislaum, Dionisium et Martinum, Filios eiusdem Johannis, necnon Demetrium et Laurentium, filios Marcelli de praedicta Mesőpeterd, Nicolaum Ladislaum, Filios Pasmani de Panas ac *Georgium et Nicolaum de Thold* inibi legitime convocatis: et praesentibus accedentes: metas praefatae possessionis Fegyvernekpeturd sub scripto modo reambulassent, et ab aliorum juribus metaliter sic separassent, quod primo a parte meridionali juxta quoddam Fluvium Tekerőér vocatum, ubi exit de ipso ad plagam meridionalem quoddam alveum Kispeterfoka vocatum, et in ripa Fluvii Tekerőér a septemtrionali duos metas novas erexissent unam Possessioni Zomojon, Secundam Fegyvernekpeturd, et idem pertransiendo ad plagam Occidentalem satis longum spatium seu ad partem cujusdam novi pontis Zomojonhid vocatum juxta finem ejusdem pontis a parte possessionis Zomojon dicta, unam metam cursualem erexissent, et ibidem cadit in Fluvium ölyves vocatum, in quo satis per largum spatium ad eandem plagam Occidentalem pergit, ubi erit de ipso ad plagam Septemtrionalem quoddam rivulum vizmalomtő vocatum qui ad fluvium Boglyas vocatum flueret, et ipsos Fluvios Ölyves et vizmalomtő pro meta cursuali possessionem Zomojon et Fegyvernekpeturd separaret, postea ipsum fluvium Boglyas pertransiendo ad plagam modicum ad occidentem et perveniendo, ad viam Szent Tamásuta vocatam et juxta ipsam duas metas erexissent, quarum una eidem possessioni Zomojon alia possessioni Fegyvernekpeturd separent, post haec pertransiendo eandem viam ad plagam Occidentalem satis longum spatium pergendo juxta quendam rivulum, unam metam cursualem aggregassent, de hinc bonum spatium ad eandem partem Occidentalem, et ad partem cujusdam monticuli Nagyhalom nominatam et ibi a parte Occidentali tres metas antiquas invenissent, quarum una possessioni Fegyvernek Peturd, Secunda Boyt et Tertia Szent Marton, a quibus autem tendendo ad plagam orientalem

per bonum spatium pergit ad quoddam Stagnum Peturdifertő vocatum, idem stagnum pertransiendis a parte Orientali unam metam Cursualem erexissent abinde ad eandem plagam per longum spatium venit una via Szántóut vocata juxta ipsam unam metam cursualem elevassent postea dehinc ad eandem plagam Orientalem per bonum spatium large pergendo, venit iterum via publica Nagyut vocata juxta ipsam viam a parte orientali in fine quarumdam terrarum arabilium tres metas antiquas invenissent, quarum una possessioni Ujlak, secunda Fegyvernekpeturd et tertia Mezőpeterd et ibidem idem Andreas dixit, quod meta suae possessionis Mezőpeterd directe ad plagam orientalem pergit usque terminum metarum quarum una possessioni Ujlak, secunda Buzár, tertia Mezőpeterd distinguerent, ubi reambulationes et metarum consignationes praefatae possessionis Fegyvernek Peturd finivissent, quibus reambulationibus et metarum erectionibus peractis ipsam possessionem Fegyvernekpeturd, modo praedicto reambulatam et ab aliorum juribus, metaliter separatam et distinctam, cum omnibus suis utilitatibus, et pertinentiis praefato Andreae Filio Joannis, Filii Dominici de praedicta Mezőpeterd, jure ei incumbente nullo contradictore apparente, reliquissent perpetue possidendam: in cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras privilegiales, appensione sigilli Nostri authentici munimine roboratas duximus concedendas. Datum quinto decimo die termini praenotati. Anno Domini supradicto. Praesentibus Honorabilibus, et Discretis viris dominis Georgio Praeposito, Petro Lectore, Stephano Cantore, et Jacobo Custode, aliisque Canonicis Ecclesiae Nostrae praedictae, Salubriter existentibus et devote.

Közli: ZSÁK J ADOLF.

ADAT A BIHARVÁRMEGYEI SZÍNÉSZET TÖRTÉNETÉHEZ.

Nemzeti irányú színészetünk bölcsőkorának egy érdemes emléke az alább közölt felhivás, melylyel Széchenyi példájának hatása alatt Gencsy L. biharmegyei első alispán 1826 márcz. 18-án a tehetősebb megyei birtokosok, s miként ép a mi esetünk mutatja: a hölgyekhez is fordult, hogy a nemzeti eszme és nyelv fejlődését és térfoglalását a leghathatósabban eszközlő, de jelenleg nagy anyagi zavarokkal küzdő nemzeti színészeti ügyet anyagi és erkölcsi támogatásukkal föllendítsék. E felhivás, mely egy féliv egyik oldalát tölti be s a megszólításokat és czímzést kivéve nyomtatva van, a váradi magyar színészet történetének leghomályosabb (Sándorfi halála utáni) korszakára nézve nyujt biztos tájékozódást és új adatokat. Ezek után csupán azt jegyezzük még meg, hogy eredetije a Biharmegyei és Nagyváradi Tört. és Rég. Muzeumban megőrzés végett elhelyezett Ugray levéltárban található, s itt következik:

Tekintetes Kis Asszony!

Szép példáját adták édes Magyar Hazánk' néhány Oszlop-Emberei a' mostani Ország Gyűlésen, mennyire kivánják Nemzeti Nyelvünket elősegíteni, a' midőn Hazafi készséggel annak kiterjedésére gazdag áldo-

zatokat tettek. — Emeljük fel mi is azt eddig való szunnyadozásából, engedjünk annak gyarapodást, és a' míg többre mehetnénk — kedves lévén e' Bihari Fényes Megye' nagy Közönsége elött a Nemzeti Játszó Társaság, melly eddig is itt' többszöri megtelepedésével nem kis segítő erőt adott a' nyelv pallérozódásának — nyújtsunk annak segedelmet! — Egy kedves ösztön mindnyájunknak ébresztésére a' Tekintetes Nemes Vármegyének mostani Köz Gyűlésében tett kegyes Végzése, melly a' Nemzeti Játszó Társaságnak kedvező annyiban, hogy a' melly díszesítő Öltözetek és Eszközök szükségesek, 's eddig is használták, minthogy némelly részben teher alatt vagynak, annak kifizetésére ez idő szerént most nem szoríttatnak, és használhatják; De ugyan azon Játszó Társaságnak még oda is terjed kérése, hogy azon Decoratiokat megavult állapotjokra nézve újítani, és nagyobb számmal pótolni szükséges: azonban annak Tagjai a' Szegénységet és tehetetlenséget egymástól költsönözvén, azoknak tellyesítésére elégtelenek.

Ily szomoru helyheztetésében az itt' magát megfészkelni kiváno Nemzeti Játszó Társaságnak, Hazafiui kötelességemnek esmértem a' több Jóltévők között a Tens Kis Asszonyt megkérni: hogy Magyar Hazája, — Nemzete, — és Anyai nyelvének előterjedésére nézve szabados tettzésből való ajánlást tenni méltóztasson. — Bizony — Anyai Nyelvünkre nézve szerentsések vagyunk, mikor a' Köz dólgok' folytatásában is a' Magyar Nyelvet eddig is meg nem szünő erőbe munkálódhattuk. Ha átaljába szóllanom kell a' Nemzeti Időnek tsak Tavasszába vagyunk. — Nem azért áll elő az áldott Természetben a vidám Kikelet: hogy az mély álomban elaludott érzékeny, vagy érzéketlen Teremtményeket fel ne serkentse. Mozgásba jön minden, — bimbodzik a Fa azért, hogy virágozzon; — virágzik azért, hogy gyümöltsöt teremjen. Édes Hazai Nyelvünk a bölts Intézetek után mutatja kedves Zsengéjét — szerentsés folyamatjába többé el nem fojtódhatik, — sőt biztathatjuk magunkat a' bóldog jövendővel is, hogy annak gyümöltseit gazdagon aratni fogjuk.

Ujjra is kérem azért a' Tens Kis Asszonyt, hogy Hazafiui segedelemmel lenni és azt az illető Magistratualis Tiszt Urak közzül, akár a' Numerobeli Szolga Biró, akár az Esküdt Uraknak (hozzám küldendő válasz Levele mellett) által adni méltóztasson. — Kik az öszve szedendő pénzt Feljegyzésbe tévén, a' mi segedelem be jön itt' helyben Tekintetes *Ferdényi Antal* Fő Szólga Biró Urnak hűséges kezére én ugy adom által: hogy a' szükséges kiadásokat folytassa, Számadását pedig esztendőről esztendőre mutassa be. — Ki egyéb eránt maradtam egész tisztelettel

A Tekintetes Kis Asszonynak

Várad-Olasziba Martius' 18-ikán 1826-dik Esztendőben

alázatos szólgája
Gencsy László m. k.
Tekintetes Nemes Bihar Vármegyének
Első Al-Ispánja.

Kívül: Tekintetes Ugray Ágnes Kis Asszonynak illő tisztelettel V. Olasziban.

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

PRAY GYÖRGY EGY ISMERETLEN MŰVÉRŐL.

A nagyváradi lat. szert. papnevelőintézet könyvtárában, melynek egy részét Pray György magánkönyvtára alkotja, utóbbinak N.-Szombatban 1749-ben megjelent, s »De institutione ac venatu Falconum libri duo« czímet viselő műve egy példánya vagyon, melyet a szerző maga használt; e mű egyik hátsó üres lapján maga Pray György saját-kezű bejegyzésével értesít az e közlemény czimében foglaltakról. A bejegyzést, miután nem csupán bibliografiai, hanem egyszersmind irodalomtörténeti érdekkel is bír, szóról szóra itt adjuk:

Rogatu amicorum composui praeterea de morbis Falconum, et morborum cura, libros II. qui prioribus duobus in 2da editione adderentur. Quos libros legendos dedi Adamo Francisco Kollár, biblioth. Caes. Custodi, a quo cum illos repeterem, affirmavit mihi, Se eos Dno [1] Trsztyánszky ibidem legendos commodasse, quem cum propterea convenirem, ajebat, Se eos Kollario restituisse, hic vero negabat. Quid illis deinceps factum sit, aut ubinam habeant, nunquam rescire potui.

Georgius Pray.

Pestini d. 4. Nov. 791.

[1] Qui postea Camerae Hung. Archivarius renunciatus fuit.

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

ISMERTETÉSEK. BIRÁLATOK.

A magyar irodalom története, irta dr. Horváth Cyrill. I. kötet. A régi magyar irodalom története. Budapest, Athenaeum, 1899. N. 8-r. VIII., 755 lap. Képekkel. Ára 6 frt.

Horváth Cyrill irodalomtörténetét a nagy közönségnek szánta. Rosszul számított. A magyar közönség a magyar irodalomról nem olvas el egy nyolczadfélszáz lapból álló munkát, ilyen nagy terjedelmű irodalomtörténeti munka nálunk csak szakember kezébe való. Ha ebben a rövid ismertetésben, mely különben is csak általános szempontokból veszi vizsgálat alá a könyvet, és részletekbe nem bocsátkozik, nem helyezkedem a szerző álláspontjára s a könyvről mint tudományos munkáról szólok, az említetten kivül van még egy okom: »A régi magyar irodalom története« sokkal nehézkesebben, szárazabban van megírva, mintsem nagy közönségnek szánt, könnyed olvasmány számba mehetne.

Egyedűl tárgyának fölfogása vall arra, hogy a szerző előtt a nagy közönség érdeke lebegett, mikor művét megírta, mert műve, czéljához híven, szakít a rendszeres irodalomtörténet módszerével, mely az írók életét és működését együtt, egymással kapcsolatban tárgyalja, és hogy a közönséget megszabadítsa az adathalmaztól, az irodalmi mozzanatokat elválasztja az írók egyéniségétől, s tőlük függetlenűl mint önálló, önmagukban létező jelenségeket tárgyalja. Így megszabadítván az anyagot az életrajzi és bibliographiai adatok terhétől, az irodalmi jelenségeket nem a szerzőjükkel, hanem egymással való kapcsolatukban vizsgálja, ha szabad mondanunk, mint egységes, összefüggö egészet tekinti; keresi azokat az eszméket, melyek az irodalomban kifejezésre jutottak s hogy ezen eszmék fejlődését feltüntesse, az egész irodalomról, illetőleg egyes ágairól teljes képet akar festeni. E végből nagy igyekezettel rajzolja a korviszonyokat, magyarázza azokat a történeti eseményeket és áramlatokat, melyek az irodalomnak eszméket szolgáltattak, s azután megkeresi bizonyításúl azokat a költeményeket vagy prózai műveket, a melyekben az illető eszmék megzendülnek. Igy tárgyalása sohasem az írókból indul ki, hanem a korviszonyokból, az eszmékből s műve nem az irodalom története, hanem részben művelődéstörténelem, részben az irodalomban szereplő eszmék története.

Ennek a fölfogásnak és módszernek megvan a jogosultsága, fontossága, sőt rövidebb terjedelemben igen szép, élvezetes munkát lehetne

nyujtani, mely világot vethetne az irodalom életére. Ha Horváth Cyrill megmarad eredeti tervénél és egész könyvében érvényre juttatja ezt a szempontot, akkor ebből a művéből is kerek s egységes és igen hasznos könyv lehetett volna, természetesen terjedelme alig lett volna a jelenleginek ötöd része. Ő azonban ezzel az áttekintő, mondjuk philosophikus fölfogással összeakarta egyeztetni a descriptiv irodalomtörténet nyujtotta előnyöket, ezért minduntalan megakasztja az eszmék történetét azáltal, hogy a rendes irodalomtörténet példájára részletesen, sokszor nagyon is aprólékosan beszámol az egyes irodalmi művek tartalmáról. Az ilyen összefoglaló, áttekintő tárgyalásmódhoz épen nem illik, hogy p. o. Veresmarti »Megtérése históriáját« hét lapon (385—391. l.), a Zrinyiász tartalmát 14 petittel szedett lapon mondja el (561—577. l.), s a Kalauzból 25 lapra terjedő kivonatot készítsen (318—342. l.), így nemcsak az áttekinthetőség, veszik el a tartalomhalmazban, hanem fárasztóvá, egyhangúvá válik.

Ez a sajátos szempont határozza meg munkájának legtöbb kiválóságát, legtöbb hibáját. Innen érthetjük meg, miért mellőzi olyan következetesen az irók élete rajzát, hogy p. o. Sylvester életéről csak négy sornyit tudunk meg (399. l.), azt is csak jegyzetből, hogy évszám a szövegben egyáltalán nincs (még a születések évei is hiányoznak), hogy a tárgyalandó munkáknak sokszor meg sem említi a czímét s egyedül a jegyzet utal rá (p. a Fortunátus szép históriája 528. l.), hogy egyáltalán figyelmen kívül hagyja mindazt, a minek az ilyen áttekintő irodalomtörténetben szerinte helye nincs. Ezért elégszik meg legtöbbször a tartalom elmondásával s elhagyja a műveknek irodalomtörténeti meg aestheticai szempontból való méltatását. Szinte hihetetlen, de a Königsbergi Töredéknek csak egy sort szentel (132. l.), az 1526 előtti magyar lirával 11 lapon végez (133—140 és 164—173. l.), Ilosvai Toldijáról és a Szendrői névtelen Szilágyi és Hajmósijáról egy méltató szót sem hallunk, csak a históriák történeti alapjáról és tartalmáról számol be, azaz az utóbbihoz hozzáteszi, hogy a XVI. század elbeszélése (497—503. l.), a többi históriás éneknek csak a czíme és szerzője van megemlítve.

Ezzel szemben a kódexek legendáit s a krónikákat bő kivonatokban mutatja be. Megfeledkezik arról, hogy a krónikák csak mint a történetírás kezdő jelenségei, szóval mint szellemi *termékek* tartoznak a az irodalomtörténet körébe és nem *tartalmuk* által, hogy az irodalomtörténetnek, még a legrészletesebbnek sem lehet tiszte híven, pontosan beszámolni, sőt elmondani az egyes krónikák tartalmát, — ez legjobb esetben a történetírás kötelessége — elég ha *tárgyukat* ismertetve, módszerüket, fölfogásukat, összefüggésüket a nemzeti szellem és tudomány akkori állapotával kimutatja. A polemikus irodalom ismertetésénél pedig nemcsak a laikus, hanem a szakember is beleún fejtegetéseibe, nem is lehet másképen, mikor keresztülvergődve az eddigi legenda és krónika tartalmakon, most folyton folyvást kivonatokat kapunk a vitairatokból, közöttük Bornemissza és Telegdi polemiájáról egy harmincz oldalasat (262—292. l.)! Ilyenkor az író egészen elmerül az apró részletekbe s

nem gondolja meg, hogy bennünket, modern gondolkozású embereket, a kik irodalomtörténetet várnánk, a reformátió és ellenreformátió harczaiból a két tábor fölfogása, az ellentétes törekvések és eszmék küzdelme, a hang és mód érdekelnek, a melyen ez a küzdelme folyik, s a dogmaticus kérdések fölött folytatott theologiai viták végnélküli kivonatai untatnak.

Az eddig említett példákból — lehetne még hosszú sorát idézni — eléggé kitetszik, hogy a könyv nagyon aránytalan. Néha szűkszavú, mint egy iskolakönyv, máskor mértéktelenül kibővűl, sokszor szerencsétlenül; fukarkodik a szóval, a hol elkellene a bővebb tárgyalás (XVIII. század irodalomtörténetének írása, 700—702. l.); Sylvester egész működése nem is egy lap (400. l.); máskor meg nagyon is bőven szól (Káldi polemiája a vizsolyi biblia előszava ellen ötödfél lapon, 407—412. l.).

Megnehezíti még ezeknek az aránytalanul hosszú részleteknek olvasását Horváth Cyrillnek az a szokása, hogy a tárgyalandó művek tartalmát nem a maga szavaival mondja el, hanem az eredeti szövegből kiszakít egyes mondatokat s ezekből, természetesen szükség szerint megváltoztatván az egyes szavak mondattani viszonyát, alkotja meg mozaikszerűen a mesét. Így lapokon keresztűl olvasunk régi nyelvű szöveget, mely mégsem eredeti, hiteles, mivel nem az idézett író szavait halljuk.[1] Ezt az ízléstelenséget még költőkkel szemben is megteszi s az állítólagos laikus olvasót ugyancsak zavarba hozza, mikor p. o. Tinódi verses históriájáról olvasván ilyen sorokat kap minden idézőjel nélkül: Az hajduk nem tudják, az várost hogy terekek birják, Nagy Bálint, a hadnagy váltig mondja nékik, hogy az nyereséggel az Tiszán eluszjanak; az fajtalan hajduk reá haragvának (149. l.) Azt érzi az olvasó, hogy ez nem Tinódié, hiszen Sebestyén deák versben írt, de Horváth Cyrillé sem lehet, az csak nem beszél ilyen ósdi nyelven! Az ilyen idézgetés pedig nem kivétel a könyvben, hanem mondhatni szabály.

Különben is túlságosan sok az idézés, különösen a vallásos tárgyú munkákból, úgy hogy sokszor azt a benyomást kelti a munka, hogy irodalomtörténeti olvasókönyvvel állunk szemben. A milyen szükséges egy-egy kisebb részlet az eredeti szövegből az író stylusának megismertetésére, olyan czéltalanok ezek a lapokra terjedő idézetek, szakembernek fölöslegesek ezek a kikapott részek, a laikust pedig untatják.

Ezek a hosszas idézetek, kivonatok, a melyeket az olvasónak, hogy megértse őket, többször is el kell olvasnia, minduntalan elveszíttetik az emberrel a fonalat. Minden figyelmét reájuk kell irányítania s az egyes részek ezáltal elvonják a figyelmet az egésztől. Pedig különben is megnehezíti az író az áttekintést. Először is nem osztja korokra az irodalom történetét s nekünk magunknak kell a munkája alapján az ő fölosztását kitalálnunk. Megpróbáljuk pótolni a hiányt, de nem felelek arról, eltaláltam-e a szerző gondolatát, mert az egymásnak ellentmondó jelenségek

[1] Egy példa világosan megmutatja. Ilosvai így ír: »Ez lakatgyártóval éjjel elindula Ál kulcscsal beméne az kis kápolnába« (197. és 198. sor). Horváth: »Akkor a lakatossal elindulának, álkulcscsal bémene a kis kápolnába, hol a királyné asszonnak egy szolgáló leánya eltemetve vala.« (500. lap. Az utolsó jelzői mondat az eredetiben egészen hiányzik.)

megnehezítik a munkát (p. o. a történelemírás történetét egyáltalán nem osztja korszakokra, hanem kezdettől fogva végigtárgyalja előbb a memoirokat sorra, azután a rendszeres történeti műveket). Az irodalmat első sorban vallásos szempontból tekintvén 1772-ig négy részre osztja: IX—XIV. század, XV. század, XVI—XVII. század (1711-ig), XVIII. század, elválasztja tehát a XV. századot az előzőtől s a XVI-at összekapcsolja a XVII-ikkel, a mi még nem volna olyan baj, ha az irodalomtörténeti jelenségek tárgyalásában megtartaná a chronologiai egymásutánt. Horváth azonban az irodalom különböző ágait az egyes korszakokban külön-külön végigtárgyalja, megkezdi p. o. a vallásos irodalmat Sztárayn és folytatja Pázmányon keresztül Veresmartyig, azután jön a vallásos lyra a Batthyány-codextől Geleji Katonáig, a világi lyra Balassitól a főrangú lyrikusokig, az eposz Batizitől Gyöngyösiig, végül a kurucz lyra, de az eposz tárgyalása közben tér nyílik a dráma ismertetésére is. Hogy a tárgyalásnak ez a módja, mikor az olvasónak p. o. Pázmány Péter után vagy kétszáz lapon kell keresztül haladnia, míg eljut — Tinódiig, mennyire nem felel meg a rendszeres irodalomtörténet legelső követeléseinek és hogy milyen ellenmondás van a Horváth követte történeti fölfogás és ezen eljárás között, könnyű belátni. Nem értjük egyáltalán, hogyan választhatta ezt a rendszert ő, a ki a korviszonyok befolyását annyira föléje helyezi az írói egyéniségnek. Így következik be az a lehetetlenség, hogy a XVI—XVII. század lyrai költészetét éppen fordított történeti sorrendben tárgyalja, kezdi Geleji Katona öreg Gradualján, folytatja Szenczi Molnáron, áttér Balassira és végzi a Balassit megelőző lyrával!

Mivel ilymódon a történelmi szempontot mellőzi és az irodalom egyes jelenségei között terve szerint mégis akar kapcsolatot teremteni, mesterséges utakon-módokon kell a hiányt pótolnia. Apáczaira például a XVII. század magyar philosophusára és paedagogusára a száz évvel később élt Pray és Katona után kerül a sor, olyan kapcsolatban, hogy a XVIII. század közepén tért foglaló latin nyelv ellen ő volt az, a ki fölemelte szavát a XVII. században (698. l.)! Ép ilyen esetleges, erőszakolt az V. könyvben az egyes részek összefűzése. Szól a protestáns lyráról, befejezésképen említi, hogy a lyrába is előtérbe lép a reactionarius fölfogás, a melyet a minden ellenvéleményt letipró református egyház hirdetett. Ennek a reactionak — itt az áttérés — főképviselője Geleji Katona István. Részletesen tárgyalja tehát Katona szakirányú működését, majd a zsoltár fordításait befejezvén, azt mondja: Azt gondolták, hogy az ízlést megköthetik, de csalódtak, Szenczi Molnár Albert zsoltárai népszerűbbekké váltak. Itt az áttérés: következik Molnár életpályája, noha zsoltárfordítása 30 évvel megelőzte Katonáét!

A mint mondtuk, nem czélunk részletesen kimutatni a munka apróbb tévedéseit, nagyobb hiányait. ép úgy nem említjük meg egyenként sikerült részeit. Örvendve mondhatjuk, hogy nagy számmal akadnak jól megalkotott részletek, különösen a hol vagy saját magának vagy másoknak monographiáiban keresett és talált forrást (XV. és XVI. századi lyra, a vallásirodalom egy része, Zrinyi, Mikes). Általában jobban sikerültek azok a fejezetek, melyekben nem az irodalmat magát fejtegeti, hanem a

műveltségi és korviszonyokat, a melyek az irodalom megértéséhez hozzátartoznak ugyan, sőt okvetetlenül szükségesek, de tulajdonképen még sem legfontosabb részei az irodalomtörténetnek. Így találó képet fest egy-egy kor uralkodó törekvéseiről (a reformált hit három ágáról), az emberekről, kik vezető szerepet játszottak (Dávid és társai), s ha megkisérli magát a kort, az életet rajzolni (XVIII. század), tudománya nem hagyja cserben. Bemutatja a középkor kolostorait, a szorgalmas szerzetesek és az apáczák életét részletesen, biztosan megrajzolva, egy egy korszak elején ügyesen adja meg a történelmi háttért (kurucz kor első fele). Egyik-másik része az irodalomtörténet rovására nagy helyet foglal ugyan el, de azért szívesen veszszük, sőt a mint ismertetésem elején jeleztem, igen szívesen vettük volna, ha mindvégig erre fordítja a legnagyobb gondot és nem az egyes munkák tartalmát ismerteti, hanem az irodalom összefüggését a kor mozgató eszméivel.

»A régi magyar irodalom történeté«nek tehát lehet hasznát venni, a szakember, ha nem keres benne új adatokat, eredeti fölfogást egy-egy irodalmi jelenségről, nemcsak érdekkel olvashatja, a mi benne kiváló, hanem hasznát is veheti egy-egy iparkodással, tudománynyal megrajzolt képének, s azok a korfestő és művelődéstörténeti részletek, melyeket ép az imént dicsértünk meg, valóban értékessé is teszik a szakember előtt. A laikus azonban, a ki könnyű fejtegetéseket, az irodalom jelenségeinek élvezetes tárgyalását várja, hiába veszi kezébe Horváth Cyrill könyvét.

A könyv, ahol nem téved az író a már megrótt idézgetésbe, jól folyó magyaros nyelven van megírva, csak az idegen szóknak adja meg könnyen a polgárjogot; a széppróza stylig nem igen emelkedik, de viszont csak ritkán érezzük a világosság és szabatosság hiányát, általában megmarad egyszerű, de érthető prózának, kerüli s csak elvétve használ egy-egy phrasist (»mintha vasat kovácsoltak volna, hogy virágcsokrokká képezzék, olyan a dictiojuk hatása« 136. l.). Néha azonban túlságosan színes jelzőket használván, durvaságba téved (*barátszagú irodalom* 108., *otromba földolgozás* 504., *henczegő theologus* 402.) s itt-ott köznapi kifejezésekkel találkozunk (*a szűzek eszméken rágódnak* 138., *a dolog markába szakad* 145., *az egyháziak a hasuknak élnek* 144. stb.).

Természetesen ilyen nagy munkát elejétől végig egyforma folyamatosan, értelmesen megírni nagy föladat s apróbb tevedéseket Horatius ajánlatára megbocsát az olvasó, de műgonddal dolgozó írónak arra már vigyáznia kellett volna, hogy olyan pongyolán, sőt részben érthetetlenül írt részlet, mint a »Kemény János emlékezeté«-nek (Gyöngyösi) a tartalma (618—620. l.) ne maradt volna meg a műben.

A munka illustratióit nagyobbrészt ismerjük már a kiadó társulat egyéb kiadványaiból. R.

REPERTORIUM.

Abonyi Árpád. Férfiak. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 166. sz.
Ábrányi Kornél ifj. Dobsa Lajos. Pesti Napló 189. sz.
Albert József. Mesék és egyéb költemények. Ism. Dr. Rencz János. Nyugatmagy. Hiradó 81. sz.
Albisy Katalin. Kova Gyuri és társai. Ism. Budap. Hirl. 164. sz. 8. lap.
Apor Péter báró versei a régi erdélyiek temetéséről. Közli Hársing István. Kalazantinum VII. évf. 7. sz.
Apostol Bertalan. Pacsirtadal. 1902. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.
Apponyi Sándor gr. Hungarica. Ism. dr. Ortvay Tivadar. Nyugatmagy. Hiradó 132. sz.
B. L. Hol irta Tompa a virágregéket? Borsodmegy. Lap 63. sz.
Bakonyi Károly. Laci kisasszony. Ism. L Budap. Hirl. 159. sz.
Barcsa János. A XVII-ik század magyar történetirodalma. Ism. A. D. Századok 573. l.
Bárd Miklós. Versek. Ism. Birkás Géza. Magy. Szemle 23. sz.
Bársony István. Zempléni Pál Gyula. Magy. Hirl. 154. sz.
Beck Blanka versei. Ism. Varjas Endre. Magy. Szemle 22. sz. — Hét 15. sz.
Beck Lajos. Ideálok. Ism. Hét 19. sz.
Berze Nagy János. Tiszamentről. Ism. Budap. Hirl. 159. sz. 9. l.
Csahihen Károly. A magyar lira elmélete. Szépirod. Kert. 24. 25. sz.
Czeizel János. Bacsányi jegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez. Ism. Pap Ferencz. Philol. Közl. 543. l.
Dénes Tibor. Páriák. Ism. ls. Budap. Szemle 110. köt. 461. l.
Dobsa Lajos. Brassói Lapok 134. sz.
Endrődi Sándor. Isten felé. Ism. dr. Erdélyi Károly. Havi Közl. 91—99. hasáb.
Faragó László. Helmeczi István. Nagykőrösi Hirl. 4. sz.
Földi József. Jallosics András mint ó-dalköltő. Kalazantinum. VII. évf. 4. sz.
Forgács János. »A kióvi Csata« szerkezete. Kalazantinum VII. évf. 5. 6. sz.
Fuit. Emlékezés Arany Jánosról. Pesti Hirl. 183. sz.
Gyöngyösy László. Belső emberek. Ism. Steiner Jenő. Hevesm. Hirl. 20. sz.
H. Gy. Eötvös neveléstanából. Magy. Pestalozzi 26. sz.
Huszár György. Három kurucz poéta egy családból. Mezőtúri Hirl. 24. sz. (Br. Petrőczy István. Révay Erzsébet, Petrőczy Kata.)
Hatvany Lajos. Gyulai Pál. Huszadik század. Jun. füzet.
Ikarus. Kántálás egy székely faluban és egyéb rigmusok. Kalazantinum VII. évf. 1. 2. sz.
Ikarus. Debreczeni Márton. Kalazantinum VII. évf. 5. sz.
Imre Sándor. Széchenyi imádságai. Erdélyi Protest. Lap 5. 6. sz.
Incze Lajos. Nemes kis-szántói Pethe Ferencz. Szilágysomlyó 20. sz.
Jakab Ödön. Tompa Mihály. Magyarság 130. sz.
Kabos Ede. Vándorok. Ism. Hét 19. sz.
Kanyaró Ferencz. Bogáti zsoltárai az árulók és üldözők ellen. Keresztény Magvető 148—162. l.
Kara Győző. Bánk bán előadásához. Aradi Közl. 134. sz.
Károlyi Gyula. Egy pillantás jelenünk költészetére. Uj Világ 19—25. sz.
Kazinczy Ferencz levele a jászberényi ev. ref. eklézsiához. 1788 febr. 20. Közli Endrei Ákos. Magy. Paedag. 373. l.
Keresztesi Sándor. A miskolczi színészet 1826-ik évben. Miskolczi Napló 63. sz.
Kincs István. A leánymamák fia. Ism. Bartha József. Magy. Szemle 28. sz.

Kolosváry Aladár. Magyarázatok a »Honvéd özvegyéhez.« Mezőtúri Hirl. 15. sz.
Körösy György dr. A társadalmi problema és a vallásbölcseleti felfogás az »Ember Tragoediájá«-ban. Eperjesi Széchenyi-kör 1901. évkönyve. 3—20. l.
Kovács Norbert. Troubadourdalok. Ism. Vasár. Ujs. 22. sz.
Kudora János. A magyar katholikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Ism. Sz. J. Magy. Állam 118. sz.
Lakodalmi köszöntő-vers a XVIII. század első feléből. Közli Hársing István. Kalazantinum VII. évf. 10. sz.
Lőrinczy György. Falusi potentátok. Ism. *Md.* Budap. Hirl. 150. sz. 8. l.
Lőrinczy György. Megtépett fészkek. Ism. k. m. Magy. Szemle 26. sz.
Magyar remekírók. I. sorozat. Vörösmarty M. művei, Garay J. művei, Tompa M. művei, Arany J. művei, Csiky G. színművei. Ism. cs. e. Magy. Paedag. 374—376. l.
Marton József. A kath. papság a magyar irodalomban. (Nagyszombati érs. főgymn. értes. 3—70. l.) Önállóan is megjelent. (8-r.).
Molnár Jenő. Szerelmes éjszakák. Ism. Vasár. Ujs. 26. sz.
Nagy Endre. Egynapos özvegy. Ism. m g. Hét 26. sz.
Papp Viktor. Indali Gyula. Magyarság 126. sz.
Révész Lajos. A népköltésről. Máramaros 24. 25. sz.
Sas Ede. Mai hősök. Ism. Londesz Elek. Pesti Napló 166. sz.
Sas Ede. Aratás. Ism. Londesz E. U. o. 166. sz.
Steiner Jenő. Petőfi a prózaíró. Hevesm. Hirl. 4. sz.
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közli Dr. Perényi József. N.-Kanizsai kegyesr. főgymn. értes. 3—52. l.
Szendrey Imre. Csokonai Lillája. Nagykunság 7. sz.
Szigetvári Iván. Petőfi költészete. Ism. Pap Ferencz. Philol. Közl. 531—533. l.
Szikra. A betörők. Ism. Kristóf György. Erd. Múz. 284—285. l. — Hét 10. sz.
Szinnyei J. Magyar írók élete. VIII. köt. Ism. Magy. Állam 118. sz.
Szöllősi Zsigmond. Közönséges halandók. Ism. L. Budap. Hirl. 155. sz. — Magy. Nemzet 143. sz. — Magy. Szemle 29. sz.
Titánok könyve. Budapest. Ism. y—cz. Máramar. Lap. 24. sz. — Cs. U. P. Napló 174. sz.
Türk Frigyes. Zalár József. Hevesm. Hirl. 35. sz.
Tutsek Anna. Magunkról. Ism. Hét. 19. sz.
Upor Gejza. Fakult pergamenek. Ism. y—cz. Máramar. Lapok 24. sz.
Vay Sándor gr. Tompa Mihály. 1817—1868. Függetl. Magyarorsz. 79. sz.
Vincze László. Egy adat Ányos Pál életéhez. Kalazantinum VII. évf. 10. sz.
Visegrádi Lajos. Buda halála és a Nibelungenlied. Kalazantinum VII. évf. 3—7. sz.
Vutkovich Sándor dr. Nevezetes évforduló. Nyugatmagy. Hiradó 80. sz. (Gr. Széchenyi István).
Vutkovich Sándor dr. Petőfinek deákéletéből. Nyugatmagy. Hiradó 121. sz.
Vutkovich Sándor dr. Petőfiszobrok és Petőfi szülőföldje. U. o. 107. sz.
Werner Adolf dr. Vörösmarty Mihály hazafias költészete. Egri r. kath. leányisk. értes. 1901/2. 3—33. l.
y. Mi köze Sylvester fiának atyja grammatikájához. Kalazantinum VII. évf. 5. sz.
y. Néhány magyar szó a »Rosarium« második könyvében. Kalazantinum VII. évf. 8. sz.
Zalár József költeményei. Ism. Werner Adolf dr. Kath. Szemle 575—578. l. — Breznay Imre. Hevesm. Hirl. 1. 2. sz.
Zsedényi Aladár. A csicsa. Ism. Budap. Hirl. 155. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

TARTALOM.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedűl a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

BALKAY PÁL FESTŐ ÉLETRAJZA.

(1785—1846.)

Szana T. a Száz év a magyar művészet történetéből cz. művében (15. 1) Balkay Pálról röviden szólván, ezt írja: »hogy B. mennyire felelt meg a tehetségébe vetett várakozásoknak: nem tudom . . . Hihetőleg az volt a végzete, hogy vidéki magányában ölje el tehetségét.« Balkay, kit Kazinczy Ferencz hozott vissza Bécsből hazájába, valóban megérdemelte volna, hogy Szana a Kazinczy Levelezésének eddig megjelent 11 kötetéből a reá vonatkozó helyeket összegyűjtse és a Közhasznu Esméretek Tára II-ik kötetében (Pesten 1831-ben 35. l.) megjelent életrajzi adatokat fölhasználja. Többet és alaposabban írhatott volna így Balkayról.

Miután a szerencsés véletlen kezembe juttatta Balkaynak, egyik kortársától és barátjától, Joo János egri rajztanártól megírott életrajzát, mielőtt e becses s a magyar festészet története szempontjából oly nagy jelentőségű kéziratot e folyóirat hasábjain szószerint közleném, időrendi egymásutánban összeállítom mindazt, a mit Kazinczy Levelezésének VI—XI-ik köteteiben találtam s idejegyzem P. Thewrewk József Balkay életrajzának mindazon adatait, melyek Szana művéből kimaradva, lehetetlenné teszik, hogy Balkay művészi pályájáról hű képet nyerjünk.

Balkay nem »egri fi«, mint Kazinczy kezdetben állította, hanem Tisza-Örsön, Heves megyében, 1785 junius 29-én született. (Később kiigazítja ezt a tévedését Kazinczy (VII. k. 425. l.), de viszont a születés évét teszi hibásan 1782 re.) Thewrewk szerint több évig (1804—1809.) a bécsi szépművészeti akadémián tanult Fügernél és Maurer Hubertnél. Ez az adat annyiban módosúl, hogy, mint alább látni fogjuk, Kazinczy Balkayt már 1808 októberében haza hozta. Kazinczy, 1810-ben Döbrenteihez írott levelében még ezt írja Balkay bécsi tanulmányi idejéről: »Nagy Sámuellel, az Erdélyi Rézmetczővel és Marczinkei Elekkel, Vaanza (helyesebben Vándza) Mihálylyal és Kis Sámuellel eggyütt tanúlta a Képírást Bécsben, magyar születésű Hess Mihály Prof. alatt.«

Thewrewk így jellemzi Balkay festészetét: »Festői tehetségéről egyáltalában megjegyezhetni, hogy ő az előteremtésben sok erővel bír, de a hív lemásolásban hasonlíthatatlanúl szerencsésebb. Nevezetesebb művei ezek: »*Mária mennybe menetele*«, Miskolczon a Minoriták templomában, és Tisza-Füreden. »*Szent*

Lőrincz« három öl nagyságú oltártábla, Bessenyőn. »*Szent István király«* képe Födéme-en. »*Sz. Nepomuk János«* Egerben, a Minoriták templomában. »*A kereszt felmagasztalása«* oltártábla, Nádudvaron. Ezen egyházi művei után, a pesti nemzeti múzeumnak szentelte egy két láb magasságú szép darabját, »*A béke háza«* allegoria. Megemlítésre méltók az egyes személyeknek készített dolgozásai közül azok, melyeket a szabad művészetekben gyönyörködő bölcselkedés professora, Imre számára csinált, például: »*Mária a gyermekekkel«* Dolce s »*Charitas«*, Carlociniani után. és egy, az áhítatosságot ábrázoló fej, eredeti.«

Ez adatokból kitetszik, hogy Balkay egyik első művelője a magyar oltárképfestészetnek. Említett oltárképeinek megtekintése alapján könnyű lesz művészi jelentőségüknek mekkoraságát is megállapítani. Szana emlitett művében Kazinczynak csak a gr. Dessewffy Józsefhez czímzett ajánló levelét ismeri,[1] holott Kazinczy már 1808 évi más leveleiben is megemlékezik Balkayról. Ezen levelek alapján időrendi egymásutánban akarjuk megállapítani Balkay Bécsből való hazatérésének idejét, kezdő éveinek küzdelmét, lassú, de folytonos fejlődését a művészet terén. Ezen adatokat azután egybevetve a Joo János által irott életrajzzal, ki fog az is tűnni, hogy Balkay, az irodalmilag éppen nem képzett festő, később ezen a téren is helyrehozza ifju kora mulasztásait, szabad óráiban könyveit bujja s elhalálozván, szép könyvtárt hagy hátra, miután azok javát képeiért csereképen gyűjtötte össze. Ezen adatok alapján még sem látjuk igazoltnak Szana azon állítását, Balkay végzete az volt: »hogy vidéki magányában ölje el tehetségét.« Inkább az valószínű, hogy vidéki magánya daczára se szünt meg festegetni és hogy nagy festővé nem lett, az nem írható vidéki magánya, hanem inkább kisebb terjedelmű tehetsége rovására.

Kazinczy Balkayról először Rumy K. Gy.-hez 1808 október 27-éről írott levelében emlékezik meg. (VI. k. 99. l.) »Ich nahm einen jungen Mahler, Balkay Pál, alt 28 (?) Jahr, gebürtig von Erlau, von Wien herab, der *sehr glückliche Vorschritte in der Kunst gemacht hat, Er erweckte die schönsten Hoffnungen um Einst sehr gross zu werden.«* E nagy reményekre jogosító festőt először legvagyonosabb barátjának, Cserey Farkasnak ajánlja, ki 1808 nov. 19-éről ezeket írja Kazinczynak: »Balkay Pállal ha számomra valamit dolgoztatni méltóztatsz, azt szerencséim közzé számlálom, melj szerint Hazafi Mívésznek a munkáját birtokomba kaphatom és módom lesz segítségére csekélységemhez képest, a legtisztább indulattal lehetni.« (VI. 127. l.)

Rumyhoz írott egy másik levelében (1808 decz. 8-áról) már részletesebben szól Balkayról s habár lényegében azt írja róla, a mit később gr. Dessewffynek, egy pár új adatáért szószerint idézem: »Ich brachte einen jungen Mann, 28 Jahre alt, von Wien.

[1] Ezt tévesen sorozta Kazinczy Gábor az 1810-ben keltezettek közé. (V. ö. VIII. k. 633. lap.)

einen aus Erlau gebürtigen Mahler (!) der in Wien viel Aufsehen bey Füger, Maurer etc. und unter seinen Mitschülern machte. Er heisst Balkay Pál. Ein vortrefflicher junger Mann, der ganz in der Kunst lebt. Sein Zimmer war in Wien ganz tapeziert mit den glücklichsten Copien von Mengs, Van Dyck, Guido Reni, Corregio, Angelica Kaufmann, die ich beym Eintreten erkannte. Er blieb bey seinem Onkel, der Vice Archidiacon in Kövesd ist und versprach nachzufolgen. Gestern schickte er mir zum Geschenk einen weiblichen Kopf von Van Dyck, de mir viele Freude machte. Ich verschaffe ihm Arbeit in dieser Gegend, dass er für seine Reise nach Paris und Rom Geld verdiene« . . . Balkay tehát művészi pályáját másoláson kezdte s hogy ezen a téren szerencsés keze volt, elhihetjük a jó ízlésû, sokat látott Kazinczynak, mint a ki pályája végeig sokat törődött a művészet kérdéseivel. Fővágya volt, hogy eljuthasson Párisba, Rómába, de ez a vágya sohse teljesült. Mint 50 éves ember eljuthatott Fiuméba, Velenczébe, de ez a művészi út, ily előrehaladott korban, már nem lehetett nagy hatással művészetére.

Az első évet Kövesden töltötte el, anyai részről való nagybátyjánál, a kövesdi plébánosnál. Ezt bizonyítja Kazinczynak 1809 május havában Szögyény Zsigmondhoz írott levele, melyben kéri, hogy hozassa hozzá Széphalomra Balkayt Kövesdről. »Szivemen fekszik ez a kérés« teszi hozzá nyomatékosság kedvéért. (VI. 401. l.) Nincs tudomásunk arról, hogy B. már ekkor Széphalomra jött, de az a Döbrenteihez írott leveléből Kazinczynak kitetszik, hogy 1810 május 1-én oda érkezett. »Itt van s gyönyörű napokat töltök vele.« A Kreutzinger féle Kazinczy arczképet másoltatta vele. »Ez az én főm pedig olly munkája Kreutzingernek, a millyet ő még Keutzingertől soha nem látott. Gyakorta, mikor munkájától megpihen, elébe teszi a képet s fél óráig is elnéz reá . . . Mióta itt van, ezt a főt copirozta és a Geszner Salamon rezei közül Ledát a hattyúval dolgozza vászonra. Ezzel csaknem egészen kész. Nyert Széphalom a kép által, olly szép a Balkay Lédája.« (VII. 423—4. l.) Balkay azonban Széphalmon nemcsak másol, hanem eredetieket is készit s mint a Kolosy Józsefhez 1810 május 23-áról írt levélből kitetszik, Kazinczy mint igazi Maecenas nemcsak maga vesz, hanem vevőket is keres fiatal művésze számára. »Balkay a festő — írja — itt hagyta Lukretiáját és egy szép nagy táblát, melly a nap feljöttét adja elő, s kért, hogy szerezzek neki vevőt. Szeretném, ha ez a szép két darab ezen a tájon maradna. Hallom, hogy Ignácz öcsénk akarta megvenni; nékem annyi képeim vannak, hogy e helyt nem találhat nálam; különben örömest megvenném, mert mind a kettő érdemli a megvételt. Kérem Ignácz öcsém uramat, ne eressze ezt más birtokába. Megírom én mi az ára, de még Balkay Ur ezt nekem meg nem mondta. *Ő a pénz dolgában finyás; mert nem szeretné magát Mesterembernek, hanem Künstlernek nézetni;* 80 frtért talán oda

adná a kettőt s azt a pénzt megéri testvérek köztt is. Én eggy fejért, melly felényi sincs, mint Lukretia, 110 frtot adtam Bécsben« . . . (VII. 468—9.) Balkay 1810 szept. elejével újból ellátogat Széphalomra. Ezen látogatás alkalmából szigorú kritika kerül ki Kazinczy tollából, de az a gyöngédség, melylyel annak továbbadásától eltiltja Döbrenteit, jele annak, hogy távol állott tőle az a szándék, hogy fiatal barátjának végleg kedvét vegye el a művészettől. »Ne tudassa az Ur vele, a mit mondok; ő nem szerencsés portraitirozó. Még azt a Copiát sem dolgozta jól, a mit B. Pronay Simonnénak készítettem vele Kreutzinger által festett képem után, holott azt csudálta s szemeit róla elvonni nem tudta« . . . (VIII. 162. l.) Cserey Farkasnak is elpanaszolja csalódását. »Olly savanyú, olly hideg ábrázolatot csinál a Copiában, hogy sok munkámba került nem mutatni Balkaynak neheztelésemet. Husz esztendő mulva sem leszek öregebb, mint az ő festésén.« (VIII 204—5. l.) Még 3 év se telt el, már megváltozott Kazinczy véleménye Balkay művészetéről. Rumynak 1813 junius 2-áról ezt írja: »Balkay hat seit 1808, da er Wien verliess, *sich ungemein verbessert. Seine Hand ist im Poträtiren sicherer, geläufiger geworden.* Er mahlt (!) auch Altarbilder, die mir aber nicht behagen.« (X. 394. l.) Igy nem tünhetik föl, hogy midőn Helmeczynek megigéri az arczképét (1813 aug. 13.), azt írja, hogy nem a pesti Donáttal fogja magát lefestetni, »hanem Balkay által kopiáltatom le Kreutzinger által 1808-ban dolgozott képemet, de megváltoztattatva. Kr. azon a szép tablón bennem a *szenvedőt* akarta láttatni, melly nékem óhajtásom ellen vala. Más pontra fogom intéztettni a szemet s eggy két tinte a száj körül s valamivel ifjabbítva, s olly igaz, s olly szép képet kapsz, hogy még barátaim és barátnéim köztt nem szebbet, igazabbat eggy is.« (XI. 12—3. lap) Néhány év alatt Balkay egész jó arczképmásolóvá fejlődött, ki még a kényes ízlésű Kazinczyt is kielégítette. A mit ugyan ez időben róla mint emberről ír, a ki szeretetreméltó ugyan, de kevés irodalmi műveltséggel bír — und wie kann ein Mahler ohne literarische Cultur gross werden? — ez inkább a korviszonyokra mint Balkayra terhelő, mert nagyon valószínű, hogy a művészi oktatás akkori rendszere mellett nemcsak Balkayt érhette az irodalmi műveltség hiányának vádja. De hogy ezen a téren is mekkorát haladhatott, tegyen tanuságot mellette Joo János által megírt életrajza. A szakember és jó barát jellemrajza csak annál értékesebbnek fog feltünhetni, mert ő nem szépít jó barátságból s így a mint elhiszszük kritikájának szigorú szavait, a dicséretek igazságában se lesz okunk kételkedni.

*
* *

»Balkay Pál *képírót,* mint akkoriban nevezték a festészeket — írja Joo János — 1828 ban ismertem meg, midőn Egerbe rajztanárnak kineveztettem. Daczára korunk nagy különbségének (ő t. i. 43, én 21 éves), rokonszakmáink folytán köztünk benső

barátság fejlett ki, főleg midőn két év után megnősülvén, ugyanazon házban vettem szállást.

Balkay Pál magas, némileg testes és nem rút ember volt. Nőtlen élt, szándéka volt ugyan korábban nőmnek idősb testvérét, mint akkoriban nagyhírű szépséget nőül venni, a dolog azonban mighiúsúlván, nőtlen maradt. Ismeretségünk első éveiben azon kedvezésben részesült, hogy Pálfy János egri kanonok néki szabad asztalt adott. Ennek halála után azonban különféle helyeken és gyakran barátainál étkezett. Midőn évek után én házat vettem, azon kivánságát nyilatkoztatta, hogy házunkba jönne lakni; én tehát az ő kivánsága szerint építettem két szobát, melyekbe azután átköltözvén, 1846 junius 13 án szélhüdésből származott haláláig lakott, a koncsorgást is megunván, ez idő alatt nálam étkezett.

Balkay 1785-ben születvén, ifjusága előttem ismeretlen, miután ő arról sohasem beszélt; csak annyit mondhatok róla, hogy szegény szüléktől származott és így a festészet tanúlmányozására költséggel nem igen bírt. Mikép jutott a festészet szakmájára, erről sem beszélt. Igaz, hogy az időben az egri főpapság pártolván a festészetet, több jeles művész volt Egerben. E tekintetben Balkay állapotára némi felvilágosítást nyújt *Kazinczynak* egy hozzá írt következő levele:

Széphalom, jan. 7-én 1816.

»Édes barátom, Negyednappal ezelőtt írt levelét az Úrnak »ma vettem, s ime holnap reggel indúl válaszom. Ha valaha »volt foganatja esedezésemnek, óhajtom, hogy most legyen »az. Tegye az Isten az Urat szerencsséssé. Jó volna, ha az »Úr, mélt. B. Szepesy urat és a kik ő Exc. az Érseknél sokat »tehetnek, megkérné, hogy esedezzenek az Úrért, és ha az Úr »ezek által nyújtatná be az Instantiát, de úgy, hogy ott »maga is megjelenne.

»Édes barátom, ez a levél mióta besetétedett a kilencze»dik, a mellyet írok. Engedjen meg az Úr, hogy most illy »rövid vagyok. Nem bírom tovább sem az ülést, sem a tol»lat. Ajánlom magamat becses barátságába. 'S maradok alá»zatos szolgája K. F.

Ezen levélből az tetszik ki, hogy Balkay ifjuságában pártfogókra szorúlt és hogy Kazinczy Ferenczben barátot és pártfogót bírt. A folyamodás az akkori egri érsekhez lévén intézve, kétségtelen, hogy tanulmányának folytatásához szükségelt költségről volt szó, mert Balkay már korábban is volt Bécsben. Gyaníttatja ezt, egy Kazinczynak 1814. aug. 21-én Maurer bécsi tanárhoz írt német levele, melyet Balkay által küldött neki s mely szinte Balkay kezébe kerülvén, tőle bírok. De emlékezem is, hogy említette, miként Bécsben Maurernél lakott és tanulta a festészetet.

Balkay *igen szorgalmas festész vott, és kedvvel működött egész haláláig.* Művei számtalanok, egész Magyar és Erdélyország-

ban el vannak terjedve; minthogy azonban művére nevét soha sem írta reá, így bajos azokat felismerni. Egyszer egy öcsém, fiatal festész, az egri piaczon lát egy Sz. János evang. képet; megveszi pár forintért, azt hívén, hogy egy régi festésznek a műve. Midőn örömmel haza hozta, otthon B. reá ismert, hogy egykor ő festette. Eredeti művei többnyire oltár- és egyes szent képek; festett azonban történeti és tájképeket, sőt arczképeket ts. Legtöbb műve azonban másolat, jeles mesterművek után.

Eredeti művei ritkán sikerültek, bár az *alakokat többnyire jó metszések és skizzekből rakta össze; perspectivája többnyire hibás, színezete életnélküli és rosz oly annyira, hogy több oltárképei színöket is elveszték, a festékek által az alapszínnek igen vékonyan történt bevonása miatt.* Ezért számtalanszor megszólítottam őtet s rendesen azt felelte: »A festék drága, s a képért keveset fizetnek« ...

Az arczképeket jobban színezte, hanem nem igen volt szerencsés a találásban. Még egykori leendett arájának, ki iránt ábrándos hajlammal viseltetett, arczképét sem lehet sikerültnek mondani; hiányzik rajta a fiatalság tüze s kellő színezete. Pedig e nő még 60 éves korában is bírta a hervadhatatlan szépség vonásait. A birtokomban levő és önmaga által festett arczképét (melyet azonban halála előtt ritka festékkel bemázolt) még a legsikerültebbnek lehet mondani.

Egészen másképp dolgozott ő a másolatokon. Ekkor mintha az eredeti művész belé lehelte volna szellemét, oly passzióval és híven másolt, hogy ugyancsak gyakorlott és a művet ismerő szemnek kellett lenni, hogy az eredetitől megkülönböztesse, s e tekintetben a vizsgáló inkább a körülményekre alapította itéletét. Bizonyítják ezt számos, körünkben létező művei.

Balkayt művészete iránti hajlama — ha jól emlékszem 1835-ben, tehát 50 éves korában — arra bírta, hogy egy utazásra vállalkozzék; tengert akart látni, s elutazott Fiuméba, Triesztbe és Velenczébe. Az akkori közlekedés mellett ily útra vállalkozni, idős embernek, szűk erszénynyel, nagy feladat volt; de azért nem bánta meg és mindenkor örömmel emlékezett főleg a fiumeiekre, hogy mennyire szeretik a magyart. (!)

Azonban *Balkay nemcsak szorgalmas festész volt, ő szerette az irodalmat is* és hozzá képest elég becses könyvtárral bírt, legalább mindazon magyar műveket, mikhez hozzájuthatott, megszerezte. Ő ugyan könyvekért pénzt nem adott, hanem az Ország könyvárusa Burian, midőn Egerben megfordult, mindenkor vett tőle egy-két képet, melyeket azután másutt haszonnal eladott, Balkay pedig a képek árába egy rakás régi és új könyvet vett. Evfordultával azután számoltak. Ha valamely munkát különösen kivánt, azt nála megrendelé. Igy jutott ő meglehetős könyvtárhoz *és ha nem festett, többnyire a nyitott könyv előtt lehetett őt találni.*

Ritka becsületességü s jó kedélyü ember volt, igen örült, ha valamin nevethetett. Haragudni nem láttam, de azt nem tudta megbocsátani, ha hazánkfia idegen müvészszel dolgoztatott. Pyrker érsekre mindig neheztelt, hogy a főegyház oltárképeit Bécsben, Velenczében festette.

Kedvelt mulatsága, sőt egyedüli: a sakkjáték. Barátai — orvosok, ügyvédek, táblabírák, megyei hivatalnokok — kik sakkozni akartak, rendesen hozzá jártak mulatni; legtöbbször ő levén a nyertes, igen örült, ha nyert és vég nélkül nevetett, ha ellenfele boszankodott a vesztésen . . . .«

A Joo János féle életrajz itt végződik.

Ha már most a Kazinczy F. leveleiben, a Közhasznú Esméretek tárában és a Joo János-féle életrajzban elmondottakat egybevetjük, lehetetlenség, hogy ugyanazon eredményre jussunk, mint a Száz év történetének írója.

Adataink alapján joggal csak azt állíthatjuk, hogy Balkay Pál festői pályájának története nem a kisszerű viszonyok között elzüllött nagy képességü festő tragoediája, hanem a középszerű tehetség mindennap ismétlődő eseménye, egy oly tehetségé, kinek kiskörű művészi tudása, a képzelő erőhiánya miatt nagy, önálló dolgok alkotására képtelenné teszi. Az igazi költői teremtő erőt nem semmisítheti meg teljesen a viszonyok kisszerű volta. Lehet, hogy kora nem érti meg őt s jólét helyett a szegénység jut osztályrészeül, de az utókor még jelentéktelen dolgaiból is ki fogja érezni a teremtő erő hatalmát, ha az tényleg megnyilatkozott egyik-másik művében. Érdekes, hogy Joo János és Kazinczy véleményei mennyire megegyeznek, pedig egyik Balkay halála után ír, a másik B. pályája kezdetéről. Balkay ügyes másoló volt pályája kezdetén s pályája végén is csak a másolót tudja benne még legjobb barátja is megbecsülni.

De emlékét érdemes megőrizni. Egyike azoknak az úttörőknek, kik a közízlés fejlesztésére jó hatással lehettek s ha kiválót nem tudtak is alkotni, mégis érdemük, hogy a kornak műveltségtörténeti jelentőségű tényezőivé tudták magukat fölküzdeni.

BAYER JÓZSEF.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Negyedik és befejező közlemény.

IX.

Zrinyi és a machiavellismus.

Álnokság. — A királyi szó szentsége. — Cselvetés, képmutatás, hadicsel. — Zrinyi és Machiavelli közt való különbség. — A fejedelem erkölcsi tulajdonságai. — Kegyelmesség és kegyetlenség. — Tisztességes, becsületes politika. — A róka, az oroszlán és erdei kan. — Zrinyi s az evangelium. — Zrinyi vallásossága. — Zrinyi az egyház világi uralma ellen. — Zrinyi a vallásosság szinlelése ellen.

Zrinyi is elismeri, hogy az államférfiú néha leplezni kénytelen az igazságot és ha czélját el akarja érni, gyakran álnoksághoz kell folyamodnia: »Ha emez álnok és politicus hozzád, — úgymond — légy te is hozzá politikus és álnok.« [1] »A ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a dolgát előre.« [2]

Nem helyteleníti egyes esetekben, midőn áruló lefegyverzéséről van szó, a hamis igéretnek felhasználását sem. Hunyadi László igazságtalan kivégzéséről elmélkedve, a királyi szó szentségét [3] hangoztatja ugyan, de Mátyásnak Vitéz érsek ellen való eljárását, hogy ugyanis a király, »szép szóval, igérettel magához egyesíté« a hazaáruló érseket s midőn így a felkelést könnyű szerrel leverte, »az érseket nyakon kapatá s a fogságba küldé,« [4] föltétlenül helyesli, mert ha Mátyás előbb vetette volna fogságra az érseket, maga vallhatta volna kárát.

Különösen a hadakozásban tartja elkerülhetetlennek és dicséretreméltónak a cselvetést, képmutatást, ha a vezér ügyesen tud a hadi fortélylyal élni:

»A *csalárdságot* nem tiltom, a hol észszel, mesterséggel az »ellenséget ráveheted lesre és az olyan állapotokról.« [5] »Az kapitán-

[1] *Zr. Sir. Pan.* 289. l.

[2] *Zr. Aphor.* 310. l.

[3] »A királynak szava szent, . . . sacramentum, . . . legalább annak kellene lennie.« *Zr. Mâty. kir.* 139. l.

[4] Zr. Máty. kir. 154—155. l. V. ö. *Mach. Disc.* III. k. A XLII. fej. czíme: »Hogy a kényszerhelyzetben adott igéretet nem kell megtartani.«

[5] *Zr. Aphor.* 270 l. V. ö. *Mach. Disc.* III. könyv. A XL. fej. czíme: »Hogy háborúban a csalárdság alkalmazása dicsőséges dolog.«

»nak . . . minden módot, [meg kell] előbb próbálni . . . , hogy »az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel, avagy más *csalárd-»sággal,* mert a harcz nagy szerencsével jár; a szerencse bizony-»talan.« [1] »Az rosz ellenséget, ha másképen harczra nem vehetni, »*el kell hitetni vele,* hogy meggyőz tégedet.« [2] »Ha békességre van »szükséged, . . . *ne mutasd* soha, hogy félelemből keresed aztat, »hanem valami más okból, és ha lehet azon *mesterkedjél,* hogy az »ellenséged először proponálja és kérje tűled.« [3] »Ha félelem ese-»tén a kapitány nem tud *simulálni* s arcza halványsága, reszkető »inai elárulják: nagy vétek és nagy gyalázat.« [4]

»[Mátyás] király sok mesterséggel élt az ellenség ellen.« [5] »Az szerencse szereti az mesterséget, és az mesterség szereti a »szerencsét.« [6]

»Mind tudni kell a kapitánnak »az ellenség dolgát, . . . hogy tud-»hassa az ellenségre fordítani az ő »mesterségét: ez pedig kémek által »és rabok által lesz meg.« *Zr. Aphor,* 263. l.

»A kapitánynak menetközben »folyton tartania kell az ellenség »cselvetéseitől, . . . ezért kettős őrö-»ket kell előre küldenie, akik a vi-»déket kikémleljék.« *Mach. AdG.* 208. l.

»Sabáczot . . . [Mátyás] . . . harmincz nap alatt megvevé »stratagémával; elrnentté tette vala magát, de fele hadának ott »maradt titkon.« *Zr. Mátv. kir.* 160. l.

»Mikor az ellenség túl egy folyó »vizen vagyon s te innen, és örö-»mest hozzá mennél, de őrzi a »partot, nincs jobb mód, mint sok »helyen kötöztesd [foglalkoztasd] »a hadadat, mert nem tudja, hol »kell őrzeni és örömest oszlatná el »hadát. Mikor Julius császár Com-»mentariusaira írunk [azaz: mikor majd Julius Ceasar commentariu-saira is megírom aphorismáimat [7]], »megmutatjuk, miképen cselekedett »ő ilyen occasioban.« *Zr. Aphor.* 258. l.

»Megtörténik néha, hogy egy »folyón át akarva menni, a tulsó »parton lévő ellenség megakadályoz »szándékod kivitelében. Hogy ezt a »nehézséget legyőzd, nem ismerek »jobb példát a Caesarénál. Caesar »ugyanis seregével Francziaország-»ban egy folyó partján haladva, »minthogy a franczia Vercingetorix, »kinek népe a folyó tulsó partján »volt, lehetetlenné tette az átkelést, »több napon át tovább vonult a »folyó partján seregével; az ellen-»ség a folyó tulsó partján folyton »követte. És megállapodván Caesar

[1] *Zr. Aphor.* 299. l.
[2] *Zr. Aphor.* 266. l. (V. ö. Mach. *AdG.* 281. l.)
[3] *Zr. Aphor.* 300. l.
[4] *Zr. Apr.* 318. l. [V. ö. *Mach.* AdG. 210. l. »Félned kell az ellenségtől lelkedben és sereged gondozásával, de szavaiddal és egyéb külső megnyilatkozásaiddal úgy mutasd, minthha megvetnéd.«]
[5] *Zr. Mátv. kir.* 158. l.
[6] *Zr. Centur.* 351. l.
[7] Zrinyi ezt a tervét már nem valósíthatta meg.

»egy erdős és elrejtőzésre alkalmas »helyen, minden legióból kivont há»rom cohors-ot és meghagyta nekik, »hogy ott maradjanak és mihelyt »ő elvonul, verjenek hidat a folyón »és erősítsék meg; ő pedig a legi»ókkal folytatta a továbbnyomulást. »Vercingetorix látva a legiók szá»mát és azt hivén, hogy egy része »sem maradt hátra, szintén foly»tatta a továbbvonulást; de Caesar, »midőn azt hitte, hogy a hid már »készen van, visszafordult és min»dent rendben találva, a folyón »nehézség nélkül átkelt.« *Mach. AdG.* V. k. 214. l.

»Jó szót kell adni az ellenségnek addig, mig az te erőd »összegyülekezik . . . *Tudni kell ezt a mesterséget, és nem csak »tudni, hanem cselekedni,* de ha az ellenség cselekszik, őrizkedni és ne hadni megcsalni magát.« [1]

»Valamit az ellenség cselekszik, »valamit mutat, mind csalárdság»nak gondoljad.« *Zr. Aphor.* 284. l,

»Mikor látod, hogy az te ellen»séged valami szemlátomást való »bolondságot cselekszik, ne higyj »neki, mert álnokság vagyon az »alatt... Szemlátomást való bolond»ságot ritkán cselekszik az ellenség »ravaszság nélkül . . . [Ha tehát] mi »az ellenséget rá akarjuk venni, »ne tegyünk oly szemlátomást való »bolondságot, hogy ő is eszébe »vegye álnokságunkat, hanem oly »találmányt találjunk, az ki ő előtte »hihetős legyen; be kell mázolni a »*horgot,* hogy a hal meg ne lássa« *Zr. Centur.* 337—8. l.

»Légy óvatos; ne higyj könnye»dén a nem észszerű dolgoknak: »mint például: ha az ellenség zsák»mányt tesz eléd, azt kell hinned, »abban van a *horog,* abban van »elrejtve a csalárdság; ha a nagy»számú ellenséget a te kevés hadad »elűzi, ha csekély számú ellenség »a te nagy hadadat megtámadja; »ha az ellenség hirtelen ok nélkül »megfutamodik, ilyenkor mindig »csalárdságtól tarts.« *Mach. AdG.* IV. k. 209. l.

»Mikor az ember látja, hogy az »ellenség nagy hibát követ el, arra »kell gondolni, hogy csalárdság van »a dologban.« *Mach. Disc.* III könyv a XLVIII. fej. czíme.

Az államférfi és hadvezér tehát Zrinyi szerint is fortélylyal, csalárdsággal, álnoksággal fegyverkezzék az ellenség fortélya, csalárdsága, álnoksága ellen. De mily szelíd, mennyire megnemesült alakban lép föl Zrinyinél a Machiavelli tanítása!

Machiavelli szerint a képmutatástól, álnokságtól, hitszegéstől és erőszakosságtól függ a fejedelem boldogulása. »Álnoksággal

[1] *Zr. Aphor.* 283. l.

»hamarább jut az ember alacsony sorból magasba,« — mondja Machiavelli. — »A fejedelem, ha nagy dolgot akar művelni, tanúl»jon meg csalni.« [1] Zrinyi szerint a képmutatás, álnokság, »*minden* »*dologban rossz*« és csak egyes esetekben, különösen csalárdság, árulás ellen s a háborúban szabad vele élni, de még itt is *tisztességes módon.*[2] Zrinyi ugyanezt az aphorismát, melyben kimondja hogy a csalárdságot nem tiltja, ha az ellenséget lesre kell venni, alább igy folytatja: »Az ilyen vitézség (mint például a rómaiaké, kik a Pyrrhus doctorának árulását utálattal utasították vissza) szép és becsületes. Szeresd a becsületet, kapitány.« [3]

Machiavelli szerint nincs teljesen rossz, de nincs teljesen jó ember sem. A rossz tehát minden emberben megvan. Az emberi természet sohasem változik; tehát a fejedelem sem tagadhatná meg természetét. De őneki a színlelésben való gyakorlás által oly készségre kell szert tennie, hogy országa érdekében jót cselekedhessék akkor is, mikor természete rosszra ösztönözné és véghez vihesse a rosszat is, noha természete jóra ösztönzi. Mert hiába van meg benne a jóság, szelidség, vagy a könyörűletesség erénye, vagy az igazság érzete; ha az országa dolgát nem tudja előrevinni, mindenki megvetéssel fog róla szólni; míg ellenben, ha ez erényeket csak színleli és könyörtelenül kertesztül lépked mindenkin, ki útjába áll, nevét, mint nagy fejedelemét, mindenkor dicsőíteni fogják. Zrinyi szerint nem minden ember rossz, hanem vannak köztük rosszak is; van köztük álnok, csalárd; ezek ellen álnoksággal, csalárdsággal kell felfegyverkezni: »Ha ő álnok, — úgymond — légy te is álnok«; »Néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha »bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára.« [4]

Nem tagadja Zrinyi sem, hogy a királyok »jóságát nem ott»honbéli és priváta operátiójokból« itélik meg, »hanem az ország»nak boldogságából« s »a hol ezekben fogyatkozás látszik«, hiába

[1] Mach. Disc. II. könyv. XIII. fej.

[2] Tagadhatatlan, hogy megvan Mach.-ben is a csalárdság alkalmazásának hasonló korlátozása:

»És kényszeríttetem kimondani, hogy »*minden dologban rosz a képmutatás* »és az fictió; de az ilyen occasiókban »[bátorság tettetésénél] nem csak nem »rosz, sőt inkább szükséges«. *Zr. Aphor.* 260. l.

»Noha *a csalárdság minden dolog*»*ban megvetendő,* mindazonáltal a »háború viselésben dicséretreméltó és »dicsőséges . . . . Nem úgy értem ezt, »hogy az a csalárdság volna dicsőséges, »mely adott szó, vagy szerződés meg»szegésében nyilvánul, mert ily úton »néha, mint fentebb említettük, lehet »ugyan államot szervezni, de ez nem »hoz számodra dicsőséget. Hanem arról »a csalárdságról szólok, melyet a ben»ned nem bízó ellenséggel szemben kell »használni . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. XL. fej. 568. l.

de azért mégis nagy a különbség Zr. és Mach. felfogása közt.

[3] *Zr. Aphor.* 271. l.

[4] *Zr. Aphor.* 310. l.

jó, erényes szíve bensejében a király, mégis minden az ő »vétké»nek tulajdoníttatik.«[1] Zrinyi is megköveteli, mint Machiavelli, hogy a hadnagy (fejedelem)[2] emberfeletti erkölcsi erővel rendelkezzék: *»Az ő lelke, szive és kedve szabados legyen minden passiótól«*; ne gondoljon *»sem feleségére, sem hazájára [otthonára], sem más dolgokra«*,[3] hanem csak a haza javát, nemzete boldogulását tartsa szem előtt; *de míg Machiavelli e czélból az emberfölötti fejedelem jellemét a hazaszeretet mellett bármiféle jó vagy rossz cselekedetre való készséggel kivánja megtölteni, Zrinyi minden jó és rossz indulattól menten, tisztán abstrahálja ideálja szívét és azt kivánja, hogy a hazaszereteten kivül semmiféle más érzelem ne foglaljon benne helyet.*

Machiavelli szerint jobb ha a nép fél, retteg a fejedelemtől, mintha szereti. Időnkint, ha érdeke úgy kívánja és ha nagyobb haszonnal jár, lehet kegyelmes is, de egyébként erőszakosnak, rettenetesnek kell lennie. Zrinyi szerint is »bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma« azoknak, kik Mátyásnak ellenszegűltek volna; »a gonoszok .... megzabolására jó volt a *félelem,* a kivel bár »máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a »szabadságnak sérűlését a király jóvolta helyre hozná.«[4]

Zrinyi szerint is szükséges időnkint »az kegyesség és kegyelmesség«, »nemcsak a jó hírért-névért, hanem haszonért is«,[5] de míg Mach. elvűl állítja fel, hogy a fejedelemnek hatalma féltéséből eredő természetes tulajdonsága a háladatlanság és ezért az új fejedelem rendesen elteszi láb alól azokat, kik hatalomra segítették, és hogy hasonlóképen kell cselekedni bármely államférfiunak is, ha látja, hogy valaki útjában áll, azaz félre kell lökni az útból, még ha erőszak, csalárdság vagy árulás útján is:[6] addig Zrinyi Mátyás királyt, ki pedig ép úgy uralkodott, mint a rinascimento jelesebb fejedelmei és Machiavelli abstrahált királyai, élesen elítéli Szilágyi elfogatásáért, nagybátyja iránt mutatott háládatlanságáért: »Bizony nagy mocsok a háládatlanság, — úgymond — a királyi paláston sok szépséget sötétít be.«[7]

Zrinyi tehát a machiavellismusnak föntebb[8] adott meghatározásából átveszi ugyan a három első pontot, Machiavellinek a politikai álnokságra, a hadicselre és a fontos esetekben szükséges

[1] Zr. Máty. kir. 182. l.

[2] Valamint Mach.-nél, úgy Zrinyinél a fejedelem egyszersmind fővezér is.

[3] *Zr. Disc.* 203. l. — V. ö. *Mach. Princ.* XIV. fej. »A fejedelemnek ne legyen más foglalkozása, más gondolata, mint a háború«; — *Mach. Disc.* III. könyv. A XLVII. fej. czíme: »Hogy jó polgárnak hazaszeretetből el kell felejtenie magán sérelmeit.«

[4] Zr. Máty. kir. 140. l.

[5] *Zr. Aphor.* 287. l.

[6] *Mach. Disc.* I. könyv, XXIX. fej. és *Pr.* VII. fej. »A mások erejével és szerencse útján szerzett fejedelemségről.«

[7] Zr. Máty. kir. 145. l.

[8] VIII. f.

erőszakos eljárásra vonatkozó tanítását, de *a tisztességes, becsületes politika* szellemében enyhített, módosított alakban. Machiavelli szerint a fejedelemben a róka és oroszlán természete legyen egyesülve; Zrinyi szerint még egy harmadik állat természetének is hozzá kell ehhez járulni, az erdei kan állhatatosságának, »a ki ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát.« [1] Ez az erdei kan (nem hiába, hogy oly végzetes szerepet játszott halhatatlan költőnk életében) Zrinyi jellemének, Machiavellitől eltérő erkölcsi felfogásának kifejezője. Az erdei kan a haláltmegvető vitézség symboluma; »az vitéz»ség [pedig] *ex perfectione virtutis* jön«; [2] »az vitézség azért »szép, hogy jó hírt, nevet szerez az embernek: ne mocskold meg »hát árultatással, ne gyalázd meg gyalázattal, mert mikép adhatna »néked jó nevet, tisztességet, ha te meggyalázod?« [3]

Zrinyi tehát itt is tisztább erkölcsi alapra helyezi Machiavelli tanítását.

Nem mondhatjuk, hogy idevágó elvei immár nem ütnek el a keresztény erkölcs magasztos tanaitól. Hisz az ilyen tanács: »ha az ellenséged megbotlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz »meddig esőben van, nem pedig hadni, hogy felszedje magát és »talpra álljon«,[4] határozottan ellenkezik a keresztény szellemmel. »A katholika hitnek az ő geniumja idegen a háborúságtól — mondja »Zriny maga is —; Szt. Péternek nem vala szabad a maga oltal»máért is kardoskodni.« [5]

Maga a háború eszméje és a háború viselés tehát az, a mi lehetetlenné teszi a pogányságból fennmaradt vitézi elveknek kikerülését, az evangélium magasztos tanainak az állami élet minden részére való kiterjesztését. Maga Zrinyi is érzi ezt és szenved az ellentétek súlya alatt: »Nyomorúság, de mit tehetünk róla!« [6] — így kiált fel, midőn a képmutatásnak szent czél érdekében való szükségességét igyekszik bebizonyítani.

*

A Machiavellismusnak negyedik, a vallásosság színlelésére vonatkozó pontját [7] azonban Zrinyi egyáltalában nem fogadja el. Őszinte vallásossága bűnt lát a vallásnak önző, vagy idegen czélokra való felhasználásában. Keményen elitéli a római pápát és római császárt, kik Mátyást arra ösztönözték, hogy a religio praetextusa alatt haddal támadjon a cseh királyra.[8]

[1] *Zr. Centur.* 357. l.
[2] *Zr. Aphor.* 293. l.
[3] *Zr. Aphor.* 270. l. — V. ö. Mach. Disc. II. k.: A XLI. fej. czíme: »Hogy a hazát meg kell védeni, akár gyalázattal akár, dicsőséggel; és bármiféle módon jól van megvédve.«
[4] *Zr. Aphor.* 319 l.
[5] *Zr. Mály. kir.* 150. l.
[6] *Zr. Aphor.* 310. l.
[7] L. fentebb a VIII. fej.-ben.
[8] *Zr. Mály. kir.* 149. l.

Ékesszólása teljes erejével kárhoztatja Eugenius pápa eljárását, ki I. Ulászlót Juliánus kardinális által felbiztatá, hogy a törökkel kötött békét, a szt. evangéliumra adott esküjét léleksérelem nélkül megbonthatja és II. Murádot a religiónak színe alatt megtámadhatja. Bűn ez — úgymond Zrinyi — s nagy vétek.[1]

A vallási türelemnek és igaz vallásosságnak gyönyörű lapjai azok, melyekben azon papok ellen kel ki, kik haraggal, gyűlölségséggel lutheránusok s kalvinisták ellen hadakoznak.[2]

Hű tanítványa Machiavellismusnak abban, hogy az egyház és papság világi uralma ellen harczol: »Semmi közök — úgy»mond — az világ politicus administratiójában, [melyet] a magok »ambitiója s a fejedelmeknek felettébb való szelédsége avagy neg»ligentiája« szerzett meg nékik jogtalanúl.[3] Különösen élesen támadja a jezsuitákat, kik ez időben kezdtek nálunk terjeszkedeni s hatalmukat a magyar nemzeti aspiratiók rovására növelték: »Van»nak olyak közöttük, ha szintén nem mindnyájan is, kik azt vitatják, »hogy midőn itt országunkban magoknak valók lésznek, ne Hun»garica Provinciának, hanem Inferior Austriának hivattassék. Talán »azért, hogy a Magyarországot most is nem magyarok bírják, »hanem az, ki Austriát bírja; talán azon munkálkodnak ők is, »hogy országunkat segítsék a németek kezében örökül ejteni.«[4]

De a vallásosság színlelése tekintetében Machiavellivel teljesen ellentétes álláspontot foglal el. Bonfini azt mondja, hogy Frigyes császár nagyobb áhitatot, szüntelenebb isteni szolgálatot mutatott mint Mátyás. »De bizon az én itéletem szerint — így szól Zrinyi — »avval nem kevélykedhetik a császár a király felett, mert az unta»lan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, »gyónás, processiókkal való kerülés, ispitálok látogatása, untalan »papokkal s barátokkal társaság ... inkább illenek alacsonyabb »rendű embereknek, hogysem királyoknak és nagy állapotú urak»nak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az Isten, hogy a királyok »szolgálják őket az igazságnak egyenlő osztásával, maga orszá»goknak szorgalmas gondja viselésével, az ő nevének dicséretére »nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félel»mével.«[5]

Zrinyi szerint tehát a vallás nem arra való, hogy vele világi, politikai czélokat kövessünk. Nála a vallás igaz meggyőződésből, benső áhitatosságból fakad. Ő fejedelemtől, főúrtól, közrendtől egyaránt azt követeli a magyar nemzet érdekében, »hogy az isteni »félelmet mindenkoron előttünk viselvén, mindenekben az egy igaz »Isteni tiszteletnek előmozdításában légyen minden igyekezetünk »és fáradozásunk.«[6]

[1] *Zr. Máty. kir.* 150. l.
[2] *Zr. Máty. kir.* 150–151. l.
[3] *Zr.* u. o. 153. l.
[4] *Zr. Sir. Pan.* 293–4. l.
[5] *Zr. Máty. kir.* 164–5. l.
[6] *Zr. Sir. Pan.* 296. l.

X.

Milyen legyen a hadvezér?

Zrinyi és a methodismus. — Zrinyi, Nagy Frigyes és Napoleon. — A kedvező idő és alkalom megragadása, a körülményekhez való alkalmazkodás. — Zrinyi téli hadjárata. — Machiavelli a téli hadjáratokról. — Eszesség, találékonyság. — Serénység, fáradhatatlanság. — Vitézség, bátorság. — A had fékezése és feltüzelése. — Az ellenség bátorságának nevelése.

Zrinyinek politikai és vallásos felfogását és indító eszméit ily módon kifejtvén, áttérhetünk ez eszmékkel szorosan kapcsolatos hadtudományi elveinek vizsgálatára.

Rónai Horváth Jenő, százados, Zrinyi hadtudományi munkáinak szakértő commentatora,[1] kiemeli, hogy Zrinyi »nem kora »hadművészetét tanítja«, hanem azon elveket, melyekkel később »Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon nevöknek örök dicsőséget »szereztek: ama hadművészet elveit, mely a következő időszakok»ban trónokat döntött le és országokat rendített meg« és melyeknek »helyességét a mai fejlett hadtudomány is föltétlenűl elismeri.« [2]

Zrinyi korában a hadművészetben a Gusztáv Adolf félreértéséből keletkezett *methodismus* divott. »A methodismus apostolai, » – úgymond Horváth — kikben a józan gondolkozás helyét a »módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, »hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nél»kül, *mindenkor* és *mindenütt* alkalmazni óhajtották.« [3]

Ennnek az akkoriban általánosan elterjedt iskolának legkiválóbb híve és legjelesebb képviselője, a császári hadseregnek fővezére, Zrinyinek halálos ellensége, *Montecuccoli* volt. »A had»művészet e szánandó elkorcsosulásának időszakában kerülnek »Zrinyi Miklós hadtudományi prózai munkái a nyilvánosságra, »melyekben a methodismus tanaival homlokegyenest ellenkező »elveket hirdet; elveket, melyek ma — a nagy napoleoni háborúk, »a német-franczia és orosz-török háborúk után is — csonkítatlan »értékkel bírnak, s melyek valószínűleg még hosszú időkön át »érvényben fognak maradni.[4] Zrinyinek . . . minden szava . . . »minden tétele . . . ellenkezik a methodismus elvével.« Zrinyi szerint ***»nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor »okvetetlenűl meg lehetne tartani;*** cselekvésünket az időhöz, a »viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni«; ***»a kedvező időt, a »kedvező alkalmat fel kell használni;*** ha a szerencsés órák elmul-

[1] *Gróf Zrinyi Miklós, a költő és* ***hadvezér hadtudományi munkái.*** A magy. tud. akad. hadtudományi bizottságának megbizásából sajto alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Rónai Horváth* Jenő honvédszázados. Kiadja a Magy. Tud. Akad. Budapest, 1891.

[2] *U. o.* 55. l.

[3] Rónai Horváth, u. o. 46. l.

[4] U. o. 46. l.

»tak, hiába várjuk azok visszafordulását«; *»cselekvésünk egy »részét a szerencsére, véletlenre kell bizni,«* [1] stb. stb.

A kik fejtegetésünk eddigi menetét követték, ez elvekben azonnal rá fognak ismerni Machiavelli sajátos eszméire; egyúttal az is világossá lesz előttünk, hogy lehet az, hogy Nagy Frigyes és Napoleon, noha bizonyára nem olvasták Zrinyinek műveit, minden hadműveleteikben az ő elvei szerint járnak el. Föntebb említettük, hogy I. Napoleon őszinte bámulója, hű tanítványa volt Machiavellinek, II. (Nagy) Frigyes pedig Machiavellit gyalázó ifjukori munkája ellenére minden cselekedetét Machiavelli tanai szerint irányozta.

Zrinyinek eme világtörténeti nagyságokkal való egyezése tehát csakis közös mesterükből, Machiavelliből, magyarázható. És ezzel újabb nagyság fénye sugárzik Zrinyinkre; az, hogy századokon át ő volt az első és egyetlen nagy hadvezér, a ki az *»első modern hadászati classikusnak«* [2] a nagy Machiavellinek, hadművészeti elveit megértette és nemcsak megértette, hanem a Machiavelli ellen szórt kicsinylő vádak és a kor merev felfogása ellenére is, nyiltan hirdette, sőt az elvek következetes keresztülvitelével, mint látni fogjuk, magát a mestert is fölülmúlta.

Zrinyi hadtudományi elveinek vizsgálatában tehát szintén a Mach.-vel való egybevetés munkáját kell folytatnunk.

*

Láttuk, hogy Zrinyi átveszi és keresztény erkölcsi eszme magaslatára emeli Machiavellinek a *szerencsébe* vetett pogány hitét. Ebből az eszméből fakad a methodismus ellenzése, a *kedvező idő* és *kedvező alkalom* felhasználása, a körülményeknez való *alkalmazkodás.*

Az embernek nem áll hatalmá- »ban jó alkalmatosságot, occasiót »csinálni, épúgy, mint a tengerész »nem rendelheti meg a szeleket;

»Megismerni és megragadni a »háborúban a kedvező alkalmat, »többet használ bárminél is« *(Sapere nella guerra conoscere l'occa-*

[1] Rónai Horváth. 54—55. l.

[2] *Max Jähns* a *»Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance«* szerzője, a *Kölnische Zeitung* 1877. evi folyamában *»Machiavelli und der Gedanke der allgemeinem Wehrpflicht«* czimen, majd a Lipcsében megjelenő *Die Grenzboten für Politik, Literatur und Kunst* czímű lap 1881. évi folyamának XIII. számában *»Machiavelli als militärischer Techniker«* czim alatt terjedelmes és alapos tanulmányt tett közzé, mely utóbbiban a következőket mondja: *»Alles in Allem genommen, erkennt man, dass Machiavelli, der durch »eine begeisterte Verkündigung des Gedankens der allgemeinen Wehrpflicht als »ein wahrhaft prophetischer Geist und als einer der wichtigsten Denker auf »dem Gebiete des militärichen Verfassungslebens ercheint, auch das Wesen der »kriegerischen Technik in einer für seine Zeit ganz ungewöhnlichen Deutlich- »keit durchschaute und es ist ein neuer, ich möchte sagen psychologischer »Beweis für die nahe Verwandschaft von Kriegskunst und Staatskunst, dass »der Begründer des modernen Staatsrechtes zugleich der erste moderne mili- »tärischer Klassiker ist.«* — *Villari* III. 87. l. jegyz.

»de a szelet és alkalmatosságot fel kell használni.« *Zr. A szerencséről szóló Discursus 222. l.*

»Tudni kell az alkalmatos időt »a hadakozáshoz megválasztani... »Az időt megválasztani talán az »hadakozásnak legnagyobb titkaiból »való dolog . . . Hogy most volna »időnk hozzá, hogy a törökre hadakozhatnánk.« *Zr. Quintus discursus* 212 és 215. l.

»Az hadnagy tudja változtatni »a dolgokat az mint az idő és »alkalmatosság kévánja. *Zr. a Disc. tertius* czíme 204. l.

»Az időhöz, az occasiókhoz kell »magát alkalmaztatni és mikor harczolni kell, mikor nincs ideje, el»kerüljed. Fabius Maximus kész »példa már előttünk, a jó hadvi»selő emberek immár igen megta»nulták őtűle: mikor nincs erőd »elégedendő, mikor másképpen harcz »nélkűl meggyőzheted az ellensé»get, miért kell koczkára vetni a »hadakat?« *Zr. Aphor.* 283. l.

»Sohasincsen jobb időd az ellen»ségre menni, mint mikor őneki

sione e pigliarla giova più che niuna altra cosa). Mach. AdG. VII. k. 290—91.

»Szerencsés, kinek eljárásmódja »megegyezik az időbeli viszonyok»kal és szerencsétlen, kinek csele»kedete ellentétben van az idővel ». . . Ha az ember az idő és az »események szerint megváltoztatná »természetét,[1] jó szerencséje soha sem változnék meg« *Mach. Il Princ.* XXV. fej. 326—7. l.

»Hogyan kell megváltozni az »idővel együtt, ha az ember min»dég jó szerencsét akar.« *Mach. Disc.* III. könyv. A IX. fej. czíme.

»A jó kapitány csak akkor üt»közik meg, ha a szükség kény»szeríti s az alkalom kedvező.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 292. l.

»Az hibázik ritkábban, annak »kedvez a szerencse, a ki (mint »mondám) eljárásmódjában az idő»höz és nem emberi természete ösz»tönzéséhez alkalmazkodik. Min»denki tudja, mily tartózkodva, »óvatosan haladt Fabius Maximus »a seregével, mily ellentétben állt »ez a római hévvel és merészség»gel s a jó szerencse mégis úgy »hozta, hogy az eljárásmódja jól »megegyezett az idővel . . . [L. az előbbi jegyzetet] . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. IX. fej. 453. l.

»Az ellenség vigyázatlansága, »különösen hogy győzelem után

[1] Machiavelli szerint az emberben rosszra való eredendő hajlam van; természete megmásíthatatlan; az idő és körülmények azonban folyton változnak, ezért nagy czélok elérhetésének érdekében szükséges, hogy az ember a természetét megtagadhassa, vagyis szemes legyen és ne a saját hajlamai és a logikai következetesség szerint cselekedjék, hanem úgy a mint az idő és körülmények kivánják. Az ily emberek uralkodnak a többieken. Viszont az is megtörténik, hogy néha pipogya emberek is szerencsések vállalataikban, de csak azért, mert cselekvésük véletlenűl kedvező időbe esik. Ilyen volt Fabius Maximus, a ki jelleme inertiájánál fogva, természetét változtatni nem tudva, sohasem tudta magát döntő ütközetre elhatározni, de egy esetben ez a tétovázó természete megfelelt az időnek és körülményeknek és így dicsőséget aratott. (V. ö. Princ. XXV. fej. és Disc. III. könyv. IX. fej.-ét.)

»kevés győzelme volt; akkor el»bizza magát és nem visel gondot »magára.« *Zr. Aphor.* 309. l. és 285. l.

»gyakran nem visel gondot magára, »alkalmat nyújt, hogy elnyomhasd.« *(La poca avvertenza del nemico, il quale il più delle volte dopo la vittoria diventa trascurato . . . ti dà occasione d'opprimerlo) Mach. AdG.* IV. k. 175. l.

Zrinyi sokhelyt említi munkáiban ezt a kedvező alkalmat: Tudni kell, jó-e az ellenséget üzőbe venni, vagy sem.[1] »Mikor »valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk.«[2] »Vigyázz, »ha az ellenség fáradt, ha útban gondatlanúl vagyon, ha nem »sánczolta be magát: [akkor csapj rá]«[3] »Ha az ellenség meg»botlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz, meddig erőben van, »nem hadni, hogy felszedje magát és talpon álljon«[4] De »nem kell »idétlenűl »avagy idő előtt próbálni.«[5] »Türj, nyeld el az boszu»ságot, [ha az ellenség boszantott], várj időtűl és alkalmatosságtúl, »hogy boszudat állhasd és tromffal üthesd károdat.[6] »Kevesen »vannak, a kik a jövendőket megtudván, meg tudják várni, hogy »az occasió eljőjjön, hanem kényszeríteni akarják az időt.«[7]

Ha az idő és alkalom úgy kivánja, ***meg kell változtatni*** a hadi dolgokat:

»Szükséges [a kapitánynak] vál»toztatni a hadi dolgokat a mint »az alkalmatosság engedi és sok»féle mesterséget tudni az ő szán»dékának véghez viteléhöz.« *Zr. Disc.* 206. l.

»Ha . . . meghallod, hogy egy »fa keresztűldült az ellenségnél, ne »ereszd el gondatlansággal azt a hírt, »hanem mindjárt gondolkodjál róla, »mi dolog lehet az, mit árthat né»kem ezzel az occasióval az ellen»ség, vagy én mit árthatok néki.« *Zr, Centur.* 341—2. l.

»Meg kell vigyázni az ellenség »szokását és milyenségét . . . s a »szerint kell intézkedni.« *Mach. AdG.* V. k. 211. l.

»Változtasd meg hadi tervedet, »ha észrevetted, hogy az ellenség »elleste.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. l.

»Az remélheti a győzelmet, . . . »a ki éberebb ellensége szándéká»nak megvizsgálásában . . . A mi »az ellenségnek használ, neked árt; »s a mi neked használ, az ellen»ségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. l.

Mátyás király is »jól meg tudta választani az alkalmatos időket »minden állapotra és történetre«;[8] »jól meg tudá külömböztetni

[1] *Zr. Aphor.* 312. l.
[2] *Zr. Centur.* 348. l.
[3] *Zr. Aphor.* 316. l.
[4] *Zr. Aphor.* 319. l.
[5] *Zr. Cent.* 347—8. l.
[6] *Zr. Aphor.* 294. l.
[7] *Zr. Centur.* 349. l.
[8] Zr. Máty. kir. 156. l.

»a maga actióit; a minek mikor volt ideje, akkor vette elő«:[1] Kázmért vakmerően támadta, Boroszlónál mozdulatlan kitartással győzte le elleneit.[2] »Sabáczot középtélen szállá meg a király; ». . . jól tudta [ugyanis], hogy akkor a török öszve nem gyüle-»kezik, nem is mehet könnyen segítségére; jó azért oly időt választani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki »alkalmatlan.«[3]

Zrinyinek legfényesebb hadi tette szintén *téli hadjárata* volt. Életének utolsó évében, 1664-ben télen égette el Zrinyi az eszéki hídat s diadalmasan előnyomulva, Pécset és Kanizsát is biztosan megveszi, ha ebben vezértársai meg nem akadályozzák. *Semmi sem tanuskodhatik meggyőzőbben Zrinyink nagy önállósága és fényes hadvezéri tehetsége mellett, mint ez az emlékezetes hadi művelete. Mert nemcsak a methodisták, nemcsak Montecuccoli és társai ellenezték elvből, mint tudományellenest, a télen való hadviselést, hanem maga Machiavelli is — nála szokatlan — tévedésnek esik áldozatúl és a szerencséről és az alkalom megragadásáról szóló tana ellenére, a fegyelem kedvéért határozottan és élesen elitéli a téli hadjáratot.*

»Non è cosa più imprudente, o più pericglosa ad un »Capitano che fare la guerra il verno; e molto più pericolo »porta colui che la fa, che quello che l'aspetta.« (»Nincs esztelenebb, veszedelmesebb dolog a kapitányra nézve, mint télen háborút viselni; és sokkal veszedelmesebb a támadóra, mint a megtámadást váróra nézve.«)[4]

Machiavelli azzal okolja meg állítását, hogy a téli hidegben, fagyban, vízben nem lehet fegyelmet tartani, mert nem lehet a hadi-népet együtt egy táborban tartani, hanem kastélyokba, villákba, falvakba szétszórtan kell elhelyezni. Példákat is említ, melyek állítását igazolják, de ez mind nem riasztotta vissza Zrinyit attól, hogy Mátyás téli hadjáratából s a kedvező alkalom megragadására vonatkozó tanitásból le ne vonja a következtetést és szigorú tél idején — midőn az ellenség meg sem gondolta — rá ne csapjon a törökre s diadalmasan ne éreztesse vele fegyvere hatalmát.

Zrinyi tehát, ép úgy mint később a nagy Napoleon is, a kedvező alkalom megragadása tekintetében következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mett Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománynyal,[5] Zrinyi ellenben és

[1] Idejében támadott, vagy késedelmeskedett, épúgy mint Julius Caesar. *Zr. Máty. kir.* 157. l.
[2] *Rónai Horv. Jenő:* 189—190. l.
[3] *Zr. Máty. kir.* 160. l.
[4] *Mach. AdG.* VI. könyv. 261. l.
[5] Az *AdG.* bevezetésében mentegeti magát, a mért nem szakember létére hozzászól a hadi dolgokhoz.

Napoleon a harcztéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.[1]

*

A kedvező alkalom megragadásához *eszesség, találékonyság, serénység, fáradhatatlanság, vitézség, bátorság* kell.

1. Eszesség, Találékonyság.

»A kapitány vitéz és bátor le»gyen, de ez nem első, sem leg»nagyobb dicsősége és nem illik ezt »minden alkalommal próbára vetni. »Az ő dicsősége nem a verekedés »és vagdalkozás, hanem a seregek »igazgatása.« *Zr. Centur.* 357—8. l.

»Az merészség és az halálnak »semminek tartása nem elegendő »jók, nem is nyér annyi becsületet »egy hadnagy, a mely köziben ke»veredvén az ellenség hadának min»den veszedelemre veti magát, mint »gyalázatot, ha azt nem cselekszi, »a hol szükséges. Csufos dolog volna »ha a *legtündöklőbb mesterség a »világon és nemesebb minden tár»saságbeli dolgoknál,* úgymint a »kapitányság, avagy a *hadviselés* »oly könnyű volna, hogy csak futni »kellene a halálra, . . . hogy hal»hatatlanná tenné a maga nevét; »könnyű áron jutnának az örökség»hez, és a régi gladiátorok méltób»ban praetendálhatnák azoknál, a »kiknek az ő nemes lelkek fel»jebb járván, nagyobb értelemmel »hozzá készülvén, szállítják reá az

»Ebben a sereg szervezésében, »begyakorlásában és végűl felállítá»sában van a hadviselésnek, a mely »*a legszükségesebb és legnemesebb »mesterség a világon (la guerra »campale, che è la più necessaria »e la più onorata),* minden igye»kezete. És a ki jól tudja seregét »ütközet alkalmával az ellenség elé »állítani, bármi egyéb a hadakozás »közben ejtett hibáját, könnyen »megbocsátják; de a ki ebben a »dologban hibázik, még ha egyéb»ként ugyan jeles ember volna is, »sohasem fog a harcztéren becsü»lettel megfelelni. Mert, ha egy üt»közetet megnyersz, ez letörli min»den más rossz cselekedetedet: ha »pedig elveszted, hiú dolog marad »minden egyéb jó cselekedeted.« *Mach. AdG.* 31. l.

»A hadi tudományt béke idején »a gyakorlat kedvéért, háború ide»jén szükségből, a dicsőségért kell »művelni; de mesterségként csak »az állam űzheti . . . S a mely »polgár ennek gyakorlásában más »czélokat követ, nem jó ember« [a

[1] Machiavelli sohasem állt sereg, vagy csapat élén. Maga az *Arte della Guerra* is, noha telve van helyes észrevételekkel és eredeti eszmékkel, nem egyszer emlékezteti a szakférfiakat, hogy írójuk nem volt hadi ember. *Matteo Bandello* beszéli egyik novellájának előszavában, hogy egyszer Machiavellivel és a »fekete sereg kapitány«-ával *(Giovanni delle Bande Nere),* vagyis a híres *Medici* Jánossal együtt Milano falai alatt időzött. Machiavelli a sereg felállításának módját magyarázva, két óránál tovább bajlódott, hogy Medici János 3000 emberét a könyveiben szépen megírt módon csatasorba állítsa, de sehogy se tudott boldogulni. Medici János végre megunva az izzó nap hevében való álldogálást, mivel különben már az ebéd ideje is elmúlt, félretolta Machiavellit, és dobszó segítségével egy szempillantás alatt többféle módon csatarendbe állította a sereget. *Villari* I. 511—512. l.

»okoknak erejét elméjekből szivekre, »és innen hoznak ki amaz örök»ségre méltó operatiókat [örök em»lékezetre méltó tetteket, hadműve»leteket]. *Zr. Quartus Discursus* 210—1. l.

»A vitézség [hadi tudomány] »hasonlatos az órához; kerekei: a »józanság, vigyázás, szorgalmatos»ság, fáradság, állandóság, tudo»mány, bátorság, értelem, gyorsa»ság, experientia és száz más.« *Zr. Centur.* 340. l.

»Hasonló a vitézség [a hadi tu»domány] a sakkjátékhoz: szemes»nek kell lenni az embernek és »gondosnak.« *Zr. U. o.* 341. l.

»Okosság, hadi értelem . . . had»nagyoknak . . . szükséges attri»butumok.« *Zr. Disc.* 210. l.

»Inkább szükséges egy hadi gene»rálisnak a tiszta értelmű elme és »okos fej, hogysem kéz, avagy vak»merőség.« *Zr. Disc.* 211. l.

»[Némelyek azt mondják], hogy »nem kell igen eszesnek lenni a ki »vitéz ember; de én bizony más »itéletben vagyok, és annyival külön»bözőnek tartom a vakmerő vitézt »az okostul, mint az eget a földtül.« *Zr. Aphor.* 248. l.

»Szükséges a kapitánban a jó »elme, a jó judicium, és hogy is»merje mind a maga vitézét, ki »mire való.« *Zr. Aphor.* 322. l.

»Az emberi elme mind vitézi »mesterségre, mind más minden »dologra sohonnan annyi segítséget »nem vészen, mint a tanulásbul, és »a história olvasásból . . . Ott meg-

zsoldosok, a szabad csapatok kapitányai meggyalázzák a katonának tisztes nevét]. *Mach. AdG.* 23. l.

[Machiavelli műveiben mindig az eszes, okos fejedelemről [kapitányról] szól; mindig azt keresi, mit cselekednék ilyen esetben *un principe, un capitano prudente.*]

»Azt a fejedelmet tehát, a ki »nem ért a hadi dolgokhoz . . . »sem katonái nem tisztelik, sem ő »nem bizhatik bennük.« *Mach. Princ.* XIV. fej, 176. l.

»Elméjének gyakorlása kedveért »olvassa a fejedelem a históriát, »hányja vesse meg elméjében az »olvasottakat, a kiváló emberek tet»teit, hogy lássa, mikép viselkedtek

»látja azoknak a nagy embereknek »dolgokat, az kik előtted voltak, a »melyek kalauzok helyett lésznek, ». . . és megmutatják a veszedel- »meket, miképpen kell elkerülni... »Bánom, hogy minékünk magya- »roknak egy bolond példabeszédünk »van az ellen, hogy nem jó papi- »rosból hadakozni: de mennyi igaz- »sága legyen ennek a mondásnak, »lássa meg az a ki okos.« *Zr. Discurs. Primus* 197—98. l.

»Éjjel nappal gondolkodjál, mit »cselekedhetnél az ellenségnek és »az ellenség tenéked.« *Zr. Aphor.* 263. lap.

»[Mátyás] királynak nem csak egy »mestersége volt a dolgoknak vég- »hez vitelében.« *Zr. Máty. kir.* 149. l.

»Mindenféle tisztviseléshez nagy »ész, nagy szorgalmatosság kell, de »leginkább ez egy kapitányban ké- »vántatik; . . . bizony annyi sze- »mének kell lenni, mint Argusnak, »annyi kezének, mint Briaraeusnak, »és annyi eszének, mint száz né- »metnek.« *Zr. Cent.* 348. l.

»Sokat vihet véghez egy jó »eszes kapitány rossz haddal is, de »a rossz, jó haddal is semmit.« *Zr. Aphor.* 317. l.

»a háborúban, vizsgálgassa győzel- »meik és veszteségeik okait, hogy »emezeket elkerülhesse, amazokat »utánozhassa. Ilyetén dolgokra »ügyeljen a bölcs fejedelem; ne le- »gyen tétlen békés időben sem, »hanem serényen gyűjtsön tőkét »belőle, hogy majdan a balszeren- »csében felhasználhassa, hogy a sze- »rencse megváltozván, készen találja, »és így csapásainak ellenállhason.« *Mach. Princ.* XIV. 178. l.

»És ha végűl tudni akarjátok, »mely tulajdonságai legyenek a jó »kapitánynak [vezérnek], röviden »megmondom: mindenekelőtt ismer- »nie kell mindazt, a mit eddigelé »[az egész *AdG.*-ben] fejtegettünk; »de ez nem elég, ha a magáéból »semmit sem tud hozzáadni; mert »találékonyság nélkül senki sem »vitte nagyra mesterségében és ha »találékonyság bármely más dolog- »ban becsületedre válik, a háború- »ban épenséggel szükséges.« *Mach. AdG.* VII. köt. 294—5. l.

»Hogy miben bizhatni inkább: »jó kapitányban, kinek gyenge a »serege, vagy jó seregben, kinek »gyenge a kapitánya.« *Mach. Disc.* III., a XIII. fej. czíme.

»Azt hiszem, inkább bizhatni a »jó kapitányban.« *Mach. u. o.* 474. l.

2. Serénység, Fáradhatatlanság.

»[Mátyás] király nem hagyott a pártolásnak időt, hogy »nagyobbra terjedjen: mindjárt reá ment az eredetében« *Zr. Máty. kir.* 148—9. l.

»Az magyarok Kasimir királynak fiát . . . az országba »béhozák, magyar királynak nevezék, de az igaz király [Mátyás] »rá méne és beszorítá Trencsénben minden hadastul ezt az éjsza- »kai királyt . . . Köszönöm a király serénységének.» *Zr. u. o.* 154. l.

»II. Gyula pápa minden csele- »kedetében serényen járt el és az »idő és a körülmények annyira meg- »egyeztek eljárásával, hogy mindig »sikerült czélját elérnie . . . [A franczia királylyal szemben tanusított] »serénységével végrehajtotta tehát »azt, amit egy más pápa sem tudott »volna összes emberi okosságával »sem kivinni. *Mach. Princ.* XXV. fej. 327—8. l. — V. ö. *Disc.* III. könyv. XLIV. fej.

»A szerencse állhatatlan, az alkalom elillan. Ne adj időt az ellenségnek, hogy hiredet hallhassa, hogy haditerved ellen haditervet állítson, hanem nyomd meg, mikor aluszik . . . Hamar cselekedjél hát!« *Zr. Aphor.* 243. l.

Gyakran megtörténik, hogy az »egymással szemben levő sereg mindegyikében rendetlenség, baj van; »ilyenkor az lesz győztes, a ki előbb »értesül a másiknak bajáról . . . »rámegy az ellenségre.« *Mach. Disc.* III., XVIII. fej. 490., 492. l.

»A gyenge államok mindig této- »vázók lesznek elhatározásukban; a »késedelmeskedő határozat ártal- »mas.« *Mach. Disc.* II., a XV. fej. czíme. 293. l.

»Soha sem sikerülhet oly köny- »nyen a támadás, mint mikor az »ellenség azt hiszi, hogy lehetetlen »még csak meg is kisérlened a táma- »dást.« *Mach. AdG.* 175. l.

»Bátor, gyors és fáradhatatlan »legyen a kapitány: . . . gyorsa- »sággal az ellenséget véletlenül ta- »lálja és oltalmatlanul; . . fárad- »hatatlansággal oztán azt nyeri, »hogy az Hannibal vétkében nem »esik, hanem tud élni a győzede- »lemmel.« *Zr. Aph.* 293. l.

»Ha a fejedelem valamely mai »fejedelemnél valamit el akar érni, »ne adjon neki időt az elhatáro- »zásra, hanem úgy intézze a dol- »dot, hogy ez gyors elhatározás kény- »szerűségében lássa magát, vagyis »lássa, hogy a követelés megtaga- »dása, vagy teljesítésének elhalasz- »tása hirtelen és veszedelmes mél- »tatlankodást vonna maga után.« *Mach. Disc.* III. XLIV. fej. 577. l.

»Győzelem esetén serényen kell »élni a győzelemmel és Caesar pél-

»Legnagyobb mesterség a kapitán»nak véletlen dolgot az ellenség»nek cselekedni, akit ő nem várna. *Zr. Aphor.* 385. l.

»A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megrendítik azok»nak is a sziveket, akik legvitézeb»bek, úgyannyira, hogy nem látják, »mit kell hirtelenséggel cselekedni, »vagy ha látják, nincs idejük az »executiora. Ebből láthatjuk, mily »jó a gyorsaság, hogy ezáltal kicsin »erővel is számosokat verhetni jó »renddel és móddal.« *Zr. Centur.* 360. l.

»*Ducunt volentes fata, nolentes trahunt.*« [Az igyekvők sorsukat vezérlik, a tehetetlenek vonszolják.] *Zr. Centur.* 347. l.

»Kézzel, lábbal, öltözettel, szóval »minden móddal serénységet kell »mutatni.« *Zr. Aphor.* 324. l.

»Kapitán, ne henyélj, mert elron»tod a hadat.« *Zr. Aphor.* 323.

»dáját kell követni, nem pedig Han»nibálét.« *Mach. AdG.* IV. 174. l.

»Mily jelentős csatában, ütközet»ben valamely hirtelen történet, »mely valamely újság látásából vagy »hallásából ered, sokszor bebizonyult »már, de különösen a rómaiak és »volscusok ütközetében, ahol Quin»tius, seregének egyik szárnyát inga»dozni látván, elkezdett teljes ere»jéből kiáltozni, hogy álljanak szi»lárdan, mert a sereg másik szár»nya immár győzelmet arat. A mely »szavaival felbátorítván övéit és »rémületbe ejtvén az ellenséget, meg»nyerte a csatát.« *Mach. Disc.* III. 475. l.

»[A tábort] rendezetté a kapitány »fáradhatatlansága (industria), erőssé »a hely vagy a mesterség teszi.« *Mach. AdG.* VI. 219. l.

Ha eloquentiával feltüzelte a vezér a hadát, azonnal üssön az ellenségre, mert különben elpárolog a buzgalom. *Zr. Aphor.* 260.

3. Vitézség, Bátorság.

»Az egész mesterségek között, »kiket az emberi társaság feltalált, »legtündöklőb, becsületesebb, a vitéz»ség [haditudomány]... Igy akarta »[az Élő Isten, a Seregek Istene] »véghetetlen bölcsesége . . . , hogy »az, ki ezen a világon vitézebb, a »legyen becsületesebb is az emberek »között.« *Zr. Discurs. Primus.* 195. l.

»A hadviselés . . . a legszüksé»gesebb és legnemesebb mesterség »a világon.« *Mach. AdG.* 31. l.

»Mely emberben keressen a haza »nagyobb hűséget, mint abban, kit »csak a háború sérthet? Kiben le»gyen meg inkább az isteni félelem, »mint abban, ki mindennap végtelen »veszélyeknek tévén ki magát, leg»jobban rászorult segítségére?« *Mach. AdG.* bevezetése. 2. l.

Nagyon érdekesek, mert jellemzők, Zrinyinek a vitézségről való egyébb önálló, magas erkölcsi felfogásról tanúskodó nyilatkozatai:

»A ki . . . a veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja és

»a *tisztességért* neki megyen, a vitéz és dicséretreméltó.« [1] *Zr. Cent.* 347. l.

Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség [haditudomány], ». . . és azért kevés találkozik a ki ennek szeretetéből követné a »vitézi kenyeret.« *Zr. Aphor.* 322. l.

»Az vitézség ex perfectione virtutis jön.« *Zr. Aphor.* 293. l.

»A ki jól látja a veszedelmet és mikor benne vagyon, nagy »szívvel szenyvedi és nő a bátorsága, az az igaz vitéz; az kinek »az elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik . . .« *Zr. Aphor.* 248. l.

»De bár . . . hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, »nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége, »akkor vitézsége; . . . vesse meg a halált, . . . akkor az Isten »nyakon fogja a szerencsét és oda küldi neki.« *Zr. Aphor.* 255. l.

Ép ilyen érdekes és jellemző Zrinyinek a bátorságról való fenkölt véleménye:

»Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány.« *Zr. Aphor.* 293. l.

»[Mátyásnak] az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert »a szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátor»sága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan.« *Zr. Máty. kir.* 183. l.

»Azt hívom én nagyszívűnek, a kire hirtelen és reméntelen »szélvészek jőnek és meg nem tébolyodik, hanem még nő bátorsága »és helyén vagyon az esze.« *Zr. Centur.* 346—7. l.

»A kinek alkalma nyílik nagy »dolgok véghez vitelére, bátor kéz»zel nyuljon hozzá; a *bátorság, s »az impetus* csodálatos segítség. »Viszont a kik kételkednek maguk »erejében és félénk kézzel nyúlnak, »mihez nem vesznek segítséget az im»petustól, hanem hidegen kezdik és »szerencsétlenül végezik dolgokat.« *Zr. Cent.* 346—7. l.

»Impetussal és bátorsággal gyak»ran eléri az ember azt, mit rendes »módon soha el nem érne.« *(E' si ottiene con l' impeto e con l' audacia molte volte quello che con modi ordinari non si otterrebbe mai.) Mach. Disc.* III. k. XLIV. fej. czíme.

»Félni kell az ellenségtül és meg »nem ijedni.« *Zr. Aphor.* 315. l.

»[Vitellius] félénk volt és rettegő; »nagy vétek és nagy gyalázat egy »kapitánban . . . Ha jön is félelem »az emberre, nem kell azért . . . »elhadni magát . . : akkor kell »meggyőzni magát, . . . maga bátor »példájával szivet mutatni a hadnak.« *Zr. Aphor.* 318. l.

»Gondolatban és sereged rende»zésével félned kell az ellenségtől, »de szavaiddal és egyébb külső»ségekkel úgy mutasd, mintha meg»vetnéd, mert ily módon katonáid »jobban bíznak a győzelemben, »magad meg óvatosabb leszel és »nem csalhatnak meg oly könnyen.« *Mach. AdG.* V. k. 210. l.

[1] V. ö. Machiavelli megjegyzését: »Többet ér a katonák vitézsége, mint a sokaság; néha többet ér a jó hely a vitézségnél.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 291. l.

A bátorság nemcsak a kapitánynak, hanem a közvitéznek is szükséges. A sereget néha bátorságra kell tüzelni, máskor meg, ha harczi kedve alkalmatlan időben nyilatkozik, meg kell zabolázni.

»Disciplina, engedelmesség, bátorság minden közvitéznek szük»séges virtusa.« *Zr. Disc.* 210. l.

«A kapitánynak a maga hada »bátorságát néha nevelni, néha zabo»lázni kell.« *Zr. Aph.* 271—2. l.

»[A király] a maga népének báto»rítására mutathat . . . néha több »confidentiát [önbizalmat] is hogy »sem vagyon.« *Zr. Máty. kir.* 173. l.

»[Vannak] occasiók, a kikben »a főgenerálisoknak . . . magok»nak személyek szerint elől kell »állani a hadnak bátorítására, mely»nél semmi inkább a hadakat nem »bátorítja.« *Zr. Máty. kir.* 174. l.

»Az . . . ijedt népet nem kell »ujabb szerencsének exponálni, hanem »először eloquentiával és maga pél»dájával, azaz frisseségével biztatni, »azután azon igyekezni, hogy valami »kárt tehet az ellenségnek, ha nem »nagyot is, csak mégis édesedjék »neki a te néped és felejtse el a »félelmet.« *Zr. Aphor.* 307. l.

»Megtörténik, hogy katonáid meg»szeretnének ütközni, de te tudod, »hogy a körülmények sereged szá»mánál és a helyviszonyoknál vagy »más oknál fogva reád kedvezőt»lenek, miért is a megütközés vá»gyától el akarod őket tántorítani. »Másszor meg megtörténik, hogy »szükség és alkalom a megütkö»zésre kényszerít, de katonáid ön»bizalom nélkül *(malconfidenti)* lé»vén nem nagyon hajlandók meg»ütközni. Az egyik esetben tehát »meg kell félemlíteni, másikban fel »kell tüzelni őket. Az első esetben, »ha a rábeszélés nem elégséges, nincs »jobb mód, mint egy részüket zsák»mányul dobni az ellenségnek; így »aztán majd hisznek szavaidnak. [Igy szelídült meg a Fabius lovas ságának kapitánya is.] A had fel»tüzelésére nézve jó dolog méltat»lankodást ébreszteni népedben az »ellenség ellen, mondván, hogy gya»lázó szókkal illettek bennünket...; »jó dolog úgy helyezni el a tábort, »hogy sereged lássa az ellenséget »és némi könnyű csatározása is »legyen vele, mert a mit napon»kint lát az ember, könnyebben meg»veti; másszor meg méltatlankodást »kell mutatni, alkalmas beszédben »szemükre vetni restségüket és meg»szégyenítés kedvéért kijelenteni, »hogy egyedül akarsz harczolni, ha »nem akarnak veled menni.« *Mach. AdG.* IV. 182—3. l.

Nagyon káros dolog az ellenség bátorságát nevelni.

»Az arany, ezüst, a drága kön»tös, csak az ellenségedben szomju-

»Helytelen dolog az ellenséget »gyalázó szókkal, sértegetéssel illetni,

»ságot nyit és nagyobb bátorsá»got, mert azt gondolja, hogy az, ki »azt hordozza, asszonyos és gyenge; »más az, hogy a nyereségért job»ban forgolódik. *Zr. Aphor.* 289. l.

»mert ezzel csak bátrabb, elszán»tabb lesz.« *Mach. Disce.*. II. k. XXV. fej.

»A fegyvereitől megfosztott gaz»dag a fegyveres szegénynek zsák»mánya.« *Mach. AdG.* 292—3. l.

XI.

A »kedvező alkalom« következményei.

Diversificálás. — Ütközet, kényte'enség. — Az ellenségnek a kénytelenség alól való feloldozása. — Győzelem vagy halál. — Diversio — Koczkáztatás. — A fejedelem személyének koczkáztatása. — Vérontás nélkül való győzelem. — Zrinyi Tacitus-magyarázata. — A győzelem kiaknázása.

A kedvező alkalmat meg kell ragadni. Alkalmazkodni kell helyhez, időhöz. Ezekből a sarkalatos tételekből következik a kapitánynak ütközetben és ütközet után való magatartása. »Az hada»kozás mesterségének nem szabhatni úgy regulákat, mint más dol»goknak és az okos vitézség leginkább abból áll, hogy az had»nagy tudja változtatni a dolgokat az mint az idő és alkalmatos»ság kévánja. Az olaszok azt mondják: Diversificare.« [1]

1. Diversificálás.

A diversificálásnak a magyar viszonyokra vonatkozó példáját nyújtja Zrinyi a 29. Aphorismában:

»Kétség, jobb-e a harczon állva »várni az ellenséget, vagy gyorsa»ággal rá menni . . . Látjuk, hogy »a török, tatár gyakorta azért rom»lik, hogy futást mégyen az ellen»ségre, a mely veszteg állva várja. [De ebből és más ezzel ellenkező példákból sem szabad egyoldalú határozott szabályt levonni.] Egy »kapitán ne ragaszkodjék egy dolog»hoz, gondolván, okvetetlenül az ugy »lesz, mert megcsalja magát, hanem »különböztesse és változtassa a maga »elméjét az mint a hely és az idő »kévánja. Ha az ellenség olyan, hogy »az ő hatalma első *fúriában*, avagy

»Az okos kapitányok legnagyobb »része inkább elfogadja az ellenség »támadását *(l'impeto)*, semhogy ő »támadjon *impetussal;* mert a »dühösséget *(furore)* könnyen föl»tartóztatják a szilárdan veszteg »álló emberek és az elfojtott dühös»ség *(furore)* könnyen gyávaságba »csap át. Igy cselekedett Fabius . . . »Mások, kik féltek az ellenségük »vitézségétől, este felé indultak tá»madásra, hogy csatavesztés esetén »az éj védelme alatt menekülhes»senek. Mások ismét, látván, hogy »az ellenséget valami babona vagy »előitélet tartja vissza bizonyos idő-

[1] Zr. a *Discursus tertius* czíme; 204. l. A *diversificare* szót Machiavelli nem használja; e helyett a *variare* szóval él: »*Come conviene variare co i tempi, volendo sempre aver buona fortuna.*« (»Hogyan kell megváltozni az idővel együtt, ha az ember mindig jó szerencsét akar.) *Mach. Disc.* III., a IX. fej. czíme.

»*impetusban* áll, . . . jobb állva vár»nod; . . . állj veszteg és tartsd meg »az első ütközetet, meglankad az »ereje és serénysége, aztán köny»nyen bánhatsz vele. Ha pedig az »ellenség rendesebb náladnál, s ta»nultabb, vitézebb náladnál, jó ilyen»kor adni motust a seregnek. *Zr. Aphor.* 261. l.

»Ha a setétség hasznodra van, »ha kevés a hadad, ugy, hogy nap»pal meg nem mernéd mutatni, . . , »avagy talán a hely olyan, hogy »bizhatol a setétségben, hogy a föld »csinját a te hadad jobban tudja, »olyankor próbálhatsz, egyébiránt »ne.« *Zr. Aphor.* 288.

»ben a hadakozástól, éppen ezt az »időt választották. Igy cselekedett »Caesar Francziaországban Ariovis»tus ellen és Vespasianus Soriában »a zsidók ellen.« *Mach. AdG.* IV. k. 179. l.

»Tekintetbe kell venni az ellen»ség szokását, minéműségét; hogy »reggel, délben vagy este akar-e »megtámadni, hogy gyalogsággal, »vagy lovassággal erősebb-e s a sze»rint intézkedjél.« *Mach. AdG.* V. könyv. 211. l.

2. Ütközet, Kénytelenség.

»Az kapitánnak nem kell mind»járt a harczrul gondolkodni, hanem »minden módot előbb próbálni mást, »hogy az ellenséget megverhesse, »avagy éhséggel, avagy más csalárd»sággal, mert a harcz nagy szeren»csével jár; a szerencse bizonytalan ». . . Mikor mindent próbált . . . és »már kéntelen vele, akkor harczol »az ellenséggel.« *Zr. Aphor.* 299. l.

»A jó kapitány nem ütközik meg, »míg nem kénytelen vele és míg az »alkalom nem szólítja.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. l.

»Jobb az ellenséget éhséggel meg»győzni, mint vassal; a győzelem »inkább függ a szerencsétől, mint »a vitézségtől.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

Néha kerülni kell a megütközésre késztető alkalmat, néha meg maga a kapitány vessen a megharczoláshoz való kénytelenséget a vitézek szivébe.

»Mikor a had árulásától fél a »kapitány, ne késsék, hanem harczol»jon meg.« *Zr. Aphor.* 296. l.

»A kénytelenség akkor áll be, »midőn látod, hogy nem ütközvén »meg, okvetlen vesztened kell . . . »Ilyen esetekben mindig meg kell »ütközni, még ha kárral jár is, mert »jobb szerencsét próbálni, holott a »kisérlet javadra szolgálna, semmint »koczkázat nélkül biztos romlásodat »látni.« *Mach. AdG.* IV. 177—8. l.

»A mely seregről tudjuk, hogy »nem késlekedik és ezért a harczot »keresi, ki kell kerülni, s mint az

»Ha éhség vagy más természetes »szükség, vagy emberi szenvedés »ellenségedet kétségbeesés-sugalta

»árvizet elfolyni engedni.« *Zr. Discursus tertius.* 206. l.

»lépésre, vagyis arra készteti, hogy «megtámadjon és veled megütközzék, »maradj táborodban és a mennyire »lehet, kerüld az ütközetet. Igy »cselekedtek . . . *AdG.* VI. 256. l.

»A kapitány ne ütközzék meg, »ha nincs előnyben és nem kény»telen megharczolni . . . Az előnyt »néha az ellenség, néha a saját okos»ságod nyújtja. *Mach, AdG.* IV. k. 177—8. l.

»Ha erőtlen vagy, ha azt gondo»lod, hogy a harcz nem neked való, »fussad az alkalmatosságot, az mely»lyel a harczra erőtetnél; kerüljed »az ellenséget és soha annyit ne »boszanthasson, kergethessen és gya»lázhasson, hogy te az te szándéko»dat megtörjed. Tanulj Fabius Maxi»mustúl, az mely csendesen szeny»vedhette, hogy az ellenség gyalázta »és szitta.« *Zr. Aphor.* 295—6. l.

»Tudni kell a kapitánnak az ellenség szitkának effectusától magát megtartóztatni. Ha nem tartod tanácsosnak az ellenséggel megharczolni, semmi szitok vagy bosszus szó ne vegyen ki sánczodból és ne bírjon rá szándékod megváltoztatására.« *Zr. Cent.* 356.

»Különösen óvakodjál félő, vagy »a győzelemben bármi okból nem »bízó sereget harczba vinni . . . »Ebben az esetben kerüld az ellen»séget *(dei fuggire la giornata* fus»sad az ütközetet), vagy ugy, mint »Fabius Maximus, a ki erődített »helyekre vévén be magát, megaka»dályozta, hogy Hannibal megköze»líthesse; vagy — ha azt hiszed, »hogy az ellenség még az erődített »helyeken is felkereshetne — úgy, »hogy a csatatérről eltávozván, népe»det földeiden megosztod, hogy ezek »ostromlásának huza-vonája az ellen»séget kifáraszsza.« *Mach. AdG.* IV. k. 180. l.

»Megtörténik néha, hogy felkelvén »az ellenség elől, mert magadat nála »alább valónak itéled és azért nem »akarsz vele ütközetbe bocsátkozni, »az ellenség szüntelen a nyomodba »van, te pedig a folyó partjához »érsz . . . *AdG.* V. 211—212. l.

Az ellenséget nem szabad bátorítani, sőt inkább fel kell oldani a kénytelenség alól.

»A jó hadnagy . . . vessen ké»telenséget a vitézek szivében a »a megharczoláshoz, mert nincs ez »világon hatalmasabb fegyver, mint »a *necessitas*; . . . de viszont min»den mesterséggel azon kell lenni, »hogy az ellenség szivéből kivegyük »a kételenséget; mert őtet is szin»tén úgy vitézzé teszi, mint téged.

»Hogy az okos kapitány saját »katonáit minden kénytelenséggel »*[necessità]* harczra kényszerítse, »az ellenséget pedig a kénytelenség »alól feloldja. *Mach. Disc.* III. könyv, XII. fej. czíme.

»*Camillus,* a legokosabb római »kapitányok egyike, midőn már benn »volt seregével *Veji* városában, hogy

»Azt mondják a francziák, hogy a »futó ellenségnek aranyból kell hidat »csinálni . . . Mikor azért a harczon »vagy, igen jó lesz megkiáltani a »hadnak, *hogy valakinél fegyver »nincsen, ne bántsák aztat;* és ebből »következik, *hogy sokan elvetik a »fegyvert*, holott nem lésznek késte»lenek a harczolással. Igy cseleke»dék ama vitéz római kapitány »*Camillus, in obsidione Vegenti,* »mikor már bement volna a népe a »városban.« *Zr. Centur.* 338. l.

»bevételét megkönnyítse és az ellen»séget a védekezés végső kénytelen»sége alól feloldja, parancsot adott, »de oly módon, hogy a véjibeliek is »hallották, hogy *senkise bántsa azo»kat, akik fegyver nélkül vannak.* »Ugy hogy azok *fegyvereiket a »földre dobván,* a várost csaknem »véróntás nélkül vették meg. *Mach. u. o.* 471—2.

»Mikor az ostromlott városba be»hatolsz, kiáltasd meg hangosan, »hogy csak a fegyvereseket bántsák »s a ki a fegyverét eldobja, kegye»lemben részesül. Ez már sok város »bevételét megkönnyitette.« *Mach. AdG.* VII. 279.

»Judás Machabeus könyveiben ol»vastam, hogy soha nem jó az ellen»séget szitokkal . . . és boszuszókkal »illetni, mert . . . ha ki bennünket »boszús szókkal illet, meggyujtja »bennünk a vért és megmelegíti, »úgy annyira, hogy bátorrá tészen ». . . Dávidnak nem kicsin erőt adott »a Goliát szitka és boszusága.« *Zr. Cent.* 355. l.

»Ne illesd . . . az ellenséget kicsin »boszusággal; a kicsin boszuság ha»ragot nyit az emberben és boszu»állást; . . . rosz arczulcsapás az, »a kiért kettőt adnak.« *Zr. Aphor.* 300. l.

»A kéntelenség[-ben] . . . inkább »kell bátorsággal élni, hogy sem »okossággal.« *Zr. Centur.* 354. l.

»Nagy merészség és talám vak»merőség oly állapotra hozni ügye»det, hogy avagy meg kell halni »avagy győzni az ellenséget. Julius »császár, mikor Angliára ment, meg»égették a hajókat a kiket odavittek, »hogy lássák a vitézei, hogy nincs »mód a szaladásban.« *Zr. Aphor.* 264. l.

»A vejibeliek . . . gyalázó sza»vakkal illették a rómaiakat; a »mitől minden okos kapitány tartóz»tassa katonáit; mert ezek oly dol»gok, melyek az ellenséget boszú»állás vágyára tüzelik és semmiféle »módon nem akadályozzák a táma»dásban, úgy, hogy ez oly fegyver, »mely magad ellen fordul.« *Mach. Disc.* II. XXVI. fej. 361.

»Némelyek kénytelenséget te»remtve szorították seregüket a küz»delemre, úgy, hogy megfosztották »a menekülés minden reményétől s »csak a győzelemtől remélhették »szabadulásukat. Ez a legerősebb és »legjobb módja az elszántság feléb»resztésének . . . Sokféle kénytelenség »van, de az a legerősebb, mely arra »kényszerít, hogy győznöd, vagy hal»nod kell.« *Mach. AdG.* IV. k. 186. l

3. Diversio.

»Az diversio legmesterségesebb vitézség mindennél: a ki oko»san él avval, nem hibálhat.«[1] Mátyás király ennek is mestere volt. Mig Kázmér és Ulászló Boroszló alatt álltak, Mátyás vezérei, Szapolyai és Kinizsi, Lengyelországban dúltak; »tudta jól az király, »hogy az ilyen kárra és hírre az ellenség el fog menni hazája »segitségére, aminthogy nem is hibáza s ez kénszeríté őket békes»séget csinálni.«[2]

Machiavelli is felhasználja a diversiót hőseinek, a luccai Castruccio Castracaninak dicsőítésére. Mikor a firenzeiek Luccát ostromolták, Castruccio Toscanába vitte hadát s a szorongatott firenzeiek kénytelenek voltak hadaikat Firenze védelmére visszahívni.[3]

»Ha az te ellenséged, nagy és »félsz mind egyszersmind reád jön: »kűdd el másfelé az ő országára »a te hadadat és így attul félvén, »ő is el fogja oszlatni a maga hadát »és nem lesz oly erős.« *Zr. Aphor.* 242. l.

»Egynémely kapitány megtámad»tatván, nem az ellenség ellen ment, »hanem hadát annak országába »vivén, kényszerítette, hogy vissza»térjen és saját házát védje . . . »A ki ezt a diversiot *(diversione)*[4] »megpróbálta, gyakran elérte czél»ját . . . De csak az teheti meg, »a kinek országa erősebb, mint az »ellenfélé; más különben könnyen »beleveszt az ember . . . A kapitány »egyéb teendői közt minden erejével »azon legyen, hogy az ellenség ere»jét megoszsza . . . Erre nézve nincs »jobb mód, mint az ellenség orszá»gát megtámadni, hogy ennek védel»mére kényszerülvén sietni, abba»hagyja a háborút.« *Mach. Adg.* VI. k. 250., 251., 252., 253. l.

Nagyon jellemzi Zrinyi rettenthetetlen bátorságát, hogy Machiavelli tanítása ellenére, vagyis, hogy a diversiohoz csak az folyamodjék, kinek országa erősebben áll, mint ellenfeléé: minden erővel azon volt, hogy a törököt saját országában támadjuk meg. »Hányszor megverték a magyarok a törököket, . . . és mind»azonáltal nem jut még senkinek eszében az ő országokban mélyen »bé a hadakozást vinni.«[5]

[1] *Zr. Mály. kir.* 158. l.
[2] *Zr.* U. o.
[3] *Mach.* VI. köt. Castruccio. 642. l.
[4] Zrinyi Tacitusból vett idézetében a diversio így van kifejezve: *distrahendo hosti.* Zr. Aphor. 242. l.
[5] Zr. Disc. 214. l.

4. Koczkáztatás.

A kénytelenségről mondottakból következik a megfontolatlan koczkáztatás elítélése.[1] »Mértékletesen kell a szerencsével élni; elég tized részét az te szándékodnak a szerencsére biznia, a kilencz mind okbul és jóbul legyen.[2] Bolond az a kapitány, a ki egy cselekedettel, melyet nem distillált meg jól az eszével, örökre elveszti jó hírét-nevét.«[3] »Fabius Maximus kész példa rá: mikor nincs elegendő erőd, mikor másképpen harcz nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell koczkára vetni a hadadat?«[4] Nem szabad tehát a hadat máskor szerencséltetnünk, koczkáztatnunk, csak mikor kényszeríttetünk.[5] Vannak kapitányok, a kik semmit az szerencsére nem akarnak bíznia, . . . viszont mások mindent szerencséltetnek. Az egyik is, a másik is helytelenül cselekszik.«[6]

»Egy fejedelem, az melynek min»den ereje csak az egy hadában »vagyon, . . . ne vesse ezt soha is »szerencsére és ne engedje meghar»czolni, se ne adja [vakmerő] kapi»tán kezében.« *Zr. Discurs.* 205 l.

»Ha jó és vitéz hadad vagyon és »rendes, *próbálhatsz* vélek [még »éjjel is]: ha rosz, rendetlen és szó»fogadatlan, meg se mutasd magad »vele, mert roszul jársz.« *Zr. Aphor.* 288. l.

»Ha valami a setétséggel jön a »te hasznodra, . . . hogy . . . talán ». . . a föld csínját a te hadad job»ban tudja, olyankor próbálhatsz »[még éjjel is és csekély haderővel »is]: egyébiránt ne, mert megcsalod »magadat.« *Zr. Aphor.* 288. l.

»Hogy egy egész szerencsét és egy »egész haderőt nem szabad kocz»kára vetni. *(Che non si debbe met»tere a pericolo tutta la fortuna, »e non tutte le forze.)*« *Mach. Disc.* I. a XXIII. fej. czíme.

»Soha se vidd ütközetbe katonái»idat, ha előbb nem győződtél meg »róla, hogy félelem nélkül vannak és »rendezettek, szófogadók *(senza »paura e ordinati)*; ne próbálj »velük *(nè mai ne farai pruova)*, »ha csak nem látod, hogy maguk »is bíznak a győzelemben.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

»Többet ér a katonák vitézsége, »mint nagy száma; többet ér néha »a hely, mint a vitézség.« *Mach. AdG.* 291. l.

A fejedelem vagy fővezér személyének koczkáztatására nézve Zrinyi oly elveket fejt ki, a melyeknek megfelelőit Machiavelliben hiába keresnők.

»Bécs megszállásában [Mátyás] . . . felettébb nagy bátorság-

[1] L. a 2. pontban az »ütközet, kénytelenség« első példáját.
[2] Machiavelli szerint a Szerencse cselekedeteink felének ura. L. VII. fej.
[3] *Zr. Aphor.* 313. l.
[4] *Zr. Aphor.* 283. l. — V. ö. »Jobb az ellenséget éhséggel meggyőzni, mint vassal.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.
[5] *Zr. Discurs.* 200. l.
[6] *Zr. Discurs.* 204. l.

»gal de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott. ». . . Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kévánatos s »nem is dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész »hadának, s országának szerencséjét.« Zr. *Máty. kir.* 173. l.

»A kapitán vitez és bátor legyen; de ez nem első, sem nem legnagyobb dicsősége és nem illik ezt minden aljas alkalommal próbára vetni. Az ő dicsősége nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása.« *Zr. Cent.* 357—8. l.

»A seregek hasonlók az ember testéhez, melynek az ő lelke »a generális . . . , ha ez elvesz közülök, a test holt lészen; azért »nem kell a kapitánnak minden dologra szerencséltetni magát.« *Zr. Aphor.* 289. l.

»Ebből tanulhat minden [hadvezér], hogy a maga személye »szerencséltetése nem dicséret, hanem vétek.« *Zr. Máty. kir.* 174. l.

Vannak Zrinyi szerint is esetek, midőn a hadvezérnek nem szabad a maga személyének koczkáztatásától visszariadnia:

»Ha a te vitézeid rettegnek és használhatsz vele, elől kell »menni és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exem»plummal biztatni.« *Zr. Aphor.* 323. l.

»Mikor de summa rerum tractáltatik, akkor szükséges, hogy a »kapitányok, a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghal»janak inkább, hogysem a győzedelmet az ellenség kezében lássak.« *Zr. Disc.* 208—9. l.

A hadvezér személyére vonatkozólag tehát Zrinyi a harcztéren tett tapasztalataiból a vitézt és gyávát egyaránt leterítő tüzi fegyver használatának terjedéséből levont teljes önálló s a modern hadviselésben is érvényeseknek ismert eszméket hirdet.

A vezér kimélésének elve megvolt ugyan már a régieknél is; Zrinyi is hivatkozik egy Plutarchosból vett adomára,[1] továbbá Scipionak s egy olasz generálisnak esetére,[2] a régiek alapján maga Machiavelli is a tábor közepére helyezi a fővezér sátorát,[3] de azért még sem foglalkozik sehol a vezér kimélésének kérdésével. Machiavelli ugyanis első sorban Borgia Caesar példáját, a fegyveres hatalom útján uralomra vergődő fejedelem érdekeit tartja szeme előtt; az ilyen fejedelem hatalmának egyik fontos feltétele a személyes vitézség, bátorság,[4] ezért koczkáztatta oly könnyedén életét Mátyás király (és később I. Napoleon is). Hozzájárul ehhez még az a körülmény is, hogy Mátyás király és Machiavelli idejében a tüzi fegyver használata még nagyon fejletlen volt és a személyes vitézség a harcztéren még teljes erejében érvényesült, a mi később, a tüzifegyverek tökéletesedése után nagyon megváltozott.

[1] *Zr. Máty. kir.* 173. l.
[2] *Zr. Centur.* 357. l.
[3] *Mach. AdG.* VI. k. 221. lap, a tábor képe.
[4] »A mi a sereget főképen együtt tartja, az a kapitány tekintélye, a mi csak személyes vitézségéből keletkezik *(la quale solamente nasce dalla virtù sua).*« *Mach. AdG.* VI. 255. l.

Zrinyi is elvárja a fővezértől a hősies bátorságot; az ő kapitánya inkább meghal, hogysem a győzedelmet az ellenség kezében lássa, de azért nem fogja személyét minden kicsinyes és aljas alkalomból koczkáztatni, mert egy puskapattanás kiolthatja életét és elronthatja egész hadának és országának szerencséjét.

5. Győzelem.

»A győzedelem ... észt, bátorságot, tisztességet és szüvet ... ad.« [1] Ez tehát a kapitány minden törekvésének pálmája, koronája. Hogy a győzelmet kivívhassák, »szükséges, hogy a sereg, mikor »ellenségre megyen, nem csak jó reménységben legyen a győzelem »felől, hanem igen állhatatossan el is higyje, hogy meggyőzi az »ellenséget«.[2]

A kapitány minden törekvését, tudását a győzelem kivivásába helyezi; de azért a legjobb, legderekabb kapitány is elvesztheti a csatát, ha a szerencse nem kedvez neki. Igy bizonyos, hogy »az ifjak, noha gyakrabban botlanak, mint az öreg hadnagyok, emezeknél gyorsabbak, merészebbek lévén, könnyebben koczkáztatnak és így gyakrabban győznek is.« [3] Mindazonáltal oly önérzetes és alaposan képzett hadvezér, mint Zrinyi is, jobbnak tartja »jó ok és okos ok mellett veszteni, hogy sem bolondsággal nyerni«.[4] »Minden győzedelem jó és nagy, de az mely az mi akaratunk [szerint] és vérontás nélkül meglehet, legjobb és szebb és dicsőségesebb«.[5] A »vérontás nélkül« kifejezést Rónai Horváth Jenő a jegyzetben így magyarázza: »nagy, vagy fölösleges vérontás nélkül.« Rónai Horváth véleménye az illető aphorismának alapul szolgáló tacitusi idézet folyománya: »*Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit:* Nagy volt az a győzedelem s nekünk nem is sok vérünkbe került.« Ha azonban egybevetjük ezt az aphorismát Zrinyinek más helyütt is nyilvánított véleményével, meggyőződünk róla, hogy Rónai Horváth Zrinyi szavait tévesen értelmezi, s hogy a Tacitusból vett idézetek Zrinyinek, épúgy, mint a Liviusból vett idézetek Machiavellinek, csak arra szolgálnak, hogy hadtudományi elveiket ezekhez az ismert pontokhoz füzzék.

»Minden győzedelem hasznos, de »leghasznosabb az, a ki kár nélkül »esik; az esik penig kár nélkül,

»Jobb az ellenséget éhséggel mint »*vassal* meggyőzni, mert a győzelem »sokkal inkább függ a szerencsétől,

[1] *Zr. Aphor.* 253. l. — V. ö. az Aphor. élén a Tacitusból vett idézetet.

[2] *Zr. Centur.* 336. l. — V. ö. »Sohase vidd katonáidat ütközetre, ha előbb nem győződtél meg róla, hogy . . . remélik, hogy győznek.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. l.

[3] *Zr. Centur.* 352. l. — V. ö. »[A Szerencse] nő lévén, jobban szereti az ifjakat, mert ezek kevesbé alázatosak, sokkal hevesebbek és nagyobb merészséggel parancsolnak neki.« *Mach. Princ.* XXV. fej. végén.

[4] *Zr. Discurs.* 224. l.

[5] *Zr. Aphor.* 262. l.

»a kit *fegyver nélkül* vihetsz vég-»hez; az penig az éhség és szomju-»ság.« *Zr. Aphor.* 286. l.

»mint a vitézségtől.« *Mach. Adg.* VII. 290. l.

A tacitusi idézet, melyhez Zrinyi ez utóbbi aphorismáját füzi, a következőképen szól: »*Sed nihil aeque, quam sitis, fatigabat:* De semmi se merítette úgy ki, mint a szomjuság.« Látni való tehát, hogy Zrinyi elveinek kulcsát még Tacitusból kiinduló aphorismákban is, Machiavelli tanításaiban kell keresnünk.

Zrinyi önállósága ily esetekben a tétel illusztrálására szolgáló és Machiavellitől rendesen független példákban nyilvánul:

»Monluc azt írja, mikor ő Sici-»liában a spanyol hadtul ben volt »zárva, az éhség igen elnyomorí-»totta a népet, és nem vala már »mód megtartani e várost, hanem »a haszontalan cselédet, a véneket »és gyermekeket, betegeket, az asz-»szonyokat mind ki kellett üzni az »ellenség kezében . . . De viszont »másutt a római históriákban ol-»vastam, hogy a generális, a ki a vá-»rat megszállotta, nem hagyta ben-»valókat kimenni, hanem visszaűzte »őket, hogy annál inkább segítsék »az élést elkölteni.« *Zr. Aphor.* 286—7. l.

»Nagy Sándor Leucadiát akar-»ván bevenni, megostromolta és »bevette az összes körülötte fekvő »várakat, azután engedte, hogy az »innen kiszabadult emberek mind »Leucadiába meneküljenek és így »a nagy sokaság rövid idő alatt »kiéheztesse.« *Mach. AdG.* VII. k. 278. l.

A győzelemmel azonban még nincs befejezve a kapitány és sereg feladata; a győzelemnek gyümölcsét is kell szedni, még pedig serényen, különben kárba veszett az egész fáradozás.

»Tudni kell meggyőzni az ellen-»séget és hasznát venni a győzede-»lemnek . . . Nem csak maga volt »Hannibal a ki hasznát nem tudta »venni a győzedelemnek; sokan van-»nak a mostani időben is, az kik »megverni, megfutamítatni és meg-»győzni tudják az ellenséget, de a »győzedelemnek gyümölcsét nem »tudják megszedni.« *Zr. Quintus Discurs.* 212—3.

»Nagy vétek az a győzedelme-»sekben, hogy meglankadnak . . . »Hannibál [sem] tudá continuálni e »győzedelmet.« *Zr. Aphor.* 290. l.

»Ha valaki győz, serényen jár-»jon a győzedelem nyomában; Cae-»sart és ne Hannibalt kövesse, a »ki, miután a rómaiakat Cannaenál »széjjelverte, megállapodván, elveszté »a római birodalmat. Amaz ellenben »a győzedelem után sohasem pihent »meg, hanem annál nagyobb hévvel »és tűzzel követte a széjjelvert ellen-»séget.« *Mach. AdG.* IV. 174. l.

»A fáradhatatlansággal azt nyeri »[a kapitány], hogy az Hannibal »vétkébe nem esik, hanem tud élni »a győzedelemmel.« *Zr. Aphor.* 293. l.

A megvert sereg üldözésében, a győzelem gyümölcsének megszedésében ép oly serénynek kell lenni, mint az első diadal kivivásában.

»Kicsin ellenség ellen is, futó »ellenség ellen is minden tehetsé»geddel harczolj.« *Zr. Aphor.* 253.

»A ki rendetlenűl követi a széj»jelvert ellenséget, győztesből legyő»zötté akar válni.« *Mach. AdG.* VII. k. 291. l.

XII.

Az »eszesség, találékonyság« következményei.

Előrelátó gondoskodás. — Helyismeret. — Kémek. — A váratlantól és ismeretlentől való félelem eloszlatása. — Az ékesszólás hatalma — Revelatio. — A baljóslat jóra magyarázasa. — Titoktartás. — Asszony. — A zsákmány közös. — A hadnak csak egy vezére legyen. — Zrinyi és Napoleon átvétele közt lévő külömbség.

A kedvező alkalom megragadásához mindenekelőtt *eszesség, találékonyság* [1] kell. Mert a kapitánynak nemcsak azt kell látnia, tudnia, a mi saját hadában s az ellenségében történik, vagy történni fog, hanem praeventiv intézkedéssel el kell hárítania az akadályokat saját diadalának útjából és lehetetlenné kell tennie az ellenség boldogulását. Legfőbb kötelessége tehát a kapitánynak az *előrelátó gondoskodás.*

1. Előrelátó gondoskodás.

»Mind tudni kell a kapitánnak »az ellenség dolgát, még a gondo»latját is, ha lehet által kell látni.« *Zr. Aphor.* 263. l.

»Szükséges az ellenségedre is vi»selned gondot, mit csinál, mit gon»dol.« *Zr. Aphor.* 319. l.

»Minden két részre kell a kapi»tánnak gondot viselni, mind a »hadára, mind az ellenségre.« *Zr. Aphor.* 319. l.

»Mindenekelőtt ismerni kell az »ellenség kapitányát és azokat, kik »körülötte vannak; vajjon vakmerő, »vagy óvatos, félénk avagy bátor-e.« *Mach. AdG.* IV. k. 180. l.

»Semmi sem oly méltó a kapi»tányhoz, minthogy az ellenség szán»dékát előre kitalálta.« *Disc.* III. k. a XVIII. fej. czíme.

»Változtass hadi tervet, ha észre»veszed, hogy az ellenség kitalálta.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. l.

[1] L. X. fej. 1.

»Nem jobb-e mindenekről provideálni, mindenre gondot viselni, »mind azokra, kik meglehetnek, mind pedig, kik meg nem lehet»nek? . . . . Ha más hasznát soha nem vennéd is, ... mégis »az haszna, hogy . . . soha oly casus rád nem jön, kit nem »érthetsz és orvosságot nem találsz néki.« [1]

A kapitánynak előre kell gondoskodnia seregeinek élelmezéséről, biztonságáról:

»Vigyázz, kapitány, . . . hogy »evvel [éhséggel, szomjusággal] ne »kellessék harczolnod, mert vészed »nagy kárát.« *Zr. Aphor.* 286. l.

»Ha az ellenség országában had»dal bemensz, mindenről gondoskod»jál és arról is, miképpen visszajö»hess.« *Zr. Aphor.* 241. l.

»Mindent, valami az ellenség ve»szélyére és a tiednek hasznára va»gyon, meg kell elébb gondolni, »hogysem harczra mégyen a kapi»tány . . . és hogy ezt a kapitány »gondviselését a hada is tudja, szük»séges.« *Zr. Aphor.* 321. l.

»Ha a kapitán az ellenség bot»lásában avagy elégedetlenségében »inkább bizik, hogy sem a maga »hadának elegendőségében, és aztán »jobbnak találja az ellenséget, hogy »semmint gondolta volna, bizo»nyára mindjárt fog lankadni és »rettenni magában . . . Azért a ki »okos, soha nem megyen úgy az »ellenségre, mint roszra, hanem »mintha legjobb és vitézebb volna.« *Zr. Centur.* 358. l.

»A ki nem gondoskodik a szük»séges élelemről, fegyver nélkül le »van győzve. «*Mach. AdG.* VII. k. 291. l. (V. ö. még *AdG.* V. k. 204—5. l. és VII. k. 277. l.)

»Minden dolgot le lehet győzni »a háborúban; ez az egy [az élel»mezés hiánya vagy hiányossága] »téged győz meg.« *Mach. AdG.* VI. k. 245. l.

»Jól megértsd: ellenséges ország»ban járván hadaddal, több és na»gyobb veszedelemnek vagy kitéve, »mint ütközet alkalmával.« *Mach. AdG.* V. könyv. 210. l.

»A mi az ellenségnek használ, »neked árt; a mi neked használ, az »ellenségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. l.

»Sohse gondold, hogy az ellen»ség nem ért a dologhoz; sőt in»kább, ha csalódástól akarod ma»gad megóvni és ha kevesebb ve»szedelemnek akarsz kitéve lenni, »mentől kevésbé óvatos az ellenség, »annál inkább kell tőle tartanod.« *Mach. AdG.* IV. k. 209. l.

[1] *Zr. Aphor.* 285. l.

»Messze legyen bár az ellenség, »bár gondatlan, bár rossz, mind»azokon azért te el ne aludjál, ha»nem úgy vigyázz, úgy gondolkod»jál, mintha legjobb, vitézebb és leg»gondosabb ellenséged volna . . . »Ha békesség és félelem nélkül való »időkben az te hadad nem istrázsál, »nem vigyáz, nem fárad, vajmi »nehéznek fog tetszeni neki, mikor »a háboruságos és félelmes idő el»jön; minden dolog újnak és szo»katlannak tetszik néki.« *Zr. Aphor.* 238—9. l.

»Az ostrom alatt lévők gondo»sabban őrködjenek, midőn az ellen»ség elhúzódott, mint mikor közel »van. És jobban kell vigyázni »azokra a helyekre, melyekről az a »vélemény, hogy kevésbé támadha»tók.« *Mach. AdG.* VII. k. 283. l.

»Az uj és hirtelen dolgok rémü»letbe ejtik a hadat.« *Mach. AdG.* VII. 291. l.

2. Helyismeret.

A seregről való előrelátó gondoskodás elve azt parancsolja, hogy a kapitány alaposan ismerje a vidéket, melyen hadával átvonúl, a hol tábort üt, vagy a hol meg akar ütközni.

»Az mely kapitány az földnek »a csinját nem tudja, keveset viszen »végben a maga szándékában.« *Zr. Aphor.* 297. l.

»Szükséges egy hadviselő ember»nek ismérni a föld csinyját, . . . »minden árkot, erdőt, passust. . . . »De mivel egy ember az egész »világnak situsát nem esmérheti meg »és nem tudhatja, szükséges, hogy »oly embereket tartson maga mellett, »a kik ott a tájat tudják . . . Más »az: szükséges, hogy jó feje legyen »a hadviselőnek arra, hogy miként »meglátja a helt, megismérje az ő »mivoltát, és tudja alkalmaztatni a »maga hasznára . . . Az ilyen tu»dománt nem elég theoretice tudni, »hanem practice; azt penig legin»kább a vadászatokban tanulhatni »meg. Vide in Cyro politico. Cyrus»rul ír Xenophon, hogy a vadásza»tokban mindent tanult, és minden»kor discurált a helyekrül: ha itt »ellenség volna, mint kellene megke-

»Ellenséges földön járván, első »feladata a kapitánynak, hogy a »vidék leírása és térképe meglegyen »nála, úgy hogy ismerje a hely»ségeket, ezek számát, egymástól »való távolságát, az utakat, hegye»ket, folyókat és mocsarakat és »minden tulajdonságukat. És hogy »ezt tudja, szükséges, hogy külön»külön és különböző módon oly »emberek legyenek mellette, kik is»merik azt a vidéket és szorgal»masan kérdezgesse őket, vesse egybe »beszédjöket és az egybevetés ered»ménye után induljon.« *Mach. AdG.* V. könyv. 210. l.

»Ha valamely vidéket alaposan »megismert, könnyen megismeri az »új tájékot is, mert egy-egy vidék »és részei közt mindig van valamely »hasonlatosság, úgy hogy egyiknek »ismeretéből könnyen átmegy a »másiknak megismerésére.« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXIX. fej.[1] 566. l.

[1] A fejezet czíme: »*Che un Capitano debbe esser conoscitore de i siti*: Hogy a kapitánynak helyismerőnek kell lennie (ismernie kell a situsokat).«

»rülni, s mint lesre venni, etc.« *Zr. Aphor.* 246—7. l.

»És minthogy minden tudomány»hoz, ha valaki tökéletesen akarja »tudni, gyakorlat kell, ez különösen »nagy gyakorlást kiván. Ezt a gya»korlatot, vagyis különös ismeretet »inkább vadászat mint más gyakor»lás útján sajátíthatni el . . . És »Xenophon Cyrus életében megmu»tatja, hogy Cyrus, midőn Armenia »királyát megtámadta, a teendőket »a harcztéren kiosztván, figyelmez»tette tisztjeit, hogy ez nem egyéb, »mint egyike azon vadászatoknak, »melyekben vele együtt gyakran »résztvettek . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXIX. fej. 565. l.

»A fejedelem béke idején járjon vadászni, mert ezzel egy-egy vidék alakulásával ismerkedik meg, à minek más vidékeken is hasznát veheti. Philopomenesről, az achaiok »fejedelméről egyéb dicséretre mél»tó tulajdonságai közt azt mond»ják az irók, hogy béke idején is »mindig úgy gondolkozott, mintha »háborúban lenne s ha barátaival »a szabadban volt, gyakran meg»állott és vitázni kezdett velük: »Ha az ellenség ezen dombon állna, »mi pedig itt állnánk seregünkkel, »melyikünk volna előnyben? Hogy »kellene rendben ellenük menni? »Ha visszavonulnának, hogy kellene »őket követnünk? . . .« *Mach. Pr.* XIV. fej. 76—77. l.

Zrinyi tehát itt Machiavelli három művéből, az *Arte della Guerrá*-ból, a *Discorsi*-ból s a *Principé*-ből merít, vagyis kiveszi mindenünnen azt, a mi leglényegesebb, legjellemzőbb és aphorismájában egygyé forrasztja.

3. Kémek.

»Mind tudni kell a kapitánnak az ellenség dolgát, még a »gondolatját is ha lehet által kell látni; . . . ez pedig kémek által »és rabok által lesz meg.« [1] »Nincsen költség, nincsen adomány »hasznosabb, mint a kémekre való.« [2]

[1] *Zr. Aphor.* 263. l.
[2] *U. o.* 240—241. l.

Az Áfiumban Zrinyi a »jó, szorgalmatos kémeket« dicséri, a kiknek segítségével a generális megtudhatja a török minden mozdulatát.[1] De azért a kémek hireivel szemben mégis óvatos legyen a kapitány.

»Semmi úttal meg ne induljon »a hadnagy csak egy kémnek biztatására és informatiójára; . . . »hanem . . . . azon légyen, ... »hogy más helyekről való hírei is »legyenek, a kik ha egyeznek a »kém relatiójával, úgy indulhat meg »oztán azokon.« *Zr. Centur.* 355. l.

»[A kapitány] szorgalmasan kérdezgesse [a hiradó embereket], »vesse egybe beszédjüket és az »egybevetés eredménye után indul»jon.« *Mach. AdG.* V. könyv. 210. l.

Különösen a renegátokban, a pribékekben ne bizzék. Legyen ugyan rajta a kapitány, hogy az ellenség hadnagyi közül valami híres ember hozzá pártoljon, mert így megtudja az ellenségnek terveit, hadi állapotát, de ne feledje, hogy sok gonosz történt már a pribékektűl. »Azt mondja az olasz: *Fidarsi è bene, non fidarsi è meglio:* jó hinni, de nem hinni még jobb.«[2]

»Nem elég azt mondani: hogy »nem félek tőle, mert szépen szól, »esküszik, és az ellenségnél nagy »vétket tett . . .: ez mind mester»ség lehet az te fejedre, és a tied »veszélyérc. De ha úgyan nem volna »is, nem mehet-e ő vissza az ellen»ségedhez, ha az te károddal és »talám szintén a te véreddel lemossa »az elébbeni vétkét?« *Zr. Aphor.* 245. l.

»Meg kell gondolni, mily hiú a »hazátlanok szava és igérete. Mert »a mi szavukat illeti, megfonto»landó, hogy a te segítséged nél»kül is visszatérhetnek hazájokban »és akkor elhagynak és máshoz »csatlakoznak adott szavuk ellenére »is. A mi pedig hazug igéreteiket »és reménykedésüket illeti, megfon»tolandó, hogy oly erős bennük a »hazájukba való visszatérhetés vá»gya, hogy sok hamis dolgot való»nak vélnek, sokat pedig maguktól »toldanak hozzá.« *Mach. Disc.* II. könyv. XXXI. fej.[3] 383. l.«

Erre a pontra nézve, mint látjuk, Zrinyi megokolása sokkal alaposabb és találóbb, mint a Machiavellié.

4. A váratlantól és ismeretlentől való félelem.

»A hír a hadakozásban nagy momentum;[4] néha a hamis »hír rettenéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak »között támad a hír, semmi bizonyos eredet. Ne ereszsze a had-

[1] *Zr. Tör. Áf.* 114. l.
[2] *Zr. Aphor.* 245. l.
[3] A fejezet czíme: »*Quanto sia pericoloso credere a gli sbanditi:* Hogy mily veszedelmes dolog a számkivetetteknek hinni.«
[4] *Mach. Disc.* III. könyve XIV. fej.-ének bekezdése: »*Di quanto mo-*

»viselő ember füle mellett hivságossan menni akármely hírt is, se »hamissat, se igazat.«[1] »Az első hírek mindenkor rettenetesek és »igen távul járnak az igaztúl; azért . . . ne resolválja magát [a »kapitány] az első hírre.«[2]

»A hír rendesen nagyítja az el»lenség számát, erejét, úgy, hogy »hadad ijedezik tőle. Meg kell te»hát mutatni a seregnek, hogy »hamis az, a mit az ellenség felől »hirdetnek. Azt penig megcseleked»heted, ha apró csatákkal gyakorta »fárasztani fogod, és közel jössz »sokszor az ellenséghez; mert így »mikor gyakorta látja a vitéz az »ellenséget, jobban megismerheti, »hogy hamis hír van felőle és hogy »nem olyan vitéz, az mint hirdetik.« *Zr. Aphor.* 273. l.[3]

»Az új és váratlan dolgok meg»rémítik a sereget; a megszokott és »lassu dolgokat ellenben kevésre »becsülik; ezért apró csatározások»kal szoktasd hozzá seregedet az »új ellenséghez; hadd ismerje meg, »mielőtt döntő ütközetre mégy vele.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 291. l.

»Az okos kapitány, ha új és »nagyhírű ellenségre vezeti hadát, »a döntő ütközet előtt könnyű csa»tározásokban mérkőzteti katonáit »az ellenséggel, hogy közelebbről »megismervén őket és hadakozásuk »módját, katonái levetkezzék azt a »nagy félelmet, melyet az ellenség »híre-neve támasztott bennük.« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXVII. fej. 558. l.

»A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megszédítik »azoknak is a sziveket, a kik legvitézebbek, ugyannyira, hogy nem »látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni.«[4] Ezért jó a seregnek szigorú figyelemben való nevelése, mert mennél rendezettebb a had, annál kevésbé van ily váratlan veszedelmeknek kitéve.

»Minden ujság, minden történet ». . . a harczban nagy változást »csinál; egy szó, az kit jól nem »érthetnek a vitézek, nagy zenebo»nát szerezhet és veszedelmet. Volt »immár oly dolog is, hogy a vár»nak belső kapuját rontották volna »a vitézek, de a szorosságtúl hogy »nem férhetett hozzá a ki rontotta, »kiáltott a társainak: *hátrább áll»jatok,* ebből oly kiáltás támada,

»Mily jelentősége van ütközet»ben, csatában valamely váratlan »eseménynek, látványnak vagy a »mit váratlanúl hallanak, sok eset»ből kiviláglik . . . . Én itt csak »egy, napjainkban történt ismeretes »példát akarok felhozni. Néhány »évvel ezelőtt Perugia városa két »pártra volt szakadva. Az egyik »uralkodott, a másik számkivetésben »élt. Ezek, barátaik segítségével

»*mento sia ne' conflitti e nelle zuffe un nuovo accidente che nasca:* Hogy »mily jelentősége van ütközetben, csatában valamely váratlan eseménynek . . .«

[1] *Zr., Máty. kir.* 146—7. l.

[2] *Zr. Centur.* 348—9. l.

[3] Ugyanaz rövidebben a 10. Centuriában is megvan. *Zr.* 344. l.

[4] *Zr. Centur.* 360. l.

»hogy minnyájan *hátrát* kiáltának »és futni kezdének. Azért az ilyen »ujságoktúl oltalmazkodni is kell, »élni is tudni kell velek.« *Zr. Centur.* 339. l.

»sereget gyűjtvén, egy éjjel észre- »vétlenűl behatoltak a városba s »már azon voltak, hogy a főteret »is elfoglalják. Minthogy azonban »abban a városban minden utcza »vége lánczczal volt elzárva, az »ostromlók élén egy vasbuzogányos »ember haladt, ki a buzogánynyal »a lánczot ketté törte, hogy a lova- »sok rajta átmehessenek. Már csak »a főteret elzáró lánczot kellett át- »törni. Ekkor az álmukból felriadó »városiak »fegyverre« kiáltásának »zaja közben a buzogányost mö- »götte jövő ostromló társai annyira »előreszorították, hogy nem bírván »karját az ütéshez jól felemelni, »valaki, hogy a buzogányos jobban »forgathassa karját, azt mondta a »mellette állóknak: *eredjetek hát- »rább!* Ez a szó mind tovább »adódva, mondván: *hátra! hátra!* »oly eszeveszetten megfutamította »a hátúl állókat, sorban aztán a »többit is, hogy önmaguk verték »széjjel seregüket és ily csekély »véletlen következtében a számki- »vetettek terve dugába dőlt.« *Mach. Disc.* III. könyv. XIV. fej.[1] 475 és 476. l.

Zrinyi ugyanazon fejezet végén a fidenaebeliek példájára hivatkozik. Ez is Machiavelliből van átvéve, még pedig az imént idézett fejezet végéről:

»Tehát okossan kell cselekednünk »az ilyen ujságokkal, hogy vesze- »delmünkre ne forduljanak, és hogy »úgy ne járjunk, miként Fidenátu- »sok, az kik ők is éjjel tűzzel men- »tek vala rómaiakra, de mikor a »római consul észbenvette vala az »csalárdságot, kiáltani kezde nékik: »*Suis flammis delete Fidenates, »quas vestris beneficiis placare non »potuistis.*« *Zr. Centur.* 339. l.

»A fidenaebeliek *(Fidenati)*, hogy »a római sereget rémületbe ejtsék, »elrendelték, hogy a csata hevében »Fidenaeből egy csapat jöjjön ki »lándzsára erősített tűzzel... [Az ily »cselt azonban], ha valami fogyaté- »kosság van benne, a mint közelér, »rögtön leleplezik s aztán a csel nem »hasznodra, hanem károdra szolgál »... A rómaiakat kezdetben kissé »megzavarta a csel, de midőn a dic-

[1] A fejezet czíme: »Mily hatásuk van csata közben az új találmányoknak és váratlan szóknak.«

»tator odajött és kiáltozni kezdett, »hogy nem szégyenlik-e magukat, »hogy a füsttől úgy futnak, mint »a méhek, és kiáltá: *Suis flam-* »*mis delete Fidenas, quas ve-* »*stris beneficiis placare non potui-* »*stis*, ekkor a találmány a fidenae- »beliekre haszontalanná vált és el- »vesztették a csatát.« *Mach. Disc.* III. könyv, XIV. fej. 479. l.

Ijedt népet nem szabad addig újabb szerencsének exponálni, míg valami úton-módon fel nem bátorítottad, vagy meg nem nyugtattad őket. Machiavelli az *Arte della Guerra* negyedik könyvében részletesen szól azon módokról, miként lehet az ijedt hadat újra felbátorítani. Zrinyi ily esetekben legjobb eszköznek a kapitány személyes bátorságát, vitézségét tartja. »Ha a te vitézid rettegnek »és használhatsz vele, elől kell menni, és nem csak szóval paran- »csolni, hanem kézzel és exemplummal biztatni.« [1]

A példaadás mellett szükséges, hogy a kapitány szavai erejével is tudjon vitézeire hatni: »A megvert, . . . ijedt népet nem »kell ismég újabb szerencsének exponálni, hanem először eloquen- »tiával és maga példájával azaz frissességével biztatni, azután azon »igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot »is, csak mégis édesedjék néki a te néped és felejtse el a félelmet.« [2]

»Semmi mesterség, semmi hata- »lom ugyan az emberek kedvét »és akaratját nem forgathatja, mint »a kapitánnak okos biztató szava ». . . Istennek nagy ajándékja az, »hogy mi az mi kévánságunkat »és akaratunkat nem csak közöl- »hetjük másokkal, hanem arra is »erőtethetjük másokat és kénszerit- »hetjük. De ez az eloquentia olyan, »hogy [bizonyos] dispositio [kell »hozzá].« *Zr. Aphor.* 259—260. l.

»Könnyű dolog keveseket rábe- »szélni valamire, vagy lebeszélni »valamiről, mert itt latba vetheted »tekintélyedet és hatalmadat; de »valamely sokaságot a közjóval, »vagy a te véleményeddel ellenkező »felfogástói eltántorítani, már sokkal »nehezebb dolog, mert ez csak a »szó segítségével történhetik, még »pedig úgy, hogy szavadat min- »denki hallja. Ezért szükséges, »hogy a kiváló kapitányok szóno- »kok legyenek; mert ha valaki »nem képes az egész sereghez szólni, »nehezen mívelhet jó dolgot.« *Mach. AdG.* IV. könyv, 184. l.

Mily nagy jelentőséget tulajdonít mind Zrinyi. mind Machiavelli az ékesszólás hatalmának, mutatja az a körülmény, hogy Machiavelli ennek kedvéért (nála szokatlan) hosszú latin idézetet

[1] *Zr. Aphor.* 323. l.
[2] *U. o.* 307. l.

vesz át Liviusból, Zrinyi pedig az ő nyomán szintén átveszi az egész beszédet:

»De micsodásnak kell lenni annak »a hadnagynak, a kinek vitézségé- »ben bizhassék egy had, igen szé- »pen megmutatja Livius, mikor »Valerius Corvinus képében így »mond a vitézeknek a harcz előtt: »*Tum etiam intus, cuius ductu »auspicioque ineunda pugna sit, »utrum qui audiendus; dumtaxat »magnificus adhortator sit verbis »tantum ferox, operum militarium »expers, an qni et ipse talia »tractare, procedere ante signa, »versari media in mole pugnae »sciat. Facta mea non dicta vos »milites sequi volo, nec disciplinam »modo, sed exemplum etiam a me »petere, qui hac dextra mihi tres »consulatus, summamque laudem »peperi.* Az ilyen hadnagyban biz- »hatik egy had, és nem akármine- »műben, az a kinek hitele, jó hire, »neve és authoritása vagyon.« *Zr. Centur.* 337. l.

»*Milyen legyen a hadnagy, »kiben serege bizhatik.*

»Valerius Corvinus serege a ró- »maiak új ellenségével, a samni- »tákkal állott szemben, a miért is »a sereg biztosítása kedvéért s hogy »az ellenséget megismerjék, a kapi- »tány egy némely könnyű csatá- »rozást vitetett velük véghez; de »ezt nem gondolva elegendőnek, a »döntő ütközet előtt szólni kivánt »seregéhez. . . . A hol azon sza- »vakból, melyeket Livius a szájába »ad, megláthatjuk, milyen legyen »az a hadnagy, kiben serege biz- »hatik; ezek a szók a következők: »*Tum etiam intueri cuius ductu »auspicioque ineunda pugna sit: »utrum qui audiendus, dumtaxat »magnificus adhortator sit, verbis »tantum ferox, operum milita- »rium expers, an qui et ipse tela »tractare, procedere ante signa, »versari media in mole pugnae »sciat. Facta mea, non dicta vos »milites sequi volo, nec discipli- »nam modo, sed exemplum etiam »a me petere, qui hac dextra mihi »tres consulatns, summamqne lau- »dem peperi.* A mely szavakból. »ha jól megfontolja őket, mindenki »megtanulhatja, hogyan kell csele- »kednie annak, ki kapitányi méltó- »ságát meg akarja tartani.« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXVIII. fej. 562—3. l.

Néha, különösen nagy események megtörténte előtt vagy után csodálatos, emberi véges észszel fel nem fogható dolgok történnek, melyek könnyen megzavarhatják a kapitány vagy a sereg nyugalmát.

»Sokszor csodálkoztam magam- »ban a históriák olvasásában, hon- »nan lehet az, hogy néha nagy

»Honnan lehet, nem tudom, de »világosan látható régi és modern »példákból, hogy sohasem történt

»történeteket az emberek és község »közönségesen elébb tudják meg, »hogysem történnek jóval is. Római »historicusok azt írják, hogy az »nap, a mely nap Perseus ellen azt »a nagy győzelmet nyerének, Ró»mában híre lőn közönségesen, ho»lott messzebb volt husz ezer sta»diumnál . . . Mi okokbul legye»nek ezek, senki sem tudja . . . »Igy Mátyás királynak is választá»sát elébb vigadták meg, hogysem »lett. Talám a magyarországi genius, »a ki akkor hatalmasabb volt a »többinél, valamely láttat által hir»dettette ki az emberekkel.« *Zr. Máty. kir.* 139—140. l.

»valamely fontos esemény valamely »városban vagy tartományban, hogy »jósok, csodák, revelatio vagy más »égi jelek meg ne jövendölték volna . . . [Machiavelli is példákat idéz, de ezek nem azonosak a Zrinyiéivel.] . . . »Lehetséges, hogy ez a »levegő, mint némely bölcselő is »állítja, telve van értelmes lények»kel, a kik természeti erejüknél »fogva előre látván a jövendőket, »ily jelekkel figyelmeztetik a sze»gény embereket, hogy védhessék »magukat a bekövetkezendők ellen.« *Mach. Disc.* I. könyv, LVI. fej 207—209. l.

Machiavelli, valamint Guicciardni is, a légkört betöltő szellemekben hisznek. Ezek közvetítik és teszik lehetővé a revelatiót. Zrinyi kijelenti, hogy nem hisz sem álomban, sem modern csudákban, de nem tagadhatja, hogy van a természetben valami, a mit sem a theologia, sem a philosophia nem képes megfejteni. A Machiavelli légbeli szellemei nála genius alakot öltenek: »Egy»néhány nappal [Mátyás halála után] — mondja Zrinyi — meg»ége Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám »ennek a királynak nagy geniusa nem szenvedhette az ő halálát »valami boszú nélkül.« [1]

»Minekünk, kik keresztyének va»gyunk, nem szabad az álomnak »hinnünk; méltán is, mert sokszor »az álom minket gonoszra vezérelne, »és az Isten imádásátul is elvonna ». . . Mindazonáltal száz példát »láttam az álom jövendőjének és »más csudáknak, a melyek mikép»pen legyenek, én azt nem tudom.« *Zr. Aphor.* 250—251. l.

»Ezek a dolgok [baljóslatú ese»mények értelmezése] napjainkban »nem fordulnak elő, mert egyrész»ről a mi embereink már nem oly »babonásak, másrészről vallásunk el»távoztat tőlünk hasonló vélemé»nyeket.« *Mach. AdG.* VI. könyv, 256. l.

»Bármiképen legyen is azonban »a dolog, látjuk, hogy így van, »hogy ugyanis . . . [nagy] esemé»nyek után mindig rendkívüli és »új dolgok történnek az illető vidé»ken. *Mach. Disc.* I. könyv, LVI. fej. 209. l.

De azért »nem kell megijedni sem az álomtúl sem más jeltűl. Az eszes kapitány jóra magyarázhatja és elhitetheti a vité-

[1] *Zr. Máty. kir.* 181. l.

zekkel, hogy jót jelent.« [1] Machiavelli szerint is úgy kell cselekedni, mint a régi híres kapitányok, vagyis az ily jeleket saját javukra kell értelmezni.[2]

»Mert hallgatok ama köz profé»tiákrál, a kik mind török, s mind »keresztyén nyelveken forgatnak, »hogy közel vagyon az török hitnek »romlása: azok nékem kevés impul»sust adnak, jóllehet Julius császár »annak is hasznát vette volna.« *Zr. Discur* 215. l.

»A régi kapitányok, mihelyt »ilyes [baljóslatú] dolog történt, »vagy kimutatták az okát, termé»szetes okára vezetvén vissza, vagy »saját javukra értelmezték. Caesar, »midőn Afrikába ment, a száraz»földre lépvén, így szólt: Áfrika, el»foglaltalak!« *Mach. AdG.* VI. k. 255—6. l.

5. Titoktartás.

»Nagy dolog a titok, és szükséges a kapitánnak; ennélkűl »soha semmit véghez nem viszen emberűl.« [3]

»Egy kapitány . . . ne induljon »meg az alattavalóinak zugolódásán, »ne adja okát nékik a maga cse»lekedeteinek vagy szándékának, »tartsa magában, mert ha kimondja, »hitemre, elromol és szégyent vall.« *Zr. Aphor.* 277. l.

»Mindenekelőtt úgy cselekedjék »[a kapitány], hogy serege ne tudja, »mily hadműveletre vezeti; mert »nincs hasznosabb dolog a háború»ban, mint hallgatni a felől, a mit »az ember cselekedni kiván.« *Mach. AdG.* 210—211. l.

Nagyon szép Zrinyinek a titokról szóló fejtegetése.[4] Alaposan részletezi, hogyan lehet az emberből a titkot kivenni: részegség, bosszuság, nyereségvágy, félelem, titkolódzó magaviselete, cselekedetei, tagadása és különösen az asszony árulói lehetnek. »Ne »közöld asszonyemberrel titkodat. Nincsen gonosz, a mely az asz»szontul nem jön.« [5]

»Kapitányok titkosok legyetek, fél»jetek a titkotoknak elvesztésétűl, »látjátok, hogy magatok szájában is »alig maradhat a titok, verődik hogy »kimenjen mint a must, tehát hogy »bízhatjátok azt sok emberre? Az »ingétől is félt, volt oly kapitány, »ti pedig miért akarjátok sok ember »szájában tenni?« *Zr. Aphor.* 282. l.

»Cselekedeteidet és terveidet titok»ban tartani mindig nagyon hasznos »volt. Miért is Metellus, midőn sere»gével Hispániában volt és valaki »azt kérdezte tőle, mit szándékozik »másnap cselekedni, azt felelte, hogy »ha az inge tudná, elégetné.« *Mach. Adg.* VI. könyv. 249. l.

[1] *Zr. Aphor.* 301. l.
[2] *Mach. AdG.* VI. könyv, 256. l.
[3] *Zr. Aphor.* 275. l.
[4] *U. o.* 275—282. l.
[5] *Zr. Aphor.* 282. l. — V. ö. *Mach. Disc.* III. könyv, XXVI. fej. czíme: »Az asszonyok miatt tönkre jut az állam.« De Mach. nem a titoktartásról szól, hanem a nők miatt támadó háborúságokról.

»Nem titok az, a kit sok ember »tud.« *Zr. Aphor.* 282. l.

»Az a legjobb haditerv, mely az »ellenség elől rejtve marad, míg »végre nem hajtottad.« *Mach. AdG.* VII. könyv, 290. l.

»Az ellenség ne tudja, hogy ren»dezed sereged.« *Mach. u. o.* 292. l.

6.. A zsákmány közös.

A zsákmány közös legyen és ne azé, a ki megkaparította.

»Hiszem nyomorúság az, hogy a »... győzedelmet az üdétlen préda»kapdozással kelljen elveszteni ... »De tudjátok mitül történik ez a »prédára esés, ti kapitányok, és »micsoda az orvossága? Attól esik, »hogy az nyereséget egyiránt nem »osztjátok, hanem a ki mit kaphat, »övéje: maga ez nem igazság ... »Ihon az orvosság: ha látják a te »vitézid, hogy héjában kapdoznak, »elő kell adni és egyiránt oszlik: »utánna megy az ellenségnek és nem »a prédának.« *Zr. Aphor.* 249—250. l.

»Mai napság nem tartják számon a zsákmányt, hanem az egészet a katonák tetszésére bízzák. Ebből két igen nagy rendetlenség támad; egyik az, hogy a győztes állam vagy vezér nem gazdagszik, másik, hogy a katona inkább a zsákmányra vágyik és kevésbé ügyel a parancsok végrehajtására; már pedig többször említettem már, hogy a zsákmány után való kapdosás vesztessé tette a győztest. A rómaiaknál el volt rendelve, hogy ez egész zsákmány az államé *(appartenesse al pubblico)* és hogy az osztja szét, a mint neki tetszik.« *Mach. AdG.* V. könyv, 206. l.

»Prédát azért ne hagyj a vité»zidnek, míg az ellenséget végig »meg nem verted ... Ne részeges»kedjék az hadad. Tudod-e *Tomyris* »királynéasszony miképpen veré meg »Cyrust? sok bort és eleséget hozata »a maga táborában, azután mintha »futna mind elhagyá; neki esék az »az ellenség a prédának, vendégség»nek, részegségnek, elannyira, hogy »a királyné mikor neki mene is a »hadával, nem oltalmazhatták mago»kat, hanem mind levágák őket, »ugyannyira, hogy csak egy sem »szaladott el a veszedelemből, a ki »hírt vihetett volna. Magának Cyrus»nak fejét véteté a királyné és egy »kád vérbe vetteté, ily szókkal: *Satia »te sanguine*...« *Zr Aphor.* 284. l.

»Sokan úgy győzték meg az ellen»séget, hogy alkalmat adtak neki »a szertelen evésre, ivásra, még pedig »úgy, hogy félelmet tetetve, a bor»ral és marhával tele tábort ott hagy»ták, a mivel az ellenség a termé»szeti szükségen is túl jóllakván, meg»támadták és nagy kárával meg»győzték. Igy bánt el *Tamyris* »Cyrussal és Tiberius Grachus a »spanyolokkal.« *Mach. AdG.* VI. könyv, 257. l.

Ez utóbbi példából, látva, hogy Zrinyi részletesebben beszéli

el az esetet, mint Machiavelli, azt a meggyőződést merítjük, hogy Zrinyi ily esetekben Machiavelli műveinek hatása alatt, de nem Machiavelliből írja le tanításait.

7. A hadnak csak egy vezére legyen.

»Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két »oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az »a had, a hol kettő vagyon; az írígység nem engedi nekik egyet- »érteni, az észnek külömbsége nem hagy egyet parancsolni.« [1]

Zrinyinek legszebb vállalatait — mondja Horváth — a többfejű vezérlés hiusította meg. A téli hadjáratban az összeférhetetlen Hohenlohe volt társa, Kanizsánál ugyanez s még azonfelül Strozzi.[2] Nem csoda, hogy elvül állította fel, hogy egy hadban csak egy vezérlegyen.

Ugyancsak Rónai Horváth megemlíti, hogy ezt a fontos elvet Napoleon is vallotta s ekképen fejezte ki: »Egy középszerű vezér »még mindig jobb, mint két jó.«

Ha már most egybevetjük e két idézettel azt, hogy Machiavelli az *Arte della Guerra* I. könyvének 24. lapján kifejti, hogy »a jól »rendezett államok csakis a hadsereg vezetésére nézve adhatnak »absolut hatalmat királyuknak, mert itt gyors elhatározásra és »ezért csak egyetlen egy parancsolóra van szükség« s hogy Machiavelli *Discorsi*-ja III. könyvének XV. fejezete arról szól, hogy »csak egy és ne több feje legyen a hadnak« [3]: könnyen beláthatjuk, hogy a Machiavelli véleménye befolyással volt mind Zrinyire, mint Napoleonra; azzal a különbséggel azonban, hogy Zrinyi csak az elvet veszi át és ezt egészen önálló módon, az ő sajátos képes nyelvén juttatja kifejezésre, Napoleon ellenben az egész gondolatot és alakzatot is Machiavellitől kölcsönözte. A *Discorsi* fentebb idézet fejezete ugyanis így végződik: *»è meglio mandare in una »espedizione un uomo solo di comunale prudenza, che duoi »valentissimi uomini insieme con la medesima autorità:* jobb »a hadjáratba egy közönséges eszű embert küldeni, mint két »kiválóan derék embert együtt ugyanazzal a hatalommal.«

XIII.

A »serénység, vitézség, bátorság« következményei.

Hírnév. — Kegyelmesség és szigorúság. — Törvénytisztelet. — Becsület. — Vakmerőség, visszavonulás, hősies halál.

1. Hírnév.

»Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben mun- »kálkodhatol . . . azután;« [4] mert »a kit egyszer hirdetni kezd ez

[1] *Zr. Aphor.* 301. l.
[2] Rónai Horváth Jenő, *Zrinyi Hadtud. Munkái.* 334. l.
[3] A fejezet czíme: *»Come uno, e non molti siano preposti ad uno esercito. »e come i più comandatori offendono:* Hogy csak egy és ne több feje legyen a hadnak, mert több parancsoló egymásba ütközik.«
[4] *Zr. Aphor.* 236. l.

»világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig rajta marad az »a név, bár érdemetlenül.« [1] »Szükséges azért . . . elsőben is jó »hírt nyerni, azután minden erővel megtartani, végre ha megcsor- »bul szerencsétlenül, azon lenni, hogy helyére hozza.« [2]

»Ha az ellenség te felőled és ha- »dad felől sokat tart, nagy grádics- »csal feljebb az a te dolgod. *Zr. Aph.* 237. l.

»Azon légy, hogy első próbád »híres legyen, azután könnyebb hírt »megtartani. *Zr. Aphor.* 296. l.

»Kapitán, azon légy, hogy a híre- »det neveld, minden mesterségeddel, »hadd jöjjön felőled rettenetes hír »az ellenség fülében. *Zr. Aphor.* 273. l.

»Igazán hatalmas államok és feje- »delmek nem pénzen veszik, hanem »vitézségükkel és hatalmuk hírével »szerzik a barátságot. *Mach. Disc.* II. könyv, a XXX. fej. czíme.

»Mindenekelőtt azon legyen a feje- »delem, hogy minden tettében nagy »és kiváló voltának híre terjedjen »felőle. *Mach. Princ.* XXI. fej. 284. l.

2. Kegyelmesség és szigorúság.

A királyokban semminemű mesterség . . . nem oly szükséges, »mint bene imperare, jól parancsolni: ha ezt a mesterséget tudja, »mindent tud. Igy a hadi generalisokban is ez a mesterség elegendő, »ha semmit többet nem tudnak is.« [3]

A parancsoláshoz szükséges, hogy a fejedelem tudja, mikor kell kegyelmesnek, mikor szigorúnak lennie. »Mátyás király hara- »gos volt, de kegyelmes is; hamar ott érte a kegyelem a haragot.« [4]

»Erdély megesmeré vétkét: megke- »gyelmeze néki, egynéhányat szám- »kivetésben hajta, de ezek közül is »egynéhány a király könnyüségében »bizván a terminusnapra ki nem mene. »Az király hóhér kezében adatá őket, »a hol tanultak a többi, hogy nem »kell király kegyelmességével és tör- »vényével jádzani. *Zr. Máty. kir.* 149. l.

»Mátyás király penig elvégez én »ennek a tragédiának első actusát »és a többit, az utolsóra jöve, az »érseket nyakon kapatá s fogságban »küldé; nem menthette meg a szent- »séges character, holott inquinálta

»A fejedelem, hogy alattvalóit »egyesülten és hűségben megtartsa, »ne törődjék a kegyetlenség gyaláza- »tával; mert nagyon kevés példa út- »ján kegyesebb hírbe jutsz, mint azok, »kik túlságos jámborságból megenge- »dik, hogy rendetlenség terjedjen el, »a miből gyilkosság és rablás kelet- »kezik. . . . Minden fejedelmek kö- »zött az új fejedelemnek lehetetlen »a kegyetlen nevet kikerülni, mert »az uj államok telve vannak vesze- »delmekkel. *Mach. Princ.* XVII. fej. 206—7. l. [A fejezet czíme: »*Della crudeltà e clemenzia, e se gli è meglio essere amato che temuto:*

[1] *Zr. Aphor.* 236. l.
[2] *Zr. u. o.* 237. l.
[3] *Zr. Máty. kir.* 177. l.
[4] *Zr. u. o.* 183. l.

»az árultatás. *Zr. Mály. kir.* 155. l.

A kegyetlenségről és kegyességről, és hogy jobb-e, ha szeretik a fejedelmet, mint ha félnek tőle.«]

»Hannibal csodálatos tettei között — mondja Machiavelli — »azt is megemlítik, hogy végtelen sok nemzetség keverékéből álló »óriási seregével idegen földön hadakozván, soha sem keletkezett »egyenetlenség sem a seregben, sem a fejedelem ellen, sem jó, sem »balszerencséjében. A mi nem tudható be másnak, csakis ember»telen kegyetlenségének, a mely egyéb végtelen sok virtusával »együtt katonái előtt tiszteltté, rettenetessé tette nevét s a mely »nélkül a többi virtusa nem lett volna elegendő az eredmény elő»idézésére.« [1]

»Az engedetlent fel kell akasz»tani. *Zr. Aphor.* 274. l.

»Nem kegyetlenség az a ki bün»tetés; kegyetlenség a bünösöket »nem büntetni . . . Ha té az népe»det meg nem bünteted a gyaláza»tos szaladásért, vajki hamar szoká»sul veszi aztat; igen meg kell azért »büntetni; egy rosznak szaladása »gyakorta az egész sereget megtébo»lítja. Rómaiak, ha valaha az ő sere»gek szaladott, minden tizediket a »melyre a sors esett, gyalázattal »megölték *Zr: Aphor.* 267—8. l.

»A jó rend megerősítésére szol»gáló törvénynek ridegnek, kemény»nek, a végrehajtónak kérlelhetetlen»nek kell lennie . . . A rómaiak »fejveszteséggel büntették, a ki . . . »félelemből eldobta fegyvereit. Ha »pedig megtörtént, hogy egész cohors »vagy legio ily hibát követett el, »hogy mind meg ne öljék, a sereg »tizedrészét sorshúzás alapján kivé»gezték. *Mach. AdG.* VI. könyv, 239. l.

De azért mértékletes legyen a kapitány a büntetésben. Különösen szigorú fegyelemhez nem szokott hadat és így a magyart is csak fokozatosan tanácsos megreformálni; nem szabad egyszerre teljes disciplinát követelni tőle.[2]

»Mértékletes legyen a kapitán a »büntetésben, ne in odium suorum »incurrat.« *Zr. Aphor.* 324. l.

»A fejedelem inkább a büntetés»hez, mint a kegyelmességhez folya»modjék. De a büntetésben mérték»letes legyen, hogy az odiumot el»kerülje; mert sohasem hasznos a »fejedelemre nézve, ha meggyűlölteti »magát.« *Mach. Disc.* III. XIX. fej.[3] 494. l.

»Hogy a hadnagy a büntetésnek »rettentésével ne gyűlöltesse meg

»És mivel a hol nagy büntetések »vannak, ott jutalomnak is kell lenni,

[1] *Mach. Princ.* XVII. fej. 209. l.
[2] *Zr. Aphor.* 308. l
[3] A fejezet czime: »*Se a reggere una mollitudine è più necessario lo Ossequio che la Pena:* Hogy a tömeg kormányzására szükségesebb-e a kegyesség, mint a büntetés.«

»magát, szükséges, hogy valamint »az gonoszokat bünteti, úgy az érde»meseket felmagasztalja és ajándé»kozza. Ilyenformán mind félelem s »mind szeretet lészen körülötte.« *Zr. Centur.* 349. l.

»[a rómaiak], hogy az emberek fél»jenek, de reméljenek is, jutalmat »tűztek ki minden jeles tettre . . . »Nem csoda tehát, ha ez a nép »oly nagy birodalmat szerzett, mi»dőn annyira ügyeltek azok meg»büntetésére vagy jutalmazására, kik »jó vagy rossz cselekedeteikért di»cséretet vagy kárhoztatást érde»meltek. Jó volna, ha ezen eljárás »nagy részét mi is követnők.» *Mach. AdG.* VI. könyv, 240. l.

»A katonát állomáshelyén a fé»lelem és büntetés, háborúban a »reménység és jutalom tartja féken.« *Mach. AdG.* VII. könyv, 292. l.

3. Törvény-tisztelet, Becsület.

»Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi »sokaságot, hanem keveset jól, azokat erőssen maga is megtartá, »s másokkal is megtartatá: de most az mi időnk nem az megtar»tásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz.« [1]

Ugy látszik, Zrinyi ehhez a kis párhuzamhoz szintén Machiavelliből vett hatást, a ki is *Discorsi*-ja I. könyvének XLV. fejezetében azt fejtegeti, mily rossz példát nyújt az, ki a törvényt meg nem tartja és különösen m ly káros, ha épp a törvény szerzője mutat népének ily rossz példát s az e fölött való méltatlankodást országában napról-napra felújítja.

A becsületre nézve azonban Zrinyi és Machiavelli nem állanak ugyanazon alapon. Zrinyi föltétlenűl kívánja: »Szeresd a becsületet, kapitány!« [2] Machiavelli azonban, mint tudjuk, a fejedelemtől, ki egyszersmind a sereg fővezére is, azt kívánja, hogy legyen jó, azaz becsületes, míg lehetséges, de ha az állam czéljai vagy saját érdeke úgy kívánják, ne nézze azt, hogy mi a becsület vagy becstelenség, hanem habozás nélkül törjön czélja felé. A szerződésszegés, az adott szó megszegése ő szerinte sem hoz ugyan dicsőséget, de szükség esetén ettől sem szabad visszariadni.

Machiavelli tehát mind a becsületre, mind a törvény-tiszteletre nézve utilitarius, Zrinyi ellenben erkölcsi szempontból indul ki.

4. Vakmerőség. Visszavonulás. Hősies halál.

Nagyon jellemző Zrinyi hadvezéri tehetségére, mérsékletére, másrészről személyes vitézségére, hősies bátorságára nézve, hogy az oktalan vakmerőséget Machiavellivel együtt határozottan elítéli

[1] *Zr. Máty. kir.* 176. l.
[2] *Zr. Aphor.* 270—1. l.

28*

ugyan, de azért a visszavonulást Machiavellivel ellenkezőleg gyalázatnak tartja.

»Nem jó név a kapitányban a vakmerőség — úgymond Zrinyi, — inkább bolondhoz, hogysem vitézhez illő. A bolond, a részeg, a hagymáz-beteges kész a toronybul leugrani, de ezzel még nem lesz vitézzé!«[1] »Az a hadnagy, a ki ok nélkül az ellenség közé veti magát, inkább gyalázatot szerez nevének, mint becsületet.«[2] De még az is »vakmerő és oktalan állathoz hasonló, a ki belemegy a veszedelembe, meg nem gondolván elébb mivoltát«;[3] mert a »generálisnak inkább tiszta elmére és okos fejre van szüksége, hogy sem a kézre vagy vakmerőségre.«[4]

Machiavelli ez okból számot vet azzal a körülménynyel is, midőn az ellenség túlnyomó ereje következtében a hadvezérnek a visszavonulásra, serege megmentésére kell gondolnia. »A kapitány ilyenkor arra törekedjék — úgymond Machiavelli, — hogy a veszteség mentől kevesebb kárral járjon. Ezért oly hadműveletet kell kieszelned, hogy az ellenség ne követhessen könnyű szerrel, vagy pedig késedelmeskedni legyen kénytelen. Az első esetben úgy kell rendelkezni, hogy az egyes hadtestek vagy csapatok tisztjeik vezetése alatt külömböző utakon, külön-külön irányba meneküljenek, egyúttal előre meg kell állapítani azt a helyet is, a hol ismét egyesülni fognak; ez által az ellenség, seregének megoszlásától félvén, vagy egész seregedet, vagy legalább nagyobb részét bántatlanúl hagyja elvonúlni. A második esetben . . . .«[5]

Machiavelli tehát határozott tanácsokat ad a visszavonulásra, a megfutamodás módjára nézve. Zrinyi ellenben önmagára nézve lehetetlennek, de bárkire nézve is gyalázatos dolognak tartja a megfutamodást és ezért nem is foglalkozik a visszavonulás módozataival.

»Ha az ember meggondolná — úgymond — azt a gyalázatot kivel kell az emberek szeme előtt élni, elhiszem, soha el »nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor »inkább«[6] »Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert »ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták »magokat; de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtül és »őmiatta megyen el, mind szaladásnak kell mondani és gyalázat»jára vagyon az embernek.«[7]

Zrinyinek ez a hősies lélekről, halálmegvető vitézségről tanuskodó véleménye ellentétben áll ugyan a Machiavelli felfogá-

[1] *Zr. Aphor.* 266—7. l.
[2] *Zr. Discurs.* 210. l.
[3] *Zr. Centur.* 347. l.
[4] *Zr. Discurs.* 211. l.
[5] *Mach. AdG.* IV. könyv, 175. l.
[6] *Zr. Aphor.* 320. l.
[7] *Zr. Aphor.* 292. l.

sával, de a saját elveivel nem. Zrinyi ugyanis, midőn az eszesség, megfontoltság következményeként Machiavellivel együtt azt követeli a hadvezértől, hogy fontolja meg előbb, vajjon megütközhetik-e az ellenséggel, vajjon bekövetkezett-e a csatára hívó kénytelenség, vagy sem: az eszmét tovább fejleszti és kimondja, hogy ha már harczba bocsátkozott a kapitány, akkor állja meg hősiesen a helyét. Mint »az erdei kan, ha vadászok veszik üldözőbe, megáll és halálos csapásokat osztogatva, holtig védelmezi magát«: úgy a vitéz is, míg »ereiben vér csergedez s karjában kopját, markában szablyát szoríthat«, el ne hagyja helyét és inkább százszor szenvedje el a halált, semhogy gyalázatos futásban keressen menedéket.

S hogy Zrinyi a halálnak ily hősies megvetését nemcsak a közvitéztől, hanem magától a hadvezértől is megköveteli, látható munkáiból, itt kifejtette elveiből s megérthető dicső családi hagyományaiból és korai halálának módjából.

»Ügyünk elkerülhetetlen veszélyben van — így szól a Török Áfiumban; — a kéntelenség, szükség, fatalis necessitás sarkal bennünket. Miért nem találkozik tehát oly férfiu az országban, ki meg tudna győzni mindnyájunkat, hogy a magyar név tűnőfélben levő dicsőségének megmentésére csak két út áll előttünk: vagy megoltalmazzuk magunkat vitézűl, vagy hősiesen mindnyájan meghalunk.« [1]

»Egy szép halál az egész életet megfényesíti.« [2] »Az ember»ség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyö»rűségéről, kedveseinek elhagyásárul, hogy a maga testét ne szánja »karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét »kiontsa örömest, és meghaljon kévánsággal.« [3]

Szép dolog a hazáért hősi halált halni. Ebben a régi és újabb írók majdnem mind megegyeznek. Zrinyi szerint azonban nemcsak a hazáért, hanem magáért a vitézségért, a vitézi név becsületéért is fel kell áldoznia az igaz vitéznek bármely pillanatban életét.

Ez az elv volt oka annak, hogy Zrinyink, kinek fényes tehetségétől, bámulatos műveltségétől, lángoló hazaszeretetétől és tündöklő vitézségétől várták a nemzet jobbjai a haza felszabadítását, a vitéz állhatatosság példaképe gyanánt műveiben annyiszor emlegetett erdei kannal való végzetes küzdelmében, bármikönnyen tehette volna, meg nem hátrált, de még csak segítségért sem kiáltott, hanem tátongó sebeiből omló vérével tett örök bizonyságot munkáiban hirdetett elveinek igazsága s írójuk őszintesége mellett. Elveit Zrinyi halálában hulló vérével pecsételte meg.

[1] *Zr. Tör. Áf.* 83. l.
[2] *Zr. Centur.* 360. l.
[3] *Zr. Aphor.* 294. l.

XIV.

Zrinyi, a prózairó.

Összefoglalás: Machiavellinek Zrinyire gyakorolt hatása. — Zrinyi prózai művei: Tárgyválasztás. — A Centuriák. — Az Aphorismak. — Oknyomozó módszer. — Szerkezet. — A Siralmas Panasz és Mátyás Király megirásának időrendje. — Művészet, tudomány, vallási türelem. — A Discursusok; tartalom- és formabeli tökéletességük. — A Török Áfium.

Végig kutattuk Zrinyi azon költői, politikai és részben hadtudományi eszméit, melyekre Machiavelli befolyással volt. Láttuk, hogy Machiavelli mély és maradandó művelő hatással volt írónkra. Láttuk, hogy politikai, társadalmi és hadi állapotunk megismerésére Machiavelli tanulmányozása képesítette. mint a hogy az újkor egyéb világtörténeti nagyságainak s az állam- és haditudomány jelesebb művelőinek is Machiavelli adta meg az alapot egyéniségük érvényesítésére, tudományuk fejlesztésére. Zrinyink nem szegődik ugyan szolgai módon a firenzei bölcs eszméihez, nem is fogadja el minden tanítását feltétlenűl, hanem egyes esetekben a saját egyéniségének megfelelő tiszta erkölcsi alapra fekteti, vagy összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel, vagy átalakítja, megnemesbíti, tovább fejleszti az átvett eszméket, vagy Machiavellinél is következetesebben levonja a tanítás következményeit, más esetekben pedig a mesterrel ép ellenkező álláspontra helyezkedik: mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez eszmék és elvek szilárd alapot szolgáltattak és határozott irányt adtak Zrinyink politikai és hadi írói tevékenységének.

A *Centuriák*-ban a Machiavelli, különösen a *Discorsi* olvasása után keletkezett friss benyomások, Zrinyi saját hadi tapasztalataival elegyítve, jegyzetek alakjában vannak megörökítve. A czímre *Boccalini*-nak föntebb[1] is idézett *De Ragguagli di Parnasso* czímű műve lehetett befolyással, mely példázatokból állván, az első rész *Centuria prima,* a második *Centuria secunda* jelzéssel van megkülömböztetve. De különben is divatos volt akkoriban a könyvnek Centuriákra való felosztása. Igy *Justus Lipsius Epistolái* is Centuriákra oszlanak s Zrinyi ezt a művet is ismerte. Százig akarta Zrinyi e kerekdeden, tömören megírt jegyzeteket felvinni, de később abbahagyta, mert elvei kifejtésére mind tökéletesebb formákig emelkedett.

Az *Aphorismák*-ban a Tacitus Annaleseiből, Históriájából és Agricolájából vett tételekhez fűzi Zrinyi hadtudományi oktatásait, ép úgy mint Machiavelli a *Discorsi* három könyvében a Liviusból vett történeti adatokhoz. De valamint Machiavellinek Livius csak kiinduló pontúl szolgál és voltaképen nem Livius római történetbeli dolgaival foglalkozik, hanem elméje Olaszország jövőjére lévén irányozva, a saját politikai és hadi elvei kifejthetése czéljából idézi fel a mult tapasztalatait: úgy Zrinyi is Tacitust

[1] L. föntebb II. és VIII. fej.-ben.

csak kiinduló pontúl használja, hogy a Machiavelli *Discorsi*-ja és *Arte della Guerrá*-ja olvasásából merített eszmék segítségével a jövendő magyar hadsereg fővezérének, tisztjeinek a hadvezetésre és hadművészetre nézve jó tanácsokat adjon. Ezért találunk Tacitus mellett helyenkint Machiavellivel közös Livius-idézeteket az Aphorismákban s ezért mondja Zrinyi a hadtudományi munkáihoz írt I. előszavában: »Ez az author [Tacitus] propter brevitatem et »compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet »tanulhatni vitézi dolgot Liviusból.« [1]

Tagadhatatlan, hogy az Aphorismák, de még a Centuriák között is számos oly elmélkedés van, mely teljesen független Machiavellitől és Zrinyi önálló eszméinek, elveinek tükrözője; [2] tagadhatatlan továbbá az is, hogy Zrinyi sehol szolgai módon nem követi Machiavellit, mert hisz hazai történetünkből és saját tapasztalataiból merített eseményekre építi következtetéseit: [3] mindazonáltal az Aphorismák már teljesen magukon viselik az első olasz prózaírónak és a modern történetírás atyjának dicséretes hatását.

Ez a hatás különösen a ***módszerben*** nyilvánul. Mint Machiavelli, úgy ő is azon van, hogy a történelem és a saját tapasztalata nyújtotta események belső, egyetemes okait kutassa és egyes jelenségekből ezek okait kikövetkeztesse.[4] Ez úton okoskodása a tiszta, világos igazság meggyőző erejével hat az olvasóra. Közvetett úton megérezte Machiavelli oknyomozó módszerét irodalmunk már a protestáns korban is de teljes tisztaságában és hűségében először Zrinyi munkái útján hat irodalmunkra.

Zrinyi körülbelűl 1650-ben írta az Aphorismákat. E munkájában Machiavellitől elválasztja még a fejezetek aránytalan egyenlőtlensége és az, hogy a tételt Tacitusból vett latin idézetek szolgáltatják. Machiavelli ugyanis a Livius alapján fejtegetett *Discorsi*-ban nemcsak a fejezetczímeket írja olasz nyelven, hanem a Liviusból

[1] Zr. Hadtud. Munkái. 72. l.

[2] Például: Triumphus 262. l., Apró csaták 268. l., Magános gyűlölség 269. l., Harag 293—4. l., Lázadas 315. l., Türelem 321., 348., 349. l., Az időről, a tisztességről, a követendő jó példákról, Centur. 19., 20., 22. sz. 347—8. l.

[3] V. ö. »De miért kell minekünk rómaiaknal példát keresnünk, elég példánk vagyon a mi magyari és horvatországi históriankban.« *Aphor.* 249. l. — »Láttam oly ijedt embereket, a kik szaladtak. hogy mikor vágta az ellenség, nem érzette. Láttam ötszáz törököt belehalni a Mura vizében, csak azért, hogy elveszett volt ijedtekben az eszek.« *U. o.* 264. l. — »Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék ... Szintén mikor írom ezt a konyvemet, hozák hírét ... *U. o.* 280—1. l. — »Szultán Szulimán mikor Magyarországra indult .. *U. o.* 301. l. — »Muraközi Csószi András, a jobb atyám szolgája, ezer lovas törököt felvert kétszazad magával.« *U. o.* 314—5. l.

[4] Mohl Róbert »*Die Geschichte u. Literatur der Staatswissenschaften*« cz. műve III. kötete 539. lapján így ír Mach. módszeréről: »Zweitens aber ist »seine Methode eine treffliche. Seit Aristoteles war er wieder der erste, welcher »die inneren allgemeinen Gründe der von der Geschichte erzählten, oder von »ihm selbst erlebten und beobachteten Thatsachen aufzusuchen sich bemühte, »und aus den einzelnen Erscheinungen auf die Ursache schloss.« *Villariból,* II. köt. 278. l.

vett eseményt is olasz nyelven és nem idézetkép, hanem a fejezet czéljának megfelelően feldolgozva adja. Említettük, hogy Machiavelli ép azért vált az olasz irodalom első jeles prózaírójává, mert nem részesült rendszeres humanista nevelésben és így a tudós latin járomhoz való ragaszkodás nélkül szabadon kalandoztathatta elmésen, ötletesen, gyakran gúnyosan fejtegető elméjét. A *Discorsi* szerkezete és az oknyomozó történeti módszer jellemzi Machiavelli egyéb politikai és hadtudományi műveit is. A *Principé*-ben, sőt a párbeszéddel élénkített *Arte della Guerrá*-ban is a tétel vagy gyakran már a fejezet czíme is elárulja a fejtegetés eredményét. Ezután szüntelen részeire tagolva a kérdést s a válasz minden lehetséges módozatát, előbb ókori, majd egykorú történelmi példákra hivatkozva s ezek okait kimutatva, biztos kézzel vezeti olvasóját a gyakran epigrammszerű fordulatban jelentkező következtetésig, hogy azután ezt újabb történeti példákkal igazolva, belőle ujabb meg újabb világos és megczáfolhatatlannak tetsző ítéleteket vonhasson le.

Zrinyi a Machiavelli módszerét már az Aphorismákban is követte s részben művészi szerkezetét is utánozta; teljes virtuozitásra azonban csak az Aphorismák után öt év múlva, nagyobb politikai és hadtudományi munkáiban emelte.

A *Siralmas Panasz*-ban az ily fejezetczímek: »A fő vég- »házainkat, városinkat a német vagy maga vesztette, vagy miatta »vesztettük el« (13. l), »Hogy a nemes magyar nemzetnek országa »jó gondviselésében szüntelennek és nyughatatlannak kell lenni, »ha azt bírni akarja és miképen lehessen az legjobban és hasz- »nosabban« (274. l.),[1] nemkülönben a kérdés és válasz lehetséges módozatainak részekre tagolása, a meggyőző történeti példák halmozása, ezek okainak kinyomozása és bizonyítékul való felhasználása, a következtetés után újabb történeti példákra való hivatkozás, hogy aztán újabb meg újabb adatokkal bizonyítsa, hogy minden bajunknak az idegen uralom, a német az oka, szóval a fejtegetés és bizonyítás egész módszere és az egyes részek szerkezete az ékestollú Machiavelli *Discorsi*-jára és *Principé*-jére val-

[1] V. ö. Zrinyinek és Machiavellinek következő fejezetczímeit:

»*Hogy* egy hadviselő ember a jó »szerencse nélkül semmi. És micsoda »*legyen* a szerencse.« *Zr. Discurs.* 218. l.

»*Quanto possa nelle umane cose »la Fortuna, ed in che modo se gli »possa ostare*: Mily hatalma légyen »[van] az emberi dolgokban a Szeren- »csének és miképen lehessen [lehet] vele »szembeszállni.« *Mach. Pr.* XXV. fej.

»*Che non si debbe mettere a peri- »colo tutta la fortuna, e non tutte le »forze:* Hogy nem szabad az egész »szerencsét és egész haderőt koczkáz- »tatni.« *Mach. Disc.* I. könyv. XXIII. fej.

Machiavelli gyakran *che* (hogy) kötőszóval kezdi a czímet, vagy a mi ezzel egyértékű, conjunctivusba teszi az igét. Zrinyi is így.

lanak, vagyis hogy Zrinyi az eladdig legjelesebb prózaíró példáján alaposan tanulmányozta, miként lehet az olvasóhoz olyan módon szólni, mintha nem az író, hanem maguk az események beszélnének, miként lehet az olvasót állításunk igazsága felől meggyőzni és szavainkkal tettre serkenteni.

A »*Mátyás király életéről való elmélkedések*«-et Zrinyi a »*Siralmas Panasz*«-szal egyidőben, 1655—56 telén írta. Rónai Horváth szerint a Mátyás királyról való elmélkedés megelőzte a Siralmas Panaszt, mert a Siralmas Panasz bővebben, szabadabban és világosabban határozza meg azokat az eszméket, melyek a Mátyás királyban is megvannak.[1]

Föntebb, a Megváltó czímű fejezetben megemlítettük, hogy Zrinyi a Siralmas Panaszban az idegen uralom vészes voltát tárva a nemzet elé, a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgeti s jól tudván, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra, belémerűl Bonfini és Isthvánfi tanulmányozásába és megírja Mátyás király életéről való elmélkedéseit, hogy egyrészről önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrészről a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat a trónon s hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családfájától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ. A két munka tárgyát és czélját tekintve tehát Zrinyinek előbb kellett a Siralmas Panaszt és csak azután Mátyás királyt megírnia. Hogy az előbbiben bővebben, szabadabban és világosabban szól a nemzeti létünket veszélyeztető német uralomról s a vallásbeli kérdésekről, az nem dönti meg véleményünket, mivel természetes egyrészről, hogy a névtelenség leple alatt Zrinyi sok olyas dolgot világosan kimondhatott, a mit Mátyás Királyában nyiltan nem említhetett meg, másrészről meg, hogy először írva le az író valamely eszmét, bővebben foglalkozik vele, újabb említés alkalmával pedig rövidebbre fogja a szót.

A »*Mátyás király életéről való elmélkedések*«-ben már fényesen érvényesűl ez a módszer és Machiavelli Livius-fejtegető előadásmódja. De valaminthogy Machiavelli a *Discorsi*-ban vagy az *Istorie Fiorentiné*-ben nem mindig a fontos eseményeket, hanem inkább azokat emeli ki, melyek a saját eszméinek bizonyítására szolgálhatnak, úgy Zrinyinél is azt tapasztalhatjuk, hogy saját czéljai szerint különösen a Hunyadiak alacsony származásával, Mátyás királylyá való választásával, a fejedelem hadi erényeivel, barátai s a clerus iránt való magatartásával, törvénytiszteletével és szerencséjével foglalkozik s minthogy mintája, Machiavelli és ennek idealizált hősei, Borgia Caesar, Castruccio Castracani és Istorie-beli emberei a politikán és háborún kivűl sem irodalom, sem művészet, sem műveltség vagy vallás iránt nem érdeklődnek,[2]

[1] *Zr. Hadtud. Munkái.* 185. l.
[2] Villari, II. 277. l.

ő is csak futólag említi az épületeket, melyeket Mátyás »széllel az országban« nagy költséggel emeltetett és nem szól Mátyás irodalom- és művészetkedveléséről, európai hirű könyvtáráról, stb. Pedig mily becses kincse volna irodalmunknak, ha a tudomány- és művészetkedvelő Zrinyi, az előkelő ízlésű főrangú író erről művében oly részletesen megemlékezett volna, mint a hogy a vallásról és vallási türelmességről Machiavelli közömbössége ellenére is örökbecsű sorokat jegyzett művébe.

Zrinyi »*Mátyás király*«-át Machiavelli »*Castruccio Castracani*«-ja [1] inspirálta. A talált gyermekből vakmerő vitézzé és agyafúrt politikussá lett fejedelem, ki ép úgy mint Borgia Caesar »fegyveres kézzel« új államot alapít, Machiavellinek Luccában való tartózkodása alatt had-politikai ideáljává lett, kinek történetét saját képzelete alkotásával kiszínezve, had-politikai regény alakjában írja meg. Ez a regényes munka adta meg Zrinyinek a főbb szempontokat a Mátyás alakjának kidomborításához.

Zrinyi a bevezetésben a »Mátyás király élete« megírásának okát adván, a történetet Mátyás származásával kezdi meg:

»Az én pennám meg fog akadni »Mátyás király nemzetsége számlálásában: eleget versengettek már »az historicusok abban. Bonfinius »rómaiaktúl s régi tündöklő Cor»vinusoktól hozza ki a genealogiát, »el is hittem, hogy úgy vagyon; »a magyar írók penig nem egyez»nek vele ebben, hanem hogy Zsig»mond királytul és egy bujér asz»szonytul való volna, nem törvé»nyes házasságbul, hanem szerelem »gerjedéséből. Ha így volna is, nem »volna mind ebben mit szégyenleni. »Nagy Sándor ugyan bánta, Fülep »király fiának mondják vala, inkább »akarta (magát) rendetlen Lycaeus »Jupiter fiának mondattatni . . . »Amaz erős vitézségű Hercules . . . »ki fia volt? Jupiteré, Alcmenábul. »Sok száz másnak, vitéz nevű fő »embereknek eredetét nem tudjuk,

»Csodálatos dolognak látszik, »hogy mindazok, vagy legalább »azoknak nagy része, kik e világon »nagy dolgokat vittek véghez és »kortársaik között kitüntek, ala»csony és homályos születésüek, »vagy gyermekkorukban nagyon »hányatott életűek voltak; [2] mert »vagy vadállatoknak tették ki őket, »vagy oly aljas atyjuk volt, hogy

[1] *La vita di Castrucio Castracani da Lucca* [luccai Castruccio Castracani élete], descritta da Nicolò Machiavelli. — Az 1769-iki kiadás VI. kötetében, 626—670. l.

[2] A Castracaniak előkelő családjának utolsó ivadéka Luccában élt. Felesége egyszer a kertben egy bokor alatt pólyás gyermeket talált, a kit is, gyermektelenek lévén, felneveltek. Ez a talált gyermek lett később a híres-neves Castruccio Castracani. *Mach. Castr.* 628—9. l.

»fabulákkal támogatván tudatlan-»ságunkat. Igy ha Hunyadi János »is régi seculumokban lett volna, »ennek is Jupitert atyjáúl adták »volna.« *Zr. Máty. kir.* 136—137. l.

»szégyelvén magukat miatta, Jupiter »vagy valami más isten fiainak »tették meg magukat.« *Mach. Castr.* »bevezetés, 626. l.

Zrinyi Machiavelli módjára kiemeli Mátyás erőszakosságát:

»Mátyás fegyveres kézzel, erő-»hatalommal lén meg; nem csak »kénynyel lett király volt ez, ha-»nem in manu forti.« *Zr. Máty. kir.* 140. l.

»Nagy vétek volt Szilágyit meg-»fogatnod.« *Zr. u. o.* 145. l.

»Az érseket szép szóval magá-»hoz egyesíté . . . nyakon kapatá »és fogságban küldé.« *Zr. u. o.* 154—5. l.

»Bárd, kerék, akasztófa lett volna »jutalma az ellenkezőknek.« *Zr. u. o.* 140. l.

»Az király . . . . egynehányat »számkivetésbe [külde, de az ellen-»kezőket] hóhér kezében adatá, a »hol tanultak a többi, hogy nem »kell király kegyelmességével és tör-»vényével jádzani.« *Zr. u. o.* 149. l.

Castruccio fegyverrel kivívott diadalai után megvesztegeti a fő-embereket és a néppel megválasz-tatja magát fejedelemnek . . . . *Mach. Castr.* 640. l.

Pazzino del Poggio-t, ki trónra segítette s azután összeesküvést szőtt ellene, Castruccio igérettel ma-gához édesgeti és midőn az össze-esküvés megszünt, börtönre vettette és megölette. *U. o.* 642—44. l.

»Castruccio, hogy többé ily bajba »ne kerüljön, különböző ürügyek »alatt kipusztította mindazokat, kik »a trónra vágyakozhattak volna; »nem is kegyelmezett senkinek; »számkivetésbe küldötte, javaiktól »s ha keze közé kerültek, életük-»től is megfosztotta őket.« *Mach. u. o.* 644. l.

Ujabb példája ez annak a közönségesen ismeretes igazságnak, hogy néha egy-két mondat is elegendő, hogy az írót a tárgy vagy körülmények hasonlóságánál fogva valamely munkája megírására ösztönözze.

A Machiavelli eszméi közűl a legfontosabbakat Zrinyi külön *Discursusok*ban dolgozta fel. Hat ilyen discursust írt; egyet, a legterjedelmesebbet és Zrinyink önálló felfogására nézve legjellem-zőbbet, a szerencséről, ötöt pedig a vitézkedésről; ez öt közűl az elsőt a hadi tudományok, az olvasgatás szükségességéről, a másodi-dikat a fáradhatatlanságról, a harmadikat a hadi dolgoknak idő és alkalmatosság szerint való változtatásáról, a negyediket a vak-merőségről és okos hadvezetésről s az ötödiket a győzelem kiak-názásáról. Mindezekkel az eszmékkel fejtegetésünk folyamán rész-letesen foglalkoztunk. Az ötödik discursusról Kanyaró Ferencz kimutatta,[1] hogy a szt. gothárdi csata és vasvári békekötés után iratott s így minden valószínűség szerint Zrinyi utolsó munkája Ezt Rónai Horváth is elfogadja s kétségtelennek mondja, hogy

[1] *Abafi,* Figyelő. XXI. köt. 1836.

e discursus »katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli »személye ellen van irányítva, ép úgy, mint a hogy a discursus »második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kap- »csolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herczeg »és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak.« [1]

Ez a biztos adat jogosúlttá teszi azt a véleményünket, hogy Zrinyi nemcsak az ötödik discursust, hanem e mesterien írt értekezések mindegyikét egy-egy adott esemény alkalmából különkülön időben írta. Erre vall az értekezések tartalom- és formabeli tökéletessége is. Itt már Zrinyi nemcsak módszer, hanem szerkezet és előadás tekintetében is teljesen Machiavelli mellé helyezhető, úgy hogy ha példái nem a magyar történelemből és a török ellen viselt háboruinkból volnának véve, ha bizonyítása nem magyar viszonyokra vonatkoznék s ha felfogása nem állana a Machiavelliénél magasabb erkölcsi színvonalon, bízvást beilleszthetnők bármelyiket a Machiavelli *Discorsi*-ja fejezetei közé.

Legremekebb, legtökéletesebb azonban Zrinyi összes prózai művei között 1661 vagy 1662-ben írt *Török Áfium ellen való orvosság*-a. Nem túlzás, ha kimondjuk, hogy Zrinyi ebben, különösen az Áfium első felében, politikai szózatában, szónoki lendületre és benső erőre és hatásra nézve magát Machiavellit is felülmúlja. Zrinyinek itt minden szava egy-egy gondolat. A nyelvbeli pongyolaságnak, mely különösen az Aphorismákban és Centuriákban nem egyszer bántóan hat, itt semmi nyoma. Dictiója nemes erejét semmi, még csak fölösleges dísz, vagy cziczoma sem halványítja. Önálló tapasztalatai alapján szerzett ember- és népismerettel vázolja vészes politikai helyzetünket; biztos logikával tárja fel a szabadulás egyetlen lehetséges módozatát.

Zrinyi az Áfium nemzetegységre és nemzeti hadseregre vonatkozó eszméjét Machiavelli összes műveiből, különösen azonban a *Principé*-ből és *Arte della Guerrá*-ból, a politikai szózat írására való ösztönzést a *Principe* utolsó,XXVI. fejezetéből [2] merítette. Valamint Machiavellit, úgy Zrinyit is rémes látomás serkenti cselekvésre. Machiavelli a sebekkel borított és térden állva könyörgő Itáliát, Zrinyi a magyar koronára törő rettenetes sárkányt látja képzeletében; Machiavelli csak egy módját látja a végromlás megelőzésének és ez: a nemzeti hadsereg szervezése; Zrinyi is így.

De mégis, mily nagy a különbség Zrinyi és Machiavelli szózata között! Az olasz író a Principében a vérben gázoló, márványszívű zsarnok rémes drámáján vonszol végig bennünket, hogy végül e zsarnokok egyikét, hazája szabadságának elrablóját, könyörögve kérje, vegye kezébe a szabadság zászlaját, változzék át Itália megváltó fejedelmévé. Zrinyi ellenben a nemzethez, az ősi szabadságára féltékeny néphez fordul; lángoló szavakkal rázza fel dermesztő

[1] *Zr.* Hadtud. Munkái, 233. l.

[2] A fejezet czíme: »*Esortazione a liberare la Italia dai barbari:* **Buzdítás** Olaszországnak az idegenektől való **megszabadítására.**«

álmából; a vészesen közelgő veszedelemre mutatva, önvédelemre szólítja fel a nemzetet; szabadságunkat, nemzeti önállásunkat rajtunk kívül senki más meg nem védheti; minmagunk emeljük tehát fel a szabadság zászlaját; saját jóvoltunkból, elhatározásunkból alkossuk meg a nemzeti hadsereget; ősi vitézséggel, saját vérünkkel váltsuk meg a veszedelemben forgó hazát. Machiavelli, bármennyire dicsérik is olasz életírói a Principét betetőző buzdító fejezet ékesszólását,[1] a lelkesedés magaslatáról az őszinteség hiányának ingoványába sülyed, midőn a nemzetmegváltás munkáját a lanyha Medicieknek ajánlja fel. Machiavelli maga sem bízik bennük; attól tart, hogy el se olvassák munkáját; ezért késik munkája átadásával; ezért kénytelen később az ajánlás fölé a meghalt *Giuliano* neve helyébe a *Lorenzo* nevét írni. Zrinyi ellenben az őszinte meggyőződés hangjával a lelkesedés legmagasabb fokáig emelkedik; hazafias heve magával ragadja a nemzetet is, melyhez szólott; ő nem pulya, önző zsarnok előszobájában könyörög meghallgatásért, hanem őseitől öröklött vitézségével a nemzet sorai közé állva, erőt önt honfitársaiba, magához emeli a kételkedők szivét, midőn a hősi elszántság gyujtó erejével felkiált: »De miért kelljen elvesznünk, avagy »kétségben esnünk, mig csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten »mennyországban az mi bizodalmunk lehet, míg karunkban kopját, »markunkban szablyát szoríthatunk?« Szavai gyujtó hatásának titka éppen őszinteségében rejlik. Midőn Zrinyi az Áfiumban kimondja, hogy »avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra hal»junk meg« : jól tudjuk, hogy ez nála nem színeskedés, nem rhetori fogás, hanem hazaszeretetének, hősies vitézségének, ha kell, tettben nyilvánuló sugallata.

S míg Machiavelli szava nemzeténél, az olasz népnél, talán a buzdításbeli őszinteség hiányánál fogva, csaknem háromszáz éven át hatástalan maradt: addig Zrinyi hazafias hévtől és hősi vitézségtől tündöklő művei megalkotásuk után pár évtized mulva lángra lobbantották a szabadságra, nemzeti önállóságra vágyakozó magyar nemzetet. A kurucz tárogatók kesergéséből a *Siralmas Panasz* hangja, a harczi riadóból és fegyvercsattogásból a *Török Áfium* buzdító szava zengett a nemzet felé; ez gyűjtötte a nemzeti önállóság védelmére a haza jobbjait. Zrinyi Ilona fiának, a nemzet megváltására törekvő Rákóczinak, zászlait Zrinyinek, a költőnek, a politikai és hadi írónak szelleme vezérelte a szabadságért való küzdelemnek vérrózsás útján.

KŐRÖSI SÁNDOR.

[1] Villari szerint ennél ékesebben szóló sorokat az egész olasz irodalom nem mutathat fel. — Vill. II. 374. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Negyedik közlemény.[1]

Ha Skaricza Mátéról, mint zsoltáriróról megemlékezünk, ennek leginkább az az oka, hogy ő volt az első, a ki élő nyelvből fordított zsoltárt. Közönségesen azt tartják, hogy az ő XLVI. zsoltára az első fordított és nem átdolgozott zsoltár,[2] Luther ama híres énekének fordítása, melyet a XLVI. zsoltárból készített. Azért ez a fordítás sem mű fordítás a szó mai értelmében.

De lássuk pontosabban:

Ein feste burg ist unser Gott	Erős várunk nékünk az Isten,
Ein gute wehr und waffen;	És fegyverünk ellenség ellen;
Er hilfft uns frey aus aller noth	Megszabadít veszedelemből,
Die uns jetzt hat betroffen:	Kik ránk jőnek most mindenfelől:
Der alt böse feind	A mi régi ellenségünk,
Mit ernst ers jetzt meint	Háborog velünk,
Gross macht und viel list	Erővel, fegyverrel,
Sein grausam rüstung ist	És csalárdsággal,
Auff erd ist nicht seins gleichen.	És minden nagy hatalmassággal.

Az első öt sor mondhatni hű fordítás; a többi négy már csak tolmácsolja az eredeti értelmet, csak olyan paraphrasis, a mint a Vulgátából dolgozó zsoltárszerzőknél láttuk. Az eredeti utolsó sorát nem is fordítja le, mert a 9. sort arra használja, hogy Luther három sorát (6—8.) részletezőbben, négy sorban mondja el.

Mit unser macht ist nichts gethan;	Nincsen nekünk semmi hatalmunk,
Wir sind gar bald verlohren:	Melylyel neki ellene álljunk:
Es streit für uns der rechte man	Viaskodik az Ur érettünk,
Den Gott selbst hat erkohren:	Kit az Isten bocsátott nékünk.
Fragstu wer der ist	Ha kérded ki légyen az?
Er heist Jesus Christ	Jézus Krisztus az,
Der Herr Zebaoth,	Seregeknek Ura,
Und ist kein ander Gott:	Kinél nincs több Isten,
Das feld muss er behalten.	Annál vagyon a győzedelem.

[1] Ez a közlemény befejezi a XVI. századi zsoltárköltészet ismertetését. Folytatását, mely a XVII. századi zsoltárköltészetet hasonló terjedelemben fogja tárgyalni, a szerző későbbre igérte. *Szerk.*

[2] Gyulai P. Egy. előad. 1901—902. I. félév.

A második versszak fordítása ismét teljesen hű, alig tér el Lutherétől, csak egy-két sorban, ott is jelentéktelen árnyalatokban.

A harmadik és negyedik versszak fordításában már nagyobb az eltérés; Skaricza mindinkább átlép a pharaphrasisszerű fordítás terére, sőt Luther egy gondolatát, az Antikrisztusról szólót, teljesen elhagyja, még pedig szükségből, ragaszkodva az eredeti versformához, nem tud annyira tömören írni, hogy mondani valóját oly kis helyen el tudna helyezni. A formának áldozatul hozza ezt a gondolatot. Azonban érdemének kell betudnunk, hogy Luthernek egy másik gondolatát sokkal találóbb, sokkal kifejezőbb szavakkal tolmácsolja, mint maga az eredeti. Ez a gondolat III. 1—3. sora, Luthernél:

Und wan die velt vol teuffel wär	Ha e világ mind ördög volna,
Und wolt uns gar verschlingen,	És el-nyelni minket akarna,
So fürchten wir uns nicht so sehr...	Mégis tőle semmit ne féljünk...

Itt az utolsó sorban a fölszólítás határozottan többet mond a kijelentésnél.

A negyedik versszakkal véget ér Skaricza zsoltára, Luther 5. versét már nem fordította le. S talán volt is valami igaza: az a gondolat-sor, mely a zsoltárban megnyilatkozik, a negyedik verssel véget ér. Luther 5. verse egy másik gondolat-csoportot csatol a már befejezett eszmesorozathoz s ez által a költemény határozottan veszít aesthetikai értékéből, nem olyan kerek, bár mint vallásos ének talán nyer evvel az utolsó magasan szárnyaló gondolattal. Skaricza úgy látszik megérezte, hogy a versszak, bármilyen szép is önmagában, az előbbiekkel nem áll kapcsolatban, ezért hagyta el. Talán inkább dicséret, mint gáncs illeti ezért a magyar fordítót.

Még négy zsoltárt tulajdonít Skariczának Bod Péter.[1] Ezek a következők:

Dávid Doëg gonoszságát hogy láta; (LII.).
Hogy Jerusalemnek drága templomát (LXXIV.).
A jó hitű ember szelid e világon (LXXXVI.)
Drága dolog az Ur Istent dicsérni (CXLVII.).

Ehhez a négyhez írhatjuk még ötödiknek a LXIII. zsoltárt, a »Saulnak a Dávidhoz jó szerelme« kezdetűt. Hogy a zsoltárból való dicséret Skaricza munkája, arra a versfőkből következtethetünk.[2]

Mindegyik zsoltár ugyanazt a felfogást, a feldolgozásnak ugyanazon módját tükrözteti vissza. Mint Sztárai és még inkább Szegedi, ő is szereti a szentírásban talált zsoltárt bizonyos keretbe beilleszteni: egyedül csak a litániaszerű CXLVII. zsoltárnál hagyja

[1] Magyar Athénás. 242. l.

[2] Barla Jenő *Skaricza Maté élete és zsoltárköltészete* cz. időközben megjelent értekezésében az »Erős várunk« fordítását nem Skaricza művének tartja, s avval bizonyítja, hogy Skaricza csak 22 éves volt, midőn e költemény a Váradi Ék-ben megjelent.

el ezt a keretet. Legjobban sikerült néki ez a compositio a LXXIV. zsoltáránál. Ezt a zsoltárt az a fájdalom szülte, melyet a zsidó nép a jeruzsálemi templom elpusztulásán érzett s tartalma maga panaszkodás, de a szentírásban olvasható zsoltár csak közli a panaszos sóhajokat, de nem mondja meg, mi okozta a zsoltáíró bánatát, az olvasónak magának kell kitalálnia. Skaricza zsoltára sokkal világosabb, érthetőbb, mert az első strophában pótolja a mit a zsidó költő elmulasztott, megadja a szomorú panaszkodás okát:

Hogy Jerusalemnak drága Templomát
El dúlatá régen, és ő varosát,
Az Ánthiokus, ki bírá Siriát,
A' hivek tőnek ily panaszkodást.

Ezután jő a zsoltár, a mely azonban Skaricza átdolgozásában csak paraphrasis s még a paraphrasisok között sem tartozik a sikerültebbekhez. Már az eredeti zsoltár is elég hosszadalmas, de Skaricza átdolgozása nem csak hosszadalmas, hanem unalmas is; nem tud változatosságot hozni a panaszok, baj és segélykérésekbe, még csak nem is csoportosítja oly ügyesen gondolatait, mint a szentírás zsoltára, hanem esetlegesen, minden belső kapcsolat nélkül állítja egymás mellé a panaszos és esdő sóhajokat. Egyhangu és hatástalan ez a siránkozó panaszsor s a zsoltárt erőtlenné, úntatóvá teszik.

Ez a hosszadalmas bőbeszédűség jellemzi a többi zsoltárait is: nem tud tömören, kevés szóval sokat mondva verselni, ép úgy mint kortársainak legnagyobb része sem tudott.

Ha még hozzá vesszük, hogy Skaricza verselése nem áll olyan színvonalon, a milyet Sztárai utódjától várni lehetne, szinte ellentmondásnak tetszik, hogy őt mégis azon zsoltárírók közé soroztuk, a kiket a zsoltárfordítás történetében külön hely illet meg. Ezt a külön méltatást azonban valóban megérdemli zsoltárainak két jelentős vonása miatt.

Skaricza, bármennyire paraphrasissá szülyeszti is a zsoltár-átdolgozást, mégis olyan hű marad Dávid zsoltáraihoz, mint kivüle senkisem: nemcsak külsőségben, hogy ő is megnevezi az utolsó verszakban a zsoltár szerzőjét és a zsoltár számát,[1] hanem szellemben is s ez egyik nagy érdeme. Míg a legtöbb magyar zsoltárunk ép abból a zsidó szellemtől fosztja meg a zsoltárokat, a mi Dávid énekeiben annyira jellemző s teljesen keresztyén énekké teszi, keresztyén terminologiát, keresztyén fogalmakat fűz beléjük, addig Skaricza paraphrasisaiban óvakodik, hogy meg változtassa a zsidó szellemet. Nem könyörög Krisztushoz, nincs szó a szent lélekről, megváltásról, megmarad teljesen az eredeti költemény érzés és gondolatvilágában s nem érezzük, hogy ez énekek nem zsidó zsoltárok.

[1] Csak a LII. zsoltárban hallgatja el a zsoltár számát.

Skariczának, mint zsoltárszerzőnek volt egy második, az előbbinél sokkal fontosabb érdeme: ő volt az, ki úgy szólván megnyitotta az utat Szenczi Molnár Albertnek. Ő volt az első, a ki kisérletet tett zsoltárt élő nyelvből fordítani, s így mintegy kijelölte az utat, melyen a magyar zsoltárszerzésnek haladnia kell. Bár maga a zsoltárainak legnagyobb részét a biblia zsoltáraiból dolgozta, azokat írta körűl, de Lutherből fordított zsoltárával rámutatott az új, töretlen útra: ne készítsünk paraphrasisokat a biblia zsoltáraiból, hanem a külföldi sikerült átdolgozásokat ültessük át magyar nyelvre.

Igy méltathatjuk igazán a névteleneknek, Szegedinek és Skariczának írói érdemeit és így jelölhetjük ki helyüket az irodalomtörténetben. Mindannyian nem csak és nem elsősorban önmagunkban tekintve fontosak, hanem abban a viszonyban, melyet utódaikkal szemben elfoglalnak. Uttörők voltak s a jövő fejlődés útját egyengették, előkészítették a talajt Szenczi Molnár Albertnek.

*

A harmadik önálló egyéniség a XVI. százag végéről Balassa Bálint. Annyira kiemelkedik a többi zsoltárfordító közűl, valódi költői genialitasa annyira megkülönbözteti a többi, még a hivatottabb szerzőktől is, hogy szinte nem is szabad egy mértékkel mérnünk az ő valódi költeményeit s a többiek költői igyekezetét.

Balassa Bálint öt zsoltár átdolgozásával gazdagította irodalmunkat.[1] A XXVII. zsoltárt[2] Buchananus paraphrasisa nyomán dolgozta át, az LIV., a XLII. és CXLVIII. zsoltárt valószinűleg a Vulgáta vagy egyéb latin zsoltár után írta, LI. zsoltárát pedig, mint a czíme mutatja[3] Beza Tivadar nyomán készítette A czím azonban nem mondhat igazat, mert a Marot-Beza-féie zsoltárkönyv LI. darabja nem Bezától való, hanem Marot műve. A tévedésnek valószínűleg a másoló gondatlansága az oka.

Ha e XVI. századi zsoltárszerzők énekei után elolvassuk Balassa zsoltárait, mintha más világba lépnénk, annyira mások az ő fordításai. Más a forma, más a tartalom. A legtöbb énekszerzőnk, még a verseléséről oly híres Sztárai is, csak a rhythmikus forma kezelésében vált ki, maguk a formák majd mindig ugyanazok voltak, változatosságot hiába kerestünk bennök: a mindig egyforma hosszu sorok unalmassá lesznek. Pedig különösen a zsoltároknál van nagy szükség a változatosabb versalakra, mert a tartalomban úgyis kevés a változatosság: a legtöbb zsoltár nem

[1] Erdélyi Pál *Balassa versek-e?* cz. czikkében még hat zsoltár szerzőségét tulajdonítja Balassának. E zsoltárokat nem vontuk tárgyalásunk keretébe, csak a Szilády kiadásában megjelenteket.

[2] Teljes czíme: Psalmi 27. Translatio Ungarico carmine juxta Búchanani paraphrasin.

[3] Felirata: Ezt a psalmust a Beza verseiből fordította, csak halála előtt való betegségében.

egyéb, mint egy gondolatnak a variálása, ezért kell, hogy legalább a forma legyen változatos. Sztárai, Szegedi meg a többiek ezt a követelményt nem vették figyelembe, sőt még azon névtelen énekszerzők, a kiknél törekvést láttunk változatos forma alakításokra, nagyon is csak a kezdő lépést teszik meg. Balassa azonban, kit merész, mélyreható újításai a magyar verselés történetében egyik legjelentősebb reformátorrá emelték, mindig ügyelt arra, hogy lehetőleg rövid sorok, ölelkező és keresztrimek élénkítsék a vers folyását. Nem csak világi énekei, hanem vallásos költeményei is tanúi e törekvésnek. Olyan erős a költői érzéke, annyira megköveteli a csengő rhythmust s a változatos formákat, hogy azt az öt zsoltárt, a melyet lefordított, mindet más és más nótára szabta.

De nemcsak a hagyományos formát váttoztatta meg, hanem a tartalmat is, nagy előnyére a zsoltárok költőiségének. A kik őt a zsoltárköltés terén megelőzték, azok iparkodtak a vallásos érzelmeket és gondolatokat minél élesebb világításban bemutatni, minél tökéletesebben megértetni, felfoghatóvá tenni, másfelől pedig nem akartak nagyon eltérni az eredeti zsoltár eszmemenetétől: ennek a két törekvésnek összeütközéséből fakad az a bőbeszédű, pongyola hosszadalmasság, mely sok szóval sem tudja világosan, érthetően tolmácsolni a szentírás énekeinek értelmét.

Balassa törekvése nem ez, eljárása is más. Az ő felfogása közelebb áll első zsoltárszerzőink törekvéséhez, kiknél a zsoltár átdolgozása csak eszköz arra, hogy érzelmeiknek kifejezést adhassanak. Balassa sem azért dolgozza át a zsoltárokat, hogy a magyar protestánsok énekkészletét gyarapítsa, hanem azért mert e zsoltár keretében mgnyilatkoztathatja saját vallásos érzelmeit. Egészen más lesz tehát költői eljárása is, az a mód, a hogyan átdolgozta a szentírás zsoltárait. Nem ragaszkodik az eredeti szöveghez, sem Buchananuséhoz, sem Marotéhoz, csak arra ügyel, hogy az eredeti értelmét kifejtse, szavakhoz nem köti magát, a meg nem felelőt elhagyja s mást tesz helyébe, a hiányzót pótolja, a töredékes értelmet kiegészíti.

Annyit változtat a zsoltáron, hogy az eredetire nagyon bajos ráismerni és csak elvétve találunk olyan sorokra, melyek többé kevésbbé megfelelvén az eredetijének útbaigazítanak így pl. a XXVII. zsoltárból:

Buchananus 99—52. sor [1]

Parens benigne, me vias doce tuas,
    Rectaque deduc semita:
Ne vis metusque ab hoste me deterritum
    De calle recti detrahat.

[1] A használt kiadás teljes czíme: Psalmum Davidis Paraphrasis Georgii Buchanani Scoti. Argumentis ac melodiis explicata atque illustrata. Opera et studio Nathanis Chytraey. Herbornae Nassoviorum 1624.

Balassánál: 67—72. sor.

Irgalmas szent atyám
Engedjed, hogy tudjam
A te utaidat követnem:
Arról se félelem
Se más dolog engem
Hogy soha el ne téveszthessen.

Balassa átdolgozásának értelme ugyanaz, mint Buchananus paraphrasisának. Viszont vannak olyan versszakai is, a hol még ez a tartalmi egyezés sincs meg, mint p. o. a következő versben:

Buchananus. ps. XXVII. 52—56. (utolsó sor)

Ne me impiorum obnoxium libidini
Relinque. Testes impii
Fingunt maligne falsa de me crimina,
Armantque se mendaciis.

Balassa 73—84.

Rágalmazó nyelvtől,
Ál ellenségtől
Ments meg uram engemet,
Mert hazug tanukkal,
Keserves szókkal
Káromlják életemet.
Nyelvek ő fegyverek,
Kivel dühösködnek,
Keresik csak veszedelmemet.
Ha velem nem volnál
S nem bátorítanál,
Éltemben értek volna véget;

A hol azonban a zsoltár szavai teljesen hozzáillenek a saját érzelemvilágához, ott nem változtat semmit rajtuk, gondosan átveszi az olyan eszméket, melyeket életének egyes viszonyaira lehet alkalmazni Például az idézett részben is azt a helyet, hol a »hazug tanúk«-ról szól, vagy még előbb:

Me cari amici, me propinqui, me pater
Me blanda mater liquerat:
At non reliquit . . . . . . Deus [1]

Balassánál:

Engem már barátim
Szüleim, rokonim
Elhagytanak, mint veszett embert,
De a jó Isten
— — — — — —
Engemet nem hagya.

A sors üldözte költő, a kit rokonai és ellenségei mindig nagyobb és nagyobb veszedelembe sodortak, a ki önhibáján kívül

[1] Buchananus ps. XXVII. 45—48. s.

annyit szenvedett, sír föl ezekben a sorokban; idegen emberek érzelmeit tolmácsolja, de a magáét is, a mit azok panaszolnak, az szóról-szóra eredhet az ő szivéből is.

De hogy mennyire a szomorú életviszonyok hatása alatt írta zsoltárait, arról rögtön meggyőződhetünk, ha megnézzük, hogy milyen zsoltárokat fordított le. A XXVII. es LIII. zsoltár könyörgés az ellenségtől való megszabadításért, az LI. bünbocsánatért esedezik, a XLII. panaszkodás első sorban azok ellen, kik szemére vetik, hogy Isten elfordul tőle. Csak ötödik zsoltára, a CXLVIII. kivétel, mely az Istennek való hálaadásra buzdít. A bűnbánata s az ellenség gyűlölete késztette őt e zsoltárok megírására, az a két érzelem, mely természetes hangulata volt zaklatott életének. Sőt életének egyes viszonyaira olykor egész határozott utalást találunk zsoltáraiban: egy-egy odavetett szó, melynek megfelelőjét nem találjuk meg az eredetiben, mutatja, milyen alkalmas eszköznek bizonyult e zsoltár arra, hogy a fordító költő egy pillantást engedjen saját lelkébe is. Az LI. zsoltár második versszaka így kezdődik:

Mosd el rólam immár,
Kit lelkem alig vár,
Mosd el bűnöm rútságát
Együtt a rút hírrel.

E zsoltárt Marot zsoltárából »fordította«, nézzük, hogy hangzik ez a hely Marotnál:

Lave moi, Sire, et relave bien fort,
De ma commise iniquité mauvaise.
Et du peché qui m'a rendu si ord,
Me nettoyer d'eau de grace te plaise.

Az ilyen subjectiv hang nem ritka Balassa zsoltáraiban; mint igazi költő, a kinek erős egyénisége van, nem ismeri el magára kötelezőnek az eredeti jármát, megszólaltatja az egész szivét, képzeletét. Azonban jóllehet sok eredeti eszmét, képet toldott bele zsoltáraiba, finom érzéke mindig megőrizte őt attól, hogy olyan érzéseket keverjen beléjök, melyek nem illenek az eredeti tartalmához és hangulatához. Igy, hogy a legjellemzőbbet említsem, nem adott kifejezést hazafias érzelmeinek s egyetlen egy keresztyén vonatkozást sem találunk zsoltáraiban. Ez is haladást jelent már Sztárai, Szegedi és a többihez képest. A föntebb idézett nehány példa tanúja, hogy a saját életére czélzó gondolatok is jól beillenek a zsidó költeménybe. A mivel megbővítette az eredeti zsoltárban talált anyagot, nemcsak hogy nincsenek kárára zsoltárának, hanem határozottan előnyére szolgálnak. Különösen ki kell emelnünk természeti képeit és hasonlatait, melyekkel igazi költőiséget adott a zsoltárok költői ékességekben szűkölködő szö-

vegének és csak azt fájlalhatjuk, hogy az elődői nem használták fel a természet képeit zsoltáraik megszépítéséhez.

Mily sikerült például a XLII. zsoltár eleje, hol a biblia e sorát: »Mi képen kivánkozik a szarvas a kútfejekre . . .« így dolgozza át:

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet;
Keres kútfejeket.

Festői 148. zsoltárának e sorai is:

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
Fák, kik külömb-külömb szép gyümölcsöt hoztok,
S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok.

Sok szinben tündöklő ékes szép virágok,
Erdőkben, cserékben, vadak ti kik laktok,
Örökké az úrnak nevét kiáltsátok.

Nemcsak változatosságot hoznak a zsoltárok egyhangú soraiba ezek a költői képek, hanem a természet világát juttatván szerephez, az erdőt, a mezőt, a virágokat, valódi ékességeivé lesznek az átdolgozásnak.

Ezekben a zsoltárokban tehát nemcsak egy vallásos férfiu szól hozzánk, hanem igazi költő is, a kit egyfelől életviszonyai, másfelől költői egyéniségének épen e viszonyok befolyása alatt kialakult jelleme bírtak zsoltárszerzésre. Ugyanezen tényezők hatása alatt lettek zsoltárai másokká, mint a milyenek Sztárai, Szegedi, Skaricza énekei. Ezek mind egyházi férfiak, kiknek irodalmi működése, úgy szépirodalmi, mint tudományos munkássága, első sorban az egyház, a felekezet céljait tartotta szem előtt, kik első sorban nem maguknak szerezték énekeiket, hanem az ájtatoskodóknak. Az egy Szegedit kivéve nem gondoltak arra, hogy egyéni érzelmeiket megszólaltatva talán szebbé, változatosabbá teszik zsoltárukat, hanem kénytelenek voltak az egyház követeléseihez, a közönség izléséhez alkalmazkodni Balassa helyzete egészen más volt. Nem volt papi ember, nem is volt első sorban vallásos költő. Virágénekeket, szerelmes dalokat szerzett, hol jobban érvényesülhetett a változatos forma; dalai az élet kedvesebb, gyöngédebb érzelmeinek adtak kifejezést, melyek távol voltak a protestantizmusra jellemző, rideg, puritán életfelfogástól. Természetes, hogy a költő, ki az élet derűsebb jeleneteit énekli meg, megszokja az ilyen érzelmeknek megfelelő formát, a szebb, a természetből vett képeket, hasonlatokat s mikor vallásos érzelmeit jeleníti meg egy-egy komolyabb ének keretében, akkor sem tagadhatja meg igazi jellemét, akkor is iparkodik változatos lenni, abból a forrásból veszi képeit, mely mintegy tükre az emberi léleknek, a természetből.

Itt van a választó vonal, mely Balassát elkülöníti Dávid király énekeinek többi versbe foglalóitól s talán ez az oka, hogy zsoltárai nem kerültek bele az énekes könyvbe.

Balassát úgy tekintjük, mint Szenczi Molnár közvetlen elődjét, a ki a második korszak ismeretlen énekszerzői, majd Szegedi és Skaricza után nagy lépéssel vitte előre a magyar zsoltárfordítás ügyét. Míg az ismeretlenek csak a külső formában újítottak és ott is csak óvatosan, míg Szegedi csak ösvényt mutatott a költői őszinteség és bibliai tartalom összeolvasztására, míg Skaricza szakítván az átdolgozás hagyományos földolgozásával, némi változatosságot iparkodott a XVI századi zsoltárok egyhangu menetébe hozni; addig Balassa újított tartalomban és formában egyaránt, sőt a mi legfontosabb, még költői előadásmódban is. Az a lépés, melyet Balassa megtett, nagyobb, mint elődei közűl bármelyiké: bemutatja, mint lehet az eredeti tartalmat kapcsolatba hozni a saját egyéniségével, eltér elődjeinek szokásától a verselést tekintve, változatos, virágénekekhez való köntösbe öltözteti a zsidók koronás költőjének énekeit. Ő az első, a kinek zsoltárai valódi költemények, igazi, hivatott költő. De az aesthetikai szemponton kivűl irodalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségű föllépte; jelentőségét a magyar protestáns zsoltárfordítás történetében az a körülmény adja meg, hogy előkészítette Szenczi Molnár működésének a teret, azáltal, hogy megmutatta, mennyire megfelel a mesterségesebb, bonyolódottabb, de épen ezért művészibb versforma s a virágos, ékes költői nyelv a vallásos énekeknek is. És ez igen nagy érdem.

5. *Bogáti Fazekas Miklós zsoltárai.*

A XVI. század végső évtizedében egy nagy lépéssel haladt előre a magyar zsoltárköltészet: az egész Zsoltárkönyv megtalálta magyar feldolgozóját. Bogáti Fazekas Miklós,[1] unitárius lelkészé az érdem, hogy a teljes Psalteriumot magyar versekbe szedte. Így a zsoltároknak verses köntösbe való öltöztetése, mely nálunk Luther hatása alatt indult meg, az az irodalmi mozgalom, mely a kálvinista énekes könyvek legkedveltebb darabjait szolgáltatta, legmagasabbra a XVI. sz.-ban az unitártusok egyik lelkes hívének műveivel emelkedett. Az evangeliumról elnevezett hitnek mind a három felekezete kivette a maga részét e nemes munkából, de míg a kálvinistaköltők szerzette zsoltárok évszázadokon át fentartották magukat az énekes könyvekben, jóllehet Szenczi Molnár énekei mindinkább háttérbe szorították őket, a többi reformatus zsoltárt, addig Fazekas zsoltárai még csak kiadóra sem találtak, csak nehány kéziratban maradtak fenn. Mikor az érdeklődők figyelmét magára vonta e mű, más szerzeményének tulajdonították; midőn szerzőjük

[1] Neve a kéziratokban *Fazakas* alakban fordul elő; így írja Jakab Elek, Kardos Albert is. Mivel a köztudatban azonban a *Fazekas* név szerepel, mi is így írjuk, követve Toldy Ferenczet, Dézsi Lajost.

iránt érdeklődni kezdett a tudomány, őt egy névrokonával tévesztette össze, és e tévedések csak a legutóbbi időben tisztázódtak.[1] Psalteriuma azonban még ma is kiadatlan, míg a két évtizeddel utóbb megjelent Molnár-féle Zsoltárkönyv számtalan kiadást ért.

Bogáti zsoltárait első ismertetőjük szombatos énekeknek tartotta s szerzőjéül Péchy Simont a rajongó főurat hitte.[2] E tévedéseket csak Kriza[3] és még alaposabban Jakab Elek oszlatta el,[4] ki kimutatta, hogy a Péchynek tulajdonított zsoltárfordítás Bogáti Fazekas munkája és tárgyi okokra támaszkodva megpróbálta bebizonyítani, hogy e mű nem lehet szombatos hívő műve.[5] Valóban, a mint látni fogjuk, e zsoltárokban nem is nyilatkozik meg szombatos szellem,[6] bár Toldy Ferencz kiérzi belőlük.[7]

Bogáti már 1587-ben foglalkozott a zsoltárfordítás gondolatával: az *Aspásiához,* melyet ebben az évben írt, mellékli az CXXVIII. zsoltárt.[8] Mikor készült el az egész átdolgozással, nem tudjuk.

Szintén válasz nélkül marad az a másik kérdés is, hogy milyen prózai zsoltárok szolgáltak Bogáti Fazekas átdolgozásának alapjául. Mint többi írótársa, ő sem magyar prózai átdolgozást tartott szem előtt, legalább nem lehet sem külső, sem belső bizonyítékokat találni arra nézve, hogy Székely István vagy Heltai Gáspár fordításait használta volna. Kohn Sámuel[9] a zsidó biblia zsoltáraiban keresi a forrásukat. Véleménye, ha teljesen meggyőző bizonyítékok nélkül szükölködik is, több psychologiai érvvel támogatható: a zsoltárköltő jártas volt a héber nyelvben,[10] ismerte a biblia stylusának szellemét.[11]

Zsoltárainak compositiójában Sztárait, Szegedit s a többi előzőjét követi: a zsoltár első versszakait annak az elmondására szenteli, hogy az illető zsoltár milyen körülmények között látott napvilágot, festi Dávidnak vagy a zsidó népnek helyzetét, jellemzi lelki állapotukat, az utolsó versszakban pedig megmondja a zsoltár számát s esetleg valami kis tanulságot is vet hozzá. Eljárásának megvilágítására álljon itt a LXXVI. zs. első és utolsó versszaka:

[1] Dézsi Lajos, Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése. 5. l.

[2] Lugossy József. A Jancsó codex ismertetése az Akademia 1851 szept. 22-én tartott összes kis ülésén. Uj Magyar Muzeum. 1850–51. évf. II. k. C–CXXXVII. l.

[3] Levele Lugossyhoz. Uj Magyar Muzeum. 1851–52 évf. II. k 160—171. l.

[4] Bogáti Fazekas Miklós stb. Keresztyén Magvető 1880. évf.

[5] Arra nézve, hogy Bogáti Fazekas szombatos volt-e, lásd Dézsi Lajos id. m. 4. l. jegyzet.

[6] L. Kardos A. A XVI. század magyar lyrai költészete. Egyet. Phil. Közl. VII. 181. l.

[7] A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.

[8] Dézsi i. m. 12. l.

[9] A szombatosok tört. 154. l.

[10] L. u. o. és Lugossy i. értekezése.

[11] L. 61. l.

Juda nemzetbem hagia nagi hiret,
Jerusalemben az Vr io nevet,
minap hogi uere pogansag nepet
kiból az szent nep erti ereiet.
— — — — — — —
Nagi sok hẃtótlen pogan megszalta,
Jerusalemet, de Isten tarta,
Asaf notaian szent nep ezt mnnda,
hetven hat reszben Soltarnak hagia.[1]

Néha az első versszakban valami erkölcsi vagy vallásos tételt állít fel, s a tulajdonképeni zsoltár ennek a tételnek a bizonyítása. Szegedi XIV. zsoltára is ilyen. Bogáti Fazekas CXXVII. zsoltárának kezdő strophája:

Ember czak heaba magatol ueszódik,
ha az Vr nem segel akar mint törekedik,
marhara czaladra heaba tẃródik,
ha menẙei vitól ó dolga nem aldatik.

Utolsó verse pedig:

Bólcz Salamon kiraly ez eneket ira,
szaz huszonhetedik reszbe soltarba hagia
hogi ember tanacza semmi es munkaia,
ha Isten nem algia fogiatkozik bar tuggia.

Egy-két zsoltárában azonban a bevezető és befejező versek tartalmát egy versszakba vonja össze, melyet azután vagy a zsoltár élére, vagy végére állít. Igy pl. a VIII. zsoltárban[2] elmarad a bevezető stropha és csak az utolsó árulja el a szerző nevét:

Niolczadik soltarban David ezt monda,
teremtesról az Istent magasztala,
emberekre melẙ gondia volt ezt lata,
mi allat az ember azt igi czudala.

Viszont a XVI. zsoltár az első versszakban mondja meg a zsoltár számát s az utolsó vers elmarad:

[1] Az idézetek abból a másolatból valók, melyet a M. Tud. Akademia a kolozsvári unit. főiskola példányáról készíttetett. Czíme:
Psalterium. Magiar Soltar, kit az wdókbeli historiak ertelme szerent kwleomb kwleomb magiar ekes notakra az Isten giwlekezetinek javara forditot Bogati Fazakas (fia) Miklos.
Psal. 1. JAMBOR. Notaia:
Mennek feoldnek Vra, Istene etc.
1604.

[2] Ez a zsoltár a kálvinista énekes könyvekbe is belejutott, valószínűleg az 1604-iki unit. énekes könyv utján. Megvan többek között az 1736-ki Debreczeni Énekes Könyvben is. Kezdősora: *Mely hatalmas az mi urunk az Isten*. Versfőkben: *Melh nagi az Isten*.

Az Istenhez az Jambor bizhatik
minden ẃgieben bizuast foliamhatik,
ahoz kepest Dauid ímatkozik,
tizen hatod enekben igi bizik.

A keret megszerkesztésében Bogáti Fazekas pontosabb minden előzőjénél. Ha a hagyomány sem ismeri az ének szerzőjét, akkor Fazekas nem tulajdonítja egyszerüen Dávidnak a zsoltárt, hanem általánosságban a zsidó népet említi, mint pl. a XIV. zsoltárban:

Igi biztata magat s uigasztala,
pogan nep kózt Sidó mig niomorga,
szabadsagat most is ezzel uaria,
tizennegyed soltarban ezt mondia.

ha azonban megnevezi a zsoltár szerzőjét, »nem téveszti őket össze; jól tudja, hogy melyik ének Dávidé, Asafé, a Khore fiaié vagy másé.« [1]

De nemcsak pontosabb, hanem következetesebb is Bogáti zsoltárai szerkesztésében. Mig előzői nem minden zsoltárt foglaltak ily epikai keretbe, addig nála kivétel nélkül »epicus elemek zavarják meg a hála és tisztelet, a bűnbánat és panasz hangjait a zsoltár elején és végén.« [2]

Sztárainál, Szegedinél e keret csak külső dísz, felesleges sallang, mely a tulajdonképeni zsoltárral nincs szükségszerü kapcsolatban. Csak egy példát hozok fel, Szegedi XXXIIII. psalmusát: az első négy versszak epikai bevezetésül szolgál, elmond egy kis történetet: Dávid megmenekülését ellenségei kezéből. De ha e sorok elmaradnának, a zsoltár, a mely a megszabadult Dávid hálaéneke, semmit sem veszítene sem értelméből, sem értékéből. Bogáti Fazekas eljárása egészen más: nála a keret és a zsoltár legtöbbször szoros egységbe olvad össze; sok esetben nem elégszik meg avval, hogy az első sorokban elmondja Dávid helyzetét, vázolja lelki állapotát, s ez után előadja háláját, könyörgését stb., hanem magában a tulajdonképeni zsoltárban is találunk utalást arra a történeti eseményre, mely a hálaadásnak, könyörgésnek, panaszkodásnak oka volt. Igy a IV. zsoltár bevezető verse:

Az partosok ellen Dauid igi imatkozik,
kik fiat Absolont fel dobolak, ra kóltek,
az koronas kiralt szekiból kiuerek,
Vtban igi imatkozik.

Az ezután következő könyörgésbe ismételten kifejezi, hogy azért könyörög, a mit a bevezetésben már kifejezett: szabadulásért fiától és annak párthíveitől:

[1] Kardos i. m. 183. l.
[2] U. o. 182. l.

Vraknak s fiamnak latod uram szandekat,
ne had eló menni az arulok tanaczat,
mert ezek mind rontiak az te tanaczodat
Valasztott Christusodat.[1] (3. vsz.)

Később fia párthíveihez fordul:

Soktok azt uelte most hogi fiam urra teszi,
parasztot nemesse, Nemest polcz(r)a emeli.

A keretnek és a zsoltárnak ilyen egybeolvasztása, melyet a Psalterium legtöbb darabjában megtalálunk, Fazekas költői érzékéről tanuskodik, mert így nem érezzük a keretet feleslegesnek, mint előzőinek zsoltáraiban. Természetesen költői szempontból még sikerültebbek lettek volna zsoltárai, ha a zsoltárfordító elhagyja az eféle epikus elemeket, ha a biblia szövegéhez szorosabban ragaszkodva csak a könyörgést, hálaadást öntötte volna verses formába s a történeti elemeket csak azon zsoltárok feldolgozásánál, melyeknek eredeti szövegében is előfordultak. Epikai elemek lyrai költeményben ennek hatását mindig csökkentik, sőt sokszor teljesen le is rontják. Mindamellett Bogáti eljárására azonban még is találunk magyarázatot. Említettük, hogy ez a compositió, elvétve ugyan, a szent írás zsoltáraiban is előfordul, Sztárai, Szegedi, Skaricza pedig, költőnk közvetlen előzői, több zsoltárukat kötötték Dávid és a zsidó nép egy-egy történeti eseményéhez, költőnk tehát nem tett egyebet, mint a tőlük tapasztalt szerkesztő módot átvette és tovább fejlesztette. A költői hagyomány tisztelete erősebb volt benne a költői érzéknél: egy friss nyomokon, kipróbálatlan utakon haladó irodalom viszonyai között egészen természetes sajátság. Azonban előzőit meghaladja annyiban, hogy alakító módját következetesen és tüzetesen alkalmazta.

Nem volt nagyobb költő, mint a többi zsoltárfordító, de több érzéke volt a határozott elrendezés, áttekinthetőség iránt; ha félre nem értetünk, azt merjük mondani, hogy *értelmesebb* író volt, a ki mindenütt világosságra, érthetőségre törekedett. Tehetségének ebből a forrásából fejtjük meg zsoltárainak egy másik kiválóságát, a melyre épen zsoltárfordító volt nagyon rászorulva.

Említettük, hogy az ó szövetség zsoltárai nem az eredeti szövegben maradtak ránk, s úgy a mint a szent írás külömböző kiadásai közlik őket, sok bennök a töredékes, zavaros, összefüggéstelen elem. Már legelső zsoltárköltőink iparkodtak a zavart elsimítani, a töredékes részleteket kiigazítani, a hézagokat pótolni, a mennyire tehetségüktől telt, egységessé tenni a költeményeket. Ezen téren, épen tehetségének sajátossága miatt, felülmúlja őket Fazekas, a ki világos értelmével észrevette az eredeti hiányosságát és helyes tapintatával meg is tudta javítani: összefüggést

[1] Christus itt annyi mint felkent, uralkodó. Dávidot s nem a megváltót érti rajta.

hozott az össze nem függő szövegbe. Egy-két példa is megvilágosíthatja eljárását, melylyel a gondolatok megszakadt lánczolatát helyreállítja.

Nézzük csak az LIII. zsoltár versét Luther bibliájában és Bogáti Fazekas zsoltárában:

Luther. v. 3. Gott schauet vom himmel auff der menschen kinder | dass er sehe | ob jemand klug sey | der nach Gott frage.

4. Aber sie sind alle abgefallen | und allesamt untüchtig da ist keiner der gutes thut | auch nicht einer.

5. Wollen denn die übelthäter ihnen nicht sagen lassen? Die mein volck fressen | dass sie sich nehren | Gott ruffen sie nicht an.

6. Da fürchten sie sich aber | da nicht zn fürchten ist | denn Gott zustrenet die gebeine der treiber | du machest si zu schanden | den Gott verschmähet sie.

Erezzük, hogy a 3. és a 4. vers között a gondolatmenet megszakad, továbbá a 6. versszak értelme az alanyváltozás miatt elhomályosul, e fogyatkozásokat helyrepótolja Bogáti Fazekas:

Vrak dolgat az Isten tekinte,
nagi czudalva ugian el szemlele,
ha egi eszest közöttök lelhetne,
ki Istentól kerdene ertene.
Lattia hogi mind pokol hWtben uadnak,
gonosz utra mind eggig tartottak,
mind latorra, mind gonozra ualtak,
semmi szamot iora nem tartottak.
Igen busult az VR és igi szola,
ez lator nep hogi lótt ily bolonda,
hogi Isten uagion uallion mikor tuggia,
ily bWneit uallion mikor lattia.
Tórik, rontiak, nepemet faggatiak,
mint az etket az eh ugian ragiak,
hogi en latom ingien sem gondolliak,
uagiha tuggiak, mire hogi igi tartiak.
Az meli Isten kenerieuel elnek,
mire hogi azt nem tartiak Istennek,
az kitól most egi czepet sem felnek,
mondhatatlan meg attol rettegnek.
Ezeket meg az ur igen ugi megrontia,
kik read most tórnek meggialazza,
raiok nezni hogi ember utallia
az hWtótlen lator ezt talallia.

Ha Bogáti ép oly költői, mint értelmes fő lett volna s mértéket tudott volna tartani a kiegészítésekben, zsoltárait ez a kiválóságuk fölemelte volna a XVI. század irodalmi termékeinek színvonala fölé. De több volt benne a józanság, mint a költői ér s elkerülve a

homályosságot, értelmetlenséget, másik hibába esik, midőn a hézagokat kitölti, a félreérthető helyeket körülírással pótolja: hosszadalmassá válik. Így érdeme, a világos értelem, túlzásba menvén, veszedelembe sodorta. A bőbeszédű paraphrasis közben hová lesz az a rövidség, mely oly jellemző bélyege az ó testamentum stylusának? Beteljesedik a költőn Horatius mondása:

»In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.« [1]

Az érthetőség kedvéért feláldozza a rövidséget. Nem elégszik meg a hiány pótlásával, egy összekötő kapcsot szolgáló gondolat beiktatásával, hanem minél értelmesebb szöveget akar nyujtani, minél jobban megmagyarázni, megvilágítani a tárgyat. Pedig a panaszkodó, segélykérő éneknek többet ártanak a fölösleges szavak, mint az összefüggés megszakítása: a segélykérő ember izgatottságában, rémületében, midőn csak menekülésének eszközeire gondol, nem adhatja elő gondolatait oly szoros, összefüggő sorrendben, mint egyébkor, nyugodt állapotban, s ha hosszadalmas betoldások, magyarázgatások nélkül nem lehet megszüntetni a szaggatottságot, akkor inkább az utóbbit, a kisebb bajt válaszszuk. Fazekas az eredeti zsoltárok hibáján nem tudott a nélkül változtatni, hogy el ne kövesse a másikat, bőbeszédűvé, hosszadalmassá vált. E bőbeszédű hosszadalmasság közös ismertető jele a XVI. század vallásos irodalmának. Magának a protestáns vallásnak szelleme szülte ezt a törekvést. Az uj hit nem kétségbevonhatatlan, csalhatatlan dogmákat, tanít, hanem olyan igazságokat, melyeket *megérthet*. Ezért mindent bőven, részletezve, oktatva mondanak el, csakhogy félre ne értse az olvasó. Ez a czélzat uralkodik az összes protestáns írókon, prózaírókon és költőkön egyaránt. Komjáti Benedek Szent Pál leveleinek fordításától Bogáti Fazekas zsoltáráig minden irodalmi termékünkben megnyilatkozik, melynek hatása alól csak korának legerősebb költői egyénisége vonhatta ki magát, Balassa Bálint. Bogátiban kevesebb a tanító czélzat, de annál erősebb a vágy, hogy értelmes szöveget nyujtson s ezért, bár némileg más okból, őt is elfogja a prédikátorok oktató modora. Nem abban nyilatkozik ez meg, hogy dogmai kérdéseket vegyít zsoltáraiba, hanem abban, hogy mondanivalóját bőbeszédűen, többfélekép is körülírva adja elő.

A gondolatoknak ez az áradozása, a kifejezéseknek bőven ömlő folyama megrontja a zsoltárok költőiségét, megfosztja őket az erőtől; de ha az uj, hozzáfűzött gondolatok az eredeti gondolatok körében maradnak, legalább megőrzik a zsoltár szellemét. Azonban Bogáti zsoltárai sokszor ezt a szellemet is megváltoztatják. Ennek már nem a toldozgatás, kiegészítés volt az oka, hanem a történeti motivumoknak belekeverése. a melyről már föntebb megemlékeztünk Bogáti majd minden zsoltárát történeti rajzzal

[1] Epist. ad Pisones. 31. s.

kezdi, a zsidó nép vagy a zsoltár szerzőjének körülményeit festi. Bár Fazekas egyike volt kora kiváló hittudósainak, mégis természetes, hogy egyes zsoltárok szereztetésének nem ismerhette történetét ott, a hol a biblia hallgat róla. Mivel pedig a szentírás legtöbbször hallgat a szerzés körülményeiről s csak nehány zsoltárra vonatkozólag ad utalást, kénytelen volt maga kigondolni egy históriai eseményt, melyhez a zsoltár keletkezését hozzáfűzhette. Leleménye azonban nem mindig felelt meg az illető zsoltár szellemének s a mint ő a két össze nem illő elemet együvé olvasztotta, megváltozott a zsoltár hangulata is. Egy példára hivatkozom. szóljon ez a többi helyett is. A IV. zsoltár, melyet előbb elemeztünk, nem olyan körülmények között keletkezett, mint Bogáti az első versszakkan elmondja, nem a fiától és annak párthíveitől szorongatott Dávid könyörög segítségért az Urhoz: az újabb vizsgálódások egészen más mozzanathoz fűzik a költeményt, sőt a mai fejlett hittudomány még azt is kétségbe vonja, hogy Dávid szerzése: egy hatalmas férfiú esteli éneke e zsoltár, a ki elégedetlen emberektől körülvéve is gyönyörködik az Úrban[1] A magyar költőnek tehát, hogy következetes maradjon a bevezetésben mondottakhoz, át kellett alakítani a zsoltár tartalmát is, segélykérést font bele, a mi a szentírásból ki nem olvasható. Így járt el Bogáti sok más zsoltárában is, a tartalommal megváltoztatta a szellemet. Az eredeti zsoltár szellemének ilyen megváltoztatása azonban nem általános szabály Bogátinál, sőt ellenkezőleg gyakran annyira meg tudja őrizni a biblia szellemét, hagy meghaladja minden előzőjét. Emlékezzünk vissza régebbi fejtegetéseinkre. Bőven szóltunk a maga helyén arról, hogyan hatoltak be keresztyén elemek a Dávid királynak tulajdonított énekekbe s megkisérlettük magyarázatát is adni e jelenségnek. Ha Bogáti zsoltárait végig lapozzuk, sehol sem akadunk keresztyén fogalmak neveire; nem találunk fohászkodásokat Krisztushoz, sem hálaadásokat a szent háromságnak: a zsoltár nála meg marad annak, a mi, a zsidó hit- és érzés világ jellemzetes terméke; nem válik keresztyén énekké; nem találunk benne olyan ellenmondásokat, hogy Dávid Jézustól kér támogatást, a zsidó nép a szentháromságot magasztalja. Hogy ezek a keresztyén elemek elmaradtak zsoltáraiból, könnyen érthető. Bogáti Fazekas unitarius volt, kik, mint másik nevük (antitrinitarius) is mutatja, megtagadták a hármas istenséget és Krisztus isteni voltát. Bogátinak tehát nem volt oka, hogy az eredetit megváltoztatva belegyen zsoltáraiba olyan motivumokat, melyek hitvallásának tételeivel ellenkeztek. Ez az eljárása az, mely a legmagasabb korlátot emeli zsoltárai és az elődőinek művei közé: a zsoltárokban megnyilatkozó szellem kezd ismét hasonló lenni ahhoz a szellemhez, mely Dávid király ősrégi énekeit áthatotta.

[1] »Abendlied eines hochgestellten Mannes, der, umgeben von unzufriedenen Menschen, trotz ungünstige Lage durch Gott geistige Freude erlebt und sich ihm getrost anvertraut.« Duhm i. m. 13. l.

Ez az oka annak, hogy zsoltáros könyvét az unitáriusokon kívűl az erdélyi szombatosok, a rajongók is magukénak fogadták. A zsidózók titokzatos felekezete, melynek bár a zsidó néppel fajbeli közössége nem volt, de dogmái nagyon közeledtek a zsidó vallás tételei felé, örömmel karolta föl Bogáti verses zsoltárait, melyeknek szelleme nem csak a szentháromságtagadók felekezetének hitelveiből fakadt, hanem kielégitette az ő követelményeiket ís. Ezen körülmény keltette azt a hitet, hogy maga a költő is ezen ábrándos felekezethez tartozott és pusztán ennek számára készítette énekeit. Nem gondoljuk valószínűnek ezt a föltrvést, mely az irodalomban sokáig tartotta magát, különösen Toldy révén,[1] az egyetlen számbavehető bizonyíték Bogáti szombatos volta mellett zsoltárainak a szombatos énekes könyvbe való bejutása tulajdonképen nem bizonyíték: Dávid zsoltárai, ha átdolgozójuk óvakodik idegen motivumukat belevegyíteni, szükségképen zsidó szellemet tüntetnek fel. Valamint a szombatos hit kifejlődése szükségszerü fejlődése volt az unitárius vallásnak,[2] úgy bátran elfogadhattak az unitariusok számára készült zsoltároskönyvet, a melynek kedélyvilága egy a zsidókéval. Igaz, hogy Bogáti Fazekas zsoltárainak kezdő vagy végsoraiban nem egyszer emlegeti a »szent népet«,[3] de itt csak egy gyakori bibliai kifejezéssel él, s ebből még nem lehet oly messzemenő következtetést levonni, hogy ő is zsidózó volt, csak annyit, hogy alaposan ismerte és híven utánozta az ó testamentum stylusát. Hasonlóképen csak a bibliai tanulmányainak eredményei az ilyenféle betoldásai a zsoltár szövegébe:

Oltarihoz uigan no menietek fel,
 szent haza kapuin . . . . .
ladaianal Istent no dichirietek,
 io teteról pituaraban meg emlegessetek.[4]

A szent írás zsoltára:[5]

C. zs. 4. v. Gehet zu seinen thoren ein mit dancken | zu seinen vorhöfen mit loben | dancket ihm | lobet seinen namen.

A láda, melyet Bogáti Fazekas itt említ, a frigy-szekrény. Bár a szentírás zsoltára erről hallgat, ép úgy mint az oltárról,

[1] A magyar költészet története. 1854. I. k. 206. l.
[2] Lugossy i. értekezése. CVII. l.
[3] Psl. Asaf notaian szent nep ezt monda,
hetvenhat reszben Soltarnak hagia.
vagy pedig:
Rabsagban az szent nep regen igi panaszla,
Babyloniaba kit pogan czufola,
Szaz huszonharmadik enekebe monda.
[4] C. zsoltár.
[5] Luther fordítása szerint.

Bogáti Fazekas mégis felemlíti, mert tudja, hogy mindkettő ott állott az »Úr sátorában.« Sok hasonló példát idézhetnénk, melyek azt bizonyítják, hogy zsoltárköltőnk jól ismerte az ó-testamentumnak stylusát[1] és képes volt a maga leleményét is ennek szelleméhez alkalmazni. Mindezek azonban még nem bizonyítják zsoltárainak »szombatos szellemét.« Általában ez a kifejezés csak üres phrasis, melynek — a zsoltárokról lévén szó — semmi értelme sincs Azt mondhatjuk, hogy Sztárai keresztyén szellemben dolgozta át zsoltárait, azt is mondhatjuk, hogy a Marot-Beza-féle zsoltárok magőrizték a zsoltár eredeti zsidó szellemét, de »szombatos szellemben írt zsoltárokról« beszélni nem lehet, mert a szombatos és zsidó szellem között külömbséget tenni nem tudunk. Bogáti Fazekas Psalteriumáról sem mondhatunk egyebet, csak azt, hogy zsoltárai ragaszkodnak a zsidó érzés és gondolatvilághoz, tehát alkalmasak voltak arra, hogy a szombatosok, a »zsidózók« velök dicsérjék az Istent.

Valamint nem vegyülnek Bogáti Fazekas zsoltáraiba keresztyén motivumok, úgy nem vitt fordításába specialis magyar szellemet sem. Ennek is az az oka, hogy teljesen tisztában volt a zsoltárok jellemével és mivoltával. A zsidó hagyomány zsoltárait nevekhez köti; megmondja, hogy ezeket Dávid írta azokat Asaf, vagy Koré fiai stb. Bogáti Fazekas, a theologus, ki e hagyományokat ismérte, érezte, hogy saját nemzetére vonatkoztatni azokat a csapásokat, melyek a zsidó népet sujtották, oly anachronismus, mely csak kárára van az átdolgozásnak.

Egyéniségének két általános jellemző vonása, a keresztyénség és a magyarság nem nyilatkozott meg átdolgozásaiban. Ép úgy hiába keressük bennük egyéniségének specialis, különös jellemző vonásait, megmarad a bibliai gondolatok tolmácsának, ki minden bőbeszédűsége mellett is hű marad eredetijéhez.

Jakab Elek ugyan nehány zsoltárában pl. CII, CXXVI, CXXXVII. vonatkozást keres a saját sorsára,[2] de azt hiszszük alaptalanul. Igaz, hogy a költő sorsához is odaillik egy egy zsoltár hangulata, de ez az egyezés, bár tudatos volt, mégis csak esetleges. A zsoltárok széles körben való elterjedésének és nagy kedveltségének egyik oka épen abban rejlik, hogy az éneklő, mikor a panaszkodó vagy hálaadó zsoltárokkal magasztalja az Urat, mindig saját sorsára gondol. A költő lelkét is, ki a zsoltárokból meríti tárgyát, a saját helyzete, nyomorúsága, vagy nemzetének, családjának gondja-baja tölti be, a nélkül azonban, hogy ez késztette volna éneklésre. Természetes, hogy a bujdosásából megtérő zsidó nép és az üldözések elől idegenbe menekült költő hazaér-

[1] Lugossy a versfőkről mondja: ». . . magyarul irvák bár, de zsidóul gondolvák.« — Uj Magy. Muzeum. 1850—51. CXII. 1.
[2] Jakab értekezése. Ker. Magvető. 1880. évf. 239—42-t.

kezése között van némi hasonlóság, valószínű, hogy a költő gondolt is erre, midőn a CXXXVII. zsoltárt versbe szedte, de azért mégsem a maga megtérését énekli meg, hanem a zsidó népét.

Ha Bogáti zsoltárait az őt megelőző XVI. sz.-beli zsoltárokhoz mérjük — s minden irodalmi mértéknek ez az egyetlen obiectiv criteriuma — megállapíthatjuk, hogy főleg két szempontból jelent fejlődést az ő működése: az epikus elemeket, a históriai motivumokat szerves kapcsolatba hozta magukkal a zsoltárokkal; másik fontos lépés pedig a keresztyén és a magyar nemzeti elemekhez a zsoltár sorokból való elhagyása.

Már a külső forma tekintetében nem találunk énekeiben olyan nagy haladást. Fejlettebb ugyan a technikája, mint legtöbb elődjéé, de ebben nagy része volt annak a körülménynek, hogy később élvén, a verselés gyakorlata könnyebb volt, nagyobb számmal állott előtte követendő példa, s már kiművelt technika szállott reá örökségképen. A költői hatás külső eszközeit mind használja.

Mint a zsoltár természetes megkivánja, Bogáti Fazekas is vonzódik a gondolatok olyan elrendezéséhez, melyet gondolatrhtmusnak nevezünk. Gyakori nála az eszmék párhuzamos csoportosítása, egy-egy gondolatot szeret többféleképen is kifejezni. A CXLIIII. zsoltár 4. verse például:

Alom es egi semmi az Adam fia,
egi buborek ki el uesz, mig nesz hatra,
egi arniek ki semmi estuere iutua,
egi fẅst ki hamar elfogi es egi parah.

Az összerakó módra például idézhetjük a XXXI. zsoltár 10. versét:

En labomat halalbol kibontad
en fejemet kezbe sem boczatad,
en mezőmet megadad tagitad,
hala neked lelkemet ki ualtad.

Versforma tekintetében is kora kiválóbb verselőit követte: nem ragaszkodott mereven a meglevő formákhoz, hanem a külömböző sorok egybekapcsolásával új és változatosabb köntöst adott verseire. Az ősi nyolczas, a tízes, tizenegyes, majd a hosszabb tizenötös, tizenkilenczes a legkedveltebb formái. de találunk nála mesterségesebb szerkezetű versszakokat is: három nyolczast tizenegyessel zár be, mint pl. a legismertebb zsoltárában, a XLV-ben:

He uolt lelkem sziuem busult,
io beszedre geried indul,
sziuemtẅl nielvem mint uidul,
en iro kezem nieluem utan indul.

Azonban még mesterkéltebb alakzatokkal is megpróbálkozik, csak egyet idézek, a XC. zsoltár egy versét:

Ez kóniórgest az pusztan
szent Moises monda,
hol az versenies Sidókat
az Vr suitola,
sok fele czapasiual
az fóldre ronta,
feguerrel tẃzzel fergekkel
sok ezert elfogiata.

Másféle elrendezését is találjuk még a külömböző hosszúságú soroknak, (pl. a két első sor 13-as, a harmadik 14-es, a negyedik 7-es stb.), de bármilyen formát használ is, rhythmusa mindig elég gördülékeny, a sormetszetek megtartására kellő figyelmet fordít. Legjobban sikerültek nyolczasai, melylyel régebbi költőink is aránylag legkönnyebben boldogultak. És ez természetes is: a nyolczas a maga egy metszetével határozott forma, mely eltérést nem tűr, s ha az író megbotlik, az ütemeket egyenlőtlenül rendezi el, ez oly feltűnően érezteti a hatását, hogy még a verselés iránt csekélyebb érzékű költők is észrevették a rhythmus darabosságát, a tehetségesebbek pedig e veszélyt könnyen kikerülték. Már a 11-eseknél nem ügyel annyira Bogáti Fazekas a sormetszetekre, bár mégis nagyobb gondot fordít rájok, mint históriás énekeiben. Sikerült versszakokra azonban itt is találunk, mint pl. a CXXXVII. zsoltárában, mely egyébiránt egyike legjelesebb költeményeinek:

Ronta tóre | szep hazankat | pusztita
a beteget | sirni niógni | nem hagia,
a rabokat | uig notakra | onszola
hogi niaualian | órẃlienek | keuana.

— — — — — — — —

Azota hogi | szep hazankbol | eljóttẃnk,
belóled szep | Jerusalem | kikóltẃnk,
minden világ | i iot mi el | felettẃnk,
nem tud lantot | pengetni mar | mi kezünk.

Verselése, mely mint e nehány példából is megítélhető, érthetővé teszi azt az elragadtatást, mely Lugossyt, zsoltárainak első ismertetőjét elfogja. Nem hibátlan verselő Bogáti Fazekas, nem állítható Balassával egy sorba, de korának tagadhatatlanul legjelesebb költői közé tartozik.

*

Ezzel befejeztük a XVI. századi protestáns zsoltárköltészet ismertetését. Ez az irodalmi mozgalom, mely Batizi, Végkecskeméti, Siklósi kezdetleges átdolgozásaival indult meg, Sztárai zsoltáraival nyerte az első hatalmasabb lökést, ki sok tekintetben mintául szolgált követőinek. Költői szépség tekintetében Balassa, az

eredetihez való ragaszkodás tekintetében Bogáti Fazekassal emelkedett legmagasabbra. A rákövetkező évszázad legelején lépett fel az a költő, a korának legbuzgóbb tudósa és költője, kinek zsoltáraiban mind a két követelmény bájos harmoniában egyesül, Szenczi Molnár Albert, ki azonban már nem a szentírás zsoltárait dolgozza fel a maga leleményével, hanem a mint maga jellemzi az idegen nyelvű, az idegen nép kedves népénekeinek dallamára írott átdolgozásokat öltözteti fel »magyar zubbonyköntöcskébe.« [1]

CSÁSZÁR ERNŐ.

[1] A zsoltárok első kiadásának előszavában.

NAGY IGNÁCZ.

Negyedik és befejező közlemény.

VII.

(Nagy Ignácz életképei. *Torzképek. Magyar titkok.* Sue Mystères de Paris-jának hatása. Hazai rejtelmek. *Hajdan és Most. Menny és Pokol. Bors és paprika. Szúnyogok.* Általános jellemzés. A negyvenes évek életképirodalma.)

Már az előbbiekben rámutattam, hogy Nagy Ignácz az újdonságíró milyen közel áll Nagy Ignáczhoz az életképíróhoz. Az átmenetet is láttuk az Athenaeumban. Itt még csak annyit teszek a mondottakhoz, hogy Nagy Ignácz mint újdonságíró ismerte meg a főváros életét legapróbb részleteiben s e nélkül a tömérdek tapasztalat nélkül nem tudott volna annyi fővárosi életképet írni s nem tudta volna azt a sokat úgy megírni, a hogyan megírta. Megfigyelő tehetségét az újdonságírás tette oly élessé, stílusát könnyeddé, fordulatossá, bár nem egyszer felszínessé s magyartalanná is. Az újdonságírás valóságos előkészítő iskolája volt neki, a honnan mint kész életképíró került ki.

A ki jól ismeri újdonságait és életképeit, világosan látja közeli rokonságukat. Mind a kétféle formában a fővárosi életet rajzolja szellemesen, humorral, gúnynyal vagy komolyan. *Életképeiben tapasztalatai csak irodalmi formát öltenek.*

Az Athenaeumban megjelent s általános feltűnést keltő életképeit 1844 ben gyűjtötte össze Torzképek czímen négy kisnyolczadrétű (20—22 íves) kötetben.[1] Borítékrajza (barnavörös alapszínű): íróasztal, melyre lámpa világít, előtte ül egy férfialak, ki a megvilágított papirosra írja a munka czímét, körülötte phantasticus tömeg; a hátlapon: egy könyvön ülő s lúdtollat tartó bohócz. Minden kötetben egy-egy illustratio volt. Ezt azért említem meg itt és többi munkájánál is, mert ezek a borítékok s illustratiók bibliographiai ritkaságok.[2] A már megjelenteken kívül sok új is van a gyűj-

[1] *Torzképek.* Irta Nagy Ignác. Budapest. 1844. 1. 2. 3. 4. rész. *Nagy Ignác Munkái* 4. 5. 6. 7. kötet (a Beszélyek az 1. 2. és 3.). A négy kötet ára 5 frt 20 kr. volt pp.

[2] Ezt és a többi munkák czímlapjait *Szüry* Dénes min. tan. úr maga nemében Magyarországon páratlan könyvtárának példányairól írtam le. A Magyar Titkok s a Hajdan és most tökéletes példánya atyám, id. Szinnyei József könyvtárában is megvan.

ményben. Az 1. és 2. kötet néhány hónap alatt elfogy; mikor a 3. és 4. kötet megjelenik, már csak néhány példány van belőle. Július hónapban már a második kiadás is fogytán van s az év vége felé *harmadik kiadást* ér a munka 1. és 2. kötete. »Ritka dolog a magyar irodalmi világban« — jegyzi meg rá a Pesti Divatlap. Bizony ritka s szinte példátlan dolog, hogy egy olyan gyűjtemény, melynek legnagyobb részét már az Athenaeumból ismerte a közönség, egy év alatt három kiadást érjen. Ne gondoljuk azonban, hogy Hartleben valami sokat fizetett a szerzőnek a *Torzképek*-ért, melynek kötetei neki ezreket jövedelmeztek, nem, csupán 400 pengőforintot (83 ívnyi munkáért!).

Nagy Ignáczot, mint humoristát, főleg az emberek érdeklik, azért a milieu-rajzolást, a leírást elhanyagolja s egész figyelmét a jellemrajzolásra fordítja. Torzképeiben a negyvenes évek fővárosi életének alakjai végtelen hosszú és tarka sorban vonulnak el előttünk: gonosz lelkű s házbért emelő háziurak, naplopó arszlánok, művészek, német nyárspolgárok, agglegények, családapák, varróleányok, orvosok, sírásók, divathölgyek, szédelgő vállalkozók, uzsorás zsidók, orgazdák, koldúsok, bakterek, goromba hídvámszedők és révészek, városhajdúk, utczagyerekek stb. stb — Állattörténetei (összesen tíz) csak formájukban különböznek többi életképeitől: ezeket t. i. »Fripon úr«, a tudós uszkár, írta, vagy bocsátotta rendelkezésére, hogy az embereket tájékoztassa »a magyarországi állatok politikai, művészeti és házi életéről«. A szereplők természetesen állatbőrbe bujtatott emberek (szerkesztők, szinészek, politikusok stb.), kik az előbb említett alakok közé sorakoznak. NB. a politikusokat csak ebben a formában satirizálja s a »Növényországi forrongás« cz. genreképében. A politikusok egészen nyilt kifigurázása veszedelmes lett volna abban az időben. Az elburkolt satira mégis csak enyhébb.

Alakjainak megrajzolásában az az elve, hogy nem »az életből meríti« őket, vagyis nem másol, hanem »a színeket száznak arczáról kölcsönzi« s e sokféle színből egy képet fest, mely az illető alaknak fő jellemző vonásait tünteti fel. *Szóval typusokat alkot.* Ez az oka annak, hogy életképei néha igazán »torzképekké« válnak s túlzottaknak, valószerűtleneknek tetszenek a jellemző vonások összesűrítése miatt.

Jellemzési módja kétféle: vagy több egyént mutat be egy fajtából (pl. *A háziúr, Az uzsorás),* vagy pedig, s ez a rendes módszere, egy alakot napi foglalkozásainak során vezet végig előttünk (pl. *A kalandvadász, Az agglegény, Az uracs, Az orvosnövendék* stb.). Néha az illető alak életrajzát is adja, vagy apró jellemző történetkéket sző a genre-rajzba. Alakjainak caricaturaszerű leirása is gyakori. — Életképét rendesen komoly, vagy humoros elmélkedéssel kezdi, mely néha kissé túlságosan moralizáló. *A mészáros* cz. életképet pl. így kezdi: »Voltak, vannak és lesznek mindenkor elégületlen emberek, kik semmiben, de semmi-

ben sem lelik kedvöket; még úgy szólván abban sem, ha baraczkmagot törünk is fejükön« stb. vagy »Napjainkban az anyagiság vaskos szelleme tartja durva kezeiben az uralkodó pálczát, jobbrabalra súlyos csapásokkal sujtogatva a lelki élveket, s testi gyönyörök vadászatára unszolva az emberek fiait és lyányait . . .« *(A művésznő).* A bevezetés után apró jelenetek sorozata következik, melyek gyorsan gördülő, nem mindig szellemes, de élénk és mulattató párbeszédekben szinte *drámailag jellemzik* az illető alakot. Bizonyos közvetlenséget ad előadásának a régibb elbeszélők azon ismert fogásával, hogy az olvasót magával viszi s a leírt jelenetek tanújává teszi, pl. ilyenformán: »Ám lépjünk ki tehát szobánkból és keressünk háziurat«; »Menjünk a kereskedő család után. Nem, ne siessünk, úgysem érhetjük őket utól, mert gyalog vagyunk«; »Már most menjünk az első emeletre, s lássuk, mit csinál 2. úr«; »mi a váczi-utczán végig menvén, egyetlen bátor kanyarodással a korona-utczába térünk«; »Kivánjunk tehát sok szerencsét a szorgalmas Ferinek és lépjünk inkább a Pipába Ödön után.«

Az élénk jeleneteket néha rövid elmélkedésekkel szakítja meg s minden életképét teletüzdeli actuális czélzásokkal és megjegyzésekkel, melyek ügyesen vannak ad vocem odavetve. Ime néhány: »Budapesten annyi a háziúr, mennyi csík az ecsedi lápban, és mennyi hamis hang a nemzeti szinház énekeseinek torkában«; »de minek szaporítsuk a szót, minek ismételjük önmagunkat, hiszen nem vagyunk most gyűlésben«; »maga kárán tanul a magyar, mikép az egyszeri magyar nemes ember mondá huszadszor, midőn már huszonegyedszer csalta őt meg a gyapjúkereskedő«; »Ne haragítsuk meg barátainkat, mert a szabadelmüség a mai világban oly szent valami, hogy semmi ellenmondást nem tűr el«; »Ha ezt csak egyetlen magyar lap, mondja is el, bizonyosak lehetünk az iránt, hogy valamennyi német lap, mint megannyi kis utáncsahos, közleni fogja azt hasábjain.«

Nem mindegyik életképe sikerült. Gyorsan dolgozott s így a 35 életkép között vannak elnagyolt és színtelenebb darabjai, de vannak viszont kitünőek is. Ilyen *A művésznő* czimű, mely egy parasztlányból lett diva élettörténetét mondja el jó humorral s ittott keserű gúnynyal. *Savant úr szenvedései* a színdarabíró (uszkár) szenvedései, kit a színház emberei agyonkínoznak. Pompás az *Esti séta* (Pest utczáin), mely komikus helyzetek rajzaival mulattat. *A zöld mulatság* a pestiek zöldben való mulatozását figurázza ki, a *Családi ünnep* pedig a Szent István napi körmenettel kapcsolatban egy családapa névnapjanak kaczagtató leirása. Méltó párja a *Polgári estély,* mely egy pesti Spiessbürger familia estélyét örökíti meg pompás humorral. Allat-genreképei már formájuknál fogva is érdekesek és figyelemre méltók. Kitünő befejezése a sorozatnak *Zajtay*, melynek elején *maga-magát jellemzi mint megfigyelőt* s életképeinek javító czéljáról szól. Ime a kis részlet:

»Látjátok ott a váczi-utczában azon középnagyságú alakot,

meglehetősen divatos öltözetben, jobbra s balra tekintve, és mindenre figyelve, a mi körülötte történik? Minden harmadik bolt előtt megáll, hol már több embert lát csoportozni, s néz és figyel; majd ismét tovább halad, egyik utczából a másikba, s ha utána mentek, tapasztalni fogjátok, hogy a kávéházakat is sorra járja, sőt apró csapszékeket sem kerül el, még olyanokat sem, mikbe nadrágos emberek különben nem igen szoktak járni Tapasztalni fogjátok továbbá, hogy hídnál, piaczon, fürdőkben, kertekben és ligetekben, színházakban s hangversenyeken, és minden egyéb nyilvános helyeken, hol valamit látni vagy hallani lehet, gyakran megfordul, s minden szóra és tényre gondosan figyel. Vélitek talán, hogy kém, vagy isten tudja, minő veszélyes ember ezen egyén?

Csalatkoztok. Azon szánakozásra méltó bohók egyike ő, kik a visszaéléseket nem szeretik; kik azt óhajtják, hogy minden szekér a maga illő kerékvágásában járjon; kik a bűnt ostorozni szeretik; kik fölébreszteni óhajtják azok figyelmét, kiknek szemei legjobb szándék mellett sem juthatnak el minden zugba; s kik arról vannak meggyőződve, hogy a nevetségessé tétel gyakran a legnagyobb szigornál is többet használ. S mennyi nevetséges oldala van az emberi életnek?« — A kis rajz tartalma különben az, hogy álmában mindazok megrohanják, kiket Torzképeiben kifigurázott s halálra kínozzák. A kitünően megírt jelenetet azzal a fogadással zárja be, hogy *több torzképet nem ír.*

Nagy Ignácz életképeiben néha tisztán komikus jelenetek sorozatával mulattat bennünket, de *előadása általában humoros.* Humora erősen a satira felé hajlik. Lipps, a komikum és humor jeles magyarázója,[1] »satirikus humor«-nak nevezné. Néha úgy tetszik nekünk, mintha ez a humor nem a szívből fakadna, nem oly mély és meleg, mint — hogy egy általánosan ismert példát említsek — Dickensé, hanem keserņyésebb, józanabb, hidegebb. Ritkán kaczagtat meg, inkább állandó derültségben tart s nem egyszer tesz komolylyá.

Igéretét különben, hogy több torzképet nem ír, nem váltotta be, mert sokat emlegetett munkája, a Magyar Titkok a Torzképeknek folytatása. Ez a Magyar Titkok, noha egy akkori birálója »bátran nevezi regénynek«, nem regény, hanem *hosszú életképsorozat,* melyet egy regényes mese-féle fűz egybe. Maga a szerző, ki legilletékesebb a dologban, ezt mondja munkájáról: »Szándékom vala azt folytatni, mit *Torzképek* czímű munkámban megkezdék, t. i. a fővárosi élet balságait és fogyatkozásait törekvém kiemelni, ez által alkalmat akarván adni némely czélszerű javításra és javulásra. Hogy pedig nagyobb terjedelmességre számított munkámat az egyhangúságtól megmentsem, s az olvasási érdeket növeljem, ezen egyes életképeket a regényesség vörös fonalával

[1] *Komik und Humor* v. Theodor Lipps. Beiträge zur Ästhetik VI. Hamburg u. Leipzig 1898.

szőttem át.« (Zárszó.) — Nagy Ignácz ezt a munkáját, mint tudjuk, *Sue* híres Párisi titkainak hatása alatt írta, mely akkor egész Európában óriási feltünést keltett. A *Les Mystères de Paris* előbb ujságban jelent meg, aztán könyvben (10 kötet) 1842—43-ban. Irányregény, melynek czélját a szerzőnek ezek a szavai fejezik ki legvilágosabban: »nous sommes un des missionnaires les plus obscurs, mais les plus convaincus de ces deux grandes vérités: — *qu'il est du devoir de la société de prévenir le mal et d'encourager, de récompenser le bien* autant qu'il et en elle.« (Tome IX. 1.) Más helyen czélját általánosabban formulázza: »Notre unique espoir est *d'appeler l'attention des penseur et des gens de bien sur de grandes misères sociales,* dont on peut déplorer, mais non contester la réalité.» (Tome VII. 12.) Fő elve tehát, hogy a társadalomnak a gonoszt meg kell akadályoznia tetteiben s jó utra kell ösztönöznie, a jót pedig jutalmaznia kell. A büntető igazságszolgáltatás mellett jutalmazó igazságszolgáltatásnak is kellene lennie. Általában segíteni akar a társadalom sokféle nyomorán s írtani akarja a bűnt, mely szerinte legnagyobbrészt a nyomorból s a kényszerítő körülményekből származik s melynek sok esetben maga a társadalom az oka helytelen felfogásával s törvényeivel. — Sue bemutatja a tolvajok és rablók világát, a börtönöket, kórházakat, az őrültek házát, a nyomor és bűn tanyáit, főleg ezeket, de az előkelő világot is árnyékaival. Hogy inkább az élet sötét oldalait rajzolja, czéljából következik. Általában keveset prédikál s nem tart fejezetekre terjedő értekezéseket, mint egyes iránységművek. Ha mégis szól, azt röviden s ékesszólóan, a meggyőződés nemes hevével teszi, de inkább a tényeket beszélteti.

A regény hőse Rodolphe, a gerolsteini uralkodó nagyherczeg, ki álruhában megismeri Páris titkait, a jókat megmenti és megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti vagy megjavítja s elveszett leányat megtalálja. A függelék, mely a gerolsteini udvart mutatja be s a szerencsétlen herczegleány sorsát mondja el, külön sentimentalis kis regény.

A compositio egységes. Nem episodok lánczolata az egész, hanem néhány főalak köré csoportosulnak az események, melyek mesterileg bonyolított egységes hálózatot tesznek. A mese oly érdekfeszítően van szőve, hogy érdeklődésünk nem csökken az óriási munka végéig. Az elbeszélés könnyed, kissé bőbeszédű (sokszor ismétel valami előzményt, attól tartva, hogy az olvasó elveszti a fonalat). Az egész mű nagy fantáziára s erős jellemző tehetségre vall. A humor, mely a sokszor igen is sötét képek hatását enyhíti, szintén kiemelendő jelessége a regénynek, mely több rémregénynél, a minek most sokan tartják.

Hatása rendkívül nagy volt. Lefordítják a legtöbb európai nyelvre s nyomban tömérdek utánzója akad s egymásután jelennek meg a londoni, berlini, bécsi, amsterdami, hamburgi stb. »titkok.« [1]

[1] Nem czélom itt a Sue-utánzók munkáinak bibliographice kimerítő felso-

Természetes, hogy Nagy Ignácz, az aktualitások embere, kapva kap az alkalmon s a »titkok«-ra kiváncsi korban Magyar titkoknak kereszteli a Torzképek folytatását.

A munka füzetekben jelent meg ily czímen: *Magyar Titkok.* Közli Nagy Ignácz. Az első füzet a Torzképek befejezése után két hónappal látott napvilágot 1844 júniusában. Ettől kezdve minden hónapban megjelent egy (nyolczadrétű) 5—6 íves füzet. *Eleinte hat füzetre tervezte* Nagy Ignácz, de látván a munka nagy kelendőségét, megszerezte még hat füzettel (Bpesti Híradó 1844. 15.). A 12. füzettel 1845 júniusában fejeződött be a munka, mely mindvégig érdekelte a közönséget. Zárszavából kitűnik, hogy a 12. füzetből is ugyanannyi példányt nyomatott a kiadó, mint az elsőből. *Állítólag több volt az előfizetője, mint Vörösmarty összes munkáinak* (Életképek, 1845. I. 12.).[1] Az első hat füzet megjelenési datuma 1844, a másik haté 1845. Minden füzet két érdekes kőnyomattal volt illustrálva s zöld borítékkal ellátva, melyet phantasticus czímkép díszített: Egy szárnyas ördög farkán ül a történet nagyszakállú hőse, kinek kezébe lúdtollat nyom az ördög, a másik kezében tartott bűvös lámpával pedig egy »Magyar titkok« feliratú tükörre világít, alant phantastikus tömeg, a boríték hátulsó lapján lúdtollal író alak látható.

A Magyar Titkokat vékony fonál fűzi a Torzképekhez. A Torzképek egyik alakja, a »szürke zsák« (szürke bő ruhás kalandvadászó uracs) levelet ír a szerzőhöz s megköszöni neki, hogy élményeit megírta *A kalandvadász* cz. torzképében. Azóta várja, hogy újra ír róla, de hiába, sőt most olvassa, hogy több torzképet nem fog írni. Elhatározza tehát, hogy maga fogja kalandjait följegyezni. Álmában segítségre jő az ördög, ki azt tanácsolja neki, hogy írjon magyar titkokat s mindjárt meg is mutatja neki ezeket. (Ezt ábrázolja a czímkép.) Fölébredvén, leírja az álmában látottakat s elküldi Nagy Ignácznak, mert saját neve alatt nem meri kiadni. — Nagy Ignácz válaszában kijelenti, hogy változatlanul kiadja a kü-

rolása, csak néhányat említek meg a hatásnak pontosabb documentálása végett. *Mysteries of London* and Stranger's Guide 1844. *Les Mystères de Londres* 1844. Sir Francis Trolopptól (Féval Pál álneve!), drámának feldolgozva 1849-ben. *Die Geheimnisse von Altenburg.* Altenburg, 1845. *Die G. von Amsterdam.* Leipzig, 1844. *Die G. von Berlin.* Berlin, 1844—45. *Die G. von Hamburg.* Hamburg, 1844. *Die G. von St. Petersburg.* Leipzig, 1844—45. *D. G. von Russland.* (Lacroix után francziából fordítva.) Regensburg, 1845. *Die G. von Wien* von E. Breier. Wien, 1853. *Die G. von Schottenfeld, Mariahilf, Gumpendorf.* Wien, 1853. *Die G. von Pesth* von Levitschnigg (az 1853-ban megindult Pesther Sontagsblatt szerkesztője). 1853. *Misteri di Roma* (a Raccolta nuova di scelti Romanzi contamporanei cz. vállalatban). 1854. *Nuovi misteri di Trieste.* Thiergentől. Egyidejűleg német fordításban 1854. s t. b. — *Sue* Felix Pyat-val drámának is feldolgozta regényét (1843.), melyet az 1844-es Revue des deux Mondes alaposan leránt, mellesleg a regényt is megbírálva. Másik híres Mystères-je *Sue*-nek: *Les Mystères du peuple et les Mystères du monde.* 1849—57.

[1] Minden füzetért 100 pengőforintot fizetett neki a kiadó. Az egész munka ára 8 pfrt volt.

dött kéziratot. — Ez a bevezetés, mely után Le Sage-féle ördögi ciceronéskodást várunk, de hiába, egészen elmaradhatott volna.

Nagy Ignácz nyilatkozatából láttuk, hogy a mese csak mellékes a Magyar Titokban s az életképek a fontosak. Egykorú bírálói, kik a munkában regényt keresnek, ezeket episidoknak tekintik s panaszkodnak sokaságunk miatt.

A mese hyperromantikus s inkább érdekfeszítő akar lenni, mint valószínű. A hős Sue Rodolphjának kisebbített másolata, szintén nagy erejű, bátor, gazdag (alapjában véve nem azonos a Torzképek kalandvadászával) s czélja neki is az ártatlanok megmentése s a gonoszok terveinek kiderítése és meghiusítása. Az ő kalandjaiból van szőve a mese, nem oly művészileg, mint a Mystères-é, de elég érdekesen. A mese sötét szinezetű s ez a sötétség többször az életképekre is átterjed. Meddő dolog volna a mese részletes összehasonlítása a Mystères meséjével. Találnánk a részletekben is több egyezést (ilyen volna pl. a befalazott s fuldokló hős testi és lelkiállapotának leírása, mely a vízzel lassanként megtelő pinczébe zárt Rodolphénak utánzata), de ezek csak azt bizonyítanák, hogy Sue-utánzattal van dolgunk, a minek hosszas magyarázgatása fölösleges. Nagy Ignácz a mese megalkotásában nem is törekedett eredetiségre, csak arra, hogy a mese megfeleljen említett czéljának.

Az életképekben folytatja a fővárosi életnek a Torzképekben megkezdett rajzolását. Typikus alakot *külön* keveset rajzol (ügyvéd, városhajdú zsibárus, házaló fogorvos), hanem inkább tömegeket s milieut. Elvezet bennünket a Nemzeti Szinházba a Szökött katona előadására (I. füzet 9. fejezet), egy cselédszerző intézetbe (I. 7.), játékbarlangba (II. 1.) gyógyintézetbe (II. 6.), »angyalcsináló« házba (II. 8.), temetőbe (III. 3.), tánczískolába (IV. 1.), vásárra (IV. 6.), főúri estélyre (IV. 8.), zsiványtanyára (V. 1.), állatseregletbe (V. 7.), szekesztőségbe (V. 8.), koldustanyára (VI. 8.), budai kocsmákba (VII. 9.), a színház kulisszái mögé (VIII. 8.), fotografushoz (IX. 7.), zsibárus boltba (X. 3.), állatvédő gyűlésbe (X. 4.), a Császárfürdőbe (X. 7.), jótékony zeneestélyre (XII. 8.); végigsétáltat bennünket a piszkos Király-utczán (II. 3.) s a délelőtti korzón (III. 6.), elvisz magával egy éjtszakai razziára (VII. 4.), egy városligeti népmulatságra (XI. 5.), a Buda gőzös födélzetére (X. 6.) s még sok egyéb helyre. S mi örömest követjük szellemes vezetőnket, ki oly tömérdek dologra tud bennünket figyelmeztetni, annyi apró történetkével tud mulattatni, oly könnyedséggel cseveg s annyi humorral és gúnynyal tud megjegyzéseket tenni mindenre, különösen a politikusokra, kiknek itt ugyanncsak kijut a szellemi ütlegből. Még azt is megbocsátjuk neki, hogy néha egy kicsit komolyan okoskodik. — A magyar főváros életének ebben a sokoldalú rajzaban már nem szorul Sue útmutatására,legfeljebb az alsó néprétegek jellemzésébe keveredik néhány vonás a párisi lebújok söpredékének rajzából.

A közönség mohón olvasta a gyors egymásutánban megje-

lenő füzeteket s a kritika is megtette rájuk a maga megjegyzéseit s talált a Titokban a dicsérnivalók mellett kifogásolni valót is Ezeket a nagyrészt lapokban megjelent rövid birálatokat mellőzni fogom, csak a szerző ügyes Zárszavát ismertetem, a melyben összegezi a kifogásokat s mindjárt meg is felel rájuk. »Hét bűne« van a kritikusok szerint: Az első, hogy miért adott munkájának vonzó czímet; azért — úgymond, — mert »ha vonzó czím nagy olvasó közönséget szülhet, akkor minden író, ki a nemzeti nyelv és irodalom terjedését szivén viseli, lehetőségig vonzó czímet tartozik munkájának adni«. A második, hogy azok a visszaélések, fonákságok, bűnök, melyeket megrótt, épen nem »titkok«. Ezt kereken tagadja, mert ha eddig nem lettek volna titkok, úgy bizonyosan már rég orvosoltattak volna, mert ugyan ki tűrhetne el efféléket tudva? A harmadik, hogy műve nem egységes regény. Nem is akart az lenni. Itt jellemzi röviden munkáját. Szavait már előbb idéztem. A negyedik bűne, hogy ellensége a zsidóknak. Nem ellenségük. A keresztény gazemberek közt miért ne szerepeltethetne zsidót is? Talán csak köztük nincs rossz ember? Az ötödik, hogy nem hihetni, hogy oly események, a milyeneket leírt, Pesten történhetnének s olyan bűntanyák létezhetnének. »Én — úgymond — 1830 óta folyvást Pesten lakom s ***ezen 15 év alatt legfőbb tanulmányom a pesti élet vala***; ezenkül pedig oly szerencsés helyzetben valék, hogy számos adatot hitelesnél hitelesebb forrásokból meríthettem; tisztán költött tényeket tehát csak a regényesség fonalának egyes részei foglalnak magokban.« A hatodik, hogy minden párttekintet nélkül forgatta »a satira csaláncsomóját«. Ennél hizelgőbb bókot nem is kivánhatott volna, »én — mondja tovább — a rohanva haladót és fontolva haladót mindig egyenlő szigorral fogom ostorozni az emberitatás és vesztegetés gyalázatos bűne miatt; mert erősen hiszem, hogy nincs oly szent czél e világon, melynek eléréseért bűnös eszközökkel is szabad legyen küzdeni«. A hetedik, hogy nincs politikai hite, mert minden párt ellen szól. »Ez rokon az előbbi váddal, s erre válaszom röviden így hangzik: a jót nem magasztalom senkiben, mert, ki jót cselekszik, az csak kötelességét teljesíti; a rosszat ellenben testvéremben is pellengére állítom. Ez pilitikai hitem a satira mezején és általában a szépirodalom körében. A mi pedig magány-politikai hitemet illeti, az e mezőn és e körben nem nyilvánulhat és annál fogva birálat alá sem tartozhatik, miután én politikai téren eddig nem léptem föl és ezentul sem fogok föllépni.« — Reméli, hogy ez után a felvilágositása után olvasói meg fogják bocsátani hét fő bűnét. Végül ***Napjaink*** cz. víg regényt igér, mely főleg a »falusi és kisvárosi élet köreiben mozgand«. — Kár, hogy csak igéret maradt.

A Mystères-láz s Nagy Ignácz Titkainak sikere indították Kuthy Lajost a ***Hazai rejtelmek*** megírására. Már 1844-ben, néhány hónappal a Magyar Titkok első füzetének megjelenése után előfizetést hirdet rá s mutatványt is közöl belőle, de csak

1846-ban s 1847-ben jelenik meg (füzetekben) a »regény«. A szerző regénynek nevezi munkáját, melyet valóban annak kell tartanunk s nem lazán összefüggő életképsorozatnak. A munka első részében ugyan elnyomják a mesét a genre-rajzok és leírások, de a második részben már a mese uralkodik rajtuk. Kuthy komolyan veszi a mesét s erősen törekszik Sue-féle érdekes bonyolításra, de nem lévén componáló tehetsége, inkább csak összekúszálja a történet szálait. Kezdetben a vidéki magyar életet rajzolja, de aztán a fővárosba teszi át a szinteret s kéjjel merül bele a Sue-utánzásba. Főalakjainak nagy szerepeket juttat, de nem tudja jellemezni őket. Lehetőleg maga beszél, legtöbbször szónokol nevükben, a mi néha tűrhetetlenné, sőt bosszantóan komikussá válik, pl. mikor a *kocsmárossal* feleségének tetten kapott csábítójához hosszú beszédet intéztet, kiterjeszkedve a tizenkilenczedik század romlottságára.

A túltengő elmélkedés és moralizálás (néha fejezetekre terjedő értekezés) egyik legnagyobb hibája a regénynek. Híres leírásai (pl. a puszta, a beszterczei lápvidék stb.) sikerültebb részek, de szépségüket és hangulatosságukat csökkenti a túlságos részletezés. Genre-rajzai (juhász, csikós, kortes stb.) élénkek, lélektani rajzai nem egyszer mélyrehatók, humora jó, satirája metsző. Általában kiváló tehetségre vall az egész nagy munka, de csak egyes részleteiben élvezhető. Élvezhetőségének egyik legjelentékenyebb akadálya nehézkes, nyakatekert s torz-szavakkal elrútított nyelve, melyet már korában is megróttak. Ez annál bosszantóbb az olvasóra, mert Kuthy csak affectatióból ír így s nem egyszer bebizonyítja, hogy tud egyszerűen s gyönyörű magyarsággal is írni.

A *Hazai rejtelmek* eleinte igen népszerű és kapós olvasmány volt, de lassankint kifárasztotta a közönséget s az érdeklődés tetemesen csökkent iránta.

A Sue hatását mutató harmadik munka Jósika Miklósnak »*Egy kétemeletes ház Pesten*« cz. hosszabb novellája, mely 1847 végén jelent meg.

Még be sem fejezte Nagy Ignácz a Magyar Titkokat, már is két új kötete jelent meg 1844 novemberében a könyvpiaczon Hajdan és most czímen.[1] E két kötetben az Athenaeumban és a divatlapokban megjelent újabb novelláit és életképeit gyűjtötte össze 5 újjal toldva meg őket. Az első rész borítékrajza (Barabás rajzolta) kaczagányos, kardos magyarokat és egy középkori lovagot (hátsó lap), a második részé divatos arszlánokat és egy lovagló uracsot (hátsó lap) ábrázol. A rajzokat látva azt várjuk, hogy Nagy Ignácz ügyesen ellentétbe állítja a magyar hajdankort a jelenkorral jellemző történetekben és életképekben, de csalódunk. A »Hajdan«-t csak három novella képviseli, az

[1] *Hajdan és most.* Irta Nagy Ignác. Budapest, 1845. Első rész (21 ív). Második rész (20 ív). *Nagy Ignác Munkái* 8. és 9. kötet.

egyik *Hajnácskő* czímet visel s nem egyéb egy rettentően gyászos és véres szöktetési históriánál a török világból. A másik a *Fenékvár* czímű, mely Zsigmond korában játszik s Czilley Borbála és Fridrik erkölcstelen üzelmeiről szól. Elég élénk menetű, kerek elbeszélés meglehetős korfestési kisérletekkel (budai vásár, történeti alakok). A harmadik *A puszták villáma* csak annyiban történeti novella, a mennyiben az insurrectio korában játszik, különben népies elbeszélés, jó humoros részletekkel.

A »Most« már nem részesül ilyen mostoha bánásmódban, a szerző 10 novellát és életképet szentel neki. A novellák közül legsikerültebb az *Özvegy és arszlán* cz. víg elbeszélés. *A falu ördöge* iránynovella a földesúri zsarnokság ellen, *A nagyravágyó* romantikus rémtörténet. A *Hullámka* furcsa kis tündérmese, melylyel Magyarország haladását akarja a szerző dicsőíteni.

Életképei közül jó a *Dunaparti élet,* mely a mozgófényképek élénkségével és hűségével mutatja be a negyvenes évek Dunapartját vásárosaival, laczikonyhájával, kikötőjével, tarka jeleneteivel. Sikerült *Az ujoncz* is, mely egy irodalmi ujonczot rajzol, a ki minden módon be akar jutni az írók közé, de legsikerültebb a *Mulatság a hidon,* mely élénk és humoros leírása a hajóhíd-mizeriáknak. Egyik legjobb életképe.

A Magyar Titkok befejezése után néhány hónappal új munkával lepi meg az olvasóközönséget a fáradhatatlan Nagy Ignácz: ez a Menny és Pokol, melynek az 1. és 2. füzete 1845 októberében, 3. füzete egy hónappal később jelent meg.[1] Borítékrajza: Hadúr (magyar díszruhás öreg) fogadja a magyar lelkeket; a levegőben kaszás csontváz; a hátlapon: a *Nem fizetünk*-ben (l. alább) előforduló forspontos szekér. Belső czímlapja: egy körben fekete alapon kék betűkkel a czím, fölötte veres hold és csillagok, alatta egy kék sárkány lángok között

Ez nem megjelent apróságok gyűjteménye, hanem egészen új dolog. Ügyes bevezetés nyitja meg, melyben elmondja az író, hogy miképen töpreng azon, hogy a Titkok után mit írjon: szomorújatékot-e, vígjátékot-e vagy regényt? Egyiket se találja jónak. Vagy ismét az »élet tarka vegyületű tömkelegéből« merítsen s életképeket írjon? »Ezt sem tehetem — felel rá, — mert most már könyökig vájkálnak sokan e tömkelegben, és annyira fölzavarták, hogy érdekes színezetű képecskéket alig lehetne többé kiállítani.« Mit tegyen tehát? A másvilági életről fog írni. Itt megint természetfölötti segítség könnyíti meg a munkáját. Egy magyar író szelleme jelenik meg neki, a ki beszél a magyar másvilágról s egy írattekercset hagy nála, a mely tudosításokat tartalmaz a magyar árnyak birodalmáról. »Ime — mondja végűl — ez azon igénytelen képecskék származásának rövid története, mikből szerény

[1] *Menny és Pokol.* Irta Nagy Ignác. Budapest, 1846. 3 nyolczadrétű füzet. Ára 1 frt 48 kr.

mulattató csarnokot akarok tisztelt olvasóim időtöltésére alkotni. Czélom: ***nevetve nevettetni,*** s vagy egyszersmind ***javitani,*** vagy legalább nem ***rontani. Kimélni nem fogok senkit és semmit,*** kiben és miben ***rosszat*** vagy ***nevetségest*** látok . . .« A három füzet kis, ***párbeszédes formában*** írt satiricus rajzokat tartalmaz. Mindeniknek elején a színhely rajzát adja a szerző s közbe közbe zárójelben megjegyzéseket, utasításokat tesz. Szóval rendes drámai formát használ. A szereplő személyek másvilágra költözött földiek lelkei vagy árnyai. Hogy a mennyben vagy pokolban történik-e a dolog, ritkán mondja meg s az olvasó itéletére bízza, mivel nem akarja, hogy »némely élők világosan elkárhozva lássák azokat, kiket örök boldogságban úszni hisznek«.

Nem fizetünk az első kép. Hadúr fegyvernöke egy »rospontos« szekéren szállítja át a magyar lelkeket a másvilágra. A tekintetes nemes urak nem akarnak fizetni a magyar Charonnak s fütyköseikkel erőszakkal törnek maguknak utat a kocsira. ***Változás:*** Hadúr vallatja a bűnösöket:

»***Hadúr.*** Miért nem akartok fizetni? *1. Árny.* Mert tekintetes urak vagyunk. *H.* Nincs pénzetek? ***Sokan.*** Van. *H.* Hát hová teszitek? *2. Árny.* Lóra. *3. Árny.* Kutyára. *4. Árny.* Kártyára. *5. Arny* Szabad választásra. *H.* Minő úton jár lovatok? *6. Árny.* Azon, melyet a paraszt ingyen csinál. *H* Mire használjátok a kutyát? *7. Arny.* Vadászatra, azon a telken, melyet a paraszt szorgalma termékenyíte meg. *H.* Minő pénzt tesztek kártyára? *8. Arny.* Azt, melyet jobbágyaink munkája teremt ki a földről és földből. *H.* Hát a szabad választásra miért adtok pénzt? *9. Arny.* Hogy elmondott szolgálatiért a parasztot kalodába zárathassuk és megbotoztathassuk.«

Hadúr ítél: ők fogják ezentúl a kocsit húzni s a lovak leküldetnek a földre tekintetes uraknak. — A ***Makandal*** cz. másvilági szalonjelenet, mely egy tánczos némajáték kifigurázása (azokhoz a tudósításaihoz hasonló, melyekben a programmzenét teszi nevetségessé). A ***Vezérek és vezérczikkek*** Hunyadi, Napoleon, Mohamed és a 3 vezérczikk beszélgetése. A vezérczikkek elmondják eredetüket:

»*1. Vezérczikk:* Hogy czímünket nem érted, bajnok vezér, annak oka az, mert napjaidban tettekkel rová le a magyar tartozását az időnek. *Hunyadi:* És most! *1. Vezérczikk:* Ir. *2. Vezérczikk:* Beszél. *3. Vezérczikk:* Határoz. *1. Vezérczikk:* És életének ezen három jele bennünk vezérczikkekben nyilatkozik . . .«

Az egész a Pesti Hirlap politikájának satirája. A *Szerkesztők és segédeik*-ben az akkori journalisticát jellemzi, a *Tigris költészet*-ben (Csokonai, Berzsenyi és Munkácsy János beszélgetése) a népies költészet túlzásait gúnyolja félreismerhetetlen czélzásokkal Petőfire, az *Állatkinzás*-ban (állatok tanácskozása) a szenvedélyes állatvédőket ostorozza, kik az állatok sorsának javításán fáradoznak, mikor az emberek jobban rászorulnak erre a fáradozásra. A ***Lehullott csillagok*** egypár megbukott színdarabnak, nevezetesen

a »Zsarnok apának« (Jakab István darabja), »Tündér Ilonának« (Munkácsy), a »Mátrai rablónak« (saját darabja), a »Debreczeni ripőknek«, »Megjátszott cseleknek« és »Rontó Pálnak« (Szigligeti darabjai) mulatságos beszélgetése A *Kávékör* egy másvilági hölgykaszinó megalapítása; czélja: »az időt oly módon fogyasztani, hogy semmi szellemi vagy anyagi haszon ne származzék belőle az unalom hatályos eltávolítása mellett«. Az *Emancipatio* meghalt és haldokló eszmék beszélgetése (»ősiség bácsi«, írói tulajdon, hitelintézet, hivatalképesség, emancipatió). A *Bor és víz* a magyar borok panasza, hogy a víz egészen elnyomja őket: vízzel gyógyítanak, vizes beszédeket mondanak, tüzes vezérczikkek helyett »vízárczikkeket« írnak stb. A vízivó árnyak ügyesen replicáznak. A *Magyar tenger*-ben Nagy Lajos korabeli árnyak szerepelnek, kik megtudják az újonnan érkezett Olcsóságtól, hogy Magyarországon nincs olcsóság, továbbá, hogy a három tengere sincs már meg a magyarnak, de van helyettük három új tengere: az adósság-, szó- és hivataltenger. Végül kiderül, hogy bizony mégis van olcsóság Magyarországon: hiszen az emberélet, a kitüntetés, az igéret s a böcsületszó igen olcsók.

A többi apróságok is ezekhez hasonlók. Mindegyik füzetben van legvégül két levél, melyeket két előkelő úrhölgy vált egymással; az egyik a pokol botrányairól s pletykáiról tudósítja barátnőjét, ki viszont a budapesti társaság eseményeivel kedveskedik másvilágon időző barátnőjének.

A Menny és Pokol apró jelenetei nem sokban különböznek Nagy Ignácz eddig tárgyalt életképeitől. Czéljuk ezeknek is: »ridendo dicere verum«, a bennük megnyilatkozó humor és gúny is ugyanaz. Csak formájukban különböznek amazoktól. Ez a forma emeli a képek élénkségét, de egységüknek árt. Míg a Torzképek vagy Magyar Titkok életképei egy alakról, egy jelenetről szólnak, addig emezek csak satirico-humoristicus ötleteknek sorozatai, ezért abstractaknak tetszenek, nincs magjuk. Az akkori közönségnek nem is tetszettek úgy, mint az író előbbi munkái. Valószínűleg csak ezért jelent meg három füzet belőlük. Ha kelendők lettek volna, Nagy Ignácz bizonyosan folytatta volna ezt a genre-t.

Az 1845. évben még egy munkát bocsát közre, egy adomagyűjteményt, melynek 1. füzete márcziusban, a 2 juliusban, a 3. és 4. novemberben jelenik meg. Czíme: »Bors és Paprika. Összeszitálta és kitálalta Gyömbéri Darázs Jónás, több hazai és külföldi tudós társaságnak ha nem is levelező, de legalább csirázó tagja.« A borítékon egy mosolygó magyar ember mellképe; hátlapján két kéz, az egyik burnótszelenczét tart, a másik belényul. A négy »tál« mindegyike 300 tréfás apróságot tartalmaz. Szellemi hulladékai ezek, melyek többi munkáiból kiszorultak: humoros ötletek (az újdonságaiban elszórtakhoz hasonlók), hosszabb és rövidebb tréfák és adomák (ez a legtöbb). Az utóbbiak közt vannak külföldiek is, de legnagyobb részük magyar, még pedig minden-

féle fajta: locális és általános, régi és új, jó és rossz vegyesen. Hogy az 1200 apróság közt mi az ő szellemi tulajdona és mi nem, el nem dönthető. Minden esetre eredeti adomagyűjtemény, melyre a szerző, illetőleg kiadó rányomta egyéniségének bélyegét.

A következő két év alatt nem ad ki semmit Nagy Ignácz, csak 1848 márcziusában jelenik meg egy új kötete. Czíme: »Szúnyogok. Irta Nagy Ignác. A két magyar haza legnagyobb szúnyogának ajánlva.« (Geibel kiadása, nem Hartlebené.) A borítékon karosszékben alvó kövér nemes pipával a szájában, mellette megrakott asztal s a földön egy csomó agár: az ablakon óriási szunyogok röpülnek be; felette czilinderes, szárnyas öreg ember lebeg kaszával. Ajánlásában csak azt óhajtja, hogy »ezen szúnyogok sok embert gátoljanak az alvásban, még többet boszantsanak, s legtöbbet kaczagtassanak meg amazok bosszankodásának látása által«. — A kötetben azokat az életképeit gyűjtötte össze, melyeket az 1846. és 1847. év folyamán a Honderűbe, Pesti Divatlapba és főleg az Életképekbe írt. Új dolog egy sincs közöttük.

A kötet tartalma meglehetősen vegyes. Van benne egy komoly novella *(A két testvér)*, egy igen mulatságos víg novella *(Nászéj)*, egy elmefuttatás a »nagy orr«-ról, egy dramatizált satirácska *(Hivatalvadász)*, mely, úgy látszik, kiszorult a Menny és Pokolból, két életkép *(Szegény, ne igyál! Fővárosi nemadózó)* s két életkép-cyclus. Az egyik ***Fürdői képecskék*** czímet visel s egy magyar fürdő életéből ellesett mulatságos apróságokat tartalmaz, a másik cyclus a ***Budapesti séták*** (fele a kötetnek), mely, mint említettük, az Életképek 1846-iki folyamának volt egyik érdekessége. Az egyes séták csak annyiban különböznek a torzképektől, hogy kevesebb bennük a concret dolog (leírás, alakok kimerítő jellemzése) s annál több a humoros elmélkedés a különböző fonákságokról s azoknak gúnyos csipkedése. Ebből aztán bőven kijut mindennek: a magyarosodni nem akaró Pestnek, a tánczvigalmaknak és lakomáknak, a czímkórságnak, az utirajzoknak, a Nemzeti Színháznak, a haszontalan gyűléseknek, a programmzenének stb. stb. — Ezek a séták tulajdonképen franczia módra készült »tárczák« akartak lenni, a »tárcza föladása pedig — mondja Nagy Ignácz — semmiről is úgy írni, hogy az mindenkit mulattasson; a tárcza olyan mint a bodzabélből készített emberke, mely mindig talpra ugrik, valahányszor fölfordíttatik«. Az ő sétái tényleg ilyenek, bármiről mulattatóan szólnak s mindig talpraesettek.

Ez a kötet Nagy Ignácz életképírói pályáján nem jelez hanyatlást, de emelkedést sem. Ő mindjárt kezdetben kész életképíró s ugyanolyan színvonalon áll később is, mint a milyenen 1842-ben állott, mikor az Athenaeumban fellépett. Népszerűsége ellenben 1844—45-ben volt a legnagyobb Torzképeinek s Magyar titkainak megjelenésekor s azután csökkent. 1845-ben méltán mond-

hatja az Életképek kritikusa, hogy »*legnagyobb kedvességben van mostanában torz- és gúnyos életképeivel Nagy Ignácz*« (l. 12. sz.). Ebben az időben dicserik és szidják a legtöbbet. Sem a dicsérő, sem a gáncsoló birálatok nem mentek az elfogultságtól s így nagyon sokat nem adhatunk rájuk. A lapok, melyekkel jó viszonyban volt, természetesen dicsérik, azok pedig, melyeknek nem munkatársa, ütik. Így a Pesti Divatlap, melynek 1844-ben munkatársa, Titkainak minden füzetét örömmel üdvözli, 1845-ben pedig, mikor Nagy Ignácz otthagyja a lapot, egyszerre rossznak találja a Titkokat, a Menny és Poklot pedig szörnyű durván dorongolja le. A bírálat, melyet Szeverin (Dobrossy István) írt, tele van félreértéssel, ferdítéssel, sértő durvasággal. Ugyancsak a Pesti Divatlap közöl egy vidékről küldött levelet, melyben »a Magyar Titkok egy előfizetője« azt mondja, hogy a reclamírozott Torzképekkel és Titkokkal rászedték őket, mert rosszak stb. Ez, ha elhiszszük is, hogy tényleg vidékről küldték, csak egy ember véleménye, nem pedig *a* vidéké, mint a Pesti Divatlap el szeretné hitetni olvasóival.

Az 1845. év híres, Lipcsében megjelent pasquilleja a *Magyarkák* (szerzője, mint tudjuk, a minden vállalatába belebukott s »félreismert« Kovacsóczy) természetesen szörnyű képet fest Nagy Ignáczról, kezdve a festést ilyeténképen: »Animal bipes, implume, subterranaeum — vulgo talpa — alias vakand, ki rendkívül meg fog haragudni, ha megmondom, hogy nevénél s orránál nincs egyéb rajta *nagy*, mert ezen kívül ő még nagy írónak is szeretné magát tartatni!...« Ilyen hangon mondja el róla, hogy nincs benne semmi eredetiség, hogy csak pénzért ír, galád drámabiráló, censorságra vágyik stb., éppen hogy ezüst kanállopással nem gyanusítja. — A *Camera Obscura* (Lipcse, 1845) szintén hasonló elismeréssel szól Nagy Ignáczról, ki Titkainak 10. füzetében adja vissza a kölcsönt, megfestvén egy pasquilláns arczképét (8. fej.). — A Honderű éles tollú s máig ismeretlen *Severus*-a »Irodalmi ABC«-jében (1847) csipkedi meg utoljára s »divatírónak« nevezi, kinek munkái irodalmi divatczikkek s nem maradandók.

Igaza van-e Severusnak? Azt hiszem, nincs. Az igaz, hogy Nagy Ignáczot ma senki sem olvassa, sőt merem állítani, hogy irodalomtörténetíróink legnagyobb része sem ismeri s csak néhány általánosságot tud róla, a Beőthy szerkesztette s eddig *legterjedelmesebb* magyar irodalomtörténetben pedig hiába keressük; arczképén s nevének néhány megemlítésén kívül semmit sem találunk róla. Munkái, a Tisztújítást kivéve, nem kaphatók. De ezen semmi csodálnivaló nincs, mert ismeretes dolog, hogy történeti érzék édeskevés van bennünk s a mult emberei és eseményei fölött szeretünk gyorsan napirendre térni. Bennünk a hiba s nem Nagy Ignácz munkáiban.

Az kétségtelen, hogy ezek a munkák Széchenyi és Kossuth korának talajából nőttek ki s onnan csak kiszakíthatók, de át

nem ültethetők. Hiszen majdnem valamennyi iránymű, mely korának szól. De ha akkor *koruknak* szóltak, nem szólnak-e most *korukról?* Szólnak s éppen ez egyik fő értékük. Kortörténeti fontosságúak. Ezek az életképek, noha van bennük túlzás is, felszinesség is néhol, *a reformkorbeli főváros társadalmi életét a legapróbb részleteiben megjelenitik előttünk* annyi élénkséggel s hűséggel, hogy szinte elfeledjük, hogy a multról szólnak s mi a huszadik század fiai vagyunk. A ki szereti a multat, mindig gyönyörűséggel fogja olvasni ezeket a rajzokat. Élvezetét a sok aktuális vonatkozás sem fogja zavarni, mert ezek ritkán annyira rejtettek, hogy egy kis korismerettel ne volnának megérthetők. S még egyet. Nagy Ignácz életképei humoros rajzok. A korfestő tartalmat az író humora hatja át meg át és *conserválja* a számunkra. Ez a humor ad *irodalmi* értéket Nagy Ignácz életképeinek s ez teszi őket még akkor is élvezhetőkké, ha tartalmuk élénk színei már megfakultak.

A humoros életképek tömeges feltünése különben egyik jellemző sajátsága irodalmunk ezen korszakának, melyet *Garay a journalismus korszakának* nevez (Kisf. T. Évl. VI.) 1844-ben. Ez az elnevezés igen találó. Ha összehasonlítjuk az 1840-től kezdődő évtizedet a mi legújabb korunkkal, melyet szeretnek ugyanúgy nevezni, sok hasonlóságot találunk a kettő között. A nyilvánosság szükségének érzete akkor lesz oly intenzív, a sajtó hatalommá fejlődik s figyelme mind több dologra terjed ki. Az írók legnagyobbrészt journalisták, kik egyes lapok körül csoportosulnak. Munkáikat sokan közülök előbb lapokban adják ki s azután gyűjtik kötetekbe. A ma uralkodó tárczairodalomnak pedig megfelel az akkori életképirodalom. Mintha csak ma írná a Regélő kritikusa: »egészet nem követel az olvasó, íróink pedig megelégszenek vele, ha vázolhatnak«. (Regélő Pesti Divatlap, 1844. I. 77. lp.) Tényleg vázlatos és rövid lélekzetű dolgok az akkori életképek, éppen mint a mai szépirodalmi tárczák s éppen úgy kedveli az akkori olvasóközönség őket, mint a mai ezeket. Az életképeknek van azonban egy lényeges sajátságuk, mely a tárczáktól megkülönbözteti őket, t. i. hogy igazi genre-rajzok s majdnem kivétel nélkül humorosak, míg a mai tárczák inkább comprimált novellák. Nagy Ignácz példájának és sikereinek nagy része volt az életképek rendkívüli elterjedésében. Az ő föllépése előtt is írtak már életképeket, de a műfaj virágzása az ő életképeivel kezdődik, *Gaal* József *Kovács* Pál, *Degré* Alajos, *Garay, Frankenburg* Adolf, *Pákh* Albert, *Lauka* Gusztáv, *Bernáth Gazsi, Vas Gereben* a művelői rajta kívül, azonban a fővárosi élet rajzolásában a mester ő maradt, leleményességben, változatosságban sem múlták felül írótársai s tegyük hozzá, hogy a fővárosi élet alapos ismeretében sem vetekedhetett vele egyikük sem. Ő, mint szavaiból láttuk, valósággal életczéljának tekintette a főváros életének megismerését, rajzolását s ezzel fonákságainak javítását. Buzgalmának

meg is lett a maga eredménye, mert a negyvenes éveknek ő volt a legnépszerűbb, legolvasottabb életképírója.

A mestereket az epigonok egész tábora követi. Minden kezdő író életképekkel kisérletez. Utánozzák a mestereket, egymást, néha az életet is s a divatlapokat elárasztják fővárosi és vidéki »élet«-, »fresco«- s egyéb »képekkel«, melyek sokszor apró fametszetekkel vannak illustrálva. »Könyökig vájkálnak« az életben, mint Nagy Ignácz mondja, s minden tapasztalás nélkül irkálnak róla. Az »Életképek« szerint (mely nevét köszöni ennek az életképes kornak) »*valóságos cholera morbus*« az életképírási vágy »legalább minden tizedik embert megszállja« (1845 I. 10.).

Ez az epidemia volt az oka, hogy a közönség végre megcsömörlött a sok életképtől s a jókat is közömbösen fogadta. Ezért nem tettek Nagy Ignácz későbbi munkái olyan hatást, mint a Torzképek és a Magyar Titkok.

VIII.

(Betegsége. Tudósításai a *Pesti Hirlap*ban 1849-ben. Magánviszonyai. Megindítja a *Hölgyfutárt*. Munkatársak. Egykorú hírlapirodalom. Fogsága. Utolsó írasai. *Hírharang*ja a Hölgyfutárban. A lap további sorsa. Balázs Sándor Nagy Ignaczról. Halála. Befejezés.)

A szakadatlan, lázas munkásság, mely annyi elismerést és oly nagy népszerűséget szerzett Nagy Ignácznak, gyenge szervezetét is emésztette. 1846-ban — mint az egykorú lapok közleményeiből tudjuk — a betegség annyira erőt vesz rajta, hogy orvosai eltiltják a munkától, június elején pedig Pestről. melyet az 1831-iki nagy cholera óta nem hagyott el hosszabb időre, Balaton-Füredre küldik. A Budapesti Híradó »Hírharang«-ját ettől kezdve szeptember elejéig »Budapesti Napló« helyettesíti, melyet nem ő ír. A fürdőzés felüdíti s már a Budapesti Híradó június 30-iki számában humoros levele jelenik meg. mely utazásáról szól. Még öt levelet ír ezután, melyekben a Balaton szépségéről, a füredi új templom fölszenteléséről, Tihanyról (hová Czuczorral rándult ki) s a fürdői életről cseveg a régi jókedvvel.

Július második felében Szliácsra megy s szeptember elején visszatér a fővárosba dolgozni. Munkálkodása az előbbi évekéhez képest nem jelentékeny, új dologba sem kezd, mint az előbbiekben láttuk.

Hivatala is mindinkább terhére van s szeretne valami nyugodalmasabb állást. 1847 legvégén folyamodik a Helytartótanácshoz, hogy az egyetemi könyvtárnál rendszeresitett őri állások egyikére nevezzék ki s levélben kéri Toldy pártfogását. »Én azt hiszem — úgymond, — hogy lelkem egész irányának megfelelőbb hivatal nincs . . . még akkor is boldognak érezném magamat, ha a könyvtár falai közül soha utczára lépnem nem kellene.« [1] Az állást nem

[1] Akad. levéltár.

nyerhette el s ezért 1848-ban az Életképek szerkesztését akarja átvenni s tárgyalásokat is folytat egyes írókkal, többek közt Arany Jánossal.[1] A bekövetkezett nehéz idők azonban ezt a tervét is meghiúsítják.

1849 elején a Pesti Hírlap szerkesztősége (Jókai, Szilágyi Sándor) eltávozott Pestről s a kiadók (Landerer és Heckenast) őt szólították fel, hogy ideiglenesen írja meg a pesti híreket a lap számára. A megbizást elvállalta, de első tudósításában (jan. 3.) mentegetődzik, hogy hírei csak rögtönzések lesznek s maga is óhajtja, hogy ideiglenes állása mielőbb megszünjék. Nem is tartott három hétnél tovább. Tudósításai (meglehetős hosszú czikkek) rendkívül érdekesen jellemzik a főváros életét és hangulatát a válságos napokban. — Közeledik a császári sereg. Sokan, még olyanok is, a kiknek semmi okuk rá, nyakra-főre menekülnek a fővárosból, hol különben csönd van s az élet rendes. A vidékről érkező hírek egymást érik. A színházat újra megnyitják. Csikorgó hideg van. Messziről folytonos ágyúszó. Mindennap érkeznek harangok a haza különböző részeiből (ágyúöntésre) a fővárosba, honnan Debreczenbe szállíttatnak. A feszült várakozás általános. »Minden ajtócsapást ágyúdörgésnek hisznek az emberek. Ha üres hordót tolnak végig az utczán targonczán, százan kiáltnak, hogy már riadót dobolnak. Ha valaki nagyot kiált németül az utczán, a szomszéd utcza lakosainak nagy része még nagyobbat kiált, mondván. itt vannak a dragonyosok! És e mellett aztán a *tánczpróbák* és *szép számú közönség minden szinházban,* kaczaj, taps, éljenzés.« Januárius 5-én vonul be a császári sereg a fővárosba. Nagy Ignácz a szem- és fültanú közvetlenségével mondja el az eseményt:

»A mult éjszakát nagy nyugtalanság közt töltöttük. Minduntalan álgyúzás riasztta fel álmunkból, távolból hangzottak ugyan a lövések, de mégis hallhatók voltak.« — Hajnali 3 órakor három ágyúlövés, a házak kapuit zörgetik s fölkeltik a katonákat. A honvédség zsibongva kivonul a várból. 5 órakor egy honvéd sincs a várban. — »A lakosság ébredezett s több ablak ki lőn világítva, jeléül, hogy a nyugalom eltávozott a lakók szemeiről. Reggeli hét órakor a hetivásár gyülekezni kezde s ezzel egyszersmind az a hír, hogy Görgei csatát vesztett. Fél óra mulva e hírt azon újabb tudósítás követé, hogy a császári hadsereg már a Sárosfürdő táján közelít. A piacz e hírre még nem tágított, sokan azonban sietve kezdének vásárlani. Ismét fél óra mulva hire jött, hogy a Krisztinaváros felől is porfelhő emelkedik. Január 5-én reggel porfelhő! Oly ritka tünemény ez, valamint rendkívüliek az események is világszerte. Ekkor a piacz oszlani kezde s a távolból ismét álgyúlövések kezdének visszhangzani. Nyolcz óra után néhány boltot zárni kezdének s beszélék, hogy a Tabánban már dzsidások mutat-

[1] Levele A.-hoz. U. ott.

koznak. E hírre Buda szépei csoportosan kezdének mutatkozni az utczákon. Igen helyesen, a szépség hatalma nemcsak hódító, hanem egyszersmind szelidítő. A hetivásár eltakarodott, csak egyetlen kis bódénak fele maradt meg, melyet tíz éves fiúcska is fölrúghatott volna. Rendőrnek azonban nyoma sem volt látható s a bódécska maradványa mozdulatlanul helyén maradt. Kilenczkor a fő őrtanyán ausztriai vadászcsapat jelent meg s az őrködőket fölváltá. Kevés percz mulva az ezred táborszeme végig vonult az Istvántéren (N. I. ekkor itt lakott). Ezt nyomban egy vadászezred követé az ausztriai népdalt játszva s a templom felé nyomult. Ezután egypár ezred rendes gyalogság következett lobogó zászlókkal és csengő zenével. Dzsidás ezred több tábornok és számos tagú vezérkar kiséretében rögtön ezek után jött. Nagyszámú dragonyosok és sok álgyú fejezé be a menetet. A várbeli főtemplomban istenitisztelet tartatott. — Az egész nagy sereg teljes fegyelem s rend mellett vonult végig a vár utczáin. Minden bolt nyitva volt, kicsapongás nem történt. A vendégfogadóba tért katonák mindent készpénzzel fizettek .....« Isten mindnyájunkkal! — ezzel fejezi be tudósítását.

Az elszállásolás rendben történt (az említett csapatokon kívül még sok jött később). A szokott őrtanyákon kívül alig láthatni katonát. A hó sűrűn hull, az emberek dolgaik után járnak. A Duna jegén élénk a közlekedés, a csapszékek tele vannak, noha a sör ára kissé felment. Az emberek különben iparkodnak bankóikon túladni. »Némelyek félelme e tekintetben annyira megy, miszerint azok kétségbeesett segédeszközhöz sem irtóztak folyamodni, hogy — adósságaikat kifizessék.« A kisebb iskolák zárva vannak, de ismét meg fognak nyílni (jan. 6.). A tisztviselőkre nézve csak az az intézkedés történt, hogy kötelességüket ezután is teljesítsék (jan. 7, 8.). Január 9-én kihirdették az ostromállapotot, a nemzetőrséget egy időre feloszlatták, a fegyvereket elszedték. A Nemzeti Színház nem tud mindennap előadást tartani, mert sok tagja távol van. — Jellemző a következő két feljegyzés is: »Némelyek, kik nem rég nevöket megmagyarosíták, most ismét korábbi neveiket kezdik használni.« »Utczáinkon több ismerőst láttunk már, kik néhány nap előtt még roppant terjedelmű szakállat viseltek, s most oly sima arczuak, mintha csak most születtek volna.« — A nehéz napokban az irodalomról is megemlékezik: »*Az irodalom terén nagy munkásságra van most szükség, talán nagyobb, mint valaha, ha ingadozó nemzetiségünket istápolni akarjuk.*«

Január 23-án betiltják a Pesti Hírlapot, vele együtt megszünnek az érdekes tudósítások is.

Májusban az »ostromágyúk dörgése riasztja ki« Buda várából. Soroksárra menekül, aztán Pestre költözik s a budai elszigeteltség után újra »élni« kezd s örömmel lép a Nemzeti Színházba, melyet két év óta nem látott.

Örömét különben megkeseríti valami titkos »jóakarója«, ki

bevádolja a magyar vésztörvényszék előtt a Hírlapban megjelent czikkei miatt. Hogy mivel tudta vádját indokolni a feladó, igazán megfoghatatlan. Május 29-én esik értésére a dolog, azonnal megjelenik a vésztörvényszék előtt, hol felolvassák összes czikkeit s természetesen azonnal fölmentik egy rövid itélettel:

»Önnek czikkei a törvényszék által elolvastatván, miután azokban *semmi nemzetellenies* nem találtatott, vád alól fölmentetett. — Hankovics őrnagy, elnök.« (Pesti H. jún. 2.). Szomorú dolog, »magyar a magyarra« már akkor »vádaskodott«.

Június 20-án levelet ír egyik ministerhez (melyikhez, nem tudhatni pontosan), kit kér, hogy levelét juttassa a ministerelnökhöz, vagy dobja tűzre.[1] A hosszú levél tele van önéletrajzi adatokkal, Nagy Ignácz röviden vázolja eddigi működését s panaszkodik, hogy 800 frtnyi fogalmazói fizetéséből nem tudván megélni, kénytelen volt a napi sajtót kibányászni, mely azonnal fizetett s nem követhette »lelke sugallatát«, mely nagyobb compositiók felé vonzotta. — Mi erre a panaszra ma azt feleljük, hogy Nagy Ignáczra nézve jó volt, hogy körülményei is apró compositiók írására kényszerítették, a melyekre különben kedve és tehetsége is volt. Kérdés, hogy tervezett nagyobb regényeivel vagy szinműveivel nyertünk volna-e. Bizonyára telve lettek volna franczia ízű romanticismussal (a francziáknak rendületlen híve volt) s nem kárpótolnának bennünket a magyar fővárosi élet sok apró finom rajzáért. A mennyire munkáiról következtethetünk, nagyobb compositiókkal meg sem igen tudott volna sikerrel birkózni. — Panaszait folytatva elmondja, hogy most igen szomorú állapotban van. Lábai gyengék, nem tud gyalog feljárni a Várba s ha ott lakik, az irodalmi világból van kizárva. Bérkocsira fizetéséből nem telik. Pesten kér tehát valamely hivatalt, nem bánja, akármennyi dolga lesz is, csak Pesten lehessen s 1200 pforint fizetést kapjon. »*Ez minden földi vágyaimat betöltené.*« Ezután felsorolja azokat az állásokat, melyek betöltésére alkalmasnak tartja magát. Lehetne ministeri titkár, mert »igen könnyen és gyorsan dolgozik«, lehetne irodaigazgató, pénztárnok vagy könyvtárőr a múzeumnál. »Közel húsz év óta lakván folyvást Budapestet, az itteni életet és viszonyait annyira ismerem, hogy talán a rendőrosztályban is lehetne hasznomat venni.« »A Nemzeti Színház körül annyi ismeretet gyűjték, hogy mint intendáns, vagy titkár, vagy főpénztárnok hasznára lehetnék.« — Ezt a sokféle ajánlkozást különösnek tartanánk, ha az eddig elmondottakból meg nem győződtünk volna, hogy mindezekre az állásokra tényleg volt qualificatiója, melyről az élet iskolája adott neki bizonyítványokat.

Hiába kért. Nemsokára vége lett mindennek, a szabadság-

[1] A levelet ifj. Ábrányi Kornél közölte: *Nagy Ignácz, Császár Ferencz, Damjanics* czímű czikkében (Horváth Lajos leveleiből) a Pesti Naplóban. 1883. 228.

harcznak, nemzeti önállóságnak, felelős ministeriumoknak, szóval mindennek, még az ő állásának is.

Ügyessége és vállalkozó szelleme segítségére jön szorultságában. Gondol merészet és nagyot s elhatározza, hogy *szépirodalmi napilapot* indít. Szinte vakmerő ez a vállalkozás. Közvetlenül a szabadságharcz után, mikor a lesujtott nemzet tétovázva tekint a jövőbe, melynek sötét fátyola ismeretlen borzalmakat és szenvedéseket rejteget számára, mikor virágzó hírlapirodalmunk megszünt létezni, mikor íróink közül sokra a győztes hatalom sujtó keze várt, ilyen válságos időben szépirodalmi lapot indítani, még pedig *napilapot!* Ilyen vállalkozás még akkor is merész dolog lett volna, mikor irodalmunk terén pezsgő élet uralkodott, sőt merész lenne napjainkban is. Kik fognak dolgozni lapjába? Lesz-e közönsége? Lehet-e újra kezdeni a küzdelmet a nemzeti nyelvért és irodalomért? Megengedi-e a hatalom egyáltalában s ha igen, fog-e valaki érdeklődni e törekvések iránt, mikor úgy látszik, hogy mindennek örökre vége van? Bizonyára fölmerültek ezek a kérdések Nagy Ignácz lelkében megannyi tiltó szózatként, de ő bízott a jövőben és bízott magában. Az engedélyt lapjára szerencsésen megkapta, nem lévén »compromittálva« a kormány szemében, s 1849. november 15-én meg is indította *Hölgyfutár* czímen.[1] Ugyanaznap jelent meg a kormány félhivatalos lapja is, a *Magyar Hírlap*. Hírlapirodalmunk e két lapban született újra. Hogy mennyi fáradságába kerülhetett eleinte Nagy Ignácznak, egy szépirodalmi *napilap* (!) szerkesztése és fönntartása, csak sejthetjük. A lap jó részét magának kellett írnia s e mellett a kiadói gondok is vállaira nehezedtek. Sok baja volt a postai szállítással. Lassan és rendetlenül kézbesítették a lapot. Ennek tulajdonítható az a csodálatos dolog, hogy vidéken egy ideig nem is tudnak a létezéséről, Győrből és Szegedről pl. körülbelül *egy hónap mulva* kérdik, hogy *igaz-e,* hogy Pesten valami nőknek való ujság jelenik meg. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között eleinte »roppant hiánya van az előfizetőknek« s így a beküldött dolgozatokért sem tud tiszteletdíjat fizetni. »Oda vagyunk visszavetve, — úgymond — hol a boldogult Regélő idejében voltunk, sőt talán még annál is hátrább. De azért ne hagyuk el magunkat, tegyünk, mit tehetünk szépirodalmunk emelésére.«[2]

A *Hölgyfutár* (»Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből«) negyedrét alakban s 4 oldal terjedelemben jelent meg mindennap délután a vasár- és ünnepnapok kivételével. Előfizetési ára eleinte 12, később 13 frt volt, postán küldve 16 frt. Az első szám *Útlevél*lel kezdődik, melyben a szerkesztő lapjának »személyleírását« adja. Utána van egy vers (Juraszek Jánostól), aztán Nagy Ignácz *Világfájdalom* cz. elbeszélésének kezdete s

[1] Garay *Regélő*jében 1843-ban volt ily czímű rovat, mely nőkre vonatkozó apróságokat, híreket stb. tartalmazott.
[2] L. v. Aranyhoz decz. 13-án. Akad. levélt.

végül az ismét megszólaló *Hirharang* az ismert jel ⊙ alatt. A következő számokban a többi állandó rovat is megjelenik: a *Nemzeti szinház,* írja: —o—;[1] a *Divat,* humoros apróságok, írja —y; *Nyilt posta* (szerkesztői üzenetek); *Fricskák* (apró elmésségek). Ezeket a rovatokat mind Nagy Ignácz írja. A lap végén a Nemzeti szinház színlapja. Időnként divatképeket is hoz a Hölgyfutár, mely 1850. julius 1-től nagyobb alakban és három hasábosan jelenik meg. Ettől kezdve a Hírharangot egy »Hölgyfutár« feliratú harangot kalapácscsal verő alak képe, a Nyilt postát pedig egy tintatartón ülő s lúdtollat rázó ördög képe vezeti be. A 4. oldalt ekkor már hirdetések foglalják el.

A lap munkatársainak sorában látjuk csakhamar íróink legnagyobb részét. Dolgozik a Hölgyfutárba: Arany, Tompa, Gyulai, Lévai, Szász Károly, Vachott Sándor, Szilágyi Sándor, Mentovich Ferencz, Beöthy Zsigmond, Zalár József, Tóth Kálmán, Beöthy László, Kovács Pál, Lisznyai, Frankenburg, Szelestey László, Obernyik, Tóth Endre, Kelmenfi, Szigligeti, Lauka Gusztáv, Vas Gereben, Vajda János, Balázs Sándor, Vadnai Károly, Nagy Iván stb. stb. (többen közülök álnév alatt). Látjuk, hogy a munkatársak között több akkor még kezdő író is van, kiket ma mint neves írókat emlegetünk, de összeállíthatnánk ennél sokkal nagyobb névsort ma már ismeretlen nevekből is s ez fő gyöngéje a Hölgyfutárnak. Napilap lévén, sok anyagra volt szüksége s így nagyon nem válogathatott a beküldött dolgozatokban. Ha hetilap lett volna, ezt jobban megtehette volna, de Nagy Ignácznak az volt a czélja, hogy az érdeklődést folytonosan ébren tartsa a szépirodalom iránt s ezt csak napilappal tehette. Másrészt a fiatal írókat nem akarta visszariasztani a működéstől, örült iparkodásukon s mint egykor Kazinczy, igen elnéző volt hibáikkal szemben. — Ezért nem emelkedhetett a Hölgyfutár olyan magas színvonalra, mint kivánatos lett volna.

Ez az oka, hogy a nagyok nem szeretik s csak kezdetben támogatják. Tompa csak »becsületből« ír bele »egypár rossz verset«,[2] Lévay — nem minden túlzás nélkül — azt mondja róla, hogy »megszeplősíté az irodalmat izetlen firkáival«,[3] Arany pedig azt írja Nagy Ignácznak, hogy ne küldje neki a lapot.[4] Mikor Toldy Új Magyar Muzeumából átveszi a Nagyidai Czigányoknak, továbbá Tompa és Lévay költeményeinek bírálatát, még jobban megneheztelnek rá.[5]

Ez az elégedetlenség egy concurrens vállalatot szült 1850-ben, a Szilágyi Sándor szerkesztette *Magyar Emléklapok*at, mely

[1] A drámabíráló választmánynak 1852-ig volt tagja Nagy Ignácz, mikor a választmányt megszüntették.
[2] Tompa Szemere Miklóshoz 1850. jan. 3. Figyelő 1882. XII. 109.
[3] Lévay Aranyhoz 1850. aug. 3. Arany Levelezése, II.
[4] Arany Tompához 1852. nov. 1. U. ott, I.
[5] U. ott. I. 281. l.

betiltatván, *Magyar Irók Füzetei,* majd *Pesti Röpivek* czímen jelent meg, de az év végén végképen megszünt. 1851-ben Vahot Imre próbálkozott *Remény* cz. folyóiratával, melybe Jókai is dolgozott, de az év végén kénytelen volt megszüntetni. Szilágyi Virgil *Értesítő*je, mely csakhamar *Budapesti Viszhang* czímen jelent meg, 1852 február ius havától 1853 áprilisáig tartotta fenn magát, mikor beleolvadt Jókainak 1852 elején megindított *Délibáb*jába, mely szintén nem élt egy évnél tovább. Pákh *Szépirodalmi Lapok*ja s Császár Ferencz *Divatcsarnok*a (1853) csak néhány hónapig éltek.[1] Az 1850-ben megindult *Pesti Napló* s *Uj Magyar Muzeum* nem voltak concurrensek.

Ez a sok félben maradt vállalkozás mutatja, hogy milyen nehéz dolog volt akkor szépirodalmi lapot szerkeszteni, de mutatja azt is, hogy a Hölgyfutár minden hibája mellett is, a legügyesebben szerkesztett és legéletrevalóbb lap volt, melyet a közönség legszivesebben olvasott és pártolt. Erre a pártolásra ugyancsak szükség is volt, különösen eleinte, mert a censura folyton Damocles kardjaként függött a szegény szerkesztő feje fölött. Olyan idő volt az, mikor »*sokkal könnyebb* (volt) *az irodalomtól meghalni, mint az irodalomból megélni*« (saját szavai). Egy-egy közlemény miatt, melyben a censura politikai czélzást fedezett fel, a hadi törvényszék nem egyszer kérdőre vonta Nagy Ignáczot. Igy 1850 július havában egy vers (»Zugba veled, tinta, toll . . .«) miatt »izzadt« a haditörvényszék előtt,[2] szeptemberben pedig valósággal lecsapott rá a Damocles-kard: a cs. kir. haditörvényszék (Tóth Kálmán: Huszár család cz. verse miatt) három havi porkolábfogságra itélte. Lapjának szeptember 3-iki számában jelentette az itéletet, de fogságát, úgy látszik, csak néhány nappal később kezdte meg, mert a Hölgyfutár csak 10-én és 11-én nem jelent meg. A 12-iki számban már örömmel tudatja, hogy gr. Wallmoden-Gimborn altábornagy és főhadparancsnok úr ő excellentiája fogságának hátralevő részét »kegyesen elengedni méltóztatott« s így a Hölgyfutár ismét megindulhat.

Szerkesztői gondjai s egyre súlyosbodó betegsége nem engedik, hogy szépirodalmi működését folytassa. Az az 1848. évvel véget ért. A mit attól fogva ír, jelentéktelen. A Hölgyfutárt megnyitó novellája, a *Világfájdalom* igen gyenge, inkább kénytelenségből írt dolog. Vahot Losonczi Phoenix-ének I. kötetében (1851) megjelent *Ünneplések* cz. rajza karácsonyesti életképek sorozata a régi élénkséggel írva. A *Bizalmas jegyzetkék* cz. utirajza (a Hölgyfutár 1851 aug. 16—31. számaiban) néhány napi bécsi utazásának kedves, humoros leírása. Ezeken kívül csak apróságokat írt lapjába. 1852-ben, mint már említettük, összegyűjtötte vígjátékait. Ez az utolsó kötete. A többitől elüt izlés tekintetében, kéthasábos negyedrétű, nem valami tetszetős alakjával.

[1] Id. Szinnyei József: Hirlapirodalmunk a XIX. sz.-ban. Vas. Ujság 1866.
[2] Levele Aranyhoz 1850 jul. 20. Akad. levéltár.

Irói babérokra nem vágyott többé, megelégedett az újdonságíró apró sikereivel. *Hírharang*ját éppen olyan kedvteléssel irogatta, mint kezdetben s a hazai és külföldi hírek közé pazarul szórta ötleteit. A Hírharang egyik fő vonzóereje volt lapjának, melyet sokan csak ezért olvastak. Bennünket is ez vonz leginkább, mikor a Hölgyfutárnak első évfolyamait lapozzuk. A ránk nézve most már közömbös újdonságok között lépten-nyomon olyanokra bukkanunk, melyek rövidségük és szárazságuk daczára is ékesen szólnak elnyomatásunk szomorú koráról: Kossuth és Bem szobrait néhány boltban elkobozták. — Pozsonyban Szapári Péter (Birchpfeiffernéé) s Zrinyi (Körneré) betiltatott. — A Nemzetiben a Gott erhaltét lepisszegték a karzaton, egy csomó embert elfognak és *megbotoztatnak* s a karzatot egy időre bezárják ..... Mennyi hazafiúi fájdalomról beszél nekünk ez a néhány sor: »A Széchenyi liget ez évben (1850) hamarább kezd zöldelni, mint máskor, talán azért, mivel *sokan könyeikkel áztatták,* midőn különben szárazság vala.« »Társulataink nagy része oszlófélben van, *nincs Széchenyi,* ki beléjük lelket lehelni tudna.« Czakót irigylésre méltónak mondja, mert irodalmunk virágzásakor halt meg, »ha érzékeny szíve akkor sem bírt az élettel megküzdeni, megbarátkozni, mit szenvedne *most, midőn teremtés helyett csak a szétdúlt romokat kell összeszedegetnünk irodalmunkban, művészetünkben!«* Tán még ennél is szomorúbb a következő »tréfás« megjegyzés: »Irodalmunk igen jó lábon áll, csak ezen egy kis baja van: a miről írni kellene, arról nem írnak; a mit írnak, az nem talál kiadót; a mit elfogad a kiadó, az nem jelenik meg; a mi megjelenik, azt nem olvassák; más bajunk nincs.« Többször szemrehányással illeti az Akadémiát és Kisfaludy-Társaságot hallgatásukért s a közönséget részvétlenségéért. Szomorúan említi, hogy vidékről a könyveket tömegesen szállítják vissza a kiadóknak, hogy Tompa virágregéi nem találnak kiadót s hogy Vörösmarty munkáit *leszállított áron* kell árulni. »Ha magunk sem igen teszünk valamit saját ügyünkben, ugyan mi joggal várhatunk mástól pártfogást?« — kérdi keserűen. Ugyanez a keserűség szól szavaiból, melyekkel többször szemére veti Hollósi Kornéliának, hogy külföldre megy énekelni s csípős gúnyolódásából, melylyel Jósika Miklóst illeti németül írt regénye miatt. — Talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy Nagy Ignácz hazafias buzdításainak s keserű gúnyolódásának is volt egy kis része a magyar közönség felserkentésében s közömbösségének megszüntetésében. Tudjuk, hogy ez a közömbösség nem tartott soká. Megszűnésével lapjának sorsa is javult. Különben is mindent elkövetett, hogy a közönség érdeklődése növekedjék a Hölgyfutár iránt. Jó divatképeken kívül többször adott műmellékleteket is (jelesebb írók arczképeit, színes lithographiákat stb.), később a Hírharangban apró fametszeteket. 1850-ben pályadíjat tűzött ki (6—6 aranyat) egy komoly s egy víg, szavalásra alkalmas versre. A egyik díjat

Szász Károly nyerte el »Koldúsasszony« czímű költeményével. A másik díjat nem adták ki. Később rejtvényeket is közölt s a megfejtőket jutalmazta. Ezeknek az apró fogásoknak is megvolt a maguk hatása s az előfizetők száma csakhamar örvendetesen megnövekedett s így Nagy Ignácz minden közleményért tisztességes honorariumot fizethetett, sőt egyes írókat (így pl. *Laukát*) rendes dolgozótársnak szerződtethetett.

A szerkesztésben is segítségre szorult egyre súlyosbodó betegsége miatt. »Hírharangozónk kezét a kötél feltöré — írja 1852 elején, — nyugtalan álmaiban lábára érzi azt tekergőzni, majd ismét kezeit nem bírja burkaiból kibontani, sőt hátán és nyakán is gyakran érezni véli csiklandós, de azért épen nem igen kellemes hatását. Ennyi baj által elgyöngülvén, segédet óhajt maga mellett látni.«

Ez a segéd, vagy mint egyszer tréfásan nevezi: »canonicus a latere« az ifjú *Balázs Sándor* lett, ki már régebben segédkezett neki a színi kritikák és újdonságok írásában. Nem segédszerkesztője, hanem riportere volt a lapnak. A segédszerkesztő *Tóth Kálmán* lett 1852 közepétől kezdve. Tóth Kálmánt különösen szerette Nagy Ignácz a fiatal írók közül, első verskötetét is ő adta ki. Benne ügyes segédre talált, kire a szerkesztői teendők nagy részét rábízhatta. Maga csak a prózai dolgozatok átnézését s a lap revisióját végezte ezentúl, mert már a rendes rovatok vezetése is terhére vált. Irók és művészek látogatását különben szivesen fogadta s szobája valóságos »társalgó és mulató terem volt«. Érdeklődése az irodalom és művészet iránt sohasem csökkent. »Hideg arcz, hideg kedély, mint a fagyott patak — mondja róla bizalmasa, Tóth Kálmán, — de ez a bizalom melegségétől hamar beszédes csermely lőn. Társalgását szellemdús tömöttség s a legnagyobb él jellemzék, egyes mondásaival sokszor a legnagyobb kaczajt idézte elő, de ő azért komoly maradt.« Hogy humorát betegségében sem vesztette el, Lauka egyik visszaemlékezése[1] is tanúsítja, melyben elmondja, hogy milyen mulatságosan tréfálta meg Császár Ferenczet, a hétszemélynöki rangjára büszke poétát. Balázs Sándor is több érdekes és jellemző apróságot jegyzett fel Nagy Ignácz utolsó éveiről.[2] Mikor ő megismerte, már megtört öreg ember volt (férfikora legszebb idejében!), ki járni is alig tudott s naphosszat íróasztala előtt űlt olvasgatva, vagy gondolatokba merűlve. Neje rendesen mellette kötögetett. Keveset beszélt, csak néha melegedett fel, ha az irodalomról volt szó. »Egyedüli örömem és reménységem a fiatal irodalomban van — szokta mondani. — Az irodalom megoltalmazza a nyelvet, s a mi oly fontos, a hazafias szellemet. Ezért érdemes nélkülözni s ha kell szegényen halni meg. De én e tekin-

[1] *Tréfás emlékek.* Pesti Napló, 1901. 80. sz.

[2] *A Hölgyfutár.* A Baja cz. lapban 1885. 45. sz. és *A Tisztújitás költőjéről.* Nemzeti Hírlap, 1876. 341. sz.

tetben is hiszek és remélek a jobb időkben. Majd felsüt még egyszer a nap a magyar égen is. Csak bátorság és kitartás!« — Mosolyogni sohasem látta, csak egyszer. Balázs Sándor így mondja el ennek az egyetlen mosolynak a történetét: »Egy tavaszi délután vékony kabátban mentem hozzá, pedig odakünn havas eső esett és metsző szél fújt. De a reggel még szép volt s oly meleg, hogy ettől elámítva ifjú könnyelműségből eladtam felöltőmet. De a nemezis hamar utólért. Dideregve léptem szobájába. Ő észrevett és azt kérdezte, miért nem veszek felsőkabátot.

— Fogadásból. Felelém zavarodottan.

— Hogy hogy?

— Ma reggel oly meleg, szép idő volt, hogy egyik barátommal fogadtam, hogy e tavaszon nem fogok többé felöltőt fölvenni.

Erre kissé mégis elmosolyodott, mert kitalálta a valóságot.

— Fiatal koromban én is sokszor tettem ily fogadást, azért adok önnek egy jó tanácsot. Vegyen magára két inget, ha van.

Ez volt az egyetlen kedélyes szó, mit valaha tőle hallottam.«

Utolsó öröme lapjának megerősödése volt; Jókai *Délibáb*ja u. i. megszünt, Jókai a Hölgyfutár munkatársa lett s áthozta magával előfizetőit is. A fusiot az 1854 márcz. 8-iki szám jelenti. Jókai nyilatkozatában ezt mondja Nagy Ignáczról: »ő (volt) az, ***ki engemet legelőször az irodalomba bevezetett s kinek baráti részvéte volt az, mi engem e pályára buzdított***«. Jókai szavaihoz fűzött rövid nyilatkozat utolsó nevével aláírt dolgozata Nagy Ignácznak.

Környezete nem sejtette, hogy halála oly közel van. Az utóbbi időkben feküdt s ágyában dolgozott. Márczius 18-án délben ágyában ülve revideálta a lapot s Tóth Kálmánnal beszélgetett. Este alva találta őt Tóth Kálmán s 19-én reggel meg volt halva. Munkás életét munkálkodás közben fejezte be 44 éves korában, tehát aránylag fiatalon. A gyászjelentés szerint 21.-én d. u. 4 órakor temették. Irótársai, barátai, az Akadémia s a Nemzeti Szinház tagjai kisérték ki koporsóját a kerepesi-úti temetőbe.

Az árván maradt Hölgyfutár egy kis időre megszünt, de április 6-án újra megindult Berecz Károly szerkesztésében. Tóth Kálmán megmaradt segédszerkesztőnek, a lap tulajdonosa az özvegy volt. Az április 6 iki számban jelent meg Tóth Kálmán meleg hangon írt necrologja az elhunytról. Összes munkáinak kiadása, melyet Ney Ferencz szorgalmazott, a közönség részvétlensége miatt nem jöhetett létre. Ennek a részvétlenségnek okát kortársai abban keresik, hogy munkái igen sok példányban terjedtek el s minden irodalombarátnak meg voltak abban az időben.

Lapja különböző szerkesztők alatt 1864 végéig tartotta fenn magát, ekkor már nem is volt napilap s a Tóth Kálmán által megindított *Fővárosi Lapokkal* nem tudta kiállani a versenyt. Nagy Ignácz özvegye 47 évvel élte túl férjét s 1901. márcz.

12-én hunyt el Budapesten. Férjének exhumált földi maradványaival együtt temették el. Közös sírjukat ugyanaz a síremlék jelöli, melyet ő állíttatott férjének 1854-ben.

Ott aluszsza örök álmát a fővárosi élet jeles krónikása. Az óriássá növekedett főváros pedig eljött a temetőig, hatalmas karjaival körülölelve nyugvóhelyét az írónak, ki őt egykor anynyira szerette.

*

Nagy Ignáczot nem említhetjük irodalmunk nagyjai között, de érdemes munkatársainak sorában egyike az elsőknek.

Mint ebből a rövid tanulmányból kitünik, kevés írónk dolgozott annyit s annyi buzgalommal és kitartással, mint ő. Csak a halál tudta kezéből kivenni a tollat, a csüggedés soha.

Mint hírlapíró, ő volt a fővárosi életnek első krónikása, ki szellemes újdonságaiban számtalan becses adatot jegyzett fel számunkra a multból.

Színműtárával fejlődő színészetünknek tett nagy hasznot.

Hölgyfutárjával ő segítette legelőször életre ébreszteni a szabadságharcz után tetszhalott irodalmunkat s egy fiatal írói nemzedéket nevelt.

Vígjátékaival, különösen Tisztújításával, drámairodalmunk történetébe írta bele a nevét, a magyar fővárosi életnek pedig ő volt a leghivatottabb s legjelesebb rajzolója.

Ne feledjük el őt és sohase hagyjuk nevét említés nélkül, mikor irodalmunk érdemes munkásairól szólunk.

Dr. Szinnyei Ferencz.

ADATTÁR.

KAZINCZY FERENCZ FÖLJEGYZÉSEI.

Harmadik és befejező közlemény.

Ezen punctumokat az Anyám az itt következő levéllel küldötte meg Péter Bátyámnak: [1]

. . . .

Én a' Punctumokra és a' melléjek zárt levélre ezt feleltem:

Kázmér, ddo 3. Júl. 1805.

Édes Asszonyám!

Asszonyámnak haragját, elkeseredett levelét és vádjait úgy fogadtam, a' mint az ollyat gyermeknek elfogadni illik. Kérem az Istent, hogy engemet ezután is ójjon-meg annak elfelejthetésétől, hogy az a' ki engem úgy illet Anyám, 's tiszteletemre érdemes Anyám. — Az illyen történetek engem el nem ragadnak. Tudom én azt, 's erős hittel hiszem, hogy ezen mostani irtóztató scénáim is az szerint fognak elvégződni, mint a tavalyiak, a' midőn Asszonyám eránt a gyalázat és gutaütés után is azt tettem, a' minél többet gyermek háládatosságból eredő szeretettel sem tehet. (Regmeczen 1804. Deczember és Január. 1805. 's Semlyénben osztán Májusig). Hadd lássa a világ eggy újabb bizonyságból, hogy én Asszonyámnak jó gyermeke vagyok, ámbár megházasodván, férj levén, és nem sokára majd atya, tágúlni nem tudó tüzzel sürgetem azt, a' mit kiszabadulásom olta szóval, írással, és más által sok ízben kértem, de minden siker nélkül. — A' Punctumokban és a' Péter Bátyám Uramnak' írt levélben sok van ollyan, a' mire nekem felelnem nem illik, és a' mire én még másnak sem felelnék, nem hogy Anyámnak. De óhajtanám, hogy Asszonyámban a' harag, a' tűz, szelidülne, melly bár melly nagy legyen is, annak el *kell* múlni, el *fog* múlni, mert a természet felébreszti az anyai érzéseket. Akkor osztán óhajtani fogja Asszonyám, hogy sok dolog ne történt volna. Én ezután is szentűl igyekszem Aszonyám eránt való kötelességeimet teljesíteni: de másrészről azt sem felejtem el, hogy magam-

[1] A levél leírása elmaradt a neki szánt helyről. *Közlő.*

nak is tartozom valamivel. (Ez a tíz sor stylusára nézve megváltozott az elküldött leírásban: de értelme ugyanaz).

A' punctumok közzűl választani fogok, még pedig úgy, hogy ne kelljen többé békételenkednem; az pedig fontolást kiván. Addig is köszönöm Asszonyámnak anyai kegyességét tartozó alázatos tisztetettel. Kérni fogom Péter Bátyám Uramat, hogy nekem adja tudtomra, az Asszonyám akaratját az eránt, hogy az Asszonyám lakóházából holmimet, marhaji közzül pedig marháimat mikor és melly uttal vegyem külön; mert ámbár vagy ezen holnap' utolsó napjaiban vagy Augnak első hetében ismét feljövök ide, nékem Semlyénben dolgom lesz, és oda egynehány nap alatt indulok; utamat Miskolcznak vévén. Parancsolja Asszonyám a' mit legjobbnak lát s' teljesíteni fogom. Sajnálnám, ha a' háztól eltiltana, de ha azt fogná, azt is tenném, noha az másokra nézve szörnyű spectáculum volna.

Csak azt az eggy czikkelyt fogom fel, hogy én *Asszonyámnak hire s akaratja nélkül házasodtam, a' Gróf Asszonyámnak híre's akaratja nélkül adta hozzám a' leányát.* — Asszonyám igen jól tudja, hogy ez csak félig igaz. A' Gróf, midőn jelentést tettem Sophie eránt, világos szókkal em ékeztetett azon kötelességemre, hogy Asszonyámnak megegyezését kérjem ki és még okaim által is csak arra indíttatott, hogy valamég Semlyénből a' levél fel nem érkezik, a' dolog maradjon titokban, és ha Aszonyám fél szóval ellenzi is, múljon el. Ezt én Septembris 4 d. reggel mingyárt mondottam Asszonyámnak; 's hogy nem hazudok, mutatja az, hogy Kázmér, sőt magok a' háznál lévők is, csak akkor tudták-meg, mikor a' levél Semlyénből feljött. De ha Asszonyám hire s akaratja nélkül házasodtam volna is, azt már most késő volna emlegetni, minekutánna Aszonyám Sophiet örömmel fogadta. Többet mondok: ámbár a' gyermeki tisztelet és illendőség tőlem, 'a Gróftól pedig a' jó tónus úgy kivánták, hogy Asszonyámnak hirével s' akaratjával légyen meg: de abban a' korban vagyok, a' mellyben nekem az illendőség és tisztelet ugyan nem, de a' törvény igen is megengedte, hogy Asszonyámnak híre 's akaratja nélkül is házasodjam; Kazinczy Ferencz pedig Gróf Török Sóphia Antóniát az Anyjának akaratja ellen is elmerhette volna venni mindennémű tekintetben, ő nem tarthatott volna attól, hogy a' világ azt mondja, hogy bolondúl házasodott.

Sophie Május olta Kázméron kivül nem volt, 's most is hideglelően fekszik. Ha beteg nem volt volna, megfelelt volna annak, a' mit tőle az illető tekintetek kivánnak, Csókolja Asszonyámnak kezeit, 's ajándékát (eggy vég cziczet a' születendő gyermeknek) szíves tisztelettel köszöni. Maradok anyai kegyességébe ajánlva hív tisztelettel

alázatos engedelmes fija
Ferencz.

Én más nap az az 4 d. Júl. által mentem a' Bátyámhoz, hogy elébe terjesszem consideratioimat, 's azt mondhassam, hogy úgy a' mint a' punctumok állanak, eggyik sem ollyan, a' mellyet elfogadni lehessen, 's mondottam, mint lehetne változtatni. A' Bátyám eggy igen rövid levélben írta-meg az Anyámnak a' gondolkozásomat, 's azt előttem, midőn

már készen volt és csak pecsétlést várt, felolvasta. Általlottam mondani, hogy én egészen egyebet mondottam, 's jelentettem, hogy magam is fogok írni az Anyámnak: 's a' Bátyám a' ki alig várta, hogy déli szendergése miatt ágyba vethesse magát, javallotta, hogy magam is írjak. Azonban, midőn két három sort már írtam, eszébe jut, hogy az Anyámnak dél előtt vett levelét velem közölje. Örömest elhoztam volna azt, de az inasnak parancsolatja volt, hogy azt is, és minden ide tartozó papirosokat vigyen vissza. Péter Bátyám megengedte, hogy leírjam. Imhol következik az. De az első 5. vagy 6. sort az inas indulása miatt sietvén, minthogy úgy is üres volt, által ugrottam;

Az Anyám' levele Péter Bátyámhoz.

Regmecz die 3. Jul. 1805.

— — — — — — . . — — — — — — —

(5 vagy 6 sor ki van hagyva.)

A választásomra bizott Punctumok.

Először; hogy itélje-meg maga, ha szintén úgy lenne is a' dolog, Anyának azt mondani, hogy az csak *félig igaz.*

Megbocsásson fiam uram magának; az afféle beszédeket csak az apjokának tartsa.

Annyival inkább, hogy a mint a' maga levelében is megvan, igaz az, hogy úgy váltott jegyet. a' Gróf leányával, hogy én semmit sem tudtam arról, mindaddig, míg 4-dik Septberben lejővén, már mint vőlegény, úgy mondta meg, hogy megházasodott.

A' mi azt illeti, hogy azután megegyeztem benne, arról jobb ha hallgat, mert maga tudja ő legjobban, hogy az miért történt.

A' mi a' több részét illeti ennek az ő punctumának megint elragadta a' fantázia; vigyázzon, hogy meg ne bánja.

II. szor. Hogy minekutánna rajtam a' külön jószágért annyira impertinenskedett, minekutánna én elég világosan látom, hogy az őtet fenyegető veszedelemtől meg nem menthetem, tehát választására biztam ollyanokat, a' mellyeket jó lelki ismeretem szerint, megfontolván minden környülállásokat, mind reá nézve, mind reám legalkalmatosabbnak láttam. Ezekből válasszon, választását adja tudtomra, mert nékem is aratásom közelgetvén, le kell mennem további halasztás nélkül. Magáról kedves Sógor Uram előtt adjon mingyárt holnap Reverzálist írva mellyiket válassza, és hogy míg én élek, engem soha nem háborít, sem nem ingerel, sem nem keserít, sem nem bosszant; még pedig sem világosan, sem alattomban, 's a testvéreit is, mocskolni megszűnik, hogy már valahára, mind a' testvéreinek, mind pedig kiváltképp nekem nyugtom, 's csendes békességem lehessen.

A mi abbeli kivánságát illeti, hogy adjam tudtára, hogy a' Semlyéni házamban lévő holmijét, 's marháim közzül marháját, mikor és melly uton végye külön, azt egyenesen magára bizom. Én semmijét nem hányom ki az utsza közepére; de minekutánna mind maga, mind az apjoka annyira vitték a' dolgot, azt most is declarálom, hogy nékem

soha semmi alkalmatlanságom ne légyen. Ez nem azt teszi, hogy a' házamtól eltiltsam; sőt én a magam eránt való tiszteletet ennekutánna is megkivánom; de az *igaz tiszteletet*. Hanem minthogy igen mehetnék volt külön, tehát menjen minél előbb. 'S ugy is mind a ketten rettenetesen gazdálkodhatnának, tehát már ezentul lássanak hozzá. Magam részemről kérem az Istent, hogy szentelje meg mindkettejeket jó erkölcscsel, jó ésszel, jó szívvel; 's ha irántam tartozó kötelességeket teljesítik, áldja is meg őket a' legigazabb áldásával.

Hagyjon békét már annak a' tavalyi k . . . . históriájának. Szánja, bánja-meg; ismerje meg magában; térjen-meg; hagyjon nekem 's azoknak bekét, a' kiket szemtelenűl, igasságtalanúl vádol. Sem a' mostani házasságáról való bolond dicsekedésével, nekem mind szóval, mind írással örökre békét hagyjon.

Ha ollyan jó és igen dicsőséges neki, miattam a s . . . . . . is buhat, de nekem soha csak a' legkisebb jellel, annyival inkább szóval elő ne jöjjön, mert a' mit kap, magának tulajdonítsa. Továbbá még azt adja lelkem Sógor uram neki az én nevemben tudtára, hogy a tavalyi fertelmes undok cselekedeteiről hallgasson; engem sem azzal való beszédjével, mentegetéseivel, irásával ne terheljen, mert a' mit ő cselekedett, annak magamban való tudása is engem megemészt.

Én nem vagyok ollyan ember is mint az ő Nagyságos Ipája. Szépen nézheti Lubint. De oda Anettéje. Igy nevezte ő magát és k . . . . . . tavaly.

A négy punctumban megjegyzett és kezéhez adatott, 's választására bízatottakon kívül én sem mást, sem életemben, sem többet nem adok, sem többet magammal játszodtatni nem engedem, hogy ma így, holnap mást kivánjon tőlem.

A' mit adok pedig, arra adósságot ne csináljon, mert ez csak élelmére van általam adva, míg élek; holtom után ő is ugy mint a' többi a' kinek szinte ugy fekvő jószágot adtam, a javítás, a mit tesznek rajta, a magoké. A. Regmecz, die 3ª Júl. 1805.

Arva Bossányi Susánna.

Postscriptum. Beteg a felesége; hideg leli. Tán fiam uramat is az leli? Regmecz enyém, mint Semlyén, akár mit mond az apjoka. Éppen ő tudja az én dolgaimat.

Most is azt mondom, megszűnjön fiam Uram az olly bolond irásaitól, mint ez a' mostani levele is.

Jegyzések a Punctumokra.

Megrettenvén ezen soron, felhánytam, mit irtam. A' textus ez: *Csak azt az eggy czikkelyt fogom-fel, hogy én Asszonyámnak hire s akaratja nélkül házasodtam, 's a' Gróf Asszonyámnak hire 's akaratja nélkül adta hozzám a' leányát. — Asszonyám igen jól tudja, hogy ez csak félig igaz.* Látván, hogy nem azt mondotttam, hogy az Anyám *csak félig-igazat mond*, hanem, hogy *az, hogy én az Anyámnak hire s akaratja nélkül házasodtam, csak félig igaz,* nagyon megkönnyedtem.

'S tartván tőle, hogy azt csakugyan méltán vehette nehezen az Anyám, négy jó tónusu ember' discisiójára biztam, 's absolválva vagyok általok.

Ember vagyok én is; a' fájdalom, meg-nem érdemlett bánás engem is elragadhat, 's ha elragadott, ha vétettem, szivesen sajnálom 's bánom, 's ezen vallás tételem légyen Asszonyámnak tökélletes elégtétel. De óhajtom, hogy mások is ártatlannak leljenek.

Már ez bizony sok, ha arra emlékezik Asszonyám, hogy annak a' tiszteletet, 's háladatosságot érdemlő férjfinak, a' kit még Deczemberben magasztalt, egyedül azért, mert leánya 's veje dolgát Asszonyámnak szívére kötötte, még ott is, a' hol elő sem kellene hozódnia, döféseket adogát.

Nem megeggyezett, hanem *örült Asszonyám neki — csudálkozott rajta!*

És így csak azért eggyezett meg benne, mert úgy Nagy Marist el nem vehettem. Születése ellen annyira nincs szó és nem lehet szó, hogy azzal Aszonyám dicsekedett is. — Erszényére sem lehet szó, hiszen neki nem szükség ezen tekintetben is, valamint szüléjinek a' kikészítése körül megmutatott kegyességek miatt, mások mellett pirulni. Melly cselekedet az, a' mellyet oda lehetne magyarázni, hogy ő mások felett héjázni akart? 'S mit monda Asszonyám Dobsa Lászlónak eggy ollyas szavára, a' mellyre Dobsa László elnevette magát és Asszonyámnak e' mondására: *hát nem mondtam?* azt felelte, hogy *azt neki meg kell adni, hogy derék Asszony.*

Dienes felől ugyan ezt mondotta, midőn D. az Anyámnak remonstrátiót tett, hogy tőle Keserűt elvette és nékem adta, a' mit én sem soha nem kértem, sem nem is óhajtottam.

Én pedig azt látom világosan engem fenyegető veszedelemnek, ha továbbá is úgy maradtam volna, kivált férj és atya lévén, mint eddig.

Az bizony rendes volna, ha én József öcsémnek, kinek koránt sem beszéltem el minden *incultus emberhez* illő cselekedeteit, Reverzálist ádnék, hogy *mocskolni megszűnöm*. Engem miatta a guta üte-meg, én miatta Regmeczről elkergettettem, én az ő cooperátiója által abba a' gyanúba hozattam, mintha eggy oktalan cselekedetet akartam volna elkövetni és mintha az ő ellenkezései is cselekedték, hogy azt el nem követtem; én az ő goromba 's gaz cselekedete után neki béjelentem házasságomat, 's nem felel; megadom a' vizitet, 's vissza nem adja, egész asztalnál feleségestül eggyütt hozzám s feleségemhez makacs megátalkodással nem szóllanak; cselekedetemet, szavaimat, hallattomra és hátam megett bohó magának tetszéssel, minthogy nem érti, kaczagja; az óhajtja, hogy a' szobaleányt vettem volna el, hogy a' maga Consil. 's Ordin. VIspán leánya feleségének superioritását velem éreztethesse, 's ördögi gyülölségét azzal magyarázza, hogy velem a mennyországban sem akar együtt lenni! 's ennyi utánna-járáson kivül még Reverzálist adjak neki, hogy nem mocskolom, azaz barátim köztt cselekedeteit el nem beszéllem? — Az Evangyélium a' hetvenhétszeri megbántásokat el hagyja felejtetni, de, midőn valaki megátalkodik, úgy hagyja néznünk, mint Publicánust.

De mire vitte a' Gróf? 's mivel? a' levéllel vagy a' vizitával?

Annál eszesebb portiót nem foghatunk, azt mondják a' háznak legszorosabb barátjai is.

Melly kegyetlen sarcasmus a melly itt az *Isten kérését* nyomban meg előzi! sőt melly nem áldás, hanem *döfés* az, a mellyet Asszonyám itten nem csak nekem már, hanem még annak is, a' ki azon kevés holnapok olta, a' miolta tagjává lett a' háznak, sem erkölcsét, sem szívét, sem eszét nem hozta talán gyanúba! Ah, ez keserves, kivált ollykor, midőn Anya vál-el a' gyermekétől. Kivánhatni-e az illyenek után *igaz tiszteletet*, azaz *szeretetet és hűséget*?

De hogy kivánhatni azt, hogy én annak nemcsak *érzésében*, hanem *megmutatása után is*, hogy azokat nem érdemlettem, csendesen hallgassam a mocskot és bosszantást?

Miben változtam én meg azolta, miolta Gróf Török Lajosnak és Gróf Roggendorf Aloysiának a leánya feleségem? 'S ha az öcsém, a' ki most eggyszerre olly nagy kaczagója a' Státusok külömbségeinek, örül annak, hogy a' felesége *Consil. 's Ord. V. Ispánnak leánya,* nem örülhetek-e én, hogy a sors nekem eggy már magában, már szüléjinek személyes tulajdonságai miatt becsülendő feleséget advān, pótolék gyanánt eggy régi familiából eredő leányt, 's a' Pálffy Carolina unokájának gyermekét, 's a' Harrachok, Kolowrátok, Sternbergek, Götzenek rokonát adta? — Ne hamiskodjunk, szólljunk igazat, úgy-e szégyeltük volna a' szobaleány atyjafiait 's származását: hogy ne örűljünk hát az ellenkezőn. Ha Sophie *Ragályi Sophie* volt volna is, én megértem volna vele, 's engem a' Grófi születés ugyan nem vont azon szándékra, mellyet a' Gondviselés megkoronázott. Én a *személyt* óhajtottam, mert hat vagy hét esztendős korától fogvást ismertem; 's azon örvendek, hogy a' házasság annak a' nagy embernek, a' kit religiosus tisztelettel tiszteltem. *mintegy tulajdon fijává teve,* — noha, igen is, azt szeretem, hogy eggy lépéssel elébb álló Kasztból származott. Asszonyám elfelejtette tulajdon érzéseit 's azzal vádol, hogy házasságomat sokfelé megírtam. Nem irtam volna e meg, ha mást vettem volna is, mint életemnek minden nevezetes történeteit megszoktam írni barátaimnak? Azt, hogy a' Sophia testvére Szatthmári Fő Ispán Báró Vécseinek vette-el a' leányát. Asszonyám *maga parancsolta beszúrni eggy bizonyos levélbe.*

Ez mutatja, hogy Sophinak, a' ki illyeket nem hallott annál a' háznál, a' hol neveltetett, nem vala bátorságos Májusban visszatérni Semlyénbe. — József öcsém még valami nehezebbet hallott, hogy a' feleségét őrzötte. Dienes öcsémnek pedig meg vala már Vice Ispán korában izenve, hogy őtet nem azért sz . . . ., hogy . . . . A' gyermeknek szent tiszte a' szülék' meztelenségeit elfedni. Tanúm Baranyi úr, tanúm a' Bárczaynak írt levél, és minden, hogy az Anyámat, még a' fájdalom kiömledezéseiben is megkiméltem, de a' hol illyeket lehet hallani a' gyermeknek, ott nem bánhat tanácsosabban, mintha megyen.

Asszonyámra provokálok, hogy a' nem csak nekem, de Asszonyámra is igen kedvetlen textust én soha sem illettem megházasodásom olta. Asszonyám hozta elő. 's a' l . . . . *Lubin és Anette* 's holmi

. .

effélék nem arra valók, hogy megnémuljak mentségemre. Még *most is* faggatja Asszonyám a' cselédjeimet 's engem gyanúba 's előttök nevetségbe hoz általa, ha Miskolcz táján voltam e azon Uri háznál a' hol a' leány van?

Ime még most is k . . . . .!

Ezt a' levelet az Anyám mással íratta le. — *Mással!* mondom. — Ezekhez ezt vetette tulajdon kezével.

Én csináltam e mindég új meg új kivánságokat? Széphalmot elvették. A' puszta Curiát és a' mellette való földet ide adta Asszonyám, 's a' föld ismét el van véve.

Keserűt adta lakóúl; de Dienes öcsémnek két - - impertinensnek nevezett leveleiből láthatta az Anyám, hogy igaz az, a' mit tőlem halla, hogy neheztel; 's okos cselekedet volt volna e, collisióba jönni vele?

Miben van nekem luxusom? Cselédben? lovakban? ruhában? mibe kerül a' feleségem? nem ád-e neki az atyja esztendőnként annyit, hogy a' mi jól kikészült ruházatjaihoz kivántatik, megszerezhesse? városba 's idegen helyekre futkározásban? Vendéglésekben? — Fogja e valaki hinni, hogy eggy testvérem a' minap azt a' tanácsot adta, hogy mérsékeljem a postaköltséget? — De adósság nélkül még eddig sem a' kamarát nem fizethettem, sem marháim számát nem szaporíthattam; pedig szaporításom szembetűnő; sem más speculatióba nem ereszkedhettem.

Ennek magyarázat kell. — Sophie Május ólta Juliusnak végső napjáig veszedelmesen beteg lévén, s terhét nehezen hordván, nem ülhetett kocsiba, 's ámbár megértette az Anyám feljövetelét, Regmeczre nem ment. — Ezért neheztel az Anyám.

Én vévén azon irtóztató levelet, mely itt pag. — fordul-elő, 's hallván, mint bánt Anyám a' Gróffal, veszedelmesnek tartám Regmeczre menni, a' hol József öcsém nekem botot igért, 's öszvekapásra provocált — veszedelmesnek Asszonyám elibe, a' kin megtörtént, hogy a' már anyává lett gyermekeit pofon verte, még pedig mások előtt, 's az elmult szüreten azt mondotta, hogy bánja, hogy engem lakodalmam előtt két héttel meg nem veretett. — Valamint mindenben az Anyám ebben is másra keni a' tűzcsinálást. Most a' Gróf és Péchy Sándorné húgom forog gyanúban.

Azt mondám feljebb, hogy nem nyughatván meg azon levélben, a' mellyet Péter Bátyám íra a' Conditiók dolgában az én kérésemre, Asszonyámnak magam is elkezdettem írni eggyet, midőn Péter Bátyámnak eszébe juta, hogy velem olvastassa-meg a' ma vett levelet. Ezen elrémültem. Melly keserítések 's alacsony bántások! és azt más kezével irva! Osztán ismét világosan mondja, hogy nem ád semmit mást. Azon felyül tehát, hogy haszontalan volt volna a' Conditiók' megváltoztatására kérni, a' s . . . . *butatás* etc., azt kivánták tőlem, hogy ne feleljek, 's nem feleltem. De Péter Bátyámnak engedelmével a' levelet, minekelőtte Regmeczre az inas által vissza küldetnék, lemásoltam 's magát a' levelet szignáltam, az az reá írtam láttam és párját vettem.

Midőn az Anyám Juniusnak — — Semlyénből Regmeczre fel-

jött, nem szólla nekem semmit, hanem Bátyám Kövér Imre Urnál leszállott, 's eggy levelet ada kezébe. Imhol van az: [1]

. . . .

Megköszöntem levél által adományát, 's közelgetvén az aratás' ideje, Júl. 7-dikén Kázmérból elindúltam, hogy ámbár ezen levélben nekem nemcsak a' vetés, hanem annak felvétele is meg vagyon igérve, a' munka idején jelen legyek; és azért is, hogy holmimet öszvepakkoljam, 's egynehány ízben előfordúlván a' levelekben a' parancsolat, hogy időhalasztás nélkül menjek a' háztól, elhurczolkodhassak.

Látván ugyanezen levelekből a' Sophie eránt való gyülölséget, látván, hogy Asszonyám most olly tűzben vagyon, hogy vele nem bátorságos szóllani, Sophieról többé nem emlékeztem és egész Júl. végéig, midőn lebetegedése miatt Semlyént elhagyni kéntelen valék, ámbár a reggeli 's ebédkori kézcsókok el nem maradtak, néma voltam.

A Semlyénben való mostani mulatásom' első hetében a kocsisom Vincze István, a' kit Asszonyám nekem maga engedett kocsisnak Nyiri István után, mindég Kólyon tartatott. A' gabona ez' idén a' sok esőzés miatt még arathatatlan lévén elnéztem, hogy ott van. De midőn Júl. — d. már aratásomhoz akartam fogatni, 's Szombaton az Anyám a' bérest hozzám beküldi tudakozni, hogy mit izenek Kólyra? azt feleltem, hogy kocsisom jőjjön haza elmúlhatatlanúl. — Meg sem álmodtam, hogy Asszonyám őtet nékem bosszantásomra tartja ott. — Más nap az Asszonyám kocsisa méne oda, 's az által is izentem neki. — Estve már ágyban valék, hallom, jő a szekér; kikiáltok, 's felel a kocsis, hogy nincs Vincze. — Miért nincs? — Elfelejtettem, úgymond, neki megmondani az izenetet. — Én hétfőn reggel a' Lovászt eggy üres lovon értte küldöttem; eljött 's azt a hírt hozta, hogy Asszonyám oda irott parancsolatot külde, hogy 50t vágat reá, ha haza mer jönni. 'S ezért nem jött az Asszonyám kocsisával. — Vincze nekem kévéket kötözni kellett, és tudja az egész Semlyén, hogy nála nélkül fel nem vehettem volna vetésemet. Végre 31 d. Jul. elhagytam Semlyént, 's kevésbe múlt, hogy későn nem jöttem Kázmérba, mert hat nappal azután, hogy felértem, megszületett a' lejányom.

Asszonyám megigérte, hogy felvéteti a' vetést, mellyel megajándékozott. Azonban azon eggy hét alatt, a' meddig az aratáshoz a' szem éretlen volta miatt hozzá fogni nem lehetett, mindennek beszéllte, hogy ha ott vész is, nem nyúlat hozzá. 30 Rftot csakugyan ada munkára. és azon a 60 kereszt 7 kévés 's a' 30 kereszt ismét 7 kévés tábla 's eggy darab a' harmadikban felmunkáltatott, de egyszersmind a' pénz mind fel is ment.

Vinczét ismét azzal a' parancsolattal küldém vissza, hogy aratásomhoz lásson, 's magamnak sem szekerem, sem béresem nem lévén, a' Gazdát emlékeztesse, hogy tegye a' mit kell. Az eggyik tábla úgy is felében vala szántva, 's annak behordásával is tartozott vetője.

[1] A levél beigtatása itt is elmaradt a kéziratból. Közlő.

Asszonyám az alatt szinte munkáúl tette magának, hogy a' Grófot, a Grófnét 's házokat kissebbítse. Midőn a' Palatinus a' Semlyéni erdőkben a' Bihari Deputátió által várattatott, Péchy Mihályné, Fráter Pálné és Ferenczné Asszonyomnak sok ideig házokat festette nevetséges színekkel.

Rég olta tart már az ízetlenség Asszonyám és a Sógorunk Bátyám Péchy Sándor Uram háza köztt. Én tudom mit köszönhetek csak a' tavalyi históriáimban is testvéreimnek: de a' húgom házasságom olta barátsággal viselte magát erántam, 'a én a' ki nem szoktam várni a' megelőzést a' megbékélésben, és a' ki akár bántó találtam lenni, akár bántott, magam teszem az első lépést, mint mind Józsi, mind Dienes, mind Laczi, mind Susi eránt most is tettem, elfelejtettem a' mi esett, 's a' húgomhoz, kivel eggy faluban lakom, eljártam. Ezt az Anyám ellenzette, és mihelytt kimentem a' háztól, mingyárt utánnam küldözött, nézni hogy oda mentem-e? Pünkösd napján ez' idén, minekutánna sok esztendők olta nem volt a' templomba, bément 's Úr vacsorájával élt. Én elvégezvén az isteni tisztelet actusát, kijöttem a' templomból; az Anyám, látván hogy megyek, vissza fordúlt a' háta megett ülö leányhoz, 's megparancsolta, hogy jöjjön nézni nem megyek e Péchy Sándorhoz. 'S a' Templom látta mi esik, sokan hallották szavát. — 'S ez a' *szeretet áldozatjakor!*

Ez a' leány eggykor, midőn meghallaná, hogy a' Csizmát reggel béhozó inasomtól azt kérdém, ha volt-e az istállóban? 's a kocsis megvakarta-e a lovakat? mingyárt hírt vitt; úgy hogy a' beszédet az éppen kiforduló inas maga hallotta, 's maga beszéllte el nekem. Felöltözvén magam téptem-meg a lyány fejét érte; 's midőn az Anyám haza jött elébe mentem, elbeszéltem, hogy a' lyányt megpofoztam, 's éreztettem, hogy én nem vagyok eggy 13 esztendős leány vigyázása alatt.

Ezek tiszteletlenségre magyaráztathatnának: de mit tégyek? illik-e az Anyámmal haszontalan remonstratiókra fakadni, hogy a' spionírozta-tás, és ellenem való keménységeknek *cselédekre való bízása* engem is, magát az Anyámat is megalacsonyítják? nevezetesen a' Templomban elkövetett dolog rettenetes criticákat szűl? Kéntelen voltam éreztetni, hogy Bossányi Ferencznek 's Comáromy Juliánnának unokája lévén Semlyénben otthon vagyok.

Öszvepakkoltam holmimet; írtam Fráter László Úrnak, hogy adja nekem árendába a' Semlyéni házát. Meg van levelem csomójában a' felelete. Bátyám Péchy Imre Urat kértem, hogy méltóztassék holmimnek szállást adni. Azt felelte, hogy az Anyámat nem akarja általa megbántani. Nem lévén magamnak szekerem, Semlyénben a' mezei munka miatt szekerest nem remélhetvén, magamnak Kázmérba a' Sophie közelítő lebetegedése miatt sietni kellvén, letettem a' szándokról, 's mindent öszvekötve, elpakkolva, ott hagytam.

A' lyányom Aug. 8 d. megszületett 's 9-dikben Báró Splényi Manczi kisasszony karjain Iphigenia név alatt megkereszteltetett Még azon nap megírtam a' levelet Asszonyámnak, s Dr. Szent Györgyi Úrhoz kül-

döttem a' Debreczeni vásárra induló újhelyi kereskedők által, tudván. hogy a' Vásárban lesz. Magamat 's a' leányomat ajánlottam anyai kegyességébe, Sophieről, 's szülejiről hallgattam.[1]

*

Ezen, még eddig teljesen ismeretlen Kazinczy-kéziratokat a gróf Vay-család berkeszi könyvtárának rendezése alkalmával fedeztem föl, a könyvtár kéziratai között. A család birtokába valószinüleg gr. Vay Ábrahám idejében juthattak, kinek neje Kazinczy Zsófia volt és így nagyon közeli rokonság kötötte össze a két családot egymással. Ezen »Följegyzések« képezik — időrendben — az irások első részét s ugyanezzel együtt voltak a közlés többi darabjai, egy naplószerű följegyzés, a »Széphalom« czímű önálló dolgozat, egy másik rövidebb kézirat és a különböző időből való levelek, Kazinczy, az anyja sz. Bossányi Zsuzsánna, a testvérei és nagybátyja levelei stb.

Irodalmunk történetének ismerői előtt feleslegesnek tartom e kéziratok értékét s fölfedezésük irodalomtörténeti fontosságát méltatni. Érdekességüket még az is emeli, hogy Kazinczy életének épen azon idejére vetnek legtöbb világosságot, melyről még eddig legkevesebb tudomásunk volt. Ez az idő a fogságából való kiszabadulása és házassága közti évekre, továbbá családi életének első idejére esik. A följegyzések taián nem is lévén arra szánva, hogy valaha a nagy közönség színe elébe kerüljenek, a legnagyobb részletességgel és őszinteséggel vannak megirva. Az anyja és testvérei József és László által üldözött, sokszor vérig sértett Kazinczy Ferencz ezen irásaiban önti ki keserveit, melyek sokszor méltatlankodássá fokozódnak. De — és ez mutatja az ő nagy lelkét — még az anyja legnagyobb igazságtalansága, vagy a testvér legdurvább sértése után sem szűnik meg benne az anya iránti tisztelet s a testvérei iránti nemes érzés. Kazinczy egyéni jelleme csak ezen kézirataiból ismerhető meg igazi nagyságában és egész alakja még egyszer olyan magasra emelkedik az utókor előtt, ha igazi martyrságig menő szenvedéseinek történetét olvassa.[2]

Közli: DÉKÁNI KÁLMÁN.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Negyedik és befejező közlemény.

Inclyta Tabula Regia Iudiciaria.

Invitus quidem, extrema tamen necessitate adactus Inclytae Tabulae Regiae humillime representare cogor: Qualiter Genitor meus, Illustrissimus condam Dominus Antonius Amade Liber Baro de Várkony anno adhuc 1702. Illustrissimam Dominam Mariam Rosaliam Horváth Simoncsics Dominam utpote Genetricem meam, in perpetuam thori vitaeque

[1] Itt megszakadnak a följegyzések, de hogy folytatásuk szándékában volt Kazinczynak, azt mutatja az egésznek befejezetlensége. *Közlő.*

[2] Közlőnek nagybecsű fölfedezésére vonatkozó ezen tájékoztató és ismertető sorai az első közlemény elejéről tévedésből elmaradtak. *Szerk.*

sociam sibi desponsando, eotum ea de causa, eoque fine, ut futuram matrimonialem obligationem testatam reddat, eidem titulo dotis decem mille florenos, in medietate ex bonis aviticis desumendos vigore contractus die 6-ta Februarii anni 1702. emanati obligavit. Et quamvis idem Genitor condam meus sperasset causam propter quam praedeclarata decem millia florenorum obligata fuerant, in effectum abituram, seque fine suo potiturum, consequenter cum praetitulata Domina sibi in vitae thorique sociam desponsata matrimonialiter cohabitaturum; tantum tamen abesset, ut postquam matrimonium initum fuisset, eo fine et scopo, ob quem praedeclarata summa obligata fuerat, potivi potuisset; ut potius praelibata Domina mea Genetrix primum et ante omnia jactis variis discordiarum, harmoniam conjugalem suffocantibus seminibus, etiam coram jure (in quantum reverentia filialis admittet et jurium meorum defensio postulat) declarandis, finaliter praedefunctum Dominum et Maritum suum, absque competentis judicis legali divortio, deseruisset, imo varia ipsius mobilia in solito residentiae ejus loco existentia ipso inscio et invito aufferi curasset et nec amplius eundem ad residentiae suae locum admittere voluisset, quin potius praesentiae ipsius fama audita portas domus suae obserari fecisset; ubi autem antelatum Dominum Genitorem condam meum anno nunc currenti, Deo ita volente viam universae carnis ingredi contigit, post ipsius fata instar relictarum viduarum se in possessionem bonorum, via legalis successionis, in me alias unicum filium ejus devolutorum ponere, eademque via facti occupare voluisset; sed ubi haec (me juribus meis invigilante) succedere non potuerat, tandem judiciarium contra me processum coram Inclyta Tabula Districtuali Partium Cis-Danubianarum, tam ad implementum praedeclarati matrimonialis contractus, quam ad complanationem aliarum relictis viduis competentium praetensiorum suscitasset, meque eo fine eorsum evocari curasset.

Quia vero praedeclaratus matrimonialis contractus, tum ex eo, quod prohibentibus titulis 58. 59. et 110. partis 1-ae in praejudicium successorum bona avitica onerari nequeant, tum vero ex eo invalidus foret, quod propter futurum matrimonium et ejus mutuas obligationes initus sit; matrimonium autem et ejus mutuae obligationes, quoniam Dominae Genetricis meae diversionis facto, adeoque, ipsius culpa cessassent, necessario itaque sequitur, quod cessante causa contracti utpote matrimonii continuatio, effectus quoque; hoc est facta 10 milia florenorum obligatio cessare debeat. Cum certissimum sit haec 10 milia florenorum non alias obligata fuisse, quam sub conditione in futurum continuandi matrimonii, non servatis autem conditionibus, quod pacta non serventur, omnia jura testatum redderent. Praeterea alia ratio esset relictarum viduarum et alia uxorum maritos suos relinquentium; haec etenim cum prius derelinquant maritos, quam mariti ipsas, quemadmodum post fata maritorum pro derelictis reputari, ita nec beneficio et favore legum relictis viduis competente frui valerent, consequenter an mentionata Domina mea Genetrix in his circumstantiis beneficiis vidualibus gaudere valeat ad exigentiam articuli 26. 1723. Inclytae Tabulae Regiae cognoscendum veniret.

Et quamvis filialis meae obligationis memor, perhorrescam ad haec

rigorosa contra eandem Dominam Matrem meam, condescendere media, sed quia omnes amici, per graves viros in hujus controversiae accomodatione suscepti conatus in irritum ceciderunt. Ad haec per suscitatum contra me praedeclaratum processum lacessitus, exiguam post fata Genitoris mei in me devolutam substantiam, consequenter, vitam et familiam citra adminiculum hujus extremitatis conservare, non possum; ideo Inclytam Tabulam Regiam humillime rogo, dignetur intuitu praemissorum, contra antelatam Dominam Matrem meam, certum brevem, eumque competentem terminum praefigere, pro eodem eandem certificare et eo adveniente, ad productionem praescripti contractus matrimonialis adigere, eum ex rationibus praealligatis invalidare et accessorie reliquas etiam ejus viduales pratensiones definire et decidere perseverando.

Inclytae Tabulae Regiae Iudiciariae

humillimus servus
Baro Ladislaus Amade.

Ad Inclytam Tabulam Regiam Judiciariam demissus actionalis libellus. Introscripti Baronis Ladislai Amade ut A. contra et adversus Illustrissimam Dominam Maria Rosaliam Horvath Simoncsics Illustrissimi condam Domini Baronis Antonii Amade vidua ut I.

Ktár 1900/14.

Mi aláb megirtak Báró Horváth Simontsics Mária Rosalia néhai Tekintetes és Nagyságos Báró Amade Antal Uram meghagyot eözvegye egy részrül: más részrül penig Várkony Amade László, felül írt Méltóságos Asszonynak fia, adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik és legelsőben is én Horváth Simontsics Mária Rosalia, jólehet néhai kedves Uramnak s Férjemnek halála után az én egyetlenegy Fiam Báró Amade László ellen sok külömb-külömbféle helyes keresetim véget Tekintetes Districtualis Nagy-Szombathy Tábla előtt, bizonyos törvény és processust mozdítottam és azt maid hat esztendőtül fogva folytatván, annyira vittem, hogy rövid idő allat végső sententiát is reménlettem volna; mivel pediglen említett édes Fiam az alat maghában szálván és mind sok Méltosságoknak közbevetéseket, mind pedig Isten parancsolattyát is, mely által attyának s annyának tiszteletére köteleztetik szeme előtt viselvén, azon processusban maghát továb törvényessen oltalmazni és az által mind a kettőnknek szivét emésztő pörlekedést folytatni nem kivánnya, hanem inkáb annyai gratiámot megérdemleni akarván, említet és még processusban bővebben föltett, sőtt azon kivül is akárhonnand eddig származható praetensioimért nyolczezer forintokat mai nap kész pénzül kezemhez letett. Ahoz képest én is méltó tekintetben vévén mind a megnevezet Méltóságoknak és az ország oszlopjainak közbevetéseket, mind azt, hogy nem idegennel, hanem édes magzatommal dolgom légyen, praespecificált nyolczezer forintal, mindennémü keresetemért megelégetettem, felül írt mód szerint inditott processust és abba formált, sőtt másképpen is akármely okra nézve eddig formálható praetensiókat emlétet édes Fiam ellen cassálom, mortificálom, semmivé tészem, kezemhez kész pénzül letett

nyolczezer forintokrul megnevezet Fiamot Báró Amade Lászlót quietálom és mindennémű impetitioimtúl örökösen absolválom, ezen saját kezemmel subscribált és pöcsétemmel megerősített levelemnek ereivel.

Ellenben én is Báró Amade László kedves Asszonyom Anyámnak kegyelmét fiui engedelemmel megesmérvén annyai kezeit csókolom, emlétet processusban tétetet allegatiokkal s az által okozot sértésemrül eö Nagyságát mély alázatossággal követem és *gratiájában nagyon bizván* örökessen abban maghamot ajánlom.

Posonii 24 X-bris. 1742.

Simonchics Horvát Maria Rosalia.
Báró Amade László.

Ktár 1900/14.

Nos Sacrae Regiae Majestatis Districtualis Tabulae Judiciariae Partium Regni Hungariae Cis-Danubianarum Praeses et Caeteri Assessores: Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum Nos anno hocce millessimo septingentessimo quadragessimo tertio, die vero octava mensis Januarii ad peculiarem Illustrissimae Dominae Mariae Rosaliae natae Baronissae Horváth Simoncsich Illustrissimi condam Domini Antonii Amade Liberi Baronis de Várkony relictae viduae petitionem et requisitionem, hic in libera regiaeque civitate Tyrnaviensi in comitatu Posoniensi existente habita loco videlicet celebrationis judiciorum eidem competenti articulariter ordinato ad solitum concessum convenissemus et una constituti fuissemus: Eotum ibidem Spectabilis ac Magnificus Dominus Ladislaus Amade Liber Baro de Várkony coram Nobis constitutus personaliter sequens exhibuit et praesentavit scriptum, quod hujus esset tenoris: Tekéntetes Districtualis Tábla, nékem igen kegyes jó Uraim! Valamint hogy minden hozzám való buzgó szív érzette édes Méltósághos Aszony Anyámnak hozzám egyetlen egy fiához sok esztendőkigh való nehesztellését, úgy örvend közönségessen, hogy édes annyai gratiájában ujobban béfogadott, elrekesztett és azzal mintegy újonnan, ha méhében nem is, de szévében születni méltóztatott. Nem is kétlem azért, hogy mindkettőben a Tekéntetes Tábla is részt vett és vészen; midőn az előbbeni szomorú költséges törvényre eö Nagyságátúl ugyan ezen Tekéntetes Tábla eleiben parancsoltatván, most a producált Conventio és a fő országh oszlopi közbenjárulása és előbbmozdétása által való megegyezés után értette, hogy activus processussát ellenem azzal cassálni és semmivé tenni kivánta, sőtt cassálta és semmivé is tette. Én is ellenben eö Nagyságát sok édes annyai nagy ajánlási és valóságos igéreti után, azokbúl nevelt bizonyos reménséggel egészlen contentáltam. Mivel pedig az illyetén itéleteknek folyásában történyhettek ollyanak is, a kik az említett activus processusában eö Nagyságának én ellenem az én deffensámban ne talántán sérelmes és fájdalmas igék és szók bémondattak, hogy azért annál elevenyebben és nagy buzgósággal természet szerént és vélem meghtestesült fiui mély alázatos engedelmességemet megbizonyitthassam, itt a Tekéntetes Tábla kegyes és úri

tekéntete előtt is nagyon sajnállom, bánom és kesergem, követvén leszerült alázatossággal, hogy azokról nékem megbocsájtani, megengedni és ellfelejteni méltóztassék; ezen deprecatiómat kész lévén az egész világh előtt is tellyes töredelmességgel elkövetnem; eztet nem az én akaratomnak annyira, mint a törvényes kéntelenségeknek kegyessen és kegyelmessen tulajdonetván. A mi pedig az én activus vagy apellált processussomat eő Nagyságha eránth ugyanezen Tekéntetes Tábla előtt illethetné, mivel a conventióban és ezen szent és décséretes megegyezésben mindenképpen kihagyatott és expresse kivetődött az föllyebb nagyemlekezető haza attyái előtt is, azért, hogy ez maga folyásában, úgy a mint volt és van és minden minémüségében meghmaradgyon (semmiképpen ettül nem recedálhatván) azon instálok a Tekéntetes Tábla előtt, sőtt ha terminálltatott, hogy itt már hire se legyen, sub authentico kegyessen kiadatni is méltóztassék; ennek is pedig elemésztésében eő Nagysághának (ne talántán valaha valami praejudiciumom ne következhetne, kitül Isten oltalmazzon és nem is reménlek), hogy nem engedelmeskedhetem, arrúl is térdhajtással követem és kezeit, lábait csókolván, bocsánatott várok. Melly declaratiómat és gyermeki valóságos igaz hajlandóságomat midőn a Tekéntetes Tábla előtt is contestálni óhajtván, hogy ezen submissióval annál is inkább édes annyai szévét és szerelmét magamhoz gerjesztethessem és más fiúknak is ezzel eleven és követő példát mutathassak. Kérem a Tekéntetes Tábla is nem ugy, mint biráim immár, hanem mint bizonyságim és promotorim is legyenek eö Nagysága édes annyai szivében és gratiájában béajánlyon s recommendállyon és mindezekrül testimonialist is adgyon szokott solennitással; úgy az producált és reluált documentumokat is resignállya. Mindezeknek tellyes és szintelen bizodalmával magamat is a Tekéntetes Tábla favoriban és kegyességében ajánlván él és fottáigh lenni megh nem szünik. Az Tekéntetes Táblának tökélletes és állandó szolgája, Báró Amadé László. Apud Sacrae et Regiae Majestatis Inclytam Partium Regni Cis-Danubianarum Districtualem Tabulam Dominos mihi colendissimos. Humillima filialis deprecatio et submissa declaratio intronotati.

Unde Nos super praemisso modo Nobis exhibito et praesentato scripto memorato Domino Baroni jurium suorum futura eaque uberiori pro cautela praesentes sub sigillo tabulari judiciali et authentico extradandas esse duximus et concedendas literas testimoniales communi suadente justitia. Tyrnaviae ex consessu judiciario tabulari die sexta mensis Martii. Anno millesimo septingentesimo quadragesimo tertio.

N. N. Sacratissimae Regiae Majestatis Partium Regni Hungariae Cis-Danubianarum Tabulae Judiciariae Praeses et Assessores.

Stephanus Tersztyánszky juratus notarius

Ltár 1900/3.

Nagyméltóságú Gróf, Feldttmarschall, Judex Curiae, Kegyelmes Feövezérem, Principálisom, Pátrónusom!

Engeszteltessék Excellentiád esedezésem céllyára, könyörgő pennám által; az ki öztönöző személlyem által, olly nagy méltóságoknak vagy igen ritkán instántiámat vagy éppen végtére szoktam és tanúltam terjesztenni. Jó kegyelmes uram! erőszakot tészek ugyan szolgai szivemen, hogy Excellentiádtul némelly üdőre távozni kéntelenítetem és könyörgök, de hiszek Excellentiád atyáskodásában erőssen, és nagyon: mert kegyes, mert kegyelmes, mert szánakodó. Constál Excellentiádnál szerzetes ellzárása édes Asszony Annyámnak, ki is mind eddig semmi segétő szerelemre nem gerjedett; eleit köll vennem; valóságát kitanúlnom concredált híreimnek, nem szintén kedvezvén. Az arany kultsért is, hogy személlyem szerént elevenítsem instantiámat? eö Fölsége minden órán leéndő születésének alkalmatosságával, az bécsi méltóságok Olomützban igen javasolták. Bényúitottam eő fölsége thrónussához az septemvirális assessorságért is instantiámat; mellyell, s mindezekkell, noha nem reménlem, sőtt desperálok is, parthoz jutásomhoz eveznem, hanem Excellentiád hatalmas kormányozása által, kirül hogy hathatóssan emlékeztesse méltóságos cavallerie Generalis Uramot eö Excellentiáját bécsi úttyához, alázatossan essedezem. Az törvények is ezen holnapban beállanak az hazában, tenger pöreimhez való leveleimet, valaminthogy előszednem és consignálnom legszükségesseb, ugy archivumomat soha senkire nem bíztam. Tudva lévő Excellentiádnál az is, noha feleséges ember vagyok, de fele segítségemre bizony nints párom a gazdaszonyságban, ollyas embertül is ürülök, az ki fő feyrül vezérlenné rendetlen kevesemet. Gazdaember vagyok, ahoz nevezetes adósságim, usuráim, ahoz köll kapaszkodnom jövendőre is, ugy mint az valóhoz a valótlanság mellett. Én ugyan, édes kegyelmes Uram, az apostolokkal cselekedtem, mert mindenemet ellhadtam és szíves ájtatosságombúl csupán követtem Excellentiádat. Tekéncse azért Excellentiád, igazán föllaldozott személlyemet, ámbár érdemimnek semminemüsége, de tudgya az Isten, hiven szolgáltam Excellentiádat én bizony, mennyire lehetett, nem hibáztam, vigyáztam kötelességemre; s több ezer forint költségemmel tovább is hamvamig continuálom. Elljár azonban méltóságos báró Petrásch uram kötelességének buzgóságában és vélem való egyenetlenségének csomója, mind Excellentiád, mind az tekintetes hadi tanácstúl föláldoztatik, az ki ugyis vélem szolgálni nem akar; én is elszomorodtam competentiájátúl. Méltóságos báró Tolvay Uram is nem késik, a kinek helyettem való szolgálattyátt megérdemlennem, csak fertály esztendeig is magamat kötelezem. Reménlem azalatt Excellentiád is rövid napokra mint Fejedelemasszonyunkat megudvarollya, mind az hazát fővezéri személlyével megvidámíttya, ámbár egy szempillantásra is megvigasztallya. Vegye szivére Excellentiád: illy nyomós, illy fontos, illy valóságos okaimat és valamint romlásomat ezekbül méllységessen itélheti, ugy hogy boldogulásomra hódulni, imádságomra engeszteltetni, protectiomra sietni méltóztassék, mint édes magyarok attyánál folya-

modom, én is, édes, méltatlan, engedelmes magyar fia! Nem hagyom el soha Excellentiádat, még élek, még bennem a lélek!

Excellentiádnak

mindenkori tökéletes híve
Báró Amade László.

Ktár 1900. 14.

Méltóságihos kegyes édes Asszonyom Anyám kegyelmes Patronám!

Lehetetlen megtürtöztessem magamat természet szerint való buzgóságomtúl, melly kétségtelen reménnyel ösztönöz és bátoritt, hogy Nagyságodhoz, mint kegyelmesség édes annyához tovább is borúlhassak és lábait csókkal mindaddig mélységes alázatossággal ülhessem, még méltatlanságomhoz könyörületességre nem inditom. Megvallom és meggyónom, édes Méltóságos Aszonyom kegyes Anyám, hogy ezen esztendő nem is kis béklójában szorított az adósságoknak, mert (bár Nagyságodnak tett kevés áldozatomat nem úgy számlálom is) de azzal, is Szent-Györgyi jószág pénzel és pénzt érő terhével, úgy majd hatezer adósságnak kifizetésével, harmincz ezeren föllül olvashatom ügyemet, bizonyára nem kevés egy! Csak még hat esztendős szegény legény gazdácskához azon 6 esztendő alatt is kétszer a jég által csallóközi és csízi vetéseim anynyiszor szőleim elvesztenek, most 3 és 4 esztendeje az dög által majd öttezer forint kárt szenvedtem, esztendőnként pedig drága lovaim s. v. sertés marháim; keserves vólt tüz által télnek közepében Marczaltőn minden takarmányommal elégésem; viz által két jószágocskámban mindenemnek eláradása, rossz tisztyeim istentelen gondviseletlensége kárttétele, praédálása, szelek által való épületim romlása, gabonám kiverése, tiszta, puszta épületekben való jutásom, pörök, birák, utazásokra való mostani szüntelen való költségim és hatszáz több és afféle szomorú nagy esésim, kikrül ha gondolkodom, kétségben majd-majd hanyathomlok dülnöm szükséges volna, ha Nagyságod édes anyai malasztya nem bátoríttana, nem erősíttene, Nagyságod lévén egyedül erős vasmacskám, paisom s én reményem. Nem is ok nélkül bízom, mert nem csak halgattam, nem csak az egész világnak dicsekedtem, de szivemben méllyen bémetczettem Nagyságod édes szülei biztatásit és ébresztésit, mellyekrül ha gondolkodom, csak abban újúlok és vidúlok, Egek érző bizonságim.

Ha koszorút nem füzök is siralmas panaszimbúl, tudom minden szánakodó kegyes szembül nemcsak gyöngyös könyv csordúl, de kegyelmes szivbül vér is izzad, tudva lévők Nagyságodnál mindenfelül való szorongatásim és egyedül egy szivemnek ezer sajtolási. Bizonyos az is, hogy hatvanezer forintokig nem hivalkodó ugyan, de az üldöző kárvallásim és szegénységemtül kényszerétett adósságim; világos az is az Isten és világ előtt, hogy most vagyok legnagyobb és végső szükségemben és olly veszélyek közt habozok, hogyha Nagyságod mértékhetetlen szülői kegyelmessége jobb kezet nem nyújt, parthoz nem juthatok, már Nagyságod édes anyai oltára előtt hittel is erősitett kéntelenségem miatt társamnak tellyes jussát, adósságimnak végső fillérit igaz lelki ismérettel

kifizetvén végső extremitásra kell magamat sacrificáltatnom, hogy számkivetett bujdosásimban is senki ellenem ne háborkodhassék, hanem inkáb utánam fohászkodgyék szegényrül.

Constálnak Nagyságodnál már nem gyermek esztendeim, mikor édes annyai szive alatt hordozott, vérével táplált és szült magának, házamnak és ámbár szegény, de régi nemzetemnek örömére! most volnának talám még üdvösségemnek napjai és boldogúlásomnak virradandó csillagja. Ezek mindazáltal mind állyanak Nagyságod anyai méltóságának tellyes kedvénn, szabad akarattyán és szántszándékján. Isten ne adgya, hogy kénszerétsem Nagyságodat csak legkisebbre is, hanem ha kegyelmes szánakodó környületességért könyörgök és imádkozom Nagyságod anyai oltára előtt, talám nem vétek illy égő áldozattal, sem senki meg nem itélhet, ez lévén rendi még az természetnek is. De végső nyomorúságomat, panaszimat és szorongatásimat Nagyságod lábai alá terjesztenem, mint lelkem ismérete kénszerétett, mind szomorú és már türhetetlen esetim ösztönöztek, mind Nagyságod anyai kegyelmessége bátorított. Örvendeném tudományát szenti napján hollétének Nagyságodnak; édes anyai áldásért esedezvén

Nagyságod édes anyai Méltósága előtt

Sz. György 20. Aug. 743.

leborúlt engedelmes egyetlen egy fia
szegény Amade László.

Ltár 1899/35.

Méltóságos Báróné Aszszonyom, Jó Méltósághos Aszony Ángyom és Patronám! [1]

Noha álmélkodásra méltó dolgok történtek, de nagyobb iszonyuságհra méltóbbatt mégh nem tapasztalhattam, mint azt, hogy vérét szomjuhozza mint gyermekének, mint nekem attyafiának, azt izenvén ma nagy esküvéssel izbéli képpen, hogy kardra és pár pisztolra kész fiát vélem dueláltattnyi és már életemre véremmel engemet öldöztettnyi és persequálni, az Isten, nemzetek és hazánk erőss törvénnye ellen; azért másképp érdemlettem eztet? kegyelmedet szeretettel kérem, explicállya magát, mert másképp én kéntelenétetem eztett nagyobb és fölségessebb instántiákra representálnom és magam indemnitására ugy feleségemnek is salvus conductust exoperálnom, mert Isten engemet ne is éltessen, hogy sem illyen extremitásokrul csak gondolkodhassam, semmi idegeny körösztény ember is ezt nem cselekedné, mellyet kegyelmed, édes annya lévén édes fiának nevével izen és tanácsol. Én az édes uram eöcsémet szeretem és siralmassan sajnálom, hogy illy istentelen konkolt hint kegyelmed közünkben, de nem reménlem, az vér nem viz, azzá sem válik, reménlem, hütvös párom is felel magárul és instántiáit fogja szük-

[1] *A levél élén:* Csudáló és egyszersmind panaszolkodó levél.

séges helyeken prosequálny. én mindezáltal álonó attyafisságos veneratióval maradok

Méltósághos Ángyom Aszonnak
Báár etc.
köteles szolgája, attyafia, sógora
B. Amade László
obesterleutment és generalis adjutant.

Ktár 1207. Fol. Hung. I. 1900 11.

Áldgyjon megh bennünket, az ki teremtett.

Maid meg sem ismértem volna az küldött bötüket, ha az alább írt cziffra nevett, hétt mese fejtése alatt ki nem, szőrszálfeszegetés által nem jövendöltem volna. Ugyan fő praeceptora lehetett valakinek, az ki olly krepényes és rojtoss pennájának vonyásira és katonás conceptusokra minden fegyver ellen való nélkül bátorétotta. Éles némellynek az pennametztző calamust formáló pennicilussa, mint amaz hettyke, délczes, pajkos, büszke, ostáblára hágó, dévaj, korhely, barbély kölyöknek a beretvája vagy mester legénynek vagy más rendbélinek az eszköze, de hamar eltompúl, megcsorbásodik mesterségében, ha nem is tettzetésében. Több rendbéliekrül nem szomorétom és nem futtatom ezekre méltatlan elmémet, mert egy papiros malom kivántatnék és egy téntapatak. Sok agár bizonyos halála az nyúlnak, eb, a ki nem próbálta.

Minemő ditsekedésekkel kevélykedik egy valaki, Szent Ursula sem vinné véghez tizenegyezer szüzeivel, de nem mint Szent Irás, kitt a praedikátor beszél, sem arany, a ki fénlik! Legelső mentsége az czigánykodó czigánynak, hogy nem lopott, hanem csak költsön atta vagy vette, kiki csomót kössön az orrára, de el ne harapja!

Ha ollyan vidám, friss, egésséges, hétt és hettvenhétt örömmel való, csak pillantásim, nem óráim, nem holnapim, nem esztendeim vólnának, mindjárt körösztött mettzenném az homlokomon és kibújnék az bőrömbül és kihéjaznék, mint a kigyó Sz. György napkor, bátor nem irigylem s nem bánom.

Az Cánán földén én is legeltem valaha, de a sok sáska és méhtöil megkeserétették a füvett és az izét most is a számban, azért fájt anny fogam, ha csak a szivességnek, igaz gyónásnak és hivségnek és megtérésnek harmattya le nem mossa, de hegedül Dávid is.

Minemő alteratiók képzését mesézi némelly, azt más vagy ez vagy amaz meg is únta, de nem újságh, hogy a régi nyavalya megtérjen. Imádkozzék, hogy a ki áll, meg ne essék és késértettben ne essék, egy kitsiny érvágás és szúrás annyit tehett, hogy az egész test és vér ellankadhatt, de ezek csak elmefuttatások és csallóközi dőreségh kukkósági, kinek tetzik, értse és fejtse.

Hogy pedig szabadságának örül az, kinek nints neve, hadgyán! az jó, kalitkában szokott hiv madár, ha nyitva hadgyák is kalitkáját, vagy ki nem röpül, vagy ha röpül is, nem megy tovább, sem külső és bástya s zárt helyénél, sem vendégfogadóban más baglyakott, babukákat, dene-

vérekett nem keress, hanem szokott szíves remeteségében megmarad és hálaadója véle jótévőjének, jó urának és táplálójának, azért soha el sem hagyatik, de az melly agár sok nyúll után fútt, edgyett sem fogh el és gyalázatott vall, végtére veszedelmet.

Hogyha pedig valamiben szolgáltam, annak csak emlétésére is pirúlok, kinek hogy vége ne légyen életem végéigh, kinek tetzik, alkalmaztassa magát.

Neheztelésemnek pedig masquaráját, hogy orromra fitoréttyák, nem elég, hanem okait magában megvisgálni, meggyónni, patakos könyvekkell szánnyi, bánnyi, személlye szerént essedezni, borúlni és milliom hittszegését megátkozni, ahoz kegyelmezhett az oltár és rajta lévő szentek is hajúlnak.

Az én Paulinám is távozott valamelly üdőre tőlem engedelemmell, ha okai lesznek további kimaradására, tovább engedek, ha nem, soha se lesz olly messze tőlem, hogy közell ne érjen! Ugyis minden mese nélkül van, ött esztendős betegh, Isten gyógyétsa szegényt!

Kivánok azonban viszont ezerny jókat és az karácsonyi jászolban egy monyass kisdedett, ezt rövideden.

Igy végzem és csak elvárom, mit itél, mit gondol és mit végez magában? mentől előbb. N. B. Legyen vége. Amen.

Ktár 1900/14.

Madame la Baronesse!
Mein allerliebste Paulindl!

Gratuliere aus Hertzen! das du wenigstens alldorten dich verfüget hast, woho du als mein ewiger Schatz soo gut aufgehoben bist. Bedaure aber, wenn ich dir mit mein letzten, soo hertzlichen Addio ursach gegeben hatte deine Affecten mit so famosen extremitäten zu illuminieren. Du weist, und ich muss auch beuchten, das du soo wohl manchesmahl hui und pfui bist, wie ich, undt wann du mich, oder ich dich offendieret haben, soo wohl mündlich, als schriftlich, und durch unsere nachfolgende conversation verzeiget haben. Wass auch die lötztere Historie ambelanget, ich dich mit vüll Küssen, undt Liebeszeigung deprecieret, obwollen du mir dergleiche exträmitätt gethann hast, die ich mit meiner Föder verschone. Wass aber die Bluteszeichen ambelang, verzeige mir, war si aus deiner, mit einer Ohrveigen berührte nasen, und nicht aus crudelen Wunden hergeflossen. 3. Ohrfeigen kleine habe ich dir gegeben, undt 3. Streich über dem Arm, das auch gezwungen und woho ich dich kniefallend sambs denen meinigen umb gottes Willen gebetten hatte, dass ich in worten auch extravaganter, oder grob bin gewesen, bekenne, doch mein hertz fein und sensible darbey gewesen; beuchte auch, das mein düle, oder sage confidente arth, undt gewonheith dises hatte geübet, habe Sich aber tausendmahl umb Verzeigen gebetten undt (soo ich allein ein bchuldner bin) bitte noch, mein Hertz. Wass aber deine mir communi-

cierte gnädige Allbatur ambelanget, bitte, pretendiere es nicht von jenen, der welche dir sein Leben undt Ableben sacrificieret hatte, und der sich eine Ambition in seiner Ehre undt Seele machet, auch frembden zu dienen, undt seinen aschenzuseegnen machen, undt der nicht weis, wass die undanckbahrkheith seye. Du weist noch nicht, wass der grosse Gott undt der Himmell von uns geslossen. Ich bin dein eintziger Ehegemahl, ausser welchen du kein besseren undt khein übleren nicht findest auf der Erde dein Lebens lang. Du weist, wievüll hundert Tausend gulden auf uns, undt unseres mit Leben predertmeret seynn. Verzweifle auch nicht und niemahls, dann (obwollen geheimb) soo lang flehe ich den Himmell an, und beuhnrhuige, das wann er auch nicht will, soo muss er uns erhören. Mir seyn beede zu gswindt affectuose, und weillen ein jeder Standt nicht ohne Leyden ist, soo misser mir unser Kreutz undt Leyden umbwexlen undt mitertragen. Du khennest mich, dass ich in einem augenblick der beste bin, aber der gseite gibt nach, darumb thue mich auch dir so treuhertzlich expectorieren, und obwollen das ich dich hin und das gehissen hatte, ich weiss doch, dass du mein Dame, mein Schatz, mein Frau, mein Weib und mein alte Paulindl bist. Dieses aber alles thue ich aus kristlicher Lieb, Eyd und mit Leyden deinen weiberlichen swachen Affecten, undt bitte dich kniefältig undterdönig undt mit Leydendlich (ohne drohen oder Vorcht) lasse dich in keinem Process ein, undt lasse dich in keinem gericht überreden, dann du werdest erfahren, dann du werdest, mein Hertz, erfahren, das alle jene, die dich darzu zwüngen, oder inflammieren dein Hertz, unsere Feindt und neider seyn. Darumben, wass geschehen ist, soll nimmer geschehen. Erwarte dich also sambt deiner g. Frau Gräfin Schwester und meinem allerliebsten Herrn Grafen Schwaager, doch einmahl auf Bár in öllf Jahren, undt verbinde mich undter zwey hunderth Ducaten Straff, dass ich dir nichts thun werde. Meine Klaagen undt wehmut (soo ich euch alle bedienen werde können) vergösse, undt deine neue Lieb, Treu und bis an Todt bestendige Affection hoffe und aus bitte. Und wass ist vor ein Gericht, oder hertz' oder gemüth, das wann ich dich lieben wüll, absprechen sollt können, wen mir Gott und der Himmell gegeben hatte. Bedenke derowegen diese matte, doch hertzliche Zeyllen und Buchstamb (weyllen auch ietzo das alltägliche Fieber leyde) und erinnere dich auf unsere bede Seele, Eyd undt bestendige Treue. Bedenckhe mein höfliches undt mich allein beschuldigendes anklagen, der ich dich küsse, liebe, dir lebe und absterbe.

Dein mein Hertz

ergebener bis in Todt
A.

Eylends St. Jörgenn. 21. Aug. 746.

P. S. Keinen anderen Brieff habe ich nicht empfangen noch, als welche der H. Bitte mir hiehere gesendet hatt. Glaube mir, wann ich dich nicht lieb hätte (soo ich dich allzeith auch geliebet hatte das (wöhre) hätte meine affecten nicht also sacrificieren, aber glaube, das du

mir mit diser schändtlicher Confusion etliche tausendt Schaden hast geemacht, das ich versaumet hab mit dem Békásy, Stullweissenburger etc. aber gott sey ess befohlen, leyde es umb gottes Willen noch, und umb unserer beede rhu, darumben gebe deine Treue zu. Addio!

Ltár 1899/35.

Habe ich dir oder mit meiner Föder, oder jocosen Tandressen ursach gegeben zu einer Offension (ob wollen das deine contemptuose Föder und frembde sreibensarth mich nicht gering berhüret und betrüebet) bitte umb Verzeiig, eich hab es alles aus einem guten, getreiien, sanftmutigen gemüeth mich undterfangen zu thun, aber hinfiehro werde es auch nimmer thunn. Ich halte dich noch vor meine Ehe consortin, und das auch nicht länger, als allein bis in das grab. Darumben sreibe auch nach meinem Alt einfältigen Stylo, wie meiner Frau undt Weib. Ich weis nicht, warumb das du mich anderst nennest undt tractierest? Die Höfflichkeith bricht keiner Föder den Spitz ab, noch der gemeiner Justitz eine Sharten veruhrsachet, auch die erb feindt brauchen ihre Conduiten. Wass mir gott gegeben hatt, werden die menschen mir gewiss nicht berauben, wann ich nicht will.

Wann deine Sonne ist aufgegangen, mein Hertz, ist die meinige auch nicht undtergangen, aber es ist nichts neiies, das die Sonnen auch eine Finsternuss leydenn. Ist nicht alles Licht eine Sonne, und nicht alles golt, was glantzet. Meine Seele, mein Hertz, mein Blut, sollt rechenschaft gegeben, wann ich dir wass übles gerathen hatte, die Zeith macht die schaaben allen sachen. Wann du dich (wie du sreibest) nicht änderen wilst, basta, werdet dich die Zeith enderenn. Das ist wahr, es seyn vüll in der umbeständigkeit beständig, aber, und allein, ich habe mein Vertrauen zu dem, der die arcana allen Hertzen khennet, und von wem alle Shicksall dependieren. Wann ich zu allen predestinieret bin, soo soll alles geschehen, muss alle pfeyllen austehen mit dem Sebastiano, weyllen ich gebunden bin. Seyn willen geschehe: hier soll mich gott brennen, hier viertlen, hier nichts verzeiigen, wann nuhr ewig mir gnädig und bahrmhertzig ist. Meine Fata haben mich schon abmattet, meine Jahren, seindt gleich einer Swahne, mein Hertz werdet tormentieret auf dem letzten Troppfen wie ein Weinbähr Kherndl. Die crudelia von meinen affecten seyn über alle pein, ich will doch mit das beste golt, nicht nur acht, sonderen acht und achtzig proben austehen, undt dannoch keinen rost leyden in meinem gemüeth undt in meinen Hertzen. — Wie die Wierthin, die Frau Poitin soll courentieret werden, das sein nuhr accidentia, mein ilebe Paulindl, wann die Subtanz einmahl verständig seyn werdet. Die accessorien werden ihren Principalien nachfolgen, beswehre dich nicht indessen, und mich auch nicht mit den alten Oxen ihren schlechten Verkauf, mann hatt ihnen ohne den Zent einlegen, wie einer alter Brauth. All resto, wass meine divertierung ambelanget, währe die annembligste, die schönste, die beste, die gott und der Welt rhümligste, wann du nach

meinen gefallen, und ich nach deinem Befehl leben und sterben könten. Die übrigen seyn all ordinaria.

Mehrer darf ich darann nicht sreiben, den so ich gespässlich etwas berhüre, möchte dir einen üblen humor ursachen, darumben sweige. Aber meinem erbfeindt verlange nicht eine Stunde, die ich habe mit meinem Fuss gehabt und annoch. Kein Slaff, kein appetit, keine rhue, meine tägliche haus ungelegenheithen ete. etc. wünsche grundtherzlich, das dir alles nach deinem innerlichen und erwünschten Contento solle ergehen. Beneide dir, wans also ist, kan nicht darvür.

Hoffe aber, das ich mit meinem Herrn Grafen Swageren werde können mehreres ausmachen undt wass von meiner swache mögligkeith und einfältige erfahrenheith possible seyn werdet können aus Hertzen undt meiner Seele werde nicht ermanglen. Dann ich bin wie ein wax, wie ein rhor, wie eine Fäder zu allen wnn nuhr mein guter humor, meine ehr und mein gemüeth conservieret werdet. Du khänst mich schon, mein Hertz, wass brauch ich andere Treüe zeigen. Deiner G. Frau Swester, meiner liebster Swägerin, küsse die Hände, und mich einmahl wie allerzeith ambefehle.

Dein ewig getreüer
A.

Bár, 8. okt. Ao. 1746.

Ltár 1899/35.

Puncta.

Conventionis et transactionis inter Illustrissimum Dominum Baronem Ladislaum Amade de Várkony ab una et conthoralem ejusdem, Illustrissimam Dominam Baronissam Paulinam natam Venczl ab altera partibus, per mediationem Excellentissimi ac Illustrissimi Domini Comitis Domini Josephi Eszterházy de Galantha Judicis Curiae Regiae (Titulus etc.) conclusae.

Primo. Visum est partibus ob quasvis inconvenientias evitandas, usque dum Deus aliter disponerit, ita ut nunc, separatim habitare.

Secundo. Licet quidem Domina Baronissa ad maritum suum 27000 florenos adtulisset, nunc nihilominus eadem ex certis rationibus ad 24000 florenos condescendit, pro qua 24000 florenorum summa Dominus Baro onera successorum suorum ac aliorum quorumvis assummens bona Malomsokiensia et Marczaltőiensia ac eo applicata, ita ut nunc possidentur, cum universis appertinentiis praeter portionem Vág et diverticulum Csajtorjas tanquam eo non pertinentia et nec per priores hypothecarios Ignatio-Amadeanos possessa Dominae Baronissae pro plena ejusdem securitate, non solum inscribit et inhypothecat, sed et manibus ejusdem resignat et manumittit, legalemque evictionem ac onerum et debitorum, si quae ad haec bona contracta essent exolutionem supra se

assummit, ita quidem, ut infuturum etiam nullis Domini Baronis debitis et oneribus bona haec gravari possint.

Tertio. Memorata Domina Baronissa praedeclarata bona apprehendens sub suamque possessionem et posestatem accipiens, eadem titulo arendae Domino Baroni elocabit et resignabit, prouti actu elocat et resignat. Quae inhypothecatio et manumissio ac in arendam locatio de meliori etiam coram uno judice nobilium et jurato assessore comitatus Veszprimiensis et altero itidem judice nobilium et jurato assessore comitatus Jaurinensis (siquidem bona haec in duobus his comitatibus existerent) praesente plenipotentiario Dominae Baronissae, expensis autem Domini Baronis 26ta affuturi mensis Januarii et subsequentibus diebus peragatur.

Quarto. Titulo annuae arendae intertentionisque Dominus Baro dictae Dominae Baronissae, annue solvet florenos 1000 cujus summae unam quartalitatem, id est florenos 250 semper in festis natalitiis, aliam vero in festo S. Georgii, tertiam in S. Joannis Baptistae, quartam autem in S. Michaelis, festis, Szabatistyi, ad manus Dominae Baronissae, vel ea absente, ejusdem homini, deponere obligabitur.

Quinto. Si quolibet quadrante anni aut intra duas septimanas post singulum terminum Dominus Baro accordatam arendae quartalitatem quacunque de causa, praedicta modalitate non deponeret, habebit facultatem Domine Baronissa, propria duntaxat authoritate, bona Marczaltőiensia et Malomsokiensia fortiori etiam manu recipiendi et occupandi, Dominusque Baro sub poenis brachialibus, hujusmodi occupationem turbare, eidemque se opponere, non audebit.

Sexto. Prouti Dominus Baro, intuitu praetensionum suarum, quas in hac allatura, post fata Dominae Baronissae habere quiret, in praevio modo eidem Dominae resignatis bonis Marczaltőiensibus et Malomsokiensibus securitatem habebit, ita intuitu 2000 aureorum dotis Dominae Baronissae ad casum eum, si Dominus Baro praemoreretur obligatae, eidem in dictis bonis Marczaltőiensibus et Malomsokiensibus, quae plus valere perhiberentur securitatem constituit, ita ut praedictis 24 milia florenis, aliunde ad Dominam Baronissam, prouti nunc, ita etiam eotum pertinentibus, in casu eo, si Dominum Baronem praemoni contigerit, etiam modo nominatam dotem, ex his bonis rehabere queat. Quae si non suffecerint, ad alia quoque Domini Baronis bona, Dominae Baronissae recurrere licebit. E contra, si Dominam Baronissam praemori contigerit, Dominus Baro, ex allatura Dominae Baronissae succedet virtute contractus matrimonialis, pro contradote, in 8000 florenis et in aliis 7500 florenis, ita tamen, ut ex integra 27000 florenorum summa, nunc relaxati 3000 floreni ex summis Domino Baroni competentibus defalcentur, adeoque 12500 floreni ad Dominum Baronem et residua summa praeattactorum 24000 florenorum ad Dominae Baronissae liberam dispositionem eaque non existente ad successores pertineat.

Septimo. Ab omnibus debitis et passivis oneribus, si etiam Domina Baronissa, in nonnullis obligatorialibus cum Domino Barone semet subscripsisset, eandem immunem Dominus Baro pronunciat et cum eatenus,

tum vero, si ex ratione plenipotentiae Domino Baroni antea tributae, nunc tamen cessantis, quaepiam incommoda, pro Domina Baronissa enasci quirent, eidem indemnisationem promittit et obligat, et prouti quoad alia, ita in specie etiam, quoad integrum Gindlianum debitum huic bono investitum evictionem assummit.

Octavo. Quae clenodia prae manibus Dominae Baronissae essent, eadem Dominae Baronissae relinquuntur, argenteria vero, vulgo nachtzeug dicta, apud Dominum Baronem remansa intra spatium 10 dierum per eundem Dominae Baronissae bona et sincera fide restituatur.

Nono. In reliquo omnes si quae praeter praemissa haberi possent praetensiones, pro et contra habitae, in perpetuum cassantur et mortificantur.

Decimo. Dominus Baro, Dominaque Baronissa semet obligant, quod unus alteri nullas quoad personas suas et suorum aut res, molestias et incommoditates causabit, sub vinculo 1000 aureorum, ita tamen, ut quaelibet verbalis locutio, a quibus tamen maxime, si praejudiciosa fuerint, abstinere debebunt, pro violatione hujus puncti non assummatur.

Undecimo. Praesens transactio et conventio Dominae Baronissae in vernacula lingua est explanata et explicata, quae in triplici exemplari expeditur, ex quibus unum quaelibet pars ad se accipiet, tertium vero ad archivum praetitulati Domini Comitis Judicis Curiae Regiae assignabitur. Datum Posonii, die 24-ta Decembris, Anni 1746.

B. Ladislaus Amade.
Maria Paulina Weltzlin.

Ktár 1900/14.

Mein Shatz!
Mein allerliebste Paulindl!

Wünsche aus grundt meines Hertzens, das du mit deiner slechter gelegenheith doch vergniegt und glückhlich arrivieret seyest. Ich bin nach deinem mir unangenhemen scheiden in die rhue resolvieret worden, aber noch mehier unrhuig gewesen. Umb 9 Uhr mich angelegt, und nach meinen wenigen, aber eyfrigen gebett Mess gehöret. Der Herr Stegner ist zu mir kommen, der auch nacher Skalitz heunth arrivieren und morgen fruhe widerumb hier zu erscheinen sich versprochen, hatt alles rationables und resonables declarieret. Wann er nuhr mit seinem Weib undt Khindt sich in des Herren Steppanovich sein gutt khann possessionieren, umb welches er auch nicht zu verdenckhenn ist, darumben die gantze sachen bestehet.

1° Das dein Plenipotentiari sambt deinen dem Herrn Steppanovich disponieren die 5000 fl. auf Interesse bey dir zu behalten, und genugsam Securitätt in eben diser Portion zu haaben, woho ich auch die Eviction über mich nheme als principal Venditor und verkhäuffer, wann seyn khönte auf 3 Jahr solte es bey dir auf Interesse lassen.

2° Dem Herrn V. Stegner die Aestimation juramentalisch voll zu ziehen nebst dem Garten und die Deterioration und wass bauth wahr

in gleichgewicht zu sötzen sambt denen Schaffen. Authentische resignation denen Verkauffern absolute auch von allem Brieff und literalia instrumente, den censum, das inventarium etc. etc. das welche dem Herr Advocat und Plenipotentiario soll accurate machen, und in dem Contract eine general Caution machen von Allem gutt und juridisch stylizieren etc. etc.

3° Ein oder zwey Termin dem Herrn Stegner geben, damit das er das übrige gelt sollte bey dir lassen mit eben diser genugsamer Securitätt, und in 15 Tägen nach allen diesem sich nacher Skalitz, oder sonsten woho transfderieren, du dich aber, widerumb hiehero. Und einen guten Menschen zu der Wirtschaft, villeicht könte auch bis dato ein von deinen Heyduckhen mit der Jungfrau Chatterle da bleiben nach deinem Belieben.

Und also diese seind meine geringe Considerationes, die dein Herr Advocat und Plenipotentiar auch in deiner Abwesenheith gantz gering khann verrichten. Du khanst Cartabianken, oder Albas hier lassen, und als dann feertig retournieren. Undterdessen khönnen mir umb gelt umb sehen überall. Werde auch hier dem H. Novocha ersuchen lassen. Dein Haus thue aber in allen Quall und Fahll nicht völlig aufsaagen, dann villeicht werdet es der Stegner auch aufnhemen, ötliche gulden seyn gering, 14 Täge wolte wenigstens Wein schenckhenn lassen. Pro Memoria. — Morgen erwarte dich auf ein kleines Mittagsmahll und soo wollen mir mit kleiner und commoder Hofstatt mit dem guten Hertzen marchieren und meinen Nhamens Tag gleich mein geburts Tag celebrieren, und mehrer ursach geben der Welt von uns gutt und noch besser zu reden. Du siehest mein Hertz, das mein Hertz offenhertzig, und zu allen möglichkheiten inclinable ist, darumben verschertze nicht das Hertz, sondern conserviere bey einem guten humor.

Wann du dich ausgeschlaffen werdest haaben, werdet mich erfreüen sambt deinen umbestechten Jungfrauen, die welche swehrlich das Principium halten: das der Slaff siesser, als die Löfflerey seye. Ja, aber au contrair, der Laufer sagt: sie brennen beede über ein nasses strohe, dann sie miechten und rauckhen recht. Addio, a revoir, dich küsse und lebenslang unveränderlich beharre.

Meiner allerliebsten Paulindl

dein ergebenster immerwährender
B. Amade.

Szennitz, 20. Juli 1748.

Ltár 1899/35.

Édes Szivem! Hivem Kintsem!

Minémü versek születettek és nyájoskodást kényesztetnek ezen a barom goromba pusztai Parnassus hegyekben, engedelmedbüll és grátiádbull, ha megbántásod nélkül történhetik, sőtt önnön magad distractiójára és mulatságra, ime bátorítattam accludálni és némely szakoltzai Musáknak hizelkedő, tetszésekre alkalmas postapénz költségeivel megküldeni.

Én ezen szempillantásban Isten kegyelmébül szerentséssen eret vágattattam, midőn ezekett dictálom. Kivánom néked is septemberi orvoslásod örömömre és contentumomra véghez mennyen. Ha Isten éltett, holnapi napon déllután Pestre szándékozom,

Maid desperálok, hogy annyi üdőtül fogvást egy leveledett sem vehetem és semmi circumstantiáidrúl semmit sem érthetek. Nem tudom: az átkozott posta-e az oka?

Tegnap Gróff Schmidegg és Schmidegné, úgy Gróf Zichy János, még vadászni vóltam, rajtam ütöttek, egész sötét estvélig nálam lévén.

Caeterum: Szent Mihály napra kegyes személyedett szívessen látom ide Sz. Györgyre a szüretre, ha Komáromnak jönnél egyenessen Nagy-Szombatbúl. Közelebb esnék. De idein korán tudtomra add, hogy Almáshoz elődben küldhessek, de csak kitsiny compániával, mindazáltal, ha Nandl kissasszony (kitt köszöntetek) Gróff Nyárinénál fog maradni, tehát a Katiczát is fogom szivessen látni. Ezzel csókollak és örökös grátiaidban rekesztett, élni és halni kivánok.

Neked mint Kegyessemnek

igaz és tökélletes híved
B. Amade.

Iszka Sz. György 3-a 7-bris 1748.

Az angariádatt csak itt személyemben letenném, ha megengednéd 12 üngömet siettesd, mert mesztelen maradok.

Ltár 1899/35.

Méltóságbos Eöcsém Uram![1]

Csak látom én, hogy közel van az ételett napja et gens insurgit contra gentem et sanguis contra sanguinem, tapasztalom igenis nyomban, hogy csak competál vélem kegyelmed. hogy Amade és birkoznyi akar, mert minden ereit, fenyegetésit már egy marokban szedte, bátor én csak, mind az eöregh eösz Tobiás az kemencze mellet üldögélek es várom.

Ha kegyelmed bánnyával nem bir is, de csak tartozot de justo et equo házomnak tetejit felépitennyi, kegyelmed panaszolkodik, jajgatt, lármázkodik, ez énnekem fáy, ez énnekem competál kegyelmed ellen. Actio injuriarum ugy is eligh violentiákat elszenvedtem, grádicshányásokat, kastelbeli részem hatalmas foglalásit, de él mégh az igaz biró, az réghi nagy Isten, az igasságh, noha ugyan kegyelmednek ad manum voltak maga hasznára is az materialiák es az mester emberek, egy ujall nagy lukat begyukhattnak volna, méghis én küldöttem tülem kitelhetött reparacióra, kegyelmed is azt cselekedgye, az ki igazságos, mert hogy kegyelmed előtt öligh munka van, qui est causa causae etc., de unum faciendum aliud non omittendum, az cserétt nem hogy nem szokta kegyelmed, de vajda lehett benne, professor, doctor, azért ha ez meghtörténnék is, tudom, én huznám az rövidebb czedulát, de Isten neki és mivel ugy minden vágyodtása az volt kegyelmednek, hogy feyemen járjon, tapod-

[1] *A levél élén:* Igen Haragos Levél.

gyon, ezzel conentumát contentálhattya kegyelmed, elszenvedem, ugyis hozzászoktam, én ugyan keveset aluszom, mert az sok buh, gondoknak legyei (kit az nyőstén legyezők sem verhettnek ell) alkalmatlanitanak, de ugy tetzik nekem, hogy kegyelmednek minden dolga álom, bár egyszer fölébredne, fölsörkenne. Caeterum csak mind gunyolás, contemptus egész levele kegyelmednek ámbár bátor, de hadgyán, ugy fenyegessen mást, hogy maga megh ne ijedgyen, mert sokan bátron pökik az markokat, hogy az késértettül vagy lélektül nem félnek, azomban csak szellő zugjon, több van az gatyában, mint az calamusban marad, nekem más fegyverem nincsen, hanem Istenemhez fohászkodom, igasághomban bizom és sok iszonyu szenvedésimnek érdemében és koronázásiban, hadgyán, ha nincs hitelem? bolond vagyok, Machiavellus szivü. Az Isten és az üdő meghmutattya, az istenes attyafiságos alkutul, edgyezéstül valamint soha idegen nem voltam, ugy nem csak nem öleltem, sütt kérem kegyelmedet, intem, tanácslom is, de az ki alkudni akar és az igaz baráthságott ölelny, le köll az fegyvert tenni, az ártolleriát vizben mertétnnyi és minden ártalmas eszközöket az emésztő tüznek áldoznyi, azért non verbis Marce, hanem ore, corde, opere, mert az ollyan színlett barátságh csak judáscsók, az mely is az egész Üdvözétőnknek szenvedésének oka és keszdete volt, de bezegh fügefa koporsó volt a véghe és mivel tanítványi köttelességét meghszeghte, az kárhozatt örökös kötele gyehennában szorította.

Tudom ugyis, hogy azért semmit nem dissimulál kegyelmed, azért olly fullánk villám pennával írt, hogy Szent Simon Judás invitatioját ne observállyuk, nem is repetálta vagy adinviálta ezen levelében, de ha én nem megyek, bizony mások sem, ugyis az elementumok is ellenzik, kivánok azért édes mulathságott és compágniát, kihez előre is buzgó szívbül üdvözlök, aggratulálok és maradok

Kegyelmednek igaz köteles szolgája báttya

B. Amade László.

Pozsony, 20. 8-bris 1750.

P. S. Méltósághos Hugom Aszonnak attyafiságos complementemet ajánlom.

Ktár 1207. Fol. Hung. 2. 1900/11.

Dicsértessék Jesus Kristus!

Akartam tuttodra adni, hogy az Ur Istennek segécségibül annyira vittem az dolgot, hogy azon időt Istenn érnem atta, az mellyben meg akarom mutatni azt, hogy mindenkoron igaz anyád voltam, annak okáért Méltóságos nagyérdemő Cancellarius urunk eö Excellentiája kegyelmes engedelmébül irom és hagyom néked, hogy minden időnek hallasztása nélkül ezen mostan folyó holnapnak 24-dik napján éczakára ide Bécsbe felgyüj; mert ha azt valamel módon elmulatni akarnád és az ezen anyai szivembül származott parancsolatot megvetnéd, jövendőbéli örökös káro-

dat nem másnak, hanem magadnak tulaidonéthatnád. Ezzel Isten oltalmában ajánlak és maradok

Bécs, 14-a Julii 1752.

Igaz anyád
Simonchics Horvát Maria Rosalia.

(A borítékon: Monsieur B. Ladislao Amade praesentament. Presburk.)

Ltár 1900/3.

Nomine et in persona Illustrissimi Domini Ladislai Amade liberi Baronis de Várkony (Tit.) etc. egregius titulatus coram venerabili capitulo titulato in forma solennis protestationis revocationis retractationis annulationis et cassationis detegit sequentibus: Qualiter praetitulatus Dominus Baro protestans, anno hoc currente 1752. pro die 24-a mensis Julii, per dilectissimam genetricem suam Baronissam Mariam Rosaliam Horváth Simoncsics Baronis olim Antonii Amade de praedicta Várkony relictam viduam negotiis mundanis renunciare se seque apud sanctimoniales ordinis Sanctae Ursulae Viennenses ad quietiorem vitam componendo, eaquae aeterna sunt quaerere volentem per literas materni affectus plenas ad archiducalem civitatem Viennam Austriae invitatus, dum omni filiali reverentia jussa materna executus quam celerrime eo applicuisset, nilque aliud quam omnem maternam gratiam semet hac occasione consecuturum, sibi vel polliceri potuisset, consequenter de instituendo quopiam seu contractu, seu amico tractatu, seu dispositione seu fassione quapiam ignarus, de nullo homine ad consulendum sibi providisset, mox die insequenti utpote 25-ta mensis Julii in praesentia Excellentissimi Domini Comitis Domini Leopoldi de Nádasd Cancellarii Hungarici Aulici et Magnifici Domini Caroli Nedeczky Cancellariae Hungarico-Aulicae Consiliarii, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Josepho Szentillonay Episcopo Arbensi et Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Canonico, Reverendissimo item Domino Ignatio Koller, modofati Capituli Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis aeque Canonico, patre Augustino Tieser ordinis S. Pauli primi eritimae patre Sigismundo Tarnóczy S. Jesu ac patre Severino a S. Josepho ordinis Sanctissimae Trinitatis religiosis protestanti Domino Baroni non constat, an plenipotentiaria? aut alia quapiam activitate? adstantibus in negotioque successionis ejusdem materno aviticae hic loci insperate Dominoque protestante Barone inparato nulloque proviso homine, nec quidquam tale in sui praejudicium agendum praevidente, temporeque ad sui pleniorem recollectionem desti tuto, nec ulla prorsus literalia instrumenta prae manibus habente assumptum semet ingerentibus, tractantibus et rem concertantibus, in medium prodiit certae seu amicabilis conventionis, seu reciproci cujuspiam contractus vel maternae dispositionis aut fassionis cujuspiam projectum, quo mediante aes paratum, res aureae et argenteae pretiosiorque mundus muliebris in cistas compacta et e regno Hungariae educta, ad liberam genitricis Domini Baronis protestantis dispositionem relicta; obligationes

72 milia florenos efficientes sub plenam Venerabilis Capituli Ecclesiae Metro politanae Strigoniensis potestatem traditae interusurio duntaxat vita comite pro usu protestantis Domini Baronis relicto, portio denique Berencsiensis nec non possessio Tököld comitatui Nittriensi adjacens ac certa activa capitalia 9600 florenos constituentia si non inexigibilia certius tamen difficilius exigibia pro protestante Domino Barone, ea tamen onerosa sub conditione sunt destinata, ut idem lites adversus genitricem suam quocunque demum ex capite movendas sustineat ac oneri sententiarum satisfacere teneatur.

Cujusmodi instrumentum praecensita in se continens, protestans Dominus Baro ob particularem praelibati Excellentissimi Domini Comitis Cancellarii respectum ac venerationem, ob filialem item qua erga dilectissimam genitricem suam fertur reverentiam inter incudem et malleum constitutus, non perpensis in ea perturbatione animi gravibus damnis et praejudiciis sibi imminentibus cum protestanti Domino Baroni (uti praemissum est) imparato literalibus instrumentis ac homine ad consulendum destituto, id quoque declaratum fuisset, quod si nunc assensu suo genitricis suae intentiones non secundaverit, nunquam adfuturam occasionem consequendo materno aviticae successionis, cum denique propositiones suae haud acceptatae, multo minus vero projectum conceptus modificationi protestantis submissum extiterit, in spe et metu reverentiali constitutus, sua quoque subscriptione ac sigillo roboravit. Reversus interim ad propria saepefatus Dominus Baro protestans ac praeinsinuatum instrumentum penitius expendens, comperit idem testamento avi sui materni Baronis olim Joannis Horváth-Simoncsics contrarium, sibi vero et ex Dei benedictione ne forte nascituris successoribus suis tam damnosum, quam praejudiciosum esse, nam 1-o in praescriptis 72 millibus florenis, vi testamenti, dispositio Venerabilis Capituli Strigoniensis prius locum habere nequit, quam post realem et absolutum ambarum filiarum Horváth-Simoncsicsianarum in utroque sexu deffectum, quod testamentum juxta finales illius paragraphos, quemadmodum sub poena amittendae per infringentem portionis alterari nequit, ita Dominus Baro protestans, directus haeres et successor a cujus reali et evidenti deffectu eventualibus successoribus praestolandum est a directione et dominio legalis et testamentariae successionis suae removeri ac duntaxat pro usu fructuario constitui et eventualium dispositionibus subjici non potuit, tanto eminentius. 2-do quod assumpta per eventuales successores et praetensos dispositores de non periclitandis capitalibus evictione Dominus Baro protestans per omne inconcessum, etiam qua usufructuarius consideratus in jure et proventibus semet respicientibus haud esset securus. 3-o. Id quoque protestanti Domino Baroni non levi damno ac praejudicio esset, quod adeo restricta, imo tacite in sequestrum sumpta, eventualibusque successoribus ante tempus tradita legali et testamentaria successione sua, ad sustinendas attamen lites maternas in genere et sine ulla determinatione obligaetur. 4-to. Praejudicat memoratum instrumentum Domino Baroni protestanti et testamentariae dispositioni avi ejusdem materni in eo etiam, quodlicet quidem is successionem filiarum suarum ita circum-

scripsisset, ut ex eadem successoribus suis acquirant, ac taliter auctam in illos transcribant, nihilominus Domino Baroni protestanti in praesentiarum usque nullum juvamen, maternum ad notitiam publicam isentienti, non modo spes adeundae successionis maternae aviticae, qua legitimo successori citra ullam falcidiam aut regulationem conpetentis praeclusa extitit, ast ne id quidem per genuinam revelationem scire licuit, quin imo nec in praesens scire licet, quae et quanta fuerit haereditas avi Domini protestantis Baronis materni in filias ejusdem devoluta, quae et qualis substantia Comitissae Szunyoghianae, quae et qualis cum fisco regio hujus intuitu inita conventio, quae omnia ante institutum quempiam praetensum tractatum protestanti Domino Baroni qua successori legitimo genuine revelari utique debuissent.

Ne proinde praedeductum factum protestanti Domino Baroni aut directis suocessoribus suis quoquo modo praejudicet, idem instrumentum successionem protestantis Domini Baronis involvens Viennae 25-a Julii anno 1752 emanatum per praesentes revocat, cassat, mortificat et annihilat, pro mortificatoque et annulato declarat, petendo pro futura Domini Baronis protestantis jurium cautela praesentem revocationem et annulationem prothocolo inseri ac consuetas literas testimonialis expediri.

Ltár 1900/3.

Illustrissime Domine Báró,
Domine et Frater Colendissime!

Valóban, mint az áprilisi üdő vagy virágh vagy gyümölcs, ollyan connexiója vagyon kegyelmed levelének, mellyet sem megh nem érdemlettem, sem nem reméllettem volna. Azért is reménlem, hogy ollyan Amade szívtüll, az ki jobban gyökerezi és mellyben belélát az jövendőben is, az ki olly buzgó és ájtatos affectussokkal ohajtya, kivánnya és aligh, aligh vácja gyümölcsét, taláand attul nem lehet semmi szívbéli ellenkezőket itélny, tartany, de mivel olly aspectusok és környüllálló, méltó és féltő következendőségek váró az szíveket nyukhatattlanettyák, mert már ex duabus praemissis csak lehet conseqentiára argumentálódny, az várt örvendetes holnapok, aranyos órák ellmultak, sőtt minden minutát olvasunk, ugy tettzik, hogy méltó respectusra való consideratiók serege nyukhatattlanéttyák, az mindenkor álhatattlan és elmélkedő elmét és az meghfoghatattlan! Méltóságos Eötsém Uramnak köllenék ezeket meghköszönny, anathemákot függesztenyi, áldozatokat gyujtany, búsulny, még másokat taxál, vexál és az jó szívek indulatit ball szőrszálfeszegetésekkel vádollya. Azért ugyan, hogy régi calendarium szerént azt tartyák némellyek, hogy 1-ma Aprilis született a Christus; 8-a temettetett a világh, ultima ette megh Ádám az almát. Akár martiusi, akár aprilisi csikó légyen, csak nyerétsen és fitzkándozzék, csak szaporittya az ménest és jó paripa lehet belőle.

Szegény első feleségem octoberben szülte Susika leányomat, kegyelmed is akkor születtetett, azért octoberben már minden virágh ellenyészik, csak a leghjobb szőlő gyümölcs keseregh és könyvezik az sajtó és préss

alatt, haec sunt tantum capitositates purgentes, quas adhuc certe ungere debebit, tamdiu non desinam flebilibus et indefessis coelos urgere querelis.

Hogy telkén nem akar kegyelmed sellér embereimmel compossessor lenny? nem értem, mert minden földes ur bir paraszt emberrel, de nincs azon körösztsége. Appony azt adta, a kit én adtam és adhatott, azért vagy vegye igasságnak mértékjére vagy (hogy igéretének eleget tégyen) salva violentia alkudgyék másholt in aequi valenti vagy igasságomat ha keresem, ne vegye rosz nével. Litera cautat! Corpus violentiae sub sensus cadit, clavior sole iustitia est. Kérem is kegyelmedet, én rajtam ne practicállya patvariáját, engemet ne szurjon, ne sércsen, ne talántán történnyék, hogy videbunt in quem transfixerunt.

Kegyelmed sem Longinus, én sem Christus, telke sem Calvaria hegye, mert lapos! occupállya kegyelmed maga törvénytudását, pörkölcségit, szive bosszúállásit más objectumban, talállya megh szeme hunyoréttásának czéllyát másokon is, böcsüllyön megh engem, szeressen és jövendő circumstantiára is (nem mondom, nem kivánom, nem jövendölöm) fatalitássára is, kémellyen megh, mivel ezerszer meghmondtam, írtam.

Nescia mens hominum fati sortisque futurae. Azért is az régi vers példabeszéd:

Quidquid agis, prudenter agas et respice finem. Nem mondgya: Quidquid agis, in principio, quidquid in medio, hanem respice finem! Akár haragudgyék kegyelmed, akár nem, de én mint eöregh attyafi azaz az eöreg attyafinak (a ki Amade Antal legheöregbikk attyafinak és most a familiában legheöregjebb attyafiu vagyok), merészlem, akarom, tartozom kérny, inteny, javasolny, tanácsolny, szállyon szivében, lelkében, vegye jó néven és engemet ne contemnállyon, vexállyon, mortificállyon, mert az Ur Isten megsokallya, én boszút nem állok ugyan, de az én édes Istenemnek és bizonyossan ezerekben tapasztalt édes régi Istenemnek és Szüz Sz. Annyának engedem, mert azzal fenyeget:

Vindictam autem mihi reservo.

. Az Áron vesszeje, a Sz. Joseff bottya magátul meghvirágzott, a tüskebokor magátul meghgyuladott, de ell nem égett, azok Isten természet szerént való kegyelme által, ezek pedigh Moyses respectussal viseltessék:

Quoniam non est impossibile apud Deum omne verbum.

Az vén, sterilis gyümöltstelen asszonyoknál már in terminis, in natura vagyon, hogy kiszárodgyanak és mint az gyümöltsöt nem hozó fa a tüzbe vettessenek. Mégh is Eörsébeth vén Zachariástul Körösztölő Sz. Jánost (ki mégh méhében per visitationem Mariae megszenteltetett) szülte, az ki az világh szabadétójának előljárója volt, talánd mástul is születetthetik mégh Amade familiának ollyan előljárója, hogy inter familiam non est natus major, inter mulieres Amadeanas haec per apodosim, caetera relinquuntur divinae misericordiae, illud potest adhuc nasci in hunc mundum, quod omnipotens manus eformaverit.

Én Sz. Antalban is, itt is az exequiához istenessen ájtatossan és talánd exemplariter ellvégeztem itten az vicekirály eözvedgységh, gróf Illésháziné, gróf Eszterházy Jánosné, Csákiné, más méltóságos cavalerok,

dámák, grof Keglevichné és dicasterialisták, az utolsó sok misékigh ájtatoskodtak, meghböcsültek, complementumot tettek. Mégh az Balassaábrázatu Svarczi Eörsébeth leányasszony is, más egyébb is itt meghjelentek. Tavaly exequiákra is nem jött el Méltóságos Nagyasszony (kit tisztelek) Méltóságos Menyem Aszony is (kinek kezeit csókolom) inkabb az bába thronust őrzi most, mintsem az kijárással magát fárosztaná. Méltóságos Uram Eöcsém pedigh talánd ezeket magán egy minutáigh sem hadgya, mivel másképp is sem édes annya temetésére nem járt, sem octavájára, sem harminczadik napjára, sem esztendejére, sőtt édes atyámot sem gyászolta kegyelmetek Schlosbergné hugom aszonyall.

Az pörökhöz én nem csak coopertát, de fasciculosokat is attam, bizonsága Bitte uramnak recognitioi és ha szükséges patron, mindenkor ad licita, necessaria, convenientia áldozok; reserválom mindazáltal levelét kegyelmednek, hogy illyen observatiója vagyon transactióknak és igy ingerli és ségéti eöregségemet a familia fárotságiban, soha egy kr-t sem adott Uram Eöcsém semmi pörköltségimre, ha pedigh ennek előtte valamit használtam, sok véres verejtékim, nyukhatattlanságim és életem rövidségimmel bőven meghadtam az árát, megfizettem kegyelmednek, ha pedigh sok pöröket familia nevével kezdettem, esztendőként folytattam és nem nyertem, mégh csak egy szarka postának az árát sem olvastam.

Congregatiónak az pénzit hogy kifüzette Uram Eöcsém, köszönettel értettem. Fason eb pedigh hogy sükett, sajnállom, terhére vagyon, noha Pauluska is sükett volt, méghis personalisságra vágyódott, leghalább hogy ell ne veszszen, recommendálom.

Köszönöm azonban kedveskedésinek igéretit és csak egy-kétt jó szó is előttem annyit tesz, hogy ezer obligatióval fogadom. Caeterum kérem Eöcsém Uramat tovább is, ne hidgye úgy ell magát, ha jó dolga van, ha boldogh, ha szerencsés. Fortunam reverenter habe, lubrica etenim est, nec invita teneri potest és szánokodgyék az én boldogtalanságomon, rosz dolgomon és szerencsétlenségemen! Igy panaszkodik és fohászkodik ad Superos

Illustrissimae Dominationi Vestrae

Posonii 29 Apr. 1755.

Servus obligatus et frater
Amadeus.

Ktár 1900/11.

Méltósághos Báró Uram!
Kedves Uram Eötsém!

Valamenny bötüit, annyi confusiomat és contemptussomat olvasom, de hadgyán! Bécsi úttyához pedigh kivánok contentáló lépéseket. Az originális vására privilegiumokat pedigh, ha itt vadnak, kikeresem, mert kételked, ha nintsenek-e az leveles ládáimban posony barátoknál és valamint mindenkor minden jókat jövendöltem az vásárokbúll, ugy szintén non vanus, non levis augur ero. Több minemü levelekre lészen pedig szüksége, megértendem és ha azzall is hasznos és jutalmas tetzésére lehe-

tek Méltóságos Uram Eötsémnek, elljárok mindenkor az orromra fitorétott kötelességemben és mindenkor szüntelenüll unszoló tartozásomban. Caeterum az az nagy dolgokra applicálandó deák példabeszéd: Clara pacta boni amici, nem érdemli meg az nagyszombathi 12 f. cathegoriáját.

Csak tessék Verebely, más vagy valaki kezéhez szolgáltattny, én semmiben sem irtózom, nem idegenkedem. Kerekes pöngőim pedig, hogy nekem nintsenek, az nem újságh és fényessebb az napnál, de hová tettem is, az is constál az nap világosságánáll, quia loquitur mundus, depraedicat orbis. Az mennyire elköltöttem is, sok mértékkell több hírt, nevet, dütsősséget szerzettem az familiának, mellyett az hatt vagy tizenhatt Amade sem cselekedett talánd!

Azonban ha Vörös Bálint Uramra némelly vöröss képeket áldozott is Méltóságos Uram Eötsém és ennyhány aranyos kosárban, némelly tuczett Bálint almával kedveskedett is, transeat! de én calendariumban sem találok anny nevett, hány biróra, prókátorra és egyebekre költöttem, de talánd akkor is többet járt Uram Eötsém sétálny Pestre és engemet saitolny, mint sem tanulny és pénzemet útólsó fillérig elnyervén, az enyimbüll könnyen költhetett. Az esztergomi levegőég is többitette sokszor a haszontalan költségett Grőff Mihály deák urammal. Hogy pedig avvall az híress és mégis ismeretlen Ocskay Juliannával alkudgyam? non entis nullae qualitates. De már Konde Miklós uramot kértem, hogy iratassa és föstesse le és úgy praesentalom a király táblának. Végezetre nem csak 100 ember vágó rétt, de mindenemet is ajánlom tetzésére és olly igaz szivem vagyon, olly generosus hozzája, hogy kész volnék áldozattyára meggyúitanny, de mivel tudom, hogy az illyen véni ősz, köhögő, pöhögő, tseszegő, tsoszogó emberek csak csufjára vadnak az iffiaknak és mennyre tovább nem szünik Uram Eötsémnek gyalázása, kissebbétése, csúfolódása ellennem, annáll több ösztönt ád és buzgóságott, hogy N. Sz. Jánost, hírnévnek bizonyos bainokját tisztellyem és szörnyebben áitatoskodgyam. Nintsen azomban, mit vessen szememre Méltóságos Uram Eötsém, mert ott az nedvesség, itt az szárazságh, az allföldöny sem borom, sem kenyerem, sem szénám, sem abrakom. Parendum fatis! hogy magát megalázza, szivességgell értettem és ámbár ellapadtak az drága és magass fügefáim, mégis a legmagossabb tövire hágok és onnand vigyázom Zachaeussal és onnénd ugrom le, így feyezvén.

Méltóságos Báró Uram Eötsémnek
Baár 10. Aug. Ao. 1755.

Mindenkori köteles szolgája attyafia báttya
B. Amade László.

Én mind lauruss, mind olajágra kész vagyok, voltam, leszek is! de én bizony sem az alkudandó méltóságtúl, sem semmi birótúl nem irtózom, adgya Isten jó végét mindkétt részre, mindkétt felül! Ez után lesz módom Daszti felé sétálny. De csak nem érdemlettem anny persecutiót. Mikor utólszor is Bössön voltam Angelica áldozására, csak úgy bántak vélem saecularis eörökömben anny cseléd és nép előtt, mint valami jövevény idegen alacsony emberrell, én is úgy megaláztam maga-

mot, süvegöltem erőssen, öszvehúztam vontam- magamat, mint a kinek sententiát dictálnak! de hadgyán.

Valami 20 vagy több mérő abrakotskámmal tartoznék Uram Eötsém, bizony certo certissime superlativo nagy szükségem volna, kérem méltóztassék megküldeny, igen obligatur.

Ktár 1900/11.

Isten áldja meg Kegyelmedet!

Ugyan hanyatt dültem, midőn vettem Kegyelmed acclusáját, hogy a marczalltheöi tisztartónak a mostanyi esztendővel és az mostanyi béadott accludált számodássával még esztendőbéli számodássa hátra lett légyen. Ugyan van-é Istene és lelke Kegyelmednek? és hogy várhattya Kegyelmed áldássát magára és magához tartozandóra?

Kegyelmed argumentatióit már régen hallottam! Kikre haszontalan már felelek és mái naptól fogvást örökössen szomjuhozzék is pennám? de soha egy mártással is szomjuságát ell nem oltom, mivel engem Kegyelmed per Apocalypsim et allegorice vet okúl (hic opus, hic labor est) Unger Jóseff uramot ellküldöm Kegyelmed exactori authoritássa alá és magam magamat örömest fogom itéltetny.

Már egyébb hátra nem volt, hanem enyihány lóra való takaróm, azokat is zálogban vetettem a napokban.

Én, noha Diocletianus nem vagyok, de legyeket fogny nem akarok. Azzal árnyékozzák és vakittyák megh ép és előre látó jó szemeimet! de tudom azt, hogy tiz anyi pompával éltem otthon, mind itt Posonyban, méghis elégh pénzem volt. Professiót köll csínálny egy illyen urnak (mind én vagyok) hasznos szolgálattyábúl, szolgálattyának böcsületébül, böcsületének hasznábúl és hasznának áldássábúl. Reflectállya magát deák csinált verseimre és azt függesze böcsületének, lelkének és áldássának eleiben, mindenek jól fognak folyni. Memorare novissima tua, strictissimo etiam juramento confirmata et in aeternum non peccabis. Nem köll páros feleséghes embernek is ellosztany (quia duo impar faciunt par), hanem párossan köll olly pár nélkül való urának (kinek Kegyelmed soha mássát és párját föll nem talállya) egy szível, egy lélekkel és kettőnek is egy testben hasznára, éjel-nappal szolgálny, izzadny, fáradny, elmélkedny, imádkozny és szeretny és félny, mivel et timor et amor ingeniosus. Engem pediglen üssen megh a haragos, szegletes és mindenféle menykeő! ha soha Kegyelmednek vagy szükségemet panaszlom vagy pénzt kérek, mert olly szolgám előtt jobban szégyenlem, mint sem ezerhétszázeötvenhat méltóságok és nagy urak előtt. Quae utilitas in sanguine meo? Sanguis meus super vos et filios vestros.

Mindennek és magának is minden jót kivánó A. m. p.

Posony 28-a Martii 756.

(Kívül: Par literarum Domino Bite, die 29-a Martii 1756. scriptarum.)

Ltár 1899/35.

Alólírt praesentibus recognoscálom, hogy Méltóságos Báró Amade László Uram eö Nagysága (tit. etc.) Istenben boldogult Wetzl Paulina névü második feleségét igen jól ismertem s jóllehet hallottam vala, mintha egy korban titulált Méltóságos Urat elhadta volna, mindazonáltal tudom, s láttam, miolta eö Nagyságha itt Posonban lakik, minthogy csaknem minden nap hol tisztembül, hol egyébkint tiszteletire voltam eö Nagyságánák, hogy a Méltósághos Aszony gyakorta töb üdőkig is itt vala s eö Nagyságával együtt laktanak, minden jó értelemmel s egymáshoz való tisztelettel s egyességgel éltenek, de kivált a Méltósághos Urnak tellyes hozzája való szivességét, indulattyát s kedvezését tapasztaltam, a minthogy jószágira, Bécsben és máshova is elvitte eö Nagyságha maghával s töb üdőkig oda múlattak; tudom azt is, hogy mind annak előtte, mind akkor kivált, a midőn halálos ágyában esset volna, semmi kölcségeknek nem engedvén, saját quartelában minden szükséges lelki s testi orvossokkal és szolgálatokkal provideáltatta, sok Méltósághos és egyéb Aszonyságokat, az kik consolutiójára lehettek, hozzája invitált és kért, egy szóval mindazokat, a mik egy Méltósághos házas férfiunak kötelessége, véghez vitte, a minthogy böcsületessen ugyan Méltóságos familiájának criptájában el is temettette. Mindezek hogy úgy és nem külömben történtenek, magham tapasztaltam és szemeimel többekkel együtt is láttam; mellyekrül is adván ezen bizonysághtevő levelemet. Posonban 9-dik 9-ber. 756.

Bátsák Josep.

I.tár. 1900/3.

Áldgyon Isten édes Pitzinyem!

Mivel punctumrúl punctumra nem feleltél és ollyan feyess vagy, szomoruan essik, azért én is rövideden felelek.

Reménlem NB. hogy eddig vetted az posony ember levelét, mert nékem írt, hogy írt oda Győrré és *Miliczki Julianna név alatt,* azért az Istenért, a postátt jól megkeressed és megérted belőle, fáradott is benne accurate, mint emberséges ember, azért ha akarod, ahoz tartsad magadot. Én több irgalmasságot nem tehetek és szivesen anny expressus embert küldök.

Ellválik még is, talánd ünnepek után Marczalltőre megyek, láthatlak-e vagy nem? de Győrött absolute meg nem állok.

Magad dolgát úgy végezzed és rendellyed, az mint egésségedet és betegségedet érzed, okossan és titkossan.

Én, ha nem láthatlak is fohászkodom és imádkozom és imádkoztatok éretted. Szegényeket étetek és alamizsnát adok.

Kérlek, okoss titkoss expressus általl tudósits és írjál nekem és akármit, de küldgyéll valamit.

Ezzell többett nem irhatok illy étzaka, hanem édes annyád asszonyt igen igen szépen köszöntetem és szerencsés somody utatt kivánok és igen kérem, hogy beteges eöregségemre nálom hadgyon, én is megajándékozom *és a többi.*

Betegséged üdejére jóll vigyáz, hogy vagy előbbi vagy utóbbi költség és historiában ne essél és eszeddell éllj: Jó hív okos társott keress és így áldgyon meg az Isten és az Boldogságos Szüz Mária. Igy áld és kivánja

az, a ki.

Mit írjon azon ember nekem, ime valóságos levelét közlöm: recommendálom, *hogy olvassad ell szórúll szóra és ahoz alkalmaztassad magadat* és visza küldgyed azt is, kitt neked írt, én is megküldöm.

Ell ne felejtsed a postát jól föll kerestettni, azon titulus alatt.

Portékádrúl jó rendelést tégy és nékem mindenekrüll valósággall írjál és informallj. *Isten hozzád.*

(Kívüll: Egy énekett is küldök, noha még nem kész egészlen, arra az nótára:, *Édes Du Du Dudúskám,* ollykor elldudulhatod, édes Pitzinyem.)

A levél melléklete:

Noszsza bizony te szivem, Mesterházy Sára!
Hadd ell Győrött lakásod, jőj el hozzám Bárra!
Szép Bodó Theresia! ohajtlak, jöj bár, bár!
Nevedrül fohászkodom! készen vár Bodó bár.
Édes kintsem Paulina! ezeknél szebb, jobb vagy!
Azért kérlek, javaslom, engem holtigh ne hagyj!

Ktár 1900/14.

Áldgyon Isten minden jókkal!

Megálmodtam; úgy segéllyen! hogy tegnap levelem lesz, holott majd lebetegedtem, epében és méregben, hagy olly sokáig semmi választott és tudósétást nem érdemlettem.

Sajnálnám torok fájását és egyéb betegeskedésedett, ha kő, aczél, török, pogány volnék is, nem hogy az nem volnék vagy nem vagyok. Az Egek Istene és Teremtője gyógyétson, vigasztallyon, még ez után lész szebb, frissebb és életre kedvessebb, az ködöss üdő után jön a nap fényessebben. N. B.

Én bizony még most sem tudom, holl lakoll és mitsoda külső városban, új városban-e vagy a pusztai kapu előtt vagyis holl tatárban? hányadik ház, mitsodás, mellyik utzában? ugyan egyszer írd meg okossan, mert egészlen elbolonditasz.

De azt meg nem foghatom és nem approbálom, hogy illy lármás háznál szállasz, hol minden jövevény és landikocsis szál, ennek köll más csufos okának lenni!

Előre megírom, hogy a jövő hetfőn, holnapután az posta dilisenc szekér által küldök egy vörös, kopott iskátolát, a kiben pamuk között leszen számodra hatt arany, az annyádnak kétt arany, kitt is minden böcsülettel köszöntetek, talánd elég emberség és egy süttetre illyen lepény! jól köll a postára vigyázni kedden. N. B.

Hogy ide jöhess vagy véled szemben lehessek, először írd megh. kivel jöhetsz, az ki olly meghitt személly vagy barátod lehetne késér-

tésedre? hogy jól megrághassuk a dolgott, mikor lehetne? miként, mit kivánna a kocsis és egy nap jöhetne? mert okossan köll fölvenni. NB.

Az ugyan igaz, mitsoda szép affectusokkall írtad leveledett, arany bötütt érdemlenne, ha a jó szív is olly hív és kegyes volna, mint az calamus, úgyis sokat gőzölög a szívem és fejem és holtig fog, még élek, még bennem a lélek, csakhogy nem lehetek mindenkor, mint a boszúálló sas fegyverben és mégis, az hiteles vörös levél hitetlenül elmarad, többször nem írom, nem emlétem, hanem várom! mert NB.

Válaszodat várom és Istennek ajánlak.

Die 6. Febr.

Nints neve.

Ktár 1900/14.

Édes Pitzinyem!

Mivel látom, hogy a sok írás és a sok firkálás nem tészen annyit, mint egy óráig való beszéd.

Azért alkalmatosnak itélem, hogy véled beszélhessek és a többi.

Küldöm azért Dallost titkossan, hogy hólnapután fogadgy egy könnyü szekerett, de födelessett és jöj hozzám *ebédre Horváth Kémlye* nevü helységben, hogy az Pitzinnyemmel szemben lehessek.

Ezen helyett alkalmatosnak itélem, mert nints úgy az ország úttyában.

De ottan csak azt mondgyad, hogy Posonyban jösz és Mosonyigh fogadod, noha ez egy mérfölddell közelebb.

Én öreg napjaimra is nem sajnálom éretted az nyughatatlanságot.

Ha gondolod, hozd ell az annyádat is, hogyha nem, maradgyon otthon.

Minden költséget megfizetek, eszedre bizom az dolgott és szivesen elvárlak! Áldgyon Isten.

(Kívűl: Tennap voltak csallóközy emberek és vörös vendégek Győrött, nem tudom, ha vagy téged vagy az Bada Pannus nemzetségett nem látogatták-e meg, holl szállottak? Akartva: nem írtak általak semmit is: *erre arra, értsd rám.)*

Ktár 1900/14.

Áldgyon és tartson az Ur Isten!

Örvendek, ha szerentsésen érkeztél, de igen, igen sainálom bádgyadságodat, erősétsen meg az, a ki legerőssebb.

Hála Isten! hogy a Dallos egyszer megjött, az nagy költségett megtette és az confusiót.

Én magamot erőltettem itten vagy másfél nap, de a sok gond, bú, keserűség, rendetlenségh, boszúság, vexa, mortificatio újra az ágyban vert, én bizony éltemet sem kivánom, csak egy sincs körülettem, az ki ápolgattna vagy dajkálkodnék körülettem.

Az a küldött szakács csak ollyan, mint maga, köszönöm azt is.

Szomorkodom azonban, hogy azt hallom, hogy minden leveleimet

mássall közlötted és olvastattadd és igen elhiresétettéll az annyáddal edgyütt, kirüll többett nem irok, de én szenvedem és kesergem.

Más hirekett is tudnék irnya, de nem akarom magamot búsítanni és kinozni, ezek nekem nem tetzenek, de eljön még az üdő.

Tudósécson azomban magárúl, mint vagyon és dolgairúl s az ott való hirekrüll.

Az ősz haj elveszett, bolondúll atta az a részeges Dallos estve kezemben a levelett, ha én az én feyemet egy papirosban elküldhettném, elég ősz höjat küldhetnék.

Ezen embert meg köll jól tanéttani, hogyan járjon és visellye magát.

Ha szakácsnak vagy más cselédnek hírétt hallja, megírja.

Reménlem vette postán levelemet Posombúl.

Az élő Istenért kérlek, ha levelemet nem olvasod vagy másnak adod és ennyi bút, galibát és kinokat okoz, mi lesz ezekbüll, engem mindenrüll Isten és lelked szerént tudósíts.

Ktár 1900/14.

Isten áldgyon bennünkett!

Micsoda szivességgell akartam veled lenni, ezen először írt levelembüll megértheted, de az üdő, az utak és az istentelen széll, kétt Dunán által és bádgyadságom nem engedi, mert ugysegillyen! sem nem ehetem, éppen nem alhatom, szomorkodom, boszonkodom, ha vass vólnék is, el köllennék romlannom, szánakodásra méltó az én jó szívem.

Én nem tartozásbúl, de keresztény irgalmasságbúl, igaz jó szívbül, mindent cselekeszem, kő vagy, ha nem tapasztalod és meg nem isméred.

Sajnálom házi galibáidat, én nékem anny van, mint a tenger, ha esze volna valakinek, most inkáb elő venne, hogy sem galibáskodnék.

Kérlek az Istenért, ne boszonts, hanem punctumrúl punctumra felelj, mert a guta is megütne, sem az vasasokrúl, sem az előbbi kedves társodrúl nem felelsz, azt hallom, Semberger leánnyal falura mentek és a többirül.

Ha távozik tőled, az ki útra készüll, ki lesz melletted?

Irtam már azon embernek, többett ne írjon.

Mitsoda férfi kesztyü légyen? Jobban tudósíts!

Melly leveleket írtam, visszaküldgyed, hogy kézben ne akadgyanak, specialiter recommendálom.

Ime egy memorialist titkon küldök, lehetettlen, hogy a tükör világossab légyen, csak titkon jól megértse és töbször is forgassa.

Csak azon aggódom, hogy *korán* vagy *késő* ne légyen.

Bárcsak előre egy ebédet vagy vatsorát ehetném valami titkoss és okoss harmadik helyen, beszélges a Dallossall.

Ezzell Isten és a Sz. Annya áldgyon! Igaz szív és lélekbüll óhajtya és kivánnya. Az almáért és schiffliért csókollyak.

Vallyon nem voltak-e báriaktúl visiták vagy köszöntések? *igazán informállyon a Pitziny.*

Ktár 1900/14.

Isten minnyájunkkall!

Uyra! anny vexáim vóltak az győri históriákrúl és pedig nagyobb helyekrül, hogy az hidegh vereitégh is kiverte lapizkáimat, azért üsse meg a part a kuttya szürke gaz istentelenségekett! és a régi ismeretségeknek gyilkosságát! bár soha sem lett vólna! a *többi közt* keseregvén a Mesterházy vagy más barátság és ezért is *megjövendöltem*.

Minden hitt, átok, esküvés mennyen arra visza, az ki hitétt, átkát, esküvését úgy vallotta, föstötte, színlette, kuttya szürke teremtette! az üdő megmutatta, meg is mutattya! de én szenvedem, pirúlva, gúnyolva az érdemetlenségnek szégyenét, gyalázattyát. Több győriek is itt vannak és nevetve, megvetve gúnyolnak, úiyal mutatnak: pfui! szégyen!

Sok szerencsét az nyert arany órához némellyeknek, énnékem is volt ennyhány száz arany nyereségem és van 28 órám, nem tudom egyre mutattam, mutatósok.

Ezzel kiki számot adgyon, az átkozott magárúl én is.

Pos(ony) 28. Jan.

Ktár 1900/14.

Isten áldgyon minnyájunkat.

Én harmad napja, hogy heverek és kesergek sok boszuságimban és gondolatimban, nem is írhatom le, ollyan vagyok, mint az remete kuttya vagy a barátok szamara.

Az dolgok és az üdők nem jól járnak, ha úgy vannak. Istentelen calendáriom!

Csak bétellyesedik az én prophetiám és jövendölésem? adgya Isten, hogy hazudgyak, elegett cselekszem nem igasságbul, hanem irgalmasságbul: ez a bérem! Oh Istenem!

Ha nem tudtad leveleimet megolvasni, mért nem mondottad, háladatlan lélek?

Ha fogattál-e okos szolgálót? ki lesz véled és ki van most is? neheztelem és nem approbálom, hátha anyád elmegy?

Ha ismerkedtél-e valami hív személlyel? írd meg és tudósíts.

Hogyan gondolkodol jövendő dolgodrúl és az sérésedtül való menekedésedrül? Itt az országban akarsz-e vagy másholt? ha módot találnál, jobb volna. Irgalmasságbúl tanácsot adok és segétlek.

Már az tudva való ember ellment, kirül Posomban beszélettem, ha választott ád, megírom.

Magad is egy jó ismèretes, jó levélhordozótt keress és írjál, én megfizetem, *de okossan meglanétsad.*

Az németek azt hallom rabok, nem is mennek táborban.

Postán Posomban ne írjon, hanem inkáb expressus embert fogadgyon.

Mivell anny istentelen historiákott hallok, én nem megyek Marczalltőre, inkáb annyra kerülöm ell Győrrell edgyütt, mennyre szem látt.

Ezen Hodossy nevü emberemet jobban meg köll tanéttanni, meg is ajándékozni, jó is tartanni, de meg nem részegíttenni és siettettni.

Semmi cselédem nints, egy gaz szakácsott és ringyótt küldött az

istentelen Balássa; nem is láttam őket, mert bánatimban heverek és visszaküldöttem.

Az gaz Ludvik és gaz vénasszony veti az ágyamat: a Balassáné ollykor. Négy napja tisztátt sem vettem, nem ehetem, nem alhatom absolute. Istenem mentsen meg a gutaütéstüll. Most jutnak a nyári historiáim eszemben és szívemben. Én Istenem, én Istenem, én édes Istenem! sok ezerszer fohászkodom deákull: Jesu fili Dei, miserere mei!

Többett nem írhatok, ezt is éjfélkor írom és bádgyattan, de még sem járnék a Kalváriára.

Ha tetszik, nékem *punctum szerént* választott adgyon, ha nem, nem tehetek róla és hadgya abban, én ugyan hív vagyok, mint a vass, de nem idegen nemzett és imádkoztatok éretted.

Ha enny historia, habozás és boszuság, keserüségh és ezer vexa, mortificatio nem ölne meg, azon aszonyi arany órát ellküldöttem vólna egy iskátolában piros tyukmony helyett, csak költsön is, hogy az órát legalább jobban tudná, de ellidegenettem, ellkeserettem és ha Isten ezen nyavalájábúl kigyógyéttna is, még gyilkossabb lészen, mint sem volt, de éll az hálaadó Isten!

Ktár 1900/14.

Méltóságos Báró Eötsém Uram!

Nem igen jó szelek fújnak Pest felül! van három esztendeje, nem vettem Adonyi uram (ki az giferi causárúl semmit sem ír) levelét, hanem ma ebéd tájban, midőn harminchat óráig a vén Tóbiással szemeim fájdalmi és megevesedése miát a napot sem mertem nézni. Tessék azért Uram Eötsémnek a familiát tekénteni és fáradozni és költeni. Elégh volt én tülem harminc enyihány esztendeig fáradnom s költenem, nyukhatatlankodnom. Mert ha kezemre, lábomra, fejemre a Mercurius szárnyait függesztették volna is, elég lett volna nemzetünk szorgalmatosságának sebességére. Ha Uram Eötsém annyit fáradott volna az régi származandóságunk hasznára, mint vadászatinak és egyébb nyukhatattlanságinak fáratságiban, magának is, nékem is életemet hosszabbította volna és nem köllött volna annyit sem orvosokra, sem orvosságokra költeni. Talán Uram Eötsém meg sem ösmeri már az alább írtnak sem nevét, sem érdemét, sem vérségét.

Kérem azért tréfára ne véllye szivességemnek intését, hanem fáradgyon s nyukhatattlankodjon, kölcsön és közöllye másokkal is, mert én már sokáig úgy sem élek, de meg ne bánnyák a következendők. Követem azomban, ha ezzel vétettem.

Hallom azonban, hallom, hogy jobbik pej csikóit többekkel is árúban eladta, a mit Győry biró uram is hallom, hogy vett volna közülök, ha úgy volna, igen sajnálnám és ha még egy pár is legalább még az bösi mezőt enné és az Csilisz vizét inná, az szerént:

Pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.

Bite uramnak megparancsoltam, hogy megalkudgyék és azonnal megfüzesse, hadd maradgyon az attyafiak között még az lovak-

ban is az attyafiságh és legalább az oktalan állatokban is maradgyon bennek az az vékső érdem, hogy azok vezessék holttestemet koporsóban és halálos síromban.

Hallom azonban, hogy ottan az arany kertben sok ízes vendégségh, egyességh és szívesség volna. Csak azt sajnálom, hogy nem abban az companiában való vagyok, had mulassák ők magokat, kivánok sok vég napokat, áldgya Isten minnyájokat. Mert oda fris, egésséges, eleveny és jókedvü kivántatik, én pedíglen már csaknem megfúllattam, csaknem megvakúltam, csaknem háromszor a vízben nem haltam és többször is meg nem hottam. Légyen a te akaratod! Méltóságos menyem asszonyt tisztelvén és szivessen azt óhajtván, hogy az új római apostolkodásbúl való tanítója, azoknak, a kik iffiabbak és ártattlanabbak nálomnál, az szent, egy és vitézkedő anyaszentegyháznak, édes apostoli hazánknak, édes fölséges és királyi anyánknak, édes fiainak dücsőségére, pártfogására, nagy hasznos szolgálatira, örömire és vidulására tanitassanak, tanullyanak, öregbedgyenek és mint az édes olajfa nevelkedgyenek! Csókolom és ohajtom! ebben az egyben helyheztettvén minden hit örömömet, akár alább irom magamat, akár nem, úgyis fényessebb a napnál, hogy ezeket jobban senki sem ohajthattya, hanem: én!

Méltóságos Báró Eötsém Uramnak.

Ktár 1900/11.

Méltósághos Báró, Bizodalmas Jó Uram Eötsém!

Mi végre tartattatott főképpen az utóbbí generalis nemes vármegyének gyülésse, nem kétlem, eddigh az közhirrül is tudny méltóztatik, méltó szánakodásra gerjesztettetett minden hír s igaz hazánkfia Felséges Aszszonyunk az hosszasbb háborúvall okoztatott, súlyosbb terheinek szemeink eleiben világos terjesztéssévell, azért is nem hiszem, hogy valaki találkoznék, ki minden tehetségét föllàldozny és egész erővell segétségüll lenny nem igyekeznék. Számossabb kész pénzbéli subsidium öszveszereztetett, nem csak a szabad királyi városokbúll, de privative is a közép és respective alacson renden lévő személlyektüll és hat, tiz, tizenhét és húsz aranykákat is, kiki a maga tehetsége szerént akaratos készséggell ajánlottak; gyalázatunkra válnék azért, ha mi egyedüll a választott hiveknek számábúll elmaradnánk s mivel pedig Jeszenák János Uram is az Páll báttyávall egyenlő akarattall 150 aranyot már effective kifizetett, ugy itélem, hogy jó volna kettőnknek is vagy 50 aranykát in concreto adny, valamint hogy azért ezen dolgokban minden készségét és szives válószát reménlem, ugy (Méltóságos Menyem Aszonynak kezeit csókolván s egész Méltóságos Házát attyafiúságossan tisztelvén) tartozó tisztelettel maradok

Méltóságos Jó Uram Eötsémnek
Posony 14-a 8-bris 1759

köteles szolgája báttya
B. Amade.

Ktár 1900/11.

Méltóságos Báró Kedves Eötsém Uram!

Deo gratias! és többet nem mondhatok szives, okos és bölcs tudosíttásáért, kinek continuatiójával, ha tovább is obligálni nem nehezteli, tellyes szivességgel fogom olvasni. Megvallom és megismérem in extractu, a magvat megértettem, micsoda oka van és micsoda sarokban jár az országh sokadalma. Ugy villámlik előttem, hogy azért van emlékezet, hogy Horváthországhnak módgyára reguláltossék az insurectiónak rendi, hogy meg ne sértetődgyék az diplomaticum törvény, hogy ad normam aliarum provinciarum exterarum a haza ne reguláltassék.

Már magam is, mint az Feldmarschal Erbeville, csak propria lóforma taligát csináltatott, ha pedig az Egek erőmet és egissigemet engednék, bátron és szivessen harczolnék édes fölséges anyánkért és hazánkért. Akármikint vegyük, de dücsőssiges és szüksiges volna valami korona armadát fölállítani, az ki mindenkor készen volna. Et esset formidabilis gentibus.

Az is kétségh nélkül való, hogy eö Feölsége iszonyu költséggel hadakozott, bennünket ugy mentett az ellenség rablásitul és torkátul és megmutatta: quod sit pluribus par, non impar.

Az feölséges bémenetelnek pompáskodását hallom, hogy rendetlenségek és akadálok követtek, Méltóságos Eötsém Uramnak mindazáltal jó hirit és nevit hallottam, a kin örvendeztem. De a szerszámomat nem igen szépen üstözték és tisztogatták meg, a terhelőmön való széles eszüst prém egy arasztnyira elszakat, elvált és elszakatt, egy szóval sajnálom, hogy jobban nem complaceálhattam. Ugy az kalapocskákot igért pipát csutorákkol együtt kit csak arendábon és záloghban veszek. Ugy tisztelendő Praefectus Uram kedveskedését is, kinek buszzigliát kifizetem, Méltóságos Menyem Aszszonyt is tiszteltöm, a Nevendékekkel együtt, én pedig sántan és taligássan maradok

Méltóságos Eötsém Uramnak

köteles szolgája báttya
B. Amade László.

Baár die 7-a Julii 1764.

P. S. Galibám van a szakácsok miat, az egyik már szenvedhetetlen volt a rosz emberségiért, tegnap jött pedig egy és már ma rugoszkoda,(?) mert meg nem szendvette, hogy elejbe vajat, szalonnát, lisztet etc. etc. funtujanak és igirt fizetésin föllül itt többet kivánt, de hihető, hogy nem volt éppen semmi mestersége.

Ktár 1900/11.

Kegyes és Kegyelmes Uram!
Fölséges Praesesem és Patronusom!

Nem mennék, hanem sietnék Excellentiádhoz borulásommal, de hitemre írom Excellentiádnak (a kit sok száz ember minden órán minden nap bizonyíthat), hogy ugyan szégyenlek emberek előtt járni, föl és alá csak nehéz vezetéssel mászkálok és vezettetem magamot, azért is drága talyigát köllött magamnak csináltatnom, öregségemre és szégye-

nemre, hogy azzal kéméllyem meg bádgyott lábaimat és lankadott inaimat. Igazán most kesergem fris és eleven régi ideimet! hol van az régi lovaglásom, serénységem, a sok katonaságh és más érdemessebb korabéli szolgálatoknak, tanulásoknak, tánczнak és nyughatatlanságoknak fáradhatatlansága? elmúltak és mint a vizek elfolytak. Igazán irhatom azt is Excellentiádnak, hogy a Fölségek előtt is böcsülletet nem vallanék, mert ha letérdepelnék is, soha magam, hanem többek erejével köllenék nyomorúsággal fölkelnem, egy szóval csak csendességben és magányosságban orvoskodom és panaszkodom, szegénységemnek és özvegységemnek kevessében Excellentiád nagykegyelmü engedelmébül, mert nem az én akaratom, hanem a Mindenhatóságnak hatalmas rendelése. Ugyis elég vitéz stephanitái, belső titkos tanátsok és főispányok bővsége, a kik erőssek, egésségessek! Én csak ollyan vagyok, mint a csöpp a tengerhez. Ennyihány esztendeje már, hogy Excelientíádnak generaliter meggyóntam és ha hallgattam volna is, philosophus maradtam volna. Merészlem Excellentiádat reflectálni, emlékeztetni, hogy még bölcsőben voltak mások, mikor én az országh és hadaknak szolgája voltam, szárazon és tengereken jártam és több nem irgalmas, hanem igasságos szerencséket vártam, sed sic tulit imperiosa potestas fatorum. Ugyis jó Kegyelmes Uram, breves dies hominis et numerus mensium apud Te est! Én tőlem most csak semmi ki nem telhetik, szabad mindazáltal Istenemben biznya, hogy nem egy, de több nyavalyáim is könnyebbülhetnek és így spes confisa Deo.

Tudom bizony, azért nem hiszem, hogy Excellentiádnak is elég gerebenye lészen mindenfelől, mert Excellentiád sarkán fordúl az ország kereke és az ország terhei már igen érdemes vállait Excellentiádnak terhelik, de az sok haza boldogúlásinak fohászkodási ád erőt és erősséget Excellentiádnak és mintegy nagy magyar drága phoënix vagy sass, megelevenedik! Renovabuntur, ut aquila dies tui et iuventus tua. Jusson másoknak is az ország gyüléssének költségében, én már némelly száz ezer forintokat elköltöttem és mégis csak az habokat öleltem, most is csak habozom és mások az partrúl nézik az habozókat és az régi familiáknak nincs érdeme és koronája. Kivánok azért és tellyes tökélletes szivembül óhajtom, hogy: mittatur Paraclytus! és szállya meg mindenekben mind hazánkat, mind Asszonyunkat és mind fiait. Tovább is hogy mind Fölségek és minden helyeken protegálni és menteni méltóztassék Excellentiád, azért borulok és igy esedezem.

Excellentiád Méltóságának.

Ktár 1900'14.

Közli: Vértessy Jenő.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az »Irodalomtörténeti Közlemények« ez évi III. füzetében Tolnai Vilmos »Adalékok Arany János forrásaihoz« cz. értekezésében, annak kapcsán, hogy én egy dolgozatomban (Phil. Közl. 24: 788) a dubniczi krónikát nevezem meg, mint Arany János »Szent Lászlójának« forrását, kimutatja, hogy Arany nem használhatta Toldy Ferencz *Analecta Monumenta*-it, honnan én a krónikát idézem.

Erre csak azt bátorkodom megjegyezni, hogy ez a helyreigazítás teljesen fölösleges, mert én sohasem állítottam azt, hogy a Toldy-féle *Analecta* volt Arany forrása. Nevezett értekezésemben, mely egészen más irányban mozog, arról egyáltaljában nem volt szó, hogy a krónikának melyik szövegét, fordítását, vagy idézését használta Arany közvetlenűl s hogy én annak szövegét Toldy Analecta-iból idézem, oka egyszerűen az, hogy véletlenűl éppen ez a kiadás esett a kezem ügyébe.

Binder Jenő.

REPERTORIUM.

Abonyi Árpád. Férfiak. Ism. Uj Idők 18. sz.
Abonyi Árpád. Bosnyák Novellák. Új sorozat. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 39. sz.
Adler Vilmos dr. Makai Emilről. Egyenlőség 33. sz.
Albert József. Mesék és egyéb költemények. Ism. K. S. Prot. Szemle 325—327. l.
Ambrus Zoltán. Berzsenyi báró és családja. Ism. Birkás Géza. Magy. Szemle 35. sz.
Auer István. Vergődés. Ism. dg. Esztergom 5. sz.
B. D. Veszelei Károly. Tolnavármegye 16. sz.
B. S. Vadnai Károly. Magy. Hirl. 205 sz.
Bakonyi Károly. Laci kisasszony. Ism. Gr. Hazánk 188. sz.
Bán József. Pázmány Péter emlékezete. Kolozsvári kath. főgym. értes. 9—16. l.
Barla Jenő. Skaricza Máté élete. Ism. Thury Etele. Prot. egyh. isk. lap 22. sz.
Beck Blanka versei. Ism. Orsz.-Világ 14. sz. Magy. Szalon 37. köt. 185—186. l.
Beck Lajos. Ideálok. Ism. T. R. Uj Idők 21. sz.
Benedek Elek. Csöndes órák. Ism. Xy. Polit. Hetiszemle 30. sz.
Borsodi Lajos. Emlékezés Makai Emilre. Nagybecskereki Hirl. 179. sz.
Brassay Károly. Geleji Katona István élete és munkái. H. nánási ref. gym. értes 1901/2. 3—46. l.
Bródy Sándor. Erzsébet dajka. Ism. Népszava 20. sz.
Csürös Ferencz dr. Gyöngyösi István műfordításai. Debreczeni ref. főgym. értes. 5—27. l.
Czakó Gyula. Emlékezés Mélius Juhász Péterről, (1515— 1572.) Közlöny 33. évf. 2. s kv. sz.
Deák Kálmán. Petőfi Szatmáron. Szatmár és vid. 21. sz.
Dr. A jegyző az irodalomban. Sárospatak 18. sz. (Sz. F. Rejtve hordott sebek.)
Fél Boldizsár. Nóták könyve. Vasár. Ujs. 30. sz.
Gaál Ferencz. Heine és Petőfi költészete. (Párhuzam). Szabadkai községi főgymn. értes. 19—68. l.
Gellért Jenő. Vörösmarty Mihály élete. Ism. Miklós Ferencz. Orsz.-Világ 16. sz.
Görömbei Péter. A XVII. század harmadik negyedében folyt vallásos vitáknak bibliographiája. (1658—1673.) Közlöny. 33. évf. 1. s kv. sz.
Gr. »Komédiante«. Lauka Gusztáv halálára. Hazánk 200. sz.
Gr. Vadnay Károly. (1832—1902.) Hazánk 177. sz.
Hg. F. A hetvenéves Vadnai. Új Idők 21. sz.
Ihász Aladár költeményei. Ism. Hervay Frigyes, Magy. Szalon 37. köt. 50—52 l. Vasár. Ujs. 31. sz.
Issekutz Gergely, ifj. Hóvirágok. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.
Janovics Jenő dr. Csiky Gergely élete. Ism. Naményi Lajos. Philol. Közl 813—818. l.

Junius. Lauka Gusztáv. Budap. Hirl. 234. sz.
Kemenes Ferencz. 1. Isten és az ember. 2. Vegyes költemények. Ism. dg. Esztergom 5. sz.
Kéry Gyula. Petőfi-Múzeum. — gyüjtése. Magy. Szalon 37. köt. 113—122. 305—307. l.
Kiss Ernő dr. Vörösmarty és Vergilius. Kereszt. Magvető. 92—102. l.
Kopácsy György. Ányos Pál hazafias költészete. Podolini r. k. algym. értes. 3—10. l.
Kótai Lajos költeményei. Szatmár. 1902. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz. — H. Szamos 47. sz.
Kovács Zsigmond. Tompa Mihály szerelme. Orsz.-Világ 16. sz.
Lakatos Vincze dr. A vallásos elem Tompa költészetében. Keszthelyi főgym. értes. 3—42. l.
Lőrinczy György. Megtépett fészkek. Ism. T. A. Új Idők 23. sz.
Lovik Károly. Doktor Pogány. Ism. —ots. M. Hirl. 280. sz.
Mazuch Ede. Jellemképző tanulságok Br. Eötvös József irói és politikai működésében. Ungvári kath. főgimn. értes. 3—38. l.
Mok Ferenczné. Magda szerelme. Ism. Nobody. Sárospatak 24. sz.
Molnár Ferencz. Józsi és egyéb kis komédiák. Ism. —ots. M. Hirl. 280. sz.
Mózer Ödön. Arany János balladái. Wagner M. rákos-palotai főgym. értes. 3—20. l.
Naményi Lajos. Emlékezés Vadnay Károlyra. Magy. Nemzet 183. sz.
Palágyi Lajos. A rabszolgák. Dráma. Budapest. 1902. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 18. sz.
Pap Ferencz. Petőfi egyéniségének jellemzése. Philol. Közl. 769—777. l.
Purjesz Lajos. Kossuth Lajos mint hirlapíró. Függetl. Magyarorsz. 184 sz.
Rákosi Jenö. Tágma királyné. Ism. Zivuska Jenő. Havi Szemle 10. sz.
Ranezay József. Fazekas Alajos: A jász-kunok emlékezete. Lőcsei főgym. értes. 3—32. l.
Rovács Albin. A magyar játékszini társaság. (1790.) Komáromi Lapok 35. sz.
Rozsondai Károly. Szívből szívhez. Vasár. Ujs. 29. sz.
Sarneczky G. Ferencz. Vörösmarty epikája főbb vonásokban. Rozsnyói hiradó 34. sz.
Seprődi János. A népszínmű és Szigligeti. Kolozsv. ref. coll. értes. 5—21. l.
Szana Tamás. Lauka Gusztáv. Nagybecsker. Hirl. 195. sz.
Szemere György. A Dobay-ház. Ism. Z . . . r. Polit. Hetiszemle 20. sz.
Szentessy Gyula. Rezeda. Ism. Vasár. Ujs. 27. sz.
Szikra. A betörők. Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 24. sz. — T. A. Új idők 15. sz.
Szivos Béla. Kivesző alakok, Ism. Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 19. sz.
Szöllősi Zsigmond. Közönséges halandók. Ism. Magy. Szemle 29. sz. — Roboz Andor. Polit. Hetiszemle 26 sz.
Szomaházy István. Aprópénz. Ism. Pintér Ákos. Polit. Hetiszemle 15. sz.
Szűcs István. Vergilius hatása idyllköltészetünkre. (Zrinyi. Faludi B. Szabó Rajnis), Nyitrai főgym. értes. 3—29. l.
Tomori Jenö. Havasi történet. Ism. Balla Miklós. Orsz.-Világ 23. sz.
Tömörkény István. Vízenjárók. Ism. Kelen Ferencz dr. Polit. Hetiszemle 28. sz
Tóth Lajos. Arany János mint paedagógus. Sárospatak 27—30. sz.
Vadnay Károly. Petőfi. Aradi Közl. 172. sz.
Vadnay Károly. 1832—1902. (Képpel.) Vasár. Ujs. 31. sz.
Wagner Sándor. Czuczor Gergely emlékezete. Gyulafehérvári főgym. értes. 3—24. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesitő. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti **Szily Kálmán** főtitkár. Tizennegyedik kötet. 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyias ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbizható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesitő«-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapitványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesitő. Uj folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti **Hampel József.**

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti dr. **Pauer Imre** osztálytitkár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti **Szilády Áron**, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbizásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. XXI. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesitő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesitőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kiván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesitő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és deczember hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti **Szinnyei József.**

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földeritésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Simonyi Zsigmond.*

A Nyelvőr a haladó tudománynyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvén ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

13

Budapest, 1903. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

25

